

IO. GOTTL. HEINECCI ICti

CONS. AULAE REGIAE PRVSS. ET IN ILL. VIADRINA PAND. ET PHIL. RAT. ET MOR. PROF. P. ORD.

ANTIQVITATVM ROMANARVM IVRISPRVDENTIAM ILLVSTRANTIVM SYNTAGMA

SECVNDVM ORDINEM

INSTITVTIONVM IVSTINIANI

DIGESTVM

IN QVO MVLTA IVRIS ROMANI ATQVE AVCTORVM VETERVM LOCA EXPLICANTVR ATQVE ILLVSTRANTVR.

Editio tertia auctior & emendatior.

ARGENTORATI.

Sumptibus IO. REINHOLDI DVLSSECKERI.

MDCC XXX.

ILLVSTRISSIMO ATQVE
EXCELLENTISSIMO
DOMINO
LVDOVICO OTTONI
NOBILI DOMINO
DE PLOTHO,
POTENTISSIMI PRVSSORVM REGIS IN SANCTIORE CONSILIO ADMINISTRO, ET SVPREMORVM TRIBVNALIVM PRAESIDI
DYNASTAE IN PAREY, GERBSTAED, REESEN, GVTTER ET ILENBVRG,
PATRONO LITTERARVM LITTERATORVMQVE COMMVNI
S. P.

ILLVSTRISSIME VIR.

Vem libellum, ante hoc decennium primum in lucem prodeuntem, Viro Illustrissimo, MARQVARDO

)(LVDO-

LVDOVICO DE PRINZEN, more maiorum consecraveram, eum nunc, tertium praelo exeuntem, non alii me debere arbitratus sum, quam TIBI, quem insignis non minus rerum scientia, quam natalium ac munerum splendor omnibus mei ordinis hominibus venerabilem reddit. Non potui sane ego, quum ex Belgio euocatus in hanc prouinciam venissem, TVOque conspectu ac colloquio coepissem frui, quin vel maxime mirarer incredibilem illam, quam TIBI peperisti, non modo rerum ciuilium, sed & omnis elegantioris litteraturae notitiam, bibliothecam omni librorum rarissimorum genere instructissimam, ipsam denique Domum TVAM, commune tot prouinciarum oraculum, ad quam non modo ci-

ues

ues litibus impliciti, rerumque ſuarum incerti, verum etiam litterarum paullo ſtudioſiores omnes quotidie confluunt, nec vnquam inde redeunt, niſi laetiores. Sane, ſi recte olim iudicauit PLINIVS, eſſe hanc ſapientiae pulcherrimam partem, agere negotia publica, cognoſcere, iudicare, promere atque exercere iuſtitiam, quaeque noſtri ordinis homines docere oportet, in vſu habere: nemo, vt opinor, facilè dubitauerit, quin TV, VIR ILLVSTRISSIME, id, quod in maſcula illa ac ciuili ſapientia ſummum eſt, iampridem fueris adſequutus. Quibus cauſſis communibus, quae bonos omnes in TVI admirationem rapiunt, quum & propriae accedant, inuſitata nimirum, qua ſtudia mea qualiacumque proſequeris, beneuolentia, Muſasque

 meas

meas a maleuolorum insultibus tuendi studium: occasionem hanc mihi non praetermittendam esse putaui, hoc qualecumque meae in TE venerationis monimentum statuendi, concipiendique simul voti, vt Deus TE vtriusque reipublicae bono in multos annos sospitem seruet atque incolumem! Id enim est, quod a Deo immortali precibus ardentissimis quotidie efflagitat

ILLVSTRISSIMO
NOMINI TVO

devotissimus

Jo. Gottl. Heineccius IC.

PRAEFA-

PRAEFATIO NOVA

LECTORI BENEVOLO

S. P.

PRaeter ea, quae olim huic libello verbosius praefatus sum, iam quoque sunt, LECTOR, quae paucis te volo. Qua occasione ille mihi olim subitanea veluti opera natus sit, ex vetere praefatione, si memineris, didicisti. Fata tunc illi longe alia, quam quaê expertus est, ominabar. Non dubitabam enim, quin,

quum plerique alieno ab his ſtudiis animo eſſe ſoleant, libellus non niſi meis, quibus illum deſtinaueram, auditoribus vtilitatem aliquam adlaturus, adeoque extra academiae in qua tunc publice docendi munere fungebar, Halenſis pomoeria non multum conſequuturus eſſet celebritatis. Enimuero aliter accidit, ac quidem exiſtimaueram. Vix enim praelo exierat opuſculum, quum & exteri in ephemeridibus publicis inſtitutum meum probarent, & ipſum libellum commendarent vnice. Fuerunt etiam qui ſe eo non parum adiutos eſſe, litteris ad me datis, ſignificarent. Fuerunt, qui illum in hac ac exteris academiis, publice enarrarent, ſuisque illuſtrarent interpretationibus. Fuerunt denique, vt fit, qui in libellis & ſchedis ſuis, mea, vel ſuppreſſo auctoris nomine, exſcriberent, vel cum honoris praefatione citarent, vel naeuos quosdam, ſiue veros, ſiue ſibi ita viſos, candido indicarent; quibus ego me magis obſtrictum fateor, quam illis, qui mihi laudes, quas non agnoſco, admetiri non dubitarunt. Inter haec omnia libelli

belli exemplaria paucos intra annos distracta sunt , meque iam monet bibliopola , in quem , dissipato bibliopolio nouo, ius vendendi opusculum, translatum est , vt si quid in scriniis esset, quod addendum putem , id secum communicare non dubitem , ast ita tamen componam rationes , vt forma libri non multum immutetur. Statim ergo sub incudem illum reuocaui , & nihil feci reliqui , vt multo concinnior emendatiorque prodiret in lucem. Quid praestiterim , paucis accipe. Naeuos , qui vel operarum incuria vel culpa mea, quamuis leuissima, priori editioni haeserunt, seuerissima cura sustuli ; Auctorum loca accuratissime citaui: quaedam non satis firmata, nouis nunc testimoniis stabiliui: Adieci hinc inde obseruationes, quae deesse videbantur : quibusdam, de quibus amplius deliberandum censui , induxi lituram. Mutaui etiam nonnunquam sententiam , a nemine monitus, & solo veritatis studio, quod rebus omnibus anteferre soleo, adductus. Quaedam amicorum, doctorumque virorum monitu correxi, si quan-

do

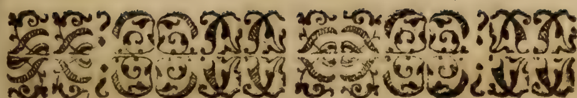
do eos acu tetigiſſe deprehendi. Numquam enim mihi adeo placui, vt humani quidquam a me alienum ducerem. Denique quum a quibusdam non ex merito vellicari me animaduerterem, operam etiam dedi, vt mea vindicarem modeſte. Exemplo eſſe poterunt, quae contra Virum Clariſſimum, B. BRANCHV, iureconſultum Lugdunenſem diſputaui. Bis me vir doctus erroris poſtulauit in elaboratiſſimis, quas euulgat, obſervationibus iuris. Sed vtroque loco eum non errorem deprehendiſſe, ſed coniecturam coniecturae oppoſuiſſe, animaduerti, & quidem parum veroſimilem veroſimillimae. Vnde quum non liceret mihi eſſe tam beato, vt ab eo proficerem, committendum mihi haut putaui, vt erraſſe me faterer, vbi ipſe errori propior videbatur. Denique, ne id ignores, indicem auxi quam maxime, inſertis iis, quae in noua hac editione acceſſerunt. Ita vere adfirmare poſſum, auctiorem emendatioremque prodituram eſſe libellum, ſi is, qui emendationi plagularum impreſſarum praefuerit, tantum induſtriae attu-

attulerit, quantum ego ad illius recognitionem attuli. Diligentiam enim operarum, quamuis exactissimam a bibliopola, viro integerrimo, stipulatus sim, ipse praestare nequeo, plus quam centum milliaribus Argentorato remotus. Haec sunt, quae scire te volui, LECTOR, antequam te ipsius libri lectioni dares. Tu lucubratione, quam in tui gratiam sustinui, vtere, fruere, & mihi, tua causa omnia volenti, & antiquitates Germanici iuris multo maiore studio adornanti, & breui eidem praelo commissuro, faue. Halae Kal. Sextil. cIↃ Ic cexxIII. Haec ante biennium. Iam scito, iterum distractis exemplaribus, me denuo libellum recognouisse, emendasse, nihilque fecisse reliqui, vt prodiret & auctior & emaculatior. Est hoc studium huiusmodi, vt quotidie aliquid obserues: nec quisquam tam bene subducta ad scribendum ratione est, quin res, ætas, vsus semper aliquid adportet noui, aliquid moneat, vt illa, quæ te scire credideras, nescias, & quae tibi putaras prima, in experiundo repudies. Quod & mihi, quoties mea

relego,

relego, euenit, euenietque fortaſſis & in poſterum, ſi me viuo libellus quartum praela exercuerit. Sed haec Deo curae erunt, cui TE, LECTOR, aeque ac me ipſum meaque omnia commendo. Franequerae Friſiorum x. Kal. Febr.
cIↃ IↃCC XXVI.

PRAEFATIO

PRAEFATIO

PRIORI EDITIONI PRAEMISSA.

LECTORI BENEVOLO

S. P. D.

IO. GOTTL. HEINECCIVS. IC.

QVantum vtilitatis in iurisprudentia noſtra antiquitatum Romanarum adferat notitia, nemo, niſi qui nunquam eſt hiſce ſacris initiatus, ignorat. Equidem iam eo tempore, quo adhuc florebant res Romanae, vix quisquam praeclarum iureconſulti nomen tueri videbatur, qui erat ab hoc inſigni praeſtantiſſimoque praeſidio deſtitutus. *Plurima erat*, *teſte* CICERONE, (a) *in omni iure ciuili antiquitatis effigies*, *& priſca verborum vetuſtas*, *& actionum genera quaedam*, *quae maiorum conſuetudinem*, *vitamque declarabant*. Haec vero omnia quis

)( )(quaeſo

(a) CIC. *de Orat*, I, 43.

(b)

quaeſo intelligat, niſi qui interiorē ſibi antiquitatis ſcientiam compar auerit? Hinc in maxima plerumque ac praecipua veterum iureconſultorum laude ponebatur accuratior antiquitatum notitia, PLINIVS, (*b*) ARISTONEM iureconſultum laudaturus, nihil in eo magis, quam illam priſci moris peritiam, admiratur. *Quam peritus*, inquit, *ille & priuati iuris & publici? Quantum rerum, quantum exemplorum, quantum* ANTIQVITATIS *tenet? Nihil eſt, quod diſcere velis, quod ille docere non poſſit. Mihi certe, quoties aliquid abditum quaero, inſtar theſauri eſt.* Idem reconditarum litterarum praeſidium etiam in ANTISTIO LABEONE celebrat GELLIVS, (*c*) ex quo diſcimus, *nihil eum ratum penſumque habuiſſe, niſi quod iuſtum ſanctumque eſſe, in Romanis* ANTIQVITATIBVS *legiſſet.* Quum ergo jam ii iureconſulti, qui florentem viderant rempublicam, hoc praeſidio carere haut poſſe viderentur: quid de noſtris dicamus temporibus, quibus ita exſtincta eſt Romana respublica, nullum vt exſtet, niſi in hominum memoria, veteris illius formae veſtigium? Aliae hodie ſunt conſuetudines, alia religio, alii magiſtratus, alia iudicia, alia denique imperiorum & rerum publicarum facies. Et tamen peregrinis adſtricti legibus viuimus, easque interpretari & obuenientibus hodie negotiis adplicare iubemur. Quis hoc praeſtiterit, niſi qui impreſſam animo circumferat veteris illius Ro-

(*b*) PLIN. *Epiſt. I*, 22.
(*c*) GELL. *Noct. Att. XIII*, 12.

Romanae reipublicae effigiem, &, vt IVSTINIANVS (*d*) alicubi monet, *nihil* ANTIQVITATIS *penitus ignoret?*

Equidem si cui hoc dubium videbitur, eum ego ad Glossatores remittam, ad illud, inquam, hominum genus, cui, exstincto litterarum lumine, tantum statuebatur pretii, vt quasi Atlantis humeris coelum, ita eorum auctoritate iurisprudentiae dignitas videretur sustineri. Quid enim aliud eminentissima illa ingenia in tot ridiculos ac paene pueriles errores abripuit, quam antiquitatum Romanarum omnisque politioris litteraturae ignorantia? Fieri enim profecto haut poterat, *quin homines, eius reipublicae ignari, cuius leges & iura tractabant, tamquam illuni nocte sine lumine oberrantes, saepe offenderent, saepe laberentur, saepe quouis potius, quam quo instituerant, peruenirent*, vt eleganter ait M. ANT. MVRETVS. (*e*) Non pudebat ergo tum legi *Fusiae Caniniae* a *canina* inuidia; (*f*) legi *Hortensiae* a nescio quo *Rege Hortensio*; (*g*) *calatis*

)( )(2

(*d*) *Princ. Inst. de testam. ordin.*

(*e*) MVRET. *Part. I. Orat. XVII.*

(*f*) Glossa *ad princ. Inst. de Lege Fus. Can. toll. edit. antiquiss. ex saeculo XV.* Quam legem Fusiam Caniniam forte a quodam, qui Caninius nominabatur, inductam; vt in publiciana dicitur infr. de *actionibus* §. *aliae.* Nam canis seruabat naturam, qui stat in palea, qui nec sibi potest habere paleam, nec alii permittit accipere. Sic nec sibi poterat tenere seruos, quod moriebatur; nec libertatem patiebatur iis dari. Vnde merito *caninia* dicitur, vt sit consequens nomen rei.

(*g*) Glossa *ad* §. 6. *Inst. de iure nat. gent. & ciu.* Sed hoc sublatum est per legem, latam ab Hortensio Rege.

(*h*)

tis comitiis a Graeco καλὸς; (*h*) quartae *Falcidiae* a *defalcando*; (*i*) & libertis *orcinis* a nescio quo Graeco *orcos*, quod *rectum* significet, (*k*) nomina arcessere. Neque religio tum erat, ea quae de antiqua in ius vocatione in iure Romano repererant, ad hodiernam citationem; & quae de albis praetorum legerant, ad edicta iudicum nostrorum referre. Quin, ne quid deesset ineptiarum, ex veteribus istis praesidibus & praefectis praetorio imperii nostri principes atque electores deriuare haut dubitabant. Quas ridiculas interpretationes ex crassa antiquitatum Romanarum interiorisque litteraturae ignorantia subnatas quum posteri, nugis istis tamquam glebae adscripti, tantum non consecrarent: tantus sensim succreuit errorum grauissimorum prouentus, vt exstirpando huic luxurianti lolio ne eminentissimorum quidem iureconsultorum sufficeret diligentia.

Enimuero, condonandum id forsan fuerit magnis illis, qui tam infelici saeculo adoleuerant, ingeniis. Illud vix ferendum, quod in felici illa temporum reparatione, quum vbique feruerent elegantiorum litterarum studia, non de-

(*h*) Glossa *ad princ. Inst. de testam. ord. Calatis*, id est bonis initiis vel conuentibus, καλὸς enim bonum interpretatur.

(*i*) Glossa *ad princ. Inst. de Lege Falcid.* Falcidia sic dicta, quod vt falx foenum, sic & lex legata resecat.

(*k*) Glossa *ad §. 3. Inst. de sing. reb. per fideicom. rel.* Orcinus sic dictus ab orco, quod est rectum, vnde orcinus, id est, directe manumissus, vel ab orco ist est capio.

(*l*)

deessent, qui in illa glossatorum barbarie quaererent delicias, frugeque reperta, glande tamen vesci mallent. Nemo ignorat, quantum in iurisprudentia repurganda illustrandaque desudauerint praestantissima superiorum temporum ingenia, ALCIATI, BVDAEI, CVIACII, BALDVINI, HOTOMANI, CHARONDAE, CONTII, BRISSONII, FABRI, AVGVSTINI, GIPHANII, PITHOEI, RAEVARDI, RITTERSHVSII, qui omnes cum iuris peritia admirabilem quamdam atque inusitatam antiquitatis notitiam coniunxerant: sed eorum tamen labores adeo sorduerunt plerisque, vt vir quidam doctissimus, qui Balduini opera coniunctim edere instituerat, non reperiret, qui sumtus facere sustineret. Si qui etiam, eorum excitati exemplo, eamdem docendi rationem sequerentur in academiis, iis publico expositis odio, barbaroque *humanistarum* nomine traductis, tantum non aqua & igni interdicebatur. (*l*) Certatim ergo tum iuuenes in Italiam, tamquam ad iurisprudentiae mercatum quemdam confluebant, audituri ibi iureconsultos *magistraliter*, si Deo placet, docentes, (*m*) & redituri inde rabulae haut postremi, confidentes, acres, contentiosi, & quod palmarium tum videbatur, multarum legum, sibi non intellectarum principia uno spiritu citare gnarissimi.

(*l*) Exemplum est in MELCH. von OSSEN. Testamento *Part. II. cap. VIII.* §. 2. *p*, 385 *&* §. 14. *p*. 403.

(*m*) Magistralem hanc docendi methodum luculenter ex Pancirolli de *Clar. leg. Interpr. II*, 6. *exponit* THOMAS. *ad Melch. de Ossen. Testam. p*. 398. (*n*)

Verum suppuduit demum iureconsultos tantae barbariei, Deusque hanc eis mentem dedit, vt cum illo legum studio praeter accuratiorem ratiocinandi artem aliaque praesidia, etiam antiquitatum inprimis Romanarum peritiam coniungerent. Viderunt postrema haec secula iureconsultos humanissimos, MERILLOS, GROTIOS, GOTHOFREDOS, AVERANIOS, VINNIOS, FREHEROS, HERALDOS, OISELIOS, BRVMMEROS, MENAGIOS, HVBEROS, SPANHEMIOS, BYNCKERSHOEKIOS, NOODIOS, SCHVLTINGIOS, qui nihil fecerunt reliqui, vt legibus ex ipsa status Romani veterumque rituum contemplatione lucem suffunderent. Sed plerique tamen duntaxat singularia quaedam iuris nostri capita illustranda susceperunt, nemoque adhuc, quantum memini, exstitit, qui per omnes iuris partes eundo hoc antiquitatis iter, vt CICERO (*n*) vocat, confecerit. Equidem IACOBVM GOTHOFREDVM iustum antiquitatum iuridicarum corpus meditatum esse, auctor est MORHOFIVS, (*o*) id quod, si vidisset lucem, tamquam Phidiae aliquod signum omnium procul dubio cordatiorum admirationem meruisset. Verum inuiderunt nobis fata tam luculentum opus, neque quisquam adhuc in tanti viri labores successit.

Quum

(*n*) CIC. *de Orat.* I, 60.
(*o*) MORHOF. *Polyhist. Tom. III. Lib. VI. sect. III. §. XI. p.* 83.

(*p*)

Quum vero & ego, quantum vtilitatis haec antiquitatum notitia iuris Romani cultoribus adferat, experiundo didicissem, & olim ita ferente studiorum meorum ratione, in peruoluendis melioris aetatis auctoribus indagandisque antiquitatibus haut parum insumsissem operae: facile a me impetraui, vt hac re cupidae legum iuuentutis studia pro virili mea parte iuuare anniterer. Eo consilio superiore aestate in publicis, quas indixeram, praelectionibus ad singulos Institutionum titulos ea explicaui, quae ex antiquitatibus ad intelligendam illam iuris materiam obseruanda videbantur. Quum vero, auditorum memoriae consulturus, breuissimis, quantum licebat, positionibus omnia conclusissem: dignae illae quibusdam visae sunt, quas reuocarem sub limam, & publicae luci exponerem. Et inde subnatum mihi est hoc antiquitatum Romanarum, quod nunc publici iuris facio, syntagma, interioris iurisprudentiae studiosis non ingratum, vt spero, futurum. Equidem & in antiquitatum studio suauis nonnumquam latet insania. Non desunt hodienum, Damasippi illius similes de quo HORATIVS: (p)

Insanit veteres statuas Damasippus emendo.

Non desunt, qui Protei baculum, aut Epicteti fictilem lucernam talentis coemerent, dummodo essent qui decipere vellent. Sed hos ego ho-

(p) HORAT. Serm. II, 3. v. 64.

hominesſuauiter rideo, & ſi recte ab HENR. STEPHANO(*q*)obſeruatumGraecos olim ſimplices homines ἀρχαίους & ἀρχαϊκούς; ſtultos vero κρόνους κρονίους, κρονολήρους, & βεκκεσελήνους vocaſſe: nulli mihi magis hoc nomen mereri videntur, quam qui antiquitatis quisquilias auro mercantur. Numquam mihi placuit antiquitatis ſtudium, niſi quod ſublimioribus ſcientiis lumen praeferret. Non ergo vulgaria ac trita hic quaeres, non λεπτολογίας illas, quas plerumque in antiquitatum ſcriptoribus rident, quotquot ſunt cordatiores eruditi. Non hic de veterum calceis, non de eorumdem tricliniis, epulis, ianuis, ludis, haſtis, tibiis, coronis, laruis, thermis, torquibus, lucernis agitur: (cui enim non dictus Hylas?) ſed de iis, quae ad ſtatum reipublicae Romanae, ad legum origines & rationes, ad ritus formulas & ſollemnia populi Romani verba, ipſumque veterum iudiciorum ordinem pertinent, ſine quibus intelligi haut poſſunt leges Romanorum. In conſilium vbique adhibui auctores praeſtantiſſimos quos omnes ipſe euolui, &, quantum licuit, bona fide citaui. In prioribus titulis multum me fateor profeciſſe ex illuſtris THOMASII diſſertationibus, quibus Inſtitutiones illuſtrare coepit, (*r*) quae ſi omnes vidiſſent lucem, ſuperſedere potuiſſem hiſce lucubrationibus. Multum quoque adiumenti mihi attulerunt

(*q*) HENR. STEPH. Apolog. Herodot.

(*r*) *De vſu practico Inſtitutionum.* in quibus tamen adhuc non longius, quam ad *Lib. I. Tit. XII.* progreſſus eſt.

lerunt aeterna CVIACII, HOTTOMANORVM. BRISSONII, BALDVINI, PET. FABRI, BRVMMERI, M. VERTRANII MAVRI, SIGONII, SALMASII, IO. FR. GRONOVII, EZ. SPANHEMII, MENAGII, NOODII, BYNCKERSHOEKII, PERIZONII, HVBERORVM, BVRMANNI, SCHVLTINGII, aliorumque doctissimorum virorum opera, quae diurna nocturnaque versaui manu. Legem tamen hanc ego mihimet ipse dixi, vt semper ad fontes recurrerem: eaque re factum est, vt haud pauca obseruarem, quae aliis in mentem haud venisse arbitror. Quum vero in praelectionibus, quarum memini, publicis ordinem Institutionum sequutus essem: nolui postea ab eodem recedere, sed eumdem in toto opusculo seruandum existimaui, ea tamen lege, vt potiores, quae in pandectis occurrunt, materias iusto loco atque ordine insererem, multaque, quae in vtrisque desiderantur, hinc inde supplerem. Sic quum verbi caussa distinctiones personarum omnes neque in Institutionibus, neque in latiore Digestorum opere explicatae sint: de illis accuratissime egi in adpendice libri primi, vbi in simul dedi operam, vt quae a CAR. SIGONIO in libris *de antiquo iure ciuium Rom Italiae & prouinciarum*, vt & EZECH. SPANHEMIO in *Orbe Romano* paullo prolixius traduntur, tanquam in nucleo exhiberem. Eadem cura & diuisionem illam *rerum mancipi & nec mancipi*, de qua altum est in iure nostro silentium, exposui *Libro II. Tit. I.* Multa quoque

 dicta

dicta inuenies de iurisdictione & imperio, de ordine iudiciorum, de feriis & dilationibus, de edendo, postulando, procuratoribus, de iure dotium diuortiis, aliisque iuris capitibus, quae sicco pede in Institutionibus praetereunda putauit TRIBONIANVS. Vt paucis dicam, ita in hoc opere versatus sum, vt liceat mihi fructum vberrimum ad conscientiam meam referre. Illud vnum doleo, inter concatenatos labores non licuisse mihi esse tam felici, vt paullo seueriore lima menda omnia tollerem. Ea TV, LECTOR BENEVOLE, tantisper aequo animo feras, rogo, dum in calce posterioris partis indicem eorum, in quibus operae aberrarunt, confecero. Interim fruere his, & ANTIQVITATES GERMANICAS, quae ad illustrandum ius Germanicum hodiernum faciunt, & quas ego iam a plurimis annis perpoliui, eadem methodo expositas, breui, si Deo visum fuerit, exspecta. VALE. Ex Academia Fridericiana, ipsis KAL. SEPT. cIↃIↃCCXVIII.

INDEX

INDEX

TITVLORVM PARTIS I.

ET MATERIARVM QVAE IN ILLIS TRACTANTVR.

LIB. I.

AD PROOEM. *de variis iuris Romani collectionibus differitur.*

Ad TIT. I. de iustitia & iure, agitur *de iureconsultorum veterum philosophia, & aemulatione cum philosophis.*

Ad TIT. II. de iure Nat. gent. & ciuili, agitur *de ritu ferendi leges & plebiscita, vt & de SC. de Praetorum & Aedilium edictis, de iureconsultorum origine & responsis, de constitutionibus principum, & aliis.*

Ad TIT. III. de iure personarum, agitur *de seruorum Romanorum conditione & variis generibus.*

Ad TIT. IV. & V. de ingenuis & libertinis, agitur *de variis manumittendi ritibus, de libertinorum conditione, variis generibus, insignibus.*

Ad TIT. VI. qui & quibus ex causis manum. non possunt, agitur *de legis Aeliae Sentiae origine, ratione, variis capitibus, & abrogatione.*

Ad

antiquitatibus explicantur de iure postliminii, de seruitute poenae, de exsilio, aquae & ignis interdictione, deportatione, & aliis.

Ad TIT. XXI. de auctoritate tutorum *quid antiquis fuerit auctoritas, quid administratio, & quomodo interponi consueuerit auctoritas, docetur.*

Ad TIT. XXII Quibus modis tutela finitur, *de ritu explorandi pubertatem, & aliis modis finiendi tutelam agitur.*

Ad TIT. XXIII. de curatoribus, *agitur de curatione furiosorum, & prodigorum, de ritu interdicendi bonis, de origine curationis minorum, de actoribus & adiutoribus, aliisque rebus huc pertinentibus.*

Ad TIT. XXIV. de satisdat. tutor. & curat. *satisdationis origo, SC. sub Traiano factum, ipseque ritus satisdandi explicantur.*

Ad TIT. XXV. de excusat. tut. vel curatorum *multa disseruntur ex antiquitatibus de lege Papia Poppaea & iure liberorum, de liberorum recens natorum professione, de administratione fisci & aerarii, de schola Romana, Cpol. & Berytensi & variis in illa Professoribus, Grammaticis, Rhetoribus, Philosophis, Medicis, Iureconsultis, eorumque immunitatibus.*

Ad TIT. XXVI. de suspect. tutorib. vel curatoribus *origo huius criminis ex lege XII. Tab. explicatur.*

APPENDIX Libri I. ea supplet, quae in institutionibus de iure personarum omittuntur. *Hinc in illa agitur de iure ciuitatis & Quiritium, de Latio & latini nominis eorumque iuribus, de Italis, de prouinciis, earumque formulis, de municipiis, coloniis, praefecturis, ciuitatibus foederatis, de peregrinis denique eorumque conditione & iuribus,* aliisque.

LIB.

LIB. II.

AD TIT I. de rer. diuiſ. & adquir. rer. domin. explicatur, *quomodo Romani res ſacras Diis ſuperis; religioſas diis inferis conſecrauerint, quomodo ſepulcra circumſcripſerint limitibus, quomodo muros aratro ſignarint, ac deinde dedicarint? Quae res dictae veteribus publicae, communes, vniuerſitatis, nullius? Quaenam res mancipi & nec mancipi? quomodo facta mancipatio, in iure ceſſio, ſub corona venditio, auctio, traditio, adiudicatio? Quid Dominium quiritarum & bonitarium?*

Ad TIT. II. de rebus corporalibus & incorporalibus *haec diuiſio e principiis Stoicorum explicatur.*

Ad TIT. III. de ſeruitut. ruſtic. & vrbanor. praediorum *de vtrarumque origine & indole ex antiquitatibus Romanis diſſeritur.*

Ad TIT. IV. & V. de vſufructu, vſu & habitatione *eorumque origine agitur.*

Ad TIT. VI. de vſucapionibus & longi temporis praeſcriptionibus *origo horum iurium ex iure Attico & legibus XII. Tabularum deriuatur, & de legibus Atinia, Iulia, Plautia, Scribonia aliisque nouis conſtitutionibus agitur.*

Ad TIT VII. de donationibus *diſſeritur de differentia doni & muneris, de donis Romanorum variis, veluti ſtrenis, apophoretis, maneribus natalitiis, luſtricis, nuptialibus, xeniis, &c. Eadem occaſione de lege Cincia & aliis iuribus eorumque origine agitur*

Ad TIT. IIX. Quibus alienare licet vel non licet, *tota materia de dotium origine & iure, vt & de ritibus dotem dicendi, dandi promittentiue tractatur.*

tur. Agitur item de alienatione pignoris & rerum pupillarium.

Ad TIT. IX. Per quas perſonas cuique adquiritur, *praecipue de adquaeſtu per liberos horumque peculio, vt & per ſeruos, matres familias, perſonasue liberas agitur.*

Ad TIT. X. XI. XII. XIII. De teſtamentis ordinandis, de teſtam. militar. & qui teſtari non poſſunt, *oſtenduntur prima rei teſtamentariae initia, additurque, quomodo teſtamenta in comitiis calatis, in procinctu, per aes & libram, vt & praetoria facta ſcriptaque ſint. Agitur etiam de teſtamentis militaribus, de teſtamentis feminarum, de exheredatione liberorum vetere & noua, ut & abdicatione eorum &c.*

Ad TIT. XIV. de heredibus inſtituendis de *iis praecipue agitur, qui heredes inſtitui haut potuerint, quales erant peregrini, caelibes, orbi, vniuerſitates, in quibus tamen non comprehenduntur municipia. An & quinam Dii potuerint heredes inſtitui? Qualis as hereditarius, & quomodo computandus?*

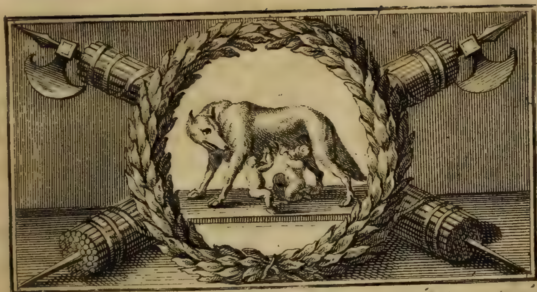
Ad TIT. XV. XVI. de vulgari & pupillari ſubſtitutione *in vtriusque originem inquiritur, ſimulque ejus formula & modus oſtenduntur.*

Ad TIT. XVII. XVIII. XIX. quibus modis teſtam. infirmantur, de querela inofficioſi teſt. vt & de hered. qualitate & different. *explicatur, quaenam teſtamenta fuerint nulla vel iniuſta, infirmata, rupta, irrita reſciſſa: quae fuerit origo quaerelae inofficioſi eiusque natura? quae origo portionis legitimae? Quinam heredes dicti neceſſarii, ſui & neceſſarii, extranei? Quibus ritibus creta & adita hereditas? Quid pro herede geſtio? Quid immixtio & agnitio?*

Ad

ANTI-

ANTIQVITATES ROMANAE

IVRISPRVDENTIAM ILLVSTRANTES.

PROOEMIVM.

Vum Iustinianus Imperator in Institutionum prooemio potissimum collectioninis suae texat historiam: facturi videbimur operae pretium, si & nos illius exemplo iuris Romani collectiones, tum ante Iustinianum, tum postea confectas, veluti per indicem recensuerimus.

I, Urbem Romam principio Reges habuere, qui manu initio omnia regere, post ea vero & leges quasdam curiatas ad populum ferre coeperunt. Tacit. *Annal. III, 26. L. 2. §. 1. D. de orig. iur.* Has leges regias, maxime sacras primus

I. Legum regiarum collectio, seu ius Papirianum.

primus collegit C.(*a*) Papiſius, non multo poſt exactos Reges Pontifex Maximus, vt patet ex Dionyſ. Halicarn. *Antiq. Rom. I I I. p.* 178. ex quo etiam diſcimus, C. Papiſium illum leges Numae, dudum abolitas, in lucem reuocaſſe. Et haec quidem collectio IVS CIVILE PAPISIANVM(*b*) vocatur a Pomponio *L.* 2. §. 2. *D. de orig. iur.* de eoque tempore Caeſaris, (vt eleganter obſeruauit V. C. Car. Andr. Duker. *de Latinit. vet. Ictor. p.* 156.) librum integrum compoſuit Granius Flaccus, laudatum in *L.* 144. *D. de verb. ſignif.*

II. Ejus interitus & reſtitutio.

II. Dudum vero, praeter pauciſſima fragmenta (*c*) Papiriana illa collectio periit. Et hinc poſt renatas litteras de colligendis legibus regiis cogitarunt Ioannes Guil. Forſterus in *hiſtoria*

(*a*) Pomponius *L.* 2. §. 2. & 36. *D. de O. I.* modo *Sextum* modo *Publium* vocat: Dionyſius vero Halicarnaſſeus, cui plurimum ea in re credendum, *Caium* adpellat. Quum autem Cuiacius obſervat, in codicibus MSC. legi VI. pro *Sextum:* non dubito, quin ex nota numerali Sexti praenomen ſibi finxerint ſcribae. ſignificare vero videtur numerus iſte Papiſium quem Dionyſius Halicarnaſſeus praecipue ſacras Numae leges collegiſſe refert, ſexto demum libro reliquas leges regias veluti adpendicem adieciſſe: Vnde ita forſan legenda verba Pomponii: *Quae omnes conſcriptae exſtant in libro ſexto C. Papiſii.* Conf. Bynkersh. *Praetermiſſa ad L.* 2. *D. de O. I p.* 17.

(*b*) *Papiſii* olim dicti, qui poſtea *Papirii*, Cicero *Epiſt. ad famil.* IX. 21. Primus Appius Claudius ſiue Coecus, ſiue Centummanus, ſiue Craſſus circa annum V. C. ccccv. litteram R. reperit, ex eoque tempore dici coepit, *Papirius, Furius, Valerius* pro *Papiſio, Fuſio, Valeſio, L.* 2. §. 36. *D. de orig. iur.* & ibi Bynkershoeck in *Praetermiſſis* Petr. Faber *Semeſtr. I,* 11. *p.* 52.

(*c*)

storia iuris Romani, Lib. I. *Cap. VI.* Fuluius Vrsinus Ant. Augustinus & Iustus Lipsius *de legibus regiis & decemuiralibus.* Pandulphus Prateius *in iurisprudentia vetere Draconis & Solonis cum Romano iure legum regiarum & decemuiralium collata. Lugd. MDLIX.* 8. Franc. Modius, Steph. Vin. Pighius, Ant Syluius, &, qui reliquis omnibus palmam praeripuit Paulus Merula *de legibus Romanorum, Capite II. & sequentibus.* Romuli leges singulari opusculo collegit exposuitque Franc. Balduinus. *(d)*

III. Eiectis Regibus, leges quoque eorundem exoleuisse, *(e)* & ius maxime incertum esse coepisse, III. Leges XII. Tabul.

(c) Fragmentum bene longum e iure Papiriano exstat apud Macrob. *Saturn. III.* 11. Quamuis quum illud non tam legum, quam commentarii faciem prae se ferat, magis Granio Flacco, quam Papirio videatur tribuendum. Forsan etiam huc pertinet *L.* 2, *D. de mort infer.*

(d) Sequutus est Balduinus tabulam Capitolinam, cuius apographum a Io. Barth. Marliano acceperat. Sed eam genuinam, certe antiquam haud esse, vel primo intuitu adparet. Vid. Eric. Maurit. *Dissert. de libris iur. comm. p.* 92. Ge. Schubart. *de Fatis Iurisprud. Rom. Exerc. I.* 38. *p.* 64.

(e) Leges omnes regias semel simulque lege tribunicia abrogatas esse, vulgo colligunt ex *L.* 2 §. 8. *D. de orig. iur. Exactis regibus lege tribunicia, omnes leges hae exoleuerunt.* Ex hoc enim loco palam esse putant, lege quadam, vel a Iunio Bruto, Tribuno adhuc Celerum, lata, vel tributim a populo scita, leges regias omnes fuisse proscriptas. Vid. Ge. Eberlin. *de orig. iur. IV.* 11. *p.* 22. Ge. Schubart. *de fat. iurispr. Rom. Exerc II.* 4, 11×. Sed sane leges lege non exolescunt, sed abrogantur: neque Pomponius ait, leges regias lege illa tribunicia exoleuisse, sed reges ipsos proscriptos esse

pisse, nouimus ex *L.* 2. §. 5. *D. de orig. iur.* Post diuturnas patriciorum plebisque simultates, an. Vrb. cond. CCCI. tres legati in Graeciam missi sunt, qui variarum civitatum leges describerent. Postea decemuiri, legum ferendarum causa creati, e moribus antiquis, (*f*) & iure, quod legati attulerant peregrino, & praecipue Attico, (*g*) decem initio, ac paulo post duodecim tabulas

lege Tribunicia. Rittershus. *ad Leg. XII. Tab. p.* 9. Bynkersh. *ibid. p.* 10. Tribunicia vero illa lex non alia est, quam Iunia *de imperio consulari*, quippe quam Brutus, adhuc Tribunus Celerum, ad populum tulit. Exoleuerunt vero regiae leges desuetudine, & quidem omnes. Nam si quae in vsu manserunt, eae non tanquam leges regiae, sed tanquam mores patrii, postliminio in vsum revocati, observabantur, vt discimus ex Dionys. Halic. *Antiq. Rom. X. p.* 627.

(*f*) Multas leges veteres in XII. Tabulas migrasse, prolixe demonstrant. Jac. Cuiac. *Obseruat. III.* 40. Guil. Maran. ad *L.* 2. *D. de orig. iur. p.* 107. 120. Et satis id constat exemplo patriae potestatis, de qua legem Romuli in quarta tabula exstitisse, testatur Dionys. Halic. Ant. Rom. *II. p.* 97. qui etiam *Libro X. p.* 681. observat, XII. Tabulas ἔκ τε τῶν ἑλληνικῶν νόμων, καὶ παρὰ τῶν σφίσιν αὐτοῖς ἀγράφων ἐθισμῶν, *tum ex Graecorum legibus, tum ex suis moribus non scriptis*, esse compilatas. Sed & Liuius VI. 1. post incensam a Gallis vrbem etiam leges regias cum XII. Tabulis conquisitas fuisse refert. Plura non addo de re certissima.

(*g*) Solonis leges adeo primas tulerunt, vt eas solas commemorent auctores quamplurimi. At Liu. III. 31. legatos illos *iussos esse* ait, *inclitas leges Solonis describere & aliarum Graeciae ciuitatum instituta, mores, iuraque noscere.* Et Gell. *Noct. Attic. XX,* 1. duodecim tabulas *inquisitis exploratisque multarum vrbium legibus*, eleganti atque absoluta breuitate verborum scriptas

las compilarunt, quas deinde populus in comitiis centuriatis probavit. Liu. *Hist. III.* 31. 34. 37. 57. Dionys. Halicarn. *Antiq. Rom. X. p.* 676. Et hae sunt illae tabulae, quas omnibus omnium philosophorum bibliothecis anteponendas putabat Crassus apud Ciceron. *de Orat. I.* 44. Hae sunt illae tabulae, *fons universi publici priuatique iuris.* Liu. *III*, 34. Naeuis tamen eas non caruisse, ostendere conati sunt Phauorinus philosophus apud Gell. *Noct. Att. XX.* 1. & Thomas. *de naeuis iurisprud. Rom. Anteiustin. I.* 2. & *Dissertat. annexa p.* 158. *seq.*

IV. Quamuis vero hae leges decemuirales tabulis aeneis (*b*) inscriberentur a Romanis, Dionys. IV. Earum interitus & restauratio.

scriptas testatur. Tacitus denique *Annal. III.* 27. a decemuiris *quae usquam egregia*, accita esse docet. De Lacedaemonum legibus vulgo hoc negant, ob testimonium Augustini *de Ciuit. Dei II.* 16. Sed illi opponi possent Symmachus *Epist. III.* 11. Ammian. Marcellin. *Hist. XVI.* 5. Athenaeus *Deipnos. VI. p.* 273. Fortasse tutelam agnatorum legitimam Laconum moribus debent Romani. Sane enim Spartae eam tutelam vsitatam fuisse patet ex Herodot. *I.* 65 Nec dubitandum, quin ex Charondae quoque legibus nonnulla adoptarint decemuiri, inprimis legem de supplicio falsi testis, ceu ex Arist. *Polit. II.* 10. docet Rittershusius. Ab Aequis Faliscis quoque decemuiros iura fecialia & nonnulla XII. Tabularum supplementa accepisse, docet Seruius ad Virgil. *Aen. VII. v.* 695. Sed errasse Seruium palam est ex Liu. *I.* 32. ubi iura fecialia iam Ancum Marcium, desumta a Faliscis, Romanis tradidisse, legimus.

(*b*) Pomponius *L.* 2. §. 4 *D. de orig. iur.* meminit tabularum *eborearum*, vel, ut alii legere malunt, *roborearum.*

Dionyſ. Halicarn. *Ant. Rom.* X. *p.*681. & loco vrbis celeberrimo, id eſt, pro roſtris, adfigerentur in perpetuam rei memoriam: (Liu. III, 57. Diodor. Sicul. *Biblioth. XII*, 26.) anno tamen V. C. CCCLXVIII. Gallico incendio vna cum ipſa vrbe perierunt, reſtitutae paullatim, conquiſitis vndique fragmentis & apographis. Liu. *VI*, 1. Poſtea vt eo minus eſſet eas amittendi periculum, non ſolum aeri incidebantur, in quo Cypriani adhuc aetate publice exſtabant, vid. Cyprian. *Epiſt. II.* 2. verum etiam pueris ipſis ab incunabulis ediſcendae proponebantur. (*i*) Cicero *de legib. II*, 4. & 21. Verumtamen ne ſic quidem aetatem tulit nobiliſſimum illud legum decemuiralium corpus, quod iam inde a ſaeculo VI. periiſſe, non ſine ratione exiſtimamus. (*k*).

V. Poſt

rum, quod ſane conuenientius videtur priſcae Romanorum paupertati. Sed forſan hae leges in tabulis *roboreis* primum promulgatae, ac dein, vbi populus eas iure ſciuerat, vel eboreis vel aeneis demum inſcriptae ſunt. Sane Anci Marci adhuc temporibus leges inſcribi conſueverunt tabulis quernis, additque Dionyſius Halicarn. *Lib. III. p.* 108. χαλκέαι γὰρ ϛῆλαι οὔπω ποτε ἦσαν. *Nondum enim tum erant columnae aereae* Ge. Schubart. *de Fat. Iurispr. Rom. Exerc. II*, 35.

(*i*) Pueris ediſcendae erant hae tabulae, isque mos tamdiu durauit, donec lege Cornelia Praetores ex edictis perpetuis ius dicere iuberentur. Ex eo enim tempore iuris ſtudia non a legibus XII. tabularum, ſed a Praetoris edicto auſpicabantur adoleſcentes, certi ex Cicer. *de Legib. I*, 6. erudite oſtendit V. C. Jac. Perizonius *Diſſ. de Lege Vocon. p.* 193.

(*k*) Rittershuſius *ad XII. Tab. p.* 13. tabulas has periiſſe putat ſub irruptionem Gothorum. Aſt ſaeculo adhuc Iuſtiniani

V. Post renatas litteras, collectis vndique fragmentis, restituere eas tentarunt Aymarus Riuallius, Io. Oldendorpius, Io. Guiliel. Forsterus, Ant. Augustinus, Fulu. Vrsinus, Franc. Balduinus, Ant. Contius, Franc. Hotomanus, Iac Raeuardus, Cael. Calcagninus, Io. Crispinus, Steph. Vin. Pighius, Theod. Marcilius, Fr. Pithoeus, Dionys. Gothofredus, Iustus Lipsius, Paulus Merula, Conr. Rittershusius, Ludou. Charondas, Basinstochius, Pandulph. Prateius, Hadr. Turnebus, Iul. Pacius, Car. Sigonius, Ant. Clarus Syluius, Ricardus Vitus, Ian. Vincentius Grauina, &, qui reliquis omnibus videtur praeferendus, Iac. Gothofredus, cuius absolutissima collectio exstat in *quatuor fontibus iur. ciuilis*, qui prodierunt *Geneuae MDCLIII*. 4. V. Collectiones XII. Tabularum recentiores.

VI. Ex interpretatione XII. Tabularum *legis actiones* natae sunt, id est, certi exercendi iuris ritus, certaeque verborum conceptiones & formulae, quibus neglectis susceptum quoduis ciuile negotium irritum habebatur. Quamvis enim actus legitimi nonnunquam in sensu latiore acciperentur pro omnibus actionibus, quae coram magistratu fierent, adeo, ut & lictores *lege agere* dicerentur: Schulting *Iurisp. anteiust. p.* 85. 602. *sequ.* strictius tamen hic vocem accipimus partim pro formulis actionum, partim pro actibus voluntariæ iurisdictionis, sollemniter explicandis, partim pro actibus sollemniter, non VI. Legis actiones earumque formulae & fasti.

Iustiniani exstiterunt Commentarii Caji, quibus integrum XII. tabularum textum insertum fuisse, ex fragmentis patet, quae in digestis passim exstant.

non tamen in iure peragendis. Hinc *actiones legis* ſunt manumiſſio, emancipatio, in iure ceſſio, adoptio, & ſimiles; *actus legitimi*, tutoris datio, mancipatio, hereditatis aditio & repudiatio, aliique plures. Horum omnium proprium erat, I, ut vel in iure vel certe ſollemniter, (*l*) fierent. II. vt nec diem nec conditionem admitterent. III. Vt vno actu fierent, & iterari nequirent IV. vt per procuratorem explicari non poſſent. Ian. Vinc. Grauina *de XII. Tab. LXXX. p.* 442. Briſſon. *Antiq. Rom. III*, 20. *p.* 76. Petr. Faber. *Semeſtr. II.* 23. 24. *& ad L.* 77. *D. de reg. iur. p.* 344. *ſeq.* Iac. Raeuard. *de Auctorit. prudent. II. p.* 952. *ſeq.* Accedebant Faſti, ſeu conſignationes dierum faſtorum, nefaſtorum, interciſorum, quibus lege agere vel licebat, vel non, vel ex parte tantum licebat. Harum rerum omnium notitia initio penes ſolos patricios, & pontifices potiſſimum erat, qui tamquam oracula adibantur a populo: neque e re ſua hi eſſe putabant, eas formulas & faſtos euulgari. Cicero *de Orat. I*, 41. & *pro Muraena XI.* Quinctilian. *Inſt. Orat. III*, 8. Pomponius *L.* 2. §. 6. *D. de orig. iur.*

VII. Collectio earum in iure Flauiano.

VII. Egregiam ergo plebi operam nauabat CN. FLAVIVS, qui arcanas iſtas formulas & faſtos pontificios, (*m*) ab Appio Claudio (*n*) in

(*l*) Omnes actiones legitimas & actus legitimos in iure factos putat Grauina, *l. c.* ſed id falſum de hereditatis aditione, repudiatione, aliisque actibus legitimis, qui & extra ius recte expediebantur. Sollemniter tamen omnes fieri debebant.

(*m*) Solos faſtos a Flavio cum plebe communicatos dicit Cicero *pro Muraena XII*, ſed formulas addunt reli-

(*n*) in librum collectos anno circiter CCCCXL. primus euulgauit. Vnde natum IVS FLAVIANVM, de quo Pompon. *L.* 2. §. 7. *D. de orig iur* Cicero *de Orat. I*, 41. *pro Mur. X I. & ad Attic. Epist. V I.* 1. Liu. *I X*, 46. Plin. *Hist. Nat. XXXIII.* 1. Gell *Noct. Att. VI. 9.* Valer. Max. *I I*, 5, 2. Addunt Pomponius, & Plinius, Flauium eo beneficio aedilitatem a plebe meruisse: sed constat ex Valerio Maximo, eum iam tum, quum ista patriciorum arcana euulgaret, aedilem fuisse, & deinde praetorem factum, idque vel inde colligas, quod ipse Pomponius fastos illos *populo traditos*, id est uti ego ex Liuio, I X, 46 interpretor, *in albo* (*o*) *propositos*, refert.

VIII. Et ius Aelianum.

VIII. Quanto gratius hoc plebi fuit officium: tanto minus illud placuit patriciis, qui nouas subinde excogitarunt formulas, easque ne in vulgus manarent, occultioribus quibusdam notis consignarunt. Eas vero denuo euulgauit Sext. Aelius Q. F. P. N. Paetus Catus, (*p*) anno circiter V. C. D LIII. unde enatum IVS AELIANVM. *L.* 2. §. 7. *D. de orig. iur.* Cic.

reliqui auctores, vt puta, Valerius Maximus, Liuius, Gellius, Plinius, & ipse Cicero *Epist. ad Attic. VI.* 1. An fasti sint iidem cum illis apud Gruterum *Inscr. p. C X X X I I I.* nondum liquet.

(*n* Non decemuiro illo, ceu existimat Guido Panciroll. *Var. Lect. I I*, 2. sed Appio Claudio Caeco, cuius scriba fuerat Flauius. Plin. *Hist. Nat.* X X X I I I, 1. Cicero *de Orat. I*, 41. Conf. Bynkersh. *in Praeterm. p.* 46.

(*o*) In albis aliquid proponere, non priuatorum erat sed Praetorum atque Aedilium.

(*p*) Sextum hunc Aelium ob iurisprudentiam mirifice collaudant Cicero *in Bruto X X.* & *de legib. I I*, 23. Plin.

Cic. *pro Muraen. X I.* An hoc ius Aelianum idem ſit cum S. Aelii Tripartitis nondum expeditum eſt. Negant Bertrand. *de Iurisper. I I,* 4. *p.* 171. Guil. Grot. *Vit. Iureconſ. I,* 3. *p.* 17. Mihi tamen ea de re dubitandum vix videtur ob *L.* 2. §. 38. *D. de orig. iur.* ex qua patet, in Tripartitis illis præter XII tabulas earumque interpretationem, *legis* etiam *actiones* occuriſſe. Vid. Beyeri *Poſit. ad tit. D. de orig. iur. p. m.* 10.

IX. Vtriusque interitus & reſtauratio.

IX. Vtramque collectionem fata nobis inuiderunt. Formulas tamen actionum antiquas ſtupenda plane induſtria collegit Barn. Briſſon. libro *de formulis & ſollemnibus populi Romani verbis*, edito *Francof. M D X C I I.* 4. quibus tamen non has tantum, ſed & alias, ſacras, militares, forenſes familiaresque formulas complexus eſt. Faſtorum exemplum non vnum exſtat in antiquis marmoribus, ex quibus quaedam aeterno inſcriptionum operi inſeruit Gruter. *p. C X X X I I I*, & cum Petri Ciacconii aliorumque explanationibus recudenda curauit Jo. Ge. Graeuius *Theſaur. Antiq. Rom. Tom. V I I I.* Veterum denique notarum iuridicarum ſpecimina poſt Valerium Probum, Petrum Diaconum & Mangonem dedit Jo. Nicolai in libro *de Siglis veterum*, qui prodiit *Lugd. Batav. M D C C V I*, 4.

X. Ab

Hiſt. Nat. XXXIII, 11, & Ennius apud Cicer. *de Orat. I,* 45. cui vocatur.

Egregie cordatus homo, Catus Aeliu' Sextus.

Conf. *L.* 1. *pr. C. de comm. ſeru. manum.* De gente Aelia egregie differit Henr. Noriſ. *Cenotaph. Piſan. Diſſert. III,* 9. *p.* 419.

(q)

X. Ab iis temporibus multae ſubinde latae ſunt leges, multa quoque plebiſcita, multa edicta praetorum atque aedilium prodierunt, quibus acceſſerunt reſponſa prudentum, & ſub Imperatoribus ſenatus conſulta, Edicta perpetua & Imperatorum reſcripta, adeo, vt in magnum *aliarum ſuper alias cumulatarum legum cumulum* excreſceret Romana iurisprudentia. Liu. *III*, 34. Romanarum legum Senatusque conſultorum hiſtoriam plures dederunt, in quibus eminent Paulus Manutius, Anton. Auguſtinus, Paulus Merula, Franc. Hotomanus, Janus Vincent. Grauina: ſed hi omnes tamen in tanta meſſe haut leue aliis reliquerunt ſpicilegium. X. Romana iurisprudentia mole ſua laborat.

XI. In hac legum Romanarum farragine haut pauci de univerſali quadam iuris Romani collectione cogitare coeperunt. Agitauerat hoc conſilium Cicero, (*q*) cuius integrum ea de re librum allegat. A. Gellius *Noct. Attic. I*, 22. Quinctilian. *Inſt. Orat. XII*, 3. Ipſe quoque luculentam illius operis σκιαγραφίαν ſub Craſſi perſona dederat libro *de Oratore I*, 42. Sed in ſpongiam incubuit hic Ciceronis Aiax. XI. De Vniuerſali iuris Rom. collectione cogitat Cicero.

XII.

(*q*) Ciceronem non fuiſſe in Romana iurisprudentia hoſpitem, vel ſcripta illius demonſtrant. Q. Scaeuolae ſe operam dediſſe, teſtatur ipſe in Bruto: & in orat. pro Muraena Cap. XIII. minatur, ſe, ſi ſibi homini occupato ſtomachum mouerint, triduo jureconſultum profeſſurum. Vnde & inter jureconſultos Ciceroni locum dedit Guil. Grot. *Vit. Iureconſult. I*, 9. *p.* 61. Sed an magnus in hac arte fuerit, adhuc ſub iudice lis eſt. Vid. Schulting. *Orat. de jurispr. Ciceronis* & Bynkersh. *Praeterm. ad L.* 2. §. 38. *D. de O. I. p.* 85. *ſeq.*

(*r*)

XII. Vt & Iul. Caesar & Cn. Pompeius & Constantinus M.

XII. Idem labor, teste Suetonio *Iul. XLIV*, Iulium Cæsarem; idem & jam antea Cn. Pompeium exercuit, si vera refert Isidorus Hisp. *Orig. V*, 1. &, qui hunc exscripsit, Gratianus *can. 2. distinct. 7.* Ita enim ibi Isidorus: *Leges autem redigere in libros primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseuerauit, obtrectatorum metu. Deinde Caesar coepit id facere, sed ante interfectus est.* Sunt etiam, qui Constantinum M. de ejusmodi corpore juris compilando cogitasse ferunt. Beyer. *Posit. ad Digest. I*, 1. 146. Sed nescio quo autore. Id certius, horum omnium consilia fuisse irrita. In primis dolendum, Caesari, huic operi quam maxime pari, per fata non licuisse tam praeclare de Romana iurisprudentia mereri. Huber. *Auspic. domest. V*, *p.* 177.

XIII. Edicta Praetorum primum collecta ab Ofilio.

XIII. Edicta praetorum, Augusto imperante, diligenter colligere interpretarique coeperat C. Aulus Ofilius Iureconsultus. (r) *L. 2. §. 44. D. de orig. iur. L. 1. §. 2. D. ne quis eum qui in ius vocabitur.* Sed priuatim susceptum fuerat hoc opus, neque adeo publicam vmquam auctoritatem videtur obtinuisse. Menag. *Amoenit. Iur.* 447. *& p.* 98. Vnde eo facilius periit, postquam edictum Iuliani eius luminibus offecit.

XIV.

(r) Iam ante C. Ofilium ad Edictum quædam commentari coeperat Ser. Sulpicius, quae Bruto dedicauit. *L. 2. §. 44. D. de orig. iur.* ex quo Sulpicii commentario fragmentum exstat. *L. 5. §. 1. D. de institor. actione.* sed breuissimum hoc opus fuisse obseruat Pomponius.

(s)

XIV. Postea, Hadriano imperante, edicta praetorum in vnum codicem coaluere, vel ex multis potius edictum unum, quod perpetuum vocabatur, concinnatum est circa annum, vti Ant. Pagi in *diss. Hypat. P. II. p. 209.* computat, cxxx. Eutrop. *Epit. Hist. Rom. VIII,9. L 1. §. 18. C. de vet. iure enucl. L. 10. C. de condict. indebiti.* Auctor operis non Didius Iulianus, Imperator, ceu ex loco quodam Aurelii Victoris male intellecto coniecerat Hugo Grot. *Florum sparſ.* p. 641. sed Saluius Iulianus, Didii proauus, teste Spartiano *vit. Iulian. I.* gente Africanus, Adrumeti natus, vti est apud Grut. *Inscript. pag. CCCCLVIII.* de quo jureconsulto praeter Bertrandum & Guil. Grotium legi merentur Aegid. Menag. *Amoenit. iur. XXIV.* & Henr. Dodvvell. *Praelect. Cambden. VIII, p. 333.* Quamuis vero mirifice Iulianum collaudent veteres, adeo, vt eum vocent *virum sapientissimum, Nov. LXXIV. maximae existimationis virum, & disertissimum iurisperitum, L. 5. C. de bonis quae lib. iuris sublimissimum testem, summae auctoritatis hominem, & praetorii edicti ordinatorem, L. 10. C. de condict. indeb. summum auctorem iuris scientiae, L. 15. C. de vsufr. & habit.* & quae alia passim sunt eius elogia: non tamen naeuis caruisse aiunt hoc edictum. Quaedam enim addidit de suo, quae praetor nunquam edixerat *L. 3. D. de coni. cum emanc. lib.* Quaedam detraxit, veluti illa quae de iure iurando Vestalibus & Flamini Diali remittendo edixerat praetor. Gell. *Noct. Attic. X, 15.* Quaedam correxit pro lubitu *L. 1. §. I. D. commod.*

XIV. Edictum perpetuum Saluii Iuliani.

commod. L. I. *D. quod met. caussa.* Vid. Io. Bertrand. *de Iurisperit. I,* 1.*p*.31. Guil. Grot. *de Vit. Iureconsf. II, 6. p.* 127. Iac. Gothofred. *Manual. Iur. III. p.* 14. 15. Nihilominus tamen facile eum excusat Hadriani Imp. auctoritas. Huius enim auspiciis scripsit. Et laudi sibi duxisse Hadrianum, si nova iura condidisse diceretur, quin ideo alterum Numam videri voluisse, ex Aurelio Victore Schotti praeclare obseruauit Henr. Dodvvell. *Praelect. Cambden. VII. p.* 294. Ceterum tantam hic Iuliani labor auctoritatem in foro obtinuit, vt Diocletianus & Maximianus Imp. illud IVS PERPETVVM adpellare non dubitent, in *L.* 5. *C. de adpellat.* Vnde non mirum, quod ex eo tempore Furius Anthianus, Pomponius, Callistratus, Paulus, Vlpianus aliique clarissimi iureconsulti, certatim ad Edictum perpetuum commentati sint.

XV. Edictum prouinciale.

XV. Eodem exemplo etiam Edictum prouinciale nescio (*s*) quis concinnauit, quod tamen ab edicto perpetuo praetoris parum discrepasse videtur. Caii sane fragmenta ex commentariis ad Edictum prouinciale tantum non in omnibus fragmentis aliorum ex libris ad edictum praetoris respondent: adeo vt Gothofredus in ordinando edicto perpetuo etiam Caii fragmentis vti non dubitarit. Ceterum hanc vtri-

(*s*) Eidem Hadriano hoc edictum prouinciale tribuit Henr. Dodvvell. ad Spartian, *Had.* 2. *p.* 395. Sed dubium hoc est. Verosimilius, quod sub Marco in lucem prodierit. Vid. Ez. Spanh. *Orb. Rom. II* 12. *p.* 97.

(*t*)

vtriusque edicti similitudinem nemo mirabitur; qui nouerit, iam olim proconsules vrbana edicta in iure dicundo plerumque esse sequutos. Cicero *Verrin. I*, 46. & *ad Attic. Epist. VI*, 1. Conf. Ezech. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. II*, 12. *p.* 97.

XVI. Restitutio edicti perpetui.

XVI. Periit vtrumque edictum, magno iurisprudentiae incommodo. Fragmenta tamen, hinc inde in Digestis reliqua, tamquam fractas e naufragio tabulas collegerunt Eguinarius Baro in libris *Manualium*, (*t*) Guil. Ranchinus, cuius labor ad edictum prodiit Paris. MDXCVII. 8. recusus in Jo. Herm. Schminckii *Syntagm. Critico. Marp.* cIɔ Iɔ ccxvII, 4. & qui in digerendo ordinandoque potius, quam concinnando edicto, omnium superauit industriam, Iac. Gothofredus, cuius *Series librorum edicti perpetui* inter *quatuor fontes iuris ciuilis* exstat.

XVII. Codices in quibus collectae constitutiones principum.

XVII. Ex quo Imperatores non amplius senatus consultis, sed epistolis, noua iura condere coeperant: intra ducentos annos in tantum cumulum etiam haec excreuere Principum rescripta, vt etiam de iis in codices (*u*) colli-

(*t*) Parum honorifice de hac Eguinarii collectione sentit. Iac. Gothofr. in *Biblioth. iuris. I. p.* 46. vbi obseruat, auctorem saepe data opera fingere edicta, quae numquam fuerint, multaque eo referre, quae ex iureconsultorum placitis, moribus antiquis, nouisque principum institutis descendant.

(*u*) Codices quum semper vocentur huiusmodi Rescriptorum principalium collectiones: obseruandum, codices olim a voluminibus distinctos, atque ita adpellatos

colligendis cogitarint Gregorius & Hermogenes, seu, vt aliis vocantur, Gregorianus & Hermogenianus, quorum codices, priuata auctoritate concinnati, etiam a Iustiniano celebrantur. *Const. summa reip.* §. 1. *de Iustin. cod. confirm.*

XVIII. Codex Gregorianus.

XVIII. Ad Gregorianum codicem quod attinet, eum recentiorem Hermogeniano credit Guido Panciroll. *de claris legum Interpret. I, 65. 66.* qui & auctorem esse suspicatur Gregorium, sub Valente & Gratiano praefectum annonae, Africaeque procos. cuius mentio fit *L. 15, C. Theod. de pistorib.* At Gregorio alii hunc codicem tribuit Gothofredus *Proleg. Cod. Theod. I, p. 183.* qui sub Constantino M. fuerit Praefectus praetorio, cujusque mentio fit. *L. 3. C. Theod. de annon. & L. 2. C. Theod. de contrah. emt.* vt & in *L. 1. C. de natural. lib.* Neutrum adeo certum atque expeditum videtur. Augustinus sane *ad Pollent. II, 8.* auctorem non Gregorium vocat, sed Gregorianum: eodemque modo eundem laudat Auctor *collationis legum Mosaicarum & Romanarum I, 8. 9. & 10. VI, 4. 5.* Continuisse vero hic codex videtur constitutiones ab Hadriano vsque ad Diocletianum & Maximianum. (x)

XIX.

pellatos libros quadrata vel quandrangula forma. (nam & triangularis formae mentio fit apud Dionys. Perieget. p. 36.) quamuis alias vulgari vsu omnes libri vocentur codices. *L. 52. D. de Legat. 3* Salmas. *de mod. Vsur. X. p. 413.* Schulting. *ad Paul p. 377.*

(x) In fragmentis sane codicis Gregoriani, quae etiamnum

XIX. Nec certior auctor est codicis Hermogeniani. Eugenio Hermogeniano, qui teste Baronio, sub Diocletiano, Praefectus praetorio fuit, atque ad senatum retulit de persequutione Christianorum, hanc compilationem tribuit Pancirollus *de clar. leg. Interpret. I, 65.* Alii Hermogenianum iureconsultum auctorem fuisse coniiciunt, quem sub Constantino M eiusque liberis floruisse, erudite demonstrat Aeg. Menag. *Amoen. Iur. XI.* Conf. Iac Gothofred. *Prolegom. Cod. Theod. I, p.* 185. *seq.* Reinesf. *Epist. ad Rupert. LXIX. p.* 640. Constitutiones vero principum, quorum Gregorianus rationem habuerat, in Hermogeniano etiam codice fuisse recte existimat Iac. Gothofredus, sed ita, vt in nonnullis inter se dissenserint. Quamuis vero de dissensu eorum res certa sit, neque dubitare nos ea de re patiatur Auctor *Collationis legum Mosaicarum* & *Rom. VI, 5.* qui vnam eandemque Diocletiani & Maximiani Constitutionem in vtroque codice, ast *aliis tamen diebus & consulibus* lectam, testatur: nihil tamen est, quo certo demonstres, Hermogenianum etiam ab Hadriani temporibus auspicatum fuisse. In fragmentis sane illius non nisi Diocletiani & Maximiani Constitutiones occurrunt, si a tribus

XIX. Codex Hermogenianus.

num exstant, legimus constitutiones Antonini Caracallae & Seueri, Alexandri, Gordiani, Philipporum, Valeriani & Gallieni, Cari & Numeriani, immo & Diocletiani & Maximiani. Ex quo patet, errare virum summum, Iac. Cuiacium, dum in *princ. paratitl. Codicis* Gregorianum codicem in Valeriani & Gallieni Constitutionibus desiisse existimat.

bus primis discesseris, quae Aurelio (y) nescio cui tribuuntur. Sed quum hanc inscriptionem sinceram haut esse vel primo intuitu pateat, nec ratio vlla adpareat, cur post Gregorianum actum agere voluerit Hermogenianus: non praeter rem suspicari mihi videor, Codicem Hermogenianum non nisi supplementum Gregoriani fuisse, adeoque praeter ea quae Gregorius omiserat, superiorum principum rescripta Diocletiani solum & Maximiani, vt & eius successorum Constitutiones complexum esse, vsque ad annum Christi CCCXII. (z)

XX

(y) Nemo veterum Imperatorum solo Aurelii nomine dictus est. Vnde adparet Inscriptionem harum constitutionum minus esse sinceram. Sed certum est, has quoque constitutiones aut Diocletiani aut Maximiani esse. Nam prior C. AVRELIVS VALERIVS DIOCLETIANVS vocatur in marmoribus apud Gruterum *Inscript. p. CCLXXIX. & MLXXIX.* Posterior vero M. AVRELIVS VALERIVS MAXIMIANVS dicitur non solum in nummis, sed & inscriptionibus apud Gruter. *p. CLIX. & CCLXXIX.* Accedit, quod haec constitutionum fragmenta in subscriptione habeant Sirmium, ex qua Pannoniæ vrbe quam plurimas horum Imperatorum Constitutiones emanasse patet ex *L.* 19 *L.* 24. *L.* 25. *C. de transact.* aliisque plurimis. Vid. Schulting. *Iurispr. Anteiust. p* 709.

(z) In Codice Iustiniano constitutiones quaedam occurrunt, post Diocletianum scriptae, & anteriores tamen epocha Codicis Theodosiani, qualis est *L. ult. C. de tutor. & curat. qui satis non ded.* edita anno CCCVI. & *L.* 1. *C. de feriis* priore illa paullulum antiquior. Hae, quum ex Codice Theodosiano desumtae non sint, procul dubio ex alterutro horum codicum

XX. Vterque collector profano deorum cultui addictus fuisse videtur Gothofredo. De Hermogeniano sane jureconsulto contra Io. Bertrandum id demonstrarunt Aegid. Menag. *Amoenit Iur. ciu. XI.* & Guil Grot. *Vit Ireconf. vet. II, 12. p. 175.* Nec a veritate abludere videtur sententia Gothofredi, qui hos Auctores ideo tantam operam in colligendis vetustiorum Principum epistolis posuisse existimat, vt veteris iurisprudentiae anteconstantinianæ, quae tum Constantini M. & successorum constitutionibus quotidie euertebatur, faciem posteritati contemplandam sisterent. XX. Cur hi Imperatorum gentilium constitutiones collegerint?

XXI. Periit vterque codex, praeter fragmenta, quae initio Iac. Sichardus edidit cum *Codice Theodosiano Basileae* MDXXVIII. *fol.* deinde Petrus Gregorius Tholosanus *Lugduni* MDLXVI & Iacobus Cuiacius *Colon. Allobr. MDLXXXVI.* & eodem anno *Parisiis.* Nouissima absolutissimaque editio est Antonii Schultingii, cuius simul annotationibus illustrata utriusque Codicis fragmenta podierunt in *Iurisprudentia vetere anteiustinianea. p. 683. seq. Lugd. Bat. MDCCXVII. 40.* XXI. Codicis vtriusque fragmenta.

XXII. Quum vero hi codices & priuatim collecti essent, & gentilium tantum Imperatorum rescripta complecterentur: Christianorum quoque imperatorum a Constantino M. usque ad suam aetatem constitutiones in vastum XXII. Codex Theodosianus.

cum in corpus Iustinianeum migrarunt. Adeoque probabile est, Hermogenianum saltim Codicem pertigisse ad annum CCCVI. Schulting. *ibid.*

ſtum ſatis opus collegit THEODOSIVS IVNIOR Imp. circa ann. CCCCXXXVIII. Gothof. *Proleg. cap. I. n.* III. Vnde etiam hic Codex inſcribitur *Nouae leges legitimorum Principum:* itemque *Codex Theodoſianus.* (*a*) Iſidor. *Orig. V*, I. *p.* 925. Iac. Gothofr. *Prolegom. ad Cod. Theod. I. & II.* Exſtat etiamnum hic codex, qui poſt Sichardi, Tilii, Cuiacii, Puteani, Pithoei & Sirmondi curas luculento commentario Iac. Gothofredi, illuſtratus prodiit *Lugd.* clↃ lↃ CLXVIII. *fol. Tom. VI.*

XXIII. Naeui huius codicis.

XXIII. Nec tamen hic Theodoſianus etiam codex ſine naeuis eſt, quos accurate recenſet Gothofred. *Proleg. II, p.* 187. Imo nec integer ſatis ad nos pervenit. Nam CCCXX. circiter conſtitutiones occurrunt in Codice Iuſtinianeo, quas in Theodoſiano fruſtra quaeſiueris, quarumque indicem confecit Anton. Maruillius, editioni Gothofred. ſubiectum ſub titulo *Supplementi Codicis Theodoſiani*, poſt Gloſſarium nomicum.

XXIV.

(*a*) Cum hoc Theodoſiano Codice caue confundas *Alarici* Gothorum Regis *Codicem*, Aniani opera compilatum ex particulis codicis Theodoſiani, Gregoriani, Hermogeniani itemque ex inſtitutionibus Caii, ſententiis Pauli & Corpore Vlpiani, hinc inde tamen interpolatis manu eiusdem Aniani. Nam & haec farrago ſaepe *Codicis Theodoſiani* vel *legis Romanae* nomine laudatur a medii aeui Scriptoribus. Oiſelius *Proleg. ad Caii Inſt.* Iac. Sirmond. *Quaeſt. tripl. ad calcem Var. Opuſ. Tomo III*, Iac. Gothofred. *Proleg. Cod. Theodoſ. V.* Car. du Freſne *Gloſſar. Lat. voce Lex Romana Tom. II, p.* 269.

(*b*)

XXIV. Adiiciuntur etiam Codici Theodosiano constitutiones *nouellae* Theodosii, Valentiniani III. Marciani, Maiorani, Seueri & Anthemii, a Pithoeo primum vulgatae *Parif. MDXXXI.*

XXIV. Nouellae illi adiectae.

XXV. Quum ergo nemo ante haec tempora legibus compilatis fecisset operae pretium, iurisprudentiaque esset ὡς ἂν ἄχθος καμήλων πολλῶν, *multorum camelorum onus*, vt lepide ait Eunapius *Vit. Aedesii p.* 32. factum est, vt Iustinianus Imp. de noua vniuersi iuris collectione cogitare coeperit, laudandus sane hoc nomine, quod dignum persona imperioque suo cepit consilium, felix quoque eo, quod opus a multis ante se frustra tentatum perfecit, sed a multis reprehensus, quod non prudentius hoc negotium conficiendum curavit, & in eo infelicissimus, quod in ea incidit tempora, quibus ob gliscentem barbariem vix licebat orbi litterario magnum quid atque excellens a iureconsultis eius aetatis exspectare.

XXV. Collectio Iustiniani.

XXVI. Est hic princeps ancipitis admodum famae, &, si eius ingenium nou[illegible] laudibus, quas ei vulgus iureconsultor[illegible] metitur, vix dignus. Fuit sane varius i[illegible] [illegible]enere vitae, Cleri pariter ac Theodor[illegible] [illegible]ris scenicae, quam uxorem duxerat, lud[illegible] [illegible]d euertendas pretio leges paratissimus [illegible] tia denique legislatoria parum instr[illegible] corrupta fides Procopii *in Anecdotis* [illegible] manno vulgatis, cui nescio an ab [illegible] Gabriele Triuorio, aliisque satisfact[illegible]

XXVI. Huius Imperatoris genius.

XXVII. Ictorum, quorum opera vſus indoles.

XXVII. Nec opera vſus eſt virorum huic labori parium, ſed *Dorothei*, *Theophili*, aliorumque huius commatis iureconſultorum, & maxime *Triboniani*, cuius indolem poſt Suidam in voce *Tribonianus*, viuis coloribus depinxit Franc. Hotomanus in *Antitriboniano. cap. XI*, & *XII, p. 146. ſeq.* Et quum huius viri imprudentia & ſubleſta fides ex ipſis operibus eluceat, (quamuis & quaedam ei perperam vitio vertantur,) merito miramur, Io. Chifletium *de vtriusque iuris architectis*, & Ianum Vincentium Grauinam *de ortu & progr. ciuil. CXXXVII, p. 159. ſeq.* tanto molimine eius cauſam egiſſe.

XXVIII. Codex Iuſtinianeus.

XXVIII. Huius ergo viri opera, auſpiciisque Iuſtiniani, A. C. DXXVIII. id. Febr primo loco prodiit *Codex Iuſtinianeus prior*, qui quam parum diligenter fuerit a decemuiris huic operi praefectis collectus, vel inde patet, quod poſtea vna litura videretur inducendus. (*b*) *Conſt. Haec quae fin. de nou. C. fac.*

XXIX. Pandectae.

XXIX. Deinde XVII. viris datum negotium, conficiendi *pandectas*, vel Digeſta, (*c*) in quae

(*b*) Interim laudatur prior iſte Codex in Inſtitutionibus i[illegible] quibus adeo ad multas Conſtitutiones remittimur [illegible]ae in noſtro *Codice repetitae praelectionis* deſider[illegible]r.

(*c*) D[illegible]*orum* vocabulum iam olim iureconſultis fan[illegible]iſſimum fuit. Exſtiterunt olim *Digeſta* Iulian[illegible]eni Vari, Iuuentii Celſi, Vlpii Marcelli, Cer[illegible]aevolae, Pauli, Ita vero vocati ſunt libri, in [illegible] deciſiones & diſputationes iuris continerен[illegible] veluti digeſtae eſſent. Bertrand. *de Iurisp. l. 1.* [illegible]andectas ſcripſere Vlpianus, & Modeſtinus.

(*d*)

quae Tribonianus eiusque socii, quidquid ex ICtorum scriptis excerpserant, coniecerunt. Sed quam parum diligenter isthoc quoque labore defuncti sint, & brevitas temporis ostendit, (intra triennium enim tantum opus absoluerunt,) & parum commoda excerpendi methodus, & ordo rerum perturbatissimus, ne ad edicti quidem perpetui seriem per omnia redactus, (vid. Bynkersh. *Obs. II*, 25. & tot denique emblemata, quae iamdudum Pandulphus Prateius *in iurisprudentia media*, & Iac. Wissenbachius *singulari tracta[illegible]* notarunt, quamuis & hic aliquando iniuria fiat Triboniano. Conferatur Iac. Frid. Ludouici *Hist. Pandect.*

XXX. Tum porro sequutae sunt *Institutiones*, a Triboniano, Theophilo & Dorotheo, (tantillum scilicet compendium a tribus viris) conscriptae. In iis & diuisio librorum, & materiarum ordo aliquando auctorum ἀκρισίαν arguit. In plerisque sequuti sunt Caium, (*d*) quem Imperator, vel potius Tribonianus, ideo *suum* vocat. Conf. de eo Caio Menag. *Amoenit. iur. p.* 464. Bertrand. *de Iurisperit. I*, 29. Guil. Grot. *Vit. Iureconf. II*, 7. XXX. Institutiones.

XXXI.

(d) Exstat etiamnum *Caii institutionum* siue epitome siue ἀποσπασμάτιον, ab Aniano Wisigotho seruatum, atque hinc inde interpolatum, quod cum aliis eius fragmentis luculentoque commentario edidit Iac. Oiselius & suis aliorumque adiectis notis Ant. Schulting. *in iurisprud. ant.* 4. *Lugd. Bat.* 1717. 4. Saeculo tamen XI. integriores adhuc superfuisse Caii institutiones, ex Cyni loco memorabili ostendit. Bynkersh. *de reb. manc.* cap. 7. p. 107.

XXXI. Codex repetitae praelectionis.

XXXI. Sed ne hic quidem ſubſtitit Iuſtiniani diligentia. Quum enim prior ille Codex parum placeret, & in multis pandectae ab eo diſcederent: denuo V viris eius emendationem commendauit. Vnde prodiit *Codex repetitae praelectionis*, promulgatus anno DXXXIV, XVI Kal. Dec qui etiamnum exſtat.

XXXII. Nouellae.

XXXII. Denique Iuſtinianus, vt erat ad mutandum emendandumque procliuis, multa in ſuperioribus libris promulgata ipſe ſuſtulit & mutauit, editis ſubinde nouis conſtitutionibus, quas *Nouellas* adpellant. Nouem earum collectiones, vel, vt barbare vocantur, *collationes* a cuiusnam manu ſint, parum conſtat. (e) Nec omnes Iuſtiniani, ſed quaedam etiam Tiberii Imp. ſunt. vti CLXI. CLXIII. CLXIV. quaedam etiam Iuſtini, vti CXVII, CXL, CXLIV, CXLVIII, CXLIX. Id ſaltim vel ipſa verſio ineptiſſima indicat, eas collationes e barbaris ſeculis eſſe. Vnde de Graeco reſtituendo textu iam dudum ſoliciti fuere eruditi. (f) Nouellas CXLIV, Graece edidit Greg. Haloander *Norib. MDXXXI. fol.* alias XXIII, e codice Fuggeriano extulit Henr. Scrimgerus Scotus quae prodiere *ex Stephaniana MDLVIII. fo.* Exſtant & verſiones Latinae cultiore ſtilo adornatae partim a Iuliano,

(e) Ipſum enim Tribonianum, qui *Nouellarum* collectionem promiſit §. 4. *Conſt. de emend. Cod.* auctorem haut eſſe, vel ex ipſo ſtilo adparet. Nec magis de Berguntione liquet.

(f) Nec omnes tamen nouellae Graece conceptae. Vid. *Nou.* 9. 11. 17. 23. 33. 34. 35. 41. 62. 65. 114. 138. 143. 150. quae manifeſto Latine editae a Iuſtiniano.

(g)

no,(g) Patricio & Antecessore Constantinopolitano, partim a Gre. Haloandro, quarum haec cum corpore iuris Haloandrino, illa e bibliotheca Pithoeorum prodiit *Bas.* 1576. *f.* & *Paris.* 1689. *f.*

XXXIII. *Authenticae* ex nouellis desumtae, adiectaeque codici iam seculo VI. a Gregorio M. *Epist.* XI. 54. & Iuone Carnot. *Part. III. Cap. CLXXXV.* citantur. Vnde nec ab Irnerio sunt, vt vulgo creditur, nec a Iureconsultis Papiensibus, qui tamen forsan eas auxerunt. Vid. Strauch. *Diss. Acad. IV. Cap.* 1. 2. Beyer. *Posit. Pandect. I,* 2. *p.* 30. *seq.* XXXIII. Authenticae.

XXXIV. Post Iustiniani tempora in occidente non adeo magnum iuris Iustinianei vsum fuisse comperio. *Wisigothi* Codicem Theodosianum compilationi Iustinianeae praeferebant. In *Italia*, quo Longobardorum arma non pertigerunt, *Codex* tantum & *Nouellae* in aliquo pretio erant. Postea a Francis permissum Italis, iure vel Longobardico vel Romano vel Francico vti. Demum ab Irnerii tempo- XXXIV. Vsus iuris Iustinianei in occidente.

(g) Ad hunc Iulianum pertinet epigramma Thaeeteti, quod exstat in *Antholog. IV.* 1,

Τῦτον ἰȣλιανὸν νομικῆς φάος, εἶπον ἰδῦσαι
ʽΡώμη καὶ Βηρον, πάντα φύσις δύναται;
Roma & Berytus, conspecto hoc lumine legum.
Quantum, aiunt, virtus, ingeniumque potest!

Quod elogium ad Saluium Iulianum, Edicti perpetui conditorem, frustra retulerunt Alciat. *Dispunct. II.* 27. & Bertrand. *de Iuris perit. I,* 1. *p.* 30. merito hinc notati a Menagio *Amoen. Iur. Ciuil. XXIV.* & Guil. Grot. *vit. Iureconsf. II.* 6. *p.* 122.

temporibus enatum eſt ſtudium iuris ciuilis in ſcholis Italicis. De quibus omnibus videndus Conring. *de origine iur. Germ. cap. XX. ſeq.*

XXXV. In oriente ius Iuſtinianeum primo Graece verſum.

XXXV. At in oriente non ceſſatum a compilandi ſtudio, ſiue quod Imperatores Iuſtiniani gloriae inuiderent, ſiue quod eius compilationes ob inſignem prolixitatem odiſſent. Et primo quidem de Graece vertendo corpore iuris cogitatum imperante Phoca. Inſtitutionibus ergo eam operam nauauit Theophilus, ille ipſe, qui inſtitutiones cum Triboniano & Dorotheo elaborauit. Eius enim paraphraſin iam laudari a Thalelaeo ipſe obſeruat Fabrott. *in Praefat. ad Theoph.* vid. Gundlingiana *Part. II. obſ. II.* Pandectis & Codici Thalelaeus, Theodorus Hermopolita, Anatolius & Iſidorus. Suares. *Notit. Baſilic. Tom. I. praemiſſ.* Vinc. Grauina *de ortu & progr. iur. ciu. in CXXXIIX, p. 163. ſeq.* Theophili *paraphraſis* potius, quam verſio etiamnum exſtat, edita primum a Viglio Zuichemo inſigni Friſiae noſtrae ornamento Baſ. anno MDXXXIV. deinde a Chriſtiano Wechelio Pariſ. eodem anno, hinc a Jodoco Petro Neithardo anno MDXLIV, porro a Iac. Curtio anno 1545. Dionyſio Gothofredo anno MDLXXXVII. & denique a Carolo Hannibale Fabrotto *Pariſ.* 1634. & 1657. Thalelaei opus pandectarum nondum adſpexit lucem. (*b*)

XXXVI.

(*b*) Vidiſſe ſe tamen alicubi hanc verſionem MSC. teſtatur Greg. Haloand. in *praefat. Nouellar.* Quemadmodum & codicem Graecum viſum eſſe in Creta inſula, tradit Suallenb. in proleg. Harmenop. (*i*)

XXXVI. Poſtea Baſilius Macedo nouam collectionem inſtituit, deſiderans in Iuſtinianeo corpore breuitatem, perſpicuitatem ordinemque concinnum. Cedren. *Annal p. 568.* Leon. Imp. *prooem ad Baſilica.* Sed morte praeuentus non niſi epitomen edidit codicis Iuſtinianei, quam πρόχειρον τῶν νόμων adpellavit. Periit hoc opus praeter fragmenta quaedam de nuptiis Io. Leuncl *Iur Graeco Rom. Lib II, p. 86.* aliudque apud Baron. *Ann DCCCXXVI. n. XII.*

XXXVI. Deinde noua collectio tentata Baſilio.

XXXVII. In labore illo Baſilio, idem, qui in imperio ſucceſſit Leo, filius, inſigni rerum ſcientia σοφὸς vel φιλόσοφος cognomen adeptus. Et is quidem edidit βασιλικὰ νόμιμα, vel διατάξεις βασιλικαί ex pandectis & codice, omiſſis tamen iureconſultorum & Imperatorum nominibus, compilata Suares *l. c.*

XXXVII. Et Leone.

XXXVIII. Denique Conſtantinus Porphyrogenneta, frater Leonis natu minor edidit repetitam βασιλικῶν praelectionem, quae & πρόχειρον μέγα, vt & τὸ πλάτος τῶν νόμων nec non τὸ πλάτος abſolute appellatur. Et haec ipſa ſunt illa βασιλικά, quorum libros XXVIII, XXIX, XXX, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, edidit Gentianus Heruetus. Pariſ. clↃ IↃLVII. Librum LX, Iac. Cuiacius, vtraque coniunctim ſub titulo βασιλικῶν διατάξεων Dionyſ. Gothofredus *Hanov 1606 fol.* Libr. XXXVIII. & XXXIX. ex Cuiacii ſchedis emiſit Car. Labbaeus Pariſ. clↃ IↃCIX. Integra βασιλικά (*i*) Graeca & Latina

XXXIIX. Nec non Conſtantino Porphyrogenneta. Vnde natum opus βασιλικῶν.

(*i*) Libri tamen XIX. XXXI. XXXII. XXXIII. XXXIV. XXXV. XXXVI. XXXVII. XXXVIII. XLIII.

tina debemus Car. Annib. Fabrotto, qui ea publicauit *Parif.* 1607. *f. Tomis VII.*

XXXIX. Variae epitomae inde confectae.

XXXIX. Succeſſere variae epitomae, quales ſunt I.) πρόχειρον μικρὸν ab iisdem Imperatoribus confectum, quod & ἐκλογῆς καὶ ἐπιδιορθώσεως nomine venit. (*k*) II.) Index νομικῶν κατὰ στοιχεῖον per alphabeti ſeriem digeſtus. a Io. Sambuco Pannonio Tarenti repertus & ſub titulo ἐκλογῆς βασιλικῆς editus a Io. Leunclauio *Baſil.* 1576. Auctor fertur Romanus Lacapenus. Vid. Cuiac. *Obſ. XVIII*, 37. III.) Mich Attaliotae, iudicis & Procos. πόνημα ſeu πραγματικὴ tempore Michaëlis Ducae compilata. (*l*) IV.) Michaëlis Pſelli *ſynopſis*, qua ius compendiarium verſibus politicis complexus eſt. (*m*) V.) πρόχειρον

XLIII. XLIV. XLIX. & LIX. non ſunt authentici, ſed a Fabrotto ex Synopſi βασιλικῶν, & Theodoro Hermopolita, Conſtant. Harmenopulo & Cuiacii Commentariis vtcunque compilati. Forſan ii etiamnum in bibliotheca quadam latitant. Ita ominabar ſecundam editionem quum pararem. Vatem me fuiſſe haut vanum, nuper demum intellexi Amſtelodami ex V. A. Corn. a Bynkershoek, qui ſe bonam horum partem a iuuene nobili, Pariſiis redeunte nactum referebat. Gratulamur ſaeculo hunc theſaurum, maxime ſi obſtetricias viri doctiſſimi manus experietur.

(*k*) Eius titulos priores XXVIII, exhibet Io. Leunclau. *Iur. Graeco Rom. Tom. II. p.*79. Conf. Lambec. *Bibl. Vind. Lib. V. p.* 162. *& Lib. VI. p.* 24. 25.

(*l*) Edidit illud πόνημα ſub titulo σύνοψις ὡσανεὶ συνόψεως Io. Leunclau. *Tom. II. p.* 1.

(*m*) Prodiit ea ſynopſis cum aliis quibusdam Mich. Pſelli *opuſculis* cura Franc. Boſqueti *Pariſ.* 1632. 8.

(*n*)

χειρον Constantini Harmenopuli, qui circa annum clↄ cccxlv. floruit (n) ex Basilicis contractum, & nuncupatum ἑξάβιβλον. Ei non absimile VI, Antiochi Balsamonis πρόχειρον, & si qua sunt huius generis alia.

XL. Denique Turcae, capta Constantinopoli, & Graecorum imperio, & iuris Romani in oriente studio finem fecerunt, dubiumque est, an in Turcicis dicasteriis quaedam iuris Iustinianei reliquiae seruentur. Vid. Groeneweg. *ad prooem. Instit. num. I.* Feltmann, ad *L.* 22. §. 3. *D. de orig. iur.* Pagenstech. *Sicilim. Manip.* 2. *p.* 105. Leonis certe nouellas hodienum in Graecia non extra vsum esse, patet ex Christ. Angeli *de statu eccl. Graecae p.* 112. & 115. & obseruauit id Bynkersh. *obs. IV*, 1. *p.* 385. XL. Finis iuris iustinianei in Oriente.

XLI. At in occidente a saeculo XII. magis magisque in academias & fora irrepere coepit ius Iustinianeum, cuius tot ex eo tempore prodierunt editiones, glossae, commentarii, paratitla, systemata, compendia, vt eorum mole & multitudine laboremus. XLI. Eius incrementa in occidente.

XLII. Quum Iustinianus §. 3. huius prooemii & §. 2. sequentis tituli nonnulla quoque de docendae discendaeque iurisprudentiae ratione moneat: licebit & nobis ea de re ex antiquitatibus disserere. Iuris scientiam olim in latenti habebant patricii, (o) nec temere solebant XLII. Ratio veterum tractandi ius ciuile.

(n) Editus est Harmenopulus Graece & Latine cum notis Io. Merceri & Dionysii Gothofredi *Gen.* 1587. 4.

(o) Hinc est quod iureconsulti adpellantur *principes ciuitatis.*

bant quemquam, nisi sui ordinis, hisce sacris initiare. Cicero *de offic. II, 19. Cum multa praeclara maiorum, tum quod optime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio. Quam quidem ante hanc confusionem temporum in* POSSESSIONE SVA PRINCIPES *retinuerunt: nunc vt honoris, vt omnis dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor deletus est.* Addi poterit eiusdem Ciceronis *Oratio pro Muraena XII. & de Oratore I, 41.* Et videtur sane antiquissimis temporibus iurisprudentia veluti traditione quadam conseruata inter patricios, vsu magis quam institutione addisci consueuisse. Quod non difficile erat in tanta Romanarum legum paucitate.

XLIII. Methodus eorundem tradendi iurisprudentiam.

XLIII. Primus veterum hanc consuetudinem migrauit Tiberius Coruncanius, primus e plebe Pontifex Maximus, anno V. C. I϶. Is enim odio patriciorum iuris cognitionem, quam alii in latenti habuerunt, paullo amplius diuulgauit, & discentibus se dare coepit *L. 2. §. 35. D. de O. I.* Eius Exemplum deinde sequuti sunt alii, veluti Q. Mucius Scaeuola, C. Aquilius Gallus, L. Lucilius Balbus, T. Iuuentius, Q. Cornelius Maximus, & inprimis Seruius Sulpicius, quorum ex aedibus, tamquam ex equo

ciuitatis. Cuiac. *ad* Pompon. *L. 2. §. 35 D. de Orig. iur. p.* 1188 *maximique viri,* Pompon. *d. L. 2. §. 35.* Hinc illa Mucii obiurgatio: *Turpe esse patricio & nobili, & caussas oranti, ius, in quo versaretur, ignorare L. 2. §. 43 eod.* Conf. G. Schubart. *de Fatis iurisp. Rom. Ex. I, 16. p. 28.*

(p)

equo Troiano, magna praeſtantiſſimorum iureconſultorum frequentia prodiit. Quum vero hi omnes ampliſſimos in vrbe honores geſſerint: facile eſt ad exiſtimandum, eos non ſcholas aperuiſſe, aut leui didactro inuitatos ſubſellia poſuiſſe diſcentibus. Sed ſolebant, quum de iure conſulentibus reſponderent, admittere iuuenes, qui audirent, notarentque reſponſa, rationemque tradendi atque interpretandi iuris, adeoque vna opera & conſulentibus & diſcentibus ſatisfacere. Cicero in *Oratore ad Brut. XLI. Ius ciuile docere, ſemper pulcrum fuit, hominumque clariſſimorum diſcipulis floruerunt domus.* Et paucis interiectis: *Alteros reſpondentes audire ſat erat, vt ii qui docerent, nullum ſibi ad eam rem tempus ipſi ſeponerent, ſed eodem tempore & diſcentibus ſatisfacerent, & conſulentibus.* Ac denique *in Bruto LXXXIX. Ego autem, iuris ciuilis ſtudio, multum operae dabam Q. Scaeuolae, P. F. qui quamquam nemini ſe ad docendum dabat, tamen conſulentibus reſpondendo, ſtudioſos audiendi docebat.* Ex quibus patet, vſu magis atque exercitatione, quam doctrina, veteres ad tantam de iure reſpondendi facultatem adſpiraſſe.

XLIV. Schola iuridica Romana.

XLIV. Sub Chriſtianis Imperatoribus publica Romae ſchola floruit, iurisprudentiae etiam ſtudiis conſecrata, de qua infra dicemus *Lib. I. Tit. XXV. n. XX. ſeq.* Docuerunt in ea ſchola iureconſulti vel Anteceſſores duo, tempore Theodoſii iunioris *L. vn. C. Theod. de ſtud. lib. vrb. Rom. & Conſt.* antea tamen eodem inſtituto, quo veteres erant, vſi, iuuenes domi habuiſſe videntur Papinianus, de cuius diſcipulis

lis Lamprid. *in Alex. Seu. LXVIII.* aliique iureconsulti egregii quorum in digestis fragmenta exstant.

XLV. Methodus docendi in scholis iuridicis ante & post Iustinianum.

XLV. Denique a tertio saeculo tres praecipue scholae floruerunt iuridicae, Romae, Constantinopoli, & Beryti, hoc priuilegio munitae, vt non liceret alibi cuiquam ius docere, ceu infra docuimus *Lib. I. Tit. XXV. n. XX. seq.* in his scholis ea seruata methodus, vt primo anno non nisi ad limina legitimae scientiae admitterentur, dicti ideo *dupondii*, quasi nullius pretii homines (p) Secundo anno Edicti audiebant interpretationem, vnde & *Edictales* cognominati. Tertio anno ad praelectiones in priores octo libros Responsorum Papiniani admittebantur, atque inde dicebantur *Papinianistae*, quo nomine adeo sibi placebant iurium studiosi, vt diem, quo eius doctrina primum fuerant initiati, festum sollemnemque haberent. Bertrand. *de Iurisperit. I, 2. p. 38.* Quarto anno Responsa Pauli in manibus erant, eaque tunc ipsi recitabant, & tum dicebantur λύται, quasi soluendis quaestionibus idonei, vel vt ait Iuvenalis *Satyr. VIII. Qui iuris nodos legumque aenigmata*

(p) Seneca *Controu. X, 1. Ita re peribunt decem iuuenes propter dipondios duos?* Hieronym. *ad Helvid p. 12. Tom. VI, Op. Quis te, oro, dupondio supputabat?* Et Petron. *p. 13. dupondium* pro pretio vilissimo accipit, vbi addendae virorum doctorum obseruationes, & Cuiac. *Obser. XII. 40.* Nemo non hic deprehendet speciem quamdam monstri illius scholastici, quod recentiore aetate Penalismi nomine academias inuaserat.

(a)

mata soluunt. Vnde errant, qui λύτας vertunt ſolutos: ſic enim dici debuiſſent λύτοι, vt recte obſeruat Turneb. *Aduerſ. VIII*, 19. Quinto anno, quo Conſtitutiones addebant, προλύται dicti. Sed mutauit nonnulla Iuſtinianus, qui primo anno Inſtitutiones ſuas & τὰ πρῶτα legum praelegi, novitiosque *Iuſtinianeos nouos* dici voluit: ſecundo quosdam digeſtorum libros, quos ipſe praeſcribit, per viciſſitudinem interpretandos, audiebant, ſeruato *edictalium* cognomine. Tertio anno *Papinianiſtas* vocari conceſſit, ſed audire eos iuſſit libros digeſtorum XX, & XXI. Reliquos digeſtorum libros adiiciebant anno quarto, quo λύται dicti, quemadmodum quinto codicem iungebant, & προλύτων nomen eo ipſo merebantur. Vid. Iuſtin. *Orat. ad Anteceſſores* §. 2. 3. 4. 5. & ibi interpretes.

LIB. I. TIT. I.

DE

IVSTITIA ET IVRE.

TItulo hoc inſtitutionum non inculcantur leges quaedam Romanae, ſed principia generalia, & quae ad ideam iuſtitiae & iuris concipiendam faciunt. Quum ergo in definitione Iuſtitiae & Iuris a recentioris ſcholae placitis ſe procul ſeiunxerint veteres iureconſulti: ratio eius rei ex antiquitate erit reddenda.

I. Iuriſconſulti itaque, quod inter omnes conſtat, plerique cum legum ſtudio philoſophiam olim coniunxere, ex eiusque principiis leges

I. Iuris conſulti operam dabant philoſophiae.

leges ſunt interpretati. Vnde Cicero *de Legib. I, 5. iurisprudentiam non a praetoris edicto, vt plerique ſua aetate fecerint, neque e XII. Tabulis ſed penitus ex intima philoſophia petendam* putabat.

II. Maxime Stoicae.

II. Quamvis vero non eidem omnes ſectae nomen dederint, & Epicureae imprimis fauerint C. TREBATIVS TESTA (*a*) (*Cic. VII. Epiſt.* 12. *Gaſſend. de vit. & morib. Epic. Tom. V. op. p.* 188. Aegid. Menag. *Amoenit. iur. p.* 80.) ALFEN. VARVS (*L. 76. ff. de iudic.* & ibi interpretes.) & alii: plerique tamen teſte Athenaeo *Deipnoſ. VI,* 8. ſtoicam philoſophiam maximi habuerunt, vel quia Zeno minime, vt aliae ſectae philoſophorum a rebus gerendis auocabat, (Diog. Laert. VII. 122. & 130.) eaque ſecta *turbidos & negotiorum appetentes* facere videbatur; Tacit. *Ann. XIV.* 57. vel quia iſti ſapientes philoſophiam practicam felicius, quam alii excoluerant. Et hinc ſtoica philoſophia *ſumma* dicitur *ſapientia L. 2. D. de leg.* (*b*) Multis id demonſtrarunt Schilterus in *Manuductione philoſoph. moral. ad iurisprud. Cap. I.* Vinc. Grauina *de ortu & progreſſu iur. ciuil. num. XLIV. p.* 80. Em. Merill. *Obſeru. I,* 8. & ſingulari ac pereruditа oratione V. C. Euerardus Otto.

III. Vnde multa in iure Stoica.

III. Hinc frequentiſſimae in iure noſtro I. *deri-*

(*a*) Diſſentit Schilter. *Manud. phil. mor. ad iurispr. I, 6. p.* 7. Sed Trebatius initio ſtoicus poſtea Epicureus factus videtur Cic. *Epiſt. VII,* 12.

(*b*) Fallitur ergo Paganin. Gaudent. *de ortu & progr. philoſ. ap. Rom. cap. XLIII. p.* 106. qui pleroſque Ictos cum Ariſtotele potius & Platone ſenſiſſe putat. Conf. *obſ. Hal. VII. p.* 252.

(*a*)

deriuationes nominum ſatis contortae, quales ſtoicis erant ſollemnes e. g. teſtamentum quaſi *teſtatio mentis*; mutuum, quaſi *quod ex meo ſit tuum*. Vid. Cui. *Obſ. XI.* 37. Em. Merill. *Obſeru. I*, 8. *ſeq.* Frequentiſſimae II. *definitiones* mere ſtoicae, qualis eſt etiam in hoc titulo definitio iuris naturae. Frequentiſſimae III. *diviſiones ſtoicae*, qualem eſſe illam rerum corporalium & incorporalium, ex Sexti Empirici *VII. adu. Mathem.* & Senec *Epiſt. LVIII.* obſeruauit Oiſelius *ad* Caii *Inſt. II*, 1, 1. *p. m.* 73. Frequentiſſimae denique IV. *deciſiones* ex interioribus philoſophiae ſtoicae principiis deriuatae, quales collegerunt Vinc. Grauina *l. c.* Schilterus *l. c.* & V. C. Euerardus Otto *de philos. Stoica iurec.*

IV. Quamvis vero philoſophiae amantiſſimi eſſent Romani Iureconſulti ſemper tamen inter eos reliquosque philoſophos ἀπράκτους, inprimis Epicureos, quaedam interceſſiſſe videtur aemulatio. Eoque pertinere arbitramur verboſam illam Vlpiani declamationem de *vera non fucata iureconſultorum philoſophia. L.* 1. §. 1. *D. de iuſtit. & iure.* nec non quae Horatius *Lib. I. Epiſt. I.* canit: *Nunc agilis fio, & merſor* CIVILIBVS VNDIS, *Virtutis verae cuſtos rigidusque ſacerdos.* Conf. Cic. *Epiſt. III*, 9. 10. vbi Epicuri philoſophia ἄπρακτος ASTVTA vocatur. Locum praeclare explicari memini in Gundlingianis. IV. Aemulatio inter iureconſultos & philoſophos.

V. Et iſta quidem aemulatione factum eſt, vt iureconſulti ea, quae philoſophorum erant propria, ad ſe raperent, e. g. vt definitionem philoſophiae iuri ſuo adplicarent: §. 1. *Inſt. h. t.* vt V. Cur iureconſulti multa philoſophorum propria iuri

applicarint. vt loco iuridicae definitionis iustitiae darent mere moralem & philosophicam: & denique ipsa illa iuris praecepta §. 3. *Inst. h. t.* ex philosophia morali stoicorum in ius transferrent. Conf. Schilter. *l. c.* Christ. Thomas. *Annot. ad Inst. h. t.* Ger. Noodt *Iul. Paul. X. p.* 365. & quae nos obseruauimus in *Elem. Iuris ciuil. h. t.*

TIT II.

DE

IVRE NAT. GENT. ET CIVILI.

Agitur hoc titulo de *diuersis speciebus iuris*. Quum vero iam superiore titulo, cur hunc potissimum de iure naturae & gentium sibi conceptum formarint, abunde explicatum sit: iam ex antiquitate varia iuris ciuilis genera sunt explicanda, docendumque quid lex fuerit, quid *plebiscitum*, quid *praetores* & *aediles*; quid item *iureconsulti* ad locupletandum ius Romanum contulerint, quid denique *Imperatores* in legibus Romanis, earumque ferendarum ratione immutarint.

I. Leges proprie sic dictae a quibus latae?

I *Lex* Romanis, libera adhuc republica, vocabatur, quam populus Romanus, Superiore magistratu rogante, constituebat. (*a*) §. 4. *Inst. h. t.* Eiusmodi magistratus superiores quibus cum populo agendi ius esset, praeter Reges, Inter-

(*a*) In libera ergo republica ad legislationem omnes concurrebant, & hinc patet ratio, cur lex *communis reipublicae sponsio* vocetur Vlpiano *L. 1 D. de Legib.*

(*b*)

Interreges, Dictatores, Consules, erant Tribuni militum cos. potestate, Censores, Praetores. Hinc non ignotae leges *Regiae*: non ignota lex Aemilia de censura a *Dictatore*; lex Aelia Sentia, a *Coss.* lex Pinaria de ambitu a *Tribuno mil. cos. pot.* lex Caecilia de fullonibus a *censoribus*, (*) (Plin. *Hist. Nat. XXXV*, 17.) lex Aurelia iudiciaria a *Praetore* (Flor. Epit. Liu. CXVII.) latae.

II. Ab his ergo magistratibus, lex, si qua opus videretur, primo domi *scribenda* erat. Quod fiebat adhibitis viris prudentibus & necessariis, cum quibus expendere solebant, an lex esset e republica, maiorumque moribus conveniret. Vnde plerumque additae formulae: SI QVID IVS NON FVIT ROGARI, EIVS HAC LEGE NIHIL ESSET ROGATVM, itemque: SI QVID CONTRA ALIAS LEGES EIVS LEGIS ERGO LATVM ESSET, VT EI, QVI EAM LEGEM ROGASSET, IMPVNE ESSET. Cic. *ad Attic. III*, 23 Conf. Brisson, *de Form. II*, *p*, 138. II. Earum scriptio.

III. Scripta lex *communicabatur cum senatu*, sine cuius auctoritate cum populo agere nefas habebatur. Liu. *I*, 17. Plutarch. *in Coriolan. p*. 227. Quum vero Senatus nonnunquam difficilior esset in permittendis comitiis, lege Maenia cautum est, *vti, rogatore comitiorum iusto postulante, patres ante inita suffragia fierent auctores eius rei, quam popu-* III. Communicatio cum senatu.

(*) Alioquin non negatur, saepe etiam *leges censorias* adpellari Censorum edicta, quibus conditiones locationum publicarum proponebant Gell. XV, 11. Vid. Gundlingiana *Part XVI. Obs.* 1. §. *XXVI. p.* 61.

populus iussurus esset. Cic. *in Bruto. cap. XIV.* In eandem sententiam legem tulit Q. Publilius Dictator apud Liu. *VIII*, 12. Et postea quum iste mos desuetudine obumbraretur illum denuo in vsum revocauit L. Cornelius Sulla. Vid. Appian. *de bello ciuil. I. p. 650.*

IV. Promulgatio.

IV. Hinc porro legis sequebatur *promulgatio.* Publice enim lex proponebatur, vt quilibet e populo eam legere, expendere, & ferendane esset, an antiquanda, secum statuere posset. Spatium promulgationis erat *trinundinum*, vt lex noua etiam a rustica plebe, quae singulis nundinis rure in vrbem veniebat, legi ponderarique posset. Cic. *pro domo cap. XVI*, & *Phil. V*, *cap.* 11. Manut. *de Leg. p.* 839. Addebatur edictum, vt populus in proximum trinundinum in campo Martio conueniret. Gell. *Noct. Attic. XIII*, 14. Quum tamen ipsis nundinis cum populo agere haut liceret: comitia plerumque in sequentem diem indicebantur. Macrob *Saturn. I*, 16. Et his demum omnibus obseruatis, magistratus quis POPVLVM IVRE ROGASSE, POPVLVSQVE IVRE SCIVISE dicebatur. Cic. *Philipp. I*, 10. (*b*)

V. Recitatio per praeconem nec non suasio & dissuasio.

V. Lex ipsa ferebatur in *comitiis*, olim in curiatis, postea & *centuriatis*, & tributis ad quae vbi populus in *campum Martium* vel in comitium ad rostra confluxisset, praeco primum legem

(*b*) Neque tamen promulgatio sola faciebat legem, sed populi suffragium. Sola lex Didia Licinia tanto studio patrum lata est, vt SCo caveretur, vt eam promulgatam omnes seruarent. Macrob. II, 13.

(*c*)

gem *recitabat*; dein is plerumque, qui rogaturus erat, eandem *suadebat*, quod & alii faciebant nonnunquam. Nec deerant, qui *dissuaderent*, id quod cum tribuni plebis, tum etiam priuati, si quibus a magistratu concio dabatur, facere poterant Liu. *XLV*, 21. Nonnunquam & ii ipsi, qui legem rogaturi erant, eam dissuadebant, si forte non ex sua, sed senatus sententia legem ferrent. Exemplum Pisonis consulis refert Cic. *Epist. ad Att. I*, 14. cui cum fructu addes, quae nos nuper disseruimus *in Comment. ad Leg. Iul. & Papiam Lib. I cap.* 4. *p.* 84.

VI. Auditis orationibus praesentibusque sacerdotibus & diuina exponentibus, (Dionys. *X. p.* 681.) *sitella* vel *vrna* deferebatur, in quam coniiciebantur centuriarum nomina. Deinde sortibus aequatis fiebat *sortitio*, quaequae prima centuria, quae secunda, quae tertia de sitella exiisset, ea eundem in suffragiis locum atque ordinem obtinebat.(c) Quae prima forte exierat prima ferebat suffragia, atque inde PRAEROGATIVA, proxime sequentes PRIMO VOCATAE vocabantur. Reliquae IVRE VOCATAE dicebantur Ascon. Paedian. *in* Cicer. *Diuinat. p. m.* 1819. Liu. X, 22. XXVII, 6. Exemplum est in lege Thoria apud Sigon. *de ant. iure Ital. II*, 2. *p.* 638. VII. Auspicia & sortitio.

cf. dein in Prooem. in Ver. p. 54.

(c) Sequiorum temporum est haec *sortitio*. Sub Tullio enim Rege primae ad suffragium vocabantur maximi census centuriae, in prima & secunda classe descriptae, quae, quia reliquas numero superabant, plerumque rem conficiebant, vt adeo raro vocarentur reliquae. Dionys. Hal. *Antiq. Rom. VI, p.* 224. *seq. VII. p.* 464. Liu. I, 43.

VII. Intercessio facta a tribunis, auguribus coss.

VII. Interim licebat iis, quorum intererat, legi *intercedere*. Faciebant id *Tribuni plebis* sollemni illo VETO. Liu VII, 17. XXVII, 6. XLV, 21. Faciebant & Consules, vel intercedendo, Dionys. Hal. *VIII. p.* 557. vel comitiales dies eximendo, vel supplicationes decernendo, vel ferias Latinas indicendo. Cic. *ad Quint. Fratr. II, Ep.* 7. Faciebant idem & *augures & magistratus*, quorum erat, de coelo seruare. Qui si quidquam adversi visum auditumque obnunciarent, *(d)* comitia impediebantur, reque infecta discedebatur.

VIII. Rogatio.

VIII. Si nihil sinistri obnunciabatur, ipsa iam fiebat *rogatio*, sollemni formula: VELITIS IVBEATIS QVIRITES HOC ITA VTI DIXI ITA VOS QVIRITES ROGO. Cic. *pro domo XVIII. seq.* *(e)* Tum addebatur: SI VOBIS VIDETVR, DISCEDITE QVIRITES.

(d) E. g. si fulsisset de coelo, si tonasset, si bubo volasset a sinistra, si aues triste quid portendissent, si quis morbo comitiali repente correptus concidisset &c. Longa enim est fabula, de qua Paul. Manut. *de Legib. p.* 848. Paul. Merula *de comit. III. p.* 17. *seq.* Struu. *Antiq. Rom. Synt. VI. p.* 269. Ceterum haec omnia ideo inuenta, vt magistratus, vel collegarum, vel populi consilia periculosa bonis rationibus turbare possent. Dio Cass. *XXXIII. p.* 66. Cic. *de Leg, III,* 12.

(e) Notanda hic quaedam vocabula, quae subinde confundi solent ab iis, qui sunt in Antiquitatibus Romanis hospites. Lex ROGATVR, dum fertur: ABROGATVR, dum tollitur: DEROGATVR eidem, dum quoddam eius caput aboletur: SVBROGATVR dum aliquid adiicitur, OBROGATVR denique, quoties aliquid in ea mutatur. Vlpian. *Fragm. I,* 3.

(f)

TES. Quo facto in suam quisque centuriam discedebat, in qua erat suffragium laturus. Ascon. Paedian. in Cic. *Orat. pro Corn. Balbo. p.* 1310.

IX. Facta discessione ferebantur *suffragia*, olim quidem voce; post tabellariam vero legem *tabellis*, quarum alteri inscriptum V. R. *vti rogas*, alteri A, id est *antiqua probo*. Cic. *Epist. ad Attic. I*, 14. Tulit eiusmodi legem tabellariam L. Cassius Trib. pleb, (*f*) C. Mario VI. & L. Valerio Flacco Coss. Cic. *de Leg. lib. III.* Sed de iudiciis publicis. Vnde & in numis familiae Cassiae egregium tabellariae istius legis monimentum occurrit. Vid. Fulu. Vrsin. *de Famil. Rom. p.* 67. *edit. Patini.* De comitiis iam antea similis exstabat lex Gabinia. IX. Suffragia per tabellas lata.

X. Distribuebantur hae tabulae per *diribitores*, quibus nongenti *custodes* adstabant, daturi operam, ne qua fraus in distribuendis tabellis admitteretur. Plin. *Hist. Nat. XXXIII*, 11. Et exstructi quidem in campo Martio erant *pontes* centum nongenti tres, totidem scilicet, quot numerabantur centuriae. Hi nihil aliud erant, quam angustae quaedam substructiones, opere subitaneo e tabulatis solo editis adornatae, per quas iis, qui suffragia ferrent, viritim esset transeundum. His ergo in capite pontium ministra- X. Modus & ordo suffragandi in pontibus.

(*f*) Sed non primus. Biennio enim ante *legem* eiusmodi *tabellariam* tulerat A. Gabinius, Trib. pleb. Quae ergo Gabinius statuerat de comitiis; ea ad iudicia etiam transtulit Cassius, inuenitque tabulas, quibus inscriptum A, *absoluo*, C. *condemno*, NL. *non liquet*.

ſtrabantur binae iſtae tabellae, quarum alterutram deinde in extremo ponte *ciſtulae* immittebant. Plutarch. *in Mario. p.* 407. Fiebat id ita, vt praeco ſingulas centurias, eo ordine, quo ſorte exiiſſent, ad ſuffragia vocaret. Quicunque vero ex ea centuria primus rogabatur, PRIMVS nuncupabatur. Cic. *pro Plancio XIV*, Reuerſi e ponte intra *cancellos* concludebantur, quos *ouilia* vocat Lucanus, *Pharſal. II, v.* 197.

- - *& miſerae maculauit ouilia Romae.*

Conf. Nic. Gruch. *de Comit. Rom. I, p.* 688. Omnia haec accurate depicta ſiſtit egregius P. Licinii Neruae numus, quem exhibent. Fulu. Vrſin. *Famil. Rom. p.* 149. edit. Patin. Ezech. Spannhem. *de uſu & praeſtant. numiſm. Diſſ. VI, p.* 579.

XI. Suffragiorum diremtio.

XI. Latis hoc ordine ſuffragiis, *diremtio* fiebat. Numerabantur enim tabellae a ſingulis cuſtodibus, numerusque earumdem *punctis* (g) notabatur, Cic. *Philipp. II,* 33. & *pro Planc. XXII.* quo ea centuriarum ſententia renunciaretur, in quam plurima ſuffragia conueniſſent, & reticeretur, quae paribus eſſet diſtracta ſuffragiis. Si plures ſententiae legem probaſſent: SCITA vel PERLATA; ſin plures eandem reieciſſent, ANTIQVATA dicebatur. Manut. *de Legib. p.* 842.

XII.

(g) Inde nata phraſis: *omne punctum ferre.* Horat. *Art. poet. v.* 343.

Omne tulit punctum, qui miſcuit vtile dulci.

De qua loquutione, ipſoque hoc ritu conferri meretur Sauaro *ad* Sidon. *Carm. II,* 20. *& Epiſt. vlt.*

(h)

XII. Perlatam legem primo *iureiurando* confirmatam, deinde *aeri incisam delatamque in aerarium* legimus. Manut. *de Legib. p.* 843. Vnde patet, quaenam sint illa apud Ovid. *Metam. I,* 3. XII. Legum confirmatio.

- - *Verba aere minacia fixo*

Exstant eius ritus vestigia in *L. 8. pr. D. ad L. Iul. pecul.* Conf. Iust. Rycqu. *de Capitol. cap. XXX. p.* 374. *seq.*

XIII. *Nomina* leges plerumque accipiebant ab vtroque consule, e. g. lex *Aelia Sentia, Papia Poppaea, Fusia Caninia.* Nonnunquam vnicum iis cognomen dabatur si a dictatore vel praetore vel censore latae essent. Tales sunt lex *Aemilia*, lex *Aurelia* & aliae. Addebantur interdum alia cognomina, a materia legis desumta, veluti lex *Cornelia sumtuaria*, lex *Gabinia tabellaria*, lex *Cassia agraria.* XIII. Earundem cognomina.

XIV. Quo *stilo* scribi concipique solitae sint leges, ex multis antiquis monimentis adparet. Qualia sunt leges antiquae apud Reines. *Inscript. CCCCLXXIII*, vt & egregium fragmentum legis Seruiliae apud Car. Sigon. *de Iudic. II,* 27. *p.* 422. nec non legis Thoriae apud eumdem *de iure Ital. II, p.* 638. Adde Barn. Brisson. *de Form. p.* 141. *seq.* XIV. Quo stilo consignatae?

XV. Haec de legibus. Sequuntur *plebiscita*, quae & ipsa leges vulgo vocantur, ceu exemplo legum Iciliae, Voconiae, Aquiliae, Cinciae aliarumque adparet, quamuis id more antiquo non fieret, (*b*) teste Gellio *XV*, 27. *XX*, 20. XV. Plebiscita.

XVI.

(*b*) Primo, quum patricii plebiscitis teneri nollent, *plebiscita* vocabantur. Post leges Horatiam, Publiliam &

XVI. Eorum differentia a legibus proprie sic dictis.

XVI. Erant plebiſcita, quae plebs plebeio magiſtratu interrogante, conſtituebat. §. 4. *Inſt. de iure nat. gent. & ciu.* Ea quum eodem fere ritu, quo ipſae leges conderentur; differentiae tantum legum & plebiſcitorum erunt notandae. Lex ergo a ſuperiore magiſtratu; plebiſcitum a plebeio, id eſt, tribuno plebis rogabatur, & eo quidem, cui illud e collegio ſorte vel reliquorum collegarum conſenſu obtigiſſet. Liu. *III*, 65. Lex ſuffragante vniuerſo populo, plebiſcitum ſuffragante plebe condebatur. Liu. II, 56. Dionyſ. Hal IX, *p.* 598. Tribuni enim nec aduocare patricios, neque ad eos referre vlla de re poterant. Gell. *Noct. Attic. XV*, 27. Leges in campo Martio ferebantur; & comitio; plebiſcita, non in eo tantum, ſed & nonnunquam in circo Flaminio, aut in Capitolio, maxime vero in comitio, vbi ex *roſtris* tribuni ad plebem concionabantur. (*i*) Docent id exempla apud Ciceronem. *Epiſt. ad Attic. I*, 1. *ad familiar. VII*, 30. Plutarch. *in Gracch. p.* 832. Liu. *III.* 54. *XXV.* 3. *XLV*, 36. *III*, 54. Leges in comitiis centuriatis & tributis; plebiſcita in ſolis tributis condebantur, vbi non opus erat vel SCto vel auſpiciis. Dionyſ. Halic. *IX*, *p.* 598. & 605. Solebant tamen

& Hortenſiam *leges* dicebantur, vel *leges tribuniciae.* Cic. *de leg. Agrar. II*, 8.

(*i*) Hinc *roſtra* inter praecipua tribuniciae poteſtatis inſignia ſunt. Hinc M. Lollius Palikanus, quum tribuniciam poteſtatem a Sulla abrogatam reſtituiſſet, roſtra in numis ſuis ſignari iuſſit. Vid. Fulu. Vrſin. *de famil. Rom. p.* 158. *edit. Patini.*

(*k*)

tamen nonnunquam & Tribuni plebis aues consulere, & de coelo seruare, quando legem erant interrogaturi. Exempla sunt apud Plut. *in Gracchis p.* 832. & Cicer *in Vatin. Cap. VII.* Leges plerumque tribuni plebis; plebiscita patricii & postea magistratus dissuadebant, quamuis eam facultatem coss. adimere conaretur Volero, tribunus plebis. Dionys. Hal. IX, *p.* 598. Sortitio etiam in plebiscitis duplex fiebat, quarum altera, in qua tribu Latini suffragium ferrent, explorabatur, altera inter ipsas tribus fiebat sortitio. Liu. *XXV*, 3. Quidquid ergo tributim plebs ita iussisset, id ratum habebatur, & deinde tabulis inscriptum aedilibus plebeis in aliqua aede custodiendum dabatur. *L.* 2. §. 21. *D. de orig. iur.*

XVII. Quos ea obligauerint.

XVII. Quamuis vero plebiscita non ab vniuerso populo, sed a sola plebe conderentur: tamen non plebem tantum, sed & patricios obligabant. Id quod post multas patriciorum tergiuersationes cautum est lege primum Horatia: anno V. C. CCCVI. Liu. *Hist. III*, 55. Dionys. Hal. XI. *p.* 725. deinde Publilia anno CCCCXIV. lata a Q. Publilio dictatore, ac denique, quum plebs anno CCCCLXVI. in Ianiculum secessisset, lege Hortensia, lata a Q. Hortensio, dictatore. Gell. *Noct. Attic. XV*, 27. §, 4. *Inst. de iur. nat. gent. & ciu.*

XIIX. Ius honorarium.

XIIX. Praeter leges & plebiscita etiam edicta praetorum atque aedilium (*k*) certam iuris

(*k*) Quin & censores edicta de locandis vectigalibus & operibus publicis proposuisse, patet ex Gell. *Noct. Attic,*

ris ſpeciem , quam *ius honorarium* vocabant, conſtituere coeperunt. Quare & de praetoribus atque aedilibus & vtrorumque edictis nonnulla monenda ſunt.

XIX. Praetoris origo.

XIX. Creari primum praetor coepit anno V. C. CCCLXXXIX. quum paullo ante plebs obtinuiſſet, vt alter conſulum plebeius eſſet. Male haec ſummae poteſtatis iactura habebat patricios: hinc dabant operam, vt penes conſules eo minus eſſet poteſtatis. Fraudibus itaque adorti plebem, facile id conſequebantur, vt redhoſtimenti loco e patriciis crearetur praetor, in quem deinde omnem, quae penes conſules adhuc fuerat, iuris dicundi poteſtatem transferebant. Liu. *Hiſt. VI, vlt. VII*, 1. Vnde fallit Pomponius, quando ideo creatum ait praetorem, *quia conſules auocarentur bellis finitimis, neque eſſet, qui in ciuitate ius reddere poſſet. L. 2. §. 27. D. de orig. iur.*

XX. Variae in praetura mutationes.

XX. Non diu tamen iſte honor patriciorum manſit proprius. Non multo poſt enim, anno V. C. CCCCXVI. primus e plebe praetor creatus eſt. Q. Publilius Philo. Liu. *Hiſt. VIII*, 15. Sub belli deinde Punici primi tempora duo fieri coeperunt Praetores, quorum alter vrbanam; alter peregrinam ſortiebatur jurisdictionem. Flor. *Epit. Liu. XIX.* Vnde hic vocatur PRAETOR QVI INTER CIVES ET

Attic. XV, 11. vocabantur etiam *leges cenſoriae*, ſed improprie. Vid. Gundlingiana XVI. *Obſ.* 1. §. XVI. p. 61. ſeq. Cum his tamen non confundendae rogatae, a Cenſoribus de quibus ſupra §. I.

(*l*)

ET PEREGRINOS IVS DICIT apud Reines. *Inscript. Class. VII. n.* 10. & ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ apud Grut. *Inscript. p. DIII.* Insequentibus temporibus hic numerus non semel auctus est, si quidem initio quatuor, (Liu. XXIII, 30.) tum sex, Liu XXXII, 27.) postea octo, mox decem, (Dio. XLII. p. 209.) hinc porro duodecim, immo & quatuordecim, ac denique sedecim, a Iulio Caesare creati, Praetores ius dixere, Dio *Lib. XLII. & XLIII.* Quo factum, vt patrem imitatus etiam, Augustus sedecim expleret numerum, mox ad XII. eundem reduceret, quem se non excessurum, Tiberius iureiurando pollicitus est Dio Cass. *Lib. LVI.* Tacit. *Annal. I,* 14. quamuis eius sibi gratiam fecisse videatur princeps parum religiosus, siquidem & illo imperante modo XV. modo XVI. Praetores creatos nouimus. Dio Cass. *Lib. LVIII, & LX.* Claudius tamen iurisdictionem de fideicommissis, quotannis, & tantum in vrbe delegari magistratibus solitam, in perpetuum, atque etiam in prouinciis potestatibus demandauit. Sueton. *Claud. XXIII.* nouosque creauit *praetores fideicommissarios* (*l*) duos *L.* 2. §. 17. *D. de orig. iur.* ex quibus tamen vnum detraxit Titus

(*l*) In marmoribus etiam mentio fit PR. DE FIDEICOMMIS. apud Gruter. *Inscript. p. CCCXCIII,* 6. Illud addendum ex Quinctilian. *Instit. Orat. III,* 8. fideicommissariam iurisdictionem ita diuisam esse inter praetorem & consules, vt ille ad certam Summam; hi de maiore cognoscerent. Vnde lucem capit locus Vlpiani *in Fragm. XXV.* 12. Videatur Cuiac. *Obs. XXI,* 34. Merill. Obs. V. 36. p. 112.

(*m*)

Titus *L. 2. §. 32. D. eod.* Acceſſit ſub Nerua *praetor fiſcalis L. 2. §. 32. eod.* vt & *praetor tutelaris* ſub M. Antonino Philoſopho, Iul. Capitolin. *vit. Marci Anton. X. L. 6. §. 13. D. de excuſ. tut.*

XXI. Ex his praetoribus vrbanus reliquos anteibat, iisdem, quibus Conſules, auſpiciis creatus. Hinc conſulibus inſtar collegae erat, Gell. *Noct. Att. XIII, 14.* Plin. *paneg. LXXVII, 4.* illisque abſentibus, ſummum penes Praetorem erat in vrbe imperium, ceu patet ex Ciceron. *Epiſt. ad Fam. X, 12.* Liu. XXIV, 9. Dio Caſſ. LVIII. Vtebatur enim praetor, ſicuti conſules, praetexta, ſella curuli, miniſtris, ſcribis & accenſis. Cicero *de lege agrar. aduerſ. Rull. II, 13.* *Lictores* eum praeibant duo cum faſcibus. Quamuis enim de ſex lictoribus ſubinde loquantur Plutarchus, Polybius, Appianus, qui ideo etiam praeturam ἀρχὴν ἑξαπελεκὴν vocare ſolent: intelligendum tamen hoc non eſt de praetura vrbana, ceu ſuſpicatur Petr. Fab. *Semeſtr. I. p. 169.* ſed de prouinciali, vti obſeruatum eſt a Car. Sigon. *de antiquo iure Ciu. Rom. I, 20. p. 227.* Praecipuum vero praeturae inſigne erat haſta, quae ideo ſaepius in numis veteribus conſpicitur.

XXII. Praetoris iurisdictio.

XXII. Totum praetoris munus tribus hiſce verbis continebatur DO, DICO, ADDICO, Ouid. *Faſt. I. v. 47. ſequ.* Varro *de Lingu. Lat. V, 4.* *Dabat* enim Praetor actionem & exceptionem, dabat bonorum poſſeſſionem: *dabat* iudices, arbitros, recuperatores, *dabat* tutores ex lege Atilia. *Dicebat* viam in vindiciis: *dicebat* interdicendo, quoties de poſſeſſione agebatur, indicebat, aduocata concione, ferias,

ferias, si quando terra in vrbe tremuisset. Gell. *Noct. Attic.* X, 24. Sueton. *Claud.* XXII. *Addicebat* denique, veluti facta in iure cessione, mancipatione, ceteris.

XXIII. Mos autem erat, vt praetor, creatus centuriatis comitiis, priusquam ius diceret, edicto in albo (*m*) denunciaret, quomodo eo anno ius esset dicturus. At quis? Vrbanus tantum an peregrinus etiam? De prouincialibus enim nulla est dubitandi ratio. Praetori peregrino sane hoc ius negant Hotoman. & V. C. Io. Ge. Schubart. *de Fat. Iurisp. Rom. p.* 399. At eidem id vindicat V. C. Hern. Bern Reinold, *Var. XXXVII. p.* 267. ob *legem* 9. §. 4. *D. de dol. mal.* vbi memorantur Labeonis *libri Praetoris peregrini.* Sed illis non tam videtur Labeo edictum Praetoris peregrini interpretatus, quam exposuisse officium Praetoris peregrini, quemadmodum etiam de officio Praetoris vrbani egit in *libris Praetoris vrbani,* quorum mentio fit in *L.* 19. *D. de* XXIII. Edicta praetoria.

(*m*) *Album* quid fuerit, adhuc sub iudice lis est. Theophilo §. 12. *Inst. de action* album est edictum, διὰ τὸ λευκοῖς γεγραμμένον γράμμασι, *Albis litteris scriptum.* Enim vero non ipsum edictum album vocabatur, sed edictum in albo proponebatur. Accursii sententia, existimantis, fuisse parietem dealbatum, plerisque hodie vapulat. Sed videtur tamen idem colligi posse ex Plauto *Pers I,* 2. *v.* 21. modo codices MSS. addicerent:

Nae isti faxim nusquam adpareant,
Qui hic ALBO PARIETE *aliena oppugnant bona.*

Et Suidas voce λεύκωμα album interpretatur *parietem, gypso obductum, ad inscriptionem ciuilium rerum aptum.* Iac. Raeuard. *Protribun. IV, p.* 887.

de V. S. Sane libros ad edictum singulares scripsisse Labeonem, & ab illis diversos, patet ex *L.* 1. §. 5. *D. de fugitiu.* & Gell. *IV*, 2. Certiora itaque sunt testimonia Boethii *ad* Cic. *Topic.* & Theophili §. 7. *Inst. de I. N. G. & C.* qui & Praetores peregrinos edicta proposuisse, diserte scribunt, eiusque rei auctores procul dubio habent veteres & satis idoneos. Edicebant itaque omnes Praetores. Idque fiebat habita concione, dictoque in leges iure iurando, (*n*) ceu adparet ex Ciceron. *de Finib. II*, 21. Erant vero praetorum edicta vel generalia vel specialia. Illa, quam iuris dicundi rationem per annum sequuturus esset praetor, indicabant, vnde & *leges annuae* dicuntur Cicer. *Verr. I*, 42. Haec obuenientibus quibusque negotiis dabantur, ad similes causas non extendenda. Vnde vberrimus natus est iniquarum sententiarum prouentus, qui occasionem dedit edicto: QVOD QVISQVE IVRIS IN ALTERVM STATVERIT, VT IPSE EODEM VTATVR. Exemplum reperies apud Tacit. *Annal. II*, 30. Quum vero generalia edicta subinde mutarentur, nec leuis inde nasceretur iuris confusio: obuiam huic praetorum licentiae itum est lege Cornelia, (*o*) lata A. V. C. Iↄc LXXXVII.

(*n*) Praetores edicta scripturos etiam tribunos plebis adhibuisse in consilium, patet ex Cic. *de Offic. III*, 20.

(*o*) Antea, A. V. C. Iↄ. LXXXVI. more consueto SC. ea de re factum patet ex actis diurnis, quae in bibliotheca If. Vossii fuerunt, in quibus & haec exstant:

HORA OCTAVA SENATVS COACTVS IN HOSTILIA.

SC.

LXXXVII. a. C. Cornelio, tribuno plebis, C. Pilone & Man. Glabrione coff. qua cautum eft, vt praetores ex edictis perpetuis ius dicerent, neque per integrum annum quidquam in iis immutarent. Dio Caff. *Hift. XXXVI. p.* 12. Ex eo tempore paullo certius effe coepit ius praetorium, (*p*) adeo, vt iam tempore Ciceronis plerique non, vt olim, a XII. Tabulis, fed a praetoris edicto iuris difciplinam aufpicarentur, ceu ex Cicer. *de Legib. I, 6.* obferuat Iac. Perizon. *Diff. de Leg. Vocon. p.* 193. Quamvis vero poft legem Corneliam praetori haut liceret edictum fuum per annum mutare: nihil impediebat tamen, quo minus fucceffor anteceffo-rum edicta, inito magiftratu, vel augere vel immutare poffet. Vnde, quae retinebat fucceffor, *edicti tralatitii*; quae addebat vel immutabat, *edicti noui* nomine veniebant. Cic. *Verrin. I,* 44. Non prius ergo edictum vere perpetuum prodiit, quam temporibus Hadriani, de quo diximus in *prooem. n. XIII. & fequ.*

XXIV. Quibus artibus praetores ius immutauerint?

XXIV. Quamuis vero praetores initio magiftratus in leges iurarent: reuera tamen leges edictis fuis euertebant fub fpecie aequitatis. Quod

SC. FACTVM EST. VTI PRAETORES EX SVIS PERPETVIS EDICTIS IVS DICERENT.

Vid. Dodvvell. ad Spartian. ***Hadr.* p.** 333. & ***in Adpend.* p.** 665. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. II,* 12. *p.* 97.

(*p*) Vnde iam ante edictum perpetuum ad edictum commentari coeperunt iureconfulti, veluti Seru. Sulpicius, A. Ofilius & alii.

Quod iam Dio Caſſ. *Hiſt. XXXVI. p.* 21. obſervans: οὐ γὰρ, inquit, οἱ στρατηγοὶ, πάντα τὰ δικαιώματα, ἃ περὶ τὰ συμβόλαια διετεταγμένα, οὔτε ἐσάπαξ τὰ ἐποίουν, οὔτε τὰ γραφέντα ἐτήρουν, ἀλλὰ πολλάκις αὐτὰ μετέγραφον, καὶ συχνὰ ἐν τούτῳ πρὸς χάριν ἢ κατ' ἔχθραν τινῶν, ὥσπερ εἰκός, ἐγίνετο. *Neque enim praetores id ius, quod ad contractus dirigendos poſitum erat, obſervarant, neque ſcripto iuri ſteterant: ſed ſaepenumero ea variaverant, crebroque per gratiam & odium certorum hominum, veluti fieri adſolet multa gerebantur.* Vtebantur hanc in rem variis artibus, veluti I. *fictionibus*, quando, verbi gratia, fingebant rem vſucaptam, quae vſucapta haut eſſet, vel contra. §. 4. & 5. *Inſt. de actionib. immo, quod magis ridiculum videri poſſet, quando fingebant, filiam patroni eſſe filium, cuius* παλαιᾶς ὑποκρίσεως ἢ παρατηρήσεως mentio fit in *Baſilic. Lib. XLIX. tit. I. p.* 594. *Tomo VI.* Addantur, quæ diximus in *Comment. ad L Jul. & Pap. Lib. II. cap.* 22. *p.* 355. Vtebantur *II. nouis nominibus*, veluti quum bonorum poſſeſſionem darent iis, quibus leges hereditatem negabant. Vtebantur *III. exceptionibus* quibus actiones legibus datae eliderentur. Vtebantur IV. *reſtitutionibus in integrum*, quibus non modo leges, ſed & res iudicatas reſciderunt praetores. Vt adeo vere ſumma penes Praetores eſſet non quidem legislatoria, ſed leges euertendi poteſtas, quamuis edicta adiuuandi, ſupplendi, corrigendique iuris civilis gratia proponi, prae ſe ferrent. *L.* 7. §. 1. *D. de iuſt. & iur.* Thomaſ. *Naeu. Iurispr. Anteiuſt. I,* 7. *p.* 31. Ge. Beyer. *Poſit. Pandect. I,* 2. *p.* 14.

XXV.

XXV. Praetorum exemplo *aediles* quoque edicta sua proponebant, quae & ipsa pertinebant ad ius honorarium. Erant aediles vel plebeii vel curules. Plutarch. *in Mario. p.* 408. Illorum duo una cum tribunis plebis creari coeperunt anno V. C. CCLX, vt Tribunis essent ad manus, eorumque iussu causas leuiores litesque priuatas diiudicandas susciperent, aedium sacrarum, locorumque publicorum, vt & annonae, curam gererent, matronarum denique ciuiumque mores obseruarent. Dionys. Halic *Antiq. Rom. VI. p.* 411. Curules vero, de quibus hic agimus, e patriciis legebantur. Quum enim discordia, de consule plebeio creando inter plebem & patricios exorta, sopita videretur, ludique ob eam rem decernerentur diis patriis, detrectantibus hanc curam aedilibus plebeiis, obtulerunt se bini iuuenes patricii, polliciti, se hoc munus suscepturos. Collaudauit populus hoc de republica bene merendi studium, & denuo delusus patriciorum artibus, hos patricios iuuenes aediles creauit, sellamque curulem honoris causa concessit, unde & AEDILES CVRVLES dici consueuerunt. Liu. *Hist. VI*, 42. XXV. Aediles plebeii & curules.

XXVI. Penes hos ergo erat annonae (*q*) via-

(*q*) Hanc annonae procurationem postea Iulius Caesar demandavit duobus aliis Aedilibus, qui CEREALES vocabantur. Dio Cass. *Hist XLIII, p.* 271. *L.* 2. §. 32. *D. de orig. iur.* pro quibus perperam *Praetores Cereales* sibi fingunt Rosinus, Alex. ab Alexandro & Ian. Vinc. Grauina, quibus satisfecit. V. C. Henr. Bern. Reinold. *Var. cap. III. p.* 27.

viarumque publicarum curatio, tutela vrbis, ludorum institutio, de rebus venalibus promercalibusque cognitio, & praecipue sacrarum aedium cura, a qua & AEDILIUM nomen sunt consequuti. Varro *de Lingua Lat. IV. p.* 20. Cicero *Verrin. VII*, 14. Iisdem quoque demandata erat ἐπισκοπὴ in fornices, cauponas, & mulieres, quae quaestum corpore faciebant, quae nomina solebant apud aediles profiteri, vt suo loco docebimus.

XXVII. Edictum Aedilitium.

XXVII. De rebus hisce ad iurisdictionem suam pertinentibus ipsi quoque, vt iam diximus, edicta proponebant, ad quae adludit suo more Plautus *Capt. IV*, 2. *v.* 44.

Euge EDICTIONES AEDILITIAS *habet*.

Et ex hoc quidem aedilitio edicto descendunt actiones contra venditores rerum vitiosarum, & eos qui bestias feroces habent, vbi iter fit, veluti redhibitoria, quanti minoris, & aliae, quarum fragmenta tria etiamnum exstant in pandectis. Primum scilicet *L.* 27. §. 28. *D. ad L. Aquil.* alterum *L.* 1. § 1. *& L.* 38. *pr. D. de aedil. edict.* tertium *Leg.* 40. §. 1. *& L.* 41. 42. *D. eod.* Fr. Pollet. *For. Rom. III*, 1. Barn. Brisson. *de Formul. III, p.* 289. Ceterum, de quibus edicebant aediles, de iisdem & praetores cognoscere consueuerant, & illis deficientibus, causae ad hos transferebantur. De qua concurrente praetorum aediliumque iurisdictione (*r*) disserit Jac. Cuiac. *Obseru. VIII*, 38.

XXVIII.

(*r*) Ob hanc concurrentem iurisdictionem factum videtur,

XXVIII. Pergimus ad *responsa prudentum*, quae & ipsa partem iuris constituebant. Dicebantur ea speciatim IVS CIVILE, Cicer. *pro A. Caecinna XXIII, L. 2. §. 5. D. de orig. iur.* non vero IVRISPRVDENTIA MEDIA: §. 3. *Inst. de legit. agnat. success.* qua potius totius iurisprudentiae Romanae periodus ab Hadriano ad Constantinum M. intelligitur. ICtos hic discrepantes in viam reduxit V. C. Iac. Perizon. *ad L. Vocon. p. 198.* Multa tamen iuris capita post XII. Tab. per interpretationem inuexerunt ICti, ob eamque rem & iureconsulti ipsi IVRIS AVCTORES *L. 3. D. si pars hered. pet. L. 39. D. de act. emt. L. 17. D. de iure patr.* vt & IVRIS CONDITORES adpellantur. *L. 25. C. de procurat.* XXVIII. Responsa prudentum.

XXIX. Iureconsultis Romae originem dedit institutum a Romulo IVS PATRONATUS. Patriciorum enim erat, parentum munere fungi erga plebeios, vnde & *patroni* dicebantur, quasi patres, quemadmodum matronae quasi matres sunt. Optio ergo cuiuis erat e plebe, quem vellet sibi patronum legendi e patri- XXIX. Iureconsultorum origo.

detur, vt & Aediles haut raro PRAETORES dicantur. Sic Paullus *Recept. Sent. I. 15. 2.* aedilitium edictum diserte tribuit Praetori. Quin & generale fuit hoc magistratuum nomen. Nam & consules, procoss. praesides, legati Caesaris, dicti nonnumquam PRAETORES. In notis quoque Valerii Probi exstat PR. VIGILVM, id est, vti V. C. interpretatur, *Praetor Vigilum,* qui & *Praetor plebis* vocatur Iustiniano *Nou.* XIII. Conf. Ger. Nood. *Probabil. I, 6. p. 16. 17.*

e patriciis. Hunc vero oportebat clientibus respondere de iure, cuius illi rudes erant, absentium aeque ac praesentium negotia curare, lites pro iis suscipere, in ius vocatos defendere, & quietem eis pro virili parare a publicis priuatisque negotiis. Vicissim plebeiorum erat, patronos in elocandis filiis iuuare, captiuos vel ipsos vel eorum filios redimere, litium aestimationes & multas pro iis soluere, in magistratibus muneribusque eos argento subleuare, & quae sunt alia huius generis officia. Vnde & *clientes* dicti, quasi *colentes* vel κλεῖοντες. Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p.* 84. Plutarch. *vit. Romuli p.* 24. *Tomo I. op.* Polyb. *Hist. VI. p.* 459. Eaque mutua obligatio tanta necessitudine ac fide adstringebatur, vt proximum patrono locum secundum parentem concedat Cato *apud* Gell. *Noct. Att. V,* 13. Nec privati tantum suos habebant patronos, sed & coloniae, vrbes sociae, gentes amicae & deuictae, suos Romae patronos eligebant ex patriciis & postea senatoriis familiis, quibus saepenumero senatus controuersias illarum decidendas commisit. Dionys. Hal. *II, p.* 85. Cicero *de Offic. I,* 11. Immo nullum temere erat negotiatorum corpus, nullum artificum collegium, quod non patronum sibi Romanam quamdam familiam adoptasset. Sic in marmore Surretino apud Reines. *Inscript. Classe VI, n* 39. *p.* 412.

FLAVIO FVRIO FAVSTO V. C. TRIBVNO.
AB ORIGINE PATRONO
OB MERITA LABORVM SVORVM
VNI-

VNIVERSVS ORDO ET POPVLVS SVRRETINORVM STATVAM NOBILITATI EIVS FACIENDAM CVRAVIMVS.

Ita & municipes Ciuilitani *L. ARCADIVM PROCVLVM V. C.* LIBEROS POSTEROSQVE EIVS SIBI POSTERISQVE SVIS PATRONOS COOPTAVERVNT Gruter. *Inscript. p. CCCLXII.* 1. Sic & alibi laudantur PATRONVS CAPVANORVM LONGE A MAIORIBVS ORIGINALIS, Idem *p. CCCLIX,* 1. SVESSIANORVM COMMVNIS ABORIGINE PATRONVS *p. MXXVII,* 3. PATRONI COLLEGIORVM CENTONARIORVM Reines. *Class. I,* 302. DENDROPHORORVM Idem, I. 283. FABRORVM. Idem II, 17. LENVNCVLORVM. OSTIENSIVM. Idem I, 33. NEGOTIATORVM OLEARIORVM EX BAETICA Idem VI, 123. PAGI TOLENTINES Id. *Adpend. num. VIII.* Horum patronorum in eo consistebat officium, vt coloniarum, vrbium, collegiorum, pagorum negotia in senatu & vrbe sese curaturos, reciperent. Quo officiorum genere ita plerumque aere emungebant clientes, vt legibus nouis opus esset ad hanc patronorum rapacitatem coercendam. *Tit. C. Theod. de patrocin. vicor. Lib. XII. tit.* 24. & *Cod. Iust. Lib. XI. tit.* 53. Liban. *Orat.* περὶ τῶν προστασιῶν. *p.* 14. *seq. edit.* Iac. Gothofr. Alias veteri iure gratuita erant inter patronos & clientes officia, & vt illi gratis plebeiorum curabant negotia: ita & hi pecunias sine foenore credebant. Dionys. Halicarn. II. *p.* 48. Quum ergo initio e patriciis

ſuis quisque clientibus de iure reſponderet: poſtea omnibus conſulentibus promiſcue ſe dare coeperunt, & quidem mercede conducti: & inde obſoleuit antiquum illud ius patronatus, natique ſunt iureconſulti, qui iam reſponderunt de iure, cauſſasque egerunt, atque adeo omnia, quae olim patronorum fuerant, in ſe transferebant officia. Vid. praeter Fr. Brummerum V. C. *ad Legem. Cinciam.* Ge. Schubart. *de Fatis Iurisp. Rom. I, 15. p. 29.* Et hinc facile reddi poterit ratio, cur plerique Iureconſulti veteres ordinis fuerint patricii? cur *patroni* dicti, qui cauſas agebant? cur iureconſulti atque aduocati eos, a quibus adhibebantur in conſilium, *clientes* vocarint? Cur iure veteri & per legem Cinciam gratuitum eſſe oporteret aduocatorum officium? Brummer. *l. c. cap. III, vsque ad XI.*

XXX. Quale ius iureconſulti condiderint.

XXX. Tria vero ſunt ſumma capita, quibus iurisprudentiam locupletarunt iureconſulti? I actiones legis II. interpretatio legum, & III. nouum ius quod interpretando inuexerunt, petitum plerumque ex mediis philoſophiae moralis principiis, & iuri XII. Tabularum veluti adpendicis loco adiectum, vt loquitur Iac. Raeuard. *de Auctorit. prudent. I. p. 952. Tomo I. op.*

XXXI. Actiones legis a iureconſultis inuentae.

XXXI. Actiones legis quid fuerint, iam ſupra eſt a nobis explicatum. Eas vero a iureconſultis maximam partem eſſe inuentas, adparet ex *L. 2. §. 2. D. de orig. iur.* Cicer. *pro Muraena XI, XII.* Et hinc eae ad ſingulare veluti iure-

con-

consultorum peculium (s) pertinebant, quod seruabant tanto diligentius, quanto magis hac arte plebem habebant sibi obnoxiam. Cicero l. c & *de Orat. I*, 41.

XXXII. Interpretari porro solebant leges, partim libris scriptis, partim editis responsis, partim disputatione fori. Et initio quidem a docendo non modo, sed & scribendo sese abstinebant iureconsulti, ne mysteria sua cum plebe communicarent. Postea, vbi Cn. Flauius & Sex. Aelius horribile illud actionum secretum euulgarunt, multi se ad scribendum commentandumque certatim contulerunt, quorum in-

XXXII. Iidem leges interpretati sunt I. scribendo docendoque.

(s) Equidem penes Pontificum collegium fuisse legis actiones docet Pompon. *L. 2. §. 6. de orig. iur.* sed caue cum vulgo existimes, ad omnes legis actiones uniuersamque interpretandi rationem hunc Pomponii locum pertinere. Aliud docet Cicero *de Legib. II*, 19. *Saepe ex patre audiui, pontificem neminem bonum esse, nisi qui ius ciuile cognosset. Totumme? Quid ita? Quid enim ad pontificem de iure parietum, aut aquarum, aut vllo similium? Ergo quod cum religione coniunctum est. Id autem quantulum est? De sacris, credo, de votis, de feriis, de sepulchris, & si quid eiusmodi est* Conferatur & *cap. XXI.* Quaecunque ergo cum religione coniuncta erant, ea demum erant cognitionis pontificiae. Hinc eorum erat, dies iudiciorum signare, & litigantibus indicare, quibus lege agere vel fas vel nefas esset; *Liu I*, 19. Cicero *pro Muraena XI.* respondere de iuribus domus, nam & domi sacra priuata erant, in quibus quum constitutae quoque essent uxores & liberi, etiam nuptiae, adrogationes, adoptiones auctoribus fiebant pontificibus. Denique de omnibus rebus sacris & religiosis iura interpretabantur Pontifices. Georg. Schubart. *de Fat. Iurispr. Rom. II*, 59. *sequ. p.* 296.

(t)

interpretationes ſenſim auctoritatem iuris vſu fori ſunt conſequutae. *L.* 2. §. 35. *ſeq. de orig. iur.* Vnde illud ius *ſine ſcripto venire,* ait Pomponius *L.* 2. §. 5. *D. eod.* ſiquidem libri iureconſultorum non eo fine eoque inſtituto fuerant conſcripti, vt inſtar legum promulgarentur; ſed tantam auctoritatem eorum ſententiae tacito populi conſenſu erant conſequutae. At poſtquam Theodoſius quibusdam iureconſultorum libris legum adcommodauit auctoritatem, & Iuſtinianus eorum loca in Pandectas relata ita promulgauit, vt *quidquid ibi ſcriptum eſt, hoc Iuſtiniani adpareret, & ex eius voluntate compoſitum* exiſtimaretur: *L.* 2. §. 10. *C. de vet. iur. enucl.* coeperunt eae iureconſultorum deciſiones iuri ſcripto accenſeri, Et huc referenda §. 3. *Inſt. h. t.* Ger. Noodt. *de pact. & tranſact. XIX. p.* 715.

XXXIII. Vt & II. de iure reſpondendo.

XXXIII. Reſponſa iureconſulti vel partibus dabant conſulentibus, vel iudicibus vel vtrisque; & tunc quidem vel ſcripto vel verbis, quid ſibi videretur, exponebant. Solebant enim iureconſulti frequenter medio foro inambulare, veluti obuii & communes iis, haererent incerti, & remedium ſibi conſulendi ignorarent. Cicero *Topic XVII. Priuata iudicia maximarum quidem rerum in iure conſultorum mihi videntur eſſe prudentia. Nam & adſunt multum* (in medio puta foro.) *& adhibentur in conſilium* (domi,) *& patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus haſtas miniſtrant.* Vnde facile patet, cur & ADVOCATI dicti ſint. Deinde & domi ſuae ſibi conſtituere ſolebant ſolium, ex quo confluentibus ad ſe clientibus, tanquam ex tripode,

de, refponderent. Cicero *de Leg. I*, 3. Et ad hoc folium refpicere arbitror eumdem Ciceronem, quando per iocum fcribit: *C. Aquilium iureconfultum iuraffe morbum, & illud fuum* REGNVM IVDICIALE *oppofuiffe. Epift. ad Attic. I*, 1. Mane ergo quotidie ad aedes eorum ventitabant clientes, & veftibula eorum maxima femper frequentia ciuium celebrabantur, vt non immerito iureconfulti domus totius oraculum ciuitatis videretur Ciceroni *de Orat. I*, 45. Quo pertinent illa Horatii *Serm. I*, 1. *v.* 9, 10.

Agricolam laudat iuris legumque peritus
Sub galli cantum confultor vbi OSTIA PVLSAT,

Et alibi *Epift. II*, 1. *v.* 103.

Romae dulce diu fuit & follemne, reclufa
Mane domo vigilare, clienti promere iura.

Immo & Tibullus *I*, 4. quafi amatorii iuris fcientiam fibi adrogans, feque ad prifcam iureconfultorum imitationem componens:

- - - *Me*, inquit, *qui fpernentur, amantes*
Confultent: cunctis ianua noftra patet.
Tempus erit, quum me Veneris praecepta ferentem
Deducat iuuenum fedula turba domum.

Ge. Schubart. *de fat. iurisp. Rom. II*, 52. *p.* 265. Ceterum & hoc fiebat formulis quibusdam & verbis follemnioribus. Venia enim prius petebatur his verbis: LICET CONSVLERE? Adnuente iureconfulto, & refpondente: CONSVLE, plerumque breuiffime referebatur negotium, addita quaeftione; QVAERO AN EXISTIMES? vel: ID IVS EST NECNE? Refpondebat Iureconfultus: SECVNDVM EA,

EA QVAE PROPONVNTVR, EXISTIMO, PLACET, PVTO, id semper dans operam, vt quam modestissime loqueretur. Horat. *Serm. II*, 3. *v.* 192 *seq.* Turneb. *Aduers. VII*, 10. Brisson. *de Form. III. p.* 331. Franc. Duaren. *Disp. Anniu. II*, 11. *p.* 1064. Ger. Nood. *de dolo malo. XII, p.* 507. *& de pact. & transact. p.* 733. Consulebantur etiam nonnunquam iureconsulti a iudicibus, quibus vel absentes scribebant, quid esset iuris, *L.* 2. §. 47. *D. de orig. iur.* vel coram iura explicabant. Plerumque enim iudices in consilium adhibebant aliquot iureconsultos, vt patet ex Gellii *Noct. Attic. XII*, 13. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. II*, 18. *de antiquo iure prouinc. II*, 5. *p.* 198.

XXXIV. Responsorum forma.

XXXIV. Erant responsa plerumque breuissima, & nullis munita rationibus. Seneca *Epist. XCIV.* *Quid? quod etiam sine probationibus monentis auctoritas prodest, sic, quomodo iureconsultorum valent responsa, etiamsi* RATIO NON REDDITVR. Nonnunquam tamen & rationes quasdam addebant, vel ex legum verbis, vel ex aliorum prudentum auctoritate, vel ex vsu fori, vel ex decretis denique seuerioris philosophiae depromtas. Hortled. *Diss. de vero sensu L.* 20. *D. de Legib. num. XLVIII.* D. Okel. *Diss. de iureconsulto rationali III. & VII. p.* 154.

XXXV. Denique III. Disputatione fori.

XXXV. Pertinet etiam ad interpretationem DISPVTATIO FORI. Nonnunquam enim de grauibus perplexisque quaestionibus dissidentes iureconsulti, rationibus subductis, decisionem communi suffragio inueniebant, adeoque prius in commune consulebant eaq; dicebatur DISPVTA-

DISPVTATIO FORI, cuius meminit Pomponius *L. 2. §. 5. D. de orig. iur.* In dubium quidem id vocat Ge. Schubartus *de fat. iurisprud. Rom. Ex. II, 57. p. 292.* sed sexcenta adsunt rei testimonia. Augustum ob quaestionem de codicillis, conuocasse prudentes viros, interque eos Trebatium quoque, cuius tunc maxima erat auctoritas, notum est ex §. 1. *Inst. de Codicill.* Pari ratione diui fratres, quum quaestio esset de exclusione nepotis a bonis auiti liberti, *cum Maeciano, aliisque amicis suis iurisperitis adhibitis, rem plenius tractarunt,* teste Vlpiano *L. 17. de iure patron.* Sed & Paullus ait, *quum de quodam quaereretur, an recte exheredatus videretur. Scaeuolam respondisse, non videri, & in* DISPVTANDO responsi sui rationem eundem Scaeuolam adiecisse. *L. 19. D de lib. & postum.* Nec alio videtur respexisse Asconius Paedianus *in* Cicer. *Verrin. III, p.* 1849. quando ait: *Maleficia sponte, & non* DISPVTATIONE IVRISCONSVLTORVM, *sed naturali interpretatione, fugienda sunt.* Denique eodem referenda illa veteris Scholiastae, qui explicaturus illa Iuuenalis. *Sat. I, v.* 128.

- - - - *Iurisque peritus Apollo.*

addit *p. m 26. Quia iuxta Apollinis templum iureconsulti sedebant, &* TRACTABANT. Vbi tractare idem ac disputare est. Plura dabit Iac. Raeuard. *prudent. XIV. p.* 1031. Reperta vero ejusmodi disputatione definitio, quamuis non haberet vim iuris, nisi simul vsu recepta: magnae tamen auctoritatis habebatur, & , si vel vsus fori, vel noua auctoritas accederet, etiam ad similes extendebatur casus. Ger. Nood.

ad

ad Leg. *Aquil. XV. p.* 106. *de Pact. & Transact. XIX. p.* 718. Et tum demum vocari solebat RECEPTA SENTENTIA, RECEPTVM IVS, RECEPTVS MOS, POST MVLTAS VARIATIONES RECEPTVM. (*t*) *L.* 215. *D. de verb. obl. L.* 3. *C. in quib. causs. L.* 41. *D. de reb credit.* *Receptum enim* inquit Festus, *dicitur, quidquid a plerisque prudentibus adprobatum est.* Conf. Barn. Brisson. *de verb. signif. voce Receptum* & Guil. Budaeus *in Comment. ad L.* 11. §. 1. *D. de verb. signif.* Quin & REGVLAE IVRIS, quarum toties ius nostrum meminit, nihil aliud sunt, quam breues quaedam positiones, quae rem fori disputatione definitam & iureconsultorum consensu receptam concise enarrant. Raeuard. *de Auctorit. Prudent. XV. p.* 1036. *seq. & Comment. ad L.* 1. *de reg. iur. p.* 125.

XXXVI. Iureconsulti ius suppleuerunt.

XXXVI. Tertium, quod iureconsultis ius Romanum debet, caput veluti adpendicem quamdam XII. Tabularum & reliquarum legum complectitur. Vbi enim deficere videbantur leges & praetorum aediliumque edicta, ibi iureconsultorum erat, ius ex aequitate supplere. Hinc permulta nata sunt in Iureconsultorum scholis ac disputationibus decreta quae ex nulla scripta lege nulloque edicto descenderunt. Sic acquisitio verbi gratia per adrogationem inuenta fuerat a iureconsultis. *princ. Inst. de acquisit. per adrogat.* Eamdem originem

(*t*) Frequentissima in iure nostro locutio: *Post magnas variationes obtinuit, L. vlt. D. pro Legat. L.* 32. *D. de oblig. & act. L.* 55. §. 1. *de legat.* 2.

(*u*)

nem fuiſſe nouimus codicillorum, exheredationis poſtumorum, differentiae inter exheredationem filiorum, filiarum & nepotum, ſtipulationis Aquilianae, regulae Catonianae, ſubſtitutionis pupillaris, donationis inter virum & vxorem prohibitae, actionis rei vxoriae, querelae inofficioſi teſtamenti, aliarumque huius generis materiarum iuris. Luculentum hanc in rem exſtat teſtimonium Ciceronis in *orat. pro Muraena XII. Quum permulta praeclare legibus eſſent conſtituta, ea iureconſultorum ingeniis pleraq; corrupta ac deprauata ſunt. Mulieres omnes propter infirmitatem conſilii maiores in tutorum poteſtate eſſe voluerunt: hi inuenerunt genera tutorum, quae poteſtate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio ſenes ad coemtiones faciendas interimendorum ſacrorum cauſſa reperti ſunt. In omni denique iure ciuili aequitatem reliquerunt verba ipſa tenuerunt.* Sic multa inuenere iure conſulti, multa diſputationibus ſuis ac reſponſis inuexerunt in forum, quae nec lex vlla nee praetoris edictum conſtituerat. Et haec decreta ob auctorum duntaxat celebritatem vim quamdam legum obtinuere, & poſtea rerum iudicatarum conſtantia firmius haeſerunt. Vid. Vinc. Grauina *de ortu & progr. iur. ciu.* §. *XLIII.*

XXXVII. Quantacunque vero eſſet veterum ICtorum auctoritas: iudices tamen non obligabant eorum reſponſa. Hinc Cicero *pro Mur. XIII. Iureconſultorum reſponſa & decreta ſaepe ab oratoribus dicundo euerti*, teſtatur. Et in orat. *pro A. Caecina XXIV.* exemplum adducit Craſſi,

XXXVII. Eorum auctoritas initio minor.

E

Craſſi, qui in iudicio centumuirali obtinuerit, vt Scaeuolae reſponſum minime attenderetur. Quare tunc ne ſignabant quidem reſponſa. *L. 2. §. 47. D. de orig. iur.* (certe id non videbatur neceſſarium,) & plerumque vtebantur verbis SVADEO. *L. 3. §. 1. D. de minorib. vig. quinque ann.* VIDETVR, PVTO, SENTIO. &c. Duaren. *Diſp. ann. II, 11. p.* 1064. vt ne iudici praeſcribere ſententiam viderentur. Immo ob eamdem cauſſam omnibus, quibus eſſet ſtudiorum fiducia, de iure reſpondere licebat. *L. 2. §. 47. D. de Orig. Iuris.* (*u*)

XXXVIII Auguſtus quibusdam priuilegium dedit de iure reſpondendi.

XXXVIII. Sed iſta omnia immutauit Auguſtus, qui primus reſpondendi de iure facultatem certis tantum hominibus beneficii loco indulſit, adſtrinxitque iudices, vt ne ab eorum reſponſis diſcederent. §. 8. *Inſt. h. t.* L. 2. §. *vlt. D. de orig. iur.* Quamuis enim in dubium id vocet Iac. Gothofredus *in Comment. ad C. Theod. Lib. I. Tit. 4. p.* 32. 35. vbi hanc iureconſultis auctoritatem partim iam ante Auguſtum ſaluam fuiſſe, partim denique a Valentiniano III. Imp. ſtabilitam putat: ſatisfecit tamen eius argumentis Thomaſ. *de naeuis iurisp. anteiuſt. II, 2. p.* 67.

XXXIX.

(*u*) Errat ergo Theophilus §. 8. *de iure nat. gent. & ciu.* vbi iureconſultos vocat σοφὲς, οἷς τὸ νομοθετεῖν ἢ δῆμος ἢ σύγκλητος, ἢ βασιλεὺς ἐπέτρεψε, *ſapientes. quibus iura condere aut populus, aut ſenatus, aut princeps conceſſit.* Nunquam enim in libera republica vel populi vel Senatus conceſſione opus fuiſſe reſponſuris de iure, inter omnes conſtat.

(*x*)

XXXIX. Cauſa huius ſanctionis non ea erat, quam prodit Pomponius *L.* 2. §. 47. *D. de orig. iur. vt maior eſſet iuris auctoritas*, nec ſolum, vt noua reſponſa vetus edictum & iudiciale praetoris regnum euerterent, vt acute coniecit V. A. Vlr. Huber. *Auſpic. domeſt. V, p.* 178. nec, vt plebs, otii delinita dulcedine, atrocem reip. memoriam exueret, quae eiusdem eſt Huberi ſententia: ſed partim, ne plebs, innumeris implicita litibus, de excutiendo iugo conſilia conferret: (Thomaſ *l. c. II, p.* 70.) partim vt eo ipſo Auguſtus legislatoriam poteſtatem callide ſibi vindicaret, legesque priſtino reip ſtatui accomodatas per iureconſultos corrigeret, & ad praeſentem detorqueret. (*x*) Vnde & eam poteſtatem

XXXIX. Ratio huius inſtituti.

(*x*) Praecipua Auguſti cura fuit, *legum munia in ſe trahere.* Tacit. *Ann. I,* 3. Quum ergo nouis omnino legibus opus eſſet, nouo hoc ſtatu reip. plures quidem initio rogationes tulit ad populum, ſeruato veteri reip. more, & inde natae tot *leges Iuliae*, quarum pleraeque Auguſto debentur, itemque *Falcidia, Aelia Sentia, Fuſia Caninia, Papia Poppaea, Iulia & Titia*, & aliae: ſed non integrum tamen erat Auguſto, omnes antiquas leges eadem facilitate euertere, qua illas ſub triumuiratu latas *vno edicto*, aboleuerat. Tac. *Ann. III,* 28. Quum ergo refigi non poſſent leges antiquae, eaeque tamen non conuenire viderentur nouo iſti ſtatui reipublicae: illud vnum ſupererat, vt per interpretationem nouam eae ad praeſentem reip. formam deflecterentur. Iam magiſtratibus hoc permittere, non videbatur tutum: ſibi ſoli id vindicare, & inciuile, & inuidia plenum erat, & moleſtiſſimum. Reliqui ergo erant iureconſulti, tanto ad hoc negotium aptiores, quod iam in vetere rep. poteſtas quaedam interpretandi penes iſtos fuerat. Quemadmodum vero hoc

tem primo Ateio Capitoni, aliisque suarum partium ICtis concessisse videtur.

XL.

maximum erat Augusti arcanum politicum, quod, priscis vocabulis retentis, res nouas inveheret, *eadem magistratuum* rerumque *vocabula*; *nihil vsquam prisci atque integri moris* relinqueret: Tacit. *Annal. I,* 3. ita & iureconsultis, specie antiqui moris, instrumentis nouae dominationis vsus est, ita scilicet leges interpretaturis, quemadmodum id suo expediret imperio. His praestructis, totius nouae constitutionis reddi poterit ratio. Promiscuam istam respondendi licentiam sustulit, eamque concessit paucis. Cur vero? nisi vt eos seligere posset, quos sciret sibi fore obnoxios? Iussit eos non priuatim, sed publica auctoritate, respondere. Quamobrem? vt legum interpretatio ita penes se esset. Iudicibus eam legem dixit, ne ab istis responsis discederent. Quam ob caussam? ne, obseruata legum antiquarum ruina, intercedere, & Augusti consilium turbare conarentur. Signo opus erat, non rationibus. Cur vero? vt ne per rationum infirmitatem palam fieret, id agi, vt leges antiquae euerterentur. Ceterum vera esse haec omnia, vel ex iis patet, quae inter eum Antistiumque Labeonem acta sunt. Eminentissimi ea aetate ICti erant Antistius Labeo, & Ateius Capito, adeo, vt non immerito *duo pacis decora* eos appellet Tacitus *Ann III,* 75. Quare operam dabat Augustus, vt hos potissimum sibi conciliaret. Labeoni ergo consulatum offerebat, hoc videlicet auctoramento calamum eius redditurus obnoxium. Sed *quum incorrupta libertate gauderet, ab ambitione honorum vacuus*; Tacit. *Ann. l. c.* quumque *nihil ratum pensumque haberet, nisi quod iustum, sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset:* Gell. *Noct. Att, XIII,* 12. honorem istum plane respuit. Animaduertens vero Augustus, Labeonis sibi operam parum vtilem futuram Ateium Capitonem adortus, hunc modis omnibus ornare coepit, consulemque creauit. Tacit. *Ann. III,* 75. Erat enim hic eo ingenio *vt eius obsequium non posset non dominantibus magis*

pro-

XL. Sequentes imperatores, (si a Caligula discesseris, qui totum iureconsultorum ordinem aboliturum se minabatur, teste Suetonio *Calig. XXXIV.*) hoc Augusti institutum diligenter seruabant, saltim vsque ad Hadrianum. De Tiberio enim id patet ex *L. 2. §. 47. D de Orig. Iur.* ex quo loco etiam adparet, Hadrianum iterum more maiorum vnicuique dedisse facultatem respondendi, qui sui haberet fiduciam. Rogatus enim a viris praetoriis, vt sibi liceret respondere, rescripsit, *hoc non peti, sed praestari solere.* Itaque ab Hadriano ad Alex. Seuerum libera denuo esse coepit respondendi facultas. Dodw.

XL. Idem placuit imperatoribus sequentibus.

probari, iudice Tacito *Ann. III, 75.* Egregia sane adulationis specimina eum dedisse, obseruant Tacit. *III, 70.* Sueton. *de illustr. Gramm XXII.* Ergo maximo studio sibi eum adiungebat Augustus, vt eius opera in nouo dominatu vteretur. Haec historia egregie coniecturam nostram confirmat. Intelligimus enim inde, I. Augustum de iureconsultis primariis sibi conciliandis magnopere laborasse. Quod sane non fecisset tantus princeps, nisi eorum operam perutilem sibi in nouo principatu constituendo, legibusque ad praesentem statum detorquendis, futuram animadvertisset. II. Talibus iureconsultis amicis eum vti voluisse, quorum sibi obsequium probaretur, id est C pitonis similibus, qui non antiquo iuri mordicus inhaererent, sed callide inseruirent temporibus. Ex quo denique colligimus, III. non alia de causa eum respondendi facultatem quibusdam tantum iureconsultis dedisse, quam vt eorum calamis vteretur, ad leges veteres & in libera republica receptas euertendas, & ad nouam imperii sui formam tanto facilius deflectendas. Plura de Augusti prudentia νομοθετικῇ diximus in *Praef. Comment. ad L. Iul. & Papiam*, quae euoluisse non poenitebit.

Dodw. *Prael. Cambden IX*, 11. *p*. 355. Hinc denuo reductum Augusti institutum, ceu patet exemplo Innocentii iureconsulti, quem respondendi facultatem ab Imperatoribus accepisse tradit Eunapius *in vita Chrysanthi p*. 286.

XLI. Valentiniani III. & Theodosii constitutio de auctoritate iureconsultorum.

XLI. Non poterat non hoc Augusti priuilegium sectas, summamque iuris incertitudinem inuehere. Hinc de tollenda ea cogitarunt Valentinianus III & Theodosius iunior imperatores, qui Papiniani tantum, Paulli, Caii, Vlpiani, & Modestini scripta iusserunt valere in iudiciis, & in allegatione plura eorum praeualere paucioribus, ex paribus vero ea, inter quae Papiniani essent testimonia: si sententiae denique sine Papiniano pares essent, iudicis arbitrio locum esse *L. vn. C. Theod. de Respons. prudent. & ibi* Gothofredus. Addatur Thomas. *de Naeu. iurisprud. anteiustin. II*, 7. *p*. 112. *seq*.

XLII. Iustiniani institutum.

XLII. Denique & id incommodum visum Iustiniano, qui Iureconsultorum sententias hincinde decerptas promiscue in pandectas recepit, corpusque conficiendum curavit, aliquando non optime, cohaerens, quippe e membris sibi dissimillimis compositum. *L*. 1. §. 5. 6. *C. de vet. iure enucl.*

XLIII. Facultas interpretandi iureconsultis ademta.

XLIII. Quin & omni interpretandi facultate interdixit iureconsultis, eosque ad conscribendas metaphrases & paratitla conficienda, tamquam ad perpetuas operas, condemnauit. §. 2. *Const. de concept. Digest. Paratitla* quid sint, explicat Aeg. Menag. *Amoenit. iur. ciuil. XV*.

XLIV.

XLIV. Reſtat, vt quas ſymbolas principes, mutata reip. forma, ad ius Romanum contulerint, paucis dicamus. Initio Imperatores veterem leges ferendi morem aliquamdiu retinuerunt. Hoc enim ritu ſub Auguſto, centuriatis comitiis ad populum latae ſunt leges *Iuliae*, *Aelia Sentia*, *Papia Poppaea*; ſub Tiberio *Iunia Norbana*. Claudius quoque veteri ritu rogauit legem, vt Domitius in familiam Claudiam & nomen Neronis tranſiret. Tacit. *Annal. XII*, 26. Quin ne ſub Galba quidem plane exoleuiſſe veterem leges curiatas ſaltim ferendi ritum, patet ex Tacit. *Hiſt. I*, 15.

XLIV. Principes initio vetere ritu leges tulerunt.

XLV. Quemadmodum vero habita illa ſub Imperatoribus comitia non niſi quaedam priſtinae libertatis ſimulacra erant: ita iam Tiberius, princeps aſtutus tyrannicisque artibus magis, quam quisquam alius, inſtructus, nouum commentus eſt leges ferendi morem. Vt enim populo ius omne eriperet: (y) comitia e campo tranſtulit in curiam, id eſt, & honorum conferendorum arbitrium & leges non amplius populi ſuffragiis, ſed ſenatorum ſibi obnoxiorum ſententiis ſubiecit. Tacit. *Annal. I*, 5. Sueton. *Tiber. XXX.* Reſtituito populo comitia

XLV. Deinde vſi ſunt Senatus-conſultis.

(y) Falluntur ergo, qui cum Pomponio L. 2. §. 9. D. *de orig. iur.* & Triboniano §. 5. *Inſt. h. t.* exiſtimant, ideo in curiam e campo translata eſſe comitia *quia difficile eſſet, tantam populi multitudinem in vnum conuenire.* Quaſi enim difficilius id fuiſſet ſub Tiberio, quam libera republica, quando tota Italia ad comitia confluebat. Cic. *Orat. ad Quirit. poſt redit.*

tia Caius Caligula. Dio Caſſ. *LIX. p. 647.* ſed illa paullo poſt ipſe iterum illi eripuit. Idem *p. 665.* Ex eo tempore rarius leges latae ad populum: aſt eo frequentius prodierunt *ſenatus conſulta*, quibus plerumque praemittebatur *oratio principis*, non quidem ſemper ab ipſo principe, ſed ſaepius (z) a *quaeſtoribus*, qui *candidati* vocabantur,

(z) In marmoribus ſaepe legimus QVAESTOR KANDIDATVS, Reineſ. *Inſcr. II, 26. VI, 4.* ΤΑΜΙΑΣ ΚΑΝΔΙΔΑΤΟΣ Gruter. *Inſcript. p. ccccxxv. 2.* Vocabantur ita, qui libris, epiſtolis & orationibus principum in ſenatu praelegendis praeerant. *L. 1. D. de offic. Quaeſt.* Dio Caſſ. *LIV, p. 617* Tacit. *Annal. XVI, 27.* Suet. *Tit. VI*, eosque iam ab Auguſto adhibitos conſtat ex Dione Caſſ. *LIV. p. 539.* & Sueton. *Aug. LXV.* Ideo vero dicti videntur candidati, quia poſt quaeſturam ſtatim praetores fiebant. & inde regebant prouincias. Lamprid. *Vit. Alex. XLIII.* Vnde haec dignitas ingreſſus erat & quaſi primordium gerendorum honorum & ſententiae in ſenatu dicendae. Immo recentiore aeuo ſaepe cum aliis dignitatibus coniungebatur haec quaeſtura. Sane Anicius Auchenius Baſſus in marmore Romano praeter hanc quaeſturam etiam alios geſſiſſe honores dicitur. Reineſ. *Inſcript. VI, 4.*

ANICIO AVCHENIO BASSO. V. C. QVAESTORI CANDIDATO.
VNO EODEMQVE TEMPORE PRAETORI TVTELARI PROCONSVLI.
CAMPANIAE. PRAEFECTO. VRBI. TRINI MAGISTRATVS.
INSIGNIA. FACVNDIAE. ET. NATALIVM SPECIOSA. LVCE. VIRTVTIS. ORNATI.

Talis etiam eſt Inſcriptio, poſita

M. NVMMIO. ALBINO. V. C.
QVAESTORI. CANDIDATO.

PRAETORI.

tur, recitata. Briſſon. *Antiq. Rom. I, 17. p. 19.* Vnde ſaepe *oratione Principis cautum* dicitur, quod erat Senatus conſulto conſtitutum *L. pen. D. ad SC. Tertull. L. 8. pr. D. de tranſaction. L. 52. l. 10. D. pro ſoc. L. 60. pr. D. de ritu nupt. L. 32. pr. §. 1. ſeq. D. de don. int. vir. & vx. L. 1. L. 7. C. de praed. min. non al.*

XLVI. Differentia SC. in libera rep. & ſub Imperatoribus.

XLVI. Etiam in libera republica fiebant SCa: ſed ea vim legum non habebant. Quamuis enim initio, pulſis regibus, ariſtocratiam meditarentur patricii, & hinc apud Dionyſ. Halicarn. *VI, p.* 329. legem eſſe dicerent iam inde ab vrbe condita, *quae omnia in ſenatus poteſtate ponat, praeter magiſtratuum creationem, legum lationem & bellum inferendi deponendique arbitrium*: id tamen non perſuaſerunt plebi, libertatis popularis appetentiſſimae. Vnde non erat penes ſenatum poteſtas legislatoria: ſed quaedam tantum erant negotia, quae ſenatus populi iuſſu ad curam ſuam reuocauerat, vt puta, aerarium & pecunia publica, quae ſenatus arbitrio diſpenſabatur: controverſiae in Italia ſuſcitatae, publicaque obiurgatione vel grauiore decreto componendae: legationes aut ad indicendum bellum, aut alia grauiora negotia obeunda decernendae, aut exterorum excipiendae: prorogationes imperii & prouinciarum: conuocatio

PRAETORI. VRBANO. COMITI.
DOMESTICO. ORDINIS. PRIMI. ET
CONSVLI. ORDINARIO. ITERVM.

Reineſ. *Inſcr. VII.* 132. Legendus de hac dignitate idem Reineſ. *Var. III. 16. p.* 600.

catio populi: ac denique indictio feriarum & supplicationum. Haec enim omnia senatus solius curationi suberant, nisi tribuniciis intercessionibus res deuolueretur ad populum: ceu praeclare suo more docet Polyb. *Hist. VI*, 12. *seq.* & ex eo Zamosc. *de Senatu Rom. II, p.* 174. *& seq.* De his ergo solis in libera republica SCa condebantur, vt recte obseruatum a Bachovio *in* πρώτοις, *p.* 38. *seq.* Sed maxime senatus potestas excellebat in trepidis rebus ac turbatis, quibus triste illud fieri solebat senatusconsultum: DARENT OPERAM CONSVLES, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI CAPERET. Quod decretum summum ac latissimum in consules transferebat imperium, vt suo iure possent exercitum parare, bellum gerere, coercere, etiam iniussu populi, vnde *extremum* & *vltimum* hoc *senatusconsultum* vocatur. Liu. *III*, 4. Sallust. *de Bello Catilin.* XXIX. Cic. *Catilin. I*, 2. & *pro Milon. XXVI.* Caesar. *de Bello Ciuili II*, 1. Barn. Brisson. *de Form. II, p.* 212.

XLVII. Fiebant SC. non nisi in sacro auspiciisque dicato loco. (*a*) Romulus in templo Vulcani extra vrbem Senatum coegit. Plutarch. *Quaest. Rom. XLVII, p.* 276. Tullius Hostilius

(*a*) Nam & haec non nisi peractis sacris captisque auguriis fiebant. Appian. *de bello ciu. II. p.* 216. Exempla exstant apud Liu. *XXII*, 11. *XXIV*, 11. Non addicentibus auibus, negotium in alium diem differebatur. Cic. *Epist.* X, 12. Augustus hac molestia liberaturus senatores, instituit, *priusquam consideret quisque, thure & mero supplicaret apud aram eius Dei, in cuius templo coiretur.* Sueton. *August.* XXXV.

(*b*)

lius in curia Hostilia. Libera republica aedes Apollinis, Martis, Bellonae, Quirini, Castoris, Concordiae, Virtutis, Fidei, vt & curiae Hostilia, Pompeia, Iulia, senatui habendo inseruiebant. Gell. *Noct. Attic.* XIV, 7. Nam & in curiis templa erant per augures dedicata. Gell, *Noct. Att. VI*, 7. Ordinaria tamen senacula erant aedes Concordiae, aedes Bellonae, & locus ad portam Capenam. Fest. *voce Senaculum p.* 431. Conueniebat Senatus statis temporibus, hoc est, singulis Kalendis, Nonis & Idibus, exemtis tamen diebus comitialibus, (quibus convenire nefas habebatur per legem Pupiam. Cicero *ad Fam. I*, 4.) nec non diebus atris, quibus senatum non nisi in rebus trepidis habere licebat. Dio Cass. *XLV. p.* 278. Et hi ordinarii conuentus *senatus legitimus* dicebantur. Si vero vel legatis vel aliis ob quamcunque causam senatus extra ordinem dabatur: ille vocari solebat *indictus*. Fr. Hotom. *de Senatu V.* Et tunc quidem conuocabantur plerumque senatores per edictum, quo olim frequentes adesse iubebantur QVI PATRES, QVIQVE, CONSCRIPTI: Liu. *II*, 1. postea vero edici coepit: QVI SENATORES, QVIBVSQVE IN SENATV SENTENTIAM DICERE LICET. Fest. voce *conscripti & senatores* ibique Dacer. p. 496. Gell. *Noct. Attic. XIV*, 18. Brisson. *de Form. II, p.* 264.

XLVIII. Relatio facta a Consule, Dictatore, Praetore,

XLVIII. Frequens si aderat senatus, tum Consul, quem penes fasces eo mense erant, aut eo absente Praetor, aut Dictator, si quis erat, aut Interrex aut Praefectus vrbi ad senatum referebat. Gell. XIV, 7. Si quando id recusaret consul: eas

eas in ſe partes ſuſcipiebat aliquis tribunus plebis, cui etiam ius erat, addere relationi conſulis, quod e re videbatur, aut novam de integro ordiri. Paul. Manut. *de ſenatu V. p.* 859. Relationibus plerumque praefari ſolebant ſollemni illa formula: QVOD BONVM FAVSTVM, FELIX, FORTVNATVM SIT. Sueton. *Calig. XV.* deinde addebant: REFERIMVS AD VOS, PATRES CONSCRIPTI. Briſſon. *de Form. II, p.* 165.

XLIX. Rogatae ſententiae.

XLIX. Finita relatione, ſententiam rogabantur ſenatores, (*b*) non verbis precatiuis, qualibus in comitiis vtebantur rogatores, ſed imperativis; DIC. SP. POSTVMI, QVID CENSES; Liu. IX, 8. vel QVID FIERI PLACET? QVID VOBIS VIDETVR? Briſſon. *de Form.* II. p. 165. Qua in re non idem ſemper, at plerumque is obſeruabatur ordo, vt ante comitia princeps ſenatus; poſt comitia vero conſules deſignati primo loco dicere iuberentur ſententias. Sequebantur eos viri conſulares, hos praetorii, tum aedilitii, quaeſtorii ac denique tribunicii, (*c*) e quibus tamen

(*b*) Qui rogabant, CONSVLERE, nec non PERROGARE SENTENTIAS dicebantur. Liu. XXII, 60. XXIX. 19. Suet. *Aug XXXV.*

(*c*) Tribuni plebis non erant olim ſenatores, nec ius iis erat, dicendae in ſenatu ſententiae. Ante curiam itaque ſedebant in ſubſelliis, donec SCa ad ſe ferrentur, quae ipſi vel adprobabant deinde, vel reiiciebant. Val. Max. II, 2. 7. At etiam ſenatoria dignitas iusque dicendi ſententiam iis data ſunt lege Atinia. Gell. *Noct. Att. XIV, vlt.*

(*d*)

men reliquos anteibat, quem conſul priorem rogaſſet, modo gradus magiſtratuum non turbarentur. Cic. *Phil. V*, 13. Solebant vero conſules, quem ordinem initio magiſtratus inſtituerant, eumdem per totum annum tenere, donec eum morem antiquum C. Iulius Caeſar migraret. Sueton. *Iul. XXI.* Immo Auguſtus omnem ordinem plane ſuſtulit, promiſcue perrogans ſententias, vt magis quisque attenderet. Sueton. *Aug. XXXV.*

L. Sententiam ſinguli dicebant ſtantes, formula vſi: QVOD C. PANSA VERBA FECIT DE--DE EA RE ITA CENSEO. Briſſon. *de Form. II. p.* 169. Integrae eiusmodi ſenatorum ſententiae exſtant apud Ciceron. *Philipp. III*, 15. *V*, 4. *VIII*, 11. *IX*, 7. & apud Liuium paſſim. Nec licebat conſulibus interpellare dicentes, quamuis aliena multa immiſcerent, quod data opera nonnunquam faciebant, qui ſenatus conſultum fieri nollent. *(d)* Quum enim

L. Eaedemque ordine dictae.

(*d*) Erant & aliae artes, quibus SC. impediebant Senatores. Poſtulare enim poterant, *vt conſulerentur ſinguli*, vel, ſi tot non eſſent ſenatores, quot numero licebat perſcribi SC. clamabant: *numera ſenatum.* Feſtus *hac voce p.* 338. Coelius apud Cic. *Epiſt VIII*, 11. SC. enim a iuſto paucioribus factum per INFREQVENTIAM FACTVM dicebatur, & irritum erat. Liu. XXXVIII, 44. Tempore Ciceronis ducenti ſenatores frequentem ſenatum conſtituere videbantur. Cicero *ad Q. Fratr. Epiſt. II*, 1. Poſtea cccc, quod ſublatum ab Auguſto Dio Caſſ. *Lib. LIV. p.* 545. qui tamen ſequente libro *p.* 550. eumdem Auguſtum ſenatorum numerum ſecundum ſingulas SCi formas definiuiſſe ait.

(*e*)

enim ante & post occasum solis illud fieri non posset: Gell. *XIV*, 7. solebant *diem dicendo eximere*, vel *noctem postulare*, ut ita re infecta discedendum esset senatui. Cicero *Epist. ad Quint. Fratr. II*, 1. *Epist. ad Att. IV*. 2. Gell. *IV*, 10. Qui plura capita vna oratione complectebatur, is iubebatur DIVIDERE SENTENTIAM. Cic. *ad Famil. I*, 2. *pro Milon. VI*, Senec. *Epist. XXI.* Qui alterius sententiam sequebantur, ADSENTIRI se vnico verbo aiebant. Et hoc erat *verbo adsentiri*, quod opponitur alteri muto adsensui, quo quis *pedibus ibat in alterius sententiam.* Vtramque loquutionem iungit Liu. XXVII. 34. L. *Veturius & Licinius censores eum tonderi & squallorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt, sed tum quoque aut verbo adsentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat.* Nonnunquam non omnino adsentiebatur quis sententiis antea dictis, sed aliquid praeterea addendum censebat, & tum vtebatur formula: SERVILIO ADSENTIOR, ET HOC AMPLIUS CENSEO. Cicero *Philipp. XIII.* 21. (*e*)

LI. Pronunciatio sententiarum factaque discessio.

LI. Dictis denique sententiis, consulis erat, vel pronunciare illas, vel easdem supprimere. Licebat ei in tanta varietate sententiarum, earum auctores & principes edere, simulque iubere, vt quisque ex pronunciatis sen-ten-

(*e*) Aliquando etiam in altercationem abibant senatorum sententiae. Cuius rei exempla collegit Brisson. *de Form. II. p.* 184. *sequ.*

(*f*)

tentiis vnam amplecteretur. Et id sibi vult sollemnis illa locutio: PRONVNCIARE SENTENTIAM, apud Cicer. *ad Famil. X*, 12. *I*, 2. Formula, qua tunc vtebatur consul, haec erat: QVI HAEC SENTITIS, IN HANC PARTEM, QVI ALIA OMNIA, IN ILLAM ITE, QVA SENTITIS. Quae verba lege praescripta explicat Plin. *Epist. VIII*, 14. His dictis senatores mutabant locum, & singuli eo discedebant, vbi recitata fuerat, quam probarent, sententia. In quamcunque vero partem frequentior concesserat senatus, de ea dicebat consul: HAEC PARS MAIOR VIDETVR, & in eam sententiam deinde conficiebatur Senatusconsultum. Brisson. *de Form. II. p.* 184.

LII. Senatus consulta quotuplicia?

LII. Varro equidem apud Gellium *Noct. Attic. III*, 18. Senatusconsulta vel *per discessionem* vel per exquisitas singulorum *sententias* facta scribit, quum contra Ateius Capito & Tubero nullum sine discessione SC. fieri potuisse censuerint. Sed salva res est. Ad omne SC. fiebat discessio: sed non semper singuli rogabantur sententias, & hinc illa demum SC. per discessionem facta dicebantur, ad quae non singulorum fuerant exquisitae sententiae Huber. *Digress. I*, 31. *p.* 87.

LIII. Scripta Senatusconf.

LIII. Denique SC. sollemniter scribebatur, ita, vt primo dies, deinde locus, vbi senatus habitus, tum porro, qui scribendo adfuerint, (*f*) postea,

(*f*) Scribendo enim aderant aliquot Senatores. Nonnunquam si scribis publicis hoc committere nollent, ipsi viri amplissimi hanc in se operam suscipiebant, idque

poſtea, quis ad ſenatum retulerit, & denique, quid placuerit ſenatui, referretur. Integra SC. verbis ſuis legitimis perſcripta exſtant *in L.* 20. §. 6. *D. de hered. petit.* vbi tamen plura mendoſe ſcripta eſſe animaduertimus, & apud Ciceron. *ad Fam. VIII,* 7. Frontin. *de Aquaeduct. II.* Briſſon *de Form. II, p.* 193. Omnium vero integerrimum eſt SC. Marcianum de Bacchanalibus, egregie illuſtratum a viro ampliſſimo, Corn. van Bynkersh. *de relig. peregr. Diſſ. II, p.* 259. *Opuſc.*

LIV. Confirmata a tribunis & illata aedi Cereris.

LIV. Verum ne ſic quidem ratum erat SC. niſi tribunis etiam placuiſſet, qui, eo perlecto & probe expenſo, litteram T, ſi e republica videretur, addebant. Valer. Maxim II, 2, 7. Sin minus placeret: ſuo illo ſollemni VETO intercedebatur, moraque fiebat SCo: AVCTORITATES perſcribi ſolebant. Cicero *ad Attic. V,* 2. *ad Fam.* VIII, 7. Id eſt, vt explicat Dio Caſſ. *LV, p.* 629. ὃ μέντοι καὶ τέλος τὶ ὡς κεκυρωμένη ἐλάμβανεν, ἀλλὰ αὐκτώριτας ἐγίγνετο, *non vim SC. obtinebat, ſed auctoritas ſenatus dicebatur.* Haec vero auctoritas non vim legis habebat, ſed efficiebat, vt eadem de re iterum referri poſſet ad ſenatum. Coel. *apud* Cic. *Epiſt. VIII,* 8. Poſtremo ſcriptum SC. in aedem Cereris Liu. III, 55. vel in aerarium deferebatur, Sueton. *Auguſt. XCIV.* & tunc ſenatus dimittebatur formula ſollemni: P. C. NEMO VOS TENET, vel NIHIL VOS MORAMVR. Cicero *ad Quint. Fratr.* I, 2.

LV.

idque SC. TACITVM vocabatur. Iul. Capitolin. *Gordian. XII.*

(g)

LV. Eodem ritu etiam ſub Imperatoribus condita ſunt SC. niſi quod princeps orationem praemitteret, & ſenatores plerumque pedibus irent in principis ſententiam. Quin eo prolapſa erat Senatorum adulatio, vt orationes principum aeque ac Senatorum, illis blandientium, plerumque adclamationibus exciperent. Plin. *Epiſt. IV*, 9. quae etiam, ne periret adulationis memoria, in acta referebantur. Idem. *Panegyr. LXXV.* Plura exempla occurrunt in ſcriptoribus hiſtoriae Auguſtae, quae collegit Briſſon. *de Form. II. p.* 187.

LV. Hoc ritu SC. etiam ſub Imperatoribus facta.

LVI. Enimvero, quemadmodum haec ſenatusconſulta non niſi ideo inuenerant Imperatores, vt viderentur veterem ſenatus auctoritatem libertatemque reipublicae tueri: ita ea fictione tantiſper opus fuit, dum ſeruituti paullatim adſueuiſſent Romani. Hinc coeperunt ſenſim Imperatores reſcribere, editisque conſtitutionibus leges veteres abrogare, nouas inducere, irrogare priuilegia, omniaque, vt paucis dicam, pro lubitu decernere. Reſcriptis illis principum vel ad libellos ſiue magiſtratuum, ſiue vniverſitatum, ſiue priuatorum reſpondebatur, & tunc iſta EPISTOLAE ſeu LITTERAE; *L.* 3. §. 1. *D. de teſt. L.* 31. *D. de re iudic.* illa SANCTIONES PRAGMATICAE, *L.* 7. §. 1. *C. de diu. reſcript.* (Graecis enim πραγματικὰ dicuntur reſcripta, vti Latinis *facta*: Iul. Capitolin. *in Macrin. Cap. XIII.*) haec denique ADNOTATIONES vel SVBNOTATIONES dicebantur. *L. 6. ſequ. C. de diu. reſcr. L.* 1. *C. de prec. Imp. offer.* Libellorum integra exem-

LVI. Reſcripta principum.

 pla

pla exſtant tum *L.9.D.de lege Rhodia* tum in marmore Romano apud Briſſon. *de Form. III, p,* 292. Aliquando a principibus vel de plano decernebatur, vel ſententia cum plena cauſae cognitione ferebatur: tum dicebantur INTERLOQVVTIONES vel DECRETA, quale exſtat *L.3. D. de his quae in teſtam. del.* Denique aliquando nouum ius conſtituebatur, & tunc dici ſolebant EDICTA (*g*) vel CONSTITVTIONES. De quo diſcrimine plura diſſerunt iureconſulti.

LVII. Primus reſcripſiſſe videtur Hadrianus Imp.

LVII. Primus ita reſcripſiſſe videtur Veſpaſianus, cuius edictum exſtat in *L.4. § 6. D. de legation.* At hic & ſucceſſores rarius id auſi videntur: multo frequentius vero Hadrianus. Nam praeterquam quod ſub eo principe noua quaedam forma iuri publico aeque ac priuato acceſſit, in tantum, vt Latin. Pacatus *Panegyr. ad Theodoſ. II.* eum legibus imbuiſſe rempublicam dicat; nullius ſane Principis antiquioris in Codice exſtant conſtitutiones quam Hadriani, a cuius temporibus etiam Gregorianum codicem ſuum orſum eſſe, iam ſupra oſtendimus. Plures Hadriani Epiſtolae & ſententiae Graece etiamnum exſtant, collectae a Doſitheo Grammatico, ex quibus ſatis conſtat, quam rationem

(*g*) Id hic obſervari iuuabit, artificioſe admodum Principes ſibi poteſtatem leges per edicta ferendi ſenſim vindicaſſe. Initio enim ea quae Scis ſanxerat Senatus edictis promulgabant, poſtea firmata ſatis auctoritate, etiam inconſulto Senatu, quid fieri placeret, edicere coeperunt. V. C. Burmann. *de Vectig. pop. Rom. VI, p.* 113.

(*h*)

nem in reſcribendo tenuerit hic Imperator. Eius deinde exemplum ſequuti ſunt Antonini, ceterique Imperatores omnes, quorum reſcripta quamplurima in codice Iuſtinianeo, Theodoſiano, vt & Gregoriani & Hermogeniani fragmentis exſtant.

LVIII. Senatusconſulta tamen etiam poſt Hadriani tempora facta.

LVIII. Neque tamen ob reſcripta illa ſtatim deſierunt SC. fieri, quamuis ea ex eo tempore rariora eſſe coeperint. Sane ſub ipſo Hadriano, vt alia exempla praetermittamus, prodiere SC. Iulianum, Apronianum, Tertullianum; ſub M. Antonino Orficianum. Memoratur etiam Oratio Antonini & Commodi *L. 16. D. de R. N.* Orationes D. Seueri & Commodi. *L. 20. D. de iure dot. L. 23. & L. 32. D. de don. int. vir. & vx. L. 1. pr. D. de reb. eor. qui ſub tut.* Antonini Caracallae ſolius oratio *L. 3. D. de donat. int. vir. & vx.* Orationes vero principum pro SCis accipi, ſupra §. XLV. monuimus. Recentius, quod de iure priuato agat, SC. mihi non ſuccurrit. Et ſane, qui ex eo tempore demum plane deſiiſſe Senatusconſulta exiſtimant, eis nos non inuiti noſtram adiungemus ſententiam.

LIX. Tranſitio ad materiam de priuilegiis & lege Regia.

LIX. Et hae ſunt leges proprie ſic dictae, quae Romae, tum libera adhuc republica, tum ſub Imperatoribus, viguerunt. Iam etiam de aliis quibusdam rebus, quarum obiter hoc titulo meminit Imperator, quaeque ex antiquitatibus lucem aliquam deſiderant, paucis agendum. Eadem enim §. 5. *h. t.* qua de Principum differit conſtitutionibus, etiam priuilegiorum, vt & legis regiae, qua populus imperium omne

in Principem transtulerit, facit mentionem De vtrisque nonnulla monere operae fuerit pretium.

LX. Priuilegia quid fuerint? tum odiosa.

LX. Nonnunquam Imperatores quaedam statuebant, quae ad personam singularem pertinebant, neque trahenda erant ad exemplum, quae, siue poenam duriorem irrogarent siue quid alicui indulgerent ob meritum, *priuilegia*, adpellabantur, quasi *priuae leges* vt tradit Gell. *Noct. Att. X*, 20. Isidor. *Orig. V*, 18. Et olim quidem priuilegii vocabulum ferè semper in deteriorem partem acceptum videtur pro poena extraordinaria, quae certae personae tantum infligebatur. Lex sane sacrata aeque ac decemuiralis dum PRIVILEGIA IRROGARI vetuit, poenas eiusmodi duriores quibusdam hominibus extra ordinem infligi prohibuit, ceu vel ex verbo IRROGARI colligas, quod ad poenas pertinere nemo ignorat. Vid. Ger. Nood. *ad Pandect. Tit. de legibus senatusc. & long. consu. p.* 18. Enenckel. *de Priuil. iur. Ciu. I*, 1. 2. & 3. qui etiam obseruat, Ciceronem vocem priuilegium plerumque in deteriorem; rarius in meliorem partem accipere. Ast iam libera republica, saepius hanc legem migrabant tribuni plebis, & quicunque e ciuibus ad maiorem potentiam adspirauerant. In Milonis odium Pompeius; in Ciceronis Clodius multa statuerat, quae a legibus abhorrebant, quaeque ipse Cicero *priuilegia* vocat, in oratione *pro domo XVII*. Postea saepe eo iure vtebantur etiam imperatores, eoque pertinet exemplum Hadriani, qui herae cuiusdam saeuitiam poena

na ſatis rigida relegationis in inſulam vindicauit *L. 2. §. fin. D. de his qui ſui vel al. iur.* Id vero non mirum in herili imperandi ratione. Theodoſius tamen iuſſerat, vt ſi Imperator odioſum eiusmodi priuilegium irrogaret, poena triginta dies differretur. *L. 20. C. de poen.* Quam legem, auctore Ambroſio, occaſione tumultus in ludis Circenſibus Theſſalonicae excitati latam, illuſtrat Ad. Rechenb. *Diſſert. Hiſt. polit. Tom. II. diſſert. X.*

LXI. Aſt ſolebant tamen & beneficia vel certo ſtatui, vel hominum generi conceſſa PRIVILEGIA vocari. Vnde ſaepe in iure noſtro occurrunt *priuilegia creditorum*, *priuilegia fiſci*, reliqua: quamuis ea a priuilegiis diſcernenda, & *beneficia* potius legum vel iura ſingularia dicenda exiſtiment, qui paullo accuratius rem expendunt. Cuiac. *Obſ. XV*, 8. Quin & ſingularibus hominibus conceſſa contra ius commune beneficia *priuilegia* audiunt, tum apud auctores, tum in iure noſtro, in quo etiam adpellantur *priuata priuilegia, L. 4. C. Theod. de itiner. mun.* vt & *perſonalia reſcripta L. 5. eod.* Talia Priuilegia fuerunt leges de Menandro *L. 5. §. ult. D. de captiu.* vt & de Hoſtilio Mancino *L. 17. D. de legationibus.* Conf. Iac. Gothofred. *ad XII. Tab. IX. p* 228. LXI. Tum fauorabilia.

LXII. Reuera ergo extremis temporibus ſumma poteſtas legislatoria penes Principes fuit, quibus eam delatam eſſe per LEGEM REGIAM, conſentiens eſt iureconſultorum opinio. Vlpianus *L. 1. pr. D. de conſtitut. princ. Quod principi placuit, legis habet vigorem: vtpote* LXII. Lex Regia, qua poteſtas legislatoria translata in Principes.

 quum

quum LEGE REGIA, *quae de imperio ejus lata est, populus ei, & in eum, omne suum imperium & potestatem conferat.* Quae totidem verbis repetit Imperator §. 6. *Inst. h. t.* Meminit quoque eiusdem legis Alexander Imperator *L 3. C. de testam.* vbi ait *Licet enim LEX IMPERII sollemnibus iuris imperatorem soluerit: nihil tamen tam proprium imperii est, quam legibus viuere.* *Legem* enim *Imperii* hic eamdem esse, ac legem regiam, iamdudum obseruarunt eruditi. Addo & *L. vn.* §. 14. *C. de caduc. tollend.* vbi AVGVSTVM PRIVILEGIVM adpellatur a Iustiniano.

LXIII. Variae de hac lege sententiae.

LXIII. Ast ea de lege dici non potest, quantae enatae sint inter eruditos controuersiae. Eam Hotomanus eamdem esse putat cum ea, quae de regno Romuli lata fuerit, quam REGIAM etiam vocat Liu. XXXIV, 6. Ast eamdem in Triboniani cerebro fuisse natam, suspicabatur. Mart. Schookius in *diatrib. de lege regia Triboniani*, quam repetitis curis auctiorem edidit sub titulo *de quadruplici lege regia Francof.* 1668. 12. Quum enim Regium nomen perosi sint Romani, neque unquam Augustus titulo tam inuidioso se passus sit ornari, nec verosimile fiat, populum Romanum, qui Caesare interfecto, fessus ciuilibus discordiis, tolerabat magis monarchiam, quam perpetuam optabat, tam inimica libertati lege in seruitutem se ipsum addixisse: non abs re suspicari sibi videbatur Schookius, quidquid de lege regia in iure nostro legitur, ex Triboniani natum esse ingenio. Nec multo aliter sentiunt Connanus *Comm. I,* 16. 3. Vultei. *ad* §. 6. *Inst. h. t.* Sed Hotomano iam

iam Scipio Gentilis singulari *de lege regia* oratione; Schookio abunde satisfecit. doctiss. Huberus. *Digress. I, 16. sequ.*

LXIV. Res ita se habet. Quum Augustus omnia intestinis fessa dissidiis nomine principis in potestatem suam recepisset: Senatus aeque ac populus ei sensim plures honores decreuit, & modo hanc, modo illam τῆ κυρίας partem detulit. Sic anno V.C. DCCXXIV. ei concessa tribunicia potestas per omnem vitam; cautumque, vt ad Augustum prouocare ius esset, vtque ipse in omnibus iudiciis suffragium Mineruae ferret. Dio Cass. *Hist. LI, p.* 513. Mox anno V. C, Iↄ ccxxvii. consulatu septimo, solutus est Augustus legibus, idque denuo repetitum anno V. C. Iↄccxxx. Dio, *LIII. p.* 582 & *LIV. p.* 591. Quod tamen non de omnibus omnino legibus, sed de lege Cincia intelligendum esse, recte monet Ger. Nood. *de iure summi Imp. & leg. reg. p.* 777. Porro anno V. C Iↄccxxxi. eidem, vndecimum consuli, permissum est a senatu, vt proconsul semper esset, liceretque ei, quotiescumque vellet, ad senatum referre, denique in prouinciis maior esset eius, quam praefectorum, auctoritas. Dio. *LIV, p.* 594. Quin anno Iↄccxxxv. facultatem ei dederunt, emendandi omnia suo arbitrio, ac leges, quas vellet, ferendi. Dio *LIV. p.* 604. Vt alia praetermittam huius generis complura, quae ab aliis ac potissimum Io. Fridr. Gronouio in *Orat. de lege regia* collecta sunt diligentius. LXIV. Quid de ea vere statuendum.

LXV. Haec itaque, aliaque SC in gratiam Augusti subinde facta, postea repeti consueuerant LXV. Lex Regia repetita,

 quo-

quoties Princeps nouum auspicabatur imperium.

quotiescumque noui Imperatores inchoabant imperium. Sic de Vespasiano Tacit. *Hist. IV*, 3. *Tum Senatus omnia, principibus solita, Vespasiano decreuit.* Quae de lege regia recte interpretatur Pichena. Vnde adparet, quaecumque sensim Augusto detulerat senatus, ea post Tiberio, aliisque principibus fuisse decreta. Omnia ergo illa SC. non vno eodemque tempore facta, saepiusque deinde repetita, simul sumpta *lex imperii* vocari consueuerunt a iureconsultis, vt & *lex regia*, exemplo, vt opinor, veterum Romanorum, qui, vrbe vix nata, Romulo supremam potestatem concesserant LEGE REGIA, cuius meminit Liu. *XXXIV*, 6. Quamuis Huberus *Digr. l. c.* posterius nomen Antoninorum demum temporibus alii adhuc serius inualuisse existiment. Conf. Io. Fridr. Gronou. *Orat. de leg. regia* Ian. Vinc. Grauina *de Orig. iur. ciu. CXIV. p. 139. sequ.*

LXVI. An, hac lege dominatus Imperatorum stabilitus?

LXVI. Caue vero existimes, hac ipsa *lege regia* in seruitutem se addixisse Romanos, seque omni omnino abdicasse imperio. Minime gentium. Quamuis enim id vulgo colligant ex Dione *LIII. p. 582. L. 1. D. de Const. princ.* & *L. 31. D. de leg.* falsissimum tamen id esse, vniuersa docet historia. Sane post omnia illa SC. in gratiam Augusti facta, Caligulae Senatus vacationem legis Papiae Poppaeae caducariae dedit, teste Dione *LIX. p.* 747. Quid vero opus erat hac lege solutione vel indulgentia, si iam lege regia Imperatores legibus omnibus fuerint soluti? Ergo iis legibus soluti erant principes, quibus eos nominatim soluerat S. P. Q. R. vt paullo

paullo post ex fragmentis tabulae Capitolinae adparebit. Conf. Ger. Nood. *Dissert. III. de iure summi Imp. & lege reg. p. 778.* & *Obs. I, 5. p. 411. seq.* Ian. Vin. Grauina *de orig. iur. ciu. l. c.*

LXVII. Ceterum regiae illius legis, sub auspicia Imperii Vespasiani repetitae fragmentum bene longum ac egregium exstat in tabula aenea Capitolina apud Gruter. *Inscript. p. CCXLII.* cuius γνησιότητα in dubium a nonnullis vocatam Hotomanus, pluresque viri doctissimi, & nuper etiam clarissima Romanae antiquitatis lumina Blanchinus, Fabrettus, nec non postea Iustus Eccardus, qui ipse hoc monimentum descripsit & luculenta explicatione illustrauit, agnouerunt. Illorum epistolae hanc in rem scriptae exstant apud Ian. Vincent. Grauin. *l. c p. 231. sequ.* Ipsum vero illud legis fragmentum ita se habet: LXVII. Fragmentum legis Regiae.

FOEDUSVE. CVM. QVIBVS. VOLET. FACERE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. DIVO. AVG. TI. IVLIO. CAESARI. AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.

VTIQVE. EI. SENATVM. HABERE. RELATIONEM. EACERE. REMITTERE. SENATVS. CONSVLTA. PER. RELATIONEM. DISCESSIONEMQVE. FACERE. LICERET. ITA. VTI. LICVIT. DIVO. AVG. TI. IVLIO. CAESARI. AVG. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.

VTIQVE. CVM. EX. VOLVNTATE. AVCTORITATEVE. IVSSV. MANDATVVE. EIVS. PRAESENTEVE. EO. SENATVS. HABEBITVR. OMNIVM. RERVM. IVS. PERINDE. HABEATVR. SERVETVR. AC. SI. E. LEGE. SENATVS. EDICTVS. ESSET. HABERETVRQVE.

VTIQVE. QVOS. MAGISTRATVM. POTESTATEM. IMPERIVM. CVRATIONEMVE. CVIVS. REI. PETENTES. SENATVI. POPVLOQVE. ROMANO. COMMENDAVERIT. QVIBVSQVE. SVFFRAGATIONEM. SVAM. DEDERIT. PROMISERIT. EORVM. COMITJS. QVIBVSQVE. EXTRA. ORDINEM. RATIO. HABEATVR.

VTIQVE. EI. FINES. POMERII. PROFERRE. PROMOVERE. CVM. EX REPVBLICA. CENSEBIT. ESSE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.

VTIQVE. QVAECVNQVE. EX. VSV. REIP. MAIESTATE. DIVINARVM. HVMANARVM. PVBLICARVM. PRIVATARVMQVE RERVM. ESSE. CENSEBIT. EI. AGERE. FACERE. IVS. POTESTASQVE. SIT. ITA. VTI.

VTI. DIVO. AVG. TIBERIOQVE. IVLIO. CAESARI. AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO. FVIT.

VTIQVE. QVIBVS. LEGIBVS. PLEBEIVE. SCITIS. SCRIPTVM. FVIT. NE. DIVVS. AVG. TIBERIVSVE. IVLIVS. CAESAR. AVG. TIBERIVSQVE. CLAVDIVS. CAESAR. AVG. GERMANICVS. TENERENTVR. IJS. LEGIBVS. PLEBISQVE. SCITIS. IMP. CAESAR. VESPASIANVS. SOLVTVS. SIT. QVAEQVE. EX. QVAQVE. LEGE. ROGATIONE. DIVVM. AVG. TIBERIVMVE. IVLIVM. CAESAREM. AVG. TIBERIVMVE. CLAVDIVM. CAESAREM. AVG. GERMANICVM. FACERE. OPORTVIT. EA. OMNIA. IMP. CAESARI. VESPASIANO. AVG. FACERE. LICEAT.

VTIQVE. QVAECVNQVE. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATA. ACTA. GESTA. DECRETA. IMPERATA. AB. IMPERATORE. CAESARE. VESPASIANO. AVG. IVSSV. MANDATVVE. EIVS. A. QVOQVE. SVNT. EA. PERINDE. IVSTA. RATAQ. SINT. AC. SI. POPVLI. PLEBISVE. IVSSV. ACTA. ESSENT.

SANCTIO.

SANCTIO.

SI. QVIS HVIVSCE. LEGIS. ERGO ADVERSVS. LEGES. ROGATIONES. PLEBISVE. SCITA SENATVSVE. CONSVLTA. FECIT. FECERIT. SIVE. QVOD. EVM. EX. LEGE. ROGATIONEVE. PLEBISVESCITO. S. VE. C. FACERE. OPORTEBIT. NON. FECERIT. HVIVS. LEGIS ERGO. ID. EI. NE. FRAVDI. ESTO. NEVE. QVIT. OB. EAM. REM. POPVLO. DARE. DEBETO. NEVE. CVI. DE. EA. RE. ACTIO. NEVE. IVDICATIO. ESTO. NEVE. QVIS DE. EA. RE. APVD. SE. AGI SINITO.

Hoc eſt monumenti illius quantiuis pretii fragmentum, ex quo ſatis adparet, quod ſupra oſtendimus, legem regiam ex multis SC. in honorem Auguſti, Tiberii, Claudii aliorumque Imperatorum factis, fuiſſe conflatam.

TIT. III.

DE

IVRE PERSONARVM.

PRima apud Romanos hominum diuiſio erat in *liberos* & *ſeruos*. Illi iterum vel *ingenui* erant, vel *libertini*. Hoc titulo de libertate & ſeruitute; ſequentibus de ingenuis & liberti-

nis

libertinis agitur. Tametsi vero seruitus sit iuris gentium: Romanorum tamen serui in plerisque differebant a reliquarum gentium mancipiis, ceu Germanorum Romanorumque comparatione ostendit Tacit. *de moribus Germ. XXV.*

I. Obseruandum ergo initio, Romanos captos bello hostes redegisse in seruitutem. (*a*) Quemadmodum enim, qui, positis armis, vltro sese dedebant, sub iugum mittebantur, saluaque retinebant ingenuitatis iura: (quem ritum accuratissime, vt solet, describit Dionys. Halic. *Ant. Rom. III. p.* 159.) ita capti in acie, vel violenta vrbium expugnatione, sub corona venibant. Gell. *Noct. Attic. VII*, 4. Illi *dedititii*, hi *serui* vocabantur, quod essent in bello seruati, itemque *mancipia*, quasi manu capti §. 3. *Inst. h. t.*

I. Serui fiebant captiuitate.

II. Redacti ergo in hanc conditionem non pro personis, sed pro rebus, immo pro nullis habebantur. Hinc non solum in iure rebus mancipi accensebantur: Vlpian. *Fragm. XIX*, 1. sed & Iuuen. *Sat. VI. v.* 221. alludens ad mores Romanorum scribere non dubitat: *O demens, ita seruus* HOMO *est?* ὑπερβολικῶς, vt solet, nec tamen sine ratione. Quamuis enim serui essent *homines*,

II. Et quia non pro personis, sed pro rebus habebantur.

(*a*) Ita agebatur cum hostibus. Excipiebantur ergo bella ciuilia, in quibus capti non in seruitutem redigebantur, *L.* 21. §. 1 *ff. de capt. & postl*, sed *proscribebantur* a victoribus. Quam proscriptionem, ita dictam a tabula, qua nomina proscriptorum proponebantur, primus inuenit L. Sulla. Vellei. Paterc. *Hist. II*, 28.

(*b*)

homines, quamuis ratione ſtatus naturalis etiam *perſonae* dici poſſent: *L.* 22. *pr. D. de reg. iur.* non tamen erant *perſonae ciuiles*, & hinc dicuntur ἀπρόσωποι Theophilo *pr. Inſt. de ſtip. ſeru. perſonam legibus non habentes*, Caſſiod. *Var. VI*, 8. denique *ſine capite*, οἱ οὐδεμίαν πάλαι εἶχον κεφαλήν. Theoph. §. 4. *Inſt. de cap. demin.* Nihil ergo ſibi adquirebant: non matrimonia contrahebant, ſed in contubernio viuebant cum ancillis: nec gaudebant iure teſtamenti factionis & contractuum, nec ulla in perſonam ſeruilem cadebat obligatio, *L.* 22. *D. de reg. iur.* Vnde *ſecundum genus hominum* vocantur Floro *Hiſt. III*, 20.

III. Etiam naſcebantur ex ancillis.

III. Ex quo ſequebatur, vt nec liberi ſeruarum melioris, quam mater, conditionis haberentur. Fructus enim, tamquam rerum acceſſiones, non ſecus ac ipſae res, ad dominos pertinere videbantur. Et eiusmodi quidem ſerui, domi nati, *vernae* adpellabantur.

IV. Et erant in commercio.

IV. Porro & hoc inde fluebat, ſeruos aeque ac alias res poſſe legari, donari, immo & vendi: vnde perpetua Romae erat ſeruorum nundinatio, quotidiana comparatio *L.* 44. *princ. D. de vſurp. & vſucap.* Qui ſeruos vendebant, promittere tenebantur eorum ſanitatem *L.* 43. §. 1. *D. de contr. emt. L.* 16. §. 2. & *L.* 31. *D. de euict.* Nonnunquam tamen mancipii ſanitatem explorabant accenſi gagatis lapidis odore, maxime ſi ſeruum morbo caduco laborare ſuſpicarentur. Apulei. *Apolog. I.* Sed & nudos venum exponebant ſeruos, ne quod vitium corporis latitaret. Seneca *Epiſt. LXXXI*, & *Controv. I*, 2. Immo de animi vitiis caueri ſolebat in

in eiusmodi venditionibus ſeruorum. Horat. *Serm. II*, 3. *v.* 285. *ſequ.* veluti, nec furem eſſe, nec fugitiuum, nec lenonem, noxis ſolutum eſſe, & quae ſunt huius generis alia. Singulorum enim ſeruorum titulos ſcribi iuſſerat aedilis, vt, quid cuique morbi vitiique eſſet, intelligeretur. Gell. *Noct. Attic. IV*, 2. Seneca *Epiſt. XLVII.* Turneb. *Adu. XXIII*, 2. Ceterum ſerui, quorum nomine nihil promittebatur, pileati veniebant. Gell. *Noct. Att. VII*, 4. quemadmodum bello capti ſub corona. Varro *de re ruſt. II*, 10. trans mare aduecti cretatis vel gypſatis pedibus. Plin. *Hiſt. Nat. XXXV*, 17. *&* 18. Tibull. *III*, 3. Alia quae in ſeruorum venditionibus obſeruata ſunt, explicauit Briſſon. *de Form. VI. p.* 492. *ſequ.*

V.Saepe & in poenam fiebant ſerui.

V. Saepe & poenae loco in ſeruitutem detrudebantur facinoroſi, veluti I qui cenſum vel militiam ſubterfugerant, quippe qui bonis in aerarium redactis virgis caeſi trans Tiberim venibant Dionyſ. Halic. IV. p. 221. Cic. *pro Caecin. XXIV.* II. Damnati ad metalla vel beſtias aliaque extrema ſupplicia. Hic enim ſerui poenae fingebantur. §. 3. *Inſt. quibus modis ius patr. pot. ſolu.* Vid. infra *Lib. I. Tit. XVI.* §. *V.* III. Liberti ingrati, quippe qui etiam in ſeruitutem reuocabantur Suet. *Claud. XXV.* (*b*) IV. Mulieres liberae, amore ſeruorum alienorum bacchantes, quam poenam tamen earum commodo ſuſtulit Iuſtinianus. *L. vnic. C. de SC. Claud.*

(*b*) Plura de huius iuris hiſtoria notabimus infra *Lib. I. Tit. VI.* §. 9.

(c)

Claud. tollendo. V. Qui ab alio adſerti, praeſtitaque cautione edictis citati per annum ſe haut ſtitiſſent. *L.* 1. §. 2. *C. de adſert. toll.*

VI. Libertas non erat in commercio.

VI. Quemadmodum vero nihil erat ſeruitute durius, nihil miſerabilius: ita tantus erat libertatis fauor, vt illa non crederetur eſſe in commercio, neque adeo liceret ingenuis, ſe ipſos addicere in ſeruitutem. (*c*) Multo minus rata habebatur venditio, ſi quis extraneus (*d*) hominem liberum venumdediſſet. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I,* 6.

VII. Serui tamen fiebant, qui ſe pretii participandi cauſa venumdari paſſi erant.

VII. Aſt hic mirae fraudes. Solebant enim adoleſcentes male feriati ſe ipſos aliis vendendos dare, pretii participandi cauſa, ac deinde pro-

(*c*) Quod licebat Ebraeis, vt docet Selden. *de iure nat. & gent. VI,* 7. vt & Germanis, teſte Tac. *de mor. Germ. XXIV.* non item fas erat Romanis. Vnde errat Raeuard. *Coniect. II,* 8. fingens Tuſcum vicum, vbi homines ſe ipſi vendiderint. Plautus equidem *Curcul. IV,* 1. *v.* 19.

Sub veteribus, ibi ſunt, qui dant, quique accipiunt foenore:
Pone aedem Caſtoris, ibi ſunt, quibus credas male:
In Tuſco vico, vbi ſunt homines, qui ipſi ſeſe venditant.

Et Horat. *Serm. II,* 3. *v.* 228.

- - Ac Tuſci turba impia vici.

Sed ibi de improbis meretricibus & lenonibus ſermonem eſſe, iampridem obſeruarunt eruditi. Vid. Taubmann. *ad* Plauti *Curcul. l. c.*

(*d*) Patribus equidem licebat filios, quos habebant in poteſtate, ter venumdare: ſed ſaluo tamen ingenuitatis iure. Manumiſſi enim ex ea ſeruitute non libertini erant, ſed ingenui. Vid. infra *Lib. I, Tit. IV. n.* 1.

(*e*)

proclamare ad libertatem. Exemplum huiusmodi fraudis in scenam produxit Plaut. *in Pers. I, 3. v. 55. III, 1. IV, 3. v. 9.* Quare SCo demum cautum est, (e) vt, qui essent maiorennes, seque pretii participandi causa venumdari siuissent, in seruitute manerent. *L. 1. L. 3. D. quibus ad libert. proclam. non licet.*

VIII Varia seruorum ministeria.

VIII. Quamuis vero in seruorum conditione nulla sit differentia: §. 5. *Inst. h. t.* reuera tamen alias discrimen haut vnum occurrit. Ratione munerum alii erant atrienses, alii dispensatores, alii medici, topiarii, pistores, capsarii vel ἱματιοφύλακες, scoparii, lecticarii, structores, scissores seu carptores, insularii, (f) & quae alia erant seruorum ministeria, de quibus accurate actum a Laur. Pignorio *in libro de seruis eorumque apud veteres ministeriis*, & Tito Popma in Tractatu de *operis seruorum* coniunctim editis *Amstelod. MDCLXXII*, 12. Ratione dominorum *priuati* alii erant, alii *publici*. Illi priuatis seruiebant, hi ad

(e) SC. Claudiano hoc ius esse inuectum nescio quo auctore tradit Dionys. Gothofr. *ad §. 4. Inst. h. t.*

(f) Et horum profecto diuersissima erat in domo conditio. Quum enim seruorum quidam lautius haberentur in familia: alii contra neruis ac compedibus vincti seruiebant. Tales erant ianitores & ostiarii, quos in catena fuisse docet Sueton. *de clar. Rhet. III.* Sic & ruri quidam vincti faciebant opus. Columella *de re rust. l. vlt.* Plin. *Hist. Nat. XVIII, 3.* Seneca *de Benef. VII, 10.* Huc comparata erant ergastula domestica subterranea, quae diligenter exploranda esse a circumspectis patribusfamilias monet Columella *de re rust. I, 8.* Conf. Barn. Briss. *Antiqu. Rom. II, 9, p. 33.* Lips. *Elect. II, 15.*

ad publica adhibebantur ministeria & potissimum magistratibus adparebant. Publici vel in poenam seruiebant, vel tanquam captiui redigebantur in seruitutem. Prior mos non caret exemplis, quamuis minus probaretur a recti exempli viris. Vid. Plin, *Epist. X*, 40. 41. Posteriore consuetudine nihil est frequentius. Et hi captiui, redacti in seruitutem, nomina plerumque accipiebant vel a prouinciis, vt *Brutiani*, *Cyprii*, vel a victoribus, a quibus in acie capti, veluti *Gelliani*, *Clodiani*, Lips. *Elect. I*, 12. & *Adnot. ad* Tacit. *Annal. II. p*. 95. Eorum alii erant tabelliones, alii actores, alii notarii populi Romani. Et longe tolerabilior erat eorum, quam privatorum seruorum, conditio, siquidem & ante manumissionem iure gaudebant, pro parte dimidia testamentum faciendi, Vlpian. *Fragm. XX*, 16. P. Pithoeus *Schol. ad. Collat. Leg. Mos. & Rom. V*, 2. *p*. 752. edit. Ant. Schulting. Denique alii erant serui proprie ita dicti, alii statu liberi, qui destinatam in tempus vel conditionem habebant libertatem. *L*. 1. *D. de statu liberis*. Sane & hi serui diserte dicuntur. *L*. 9. *pr. & L*. 29. *pr. D. de statu lib. L*. 12. § *vlt. D. famil. ercisc*. Sic & serui rustici & vrbani distinguuntur in *L*. 99. *D. de legat*. 3. Vbi videndus Merill. 1. *Obs. III*, 5. *pag*. 143. Alii denique adscriptitii, vel glebae adscripti. Quamuis enim & hi quibusdam ingenui videantur ob *L. vn. C. de colon. Thrac* eo quod iure connubii gauderent, & aliquid possent habere proprii: Thomas. *de vsu pract. distinct. inter liber. & seru. I*, 16. *seq*. erant tamen in commercio. *d. L. vn. C. eod. L*. 21. *C. de agric. & censit*.

Vnde

Vnde ſaepe ſerui vocantur in iure noſtro, nec a ſeruis differre, hinc inde dicuntur. *L. 21. fin. C. de agric. & cenſit. Nouell. CLXII. cap. 3.*

TIT IV. ET V.

DE

INGENVIS ET LIBERTINIS.

Liberi homines ſubdiuiduntur in *ingenuos & libertinos.* Vtrorumque conditio denuo ex antiquitatibus Romanis eruenda eſt.

I. Ingenui erant Romanis, qui nunquam iuſtam ſeruiuerant ſeruitutẽ. Iniuſte enim in ſeruitutem detruſi, impetrata libertate, non ad libertinorum, ſed ad ingenuorum ſtatum redibant. §. 1. *Inſt. h. t.* Idem obſeruandum de filiis, quos patres in ſeruitutem vendiderant, quod ter facere poterant ex inſtituto Romuli. Dionyſ. Hal. II, 28. Nam & hi manumiſſi non libertini erant ſed ingenui. Paull. *Recept Sent. I, 1.* Et ita interpretanda *L. 2. pr. Cod. Theod. de liberali cauſa,* vbi Conſtantinus M. negat, *libertatem,* id eſt ingenuitatem, *filiis eripi poſſe a parentibus.* Ingenuos enim κατ' ἐξοχὴν dictos eſſe *liberos,* ex *L. 4. ff. de iuſt. & iure* patet. Immo ne ciuitatis quidem iura penitus perimebantur hac venumdatione Cic. *pro Caecin. XCV.* nec iis iure poſtliminii opus erat ſi manumitterentur. Idem *de Orat. I,* 181. Bynkersh. *Opuſc. p. 149. ſeq.* Denique & illi, qui ob aes alienum addicebantur creditoribus, itemque filii familias noxae dediti, ſeruiebant quidem, ſed manumiſſi ingenuitatis iura

I. Ingenui qui?

 recu-

recuperabant. Quintilian. *Instit. Orat. VIII*, 5. & *Declam. CCCXI.* Iac. Cuiac. *Obseruat. XIII*, 9. (*a*)

II. Et quinam libertini.

II. Si qui vero e iusta seruitute erant manumissi, eos vocabant *libertinos*. Quamuis enim *libertini* vetustioribus auctoribus sint libertorum liberi: Suet. *Claud. XIV.* sequiore tamen aeuo id maxime apud iureconsultos inualuit, vt & manumissi dicerentur libertini Casaub. *ad* Suet. *Aug. XXV.* Obseruatur tamen differentia, vt ratione patronorum dicantur *liberti*, ratione status *libertini*. Oisel. *ad* Caii *Instit.* 1, 1, *p.* 7.

III. Ritus manumissionis per censum.

III. Manumissiones antiquitus fiebant sollemniter I. *censu*, quando seruus iussu domini nomen suum in censum lustralem conferebat. Vlpian. *Fragm. I*, 8, *p.* 564. Non sine causa vero Vlpianus meminit census lustralis. Non statim enim atque eum censeri iusserat dominus, plenam libertatem consequebatur, sed exspectandum erat, dum lustrum conderetur: interim enim domino poenitere licebat, ceu ex Cic. *de Orat. I, cap.* 40, *ostendit* Lud. Charond. *annot. ad Vlpian. l. c. p.* 564. *edit.* Schulting. Adde *Adpend. Lib. I*, §. 48.

IV. Manumissionis per vindictam origo.

IV. Deinde quum Vindicius, Vitelliorum seruus, coniurationem Brutorum aliorumque iuuenum ad senatum detulisset, praemium ei decernebantur libertas & ciuitas. Vnde & II. sol-

(*a*) Signum ingenuitatis apud pueros & puellas erat bulla aurea, collo adpensa, postea toga praetexta Theodor. Marcil. *ad* Pers. *Sat. V, v.* 35. *p.* 111.

(*b*)

sollemni illi manumissioni, quae coram magistratu fiebat, *vindictae* nomen inditum Liu. *II*, 5. *L.* 2. §. 24. *D. de orig. iur.*

V. Fiebat haec manumissio coram Consule, (*b*) Praetore, Procos. adhibito lictore, qui serui percusso capite, eodemque in girum circumacto, inflictaque alapa, addebat verba: HVNC HOMINEM LIBERVM ESSE VOLO. (*c*) Hinc. Pers. *Sat. V*, *v.* 75. de Dama seruo in girum acto: V. Eiusdem ritus.

- - Heu steriles veri, quibus una Quirites

Ver-

(*b*) Et consules quidem etiam sequioris aeui statim, vt consulatum inierant, manumissiones solebant expedire ad renovandam manumissionis illius a Bruto factae memoriam. Id quod ex Cassiodori *Var. VI*, 1. *p.* 227. Ammiani. Marcell. *Hist. XXII*, 9. aliisque locis egregie demonstrat P. Faber. *Semestr. I*, *vlt. p* 194. Pertinent huc illa Sidonii *Carm. II*, *ad Anthim. v*, 545.

Nam modo nos iam festa vocant, & ad Vlpia poscunt
Te fora, donabis quos libertate Quirites:
Quorum gaudentes exspectant verbera malae.

Vt & illa Claudiani *Consul. IV. Honor. v.* 613.

Adspice, mox laetum sonuit clamore tribunal,
Te fastos ineunte quater, sollemnia ludit
Omina libertas, deductum Vindice morem
Lex celebrat, famulusque, iugo laxatus herili,
Ducitur, & grato remeat securior ictu.

Vbi conferri merentur Casp. Barthii *Adnot. p.* 706.

(*c*) Substituunt alii formulam: AIO TE LIBERVM MORE QVIRITIVM. Oisel *ad* Caii *Inst. I*, 1, *p.* 11, 12. *edit.* Schulting. Initio ipse dominus haec verba pronunciabat, postea tacente domino lictor, vel ea vt dicta accipiebantur. *L.* 23. *D. de manum. vindict.*

Vertigo facit: hic Dama est, non tressis agaso,
Vappa & lippus, & in tenui farragine mendax.
Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama.

Virga, qua caput percutiebatur, *vindicta* vocata est, ab eodem vt putatur, Vindicio. Et de ea idem Persius *Satyr. V*, 88:

Vindicta postquam meus a Praetore recessi.

Conf. Claud. *Paneg. de IV. Cons. Honorii v.* 612. De alapis in manumissione inflictis legi meretur Casp. Barth. *ad* Briton. *Philipp. p.* 406. De formula manumittendi Fest. voce *manumitti* & Brisson. *de Form. VIII. p.* 724. Singulare est, quod notauit Appianus, Labeonem morientem seruum domi dextra adprehendisse & circumegisse. Ea sane manumissio non fuit haec sollemnis per vindictam peracta, quippe quam in iure fieri oportebat, sed alia priuata, & mortis causa facta, quae tantum libertatem Latinam tribuebat: vti rem recte explicat Merillius *Obs. VII*, 14. *p.* 25.

VI. Manumissio per testamentum.

VI. Accessit porro III. ex legibus XII. Tabularum manumissio *per testamentum*, qua si quibus libertas daretur verbis directis: DAVVS SERVVS MEVS LIBER ESTO: liberti eiusmodi vocabantur *Orcini* seu *Charonitae*, quasi, qui nullum patronum, nisi in orco, haberent. Iac. Cuiac. *Obs. III.* 23. Sin verbis precatiuis vsus esset testator: ROGO HEREDEM MEVM, VT DAVVM MANVMITTAT; heres fiduciarius retinebat iura patronatus. Sin denique in certum diem vel sub conditione cuidam daretur libertas: is *statu liber*

ber audiebat, nec plenam libertatem, niſi veniente die, vel exiſtente conditione, conſequebatur. *L.* 1, *pr. D. de ſtatu lib.* Feſt. voce *ſtatu liber.*

VII. Et hi quidem ſunt antiquiſſimi manumittendi modi. Loco manumiſſionis per cenſum Imperatores Chriſtiani *(d)* introduxerunt aliud manumiſſionis genus quod fiebat *in S. S. Eccleſiis*, vbi recitatis iuſſu domini tabulis, a clero ſignatis, ſeruus libertatem conſequebatur. Ita ritum exponunt Auguſtin. *Serm. V.* a Sirmondo edit. Papian. in *Reſponſ. III, p.* 829. VII. Et in ſacroſanctis eccleſiis.

VIII. Paullo ante ea tempora inualuerant manumiſſiones variae minus ſollemnes, quales, *per epiſtolam & II. inter amicos.* Illa initio ſine omni ſollemnitate expediebatur, donec Iuſtinianus quinque teſtium exigeret ſubſcriptionem *L. vn.* §. 1. *C. de Lat. libert. toll.* Haec ita fiebat, vt dominus ſeruum, praeſentibus amicis, vel liberum eſſe iuberet, vel III conuiuio adhiberet. Gloſſae nomicae Labbaei: *πὲρ μένσαν ἐλευθερία, ὅταν συνεςαθῆναί μοι κελεύσω τὸν δοῦλον μου*, *Per menſam libertas eſt, ſi mecum epulari ſeruum iuſſero.* Indecorum ſcilicet olim habebatur, cum ſeruis vilibusque hominibus accum- VIII. Nec non per epiſtolam, inter amicos, & per conuiuium.

(*d*) Et quidem Conſtantinus M. ceu patet ex *L.* 1. *&* 2. *C. de his qui in eccl. manum.* Conf. Sozom. *Hiſt. eccl. I,* 9. Videtur tamen Conſtantinus exemplum gentilium ſequutus, qui & ipſi ſubinde vel in templis ad aras Deorum, vel in publicis populi coetibus manumittebant, ceu praeclare obſeruat Iac. Gothofred. *ad L. vn. C. Theod. de manum. in S. S. eccleſiis.*

cumbere, iisque non lecti, sed subsellia erant parata. Hinc parasitus apud Plaut. *In Sticho III*, 4. *v.* 32.

Haut postulo equidem, me in lecto accumbere
Scis tu, me esse imi subsellii virum.

Et in eadem comoedia serui duo: *V*, 4. *v.* 21.

- - - Potius in subsellio
Cynice accipiemur, quam in lectis.

Quod si ergo seruus iuberetur accumbere: signum hoc erat datae libertatis. Plin. *Epist. VII*, 16. Quo & locus Luc. XII, 37. a nonnullis refertur. Sed & hic Iustinianus quinque amicorum, tanquam testium, exegit praesentiam *L. vn. C. de Lat. lib. toll.* Sunt & alii modi innumerabiles Latinae libertatis, vti ait Iustinianus *L. vnic. C. de Latin. libert. toll.* sic imposita puero bulla & praetexta, manumissus credebatur puer. Sueton. de *clar. Rhetor. cap. I.* Manumissus censebatur seruus, quem dominus actis interuenientibus filium vocauerat, quamuis id non sufficeret ad adoptionem. §. 12. *Inst. de adopt.* Item, si ancilla a domino matronali habitu donata fuisset, vel seruus domino volente signasset tabulas. Quintilian. *decl. XXXIV.* Immo & mortis causa datam esse eiusmodi libertatem, ex *l.* 15. *D. de manumiss.* probat Merill. *Obs. L. VII. cap. XIV.*

IX. Serui nonnunquam ipso iure libertatem sunt consequuti.

IX. Denique & ipso iure, nolente licet domino, seruis nonnunquam libertatem dandam fuisse nouimus. Caussas a Iustiniani fere inuentas accurate recenset Thomas. *Diss. de vsu pract. distinct. hom. in ingen. & libert. I*, 12.

X.

X. Libertinorum vnum initio genus.

X Ceterum antiquissimis temporibus vna erat eademque omnium manumissorum libertas: siquidem manumissione non solum libertatem, sed & ciuitatis iura consequebantur, idque instituerat Seruius Tullius, qui & ipse libertinae fuerat conditionis. Dionys. Halic. *IV. p.* 126. Quam in rem Cicero *pro Corn. Balbo XXIV. Seruos denique quorum vis & fortunae conditio infima est, bene de republica meritos, persaepe libertate, id est,* CIVITATE, *publice donatos videbamus.* Ciuitatem ergo vna cum libertate consequebantur serui, sed ita, vt in quatuor vrbanas tribus, tanquam ignobiliores, describerentur. Flor. *Epit. Liu. XX.*

XI. Quod mutatum lege Aelia Sentia.

XI Enimuero quum ciuitas deinde tota scelestissimorum hominum colluuie impleretur, nequissimique homunciones, a dominis manumissi, ciuium iura inuaderent: (Dionys. Hal. *l. c. p.* 228.) primum sub Augusto lege Aelia Sentia cautum est, ne serui sceleris causa publice caesi, vincti, aut torti, aut stigmate inusti, (*e*) impetrata a dominis libertate, melioris

(*e*) Solebant enim serui ob levia crimina flagellis caedi, dominisque reddi. *L.* 10. *princ. D. de poen. L. vlt. D. de Iniur.* Paull. *Sent. Recept. V,* 4. 22. Nonnunquam etiam ea lege reddebantur dominis, vt aliquamdiu in vinculis haberentur. Paull. *l. c, & V.* 18. 1. Fugitiuis vero seruis epigramma in facie inurebatur, & talibus quidem plerumque litteris: F. H. E. L. T. *Fugitiuus hic est L. Titii.* Quibus de notis multa congessere Oisel. ad Caii *Inst. I,* 1. 3. *p.* 16. *seq.* Lips. *Elect. II,* 15. Rader. *ad* Martial. *Epigr. II,* 25, *& VIII,* 70. Rad. Forner. *Rer. Quotid. VI,* 26. Tit. Popma. *de operis seru.* Ioan. Rhod. *ad* Scribon. Largum. *cap.* 231. Io. Nicol. *de Sigl. vet.*

ris essent conditionis, quam dedititii. Sueton. *Aug. LX.* Dio Cass. *LV. p.556.* Vlp. *Fragm. I,* 11. Caius *Instit. l.* 1.3. *p.* 15.

XII, Et postea lege Iunia Norbana.

XII. Postea A. V. C. DCCLXXI. M. Iunio Silano & L. Iunio Norbano Balbo Coss. lata est lex Iunia Norbana, qua constitutum, vt manumissi per epistolam aut inter amicos, aliisque modis minus sollemnibus, de quibus supra §. VIII. non ciuitatis sed Latinorum tantum iura consequerentur. Vlpian. *Fragm. I,* 10. Cai. *Inst. I,* 1. 2. & ibi viri docti. Hinc non desunt exempla manumissionum per epistolam aut inter amicos, per vindictam deinde ideo confirmatarum, vt liberti iura ciuitatis consequerentur. Plin. *Epist. VII,* 16. Nonnunquam & ab Imperatoribus Latini Iuniani iura Quiritium impetrabant. Plin. *Ep. X,* 4. Introducti subinde & alii modi, quibus iura Quiritium consequerentur Latini Iuniani, veluti, si quis vxorem duxerat testatione interposita, quod *liberorum quaerendorum causa* id fecerit, ex eoque matrimonio natus erat filius: si quis Romae triennio inter vigiles militauerat: si naue X. M. modiorum frumentum Romam deportauerat. Suet. *Claud. XIX.* si aedificium Romae construxerat. Vid. Vlpian. *III,* 2. *sequ.*

XIII.

XXV. Stigmata eiusmodi vultibus imprimi vetuit Constantinus *L.* 17. *C. de poen.* ex eoque tempore seruis fugitiuis circumdata collaria, vel laminae collis adpensae, quibus epigrammata inscripta. Delineatas eiusmodi lamellas dedit Iac. Spon. *Miscell. Erud. Antiq. p.* 300. 301.

(f)

XIII. Ex eo ergo tempore trium generum erant libertini. Alii enim fiebant *ciues Romani*, alii sola consequebantur iura Latinorum, dicti hinc *Latini Iuniani*. Alii denique vtriusque iuris expertes ad *dedititiorum* tantum conditionem adspirabant. Iac. Cuiac. *Obs. IV. 5.* XIII. Hinc libertini alii ciues, alii Latini, Iuniani, alii dedititii.

XIV. Iura ciuitatis quaenam fuerint, inter omnes constat, & infra ostendetur accuratius. Latini Iuniani eiusdem erant conditionis cum Latinis in colonias deductis. Vlp. *XIX*, 4. *Fragm. Regul. ex vet. Iureconf. VIII. p. m.* 805. quales coloniae passim in orbe Romano exstabant etiam aeuo Imperatorum. Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I, 9.* Libertate igitur gaudebant, participes erant commerciorum & mancipationum cum ciuibus, Vlp. *XIX*, 4. & familiae emptores & testes & libripendes fieri, (Vlp. *XX*, 8.) quin & fideicommissum capere poterant: (Vlp. *XXV*, 6.) Sed tamen nec testari iis licebat, (*f*) nec ex testamento quidquam capere, nisi intra centum dies a cretione iura Quiritium consequerentur. Vlp. *XVII*, 1. Hinc vulgo dicitur, vixisse Latinos Iunianos vt liberos, decessisse vt seruos. *L. vn. C. de Lat. lib. toll.* XIV. Quinam Latini Iuniani?

XV. *Dedititii* vero vix vmbram libertatis consequebantur. Nam & iuris commerciorum, XV. Quales dedititii.

(*f*) Videntur tamen & Latini Iuniani testari potuisse volentibus concedentibusque patronis. Nam & domini permittere poterant ipsis seruis testamenti factionem, ceu adparet ex Plin. *Epist. VIII.* 16.

(g)

rum, mancipationum, erant expertes, & teſtamenti factione tum actiua tum paſſiua plane carebant, &, quae miſerrima erat eorum conditio, nulla ipſis ſpes ſupererat, vllo modo ad ciuium Romanorum, vel Latinorum ſaltim, conditionem adſpirandi, Suet. *Aug.* *XL.* Caius *Inſt.* *I*, 1. 4. adeoque eiusdem erant conditionis cum populis dedititiis. (*g*)

XVI. An ea differentia ſublata ab Antonino Caracalla?

XVI. Et haec differentia libertinorum fuit etiam ſub imperatoribus inſequentibus obſeruata. Quamuis enim Antoninus Caracalla in nota illa lege *in orbe Romano* L, 17. *D. de ſtatu hom.* ciuitatis iura cum omnibus, qui in orbe Romano viuerent, communicarit: id tamen beneficium non ad libertinos, ſed ad ingenuos pertinuit; vt recte obſeruarunt. Ez Spanh. *Orb. Rom.* *II*, 5. Ant. Schulting. *ad* Caii *Inſt.* *I*, 1. 2. *p.* 13.

XVII. Iuſtinianus eam primus ſuſtulit.

XVII. Primus Iuſtinianus diſcrimen iſtud ſuſtulit, *L. vn. C. de dedit. lib. toll.* *L. vn. C. de Lat. lib. toll.* quibus conſtitutionibus omnibus libertinis iura ciuitatis indulſit. Quin immo, quae erat Flauii noſtri liberalitas, denique omne diſcrimen inter ingenuos & libertinos ſuſtulit, ſaluo

(*g*) Qui ſe, diuinaque & humana omnia dedebant, mittebantur ſub iugum, de quo ritu videndus Dionyſ. Halic. *Ant. Rom.* *III.* *p.* 159. Qua formula deinde facta fuerit deditio; ex Liu. I, 38. oſtendit Barn. Briſſon. *de Form.* *IV.* *p.* 354. Petr. Fab. *Semeſtr.* *I*, 7. *p.* 36. Effectus vero erat, vt populi eiusmodi ingenuitatis quidem iura retinerent, at nullo modo ad ciuitatis commoda adſpirarent. Conf. Car. Sigon. *de antiq. iur. Ital.* *I*, 1. *p.* 47.

(*h*)

ſaluo tamen iure patronatus, omnibusque libertis ius aureorum annulorum & natalium reſtitutionem (*h*) dedit. *Nou. LXXVIII.* Quam prudenter id conſilii ceperit Imperator, alii oſtenderunt. Vid. Wiſſenb. *ad Tit. C. de iure aur. p.* 360. Thomaſ. *de vſu pract. diſt. hom. in ingen. & libertin. I,* 31. *ſeq. p.* 18.

XVIII. Certum praecipuum id erat inſigne libertinorum, quod veſte alba & annulo donarentur a patronis. Tertull. *de reſur. cap. LVII,* & deinde pileati & capite raſo incederent. Et capillos quidem radere ſolebant in templo Feroniae. (*i*) De quo ritu videndi Taubm. *ad* Plaut. *Ampithr. I,* 1. *extr.* Alex. ab Alex. *Genial. dier. IV,* 20. Dalechamp. *ad* Plin. *II,* 55. Adſumebant etiam praenomen, nomenque patroni ſuo addebant. Vid. infra *Lib. III. Tit. VIII.* §. 1. Quo alludens Perſius *Sat. V. v.* 77. *Verterit hunc dominus: momento turbinis exit MARCVS Dama.* Add. Arrian. *Diſſ. Epictet. II,* 1. Ceterum, quia iam libertatem conſequuti non amplius pro rebus, ſed pro perſonis habebantur; hinc in iure noſtro qui ſtatum mutarunt, & vel ex ſeruis liberi, vel ex liberis ſerui facti, non iidem cenſentur, ſed vocantur *noui homines.*

XVIII. Inſignia libertinorum.

(*h*) De iure aureorum annulorum & reſtitutione natalium a principe impetrari ſolitis vid. Lipſ. *Elect. II,* 8. Io. Kirchmann. *de annulis, XV. XVI.* Thomaſ. *de uſu pract. diſt. in ingen. & libert. I.* 26, 27, *p.* 14. *ſeq.*

(*i*) Qui mos ponendi capillos vtrum ad exemplum naufragorum introductus ſit, an ab Athenienſibus Romam manarit, diſputat Briſſon. *Ant. Rom. I,* 11. *p.* 13.

homines. L. 27. §. 1. *D. de adim. vel transfer, leg.* Itemque *alii homines. L.* 98. §. 8. *D. de solution.*

TIT. VI.

DE

QVI ET EX QVIBVS CAVSSIS MANVMITTERE NON POSSVNT.

LIcentia manumittendi restricta primum est per legem AELIAM SENTIAM, cuius adeo historia, occasio & materia ex antiquitate erunt explicandae.

I. Lex Aelia Sentia quando lata.

I. Lata ea lex, imperante Augusto Sex. Aelio Cato, (ita enim cognomen ex vetustis monimentis primus restituit Henr. Noris. *Cenot. Pis. Diss. III. cap. IX.*) & C. Sentio Saturnino Coss. anno ab V. C. DCCLVII. Dio Cass. *LV. p.* 557. Vnde fallitur Mynsingerus *Comment. ad Instit. h. t.* dum mentionem huius legis fieri putat a Cicerone *in Top. II.* Illa enim lex *Aelia Sentia*, cuius Cicero meminit, si genuina esset vulgaris lectio, a nostra foret diuersissima. Sed acute coniicit Norisius, ab indocti scribae manu esse alterum *Sentia*, legem vero Aeliam in loco Ciceronis non aliam esse, quam *ius Aelianum* vel Aelii *tripartita*, de quibus supra in *prooem.* §. *VIII.*

II. Ratio huius legis.

II. Occasionem legi dedit nimia manumittendi facilitas, qua fiebat, vt vrbs pessimorum vilissimorumque ciuium colluuie adflueret. Quod quanto cum dedecore fuerit coniunctum,

iunctum, praeclare ostendit Dionys. Halic *Antiq. Rom. IV, p. 228. Talis est nostro tempore confusio, & sic ad sordes atque ignominiam degenerauit Romanorum probitas, vt nonnulli a latrociniis, parietum perfossionibus, prostitutionibus, omnibusque aliis sceleribus pecunia collecta libertatem redimant, statimque se Romanos faciant: alii conscii dominis, & socii veneficiorum, homicidiorum facinorumque, tum contra Deos, tum contra rempublicam susceptorum, eam ab illis gratiam recipiant: quidam ideo manumittantur, vt acceptum e publico frumentum menstruum, & si qua alia liberalitatis in egenos ciues conferuntur a Principibus, dent his, a quibus sint facti liberi.* Accedebant aliae caussae manumittendi parum honestae. Saepe domini seruos omnes manumittebant in fraudem creditorum. Tacit *Ann. XV, 55.* Saepe serui a minoribus, quorum amores adiuuerant, libertatem sibi loco mercedis stipulabantur. Cuius rei exempla multa depingunt Terentius & Plautus.

III. Eam licentiam, quum indigna videretur Augusti saeculo, lata hac lege coercendam putabat princeps prudentissimus. Qua de re Sueton. Aug. XL. *Manumittendi modum terminauit.* Et paucis interiectis: *Quum & de numero, & de conditione ac differentia eorum, qui manumitterentur, curiose cauisset: hoc quoque adiecit, ne vinctus vmquam tortusque quis vllo libertatis genere ciuitatem adipisceretur.* Prius Augustus lege Fusia Caninia; posterius Aelia Sentia praestitit. Quin tam necessariam tamque dignam saeculo suo hanc legem existimabat Augustus, vt inter mandata extrema, quae Tiberio senatuique & populo

III. Plura huius legis capita.

populo Romano dederat, huius quoque legis commendaret custodiam. Qua de re Dio Cass. *Hist. LVI. p.* 541. Καὶ τὸ τέταρτον ἐντολὰς καὶ ἐπισκήψεις τῷ Τιβερίῳ καὶ τῷ κοινῷ, ἄλλας τε καὶ ὅπως μήτ' ἀπελευθέρωσι πολλοὺς, ἵνα μὴ παντοδαποῦ ὄχλου τὴν πόλιν πληρώσωσι, μήτ' ἂν ἐς πολιτείαν συχνοὺς ἐσγράφωσιν, ἵνα πολὺ τὸ διάφορον αὐτοῖς πρὸς τὸ ὑπήκοον ᾖ. *Quarta mandata Tiberio & reipublicae data, interque alia, ne multos manumitterent, ne promiscua turba vrbs impleretur, neue multos iure ciuitatis donarent, quo magnum inter ipsos & subiectos discrimen remaneret.* Constabat vero ea lex capitibus quamplurimis, quae non nisi sparsim ex auctoribus colligi possunt.

IV. De dedititiis.

IV. Primo enim seruos flagitiosos, stigmate inustos, tortos & ad ferrum datos vetuit fieri ciues Romanos, voluitque eos ad dedititiorum tantum conditionem redigi. Vlp. *Fragm. I,* 11. *p.* 566. Caius *Inst. I,* 1. 3. de quo capite actum ad titulos antecedentes,

V. De aetate dominorum manumittentium & seruorum manumittendorum.

V. Deinde & impedimentum ea lex excitauit ex aetate, tum seruorum tum dominorum. Nam neque seruus triginta annis minor vindicta manumissus ciuis Romanus fiebat, nec dominus XX. annis minor manumittere poterat; nisi allegata probataque causa apud consilium. Suet. *Aug. XL.* Dio Cass. *LV. p.* 557. Vlpian. *Fragm. I,* 12. 13. Inter has causas §. 5. *Inst. h. t.* etiam refertur manumissio propter matrimonium. Sed haec non ex lege Aelia Sentia est, (tunc enim nondum ciuibus licebat ducere libertinas,) sed ex SC. quodam *L.* 13. *fin. D. de manum. vind.* quod hanc manumissionem ex ratio-

rationibus legis Iuliae & Papiae admiſit. Apud Gruterum *inſcr. p. DCXXI*, 2. nominatur PERSICVS SERVVS MANVMISSVS AD CONSILIVM. Conſilium vero erat Romae conſeſſus decemuirorum litibus iudicandis, id eſt, quinque Senatorum totidemque Romanorum equitum: in prouinciis XXV. recuperatorum, ciuium Romanorum. Vlp. *l. c.* Iac. Raeuard. *Protribun. XVIII, & XIX.* Ger. Noodt. *de iurisd. & imp. I*, 12. Et tale eſt τὸ συμβούλιον, cuius mentio fit Actor. XXV, 12.

VI. Porro hac lege vetabantur manumiſſiones, quae fierent in fraudem creditorum, i.e. quae obligatos ſeruos creditoribus dolo malo eximerent, partemque detraherent pignorum, aut portionem ſolutionis creditori aut hereditatis patrono imminuerent. Vlp. *l. c.* §. 14. Cai. *Inſt. I*, 1. 5. Intelligendum hoc caput eſſe de Manumiſſionibus non minus inter viuos, quam vltima voluntate factis, egregie probat Schulting *ad* Caii *Inſt. l. c. p.* 21. Vbi tamen fraudulentus animus non concurrebat: valebat manumiſſio inter viuos facta. Et huc pertinet exemplum apud Tacit *Ann. XV*, 55. vbi Sceuinus libertatum & pecuniarum in ſeruos collatarum rationem hanc reddit, *quia tenui iam re familiari, & inſtantibus creditoribus, teſtamento diffideret.*

VI. De manumiſſione in fraudem creditorum facta.

VII. Porro eadem lege ademta ſunt dominis iura patronatus, qui libertos inopes alere negligerent. *L. 33. D. de bon. libert. L. 6. D. de lib. agnoſc.*

VII. Contra dominos libertos inopes alere recuſantes.

VIII. Contra dominos mercedem sibi a libertis ſtipulantes.

VIII. Eadem lege iuribus patronatus excidebant, qui libertos ad mercedem operarum promittendam induxerant. *L. vlt. D. qui & a quib. manum. liberi non fiunt.*

IX. Contra libertos ingratos.

IX. Prodita etiam hac lege eſt actio aduerſus libertos ingratos, non quidem vt in Seruitutem reuocarentur, (quod poſtea demum Claudius Imp. inuexit. (*a*) Sueton. *Claud. XXV.*) ſed vt in lautumias darentur ad perpetuas operas. Vid. Doſith. *Sent. & Epiſt. D. Hadriani III, 3. p. m. 862. ſeq.* Iac. Cuiac. *Obſ. X, 33.* Vinc. Grauina *de Leg. & SCtis p. 528. ſeq.*

X. Contra dominos libertos prohibentes vxores ducere.

X. Accedit & aliud caput, quo iure patronatus exuuntur, qui hac lege manumiſere, vt ne liberti vxores ducerent, aut liberos tollerent. *L. 6. D. de iur. patr.*

XI. Cur licuerit dominis obaeratis ſeruum vnum heredem neceſſarium inſtituere.

XI. Et haec quidem ſunt potiora legis Aeliae Sentiae capita, quorum auctores & iura noſtra meminere. (*b*) Sed quod ad caput tertium

§. VI.

(*a*) Non videtur Claudius expreſſa quadam conſtitutione vel SCo definiuiſſe, in Seruitutem libertos ob ingratitudinem a patronis reuocari poſſe, ſed extra ordinem quosdam ingratos libertos ita mulctaſſe. Sane temporibus Neronis quum ad ſenatum referretur, vt liberti ingrati reuocarentur in ſeruitutem, id plerisque diſplicuit, additumque nihil aliud laeſo patrono concedi, quam vt viceſimum vltra lapidem in oram Campaniae libertum poſſit relegare. Tacit. *Annal. XIII, 26.* Eoque iure vſi videntur Romani, donec Commodus Imperator, quod extra ordinem feceratClaudius, edita conſtitutione induceret. *L. 6. D. de agnoſc. lib.* Conf. Iac. Raeuard. *Coniectan. I, 11. p. 23. ſeq.*

(*b*) Aliud huius legis caput commemorat Iuſtin. *Nou. CXII, 1.* edit. Haloandr. de donatione facta inter virum

&

§. VI. a nobis recenſitum attinet: illi adiecta erat exceptio. Licebat enim domino obaerato ſeruum ſuum cum libertate heredem inſtituere, ea lege, vt ei heres eſſet ſolus & neceſſarius. Eo ipſo enim nihil amittebant creditores. Sed dominus tantum id lucrabatur, vt ne bona ſuo nomine poſſiderentur a creditoribus. Id enim veteribus ignominioſum videbatur. *L. 23. D. h. t.* Cic. *pro P. Quinct. XV.* Franc. Hotom. *Quaeſt. illuſtr. 26.* Confer infra *Lib. II. Tit. XVIII. XIX. n. XI.*

XII. Scripſeramus haec olim. At poſtea maiora auſi ipſius legis fragmenta non modo diligenter conquiſivimus, verum etiam ea ſuo ordini ſuaeque integritati reſtituere conati ſumus, ductu praecipue Vlpiani, & Iulii Paulli, quorum ille quatuor; hic tribus libris hanc legem celeberrimam illuſtrauit. Huius diligentiae noſtrae vt fructum capiat lector, totam legem vna cum probationibus hic exhibemus: XII. Lex Aelia Sentia ordini & integritati Suae reſtituta.

SEX. AELIVS. - - - CATVS. ET. C. SENTIVS. C. F. C. N. SATVRNINVS. COS. POPVLVM. IVRE. ROGARVNT. POPVLVSQVE. IVRE. SCIVIT. IN. FORO. PRO. ROSTRIS. . . . . . . TRIBVS. . . . . . . PRINCIPIVM. FVIT. PRO. TRIBV. . . . . PRIMVS. SCIVIT.

CAP. I.

& mulierem. Sed textum in mendo cubare, & pro lege *Sentia* legendum *Cincia*, iam monuit Gothofredus.

CAP. I. a)

DE IIS, QVI MANVMISSI DEDITITII FIVNT.

Qui ſeruus, quaeue ancilla poenae cauſa b) *a Domino* c) VINCTVS VINCTAVE d) *aut in cuſtodiam datus dataue*, e) *quibusue veſtigia ſcripta*, f) *itemque qui quaeue propter noxam tortus tortaue nocens inuentus inuentaue*, g) *item qui quaeue, vt ferro, aut cum beſtiis depugnaret,* h) *damnatus damnataue alioue ſupplicio adfectus adfectaue* i) *fuit: is eaue, quoquo modo* l) *manumiſſus manumiſſaue iuſtam libertatem non conſequitor*, m) *ſed dedititiorum numero eſto*. n)

PROBATIONES.

a) Caput hoc primum fuit procul dubio, partim quia praecipuum, partim, quod VLPIANVS *libro I. Comment. ad L. Ael. Sent.* de eo egit. *L. 216. ff. de V. S.*

b) Non ergo ob aliam cauſſam vinctus vinctaue, veluti ob furorem. Paull. *Rec. Sent. IV, 12, 7.*

c) Vel eius iuſſu a Procuratore. Paull. *ibid.* §. 8. non ſi ſolutum ſeruum Dominus adprobet, antequam vinctum ſciret: Paull. *ibid.* nec ſi communi ſeruo vnus altero non adprobante inieciſſet vincula: Idem *ibid.* §. 5. nec ſi ſeruum oppignoratum vinciuerit creditor: *Id. §. 6. L. 24. §. vlt. D. de pignor. act.* nec ſi ſeruo, quem manumittere iuſſus erat, vincula iniecerat heres. Paull. *ib.* §. 4.

d) Legitimum hoc fuiſſe vocabulum diſcimus ex VLPIAN. *Lib. I. L. 216. de V. S.* vbi id non intelligendum eſſe monet de eo, qui carceri mancipatus, ſed qui ibi vinculis conſtrictus fuit, quamuis alias, vbi de fauore vincti quaeritur, & in carcerem coniectus, pro vincto habeatur. *L. 9. ff. ex quib. cauſſ. mai. 25. ann. in int. reſt.*

e) Ita Vlpianus *Fragm. tit. I, 11.* Sed annon ſibi ipſe

ipse contrarius, quum paullo ante negare eum viderimus in custodiam datum pro vincto haberi? Negamus, quia in *L. 216. de V. S.* de priuato carcere; qui non nocebat sine vinculis; hic autem de carcere publico loquitur. Vid. Iac. Cuiac. ad Vlp. *l. c.*

f) Vlp. *ibid.* §. 11. Cai. *Instit. l*, 1, 3. nec opus videtur emendatione in textu Vlpiani, vbi pro *vestigia* quidam rescribi iubent *stigmata*.

g) Vlpian. *ibid.* non ergo si tortus de nulla culpa fuerat confessus. Paull. *Rec. Sent. ibid.* §. 3.

h) Ferro depugnant *gladiatores*, cum bestiis *arenarii*. Cuiac. ad Vlp. *Fragm. tit. I*, 11. De utrisque plura nos in *Comm. ad L. Iul & Pap. Lib. II. Cap.* 1. & 2.

i) Immo & virgis caesi publice. Cai. *Inst. I*, 1, 3.

k) Vlpian. *ibid.* Apud Suetonium *Aug. cap.* 40. est: *ne vllo libertatis genere ciuitatem adipiscerentur*, id est, nec censu, nec *vindicta* nec *testamento*.

m) Suet. *Aug. cap.* 40. Vlp. *ibid.*

n) Vlpian. *Fragm. I*, 11.

CAP. II. a)

DE AETATE MANVMITTENDORVM PER VINDICTAM.

Minor XXX annorum seruus ancillaue censu b) *vindictaue manumissus manumissaue ciuitatis Romanae ius, nisi caussa apud consilium probata, ne consequitor.*

PROBATIONES.

a) Caput hoc secundum fuit, quia & aetas pertinet ad qualitatem manumittendorum, de qua curiose cauisse Augustum tradit Sueton. *l. c.* Meminit huius capitis Dio *LV. p.* 557. eiusque sententiam seruauit Vlpian. Fragm. *tit. I*, 12.

b) *Census* non meminit Vlpianus *l. c.* quia eius aetate ab vsu pridem recesserat. Ast *Fragm. Reg. vet ICti* Pariatori LL. Mos. & Rom. subiunctum §. 17. *Et qui*

in censum manumittitur, si XXX annos habeat ciuitate Romana potitur. Ergo non minor XXX annis.

CAP. III. a)

DE AETATE ET CONDITIONE MANVMITTENDORVM PER TESTAMENTVM.

Minor XXX *annorum* b) *testamento manumissus manumissaue, quamuis in libertate moretur, liber tamen & ciuis Romanus ne esto.* c)

PROBATIONES.

a) Hoc caput a priore seiungi non potuit. Hinc coniunxit etiam vtrumque Vlpian. *Fragm. l.* 12.

b) Nisi libertas in hoc tempus data. Hinc frequens in testamentis formula: LIBER ESTO, SI ANNORVM XXX ERIT. *L* 39. *fam. erc. L.* 46. *de manum test. L. vlt. ff. de reb. dub. L.* 13. *de statu lib.* item QVVM PER LEGES LICEBIT, LIBER ESTO. *L.* 38. *de man. test.*

c) Serui itaque erant, quamuis in libertate morarentur, nec seruire eos pateretur Praetor. Post Legem Iuniam Norbanam omnes iustam libertatem per manumissionem haut consequuti, praeter dedititios Latini erant, adeoque & hi eiusdem conditionis censebantur. Vlp. *ib. & ad h. l.* V. C. Ant. Schultingius.

CAP. IV. a)

DE CONDITIONE EX HVIVS MODI PARENTIBVS NATORVM.

Ex his, qui quaeue iustam libertatem non consequuntur nati nataeue, ciues Romani & in parentum potestate ne sunto. Sin ciuis Romanus huiusmodi mulierem, quasi ciuem, per errorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem

errorem ei, qui dedititiorum numero erit, nupta fuerit; caussa apud consilium probata, ciuitas tam liberis, quam parentibus, b) *praeter eos, qui dedititiorum numero erunt, redditor, illique in patria potestate sunto.*

PROBATIONES.

a) Hoc quoque caput a superioribus seiungi non potuit. Expressimus illud ex Vlpiani *Fragm. VII*, 4. Idem caput in mente habuit Caius *apud Pariat. LL. Mos. & Rom. Tit. XVI.* dum scripsit: *Idem iuris est de his, quorum nomine ex L. Aelia Sentia vel ex SC. post mortem patris caussa probata in potestate eius futuri essent.*

b) Probanda ergo caussa erat viuis parentibus. At postea ex SCo etiam post mortem patris fieri poterat probatio. Cai. *ibid.* Vnde miror, de sententia huius SCi, & an eo diuersum quid a Lege Aelia Sentia cautum sit, disputare ad Caii locum viros doctos.

CAP. V. a)

DE MINORE XX ANNIS MANVMITTENTE.

Minori XX annis b) *non aliter, quam per vindictam,* c) *caussaque apud consilium probata,* d) *manumittere ius esto.* e)

PROBATIONES.

a) Egere de hoc capite VLPIANVS *Lib. II. L. 16. ff. de manum. vind.* PAVLLVS *Lib. I. L. 27. de manum. vind. L. 15. eod.* Vnde id a superioribus proximum locum tenuisse patet. Vti enim prima legis parte de conditione manumittendorum; ita secunda de manumittentibus actum. Sententiam capitis habemus apud Cai. *Inst. I*, 1, 7. Vlpian. *Fragm. I*, 13. & in §. 5. *Inst. qui & ex quib. causs. man. non poss.*

b) Coeptum tamen annum XX pro completo habitum, colligas ex *L. 74. §. 1. ff. de SC. Treb.*

c) Attamen, qui vindicta possunt apud consilium manumittere, possunt etiam heredem sibi necessarium testamento scribere. PAVLL. *Lib. I. L. 27. ff. de man. test.*

d) Modo caussa ex affectu, non ex luxuria descendat. VLP. *Lib. II. L. 16 de man. vind.* Qualis est Sanguinis coniunctio. VLPIAN. *Lib. II. L. 12. eod.* item conditionis implementum. PAVLL. *Lib. I. L. 15. ff. de man. vind.* Aliae caussae recensentur in *L. 9.* 11. 12. *sequ. ff. eod. & §. 5. Inst. h. t.* Sunt tamen quaedam non ex hac lege, sed ex SCis, de quibus *L. 13. fin. de man vind. L. 4. C. qui man. non poss.* Add. Cuiac. *Obs. XV.* 13.

e) Quid si minor XX annis seruum alii dederit, vt manumitteretur? Vid. *L. 7. §. vlt. L. 16. §. 1. ff. de man. vind.*

CAP. VI. a)

DE FEMINA MANVMITTENTE.

Ne feminae, nisi auctoribus tutoribus suis, b) *libertatem seruis dare ius esto.* c)

PROBATIONES.

a) De hoc quoque capite egit PAVLLVS *Lib. I. L. 16. ff. de auct. tut.* Sententiam eius seruauit *Fragm. Vet. ICti post Pariat. LL. Mos. & Rom. §. 15.*

b) Etiamsi coeci sint tutores. PAVLL. *Lib. I. L. 16. de auct. tut.* Si femina per epistolam manumittebat, disputabatur, vtrum, dum scriberet illa epistolam, an tunc, quando eam seruus acceperit, interponenda sit auctoritas? Vid. laudat. *Fragm. §. 15.*

c) Nisi iure liberorum per legem Papiam Poppaeam tutela liberaretur. *Fragm. Vet. ICti §. 15.* Vlpian. *Fragm. II. §. vlt.* Addatur *Comment.* noster *ad Leg. Iul. & Pap. Lib. II. cap. 11. p. 233. sequ.*

CAP. VII.

CAP. VII. a)

DE MANVMISSIONE IN FRAVDEM CREDITORVM.

Qui in fraudem b) *creditorum manumiſit, nihil egiſſe cenſetor,*c) *& manumiſſus manumiſſaue ſeruus ancillaue manento.*

PROBATIONES.

a) De hoc quoque capite PAVLLVS adhuc *Lib. I. Commentarii ſui* egit. Sententia exſtat apud Cai. *Inſt. I,* 1, 5. Vlpian. *Fragm. I.* 14. *in pr. Inſt. h. t. L.* 16. §. 2. *ff. qui & a quib. man. lib. L.* 1. *C. qui man. non. poſſ.*

b) Quid vero eſt in fraudem manumittere? *L.* 10. *ff. qui & a quib. man. lib. non fiunt. L.* 79. *ff. de R. I.* Hac lege nec miles ſolutus. *L.* 29. §. 1. *ff de teſt. mil. L.* 8. §. 1. *ff. qui & ex quib. cauſſ. manum.* Non tamen legem violat, qui minor XX annis heredem rogauit, vt ſeruum proprium manumitteret. *L.* 34. §. 1. *ff. de fideic. libert.*

c) Si id vrgeant creditores. Antea enim manumiſſus in eorum fraudem veluti ſtatu liber erat. *L.* 1. *pr. de ſtatu lib.* Inde eſt, quod libertas huiusmodi per Legem Aeliam Sentiam dicitur RESCINDI, *L.* 5. §. 2. *ff. qui & a quib. manum.* RETRAHI, *L.* 45. §. 3. *de iure fiſc.* REVOCARI, *L.* 1. *C. qui manum. non poſſ.*

CAP. VIII. a)

DE SERVO NECESSARIO HEREDE INSTITVTO.

Attamen ei, qui ſoluendo non eſt, b) *vnum ſeruum, quem velit,* c) *per teſtamentum manumittere, & heredem inſtituere* d) *ius eſto: & tunc manumiſſus liber heresque neceſſarius eſto.*

PROBATIONES.

a) Caput hoc a ſuperiore proximum fuiſſe, cum res ipſa, tum Paulli fragmenta ad caput ſequens adferenda docent.

b) Etiam minori XX annis. *L. 27. de manum. teſt.* Quid ſi, qui ſoluendo eſt, neceſſarium heredem inſtituat, & is abſtineat, an libertates debentur? *L. 32. ff. de manum. teſt.*

c) Licet minorem XXX annis: Vlpian. *Fragm. I, 14.* etiamſi in ea cauſſa ſit, vt dedititius fieri deberet. Vlp. *ibid.* Heres enim eſſe non poſſet, niſi iuſtam conſequutus libertatem. Aliud dicendum, ſi impedimentum non ex lege Aelia Sentia ſit, ſed ex alia lege, SCo vel conſtitutione Principis. *L. 83. pr. de her. inſt.*

d) Quid ſi obaeratus ſeruum heredem neceſſarium inſtituerit, eique ſubſtituerit tamen liberum hominem? *L. 57. ff. de her. inſt.*

CAP. IX. a)

QVID SI IN FRAVDEM CREDITORVM PLVRES MANVMISSI?

SI. DVO. PLVRESVE. EX. EADEM. CAVSSA. HEREDES. SCRIPTI. ERVNT. VTI. QVISQVE. PRIMVS. SCRIPTVS. ERIT. liber & HERES. ESTO. b)

PROBATIONES.

a) Legitima haec fuiſſe huius capitis verba adparet ex *L. 60. ff. de her. inſt.* SC. vero ad hanc legem facti meminit. *L. 83. §. 1. eod*

b) Quid ſi duo Apollonii inſtituti? *L. 42. ff. eod.* PAVLL. *Lib. I L. 43. eod.* Quid ſi primo loco ſeruum cum libertate inſtituerit, & cum ſubſtituerit, cui libertas debebatur ex fideicommiſſo? PAVLL. *Lib. I. L. 55. ff. eod.*

CAP. X. a)

DE SERVO IN FRAVDEM FOENERATORVM MANVMISSO.

In fraudem foeneratorum manumissus, tametsi in libertate moretur, libertatem tamen iustam ne consequitor. b)

a) Huius capitis solus meminit Auctor ***Fragm. Vet. ICti*** **§. 16** ***Obstat enim libertati Lex Aelia Sentia, quae vetat seruum foeneratorum caussa manumissum ciuem Rom. fieri; sed Latinum.*** Nisi itaque dicere malimus, auctorem huius fragmenti ius omnibus notum plane ignorasse: dicendum sane erit, legem Aeliam Sentiam distinxisse, in ***creditorum*** fraudem, quis manumissus sit, an in fraudem ***foeneratorum,*** in quorum odium lex passa est seruum in eorum fraudem manumissum in libertate morari.

b) Atqui Latinum factum esse ait Auctor fragmenti. Factus omnino, sed demum ex ***L. Iunia Norbana,*** quae omnes Latinos fecit, quas iustam libertatem consequi non patiebatur ***L. Aelia Sentia.*** Videantur, quae notauimus ad Cap. III.

CAP. XI. a)

DE MERCEDE MANVMISSIONIS.

Si quis eum eamue, quem quamue manumissurus est, ad mercedem manumissionis praestandam obligauerit b) *iuribus patronatus priuator.*

PROBATIONES.

a) Hactenus de manumittendis & manumissoribus. Iam de prohibitis manumittendi conditionibus, de quibus PAVLLVM ***Libro Comment. II.*** egisse, patet ex

ex *L. 6. ff. de iur. patr.* Ceterum ſententiam capitis ſeruat *L. vlt. ff. qui & a quib. manum.*

b) Non ergo prohibet Lex mercedem a liberto capere, ſed eum obligare. *L. vlt. §. 1. qui & a quib. manum.* Nec haec prohibitio pertinet ad ſpeciem ſi patronus ſibi operas centum, aut in ſingulas quinos aureos ſtipulatus ſit. PAVLL. *Lib. II. L. 6. §. 1. ff. de iur. patr.*

CAP. XII. a)

DE IVRE IVRANDO LIBERTORVM DE LIBERIS NON TOLLENDIS.

Qui libertum, vt ne uxorem ducat, b) *vel libertam, ne nubat, liberosue tollat,* c) *iureiurando adiget,* d) *is quoque iuribus patronatus priuator.* e)

PROBATIONES.

a) De hoc quoque capite egit PAVLL. *Lib. II. L. 6. ff. de iur. patr.* Eius autem ſententiam habes in *L. 15. ff. eod.*

b) Nec tamen incidit in legem patronus, qui caſtratum iurare coegit, ſe vxorem non ducturum. PAVLL. *Lib. II. L. 6. §. 2. eod.* Incidit autem, qui adegit, ne intra certum tempus liberos tollat, neue aliam vxorem ducat, quam de qua patronus ſenſerit, vel non niſi collibertam, aut patrono cognatam. *L. 3. §. 5. de ſuis & legit. hered.*

c) Quid ſi patronus libertam adegerit, vt ſibi nuberet? PAVLL. *Lib. II. L. 6. §. vlt. de iur. patr.* vel ne illicite nuberet? L. 3. *§. 5. de ſuis & leg. her.* vel ne ea liberis impuberibus nuberet? *L. 31. qui & a quib. man.* Nullo horum caſuum patronus iure ſuo excidit. At excidit illo omnino, qui ipſe non ducturus adegit tamen libertam, ne alii quam ſibi nuberet. PAVLL. *Lib. II. L. 6. §. 2. de iur. patr.*

d) Item qui iusiurandum non prohibet. Exemplum vide apud PAVLL. *Lib. II. L. 6. §. 2. eod.*

e) Immo & liberi eius *L. 15. eod.* Vnde nec ad legiti-

mam

mam hereditatem admittuntur. *L.* 3. §. 5. *de suis & leg. her.* Interim tamen salua per hanc legem mansit iurisiurandi religio. Verum iurisiurandi etiam huiusmodi gratiam libertis libertabusque fecit Lex Iulia & Papia Poppaea. PAVLL. *Lib. II. L.* 6. §. 4. *de iur. patr.* Diximus ea de re plenius in *Comment. ad L. Iul. & Pap. L. II. cap. XVI.*

CAP. XIII. a)

DE EO QVOD IN FRAVDEM PATRONI FACTVM.

Si quid dolo malo liberti factum erit, b) *quo minus, quam pars debita bonorum, ad patronum eiusue liberos perueniat, id, quod in fraudem legis factum erit nullum esto quod in fraudem patroni ; reuocator.* c)

PROBATIONES.

a) Egit de hoc capite PAVLLVS *Libr. III. L.* 11. *si quid in fraud. patr.* Sequitur itaque vltima pars legis de patronorum libertorumque officiis.

b) Non est dolus, si patronus consentit. PAVLL. *Lib. III. L.* 11. *eod.* nec si libertus dotem dat filiae. *L.* 1. §. 10. *eod.* nec, si viuus amicis bene merentibus donauit. *L.* 9. *eod.* Alias nihil interest, quocunque modo fraus legi facta. L. 4. *pr.* L. 1. §. 1. 3. §. 13. 18. *sequ. eod.*

c) Quid si, quod in fraudem patroni alienatum, non exstet? L. *ult. eod.* Quid vero intersit inter alienare in fraudem legis, & patroni, suse PAVLLVS explicasse vide. *Libro III.* eoque refero L. 17. *qui & a quib. man.* L. 66. *de V. O.*

CAP. XIV. a)

DE LIBERTIS INGRATIS.

Quem libertum libertamue patronus b) *ingratum esse conuincet, is in lautumias detur,* c)

PROBA-

PROBATIONES.

a) Egit de hoc capite VLPIAN. *Lib. IV. L.* 30. *qui & a quib. man.* Sententiam eius debemus Dosith. *Sentent. Hadr. cap. II.* §. 3. *p.* 862. Conf. Cuiac. *Obs.* X, 33.

b) Quis accusare possit vel non possit libertum ingratum, fuse docet VLP. *Lib. IV. L.* 30. *ff. qui & a quib. man.* L. 70. *ff. de V. S.*

c) Dosith. *ibid.* qui tamen falli videtur dum cognitionem hanc dat ἐπάρχῳ τῆ γαζοφυλακίε: quam fuisse penes Praefectum vrbi patet ex. L. *I.* §. 10. *ff. de off. Praef. vrb.*

CAP. XV. a)

DE PATRONI OFFICIO ERGA LIBERTVM.

Si qui patronus, si qua patrona, libertum libertamue inopem non alet, is eaue iuribus patronatus priuator. b)

PROBATIONES.

a) De capite hoc habes testimonium Modestini. L. 6. *pr. de agn. & al. lib.* L. 33. *de bon. libert.*

b) *d.* L. 6. & 33.

XIIII. An caput 2. legis Aeliae Sentiae prudenter sustulerit Iustinianus?

XIII. Denique obseruandum, caput legis Aeliae Sentiae de manumissore minore XX annis (§. V.) incaute sustulisse Iustinianum, argumento vsum sane perquam ridiculo, *quod libertas sit res inaestimabilis*, §. 7. *Inst. h. t.* Inaestimabilis enim non est ratione domini, sed serui, qui ad illam adspirat. *Conf.* Thomas. *Diss. de vsu pract. doctr. de imped. manumiss.* 1. §. *XXXIX, seq.*

TIT.

TIT. VII.

DE LEGE FVSIA CANINIA TOLLENDA.

AD coercendam manumittendi licentiam comparata etiam erat lex FVSIA CANINIA, de qua quum nihil dicat Imperator, nisi quod eam sustulerit, res paullo altius ex antiquitatibus Romanis est repetenda.

I. Lex Fusia Caninia quando & a quibus lata?

I. De genuina huius legis aetate mira est eruditorum dissensio. Sunt, qui latam hanc legem existimant Q. Fusio Caleno & P. Vatinio Coss. anno ab V. C. DCCVI. & renouatam deinde sub Augusto, rogante C. Caninio Coss. anno V.C. DCCLI. Vnde dicta etiam sit ea lex Fusia Caninia. Iac. Raeuard. *Coniect. II*, 1. Oisel. *ad* Caii *Inst. I*, 2, 1. *p. m.* 24. Sed quum Dionys. Halicarnasseus adhuc sua aetate de nimia manumittendi licentia conqueratur, & Suetonius *Aug. XL.* Augustum primum de numero manumissorum cauisse, dicat: credibile vix est, legem hanc esse tam vetustam. Praeterea vix in antiquitate occurrit exemplum legis, a duobus consulibus diuersorum annorum cognominatae. Hinc procul dubio lata haec lex Sex. Furio (a) Camillo & C. Caninio Gallo Coss. anno V.C. DCCLI. Hoc enim

(a) Furii enim olim dicti *Fusii*, quemadmodum Papirii *Papisii*. Vid. *Prooem. I. not. b.*

(a)

enim anno C. Caninium Gallum consulem suffectum produnt *Annales* Steph. Vin. Pighii *Lib. XVIII. p.* 530. & Onuphr. Panuin. *Fast. II. p.* 185. Quin & ex numo eius consulatum restituit Hub. Golz. *in Fastis p. CCXXII.* Conf. Schulting. *ad Cai. Inst. I,* 2. 1. *p.* 24. Ephr. Ger. *Diss. de lege Fus. Canin.* §. *VII.*

II. Ratio huius legis.

II. Causa latae legis eadem fuit, quae Aeliae Sentiae, maxime vero, quod morientes domini saepenumero integras familias manumitterent, tantum, vt eo plures liberti pileati lecticam prosequerentur. Egregie hanc in rem Dionys. Halic. *IV, p.* 228. *Scio,* inquit, *qui tota seruitia testamento libera esse iuberent, vt benignitatis laudem ferrent post mortem, & in funeris elatione lecticam eorum magna pileatorum prosequeretur frequentia, in qua pompa quidam erant, vt a scientibus audiui, recens dimissi e carcere, malefici, mille supplicia meriti. Istos impuros vrbis pileos plerique cum stomacho adspectant, & respuunt eorum consuetudinem, indignum facinus clamitantes, populum, rerum dominum, & vsurpantem sibi orbis imperium, talibus contaminari ciuibus.* De ea pompa funebri conferri etiam merentur Iac. Cuiac. *Obs. III,* 23. Io. Kirchmann *de Fun. Rom. II,* 7. Huic ergo licentiae manumittendi, qua populus rerum dominus contaminabatur, obuiam itum est hac lege Fusia Caninia, qua certus numerus est constitutus, vltra quem non valeret manumissio. Et de ea lege etiam intelligendus Sueton. *Aug. XL.* vbi vtramque legem, Fusiam nimirum Caniniam & Aeliam Sentiam, sub Augusto conditas coniungit.

III.

III. Ipſam legis ſanctionem nobis ſerua- III. Legis materia.
runt Vlpian. in *Frag. I*, 24. Paull *Sent. IV*, 15. Cai. *Inſt. I*, 2, 1. E duobus ſcilicet vsque ad quinque, ſeruis duo manumitti poterant, ex ſex & ſeptem, tres; ex octo & nouem quatuor; e X. vsque ad XVII. quinque, ex XVIII. ad XX. ſex; ex XXI. ad XXIII. ſeptem; e XXIV. XXV. XXVI. octo; e XXVII XXVIII. XXIX nouem; e XXX. ad XLIV. decem; e XLV. ad XLVII vndecim; ab XLVIII ad LI. duodecim; e LII. ad LV. tredecim, e LVI. ad LIX. quatuordecim, e LX. ad LXIII. quindecim, e LXIV. ad LXVII ſedecim; e LXVIII. ad LXXI. ſeptendecim; e LXXII. ad LXXV. octodecim; e LXXVI. ad LXXIX. nouendecim: ex LXXX. ad LXXXIII. viginti: ex LXXXIV ad LXXXVII viginti & vnus: ex LXXXVIII. ad XCI. viginti duo; ex XCII. ad XCV. viginti tres; ex XCVI ad C viginti quatuor; ex C ad CXXIX. viginti quinque; ex CXXX. ad CXXXIV. viginti ſex; a CXXXV. ad CXL. viginti ſeptem: & ſic conſequenter pars quinta. Sed vltra centum manumittere nemo poterat, ſi familia vel XX. millibus ſervorum conſtaret, quales Romae fuiſſe familias, teſtantur Sen. *de Tranqu. anim. VIII.* Athen. *Dipnos. VI*, 137.

IV. Quemadmodum vero haec lex ad ſo- IV. An ea ad manumiſſiones inter viuos pertinuerit?
las manumiſſiones teſtamentarias pertinebat: ita inter viuos integrae familiae manumitti poterant, niſi aliae leges obſtarent. Cai *Inſt. I*, 1, 4. Neque enim verendum erat tam facile, ne hic

quis iusto esset liberalior. Vnde mira fuit Taciti Imp. religio, qui *manumisit, intra centum tamen, ne Caniniam transire videretur*. Vopisc. *in Tacit*. X. quasi Caninia ad manumissiones inter viuos pertinuisset.

V. Quid factum, si plures manumissi, quam lex permitteret.

V. Si plures, quam lex permiserat, essent manumissi: illi tantum, qui priores erant nominati, aut certe descripti, libertatem consequebantur. Si plures manumissi, nemo nominatus aut descriptus: omnes in seruili conditione permanebant. Quod & tunc eueniebat, si testator in fraudem legis nomina seruorum in orbe tereti aut διεξοδικῶς scripsisset. Cai. *Inst*. *I*, 1. 2. quem scribendi modum praeclare exponit Merill. *Obs*. *VII*, 40.

VI. An prudenter eam sustulerit Iustinianus.

VI. Enimuero hanc quoque legem, sane vtilissimam, sustulit Iustinianus, quasi illa esset libertati inuida, absurdumque videretur, a viuis integras familias manumitti posse, non item a moribundis. Vid. *Inst*. *h*. *t*. & ibi Vinnius.

TIT. VIII.

DE

HIS QVI SVI VEL ALIENI IVRIS SVNT.

ALtera personarum diuisio, cuius quidem mentio fit in Institutionibus, ea est, qua aliae *sui iuris*; aliae *alieno iuri subiectae* dicuntur, qui nec patri nec domino subsunt, itque etiam *patresfamilias* in iure nostro vocantur

tur. Ergo qui alterutrius in poteſtate ſunt, veluti *ſerui & filiifamilias*, alterius iuri ſubiecti dicuntur. De poteſtate dominica hoc titulo; de patria ſequente agitur.

I. Poteſtas dominica duo potiſſimum iura complectebatur: alterum, quod domini per ſeruos adquirerent, alterum, quod iure vitae & necis in eos vterentur. De priore agitur ad *Tit. IX. Libri II.* De poſteriore iam nonnulla ex antiquitate monenda ſunt. I. Poteſtas dominica in quo conſtiterit?

II. Ius vitae & necis in ſeruos, quum iuri naturae & gentium haut repugnet: (*a*) non mirum profecto eſt, quod & Romae id dominis competeret, quibus ſerui non perſonarum ſed rerum loco eſſe videbantur, vti ſupra monuimus *Tit. III.* §. II Conf. Seneca *de Benef. III, 23.* §. 1. *Inſt. h. t.* Hinc & Hiſpo apud M Senec. *Controu. X, 4. in ſeruum* NIHIL NON *domino licere*; ait. II. Gaudebant domini iure vitae & necis.

III. Sed quo magis Romae a virtute deſcitum, eo durius immaniusque cum ſeruis actum, in quos veluti per ludum & iocum ſaeuiebant domini truculentiſſimi. Vt enim non dicam de duriſſimis caſtigandi modis, vlmis, ſtimulis, laminis, crucibus, compedibus neruis, catenis, carceribus, numellis, pedicis, boiis, tortoribus, ſuſpenſis e pede centupondiis, &c de quibus III. Quo iure demum abuſi ſunt Romani.

(*a*) Dummodo non intelligas promiſcue in ſeruos ſaeuiendi licentiam, ſed tale ius vitae & necis, quali gaudet magiſtratus; nihil invenies, quod iuri naturali repugnet. Vid. Senec. *de Clem. I, 18.* Thomaſ. *Fund. Iur. Nat. & Gent. III, 4.*

quibus Plaut. *Asin. III,2.* Io. Meurſ. *Auctar. philol. ad librum de gloria. XXII.* eo prolapſa demũ fuit dominorum truculentia, vt exquiſitiſſimis ſeruorum ſuppliciis oculos paſcerent. Exempla exſtant apud Senecam *de Ira III,* 40. *de Clement.* XVIII. Plin. *Hiſt. nat. IX,* 23. Iuuenal. *Sat. VI, v.* 218. *ſeq.* Tertull. *de pallio in fin.* Vulgare ſupplicium crux erat, in quam ob leuiſſima delicta ibant ſerui. Nec quidquam miſeros eripiebat cruciatibus, niſi ſe ad aras Deorum vel principis reciperent ſtatuam, ſibique deprecatorem pararent. De quo ritu videndus Wowerus *ad* Petron. *p.* 148. Vnde reipublicae intererat dominos, in ſeruilia corpora impune ſaeuientes, latis legibus coerceri.

IV. Hinc Auguſtus ſaeuitiam dominorum compeſcuit.

IV. Factum id primum ſub Auguſto, qui praefecto vrbi id dederat negotii, vt dominorum ſaeuitiam ac libidinem & in praebendo victu ſordes atque iniquitatem compeſceret: ſi recte diuinauit. Lipſ. *ad* Sen. *de Benef. III,* 21. De ſeruorum ſane querelis Praefectum Vrbi cognouiſſe, ſatis patet ex Vlpiani *L.* 1. §. 1. 8. *D. de off. praef. vrb.*

V. Quod & factum SC. Claudiano & lege Petronia.

V. Deinde & Claudius Imperator dominorum, ſeruos aegrotos exponentium, vel plane necantium crudelitatem SCto coercuit, illosque ſeruorum amiſſione, hos ordinaria homicidii poena mulctauit Suet. *Claud. XXV.* Dio Caſſ. *Hiſt. LX. p.* 788. Porro non multo poſt lata *lex Petronia* anno V. C. DCCCXIV. C. Petronio Sabino Turpiliano & C. Caeſonio Paeto

to

to Conſulibus, (*b*) qua vetitum vt ne liceret dominis ſeruos ſuo arbitrio ad beſtias depugnandas tradere, ſed cauſa prius a iudice cognoſceretur. *L.* 11. §. 1. 2. *D. ad L. Corn. de ſicar.*

VI. Tum poſtea Hadrianus dominorum crudelitatem reſcriptis legibusque quam plurimis inhibuit. Sic Vmbriciam matronam, quae leuiſſimis de cauſis acerbius tractauerat ancillas, in quinquennium relegauit. *L.* 2. §. *fin. D. h. t.* Idem & renouauit legem Petroniam, ergaſtula ſeruorum & libertorum ſuſtulit, & ſeruos, niſi cognita iudicibus cauſa, occidi plane vetuit. Spartian, *Hadr. XVIII. & ibi* Caſaub.

VI. Hadriani ſeueritas in dominos immanes.

VII.

(*b*) In dubium tamen id vocat Petrus Faber *Semeſtr. II,* 11. *p.* 134. qui negat, hanc legem vocandam *Petroniam*, ſed dici eam mauult *Paetiniam*, latam quippe a Paetinio & Caſſio Aproniano Coſſ. A. V. C. DCCCLXXV. idque primo ideo, quia Lex Petronia de longe alia re, puta de praeuaricatione & calumnia egerit *L.* 16. *C. ad L. Iul. de adult.* Deinde quia de Hadriano referat Spartianus, eum ſeruos a dominis occidi vetuiſſe, eosque damnari voluiſſe per iudices. Sed vt plures potuerunt eſſe leges Petroniae, ita in vna harum de ſeruis quaedam cauta eſſe, patet ex *L.* 24. *D. de manumiſſ.* & Paull. *Sent. IV,* 12. 5. Idem deinde Hadrianus confirmare potuit, & ſeuerius ſancire, quod ab anteceſſoribus ſtatutum, in deſuetudinem venerat, aut obſoleuerat penitus. Semper ſane haec lex Petronia, nunquam Paetinia vocatur. Immo non obſcurum eſt, diuerſas plane leges confundi a Petro Fabro. Prior enim de praeuaricatione dicitur *Iunia Petronia*; haec autem dicenda eſſet *Petronia Caeſonia.* De his Coſſ. vid. Henr. Noris. *Epiſt. Conſul, p.* 418.

VII. Constitutio D. Pii.

VII. Succeſſit porro conſtitutio D. Pii, qua dominis in ſeruorum ſuorum vitam non plus poteſtatis conceſſit, quam in alienorum, poenam legis Corneliae minatus iis, qui ſeruos ſine juſta cauſa occidiſſent *L.* 1. §. 2, *L.* 2. *D. h. t.* Idem Imp. venire iuſſit ſeruos, qui acerbius tractati a dominis ad ſtatuas principum confugerant. §. 2. *Inſt. h. t.* Conf. *Collat. leg. Moſ. & Rom. III*, 2, *p.* 742.

VIII. Vt & Conſtantini M.

VIII. Poſtremo Conſtantinus M. ſanxit, vt qui ſervum ſuum occidiſſet caſtigando, poenam legis Corneliae de ſicariis non ſubiret. Sin tormentis aut deſtinato conſilio id fuiſſet factum, dominus ordinaria homicidii poena plecteretur. *L. vn. C. de emend. ſerv.* Conf. Iac. Gothofr. ad *L.* 1. & 2. *C. Theod. de emend. ſeru. Lib. IX*, 12.

TIT. IX.

DE

PATRIA POTESTATE.

ALieno quoque iuri ſubiecti ſunt filii filiaeque familias, & hinc iam de patria poteſtate ex antiquitatibus agendum.

I. Patria poteſtas Romanorum aliis gentibus incognita.

I. Recte Imperator §. 2. *Inſt. h. t. Ius*, inquit, *poteſtatis, quod in liberos habemus, proprium eſt ciuium Romanorum. Nulli enim alii ſunt homines, qui talem in liberos habeant poteſtatem, qualem nos habemus.* Quamuis enim apud Perſas (*a*) etiam parentes in

(*a*) Etiam Athenienſibus ius vitae & necis in liberos fuiſſe

in liberos imperium ſatis durum & vere tyrannicum exercuerint, filiis ſuis tanquam ſeruis vſi, teſte Ariſt. *Eth. VIII,* 10. Romani tamen adeo gentes omnes reliquas hac in re ſuperarunt, vt patria eorum poteſtas melioribus auctoribus non immerito vocetur *patria maieſtas* Val. Max. *VII,* 7. 5. Quintil. *Declam. CCCLXXV.* Erant enim liberi in DOMINIO iuris Quiritum, & hinc poterant vindicari. *L.* 1. §. 2. *D. de rei vind.* iis ſurreptis locum habebat actio furti *L.* 14. §. 13. *&* *L.* 38. *D. de furt.* Mancipabantur etiam, tamquam res mancipi. Cai *Inſt. I,* 6, 3. Conf. Bynkersh. *de iure occidendi liberos I. p.* 145. Immo durior in quibusdam apud Romanos erat liberorum, quam ipſorum ſeruorum, conditio: certe non multo tolerabilior, vt fatentur Liban. *Declam. XXXVII.* Senec. *Contr. III,* 9. *&* 18. Lactant. *Diuin. Inſtit. IV,* 3. Seruius ad Virgil. *Aeneid.* XI. v. 143. vnde & *ſervire patri* dicuntur liberi. Lactant. *Diu. Inſt. IV,* 3. Ger. Nood. *Probab. II,* 9. *p.* 64. Quae omnia ſatis euincunt, liberos ratione aliorum hominum fuiſſe *perſonas*; ratione ciuitatis *ciues:* at

fuiſſe conceſſum, ex Sext. Empir. *Pyrrh. Hypot. III,* probari poſſe exiſtimat Oiſelius *ad* Cai. *Inſt. I,* 2. 2. *p. m.* 31. qui ideo Romanam illam legem Athenis arceſſit. Sed nihil fuiſſe in Solonis legibus iuri iſti Romano ſimile, luculenter oſtendit Dionyſ. Halic. *II. p.* 96. vbi ex inſtituto vtriusque gentis leges inter ſe contendit. Conf. Io. Meurſ. *in Solon. XXII, p.* 79. & in *Themid. Att. I,* 2. *&* 3. Huber. *Digreſſ. II.* 6. Thomaſ. *de vſu pract. doctr. de patria pot. I,* 13. 14.

at ratione patris *res*, aeque ac ſeruos. Vid. *Elem. Iur. Ciu.* §. 135 *ſequ.*

II. Eius auctor Romulus.

II. Auctorem huius iuris eſſe Romulum, teſtis locupletiſſimus eſt Dionyſ. Halic. *II. p. 96.* & hinc ipſe Papinianus apud auctorem *collat. leg. Moſ. & Rom. Tit. IV*, 8. eius poteſtatis originem refert ad legem regiam. Nec obſtat, quod Vlpianus patriam poteſtatem MORIBVS receptam dicit, *L. 8. D. de his qui ſunt ſui vel alieni iur.* Reſpicit enim eo ipſo ad XII. tabulas, in quas illud ius receptum, non tanquam lex regia, (leges enim regiae omnes ſtatim ab eiecto Tarquinio Superbo exoleuerant, *L. 2. § 3. D. de orig. iur.*) Sed tanquam mos vetus. Non ferebat ſcilicet inſigne illud Romanorum odium, quo regium nomen proſequebantur, vt quidquam Regibus acceptum ferre vellent. Conf. Schulting. *ad Collat. Leg Moſ. & Rom. IV*, 8. *p.* 749 *ſeq.*

III. Eam patres perpetuo retinebant.

III. Primo ergo patria poteſtas non ſecus ac dominorum e Romuli inſtituto erat perpetua, durabatque per omnem patris vitam, nec quisquam liberorum viuo & inuito parente, ſui iuris fiebat, etiamſi tractaret rempublicam, magiſtratus gereret, ſummamque ſtudii erga patriam laudem eſſet commeritus. Dionyſ. Hal. *II, p 96.* Interim tamen hoc ius patriae poteſtatis cedebat dignitati, immo interquieſcebat tantiſper & conniuebat, vti docet Gell. *Noct. Att. II*, 2. Quo etiam referendae *L. 13. §. 5. & L. 14. D. ad SC. Trebell.* quas egregie illuſtrat V. A. Corn. van. Bynkersh. *Obſ. I*, 1. 18. *p.* 75.

IV.

IV. Deinde huic patris imperio non solum filii & filiae, sed & illorum liberi & nepotes suberant, quamuis filii essent milites *L. 7. C. h. t.* Eam vero potestatem non vterque parentum habebat, sed solus pater, ideo *familiae princeps* vocatus ab Vlpiano *Fragm. IV*, 1. quo defuncto demum liberi sui iuris esse coeperunt.

IV. Etiam in nepotes.

V. Denique iura ipsa, quae illa patria maiestas complectebatur plane erant singularia. Et I. quidem huc pertinet *ius vitae & necis.* Licebat enim patri filium, tanquam rem suam, non solum exponere (*b*), in carcerem detrudere,

V. Complectebatur ius vitae & necis.

(*b*) *De partus expositione & nece apud veteres* eruditissimus exstat commentarius Gerardi Noodii, quem *Iulium Paullum* ipse inscripsit. Nos inde huius immanis consuetudinis historiam quasi per indicem, dabimus. Ex Romuli lege non licebat exponere masculos, nec ex sequiore sexu filias primigenias, nisi ex quinque vicinorum sententia monstrosi, debiles, aut insignes ad deformitatem essent iudicati Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p.* 88. Quae Romuli lex etiam in XII. tabulas cum aliis migrauit. Cic. *de legib. III,* 8. At vtraque lex adeo sensim exoleuit, vt etiam sub Imperatoribus nihil esset ea expositione frequentius. Suet. *Octau. LXV. Calig. V.* Tacit. *Histor V,* 5. Tertull. *ad nation. I,* 15. Idque nec SC. Planciano nec altero, quod sub Hadriano prodiit, mutatum fuisse, docet Ger. Noodt. *Iul. Paull. III, p.* 350. qui etiam *cap. IV. V. VI.* obseruat, sub Diocletiano adhuc & Maximiano, immo & sub Constantino licuisse infantes exponere: primosque eam truculentiam inhibuisse Valentinum, Valentem & Gratianum, *L. 2. C. de Infant. exposit.* Sed huic sententiae intercessit amplissimus Bynkersh. in libello *de iur. occid. liberos*, vbi citius hoc cacoethes legibus vetitum statuit, quumque multo post sententiam suam tueretur laudatus Noodius singulari Epist. ea

re, flagris caedere, vinctum ablegare ad operas rusticas, sed & quouis supplicio, si meruisset, necare. Dion. Hal. *II. p. 96. 97.* Simplic. *Comment. ad* Epictet. *Enchir. XXXVII. L.* 11. *D. de liberis & postum. hered.* Vnde mirum est, Libanium *Decl. XXI.* hunc veteris iuris rigorem benigniore interpretatione emollire, patribusque tantum concedere τὴν ἀπειλὴν τεθνηκέναι, *comminationem mortis.* Aliud enim docent tot exempla, ex quibus patet, patres domi, adhibitis in consilium necessariis, virisque principibus, liberorum causas cognouisse, (*c*) iisque pro rei grauitate poenas & supplicia inflixisse, Val. Max. *V*, 8. Sen. *de Clem. I*, 15. Hunc in modum a patribus necati dicuntur Cassius, Val. Max. *l. c.* (quamuis id argumentis solidis in dubium vocet Dionys. Halic. *Ant. Rom. Lib. VIII.*) Fabii Eburni filius apud Quinctil. *declamat. III.* Scaurus apud Val. Max. *ibid.* Fuluius, apud Sallust. *de bello Catil. XXXIX.* Titus vero Arius eodem iure filium exsilio damnauit, apud Sen. *l. c.*

VI. Ius ter venumdandi liberos.

VI. Eadem patria potestas complectebatur II. *ius ter venumdandi filios.* Si enim prima vice venditus in seruitutem filius, manumissione libertatem recuperasset; iterum vendi poterat

ea de re nuper edita: sequutae sunt viri amplissimi, Bynkershoekii *Curae secundae*, id est, notae & stricturae ad illam amicam Noodtii Responsionem. Rem conficere videtur locus Tertull. *ad Nation. I*, 15.

(*c*) Hinc pater adpellatur *iudex domesticus* apud Senec. *Controu. II*, 3. *domesticus magistratus* apud Sen. *de benef. III*, 11. *censor filii* apud Suet. *Claud. XVI.*

(*d*)

rat a patre. Iterum manumiſſus, denuo in poteſtatem patris recidebat, vendique adeo poterat tertium. Sed impetrata tertium libertate, e patria demum poteſtate exibat. Dionyſ. Halic. *II, p. 97.* Simplic. *comment. ad* Epictet. *Enchirid. XXXVII.* Et quamuis Iac Raeuard. *ad XII. Tab. III* Aleander ad Caii *Inſt. I, 6. 3. p. m. 56. &* Iac. Gothofr. *ad LL. XII. Tab. IV. p.* 202. erroris arguant Dionyſium, eamque Romuli legem de imaginaria illa trina venditione, quae in manumiſſione obſeruabatur, intelligendam arbitrentur: hos ipſos tamen in eo fugit ratio. Ritus enim ille imaginariae venditionis fuit legis actio. Legis vero actiones demum e XII. Tabulis natae ſunt. Ipſis quoque Aleandri & Gothofredi argumentis abunde ſatisfactum a Theod. Marcil *Interpr. XII. Tab. XXV.* Ant. Schulting. *ad* Vlp. *Frag. X,* 1. *p.* 592. Bynkersh. *de iure occ. lib. VI. p.* 177. *&* Cel. Thomaſio Diſſ. *de vſu pract. Tit. inſt. de patr. pot. I,* Ceterum ea lex Romuli primum a Numa paululum reſtricta eſt, negatumque patribus ius vendendi filios illos, quibus uxores ducere permiſiſſent. Dionyſ. Halic. *II, p.* 98. Poſtea ea in ipſas XII. tabulas migrauit, vbi his fere verbis legebatur: ENDO LIBERIS IVSTIS IVS VITAE NECIS VENVMDANDIQVE POTESTAS EI ESTO. SI PATER FILIVM TER VENVMDVIT, FILIVS A. PATRE LIBER ESTO: Vlp. *Frag. X,* 1. Iac. Gothofr. in *quat. font. iur. ciu. de LL. XII. Tab. IV.*

VII. Ius adquirendi per liberos.

VII. Denique & III. ius adquirendi per liberos patria poteſtate continebatur. Sext. Em-

pir.

pir. *Pyrrh. hyp III, 24.* *Legum Romanarum auctores liberos in manu parentum ad instar seruorum esse voluerunt, neque suorum bonorum ipsos esse dominos, sed parentes, donec manumittantur eo modo, quo mancipia solent.* Sed de hoc iure infra ad *Libr. II. Tit. IX.* dicemus.

VIII. Ius vitae & necis quibus gradibus ob soleuerit?

VIII. In his omnibus vero sensim nonnulla mutata sunt cultioribus reipubl. temporibus, maxime quum ista domestica maiestas statui monarchico sub Imperatoribus parum consentanea videretur. Et primo quidem quod ad ius vitae & necis attinet, ea mutatio non facta ante exactos reges, vt visum Raeuardo *ad XII. Tab. cap. III.* nec tempore Augusti, ceu creditum Franc. Balduino *ad Leg. Rom. XVII. p.* 24. nec denique sub Diocletiani tempora, vti existimarunt Theod. Marcil. *Interpretam. leg. XII. Tab. XXIV.* vel sub Constantini, vti credidit Giphan. *ad L. vlt. C. de patr. potest.* multo minus sub Valentiniani, Valentis & Gratiani imperio quae Lipsii *Epist. ad Belg. I, 85* sententia est: sed a temporibus Traiani, qui filium male contra pietatem a parente adfectum emancipauit, nec eo defuncto patri bonorum possessionem concessit. *L. vlt. D. si a parente quis manum. sit.* Eius exemplum deinde sequutus Hadrianus patrem, qui filium ob adulterii suspicionem in venatione occiderat, in insulam deportari iussit. *L. 5. de L. Pompei. de parricid.* Hinc ab Alexandri Seueri temporibus inualuit sensim mos, filios grauius delinquentes offerendi magistratibus, quibus tamen ipsi parentes praescribebant sententiam, in filiis exequendam. *L. 15. §. vlt. D. de re milit. L.*

3.

3. *C. de patria pot. L. 2. D. ad L. Corn de sicar. L. 11. fin. D. de lib. & post. hered. inst.* Denique ne id quidem relictum parentibus, vt filios immorigeros abdicarent *L. 6. C. de patr. pot.* Ergo totum illud ius vitae & necis quod patribus olim competierat, paullatim restrictum, a Constantino M. sanctione poenali sublatum *L. vn. C. de his qui par. vel. lib.* ac in magistratum denique translatum est per constitutionem Valentiniani. *L. vn. C. de emend. propinqu.* Conf. Thomasii *Diss. de vsu pract. Tit. inst. de patr. pot. I, 22. sequ. p. 9. seq.*

IX. Multo minus trinam liberorum venditionem saluam esse passi sunt imperatores. Hi enim, (non, vt Balduinus putat, libera resp.) id ius parentibus ademerunt. Primus, non Hadrianus, sed vt videtur, Diocletianus liberos vllo titulo alienari vetuit, *L. 1. C. de patrib. qui fil. suos distrax.* Deinde Constantinus parentibus, cum extrema inopia conflictantibus, liberos sanguinolentos (*d*) tantum vendere permisit, ea tamen lege, vt liceret & patri vendenti, & filio vendito aut cuicunque alii, pretio aut mancipio reddito, ad ingenuitatem prouocare. *L. 1. C. de patr. qui fil. distrax.* Immo ne & hac venditione

IX. Vt & trina liberorum venditio.

(*d*) Filii sanguinolenti sunt recens nati, & adhuc ab vtero rubentes. Eos enim vendi permiserat Constantinus ob periculum expositionis. Fusius hoc demonstrat Huber *Digress. II, 5.* Solebant enim partus sanguinolenti vel ad necem in solitarium locum abiici, vel ad loca quaedam populi Romani publica deferri, & talis fuit Lactaria columna, de qua Festus *p. 303. Lactaria columna in foro olitoris dicta, quod ibi infantes lacte alendos deferebant.* Conf. Raeuard. *Coniect. I, 17. p. 33.*

(*a*)

tione ſanguinolentorum eſſet opus: paullo poſt idem imperator ſanxit, vt inopes parentes alimenta e publico acciperent. *L 1. & 2. C. Theod. de aliment. quae inop. parent. e publico petere debent Lib. XI. Tit. XXVII.*

X. Quid circa adquiſitionem per liberos aliaque iura mutatum?

X. In tertio iure adquirendi per liberos quid mutatum ſit paullatim, infra ſuo loco, id eſt, *Lib. II. Tit. IX n. II.* dicemus. Iam addimus & alia parentum iura fuiſſe ſublata, vel reſtricta ſaltim fuiſſe. Sic ſane quum olim & filii filiaeque familias noxae dari poſſent a patre: id ius iis ademtum eſſe docet Iuſtinianus. §. *vlt. Inſt. de nox. act.* Quam parum patris arbitrio relictum in exheredandis liberis: infra ad eum titulum explicabimus. Nec receptum amplius, vt patri filius ſit heres neceſſarius. Quae omnia olim aliter ſe habuiſſe; ſuis locis patebit.

TIT. X.

DE

NVPTIIS.

PAtria poteſtas conſtituitur vel per iuſtas *nuptias*, vel per *legitimationem*, vel per *adoptionem*. De nuptiis & legitimatione titulo hoc X. de adoptione ſequente agitur. Non abs re vero hic titulus in Pandectis inſcribitur *de ritu nuptiarum*, videnturque veteres ICti probe intellexiſſe, quantum interſit ſtudioſi iuris, ritus illos nuptiarum noſſe. Hinc procul dubio illo titulo de ritibus nuptiarum adcurate egerunt.

runt. Sed Tribonianus, retenta in pandectis veteri rubrica, rem ipsam omisit, neque vllum titulo isti inseruit fragmentum, quod ad illustrandos illos veteres ritus faceret. Vid. Thomas. *de vsu pract. doctr. Inst. de nuptiis. I. 1. p. 1.* Ergo ex antiquitatibus supplendus hiatus; quod iam ante nos tentarunt Barn. Brissonius libris *de ritu nuptiarum & iure connubiorum* Ant. Hotomanus *de vetere ritu nuptiarum*, &, qui fere omnium industriam superauit, Thomasius, laudata *dissertatione.*

I. Fiebant nuptiae apud Romanos vel ita, vt vxor conueniret in manum, & fieret *materfamilias*, vel ut sine in manum conuentione dotalia conficeret instrumenta, & non materfamilias, sed *matrona* haberetur. Gell. *XVIII, 6.* Prius non sola fiebat *confarreatione & coemtione*, sed & *vsu* vt diserte tradit Cicero *pro Flacco cap. 34.* Itaque tres istos modos distincte recensent Arnob. *adu. gent. IV.* Seru. *ad* Virg. *Georg.* I. Boeth. *ad* Cicer. *Topic. III.* & e recentioribus Brissonius, & Hotomanus, *libris allegatis.* Ast non desunt, qui confarreationem & coemtionem pro vno eodemque ritu habent. I. Diuersi nuptiarum ritus.

II. *Confarreatio* a Romulo inuenta, (*a*) fuit ritus II. Confarreatio quid?

(*a*) In dubium id vocat Iac. Raeuard. *ad XII. Tab. XXI. p. 95.* ob locum Plinii *Hist. Ant. XVIII, 2.* in quo vsus farris in sacrificiis a Numa demum inuentus dicitur. Sed falsum id esse, ex Catonis fragmento patet apud Seru. *ad* Virg. *Aeneid. X. v. 541.* ex quo constat, *Latini boues* IMMOLATOS, *priusquam caederentur, profugisse in siluam.* Quum vero *immolare* idem sit ac mola salsa e farre confecta inspergere:

ritus nuptiarum antiquissimus, quo certis verbis, & testibus decem praesentibus, & sollemni facto sacrificio, in quo panis quoque farreus adhibebatur, vxor conueniebat in manum mariti. Dionys. Halic. *II. p.* 95. Vlp. *Fragm. IX*, 1. *XI*, 13. *XXII*. 14.

III. An ea solis Pontificibus & Flaminibus propria.

III. Erat vero hic ritus non pontificibus flaminibusque proprius, vt nonnulli recentiorum existimant Boeth. *ad* Cic. *Topic. III*, Alex. ab Alex. *Genial. dier. II*, 5. Dalechamp. *ad* Plin. *Hist. Nat. XVIII*, 3. sed ciuibus Romanis omnibus communis. Praeterquam enim, quod id disertis verbis testatur Dionys. Halic. *l. c.* ipso sane loco Tacit. *Ann IV*, 16. quem tamen pro se allegant dissentientes id non obscure confirmatur. Nihil enim rari aut inusitati fuisset illa patrimorum & matrimorum inopia, de qua conqueritur Tacitus, si soli Flamines ac Pontifices hoc ritu iniissent matrimonium.

IV. Eius effecta I) sacrorum communio.

IV. Effecta confarreationis erant, I) sacrorum communio. Dionys. *Hal. II, p.* 95. γυναῖκα γαμετὴν κατὰ νόμους ἱεροὺς συνελθοῦσαν ἀνδρὶ κοινωνὸν ἁπάντων εἶναι χρημάτων τε καὶ ἱερῶν; *Mulierem nuptam, quae iuxta leges sacras conuenerat cum viro, Romulus participem esse voluit omnium bonorum & sacrorum.* Vnde Modestinus *L.* 1. *D. de ritu nupt. Nuptiae sunt coniunctio maris ac feminae, consortium omnis vitae,* DIVINI *& humani iuris communicatio.* Scilicet in ipsis veterum aedi-

spergere: Heins. *epist. ad Balsac. p.* 185. facile patet, iam ante Romuli tempora farris vsum in Latio fuisse receptissimum.

(*b*)

aedibus erant Penates cuiuis familiae proprii, & eo ipso differebant a Laribus, quippe qui erant communes omnibus. Illi in cubiculo, porticu, atque atrio; hi etiam in compitis, viis, immo & in castris & nauibus colebantur: vnde & Lares *domestici*, & *compitales*, & *militares* & *marini*; Lares item *comitio potentes*, *publici*, *viales*, *ciuitatum rurales* in marmoribus & apud veteres auctores occurrunt. Grut. *Inscr. p. LXXVIII*, 1. *p. CVI*, 12. & 4. *p. X*, 2. Reines. *Inscr. Class. I*, 140. 153. & 159. Desid. Herald. *ad* Tertull. *Apol. I*, 25. Idem in *Aduers I* 7. Io. Meurs. *Auctar. philol. ad libr. de Gloria II.* Vtrisque & simulacra dedicata erant, caninis induta pellibus Plutarch *quaest. Rom. LI. pag.* 276. & arae positae ac foci, res in domo sanctissimae, a quibus adeo nemo poterat sine ingenti scelere abstrahi. Cic. *pro domo I.* & *pro Rege Deiot. XV.* (*b*) Quemadmodum vero ad haec sacra non nisi illi admittebantur, ad quos aliquando transitura esset sacrorum hereditas: ita non arctior poterat esse coniunctio, quam qua quis in alterius gentem & sacra transierat. Vnde eiusmodi sacrorum communio rescindi non poterat, nisi auctores fierent Pontifices, nec certior erat spes successionis, quam illa sacrorum [illegible]. Et hinc etiam patet ratio cur in his nuptiis tam necessaria fuerit domum deductio, multis facta sollemnitatibus, quas describit Barn. Brisson. *Antiq. I*, 18. *p.* 20. & *de Ritu nupt.*.

(*b*) Et hinc etiam lucem accipit *Lex* 18. *D. de in ius vocando*: de qua infra erit dicendi locus.

nupt. p. m. 223. seq. Fixa enim erant Penatium ſacra, ac hereditaria; hinc nemo per confarreationem vxorem accipere poterat, niſi cui eſſet domus ac lararium, in quo vxor cum eo communibus ſacris frueretur.

V. II) Liberi patrimi & matrimi.

V. Deinde & ſingulare id erat confarreationis effectum, II) quod ex confarreatis parentibus naſcerentur *patrimi* & *matrimi*, quorum magna erat in ſacris praerogativa. Tacit. *Hiſt. IV*, 53. Feſt. voce *Flàmin. p.* 289. & *patrimus. p.* 358. Ergo erant qui patrimos & matrimos eos vocant pueros, quorum parentes ſint ſuperſtites. Vid. Pith. *ad Collat. Leg. Moſ. & Rom. XVI*, 2. *p.* 790. *edit. Schulting.* Quamuis enim & id requireretur in ſacris, boni ominis cauſſa, vt recte a Pithoeo obſeruatum eſt: patrimi tamen & matrimi proprie erant, confarreatis parentibus nati. Nec aliter Feſtus, qui falſo plerumque pro vulgari ſignificatione allegatur.

VI. III) Vxor in manum conueniens, materfamilias in poteſtate mariti.

VI. Adhaec id ſequebatur effectum, III.) vt vxor, quae confarreatione in manum conuenerat, fieret materfamilias, & filiae loco haberetur, adeoque eſſet heres ſua. Dionyſ. *l. c.* Vlp. *l. c.* Gell. XVIII, 6. Quaeri hic ſolet, an vxor per confarreationem liberata patria poteſtate in viri poteſtatem tranſierit? Affirmat Ant. Hotom. *de rit. nupt. XX. p.* 298. Sed negant alii. Vid. Thomaſius. *Diſſ. alleg. I, p.* 22. Verum licebit hic cum Hotomano facere. Auctores ſane omnes fatentur I) vxorem conueniſſe *in manum*. *Manum* vero in iure ſignificare poteſtatem, tralatitium eſt. Immo II) Gel-

Gellius *Noct. Att. XVIII,6.* multo disertius vxorem eiusmodi *in mancipio* fuisse statuit. In mancipio vero esse procul dubio includit potestatem, (Vlp. *Frag X, rubr.* & ibi Schulting. & *Tit. XX,* 18. *XXIV,* 23.) immo & ipsum dominium iuris Quiritium. Bynkersh. de *iure occid. lib. I.* Idemque sibi volunt auctores, quando vxorem marito SERVIRE dicunt. Virg. *Aen. IV. v.* 103.

- - - *Liceat Phrygio seruire marito*

ad quae verba videndus Seruius : nec non quando mariti ab vxoribus vocantur DOMINI. Seru. *ad* Virgil. *Aen. IV.*

- - *Connubia nostra*
Reppulit ac DOMINVM *Aenean in regna recepit.*

Add. Non. *cap. IV. n.* 121. III) Obseruauimus, confarreatas vxores in sacris mariti fuisse. Sacrorum vero communio inferebat potestatem. *L.* 11. *D. de lib. & postum.* Vnde formulae: *in parentum sacris esse constitutum, in gentem & sacra alicuius transire, sacris paternis absolui &c.* Vid. Barn. Brisson. *de verb. sign. p.* 1814. *ed. nou.* Accedit IV) quod Vlpianus *in manum conuentionem* inter genera capitis deminutionis refert. *Tit. XI,* 13. Quomodo vero capite deminuta dici posset vxor, si vel sui iuris vel in patria potestate mansisset? Nec V) id omittendum, vxores antiquissimis temporibus adsumsisse nomina maritorum, tanquam filias. Qui mos etiam sub Imperatoribus, quum iam obsoleuisset confarreationis ritus, mansit. Hinc in lapidibus occurrunt ANTONIA DRVSI, DO-

MITIA BIBVLI, MESSALINA NERONIS, DOMITIA DOMITIANI, Rupert. *Epist. XLI. ad* Reinef. *lap.* 156. 235. 237. Gruter. *Inscr. p. DXXCIV.* 11. *p. DCXVIII*, 9. *p. DCCCLXXIX.* 7. Plura exempla dabit V. C. Iac. Perizon. *Dissert. de diuina constit. Deut. XXV.* 5. 6. Praeterea VI) re ipsa poteſtatem ſummam in vxores, non ſecus ac in filias, exercebant mariti. Quidquid adquirebat vxor, marito adquirebat. *Omnia* enim, *quae eius erant, viri fiebant dotis nomine.* Cic. *Topic. IV.* (c) Ius quoque vitae & necis competiiſſe maritis in vxores adulteras, vinoſas, aliisque ſe ſceleribus polluentes, notum eſt ex Dionyſ. Hal. *II, p.* 96. Gell. *II,* 23. ex quibus patet maritos domi ſuae tanquam iudices de vxorum criminibus cognouiſſe. Exempla vide apud Plin. *Hist. Nat. XIV,* 13. Manſit etiam ſub Imperatoribus priſtini moris veſtigium, teſte Sueton. *Tiber. XXXV.* Tacit. *Ann. II,* 1. *XIII.* 32. Denique VII) ex inſigni loco Caii apud Pariatorem LL. Moſ. & Rom. tit. XVI. patet, *ſororis loco liberis fuiſſe matrem aut nouercam, quae per in manum conuentionem apud patrem eorum* IVS FILIAE *conſequuta ſit.* Quare negandum haud videtur, vxores, quae confarreatione in manum venerant, in poteſtate maritorum fuiſſe. Conf. Ger. Nood. *Probab. II,* 9. *p.* 64.

VII. IV) Bona vxoris ad maritum delata.

VII. Quartum effectum erat, IV) quod maritus bona omnia vxoris nomine dotis accipe-

(c) Hinc & peculium habebant matres familias, tamquam filiae & ſervae. Vid. Plaut. *Caſin. II,* 2, 26.

(d)

ciperet. Cic. *Topic. IV.* & id quidem procul dubio, quia illa erat in mariti poteſtate, ceu paullo ante diximus. Vnde Terent. *Andr. I, 5.*

Te iſti virum do amicum, tutorem, patrem;
BONA noſtra haec tibi COMMITTO, &
tuae mando fidei:
Hanc mihi in manum dat. Ex quo facile patet, quaenam ſit dotis dominii origo, de quo infra *Lib. II. Tit. VIII.* dicendum erit pluribus.

VIII. Quintum effectum erat V) quod connubium eiusmodi diſſolui non poſſet, niſi *diffarreatione* quae, quum teſte Feſto *voce diffarreatio*, eſſet genus ſacrificii, procul dubio non niſi auctoritate pontificum fiebat, & hinc erat rariſſima, & difficillima. Quin primis reip. temporibus non exſtabat diuortii exemplum usque ad annum V. C. DXX. Dionyſ. *II. p. 96.* Plut. *in Romul. p. 39.* & *in Numa p. 77.* Valer. Max. II, 1. Gell. IV, 3. VIII. V.) Coniugium eiusmodi ſola diffarreatione ſolubile.

IX Enimuero hic ritus confarreationis ob incuriam virorum & feminarum, difficultatesque caerimoniarum, ſtudium item conſeruandae patriae poteſtatis, impenſarum magnitudinem, & maxime denique ob gratiſſimam vtrisque diuortiorum licentiam ita ſenſim obſoleuit, vt Tiberii tempore non amplius reperiri poſſent tres flaminei candidati, confarreatis prognati parentibus Tacit. *Annal. IV, 16.* IX. Confarreationis ritus cur obſoleuerit?

X. Diutius paullo viguit ſecundus nuptiarum ritus, videlicet *coemtio.* (*d*) Et ſane videtur coemtio iam in confarreatione fuiſſe adhibita, tanquam ritus acceſſorius. Aſt poſtremis temporibus Romani, neglecto primario confarrea- X. Coemtio an a confarreatione diuerſa?

tionis ritu, ſolum acceſſorium, id eſt, coemtionem, retinuerunt, & inde factum, vt multis ſecundus hic modus ab illo primo non videatur diſcrepare. Cic. certe *pro Flacco XXXIV.* modos recenſens, quibus in manum conueniatur, confarreationis plane non meminit, ſed coemtionis & vſus, eam ſane haut omiſſurus, ſi reipſa inter confarreationem & coemtionem quaedam fuiſſet differentia.

XI. Ritus iſte coemendi.

XI. Fiebat coemtio non ſolum a ſponſo, ſed & a ſponſa. De illo marmor vetuſtum luculenter teſtatur quod ita ſe habet: PVBL. CLAVD. QVAEST. AER. ANTONINAM VOLVMNIAM VIRGINEM VOLENT. AVSPIC. A PARENTIBVS SVIS COEMIT. ET. FAC. IIII. IN. DOM. DVXIT. De hac Nonius *de propriet. ſerm. XII, 50.* ita refert: *Veteri lege Romana aſſes tres ad maritum veniens ſolebat adferre, atque vnum, quem in manu tenebat, tanquam emendi cauſa, marito dare; alterum, quem in pede habebat, in foco Larium familiarium ponere; tertium, in ſacciperio quem condiderat, compito vicinali ſolere reſonare.* (e) Primo ergo aſſe fiebat coemtio viri

(*d*) Immo ſolemnis hic ritus fuit gentibus tantum non omnibus. De Ebraeis vid. Gen. XXXI, 14. XXXIV, 12. 1. Sam. XVIII, 24. De Graecis Euripid. *in Medea v.* 232. Ariſtot. *Polit. II,* 8. De Germanis Tacit. *de mor. Germ.* XVIII. Conferri meretur Gundl. *diſſ. de coemt. ux. IX. cap. I.*

(*e*) Quid ſit *in compito vicinali reſonare*, paullo obſcurius videtur. Sed ſalua res eſt. In compitis etiam erant aediculae Laribus ſacrae. Ouid. Faſt. II. v. 616.

- - qui compita ſeruant
Et vigilant noſtra ſemper in vrbe Lares.

Conf.

viri more Quiritium, id eſt aere & libra, adhibitis quibusdam verbis ſollemnibus. Seru. *ad* Virg. *Aeneid. IV. v.* 211. Petr. Fab. *ad L.* 16. *de Reg. Iur. p.* 97. *ſequ.* Secundo vxor ſibi veluti coemebat Lares & Deos penates vt ſacrorum fieret particeps. Tertio ſibi veluti aditum patefaciebat in mariti domum. Nam ſponſa domum deducenda in horto aliquamdiu commorabatur, donec diruta maceria in domum mariti tranſiret. Et hanc maceriam Nonius vocat *compitum vicinale* ceu poſt Perrenon. *Animaduerſ. I,* 6. docuit Gundling. *ibid. I,* 14. qui etiam huc refert reſponſum Cervidii Scaeuolae *L.* 66. §. 1. *D. de donat. inter vir. & vxor.* & verba Terentii *Adelph. V,*7. *Atque hanc in horto maceriam iube dirui Quantum poteſt: huc transfer, vnam fac domum. Traduce & matrem & familiam omnem ad nos.* Ceterum quaenam fuerint illa verba coemtionis ſollemnia, non conſtat. Neceſſaria ea fuiſſe, docet Cicero *de Orat. I,* 56. ſed qualia fuerint, non commemorat. Boethius *ad* Cic. *Top. III.* ait, quaeſiuiſſe virum, *an mulier ſibi materfamilias eſſe vellet?* hanc reſpondiſſe, *ſe velle.* Eodem modo & interrogaſſe matremfamilias, & reſpondiſſe virum. Quae ſi recte ſe habent, coemtio illa procul dubio interueniente ſtipulatione facta eſt. Sed haec forte Boethius ſine auctore. Cicero *pro Muraena XII.* ait, mulieres in ſollemnibus

Conf. Suet. *Aug. XXI.*, Loco *reſonare* lege *reſignare*, & ſenſus erit planiſſimus ſponſam tertium aſſem, quem in ſacciperio condiderat, ante Lares compitales reſignare, & ibi deponere ſueuiſſe.

nibus istis verbis *Caias* esse vocatas. Et hinc procul dubio ad illam formulam respicit: VBI TV CAIVS, IBI EGO CAIA, cuius meminit Plutarchus *Quaest. Rom. p.* 620.

XII. Effecta coemtionis.

XII. Effecta coemtionis erant eadem, quae confarreationis. Nam & hoc modo in manum conueniebant vxores, & matres familias vocabantur. Huber. *Digress. Part. II* 1. 17. *p.* 527. Thomas. *diss. de vsu pract. doctr. Inst. de nupt. I*, 7. *p.* 26.28. Vnde simul ratio reddi poterit, cur concubina apud Gruterum *Inscr. p.* DCCC, 21. vocetur *vxor gratuita*, vtpote quae coemta non esset, nec aqua aut igne accepta.

XIII. Quo ritu eiusmodi nuptiae dissolutae?

XIII. Quemadmodum vero nuptiae confarreationis ritu contractae diffarreatione; ita factae per coemptionem *remancipatione* dissoluebantur, ceu ex Festo erudite probat Raeuardus *ad Leg. XII. Tab. p.* 98.

XIV. Vsus, qualis nuptiarum ritus.

XIV. Tertius modus contrahendi matrimonium erat *vsus*, qui in eo constitit, quod sine confarreatione & coemtione maritus vxorem vsucaperet. Si enim haec auctore tutore cum viro consueuerat annum vnum, nec ante finem anni vsurpatum iuerat, id est tribus noctibus a viro non absuerat, videbatur vsucapta & possessione quaesita. Gell. *III*, 2. Quemadmodum itaque vsucapio est modus adquirendi dominium iuris Quiritium: ita dubitari nequit, quin & vsu vxor conuenerit in manum & veluti in dominium Quiritarium mariti vel eiusdem potestatem redacta sit. Cic *pro Flacc. cap. XXXIV.* P. Pith. *ad Pariat. LL. Mos. & Rom. tit. XVI.* Si itaque vxor nollet in manum conuenire: instru-

menta

menta quidem dotalia conficiebantur, & domum deducebatur, ſed dabat operam, vt ſaltim tres noctes a marito abeſſet. Sic enim per uſurpationem interrumpebatur ſingulis annis vſucapio, adeoque vxor vel in poteſtate patris manebat, vel in tutela agnatorum manebat, ſine quorum auctoritate in manum conuenire non poterat. Cic. *pro Flacc. ibid.* Contracto itaque hoc ritu matrimonio, vxor non conueniebat in manum mariti, neque adeo fiebat materfamilias, ſed matrona. Gell. XVIII. 6. Et hinc neque ſuccedebat ab inteſtato marito, neque hic vxoris bona omnia dotis nomine accipiebat. Vocabatur tamen vterque coniux ad bonorum poſſeſſionem edicto: VNDE VIR ET VXOR.

XV. Requiſita iuſtarum nuptiarum praeter I) *pubertatem & viri potentiam*, de cuius examine ad *Lib. I. Tit. XXII.* dicemus, erant II) *conſenſus patrum*, quorum in poteſtate erant ſponſi. Quamuis enim pater filiam elocatam reuocare, nuptiasque rite contractas ſoluere non poſſet: (ceu ex Plutarchi *Numa*, Dionyſio Halicarnaſſeo, Paulli *Sent. II*, 19. Vlpiani *L. 1. §. vlt. de liberis exhibendis* accurate demonſtrat Thomaſ. *de vſu pract. doctr. Inſt. de nupt. I*, 13. *p.* 48. 49.) poterat tamen id facere, ſi filia eo inuito cuidam nupſiſſet, ceu contra Raeuardum *Var. VI*, 16. Cuiac, *Obſ. III*, 5. idem demonſtrat Thomaſius *l. c.* Sin filia patria poteſtate ſiue per emancipationem, ſiue patris mortem exiiſſet: ſub perpetua degebat tutela, adeoque & tutorum auctoritas adhibenda erat. Cicero *pro Flacco XXXV.* Auctoritatem vero & expreſſam eſſe, & praecedere

XV. Requiſita iuſtarum nuptiarum I) pubertas II) conſenſus patrum.

nuptias debuisse, æque ac iussum, notum est ex ICtis. Nec obstat *L. 25. §. 4. D. de adquir. hered.* quam accurate explicauimus & a Iac. Gothofredi correctione vindicauimus in *Element. iur. ciu. §. 250.*

XVI. III.) ciuitas Romana.

XVI. Requirebatur etiam III) vt vterque contrahentium esset & liber & *ciuis Romanus.* Inter seruos enim, liberosque & seruos non connubium erat, sed contubernium. Cum Latino etiam vel Latina peregrino vel peregrina, non erant iustae nuptiae nisi concessum esset. (*f*) Vlp. *Fragm. V, 4. & 5.* Paull. *Sent. II, 19. 6.* vnde notum quantum inuidiae Antonio nuptiae cum Cleopatra conflauerint. Sed post constitutionem Antonini Caracallae promiscua fuere inter gentes connubia, & ita intelligendus Prudent. *adu. Symmach. II, v. 612.*

Distantes regione plagae, diuisaque ponto
Littora conueniunt nunc per vadimonia ad vnum
Et commune forum, nunc per commercia & artes
Ad caetum celebrem, nunc per genialia fulcra

Externi

(*f*) Concedebat olim eiusmodi nuptias populus, lege singulari, vt docent exempla apud Liuium *Hist.* XXXVIII, 36. XLIII, 3. Postea imperatores huiusmodi dabant priuilegia. Exempla hinc inde in marmoribus sunt, apud Gruter. *p.* DLXXIII, 2. DLXXIV, 5. DLXXV, 1. Iac. Spon. *Miscell. erudit. Antiq. p.* CCXLIV. vbi militibus, QVI PEREGRINAE CONDITIONIS PROBATI ERANT, datur CONNVBIVM CVM VXORIBVS, QVAS TVM HABVISSENT. Conf. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. II,* 22. De reliquis prohibitionibus dicemus infra, vbi de iure Quiritum & ciuitatis in Adpendice agemus.

(*g*)

Externi ad IVS CONNVBII. Nam sanguine misto
Texitur alterius ex gentibus vna propago.

Et Rutilius Numantinus *Itiner. I. v. 63. sequ.*

Fecisti patriam diuersis gentibus vnam,
Profuit iniustis, te dominante, capi.
Dumque offers victis proprii CONSORTIA iuris,
Vrbem fecisti, qui prius orbis erat.

XVII. IV) Graduum prohibitorum euitatio.

XVII. Accedit IV) consideratio *graduum cognationis*, tanquam quartum iustarum nuptiarum requisitum. Quae graduum (g) prohibitio quo vsque extendatur, ICti ostendunt & maxime illustr. Thomas. *diss. alleg. I*, 18. *sequ. p.* 59. *sequ.*

XVIII. V) Monogamia.

XVIII. Denique V) *polygamia* erat apud Romanos prohibita, quam lege stabilire, auctore, vt putabatur, Caesare, conabatur Helius Caecina, Tribunus plebis: sed ea lex ne promulgata quidem, nedum perlata fuit. Sueton. *Iul. LII.* Primus Antonius ex Romanis duas in matrimonio vxores habuit, teste Plutarcho *in vit. Anton.* Postea & Valentinianus iunior lege sanxerat, vt liceret cuiuis viro duas vxores ducere. Socrat. *Hist. eccl. IV*, 30. Niceph. *Hist. eccl. II*, 33. Sed nec ea quidem constitutio, amoliendae facti proprii turpitudini inseruitura, valuit apud posteros. Brisson. *de iure connub. p.* 292.

ADPENDIX

(g) *Graduum* equidem supputationem ad solam doctrinam de successione pertinere, putant. Vid. illustris Thomas. *l. c. p.* 65. sed & veteres ICti gradus numerarunt in doctrina de nuptiis. Exemplum Vlpiani est in *Collat. Leg. Mos. & Rom. VI*, 2.

ADPENDIX HVIVS TITVLI

DE

LEGITIMATIONE.

ALter modus conſtituendi patriam poteſtatem eſt LEGITIMATIO, de qua quum Imperator tantum §. 13. h. t. aliqua commemoret: licebit nobis eam doctrinam huic titulo tanquam adpendicem ſubnectere.

XIX. Quinam liberi legitimi, & ſpurii.

XIX. Soli liberi, ex iuſtis nuptiis nati, in patria erant poteſtate, & hinc vocabantur LEGITIMI. Reliqui omnes ILLEGITIMI dicebantur, & a priſcis Romanis duabus litteris SP. ſignari ſolebant, quia erant *ſine patre*. Plutarch. *Quaeſt. Rom.* p. 316. Cai. *Inſt.* I, 4. 8. *p.* 41. Vlpian. *Fragm. IV.* 2. *p.* 576. Conf. tamen Aegid. Menag. *Amoen. iur. ciuil. XXXIX. p.* 358. Exemplum elegans huius moris exſtat apud Gruter. *Inſcr. p. CCCCXXXIV*, 4. C. MAMERCIO. SP. F.

IANVARIO. Q. AED. PRAET. IIVIR. Q. ET.
P. PACCIVS. IANVARIVS. FILIO. NATVRALI. ET. MAMERCIA GRAPTE.
MATER. INFELICISS. FILIO. ET COGNATAE. PIISSIMIS. FECERVNT.

Hic enim C. *Mamercius Ianuarius*, *Paccii Ianuarii* non ſpurius, ſed filius naturalis, & in dignitate conſtitutus adpellatur S P. F. id eſt *ſine patre filius*. Quod monimentum plane egregium accu-

curate enucleauimus in *Com. ad L. Iul. & Pap. Lib. II. Cap. IV. p. 169. sequ.* Aliud eiusdem generis exemplum eſt apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ. IX*, 4. Poſtea vulgo quaeſiti ſpurii dici coeperunt.

XX. Illegitimorum diuerſa genera.

XX. Erant illegitimi quatuor generum. Alii enim naturales ex *concubina* vel vidua aut virgine ſtuprata; alii ſpurii ex *meretrice*; alii ex *adultera*; alii denique ex *inceſtuoſis* amplexibus fuerant nati. Franc. Hotoman. *de ſpur. & legitim. II, p.* 474.

XXI. An ſpurii infames, vel leuis notae macula notati?

XXI. Nulli horum erant infames, aſt leuis tamen notae macula ſpurios adſpergebat vulgus, multoque magis adulterinos & inceſtuoſos, ſaltim poſtremis temporibus reip. Vid. Zach. Hub. *Caſ. enucl. Quaeſt. III. § VIII.* Naturales participes quidem erant omnium iurium, honorumque capaces, ceu contra Iac. Gothofredum luculenter oſtendit Thomaſ. *de vſu pract. doctrinae Inſt. de legitimat. I, 3. p. 3. ſequ.* & ex inſcriptione paullo ante adlata patet, in qua C. *Mamercius Ianuarius*, quamuis S. P. FILIVS tamen in colonia ſua *Quaeſtor, Aedilis, Praetor, & Duumuir Quinquennalis iterum* fuiſſe dicitur: iuribus tamen agnationis (*a*) carebant, neque ſub patria poteſtate erant,

(*a*) Vnde nec gentile patris nomen ferebant ſpurii, vt contra Robertelli *Emend. I*, 20. recte oſtendit Car. Sigon. *Emendat. II*, 7. Sane tamquam ſingulare quid de Caeſare refert Sueton. *Iul. LII.* quod natum e Cleopatra filium *adpellari nomine ſuo paſſus ſit.* Aſt Dio Caſſ. *L. p.* 479. addit inter alia, quae Octauianus Caeſar obiecerit Antonio, etiam hoc fuiſſe maxime, ὅτι τὸν Καισαρίωνα ἐπωνόμαζεν οὕτω, καὶ ἐς τὸ τοῦ καίσα-

erant, tamquam legitimo parente destituti. Franc. Hotom. *l. c. III.* Strauch. *Exerc. IV*, 3.

XXII. Legitimatio quando inuenta?

XXII. Quum ergo vetere iure Romano nulla esset legis actio prodita, qua illegitimi liberi in patriam potestatem redacti, iurium istorum agnationis fierent participes, nisi arrogatio, in qua ipsos illegitimos auctores fieri oportebat. Herald. *Obs. ad ius Att. & Rom. VI*, 10. saeculo demum quarto ineunte inuenta est legitimatio. (*b*) Quod tamen beneficium non ad omnes in vniuersum spurios sed natos tantum e concubinis pertinebat. Huber. *Praelect. ad Inst. h. t. p.* 28.

XXIII. Constantinus M. auctor legitimationis I) per subsequens matrimonium.

XXIII. Et primus quidem Constantinus M. Imp. inuenit legitimationem I) PER SVBSE-

καίσαρος γένος ἦγε, quod Caesarionis nomen filio Cleopatrae indidisset, & eum in Caesaris genus retulisset. Interim quamuis aliquando cognomen patris adoptarant filii naturales, vti paullo ante *Ianuarius*, nomen tamen gentile a matre mutuabant. Ita Mamercius Ianuarius dictus a nomine matris MamerciaeGraptae, & a cognomine patris P. Paccii Ianuarii. Similia exempla ex Grut. *Inf.* 2. *p.* DCXVI, 9. & p. DCLXXXIV. adduximus in *Comment. ad L. Iul. & Pap. Lib. II. cap. IV. p.* 170. *sequ.* Ad spurios autem haec non pertinere vel inde patet, quod eorum incertus est pater.

(*b*) Non ergo legitimatio est actus legitimus, vt recte ostendit Vlr. Huber. *Digress. II*, 12. Nec ante Constantinum Romae recepta, quamuis viri docti id colligant ex *L. vlt. D. de adopt.* & *L.* 57. *§.* 1. *D. de rit. nupt.* Nam vt prior lex, vel ipsa teste rubrica, de arrogatione loquitur: ita posterior erat lege solutio, vel priuilegium, quod ad exemplum non trahebatur.

(*c*)

SEQVENS MATRIMONIVM. Meminit eius constitutionis Zeno Imp. *L. 5. C. de natur. lib.* & Iustinianus *Nou.* LXXXIX. *princ.* Sed quum ipsa non tulerit aetatem: obscura nobis est legislatoris sententia. Id saltim certum, non voluisse Constantinum M. constitutionem suam ad eos, qui in posterum ex concubinis nascituri essent, porrigi, sed eum ante illam constitutionem natis duntaxat id beneficium indulsisse, non alio consilio quam vt parentes, in concubinatu viuentes, hoc priuilegio pelliceret ad iustum ineundum matrimonium, adeoque his cuniculis concubinatum subrueret. Vid Des. Herald. *Rer. Quotid. I*, 4, 2. & quae nos disseruimus in *Comm. ad L. Iul. & Pap. Lib. II. Cap. V. p.* 173. *sequ.*

XXIV. Theodosius inuentor legitimationis II) per oblationem curiae.

XXIV. Deinde & Theodosius iunior addidit legitimationem II) PER OBLATIONEM CVRIAE. *L. 3. 4 C. de nat. lib.* Quum enim adeo omnes abhorrerent a decurionum munere, vt iam Traiani temporibus multi inviti fierent decuriones, Plin. *Epist.* X, 114. & saepe Christiani poenae loco curiis addicerentur; Barn. Brisson. *Antiqu, IV*, 18. & hinc, aufugientibus decurionibus curiae paene exhaustae essent: Iac. Gothofr. *ad Tit. C. Theod. de decur.* priuilegio alliciendi videbantur homines ad id munus eo lubentius suscipiendum. Hinc constitutione cautum, vt si quis curiae offerret filium vel filiam naturalem, ita vt ille in ordinem decurionum aliquando recipi se pateretur, haec decurioni nuberet: eo ipso illi non amplius naturales, sed legitimati haberentur. Interim

soli

ſoli patri hi fiebant liberi, non agnatis reliquis agnati *L. 9. C. de natur. lib.* In cauſam tanti decurionatus odii acute, vt ſolet, inquirit Thomaſ. *diſſ. alleg. I, 8. p. 21. ſequ.* vbi ſolide oſtendit, homines voluptate, ambitione & auaritia in transuerſum actos, dignitatibus aulicis, militiaeque palatinae & ordinibus ſacris, quam muneribus eiusmodi, laborioſis, & ob onera curiarum, ſumtusque, in ſpectacula impendendos non admodum pinguibus, inhiare maluiſſe. Iam id addo, non putandum eſſe, curiae oblatos confeſtim factos eſſe, decuriones. Sed Curiae adſcribebantur, eique ſeruiebant periculo ſuarum facultatum. *L. 4. C. de nat. lib. L. 50. L. 55. L. 64. C. de decur.* Hinc nec militiae nomen dare, nec ruri extra municipium viuere poterant, curiae quippe, tanquam glebae adſcripti, *L. 7. C. eod. L. vn. C ſi curial. relict. ciu.* Quae omnia luculenter oſtendit V. C. Em. Merill. *Obſ* VII, 26. *p.* 109. Quum itaque curiae oblati quodammodo eſſent adſcriptitiae conditionis, nec alterius iis eſſet ſpes honoris, quam decurionatus, ſane parum lucroſi: non profecto mirandum, tam paucis ſaliuam mouiſſe ſplendidam illam curialium miſeriam, vt & liberi illegitimi priuilegio eſſent alliciendi ad ſuſcipiendum aliquando decurionatum.

XXV. Zenonis Anaſtaſii & Iuſtiniani conſtitutiones de primo modo legitimandi.

XXV. Sequentes Imperatores duo iſta legitimationis genera aliquamdiu retinuerunt, variisque legibus explicarunt. Sic Zeno Imperator ſanxit, vt ſi pater, nulla legitima ſobole alia ſuperſtite, concubinam vxorem duxerit, liberi vtriusque ſexus poſt nuptias in patria poteſtate

testate constituerentur, & siue soli, siue cum fratribus postea natis patri ex testamento vel ab intestato succederent. Attamen eam constitutionem ipse quoque exemplo Constantini valere tantum voluit ratione liberorum ante hanc legem ex concubinis ingenuis natorum; eos vero, qui postea ex concubinatu prodituri essent, tanti beneficii noluit esse participes. *L. 5. C. de natur. lib.* Liberalior Anastasius cum omnibus etiam postea nascituris hoc beneficium communicauit. *L. 6. C eod.* Id denuo restringit Iustinus Imp. *L. 7. C. eod.* sed postea suo more iterum latius extendit Iustinianus. *L. 10. & 11. C eod.* conf §. 2. *Inst de hered. quae ab intest. Nouell.* XII, 4. XVIII, 11. LXXIV. Quamuis vero his fere omnibus locis Iustinianus exigat instrumenta dotalia vel nuptialia: ea tamen non ad substantiam huius legitimationis pertinere, sed pro eorum temporum conditione tantum signum fuisse legitimi connubii, iam alio loco ostendimus, & iam pridem demonstrauit Cuiac. *Obs.* XIII, 4.

XXVI. Eodem modo & alterum legitimandi modum per oblationem curiae variis constitutionibus illustrarunt Imperatores. e. g Leo & Anthemius. *L. 4. C. de natur. lib.* & Iustinianus *L. 9. C. eod. Nou. LXXXIX, cap. 11. seq.*

XXVI. Leonis, Anthemii & Iustiniani Constitutiones de modo secundo.

XXVII. Accessit tertius modus legitimandi III) *per arrogationem*, ab Anastasio inuentus *L. 6. C. de nat. lib.* Quum enim naturales liberi non essent in patria potestate, sed sui iuris: poterant profecto a parente naturali arrogari.

XXVII. Legitimatio III) per arrogationem inuenta ab Anastasio.

gari. *l. vlt. D. de adopt.* Facta ergo ea arrogatione legitimi censebantur. Sed eum modum non sine ratione sustulit Iustinus, *L.* 7. *C. eod.* approbante id Iustiniano *Nou. LXXXIX*, 7. *Nou. LXXIV*, 3.

XXVIII. Legitimatio IV) per rescriptū principis & V) per testamentum inuenta a Iustiniano.

XXVIII. Denique Iustinianus, ne & ipse minus videretur ingeniosus, adiecit IV) *legitimationem per rescriptum principis*, *Nou. LXXXIX*, 9. *LXXIV*, 2. ac postremo legitimationem V) *per testamentum Nou. LXXIV*, 2, 1. *LXXXIX*, 10. Quo ipso tamen totum inuentum legitimationis eum destruxisse, obseruat Thomasius *de vsu pract. doctr. de legitim.* 1, 12. *p.* 44.

TIT. XI.

DE

ADOPTIONIBVS.

Tertius modus constituendi patriam potestatem erat ADOPTIO, quae quum fuerit actio legis, certis formulis, ac sollemnitatibus peragenda: genuina eius ratio ex antiquitatibus pernoscenda erit.

I. Adoptionis Romae tam frequentis caussa prima.

I. Cur inuenta a Romanis sit adoptio, & cur ea Romae frequentius, quam vsquam terrarum, sit vsurpata, paullo altius est repetendum, quum alias vniuersa huius instituti ratio intelligi nequeat. Obseruauimus iam supra, (*Lib. I. Tit. X.* §. 4.) Romanas familias habuisse sua sacra priuata, suos focos & aras domesticas, suas porro ferias, de quibus conferri merentur

Macrob.

Macrob. *Saturn. I, 16.* Iac. Guther. *de iure Pontif. II, 5.* Vinc. Grauina *ad XII. Tab. num. LXXVI. p. 416. sequ.* De iis ſacris quum eſſet lege decemuirali conſtitutum: SACRA PRIVATA PERPETVO MANENTO: omnia ſane agebant Romani, ne ſacra illa gentilia interirent. (*) Quare Clodium etiam hoc nomine grauiter reprehendit Cicero, *pro Domo XII.* quod effecerit *vt ſacra Clodiae gentis interirent.* Hinc, ſi qui ex iuſtis vxoribus liberos haut ſuſtuliſſent, ii adoptabant extraneos, qui tunc *in ſacra & gentem tranſire dicebantur.* Briſſon. *de verb. ſignif. p. 1814.* Conf. Vopiſc. *Valerian. XIV.*

(*) Aliquando tamen id agebant, vt ſacra priuata interimerentur, eamque in rem ICti inuenerant ſenes ſacra coementes. Excogitauerant enim eam rationem, vt heres ſenibus venderet ea bona, quae qui haberent, ſacris adſtringerentur, venditione imaginaria per aes & libram, addita ſtipulatione, vel fiducia, vt ſenes illi bona venditori vel heredi non vt hereditatem, ſed vt res ſingulares, ſacris liberas, redderent. Rem accurate primus ex loco obſcuro Cic. *pro Mur cap XII.* explicauit & in lucem protraxit V. C. Io. Fr. Gronou. *de pecun. vet. IV, 7.* quam deinde ſequutus Io. Ge. Graeuius *Not. ad* Cic. *l c.* vterque monuit, perperam cum his ſenibus ad interimenda ſacra adhibitis confundi, ſenes coemtionales apud Plaut. *Bacchid. IV,* 9 & Cicer. *ad Famil. Epiſt. VII* 29. quum hi fuerint mancipia reiicula & veterana, quae quod non adeo facile emtorem inuenirent, vel plura ſimul vendebantur, vel tanquam mantiſſa, adiiciebantur melioribus. Iidem monuerunt, nihil hos ſenes coemtionales facere ad coemtionem nuptialem. Ad quam quum nos eam retulerimus in prioribus editionibus, hic errorem noſtrum fateri ac emendare non dubitauimus.

II. Caussa secunda. II. Deinde altera accessit ratio, poenae nimirum orbitati praemiaque τῇ πολυπαιδίᾳ proposita, qualia & ante legem Papiam Poppaeam in libera republica fuisse, patet ex Dione Cass. *LVI. p.* 660. Ne ergo parentes ἄπαιδες aut orbi vel praemiis istis exciderent, vel poenas darent: alios adoptabant, idque iam sua aetate reprehendit P. Scipio, censor, in oratione apud Gell. *Noct. Att. V*, 19. Quin adeo fraudulenter postea hac in re egerunt Romani, vt quum per legem Papiam trium liberorum parentes reliquis in honorum petitione praeferrentur, ii, quibus iste liberorum numerus deerat, per adoptionem sibi quaererent liberos, eosdemque deinde, ne oneri essent, vbi honoribus potiti erant, statim emanciparent. Vnde condito denique SCto cautum est, *ne simulata adoptio in vlla parte muneris iuuaret.* Tacit. *Annal. XV*, 19. Vlpian. *L.* 2. §. 2. *D. de excusat. munerum.* Add. *Comment.* nostr. *ad L. Iul. & Pap. Lib. II. Cap.* 7. *p.* 201. *seq.*

III. Caussa tertia. III. Accedebat tertia ratio aeque fraudulenta. Si quis enim patricii ordinis tribuniciam potestatem ambiret: vt voti fieret compos, plebeio cuidam se adoptandum dabat. Exemplum huiusmodi fraudulentae adoptionis praebuit P. Clodius, de cuius absurda adoptione videri possunt Suet. *Tiber. II.* Dio Cass. *XXXVIII. p.* 72. Cic. *orat. pro domo XIII.* Simile dedit Dolabella, qui ob eamdem caussam in gentem Liuiam plebeiam transiit. Dio Cass. XLII. p. 198. Et haec sunt verae illae ac genuinae caussae, cur tam frequentes essent Romae adoptiones.

IV. Erant

IV. Erant vero adoptiones duorum generum. Aliae ADROGATIONES : aliae ADOPTIONES ſtrictiore ſenſu dicebantur. Vlpian. *VIII, 1. ſequ.* Illis homines ſui iuris ; his liberi alieni in alterius poteſtatem, gentem, nomen & ſacra tranſibant. IV. Adoptio quotuplex?

V. Antiquiſſima fuiſſe videtur ADROGATIO, non ab interrogatione patris & filii adoptiui ita dicta, vt putat Cai. *Inſt. I, 5, 1. L. 2. pr. D. de adopt.* ſed a *rogatione* ad populum lata. Fiebat enim arrogatio in comitiis curiatis auctoritate pontificum, teſte Gell. *Noct. Att. V, 19.* Adſtipulatur huic Gellii etymologiae Menag. *Amoen. iur. cap. XXXIX. p. 259.* eamque ipſa vocabuli analogia confirmat, quamuis Caii cauſſam agat Cuiac. *Obſ. IX, 37.* V. Arrogatio vnde dicta?

VI. Cur in comitiis curiatis de arrogatione tanquam de publica populi cauſſa actum ſit, eius rei hanc rationem adſignat Vinc. Grauina *ad XII. Tab. n. LXXXV. p. 451.* quod interfuerit populi, vt fraudes, ſupra numeris II. & III. relatae, prohiberentur. Sed prius procul dubio arrogationes in comitiis factae ſunt, quam fraudum iſtarum exſtarent exempla. Melior ratio videtur, quia arrogati ſperabant hereditatem. De hereditate vero in alios transferenda ſolum populum cognouiſſe, vel inde patet, quod & teſtamenta olim in comitiis calatis fierent. Accedit, quod per arrogationem caput e tabulis cenſualibus eximeretur, & in alterius redigeretur poteſtatem; id quod inconſulto populo fieri iniquum videbatur. Hinc in legibus Decemuiralibus Tab IX. erat lex : DE CAPITE VI. Cur ea peracta in comitiis curiatis?

PITE CIVIS, NISI PER MAXIMVM COMITIATVM NE FERVNTO. Cic. *de Legib. III* in qua lege capitis adpellatione, non modo vitam, ſed & libertatem, ciuitatem, familiaeque ius exaudiri debere, eleganter demonſtrat in Notis Iac. Gothofred. *p.* 230. Hinc ergo in comitiis res erat explicanda, & quidem in curiatis. Gell. V, 19. Et hinc arrogatio fieri dicebatur *lege curiata*, Tacit. *Hiſt.* I, 15. κατὰ νόμον κȣριάτων. Appian. *de Bell. Ciu.* III. κατὰ νόμον τὸν Φρατριακὸν Dio Caſſ. *Lib. XIV.*

VII. Cur auctoritate pontificum fuerit opus?

VII. Pontificum vero auctoritate opus videbatur, non ob iurisiurandi religionem, quo adrogatio ab omni calumnia & fraude pura praeſtaretur, vt coniicit idem Vinc. Grauina *l. c. p.* 452. ſed quia adoptiui, relictis ſacris familiae, in alterius gentis ſacra tranſibant. Cicero *pro domo XIII. Quid ſacra Clodiae gentis? Cur intereunt, quod in te eſt? Quae omnis* NOTIO PONTIFICVM, *quum adoptaret, eſſe debuit.*

VIII. In quid inquiſiuerint pontifices?

VIII. Diſpiciebant ergo Pontifices, an adoptans ea eſſet aetate vt alterum filium habere poſſet? an nulla ei ſpes prolis ſupereſſet? an coniugio inito foecunditatem fuerit expertus? quae cauſſa ſit adoptionis? Gell. *Noct. Attic. V*, 19. Cic *pro domo X. & XIII.* Vlpian. *L.* 15. §. 2. 3. & *L.* 17. *princ. D. de adopt.* Neque enim facile permittebatur iis, qui iam liberos procreauerant, vt alios vel arrogarent vel adoptarent, quippe quod ne in Imperatoribus quidem, reprehenſione carebat. Perizon. *Animadu. Hiſt. cap. III. p.* 125. Deinde ne pro monſtro eſſet patrem filio vel natu minorem vel aequalem

lem esse, sed adoptio naturam imitaretur: merito disquirebatur, an adoptaturus saltim plena pubertate filium antecederet. *L.* 40. §. 1. *D. de adopt.* Et hinc veteres rident adoptionem Alexandri Imp. ab Elagabalo factam, quum ille duodecim, hic quatuordecim circiter annorum esset. Herodian. *Hist. V*, 7. Praecipue autem prouidendum sibi existimabant, ne adoptio vel arrogatio filio esset exitio, aut ei aliquid adferret detrimenti. Et inde est, quod tutori fas non esset, pupillum arrogare, *L.* 17. *pr. D. eod.* nisi quod cognati a tutore propinquo *L.* 17. §. 1. *D. eod.* & priuigni a tutore vitrico ex rescripto Antonini Pii possent arrogari. *L.* 32. §. 1. *D. eod.* Exemplum Voconii Romani a vitrico adoptati est apud Plin. *Epist. X*, 3. Eundem tamen vitricum & tutorem fuisse priuigni sui, quod suspicatur Cuiac. *Obs. II*, 38. ex isto quidem loco non constat.

IX. Quum vero ii tantum arrogarentur, qui sui iuris erant: oportebat eos ipsos auctores fieri. Gell. *l. c.* Interrogabatur ergo is, qui arrogabat, vellet ne eum, quem adoptaturus esset, iustum sibi filium esse? & vicissim is, qui arrogabatur, an id fieri pateretur auctorque esset? *L.* 2. *D. de adopt.* Formulam prodit Cicero *pro domo XXIX. Credo enim, quamquam in illa adoptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum:* AVCTORNE ESSES, VT IN TE P. FONTEIVS VITAE NECISQVE POTESTATEM HABERET, VTI IN FILIO? Neque tamen has interrogationes & respon-

IX. Quaestiones patri & filio propositae?

responsiones stipulationes fuisse, recte notat Cuiac. *Obs. IX*, 37.

X. Rogatio ad populum lata.

X. Caussa cognita, in comitiis curiatis sequebatur sollemnis rogatio: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, VTI L. VALERIVS L. TITIO TAM IVRE LEGEQVE FILIVS SIBI SIET, QVAM SI EX EO PATRE MATREQVE FAMILIAS EIVS NATVS ESSET: VTIQVE EI VITAE NECISQVE IN EO POTESTAS SIET: HAEC ITA, VTI DIXI, ITA VOS QVIRITES, ROGO. Gell. *Noct. Att. V*, 19. Hinc annuente populo & XXX curiis in suffragia missis ita iubentibus perfecta erat adrogatio Cic. *pro domo ibid.*

XI. Effecta arrogationis.

XI. Arrogati ergo tam iure legeque filii erant eius, qui adoptauerat, ac si ex eo patre matreque familias eius essent nati. Hinc arrogati aeque ac adoptiui fiebant agnati ratione familiae adoptantis non tamen cognati eius vxori. *L. 23. pr. D. de adopt.* Quare adoptionem sequebatur hereditas nominis, pecuniae, sacrorum, teste Cicerone *pro domo* XIII. vbi exagitatur Clodius a Fonteio adoptatus, quod in ea adoptione nihil legitime factum sit, siquidem *neque Fonteius esset, quod esse debebat, neque Clodius patris adoptiui heres, neque amissis sacris paternis in adoptiua peruenerit.* Immo, quemadmodum patricii, adoptati a plebeiis, ad plebem transibant: ita plebeii, adoptati a patriciis, horum consequebantur nobilitatem ac priuilegia. Quod tametsi neget Io. Corasius *ad L. 35. D. de adopt.* tamen demonstratur exemplo Cn. Cornelii Colli,

Coſſi, qui ex Licinia, plebeia familia , adoptatus in patriciam Corneliam, Tribunus militum conſulari poteſtate fuit, ad quam dignitatem anno demum ſequente plebeiis via patuit, teſte Liuio V, 12. Demonſtratur idem exemplo Liuiae quam Tacitus *Annal.* V, 1. NOBILITATIS *per Claudiam familiam* & ADOPTIONE *Liuiorum Iuliorumque clariſſimae* fuiſſe ait,& Auguſti de quo Ouidius *Faſt. IV. v.* 21.

Hic ad te magna deſcendit origine menſis,
Et ſit ADOPTIVA NOBILITATE *tuus.*

Conf Huber. *Digreſſ. Iuſtin. II*, 24. Iac. Perizon. *Diſſert. ad Conſtit. diuin. Deut* XXV, 5. 6. *p.* 83. *ſeq.* & *Comm.* noſtrum *ad L. Pap. Lib. II. cap. I. p.* 113.

XII. Et hinc facile reddi poterit ratio, I) cur ſoli ciues Romani arrogare potuerint ? Soli enim participes erant comitiorum. II) Cur caelibes arrogare nequiuerint? Erat enim arrogatio in ſolatium orborum, non caelibum, inuenta. Cic. *pro domo cap* XIII. *L.* 15. §. 2. *D. de adopt.* III) Cur ſenibus tantum ſexaginta minimum annorum arrogare licuerit *d. L.* 15. §. 2. *D. de adopt.* Sperari enim antehac poterat proles IV) Cur nec muti & ſurdi arrogarent ; nec V) feminae? Neque enim illi iure comitiorum gaudebant : & feminae praeterea neminem poterant habere in poteſtate. Quare parum legibus conſentanea erat adoptio Candidiani, de qua Lactant *de Mort. Perſequut. Cap.* L. *Idem Candidianum, quem Valeria, ex concubina genitum ob ſterilitatem adoptauerat, necari iuſſit.* Sed quid

XII. Cur quidam nec arrogare nec arrogari potuerint?

quid ſibi non permittebant eius aeui principes? VI Cur porro nec pupillus nec femina, nec peregrinus, nec mutus vel ſurdus arrogari potuerint? Pupilli enim ipſi auctores fieri non poterant, cum reliquis nulla erat comitiorum communio. Gell. *Noct. Att. V*, 19. VII) Cur denique adrogatio Romae tantum fieri potuerit? Vlp. *Fragm. VIII*, 4. Romae enim, non alibi, curiata comitia haberi poterant. Liu. *V*, 52.

XIII. Quam diu vetus iſte adrogandi ritus obtinuerit?

XIII. Haec arrogatio, per populum in comitiis facta, ſatis diu, id eſt, ſtante libera republica obtinuit. Nam ita ſua memoria a Cn. Aufidio Oreſten, a M. Pupio Piſonem, a P. Fonteio Clodium arrogatum ſcribit Cic. *pro Domo cap.* XIII. Quin & Auguſtus Agrippam & Tiberium adoptauit in foro lege curiata. Suet. *Aug.* LXV. Et Neronis adoptionem, quamuis Patres cenſuerint, populus tamen, (lege procul dubio curiata,) iuſſit. Tacit *Ann.* XII, 25. Poſtea Imperatores, legibus quippe ſoluti, veteres adrogationis ritus ſaepius neglexerunt. (Vid. Tacit. *Hiſt. I*, 14. 17. Spartian, *in Hadr.* III. IV. XXIV. *in Ael. Ver.* III. Iul. Capitolin. *Antonin. IV.*) Manſit tamen ad Galbam usque vetus ſollemnitas inter priuatos. Hinc Galba: *Si te priuatus, lege curiata, apud Pontifices, vt moris eſt, adoptarem.* Tacit. *Hiſt.* I, 15.

XIV. Adoptio ſtrictius dicta cur & quando inuenta?

IV. Haec de arrogatione. Quum vero hic adoptandi modus ad homines tantum ſui iuris pertineret: inuenta & alia actio legis, qua liberi, in ſacris paternis conſtituti, cuiuscumque ſexus & aetatis, in aliam familiam tranſirent,

rent, isque modus dictus ADOPTIO sensu strictiore. Eum iam in libera republica obtinuisse, constat ex Cicerone *de Finib. I*, 7. Valer. Max. *VII*, 7. 2. Dione Caß. *XXXIX. p.* 98.

XV. Adoptandi ritus per aes & libram.

XV Erat haec adoptio actio legis, & hinc inter praesentes, adhibitis certis sollemnitatibus, peragenda apud Praetorem aut Praesidem, (*a*) aut

(*a*) A principibus, quos multa sibi in arrogationibus indulsisse probat Dodvvell. *praelect. XVIII. ad Spartian. p.* 553. & domi adoptari poterat per aes & libram. Suet. *Aug. LXIV. Caium & Lucium adoptauit* DOMI, *per aes & libram, emtos a patre Agrippa.* Fortassis & priuatis idem licebat, si ad eos venire vellent Magistratus. Adoptio enim erat actus voluntariae iurisdictionis, quales actus nec tribunal, nec locum certum requirunt. *L* 36. *pr. D. de adoption.* Et tunc adoptionis sollemnitas aut in cubiculo aut in atrio, coram lecto geniali perficiebatur. Quod patet ex loco Plin. *Paneg. VIII, Itaque non tua in CVBICVLO, sed in templo; nec ante GENIALEM TORVM, sed ante puluinar Iouis optimi maximi, adoptio peracta est.* Erant vero geniales lecti, qui in nuptiis sternebantur in honorem genii, vnde & geniales adpellati. Festus voce *genialis p.* 292. Et hinc etiam *lecti adversi* dicebantur, quia in atrio ex adverso ianuae erant collocati. Lips. *Elect. I*, 17. Scaliger ad Fest. *voce Putus p.* 143. Torrent. *ad* Horat. *Epist. I*, 4. *v.* 87. Non tamen inde collegerim ego, in adoptione matremfamilias partum simulasse, qualem ritum inter barbaros receptum fuisse, docet locus Diod. Sic. *Biblioth. V*, 40. *Illam adoptionem* (Herculis) *hoc modo factam perhibent. Iuno, lectum ingressa, Herculem corpori suo admotum, vt verum imitaretur partum, subter vestes ad terram demisit, quem in hoc vsque tempus adoptionis ritum BARBARI obseruant.* Exemplum eiusmodi adoptionis obseruare mihi videor Genes. XXX, 3. vbi adoptionis quamdam speciem etiam deprehendit

V. C.

aut quemcunque magiſtratum, apud quem erat legis actio. Vlpian. *VIII*, 1. *L.* 4. *D. de adopt.* Gell. *Noct. Att. V*, 19. Ritus adoptandi conſiſtebat in trina venditione, adhibito aere & libra. Scilicet praeſentibus patre naturali & adoptivo filioque adoptando, nec non libripende, anteſtato & teſtibus, primo pater filium patri adoptiuo mancipabat, verbis: MANCVPO TIBI HVNC FILIVM, QVI MEVS EST. Tum pater adoptiuus, aes tenens, ſimulque adprehendens filium adoptiuum; HVNC EGO HOMINEM, inquit, IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, ISQVE MIHI EMTVS EST HOC AERE, HAC AENEAQVE LIBRA. Tum aere, ſeu ut olim vocabatur, *rauduſculo* id eſt, ſeſtertio numo percutiebat libram, illudque aes dabat patri naturali, quaſi pretii loco. Caius *apud* Boeth. *Comment. in Cicer. Topic. III.* Ant. Schulting. *Iurisp. antiqu. anteiuſt. p.* 54. Ea mancipatio ter erat repetenda. (*b*) Quo facto, pater naturalis in iure cedebat filium, & tum adoptio erat

V. C. Io. Clericus in *Not. ad Pentat. p.* 222. Apud Romanos vero nihil horum inuenimus, nec poterat ibi hic ritus obſeruari, partim quod matres neminem haberent in poteſtate, partim quod adoptio non tribueret iura cognationis. Diſſentit tamen vir doctiſſimus, Euerardus Otto *in Papiniano*, qui ſane eruditiſſime hanc cauſſam agit, *Cap. VII. p.* 103. *ſequ.*

(*b*) Si ſcilicet filii loco deberet eſſe adoptiuus. Nam ſi quis in locum nepotis adoptaretur, vnica mancipatione actus abſoluebatur. Vlp. *Fragm XII.* id quod etiam deinde in feminis obſeruatum Cuiac. *Enarrat. ad d. l. vlt. C. de adopt.*

(*c*)

erat perfecta. Gell. *l. c. Adoptantur autem, quum a parente, in cuius poteſtate ſunt, tertia mancipatione in iure ceduntur, atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio eſt vindicantur.* Et hoc quidem ritu per aes & libram adoptauit Auguſtus Caium & Lucium. Suet. *Aug. LXIV.*

XVI. Quandoquidem ergo haec adoptio non in comitiis, ſed coram magiſtratu, fiebat: factum eſt inde, vt & ſexagenariis minores adoptare poſſent, nec maſculi ſolum, ſed & feminae adoptarentur. Cai. *Inſt. I. 5. 2.* Gell. V, 19.

XVI. Qui potuerint adoptare & adoptaris?

XVII. Et id quidem in antiqua illa liberaque republica obtinuit. Poſtea variae ſenſim acciderunt mutationes. Et primo quidem, comitiis ceſſantibus, Principes reſcriptis ſuis adrogationes ſolebant concedere pariter & confirmare. Quod vel ideo iure facere poterant, quia ſimul erant Pontifices maximi, quorum erat, de arrogationibus diſpicere. Raeuard. *de auctor. prudent. VI.* Factum id eſſe exemplo Galbae, qui primus veterem ritum neglexit, non abs re ſuſpicatur Ant. Schulting. *ad* Vlpian. *Fragm. VIII, 2. p.* 589. Certe iam Antonini Pii tempore arrogationes factas eſſe auctoritate principum patet ex *L.* 38. *D. h. t.* Hac vero mutatione ſemel admiſſa, etiam feminae (*L.* 11. *D. h. t.*) & pupilli (*c*) (Vlp. *Frag. VIII, 5.*) &

XVII. Adrogatio per Reſcriptum principis.

(*c*) Multa requiſita hic erant obſeruanda. Inquirebatur in adrogationis rationem, ne qua turpis cauſa ſubeſſet. *L.* 17. *pr. L.* 20. *§.* 1. *D. h. t.* Expendebantur facultates tum arrogantis tum arrogandi, eiusque

& quidem plures ſimul (*L.* 25. §. 3. *D. h. t.*) poterant adrogari. Sed non ſine cauſſae cognitione, & obſeruatis requiſitis quam plurimis. Deſierunt etiam antiquae ſollemnitates & formulae, quas tamen nouo edicto, neſcio an actum agens, ſuſtulit Iuſtinianus. *L. vlt. C. de adopt.*

XVIII. Adoptio per teſtamentum.

XVIII. Erat & modus adoptandi per teſtamentum, non ab Imperatoribus demum, vt vulgo putant, inuentus, ſed iam tum libera adhuc republica receptus. Iam ab antiquiſſimis enim temporibus ſollemne erat Romanis, heredes ſuos non in bona tantum, ſed & nomen adſciſcere. *Adſciſcere* autem erat vocabulum adoptionis, de quo Io. Fridr. Gronou. *Diatr. ad Stat. p.* 26. Cicero *de offic. III*, 18. Baſilii meminit, qui M. Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluerit, eumque fecerit heredem. Et *in Bruto cap.* LVIII. laudat Craſſum, Liciniae filium, Craſſi teſtamento adoptatum. Atticum quoque teſtamento morientis Caecilii fuiſſe adoptatum, adparet ex Corn. Nep. *Attic. V.* Et Caeſar

que ſimul vita anteacta curioſe excutiebatur. *L.* 17. *pr. D. h. t.* Exigebatur cautio, bona ſalua fore proximis agnatis, ſi pupillus intra pubertatis annos deceſſiſſet. *L.* 18. 19. 20. *h t.* Arrogator porro emancipare non poterat arrogatum, niſi cauſſa cognita, & redditis, quae habuerat, bonis inſuperque quarta bonorum ſuorum relicta, *L. vlt. D. ſi quid in fraud. patr.* Idque etiam in exheredatione erat obſeruandum. *L.* 15. *D. de inoff. teſt.* Quae omnia ab Antonino ſic inuenta videntur, vt ſenſim in deſuetudinem iret adrogatio impuberum. Vid. Vlpian. *Frag. VIII*, 2. Thomaſ. *diſſ. de vſu pract. Tit. Inſt. de adopt. I*, 18. *p.* 84.

(a)

Caesar ita instituerat Octauium, Suet. *Iul.* LXXXIII. Appian. *Bell. Ciuil. II. p.* 518. qui etiam, cognita auunculi nece, statim Iulii nomen adsumsit. Dio. XLV. p. 307. Qua de re etiam Ouid. *Metamorph.* XV. *fab.* 51. *v.* 74.

Vt Deus accedat coelo, templisque colatur,
Tu facies natusque tuus, qui nominis heres,
Impositum feret vnus onus.

Eodem exemplo Augustus Liuiam & Tiberium, heredes testamento scriptos, nomen suum ferre iussit. Suet. *Octau. CI.* Ex eo tempore frequentissima occurrunt eiusmodi adoptionum exempla. Ita enim a M. Gallio Senatore testamento adoptatus est Tiberius. Sueton. *Tiber. VI.* a Galba iam ante sollemniorem arrogationem Piso Frugi. Idem *in Galba XVII.* Conf. Tacit. *Ann. V,* 1. L. 7. & L. 63. §. 10. *D. ad SC. Trebell.* Sed ea heredis institutio proprie adoptio dici vix poterat, quum nemo ea redigeretur in patriam potestatem. Cuiac. *Obs. VII,* 7. Nominis heredes erant: sed eos liberti paterni & alia familiae iura non sequebantur, quod tamen in aliis adoptionibus fiebat. Cuiac. *Obs. VII,* 1. Vnde mirum non est, quod adoptio per testamentum facta nonnunquam repetita, & more maiorum vel lege curiata, vel per aes & libram iterum facta legitur. Augustus sane testamento adoptatus a Caesare, eam adoptionem lege curiata confirmandam curauit, ut auctoritate legis accederent, quae testamento nactus non erat. Appian. *Bell. Civil. III. p.* 586. Et Tiberius, licet testamento nomen Augusti ferre iussus, ab eodem tamen post Caii

Caii & Lucii Caesarum mortem rite adoptatus fertur. Sueton. *Tiber. XV.* Immo quum libera republica mulieres adoptare nondum possent: solebant eae tamen iam eo tempore heredes ea lege instituere, vt nomen suum ferrent. Exemplum est apud Ciceron. *Epist. ad Att. VII,* 8. quod sane cum aliis argumento est, non veram fuisse hanc adoptionem, sed adoptionis simulacrum quoddam, quod praeter nomen & hereditatem nihil iuris in adoptiuum deuoluit. Plura de hac adoptione per testamentum dabunt Briss. *de Form. VII. p.* 601. Huber. *Digress. I,* 2. 23. 2. & huius filius amplissimus Zach. Huber. *Dissert. Iurid. & philol. V,* 2.

XIX. Adoptiui olim in potestatem & gentem alienam transibant.

XIX. Ceterum patria potestas olim erat effectum adoptionis etiam stricte sic dictae. Vnde & adoptiui cognomini suo, leuiter inflexo, illius gentis, in cuius sacra transierant, nomen adiiciebant, quamuis id non semper nec eodem modo factum esse animaduertamus, quum aliquando patris naturalis & adoptiui nomen promiscue ferrent. Perizon. *Diss. I. p.* 97. & *Animad. Histor. p.* 131. Spanhem. *de vsu & praestant numism. Tom. II. p.* 77. Quum Scipio Africanus minor ex Aemilia gente in Corneliam per adrogationem transiisset: vocatus est *P. Cornelius Scipio Aemilianus.* Et qui antea C. Octauius erat, adoptatus a Caesare, dictus est *C. Iulius Caesar Octauianus.* Dio Cass. XLVI. *p.* 322. Solebant tamen etiam naturalis patris nomen nonnunquam suo adscribere honoris caussa, immo eumdem adhuc patris vocabulo dignari in sermone familiari. Terent. *Adelph. V,* 7. *v.* 3.

7. v. 3. Exempla collegit V. C. Iac. Perizon. *Dissert. ad diuin. Constit. Deut. XXV, 5. p. 89.*

XX. At extremis temporibus Iustinianus totum illum adoptionis ritum turbauit, iubens vt adoptatus ab alio quam adscendente, non transiret in alienam familiam & potestatem, & tamen ius successionis ab intestato consequeretur. *L. 10. princ. §. 1. 2. C. h. t.* Quo ipso in eam conditionem redacti sunt patres adoptiui, vt sine summa imprudentia adoptare non possent. De qua mutatione satis lepida vid. Thomas. *Diss. alleg. I, 26. p. 40. seq.* XX. Iustiniani mutatio.

TIT. XII.

QVIBVS MODIS IVS PATR. POT. SOLVITVR.

PAtriam potestatem ordinarie fuisse perpetuam, iam supra TIT. IX. ex Dionysio Halicarnasseo ostendimus. Nihilominus tamen proditi erant quidam modi, soluendi patriam potestatem, de quibus hoc titulo agendum.

I. Et primo quidem MORS, quum omnia iura personalia tollat, non poterat non & liberos patria potestate liberare. Neque tamen morte aui nepotes liberabantur, si pater esset superstes, sed tunc in huius potestatem recidebant: nisi is forte antea ab auo esset emancipatus. Vid. Caii *Inst. I, 6. princ.* Quia enim patria potestas erat dominium Quiritarium, (vid. I. Patria potestas soluebatur I) morte naturali.

ſupra *Tit.* *IX* §. 1.) non poterat non iure hereditario ab auo in patrem deuolui.

I. Et II) ciuili.

II. Quum vero ex principiis iuris Romani & ii, qui CAPITIS DEMINVTIONEM vel maximam vel mediam fuerant paſſi, ciuiliter mortui viderentur: *L. 63. §. fin. D. pro ſocio* factum eſt, vt vel patre, vel filio capite deminuto, patria poteſtas ſolueretur. Erat enim haec propria ciuium Romanorum. Maxima vero capitis deminutio ſeruos; media ἀπόλιδας efficiebat. Atqui ſerui & peregrini nec habere nec eſſe poterant in patria poteſtate. Plin. *Epiſt. X*, 6.

III. Quae tamen iure poſtlim. & reſtitutione tollebatur.

III. Hinc captiuitate, ſeruitute poenae, aquae & ignis interdictione, deportatione ſiue patris ſiue filii, poteſtas patria ceſſabat. (*a*) Priori tamen caſu illa poſtliminio; (Caii *Inſt. I*, 6. 3.) poſterioribus reſtitutione plenaria poterat recuperari. *L. 1. C. de ſent. paſſ.* Ant. Schult. *ad* Caii *Inſt. I*, §. 1. *p.* 47.

IV. Nec non III) adoptione.

IV. Exſpirabat etiam poteſtas patria ADOPTIO-

(*a*) Ergo durante captiuitate ius patriae poteſtatis non *in ſuſpenſo* erat, vt loquitur. Vlp. *Fragm.* X. 4. §. 5. *Inſt. h. t.* ſed plane perimebatur; & poſtliminii demum iure recuperabatur, quia fingebatur, poſtliminio reuerſum nunquam in captiuitate fuiſſe. *d.* §. 5. *Inſt. h. t. L.* 16. *D. de capt. & poſtlim.* Hinc captiuo patre, liberi vix valide nuptias contrahere, teſtari, hereditates adire poterant. Vbi vero pater poſtliminio patriam poteſtatem receperat, filii ex nuptiis illis procreati in poteſtatem aui veniebant, bona a filiis acquiſita eius erant, teſtamentaque eorum nulla erant, at nuptias, tamen reſcindere pater non poterat, Thomaſ. *diſſ. ad h. t. I*, 5. *p.* 5. *ſequ.*

(*b*)

OPTIONE: non quod filius ſui iuris fieret, ſed quod in aliam gentem aliaque ſacra tranſiret. Vid. ſupra *Tit. XI. 19.*

V. Sed praecipuus modus, quo patria poteſtas quam ſollemniſſime ſoluebatur, erat EMANCIPATIO, quae ob triplicem, quae ſubinde facta eſt mutationem, in VETEREM, vel *legitimam*, ANASTASIANAM, & IVSTINIANEAM diuiditur. §. *6. Inſt. h. t.* V. Et IV) emancipatione.

VI. VETVS illa erat actus legitimus, & hinc certis adhibitis formulis & ſollemnitatibus coram eo magiſtratu, apud quem erat legis actio explicanda. Quum vero leges Romuli ac Decemuirorum ter venumdandi filios poteſtatem indulſiſſent patribus: ſtatuiſſentque ſimul, vt tertium manumiſſus filius ſui iuris fieret; (*Supra Tit. IX, 6.*) commodiſſimum viſum eſt Romanis, trina venditione imaginaria liberos e poteſtate dimitti. Quum vero omnes venditiones rerum mancipi per mancipationem fierent, id eſt, adhibito aere & libra: Vid. Aleand. & Schulting. *ad* Caii *Inſt. I. 6. 3. p. 51. ſequ.* conſequens erat, vt & illa liberorum imaginaria venditio eodem ritu fieret. Et hinc dicta eſt EMANCIPATIO, de cuius vocabuli vſu & ſignificatione conferendi Barn. Briſſon. *de verb. ſignif.* & Io. Frid. Gronou. *ad* Senec. *Epiſt. XLV. p. 27.* VI. Cur dicta emancipatio?

VII. Quoties ergo fiebat emancipatio, adhibendi erant non minus quam quinque teſtes; Romani ciues, (*b*) & puberes, & praeterea alius eius VII. Emancipationis veteris ritus. Teſtes

(*b*) Ita Caius apud Boeth. Comment. ad Top. Cic. III.

praesentes. Libripens. Antestatus.

eiusdem conditionis, qui libram teneret aeneam, vnde & *Libripens* adpellabatur, nec non alius qui *Antestatus* audiebat. Fit eius mentio etiam a Prisciano *Lib. VIII. apud Putsch. p. 792.* vbi verba Liuii: *Impubes libripens esse non potest, neque antestari*: nec non in marmore apud Gruter. *p. MLXXXI.* vbi narratur, donationem & mancipationem factam LIBRIPENDE CLAVDIO DATIVO, ANTESTATO CORNELIO VICTORE. Ex quo lapide adparet, diuersum a libripende fuisse *antestatum*. Quum vero *antestari* fuerit, *tactis auriculis alterum testem aduocare*, & dicere: MEMENTO, QVOD ET MIHI IN ILLA CAVSSA TESTIS ERIS: Horat. *Serm. I, 9. v. 76.* & ibi Acron & Porphyr. *in Schol.* isque ritus non solum in ius vocationi, sed & mancipationibus adhiberetur: (*c*) non abs re suspicantur viri docti, *antestatum* vocatum, qui testes conuocabat, eorumque fidem, tacta auricula, obtestabatur. Merill. *Obseru. VIII, 37.* Fr. Brummer. *de Leg. Cinc. XIII. XIV.*

VIII. IV) pater naturalis. V) pater fiduciarius.

VIII. Praesentem porro adesse oportebat non solum patrem *naturalem*, sed & emtorem, filii, quem Caius patrem *fiduciarium* vocat. (*d*) Hic

sed tamen & *Latinos Iunianos* testes admitti consueuisse, docet Vlpian. *Frag. XX, 8.*

(*c*) Certe etiam in testamentis, quae fiebant aere & libra adhibitas fuisse ὤτων ἐπιψαύσεις, *aurium tactiones*, patet ex Clem. Alex. *Strom. V, p. 575.* Conf. Brumm. *de lege Cinc. XIII. XIV.*

(*d*) Vix nomen hoc quadrat emtori filii. Mancipatione enim emtor non fiebat pater, sed dominus, Fiducia

Hic enim non idem videtur fuiſſe, ac anteſtatus, quum & ceteroquin emtor in mancipationibus ab anteſtato differret. Dictus autem pater *fiduciarius* a contractu *fiduciae*, qui in tertia mancipatione interponebatur, vel ex nouis legibus tacite interpoſitus cenſebatur. §. *vlt. Inſt. de legit. agn. ſucceſſ. Fiduciam autem*, (inquit Boeth. *Comment. ad* Cicer. *Topic. IV.*) *accipit, cuicumque res aliqua mancipatur, vt remancipet.*

IX. His ergo praeſentibus, naturalis pater filium ſuum emtori mancipabat, id eſt, manu tradebat additis verbis: MANCVPO TIBI HVNC FILIVM, QVI MEVS EST. At ille contra ea, HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, ISQVE MIHI EMTVS EST HOC AERE, HAC AENEAQVE LIBRA: ſtatimque, percuſſa libra, ſeſtertium numum (*e*) dicis cauſa tradebat ei, a quo filium acceperat, quem IX. VI) Trinae mancipationes.

cia quoque in tertia demum mancipatione contrahebatur. Tunc ergo demum emtor iſte fiduciarius vocari coepit. Sed Anianus fortaſſis hic Caium turbavit. Vid. Schulting. *ad* Cai. *Inſt I, 9. p.* 55.

(*e*) Apud Caium eſt: *Vnum aut duos numos* Id vero procul dubio ab Aniano eſt. In mancipationibus ſemper requirebatur *numus vnus, quatuor aſſium*, id eſt, ſeſtertius. Teſtantur inſcriptiones apud Gruterum, & Spon. *Miſcell. p. CCXCII.* in quibus ſemper in mancipationibus mentio fit SESTERTII NVMI VNIVS. Teſtantur veteres Auctores, veluti Vitruu. *Architect. I, 4. Numo ſeſtertio mancipio dedit.* Teſtatur ipſum ius noſtrum *L. vlt. C. de donat.* vbi conferri merentur Cuiac. *Obſ.* X, 37. *XIX.* 31. Ant. Auguſtin. *Emend. II, 7.* Fridr. Brummer. *de Leg. Cinc. XIV.*

quem deinde sollemniter manumittebat emtor. Quandoquidem vero ex principiis iuris Romani filius semel iterumque manumissus in potestatem patris recidebat: (Dionys. Hal. *II. p. 96.*) non poterat non imaginaria ista venditio ter repeti. Vbi postrema fiebat mancipatio, contractus fiduciae accedebat, paterque naturalis haec verba addebat: EGO VERO HVNC FILIVM MEVM TIBI MANCVPO, EA CONDITIONE, VT MIHI REMANCVPES VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER. Cic. *de officiis III*, 15. *ad famil. Epist. VII*, 12. Sigon. *de iudic. I*, 5. Ille contra statim, recepto sestertio, filium patri naturali remancipabat. Quod ideo a Romanis excogitatum fuerat, vt ne, si a fiduciario manumitteretur, hic iura patronatus retineret, & naturalem patrem hereditate excluderet. Cai. *Inst. I, 6. p. m. 59.* Remancipatum ergo sibi filium pater naturalis denique manumittebat, & quidem ordinario vindictae ritu, additis alapis. Vnde emancipatio olim μεθ' ὕβρεων καὶ ῥαπισμάτων cum *iniuriis & alapis* facta dicitur. *Nouell. LXXXI. praef.* Hosce ritus omnes debemus Caio in *Inst. I, 6.* 3. sed pessime habito ab Aniano, vnde pleraque ex doctorum virorum notis, & maxime Fr. Brummeri victuro opere *de lege Cincia*, vel emendanda vel supplenda fuerunt.

VIII) Additum pactum fiduciae.

X. Circumstantiae temporis.

X. Poterant porro trinae istae mancipationes vel eodem die, iisdem testibus, vel interiectis aliquot diebus, aliisque adhibitis testibus

ſtibus, ſeorſum fieri. Paull. *Recept. Sent. I*, 25, 2.

XI. Opus quoque his ſollemnitatibus ter repetitis erat duntaxat in emancipatione filii, quum filiae & nepotes vnica tantum mancipatione patria poteſtate exirent. Addebatur tamen & hic fiducia de remancipatione, vt ne pater naturalis ſucceſſionem ab inteſtato amitteret. Cai. *Inſt. l. c.* Vlpian. *Fragm. X*, 1. XI. Vnica mancipatio ſufficiebat in emancipatione filiae & nepotum.

XII. Et haec eſt vetus illa ac ſollemnis emancipatio, quae, vt aliae formulae ac ſollemnitates, diſplicere poſteritati coepit. Quare ANASTASIVS Imperator nouum inuenit emancipandi modum, qui ſolum Principis reſcriptum iudici inſinuandum exigeret, & omnia tamen veteris emancipationis effecta haberet. *L. 5. C. de emanc lib.* XII. Emancipatio Anaſtaſiana.

XIII. Deinde IVSTINIANVS, & has aboliturus ambages, Anaſtaſianam quidem emancipationem non ſuſtulit, ſed tamen patribus permiſit, vt ſtatim adirent magiſtratum competentem, & coram eo conſentiente filio declararent, quod filium ſint e poteſtate dimiſſuri. *L. vlt. C. de manc. lib.* Idque, teſte Harmenopulo, hac fiebat formula: HVNC SVI IVRIS ESSE PATIOR, MEAQVE MANV MITTO. Harmenop *Promt. I*, 17. 8. Sed poſterioribus his ſpeciebus nomen EMANCIPATIONIS vix quadrare, ſatis adparet. XIII. Emancipatio noua vel Iuſtinianea.

XIV. Poſtremus modus, quo patria poteſtas ſoluebatur, erat DIGNITAS, Et quamuis Dionyſius Halic. *. Ilp. 96* nullam dignitatem XIV. Dignitas olim non ſoluebat patriam

potestatem. tem patria potestate liberasse contendat: iam ab antiquissimis tamen temporibus Flamines Diales & Virgines Vestales patria potestate liberabantur. Vlpian. *Fragm. X, 5.* Gell. *Noct. Attic. I, 12.* Id quod tamen non tam ob dignitatem, quam ideo potius factum videtur, quia tum Flamines Diales, tum Vestales virgines a pontificibus manu capiebantur Quum ergo capti ex principiis iuris Romani capite deminui dicerentur, & hinc iure patriae potestatis exirent: mirum non est, vtrumque etiam hoc sacerdotium eam potestatem soluisse. De ritu capiendi Vestales vid. Dionys. Hal. II, 68 apud quem, quod obiter moneo verbum αἱρεχμένων Sylburgius parum accurate vertit *optandi,* quum vertendum fuisset *capiendi.* Gell. I, 12. Lips. *de Vesta & Vestal.* V. Flaminis Dialis capti meminit Liu. XXVII, 8. vbi conf. Iac. Guther. *de vet. iur. Pontif. I, 32.* Quin & vxores Dialium patria potestate exibant, quod SCto demum restrictum tempore Tiberii. Tacit. *Annal. IV, 16.*

XV. Iustinianus tamen p. p. exire voluit Patricios.

XV. At Iustinianus postea & *Patriciatus* dignitatem immunem esse iussit a patrio imperio. *L. fin. C. de consul.* §. 4. *Inst. h. t.* Iam ante Iustinianum enim patriciatum a patria potestate non liberasse, idque frustra ex Cassiodori *Var. VI, 2.* colligi, contra Vinn. *ad* §. 4. *Inst. h. t.* & Bachou. *in Disp. ad Treutl. Vol. II. Disp. 2. th. vlt.* accurate euicit V. C. Reinold. *Var. Cap. XIX.* Caue vero hic intelligas antiquos illos patricios quos in libera republica plebeiis oppositos constat. Constantinus enim Magnus praecipuos

puos rerum administros vocare solebat patricios, vt se quasi principum patres esse meminissent. Ii ipsos Praefectos Praetorio ordine anteibant, Zosim. *Hist. II*, 40. nec minor, quam horum in imperio erat auctoritas. Quemadmodum enim Praefecti proponebant Edicta, quae deinde in vnum corpus collecta τῶν ἐπαρχικῶν nomine veniebant: ita idem ius erat Patriciis, quorum edicta collecta τὰ Ῥωμαϊκὰ dicebantur, sicuti ipsorum principum βασιλικά. Vid. Cuiac. *Obs. VI*, 10. Vnde parum accurate Dionys. Gothofred. in *Nomenclatore Graecar. iur. diction. ad Harmenopul. p.* 447. Ῥωμαϊκὰ τοῦ μαγίστρου λεγόμενα, *constitutiones Romani, Imp. aut potius Commentarius magistri ad Romani constitutiones, aut certe liber a magistro Romani nomine compositus suisque titulis distinctus, aut potius aliud* Ῥωμαϊκά, *aliud* τὰ τοῦ μαγίστρου λεγόμενα. Vbi sane dum plures coniecturas repraesentat, a re plane aberrat vir doctissimus. Ceterum & posteris ea dignitas summa semper & splendidissima visa est. Vid. Cassiodor. *Var. VI*, 2.

XVI. Idem beneficium deinde Iustinianus cum Episcopis, quin & cum aliis, qui magistratuum honoratiorum dignitate pollerent, veluti cum *Consulibus*, *Consularibus*, *Praefectis Praetorio, & Vrbi*, *Magistris militum* & *patronis fisci* communicauit. Nouell. LXXXI. XVI. Episcopos.

XVII. Accedebant quaedam caussae, ob quas parentes etiam inuiti cogerentur liberos e potestate dimittere, de quibus passim iureconsulti. Conf. Thomas. *Dissert. de vsu pract. huius* XVII. De caussis emancipandi necessariis,

ius tit. I, 15. & 16. quae nos diximus in *Elem. Iur. Ciu.* §. 198.

TIT. XIII. VSQVE AD XV. ET XVII. VSQVE AD XX.

DE

TVTELIS TESTAMENTARIA, LEGITIMA, FIDVCIARIA, DATIVA.

SEquitur tertia perſonarum diuiſio, aut ſubdiuiſio potius perſonarum ſui iuris. Harum enim *quaedam* in TVTELA *aliae* in CVRATIONE ſunt, *quaedam* NEVTRO IVRE *tenentur. Princ. Inſt. h. t.* Ipſa tutela curaque eorum, qui per aetatem vel imbecillitatem intellectus ſe ipſi defendere nequeunt, eſt iuris gentium; & hinc apud omnes peraeque gentes recepta. Vid. Selden. *de vxore Ebr. II*, 3. Puffend. *Iur. Nat. & Gent. IV*, 4. Sed Romani in multis a ſimplicitate iſta iuris naturalis deflexerunt. Vnde apud eos alia tutela IMPVBERVM alia curatio MINORVM aliorumque, qui rebus ſuis ipſi ſupereſſe non poterant, alia tutela FEMINARVM. De omnibus ex antiquitatibus Romanis nonnulla monenda.

TIT. XII. I. Tutela Romae antiquiſſima. I. TVTELA IMPVBERVM tam antiqua eſt, vt & ſub Regibus eius exemplum reperiamus. Ancum enim Marcium filiis tutorem dediſſe L. Tarquinium Priſcum, adparet ex Liu. I, 46. Quum ergo Tarquinius nec agnatus fuerit, nec eo tempore leges de tutela datiua exſtarent,

rent adeoque ea tutela procul dubio teſtamentaria fuerit: ſequitur, vt haec ſit reliquis antiquior.

II. Certe & legibus XII. Tabularum ea tutelae ſpecies confirmata eſt, proſpectumque, vt patri de liberorum tutela in teſtamento diſponendi facultas eſſet. Legitima verba ex Auctore ad Herennium, Cicerone, Vlpiano & Paullo ita reſtituit Iac. Gothofredus *de Leg. XII. Tab. V*, 1. PATER FAMILIAS, VTI LEGASSIT SVPER PECVNIAE TVTELAEVE SVAE REI, ITA IVS ESTO. *Legare* hic non ſolum ſingulas res teſtamento relinquere, ſed & omne teſtamentarium negotium denotat, idemque adeo eſt, ac *teſtari*, *teſtamento ſtatuere*, vel *decernere*, Eſt enim *legare*, ceu ſyllabae primae quantitas docet, a Graeco vetuſto λήχειν vel λήγει unde futurum λήξω, quod verbo λαγχάνω tribuunt grammatici, λῆξι. *hereditas* & ληξιαρχὸς *magiſtratus Athenienſium*, In primis autem legare Latinis erat legis modo diſponere, mandare, legem dicere, rebus ſuis, νομοθετεῖν, ceu infra ad titulum *de Legatis* docebimus. *Super pecuniae tutelaeue* ἀρχαϊκῶς dicitur. Non enim rarum fuit apud antiquos, caſum ſecundum pro ſexto adhiberi. Sic in marmore Salernitano apud Grut. *p. CCCXLIII*, 2.

TIT. XIV. II. Lex XII. Tabularum de tutela teſtamentaria.

ACERRIO. FIRMEO. LEONTIO. PRIMARIO. VIRO. ET. EDITORI. MVNERIS. SVI. CVM. FERARVM. LIBYCARVM. QVI VIXIT. ANN. XXX. DIGNISSIMO. FILIO.

CON-

CONSACRABERVNT.

Pecunia porro non ſolum numos, ſed & omnem ſubſtantiam teſtatoris, immo & iura complectitur. *Quidquid enim homines poſſident in terra, quorum domini ſunt,* PECVNIA *vocatur, ſeruus ſit, vas, ager, arbor, pecus: quidquid horum eſt, pecunia vocatur,* inquit Auguſtin. *De Diſcipl. Chriſt. VI. p.* 585. *Tom. VI. op.* plane iuridice, vti patet ex *L.* 222. *D. de verb. ſignif.* Denique SVAE REI dum additur, id ſane referendum ad ipſos liberos, (*a*) qui iure veteri erant in domino Quiritario, adeoque RES MANCIPI (*Lib. II. Tit. I.* §. *XV.*) Senſus ergo eſt, quamcunque legem paterfamilias in teſtamento ſuo dixerit, & quocunque modo diſpoſuerit, & de rebus ſuis, & de ipſis bonis ac facultatibus eorum, (ſcilicet per ſubſtitutionem pupillarem) ita ratum poſt mortem futurum. Quum enim antea ſub regibus, calatis comitiis teſtamenta fierent, adeoque heredum tutorumque inſtitutio a populi magis arbitrio, quam voluntate teſtatoris, penderet: mutatum id eſt lege decemuirali, permiſſum-

(*a*) Vnde non eſt, quod lectionem hanc ſollicitet V. C. Gerard. Noodt. *Obſ. II,* 19. vbi legi iubet: ***Super tutela pecuniaue ſua,*** additque ***tutelam ſuam*** idem eſſe ac tutelam eius, qui ſuus teſtatori heres ſit. Nemo enim temere ita loqueretur. Nec obſtat, tutelam non habere locum in liberis, dum ſunt ***res ſuae***, id eſt, in patria poteſtate conſtituti. Legat enim pater de tutela ſuae rei, ſed in eum caſum, quo liberi futuri ſint capita libera.

(*b*)

missumque patrifamilias cuiuis, de tutela pecuniaque suae rei liberrime disponere.

III. Si quis ergo paterfamilias liberis quos in potestate habebat, siue liberos siue seruos suos, hos tamen cum libertate, tutores dederat: (b) ii sine satisdatione atque inquisitione admittebantur, ipsosque excludebant legitimos; dummodo essent ciues. Nam Latini Iuniani, quamuis cum iis esset testamenti factio: tutores tamen dari non poterant per legem Iuniam. Vlpian. *Fragm. XI, 16.* Quia vero fundamentum huius tutelae testamentariae erat patria potestas: consequens erat, vt & nepotibus, qui in patris potestatem defuncto auo non essent recasuri, & exheredatis impuberibus tutores testamento constitui possent. Vid. *L. 4. & 26. §. 2. & L. 31. D. de test. tut.* Et inde simul patet ratio, cur mater tutores testamento dare non posset, *L. 2. D. de confirm. tut.* quamuis tutor ab ea datus confirmari soleret cum inquisitione, modo ea pupillum simul heredem instituisset. *L. 4. D. de test. tut. L. 4. D. de conf. tut. L. 7. §. 1. L. 8. D. eod.* Quae confirmatio & aliis casibus quibus tutoris dationi vitii quid inesse videbatur, accedere solebat, ceu ICti pluribus docent in libellis suis.

III. Tutelae testamentariae indoles.

IV. Quum vero contingere posset, vt intestatus saltim quod ad tutelam decederet pater familias: iisdem legibus decemuiralibus fuerat con-

TIT. XV. IV. Lex XII. Tab. de Tutela agnatorum legitima.

(b) Formulas quibus in testamentis vsi Romani, si tutores dare vellent, colligit Brisson. *de Form. VII. pag. 616.*

constitutum : AST SI INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, AGNATVS PROXIMVS TVTELAM NANCITOR. Gothofred. *ad XII Tab. V*, 4. Et ab hac lege *legitima* dicta est tutela, ad quam agnati ab ipsa lege vocabantur.

V. Origo huius tutelae?

V. Quaenam sit huius legis origo, eruditis nondum liquet. Veteres legislatores mirifice hic discreparunt. Solon agnatos a tutela prohibuit, veritus procul dubio, ne hereditatem, quam sperarent, capere mallent, quam exspectare. Hinc potius cognatis credidit pupillos, nec proximis tamen semper, sed quoscumque Archontes idoneos iudicassent Diog. Laert. I, 56. Petit. *de Leg. Attic. VI*, 7. Charondas contra, seiuncta educationis bonorumque cura, illam penes cognatos, hanc penes agnatos esse voluit, quum nec illi tollendi e medio pupilli, nec hi dissipandarum facultatum vllam haberent caussam Diod. Sic. *Biblioth. XII*, 81. Denique Lycurgus agnatos proximos ad tutelam vocauit, forsan, quod in tanta Spartanorum continentia & paupertate non admodum metuerentur insidiae. Exemplum sane legitimae agnatorum tutelae Spartae receptae, est apud Herodot. I, 65. vbi ipse Lycurgus dicitur ἐπιτροπεύσας Λεωβώτεω, ἀδελφιδέυ μὲν ἑωϋτῦ, βασιλεύοντος δὲ Σπαρτιητέων. *Tutor & idem patruus Leoboti Spartiatarum Regis.* Add. Crag. *de Rep. Lac. II*, 11. Spartanos ergo imitati videntur decemuiri. Lacedaemoniorum sane non minus, quam aliorum Graecorum, instituta in XII. tabulas migrasse, iamdudum obseruarunt Athenaeus. *VI*,

VI. p. 273. Symmach. *Epist. III*, 11. Ammian. Marcellin. *XVI*, 5.

V I. Satisne vero prudenter eam Spartanorum legem ciuitate donarint decemuiri, alii viderint. Non ſane tanta erat Romanorum, quanta Laconum, continentia, non idem vtrobique diuitiarum contemtus. Hinc tot iniquisſimi heredipetae, quorum characterem egregie expreſſerunt Perſ. *Sat. II. v.* 12. 13. Horat. *Serm. II*, 5. Iuuenal. *Sat. V. v.* 98. *VI, v.* 38. *XII. v.* 93. Martial. *Epigr. VI*, 63. *VIII*, 17. Conf. Thomaſ. *Diſſert. de iniuſto iure heredipet.* §. *XIV. ſequ.* Bynkersh. *de capt. inſtit. p.* 303. *ſequ.* An religioni ſibi duxerint homines tam lucri cupidi, pupillum, cuius proximi heredes erant, interimere? Vnde mirum eſt, legislatoriam decemuirorum prudentiam hac in re quosdam tantopere admirari.

VI. Tutela legitima occaſionem dedit fraudibus heredipetarum.

VII. In iisdem porro XII. tabulis erat conſtitutum: SI LIBERTVS INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, AST PATRONVS PATRONIVE LIBERI ESCINT, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM PROXIMO PECVNIA DVITOR. Gothofr. *ad XII. Tab. VI*, 2. Et ex hac quidem lege defuncto ſine prole liberto patronus, vel, hoc praemortuo, eiusdem liberi in capita ſuccedebant ab inteſtato, remotioresque excludebant. *L.* 13. §. 1. *D. de bon. libert.* Vlpian. *Fragm. XXIX*, 1. Quum ergo iam dudum Romae valuiſſet regula: *Vbi ſucceſſionis emolumentum; ibi & tutelae onus eſſe debere:* aequum viſum eſt iureconſultis, vt etiam in tutela patronorum

TIT. XVII. VII. Origo legitimae patronorum tutelae.

norum essent libertorum liberi. *L. 3. pr. & §. 1. D. de legit. tut.* Et hinc nata legitima patronorum tutela, quam *per consequentiam ex lege duodecim tabularum introductam*, recte ait Vlpian. *Frag. XI, 3.*

TIT. XIIX. VIII. Origo legitimae parentum tutelae.

VIII. Diximus supra Tit. XII. §. IX. patrem naturalem, emancipantem liberos, vltimae mancipationi addidisse pactum *fiduciae:* EGO VERO HVNC FILIVM MEVM TIBI MANCVPO, EA CONDITIONE, VT MIHI REMANCVPES, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET NE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER. Diximus etiam, tunc emtorem, seu patrem fiduciarium, filium sibi mancipatum patri naturali remancipasse, a quo demum fuerit per vindictam manumissus. Diximus denique id ideo factum esse, vt pater naturalis iura patronatus coniunctamque cum iis spem succedendi ab intestato retineret. Vid. supra *Lib. I. Tit. XII, 8. §. 9.* Quum ergo penes patrem, tamquam patronum, spes remaneret successionis: ex prudentum interpretatione deferenda etiam ei videbatur tutela legitima, si filius emancipatus adhuc esset impubes. Mortuo porro patre, fratres istius emancipati natu maiores, si essent maiorennes, ad tutelam vocabantur. Quum vero hi non essent heredes ab intestato tutela illa non poterat dici legitima. Vocata ergo est *fiduciaria*, ab illo pacto fiduciae, quod in emancipatione intercesserat. Quamuis ex Vlpiano pateat, olim non legitimam fratrum sed parentum tutelam dictam esse *fiduciariam:* idque

TIT. XIX. vt & tutelae fiduciariae.

que vel ideo concinnius ſit vocabulum, quod pactum illud fiduciae non frater, ſed pater emancipans interpoſuerit. Ita tamen & Modeſtinus hanc tutelam vocat *L. 4. D. de legit. tut.* niſi & eam in legem falcem immiſit Tribonianus. Vid. Ant. Schulting. *ad* Vlpian. *Fragm.* XI, 5. *p* 595. Huber. *Digreſſ.* I, 1. 4.

TIT. XX. IX. Lex Atilia de tutore datiuo quando lata?

IX. Enimuero, quum non deeſſent caſus, quibus & teſtamentarii & legitimi tutores deficerent: viſum & Romanis, noua lege cauere, vt impuberibus tunc tutores darentur. Factum ergo ea de re plebiſcitum, quod LEGIS ATILIAE (*c*) nomine in iure laudatur. Tempus huius legis latae incertum eſt, niſi quod eam ante annum ab V. C DLXVII. conditam doceri poſſit ex Liuio XXXIX, 6. Vid. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom.* I, 13. Inuenimus ſane, *Atilium Longum*, Trib. plebis fuiſſe anno V. C. CCCIX. *L. Atilium* annno CCCXLIII. Liu. IX, 30. ſed neutrum hanc legem tuliſſe veroſimile eſt quoniam tunc nondum erat Praetor. Annum V. C CCCCLX. quo praetor fuit M. Atilius Regulus, huic legi adſignat Steph. Vin. Pigh. *in Annal. ad ann.* CCCCLX. ſed

(*c*) ATILIA non ATTILIA dicitur haec gens apud Liuium, Tacitum, Ciceronem, & maxime in numis & marmoribus. Vid. Fulu. Vrſin. *de famil. Romanorum ex numiſm. p.* 42. *ſeq. edit. Patini.* Erat ea gens Romae nobiliſſima in tres potiſſimum diuiſa familias, quarum una *Regulorum*, altera *Serranorum*, tertia *Calatinorum* cognomen ferebat. Gentis totius ſeriem accurate dedit Iac. Perizon. *Animad. Hiſt. Cap. I, p.* 26.

N (*d*)

ſed & hunc non magis auctorem legis eſſe arbitramur: maxime, quum Praetores plebiſcita ferre non ſolerent. Procul dubio lata eſt anno CCCCXLIII. a L. Atilio Regulo, Trib. pleb. cuius meminit Liu. IX, 30.

X. Quid ea lege ſancitum?

X. Hac vero lege cautum eſt, vt pupillis, & feminis, quibus nec teſtamentarius, nec legitimus tutor eſſet, tutor daretur a praetore & maiore parte tribunorum plebis (*d*) Exemplum eſt apud Liu. XXXIX, 9. vbi Fecennia Hiſpala *poſt patroni mortem, quia nullius in manu eſſet, tutorem a tribunis & praetore petiiſſe* dicitur. Dictus eiusmodi tutor *Atilianus*, nec non *datiuus*, a formula, qua vti Praetores ſolebant: DO TE TVTOREM. Briſſon. *de Form. V. p.* 408.

XI. Lex Iulia & Titia.

XI. Sed quum ea lex Romae tantum haberet locum: (Vlpian. *Fragm.* XI, 18.) anno V. C. DCCXXII. Auguſto III. & M. Titio M. F. Rufo Coſſ. lata eſt lex Iulia & Titia. Henr. Valeſ. *ad Excerpt. Peireſcian. p.* 61. *Tacit. Ann* III, 25. Quia enim antea diu in ſola Sicilia fuerat moribus receptum, vt praetores τοῖς ὀρφανοῖς καὶ γυναιξὶν ἐρήμοις συγγενῶν *pupillis & feminis agnatorum cura deſtitutis*, tutores darent: Diodor. Sic. *in Excerpt. Peireſc. p.* 397. factum eſt, vt illud ius hac lege

(*d*) Id vero ideo videtur ſancitum, quia aliquando vna cum praetore edicta conſcribebant tribuni, aut certe hi a praetoribus in conſilium adhibebantur. Vid. Cic. *de offic. III*, 20. Ceterum hic id ſingulare eſt, quod plura Tribunorum plebis ſuffragia vincerent pauciora, quum alias ſingulis eſſet ius intercedendi turbandique reliquorum decreta. Obſeruatum id iam a Fr. Hotomano. & Arn. Vinnio *ad pr. Inſt. de Atil. tut.*

(e)

lege etiam cum aliis prouinciis communicaretur, iuberenturque praesides etiam in prouinciis tutores dare. Vlpian. *Fragm. l. c.*

XII. Sed tamen haec tutoris datio non vnam postea subiit mutationem. Quum enim tribuni & praetores negligentius forsan eo munere fungerentur: sancitum est *SCto Claudiano, vt pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur.* Suet. *Claud.* XXIII. Hinc ad Traiani vsque tempora tutores a consulibus datos legimus apud Plin. *Epist.* IX, 13. Horum ergo erat, simul inquirere in tutoris conditionem atque indolem, ne quid res pupilli detrimenti caperent. §. 3. *Inst. h. t.* Quaestiones in ista inquisitione propositas recenset Iac. Cuiac. *in Papinian. & ad L. 5. C. de conf. tut. p. 296.*

XII. Tutoris datio consulibus SCto Claudiano iuncta.

XIII. Mox tamen & consulares tutelae displicuerunt. Vnde ius dandi tutores praetoribus constitutione restituit M. Antoninus Imp. ita tamen, vt singularem faceret *Praetorem*, quem ab officio *tutelarem* vel *pupillarem* adpellabant. Iul. Capitolin. vid. Marci. X. §. 3. *Inst. h. t.* Haec Praetura satis diu Romae mansit. Nam ANICII AVCHENII BASSI, PRAETORIS TVTELARIS mentio fit in marmore apud *Reinej. Inscr.* VI, 4. Alia monimenta, in quibus huius Praetoris fit mentio, collegit Ios. Castalio. *Var. Lect.* XX.

XIII. Praetor tutelaris factus ab Antonino.

XIV. Paullo post moribus inualuit, vt Romae praefectus vrbi & praetor secundum suam iurisdictionem; in prouinciis vero Praesides immo & Legati Procoss. ex speciali lege, id est ex Oratione D. Marci tutores ex inquisitione

XIV. Praefectus vrbi & Praetor quando tutores dederint?

tione darent, qui tamen etiam inferiori magiſtratui id negotii dare poterant, ſi non adeo magnae erant pupillorum facultates, §. 4. *Inſt. h. t. L.* 1. *pr.* §. 1. *L.* 3. *L.* 19. *pr.* §. 1. *D. h. t.* Erant autem *Defenſores ciuitatum*, qui & ἔκδικοι, & *Vindices* adpellati, ſimiles tribunis plebis Rom. eorumque erat plebis iura aduerſus magiſtratus tueri. *L.* 1. *C. de off. iurid. Alex.* Vnde eos cum τοποτηρηταῖς, *ſeruatoribus locorum*, *locorum iudicibus*, *vicariis* qui iuris dicundi cauſſa a Praefectis praet. mittebantur, non confundendos monet Cuiac. *Obſeru. III*, 14. (*e*) Quae loca cum *L.* 8. *D. de tut. & curat. datis ab his.* diligenter, vt ſolet, contendit Ger. Nood. *de Iurisd. II*, 8. *p.* 162.

XV. Iuſtiniani noua Conſtitutio.

XV. Denique Iuſtinianus ſanxit, ſi pupilli vel adulti facultates vsque ad D ſolidos valeant, Defenſores ciuitatum vna cum epiſcopo, vel alii magiſtratus, etiam non exſpectata Praeſidis iuſſione, vel Iuridicus Alexandrinus tutores vel curatores darent. *L.* 30. *C. de Epiſc. aud.* §. 5. *Inſt. h. t.*

XVI. Tutelae mulierum origo.

XVI. Haec tralatitia ſunt. Antiquitatum vero ſtudioſis porro eſt obſeruandum, non ſolum pupillos tutelae, iure veteri Romano, ſubfuiſſe, ſed & feminas. Et Athenis quidem idem fieri conſueuerat, vbi noti mulierum tutores, quos κυρίους adpellabant. Vid. Guil. Budaei

(*e*) Obſeruata tamen differentia, vt, ſi Praeſides ipſi tutores darent, id fieret cum inquiſitione: ſin magiſtratus municipales; cum ſatisdatione. Qua de re infra.

(*f*)

daei *Comment. Graec. Lingu. p.* 44. 45. Pfeiffer. *Antiqu. Graec. IV, 5. p. 616.* Salmaſ. *de mod. vſurar. IV. p. 165.* Sane enim in negotiis omnibus a feminis Graecis adhibendi erant tutores, Cic. *pro Flacc. XXX.* adeo vt contrahere non poſſent ſine illis πέρα μεδίμνου κριθῶν *vltra modium hordei.* Dio. Chryſoſt. *Orat. LXXV.* & alii veteres, quos excitarunt Meurſ. *Them. Att. II, 9.* & Salmaſ. *de mod. vſur. cap. X. p. 425.* Nec agere vel conueniri Athenis poterat mulier ſine tutore, & hinc illa vox Praeconis in iudiciis Atticis: ἡ δεῖνα καὶ ὁ κύριος. *Citatur haec mulier, eiusque tutor.* Vid. V. C. Eu. Otto *Diſſ. IV. cap. I. §. 6.* Inde itaque eſt, quod nonnulli mulierum iſtam tutelam e iure Attico in Romanum permanaſſe exiſtimant. Schilter. *Exerc. ad Pand* XXXVIII, 227. *p. 691.* Vinc. Grauina *de leg. & ſenatusconſ. p. 550.* Sed praeterquam quod illa tutela plane diuerſa a Romana fuiſſe probatur a Meurſio *Attic. Lect. III, 24.* videtur etiam iſta propter infirmitatem conſilii iam inde ab ipſa vrbis origine Romae recepta. Quamuis enim id non ſequatur ex loco Plutarchi *in Numa p. 66.* vbi Veſtalibus id priuilegii conceſſiſſe Numa dicitur, vt a tutela eſſent immunes, (ex quo loco alias colligunt, mulieres iam tum ab eo tempore ſub tutela fuiſſe) (*f*) certius tamen id colligere

(*f*) Id priuilegium Veſtalibus non conceſſit Numa, quidquid dicat *Plutarchus.* Ius enim trium liberorum, quod ibidem ait Veſtalibus conceſſum, Numae temporibus erat incognitum. Praeterea ad Auguſtum hoc Veſtalium priuilegium refert Dio Caſſ. *Lib.*

ligere licet ex loco Catonis apud Liu. XXXIV, 2. *Maiores nostri nullam, ne priuatam quidem rem, agere feminas sine auctore voluerunt, in manu esse parentum, fratrum, virorum.* Conf. & Cicero (g) *pro Muraena XII.*

XVII.

LVI. p. 578. Iust. Lips. *de Vesta & Vestal. XII.* Sed adde tamen, quae scripsimus in *Comment ad L. Iul. & Pap.* Lib. I. *cap.* 2. *p.* 27. vbi Plutarchi locum vna littera mutata ita emendauimus: Τιμὰς δὲ μεγάλας ἀπέδωκαν (pro ἀπέδωκεν) ἱεραῖς παρθένοις, ὧν ἐστι καὶ τὰ διαθέσθαι ζῶντος ἐξεῖναι πατρὸς, καὶ τἄλλα πράττειν ἄνευ προστάτου, διάγουσαι, ὥσπερ αἱ τρίπαιδες. *Tribuerunt (non Numa sed Romani) Vestalibus ingentes honores, inter quos testamenta vel superstite patre nuncupandi ius, & sine tutore liberum suarum rerum arbitrium, vt, quibus tres sunt liberi.* Multa enim Plutarchum data occasione per πρόληψιν referre solere, ibidem ostendimus.

(g) Verba Ciceronis sunt: *Nam quum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iureconsultorum ingeniis pleraque corrupta sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt; hi inuenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur.* Locus hic ab ipsis interpretibus parum intellectus est. Fr. Sylu. *p. m.* 635. ait, iureconsultos inuenisse tutelas, quibus non mulieres sub tutorum, sed hi sub mulierum potestate essent. Sed haec numeris Platonicis obscuriora. Phil. Melanchth. *p.* 672. & Io. Benignus *p.* 744. intelligunt tutelam maternam liberorum. Sed ea non est illorum temporum, vt patet ex Nou. *CXVIII,* 5. Ioach. Camerarius *p.* 700. plane ἐπέχει. Sed certissimum est, intelligi tutores ab ipsis mulieribus electos. Mulieres conuentione in manum liberabantur a tutela, & filiarum familias loco habebantur. Quum ergo paterfamilias iure posset testari de tutela: factum

XVII. Erat vero haec mulierum tutela vel *pupillaris* vel *perpetua*, Boeth. *in Topica Cic. IV.* quarum hanc illi praeferebant veteres, teste Gellio *Noct. Att. V*, 13. *Pupillarem* pubertas finiebat; *perpetua* ne maiorennitate quidem exspirabat. *Pupillarum* tutores & negotia gerebant, & auctoritatem interponebant. *Adultarum* vero negotiis tutores tantum auctoritatem interponebant non vero gerebant. Hinc verbi caussa recte mulieri adultae poterat solui. Cic. *Topic. XI.* At auctoritate tutorum opus erat, si illa lege aut legitimo iudicio agere vellet, si se obligaret, si negotium ciuile gereret, si rem mancipi alienaret. Cic. *pro A. Caecin.* XXV. Vlpian. *Frag. XI.* 25. 27. Quin & nuptias contrahere, vel in manum conuenire non poterat. Cic. *pro Flacc. cap.* XXXIV.

XVII. Ea vel pupillaris vel perpetua.

XVIII. Erat porro perpetua illa tutela mulierum vel *testamentaria*, vel *legitima* vel *praetoria*. Ista erat in potestate mariti, qui moriens vxori, quae in manum conuenerat, tanquam filiaefamilias, tutorem dabat testamento. Id quod non solum ex loco Ciceronis paullo obscuriore *pro Mur. cap. XII.* Sed & ex hoc testimonio clarissimo Liuii XXXIX, 19. patet, vbi Hispalae Fecenniae SC. data dicitur *gentis enuptio,* &

XVIII. Perpetua vel testamentaria, vel legitima vel praetoria.

ctum est, vt & morientes mariti testamentis de tutela vxorum disponerent, & ita quidem disponerent, vt iis darent optionem, quem vellent, tutorem sibi eligendi. Exemplum praeclarum est apud Liuium XXXIX, 19. Hoc quum contra veteres leges inuexissent iureconsulti, ***inuenerunt genera tutorum, quae potestate,*** id est, optione ***mulierum continerentur.***

& TVTORIS OPTIO, *quasi ei* VIR TESTAMENTO DEDISSET. Vid. *Comm. ad L. Iul. & Pap. Lib. II. Cap. XI. p.* 237. Illa erat ordinaria: haec a praetore Vrbano & tribunis plebis dabatur, si femina cum tutore legitimo lege aut legitimo iudicio agere vellet, vt eo auctore ageret, vel tutorem legitimum non haberet, vel is pupillus esset. Nam & pupillis tutelam legitimam iure veteri delatam esse, iam Cuiac. *Obs. XVII*, 28. demonstrauit. Vlpian. *Fragm. XI*, 24. Quum vero legitima tutela, quasi res iure Quiritium propria in iure posset cedi: is, cui tunc cedebatur, vocabatur *tutor cessicius*, (h) cuius administratio tamen cessabat; simul ac legitimus vel obiisset, vel capite esset deminutus. Vlpian. *Fragm. XI*, 7. Fiebat autem illa cessio, ne agnatus eo onere perpetuo obrueretur, & quidem plerumque alteri agnato, si recte coniecit Iac. Gothofred. *ad L. 2. C. Theod. de tutorib. & curat. creand.*

XIX. An mariti tutores vxorum?

XIX. Quaeri etiam solet, an & mariti tutelam vxorum suscipere potuerint? Adfirmat id Scipio Gentilis ad *Apuleii Apolog. n.* 1020. Sed Domitiana erit quaestio, siue proponatur de iis, quae in manum conuenerant, siue de illis, quae tantum erant in matrimonio. Illae non erant in tutela, sed in manu & mancipio maritorum, adeoque non magis poterant tutores habere,

(h) Est quidem apud Vlpian. *Fragm. XI*, 7. vox *cessicus*, sed procul dubio legendum *cessitius*, quemadmodum & tutela ibidem vocatur *cessitia*. Vid. Io. van der Water *Obseru. III*, 2.

(i)

bere, quam filiaefamilias, quum non essent capita libera. (Vide supra *Lib. I. Tit. X. n. VI.*) hae sui iuris & rerum suarum dominae erant, ast in tutela non maritorum, sed agnatorum, viuebant, quia sine horum auctoritate nihil poterat de tutela legitima deminui, vti paullo post demonstrabimus. Hinc apud Gruter. *Inscript. p. DLII*, 2. occurrit monimentum, quod mulier fecit SIBI CONIVGI, ET TVTORI SVO. Si vxores in tutela maritorum esse dicerentur: procul dubio id intelligendum esset improprie de iis, quae in manum conuenerant, quemadmodum & hodie nonnunquam parentes a ICtis satis inconcinne naturales filiorum tutores adpellantur. Ex loco sane Ciceronis *pro Flacco* XXXIV. (*i*) maritalis ista tutela frustra colligi videtur a Schiltero *Exerc. XXXVII*, 229. Immo posterioribus temporibus tantum abest, vt maritus esse posset vxoris tutor, ut ne curatelam

(*i*) Locus Ciceronis est: *In manum*, inquit, *conuenerat, Nunc audio. Sed quaero, vsu an coemptione? vsu non potuit, nihil enim potest de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate domini. Coemtione? Omnibus ergo auctoribus? In quibus certe Flaccum fuisse, non dices. Relinquitur illud, quod vociferare non destitit, non debuisse, quum praetor esset, suum negotium agere, aut mentionem facere hereditatis.* Hic sane nihil habetur de tutela vxorum in maritos translata. Nec colligi id potest ex verbis: *nihil potest de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate deminui.* De tutela enim legitima non deminuitur aliquid ita, vt maritus loco agnatorum tutor fiat, sed vt vxor in manum conueniat, adeoque tutela ei plane non opus sit, vel vt marito dotem sine auctoritate tutorum constituat.

telam quidem minoreum vel furiosae suscipere posset. Orationem D. Marci factumque eam in rem SC. huic curationi obstitisse nouimus ex *L.* 14. *D. de cur. fur. L.* 4. *& L.* 17. *C. de excus. tut.*

XX. A tutela nonnullae priuilegio liberatae.

XX. Sed obsoleuit sensim ista mulierum tutela: Et primo quidem priuilegium illustrioribus nonnullis feminis concessum, vt sine tutorum auctoritate res suas gererent. Virginibus Vestalibus eam libertatem indulserat non Numa (vt ex Plutarcho *in Numa. p.* 66. colligunt) sed Augustus, sub quo postea etiam Octauiae & Liuiae idem beneficium praestitit Senatus Dio Cass. XLIX. p. 44.

XXI. Legis Papiae Poppaeae sanctio de tutela mulierum.

XXI. Neque tamen eo ipso plane sublata tutela mulierum: si quidem lege Papia Poppaea cauerat Augustus, vt a Praetore vrbis tutor daretur ei mulieri virginiue, quam ex hac ipsa lege nubere oporteret, ad dotem dandam, dicendam, promittendamue, si legitimum tutorem pupillum haberet. Vid. *Comm.* nostr. *ad L. Iul. & Pap. Lib.* II. *Cap.* 13. *p.* 253. *sequ.* Immo postea & Senatus censuit, in prouinciis a praesidibus ex eadem causa dandos esse tutores. Vlpian. *Fragm.* XI, 20.

XXII. Priuilegium indultum mulieribus, quae ter quaterue pepererant.

XXII. Eadem tamen lege Papia Poppaea inuectum est ius trium & quatuor liberorum, quod etiam a tutela liberabat ingenuas, quae ter; libertinas, quae quater peperissent. Dio *Lib.* LVI. p. 578. Vlpian. *Fragm.* XXIX, 2. & 3. *Fragm. regul. ex veteri ICo* subiectum *Collat. Legum Mos. & Rom. n. XV. p. m.* 807. Id vero ius quum saepius etiam steriles & orbi vtriusque

sexus

ſexus beneficio Principis impetrarent: Dio *Caſſ.*LV. *p.* 549. Plin. *Epiſt.* II, 13. VII. 26. X. 95. Paull. *Sent.* IV, 9. 26. facile patet, rariores ex eo tempore factas eſſe mulierum tutelas.

XXIII. An SC. Claudianum tutelas mulierum ſuſtulerit?

XXIII. Succeſſit SCtum Claudianum, quo tamen non omnis in vniuerſum ſublata eſt tutela mulierum, ceu viſum eſt Iac. Cuiacio *ad L. vn. C. vbi tutor. vel curat* & Marco Vertran. Mauro *de iure trium liber.* XXXI. Sed tantum *ceſſitia.* Nolebat enim Claudius tutelas mulierum aliis cedi, id quod antea fieri conſueuerat; ſed oportebat proximos agnatos eas ipſas adminiſtrare. Et ita intelligenda eſſe verba Vlpiani *Fragm.* XI, 8. erudite docet Ant. Schultingius *in Adnot. p.* 596. *ſequ.*

XXIV. Quam diu durauerint?

XXIV. Manſit ergo ea mulierum tutela ſub Antoninis, quorum temporibus exemplum exſtat Pudentillae, vxoris Apuleii, quae, tutore auctore, praedium emerat. Apulei. *Apol.* II. *p.* 327. Manſit tempore Vlpiani, quem ad Alexandri Seueri tempora vixiſſe conſtat. Manſit ſub ipſo Conſtantino, ceu adparet ex *L. 2. C. Theod. de tut. creand.* Manſit denique ſub Leone Imp. cuius conſtitutionem de tutela mulierum *L. 3. C. de legit. tut.* a Triboniani interpolationibus vindicauit Schilter. *Exerc.* XXXVII, 239. Senſim tamen ex eo tempore obſoleuit, adeo, vt Iuſtiniani temporibus illius nec vola nec veſtigium ſupereſſet. Vnde & multa in Pandectis & Codice latent fragmenta, quae, quum de tutela mulierum loquerentur, a Triboniano in ſenſum prorſus alium detorta ſunt.

TIT.

TIT. XVI.

DE

CAPITIS DEMINVTIONE.

QVia agnationis ius capitis deminutione perimitur, & proinde etiam tutela legitima morte ista ciuili perit: visum est Triboniano, doctrinam illam de CAPITIS DEMINVTIONE loco plane alieno interserere, eamque subiicere *titulo XV. de legitima agnatorum tutela.* Nos, quum omnes tutelarum species coniunxerimus, iam & de capitis deminutione agemus, non quod eum ordinem putemus concinnum, sed quia Iustiniani institutiones sequi constituimus.

I. Origo capitis deminutionisquae?

I. Origo capitis deminutionis, quam nemo adhuc pro dignitate exposuit, a censibus Romanis videtur repetenda. Notum est, Seru. Tullium Regem vniuersum populum Romanum in sex classes & CXCIII. centurias descripsisse, in quibus constituendis non regionum vrbis aut communium sacrorum, sed opum & facultatum iniit rationem. Vnde in *primam* classem coniecit qui CM. aeris, aut maiorem censum haberent; in *secundam*, qui infra centum usque ad LXXV. millia possiderent. *Tertiae* classis L. millium censum esse voluit, *quartae* XXV. millium *quintae* XI. millium. In *sextam* denique classem coniecti egeni & tenues, qui vel *proletarii* dicti, vel *capite censi.* Illi quod propaganda tantum alendaque prole rempublicam

cam iuuarent, hi quod praeter caput & nomen nihil admodum in censu profiterentur, id nomen adepti sunt. Liu I, 42. seq Dionys. Halicarn. *Antiq. Roman.* IV, 22. Gell. *Noct. Attic.* XVI, 10. Quemadmodum ergo *capite censi* dicebantur, qui saltim iure libertatis & ciuitatis gaudebant, adeoque in censuales tabulas referri poterant: ita serui, peregrini, filii familias, *capite destitui* dicebantur, quod non possent in censum suo nomine referri. De seruis certe reliqua est in iure nostro phrasis, eos *caput non habere* §. 4. *Inst. h. t.* Et filiis familias opponi *libera capita*, ex *L. 1. D. de tutel.* Gell. V, 30. Vlpian. *Fragm.* XI, 5. constat. Sed & *capitalis* poena Romanis dicebatur, non tantum illa, quae vltimum inferebat supplicium, sed quae censu eximebat, adeoque vel libertatem, vel ciuitatem perimebat. Barn. Brisson *de Verb. signif. voce capitalis.* Quoties ergo quis quacunque de causa a tabulis censualibus delebatur; toties *caput de ciuitate dicebatur eximi*, vt loquitur ICtus *L. 2. D. de publ. iud.* & inde eiusmodi status mutatio *capitis deminutio* adpellabatur. Hinc recte Claudius apud Liuium XLV, 15. contendit, *mouere omnibus tribubus, nihil aliud esse, quam libertatem ciuitatemque eripere*, & CENSV EXCLVDERE.

II. Et quotuplex?

II. Hanc ergo capitis deminutionem iureconsulti in MAXIMAM, MEDIAM ET MINIMAM diuidunt, (*a*) pro triplici

(*a*) Equidem nonnunquam veteres duplicem tantum faciunt capitis deminutionem, maiorem & minorem.

plici hominis ſtatu, qui Romae poterat mutari.

III. Maximam patiebantur I) incenſi.

III. Si quis non ciuitatis tantum, ſed & ipſius libertatis feciſſet iacturam: deminutionem capitis MAXIMAM dicebatur paſſus §. 1. *Inſt. h. t.* Et hoc quidem contingebat I) *incenſis*, id eſt, iis, qui cenſum vel militiam ſubterfugerant, quos iam Seru. Tullius vinctos & caeſos trans Tiberim venumdari iuſſerat (*b*) Dionyſ. IV. *p.* 221. Cic. *pro A. Caecina* XXIV. Vlpian. *Fragm.* XI, 11. Id quod per fictionem quamdam contigiſſe, quum alias libertas adimi nemini poſſet, egregie docet Ger. Nood. *Probab. III*, 12. *p.* 85.

IV. II) Capti ab hoſtibus.

IV. Deinde maximam iſtam capitis deminutionem patiebantur II) *capti ab hoſtibus.* Nam & hi, quum eſſent in ſeruitutem detruſi, omnia & libertatis & ciuitatis ipſaque agnationis iura amittebant. Poterant tamen ab his priſtina iura recuperari *iure poſtliminii*, ſi in ciuitatem reuertiſſent. Cic. *in Top. VIII.* Fingebatur enim tunc, eos, qui capti fuerant, ſemper in ciuitate fuiſſe.

rem. vid. *L.* 1. §. 4. *D. de ſuis & legit. hered. L.* 5. §. 3. *D. de extraord. cognit.* Sed in verbis eſſe differentiam, in re nullam; luculenter oſtendit Ger. Nood. *Obſeru. II*, 22. *p.* 468. *ſequ.*

(*b*) Quando itaque Liu. *I*, 44. ait: *Cenſu perfecto, quem maturauerat metu legis, de incenſis latae, cum vinculorum minis mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites peditesque in ſuis quisque centuriis in campo Martio adeſſent:* procul dubio intelligit mortem iſtam ciuilem. Non enim credibile eſt, acrioris ſupplicii metu luſtrum, quam ipſum cenſum, maturaſſe Seruium.

(*c*)

fuiſſe. §. 5. *Inſt. quib. modis patr. pot. ſolu.* POSTLIMINIVM vero id ius adpellabatur, non ideo, quod captiuus ex hoſtico ad *limina* vel fines imperii reuertiſſet, vt ait Tribonianus *d.* §. *Inſt.* quamuis eam ἐτυμότητα erudite defendat Menag. *Amoen. Iur. Ciu. Cap. XXXIX. p.* 327. ſed a limine, aedium parte. Reuerſi enim ex captiuitate, non per limen admittebantur in aedes, ſi iam diem eos obiiſſe nunciatum fuerat, quia id mali ominis putabatur, ſed poſt limen per tegulas & impluuium intro ſe ipſos demittebant, teſte Plutarch. *Quaeſt. Rom. V.*

V. Eiusdem conditionis habebantur III) *ſerui poenae.* Quicunque enim atroci ſententia ad extremum ſupplicium veluti ad ignem, ad metalla, beſtiasue depugnandas fuerant damnati, libertatis ſimul ac ciuitatis iura amittebant. Hinc Tertullianus *Apolog. XXVII.* *Vice rebellantium ergaſtulorum, ſeu carcerum vel ergaſtulorum, vel metallorum, vel hoc genus POENALIS SERVITVTIS erumpunt aduerſus nos.* Et Plinius *Epiſt. X,* 40. refert, *Nicomediae & Niceae quosdam, qui vel in opus damnati, vel in ludum ſimiliaque his genera poenarum, PVBLICORVM SERVORVM officio miniſterioque defunctos.* Quaedam de hac ſeruitute dabunt Cuiac. *Obſeru. XV.,* 22. & Gothofr. Arnold. *Hiſt. Chriſt. damnat ad metall* §. *VIII. apud* Thomaſ. *Hiſt. Sap. & Stultit. Tom. III.* 1693. *p.* 130. Eam quoque ſeruitutem per fictionem natam docet Ger. Nood. *Probab. III,* 12. *p.* 86. Capitali enim ſupplicio veteri iure nemo ciuium plecti poterat. Commiſſo vero flagitio, quod morte expiandum videbatur, Quae-

V. III) Serui poenae.

ſitores

ſitores non ciuem capitis damnabant, (nec enim fas erat,) ſed ciuem eſſe negabant, ſeruumque vocabant poenae, vt vitam non tamquam ciuis amitteret, ſed tamquam ſeruus. *L. 29. D. de poen. L. 6. §. 6. D. de iniuſto rupto, irrito facto teſtam.* Attamen hi quoque priſtina iura recuperabant, ſi per omnia in integrum principali indulgentia reſtituerentur. Paull. *Recept. Sent.* IV, 8. 4. Poſtea vero hanc ſeruitutem poenae, quatenus cognatorum intereſſe viſum, aboleuit Iuſtinianus. *Nou.* XXII. 8.

VI. IV) Liberti ingrati.

VI. Porro etiam hanc miſeram conditionem ſubibant IV) *liberti ingrati*, quos Claudius Imp. reuocabat in ſeruitutem, qua de re dictum ſupra ad *Lib.* I. *Tit.* VI §. 9.

VII. V) Qui ſe venumdari paſſi.

VII. Nec minus libertatem amittebant V) *maiores XX annis*, qui ſe pretii participandi cauſſa venumdari paſſi fuerant, de quibus itidem dictum. *Lib.* I. *Tit.* III *n.* 7. 8.

VIII. VI) Mulieres ſeruili amore bacchantes.

VIII. Nec melioris conditionis erant VI) ingenuae mulieres, quae in ſerui alieni amplexus ruebant. (*c*) Quod ſi enim Domino inuito, & hoc, vel pupilli tutore, vel procuratore domini ter denuntiante, in eodem contubernio perſeueraſſent; *ancillae*; ſiue, illo conſentiente, *libertae* efficiebantur, decreto & adiudicatione praeto-

(*c*) Tales mulieres notat Petron. *Satyr. p.* 127 *Quaedam feminae ſordibus calent, nec libidinem concitant, niſi aut ſeruos viderint, aut ſtatores altius cinctos. Harena aliquas accendit, aut perfuſus puluere mulio, aut hiſtrio, ſcenae oſtentatione traductus. Ex hac nota domina eſt mea.*

(*d*)

praetoris. Vid. Paull. *Sent. Rec. II,21, A. 1. p.m. 305.* Tertull. ad *vxor. II, 8.* Auctor huius iuris Claudius Imperator fuit, vt patet ex Tacito *Ann.* XII, 53 ex quo simul discimus, Pallantis liberti id esse inuentum, cui ideo insignia praetoria & centies quinquagies sestertiûm decreuit senatus. Plin. *Hist. Nat.* XXXV. *cap. penult.* & alter Plinius *Epist VIII, 5.* Denique senatusconsultum illud in vsum reuocauit Vespasianus, si ita intelligendus locus Suet. *Vesp.* XI. (*d*) Ast hanc quoque poenam sustulit non Alexander Seuerus, vti visum est Strauchio *Diss. Iustit. XI, 39.* (nam *L. 3. C. de lib. caus.* de maribus, seruarum; non de feminis seruorum amore calentibus agit,) sed Iustinianus *L. vn C de SC. Claud. toll* parum certe prudenter, siquidem ingenuis mulieribus viam eo ipso ad impares & impudicas maximem coniunctiones muniuit. Cuiac. *Obs.* XXI, 16.

IX. Mediam patiebantur.

IX MINORE siue MEDIA capitis deminutione ciuitatis tantum iura, salua libertate, perimebantur, adeoque ii, qui erant in hanc conditionẽ delapsi, *ad peregrinitatem redigebantur.* (*e*)

(*d*) Nisi forte dicere malis, Vespasianum ea de re ad senatum retulisse, non tamquam Imperatorem, sed tamquam consulem, aut, si mauis, senatorem laticlauium. Consulatum sane gessit sub Claudio, Suet. *Vesp. Cap IV.* fortean cum Barea Sorano quem eo ipso anno V. C. Ↄcccv. quo SC. illud factum Cos. designatum fuisse refert Tacit. *Ann. XII. 53.* Et hinc facile conciliari poterunt Tacitus & Suetonius, quorum ille Claudio, hic Vespasiano hoc SC. tribuit. Ingeniosa haec est obseruatio Petri Fabri *Semestr. I, 25. p. 140. sequ.* vti pleraque, quae faber ille edolauit.

(e) §. 2. *Inst. h. t.* Et huius quidem conditionis habebantur l) *exsules*, quibus aqua & igne fuerat interdictum. Magna scilicet Romae erat inter *exsilium* & *relegationem* differentia. Illa iura ciuitatis perimebat, quum relegatus ea salua haberet. Hinc Ouid. *Trist.* II

l) Exsules.

Quippe RELEGATVS, *non* EXSVL *dicor in illo,*
Parcaque fortunae sunt tibi verba meae.

Quam differentiam alibi ita describit: *Trist. V, 2.*

Nec vitam, nec opes, ius nec mihi ciuis ademit,
Nil nisi me patriis iussit abesse focis.
Ipse RELEGATI *non* EXSVLIS *vtitur in me*
Nomine.

Conf. *L. 1. D. de Publ. iudic.* Ad exsilium quod attinet, ciues ad illud adigebantur AQVAE ET IGNIS INTERDICTIONE, qui ritus paullo altius videtur repetendus.

X. Quid aquae & ignis interdictio?

X. Antiquissimum hoc erat iuris Romani principium, neminem posse inuitum iura ciuitatis amittere. Cicero *pro domo: XXIX. Hoc iuris a maioribus proditum est, vt nemo ciuis Romanus aut libertatem aut ciuitatem possit amittere, nisi ipse* AVCTOR *factus sit.* Idem iuris publici axioma multis verbis inculcat Cic *pro A. Caecin c.* XXXIII. docetque ideo Aretinorum proscriptionẽ, Sulla viuo,

(e) Vnde nec toga amplius iis licebat vti. Plin. *Epist. IV.* 11. Suet. *Claud. XV.* De ipsa peregrinitatis conditione conf. Briss. *Ant. I,* 13. 15.

(f)

viuo, irritam fuisse, quod contenderat Cicero, *ciuitatem adimi non potuisse.* Quamuis itaque ciuitatis iuribus nemo inuitus priuaretur: attamen ea statim amittebantur, simul ac quis in aliam se ciuitatem adscribi passus esset, quum ex veteri iure duarum ciuitatum ciuis nemo esse posset. Idem *pro domo* LXXXI. Ezech. Spanhem. *Orb. Rom.* I, 1, 6. *p.* 11. Vnde notum est ex Nepot. *Attic. III.* noluisse Atticum Athenis ciuitatis iura suscipere, ne Romanam ciuitatem amitteret. Quod si ergo quemquam e ciuitate eiectum vellent Romani: eum non vi expellebant, (quod ex principio supra adlato fieri non poterat,) sed illi tecto, aqua & igne interdicebant. Quibus necessariis vitae subsidiis ademtis, vltro exsilium eligere cogebatur damnatus. Quum itaque a nemine recipi posset: necessario in aliquam ciuitatem exteram se conferebat, eoque demum facto, ciuitatis iura amittebat. Hinc denuo Cicero *pro domo* XXX. *Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc ciuitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est, mutandi, soli causa, venerant. Id autem vt esset faciundum, non ademtione ciuitatis, sed tecti & aquae & ignis interdictione faciebant.* Ergo si accurate loqui velis, non aquae & ignis interdictione eximebatur caput de ciuitate, vt ait Paullus *L. 2. D. de iudic. publ* (poterat enim, si vellet in ciuitate mori,) sed adscriptione in aliam ciuitatem, in quā exsul discesserat. Barn. Brisson. *Ant. Rom III,* 5. *p* 48. Quae obseruatio, ne cui sola λογομαχία videatur, tanti profecto momenti est, vt Cicero oratione alle-

gata neget, se aquae & ignis interdictione ciuitatis iura amisisse, quia nulli se populo adiunxisset, sed delituisset apud amicos. Addantur Vlr. Hub. *Digress. I, 3. 8. p. 192. sequ.*

XI. Deportati. XI. Deinde huic aquae & ignis interdictioni addebatur (*f*) DEPORTATIO, qua ipsa quoque iura ciuitatis eodem modo amittebantur. Auctor illius instituti Augustus, (*g*) cui, ab exsulibus hinc inde dispersis periculum imperio suo metuenti, Liuia suaserat, vt illos patria extorres insulis includeret. Ita enim apud Dionem LV. p. 562. Liuia: τί γὰρ ἂν ἀδικήσειέ τις, ἐς νῆσον κατακλεισθεὶς, ἢ καὶ ἐν ἀγρῷ πόλει τε τινὶ, οὐχ ὅπως ἄνευ πλήθους οἰκετῶν καὶ χρημάτων, ἀλλὰ καὶ μετὰ φρουρᾶς ὤν, ἄν γε καὶ τούτου δεήσῃ. *Quid*

(*f*) Non enim *deportatio* in locum illius aquae & ignis interdictionis successit, vt ICti aiunt, *L. 2. § 1. D. de poen. L. 3 D ad Leg. Iul. pecul* Mansit potius illa antiqua aquae & ignis interdictio etiam post inuentam deportationem. Tacit. *Ann. VI*, 30. Adiecere tantum Imperatores, vt exsules isti non, vbi liberet, sed in certa quadam insula, viuerent. Huber. *Digress. I, 3. 9. p. 195.*

(*g*) Non Iulius Caesar, ceu ex Suet. *Iul. LXVI.* probare satagit Oisel. *ad* Caii *Inst. I, 6. 1. p. m.* 47. Supplicinm enim, quod militibus minatur Caesar, non fuit deportatio, (non enim eos in certam insulam missum iri ait,) sed poena, quaedam extraordinaria. Haec enim sunt Caesaris verba: *Desinant quidam quaerere vltra, aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissimae naui impositos, quocumque vento, in quascunque terras iubebo auehi.* Frequentatum postea hoc supplicium, inflictumque delatoribus a Tito, Suet. *Tit. cap. 8.* & Traiano: Plin. *Paneg. cap.* 34. immo & Christianis a tyrannis, ceu docuit Casaub. ad *Suet. Iul. p. 92.*

(*h*)

Quid enim mali fecerit is, qui in insulam conclusus, aut in agro vel in vrbe aliqua non modo sine copia seruorum & pecuniarum, sed etiam sub custodia, si hoc res exigeret, haberetur? Ex eo tempore inualuit deportatio. Quam denuo constitutione quadam firmauit Augustus, apud eumdem Dion. Caff. LVI. p. 587. Et hinc postea nihil fuit ista in insulas deportatione frequentius. (*b*) Tac. *Ann. III, 68. VI, 30. IV, 21. IV, 13.* Fiebat vero deportatio ita, vt rei compedibus vincti impositique nauibus, seruis publicis, qui eos deportarent, traderentur. Oisel. *ad* Caii *Inst. I, 6. 1. p. m.* 47. Molesta inprimis erat vel relegatio vel deportatio in Gypsum, Aegypti Insulam, in quam tempore Iustiniani & Iuridicus Alexandriae & Praeses Thebaidos relegare poterant, Cuiac. Obs. XX, 31. itemque in Gyaros, fumo notabiles, Arrian. *Diss. Epict. I, 25. & II, 6.* & Oasin inter Aegyptum & Cyrenas, muscis & culicibus famosam: de quibus locis Cuiac. *Obs. VIII, 27.* Omnes autem exsules teste Lactantio *Diu. Inst. II, perinde habebantur, ac si essent, qui eam sententiam exceperant, morte mulctati.* Vnde & diem quo ab exsilio quis redierat, NATALEM

(*b*) Distinguenda tamen haec deportatio a *relegatione in insulam*, qualis fuit illa, quam passus est Ouidius, in Pontum relegatus. Conf. *L. 7. D. si quis cautioni in iudicio sistendi causa fact. non obtemp.* Suet. *Tiber. I.* Huic opponitur *lata fuga*, cuius mentio fit *L. 5. D. de interd. relegatis & deport.* Ammian. Marcell. XIX, 12. vel, vt Iulio Capitol. *vit Marci Anton.* XXVI. & Vulcatio Gall. *vit. Auid. Cassii.* IX. vocatur: *exsilium & libera vagandi potestas.*

LEM vocabant, tanquam quo vitam primum recepiſſent, Cic. poſt *Redit. in Senat. cap. XI.* itemque *alterius vitae initium.* Id. *Epiſt. ad Att.* IV, 1. Quin Cotta ab exſilio reuocatus ſe bis genitum vocat in oratione apud Salluſt. *in Fragm. p. m.* 500. Ita & Athenienſes patriae reſtitutos exſules δευτεροπότμους, quaſi qui *ſecunda fata orſos* adpellaſſe obſeruat vir, cui haec debemus doctiſſimus, Io. Frid. Gronou. in *Diatrib. ad Stat. Papin. Cap. XII. p. 69.*

XII. Minima capitis deminutio.

XII. MINIMA denique capitis deminutio iura familiae atque agnationis tollebat. Quum enim cenſus fieret ſecundum facultates, vt ſupra dictum: patriis facultatibus cum iure familiae amiſſis aut in alium translatis, capitis quaedam deminutio fieri credebatur. Id vero factum eſſe *in manum conuentione*, *adoptione*, & *emancipatione*, ex iure notum eſt, quamuis de emancipatione, an ea inter capitis deminutiones referenda ſit, ſubdubitent ICti tum veteres tum recentiores. Paullus ſane non ideo capite deminui putabat, quod ex patria poteſtate exirent: (ita enim potius fiebant capita libera, & membra ciuitatis,) ſed quod emancipatio vetere ritu fieri haut poſſet, niſi *deducerentur in imaginariam ſeruilem cauſſam. L. 3. §. 1. D. de cap. minut.* Attamen ne ſic quidem omnia in aprico ſunt. Si enim ob hanc cauſſam emancipatio eſt ſpecies capitis deminutionis: cur non maxima potius quam minima vocatur? Vid. Huber. *Digreſſ.* III, 6. Thomaſ. *Schol. & nou. addit. ad* Huberi *Praelect. Inſt. p.* 47.

TIT.

TIT. XXI.

DE

AVCTORITATE TVTORVM.

TVtorum erat *auctoritatem* interponere, quemadmodum curatorum, *consensum* commodare. De qua TVTORVM AVCTORITATE quum singulari titulo agat Imperator: de ea quoque nonnulla ex antiquitatibus Romanis videntur adnotanda.

I. Antiquissimum hoc erat iuris Romani principium, *alieno nomine agere posse neminem*, neque *promittere, tertium quid facturum daturumue.* Ergo nec tutor pupilli nomine quidquam aut agere aut promittere poterat. Quum tamen lubrica pupillorum aetas consiliique infirmitas non paterentur, pupillis liberam permitti rerum suarum administrationem: tutoribus plus potestatis concedendum distinguendumque existimabant Romani, infansne esset pupillus, an istos infantiae annos superarit. Si infans esset, tutor omnia agebat non pupilli sed suo nomine. Prospiciebat pupillo eiusque matri de alimentis & cultu exhibitionis. *L.* 13. §. 2. *D. de administr. & peric. tut.* Pupillo herede cum cretione instituto bonorum possessionem petebat, *L.* 11. *D. h. t* hereditatem enim cernere & adire pupilli nomine non poterat, quia Cretio & aditio erat actus legitimus. *L.* 4. 5. *C. de iure delib.* Iac. Gothofr. *Comm. ad C. Theod. tit. de*

I. Origo auctoritatis tutorum.

Quando tutor dictus administrare & gerere.

de cretione p. 330. Denique bonorum pupilli curam ita gerebat, vt *loco domini* haberetur. *L.* 27. *D. eod.* Et id quidem tutoris munus, quo tum perſonae pupilli, tum bonorum eiusdem curam gerebat, vocabatur GESTIO vel ADMINISTRATIO. Cic. *Top. Cap. XI.* Quamuis tam late plerumque hoc vocabulum accipiatur a iureconſultis, vt & *auctoritatem* complectatur.

II. Quando interponere auctoritatem.

II. Sin infantiae annos ſuperaſſet pupillus: ipſe omnes actiones legis, omnesque contractus poterat explicare, ita tamen, vt tutor, perfecto negotio, praeſens ſtatim AVCTOR fieret, & hinc vocabatur AVCTORITAS. Quemadmodum enim populus iubebat, Senatus AVCTOR fiebat: Liu. I, 17. ita pupillus agebat & contrahebat, tutor interponebat AVCTORITATEM, ſine qua validum haut erat negotium, ſi quidem deterior eo ipſo fieret pupilli conditio. *princ. Inſt. h. t.* aut ſi adeunda eſſet hereditas, aut petenda bonorum poſſeſſio, aut ſuſcipienda ex fideicomiſſo hereditas § 1. *Inſt. h. t.* Ad ea enim, quae ſollemnitatem iuris deſiderabant, explicanda, tutore auctore opus eſſe, ait Paullus *L.* 19. *D. de auct. tut.*

III. Interponebatur ea ſollemni formula.

III. Non ergo auctoritas erat nuda adprobatio nec iuſſus; ſed actus legitimus & ſollemnis, certaque formula explicandus. Vnde & conditionem non admittere dicitur *L.* 8. *D. h. t.* Procul dubio, vbi pupillus verbi cauſa in cretione hereditatis verba legitima pronunciauerat, interrogabatur tutor: AVCTORNE ESSET, VT PVPILLVS HEREDITATEM

ADIRET

ADIRET CERNERETQVE? eoque adfirmante, rata erat pupilli actio. Sane eodem modo auctor fiebat, qui adrogabatur ab alio. Cic. *Orat. pro domo* XXIX. Et interrogationis hoc in negotio factae diserte meminit Paullus *L. 3. D de auct. & consensu tut. & curat*, quamuis eam non existimet absolute necessariam. Interponebatur vero auctoritas statim in ipso negotio: sed ita tamen, vt non prius auctor fieret tutor, quam pupillus id egisset, a quo substantiam capiebat negotium. Et hinc est, quod *auctoritas* PERFECTO NEGOTIO *interponi* dicitur in *L. 25. §. 4. D. de adquir. hered.* ibi praeter necessitatem rescribi: *prouecto negotio* contra Iac. Gothofredum *Comm. ad L. 29. D. de R. I.* docuimus in *Elem. iur. ciuil.* §. 250. Disputauit de eadem quaestione Cuiac. *Obs. XIII*, 31.

IV. Quid consensus Curatoris?

IV. Vnde simul adparet, quid interfuerit discriminis, inter CONSENSVM curatoris & tutoris AVCTORITATEM. Sine hac actus erat nullus, sine illo rescindendus. Illa interponenda erat statim a tutore praesente, §. 2. *Inst. h. t.* Erat enim actus legitimus, qui non admittebat procuratorem, conditionem & diem. Hic interiecto demum tempore accedere poterat.

V. Quid tutor praetorianus?

V. Si negotium inter tutorem & pupillum vel mulierem intercederet: auctoritatem adhibere non poterat tutor. Nullus enim tutor poterat in rem suam auctor fieri. *L. 1. §. 7. D. h. t.* Solebat ergo tunc a praetore alius tutor dari, qui *praetorianus* vel *praetorius* vocabatur, ideo, quod a solo Praetore non adhibita in consi-

lium maiore parte Tribunorum plebis dabatur. Meminit eius ipse Imperator §. 3. *Inst. h. t.* multoque luculentius Vlpianus *Fragm. XI, 24. Moribus tutor datur mulieri, pupilloue, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere vult, vt auctore eo agat: (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest,) qui praetorianus tutor dicitur, quia a praetore vrbis dari consueuit.* Vnde inter Triboniani emblemata referenda est tutoris in curatorem mutatio. *L. 3. §. 2. L. 4. & 5. D. de tutel. L. 24. D. de testam. tutel. L. 9. §. 4. D. de tutel. & ration. distrah. L. 1. 2. 3. vlt. C. de lit. dand. tut. vel curat.* ceu iam obseruauit Hub. Giph. *ad §. ult. Inst. h. t.*

VI. Is postea mutatus in curatorem.

VI. Nimirum postea inualuit, vt loco tutoris praetorii adiungeretur curator, quoad actio illa duraret, vel etiam perpetuus. *Nouell. LXXII, 2.* Quamuis id contingat paullo rarius, quia iure nouissimo pupilli debitor vel creditor, tutor fieri non potest. *Nou. LXXII, 1. Nou. XCIV.* & *Auth. Minoris debitor C. qui dari tut.*

TIT. XXII.

DE

QVIBVS MODIS TVTELA FINITVR.

QVibus modis finiatur tutela, satis accurate ad hunc titulum docent Interpretes. Et de morte quidem, & capitis deminutione nullum est dubium: at de pubertate & aliis nonnullis modis, quibus tutelam olim finitam con-

conſtat, nonnulla ex antiquitatibus monenda videntur.

I. Ad PVBERTATEM quod attinet ipſe Tribonianus hoc titulo antiquitatum Romanarum prae ſe fert notitiam, dum obſeruat, veteres pubertatem non ſolum ex annis, ſed & ex habitu corporis in maſculis voluiſſe aeſtimari. Quod quum Iuſtinianus indignum iudicarit caſtitate ſuorum temporum, ſtatuiſſe eum, ſancta promulgata conſtitutione, vt maſculi completo anno aetatis XIV. puberes; feminae duodecimo viri potentes haberentur. *princ. Inſt. h. t.* (*a*)

I. Locus Inſtitutionum de ritu antiquo aeſtimandi pubertatem.

II. Sed Tribonianum hic antiquitatis prodere ignorantiam, multi exiſtimant. Neque enim Iuſtinianus primus iſtos pubertatis terminos fixit, iam dudum quippe in iure receptos. Sane duodecim annorum puellas iam viri potentes eſſe Auguſtus lege Papia Poppaea, cenſuerat vt patet ex Dione Caſſ. LVI. δώδεκα καὶ ταῖς κόραις ἐς τὴν τοῦ γάμου ὥραν ἔτη πλήρη νομίζεται. *Duodecim annos puellis ad nuptias ſufficere ſtatuit.* Adde ſis *Comm.* noſtrum *ad L. Iul. & Pap. Popp. Lib.* II. *cap. V. p.* 177. *ſeqq.* Quatuordecim vero anni ad pubertatem maſculorum iam ſecundo poſt Chriſtum ſaeculo requirebantur, etiam

II. Iam diu ante Iuſtinianum certi anni pubertatis erant praefiniti.

(*a*) Ipſa illa ſancta Iuſtiniani conſtitutio exſtat. *L. vlt. C. quando tut. eſſe deſ.* INDECORAM OBSERVATIONEM *in examinanda marium pubertate reſecantes, iubemus, quemadmodum feminae poſt impletos XII. annos omni modo pubeſcere iudicantur, ita & mares poſt exceſſum quatuordecim annorum puberes exiſtimentur,* INDAGATIONE CORPORIS INHONESTA *ceſſante.* (*b*)

etiam ex mente Proculeianorum. Tertull. *de veland. virg. XI*, & *de Anima XXXVIII*. Macrob. *Saturnal. VII, 7*. & *in Somn. Scipion. I, 6*. (*b*)

III. Nunquam veteres pubertatem inspectione corporis explorarunt.

III. Deinde nec alterum videtur per omnia verum esse, quod veteres Romani masculorum pubertatem *indecora obseruatione, inhonestaque indagatione explorarint*, vt loquitur Imperator *L. vlt. C. quando tut. esse des.* Nulla enim istius indecorae inspectionis vel vola vel vestigium apud antiquos occurrit. Et quamuis Huberus *Digress. III*, 14. *p.* 210. & vir amplissimus, Corn. van Bynkersh. *Obseru. III*, 24. excusandum putent Iustinianum, credantque, si non in quaestione de finienda tutela, at certe in nuptiis nonnunquam isti inspectioni locum fuisse: tamen ne id quidem satis, vt opinor, excusat Imperatorem. Non enim quaestionem de viri potentia, qualis aliquando in nuptiis occurrit, tractat in *d. L. vlt.* quippe ad quam definiendam sola aetas parum faceret, sed quaestionem de tutela finienda. Nec verosimile est, Triboniano Imperatoris sui constitutiones tam fuisse parum familiares, vt sanctam illam, quam

(*b*) Quin & leges id docere poterant Tribonianum, veluti *L. 2 princ. D. de pupill. & vulg. subst. 5. D. qui testam. fac. poss. L. 4. C. eod.* ex quibus patet, saltim Vlpiani & Diocletiani temporibus eosdem pubertatis annos fuisse definitos. Neque tamen dubito, quin olim antiquissimis reip. temporibus quinto decimo demum aetatis anno exacto puberes habiti sint adolescentes. Tunc enim eos togam virilem sumsisse, non anno XVII, vt vulgo existimant, nec anno XIV, vt visum Lipsio *ad* Tac. p. 312. docet Noris. *Cenotaph. Pisan. Diss. II*, 4.

(*c*)

quam tantopere laudat, legem in inſtitutionibus aeque ac codice ad materiam de tutela retulerit, quae de ſingulari tantum caſu nuptiali egiſſet. Quare adhuc probabile videtur, Iuſtinianum hic cum laruis pugnaſſe, ritumque aboleuiſſe, cuius numquam Romanis in mentem venerat. Vid. Iac. Raeuard. *Varior, IV*, 10. *p*. 667. *Tom. I. Operum.*

IV. Orig0 huius erroris.

IV. Vt ergo adpareat, quid in errorem induxerit Iuſtinianum: ſciendum, non conueniſſe inter antiquos Iureconſultos, quos pubertati terminos figerent. Quum plerique in Stoicorum ſcholis profeciſſent, hi vero adoleſcentum pubertatem XIV. puellarum viripotentiam XII. annis aeſtimarent: (Plut. *Placit. Philoſ.* V, 24.) eamdem ſententiam plerique ICti & inprimis Proculeiani, amplectebantur. Sed aliud longe videbatur Caſſio Longino, cuius ſectarii non annis, ſed habitu corporis, aeſtimandam eſſe pubertatem arbitrabantur. Denique Priſcus Iauolenus quaſi conciliaturus vtramque ſententiam, eum demum puberem eſſe dicebat, in quem & numerus annorum, & habitus corporis concurreret. Diſerte Vlpian. *Fragm.* *XI*, 28. *Puberem autem Caſſiani quidem eum eſſe dicunt, qui HABITV CORPORIS pubes adparet, id eſt, qui generare poteſt; Proculeiani autem eum, qui quatuordecim annos expleuit. Verum Priſcus eum puberem eſſe, in quem vtrumque concurrit, & HABITVS CORPORIS, & numerus annorum.* Eamdem controuerſiam ICtorum, ſententiamque Priſci Iauoleni, in animo habuit Seruius, qui ad illa Virgilii *Aen. VII. v.* 53.

Iam

Iam matura viro, iam plenis nubilis annis,
addit: *Non est iteratum*, *sed* SECVNDVM IVS *dictum, in quo & ANNORVM ratione, & ex* HABITV CORPORIS *aetas probabatur.* Idem ad Virgil. *Eclog. VIII. v. 34. Bene cum annis iungit* HABITVM CORPORIS *nam &* IN IVRE *pubertas EX VTROQVE colligitur.* Ex quibus patet, Seruium in Prisci disceßisse sententiam. Denique Isidorus *Orig. XI, 2.* Cassianorum sententiam amplexus: *Quidam,* inquit, *ex annis pubertatem aestimant, id est, eum puberem esse, qui quatuordecim annos expleuerit: quamuis tardissime pubescat. Certissimum autem, puberem esse, qui* EX HABITV CORPORIS *pubertatem ostendat, & generare iam possit.* In tanta ergo iureconsultorum incertitudine ex sententia Em. Merillii *Obs. V, 16.* saepe parentes testamentis solebant definire annum, quo puberes haberi deberent liberi, modo annum decimum quartum, vt *L. 49. D. de legat.* 1. modo decimum octauum *L. 101. §. 3. D. de cond. & demonstr.* modo decimum sextum *L. 34. §. 2. D. de legat. 3.* Vnde lux affulget loco Paulli Gal. IV, 2. vbi heres tutoribus subesse dicitur ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Quum vero Iustinianus, aut Tribonianus potius, animaduerteret, pubertatem nonnullos HABITV COPORIS aestimari velle: facile sibi persuasit etiam vsu receptam olim fuisse hanc Cassianorum vel Prisci sententiam quum tamen multa huius generis disputarint veteres ICti, quae in forum nunquam admissa constat, quaeque ad ius constituendum magis, quam constitutum, pertinuerunt. Fingamus itaque, Cassianos cen-

censuisse pubertatem aestimandam esse φυσικῶς, & inspectione τῶν αἰδοίων, quum tamen *habitus corporis* & alio modo naturalem generandi facultatem prodat: non tamen vllo veterum testimonio constat, id in foro esse frequentatum, vel vllum iudicem vnquam fuisse tam Cassii vel Prisci sententiae addictum, vt adolescentem, qui curatorem peteret vestibus spoliari, inspicique nudum iusserit. At credidit id tamen Iustinianus, & hinc rem constitutione aboleuit, quam nemo veterum in foris Romanorum deprehendit. (c)

V. Feminarum tutela perpetua non pubertate, sed aliis quibusdam modis finiebatur, veluti *Conuentione in manum*. Quum enim ea, ceu supra diximus, esset capitis deminutio, qua in manum & potestatem mariti redigebantur mulieres: non poterat non tutela finiri dummodo omnes tutores fierent auctores. Cicero *pro Flacco* XXXIV. Boeth. ad *Topica Cic.* III. V. Finiebatur etiam tutela feminarum conuentione in manum.

VI. Finiebatur etiam mulierum tutela *iure trium* vel *quatuor liberorum*, ceu supra LIB. I. TIT. XIII. n. 22. obseruauimus. Nam constat ex Vlpian. *Fragm.* XXVIII, 3. ingenuis feminis *tribus*; libertabus opus fuisse *quatuor liberis*, si tutela exire vellent. VI. Vt & iure trium liberorum.

TIT.

(c) Interim non nego, Graecis eiusmodi inspectionem vsitatam fuisse, de qua Scholiastes & Florens Christianus ad Aristophan. *in Vesp* *v.* 578. nec non Gundlingiana *Part* XXIV, 2. §. VII. *p.* 347. seq. Sed nondum demonstratum, de exploratione pubertatis quidquam cautum fuisse in XII. tabulis, vt verosimile fiat, hunc ritum Athenis Romam migrasse.

(a)

TIT. XXIII.

DE CVRATORIBVS.

QVemadmodum *tutores* perſonis; ita CVRATORES rebus dabantur, quorum origo erit ex antiquitatibus repetenda.

I. Curatores quotuplices? I. Curatores aut LEGITIMI erant, aut HONORARII. Illi legibus XII. Tabularum; hi edicto praetoris debebant originem. Vlpian. *Fragm.* XII. 1. *Teſtamentarii* non erant, quia Lex XII. Tabularum patri familias *de tutela*, non autem de *curatione* legare vel teſtamento diſponere permiſerat.

II. Curatio furioſorũ & prodigorum. II. Ex legibus XII. Tabularum (*a*) curatores accipiebant FVRIOSI & PRODIGI. Quam legem decemuiralem ex Cicer. *Quaeſt. Tuſc. III*, 11. & *de Inuent. II*, 59. ita reſtituit Gothofredus *ad. XII. Tab. Tab. V.* SI FVRIOSVS AVT

(*a*) Veroſimile tamen eſt, eum morem iam ante leges XII. Tabularum Romae viguiſſe. Moribus ſane iſta furioſorum prodigorumque curatio tribuitur. *L. 1. D. de curat. furioſ.* & apud Paull. *Recept. Sent. III*, 4. Quod quum intelligi haut poſſit de moribus, poſt ea tempora demum receptis: (Siquidem Vlp. *d. L. 1. de cur. furioſ.* hanc curationem quidem ex XII. Tabulis arceſſit, ſed initium tamen eiusdem tribuit moribus,) procul dubio iam ſub regibus furioſis dati ſunt curatores. Eſt ea ſententia Iac. Cuiacii, Iac. Gothofredi, aliorumque virorum doctorum, quam male impugnat V. C. Ian. a Coſta *ad §. 1. Inſt. de I. N. G. & C. &* §. 3. *Inſt. h. t.* Vid. Schulting. *ad* Paull. *l. c. p.* 341.

(*b*)

AVT PRODIGVS EXSISTAT *, AST EI CVSTOS NEC ESCIT, AGNATORVM GENTILIVMQVE IN EO PECVNIAVE EIVS POTESTAS ESTO. Quamuis adhuc quaeri poſſit, vtrum ex verbis Decemuirorum, an ex eorumdem interpretatione nata ſit curatio prodigorum.

III. Prodigis curator datus poſt interdictionem bonorum.

III. Quum vero initio & prodigi & furioſi ipſo iure agnatorum gentiliumque curationi ſubeſſent: L. 1. *pr. D. de cur. furioſ.* prodigi poſtea tum demum curatorem accipiebant, ſi poſtulantibus agnatis (Vid. Valer. Max. VIII, 6.) iis a praetore interpoſita ſententia bonis eſſet interdictum. L. 1. *D. de cur. furioſ.* Vlp. *Fragm.* XII, 2. Vnde Horatius *Sat.* II, 3.

- - Interdicto huic omne adimat ius
Praetor, & ad ſanos abeat tutela propinquos.

Ex quo ſimul patet ratio, cur furor contractus ſtatim ab initio reddiderit irritos, quamuis furioſus agnatorum curationem nondum ſubiiſſet, prodigus vero, priusquam ei eſſet bonis interdictum, valide contraxerit.

IV. Formula interdicendi bonis.

IV. Formulam, qua bonis interdicebat praetor, ſeruauit nobis Paullus, *Recept. Sent. III,* 4. *A.* 7. QVANDO TIBI BONA PATERNA AVITAQVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS: OB EAM REM TIBI EA RE (*b*) COMMERCIOQVE INTER-

(*b*) Legunt nonnulli AERE. Cuiac. *ad* Paull. *l. c.* Iac. Menard. *ad* Cicer. *Act. Verrin. V.* ſed nihil hic mutandum eſſe, docent V. A. Cornel van Bynkersh. *Obſ. III,* 21. Schulting. *ad* Paull. *l. c. p.* 342.

INTERDICO. Quo facto statim agnatorum, aut, hisce deficientibus, gentilium (c) curationi committebatur prodigus. Exempla sunt apud M. Senec. *Controu. III, praef.* Val. Max *III, 5. VIII, 6.* Dion. Cass. *LVII, p.* 710.

V. Quomodo haec curatio finita?

V. Ast tum furiosus tum prodigus, recepta mentis vitaeque sanitate, curatione liberabatur, quamuis & hic prodigo decreto Praetoris esset opus. Paull. *Sent. III,* 4. *A.* 12. *p.* 343. *& ibi* Schulting. *L.* 1. *D. de cur. furios.* Henr. Bern Reinold. *Var. cap. XLI. p.* 291.

VI. Origo curationis minorum.

VI. Quum ergo initio furiosis ac prodigis tantum obtruderentur curatores: factum inde est, vt cum aliquo famae detrimento coniuncta videretur curatio. Iniquum enim habetur, *ingenuis hominibus non esse liberam rerum suarum alienationem. L.* 2. *D. si a parente quis manumiss.* Ergo praeter furiosos & prodigos nemo inuitus accipiebat curatorem, & ne minor quidem, quamuis infirmum esset in tam lubrica aetate consilium, cuiusquam curationi suberat, antequam *lex Laetoria* ea in re adolescentibus prospiceret. Quando lata sit ea lex, nondum constat. Antiquissimam esse, vel ex eo patet, quod iam Plautus *Pseudol. I,* 3. *v.* 68. eius meminit sub nomine legis *quinaeuicennariae.* Quum ergo M. Laetorius Plancianus au. V. C. ccccxc. tri-

(c) Qui sint agnati, qui gentiles, infra Lib. III. Tit. II. explicabitur. Iam nota originem adagii, quod in homines stultos dicitur; *Ad agnatos & gentiles.* Vid. Varr. *de re rust. I,* 2. Columell. *X,* 1. Horat. *Sat. II,* 3.

(d)

tribunus plebis fuerit, & poſtea anno CCCCXCVII. praeturam geſſerit: veriſimillimum eſt, hoc anno latam eſſe legem Laetoriam. Vid. Gundling. *Pand. Lib. IV. Tit. IV.* §. *V.* Ceterum hac lege cauebatur, vt adoleſcentibus viginti quinque annis minoribus, petentibus curatores, cauſſa cognita, darentur. Iul. Capit. *Vit. Marci Ant. XI.* Deinde & eadem lege vindicabatur circumſcriptio adoleſcentum, reſciſſis fraudibus verſutorum hominum, qui lucrum aliena ex imbecillitate captabant. Cic. *de offic. III,* 15. Denique & ſtipulationes ab adoleſcentibus & actiones creditorum aduerſus minores hac lege Laetoria ſublatae ſunt. Vnde Suetonius *in libris praetorum* apud Priſcian. *Lib. XVIII. Laetoria, quae vetat minorem annis XXV. ſtipulari.* Et apud Plautum *l. c.* Callidorus adoleſcens:

Perii, an non tum lex me perdit quinavicennaria? Metuunt credere omnes.

VII. Ex eo ergo tempore, quum quibusdam tantum minoribus, petentibus puta ac cauſſam probantibus, curatores darentur, adeoque exiſtimatio adoleſcentum ea curatorum datione etiam poſt legem Laetoriam laedi videretur: poſtea edixit Praetor, ſe non modo in integrum reſtituturum minores, (*a*) *quoties lubri-*

VII. Ea demum edicto Praetoris inducta.

(*a*) Talis reſtitutionis ſi iam mentio fit apud Terent. *Phorm. II,* 4. ſatis apparet, iam ſaeculo ab V. C. ſexto praetorem id ius condidiſſe. Sed vereor, ne ibi Terentius potius de reſtitutione patris, quo abſente filius vxorem duxerat, quam filii, qui ſe a Phormione

lubrico aetatis capti essent : (quod beneficium TVTELA MINORVM dicitur, *L. 1. pr. D. de min.*) sed & curatores iisdem daturum, dummodo eos a se peterent. *L. 13. §. 2. D. de tut. & curat. dat.* Vnde proprie curatio minorum sine caussae cognitione data ex edicto Praetoris deriuanda est. Idem Praetor etiam curatores dabat libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex testamento parentis heredes facti, male dissipabant bona. His enim curator ex lege dari non poterat, sed iis, qui ab intestato heredes facti essent (*f*) patri. Vlpian. *Fragm. XII. 3.*

VIII. Quid M. Antoninus sanxerit?

VIII. Demum & M. Antoninus Philosophus statuit, vt omnes minores, salua existimatione, acciperent curatores, caussa non cognita. Iul. Capitolin. *in vita Marci XI. De curatoribus vero, quum ante non nisi ex lege Laetoria, vel propter lasciuiam vel propter dementiam darentur, ita statuit, vt omnes adulti curatores acciperent, caussis non redditis.* Iuuabit hunc locum a plerisque male intellectum, & qui me quoque huc usque decepit, expendere paullo accuratius. Paucissimi enim, si nonnulli, vident, quid sanxerit Mar-

ad id coactum dicebat, loquatur. Verba Comici sunt *v.* 10.

Sic hoc videtur: quod TE ABSENTE *hic filius*
Egit, restitui in integrum aequum est & bonum.
Et id impetrabis

(*f*) Lex ergo XII. Tabularum de prodigorum curatione intelligenda tantum de illis prodigis, qui iure ciuili ab intestato parenti erant heredes. Vid. Iac. Gothofr. *ad XII. Tab. probat. Tab. V. p. 98.*

(*a*)

Marcus Antoninus, & qua in re eius constitutio a laege Laetoria discreparit. Lege XII. Tabularum soli furiosi & prodigi accipiebant curatores. Hinc ignominiosa quodammodo erat curatio & proinde non inuitis Minoribus curatores obtrudebat lex Laetoria, sed petentibus eos caussa cognita dari iubebat. Quamuis enim vulgo ex loco hoc Iulii Capitolini colligant, lege Laetoria tantum *adolescentibus dementibus & lasciuis* datos esse curatores, vti ipse quoque in antecedentibus editionibus scripseram: facile tamen patet, ita nihil noui sanxisse Legem Laetoriam, quum iam pridem furiosis & prodigis prospectum esset XII. tabulis, nec dubitari posset, quin adolescentibus lasciuis & dementibus huiusmodi curatores dari deberent, quum & maiores XXV. annis in curatione sint, si dementes vel lasciui esse viderentur. Itaque non est hic sensus Iulii Capitolini. Potius inter se contendit iura de curatione, ante Antoninum recepta & quae ab isto Imperatore sint inuecta. *Antea* inquit, curatorum non nisi tria genera erant, *quum nonnisi ex lege Laetoria* minoribus petentibus & caussam probantibus, *vel* secundo *propter lasciuiam* prodigis, quibus Praetor bonis interdixit, *vel propter dementiam* furiosis & mente captis curatores *darentur*. Quid vero Marcus Antoninus? Is *ita statuit*, vt non solum petentes, sed *omnes adulti curatores acciperent etiam non redditis caussis*. Ex hac demum paraphrasi perspicue patet, quid Lex Laetoria, quid M. Antoninus Imp. iusserit, quidque sibi velit Iulius Capitolinus.

IX. An ex eo tempore curatores inuitis adolescentibus dati?

IX. Nimirum Lex Laetoria dari voluerat curatores adolescentulis petentibus & caussam probantibus: Praetor a se petentibus curatores promiserat daturum, etiamsi caussa non reddita. Marcus denique Antoninus statuit vt & omnes acciperent, nec caussae redderentur. *Atqui,* inquies, adhuc Iustiniani aeuo *inuiti adolescentes curatores non accipiebant.* §. 2. *Inst. h. t.* An itaque cum Raeuardo *Var.* 1,17. inscitiae arguemus Tribonianum, ius antiquum pro nouo & recepto obtrudentem? An cum Vulteio ad *d.* §. 2. *Inst. h. t.* eum locum de curatore in litem interpretabimur? Neutrum ego facere ausim. Vtrumque enim verum videtur, non inuitos accipere curatores, & omnes tamen accipere. Prius non solum Iustinianus dicit, sed & alii ICti Antonino iuniores confirmant. *L.* 13. §. *vlt. D. de tut. & cur. dat. L.* 2. §. *pen. & vlt. D. qui pet. tut.* posterius ex verbis Iulii Capitolini clarum est. Seruauit itaque Marcus Antoninus vetus illud principium, curatorem dari, oportere non inuitis, sed petentibus: at inuenit tamen modum, quo omnes petere cogerentur. Non prius enim rerum suarum administrationem a tutoribus recipiebant adolescentuli, quam petitis constitutisque curatoribus. Luculenter id patet ex *L.* 33. §. 1. *D. de admin. & per. tut. L.* 28. §. 1. *eod. L.* 31. *eod. L.* 1. §. *vlt. D. de min.* Sunt, qui nobis obuertunt exempla adolescentum, qui sine curatorum auxilio res suas dicuntur administrasse. *L.* 7. §. 2. *D. de min. L.* 3. *C. de in int. rest.* Verum ea loca non ad ius, sed ad factum, pertinere, nemo non videt. Nam

&

& impuberes aliquando negligentia eorum, qui tutores petere debuiſſent, ſine cuſtodibus erant, vti ex toto *titulo D. qui pet. tut. vel cur.* colligimus: nec tamen inde ſequitur, vt in arbitrio impuberum fuiſſe, exiſtimemus, ſine tutoribus agere mallent, an cuſtodibus ſubeſſe Sed plura hanc in rem habes in *Elem.* noſtris *iur. ciu.* §. 271. *ſequ.* & in *Additionibus noſtris ad* Vinn. §. 2. *Inſt. h. t. p.* 116. *ſequ.*

X. Finiebatur curatio minorum anno aetatis XXV, circumacto, *L.* 3. §. 3. *D. de minor.* Quum enim longiſſimum vitae humanae tempus centum annis circumſcriberent iureconſulti: *L.* 76. *D. de iudic. L.* 56. *D. de vſufr.* eo in quatuor aetates diuiſo, iuuentuti XXV. annos putabant adſignandos uti acute coniicit Gundlingius *ib.* §. IV. Id quod eadem lege Laetoria factum eſſe, non modo inde patet, quod *Quinauicennaria* a Plauto dicitur, verum etiam ex *L.* 2. *C. Theod. de donat.* manifeſtum eſt. Nonnunquam tamen iuuenes impetrabant *veniam aetatis*, quod beneficium Principes dabant adoleſcentibus XX. puellis XVIII. annorum ſi frugi eſſe probarentur, *L.* 2. *C. de his qui ven. aet.* — X. Curatio minorum quando finita?

XI. Ipſe tutor, ſi valetudine impeditus negotia pupilli maxime in iudicio gerere non poſſet, nec curatorem, nec procuratorem conſtituere poterat. Hunc enim ſolus conſtituebat dominus. *L.* 1. *D. de procur.* Quare noua inuenienda erant nomina. Rogatu ergo tutoris eiusque periculo Praetor ei ſubſtituebat alium, qui, ſi ad agendum eſſet datus, ACTOR; — XI. Quid Actor & adiutor?

ſin ad alia negotia ADIVTOR vocabatur. *L.* 24. *D. de adminiſtr. tut. & L.* 13. §. 1. *D. de tutel.* Actores, non, vt Theophilus exiſtimat, ideo dicti ſunt, quod *ad acta* conſtituerentur, ſed ab *agendo*, vnde & πραγματευταὶ dicuntur Graecis. Translatum vero hoc nomen eſt ad vicariam tutelam ex inſtitutis veterum domeſticis, Domi enim e ſeruis quemquam praeficere ſolebant rei familiari, qui & ipſe ACTOR vel πραγματευτὴς nec non διοικητὴς πάσης οὐσίας vocabatur. *L.* 8. *D. fam. erciſc. L.* 40. §. 7. *D. de ſtatu lib. L.* 41. §. 4. *D. de fideicomm. libert.* Et talem ſe eſſe ſimulabat Leonidas apud Plaut. *Aſin. II*, 4. *v.* 53.

Nam ſi ſciet noſter ſenex, fidem huic non eſſe habitam,
Succenſeat, cui omnium rerum ipſus ſummam credidit.

Talis quoque eſt, quem deſcribit Lucas cap. XII, 44. Add. Raeuard. *Var. Lect. V*, 20. & Wower. *ad Petron. p.* 149. qui *actores*, *diſpenſatores*, vel *arcarios* accurate diſtinguit. Sed & in fundos mitti ſolebant ſerui, qui ceteris tamquam vicarii dominorum, imperarent, fundumque domino colerent, & hi ipſi etiam dicti *actores*. *L.* 32. *D. de pign.* Plin. *Epiſt. III*, 19. Paull. *Rec. Sent. III*, 56. 47. 48. Quemadmodum ergo qui in aedibus vice domini rem familiarem curabat, ACTOR dici conſueuerat: ita idem nomen conuenire eis viſum eſt, qui pro tutore agerent. Vid. Melch. Goldaſt. *Adnot. ad* Doſithei *ſentent. & Epiſt. Hadr. III*, 10. *p.* 868. *edit.* Cl. Schultingii.

TIT.

TIT. XXIV.

DE

SATISDATIONE TVTORVM VEL CVRATORVM.

DE SATISDATIONE tutorum & curatorum iure antiquo nihil fuerat proditum: vnde & nullum huius rei vestigium in vniuersa antiquitate exstat. Quum tamen pupilli magnũ inde caperent detrimentum: de satisdatione quoque cauere coeperunt leges, de eaque paucis hic est agendum.

I. Satisdatio haec inuenta est a Praetoribus, quorum in edicto legebatur: REM PVPILLI VEL ADOLESCENTIS SALVAM FORE, TVTOREM VEL CVRATOREM SATISDARE IVBEBO. arg. *rubr. D. rem. pupill. salu. fore. L. 5. §. 1. D. de legit. tut.* Cauebant vero ex eo tempore non tutores testamentarii, quippe quorum fidem ipse testator probauerat, nisi vnus reliquis vellet in administratione praeferri: *pr. Inst. L. 7. D. h. t.* nec ex datiuis, qui a magistratibus maioribus cum inquisitione erant dati sed partim legitimi, partim e datiuis illi, qui a duumuiris, aliisque minoribus potestatibus fuerant dati. *L. vlt. C. de magistr. conu.* Et huc pertinet formula: TVTOREM DO, SI SATISDEDERIS. Brisson. *de Form. V. p.* 408. — I. Satisdationis huius origo.

II. Confirmauit id SCo quodam Traianus. qui & actionem dedit contra Duumuiros, si vel negle- — II. Senatus consulta sub Traia-

no & Antonino ea de re facta.

neglexissent a tutoribus & curatoribus exigere cautionem, vel minus idoneos admisissent fideiussores. Qua de re Dioclet. & Maximianus Augusti *L. 5. C. de magistr. conu. In magistratus municipales, tutorum nominatores, si, administrationis finito tempore, non fuerint soluendo, nec ex cautione fideiussionis solidum exigi possit, pupillis quondam in subsidium indemnitatis nomine actionem vtilem competere ex SC. quod auctore diuo Traiano, Parente nostro, factum est, constitit.* Eam actionem deinde D. Pius etiam ad ipsos magistratuum heredes extendit, si culpa magistratuum lata intercessisset. *L. 6. D. de magistr. conuen. L. 2. C. eod.*

III. Quomodo satisdatum?

III. Ipsa satisdatio fiebat oblatis fideiussoribus, (nec enim alia poterat esse cautio praetoria *L. 7. D. de stipul. praet.*) a quibus vel ipse pupillus, si fari posset, vel, si non posset, seruus siue proprius, siue publicus, vel Tabularius stipulabatur, REM PVPILLI SALVAM FORE. Vlpian. *L. 2. D. rem. pup. salu. fore: Si pupillus absens sit, vel fari non possit, seruus eius stipulabitur: si seruum non habeat, emendus ei seruus est: sed si non sit, vnde ematur, aut non sit expedita emtio: profecto dicemus, seruum publicum apud praetorem stipulari debere.* Solebat & praetor nonnunquam dare, cui fideiussores stipularentur. *L. 3. eod.* Nimirum seruus proprius stipulatione sua domino, id est, pupillo adquirebat. §. 2. *Inst. de stip. seru.* Nec minus publicus seruus recte stipulabatur pupillo, quia erat in dominio reip. Publico vero nomine & alteri stipulari licebat. L. 3. *D. de praetor. stip.* L. 1. §. 4. *D. vt legator.* Iac. Gothofred. *Comment. ad tit. de reg. iur. p. 322.* Dicitur eiusmodi stipulatio

latio facta τῷ ταβουλαρίῳ apud Theoph. §. 3. *Inst. de adopt.* Quam loquutionem eleganter explicat Amaya *ad* L. 3. *C. de Tab. scrib. logograph.* Formula stipulationis procul dubio fuit: FIDE TVA PROMITTIS, REM PVPILLO SALVAM FORE? FIDE MEA PROMITTO.

TIT. XXV.

DE

EXCVSATIONIBVS TVTORVM VEL CVRATORVM.

TVtela iure Romano erat munus publicum. *princ. Inst. h. t.* Quemadmodum vero alia munera, excusationibus prolatis, amoliri a se poterant ciues & municipes: ita etiam fuerunt EXCVSATIONES, quibus tutelam & curationem possent recusare. Immo & caussae erant, propter quas arcebantur a tutela etiam illi, qui eam non recusarant, quas ipsas quoque excusationibus tutorum & curatorum accensent ICti, quibus EXCVSARI dicuntur, etiam qui non admittuntur. L. 1. §. *D. de postul.* Propria itaque ICtis est haec vocabuli notio, & tam ab vsu remota, vt Graeci, quum verba παραιτεῖσθαι, ἀπολογεῖσθαι, προφασίζεσθαι illam non exhaurire animaduerterent, verbum Latinum ἐξκουσατεύειν adoptare non dubitarent. Harmenop. *Enchir. II*, 5. 6. *I*, 30. 80. Add. V. A. Corn. van Bynkersh. *Obs. IV*, 11. *p.* 385. *sequ.* & *Elem.* nostra *iur. ciu.* §. 288. Ex quo simul patet, in

L. 11.

L. 11. *D. de decurion*, non eſſe quod pro EXCVSARE reſcribamus EXCVRIARE cum Cuiac. *Obſ. XXVI*, 38. Vnde iam excuſationes merito in *voluntarias*, *neceſſarias* & *mixtas* deſtinguuntur.

I. Excuſabat I. numerus liberorum.

I. Prima cauſſa, eaque voluntaria, eſt NVMERVS LIBERORVM, quorum *tres* Romae excuſant, in Italia *quatuor*, & in prouinciis *quinque*. *pr. Inſt. h. t.* Hoc quum ad famoſum illud ius trium quatuor & quinque liberorum pertineat: quale illud fuerit, ex antiquitatibus Romanis erit paullo altius repetendum,

II. Cur Romani a nuptiis & procreatione liberorum abhorruerint?

II. Plurimi Romanorum, dici non poteſt, quantum a nuptiis abhorruerint. Cauſſae huius rei variae, amores furtiui, (a) luxuria matronarum, de qua eleganter Plaut. *Mil. Glorioſ. III*, 1. *v.* 92. *ſeq.* & praecipue illa orbitatis praemia, quae toties celebrant veteres. Colebantur eiusmodi μισογάμοι ab omnibus, viaque ipſis ad honores & commoda patebat, nemine illis negante ſuffragium, ob hereditatem, quam quisque ſpe deuorauerat. Vnde lepide ſenex ille

(a) Hanc cauſam ipſe obſeruat Auguſtus Imp. apud Dion. Caſſ. VI. p. 576. vbi inuectus in caelibes: Ου γὰρ δὴ δήπου μοναυλίᾳ χαίρετε, ἵν᾽ ἄνευ γυναικῶν διάγητε. οὔτε ἔστιν, ὅστις ὑμῶν ἢ σιτεῖται μόνος ἢ καθεύδει μόνος, ἀλλ᾽ ἐξουσίαν καὶ ὑβρίζειν, καὶ ἀσελγαίνειν ἔχειν ἐθέλετε. *Neque adeo vos ſolitudo viuendi capit, vt absque mulieribus degatis, ac non quilibet veſtrum menſae lectique ſociam habeat, ſed licentiam libidini ac laſciuiae veſtrae quaeritis.*

(b)

ille Periplectomenes apud Plaut. *Milit. Gloriof. III*, I. *v.* III. *sequ.*

Quando habeo multos cognatos, quid opus mihi sit liberis?
Nunc bene viuo ac fortunate, atque vt volo, atque animo vt lubet:
Mea bona morte cognatis dicam, inter eos partiar.
Illi apud me edunt, me curant, visunt, quid agam? ecquid velim?
Priusquam lucet, adsunt, rogitant, noctu vt somnum ceperim?
Eos pro liberis habeo; quin mihi mittunt munera;
Sacrificant; dant inde partem maiorem mihi, quam sibi:
Adducunt ad exta: me ad se ad prandium, ad coenam vocant:
Ille miserrimum se retur, minimum qui misit mihi.
Illi inter se certant donis: ego hoc mussito mecum:
Bona mea inhiant, certatim mittunt dona & munera.

Sed & de suo tempore conqueritur Plin. *Hist. Nat. XIV. prooem; coepisse orbitatem in auctoritate summa & potentia esse, captationem in quaestu maximo.* Et Seneca *Consolat. ad Marciam XIX. In ciuitate nostra plus gratiae orbitas confert, quam eripit. Adeoque senectutem solitudo, quae solebat destruere, ad potentiam ducit, vt quidam odia filiorum simulent, & liberos eiurent, & orbitatem manu faciant.* Addi merentur Petron. *Satyr. p.* 106. vbi Romanorum

rum mores ſub Crotoniatarum nomine ſale ſatyrico defricat, vt & Tacitus *Annal. XIII, 52. de Moribus Germ. XX.* Ammian. Marcellin. XIV, 19. Denique & erant, qui philoſophiae cauſſa abſtinebant a matrimonio exemplo veterum Thaletis, Pythagorae, Democriti, Platonis, Zenonis Cittiei, Epicuri. Ita ſane & recentiores in orbe Romano philoſophi ſibi putabant faciundum, veluti Apollonius Tyanenſis, Epictetus, Plotinus, Porphyrius, Proclus. Vid. Philoſtrat. *Vit. Apollon. I,* 10. Marin. *vit. Procli Cap. XVII. p. 59.* & ibi Cl. Fabric. Quae quum ita ſe haberent, non mirum profecto eſt, adeo abhorruiſſe Romanos a nuptiis quaerendisque liberis, vt praemiis eſſent ad coniugia ineunda inuitandi. Fuſius haec illuſtrauimus in *Comment. ad L. Iul. & Pap. Lib. I. cap. II. p. 35. ſequ.*

III. Poenae caelibatus & praemia foecunditatis in libera rep.

III. Equidem iam libera republica & poenas caelibatus, & foecunditatis praemia fuiſſe, certiſſimum eſt. Legum eiusmodi & a ſenatu & a populo conditarum meminit ipſe Auguſtus oratione ad caelibes apud Dion. Caſſ. *Hiſt. LVI. p. 660.* Solebant & cenſores dare operam ne caelibes eſſent in vrbe, atque hinc mulctam exigere ab iis, qui, nulla ducta vxore, ad ſenectutem perueniſſent. Ea mulcta dicebatur *aes vxorium.* Feſtus *voce vxorium. p.* 478. Vxorium *pependiſſe dicitur, qui, quod vxorem non habuerit, aes populo dedit.* Qua in re rigida inprimis ac ſeuera fuit cenſura M. Furii Camilli & M. Poſtumii Albini Regillenſis, anno V. C. CCCL. de qua Plutarch. *vit. Camilli p.* 129. & Valer. Max. II, 9. 1. Ita & anno IↃCXXII. Q. Caecilius Metellus Macedonicus

nicus omnes vxores ducere coegit liberorum quaerendorum cauſa & tum habuit orationem, cuius partem ſeruauit Gellius *Noct. Att. I, 6.* quaeque digna viſa Auguſto, quam in ſenatu repeteret, quum ſuaderet Legem Iuliam de maritandis ordinibus. Suet. *Aug.* LXXXIX. Nonnunquam cenſores caelibes etiam in quatuor tribus vrbanas, ceteris inhoneſtiores maritos & parentes in ruſticas, tanquam nobiliores, deſcribebant. Liu. XLV, 15. Nec poenis tantum, ſed & praemiis, ea in re vtebantur veteres, & inprimis honoribus ciues inuitabant ad ducendas vxores, ceu patet ex inſigni oratione P. Scipionis, Cenſoris, anno V. C. IↃLIIII. apud Gell. *Noct. Att. V, 19.* vbi etiam ille prauus mos reprehenditur, *quod filius adoptiuus patri adoptatori inter PRAEMIA patrum prodeſſet.*

IV. At paullo poſt tamen & Iulio Caeſari legibus promouenda viſa eſt πολυπαιδία ciuium. Iam in conſulatu, quem cum Bibulo geſſit, agrum Campanum diuiſit extra ſortem XX. millibus ciuium, quibus terni pluresue liberi eſſent. Suet. *Iul.* XX. Appian. *de Bello ciuil. II. p.* 433. Poſtea, vbi bellum ciuile detonuerat, acto cenſu, tantam deprehendit in vrbe ſolitudinem, vt teſte Appiano *de Bello ciu. II. p.* 492. dimidio minus capitum cenſeretur, quam ante bellum ciuile. Vnde denuo praemia proponenda exiſtimabat iis, quibus plures eſſent liberi. Dio Caſſ. *Hiſt.* XLIII. p. 256. Suet. *Iul.* XLII. Sed, eo paullo poſt interfecto, non diu admodum leges iſtae ſaluberrimae viguerunt.

IV. Praemia πολυπαιδίας a Iulio Caeſare propoſita.

V. At

V. Prima Augusti rogatio de poenis caelibatus & praemiis πολυπαιδίας.

V. At multo magis haec cura Augusti subiit animum, qui tamen non nisi post multa molimina solitudini isti inuenit remedium. Primum id egit anno V. C. DCCXXV. quo censum cum Agrippa, tamquam Praefectus morum, egit. Grut. *Inscript. p. CCXXX.* Nam ex eo demum tempore sexto inito consulatu, potentiae securus, quae triumuiratu iusserat, aboleuit, deditque iura, queis pace & principe vterentur. *Arctiora ex eo vincula, inditi custodes & lege Papia Poppaea praemiis inducti.* Tacit. *Annal.* III, 28. Ex quibus tamen verbis Lips. *in Excess. ad* Tac. *Ann. Lib.* III. *litt. C.* male colligit, iam sexto illo consulatu Augustum rogationem ad populum tulisse. Incertum enim hoc esse ostendimus in *Comm. ad L. Iul. & Pap. Lib.* I. *Cap.* III. *pag.* 41. Saltim si quid sexto consulatu egit Augustus, tum quidem nihil profecisse videtur.

VI. Lex Iulia de maritandis ordinibus.

VI. Decennio post A. V. C. DCCXXXVI. denuo eamdem rem egit, lata celeberrima illa lege Iulia de maritandis ordinibus, qua & innuptis arctiores poenas statuit, & nuptiis liberorumque procreationi proposuit praemia Dio Cass. *Hist.* LIV. *p.* 608. Dici non potest, quantis cum difficultatibus tunc colluctandum esset Augusto. Quamuis enim orationem Metelli, de qua supra, in Senatu haberet: Suet. *Aug.* LXXXIX. *Epit. Liu.* LIX. magno tamen patrum consensu ei occlamatum est, teste Dione Cassio, sequutum tamen SC. de ferenda lege, de quo Horat *Epod.* XVIII. v. 17:

Diua

Diua, producas sobolem, Patrumque
Prosperes decreta super iugandis
Feminis, prolisque nouae feraci
Lege marita.

Sed licet tum Augustus tam certus esset de successu huius rogationis, vt legis huius in antecessum meminerit in luculenta Inscriptione apud Grut. *p.* CCCXXVIII, 1. quam nos suppleuimus illustrauimusque in *Comment. ad L. Iul. & Pap. ibid. p.* 43. *seq.* Legem tamen perferre ne tum quidem potuit prae tumultu recusantium. Sueton. *Aug.* XXXIV. Eoque respicit Propertius II, 7.

Gauisa est certe sublata Cynthia lege,
Qua quondam edicta, flemus vterque diu,
Ne nos diuideret.

Repetitis tamen aliquoties rogationibus, ita demum perlata est, vt ademta lenitaue parte poenarum, auctisque praemiis, vocatio triennii concederetur. Sueton. *Aug.* XXXIV. Triennio vero illo circumacto, denuo biennii data est vacatio, adeoque lex illa de maritandis ordinibus demum anno DCCLVII. Sex Aelio & C. Sentio Saturnino Coss. perlata, annoque DCCLXII. per legem Papiam Poppaeam confirmata, vires suas exserere coepit, Dio LVI p. 661.

VII. Lex Papia Poppaea & praemia πολυπαιδίας.

VII. Nimirum vicerat caelibatus orbitatisque amor, adeo, vt A. V. C. DCCLX. equites Romani magnopere de abroganda hac lege laborarent. Tunc quidem Augustus insignes illas habuit orationes tam ad caelibes quam ad coniuges, quas seruauit Dio Cass. LVI *p.* 656.

sequ. Add. Suet. *Aug.* XXXV. At statim anno V.C. DCCLXIII. ferri iussit legem Papiam Poppaeam quae in iure nostro etiam lex Iulia & Papia adpellatur, quia in eam Iuliae istae rogationes pleraeque confluxerant. Tulerunt hanc legem ad populum M. Papius Mutilus & Q. Poppaeus Secundus, consules suffecti (*b*) quorum neuter vel vxorem habebat, vel liberos, Dio Cass. LVI. *p.* 662. ex quo, quam fuerit haec lex necessaria facile intelliges. In ea capita haut pauca agebant de praemiis πολυπαιδίας. Sic e pluribus candidatis praeferebatur is, qui plures sustulisset liberos. Tacit. *Annal.* XV, 19. Plin. *Epist.* VII, 16, E consulibus quoque prior sumebat fasces, qui collegam liberorum multitudine anteibat. Gell. *Noct. Att.* II, 15. Latini porro ob filium filiamue anniculum anniculamue, Latinae vero ob ternos partus ius Quiritium consequebantur. Vlp. *Fragm.* III, 1. Liberti ob multitudinem liberorum ab operis; ingenuae & libertae a tutela liberabantur *L.* 37. *D. de oper. libert.* Plut. *in Numa p.* 66. Dio *Hist. LVI. p.* 578.

(*b*) In plerisque fastis hoc par consulum desideratur. Sed rem expediunt fragmenta Capitolina apud Pighium *Annal p. XIX*, in quibus huius anni consules ita recensentur: C. POPPAEVS. Q. F. Q. N. SABINVS. Q. SVLPICIVS. Q. F. Q. N. CAMERINVS. EX. K. IVL. M. PAPIVS. M. F. M. N. MVTILVS. Q. POPPAEVS. Q. F. Q. N. SECVNDVS. Exstant quoque vtriusque numi apud Golzium *in Fast. p. CCXXIX. seq* vbi tamen Poppaeus non *Secundus* sed SECVNDINVS cognominatur. De gente Papia videndus Patin. *de famil. Rom. p. CCCXXIX.* & de vtraque *Comment. noster ad L. Iul. & Pap. Lib. I. Cap. IV.*

578. *Fragm. Regul. ex vetere ICto.* §. *VI.* Vlp. *Fragm. XXIX,* 2. 3. Iuuabant etiam liberi in hereditatibus & ſolidi capacitate. Vlp. *Fragm. tit.* XV. XVI. Immo & honoratior in theatro locus dabatur iis, qui plures haberent liberos. Gothofred. *ad Leg. Pap. Popp. cap. VII. ſequ. p.* 280. Inprimis vero hac lege fuerat cautum: vt qui ſecundum hanc legem liberos tres, Romae natos, ſuperſtites, qui quatuor in Italia, qui quinque in prouinciis haberet, omnium munerum perſonalium immunitatem haberet. *pr. Inſtit. h. t. L.* 1. *C. & vlt. qui num. liber L.* 18. *D. de excuſ. tut.*

VIII. Ius liberorum trium quatuor quinque.

VIII. Hinc ergo natum famoſum illud ius trium, quatuor & quinque liberorum, quod tamen & liberis orbi, immo & ſteriles nonnunquam, beneficio principum, obtinebant. Exempla ſunt apud Plin. *Epiſt.* II, 13. VII, 16. X, 95. immo & in inſcriptionibus, veluti in illa apud Grut. *p.* CIƆ LXXXI. vbi laudatur STATIA IRENE, IVS LIBERORVM HABENS, & in aliis, in quibus frequentiſſimae litterae I L H. id eſt IVS LIBERORVM HABENS. Brummer: *de Lege Cinc.* XIV. Apud eumdem Grut. *p.* CCCXXII, 8. mentio fit Albiae Flaminicae, CVI IMP. IVS COMMVNE (*c*) LIBERORVM CONCESSIT. & p. DCXXXI, 2. Perſicus libertinus ſepulcrum ſe condidiſſe teſtatur C. CORNELIO. PERSICO F. HABENTI EQVVM PVBLICVM, & CORNELIAE, ZOZI-

(*c*) Legendum forſan IVS COMMVNIVM LIBERORVM, ob quod ſolidum capiebant inter ſe coniuges. Vlp. *Fragm. XVI.* 1.

ZOZIMAE, MATRI EIVS, HABENTI IVS QVATVOR LIBEROR. BENEFICIO CAESAR. Plura de hoc iure commentatus eſt M. Vetranius Maurus ſingulari libro *de trium liberorum iure*, (*d*) in quo tamen multa potius, quam bona & ſolida reperies.

IX. Profeſſio liberorum apud praefectum aerarii.

IX. Quinam liberi profuerint ad capienda πολυτεκνίας praemia, de eo copioſe ſatis diſputant iure conſulti. Nos addimus, ne fraus legi fieret, cautum fuiſſe a Marco Antonino Imperatore, (*e*) vt profeſſio liberorum intra diem triceſimum fieret apud praefectum aerarii, alterumque exemplum tabularum domi; alterum apud aerarium adſeruaretur: id quod idem Imperator etiam in prouinciis fieri iuſſit. Iul. Capitolin. *vit. Marc. Anton.* IX. Et huc pertinet exemplum Gordiani, de quo idem Iul. Capitolin. *Gord* IV. nec non lepida illa adulteri excuſatio apud Iuuenal. *Sat.* IX. *v.* 84. *ſequ.*

Tollis

(*d*) Librum hunc fruſtra a ſe bibliothecis quaeſitum, ait Brummer. *ad Leg. Cinc. XIV.* Sed facile eum reperire potuiſſet in *Tractatu Tractatuum Tomo VIII.*

(*e*) Ita rem refert Iul. Capitolinus. *Vit. Marc. Ant. Cap. IX.* Sed tamen iam ante a tempora clarorum virorum ortus in acta publica referebantur, vt ex Sueton. *Tiber. V. & Calig. VIII.* patet. Iuuenal. *Sat. IX. v* 82. *ſequ.* Fortaſſis ab omnibus & ob liberales cauſſas id fieri iuſſit Antoninus, quod antea illuſtriores tantum familiae facere conſueuerant. Plura nos in *Comment. ad L. Iul. Pap. Lib. II. Cap. IX. p.* 213. vbi & de *natalis* & *conſualis profeſſionis* diſcrimine, quam mentio fit in *L. 6. C. de ſid. infr.* & *L. vlt. C ſine cenſu vel reliq.*

(*f*)

Tollis enim, & LIBRIS ACTORVM *spargere gaudes*
Argumenta viri: foribus suspende coronas,
Iam pater es, dedimus, quod famae opponere possis,
Iura parentis habes, propter me scriberis heres.

Adde Brisson. *Antiqu. Rom. I, 5. p. 7.*

X. Fisci & aerarii vt & rationis Caesaris differentia.

X. Voluntariis porro excusationibus accensenda II. *Administratio rei fiscalis.* Libera republica reditus omnes influebant in aerarium. At sub Imperatoribus separatae erant rationes *fisci* atque *aerarii*, τȣ̃ βασιλικȣ̃ καὶ τȣ̃ ταμιείȣ. Hoc ad populum, ille ad Principem pertinebat. Hinc saepe cum in iure, tum apud auctores iunguntur *iura fisci & populi.* Paull. *Sent. Recept. V,* 12. *L.* 1. *D. de bon. dam.* Lamprid. *Alex. Seu. XII.* Hanc differentiam primus Augustus vel certe Tiberius reperit. Sane sub Tiberio diuersum a fisco fuisse aerariū patet ex Tac. *Ann.* VI, 2. A fisco iterum destincta erat *ratio Caesaris*. id est priuatum Principis patrimonium, de quo *L. 6. §. vlt. D. de iure fisci.* Vnde toties memorantur PROCVRATORES HEREDITATIVM PRIVATI PATRIMONII, & similes apud Fabret. *Inscr. cap* III. & Phil. a Turre *in Monim. Vet. Ant. Cap. VI.* Vt iam non commemorem, quae ex Gruteri & Reinesiii Thesauris eam in rem depromi possent. Ast senescente iam sub principibus imperio, nullum erat amplius inter fiscum & aerarium discrimen, nisi quod publica pecunia *sacrarum largitionum*; priuatum Principis patrimonium *priuatarum rerum* nomine veniret. Unde tituli *C. de comit. sacr. larg. & de com. rer. priuat.* Iam Dioni sane *Lib.* LIII. *p.* 511, vix liquet,

quid inter Augusti & publicum intersit aerarium, & Glossae recentiores promiscue scribunt: Ταμεῖον, *fiscus*, *aerarium*. Paucissimi sane Principes Heluium Pertinacem imitabantur, qui Imperatoriis possessionibus nomen suum inscribi prohibebat, non esse illas dictitans imperantium proprias, sed communes Romanorum & publicas. Herodian. *Hist.* II, 4.

XI. Aerario qui praefuerint?

XI. Aerario initio praeerant Quaestores, quos Tacitus Annal. XI, 22. & Vlpianus, *L.* 1. *pr. D. de off. quaest.* Gracchani Iunii auctoritate, paene tam antiquos faciunt, quam ipsam vrbem. Sed eosdem a Valerio Poplicola demum creatos, scribit Plutarchus *vit. Valer. Popl. p.* 103. Immo Pomponius eos ipsis Tribunis plebis Aedilibusque recentiores facit. *L.* 2. §. 22. *D. de Orig. iur.* Sed quemadmodum de Pomponio hic non multum laboramus: ita Vlpiano facile conciliabis Plutarchum, si Quaestores iam sub regibus fuisse, Valerium vero illum magistratum a Tarquinio Superbo abrogatum restituisse reipublicae, dixeris. Quod & Tacitus *l. c.* non obscure indicat, qui simul monet, consulibus initio mansisse potestatem quaestores deligendi, donec eum quoque honorem populus mandarit. Initio duo creati, vt rem militarem comitarentur: dein duo additi, qui Romae curarent, mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia & accedentibus prouinciarum vectigalibus. Post lege Sullae viginti creati, supplendo Senatui, cui ille Dictator iudicia tradiderat. Prolixe haec omnia Tacitus *l c.* His ergo aerarii potissimum cura demandata fuerat

a po-

a populo. Afcon. Paedian. *in Verrin.* II. *p.* 1839. Aft A. V. C. Iↄ CCIX. aerarii adminiftratio, iubente Caefare, a Quaeftoribus ad Aediles translata. Dio Caff. XLIII p. 269. Auguftus, vbi aerarium militare inftituerat, eius curam demandabat viris praetoriis, quos primum a Senatu lectos, deinde forte ductos, ac demum ab ipfo Imperatore nominatos, conftat. Suet. *Aug.* XXXV. Quaeftoribus porro curam aerarii Saturni reddidit Claudius. Suet. *Claud.* XXIV. Denique adminiftratio aerarii iuffu Neronis fuit penes Praefectos aerario, *(f)* qui tamen etiam de cauffis fifcalibus iudicabant. Gell. XIII, 24. Tacit. XIII, 28. Iac. Guther. *de offic. Dom. Aug.* III, 32. Quum vero ab Augufti temporibus duplex effet aerarium, *Saturni* alterum, ita dictum a templo, Opis & Saturni in quo cuftodiebatur, alterum *militare*: duo quoque erant Praefecti aerario, vel diuerfa faltim officia, vni aliquando perfonae demandata. Exemplum fuppeditat marmor apud Gruter. p. MXXVIII, 5.

XII. Fifco praeerant Procuratores, Aduocati, Patroni fifci, quorum paffim in iure noftro mentio fit. Sunt etiam PRAEFECTI FISCI GERM. CAES. IMP. apud Grut. *Infcr. p.* CCCCXCVIII. XII. Qui fifco & patrimonio Caefarum?

(*f*) Quum vero ex lege Papia in aerarium & paullo poft in fifcum etiam influerent vicefimae hereditatum: iis adminiftrandis praefuerunt PROCVRATORES XX. HEREDITATIVM & PROMAGISTRI XX. HEDITATIVM, quorum mentio fit in marmoribus apud Gruter. *p.* CCCCXXXVII, 7. CCCCXXVI, 5. CCCCLIV, 8.

CCCCXCVIII, 10. A COMMENTARIIS FISCI ASIATICI, apud Reinef. *Infcr.* IX, 33. PROCVRATORES FISCI ASIATICI apud eumdem Claff. IX, 60. Immo creare Nerua coepit *Praetorem fiscalem*, qui de rebus fifcalibus ius diceret. *L.* 2. §. 18. *D. de orig. iur.* Patrimonia Principum Procuratores Caefarum adminiftrabant. Denique poftremis temporibus fifcum Comes facrarum largitionum; patrimonium principis Comes rerum priuatarum adminiftrabat, de quibus videndi Gutherius *de offic. Dom. Aug.* III, I. 16. 25. 32. & qui egregia multa hanc in rem collegit Gundlingius *Diff. de principe herede cap.* IV.

XIII. Rei fifcalis adminiftratio excufationem dedit voluntariam.

XIII. Quicunque ergo res fifcales adminiftrabant, excufari poterant a tutela, non tam quia bona eorum fifco obligata erant, vt plerisque videtur: quam quod priuilegio fe poffent defendere. Hinc dicitur, *excufari eos poffe* §. 1. *Inft. h. t.* eos *vacationem habere L.* 10. *C. h. t. priuilegio defendi L. vlt. C. qui dari tut. poff.* Vnde patet, non *neceffariam* fuiffe hanc excufationem, fed *voluntariam.* Thomaf. *Not. ad Inft. h. t. p.* 110.

XIV. Poteftas quae a tutela excufat quid.

XIV. Eadem de caufa excufantur III. *qui cum poteftate funt.* Poteftas vero diuerfimode accipitur ab antiquis. Nonnunquam magiftratibus vrbanis opponuntur poteftates in prouinciis apud Sueton. *Claud.* XXIII. *Iurisdictionem de fideicommiffis quotannis, & tantum in vrbe delegari magiftratibus folitam, in perpetuum; atque etiam per prouincias poteftatibus demandauit.* Nonnunquam etiam in ipfa vrbe a magiftratibus feiungebantur poteftates. In vrbe enim erant, qui

qui ius dicerent, quamuis non essent magistratus ordinarii, veluti *Praefectus annonae*, *praefectus vigilum*, quos magistratus ideo esse negat Pomponius, *L.* 2. §. 33. *D. de orig. iur.* etiam hi dicebantur habere potestatem. Porro potestas distinguitur aliquando ab imperio, adeoque tribuitur iis magistratibus, qui neque vocationem neque prehensionem habebant, veluti Quaestoribus. Vid. infra *Lib.* IV. *Tit.* VI. §. 5. Nulla harum significationum hic inuenit locum. Cum potestate enim hic esse dicuntur, quicumque sunt cum imperio, id est, magistratus maiores, vel maioribus auspiciis & lege curiata creati. Gell. *Noct. Att.* XIII, 14. *L.* 1. *pr. D si quis ius dicenti non obtemp.* Huber. *Praelect. ad Instit.* I, 25. 4. Vnde ne Aedilitas quidem excusabat *L.* 17. §. 4. *D. h. t.* Nam Aediles nec coercere poterant, nec iubere in carcerem duci, nec prehensionem habebant, sed ipsi in ius vocabantur. Gell. *Noct. Att.* XIII, 15. Postremo tamen participes huius beneficii facti sunt Senatores, *L.* 15. §. 3. *h. t.* immo & ἄρχοντες τῶν πόλιων, id est, Duumuiri. *L.* 6. §. 16. *h. t.*

XV. De (V) paupertate, (VI) trium tutelarum onere, vt & (VII) imperitia litterarum nihil est, quod ex antiquitate monendum sit. Ast quum (VIII) & professio liberalium artium excusarit: huius quae fuerit Romae conditio, ostendendum erit paullo accuratius. XV. De aliis excusandi caussis.

XVI. Grammatici, quos initio LITTERATOS, vel LITTERATORES adpellabant. (*f*) serius Romae docuerunt. Ludimagistris, qui primis litterarum elementis imbue- XVI. Professio artis Grammaticae.

bant pueros, ſemper quidem procul dubio vſi ſunt Romani : ſed ab his diuerſi grammatici erant, id eſt, poetarum interpretes, Suet. *l. c.* Vnde & in iure noſtro a ludi litterarii magiſtris diſcernuntur. *L.* 1. *pr.* & §. *6.D. de extraord. cognit.* Grammaticam olim Romae ne in vſu quidem, nedum in honore fuiſſe, rudi ſcilicet ac bellicoſa tum ciuitate, docet Sueton. *de illuſtr. Gramm.* I. ex quo etiam diſcimus, mediocre eius exſtitiſſe initium, profitentibus eam artem non niſi ſemigraecis, immo & libertinae conditionis hominibus. Sane L. TITINIVS L. L. AMAZON GRAMMATICVS memoratur apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ.* I, *228 p.216.* M. POMPILIVS M. L. FORTVNATVS GRAMM. apud Grut. Inſcr. p. MXXXV, *6.* vt alia iam exempla praetermittam, quae & ipſe Suetonius ſuggerit. Primus hoc ſtudium in vrbem intulerat Crates Malleotes, qui miſſus ad ſenatum ab Attalo Rege, inter ſecundum & tertium bellum Punicum, quum fracto crure decumberet, adſidue diſſerendo, Romana ingenia excitauit. Sequuti eum ſunt alii, praecipue poſt Q. Metelli tempora. poſt quae adeo ſenſim creuit grammatices honor, vt ne clariſſimi quidem viri ab ea ſe abſtinerent, & aliquando ſuper viginti celebres ſcholae in vrbe florerent. Suet. *de Illuſt. Gramm.* III. Sed plerique docebant priuatim, aut certe magno virorum illuſtrium aere conducti. Primus centena in annum

(*f*) Teſte Sueton. *De Illuſtr. Gramm. IV.* vbi erudita ſunt, quae adnotauit Iſ. Caſub. *p. m.* 732.

num ſeſtertia accepit Verrius Flaccus ſub Auguſto & Tiberio Suet. *de Gramm.* XVII. Poſtea ſenſim inualuit, vt & Grammatici publicis inuitati ſtipendiis docerent. Ael. Spartian. *Vit. Hadr.* XVII. adeo vt ſtipendium eorum ordinarium temporibus Luciani eſſent μύριαι δραχμαὶ, id eſt ſeſtertia quadraginta, aurei quadringenti, vel mille coronati monetae noſtrae Belgicae. Vid. Gronou. de Pecun. vet. L IV. cap. XI p. 729 Immo & annona iis quotannis coepit diſtribui, quam aliquoties iis deminutam reſtitutamque eſſe, patet ex Symmach. *Epiſt.* I, 33. Caſſiodor. *Epiſt.* IX, 21. vt & *L.* 11. *C. Theod. de Medic. & Profeſſor. Lib.* XIII. *Tit.* III.

XVII. Serius multo, immo & difficilius Romae recepti ſunt rhetores, quippe quos anno V. C. Iↄ XCII. C. Fannio Strabone & M. Valerio Meſſala Coſſ. SCo; deinde anno V. C. Iↄ CLXI. a C. Domitio Ahenobarbo & L. Licinio Craſſo cenſorio edicto vrbe expulſos conſtat. Suet. *de clar. Rhet.* I. Poſtea & rhetoricam priuatim docere coeperunt plures, quorum aliquot recenſet Sueton. *de clar. Rhet.* III. *ſequ.* Primus vt diſerte notat Euſeb. *in Chron. n.* MMCIV, publice Romae docuit, ſalariumque e fiſco accepit Quinctilianus, idque ſub Domitiano. At iam Veſpaſianum Latinis Graecisque rhetoribus annua centena id eſt, aureos mille e fiſco conſtituiſſe, tradit Sueton. *Veſp.* XVIII. Poſteriores Imperatores ea in re modo liberaliores modo tenaciores fuerunt. Sub Marco enim rhetorum ſtipendium fuere drachmarum decem millia, Lucian. *Eunuch.* id eſt, aurei CCCXXXIII &

XVII. Profeſſio rhetorices.

& regales IV. ceu rationes init Theod. Marcil. ad Suet. *Vesp. cap.* 18. vel cccc. vti Gronouius Tatianus qui sub Commodo floruit sexcentos aureos philosophis scribit datos, ex quo & salaria rhetorum sexcentorum aureorum fuisse videntur. Theod. Marcil. *ad* Sueton. *Vesp. l. c.* Immo Eumenius rhetor liberalitate Principis salarium sexcentorum millium nummum sese accipere gloriatur, in *Orat. pro restaur. schol.* XI, qui ex Gronouii calculo conficiunt XLV. millia florenorum Hollandicorum.

XVIII. Professio philosophiae.

XVIII. Eadem paene Romae philosophorum fata fuerunt. Ii quoque cum Rhetoribus pulsi A. V. C. DXCII. Idem saepius factum, cum antea, tempore Catonis, tum etiam sub Domitiano, Suet. *Domit. cap.* X. sub quo Epictetus quoque Roma excedere iussus est. Interea tamen semper priuatim floruit philosophiae studium. Primus philosophis stipendia & honores concessit Antoninus Pius. Iul. Capitolin. *Vit. Anton.* XI vt & post eum D. Marcus, qui vti ipse serio philosophabatur, ita omnis generis doctoribus annuam mercedem constituebat. Xiphilin. LXXI. p. 814. Hoc quoque salarium annuum ordinarie DC. aureorum fuisse, ex Tatiano colligimus cum Casaub. *Not. ad Sueton. Vesp. cap.* 18. At nonnullis tamen minus datum est. Luciani enim tempore singula philosophorum genera acceperunt decem millia drachmarum, id est, cccc aureos Lucian. *Eunuch. p.* 161. *Tomo* IV. Tantundem datum fuit Theodoto Sophistae apud Philostr. *Vit. Sophist.* II.

XIX.

XIX. Medicina Romae ſero coli, & in aliquo pretio haberi coepit. Seruos ſolos ac libertos artem hanc feciſſe negat quidem Carolus Sponius *dans les recherches d'antiquité Diſſert.* XXVII. ſed eum artis ſuae amore falli, ſatis patet ex Sueton. *Calig.* VIII. Quinctil. *Inſt.* VII, 2. Senec. *de Benef.* III, 24. Varr. *de re ruſt.* I, 16. Ipſi lapides nobis plura exempla ſeruant. Apud Reineſium *Inſcr. Claſſ.* XI, 8. eſt Q. CLODIVS, Q. L. NIGER, MEDICVS OCVLARIS. Apud Grut. *p.* MCXI, 6. Fabret. *Inſcr. cap.* IV. *p.* 300. Spon. *Miſc. Erud. Ant. p.* 143. & Maluaſ. *Marm. Felſin. p.* 219. TIBERIVS (ILLVSTRIVS,) TI. CAES. AVG. SER. CELADIANVS, MEDICVS OCVLARIVS, alia marmora, quae Graterianus Index in titulo: *officia domus auguſtae & priuatae* facile vnicuique ſuggeret, hic praetermittimus. Immo & ſeruas & libertas feciſſe medicinam, patet ex marmoribus apud Gruter. *Inſcr. p.* DCXXXVI. vbi occurrit IVLIA, Q. L. SABINA, MEDICA, MINVCIA. C. L. ASTE, MEDICA, SENTIA ELIS, MEDICA. Tales etiam erant obſtetrices, quae medicamenta dare ſolebant, *L. 9. pr. D. ad L. Aquil.* veluti SVAVITAS L. AGREPINAE, OBSTETRIX, apud Grut. *Inſcr. p. DCXXXVI*, 4. Ceterum primus medicos ciuitate donauit Iulius Caeſar; Suet. *Iul.* XLII. Auguſtus vero Antonii Muſae, liberti, opera e graui ac periculoſo morbo reſtitutus, Muſae ius aureorum annulorum, vniuerſo medicorum ordini immunitatem dedit Dio. Caſſ. LIII. p. 592. Hinc multis Veſpaſiani, Hadriani alio-

XIX. Profeſſio medicinae.

aliorumque rescriptis confirmatum est illud priuilegium *L. vlt.* §. 30. *D. de mun. & hon.* Postea quum nimis multi medicinam professi immunitate fruerentur certum definiri numerum placuit. *L.* 6. §. 2. *D. de excusat.* Alexander porro medicis annonam addidit. Lamprid. *Alex.* XLII. Posteriores vero Imperatores eorum immunitatem auxerunt ac confirmarunt pluribus constitutionibus, quae etiamnum exstant in *C. Theod. tit. de medic. & profess.* Brisson. *Ant. Sel.* *II,* 3. qui etiam sequente capite ostendit χειρȣ́ργȣς simul fuisse plerosque medicos. Hinc & *vulnerarii* vel *vulnerum medici* vocantur. Plin. *Hist. Nat.* XXIX, 1. nec non *medici chirurgi* in Marmore hoc apud Manut. *Orthogr. p.* 243.

CARESTE. CONSERVAE. ET. CON-
IVGI.
GELADIVS. ANTINOVS. DRVSI.
MEDICVS CHIRVRG
BENE. MERENTI. FECIT. EA. VI-
XIT. AN. XVII.

Apud Grut. *Insc. p.* CCCC, 7. laudatur MEDICVS CLINICVS. CHIRVRGVS. OCVLARIVS. Celebres etiam fuere *iatraliptae*, seu medici vnguentarii, de quibus. Plin. *Hist. Nat.* XXIX, 1.

XX. Professio iurisprudentiae.

XX. Iurisprudentiae studium Romae semper floruit. Primus tamen illud professus est Tiberius Coruncanus. *L.* 2. §. 2. *D. de O. I.* Quem deinde alii sequuti sunt, qui vero, vt Cicero ait *in Bruto* XLI. *nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponebant, sed eodem tempore & discentibus satisfaciebant, & consulentibus.* Sic verbi gratia Q.

Scae-

Scaeuola, quanquam nemini ſe ad docendum dabat, tamen conſulentibus reſpondendo, ſtudioſos audiendi docebat. Cic. *Brut.* LXXXIX. Vid ſupra *Prooem.n.*42.43. Neque tamen certi quidam atque ordinarii erant iuris profeſſores, ſed, vt quisque ſtudiorum ſuorum habebat fiduciam, ita conſulentibus aeque ac diſcentibus ſe videtur dediſſe. Poſtremo & iureconſulti publice, certo ſtipendio conducti, Romae docere coeperunt, eaque ſchola iuridica Romana in occidente vnica tam frequens fuit, vt ex omni occidente eo iuuenes confluerent. Sic Rutil. Numant. *in itinerar. Lib. I. v.* 109.

Facundus iuuenis, Gallorum nuper ab aruis
Miſſus, Romani diſcere iura fori.

Conſtantius in *vita S. Germani Cap. III. Vt in eum profectio litterarum plena conflueret: poſt auditoria Gallicana intra vrbem Romam* IVRIS *ſcientiam plenitudini perfectionis adiecit.* Plura de hac ſchola Romana iuridica dabunt Io. Sauaro *ad* Sidon. Apollin. *Epiſt. I, 6.* vbi Sidonius Romam *domicilium legum* vocat, Franc. Iuret. *ad* Symmach. *Epiſt. IX,* 83. & Dadin. Alteſerra *Rer. Aquit. III,* 5.

XXI. Qualis fuerit Romae ſchola publica.

XXI. Florentiſſima ergo Romae fuit ſchola, in auditorio Capitolino, in qua Theodoſii & Valentiniani aeuo docuerant Rhetores Latini tres, Grammatici Latini decem, Sophiſtae Graeci quinque, Grammatici Graeci decem, Philoſophus vnus, iurium profeſſores duo. Conring. *Antiq. Acad. Diſſert. I, p.* 22.

XXII. Quales ſcholae per prouincias.

XXII. In prouinciis quoque floruerunt ſcholae, Auguſtoduni, Burdegali, Tholoſae, Nar-

Narbonae, Mediolani, Carthagine, & in plerisque ciuitatibus honoratioribus, in quibus tamen non nisi rhetores & grammatici vtriusque linguae docuisse videntur. Conring. *l. c. pag.* 16. *sequ.* In oriente alia quodammodo fuit scholarum conditio. Alexandriae enim iam inde ab Antoninorum aetate floruit schola ἰατροσοφιςῶν, id est medicorum, tanta celebritatis, vt ad commendationem medici illud satis esse videretur, si fuisset Alexandriae aliquamdiu commoratus. Ammian. Marcellin. *Hist.* XXII, 43. Conring. *Medicin. Hermet.* IX. Beryti vero & Constantinopoli etiam ius ciuile traditum. Et Beryti quidem iam saeculo tertio exeunte studia iuridica floruerunt, *L.* 1. *C. qui aetat. vel profess. se excus.* eandemque scholam eodem tempore obseruante Menagio *Amoenit. iur.* XXIV. magnopere celebrauit. *Gregor. Thaumaturg. Paneg. Origen. p.* 57. Tacita sane huius scholae fuit celebritas, vt eam μητέρα τῶν νόμων *matrem legum* adpellare non dubitet Eunap. *vit. Proaeres. p.* 150. τὸ ἕδος χαρίτων, *Gratiarum sedem* Ioannes in *Anthol. Lib.* 1. *cap.* 68. *epigr.* 29. πόλιν ῥωμαϊκωτέραν, καὶ τῶν νόμων τούτων παιδευτήριον, *ciuitatem plane Romanam, & legum Romanarum Gymnasium* Gregorius Thaumaturg. *l. c.* δίκης πέδον ἄςυ θεμίςων, iuris domicilium & vrbem iureconsultorum. Non. *in Dionysiac. Lib.* XLII. *Legum* denique *nutricem* Iustinianus. *Constit. omnem.* §. 7. *ad. Antecess.* Beryto euocari consueuisse iuris peritos, qui adsiderent magistratibus vt sine fauore & odio cognoscerent, ex vetere chorographo obseruat Iac. Gothofred. ad *L.* 1. *C. Theod. de adsess. domest.*

Docebant

docebant ibi Antecessores quatuor, ceu ex d. *Const. omnem. ad Antecessores* colligit Menag. *Amoen. Iur. Cap. XXIV.* p. 134. Sed vrbs, quae in iure nostro *pulcherrima & splendidissima*, immo *metropolis* vocatur, paulo post Iustiniani tempora terrae motu euersa est, Agath. II, p. 285. Quam ruinam epigrammate non vno defleri videas in *Anthol. I, 68. Epigr. 19. & sequ.* Constantinopoli iuris professores duos reliquis addidit Theodosius, philosophiae vero doctorem adiecit Iustinianus, vt adeo schola Constantinopolitana Romanae illi per omnia fuerit similis. Conring. *Antiq. Acad. Diss. I. p. 21. sequ.* Alibi, quam Romae, Constantinopoli & Beryti ius Romanum doceri, & maxime Alexandrinos & Caesarienses antecessores iuris habere, vetuerat Iustinianus. *Const. Omnem reip. §. 7. ad Antecessores.*

XXIII. Immunitas a tutelis professoribus concessa.

XXIII. Omnes ergo Grammatici, rhetores & medici Romae docentes, aut in patria has artes exercentes, qui intra numerum erant, a tutela & cura habebant vacationem §. 15. *Inst. h. t. l. 6. §. 1. D. h. t. & tit. C. de profess. & medic.* Iisdem & philosophi accensentur. *L. 6. §. 5. D. h. t.* nec non iureconsulti Romae docentes, *L. 6. §. 12. D. eod.* immo omnes vbique artium professores. *L. 6. C. de profess. & med.* Minus vero eo priuilegio gaudebant hydraulae, poetae, aliique quibus nullis in scholis publicis erat locus. Vinn. *Comm. ad §. 16. Inst. h. t. p. 139.*

TIT. XXVI.

DE

SVSPECTIS TVTORIBVS VEL CVRATORIBVS.

NOn ſolum excuſari, ſed & remoueri a tutela & curatione nonnulli poterant, ſi vel doloſe vel ſegniter pupillorum minorumque res adminiſtrare & curare dicerentur, vel vlla malae fidei in eos caderet ſuſpicio. Tales dicebantur SVSPECTI, & de his ad hunc titulum agendum.

I. Suſpecti crimen e XII. Tabulis.

I. Suſpecti crimen ex lege XII. Tabularum deſcendere, ipſe agnoſcit Imperator *princ. Inſt. h. t.* vt & Vlpianus *L.* 1. §. 2. *D. de ſuſp. tut.* nec obſcure id teſtatur Cic. *de Offic. III,* 15. In iis tabulis cautum fuerat: SI TVTOR DOLO MALO GERIT, VITVPERATO, QVANDOQVE FINITA TVTELA ESCIT, FVRTVM DVPLIONE LVITO. Gothofr. *Leg. XII. Tab. VII.* Quamuis vero *ſuſpecti* vocabulum in hac lege, ſi ita concepta fuit, non occurrat: praecipue tamen veteribus *ſuſpicio* eſſe dicebatur, vbi dolus malus videbatur metuendus. Hinc Terentius *Eunuch. III,* 3.

- - - Iam tum erat ſuſpicio,
Dolo malo haec fieri omnia.

Quum ergo de eo tutore in lege ageretur, qui minus ex fide tutelam gereret: iureconſulti eum vocarunt SVSPECTVM, quemadmodum

dum & actionem ipsam *crimen suspecti* (a) adpellabant. *princ. Inst. h. t.* Quamuis autem ex XII. Tabulis sit hoc crimen: Decemuiri tamen illud, sicut & alia iura, ab Atheniensibus acceperant, apud quos nota erat ἡ τῆς ἐπιτροπῆς γραφὴ, quam cuiuis instituere licebat aduersus tutorem qui pupillum vlla adfecerat iniuria. Iul. Pollux *Lib. VIII. cap. VI. Segm. 35.*

II. Quinam suspecti fieri potuerint? quinam postulare?

II. Suspecti postulari poterant omnes tutores, siue dati ex lege Atilia, siue testamentarii, siue legitimi. *L. 1. §. 5. D. h. t.* Immo & patroni huic iudicio eatenus erant obnoxii, vt eorum famae parceretur, *L. 1. §. 5. D. §. 2. Inst. h. t. L. 9. D. de obsequ. par. & patr.* id quod etiam in agnatis obseruari, ipsius pupilli videbatur interesse: vnde & his potius curator adiungi solebat. *L. 9. D. h. t.* Praeterea & omnes postulare suspectos poterant promiscue, vnde & *quasi publica* erat haec accusatio §. 3. *Inst. h. t. L. 1. §. 6. D. h. t.* Quamuis enim vere publicum non esset hoc iudicium, quum caussa ne quidem criminalis haberetur, & hinc apud magistratus qui iurisdictione tantum gaudebant, e. g. apud Praetorem institueretur: in multis tamen imitabatur iudicia publica. Praeterquam enim quod cuiuis e populo accusandi ius esset: vocabula etiam eiusmodi adhibebantur, quorum alias in publicis tantum iudiciis erat vsus, vt puta, *crimen, accusatio*, quae omnia κατ' ἀναλογίαν in hac caussa vsurpantur, Hub. *Praelect. ad Inst. I, 26.*

R 2 III.

(a) Crimen hic est idem ac accusatio, quare & Theophilus κατηγορίαν vertit. Vid. Brisson. *de Verb. sign. voce crimen, p. 153.*

(a)

III. Suspectis interdicebatur administratione. Eorundem remotio & infamia.

III. Suspectis hac actione factis, primo omnium administratione tutelae interdicebatur, & interim dabatur curator. *L. 7. C. h. t* Deinde si eos vel dolo malo, vel culpa sua, parum diligenter tutelam gessisse, adpareret, remouebantur; ab eaque interdictione & poena nec promissa satisdatio liberabat. §. 12. *Inst. h. t.* Praeterea & infamis erat tutor, quotiescumque doli culpaeue latae fuerat conuictus § 6. *eod.* Commune id hoc iudicium habet cum omnibus reliquis, quae occasione tutelae oriuntur, veluti actionibus *tutelae* & *de distrahendis rationibus.* Hinc *turpe tutelae iudicium* memorat Cicero *de Orat. I, 26.* & *pro A. Caecina III.* Idem *pro Q. Roscio Comoedo* VI. *Si qua sunt priuata iudicia summae existimationis, & paene dicam capitis, tria haec sunt fiduciae, tutelae, societatis. Aeque enim perfidiosum & nefarium est, fidem frangere, quae continet vitam, & pupillum fraudare, qui in tutelam peruenit; & socium fallere, qui se in negotio coniunxit.*

IV. Poena tutorum quorumdam extraordinaria.

IV. Nonnunquam etiam, si dolum insignem aliaque delicta interuenisse adpareret, tutores tam nefarii ad Praefectos vrbi remittebantur, extra ordinem puniendi: §. 10. *Inst. h. t.* maxime si libertus tutor filios vel nepotes patroni fraudasset. §. 11. *eod.* Quum enim merum in vrbe imperium non esset penes Praetores, sed penes Praefectum vrbi, cuius iam pridem erat, animaduertere in crimina, quae intra vrbem, vel centesimum milliare extra eam, committerentur: Tacit. *Annal. VI*, 11. Dio Cass. *LII. p. 547.* Suet. *Aug. XXXVII. L. 1. princ.*

§. 3.

§. 3. 4. 10. *D. de praef. vrb.* oportebat omnino praetorem reos animaduersione vel supplicio dignos ad Praefectum vrbi mittere. Qua remissione opus non erat in prouinciis, vbi Procoss. & Praesides & iurisdictione & imperio mero gaudebant. Insigne huius seueritatis exemplum statuit Galba, qui tutorem, quod pupillum, cui substitutus erat, necasset, in crucem sustulit, & quum se ciuem esse clamaret, ei crucem dealbatam & ceteris altiorem statui iussit. Sueton. *Galb. IX.*

V. Ceterum ab hoc iudicio diuersa erat actio *de distrahendis rationibus*, quae finita demum tutela contra tutorem, qui furtim aliquid subtraxerat, dabatur in duplum, *L. 55.* § 1. *D. de adm. & peric. tut.* quo pertinent vltima legis XII Tabularum, verba : QVANDOQVE FINITA TVTELA ESCIT, FVRTVM DVPLIONE LVITO. Sed de ea actione satis multa notant doctores, nihil vt addendum iam videatur. V. Actio de distrahendis rationibus.

ADPENDIX.

LIBRI I.

DE

IVRE ANTIQVO CIVIVM ROM. LATINORVM, ITALIAE, PROVINCIARVM, NEC NON CONDITIONE PEREGRINORVM.

Liber Institutionum primus totus agit de diuisionibus personarum ratione status. Quum vero personarum status maxime triplex in iure Romano traderetur, *libertatis* puta, *ciuitatis & familiae*: Tribonianus non nisi eas attulit diuisiones personarum, quae ad libertatis familiaeque statum pertinere videbantur. De ciuitatis statu nihil disseruit, forsan, quod ea, quae huc pertinent, iura tantum non omnia euerterat Antonini Caracallae constitutio, de iure ciuitatis cum omnibus orbis Romani incolis communicando. *L.* 17. *D. de statu hom.* Ast quamuis excusari mereatur Tribonianus: nos tamen forsan non aeque videremur excusandi, si tam praeclaram antiquitatum Romanarum partem, quae tot iuris nostri veterumque auctorum locis tam egregiam lucem accendit, intactam plane praetermitteremus. Iuuabit itaque post Car Sigonii, Ez. Spanhemii, aliorumque luculentissimas commentationes (*a*) ea

(*a*) Haut pauci de hac re egregios ediderunt commentarios.

ea de iure ciuium Romanorum, Latinorum, Italorum, prouincialium, deque ſtatu & conditione peregrinorum hic coniunctim exhibere, quae ad illuſtrandum ius Romanum quam maxime facere videbuntur.

I. Ex quo Roma initio per Latium, tum per Italiam, ac denique per vniuerſum paene terrarum orbem arma victricia circumtulit: quadripartita eſſe coepit hominum huic imperio ſubiectorum differentia. Alio enim iure CIVES, alio LATINI, alio ITALICI, alio denique PROVINCIALES vtebantur. Priores tres gradus coniungit Claudius Imp. apud Tacit. *Annal. XI*, 24. *Omnia P. C. quae nunc vetuſtiſſima creduntur, noua fuere: plebeii magiſtratus poſt patricios;* LATINI *poſt plebeios, ceterarum* ITALIAE *gentium poſt Latinos.* Habes hic CIVES, LATINOS, ITALICOS, ita coniunctos, vt intelligas, *ciuitatem iure Latii*, hoc *iure Italico* praeſtitiſſe. Omnium poſtremae conditionis erant PROVINCIALES, quos ideo Italicis poſtponit Suet. *Veſpaſ. IX.* *Ordines exhauſtos ſuppleuit, honeſtiſſimo quoque* ITALICORVM *ac* PROVINCIALIVM *adlecto.*

I. In Romano imperio alii erant ciues, alii Latini, alii Italici, alii prouinciales.

II. Quicunque ciuitatis iure non fruebantur, ii veteribus *hoſtes*, & paullo poſt, inflexa in deterius

II. Peregrini qui fuerint?

tarios. Caroli Sigonii & Ez. Spanhemii aeterna atque excellentiſſima opera nemini ignota ſunt. His addendi Alex. ab Alex. *Genial. Dier. IV*, 10. Onuphr. Panuin. *de Imp. Rom. V.* Selden. *de Synedr. II, p.* 62. Henr. Dodvvell. *Praelect. Cambden, p.* 194. Petr. Ioſ. Cantelius *de Rep. Rom, p.* 208.

terius huius vocabuli ſignificatione peregrini vocabantur. Cic. *de offic. I*, 12. Feſtus *voce hoſtis. p.* 297.

CAP. I.

DE IVRE QVIRITIVM ET CIVITATIS.

III. Olim omnes, qui Romam commigrarunt, promiſcue ciues facti.

III. Ac primo quidem, quum noua vrbs non admodum adflueret ciuibus: promiſcue iura ciuitatis impetrabant, quicumque vel in vrbe vel in agro Romano Lares figere conſtituerant. Liu. *I*, 8. Immo tantum erat Romuli ſtudium amplificandi ciuitatem, vt & hoſtes deuictos plerumque in vrbem transferret, agroque adſignato, in curias adſcriberet. Hunc in modum ciuitatis iura cōmunicauit cum Caeninenſibus, Camerinis, Antemnatibus, Cruſtuminis, ac poſtremo etiam cum Sabinis Dionyſ. Halic. *Antiquit. Rom. II. p.* 103. & 111. Liu. *I*, 13. Vnde Claudius apud Tacit. *Annal.* X*I*, 24. *At conditor noſter, Romulus, tantum ſapientia valuit, vt plerosque populos eodem die hoſtes, dein ciues habuerit.* Sequuti ſunt hoc exemplum ceteri Reges, qui Albanos, aliosque populos deuictos Romam tranſtulerunt, ac ciuitatis fecerunt participes. Liu. *I*, 29. 33. Qua de re Cicero *pro Cornel. Balbo XXXI. Illud vero ſine omni dubitatione maxime noſtrum fundauit imperium, & populi Romani nomen auxit, quod princeps ille creator huius vrbis, Romulus, federe Sabino docuit, etiam hoſtibus recipiendis augeri ciuitatem oportere.* Sic initio, vt recte obſeruat Dionyſius *IV. p.* 256. ἅπασι τοῖς ξένοις ἐπέτρε-

ἐπιτρέψαντης πόλεως μετέχειν, *quoslibet exteros admittebant, ad ius ciuitatis*, ne iis quidem exclusis, qui e iusta seruitute fuerant manumissi. Hos enim omnes e Ser. Tulli instituto ciues Romanos factos, & in quatuor vrbanas ciuium Romanorum tribus descriptos esse, ex eodem adparet Dionysio. Non segnius aliquamdiu, libera iam republica, prouiderunt Romani, vt ciuitatis iura cum quamplurimis communicarentur, maxime post captam & incensam a Gallis vrbem, quam vt tanto splendidius instaurarent, nouos & peregrinos ciues adsciuerunt ex Veientibus, Capenatibus & Faliscis, iisque agri partem adsignarunt, teste Liuio *VI*, 4. Et sane prudenter id prouisum est a Romanis. Quum enim Romanae reipublicae salus in armorum vi posita videretur, quae nulla esse poterat sine numerosa ciuium multitudine, merito de augendo ciuium numero quam maxime fuere solliciti, vt luculenter ostendit Dionys. Halicarnass. *II. p.* 89, *&* *III. p.* 148.

IV. Postea & aliis, qui in oppidis suis manebant, ius ciuitatis datum.

IV. Postea factum est, vt praeter eos, qui domicilium in vrbe vel agro Romano constituerant, quiue in vrbanas vel rusticas tribus fuerant descripti, etiam peregrinis aliorum oppidorum, & qui in iis remanebant, incolis, aut victis etiam, nec tamen in vrbem abductis hostibus, modo singulis modo vniuersis ius Romanae ciuitatis Senatus populique iudicio atque auctoritate deferretur. Sic Dionysius Halic. *II. pag.* 89. obseruat, Romanos captas vrbes non exscidisse, sed in [alias misisse colonos, ἐνίαις δὲ καὶ πολιτείαν μεταδιδόναι, *aliis*

aliis ciuitatem dediſſe. Quo pertinent etiam illa Liuii *XXVI*, 24. *Iam inde a maioribus traditum morem colendi ſocios, ex quibus alios in ciuitatem atque aequum ſecum ius accepiſſent.* Quicunque ergo adepti Romanae ciuitatis iura in oppidis ſuis manebant, ii MVNICIPES dicebantur. Simul ac vero Romae fortunarum ſuarum ſedem collocabant: CIVES INGENVI erant, ceu eos vocat Cicero *in Bruto Cap. LXXV.* Sic M. Porcius Cato, quamdiu Tuſculi eſt commoratus, municeps fuit: vbi Romam commigrauit, ciuis Romanus, quamuis iam ante iure ciuitatis Romanae etiam in municipio ſuo frueretur. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I*, 1. *p.* 16. Ex quo patet, alios fuiſſe *ciues ingenuos* , vel optimo iure ciues, alios *municipes.* Illi Romae domicilium, tribum & honorum petitionem fuerant conſequuti: hi, tameſi tribum atque honorum petitionem adepti eſſent, tamen domicilio carebant.

Vnde alii ciues ingenui alii municipes.

V. Municipum duplex erat patria, ſed Roma tamen patria maior.

V. Illi, (tametſi alias ciuis Romanus plurium ciuitatum ciuis eſſe haut poſſet,) tum in municipio ſuo, tum Romae magiſtratus recte gerebant, ideo quod non tam duarum diuerſarum vrbium, etſi aliqua inter eas priuati iuris eſſet varietas, quam vnius, ciues cenſerentur. Ez. Spanhem *Orb. Rom. Exerc. I*, 1. 7. *p.* 13. *Tom. XI. Theſ. Ant. Rom.* Duplex ergo municipibus erat patria: altera in qua nati; altera, qua excepti erant, quamuis haec veluti maior eſſet, & illa in hac contineri videretur, vt praeclare oſtendit Cicero *de Leg. II*, 2. quem locum totum adſcribere licebit. 'Interrogauerat Atticus, cur Cicero Arpinum *germanam patriam ſuam* adpellarit:

pellarit? Cui Cicero: *Ego mehercule & Catoni & omnibus municipibus duas esse censeo patrias: vnam naturae, alteram ciuitatis: vt ille Cato, quum esset Tusculi natus, in populi Rom. ciuitatem susceptus est. Itaque quum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris.* Et quibusdam interiectis: *Sic nos & eam patriam ducimus, vbi nati, & illam, qua excepti sumus. Sed necesse est, caritate eam praestare, qua reip. nomen vniuersae ciuitatis est: pro qua mori & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere & quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, quae genuit, quam illa, quae excepit. Itaque hanc meam esse patriam, prorsus nunquam negabo, dum illa sit* MAIOR, *& haec in ea contineatur.* Hinc saepe fiebat, vt vnus idemque & Romae & in municipio suo summos honores gereret. Ita Milo, dum iam Romae consulatum petebat, Dictator erat Lanuuii in patria naturali. Cicero *pro Milone XXXVII.* Et Ciceronis filius Aedilis apud municipes suos Arpinates patris voluntate factus est, teste eodem Cicerone *Epist. ad Fam. XIII,* 11. Immo ipse Hadrianus iam Imperator veteri ritu in patria sua Quinquennalem se creari passus est. Spartian. *vit. Hadr.* XX. Inter municipes tamen & ciues ingenuos aliquam fuisse priuati iuris varietatem, paullo post docebimus.

VI. Hinc porro ciuitate donati etiam Latini quidam, sed non eodem iure.

VI. Postea, vbi maior paullatim dignatio Romanae ciuitatis esse coepit: ius ciuitatis parcius dari, & vix cum quibusdam Latii populis vel ad augendam rem Romanam, vel honoris caussa communicari coepit. Liu. *VIII,* 13. *&* 14. Eius

Eius beneficii Latinorum populis ac Hernicis dati primus auctor Sp. Cassius, tertium Consul circa annum V. C. CCLXVII. Dionys. Hal. *VIII. p. 538. sequ.* Ast quum consul ille popularis & de adfectata tyrannide suspectus, tam late hoc populi Romani beneficium interpretaretur, vt Latinis & Hernicis cum iure ciuitatis etiam ius suffragii datum contenderet; solebant deinde Romani ius ciuitatis ita dare, vt pro diuerso sociorum in populum Romanum studio, modo ius suffragii simul concederent, modo illud disertis verbis exciperent. Primi sine iure suffragii ciuitatem acceperunt Caerites. (b) Strabo *Geogr. V. p.* 222. Gell. *Noct. Att. XVI*, 13. Mox & Campanis equitibus, Fundanis & Formianis eadem lege data ciuitatis iura. Liu. VIII, 14. nec non Acerranis, Liu, VIII, 17. Anagninis, Liu. IX, 43. aliisque pluribus, de quibus accurate Ez. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. I*, 1. 8. *p.* 16. *sequ.* Contra ea Lanuuini, Aricini, Nomentani, Pedani aliique in ciuitatem ita accepti sunt, vt & iure ferendi suffragii, & capiendi in vrbe muneris gauderet: vnde & eiusmodi oppida veluti κατ' ἐξοχὴν MVNICIPIA, dicta vt docet Vlpian. *L.* 1. §. 1. *D. de municip.*

VII.

(b) Inde factum, vt Censores eos, quos suffragii iure priuabant, *in Caeritum tabulas referre* dicerentur. Gell. *l. c.* Ascon. Paedian *in* Cicer. *Diuinat. p.* 1759. De his intelligendus Horatius. *Epist. I. 6. v.* 62.

- - - - - Caerite cera
Digni, remigium vitiosum Ithacensis Vlyssis.

(c)

VII. Inualuit praeterea, vt etiam a *iure Latii* via pateret ad iura ciuitatis iis omnibus, qui in patria, Latio donata, magiſtratus geſſerant. Appian. *de Bell. Ciuil. II. p.* 443 Strabo *IV. p.* 187. Quod ius Traiani adhuc aeuo valuit, vt patet ex verbis Plinii *Paneg. XXXVII. His quoque, quibus per Latium ciuitas Romana patuiſſet.*

VII. Qui in Latinis ciuitatibu. magiſtrat9 geſſerant, fiebant ciues.

VIII. Poſtremis reipublicae temporibus latius paullatim diffuſum eſt illud Romanae ciuitatis beneficium. Quum enim paullo ante quibusdam tantum Latii vrbibus ius ciuitatis Romanae ſummi beneficii loco concederetur: lata deinde lex eſt, vt e ſociis ac Latini nominis promiſcue, qui ſtirpem ex ſe domi reliquerant, ciues Romani fierent. Liu. XLI, 8. Acceſſit altera lex anno Iↄ CLXIII. a Seruilio Glaucia, de repetundis lata, vt Latinis eſſet ius ciuitatis conſequendae in illius ciuis ſeu ſenatoris locum, qui accuſatus ab iis repetundarum, a Romanis fuiſſet damnatus. Cicero *pro Balbo XXIV.*

VIII. Ciuitatem quoque impetrabant Latini, ſi ſtirpem domi reliquiſſent aut aliquem accuſaſſent repetundarum.

XI. Primus L. Iulius Caeſar, (*c*) occiſo iam

IX. Ciuitas cum omnibus

(*c*) Non leuiter ergo errat editor Ciceronis orationum Pariſienſis nouiſſimus, qui hanc legem Iuliam latam putat a Sex. Iulio Caeſare, Conſule A. V. C. DCLXII. Multoque grauior error eſt Ant. Auguſtini, *de Leg &c. SC, pag.* 120. *T.* 1. *Theſ. Ant. Rom.* qui Caeſarem Dictatorem huius legis auctorem fingit. Sex. Iulio Caeſari tribuere videtur Appianus *de Bello Ciu. I. p.* 379. Sed quum Sex. Iulius Caeſar anno V. C. DLXIII. cum L. Marcio Philippo; L. Iulius Caeſar vero anno ſequente

Latinis & Italis communicata legibus Iulia & Plotia.

iam vt videtur, collega P. Rutilio Lupo anno V. C. IↃ CLXIII. lata lege Iulia, ciuitatem ſociis ac Latini nominis dedit, qui flagrante bello Italico in fide manſerant. Appian. *Bell. Ciu. I, p.* 379. Cicero *pro Balbo XII.* Vell. Paterc. II, 16. 17. Poſtea confecto triſti illo bello ſociali, vel anno V. C. IↃCLXV. Cn. Pompeio Strabone & L. Porcio Catone conſulibus, vt patet ex Aſcon. Padian *ad Orat. Cic. pro C. Cornel.* vel ſequente anno IↃ CLXVI. L. Cornelio Sulla & Q. Pompeio Rufo Coſſ. (*d*) lata lege Plotia a M. Plautio Siluano & C. Papirio Carbone Tribunis plebis, ciuitas communicata cum omnibus ſociis Latini nominis, immo & peregrinis illis, *qui federatis ciuitatibus adſcripti fuiſſent, ſi tum quum lex ferebatur, in Italia domicilium habuiſſent, & ſi ſexaginta diebus apud Praetorem eſſent profeſſi.* Cicero *pro Archia Poeta VII.* Poſtremi arma poſuerant Lucani & Samnites, ſed & hos tamen ciuitate donari placuit A. V. C. IↃ CLXX. Flor. *Epit. Liu. LXXXIV.* ex quo loco etiam conſtat, nouis his ciuibus per vniuerſam Italiam ius ſuffragii fuiſſe datum. Et initio quidem in octo nouas, id eſt, poſtremas tribus vrbanas conlecti fuerant; Vellei. II, 20. poſtea in veteres XXX. poſt

ſequente cum P. Rutilio Lupo conſulatum geſſerit: vero ſimilius eſt, hunc legem tuliſſe, & quidem, collega Rutilio iam occiſo. Vnde ſimul patet, cur a ſolo Iulio lex nomen acceperit, nulla collegae facta mentione. Vid. Schvvarz. *de iure Ital. §. III.* Ezech. Spanhem. *Orb. Rom I, 1. 13. p.* 30.

(*d*) Minime vero ſubſequente Cinnae conſulatu, vt tradit. Flor. Epit. Liu. *Lib. LXXX.*

(*e*)

post irritos P. Sulpicii, Tribuni plebis & C. Marii conatus translati sunt a C. Cinna consule. Appian. *de Bello ciu. I. p.* 380. Epit. Liu. XXX. Ex quo tempore aequo per omnia iure vsi sunt ciues Romani veteres & noui per vniuersum Latium & Italiam, adeo vt & ius petendi honores habuerint, (Cic. *pro Sulla VI. VII.*) & ius census, (Onuphr. Panu. *ad fast. consul. anno* ІↃ CLXVIII. ius sacrorum publicorum. Noris *Cenotaph. Pis. Diss. I. cap. 5. p.* 72. Ez. Spanh. *Orb. Rom. I,* 1. 13. *p.* 30.

X. Italia tunc a supero mari Arimino & Ancona, seu Rubicone fluuio, ab inferiore Luca terminabatur: reliquum tractum ad Alpes vsque Galli Cisalpini & Veneti insederant. Galli porro in Cispadanos & Transpadanos diuidebantur. Priores ciuitate donati Cispadani, vtpote Italiae propiores. Ez. Spanh. *Orb. Rom. I,* 1. 14. *p.* 32. Postea & Transpadani ciuitatis iura obtinuerunt vna cum Venetis. Nam quum antea Latii ius impetrassent a Pompeio Strabone: (Ascon. Paedian. *in Ciceron. Pison. p.* 262.) ipsum ciuitatis ius eis dedit C. Iulius Caesar anno V. C. ІↃ CCVII. Dio Cass. *Hist. XLI. p.* 118. Vnde non mirum Galliam hanc Cisalpinam ab eo tempore TOGATAM dici coepisse, Tam pleno enim iure fuerant ciuitatis iura consequuti, vt & ad suffragia ferenda petendosque honores non minus, ac reliqui ciues, admitterentur. Sueton. *Caes. IX.* Ez. Spanh. *Orb. Rom. I,* 1. 16. *p.* 39.

X. Paullo post & Gallis cisalpinis ciuitas data.

XI. Extremis reipublicae temporibus non intra Alpes stetit datae ciuitatis Romanae beneficium: sed & cum multis aliis gentibus est communicatum. Exemplo esse possunt vniuersi Gaditani

XI. Vt & aliis quibusdam gentibus.

Gaditani in vlteriore Hiſpania, quos ſecundo conſulatu ciuitate donauit Caeſar. Dio Caſſ. *Hiſt. XLI. p.* 161. Idem pro lubitu deinde quasdam alias ciuitates Hiſpaniae hoc ingente beneficio ornauit, Dio Caſſ. XLIII. p. 233. Quemadmodum & medicis, aliisque ea iura conceſſit. Suet. *Caeſ.* XLII. immo & Siculis omnibus ciuitatem, inaudito exemplo, teſtamento legauerat, quod legatum lata lege confirmauit Antonius. Cic. *Epiſt. ad Fam.* XIV, 12. *Philipp. I*, 24. Verum tamen ea lex Antonii non valuiſſe videtur. Sane ſub Auguſto adhuc plerasque Siciliae ciuitates Latini iuris fuiſſe, diſcimus ex Plin. *Hiſt. Nat.* III, 8.

XII. Auguſtus parce ciuitatem, ſed quibusdam tamen, dedit.

XII. Sub Imperatoribus multo magis prolati ſunt Romanae ciuitatis fines. Auguſtus, equidem teſte Suetonio *Aug. XL. ciuitatem parciſſime dedit, adfirmans, ſe facilius paſſurum fiſco detrahi aliquid, quam ciuitatis Romanae vulgari honorem.* Idem leges haut paucas dedit, quibus aditus ſordidis hominibus intercluderetur ad ciuitatem. Quales praecipue ſunt lex Aelia Sentia, & Fuſia Caninia, de quibus ſupra ſuo loco actum. Vid. Sueton. *Aug.* XL. Immo inter extrema mandata eius, Tiberio & S. P. Q. R. data etiam hoc erat, μητ' ἂν ἐς τὴν πολιτείαν συχνὺς ἐσγράφωσιν, ἵνα πολὺ διάφορον αὐτοῖς πρὸς τὸ ὑπήκοον ῇ. *Ne multos iure ciuitatis donarent, quo magnum inter ipſos & ſubiectos diſcrimen remaneret.* Dio Caſſ. LVI. p. 541. Quibusdam tamen Auguſtum iura ciuitatis dediſſe, patet ex Suet. *Aug.* XLVII. Idque inprimis etiam diſcimus ex eius numis, in quibus laudantur Hiſpaniae municipia,

municipia, de quibus Io. Vaillantius *de Colon. num.* & Ez. Spanh. *Diss. de praest. numism. V. pag. 768. & Orb. Rom. I, 2. 18. p. 47. sequ.* Eadem liberalitate etiam Tiberius & Caius Caligula ciuitatem quibusdam dederunt, ceu ex numis & inscriptionibus idem docuit Ez Spanhemius.

XIII. Liberalior ea in re Claudius.

XIII. Claudius Imperator varie se gessit in concedenda negandaue ciuitate. Quosdam ciuitatem Romanam vsurpantes in campo Esquilino securi percussit. Suet. *Claud.* XXV. Idem tamen Latinis, naues mercaturae caussa fabricantibus, ius Quiritium dedit. Suet. *ibid.* XIX. Vlpian. *Fragm* III, 1. & 6. Quin non solum Galliae Comatae primoribus; sed & vniuersae Galliae Comatae, ius ferendi suffragia, petendique honores dedit. Qua de re Tacit. *Ann.* XI, 24. Senec. *de Benef.* VI, 19. Immo multis eum confertim iura ciuitatis ac sine discrimine dedisse, ac venalia prope illa eius libertos habuisse, testatur Dio Cass. *Lib.* LX. *p.* 676. Vnde lucem capit vox illa Tribuni militum *Actor.* XXII, 28. ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. *Ego vero magno aere hanc ciuitatem comparaui.* quam egregie illustrat Ez. Spanh. *Orb. Rom. I, 2. 19. p. 52. sequ.*

XIV. Quibusnam Nero, Galba, Otho, Vitellius, & Vespasiani ciuitatem dederint?

XIV. Nero, vbi in musicis & curulibus apud olympiam agonibus victor fuerat a iudicibus proclamatus, vniuersam Achaiam libertate, iudices ciuitate Romana, & pecunia grandi, donauit, quod beneficium etiam iis, qui pyrrhicham saltauerant, concessit. Suet. *Ner.* XII. Galba *ciuitatem Romanam raro dedit,* teste Suet. *Galb.* VIII, dedit tamen Bargiasensibus, Laco-

brigensibus, Deobrigensibus & Talabrigensibus, immo & Vesontinis & Cluniensibus, si fides numis sub Galba cusis, in quibus haec oppida Hispaniae & Galliae MVNICIPIA dicuntur. Claud. Chifflet. *Vesont.* I, 28. Harduin. *Num. Vrb* p. 120. Vaillant. *de Colon. T.* I. p. 105. De Othone constat, eum praeter quasdam alias largitiones Lingonibus vniuersis ciuitatem Romanam dedisse. Tacit. *Hist.* I, 78. Vespasianum Stobienses (*e*) in Macedonia ciuitate donasse, constat ex numo apud Spanhem. *Diss. de num. prou. p.* 676. & Plin. *Hist. Nat.* IV, 10. Idem & filii saepe ius ciuitatis veteranis, liberis posterisque eorum dederunt, vt patet ex marmoribus apud Gruter. *Inscr.* p DLXXIII 2. p. DLXXIV, 5. 6. & p. DLXXV, 1.

XV. Traiani & Hadriani in danda ciuitate liberalitas.

XV. Hispaniae potissimum Traianus fauit, ipse Hispanus. Vnde in eius numis occurrunt municipia, Italica, Inlipense, Albengense, Vrgauonense. Quibus ex marmore apud Gruter. *Inscr. p.* CLXII, 3. addendi Icaeditani, Lancienses oppidani, Talori, Interamnienses, Colarni, Lancienses, Transcudani, Araui, Meidubrigenses, Arabrigenses, Banienses, Paesures, quos omnes a Traiano demum ciuitate donatos, non vana diuinatione, coniicit Ez. Spanh. *Orb. Rom.* I, 2. 21. p. 58. Idem Princeps singulis quibusdam subinde ciuitatis iura dedit, rogatu amicorum, vt patet ex Plin. *Epist.* X, 22. 6. 107. 108. Quin quum vicesimas

(*e*) Eos tamen sua aetate iuris Italici fuisse, tradit Vlp. *L.* 8. §. 8 *D. de censib.*

(*f*)

mas hereditatum antea pendere cogerentur noui ciues: eos hoc onere primum Nerua, deinde & Traianus liberauit. Quod Principis beneficium collaudat Plin. *Paneg.* XXXVII. Hadrianus, sequutus Traianum, *Latium multis ciuitatibus dedit, tributa multis remisit*, vt loquitur Spartian. *Vit. Hadrian.* XXI. Ast datae ab eo ciuitatis in numis & lapidibus nulla vsquam fit mentio, nisi quod in marmore sub eo legantur MVNICIPES MVNICIPI. T. AELI. HADRIANI. AVG. CIVILITANI. Grut. *Inscr. p.* CCCLXII, 1. Vnde Ciuilitanos ab eo ciuitate donatos, colligit Spanh. *Orb. Rom.* I, 2, 22. p. 60. Sunt equidem, qui Hadrianum auctorem putant celeberrimae illius constitutionis de ciuitate cum vniuerso orbe Romano communicata, *L.* 17. *D. de statu hom.* quos in eum errorem induxit Chrysostom. *ad Act. Apost.* XXV, p. 875. *Tomus.* IV. *edit. Sauil.* Sed hos rationem fugere, paullo post clarissime adparebit.

An Hadrianus auctor constitutionis, qua ciuitas cum orbe Romano communicata?

XVI. Aeque fallitur Iustinianus Imperator, qui celebrem illam constitutionem Antonino Pio tribuit *Nou.* LXXVIII, 5. quamuis eum ante Spanhemium tantum non omnes caeca fide sequuti sint. (*f*) Ast quamquam amplificatum esse ab Antonino ciuium numerum, vel ex numo praecipuae raritatis constat, in quo AMPLIATOR CIVIVM dicitur:

XVI. An ea Constitutio tribuenda Antonino Imperatori?

 discrimen

(*f*) Contrarium tamen ante Spanhemium obseruarunt Wesembec. *Paratit. ad tit. D. de statu hom n.* 5. Petit, *Leg. Attic. p.* 1:6. Vales. *in Not. ad Excerpta* Dionis *p.* 108. Claud. Salmas. *de modo vsur. cap.* XIX. *p.* 854. *sequ.* Rupert. *ad L.* 2. *D. de orig. iur. c.* 1. *p.* 17. 18.

discrimen tamen ciuium Latinorum, Italicorum, prouincialium, etiam post Antonini Pii tempora superfuisse, cum ex aliis locis adparet, tum ex Inscriptione apud Gruter. p. CCCCVIII, 1. ex qua simul discimus, Antoninum Carnis & Catalis propter aedilitatis gradum apud Tergestanos gestum, iura ciuitatis Romanae dedisse.

XVII. An eam Marcus Imp. ediderit?

XVII. Porro & ii errant, qui cum Victore *in vita Marci M.* Antoninum huius constitutionis auctorem faciunt, in quam sententiam etiam Casaub. *ad* Spartian. *Hadr.* XXI. paullo videtur procliuior. Nam superfuisse sub hoc principe inter ciues & peregrinos discrimen, patet ex celeberrima Lugdunensium Epistola apud Euseb. *Hist. Eccl.* V, 1. vbi aiunt ὅσοι μὲν ἐδόκουν πολιτείαν ῥωμαίων ἐσχηκέναι, τούτων ἀπέτεμνε τὰς κεφαλὰς, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔπεμπον εἰς θηρία. *Quicumque Romani ciues reperti sunt, capite truncati, reliqui traditi bestiis.* Atqui scripserunt haec Lugdunenses extremis Marci Imperatoris annis: adeoque inde recte colligi videtur, M. Antoninum non sustulisse illud discrimen, quod inter ciues ac peregrinos intercessit. Illud tamen certissimum est, tam liberalem in dando ciuitatis iure fuisse M. Antoninum, vt Aristides Rhetor. *Orat. in Rom. pag.* 372. scribere non vereatur: ξένος δὲ οὐδεὶς, ὅστις ἀρχῆς ἢ πίστεως ἄξιος, *nec peregrinum censeri quemquam, qui magistratu vel fide dignus sit,* τὸ Ῥωμαῖον οὐ πόλεως, ἀλλὰ γένους ὄνομα κοινοῦ τινος εἶναι, *Romanum non vrbis alicuius, sed communis cuiusdam generis nomen esse*: & quae sunt huius generis alia. Ez. Spanh. *Orb. Rom. II, 2. p. 67. sequ.*

XVIII.

XVIII. Non minus liberaliter iura ciuitatis Romanae plurimis dedisse videntur Commodus, Pertinax, Didius Iulianus Pescennius Niger, Seuerus. Sed nec hos tamen discrimen illud sustulisse luculenter ostendit Spanh. *Orb. Rom. II,4. & 5. p. 73. sequ.*

XVIII. An ea tribui possit Comodo, Pertinaci, Iuliano, Pescennio Seuero?

XIX, Verus ergo famosae illius constitutionis auctor est Antoninus Caracalla, qui primus edixit, vt, *in orbe Romano qui essent, omnes ciues efficerentur. L.17. D. de statu hom.* Occasionem datae huius legis docent Excerpta Dionis *Valesiana* p 745. Iam pridem Augustus vicesimam induxerat, locupletando aerario militari, quod vectigal ex hereditatibus dependebatur; de quo iampridem luculenter egerunt Valesius ad illum Dionis locum, Salmas. *de modo vsur.* XIX. Petr. Burmanus *de Vectigal populi Romani* XI. & iam ante hos Iac. Cuiac. *Obseru.* V, 16. XI, 24. Pendebant istud vectigal ex Augusti instituto heredes extranei, Romani ciues, qui hereditatem adibant, nisi vel pauperes essent hereditates, vel ipsi heredes agnationis iure ex lege XII. Tabularum hereditatem sortirentur. Dio Cass. LV. p. 565. Postea mitiores principes quibusdam cognatis vicesimae vacationem subinde dederunt. Plin. *Paneg.* XXVII. Ast Caracalla, quum largitionibus stupendis eluuionem fisco intulisset, duplicato illo onere, decimam loco vicesimae induxit, cuius decimae praeter Excerpta Dionis meminit etiam Vlpianus *apud Auctorem Collat. Leg. Mos. & Rom.* XVI. *fin.* Vt ergo vectigal istud a quamplurimis penderetur, omnibus qui in orbe Romano erant, ciuitatem

XIX. Verus auctor est Caracalla?

tem dedit, λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ, ὅπως πλείω αὐτῷ καὶ ἐκ τοῦ τοιούτου προσῇ, διὰ τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, *specie quidem honorem eis tribuens, sed reuera vt fiscum suum augeret: quippe quum peregrini pleraque horum vectigalium non penderent*: vt ait Dio in *Excerpt. Vales.* p. 745. Ceterum quamuis successor Caracallae, Macrinus, decimam illam ciuibus tam molestam aboleret: ius tamen ciuitatis orbi Romano semel datum non ademit. vnde sensim exoleuit antiquum illud inter ciues & peregrinos discrimen.

XX. Constitutio ea ad ingenuos, non item ad libertinos pertinuit.

XX. Illud adhuc monendum videtur, ad solos ingenuos pertinuisse Antonini Caracallae constitutionem, non ad libertinae conditionis homines. *Nou.* LXXVIII, 5. Vnde etiam post eam constitutionem saluum mansit discrimen inter libertinos ciues, Latinos Iunianos, & dedititios, ceu ex Saluiani *aduersus auarit. libro* III, 7. animaduerterunt Iac. Cuiac. *Obseru.* IV, 3. & Ez. Spanhem. *Orb. Rom.* II. 9. p. 84. *sequ.*

XXI. Ast cum his quoque ciuitatem communicauit Iustinianus.

XXI. Exposuimus hactenus, duce eruditissimo Spanhemio, datae ciuitatis Romanae historiam, ostendimusque, ita paullatim gradum esse factum, vt ciuitas primum omnibus, qui Romae aut in agro Romano domicilium constituerent, deinde aliquot in Latio municipiis, tum toti Latio, mox vniuersae Italiae, aliquot porro extra Italiam vel priuatis, vel oppidis, vel prouinciis, & postremo omnibus in orbe Romano ingenuis daretur. Iustinianus tamen, vt fuit admodum liberalis,

lis, ſublato illo libertinorum diſcrimine, *titulis C. de Lat. & dedit. lib. toll.* & Nouella LXXVIII, 2. 5. ad ipſos quoque libertinae conditionis homines hoc beneficium protulit, adeoque omnes in orbe Romano viuentes aequo iure agere voluit.

XXII. Proximum eſt, vt ipſa iura ciuitatis paullo accuratius exponamus. Et de his quidem obſeruandum, ea ſenſim magis magisque aucta fuiſſe atque amplificata. Iam ſub regibus ciues gaudebant libertate, iure connubiorum, patrio, legitimi dominii, teſtamenti, forſan & nexus atque vſucapionis. Ius quoque iisdem erat ſuffragia ferendi in creandis magiſtratibus, ferendis legibus, bellis decernendis. Pulſis poſtea regibus, abdicatoque regibus imperio, paullatim prouocatio conceſſa ad populum: magiſtratus, connubia, ſacerdotia cum plebe communicata: adeoque optimo iure ciues eſſe coeperunt Romani. Ez. Spanh. *Orb. Rom.* I, 1. 2. p. 4.

XXII. Iura ciuitatis ſenſim cepere incrementa.

XXIII. Duobus vero maxime ſummis capitibus conſtitit ciuitas Romana, quorum alterum IVS QVIRITIVM; alterum IVS CIVITATIS adpellatum eſt. Quamuis enim haec promiſcue nonnunquam ponant auctores veteres, veluti Vlpianus: *Fragm.* III, 1. & 4. attamen, qui accuratius loquuntur, haec cum cura diſtinguunt. Plinius, *Epiſt.* X, 32. *Ago gratias, Domine, quod &* IVS QVIRITIVM *libertis neceſſariae mihi feminae, &* CIVITATEM ROMANAM *Harpocrati, iatraliptae meo, ſine mora indulſiſti.* Et

XXIII. Aliud fuit ius Quiritium, aliud ius ciuitatis.

Epist. X, 4. *Quare rogo, des ei* CIVITATEM ROMANAM: *est enim peregrinae conditionis, manumissus a peregrina. Idem rogo des* IVS QVIRITIVM *libertis Antoniae Maximillae.* Manifesto hic distinguuntur *ius Quiritium* & *ciuitas Romana*, inter quae hoc interest, quod illud ad ea, quae iuris sunt priuati, pertinet; haec ea, quae iuris publici sunt, continet. Spanh. *Orb. Rom. I*, 1. 12. *p.* 28. Carol. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I*, 6. *sequ.* & *de antiquo iure Ital.* II, 3. Quod quum non animaduertant viri quidam eruditissimi, in eum prolapsi sunt errorem vt ius Quiritium in istis Plinii locis vel idem esse cum iure Latii existiment, vel illud cum ipsis iuribus ciuitatis confundant, a quo lapsu nec ipse V. C. Christophorus Cellarius sibi satis cauit *in Adnotationibus suis ad Plinium.*

XXIV. Quae iura vtrumque complexum sit?

XXIV. Nonnulla, quae tum ad ius Quiritium, tum ad ciuitatem Romanam pertinent, summatim his verbis complectitur Cicero *Orat.* II. *de Leg. Agrar.* XIX. *Retinete istam possessionem gratiae, libertatis, suffragiorum, dignitatis, vrbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum.* Ast si accuratius singulas vtriusque iuris partes consideres: ius ciuitatis in iure census, militiae, tributorum, vectigalium, suffragiorum, honorum, & sacrorum; ius Quiritium in iure libertatis, gentis, connubiorum, patrio, legitimi dominii, hereditatis atque vsucapionis fuit situm. Car. Sigon. *de antiquo iure Ciu. Rom.* I, 13. Ez. Spanhem. *Orb. Rom.* I, 1. 2. p. 4. De singulis nunc paullo distinctius agendum, ordiendumque a iure Quiritium.

XXV.

XXV. Primo ergo omnes ciues Romani erant LIBERI: eaque LIBERTAS eos non solum a dominorum potestate, sed & a tyrannorum imperio, magistratuum potentia, libidine creditorum, ciuiumque potentia tutos praestabat. (g) Nullus ergo ciuis Romanus seruus fieri poterat, nec ingenuitatem aut libertatem amittere, nisi aut captiuitate, aut dolosa venditione, aut iis modis de quibus supra *Lib.* I. *Tit.* III. *n.* 5. *sequ.* & *Tit. XVI. n.* 3. *sequ.* actum est: quamuis & in his plerumque fictionem quamdam adhibitam esse, obseruet Ger. Nood. *Probab.* III, 12. p. 85. *Hoc enim iuris erat a maioribus proditum, vt nemo ciuis Romanus aut LIBERTATEM aut ciuitatem posset amittere, nisi ipse auctor factus esset:* inquit Cicero *pro Domo XXIX.* Sed de ingenuorum libertinorumque conditione satis superque suis locis dictum est, nihil vt hic addendum a nobis videatur, praeter id vnicum, quod eadem libertas ciues immunes a verberibus omnique tortura praestiterit. Quum enim seruilis ista poena videretur, non poterat maior ciui

XXV. Ciues Romani erant liberi a potestate dominica.

(g) Caue ergo confundas libertatem iuris gentium cum libertate iuris Quiritium, quae nulli competit nisi ciuibus Romanis. Cic. *pro Caecin. XXXIII. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est?* Hinc tribubus omnibus moti libertatem dicebantur amittere, etiamsi haut fierent serui. Liu. XLV, 15. Immo hinc intelligenda. *L. 5. §. 3. D. de extr. cognit.* vbi media capitis deminutione, & speciatim aquae ac ignis interdictione, etiam libertas amitti dicitur, quod de libertate iuris gentium falsum; de libertate iuris Quiritium verissimum est. Conf. Ger. Nood. *Obseru.* II, 21. p. 469.

ciui Romano iniuria fieri, quam ſi quis verberibus dirisque quaeſtionibus in eius corpus ſaeuiiſſet. Exemplum eſt apud Aſcon. Paedian. *in Ciceron orat. Cornelian. p.* 1308.

XXVI. Liberi quoque a dominatu tyrannorum.

XXVI. Nec minus immunes erant ciues Romani ab impotente regum dominatione. Lege enim tribunicia, lata a Iunio Bruto, Tribuno Celerum, ac paullo poſt primo Conſule, fuerat cautum, vt nemo Romae regnaret, adactis ſimul iureiurando ciuibus, eos neminem paſſuros Romae regnare. Dionyſ. Halic. IV, p 276. V. p. 277. Liu I, vlt. II, 1. Qua lege tribunicia, quum omni tyrannidi via occluſa eſſet: mirum profecto non eſt, gentem Iuniam praecipue de ea eſſe gloriatam, numisque ſuis caput Libertatis praetuliſſe, cum inſcriptione LIBERTAS. Fulu. Vrſin. *Famil. Rom.* p. 139. Acceſſit poſtea eodem anno Lex Valeria, qua cautum, vt indicta cauſſa interficeretur, qui regni occupandi iniiſſet conſilia, idque impune ferret percuſſor, ſi indicia ſceleris demonſtraſſet. Plutarch *Vit. Poplic.* p. 103. Liu. II, 8. Pro his legibus dici non poteſt, quanta certamina per quingentos annos adierit populus Romanus, quamuis impedire haut potuerit, quo minus eae demum a L Sulla, ac deinde a Iulio Caeſare conuellerentur, ab Auguſto vero eiusque ſucceſſoribus penitus exſtinguerentur, ſiquidem hi, adſpernati in ſpeciem regium nomen, titulo Principum omnia magiſtratuum legumque munia ad ſe traxerunt. Tacit. *Annal.* I, 1.

XXVII.

XXVII. Eadem porro libertas ciues immunes praestabat a duriore magistratuum imperio. Latae hanc in rem fuerant leges Valeriae a P. Valerio Poplicola consule, de quibus Liuius II, 8. *Latae deinde leges non solum, quae regni suspicione consulem absoluerunt, sed quae adeo in contrarium verterunt, vt popularem etiam facerent; inde cognomen factum Poplicolae est.* Paullo distinctius rem referunt Plutarch. *Vit. Poplic.* p. 102. *sequ.* & Dionys. Halic. V. p. 292. ex quibus constat, prima lege fuisse cautum, NE QVIS ROMAE MAGISTRATVM GERERET INIVSSV POPVLI: QVI SECVS FAXIT, EIVS CAPVT SACRVM ESSET: altera prouocationem concessam a magistratibus ad populum, neque permissum cuiquam, supplicio extremo, aut flagris, aut mulcta animaduertere in prouocantem, donec populus ea de re iuisset in suffragia. Posterior lex quum omnium minime placeret patriciis, quippe fundamenta, ἀριστοκρατίας, quam adfectabant, penitus subuertens; variis artibus aliquandiu elusa, atque hinc relatione non vna restituenda visa est. Retulerunt ergo eamdem A. V. C. cccIV. L. Valerius Poplicola Potitus, & M. Horatius Barbatus Coss. teste Liuio III, 55. Retulit tertium alter M. Valerius Coruus anno V. C. ccccLII. Qua de re idem Liuius X, 9. *Tertium ea lex tum post Reges exactos lata est, semper ab eadem familia. Caussam renouandae saepius non aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis poterant.* Quum ne sic quidem consultum populo videretur, semper in contrarium niten-

XXVII. Liberi a licentia magistratuum

nitentibus patriciis: quartum de prouocatione populum rogauit M. Porcius Laeca; qui etiam grauiore poena animaduertendum ſtatuit in eos, qui ciuem Romanum vel verberaſſent vel necaſſent. Liu. X, 9. Cuius legis *Porciae* inſigne monimentum exſtat numus gentis Porciae, in quo vir paludatus, medius inter togatum prouocantem & lictorem virgas minantem, conſpicitur, addita inſcriptione: PROVOCO Fulu. Vrſin. *de Famil. Rom. p. 229. edit. Patin.* Porciam legem, quum & ipſa vetuſtate obſoleuiſſet, denuo in vſum reuocauit C. Sempronius Gracchus, ceu ex fragmento orationis Gracchanae apud Gellium *Noct. Attic.* X, 3. acute colligit Car. Sigonius *de antiquo iure ciu. Rom.* I, 6. Sed nec *leges ſacratae* hic praetermittendae, latae anno V. C. CCLX. Sp. Caſſio Viſcellino & Poſtumo Cominio Aurunco II. Coſſ. quum plebs pertaeſa vſurariae iniquitatis, in montem Sacrum ſeceſſiſſet. Pace enim facta hac lege, vt plebi ſui eſſent magiſtratus, quibus auxiliatio aduerſus conſules eſſet, neue cui patrum capere eum magiſtratum liceret. Liu. II, 33. Brutus, primus tribunus plebis, leges tulit, primo vt ne parricida eſſet, qui eum, qui plebiſcito ſacer ſit, occiderit. Dionyſ. Halic. VI. p. 410. deinde, vt tribuni plebis ſacroſancti haberentur, eosque qui violarint, ſacri eſſent. Id. *ibid.* Tertia lex iuſſit vt tribuni plebis non niſi e plebe crearentur. Acceſſere duae aliae leges, ne de capite ciuis Romani niſi comitiis centuriatis agi poſſet, neue priuilegia irrogarentur. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom.* I, 6. p. 84.

p. 84. Eaeque leges omnes dictae sunt *sacratae*, quia non modo ciues per omnia sacra iurarant, vtique se his legibus sempiternis vsuros, addita imprecatione, vt earum obseruatoribus superi & inferi essent propitii, transgressoribus vero contraria omnia acciderent: Dionys. Hal. VI. p. 410. verum etiam quod loco poenae adiectum esset, eos qui secus fecissent, cum pecunia familiaque Deo alicui sacros futuros. (*b*) Fest. voce *Sacratae*. Omnes enim leges huiusmodi sanctione poenali munitas, SACRATAS dici consueuisse, obseurat Iac. Perizon. *Animad. Hist. p.* 418. *sequ.*

XXVIII. Hisce legibus ergo satis tuti erant ciues Romani, ab omni magistratuum tyrannide. Primo enim, si quid contra leges auderent magistratus, maximum cuique remedium erat in prouocatione ad populum. Deinde de capite ciuis Romani non nisi vniuersus populus in comitiis centuriatis iudicabat, & tunc facile erat, vel innocentibus se a calumniatorum

XXVIII. Remedia aduersus magistratuum insolentiam.

(*b*) De hac poena Dionys. Halic. II. pag. 84. Ἔθος γὰρ Ῥωμαίοις, ὅσους ἐβούλοντο νηποινὶ τεθνάναι, τὰ τούτων σώματα θεῶν ὁτεῳδήτινι, μάλιστα δὲ τοῖς καταχθονίοις, κατονομάζουσιν. *Mos erat Romanis, quos vellent impune occidi, eorum corpora deuouere Deo cuipiam, praecipue Diis inferis.* Festus *voce sacrae: Homo* sacer *is est, quem populus iudicauit ob maleficium, neque fas est eum immolari: sed qui occidit, parricidii non damnatur: Ex quo quiuis homo malus atque improbus* sacer *adpellari solet.* De hoc supplicio quaedam habet Raeuard. *ad XII. Tab. Cap. IV. p.* 22.

(*i*)

rum artibus defendere, vel poenam meritis promissa barba, lacrymis, cultuque tristiore populum ad misericordiam flectere, eoque modo effugere periculum. Denique nulli magistratui licebat ciuem Romanum vel verberibus vel supplicio adficere. Immanissimas etiam eorum sententias vox illa quiritantium compescebat: CIVIS ROMANVS SVM. Saepe eo respicit Cicero *in Orat. adu. Verrem. V, 54. Plagis confectum dico a lictoribus tuis ciuem Romanum ante oculos tuos concidisse. Ob quam caussam? Dii immortales, tametsi iniuriam facio communi caussae & IVRI CIVITATIS. Quasi enim possit esse ulla caussa, cur hoc cuiquam ciui Romano iure accidat.* Et eadem *Oratione V, 57. Ceruices in carcere frangebantur indignissime ciuium Romanorum, vt etiam illa comploratio,* CIVIS ROMANVS SVM, *quae saepe multis in vltimis terris opem inter barbaros & salutem tulit, ea mortem iis acerbiorem & supplicium maturius ferret.* Plura eius generis exstant apud Ciceronem *Verrin.* V, 62. sequ. Nec ignota sunt exempla Pauli Apostoli Act. XXII, 24, & martyrum Galliae apud Euseb. *Hist. Eccles.* V, 1. qui se illa voce CIVIS ROMANVS SVM. a virgarum ignominia, vel ab extremo supplicio eripuerunt.

XXIX. Tribunorum plebis auxilium.

XXIX. Sed non solum in legibus Romanis ciuibus maximum praesidium erat positum aduersus magistratuum insolentiam: verum etiam in tribunicia potestate. Si quis enim eorum libertatem violare non vereretur: tribunos plebis appellabant, qui ipsis omnem ferebant opem, neque patiebantur, ciui

ciui vlli fieri iniuriam. Plena eiusmodi exemplorum eſt Romana hiſtoria, &quamuis negari haut poſſit, iſta poteſtate non ſemel abuſos eſſe tribunos plebis; Saepe tamen etiam inſignia iuſtitiae atque aequitatis ſpecimina edebant, qualia ſunt quae Valer. Max. *Lib. VI. cap. V.* refert quamplurima.

XXX. Libertas ciuium Rom. a saeuitia creditorum.

XXX. Porro & aduerſus creditorum ſaeuitiam tuti erant ciues Romani. Immanis erat lex XII Tabularum, quae ciues Romanos obaeratos creditoribus addicebat, a quibus & vinciri, & eorum corpus id eſt, bona ſecari, & in partes diuidi poterant, (*i*) Gell. *Noct. Att. XX*,1 Et quamuis ſerui haut fierent hunc in modum addicti & nexi: in ſeruitute tamen erant, ſeruisque ipſis tractabantur durius. Aſt contra hanc immanitatem auxilio ciuibus fuit lex Poetilia, qua cautum eſt anno V. C. CCCCXXVII. C. Poetelio L. Papirio Coſſ. *ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec poenam lueret, in compedibus aut in neruo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium eſſet.* Liu. *VIII*, 28. Varro *de Lingua Lat. VI*, 5. *p.* 58. Succeſſit ergo ex eo tempore in addictionis illius locum poſſeſſio & venditio bonorum, de qua nos alibi ex inſtituto egimus. Qua de re Tertullianus *Apol. IV. Sed & iudicatos in partes ſecari a creditoribus, leges erant: conſenſu tamen publico crudelitas poſtea eraſa eſt, & in pudoris notam capitis poena conuerſa eſt*, BONORVM adhi-

(*i*) Dicemus ea de re infra *Lib. III, Tit.* XXX. §. *IV.*

(*k*)

adhibita PROSCRIPTIONE, *suffundere maluit homines sanguinem, quam effundere.* Quin accessit demum beneficium cessionis bonorum ex lege Iulia, de quo plura iureconsulti, & nos infra *Lib.* III. *Tit.* XXX. §. VIII.

XXXI. Libertas suffragandi data per leges tabellarias.

XXXI. Postremo & hoc ad libertatem ciuium quam maxime pertinebat, quod libere, vt vellent, darent suffragia. Quamuis haec libertas magis ad ius publicum videatur referenda. Id eis attulere leges tabellariae, seu de tabellis, quas Cicero ideo *Agrar.* II 2. *vindices tacitae libertatis & in Cornel. I.p.331.principium iustae libertatis* adpellat. Quum enim antea viua voce in comitiis suffragia ferrentur, idque nonnunquam cum periculo videretur coniunctum: primus A. Gabinius Trib. pleb. A. V. C. DCXIIII. lege cauit, vt populus non voce, sed tabella suffragium ferret, ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne adpellaret. Cic. *de Leg.* III, 16. Successit biennio post altera lex tabellaria, lata a L. Cassio, Tribuno plebis, M. Aemilio Lepido Porcino, & C. Hostilio Mancino Coss. vt & iudices & populus sententias non voce dicerent, sed tabellis ferrent, excepto iudicio perduellionis. Cic. *de Amicit.* XII. *de Leg.* III, 6. Ascon. Paedian. *in Cornelianam. p.* 1313. & *Verrinam.* II. *p.* 1820. Cuius legis insigne monimentum est numus gentis Cassiae, in quo ciuis occurrit, tabellam littera A. notatam cistae immittens, cum lemmate LONGINVS III. V. & Fulu. Vrsin. *de Famil. Rom. p.* 67. Eodem pertinuit tertia lex Papiria, lata a C. Papirio Carbone, Tribuno pleb. A. V. C. DCXXI. P. Popillio Laenate

Laenate & P. Rupilio Nepote Coss. qua cautum denuo, vt in iubendis legibus vetandisque populus tabella suffragia ferret. Cic. *de Leg.* III, 16. Successit quarta anno V. C. Iↄcxxx. a Coelio Caldo Tribuno plebis lata, vt etiam in perduellionis iudicio, quod Cassia lege exceptum erat, populus non voce, sed tabella, sententiam ferret. Cic. *de Leg.* III, 16. Quam ipsam quoque legem egregie illustrat numus apud Patin. *de Famil. Rom. p.*79. quo praeter alia litterae L.D. in tabella conspiciuntur. Significant illae LIBERO, DAMNO. Haec enim verba loco Cassianorum ABSOLVO, CONDEMNO in crimine perduellionis adhibita esse discimus ex Caesare *de Bello ciuili* III, 83. ex quo loco patet tertiam tunc adhibitam esse tabellam, quam imponebant vrnae, qui pecunia mulctandum reum iudicabant. Quae omnia eo pertinebant, vt tanto maiore libertate suum quisque ferret suffragium. Vnde denuo Cicero *pro Planc.* VI. *Populo grata est tabella, quae frontes aperit hominum, mentes tegit, datque eam libertatem, vt, quod velint, faciant, promittant autem, quod rogantur.*

XXXII. Sequitur alterum, quod ad iura Quiritium pertinuit, IVS GENTILITATIS. Diuiserat Romulus ciues in duas gentes, quarum vnam *patres*, alteram *plebem*, nominauit. Illos ex iis adlegerat, qui in ciuitate genere, virtute atque opibus antecellebant; plebis nomine reliquos omnes adpellauerat. Quemadmodum vero e plebe *plebeii* ita ex patribus *patricii* nascebantur. Vtrosque inter se deuinxerat instituto XXXII. Ius gentilitatis.

tuto illo iure patronatus, de quo ſupra plura diximus. Ad iura vtriusque gentis quod attinet: de illis praecipue obſeruandum, quod plebis iura quisque cum ipſa ciuitate impetrarit; patricius autem, niſi lege ad populum lata, nemo fieri potuerit. Bis patricios legit Romulus, ſemel ex Albanis, ac deinde ex Sabinis. Dionyſ. Hal. *Ant. Rom.* II. *p.* 111. Eumdem morem poſtea ſequuti ceteri reges, qui ſubinde ex gentibus deuictis ac in ciuitatem receptis, patriciorum numerum ſuppleuerunt. Idem *Ant. Rom.* III. p. 199. & IV. p. 280. Suet. *Aug.* II. Libera republica L. Iunius Brutus, primus Coſ. patricios legit Liu. II. 2. Sexennio poſt Appius Claudius, e Sabinis Romam commigrans, lege conſulari patricius factus eſt. Dionyſ. Halic. V. p. 308. Liu. IV, 2. & X, 8. Poſtremo C. Iulius Caeſar lege Caſſia, & Auguſtus lege Saenia (k) ac denique Claudius Imp. patricios, iam magna ex parte exſtinctos, ſuppleuerunt. Tacit. *Annal.*

(k) Sed quaenam illa lex Saenia? In priore editione de Sentia ſuſpicatus ſum. Sed errorem ademit Lipſ. *ad* Tacit. p. 285. Obſeruat ille ex Dione, Auguſtum patricios ſuppleuiſſe τῆς βȣλῆς ἐπιτρεψάσης τȣ̃το ποιῆσαι, *iubente Senatu*, & quidem anno V.C.Ↄccxxv. Atqui conſul ſuffectus in faſtis adparet L. SAENIVS. Nam in fragmento veterum faſtorum apud Grut. pag. ccxcix, 1. ita legimus:

IMP. CAES. IIII. M. LICINIVS. K. IVL. C.
ANTISTIVS. BELLVM. ALEXANDR.
EID. SEPT. M. TVLLIVS. K. NOV. L.
SAENIVS.

Quis ergo dubitarit, ab eo SCtum tuliſſe nomen? Tacitus ergo pro SC. *legem Saeniam* dixit.

(l)

Annal. XI, 25. Suet. *Iul. XLI*. Ceterum ad gentilitatis iura pertinebat, quod ſoli patricii auſpicia ex inſtituto Romuli haberent. Liu. *VI*, 42. Id quod tamen de auium duntaxat inſpectione & tripudio intelligendum, ſiquidem de coelo ſeruare etiam plebeiis licebat. Cic. *in Vatin. cap. VII.* Quum enim, fatente Cic. *de Divin. II*, 36. hanc auium reliquorumque ſignorum obſeruationem retinerent Romani *tantum ad opinionem vulgi, & ad magnas vtilitates reipublicae*, id eſt ad plebem deludendam, continendamque in officio: periculoſum videbatur, plebeios ad haec myſteria admittere, quibus ius magiſtratus & ſacerdotia capiendi erat ademtum. Nimirum & hoc iure ex inſtituto Romuli gaudebant patricii, vt ſoli Senatum, ſacerdotia, magiſtratus, iudicia ac totam denique remp. tenerent. Sed paullo poſt ea omnia paullatim cum plebe communicata ſunt, niſi quod interreges, flamines Diales, Martialis & Quirinalis, Rex Sacrificulus, Salii ad extrema vsque reipublicae tempora ex patriciis lecti ſunt: quemadmodum & comitia tributa, tribunicia poteſtas (*l*) & Aedilitas plebeia perpetuo in poſſeſſione plebis permanſerunt. Reliqua, quae hac de re dici poſſent, a Carolo Sigonio explicata ſunt *Libro I. de Ant. iure ciu. Rom. Cap. VII.*

XXXIII. Ius connubiorum inter ſolos ciues, nec omnes tamen promiſcue fuit.

XXXIII. Pars haut poſtrema iuris Quiritium fuit IVS CONNVBIORVM, de quo quum

(*l*) Semel tamen duos patricios inter tribunos fuiſſe, refert Liu. III, 65.

quum titulo de nuptiis vberius actum sit, iam pauca quaedam addemus. Romani ea in re ab institutis plerarumque gentium discesserunt, quod ne iis quidem, qui eiusdem ciuitatis erant, connubii ius promiscue darent. Praeterquam enim, quod lege XII. Tabularum vetita essent inter patricios & plebeios connubia: Dionys. Halic. *X. p.* 674. Liu. *IV*, 4. etiam sublata illa lege, saepe inter ipsos vicinarum regionum, aut eorum, qui sub eodem gentis nomine vulgo continebantur, populorum ciues prohibita sunt connubia. Sic inter Latinos connubia commerciaque nulla esse patiebantur Romani. Liu. *VIII*, 14. Idem de tribus Hernicorum populis patet ex eodem Liuio *IX*, 43. Deuicta Macedonia, & in quatuor regiones diuisa, id etiam edixerunt decem legati, *neque connubium, neque commercium agrorum aedificiorumque inter se placere cuiquam extra fines regionis suae esse.* Liu. *XLV*, 29. Quod callido consilio inuenerant Romani, ne mutuis adfinitatibus & commerciis iuncti inter se ac colligati, eo promtius aduersus rempublicam consociarentur. Immo ne cum omnibus quidem ciuibus Romanis connubii ius erat ciuibus. Libertinas, quamuis ciues, duci olim haut potuisse ab ingenuis ciuibus, patet exemplo Hispalae Fecenniae, cui haec potestas SC. data est. Liu. *XXXVIII*, 6. Sic & Campani, qui pridem ciuitatis iura fuerant consequuti, postea demum impetrarunt, *vt sibi* CIVES *Romanas ducere vxores liceret, & si qui prius duxissent, vt habere eas, & ante eam diem nati iusti sibi liberi heredesque essent.* Liu.

Liu. *XXXVIII*, 36. Qua de re plura disserit Ez. Spanhem. *Orb. Rom. II*, 24. *p.* 262.

XXXIV. Quum itaque ne inter omnes quidem eiusdem ciuitatis ius connubii esset: multo magis cum aliis, ciuitatis Romanae exsortibus connubia erant interdicta. Vnde Seneca de *Benef. IV*, 35. *Permisi tibi filiam in matrimonium, postea peregrinus adparuisti: non est mihi cum externo connubium.* Solebat tamen etiam peregrinis primum a populo; postea a Senatu ac demum a principe concedi ius connubii, per modum lege solutionis vel priuilegii. Qua de re fusius diximus in *Comment. ad L. Iul. & Pap. Popp. Lib.* II, *cap. XVIII. p.* 321. *seqq.* Adde supra *Libro I, Tit. X, n.* 15. Si quis vero non impetrato illo beneficio peregrinam duxisset: nati ex eiusmodi nuptiis liberi tamquam totidem hybridae ac nouum genus hominum habebantur, neque multo melioris, quam serui, erant conditionis, ceu patet exemplo militum Romanorum, qui Hispanas mulieres duxerant, apud Liu. XLIII, 3. Ex quo vero cum omnibus in orbe Romano ciuitas fuerat a Caracalla communicata: promiscua quidem inter eos esse coeperunt connubia, sed prohibita tamen cum barbaris. *L. vn. C. Theod. de nupt. gentil. Lib. III. Tit.* 14. Quam tamen Valentiniani Senioris legem non diu valuisse multis exemplis docent Iac. Gothofredus in Commentario ad illam legem &, qui plura addidit, Ez. Spanhem. *Orb. Rom. II*, 23. *p.* 164. *sequ.*

XXXIV. Cum peregrinis & barbaris nullum connubium.

XXXV. Alia quaedam de prohibitis inter ciues nuptiis statuit Augustus lege Papia Pop-

XXXV. Lex Papia Poppaea

de connubio Senatorum cum libertinis.

Poppaea, cuius primo capite prohibitae nuptiae inter senatorem eiusue filios nepotesue & libertinas, lenas, a lenone manumissas easque, quae artem ludicram exerceant, vel filias eorum, qui eiusmodi artem fecissent. *L.* 44. *pr. D. de rit. nupt.* Dio Cass. *LIV. p.* 608. Quum enim iam M. Antonio hoc vitio datum fuerit, quod libertini factus esset gener: Cic. *Philipp. II,* 2. multo minus dignum videbatur saeculi Augustaei felicitate, senatorium sanguinem ipsarum libertinarum, lenarum ac meretricum commixtione contaminari. Scenicas vero vxores praeter artis infamiam etiam id indignas senatoriis nuptiis reddebat, (*m*) quod pleraeque

(*m*) Eam legem latius interpretatus D. Marcus, nuptias Senatorum cum feminis eiusmodi non solum iniustas, verum etiam irritas esse iussit, cuius SC. mentio fit *L.* 16. *D. de sponsal.* Et hinc inter Senatorem & eiusmodi personas nuptiae esse negantur, *L.* 42. §. 1. *D. de ritu nupt.* adeo vt hae ne quidem vxores fiant, *L.* 34. §. 3. *eod.* sed statim sint dimittendae, *L.* 43. §. 10. *D. eod.* Quae omnia ex hoc SC. esse, satis constat. Postea Constantinus M. hanc legem non solum a senatoribus, sed & ab aliis viris perfectissimis seruari voluit. *L.* 1. *C. de natur. lib.* (Falso enim in textu legitur *senatores seu* PRAEFECTI pro PERFECTI.) quam legem per omnia confirmauit Marcianus Imp. *L.* 7. *C. de incest. & inutil. nupt. Nou. Marcian. post Cod. Th. tit. IV.* Ast sublata demum est per *L.* 23. *C. de nupt.* non a Iustiniano quidem, vt inscriptio prae se fert, sed a Iustino, quem Iustinianus, tum adhuc Nobilissimus Caesar, ad edendam istam constitutionem induxerat, quia ipse cum Theodora, muliere scenica, & parum integrae famae, nuptias adfectabat. Procop. *Anecdot. p.* 45. & ibi Nic. Alamannus. Ipse Iustinianus paullo post ea

que simul turpissimis se libidinibus in ipsa scena prostituerent, quemadmodum ex Plauti *prologo Casin.* ostendit Lipsius *Elector. I,* 11. Rem omnem accuratius exposuimus in *Comment. ad L. Iul. & Pap. Popp. Lib. II. Cap. I.*

XXXVI. Ad reliquos quod attinet ingenuos, licebat iis libertinas vxores ducere per legem Papiam Poppaeam. *L.* 22. *D. de ritu nupt. L.* 15. *C. de nupt.* Quod ideo receptum, quia tum maior erat libertinarum, quam ingenuarum, copia. Dio Cass. *Hist. LIV. p.* 6?8. Quo fit, vt & vetera marmora saepe meminerint coniugii libertarum. Reines. *Inscr. p.* DCCLIX, 131.

XXXVI. Libertinas ducere olim non licuit: at permisit lex Papia Poppaea.

D. M.
C. SALVIVS RESTITVTVS FECIT.
SIBI. ET.
SALVIAE. NYMPHIDIAE.
LIBERTAE. SVAE. ET. CONIVGI.
OPTIMAE. B. M. DE. SE. ET.
NICERO. L. L. Q. S. P. Q. S.

Et alibi p. DCCLX.

D. M.
SEPTIMIAE.
TYCHAE. QVAE.
VIXIT ANNIS
XXXVI. SEPTI

MIVS

ea de re aliquoties tum ad SS. Episcopos tum ad magistratus rescripsit. *L.* 33. *C. de episc. audient. Nouell.* LXXXIX, 15. CXVII, 6. LXXVIII, 3. LI. Vid. Nic. Alaman. *Not. ad* Procop. *Anecdot.* 41. & *Comment.* nostr. *ad L. Iul. & Pap. Lib. II. Cap. II.*

MIVS. IVLIA
NVS. CONIV
GI. ET LIBERT.
KARISSIMAE.

Adde p. ꟾↃCCLXXII. Grut. *Inſcr. p. DLXVII*, 8. *DCCCCXXXV*, 4. *DCCCCXL*, 3. *DCCCCLVII*, 7. in quibus ſaepe laudantur LIBERTAE ET CONIVGES OPTIMAE, BENEQVE MERENTES, KARISSIMAE, FIDELISSIMAE, DVLCISSIMAE, AMANTISSIMAE, INCOMPARABILES. Prohibitae tamen manſerunt nuptiae inter libertum & patronam, patroniue vxorem, vel filiam quae & damnatione ad metalla puniebantur, niſi patrona eſſet vilioris conditionis *L. 13. D. de rit. nupt.* Paull. *Recept. Sent. II*, 19. 7. Et hinc rariſſimi exempli eſt, inſcriptio apud Fabretum pag. CCLXXXIX: IVNIAE. FESTIVAE. PATRONAE. ET. VXORI. KARISS. C. IVNIVS, MERCVRIVS. Cui tamen ſimiles deprehendiſſe mihi videor apud Gruter. *Inſcr. p. DLXXXII*, 4. & Reineſ. *Inſcr. Claſſ. XII*, 24. Sed quamuis lex Papia permitteret, vt libertinae ducerentur vxores: non poterant tamen duci *lenae, a lenone lenaue manumiſſae, aut in adulterio deprehenſae, quaeue artem ludicram facerent, fecerint. L. 43. D. de rit. nupt.*

XXXVII. An eadem lex Papia prohibuerit nuptias ſexagenariorum & quinqua-

XXXVII. Plerique exiſtimant, eadem lege Papia Poppaea prohibitas nuptias ſexagenariorum maſculorum & quinquagenariarum feminarum, idque colligunt ex fragmento Senecae apud Lactant. *Inſt. Diuin. I*, 16. Vlpian. *Fragm. XVI*, 1. & *L. 27. C. de nupt.* Quibus auctori-

ctoritatibus commotus Iac. Gothofredus hoc caput legis Papiae Poppaeae commentus eſt; SEXAGENARIO MASCVLO, QVINQVAGENARIAE FEMINAE NVPTIAS CONTRAHERE IVS NE ESTO. Iac. Gothofr. *ad leg. Pap. Popp. II.* Sed luculenter euicit V.C. Iac. Perizonius *Diſſ. ad Leg. Vocon. p. 153. ſequ.* caput illud de ſexagenariis & quinquagenariis non eſſe ex lege Papia Poppaea, ſed ex SC. quodam, facto temporibus Tiberii. Res patet ex luculento loco Suet. *Claud. XXIII. Capiti Papiae Poppaeae legis, a Tiberio Caeſare, quaſi ſexagenarii generare non poſſent, addito, obrogauit.* Mira quidem in turbando hoc Suetonii loco eſt criticorum ſolertia: (*n*) ſed conſtanter hanc lectionem prae ſe ferunt meliores codices, nec ipſe ſenſus vllam poſtulat emendationem. Optimus Suetonii interpres eſt Vlpianus *Fragm. XVI, 3.* vbi iureconſultus: *Qui*, inquit, *intra ſexageſimum*, *vel quae intra quinquageſimum annum neutri legi paruerit, licet ipſis* LEGIBVS *poſt hanc aetatem liberatus eſſet, perpetuis tamen poenis tenebitur ex* SC. PERNICIANO. *Sed* CLAVDIANO SENATVSCON-

genariarum?

(*n*) Cuiacius & Torrentius plane eiiciunt Tiberium & locum ita refingunt: *Capiti Papiae Poppaeae legis, quaſi ſexagenarii generare non poſſent, edicto abrogauit.* Pulmannus pro *edicto* habet *edito* Iac. Gothofredus *Not. ad L. Pap. Popp.* reliqua admittit, ſed pro *edicto* legi iubet *adaucto* Aſt nullam harum emendationum vel textus admittit, vel accuratiores Codices, qui teſte Caſaubono praeferunt: *addito obrogauit*, vel quantiuis pretii locus Vlpiani, vt in ſequentibus adparebit.

CONSVLTO *maior ſexagenario, ſi minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac ſi minor ſexaginta annorum duxiſſet vxorem.* Et paucis interiectis : *Quod ſi maior quinquagenaria minori ſexagenario nupſerit : impar matrimonium adpellatur,* & SC. CALVITIANO *cauetur, non proficere ad capiendas hereditates & legatas dotes. Itaque mortua muliere dos caduca erit.* Ex his ergo locis egregia lux adfunditur Suetonio. Diſcimus enim inde I, quid in lege Papia Poppaea de ſexagenariis & quinquagenariis fuerit cautum, videlicet, ſexagenarios maſculos & quinquagenarias mulieres ob aetatem a poenis legis liberos fore. Diſcimus II. quid *addiderit* huic capiti Tiberius. Quum enim animaduertiſſet, multos ad hanc aetatem peruenire, qui legi numquam antea paruiſſent: ſtatuit, vt ſexagenariorum & quinquagenariarum nuptiae non quidem eſſent irritae, ſed nihil tamen ad effugiendas caelibatus poenas proficerent. Id quod ſancitum eſt SC. PERNICIANO, vel, vt Cl. Perizonius p. 156 mauult, PERSICIANO, ita dicto a Paullo Fabio Perſico, qui tertio ante exceſſum Tiberii anno Conſul fuit cum L. Vitellio. (*o*) Diſcimus III, qua in re CLAVDIVS Tiberii legi obrogauerit. Perpetuis enim poenis illis exemit ſexage-

(*o*) Iſte ſane Fabius plerumque *Perſicus* non addito nomine gentili adpellatur. Vid. Seneca. *de Benef. II, 21.* & Lapis apud Gruter. *Inſcript. p,* Iocc. NON. MAGIS. POENITENDI. SVNT. SENATORES. QVAM. POENITET. PERSICVM. NOB. VIRVM. AMICVM. MEVM. INTER. IMAGINES. MAIORVM. ALLOBROGICI. NOMEN. LEGERE. (*p*)

xagenarios, dummodo quinquagenariis duxiſſent minores, quandoquidem ex eiusmodi matrimonio proles adhuc ſperari poterat. Denique & hoc IV. inde diſcimus, poſtremo acceſſiſſe SC. CALVITIANVM, vel vt Perizonius mauult, CALVISIANVM, (p) quo cautum, vt quod ſeni maſculo, ducenti iuuenculam, dediſſet SC. Claudianum, non item valeret de nuptiis vetulae cum viro iuuene, quippe nullam ſpem prolis facturis. Sed & haec iura vna litura deleuit Iuſtinianus L. 27. *C. de nupt.* Vid. *Comment. noſtr. ad L. Iul. & Pap. Lib. II. Cap. III.*

XXXVIII. Si quas perſonas vxores ducere haut poſſent ciues Romani: eas tamen CONCVBINAS habere poterant. *L.* 1. §. 1. *D. de concubin.* Concubinatus enim per Leges nomen adſumſerat, *L.* 3. §. 1. *eod.* νόμος ἐγένετο, *pro lege habebatur*, teſte Clem. Alex. *Paedag. III*, 3. Illum οἱ σοφοὶ τῶν νόμων ἐπιτρέπουσιν, *ſapientes leges permittunt*, Id. *ibid. Leges nimirum Iulia & Papia Poppaea, quas* κατ' ἐξοχὴν νόμους vel leges eſſe dictas iam Lipſius *Exceſſ. ad Tacit. Ann. III. litt.* C. obſeruauit. Ante celeberrimam ſane illam legem *concubina & pellex* pari paſſu ambulabant, nec altera altera erat honeſtior: poſt illam autem *pellex* erat, quae cum aliquo, cui vxor erat, corpus miſcebat, quae autem, cum aliquo, cui vxor non eſſet, viuebat, ea honeſtiore nomine vo-

XXXVIII Concubinatus origo.

(p) Nullus in faſtis poſt Claudii tempora occurrit Caluitius: at ſub Nerone & ſequentibus Imperatoribus multi laudantur Caluiſii.

vocabatur *amica* vel *concubina L.* 144. *D. de V. S.* *conuictrix*, Grut. p. DCCXCV, 8. *γλυκυτάτη σύμβιος*, Id. p. DCCLXXX. 9. *vxor gratuita*, id est, quae per coemtionem haut conuenerat in manum. Idem *p. DCCC*, 21. *sodalitiaria*, Grut. p. DCII, 5. *amica, cum qua quis sine mendacio viuebat. L.* 35. *D. de aur. arg. aer. leg.* Hinc honestum ex eo tempore erat concubinae nomen, *L.* 144. *D. de V. S.* & licita cum ea consuetudo, *L.* 5. *C. ad SC. Orphit.* adeo vt ab vxore solo delectu & animi destinatione Paull. *Rec. Sent. II*, 20. 2. & dignitate differret, *L.* 49. §. 4. *D. de legat.* 3. Immo vxoris loco haberetur. *L.* 144. *de V. S.* tamen haec coniunctio dici non poterat *legitima*, quia lex concubinas habere permittebat, non tamen initam cum iis consuetudinem eadem effecta habere patiebatur, quae tribuit matrimonio. Id quod contra Cuiacium recte docuit Em. Merill. *Obs. III*, 15. & *Variant. Cuiac. I*, 34.

XXXIX. Quae concubinae esse potuerint?

XXXIX. In concubinatu vero esse poterat, quaecumque non poterat esse vxor, vel in quam stuprum non committebatur. *L.* 1. §. 1. *D. de concub.* Quod tamen recte intelligendum. Non enim quas honestas & ius illud, quod impressum mentibus nostris circumferimus, a toro virorum arcebat, cum iis concubinatum inire licebat, vti sibi persuasit Cuiacius *Obs. V.* 6. sed cum illis tantum, quae per leges mere ciuiles vxores esse non poterant. Hinc fas erat ingenuo concubinam habere iudicio publico damnatam, *L.* 1. §. 2. *D. de concub.* mulierem quaestuariam, *L.* 16. *D. de his. quae vt indign.* obscuro loco natam, *L.* 3. *pr. D. de concub.* ancillam, *L.* 38. *pr.*

pr. D. de reb. auct. iud. poss. mulierem prouincialem, in qua quis officium administrabat, *L. 5. D. eod.* etiam senem & cuiuscumque aetatis, modo posset virilis patientiae legem accipere. *L. 4. § 4. eod.* At non poterat quis in concubinatu habere feminam quamcumque, si haberet iustam vxorem Paull. *Rec. Sent. II, 20. 1. L. vlt. §. 2. de diuort.* Multo minus plures simul concubinas habere licebat, quia semper infamis Romanis videbatur vita *inter stupra concubinarum & oscula*, vel *mollia concubinarum & spadonum agmina* transacta, qualem in Sophonio Tigellino & Fabio Valente reprehendit Tacit. *Hist. I, 72. III, 20.* in Commodo Imperatore Ael. Spartian *vit. Comm. Cap. V.* Et Iustinianus mulieres, quae vni viro corpora praebent eodem tempore, non *concubinas*, sed πορνευομένας dicendas indignasque concubinarum iuribus iudicat. *Nou. XVIII. Cap. 5.* Minime omnium inter eas personas honestus erat concubinatus, quas sanguinis propinquitas vel adfinitas a matrimonio arcebat, vt passim docet Vlpianus *L. 1. §. 3. D. de concub. L. 56. D. de R. N.*

XL. Sed adiecimus tamen, ne tunc quidem locum concubinatui fuisse, si femina esset talis, vt in eam stuprum committeretur. Stuprum vero committitur in virginem vel viduam ingenuam vitaeque integram: *L. 14. pr. D. ad L. Iul. de adult.* non autem in obscuro loco natam, ludionis, lenonis, arenarii filiam vel quae quaestum corpore fecerat. *L. 3. pr. D. de concub.* Vnde & Ouidio *de arte amandi I, v. 30.* amplexus huiusmodi muliercularum sunt *Venus tuta &* XL. An & ingenuae honestae?

concessa

concessa furta, quia qui cum tali femina rem habuerat, stupri reus haut erat ex Lege Iulia de adulteriis. Hae ergo & in concubinatu esse poterant: non feminae ingenuae & honestiores. Hinc si hae cum viris essent: aut vxores praesumebantur aut stupri reus vterque erat, si se negaret viuere in matrimonio, nec tamen mulier testationem interposuisset, se sua sponte in concubinatu viuere. *L. 1. pr. D. de concub.* Cui legi male vulgo obuerti *L. 24. D de R. N. & L. 31. pr. D. de donat.* satis perspicue ostendimus in *Comment. ad Leg. Iul. & Pap. Popp. Lib. II. Cap. IV. p. 172. sequ.*

XLI. Quinam concubinas adsciuerint?

XLI. Quamuis autem & licita nec inhonesta Romanis videretur haec consuetudo, ac vere inaequale esset matrimonium: *L. 3. C. de natur. lib.* tamen nec ipsae concubinae vxorum dignitate & iuribus fruebantur, nec liberi inde nati legitimi erant, sed naturales, quorum de conditione supra *Tit. X.* quaedam notauimus. Hinc & ii fere, qui iam ex iusto matrimonio liberos procrearant, patriaeque & Priamo fecerant satis, concubinam solebant in lectum adsciscere, ne liberis inducerent nouercam, spemque hereditatis iis nihil tale meritis interuerterent. Sic Vespasianus Imp. post vxoris excessum Caenidem, Antoniae libertam, reuocauit in contubernium, & paene iustae vxoris loco id est, in concubinatu habuit. Suet. *Vesp. III.* Idem fecit Antoninus Pius, Iul. Capitol. *Vit. Anton. Cap. VIII.* idem & Marcus Antoninus, recti exempli imperator, qui amissa vxore concubinam sibi adsciuit, procuratoris sui

ſui filiam, *ne tot liberis nouercam ſuperduceret.* Id. *Vit. Marci cap. XXIX.*

XLII. Talis vtique fuit veterum Romanorum concubinatus. Vnde ii cum laruis pugnant, qui audito concubinae vocabulo ſtatim ſibi aut proſtibulum aliquod, aut plane pellicem, animo concipiunt. Id vero non magis verum eſt, quam ſi quis idem iudicium ferendum putaret de vxoribus *ad morganaticam*, quas Principes & viri illuſtres ea lege adſumunt in torum, vt nec ipſae mariti dignitate, nec liberi reliquorum liberorum iuribus fruantur. His vxoribus per omnia fere ſimiles erant concubinae Romanorum, poſt quam *mos & lex maculoſum edomuerat nefas*, & Auguſtus concubinatum a pellicatu ſecreuerat.

XLII. Fuere concubinae ſimiles vxoribus ad morganaticam.

XLIII. At iſte concubinatus paullatim euanuit, poſtquam Chriſtiana pietate indignus videri coepit. Primus eum ſubruere conatus eſt Conſtantinus M. ſed ita vt obliqua quaſi via procederet, nec ſe id agere prae ſe ferret. Quum enim ita inoleuiſſet iſta conſuetudo, vt impar ſibi prope videretur ei abolendae: id agebat potiſſimum, ut ciues vxores, quam concubinas habere mallent. Hinc primo liberis naturalibus quidquam relinqui vetuit, ceu colligimus ex *L. 1. C. Theod. de natur. lib.* Deinde ideo adinuenit legitimationem per ſubſequens matrimonium, non in futurum tamen valituram, ne parentibus occaſio deeſſet ſignandi tabulas, & concubinas iuſtis ſibi nuptiis iungendi Deſ. Herald. *Rer. Quotid. I, 4, 2.* Denique ne viri dignitatibus fulgentes alios exemplo corrumperent

XLIII. Quando legibus interdictus concubinatus?

rent duriſſimam illam *L.* 1. *C. de nat. lib.* edidit, qua concubinas a viris illuſtribus, clariſſimis, ſpectabilibus, perfectiſſimis haberi vetuit. Nec ſucceſſus forſan defuiſſet illis Conſtantini M. conſiliis, ſi ſucceſſoribus iſta potuiſſet probare. Sed facilius tulerunt concubinatum, adeo, vt nulla eorum conſtitutio, iſti coniunctioni oppoſita in codicem relata ſit a Iuſtiniano, ſed hic ipſe potius concubinatum *licitam* vocarit *conſuetudinem L.* 5. *C. ad SC. Orphit.* in eaque *caſte viui poſſe* ſcripſerit. *Nou. XVIII. Cap.* 5. Primus ergo in Oriente eum ſubruiſſe videtur Leo Sapiens. *Nou. Leon. XCI.* In Occidente eum multo diutius manſiſſe, ſatis oſtendunt Leges veteres Francorum, Langobardorum, Germanorum, de quibus fuſius a nobis actum in *Antiquitatibus iuris Germanici.*

XLIV. Leges Romuli & XII. Tabularum de diuortiis.

XLIV. In Titulo de nuptiis accuratius egimus de diuerſis modis nuptiarum per confarreationem, coemtionem & vſum, deque poteſtate maritorum in vxores; de quibus multa potius, quam optima, collegit Carolus Sigonius *de antiquo iure ciu. Rom. I.* Quare de diuortiis tantum nonnulla adiiciemus, maxime quum eam doctrinam in Inſtitutionibus ſuis praetermiſerit Iuſtinianus. Diuortium maritis quidem permiſerat Romulus, at non vxoribus, vt tradit Plutarch. *Vit. Romuli p.* 39. Sed nec illis quidem, eodem teſte Plutarcho, ſine cauſſa ſontica licebat vxoribus mittere nuncium, verum ſi conſtaret, eas aut ſtuprum paſſas, aut venenum paraſſe, aut liberos clauesue ſubieciſſe. Forſan etiam temulentia inter

inter caussas diuortii sonticas fuit, quippe quam maritus, caussa cum cognatis cognita, seuere vindicare in vxore consueuerat. Dionys. Hal. II. p. 96. Eadem lex deinde migrasse videtur in duodecim tabulas, secundum quas, addita caussa, iustum fieri potuisse diuortium, colligitur ex *L. 43. D. ad Leg. Iul. de adult.* & praecipue ex loco Ciceronis *Philipp. II,* 28. *Nolite, nolite quaerere: frugi factus est: mimam illam suam suas res sibi habere iussit, ex XII. Tabulis caussam addidit, exegit.* Quamuis enim hoc *caussam addidit* suspectum videatur P. Victorio *Var. Lect. II,* 2. & Mur. *Var. Lect. V,* 8. & quidem ob locum Nonii IV, 152. in quo legitur: *claues ademit, forasque exegit*: Grammaticos tamen saepe ex auctoribus fragmenta non integri sensus exscribere, & hinc emendationem auctorum ex fragmentis illis periculosam semper esse, prudenter monuit eruditissimus Perizonius *Animadu. Hist. Cap. IX. p. 371. sequ.* Vt vt sit, videtur sane lex XII. Tabularum non promiscue ac sine caussa concessisse repudium, siquidem veteres auctores saepe eiusmodi caussarum meminerunt. (q) Naeuius apud Festum *voce sonticum. p.* 441.

Sonticam

(q) Non solebat antiquitus vxori dari repudium, nisi caussa cognita in concilio cognatorum. Val. Maxim. II, 1, 4. & 8. Quin iusiurandum praestari solebat censoribus, diuortium ex iusta causa esse factum. Gell. XVII, 21. Solebant praeterea istae causae ipsumque factum diuortium in acta referri. Seneca *de Benef. III,* 16, *Quia vero nulla sine diuortio acta sunt, quod saepe audiebant, facere didicerunt,* Adde. Lips. *ad* Tacit. *Ann. V, p.* 231.

Sonticam esse oportet caussam, quamobrem perdas mulierem.

Et Varro apud Non. II, 73. *Betere est ire. Varro* τῦ πατρὸς τὸ παιδίον: *A se, annos multos quod parere non posset, eam betere foras iussit.* Si sine iusta & sontica caussa factum erat diuortium, Romulus teste Plutarcho sanxerat, τῆς ὀυσίας ἀυτῦ τὸ μὲν τῆς γυναικὸς εἶναι, τὸ δὲ τῆς Δημητρὸς ἱερὸν, *vt eius bona partim cederent vxori, partim Cereri sacra essent. Vit. Romul. p. 39.*

XLV. Diuortiorum origo & frequentia sequiore aeuo.

XLV. Ast quamuis diuortia viris permitterent leges: non tamen vllum Romae exstitit exemplum ante annum ab V. C. circiter quingentesimum, quo primus vxorem ob sterilitatem dimisit Sp. Caruilius Ruga. Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p. 96.* Plutarch. *Romul. p. 39.* & *in Numa. p. 77.* Valer. Max. *II*, 1. 4. Gell. *Noct. Att. IV*, 3. At postea frequentissima Romae fuere diuortia, & quidem non solum ob caussas alicuius momenti, veluti sterilitatem, *L. 60. L. 62. D. de donat. int. vir. & vx.* Suet. *Ner. Cap. XXXV.* simultates cum socru, Sueton. *Aug. cap. LXII.* morum peruersitatem, Idem *ibid. cap. LXII.* impudicitiam, Plutarch. *in vit. Caton. & Pompei.* Sueton. *Vit. Claud. cap. VII. XXVI.* verum etiam ob caussas leuissimas. Facile enim, vel ob leuem tantum suspicionem, domo eiiciebatur vxor, quamuis innocentissima. Papiriam sane quum dimitteret Paullus Aemilius, mirantibus amicis, & caussam quaerentibus, nullam certam attulit, sed se tamen ab ea laesum significauit. Plutarch. *Vit. L. Paulli p. 257. Tom. I.* Nonnumquam caussa interserebatur quidem, sed

ſed leuis, & quae vix mereri videbatur tantam animaduerſionem. Sic C. Sulpicius Gallus extruſit vxorem, quod foris nudo capite verſata eſſet: Q. Antiſtius Vetus. quod cum libertina vulgari ſecreto collocuta: P. Sempronius Sophus, quod ludos ſpectaſſet, ſe ignorante. Val. Max. VI, 3, 10. ſeq. Cicero ipſe, Cato quam honeſtatis ſtudioſus? Terentiam ob aes alienum nona dote exſoluendum: & Publiliam, quod Tulliae morte laetari viſa eſſet, domo exegit. Plutarch. *Vit. Ciceron.* Alii propter ſenectutem abiiciebant vxores, *L. 62. de don. inter vir. & vx.* alii quia iam cum alia fuerat tranſactum. Quo pertinent illa Iuuenalis *Sat. VI. v.* 147.

- - - Exi
Ocyus, & propera, ſicco venit altera naſo.

Immo quum dimiſſa ob mores grauiores vxore, maritus dotem lucraretur: fiebat aliquando, vt viri data opera male moratas ducerent, dummodo bene dotatae eſſent. Sic C. Titinnius Minturnenſis Fanniam vxorem impudicam de induſtria duxerat, vt eo crimine repudiatam dote ſpoliaret. Quod exemplum, latamque a C. Mario ſententiam referunt Plutarch. *in vita Marii p.* 247. & Valer. Max. VIII, 2. 3. Denique etiam nonnunquam bona gratia a ſe inuicem diſcedebant coniuges, & tum plerumque vxor non ſolum dotem recipiebat, ſed & dona & munera a marito data lucrabatur. Vnde Ouid. *de Remed. Amoris v. 669. ſequ.*

Tutius eſt, aptumque magis, DISCEDERE PACE,

Quam petere a thalamis litigiosa fora.
Munera, quae dederas, habeat sine lite iubeto,
Esse solent magno damna minora malo.

XLVI. Etiam vxoribus licuit a viris diuertere.

XLVI. Ceterum quum olim maritis tantum ius esset dimittendi vxores, ceu ex Romuli lege obseruat Plutarchus *in Vita Romuli pag. 39.* idque ius adhuc vigeret temporibus Plauti, ceu ex eius *Mercat. Act. IV. Scen. 6.* constat: postea etiam vxores coeperunt a viris diuertere, idque tam frequenter, vt grauiter scribat Seneca *de Benefic. III, 16. Numquid iam vlla repudio erubescit, postquam illustres quaedam & nobiles feminae non consulum numero, sed maritorum, annos suos computant, & exeunt matrimonii caussa, nubunt repudii?* Et Iuuenal. *Sat. VI. v. 20.*

- - - *Sic fiunt octo mariti*
Quinque per auctumnos.

Et Martialis *Epigr. VI, 7.*

Aut minus aut certe non plus, tricesima lux est,
Et nubit decimo iam Thelesina viro.
Quae nubit toties, non nubit, adultera lege est,
Offendar moecha simpliciore minus.

Nec grauioribus opus erat caussis, si vxor a marito, quam si hic ab illa, sese seiungeret. Saepius enim & mulieres sine caussa diuertebant a viris. Exemplum habes in Ciceronis *Epist. ad Fam. VIII, 7.* vbi Coelius ad Ciceronem: *Paulla Valeria, soror Triarii, diuortium sine caussa, quo die vir e prouincia venturus erat, fecit. Nuptura est D. Bruto.* Soli libertae non licebat per legem Papiam Poppaeam a patrono discedere, cui erat matrimonio copulata, ceu ipsa legitima verba docent, quae seruauit Vlpianus *L. vlt. D. de diuort.*

mort. quaeque diligentius interpretati ſumus in *Comment. ad L. Iul. & Pap. Popp. Lib. II. Cap. XII. p.* 244.

XLVII. Fiebat olim diuortium non ſine ſollemnitate. Quemadmodum enim vxores in manum conueniebant per confarreationem: ita ſeiungebantur alio ſacrificio, quod diffarreatio adpellabatur. Feſt. *voce diffarreatio p.* 280. Diffarreatio *genus ſacrificii, quo inter virum & mulierem fiebat diſſolutio. Dicta diffarreatio, quia fiebat farreo libo adhibito.* In vſu erat hoc ſacrificium adhuc Plutarchi aetate, quoties inter flaminem Dialem & flaminicam fiebat diſcidium nuptiarum. Quum enim antea flaminibus nefas eſſet, vxores a ſe dimittere: reſcripto id primus permiſit Domitianus, teſte eodem Plutarch. *Quaeſt. R. p.* 276. *Tom. II.* Qui & haec addit: οἱ δὲ ἱερεῖς παρεγένοντο τῇ τοῦ γάμου διαλύσει, πολλὰ φρικώδη καὶ ἀλλόκοτα, καὶ σκυθρωπὰ δρῶντες. *At ſacerdotes reliqui, qui interfuerunt, quum eiusmodi matrimonium diſſolueretur, multa horrenda, inaudita & triſtia fecerunt.* Vnde patet triſte admodum ac mali ominis fuiſſe hoc diffarreationis Sacrificium, in quo multos ritus ac caerimonias triſtiores adhiberi oportuerit. Coemtione contractae nuptiae remancipatione ſolutae videntur Iac. Raeuardo, *de Leg. XII. Tab. XXII. p.* 99. *ſeq. Tomo I. Oper.* Praeterquam enim quod nihil tam naturale eſt, quam vnumquodque eo modo diſſolui, quo colligatum eſt, *L.* 35. *D. de reg. iur.* omniaque, quae in iure contrahuntur, contrario iure pereunt: *L.* 100. *D. eod.* remancipationis huiusmodi diſertis verbis meminit Feſtus

XLVII. Sollemnitates in diuortiis olim obſeruatae.

voce remancipatam p. 403. *Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerat.* Ita sane Catonem Vticensem vxorem Marciam praesentem despondisse Hortensio, refert Plutarch. *in Catone.* Et Tiberium Neronem Liuiam vxorem etiam praegnantem Augusto cessisse, ex Tacit. *Ann.* V, 1. & Dionis *Lib.* XLVIII. *novimus.* Id quod remancipationis ritu factum esse, non dubitauerim. Conuenisse enim Liuiam in manum, ex verbis Dionis colligas: ἐξέδωκε δὲ αὐτὴν αὐτὸς ὁ ἀνήρ, ὥσπερ τις πατήρ. *Elocauit illam ipse maritus, tanquam filiam.* Vsu denique quaesita vxor, si vellet a viro diuertere, vsurpatione rescindebat matrimonium, si nondum circumacto anno a viro trinoctium abfuisset. Gell. *Noct. Att.* III, 2. Macrob. *Saturn.* I, 3.

XLVIII. Ritus sequiore aeuo vsitati.

XLVIII. At postea inualuit, vt paucioribus adhibitis caerimoniis, quae legitimae obseruationis vocabulo veniunt in *L.* 35. *D. de don. int. vir. & vxor.* dissoluerentur matrimonia, quas summatim recensebimus. Primo confringebantur tabulae dotales, vt patet ex Tacito *Ann.* XI, 30. & Scholiasta Iuuenalis *ad Sat.* IX *v.* 75. Deinde adimebantur claues. Quemadmodum enim nouae nuptae, ingressae domum mariti, claues in signum communicati cum ea dominii tradebantur: Barn. Brisson. *de ritu nupt. pag.* 9.32. ita clauibus ademtis dirimebantur connubia. Cic. *Philipp.* II, 28. Petr. Victor. *Var. Lect.* II, 2. Tum porro dicebantur sollemnia verba. His enim omnino opus fuisse, vel inde patet, quod Cicero *de Orat.* I, 40. ait: *Certis quibusdam*

VERBIS,

VERBIS, non nouis nuptiis, fieri cum ſuperiore diuortium. Verba vero illa haec erant: RES TVAS TIBI HABETO. Vel TVAS RES TIBI AGITO, *L. 2. §. 1. D. de diuort.* Barn. Briſſ. *de Form.* VIII. p. 722. eaque pronunciare plerumque ſolebat libertus. *L. 9. D. de diuort.* Iuuenal. *Sat.* VI. *v.* 145.

Collige ſarcinulas, dicet libertus, & EXI
Iam grauis es nobis, & ſaepe emungeris, EXI
Ocyus, & propera, ſicco venit altera naſo.

Solebant etiam nuncium mittere coniugi, eaque ſpeciatim dicebatur renunciatio matrimonii. Immo & libellus dabatur, cui eadem procul dubio verba inſcripta. Quo libello iam oblato, locus quidem erat poenitentiae, ſi coniux repudiatus conſentiret: *L. 7. D. de diuort.* non ſi huic placeret conditio. Tunc enim diſſolutum cenſebatur matrimonium, libello etiam nondum tradito. *L. 6. C. de repud.* Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 9. p.* 132. Denique Auguſtus, (qui & alias diuortiis modum impoſuit, teſte Sueton. *Octau.* XXXIV.) lege Iulia de adulteriis cauit, vt diuortium fieret, adhibitis praeter libertum ſeptem teſtibus ciuibus Romanis, puberibus: alias pro irrito haberetur. *L. 9. D. de diuort.* Barn. Briſſon. *ad Leg. Iul. de adult.* XXVIII. p. 123.

XLIX. Sed haec omnia ad *diuortium* inter coniuges pertinet. Latius patebat *repudium,* quod etiam ſponſus ſponſae, vel haec illi dare ſolebat Paullus *L. 191. D. de Verb. ſignif. Inter diuortium & repudium hoc intereſt, quod repudiari etiam futurum matrimonium poteſt: non recte autem ſponſa* XLIX. Quid repudium?

diuortisse dicitur. Et Modestinus *L*. 101. §. 11. *D. eod. Diuortium inter virum & vxorem fieri dicitur; repudium vero sponsae remitti videtur: quod & in sponsae personam non absurde cadit.* In repudiis sponsae mittendis sollemnia erant verba: TVA CONDITIONE NON VTOR. *L*. 2. §. 2. *D. de diuort. & repud.* Tantum autem abest, vt hic caussa aliqua sontica opus esset, vt ex sponsalibus, quantumuis stipulatione firmatis, nulla oriretur ciuilis actio, sed infinita esset repudiorũ licentia. *L*. 1. *C. de sponsal. L*. 2. §. 1. 2. *D. de diuort. L*. 2. *C. de rep. L*. 2. *C. de inutil. stipul.* Nec contrarium evincitur ex loco Ser. Sulpicii apud Gell. *Noct. Att.* IV, 4. Actio enim illa ex sponsu, cuius ibi meminit Sulpicius, non ad Romanos, sed ad Latii incolas pertinebat. Attamen & ab orbis Romani incolis certas repudii caussas obseruari voluerunt Theodosius & Valentin. *L*. 8. *C. de repud.* & Iustinianus L. 10. 11. *C. eod.*

L. Ius patrium, legitimi dominii, testamenti, hereditatis, vsucapionis.

L. Sufficiant haec de tertio iure Quiritium, id est, de iure connubiorum. Quartum fuit PATRIVM, de quo tamen vix est, quod hic addamus, quum supra Lib. I. *Tit.* IX. de patria potestate, ciuibus Romanis propria, accurate nos agere meminerimus, quemadmodum & de adoptione, legitimatione, emancipatione, aliisque, quae huc pertinent, vberius suis locis disseruimus. Idem de quinto dicendum. Quot modis enim iure Quiritium rerum adquiratur DOMINIVM, & quaenam fuerint eius dominii effecta, statim dicemus *Lib* II. *Tit* I. De sexto quoque, id est, de iure TESTAMENTORVM agemus *Lib.* II. *Tit.* X. *sequ.* De septimo, seu de

de iure HEREDITATVM LEGITIMARVM *Lib.* III. *Tit.* I. & ſequentibus, de octauo denique, id eſt, de VSVCAPIONE *Libro* II. *Tit.* VI. plura monebimus, nihil ut hic de illis addendum praeterea videatur. Progrediemur ergo ad ea iura ciuium Romanorum, quae ad ius publicum potius ſpectant, κατ' ἐξοχὴν CIVITATIS iura adpellantur.

LI. Prima ciuium Romanorum praerogatiua, quae ad ius publicum pertinet, eſt IVS CENSVS. Cenſus qualis Romae fuerit, & a quonam ſit inſtitutus, diximus ſupra, vbi de capitis deminutione actum eſt. Auctor nimirum huius moris Seruius Tullius Rex, qui primus iuſſit, vt ciues omnes in ſua quisque claſſe & centuria, dato iureiurando, apud eum, penes quem ius eſſet cenſendi populi, nomina ſua, vxorum, liberorum, libertorum ſeruorumque ſuorum profiterentur, praetereaque aetatem omnium, regionem, quam habitarent, & fortunarum ſuarum aeſtimationem deferrent. Hoc autem ius cenſendi primum regum, deinde conſulum & dictatorum, ac poſtremo cenſorum fuit. Quae omnia ideo inſtituta ſunt, vt de ciuiũ, qui arma ferre poſſent, numero, pecuniaeque magnitudine, qua belli ſumtus ſuſtinentur & totius reip. viribus tanto certius conſtaret. Vnde de Seruio Tullio Florus I, 6. *Ad hoc populus Romanus relatus in cenſum, digeſtus in claſſes, curiis atque collegiis diſtributus, vt omnia patrimonii, dignitatis, aetatis, artium, officiorumque diſcrimina in tabulas referrentur, ac ſi maxima ciuitas minimae domus diligentia contineretur.*

LI. Ius cenſus.

LII. Censu etiam ius ciuitatis adquiri potuit.

LII. Quicumque iure nomina dabant censoribus, eaque inscribenda curabant tabulis censualibus, eo ipso ius ciuitatis consequebantur, adeo vt & serui non modo manumissi, verum etiam ciues viderentur, si nomina consentiente domino, profiterentur apud censores, ac deinde lustro interessent. Vlp. *Fragm.* I, 8. Cic. *de Orat.* I, 40. Ast adultiore iam ciuitate, non promiscue omnibus licuit in tabulas censuales irrepere. Quum enim plerique socii ac Latini nominis hoc modo ius ciuitatis furtim consequi studerent, nominibusque tabulis censualibus inscriptis, deinde Romam commigrarent: conquesti sunt anno V. C. DLXIV. M. Aemilio & C. Flaminio Coss. legati sociorum Latini nominis, *magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse.* Quo intellecto Senatus Q. Terentio Culleoni Praetori negotium dabat, *vt eos conquireret, & quem C. Claudio & M. Liuio Censoribus, postue eos Censores ipsum parentemue eius apud se censum esse probassent, vt redire eo cogeret, vbi censi essent.* Liu. XXXIX, 3. Quamuis ergo tunc ea conquisitione duodecim millia Latinorum domos redire cogerentur: paulo post tamen A. V. C. DLXXVI. iterum auditae sunt legationes sociorum & Latini nominis, conquerentium, *ciues suos Romae censos plerosque eo demigrare. Quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, vt deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent.* Re vero expensa paullo accuratius prodiit edictum, *qui socii ac nominis Latini ipsi maioresque ipsorum, M. Claudio, T. Quinctio censoribus, posteaque apud socios ac nominis Latini*

Latini censi essent, vt omnes in suam quisque ciuitatem, ante Kal. Nou. redirent. Liu. XLI, 12. 13. sequ. Id ius aliquamdiu viguit, siquidem & L. Postumium Consulem anno V. C. DLXXX. pro concione legimus edixisse, *vt, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii Cos. redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, sed omnes in ciuitatibus suis censerentur.* Liu. XLII, 10. Quum ne sic quidem fraudes istae impedirentur: in eandem sententiam anno IↃCLVIII. a L. Licinio Crasso & Q. Mucio Scaeuola coss. lata est lex *Licinia & Mucia*, vt socii & Latini nominis in suae quisque ciuitatis ius redigeretur (r) Verum ea

(r) Exstitit etiam in eamdem rem lex quaedam Papia, cuius disertis verbis meminit Cicero *pro Balbo* XXIII. Valer. Max. III, 4. 5. Vnde fallitur Steph. Vin. Pighius, in *Obseruat. ad* Valer. Max. *l. c.* qui hanc legem plane explodendam putat. Nec minus errat Car. Sigon. *de antiquo iure Ital.* III, 1. qui eamdem confundit, cum lege Papia *de peregrinis*, de qua infra agemus. Hac enim lege non omnes peregrini eiiciebantur, sed socii & Latini nominis, qui Romam commigrauerant, domum redire iubebantur, ceu exemplis a Valerio Maximo & Cicerone adlatis patet. Quum vero lex Claudia prima fuisse videatur, qua ea de re actum est, eaque lata sit anno IↃ LXXVI, post legem vero Liciniam Muciam, latam anno IↃ CLVIII. statim bellum Marsicum conflagrarit ; quo composito, dataque Latinis ciuitate , lege huiusmodi non amplius opus fuit , latam esse oportet hanc legem inter annum IↃLXXVI. & annum D CLVIII. Quumque porro ex hac lege damnatus sit M. Perpennae Cons. pater, idque factum sit breui post mortem filii, quae in annum IↃCXXIV. incidit : facile patet, non multum ante hunc annum legem hanc Papiam conditam esse. Vid. *Comment. nost. ad Leg. Iul. & Pap. Popp. Lib. I. Cap. I. p. 11.* (s)

ea lege ita alienati sunt animi principum Italicorum populorum, vt ea vel maxima caussa fuerit conflati paullo post belli Italici. Cicero *pro Corn. Balbo* XXI. *de Offic.* III, 11. *pro C. Corn. Fragm.* p. 330. Ascon. Paedian. *ad eamd. orat. pag.* 1309.

LIII. Census Romae, professio in prouinciis.

LIII. Quum vero census fierent Romae: oportebat ciues, qui nomina fortunasque profiteri cuperent, eo commigrare. Hinc P. Scipio in oratione, quam censor ad populum habuit, inter alia, quae contra maiorum instituta fierent, etiam hoc reprehendit, *quod absentes iubeantur censeri, vt ad censum nemini necesse sit venire.* Gell. *Noct. Attic.* V, 19. In prouinciis non census habebatur, sed fiebat *professio censualis. L. vlt. C. sine censu vel reliqu.* Qua de re vetus fragmentum iureconsulti, quod ex codice Rumpfiano edidit Salmas. *de mod. vsur*, XIX. p. 878. Ἀλλ' ἐν τῇ πόλει Ῥωμαίων μόνῃ ἀποτίμησιν ἄγεσθαι δεδήλωται, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις μᾶλλον ἀπογραφαῖς χρῶνται. Quae ita redduntur in fragmento Latino, quod edidit Pithoeus: *Sed in ciuitate tantum Romana censum agi declaratum est: in prouinciis autem magis professionibus vtuntur.* Ex quibus simul patet, qualis fuerit illa ἀπογραφή, cuius meminit Lucas II, 1. Agebantur hae ἀπογραφαὶ initio per Equites Romanos, ceu ex Grut. *Inscr. p.* CCCLV, 6. colligit Reines. *Inscr. p.* 271. Talis est LEG. AVG. CENSIBVS ACCIPIENDIS PER HISPANIAM CITERIOREM apud Reines. *Inscr.* II, 26. nec non DISPENSATOR AD CENSVS PROV. LVGDVNENSIS apud Eumd. *Class.* IX, 99. Ab aliis auctoribus vocantur

cantur *censitores*, veluti a Lactant. *de Mort. Persequ.* Cap XXIII quibus additos legimus ministros susceptores, dictos *Ducenarios*, horumque *adiutores*, itemque *scribas, chalcologos, accensos, compulsores*, de quibus Grut. *Inscr.* p. CCCCXXXIV, 3. & p. CCCCIII, 5. Reines. *Comm. ad Inscr. pag.* 271. Postremis temporibus censitorum munus personale, nec admodum honorificum fuisse, discimus ex L. 1. L. 19. §. 9. 16 *D. de mun. & honor.* Permultum ergo inter censum vrbanum & prouincialem intererat. Quamuis enim etiam prouinciales illae professiones nonnunquam census nomine veniant, vt vel ex Digestorum & codicis titulis de censibus & censitoribus nec non ex Lactant. *de mort. persequutor.* XXIII. intelligimus: vel maxime tamen eo differebant, quod Romae tantum censerentur ciues, vt reipublicae vires ciuiumque facultates paterent, ac deinde veteri ritu lustrum accederet. In prouinciis vero census nouum onus & noua tributa in solum & capita adferebat. Amm. Marcellin. *Hist.* XIX, 11. Post Antonini tamen Caracallae constitutionem supra explicatam parum inter censum professionemque prouincialem videtur interfuisse. Lustralis census iam a Vespasiani temporibus ab vsu recesserat. (*s*) Teste Censorin. *de die Nat.* XVIII. Ast non ideo etiam census Romae in prouinciisque

(*s*) Lustralem tamen censum Romae egit Decius Imp. vt auctor est Trebell. Pollio *Valerian.* I. & II. Sed ultimum ac longo repetitum interuallo fuisse illud exemplum, notat illic Is. Casaubonus.

(*t*)

que obſoleuit qualem etiam Vlpiani tempore, licet ſine luſtro, conditum, ex multis iuris noſtri locis diſcimus.

LIV. Quid luſtrum?

LIV. Quum vero olim cenſui Romae accedere conſueuerit *luſtrum*: id quoque, quale fuerit, ex antiquitatibus Romanis videtur explicandum. Peracto ſcilicet cenſu, populus iubebatur armatus adeſſe in campo Martio, vbi luſtrabatur, ſue, oue & tauro, quae animalia ter circum exercitum agebantur ab iis, quibus eſſent fauſta nomina. Cic. *de Diuin.* I, 45. ac dein immolabantur Marti Liu. I, 44 Varro *de re Ruſt.* II, 1. Dionyſ. Halicarn. *Ant. Rom.* IV. p, 225. Vnde & ſollemne iſtud ſacrificium dictum SVOVETAVRILIA, a ſue, oue & tauro, vel, vt alii malunt, SOLITAVRILIA; Sed priorem vocis formam confirmat apud Gruter. *Inſcript.* p. CXXI, 1. HVIVS OPER. PERFECTI. CAVSSA. LVSTRVM. MISSVM. SVOVETAVRILIB. MAIORIBVS. Huius luſtri quam maxime habebant rationem iureconſulti, quum plerisque non a cenſu, ſed a luſtro potius, iura nouorum ciuium Romanorum initium capere viderentur. Cic. *de Orat.* I, 40. Hinc vetus fragmentum iureconſulti apud Pithoeum: *Magna tamen diſſenſio inter prudentes, vtrum eo tempore vires accipiant omnia, in quo luſtrum conditur? Exiſtimant enim cenſum deſcendere ad diem luſtri, non luſtrum decurrere ad diem cenſus. Propterea quaeſitum eſt, quia omnia cenſu aguntur, luſtro confirmantur.* Adde Cuiac. *Obſeru*, III, 22.

LV.

LV. Poena incenforum.

L V. Quemadmodum vero cenſus proprium ius erat ciuium Romanorum : ita & grauiter animaduertebatur in eos, qui illum ſubterfugiſſent, quippe quos, publicatis bonis, verberatos veniiſſe, tradunt. Dionyſ. Hal. IV. p. 221. Cic. *pro A. Caecin.* XXIV. Vlpian. *Fragm.* XI, 11. Qua in re fictionem quandam interceſſiſſe, ſupra diximus ad titulum *de capitis deminutione.*

LVI. Ius militiae antiquum.

L V I. Alterum ius ciuitatis Romanae erat IVS MILITIAE. Quum enim Romana militia lecta partim legionibus, partim auxiliis conſtaret: in legiones nemo iure adlegebatur, niſi ciuis Romanus. Immo ne ciues quidem omnes idonei videbantur legionarii : ſed oportebat hos eſſe ingenuos, & in quinque claſſibus cenſos. Vnde excludebantur libertini, capite cenſi, hiſtriones, e qua hominum colluuie non niſi cogente neceſſitate, & in re trepida legebantur milites, vt ſatis accurate docent Iuſt. Lipſ. *de Milit. Rom.* I, 2. p. 14. Carol. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom.* I, 15. p. 172. ſequ. vbi etiam rationem habendi delectum ex Polybio egregie explicant. Alii erant ſocii qui olim ex Italis & ſociis Latini nominis, & poſteaquam hi ius ciuitatis impetrarant, e prouincialibus deligebantur. Si qui ex aliis gentibus adſciſcerentur : leuioris armaturae milites dicebantur. Vid. Sauil. *de Milit. Rom.* p. 334. ſequ. Ciues ſacramento militari adſtricti, (cuius formula eſt apud Gell. XVI, 4. vbi addendus Lipſ. *de Milit. Rom.* I, 6. p. 45. ſequ.) tamdiu militabant, donec vel miſſionem ſiue *honeſtam*, ſiue *cauſſariam* impetrarent,

petrarent, vel *ignominiae* cauſſa ab exercitu abeſſe iuberentur. Iſta miſſio dabatur iis, qui vel legitima confecerant ſtipendia vel maiores erant quinquaginta annis. Illa ob morbum adfectamque valetudinem; haec ob crimina admiſſa dabatur: de quibus omnibus Sigon. *l. c. pag.* 18. ipſique ICti ad *tit. D. de re militari.*

LVII Quid in his mutatum ſub Imperatoribus.

LVII. Enimuero haec omnia mutata ſunt, ex quo rempublicam inuaſerant principes. Iam Auguſtus non ciuibus modo, verum etiam Latinis & Italis neceſſitatem militiae remiſerat, inuenta militia mercenaria, Herodian. *Hiſt.* II, 11. & ideo plerasque legiones conſcripſerat e prouincialibus; praetorianas, & quae ad vrbis adhibebantur cuſtodiam, ex Italis Schel. *Not. ad* Hygin. *de caſtramet. pag.* 13. Idque eo magis inualuit poſt datam ab Antonino Caracalla orbi Romano ciuitatem. Ex eo enim tempore, quae antea legiones ex Romanis tantum ciuibus, vel vrbanis, vel Italiam prouinciasue habitantibus, conſtabant, eae ex prouincialibus plerumque deligerentur: quae auxilia vero e ſociis olim ſeu prouincialibus deligebantur, ea e nationibus barbaris, quae vel pretio vel ſponte in eam ſe militiam dabant, conſcribebantur. Ez. Spanhem. *Orb. Rom.* II, 23. p. 158. Immo adeo a veteri inſtituto deſciuerant Romani principes, vt poſtremis temporibus integras legiones e barbaris conſcriberent. Talis eſt *legio Ziannorum* apud Ammian. Marcell. XXVI, 1. *legio Gruthungorum* apud Claudian. *in Eutrop.* IV. v. 58. Immo talis magna pars exercitus Theodoſiani, de cuius conditione & laxa diſciplina queritur. Zoſim.

Zoſim *Hiſt. IV*, 30. *&* 31. Vnde eo magis mirandum, quod proſtituta barbaris militia, libertinae tamen conditionis homines tam ſeuere ab omni, etiam palatina militia excluſerit Valentinianus III Imp. *L.* 3. *C. Theod. de libert.*

LVIII. Ius tributorum.

LVIII. Sequitur tertium, quod ad ciuitatem Romanam pertinuit, IVS TRIBVTORVM & VECTIGALIVM. *Tributum* erat pecunia populo imperata, quae tributim a ſingulis exigebatur. Quae vero pecunia alio quocumque nomine pendenda erat, *vectigal* ſolebat adpellari. Varro *de Lingu. Lat. IV*, 16. *p.* 29. Sam. Petit. *Var. Lect. II*, 1. Tributorum tria genera erant, vnum, quod *in capita*, alterum quod *ex cenſu* conferebatur, tertium quod imperatum extra ordinem, adeoque *temerarium* dictum. Tributum in capita, (quod poſtea etiam *tributum capitis, capitulare*, vt & *pecunia pro capitibus* dici coepit, teſte Lindenbrogio *ad* Ammian. Marcell. p. 50.) ſub primis Romanorum Regibus in vſu fuit, adeo vt quum regi opus eſſet pecunia, aequo pauperes ac diuites onere premerentur. Dionyſ. Halic. IV. p. 223. Inuento autem cenſu tributum illud capitis deſiit, ciuesque coeperunt tributa conferre pro ſuo quisque cenſu, qua de re Liuius I, 43. *Quadrifariam enim vrbe diuiſa regionibus collibusque, quae habitantur partes, tribus eas adpellauit, vt ego arbitror, a tributo, nam eius quoque aequaliter ex cenſu conferendi ab eadem inita ratio eſt.* Tarquinius Superbus veterem tributa exigendi rationem reſtituit; auxitque in tantum, vt pro ſuo quisque capite decem penderet denarios. Dionyſ. Halic.

IV. p. 245. Eiurato regno, Valerius Poplicola Seruii institutum reuocasse, eumque in finem Quaestores creasse videtur. Immo pauperes aliquamdiu tributorum onere exsoluti, donec decreuit Senatus anno V. C. CCCXLIX. vt plebi, quae eo usque suis sumtibus militauerat, stipendium quotannis ex aerario solueretur. Hoc enim facto coacti sunt omnes, tributum ex censu quotannis in stipendium militare conferre. Liu. *IV*, 59. 60. Hinc magna subinde certamina inter patres & plebem de conferendis tributis, quae saepe a Tribunis impedita, saepe a Senatu remissa, nec raro ob necessitatem reipublicae aucta sunt, vt refert Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I*, 16. *p.* 197. *sequ.* Quin indicta saepe tributa temeraria, propter periculi magnitudinem, veluti post vrbem a Gallis captam item bello Punico secundo, Valerio Leuino & M. Claudio Marcello coss quando ipsae matronae aurum & ornamenta sua conferre non dubitabant. Fest. *voce tributum p.* 468 Liu. XXVI, 36. Postremo annua tributa plane remissa sunt A. V. C. Ͻ LXXXVI. postquam L. Paullus e praeda Macedonica incredibilem vim auri intulerat in aerarium. Cic *de Offic. II*, 22. Plin. *Hist. Nat. XXX*, 3. idque ad consulatum vsque Hirtii & Pansae mansisse tradit Plutarchus *Vit. Paull. p.* 275. *Tomo I.* Post ea tempora tributi collati frequentissima fit mentio, & sub Imperatoribus eo res rediit, vt multa inuenirentur noua tributa locupletando aerario, & non solum prouinciis a populo *stipendia*; a principe *tributa* imponerentur, Theoph. §. 40. *Inst. de Rer. Diuis.*

Cuiac.

Cuiac. *Obſ. VII*, 3. verum etiam durior ſubinde hac in re fieret conditio ciuium Romanorum.

LIX. Diuerſa a tributis erant VECTIGALIA, Cuiac. *Obſ. VII*, 4. quae vel *portorii*, vel *decumarum & ſcripturae*, vel *ſalis* vel *viceſimae* nomine exigebantur. *Portoria* pecuniae erant, quae portitoribus pendebantur, id eſt, iis, qui mercedes mercibus in portum vel per pontem deuehendis exigebant. Hirt *Bell. Alex. XIII. L. 60. §. 8. D. Locat. conduct.* Iul. Caeſ. *Bell. Gall. III, princ.* Sed illa, portoria lege lata, ciuibus in vrbe ac per Italiam remiſit Q. Metellus Nepos, Dio Caſſ *XXXVII. p. 59.* Poſtea tamen peregrinarum mercium portoria denuo inſtituit Iul. Caeſar teſte Sueton. *Iul. XLIII.* Eaque diutiſſime exacta ſunt ſub Imperatoribus ſequentibus, quippe quorum primum ea penitus remiſiſſe legimus Heluium Pertinacem auctor eſt. Herodian. *Hiſt. II*, 4. quamuis illud reſtitutum eſſe a ſucceſſoribus, ex *L. 21. pr. D. de don. int. vir. & vx.* intelligamus. LIX. Ius vectigalium, qualia erant portoria.

LX. Decumae exigebantur a ciuibus Romanis, vel Latini nominis ſociis, qui in Italia aut extra Italiam publicos agros arabant. Id enim fiebat ea lege, vt frumenti decimas penderent. Sin vero quis ſiluis vel paſcuis publicis hoc modo frueretur: pecunia, quae inde redibat, *Scriptura* adpellari conſueuit. Solebant ſcilicet Romani agros, hoſtibus bello ademtos, ſi culti eſſent, ciuibus; ſin inculti, Italicis hominibus per cenſores locare, ea lege, vt decimam frumenti, quintam reliquarum frugum praeſtarent; e paſcuis vero certum pende- LX. Decumae & ſcriptura?

rent ſtipendium. Poſtea quum diuites pleraque ad ſe rapuiſſent: A V. C CCCLXXVII. a C. Licinio Stolone lata eſt lex, *ne quis plusquam quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris poſſideret.* Liu. *VI,* 35. *VII,* 16. Aurel. Victor. *de vir. illuſtr. XX.* Sed quam parum ea lex valuerit vel inde patet, quod non multo poſt ipſe ille Licinius Stolo a M. Popillio Laenate ex ſua lege X millibus aeris eſt damnatus, quod M. iugerũ agri cum filio poſſideret, emancipandoque filium fraudem legi feciſſet. Liu. *VII,* 16. Hinc eamdem legem poſtea A. V. C. ƆCXX. retulit Ti. Sempronius Gracchus. Trib. pl. cuius tamen ſanctionem mox eluſit Senatusconſultum, quo agri vendi iuſſi ſunt: vnde denuo diuitibus ceſſerunt ſolis. Quare denique Sp. Thorius, Trib. pl. lege lata ſanxit, ne agri amplius diuiderentur, ſed poſſeſſores in iis relicti vectigalia pro iis penderent, eaque pecunia plebi diſtribueretur. Cuius legis fragmenta ex antiqua tabula aenea edidit Car. Sigon. *de antiquo iure Ital. II,* 2. *p.* 638. Denique alius tribunus totum illud vectigal noua lege ſuſtulit. Appian *de Bello Ciu.* 1. *p.* 366. Quumque ſolus ſupereſſet ager Campanus: eum quoque diuiſit Iul. Caeſar. Conſul. Suet. *Iul.* XX. Vnde ex eo tempore conqueſtus eſt Cicero: *Epiſt. ad Att. II,* 16. *Portoriis Italiae ſublatis, agro Campano diuiſo, vectigal nullum ſupereſſe domeſticum, praeter viceſimam.*

LXI. Annonae ſalariae.

LXI. Tertium vectigalis genus e ſale redibat. Inſtituerunt enim Romani poſt exactos ſtatim Reges, vt ſal non a priuatis venderetur, ſed

sed minoris e publico acciperetur. Liu. II, 9. Bello autem Punico secundo, vectigal nouum a censoribus Claudio Nerone & Liuio Salinatore maxime tamen ab hoc institutum ex salaria annona, (t) vt testatur Liu. XXIX, 37. Sal enim hi censores sextante Romae; pluris in conciliabulis; & alibi alio pretio praebendum locauerunt, eoque nouo vectigali locupletarunt aerarium. Sed & hoc vectigal demum ab vsu recessit, vt patet ex verbis Ciceronis paullo ante relatis, quamuis, quo tempore id factum haut adeo liquidum sit. Sigon. *de antiquo iure Ciu. Rom. I, 16. p. 207.*

LXII. Diutius Romae in vsu fuit quartum genus vectigalis, quod vicesima dictum. Eius origo referenda in annum V. C. CCCXCVIII. quo *Cn. Manlius legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumittuntur, tulit. Patres, quia ea lege haut paruum vectigal inopi aerario esset, auctores fuerunt.* Liu. VII, 16. Quoties ergo seruus manumittebatur, vel herus vel libertus pendebat vicesimam. Arrian. *Diss. Epist.* II, 1. Ὅταν οὖν στρέψῃ τὶς ἐπὶ στρατηγοῦ τὸν αὐτοῦ δοῦλον, οὐδὲν ἐπόιησεν; ἐποίησε. τί; ἔστρεψε τὸν αὐτοῦ δοῦλον ἐπὶ στρατηγοῦ, ἄλλο οὐδὲν; ναί. καὶ εἰκοστὴν αὐτοῦ δοῦναι ὀφείλει. *Quando quis seruum suum apud Praetorem vertit, num ista vertigine nihil egit? Enimuero egit aliquid. Quid autem? Seruum suum vertit apud*

LXII. Vicesimae.

(t) Et inde alteri Censori Salinatoris cognomen haesit. Errat ergo Bulinger. *de Vectigal. P. R. XV.* qui Salinatorem non introduxisse, sed restituisse hoc vectigal existimat. Vid. V. C. Burmann. *de Vectigal. P. R. VI. p.* 116. (u)

apud Praetorem. Numquid praeterea ? Immo & vicesima soluenda erit. Similis est locus apud eumdem Lib III. Cap. XXVI. Arrian. *Dissert. Epist. II*, 1. Tardius tamen ab Augusto id etiam ad seruos venales prolatum videtur, pro quibus vicesima quinta (*u*) pendenda erat ab emtore, si Tacito *Annal. XIII*, 31. fidem habemus, idque aurum vicesimarium in sanctiore aerario (*x*) ad vltimos reip. casus seruari consueuit. Liu. XXVII, 10.

LXIII. Noua vectigalia ab Imperatoribus inuenta.

LXIII. Oppressa per principes republica, multa noua inuenta sunt vectigalia, quibus locupletaretur aerarium. Vnde de Augusto Sueton. XLIX. *Aerarium militare cum vectigalibus nouis instituit.* Talis erat centesima rerum venalium, quam A. V. C. DCCLIX. instituerat Augustus, teste Dione Cass. LV. p. 648. Tiberius primum confirmauit, Tacit. *Ann.* I, 78, postea, vt populo aliquid daret, ducentesimam induxerat. Id. *Annal.* II, 42. denique quum eam Tiberius iterum in vsum reuocasset centesimam

(*u*) Tacit *Ann.* XIII, 31. Vicesimae quintae meminit sed ex Dionis *Hist.* LV. p. 652. constat, Augustum auctorem huius vectigalis non quintam & vicesimam, sed quinquagesimam τὸ τέλος τῆς πεντηκοστῆς, a seruis venalibus exegisse. Alterutrum ergo errasse dixeris, nisi forte aliquis ex Augusti Successoribus hoc vectigal auxerit.

(*x*) Huic vectigali colligendo praefectus aliquis fuit qui adpellabatur *Vicesimarius* vel εἰκοστώτης: si sequamur emendationem in verbis fragmenti Traguriani Petronii quam repraesentat V. C. Burmann. *de Vectig. P. R.* X. p. 192.

(y)

tesimam eamdem Italis remisit Caius Caligula, Dio Caff LIX p 742. Ex quo loco patet, in Suetonii *Cal.* XVI auctore Casaubono rescribendum esse: *Centesimam auctionum Italiae remisit,* quum vulgo ibi legatur *ducentesimam.* Ceterum non aliud hoc erat vectigal, quam centesimus rerum in auctione venalium numus, qui inferebatur aerario militari, vt recte docet Lips. ad Tacit. *Annal. II. p.* 104. *sequ.* Saepissime tamen illius vectigalis quantitas videtur vel aucta, vel imminuta. Nam & quinquagesimae fit mentio. Immo Theodosius & Valentin. Augusti constituerunt, vt nundinis quibusque ex qualibet negotiatione mercium fisco in singulos solidos venditor dimidiam siliquam, & similiter emtor dimidiam inferret. Idque est vectigal SILIQVATICVM, de quo Cassiod. *Var IV,* 19. *id rebus omnibus nundinandis prouidam definiuisse antiquitatem.* Ipsam constitutionem Theodosianam quum iam pridem in lucem protraxerit Cuiac. *Obs XVI,* 22. mirandum sane est, virum doctissimum, Guid Pancirol. *Thesaur. Var. Lect.* III, 31. p. 494 existimare, siliquaticum in fructibus constitisse, e. g. siliquis similibusque, eosque fructus, loco numorum fuisse praestandos. Siliqua hic est vicesima quarta pars solidi aurei, seu eiusdem semiuncia, Gronou. *de Pec. Vet. Lib. IV. Cap. XVIII.* adeoque satis grande hoc vectigal fuisse animaduertimus. Est & vectigal QVADRAGESIMAE, siue litium, siue portorii loco soluendum, cuius meminere Quinctilian. *Declam. XXXV.* Symach. *Epist. V,* 62. 65. immo &

Suet. *Vespas. Cap. I.* Ei preafectum legimus QVINCTIONEM, AVG. LIB. TABVLARIVM XXXX GALLIAR. apud Reines. *Inscr. Class. IX, 36.* Paullo obscurius est vectigal *ansariae*, vti in *L. 1. C. Hermog. de iure fisci* vocatur, vel *ansarii & fouencularii*, vel *foriculiarii*, quorum meminit elegans marmor Romanum apud Grut. *Inscr. p. CXCIX, 6.*

IMP. CAESAR. M. AVRELIVS.
ANTONINVS. AVG.
GERMANICVS. SARMAT ET.
IMP. CAESAR. L. AVRELIVS.
COMMODVS. AVG.
GERMANICVS. SARMATIC.
HOS. LIMIDES. (sic) CONSTITVI.
IVSSERVNT.
PROPTER. CONTROVERSIAS. QVAE.
INTER. MERCATORES. ET. MANCIPES.
ORTAE. ERANT VTI. FINEM.
DEMONSTRARENT. VECTIGALI.
FORICVLARI. ET. ANSARII.
PROMERCALIVM. SECVNDVM.
VETEREM. LEGEM. SEMEL. DVM.
TAXAT. EXIGVNT.

Differit de his vectigalibus Iac. Cuiac. *Obs. XIV*, 3. Sed ita vt lectores non multo reddat certiores. Mirum est vectigal pro *vmbra platani* exactum, de quo Plin. *Hist. Nat.* XII, 1. multoque mirabilius τὸ ἀέρικον, quod pro caeli aërisque vsu pendebatur, de quo quaedam haut protrita habet idem laudatus Cuiac. *Obs.* X, 7.

Deni-

Denique etiam nouis illis vectigalibus vel maxime accensenda vicesima hereditatum, de qua iam ante *n.* XIX aliquid notauimus.

LXIV. Pergimus ad ius SVFFRAGIORVM, quod & ipsum ad ciues Romanos pertinuit. Comitia ipse Romulus instituerat, ciuibusque libera permiserat suffragia, quoties vel lex ferenda esset, vel creandus magistratus, vel bellum denique decernendum videretur. Dionys. Halic. *II. p.* 87. Quum vero initio curiatim suffragia ciues ferrent in comitiis curiatis: postea centuriata comitia inuenit Ser. Tullius, quibus id obtinuit, vt ditiorum praeualerent suffragia, quum in comitiis curiatis turba egenorum ciuium optimates & ditiores facile numero suffragiorum obrueret. Dionys. Hal. *IV. p.* 224. *sequ.* Et ex eo tempore fere dicis tantum & auspiciorum caussa rogationes curiatim perlatae, & denique ipsa illa comitia adumbrata sunt per XXX. lictores. Cic. *de leg. agrar. II*, 12. Qua de re tamen haut leuis fuit virorum doctissimorum inter se altercatio, Nicolai scilicet Gruchii & C. Sigonii, quorum scripta eristica repetita editione vulgauit vir de his litteris immortaliter meritus, Io. Georg. Graeuius *Tomo I. Thes. Ant. Rom.* (y) Denique etiam tributa inuen-

LXIV. Ius suffragiorum.

(*y*) Quaestio est inter hos viros doctissimos de lege curiata. Nic. Gruchius existimat, patricios magistratus olim binis comitiis esse creatos, centuriatis & curiatis; plebeios itidem binis, tributis & curiatis: denique, quum obsoleuissent curiata comitia, magistratus omnes binis comitiis creatos, centuriatis & tributis. Negat id Car. Sigonius, magistratus tantum vnius generis

inuenta ſunt comitia, quibus populus per tribus quarum demum XXXV. erant ferebat ſuffragia, eaque coeperunt A. V. C. CCLXIII. A Sempronio, M. Minucio Coſſ. Quemadmodum vero centuriata comitia non niſi a maioribus; ita tributa a minoribus aeque ac maioribus magiſtratibus haberi poterant. In his ſuffragium ferebant omnes, qui erant in tribum adſcripti, praeterquam impuberes, aerarii, & ſexagenarii, quos depontanos ideo dictos, alibi obſeruauimus. Aliquando unus idemque ciuis in duplici tribu ferebat ſuffragia, ſi ſe dediſſet alteri in adoptionem. Tunc enim & patris naturalis tribum retinebat, & tribui patris adoptiui adſcribebatur. Hinc Auguſtus in lapide Brixienſi apud Grut p. CCXXVI, 3. vocatur C. IVLIVS. C. F. TAB. SCAPT. CAESAR. AVGVSTVS, quia tribui Fabiae & Scaptiae erat adſcriptus. Suet. *Aug. XL.* & ibi Torrent. De his comitiis plura dat. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. l.* 17. *p.* 212.

LXV. Illud ſub Imperator. mutatum.

LXV. Sed illud ſuffragiorum ius primus imminuit Iul. Caeſar, dictator perpetuus, comitia cum

generis comitiis creatos exiſtimans, Conſules nimirum centuriatis, alios magiſtratus patricios curiatis, ita tamen, vt deinde iterum de iisdem magiſtratibus iudicatum ſit, populusque priora comitia reprehendere potuerit. Ergo de conſulibus bis putat comitiis, ſed non aliis quam centuriatis, iudicatum, de aliis quoque bis, ſed non niſi curiatis. Ab eruditorum vero ſenatu iam pridem ſecundum Gruchium fuit iudicatum, vti obſeruat V. C. Io. Ge. Graeuius *praefat. T. 1. Antiq. Rom.*

(z)

cum populo ita partitus, vt exceptis consulatus competitoribus, de cetero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet pronunciarentur, pro altera parte, quos ipse dedisset. Sueton. *Iul. XLI.* Augustus equidem populo restituit suffragia, reducto pristino comitiorum iure, & multiplici poena coercito ambitu: Sueton. *Aug. XL.* Ast sub Tiberio denuo ademtum fuit populo ius suffragiorum, & ad solum Principem ac Senatum traductum seu, vt ea de re Tacitus *Ann. I, 15. tunc primum e campo comitia ad patres translata.* Dio Cass. *Hist.* LVIII. p. 633. *sequ.* Reddita quidem a Caio illa suffragiorum iura tradit idem Dio *Hist.* LIX, p. 648. sed Suetonius *Calig.* XVI. tantum *tentasse eum* ait, *comitiorum more reuocato, suffragia populo reddere.* Certe nec sub eius successoribus in ferendis legibus aliisque rebus maioribus populi suffragia valuisse, iamdudum obseruarunt viri docti, (z) Iustus Lips. *Excurs. ad Tacit. Annal.* I, 15.

(z) Retenta quidem aliquamdiu sunt comitia; sed dicis causa, & tamquam priscae libertatis simulacra. Solebant enim magistratus a Principe vel Senatu designati in campum Martium prodire cum necessariis, ibique coram populo, more veteri congregato a praecone pronunciari. Qua de re Dio Cass. *Hist.* LVIII. p. 727. qui vbi de perpetuo Tiberii in creandis consulibus modo egisset statim addit: καὶ μετὰ τοῦτο ἐς τὸν δῆμον καὶ ἐς τὸ πλῆθος αὐτοὶ καὶ οἱ προσήκοντες ἑκατέρῳ, τῆς ἀρχαίας ὁσίας ἕνεκα, καθάπερ καὶ νῦν ὥς τε ἐν εἰκόνι δοκεῖν γίγνεσθαι, ἐσιόντες ἀπεδείκνυντο. *Deinde ad populum & plebem hi suis quique cum necessariis dicis causa, sicuti nunc etiam, vt imago*

quaedam

I, 15. Ezech. Spanh. *Orb. Rom.* II, 22. p. 153. Vnde & leges illas de ambitu ſuo aeuo ideo obſoleuiſſe fatetur Modeſtinus *L. 1. D. ad Leg Iul. de ambitu*: *quia ad curam principis magiſtratuum creatio pertineat, non ad populi fauorem.*

LXVI. Ius honorum & quidem ſacerdotiorum.

LXVI. Quintum ius ciuium Romanorum fuit ius HONORVM ſiue magiſtratuum, ſiue ſacerdotiorum, quippe quos nemo niſi ciuis Romanus gerere poterat. Si quis enim ciuitatis expers honores ad ſe rapuiſſet: re comperta, honorum gradum cum toto ciuitatis iure amittebat, vt docet exemplum M. Perpennae, apud Valer. Max. III, 4. 5. (a) Honores partim in ſacerdotiis partim in magiſtratibus erant poſiti. Vtrique ex inſtituto Romuli proprii erant patriciorum, quia voluerat Romulus ἱεράσθαι τοὺς εὐπατρίδας καὶ ἄρχειν, *vt & ſacra curarent, & magiſtratus gererent patricii.* Dionyſ. Hal. II. p. 87. Eiectis regibus, poſt multas lites tum ſacerdotia, tum magiſtratus ſenſim coeperunt cum plebe communicari. Et ſacerdotia quidem patriciis eripuit Lex Ogulnia, de qua fuſius Liu. X, 6. Manſerunt tamen patricii in poſſeſſione aliquot

quaedam priſci ritus exhiberi videretur, prodeuntes renunciabantur. Et hinc intelligitur, quaenam ſint illa *comitia conſularia,* quorum ſub Imperatoribus etiam fit mentio apud Sueton. *Vitell.* XI. *Veſpaſ.* V. *Domitian.* X. Add. Ez. Spanh. *Orb. Rom.* II, 22. p. 154.

(a) Non tamen acta eiusmodi magiſtratus, iure haut facti, reſcindebantur, vt patet exemplo Barbarii Philippi Praetoris *L. 3. D. de offic. Praetor.* De quo memorabili exemplo exſtat ſingularis viri eximii, Iac. Gothofredi Diſſertatio, quam *de Electione Magiſtratus inhabilis* inſcripſit.

(b)

aliquot ſacerdotiorum, quae nunquam a plebeiis ſunt geſta, veluti Regis ſacrorum, Flaminum maiorum, Saliorum Palatinorum, Potitorum, Pinariorum, Lupercorum, Curionum, non autem Virginum Veſtalium, vti ſibi perſuadet Paull. Merula *de Leg. Rom. II*, 11. Virgines enim Veſtae etiam ex gentibus Manilia, Terentia, Coelia, plebeiis captas eſſe, ex marmoribus apud Grut. *Inſcr. p.* CCCX, 2. 5. CCCXII, 3. patet. Quin Dio Caſſ. *Lib. LIV.* refert, demum in Veſtae atrium admiſſas καὶ ἐξ ἐπελευθέρων γεγεννημένας *ex libertinis parentibus natas* Id quod lege quadam Papia inuectum eſſe, ex Gellii *Noct. Att. I*, 12. docuimus in *Comment. ad Leg. Iul. & Pap. Popp. Lib. I. Cap. I. p. 2. ſequ.* Reliqui etiam ſacerdotes partim e patriciis, partim e plebeiis creati ſunt. Cic. *pro domo XIV.* Et primis quidem temporibus rex ſacrificulus centuriatis; flamines curiatis creati reliqui ſacerdotes a collegis cooptati. Liu. XL, 42. Poſtea C. Licinius Craſſus Trib. pl. legem tulit, qua cooptatio collegiorum ad populi beneficium transferretur, quam tamen diſſuaſit Laelius. Cic. *Lael.* XXV. Poſt hunc etiam Cn. Domitius Ahenobarbus Trib. pl. anno ƆCL. ius ſubrogandorum ſacerdotum a collegiis ad populum tranſtulit, ita quidem vt qui a tribubus eſſet electus, is a collegio cooptaretur, vti docent Sueton. *Neron.* II. Cicero *Agrar.* II, 7. Collegiis arbitrium cooptandi denuo reſtituit L. Sulla: Aſcon. Paedian. *in Cic. Diuin. Verr. p.* 1759. aſt anno ƆCLXXXIX. legem Domitiam reduxit. T. Atius Labienus: Dio XXXVII. p. 46. eamdem abrogauit M. Antonius teſte Dione Caſſio XLIV. *fin.* ac tertia

vice

vice reſtituit Panſa, vt patet ex Cic. *Epiſt. ad Brut. V.* Adde Manut. *de Legibus* II.

LXVII. Et magiſtratuum.

LXVII. Idem paene de magiſtratibus obſeruandum Omnes initio penes patricios erant ex inſtituto Romuli. Dionyſ. Hal. II pag. 83. Eiectis regibus, idem aliquamdiu placuit. Aſt paullo poſt Tribunos ac Aediles plebis plebs extorſit, qui non poterant per legem ſacratam niſi e plebe creari. Liu. IV, 25. Deinde & Conſulum alter plebeius creari coepit, primusque e plebe conſul factus eſt L. Sextius anno CCCLXXXIX. Liu. VI *extr.* Immo aliquando vterque conſulum plebeius fuit, quod quando primum contigerit, patet ex Liu. XXVII, 31. Quumque in redhoſtimentum communicati ſecum conſulatus plebs nouos magiſtratus patricios, puta praeturam & Aedilitatem curulem concederet patribus: paullo poſt hi quoque communes patriciis & plebeiis eſſe coeperunt, primusque e plebe praetor creatus eſt P. Publilius Philo. Liu. VIII, 15. Aediles autem, verecundia impoſita ſenatui, ſtatim ſequente anno, alterius vicibus ex plebe creari, & poſtea id promiſcuum eſſe coepit. Liu. VII, 1. Poſtremo omnes omnino magiſtratus cum plebeiis ſunt communicati, veluti Dictatura, Liu. VII, 17. Cenſura, Liu. VII, 22. Quaeſtura, Liu. IV, 43. & 54. adeoque omnes honores patuere plebeiis, praeterquam dignitas Interregis, quam tanquam propriam poſſeſſionem ſemper retinuerunt patricii. Cicero *pro Domo* XIV.

LXVIII. Sub Imperatoribus alia plane coepit esse rerum facies. Nam quod ad sacerdotia attinet, ius ea conferendi ad se rapiebant Principes, siquidem Senatus, teste Dione Cassio *Hist* LI. p. 457. inter alia Augusto id quoque concesserat, vt sacerdotes, quotcumque vellet, neglecto etiam numero antiquitus recepto, constitueret. Vnde Drusus Germanicus in vetere numo dicitur SACERD COOPT IN OMNI COL. SVPRA NVMER. S. C. Eodem modo & aliae dignitates saepe solis Principum codicillis datur Testis est *vetus Inscriptio* apud Gruter. p. CCC. LXVIII. Quomodo sacerdotes adlecti sub Imperatoribus?

LATERANO. ET. RVFINO. COS.
SVPER. NVMERVM.
COOPTATVS. EX. S. C.
M. AVRELIVS. ANTONINVS.
CAES. DESTINATVS.

Vti ergo hic consul; sic & sacerdotes facti sunt codicillis, vnde & codicillares dicti, de quibus Lamprid *Alex. Seu* XLIX. Add. *L.* 45. *C. Theod. de Decurion.* L. 12. *C. de dignit.*

LXIX. Ad magistratus denique quod attinet, eos quoque suo arbitrio creabant Principes, eaque dignitate non solum Romanos, sed & exteros ornabant, qualis procul dubio fuit ille Herodes Atticus Consul, de quo copiosius agit Ez. Spanh. *Orb. Rom.* II, 22. p. 155. Talis etiam Soaemus Rex Armeniae, qui a Vologaeso pulsus Romam confugerat, mutatoque nomine dictus M. Aurelius Soaemus Consul ordinarius fuit anno V. C. DCCCCXV. cum L. Papirio Aeliano Phot. *Biblioth. Cod.* XCIV. LXIX. Quomodo creati magistratus?

Reines.

Reinef. Comm. *ad Inſcript. p.* 2ꞏ9. Mitto Dionem Caſſium, Polemonem aliosque conſules peregrinos. Inprimis vero poſt conſtitutionem illam Antonini Caracallae adeo promiſcue ad ſummos honores euecti ſunt Romani, Itali, exteri, vt ne barbaris quidem ac peregrinis, qui orbem Romanum iam ab aliquo tempore compleuerant via ad honores intercluſa videretur. Vnde vti Roma βαρβάρων οἰκητήριον *barbarorum domicilium* dicitur Zoſimo IV, 59. ita non mirum ibi conſulares faſces aliasque dignitates demum & cum barbaris & peregrinis communicatas. Nazar. in *Panegyr. Conſtant. Aug.* dicto: *Senſiſti Roma tandem te arcem omnium gentium & terrarum eſſe reginam, quum ex omnibus prouinciis optimates viros curiae tuae pignoraueris, vt Senatus dignitas non nomine, quam re eſſet illuſtrior, quum ex totius orbis flore conſtaret.* Ariſtides *de Roma p.* 372. Ξένος δ' οὐδεὶς, ὅστις ἀρχῆς ἢ πίστεως ἄξιος ἀνήρ. *Peregrinus habetur nemo, qui vir ſit dignus magiſtratu aut fide.* Denique Rutilius Numatian. Itiner. I. v. 13.

Relligioſa patet peregrinae curia laudi,
Nec putat externos, quos decet eſſe ſuos.
Ordinis imperio collegarumque fruuntur
Et partem Genii, quem venerantur, habent.

Vid. Spanhem. *Orb. Rom.* II, 22. p. 1ꞏ7.

LXX. Ius ſacrorum, tum publicorum.

LXX. Vltimum eſto IVS SACRORVM, quod & ipſum iuribus ciuitatis Romanae adnumerandum eſt. Sacra Romanorum omnia, aut publica erant, aut priuata. Publica, cenſente Feſto *voce publica p.* 385. erant ea, *quae publico ſumtu pro populo fiebant*: priuata, *quae pro ſingulis*

hominibus

hominibus & familiis: Tam neceſſarium enim videbatur, ſacra publica ſumtibus publicis peragi, vt Theodoſio M. negante, ſe impenſas in ſacrificia Romanorum ſuperſtitioſſima facturũ, reſponderet Senatus. μὴ κατὰ θεσμὸν πράττεσθαι τὰ τελούμενα, μὴ δημοσίου τοῦ δαπανήματος ὄντος, *non rite fieri ſacrificia niſi publico fierent ſumtu*. Zoſim. *Hiſt. IV*, 59. Publicum totius vrbis focum Veſtales ſanctiſſime obſeruabant: publicos curiarum focos triginta cum ſuis curialibus curiones, pagorum ipſi ſingulorum pagorum ſacerdotes: priuatim ſuos quisque Lares familiares domi colebat. Quin & ſacerdotes quasdam familias aluiſſe, qui ſacris iſtis priuatis praeeſſent, ſatis adparet ex marmore apud Reineſ *Inſcr. Claſſ. V*, 53 in quo memoratur L. POLITICENVS L. F. PHILIPPICVS, SACERDOS SERG. FAM. Dii neque noui neque exteri adiici poterant a Romanis, niſi publica auctoritate. quemadmodum Aeſculapium ex Epidauro, Cybelen e Phrygia publico decreto accitos, & quaſi ciuitate donatos, conſtat. Petr. Faber. *emeſtr. III*, 1 Ampl. Bynkersh. *de Relig. peregr. Diſſ. II. p.* 246. *ſequ.* Hinc ſi quis priuato arbitrio peregrina ſacra induxerat: Senatus ea publica auctoritate damnabat, quale quid refert Liu. IV, 30. XXV. 1. XXXIX, 16. Valer. Max. I, 3. Integrum SC. Marcianum Bacchanalibus oppoſitum edidit Raph. Fabrett. *Inſcript. cap* VI. p. CCCCXXVII. & luculento commentario illuſtrauit laudatus Bynkersh *ibid.* At ſub Imperatoribus omnis exterarum gentium ſuperſtitio Romam confluxit, ve-

luti Sacra Iſidis, Abnubidis, Mithrae, Dei Elagabali, taurobolia, criobolia, Aegobolia, & innumera alia, de quibus iam ab aliis actum. Ab his omnibus abhorruerant Romani tempore liberae reip. & ſacra patria adeo ſibi propria ſeruauerant, vt vel ideo municipes non viderentur optimo iure ciues eſſe, quia non iisdem ac ii, qui Romam incolebant, Diis ſacrisque vterentur. (b) Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. I*, 8. *pag.* 116.

LXXI. Tum priuatorum.

LXXI. Sed erant praeter haec ſacra quaedam gentium propria vel, vt Liuio V. 52. vocantur, *gentilitia* a quibuslibet familiis ex vſu domeſticae celebritatis obſeruanda, vt ait Macrobius *Saturn. I*, 16. Ea adeo vnius gentis erant, vt nemo illorum eſſet particeps, niſi qui vel natura vel pontificum auctoritate in patrisfamilias manu ac poteſtate eſſet, quales erant vxores, quae in manum conuenerant, liberique tum naturales, tum adoptiui. Colebantur vero domi Penates, iisque etiam anniuerſaria

(b) Ea tamen ſacra municipalia ne tunc quidem deſerebant municipes, quando Romam commigraverant. Feſtus *municipalia p.* 324. *Municipalia ſacra dicta ſunt ea, quae initio habebant ante ciuitatem Romanam acceptam, quae obſeruare eos voluerunt pontifices, & eo more facere, quo adſueuiſſent antiquitus.* Vnde de ſe & Arpino municipio ſuo loquens Cicero *de Leg. II*, 2. *Hic gens, hic ſacra, hic maiorum multa veſtigia.* Quemadmodum ergo municipes Romam commigrantes ſeruabant ſacra municipalia: ita & coloniae retinebant ſacra populi Romani ceu erudite probat Henr. Noriſius. *Cenotaph. Piſan. Diſſ. I. Cap.* 5. *p.* 72.

(c)

uersaria sacra ab vniuersa gente fiebant, ne seruente quidem bello intermittenda, vt patet ex Liu. V, 52. Quale in gente Fabia erat sacrificium statum, in monte Quirinali quotannis peragendum, de quo Liu. V, 46. Dionys. Halic. *Ant. Rom. IX, p. 577.* Simile gentis Claudiae sollemne memorat Dionys. Hal. XI, *p. 696.* gentium Aemiliae, Iuliae, Corneliae Macrobius *Saturn. I,* 16, gentis Seruiliae Plinius *Hist. Nat. XXXIV,* 13. Atque inde intelligitur, quid sibi velit Cicero *de Harusp. Resp. XXVII,* quando in posteros transferri ait parentum nomen, sacra, memoriam, gentem.

LXXII. Ciuitatum duarum vel plurium ciuis nemo esse poterat.

LXXII. Haec sunt illa iura Quiritium ciuiumque Romanorum, quae omnes, qui optimo iure ciues erant, consequebantur. Illud unum addendum videtur, fuisse quaedam iurisprudentiae Romanorum publicae principia, aliis gentibus incognita. Tale erat illud, I. quod vetere iure (*c*) nemo posset simul Romae alteriusque ciuitatis ciuis esse. Cicero *pro Corn. Balbo XXVIII. Duarum ciuitatum ciuis esse nostro iure ciuili nemo potest: non esse huius ciuitatis ciuis, qui se alii ciuitati dicauit, potest.* Et in oratione *pro A. Caecina XXXIV. Nam quum ex nostro*

(*c*) Aliud iure nouo. Nam saepe quibusdam ciuibus Romanis concedebant Imperatores, vt alterius quoque ciuitatis ius haberent. Sic Dionis Chrysostomi auus ab Imperatore ἅμα τῆς Ρωμαίων πολιτείας καὶ τῆς Ἀπαμέων ἔτυχεν, *simul Romanam & Apamensem ciuitatem obtinuerat.* Dio Chrysost. *Orat. XLI, p. 500.*

nostro iure duarum ciuitatum nemo esse possit, tum amittitur haec ciuitas denique quum is, qui profugit receptus est in exsilium hoc est, aliam ciuitatem. Hoc secus fuisse in Graecia, vbi multarum iidem homines ciuitatum esse potuerint, idem obseruauit Cicero *pro Archia V.* Idque cum ex aliis exemplis patet, quae colligit Ez. Spanhem. *Orb. Rom. I, 5. p. 8. sequ* tum maxime ex marmore illo apud Reines. *Inscript. p. lxcvii.*

C. CALPVRNIVS. ASCLEPIADES.
PRVSA. AD. OLYMPVM. MEDICVS.
PARENTIBVS. ET. SIBI. ET. FRATRIB.
CIVITATES. VII. A. DIVO. TRAIANO.
IMPETRAVIT.

At Romae hoc, vt dixi, nemini licebat, siquidem ciuitatem is amittebat statim, qui alteri se ciuitati adscribi passus erat. Hinc de T. Pomponio Attico Cornel. Nepos *in vita eius III. Athenis autem sic se gerebat, vt communis infimis, par principibus videretur, quo factum est, vt huic omnes honores, quos possent, publice haberent, ciuemque facere studerent. Quo beneficio ille vti noluit:* (d) *quod nonnulli ita interpretantur, amitti ciuitatem Romanam, alia adscita.* Atque hinc intelligitur qui factum sit, vt ii, quibus aqua & igni fuerat interdictum, tum demum ciuitatem Romanam amitterent, quum in eam ciuitatem essent recepti, quo vertendi, id est, mutandi soli causa venissent. Cic. *pro*

(*d*) Hinc de solo domicilio Athenis constituto intelligendus est Cicero, quoties hunc T. Pomponium ciuem Atticum adpellat, quod facit. *Epist ad Attic. I, 16. II, 1,* vbi Demosthenem *Attici ciuem* vocat.

(e)

pro Domo LXXVIII. Qua de re diximus supra Lib. I. Tit. XVI. §. X.

LXXIII Accedit & alterum iuris publici pricipium, II. quod ciuitatem nemo amittere posset, nisi ipse esset auctor factus: Cic. *pro Domo* LXXVIII. de quo iure eodem loco diximus, & ex Ger. Nood. addidimus, fictionem semper intercessisse, si quando vel poenae loco, vel ob aliam caussam (*e*) quibusdam ius ciuitatis adimeretur. Hinc ad artes Sullae tyrannicas pertinet, quod municipiis quibusdam ciuitatem lege centuriatis comitiis lata eripuit. Cic. *pro Domo* LXXIX. Sallust. *Fragm. Hist.* I. Sed quod semel tentauerat Sulla, saepius deinde factitabant Imperatores & quotcumque principatum Romae adfectabant. Sic Antonium agros, ciuitatem, immunitates, aliosque id genus honores priuatis & regibus, ademisse, tradit Dio Cass. *Hist.* XLV. p. 282. Augustus quoque, confectis bellis, libertatem ac ius ciuitatis aliis dedit, aliis ademit, teste eodem Dione *Hist.* XLIV. p. 538. Et Claudius ciuitatis iure priuauit legatum, Lycium origine, quia Latine interrogatus, quod quaesitum esset, haut intellexerat. Dio Cass. *Hist.* LX. p. 676.

LXXIII. Ciuitatem inuitus nemo amittebat.

CAP. II.

(*e*) Tribus caussis amitti videbatur ciuitas, *exsilio*, illo scilicet, quo bona venibant, & aqua & igni interdicebatur, *postliminio* & *reiectione ciuitatis*. Cic. *pro Balbo* XXVIII. XXIX. Pompon. *L.* 3. §. 3. *D. de capt. & postlim.*

CAP. II.

DE IVRE LATII.

LXXIV. Varia Latinorum nomina.

LXXIV. Sufficere haec arbitramur de iuribus ciuium Romanorum. Proximum eſt, vt de IVRE LATII differamus, quod proxime acceſſiſſe ad ciuitatis Romanae praerogatiuam, iam ſupra diximus. Idque vel inde patet, quod Dionyſ. Hal. VIII. p. 540. eos μετέχοντας τῆς ἰσοπολιτείας *participes iuris, quod ciuitatem quaſi aequat*, eleganter adpellat. Multa vero Latinorum fuere nomina. Dicti enim ſunt *ſocii*, (*f*) *ſocii Latini*, *ſocii nominis Latini*, *ſocii nomenque Latinum*, *ſocii ab nomine Latino*, *ſocii ac Latium*, vti productis ex Liuio, Salluſtio, Valerio Maximo teſtimoniis oſtendit Car. Sigon. *de ant. iure Ital. I*, 2. *p.* 473.

LXXV. Qui & quales fuerint?

LXXV. Latini ergo vel ſocii Latini nominis, temporibus antiquiſſimis erant *Latii incolae, populi Romani foederati, Iure Latii donati*, vt eos definit Sigon. *de iure Ital. I*, 2. *p.* 476. *Latii incolae* dicuntur, vt a reliquis Italis; *populi Rom. foederati*, vt a Latii incolis, qui tamen Latii iure haut fruebantur, ſecernerentur.

LXXVI.

(*f*) Saepe tamen confunduntur nomina, vt & Italici iuris homines ſociorum, & Latinorum, & Latini Italicorum nomine veniant. Quod itidem recte monuit Car. Sigon. *l. c.* p. 474. Id quum non attenderent recentiores quidam ſcriptores, ceteroquin erudiriſſimi: mirum in modum totam hanc differentiam Latinorum ac Italorum peruerterunt. Exemplo eſſe poteſt Harduin. *Not. & Emendat. ad* Plin. *p.* 339. *Tom. I.*

(*g*)

LXXVI. LATIVM olim duplex erat, VETVS & NOVVM. Vetus a Tiberi ad Circeios; nouum a Circeiis ad Lirim & Sinuessam vsque productum est. Paullo latius vtriusque Latii terminos profert Seruius ad Virg. *Aeneid. I. v. 6. Latium duplex est, vnum a Tiberi ad Fundos, aliud inde vsque ad Vulturnum fluuium.* Sed errorem huius Grammatici iam alii ostenderunt. Latium ergo vetus Tiberi, Aniene, Vfente fluuiis, marique Tyrrheno concludebatur, illudque insederant *Albani, Rutuli, & Aequi.* Nouum, quod ab Vfente fluuio ad Lirim protenditur, Oscis, Ausonibus, Volscis, praebuit sedes Plin. *Hist. Natur.* III, 5. Strabo *Geogr.* V. p. 231. Ex his primi foedus cum Romanis Albani iam ipsius Romuli tempore fecerant, quo cautum fuerat, vt ne bellum inter se gererent sociae ciuitates, alioquin, quae bellum intulisset prior, alterius iudicium ac mulctam subiret. Dionys. Hal. III. p. 138. Addit Strabo *Geogr.* IV. p. 165. tam arctam fuisse inter hos populos necessitudinem, vt, quum proprium vterque regem haberet, connubia tamen, & sacra & cetera iura ciuilia communia haberent. Victis postea a Tullo Hostilio Albanis, ex foedere imperatum est, vt iuuentutem in armis haberent, vsurum Regem Romanorum ea, quum res postularet. Liu. I, 26. Diruta paullo post Alba, legatos Romani miserunt ad triginta vrbes, quae in Albanorum fuerant ditione, postularuntque, vt & ipsi dicto essent audientes. Abnuentibus his, nouum exarsit bellum, quo in quintum annum populationibus magis, quam iustis praeliis ex-

LXXVI. Foedera cum populis Latii antiquissima.

tracto, pax demum facta, foedusque renouatum est. Dionyſ. Hal. III. p. 175. Rege hoc morte intercepto, plerique Latini ſoluta Regis obitu foedera dicebant. Vnde maiore conatu domiti a Tarquinio Priſco, pacis conditiones acceperunt, vt agros ſuos ac leges haberent, ac ſocii populi Romani dicerentur illi quidem ſed ad regis tamen Romani mandata armati praeſto eſſent. Dionyſ. Hal. III. p. 191. Confirmauit id foedus Tarquinius Superbus, Liu I, 52 qui vt tanto ſanctiore vinculo ſibi conglutinaret hos ſocios, primus ferias Latinas Romanis cum Latii populis communes inſtituit. Dionyſ. Hal. IV. p. 250.

LXXVII. Ea deinde ſaepius repetita.

LXXVII. Exactis regibus nouum ſtatim bellum coortum eſt cum Latinis, qui a Romanis denuo deſciuerant. Cum his tamen ab A. Poſtumio Dictatore victis ad lacum Regillum, denuo foedus percuſſum A. V. C. CCLX. Sp. Caſſio Vicellino & Poſtumo Cominio Auruncul II. Coſſ. iis legibus, *vt inter Romanos Latinasue ciuitates omnes aeterna pax eſſet, neque ipſae inter ſe bellarent, neque aliunde hoſtes inducerent, neque hoſtibus tutos tranſitus praeberent, ſed bello oppreſſis opem pro virili ferrent, oliorum ac praedae partem aequalem haberent: priuatarum litium iudicia illi, quibus mandata cognitio fuerit, intra decem dies peragerent: hisque legibus nihil addi denique poſſet, niſi ſi Romanis, Latinisque ita placuiſſet.* Hanc enim foederis formulam (g) nobis ſeruauit Dionyſ. *Hal.*

(g) Pluribus tamen aliis capitibus illud conſtitiſſe vel ex Feſto adparet, qui *voce nancitor.* p. 327. etiam haec foederis

Hal. VI. p. 115. Conf. Liu. II, 22. & Cic. *pro Corn. Balbo* XXI. Et hoc eſt foedus illud Latinorum, quod ceteris firmius manſit. Quamuis enim ſubinde rebellarint Latini, veluti A V. C. CCCLXVI, & CCCIV: ſaepe tamen victi, ſaepe reducti ad officium, poſtremo illius foederis leges, quod cum Latinis omnibus Sp. Caſſio & Poſtumo Cominio Coſſ. initum fuerat, recuperarunt, (*h*) vt patet ex Cic. *pro Corn. Balbo* XXIII

LXXVIII. His antiqui Latii populis acceſſere deinde Volſci & Aequi, *Latinorum* iudice Floro *Hiſt. Rom. I,* 11. *peruicaciſſimi & quotidiani prope Romanorum hoſtes.* Volſcis, ſi Dionyſ. Hal. III. p. 181. credimus, Ancus; ſin Liuii I, 53. ſententia ſtandum ſit, Tarquinius Superbus primus bellum intulit; qui & Aequos adgreſſus eſt. Poſtea ab A. V. C. CCLVIII. variis ac paene anniuerſariis praeliis attriti, demum A. V C. CCLXXXIV. Antium, maritimum oppidum, amiſerunt, annoque inſequente iis legibus impetrarunt pacem, vt legibus ſuis vtentes, priuatis ſtipendiis, pro Romanis iuſſi militarent. Dionyſ. Hal. IX p. 616. Aſt ſtatim ad arma

LXXVIII. Foedus cum Volſcis & Aequis.

foederis verba allegat: PEQVVNIAM QVI NANCITVR, HABETO, ET SI QVID PIGNORIS NANCISCITVR, SIBI HABETO.

(*h*) Poſtremo enim bello a Q. Publico Philone Coſ. ad internecionem caeſi, plerisque iuribus fuerant ſpoliati, ex eoque tempore etiam concilium Latinorum ad lucum Ferentinae conuocari deſierat, ceu ex Cincianis commentariis obſeruat Feſt. *Voce Praetor. p.* 376.

arma redierunt Aequi & Volſci. Vnde aliquoties fuſi fugatique, quin & ſub iugum aliquando miſſi ſunt, donec A. V. C. CCCCXLIX. a P. Sempronio Sopho conſule paene deleti & ad internecionem caeſi ſunt. Tamen & hi poſtremo propter cognationem in Latii iura adſciti ſunt, vt patet ex Cic. *pro Balbo* XIII. quamuis, quo id tempore factum ſit, nondum mihi liqueat.

LXXIX. Item cum Hernicis.

LXXIX. Idem dicendum de Hernicis, quos primus Tarquinius Superbus ſocietate deuinxerat, Latinarumque feriarum fecerat participes. Dionyſ. *IV. p.* 152. Dein A.V.C. CCLXVIII. bello petiti a Sp. Caſſio, tertium Conſule, quum victi pacem petiiſſent, easdem conditiones, quas Latini, quin ciuitatem ſine ſuffragio impetrarunt, atque inde eſt, quod ſaepe a Latinis ſeiungantur, neque adeo eos in Latinorum corpore fuiſſe ex Liuio & Dionyſio euincit Car. Sigon. *de ant. iur. Ital.* 1, 6. *p.* 107. Poſtea anno CCCXCI nouum cum Hernicis bellum exarſit: eoque finito, tertium, cuius omnes huius gentis ciuitates erant participes, praeter Alatrinates, Ferentinates & Verulanos. Liu. III, 42 Tribus illis, quia ciuitati Romanae αὐτονομίαν praeferebant, ſuae leges redditae: A. V. C. CCCCXLVII. Anagninis, & qui arma Romanis intulerant, *ciuitas ſine ſuffragii latione data, concilia connubiaque adempta, & magiſtratibus praeterquam ſacrorum curatione interdictum.* Liu. IX, 43. Sed Hernicos iſtos αὐτονόμους poſtremo iura Latii habuiſſe, vel inde patet, quod Ferentinates Latinis adiungit Liuius XXXIV, 41.

LXXX.

LXXX. Latium nouum quando dici coeperit, quandoque Oscis & Ausonibus ius Latii datum sit, non magis certum est. Sigonius existimat, his populis ad internecionem deletis, Liu. IX, 25. in hanc regionem Latinorum gentem esse immissam, atque inde Latium nouum adpellatum: id quod ipse inter Tarentinum Punicumque bellum factum coniicit. Sed quemadmodum id nullo testimonio comprobari potest: ita certissimum est, nouum hoc Latium iura Latii veteris esse consequutum, siquidem Appianus *de Bello ciuil. I. p.* 374. Latinos, quos ab Italis seiungit, ad Lirim usque in populi Romani fide mansisse scribit. LXXX. Cum incolis Latii noui.

LXXXI. Et hae sunt illae gentes, quibus ius Latii antiquissimis temporibus datum est. Hoc iure contenti fuerunt usque ad bellum illud sociale vel Marsicum, quo confecto A.V.C. IↃCLXIII. lege Iulia, & proxime insequente lege Plotia omnes socii ac Latini nominis, immo & Italici ciuitate Romana donati sunt, ceu supra *num. IX.* obseruauimus. LXXXI. Latini demum ciuitate donati.

LXXXII. At quamuis Latini tum in ciuitatis Romanae iura transirent: non ipsum tamen ideo exspirabat ius Latii, quippe quod ab eo tempore cum multis civitatibus tum & coloniis extra Italiam concessum legimus. Sic Nemausensibus ius Latii datum esse, patet ex Strabone IV, 157. Nouocomensibus idem ius dederat vel Iul. Caesar vt tradit Appian. *Bell. Ciuil.* II. p. 443. vel Pompeius Strabo, vt mauult. Ez. Spanh. *Orb. Rom.* I, 9. p. 19. Is enim Pompeius omnibus Gallis Transpadanis ius Latii concesserat LXXXII. Ius Latii deinde aliis populis & ciuitatibus datum.

ſerat teſte. Aſcon. Paedian. in Cicer. *aduerſ. Piſon.* p. 2062. Eodem exemplo Nero nationes Alpium maritimarum: vniuerſam Hiſpaniam Veſpaſianus; multas alias ciuitates Hadrianus in ius Latii tranſtulerunt Tacit. *Annal. XV*, 31. Plin. *Hiſt. Nat.* III, 3. Spartian. *Hadr.* XXI. De coloniis Latinis paullo poſt erit dicendi locus.

LXXXIII Latini Iuniani libertinae conditionis.

LXXXIII. Nouum Latinorum genus repertum ſub Tiberio, lata lege Iunia Norbana, qua cautum, vt modis minus ſollemnibus manumiſſi non iura ciuitatis Romanae, ſed Latii tantum, conſequerentur. Vnde hi libertini dicti LATINI IVNIANI, vt diſtinguerentur a *Latinis colonariis* (*i*) quibus ceteroquin, quod ad ius ciuile attinet, adſimilabantur. *L. vn. C. de Lat. libert. toll. Fragm. Iureconſ. vet.* Pithoeanum apud Cl. Schulting. *Iurisp. vet. anteiuſtin.* p. 805. Sed quemadmodum Latinos colonarios vna cum ingenuis omnibus ciuitate Romana donauerat Antoninus Caracalla, celeberrima illa ac ſaepe a nobis citata conſtitutione: ita Iunianam etiam Latinitatem ſuſtulit Iuſtinianus. *D. L. vn. C. de Lat. libert. toll.*

LXXXIV Latini fuere ciuibus deteriores.

LXXXIV. Iam vt ad iura Latii perueniamus: ea licet proxime ad ciuitatem Romanam accederent, non eadem tamen fuerunt ac iura

(*i*) Perſpicue itaque fallitur V. C. Claudius Salmaſius, quando Latinas colonias e libertis conſtitiſſe exiſtimat. *de modo vſur. XIX, p.* 878. *ſequ.* Alii profecto erant Latini *liberti vel Iuniani*, alii Latini *colonarii*, quippe ingenui, & honorum in ſuis coloniis capaces. Vid. Ez. Spanh. *Orb. Rom. I, 9. p. 21.*

(*k*)

iura ciuium Romanorum. Quod adeo verum est, vt Boethius *in Top. Cic.* II. scribat, eos mediam pati capitis deminutionem, qui ciues Romani in Latinas colonias mitti se paterentur. Operae itaque pretium fuerit, quid inter ciues Romanos Latinosque, quod tam ad ius priuatum, quam ad publicum attinet, interfuerit, paullo adcuratius disquirere.

LXXXV. Non gaudebant libertate iuris Quiritium.

LXXXV. Vidimus supra, qualis fuerit ciuium Romanorum LIBERTAS. Latini & ipsi quidem gaudebant libertate, sed iuris gentium, non illa iuris Quiritium, quam supra descripsimus. Saltim quod Lex Porcia sanxerat de ciuium libertate a verberibus, non aeque valuit in Latinis. Quum enim Nouocomenses, iure Latii donati a Q. Pompeio Strabone, paullo post a Caesare ciuitatis iura essent consequuti: M. Marcellus Consul Nouocomensem quemdam, in Caesaris contumeliam, virgis caedi iussit, tamquam peregrinum, vt scribit Appianus *de Bello Ciu.* II. pag. 443. & quidem Latinum. Latinitatem enim quod attinet, status controuersiam Nouocomensibus mouere haut potuisset Marcellus, quippe quam dudum ante Caesarem fuerant a Pompeio Strabone consequuti. Ascon. Paedian. *in Pisonian.* p. 2062. Simile quid obseruat Diodor. Sic. *in Excerpt. Peirescian. p.* 273. vbi de Clodio: τοὺς μὲν πολιτικοὺς τοῖς πατρίοις ἔθεσιν ἐκόλαζεν ἀπαραιτήτως, τοὺς δὲ συμμάχους ῥαβδίοις ἐμαστίγου. *In Romanos quidem more maiorum animaduertit citra spem veniae: socios autem virgis cecidit.* Et Sallust. *de Bell. Iugurth. Cap. LXIX.* referens, Turpillium, praefectum, Vaccae oppido

do impositum, a Metello *verberatum capitis poenam soluisse*, ne cui id mirum videatur, statim subiungit: *Nam is ciuis ex Latio erat.* Ex quo sane patet, non aeque ad Latinos ac ciues pertinuisse libertatem illam, quae ex lege Porcia erat. *(k)*

LXXXVI Nec iure connubii cum ciuibus.

LXXXVI Ad CONNVBII ius quod attinet, illud Latini populi ne inter se quidem promiscue habebant ex foedere antiquo, nedum cum ciuibus Romanis. Prius discimus ex Liu. VIII, 14. IX, 43. ex quibus locis patet, nemini Latinorum & Hernicorum licuisse extra fines regionis suae vxores ducere: posterius vel inde colligimus: quod ne iis quidem, qui sine suffragii iure ciuitate fuerant donati, cum ciuibus Romanis ius esset connubii. Campani sane, qui pridem ciuitatem sine suffragii latione fuerant consequuti, postea demum impetrarunt, *vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, & si qui prius duxissent, vt habere eas, & ante eam diem nati vt iusti sibi liberi heredesque essent.* Liu. XXXVIII, 36. Quanto minus ergo Latinis hoc ius connubiorum fuisse putemus? Et certe

(*k*) Erroris me hic redarguit V. C. Christ. Gottl. Schvvarzius in erudita *de iure Italiae* Dissertatione p. 16. existimans etiam Latinis & Italis hanc libertatem competiisse, idque probat ex Gell. *Noct. Att.* X, 3. vbi Gracchum in oratione quadam conquestum ait, *M. Marium & quosdam ex municipiis Italicis honestos viros virgis per iniuriam caesos a magistratibus populi Rom.* Sed Gellius manifesto loquitur de municipiis Italiae, adeoque de vrbibus non Latini iuris, sed ciuitatem Romanam consequutis, qualia post legem Iuliam erant omnes, ante legem Iuliam quamplurimae.

(*l*)

te clariſſime Vlpianus: *Fragm. V*, 4. *Connubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis: cum* LATINIS *autem & peregrinis ita, ſi conceſſum ſit.* Sic & ipſum ius ſponſaliorum nuptiarumque aliud fuiſſe Latinis, aliud ciuibus Romanis, adparet ex Gell. *Noct. Att. IV*, 4. vbi ex Cn. Sulpicio docetur, ſponſum Latinum agere potuiſſe ex ſponſu in id, quantum intererat, eam vxorem non datam: quum contra ciuibus Romanis, vt ſupra diximus, infinita eſſet repudiorum licentia. *L.* 1. *C. de ſponſal.*

LXXXVII. Quantum fuerit apud Latinos ius PATRIAE POTESTATIS, in tanto veterum ſilentio non conſtat. Id ſaltim certum videtur, *nullos fuiſſe homines*, (adeoque nec Latinos,) *qui talem habuerint in liberos poteſtatem, qualem Romani habebant*, § 2. *Inſt. de patr. pot.* Nec omittendum hic videtur, paullo plus in Latio poteſtatis fuiſſe matri, quam Romae. Id enim non obſcure patet ex controuerſia Ardeenſi apud Liu IV, 9. Latini Iuniani habebant ius MANCIPATIONIS, *Vlp. Fragm.* XIX, 4. adeoque etiam colonarii Latini, quibus aequati illi erant lege Iunia Norbana. *Vetus Fragm. Iurec. apud* Pith. *n. VIII.* An vero etiam veteres Latini eodem iure vſi ſint, nondum conſtat. Porro TESTAMENTVM non faciebant Latini: ſaltim iure Romano Vlp xx. 14. (nam alioquin & extra Romam Italos iam inde ab antiquiſſimis temporibus teſtamenta condidiſſe, ſatis conſtat Liu. I, 3. I, 34.) Iidem Latini nec ex ciuis Romani teſtamento quidquam capiebant, niſi intra diem cretionis ciuitatis Romanae iura impetraſſent.

LXXXVII. An habuerint ius patrium, legitimi dominii, teſtamenti factionis.

petrassent. Vlpian. XXII, 3. Haec sunt, quae veteres nos docent: plura, quum muta hic sint antiqua monimenta, addere non licebit.

LXXXVIII Suis vtebantur legibus, nisi fundi facti.

LXXXVIII. Suis ergo ceu ex his patet, legibus vtebantur Latini, nec iuris Quiritium fiebant participes. *(l)* Licebat tamen eis, si vellent, leges Romanorum in suas ciuitates recipere, vel, vt veteres loquuntur, poterant populi FVNDI fieri. Qua de re Cicero *pro Balbo. VIII. Si quum iussisset populus Romanus aliquid, si id adsciuissent socii populi ac Latini, & si ea lex, quam nos haberemus, eadem in populo aliquo, tamquam in fundo resedisset, vt tum lege eadem populus is teneretur, non* VT DE NOSTRO IVRE ALIQVID MINVERETVR, *sed vt illi populi aut iure eo, quod a nobis esset constitutum, aut aliquo commodo & beneficio vterentur. Tulit apud maiores nostros legem C. Furius de testamentis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus: innumerabiles aliae leges de iure ciuili sunt latae, quas Latini voluerunt, adsciuerunt.* Quicumque ergo populi leges Romanas adsciscebant, & iis subscribebant, illisque in ciuitatibus suis vtebantur, ii *fundi* dici solebant, non a statu quodam, vel conditione, quemadmodum dici solent populi *foederati*, vel *liberi*, sed a facto,

(l) Quaeri solet an omnes quibus ius suffragii datum, legibus suis spoliati & vt *populi fundi* fierent, coacti sint? Affirmat Sigon. *de antiquo iure Ital.* II, 7. Sed quid dicemus de Puteolis, qui cum *municipium illustre* fuerint, teste Cicerone *pro Coel.* XI. suo tamen iure libertateque vti dicantur eidem *Agrar.* II, 32. Conf. Schvvarz. *de iure Ital.* §. V. p. 14. seq.

(m)

a facto, quod scilicet legibus populi Rom. subscripsissent. *Fundus* enim *auctor* est vel *subscriptor*. Gell. *Noct. Att. XIX, 8. Haec ego dixi non vt huius sententiae legisque* FVNDVS *subscriptorque fierem*. Festus: FVNDVS *dicitur populus esse rei, quam alienat, hoc est auctor*. Plaut. in *Trinum. V, 1. v. 6.*

Nunc mihi is propere conueniendus est, vt quae cum eius filio
Egi, ei rei FVNDVS *pater sit potior.*

Add. Turneb. *Aduers.* IV, 12. Hotoman. *Obs.* II, 5. Participes itaque iuris Romanorum priuati fiebant isti populi, quod leges Romanas adsciuissent, & vt apud se valerent, auctores facti fuissent. Nec tamen eo ipso iura Quiritium consequebantur: (nihil enim de iure Romanorum voluntaria ista legum Romanorum receptione poterat minui,) sed inter se tantum iis legibus, quibus Romani ciues, vtebantur. Verbi causa, Latini tunc inter se poterant testari secundum leges Romanas, id enim licebat populis fundis. Sed non ideo quidquam ex testamento ciuis Romani capiebant. Id enim pertinebat ad ius Quiritium. Multo minus haec legum Romanarum receptio ad ius publicum pertinebat. Vnde Cicero I, 1. *De nostra vero rep. de nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de salute fundos populos fieri noluerunt.* Quae si obseruaueris, facile carebis spinosis illis Sigonii, Nic. Rigaltii, Ism. Bullialdi, Henr. Valesii, aliorumque disputationibus *de populis fundis* (*m*) quippe

(*m*) Trigam illam dissertationum *de populis fundis* quae primum

quippe quibus res in se clarissima obscurari fere magis, quam illustrari videtur. Pleniora bonae frugis sunt, quae ad illam pro Balbo orationem commentatus est V. C. Io. Georg. Graeuius.

LXXXIX Erat Latinis ius census.

LXXXIX. Quemadmodum ergo iure priuato diuerso admodum vsi sunt Quirites & Latini: ita, quod ad ius publicum attinet, paullo propius ab illorum praerogatiuis absuerunt. Consistebant ciuitatis iura in censu, militia, tributis, suffragiis, honoribus & sacris. Latinos Romae CENSOS esse, nusquam lego, nisi furtim aliquando in tabulas censuales irreperent, quod deinde lege Claudia Papia & Licinia Mucia vetitum esse, supra obseruauimus §. LII. At ex Liu. XLI, 13. constat, Latinos in ciuitatibus suis esse censos. Verosimile itaque est, in Latii ciuitatibus non minus ac Romae censum fuisse actum a suis magistratibus, tabulasque censuales deinde Romam missas. Id enim etiam in coloniis fieri solitum, nemo ignorat.

XC. Vt & ius militiae inter socios.

XC. Porro & MILITIAE iure, sed paullo adstrictiore, gaudebant Latini. Primo enim ne pro se quidem tuendis arma expedire poterant, iniussu populi Romani, vt testatur Liu. III, 19. Deinde militabant quidem cum Romanis, verum non vt legionarii, sed tamquam socii, vt accurate ex Polybio docet Lips. *de mi-* *lit.*

primum Diuione coniunctim prodiit cIↄIↄCLVI. iterum edidit. I. Ge. Graeuius V. C. *Thes. Ant. Rom, T. II. p.* 1925.

(*n*)

lit. Rom. I, 6. p. 48. Vnde minus rem acu teligit Car. Sigon. *de ant. iur. Ital.* I. 4 p. 494. qui Latinos inter auxilia ponit, quae Varro *de Lingu. Lat. IV*, 16. *p.* 16. ex *alienigenis*; Festus p. 256. ex *sociis exterarum nationum* constitisse, ait. Tum demum ergo hi esse coeperunt socii & auxiliares, quum Latini & Itali ciuitate donati, legionariae militiae praerogatiuã consequerentur. Id porro addendum, sociis & Latini nominis semper triplicem equitum, aliquando & peditum numerum imperasse Romanos. Sic apud Liu. III, 22. duae partes sociorum in exercitu, tertia ciuium erat. Idem XXI, 17. refert, quatuor & viginti peditum Romanorum millia fuisse scripta, mille & octingentos equites sociorum, quadraginta quatuor peditum, & quatuor equitum. Alia exempla sunt apud Liu. XXXVI, 12. XXXV, 2. & alibi passim. Vnde non iniuria queruntur apud Velleium Paterc. *Hist.* II, 15. *per omnes annos atque omnia bella duplici numero se militum equitumque fungi, neque in eius ciuitais, ius recipi, quae per eos in id ipsum peruenisset fastigium, per quod homines eiusdem & gentis & sanguinis, vt externos alienosque fastidire posset.* Denique obseruandum Latinos, quemadmodum legionis ius haut habebant, ita nec eodem modo, quo milites Romanos, fuisse castigatos. Nam & virgis caedebantur, quas quum a Latinorum militum corpore, lege auctoritate Senatus lata, remouere tentaret M. Liuius Drusus, Tribunus plebis: eam legem numquam obseruarunt Imperatores, qui remoto virgarum metu, in officio se continere exercitum posse negabant. C.

Sigon. *de antiquo iure Ital. I, 4. p. 496.* Exemplum Turpillii est apud Sallust. *de Bello Iugurth. LXIX. Iussus a Metello causam dicere, postquam parum se purgat, condemnatus, verberatusque, capitis poenas soluit. Nam is ciuis ex Latio erat.*

XCI. Latini an tributarii?

XCI. De TRIBVTIS Latinorum nihil reperio, nisi quod durior ea in re fuisse videtur Latinorum, quam ciuium, conditio. Quamuis enim eos ab exteris, non magis quam ciues suos, tributis vectigalibusque onerari Romani paterentur, atque hinc in Ambracensium foedere cauissent, *vt Ambracenses portoria, qui vellent, caperent, modo eorum ciues Rom. & Latini socii immunes essent*: Liu. XXXVIII, 44. ipsi tamen Romani a Latinis tributa & vectigalia exigebant, adeo vt eos *stipendiarios* adpellet. Liuius VIII, 8. & apud Appian. *de Bell. ciu. I.* p. 353. de sociis dicatur, eos *militando & tributa conferendo grauatos esse.* Vnde non temere colligas, tolerabiliorem quidem hac in re, quam Italorum & prouincialium, duriorem tamen, quam ciuium, fuisse Latinorum conditionem.

XCII. An ius habuerint suffragii?

XCII. Illud vero praestantissimum erat ius quorumdam Latinorum, quod iure SVFFRAGII gauderent ex foedere, quo eos obstrinxerat Cassius. Sane Hernicos & Latinos ad ferenda suffragia fuisse euocatos, adparet ex Liuio XXV, 3. & Dionys. Halic. VIII, p. 540. Attamen ne in eo quidem aequo cum ciuibus iure gaudebant. Nam primo non erant certae tribui adscripti, atque inde sortiri solebant, vbi ferrent suffragia. Qua de re Liuius: XXV, 3. *Testibus datis, tribuni populum submouerunt, sitellaque adlata*

adlata eſt, vt ſortirentur, vbi Latini ſuffragium ferrent. Deinde hoc ius ſuffragiorum erat veluti precarium. Quotiescumque enim liberet, edicere poterant conſules, vt Latini vrbe exirent. Fecit id ſane Virginius Conſul, Caſſii collega, apud Dionyſ. Halic. VIII. p. 540. Fecit & C. Fannius, qui Latinos, ſuffragii cauſſa in vrbem accitos, ex SC. excedere iuſſit. Cic. *Brut. Cap.* XXVI. Nec plura exempla tamen ſuccurrunt. Vnde Cicero *pro P. Sextio XIII. Nihil acerbius ſocii Latini ferre ſoliti ſunt, quam id, quod perraro accidit, a conſulibus iuberi ex vrbe exire.*

XCIII. Gaudebant etiam iure aliquo HONORVM, ſed non optimo, quali ciues Romani. In eo prouincialibus erant feliciores, quod non Romanis praetoribus, proconſulibusque parerent, ſed ſuis magiſtratibus. Vnde de Nemauſo iure Latii donata, Strabo *Geogr. IV. p.* 87. Scribit, *ea de cauſſa populus ille Romanis praetoribus non paruit.* Melior quoque in eo erat illorum conditio, quam Italorum, quod magiſtratibus in patria geſtis, ius ciuitatis Romanae conſequerentur, qua de re ſupra diximus *num. VII.* Aſt honores in vrbe petere haut poterant, ante ciuitatem lege Iulia datam. Hinc quum bello Punico II. Sp. Caruilius ſuaſiſſet, vt ex ſingulis populis Latinorum binis ſenatoribus, ſi patres cenſuiſſent, ciuitas, adeoque etiam ius magiſtratuum daretur: eius rei, vt alienae, mentio ſuppreſſa eſt. Liu. XXIII. 22. Nec felicius proceſſere Latinorum conſilia, quum alterum conſulem ex ſua gente creandum vrgerent. Liu. VIII, 4. Vnde de magiſtratibus patriis,

XCIII. Item ius petendi honores.

triis, non vrbanis, intelligendus est Asconius Paedianus, quando de Gallis Transpadanis, Latii iure donatis a Q. Pompeio Strabone, ait: *habuisse eos ius, quod ceterae Latinae coloniae, id est, vt* PETENDI MAGISTRATVS GRATIA, *ciuitatem Romanam adipiscerentur.* Ascon. *prooem. in Pisonian. p.* 2062. Dicere enim procul dubio voluit, *vt gesti magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur.* Illud enim ius Latinis fuisse supra num. VII. demonstratum est.

XCIV. Et ius sacrorum.

XCIV. Denique quod ad ius SACRORVM attinet, ciuibus Romanis & publica sacra & propria fuerunt. At communia quoque nonnulla erant ciuibus cum Latinis, & talia erant Sacra Dianae, quae exemplo ciuitatum Asiae, auctore Serv. Tullio, Romae in fano, communibus sumtibus exstructo, faciebant cum Romanis Latini, Liu. I, 15. Tales quoque feriae Latinae, quas instituerat Tarquinius Superbus. Singulis enim annis conueniebant quadraginta septem Latii populi in monte alto, Albae imminente, sacra facientes Ioui Latiali, epulisque & ludis vacantes. Constitutum quoque erat, quid quisque populus praeberet: hic agnos, ille caseos, iste lactis modum, & quam portionem recipere deberet. Communis victima taurus erat, de quo cuilibet populo portio sua fuerat constituta, & huic sacrificio praeerant Romani. Dionys. Halic. *Antiqu. Rom. I. p.* 250. Initio quidem ex instituto Tarquinii vnico die haec sacra peragebantur: ast, pulsis regibus additus a populo secundus: accessit dein tertius post foedus cum Latinis a Sp. Cassio ictum

ictum: quartus ob plebis, quae fecesserat, reditum adiectus: accesserunt quoque sacrificia & ludi, quibus Senatus aediles praefecerat, Dionys. *Ant. Rom.* VI. p. 415. Immo & visce-rationes, de quibus in actis diurnis apud Reines. IV, 5. PRID. KAL. APRIL. FERIAE LATINAE CELEBRATAE ET SACRIFICATVM IN MONTE ALBANO, ET DATA VISCERATIO. Visceratіones autem erant distributiones carnis, panis, olei, vini, crustuli, mulsi & similium, viritim factæ, de quibus Reines. *in Comm. ad Inscr. p.* 146. Tanti vero hae feriae erant Romanis, vt consules in prouincias paludati proficisci non possent, nisi indictis prius hisce feriis. Liu. XXI. *vlt.* XXII, 1. Instaurandae quoque erant a Pontificibus, si vel vlla caerimonia neglecta, aut quidquam praeter ius factum esset, cuius rei exempla sunt apud Liu. XXXII, 1. XXXVII, 3. XL, 45. XLI, 16. Interea dum magistratus Romani feriis illis interessent, Praefecti feriarum Latinarum (*n*) usque ad eorum reditum imperium in vrbe tenebant. Iul. Capitolin. *Antonin. IV.* Tacit. *Annal. VI,* 11. Ex quibus locis etiam patet, ferias istas Latinas post ciuitatem quoque Latinis datam, immo adhuc sub Imperato-

(*n*) Sunt qui hos non praefectos feriarum Latinarum, sed praefectos vrbi feriarum Latinarum caussa, dictos putant, veluti Casaub. *ad Iul. Capitol. Marc. Anton Anton. IV.* Ampl. Bynkersh. *in praetermiss. ad L. 2. D. de orig. iur. p.* 54. Sed exstant tamen marmora apud Smetium p. XLI, 5. & p. LXIX, 1. Grut. p. CCCXIII, 9. & CCCLVI, 1. in quibus vocantur PRAEF. FER. LATIN.

ratoribus fuiſſe celebratas. Cum Lanuuinis in ſpecie Romani communia habebant templum, ſacra, lucum *Iunonis Siſpitae Lanuuinae*, Liu. VIII, 14. de qua nos plura diximus in *Comm. ad L. Iul. & Pap. Cap. I*, 4. *p.* 57. Praeter haec ſacra cum Romanis communia ſinguli fere Latini populi & patria numina colebant, qualia erant *Feronia* apud Terracinos, Plin. *Hiſt. II*, 55. Sil. Ital. *Lib. XIII. v.* 83. *ſeq.* Iupiter Anxur, Iupiter Lanuuius, Liu. XXXII, 9. Anguia vel Anguitia Marſorum & Marruuiorum, Seru. *ad Virgil. Aen. Lib. VIII.* & alia.

XCV. Latini, ſi furtim in cenſum irrepſisſent repeti poterant a magiſtratibus.

XCV. Caeterum an principia illa iuris publici, quae §. LXXII. explicauimus apud Latinos quoque habuerint locum, merito dubites. Sane enim, quum Romani duarum ciuitatum ciues eſſe non poſſent: licebat tamen iis, relicta ciuitate Romana, in aliam ſe recipere, aliusque ius ciuitatis adſumere. Sic, ſi noluiſſet T. Pomponius Atticus ciuis Romanus manere, liberum ipſi omnino fuiſſet, ciuitatis Athenienſis iura adſciſcere. Aſt Latini, ſi furtim irrepſerant in tabulas cenſuales Romanorum, vindicari a magiſtratibus ſuis poterant & reuocari, non ſecus, ac ſi eſſent glebae adſcripti. Sic M. Craſſus iudicio repetitus eſt a Mamertinis, procul dubio tum adhuc Latinae conditionis. Cicero *pro Balbo XXIII.* M. Perperna a Sabellis. Val. Max. III, 4. 5. Vid. *Comment. noſtr. ad L. Iul. & Pap. Popp. I*, 1. 2. Et haec ſufficiant de Latii iure. Dicendum iam porro de iure Italico.

CAP.

CAP. III.

DE IVRE ITALICO.

XCVI. Italia Romanis dicebatur, quidquid praeter Latium inter vtrumque mare ad Rubiconem vsque fluuium procurrit. Reliquum enim terrae tractum vsque ad Alpes Galli, Ligures, Veneti, Carni occupauerant. Ceterum Italiam inter se diuiserant populi quamplurimi, & maxime Hetrusci, Lucani, Brutii, Epizephyrii, Locri, Calabri, Messepii, Sallentini, Apuli, Hirpini, Frentani, Picentes, Senones, Vmbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marrucini, Peligni & Samnites, qui diuersis bellis perdomiti, foedere non vno in societatem a populo Romano accepti sunt. Bella cum tot populis gesta accurate recenset Car. Sigonius *de antiquo iure Ital. I, 8. sequ.* Sed quibus annis singula icta sint foedera, quibus conditionibus singuli populi in societatem recepti sint, in tanto veterum silentio obscurum est. Illud certum, & a V. C. Christ. Gottl. Schwarzio in Diss. *de iure Ital.* recte obseruatum est, distinguendas esse varias iuris Italici periodos. Post prima enim illa & antiquissima foedera plures Italici populi ad Hannibalem defecerant, quorum alii vltro ad officium redierunt, alii armis recepti. Hinc anno V. C. IↃL. P. Sulpicius Galba Dictator Italiam peragrauit, & cognitis singularum ciuitatum caussis, aliis & in his nominatim Brutiis, Picentinis & Lucanis durius iugum imposuit, aliis pristina iura restituit. Gell. *Noct. Att. X, 3.*

XCVI. Italia quam late patuerit?

Postea anno V. C. IↃCLXIV. Itali iura ciuitatis impetrarunt legibus Iulia & Plotia. Vid. supra §. IX. Ex eo Sulla id ius iis haut parum imminuit, quia Itali partes aduersas sequuti fuerant. Quamuis hanc legem non adeo diu valuisse, testetur Cicero *pro Domo XXX.* Varia hinc porro Italis indulsit Augustus, *excogitato nouo genere suffragiorum, quae de magistratibus urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia ferrent, & sub diem comitiorum obsignata Romam mitterent* Suet. *Aug. XXXVI.* Idem Imperator etiam militiae necessitatem remisit Italis. Herodian. *Hist. II,* 11. Hadrianus per omnem Italiam quatuor consulares iudices constituerat. Spartian. *Hadr. XXII.* Hinc CONSVLARES CAMPANIAE sunt ap Grut. p. CCCXLIV, 2 CCCCLXXI, 8. ΑΝΘΥΠΑΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ apud eumdem p MXC, 20. qui & PROCOS vocatur in marmore Reines. *Class. VI,* 4. Consularem per Tusciam & Flaminiam fuisse patrem suum narrat Rutil. Numat. *Itiner. I. v. 575. 593* Horum in locum iuridicos suffecit Marcus Antoninus. Iul. Capitolin. *Marc. XI.* Sequente tempore Italia aliquando subfuit Correctoribus & praefecto Praetorio V.C. Euer. Otto *de Aedil. munic. XII.* Denique post Constantinum M. diuiso saepe imperio, Consulares Italiae iterum memorantur, ab Ammiano, Symmacho & Cassiodoro, quos aliquando & Moderatorum, Rectorum & Praesulum nominibus venire obseruat Thom Reines. *Comm. ad Inscr. p. 397.* Et ab eo tempore imunitas Italis paene ademta, & tributa iis grauissima indicta sunt. Schvvarz. *l. c.* §. *XII p. 36.*

p. 36. qui etiam obseruauit, vestigia iuris Italici tantum non omnia sustulisse Iustinianum, id quod verum esse, vel ex *L. vn. C. de vsucap. transf. L.* 1. *C. de annal. exc. Ital. & princip. Inst quibus alienare licet vel non*, satis adparet.

XCVII. Non multo certius videtur, qua in re ipsum ius Italicum fuerit positum. Multa Itali cum sociis Latini nominis habuere communia. Non magis gauisi sunt iure Quiritium, quam Latini; ast vsi tamen sunt iuribus nexus & mancipationum, annalis exceptionis, iure capiendi aliisque quibusdam beneficiis, si recte coniecit Henr. Noris. *de Epoch. Syro Maced. IV. p.* 428. Saltim in his omnibus eos melioris fuisse conditionis, quam Latinos, non temere crediderim. Eadem vtrisque fuit censas, eadem tributorum & vectigalium ratio, nisi quod Itali paullo durius videntur habiti a Romanis. A Neapolitanis certe, Rheginis & Tarentinis Romani stipendium & naues ex foedere exegerunt. Immo ex Ciceronis *Verrin. III*, 11. patet, partem Italiae haut minimam vectigalem fuisse. (o) Porro Itali non minus quam Latini militiae iure obstricti fuerunt Romanis, tantaque subinde miserunt auxilia, vt L. Aemilio Papo, C. Atilio Regulo Coss. nunciato Gallico tumultu, equitum LXXX. millia, peditumque DCCM. armasse eos, tradat Plinius *Hist. Nat. III*, 20. De-

XCVII. Ius Italicum.

(o) Ast remissum postea esse Italis tributum, diximus supra *num.* LIX. Hinc postremis reip. temporibus ius Italicum praecipue in immunitate a censu capitis & soli constitit. Vid. *L.* 8. §. 7. *D. de cens.*

(p)

Denique in eo quoque par fuit Latinorum Italorumque conditio, quod vtrique non Romanis proconſulibus aut praetoribus parerent, ſed ſuis magiſtratibus. (p) Aſt in hoc inferiores fuere Latinis, quod non gauderent iure ſuffragii, ad quod tum demum adſpirarunt, quum lege Iulia primum, ac deinde Plotia ciuitate Romana eſſent donati qua de re ſupra *num. IX.* egimus. Porro nec ea praerogatiua gauiſi ſunt Itali, vt, qui vel ſtirpem ex ſe domi reliquiſſent, vel magiſtratus geſſiſſent in patria, ciues Romani fierent. Poſtremo neque communia ſacra habuerunt Itali, adeoque his rebus omnibus Latinis fuerunt deteriores. Car. Sigon. *de antiquo iure Ital. I,* 22. Speciatim quaedam de Italorum iuribus diximus *Lib. I. Tit. XXV.* §. *I. ſeq. Lib. II. Tit. I.* §. X*V. Lib. II. Tit. VI.* §. *II. Lib. II. Tit. VIII.* §. *IX.*

XCVIII. Italia ciuitate donata, multis exteris datum ius Italicum.

XCVIII. Quemadmodum vero, communicata cum Latinis ciuitate, non ideo ſtatim exſpirauit ius Latii: ita & ius Italicum, etiam ex

(p) Attamen etiam hac in re melior aliquanto fuit Latinorum conditio. Quum enim Latini numquam ſubeſſent Romanis magiſtratibus: Italia in grauioribus bellis extra ordinem nonnumquam Proconſulibus decreta eſt. Atque ita intelligendus Appianus *de Bell. Ciuil. I. p.* 374. ἦσαν γὰρ, ὡς ἔοικε, τότε καὶ τῆς Ἰταλίας ἄρχοντες ἀνθύπατοι κατὰ μέρη. *Adparet enim, tunc quoque regiones Italiae diſtributas eſſe proconſulibus:* Extra ordinem ſcilicet, ſi ſeditionis eſſet periculum. Sic belli Marſici tempore Picenis cum imperio praefuit Q. Seruilius, legatumque habuit Fonteium, ceu ex eodem diſcimus Appiano. *l. c.*

(q)

ex eo tempore, quo Itali ciuitate donati ſunt, non deſiit, ſed ad multas alias ciuitates prouinciales porrectum eſt. Sic Foroauguſtanis in Hiſpania ius Italiae datum, ſcribit Plin. *Hiſt Nat. III*, 3. Alias iuris Italici colonias recenſent Vlpianus, Celſus, Caius, Paullus iureconſulti in *L.* 1, *L.* 6, *L.* 7, *L.* 8. *D. de cenſib* de quibus nos infra agemus accuratius. Ceterũ vel ideo hoc obſeruandum eſt, vt intelligamus, quid in iure noſtro ſit SOLVM ITALICVM, cuius hinc inde fit mentio, veluti *pr. Inſt. de vſucap* & apud Vlpian. *Fragm. XIX*, 1. Non enim in ſola Italia id quaerendum eſt, ſed & in prouinciis omnibus & ciuitatibus ac coloniis illis, quibus datum fuerat ius Italicum, qui agri etiam *cenſui cenſendo* dicuntur Cic. *pro Flacco XXXII.* Cenſui enim cenſendo dicebantur agri, qui venire emique poterant iure ciuili. Feſt. *hac voce.* Iure ciuili vel Quiritium venibant tantum res mancipi. In rerum autem mancipi numero erant tantum praedia ſoli Italici. Vid. Io. Ge. Graeu. *ad* Cic. *ibid.* & V. C. Schulting. *Adnot. ad* Vlpian. p. 619.

CAP. IV.

DE IVRE PROVINCIARVM.

XCIX. Duriſſimae in orbe Romano conditionis erant prouinciae, quo nomine adpellatas conſtat omnes illas regiones quas vel armis deuictas, vel alio modo redactas in poteſtatem, magiſtratibus ſuis adminiſtrandas ſubiiciebant Romani. Feſtus *voce prouinciae.* pag. 384. XCIX. Quid prouincia?

Pro-

Prouinciae *adpellantur quod populus Romanus eas prouicit, id est, ante vicit.* Isidor. *Orig. XIV*, 5. Prouinciae *ex caussa vocabulum acceperunt. Principatus namque gentium, quae ad alios Reges pertinebant, quum in ius suum Romani vincendo redigerent, procul positas regiones prouincias adpellarunt.*

C. Quomodo regio redacta in prouinciae formam?

C. Leges, quas a victore populo eiusmodi regiones accipiebant, PROVINCIAE FORMA vel FORMVLA dicebantur. Cuius rei haec obseruata est ratio. Senatus, acceptis ab Imperatore de superatis hostibus, & regione in potestatem populi Rom. redacta, literis, (solebant enim, qui res laetas nunciabant Romam nuncios cum hastis laureatis litterisque lauro inuolutis mittere, Gronou. *Diatr. ad Statium Cap. XLVII.* p. 310. vel sub Imperatoribus ipsas pugnarum victoriarumque picturas in vrbem perferendas dare, Herodian. *Hist. III*, 9. *VII*, 2.) inprimis consultabat, quas leges victis dari placeret, factoque SC. Imperatorem, quid visum sit Senatui, admonebat, simulque decem legatos Senatores mittebat, quorum de sententia Imperator de hostili regione statueret. Tum Imperator, adhibitis in consilium legatis, victis certas leges praescripsit, & ciuitates, bene de populo Romano meritas, suis legibus vti iussit, reliquum terrae tractum legibus magistratibusque spoliauit, & hic tunc dicebatur in prouinciae formam redactus. Quidquid vero hunc in modum de consilii sententia statuerat Imperator, id in concione, facto antea per praeconem silentio, publice pronunciari mandabat: eoque facto, Romam, relicto aliquo praefecto pro-

prouinciae, decedebat. Hunc in modum Asiam redactam in formam prouinciae constat ex Strabone. Alia exempla exstant apud Liu. XXXIII, 18. Appian. *in Libyc.* p. 84. & alibi passim. Sed desiit hic mos; ex quo Principes omnia pacis bellique negotia suo arbitrio gerere coeperunt.

CI. Prouinciae suis legibus non vtebantur: sed datis a victore.

CI. Quamuis vero non vna eademque esset omnium prouinciarum conditio: illud tamen commune erat omnibus, quod suis legibus (q) magistratibusque non vterentur, populoque Romano penderent vectigalia. Non vtebantur, inquam, suis legibus, sed iis, quibus Romani eos vti iubebant, quaeque trium plerumque generum erant. *Primo* enim ipse victor de decem legatorum sententia certas leges dabat prouincialibus, quas deinde in iure dicundo obseruari oportebat a magistratibus: *deinde* leges nouas aliquando ferebant Romani, quibus & prouinciales obsequerentur, qualem supra esse vidimus legem Iuliam & Titiam: *postremo*, ipsi qui cum imperio praeerant prouinciis, edicta proponebant, quibus modum, quem in iure dicundo essent obseruaturi, denunciabant. Nulla primo regio in prouinciae formam redigebatur, cui non certas leges daret victor de sen-

(q) Attamen patriam religionem plerisque relinquebant, ceu exemplo Aegyptiorum patet, de quibus Tertull. *Apolog.* XXXIV. & Iudaeorum de quibus Philo *legat. ad Caium Imp.* p. 864. Coitiones tamen religionis caussa institutas saepe prohibitas fuisse, si e republica videretur, docet Ampl. Bynkersh. *de rel. peregr. Diss. II*, p. 250.

(r)

ſententia legatorum. Siculis quales datae fuerint leges, oſtendit Cicero *Verrin. II, 13. Siculi hoc iure ſunt, vt quod ciuis cum ciue agat, domi certet ſuis legibus: quod Siculus cum Siculo non eiusdem ciuitatis, vt de eo Praetor iudices ex P. Rupilii decreto, quod is* DE DECEM LEGATORVM SENTENTIA *ſtatuit, quam legem Siculi Rupiliam vocant, ſortiatur. Quod priuatus a populo petit, aut populus a priuato, ſenatus ex aliqua ciuitate, qui iudicet, datur, quum alternae ciuitates reiectae ſunt. Quod ciuis Romanus a Siculo petit, Siculus iudex datur; quod Siculus a ciue Romano, ciuis Romanus datur. Ceterarum rerum ſelecti iudices ex ciuium Romanorum conventu proponi ſolent. Inter aratores & decumanos lege frumentaria, quam Hieronicam adpellant, iudicia fiunt.* Eiusmodi quoque leges Macedonibus a L. Paullo ex conſilii ſententia datas recenſet Liu. XLV, 29. Achaeis praeſcriptas Pauſan. *VII. p. 427. ſequ.*

CII. Vt & aliis, quas S. P. Q. R. iis dabat.

CII. Accedebant his deinde leges quaedam a Romanis latae, quas in prouinciis obſeruari oportebat. Sic quum lex Atilia de dando tutore tantum in vrbe valeret: lege Iulia & Titia eadem vti paullo ante diximus, etiam ad prouincias porrecta eſt. *princip. Inſt. de Atilian. tut.* Quum ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor dandus eſſet ei mulieri virginique, quam ex hac ipſa lege nubere oportebat, ad dotem dandam, dicendam, promittendamue: factum paullo poſt eſt SC. quo cautum, vt etiam in prouincia ſimiliter a Praeſidibus ex eadem cauſſa tutores darentur. Vlpian. *Fragm. XI 1.* Similia exempla ſuppeditabunt *L. 19. ff. de ritu nupt.*

nupt. (quam vberius expoſuimus in *Comm. ad L. Iul. & Pap. Lib. I. Cap. 5. p. 64. & Lib. II. Cap. 21. p. 334. ſequ.*) & *L. 5. pr. ff. de manumiſſ.* Huc pertinent tot reſcripta Principum ad prouinciarum Praeſides, quibus vel noua iura dant prouinciis vel dubia & ambigua decidunt, ceu ex Pandectis noſtris ac vtroque Codice ſatis adparet. *L. 15. §. 10. D. de off. proc. L. 14. ad SC. Turpillian. L. 1. D. de abigeis. L. 3. D. de fide inſtrum. L. 12. D. de cuſtod. reor.*

CIII. At praecipue ius in prouinciis proficiſcebatur ex edictis proconſulum, & reliquorum magiſtratuum, quae, ſimul ac in prouincias ituri erant, componere, ac dein publice proponere ſolebant. Hoc edictum tribus plerumque partibus conſtabat. Nam primo multa ex anteceſſorum edictis transferebant in ſua, eaque pars edictum *tralatitium* vocabatur: deinde multa noua addebant ipſi, quae ad adminiſtrationem prouinciae, ſumtus & rationes ciuitatum, pactiones cum publicanis, vſuras, ſyngraphas, hereditatem, poſſeſſiones, aliaque huius generis pertinebant: poſtremo etiam pleraque transferebantur ex edictis vrbanis, quaecunque ſcilicet de iure dicundo ſeu de vſitatis priuatorum cauſſis & controuerſiis agebant, modo concinna eſſent conditioni prouincialium. Vnde *edictum tralatitium* & ea pars vocatur apud Ciceron. *ad Att. V, 21.* Diſcimus haec omnia ex Cicer. *Epiſt. ad Famil. III, 8.* qui Proconſul in Ciliciam iturus: *Romae,* inquit, *compoſui edictum, nihil addidi, niſi quod publicani me rogarunt, quum Samum ad me veniſſent, vt de tuo edicto totidem verbis*

CIII. Nec non edictis Procoſ.

transferrem in meum. (Habes ergo partem edicti tralatitiam) *Diligentissime scriptum caput est, quod pertinet ad minuendos sumtus ciuitatum, quo in capite sunt quaedam noua, salutaria ciuitatibus, quibus ego magnopere delector.* (En alteram edicti partem in qua noua quaedem addiderat Cicero.) In tertia parte, quae fuerint scripta, ipse quoque ostendit *Epist. ad Attic. VI*, 1. vbi & de reliquis capitibus agit distinctius: *Breue autem edictum est, propter hanc meam διαίρεσιν, quod duobus generibus edicendum putaui: quorum vnum est prouinciale, in quo est de rationibus ciuitatum, de aere alieno, de vsura, de syngraphis: in eodem omnia de publicanis: alterum, quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis possidendis, magistris faciundis, vendendis, quae ex edicto & postulari & fieri solent. Tertium de reliquo iure dicundo ἄγραφον reliqui. Dixi, me de eo genere mea decreta ad edicta vrbana accomodaturum.* Ex quibus patet, quod supra iam obseruauimus, simillima quidem inter se fuisse edicta vrbana & prouincialia: sed tamen non statim idem obtinuisse in prouincia, quod Romae fuerat vel lege vel moribus receptum. Vid. Ger. Nood. *Obseru.* II, 5. p. 444.

CIV. Sub imperatoribus multa hac in re mutata.

CIV. Sed in his non vna contigit mutatio, ex quo ad principes deuoluta est respublica. Primo enim, quod iam supra obseruauimus, etiam prouinciale edictum concinnatum est perpetuum, quum antea non modo singularum prouinciarum edicta inter se discreparent, aliudq; esset edictũ *Cilicium*, aliud *Siciliense*, aliud *Asiaticum*, &c. sed & successores antecessorũ edicta, praetorum vrbanorum exemplo saepissime, muta-

mutarent. Vid. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. II*, 12. *p.* 97. *sequ.* Deinde, communicata cum vniuerso orbe Romano ciuitate, leges etiam Romanae prouinciis omnibus traditae sunt, eademque iura Romae fuerunt ac in prouinciis. Hinc de suo aeuo Gregorius Thaumaturg. *in Paneg. Origen. p.* 47. Οἱ θαυμαστοὶ ἡμῶν τῶν σοφῶν νόμοι, οἷς νῦν τὰ πάντων τῶν ὑπὸ ῥωμαίων ἀρχὴν ἀνθρώπων κατευθύνεται πράγματα. *Mirificae sapientum nostrorum leges, quibus omnium nunc qui Romano imperio parent, hominum res reguntur.* Rutil. Numatian. *Itin. I, v.* 63 ad Romam:

Fecisti patriam diuersis gentibus vnam,
Profuit iniustis, te dominante, capi.
Dumque offers victis proprii consortia iuris,
Vrbem fecisti, quod prius orbis erat.

Plura eiusmodi testimonia collegerunt Iuretus ad Symmach. *Epist. V*, 44. Ez. Spanhem *Orb. Rom. II*, 11. *p.* 91. *sequ.* qui etiam erudite obseruat, postea quoque tempora multis ciuitatibus αὐτονομίαν relictam fuisse ab Imperatoribus.

CV. Prouinciae parebant vel Praetoribus vel Conf. vel Propraet, vel Procos.

CV. Alterum, quod commune fuit omnibus prouinciis, in eo positum est, quod illae non suis, vt socii & Latini nominis, sed Romanis magistratibus parerent. Duo vero in singulas prouincias magistratus mitti solebant, quorum alter generali nomine *Praeses* dicitur. *L.* 1. & 11. *D. de offic praes.* alter *Quaestor* adpellatur. Praesidum officio initio functi sunt Praetores. Hinc quum initio duo in vrbe Praetores essent, quorum alter ciuibus, ius dicebat, alter peregrinis: Sicilia in prouinciae formam redacta, tertius: quum deinde Sardinia acce-

deret, quartus; quumque & Hispaniarum duae prouinciae essent constitutae, quintus & sextus additi sunt, qui inter se prouincias sortiri solebant. Liu. XXVII, 36. & XXXIV, 55. Postea coeperunt & consulibus, si quando grauius immineret bellum, prouinciae decerni, vnde aliae prouinciae *praetoriae* erant, aliae *consulares*, Liu. VIII, 22. XLV, 17. ex quibus locis patet, coss. tunc vel inter se comparasse prouincias, vel sortitos esse. Conf. Liu. XXXIV, 35. Solebant tamen aliquando prouinciae nec comparari, nec sorte, sed iudicio senatus populiue, decerni consulibus, ceu docent exempla apud Liu. XXXVII, 1. XXX, 27. XXXV, 20. Nonnunquam vtrisque prorogari solebat imperium: & tunc *Propraetores* vel *Proconsules* dicebantur, (*r*) quorum illi sex lictoribus totidemque securibus, hi duodecim vtebantur. Qua de re Appianus *Syriac. p. 95.* Ἐφ᾽ ἅπαντας περιέπεμπον στρα-

(*r*) Ita sese res habuit, temporibus antiquissimis: primusque Coss. cui ita prorogatum imperium, est Q. Publilius Philo. Liu. VIII, 26. Idem postea saepius factum esse docent exempla apud Liu. XXIX, 13. XXXV, 1. & alibi. Deinde & ii procoss. dici coeperunt & propraetores, qui nullis antea gestis magistratibus, ad bellum gerendum missi sunt in prouinciam. Qualis procos. fuit P. Cornelius Scipio Liu. XXVI, 19. Propraetor C. Octauius Cic. *Philipp.* X I, 19. Suet. *Octau.* X. Postea inualuit, vt quotannis, antequam noui Coss. & Praetores designarentur, prouinciae duae consulibus, & reliquae Praetoribus futuris decernerentur, quas illi designati vel sortirentur, vel inter se compararent, vt finito magistratu in eas proficiscerentur. Sigon. *de ant. iur. prou.* II, 1. *p.* 125.

(*s*)

στρατηγὺς ἐπὶ τῇ στρατιᾷ ἕς αὐτοὶ καλῦσιν ἑξαπελέκας, ὅτι τῶν ὑπάτων δώδεκα πελέκεσι, καὶ δυόδεκα ῥάβδοις, ὥσπερ οἱ πάλαι βασιλεῖς, χρωμένων, τὸ ἥμισυ τῆς ἀξιώσεως ἐστὶ τοῖς δὲ τοῖς στρατηγοῖς καὶ τὰ ἡμίσια παράσημα. *Ad omnes miserunt propraetores cum senis securibus, quia consules duodenis securibus totidemque fascibus, vt olim Reges, vtuntur. Praetores autem, vt insignia consulum dimidiata, ita dignitatis quoque ac potestatis habent dimidium.* Add. Plutarch. *vit. Paulli. p. 256.*

CVI. Postquam prouincias cum Senatu diuisit Augustus: alia sensim in vsu esse coeperunt nomina. Nam quos Senatus mittebat Praesides, ii *procoss.* veteri vocabulo adpellati: quos Imperatores, ii variis deinde nominibus nuncupati, *Legati Augg. pro consule* vel *pro praetore, Praefecti Augustales, Legati Caesarum, Praesides, Procuratores Caesarum, Consulares, Correctores, Iuridici,* quales aliquando in Italia & Alexandriae, Sex. Rufo *Romani iudices,* Straboni *Libro* XIII. Δικαιοδόται dicti, quin in minores quasdam prouincias *Procuratores Caesarum* iuere, vel *Rationales, & Catholici,* de quibus diximus *in Pand. P. I.* §. 231. de quibus omnibus legi merentur Dio Caff. LIII. Guido Panciroll. *notit. Imp. Orient.* CLV. Iac. Guther. *de Offic. Dom. Aug. I, 5. sequ.* Aliis etiam sub Imperatoribus vti coeperunt insignibus. Consulares fasces: praesides praeterea vexilla habuere, quae vultum principis praeferebant. *L. 1. C. Theod. de consul. & praesid. & ibi Iac. Gothofr. L. 4. C. de iniur.*

CVI. Noua magistratuum prouincialium nomina sub Imperatoribus.

CVII. Imperium praesidibus initio lege curiata dabat populus: Cic. *de lege agrar. II, 12.* pro-

CVII. Quis eiusmodi magistratus constituerit?

prouincias ipſas decernebat Senatus, cuius etiam erat, ſtatuere, quas conſulares,quas praetorias eſſe vellet, quamuis plerumque eam teneret rationem, vt eas, in quibus tumultuari,aut quas ab hoſtibus vicinis tentari intelligeret, Conſulibus; quietas vero & pacificas Praetoribus decerneret, qui deinde eas inter ſe vel ſortiebantur, vel comparabant. Sigon. *l. c.* II, 1. p. 125. Id ius deinde veluti poſtlimino recepit Senatus, lege Sempronia, de prouinciis decernendis, lata a C. Sempronio Graccho, Q. Caecilio & T. Quinctio Coſſ. anno V.C.DCXXX. Cic. *pro domo ſua Cap. IX. de prouinc. conſul. c.* 11. *Agrar.* II, 12. quum L. Calpurnius Piſo Trib. plebis paullo ante anno DCIV. noua quaedam lege ſua inuexiſſet. Extremis reip. temporibus, & labente vetere diſciplina, multa contra morem maiorum excogitarunt Sulla, Marius, Pompeius, Craſſus, Caeſar, Antonius, quae accurate ſatis refert Sigon. *l. c.* donec Auguſtus, vt dixi, prouincias cum Senatu populoque Romano partitus eſt. (*s*) Dio Caſſ. *l. c.*

CVII. Quo modo ornati? CVIII. Ituris in prouincias Praeſidibus mandata dabat Senatus, quantum pecuniae, quan-

(*s*) Hinc diſcrimen inter prouincias *populares* vel *publicas* & *Caeſarum.* Sed ſaepe harum prouinciarum facta eſt permutatio. Publicas pleraſque ad ſe rapuit Claudius, quas deinde Senatui ſub imperii initia reſtituit Nero. Tacit. *Ann* XIII, 4. Sub Traiano etiam Bithynia cum aliis a Senatu ad Imperatores translata eſt. H. Noris. *Cenotaph. Piſan.* p. 207. Poſtremo omnes prouincias ad ſe rapuere Principes, nihilque Senatui reliquum fuit, vltimis imperii temporibus.

(*t*)

quantum exercitum habiturus ſit, quod ſtipendium eum dare, quantum viaticum capere oporteret; & hoc S C. praeſides, ipſaeque prouinciae ORNARI dicebantur. De quo ritu plura tradunt Is. Caſaubonus & Torrent. *ad* Suet. *Caeſ.* XVII. Sigon. *de ant. iure prouinc.* II, 1. p 142. ſequ.

CIX. Quo comitatu vſi ſint?

CIX In comitatu Praeſidum erant Legati, tribuni militum, centuriones, praefecti, decuriones, aliique militarium operum rationumque adiutores: praeterea vero ſcribae, accenſi, praecones, lictores, interpretes, tabellarii, aruſpices, cubicularii, medici, &, quae quotidianae vitae prope ſocia fuit iuvenum cohors, quae cohors praetoria, & quaſi praetoria dicta eſt, in quem numerum etiam referendi contubernales. Sigon. *l. c. Cap.* II, p. 149. Legatos Praeſidi aut Senatus dabat, aut huius permiſſu adſciſcebat Praeſes, aut plebs, lata lege, extra ordinem deſignabat. Cic. *Vatin.* XV. Nep. *Attic.* VI. Et hi ſunt τῷ ἡγεμόνος πεμπομένοι, de quibus 1. *Petr.* II, 14. Numerus eorum non vnus idemque ſemper fuit. Q. Cicero tres ſecum legatos habuit in Aſia. Marco fratri in Ciliciam eunti quatuor; Q. Pompeio quindecim adfuerunt. Quamuis vero & ipſi Legati lictoribus & faſcibus vterentur: Liu. XIX, 9. non tamen niſi mandatam iurisdictionem habebant, quae quanta eſſe potuerit, ex *tit. ff. de officio eius, cui mand. iurisdictio* conſtat, & egregie, ſuo more, diſquirit Ger. Nood. *de Iurisd.* II, 7. p. 161. Vnde Caeſar *de Bell. Ciu.* III, 51. *Aliae ſunt legati partes, aliae imperatoris: alter omnia agere ad praeſcri-*

ptum: alter libere ad summam rerum consulere debet. Idem *de Bello Ciu. II*, 17. *officium legati fiduciariam* dicit *operam obtinere.* Reliquorum, qui in comitatu praesidum fuere, veluti tribunorum, centurionum, praefectorum, scribarum, medicorum, accensorum, haruspicum, praeconum, (Vid. Liu. XLII, 49. Cic. *Verrin*, II, 10.) & huius generis aliorum ministrorum, quaenam fuerint officia, ex ipsa veteris rei militaris ac iudiciorum ratione facile colligitur. De solis contubernalibus addendum, fuisse ita adpellatos adolescentes, qui percipiendae rei militaris & prouinciae cognoscendae caussa praesides in prouinciam erant sequuti, Cic. *pro Coel.* XXX. & *pro Planc.* XI. Ex toto vero illo prouinciali comitatu libera adhuc republica exsulabant feminae, quas ab Augusti demum temporibus (*t*) duci coepisse in prouincias, palam est. Hinc M. Seneca *Controu. Lib.* IV. laudat Flaminium, quod exiturus in prouinciam, vxorem a porta dimiserit. Ast postquam Augustus quibusdam, quamuis grauate, id concesserat sensim obsoleuit

(*t*) De ipso quidem Augusto Sueton. *Octau. XXIV. Disciplinam seuerissime rexit, ne Legatorum quidem cuiquam, nisi grauate, hibernisque demum mensibus, permisit vxorem interuisere.* Tiberium quoque simile quid sanxisse, patet ex *L.* 14. *D. de offic. procos.* Sed non diu haec antiquae disciplinae mansit custodia, ex quo ipse Augustus Liuiam; Germanicus Agrippinam in prouincias duxerat. Cautum tamen fuerat SC. anno V. C. IↃCCLXXII. Cotta & Messala Coss. vt si vxor aliquid deliquerit in comitatu Praesidis, ab ipso marito ratio & vindicta exigeretur. *L.* 4. §. 2. *D. de offic. procos.*

(*u*)

uit illa maiorum disciplina. Hinc & frustra fuit sub Tiberio Caecina, qui morem veterem reuocandum suadebat. Tacit. *Annal. III*, 33. *Inter quae Seuerus Caecina censuit, ne quem magistratum, cui prouincia obuenisset, vxor comitaretur.* Et paucis interiectis: *Haut enim frustra placitum olim, ne feminae in socios aut gentes externas traherentur. Inesse mulierum comitatui, quae pacem luxu, bellum formidine morentur.* Sed, vt dixi nihil profecit Caecina, Valerio Messalino & Druso ei grauiter occlamantibus. Hinc saepe vxores cum magistratibus ex eo tempore in prouinciis haesisse legimus, veluti vxorem Pilati, *Matth.* XXVII, 19. Drusillam Felicis, *Act.* XXIV, 24. vxorem Plinii, ceu ex eius *Epistolarum Libro* X, 121. discimus. Nondum tamen res ordinaria: nec promiscua omnibus licentia. Id enim si fuisset: non sanciuisset Alexander Severus, *vt Praesidibus, qui vxores non haberent, singulas concubinas, quod sine his esse non possent, in prouincias ducere liceret.* Lamprid. *Vit. Alex.* Cap. XLII.

CX. Quomodo profecti sint in prouinciam?

CX. Profecturi in prouincias Praesides, nuncupatis in Capitolio pro republica votis, atque inde demum paludamento, lictoribus, reliquisque adsumtis imperii insignibus, ad portam vrbis ibant, & si quidem nonnulla superessent negotia, extra vrbem aliquamdiu morabantur, quum intra vrbem cum imperio esse haut possent: sin vero omnia parata essent, salutantibus amicis, & officii caussa aliquantum prosequentibus, iter in prouinciam ingrediebantur. Liu. XLII, 49. XLV, 39. Cic. *Verr.* V, 13. Vbi attigerant prouinciam: certiorem

de aduentu ſuo faciebant anteceſſorem, vt cum eo congredientes de ſtatu prouinciae cognoſcerent. Quo facto intra triginta dies diſcedendum erat anteceſſori, id quod lege Cornelia a L. Cornelio Sulla lata fuiſſe ſtatutum, patet ex Cic. *Epiſt. ad Fam.* III, 6. Immo & antequam prouinciam ingrediebantur, edicto de aduentu ſuo monebant prouinciales, continente commendationem aliquam ſui, & maxime deprecante, ne publice vel priuatim ſibi occurreretur, ſiquidem id melius in ſua quisque patria facere poſſet. *L. 4. §. 3. 4. D. de offic. procoſ.* vbi & alia, a Procos. in prouinciae ingreſſu obſeruanda, habentur.

CXI. Officia praeſidum.

CXI. Quum vero duo eſſent Praeſidum munera, quorum alterum iurisdictione, alterum continebatur imperio: ſolebant illi ita partiri annum, vt aeſtatem fere rei militari, hiemem iuri dicundo impenderent. Cic. *Epiſt. ad Att.* V, 14. Et ita quidem libera adhuc rep. ſe res omnino habebat. Auguſtus autem cum populo partitus prouincias ſuos quidem Praeſides mittebat ita, vt & legionibus praeeſſent, Dio Caſſ. LIII. p. 504. non autem vllam partem imperii militaris concedebat Proconſulibus a Senatu in prouinciam miſſis, niſi aliquando extra ordinem legiones ducere iuberentur. Lipſ. *Exceſſ ad Tacit. Ann. I. litt. M.* Vtrique tamen ius ſumma auctoritate dicebant. Cauſſae, quae in litem deducuntur, vel publicae ſunt, vel priuatae. Priuatarum cauſſarum cognitio vel domeſtica erat vel popularis, Domeſtica intra praetorium & in cubiculo querelis prouin-

uincialium audiendis, miniſtrante cubiculario, conſumebatur: popularis in baſilica ac pro tribunali, ſcribis, accenſis, praeconibus, lictoribus adparentibus. Cic. ad *Q. Fratr, I*, 1. *Conſtare inter omnes video, facillimos eſſe aditus ad te, patere aures tuas querelis omnium, nullius inopiam ac ſolitudinem. non modo illo populari acceſſu ac tribunali, ſed ne domo quidem tua ac cubiculo eſſe excluſam.* Vt autem hanc poteſtatem eo commodius exercerent praeſides: ſimul ac venerant in prouinciam, conuentum vel forum in certum diem certumque locum indicebant prouincialibus. Et eiusmodi conuentus deinde vel plures vno loco, vel ſingulos ſingulis locis agebant, ita, vt intra annum omnem prouinciam percurrerent. Sigon. *de antiquo iure prou. II, 5. p.* 184. Ius eodem ordine dicebant, quo Romae Praetores, adeoque omnia obſeruabant, quae infra *Libro IV.* de Romanorum iudiciis dicemus. Id modo addimus, quemadmodum Romae Praetori in conſilio erant *Decemuiri ſtlitibus iudicandis*: ita a praeſidibus eorum loco adhibitos fuiſſe viginti Recuperatores, ciues Romanos. Vlpian. *Fragm. I.* 13. Theoph. §. 4. *Inſt. qui & ex quib. cauſſ. manum. non licet.* Commiſſae Praeſidibus erant etiam quaeſtiones de criminibus, in quibus eamdem denuo rationem tenebant Praeſides, quam in vrbe Praefecti Praetorio. Habebant enim ius gladii. *L. 6. pr. l.* 11. *D. de off. procoſ. L. 6. L. 13. ſequ. L. 21. D. de off. praeſid.* Neque tamen iis erat ius deportandi in inſulam, *L. 2. §. 1. D. de poen. L. 6. §. 1. D. de interd. & releg.* neque liberam mortis facultatem concedendi,

L. 8.

L. 8. §. 1. *D. de poen.* neque ius publicandi bona post constitutionem Theodosii & Valentiniani, *L. vn. C. Th.ne sin. iuss. princ. cert. iud. lic. confisc.* Cuius rei ratio non alia fuisse videtur, quam quod hae poenae fere personis illustribus & in dignitate constitutis irrogari solerent, vbi in plebeios gladio animaduertebatur. *L.* 27. §. 1. 2. *de poen.* Vid. Vlr. Hub. *Digress.* III, 7. Praeterea etiam rei frumentariae, omnisque in vniuersum prouinciae curatio penes Praesides erat, ceu prolixe docet Sigon. *II, 5. & 6. p.* 207. *sequ.*

CXII. Quaestores provinciales.

CXII. Praeter Praesidem, in vnaquaque prouincia etiam Quaestor erat, alter magistratus, qui potestatem non a Praeside, sed ab ipso populo accipere solebat. Vnde & ipse lictoribus ac scribis vsus est. Cic *pro Planc.* XLI. Lecti enim a populo Quaestores sortiebantur prouincias, eorumque duo vrbanas, reliqui prouinciales Quaesturas obtinebant Cicero *Verr. I,* 13. *Epist. ad Q. Fratr. I,* 1. Mortuo in prouincia Quaestore, alii interim hoc munus demandabat Praeses, qui *Proquaestor* adpellabatur. Cic. *Verrin.* III, 15. Instituerant autem veteres Romani, vt inter Praesidem & Quaestorem eadem intercederet necessitudo, quae inter parentem & filium. Cic. *Diuinat. in Verr. XIV. pro Plancio* XI.

CXIII. Eorum officium.

CXIII. Ceterum hi Quaestores curabant pecuniam publicam, quae aut ex aerario depromta in vsus prouinciae expendenda, aut in prouincia exacta, esset in aerarium referenda. Illa pecunia *attributa*, haec *vectigalis* dicebatur.

Vtram-

Vtramque in tabulas referebant Quaestores, & deinde vbi prouinciis decederent, rationes accepti expensique reddebant, & residua inferebant aerario. Nonnunquam Quaestoribus Praesides etiam partem iurisdictionis imperiique demandabant, cuius rei exemplum est apud Caesarem *de Bello Gall. VI, 6. Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso Quaestore hostes adiit tripartito.* Add. Cicero *Verrin. I,* 13.

CXIV. Haec de magistratibus prouinciarum: proximum est vt de tertio, quod commune habuerunt prouinciae, agamus, de tributis puta & vectigalibus, quibus quam maxime prouinciae premebantur. Romani enim, quum bello aliquem populum vicissent, duabus maxime rationibus cum eo agebant. Aut enim victoriae praemium annuum ei stipendium vel tributum imperabant, vnde *censum capitis:* aut victos exuebant agris, eosque vel in publicum reip. patrimonium redigebant, vel colonos ex vrbe eo deducebant, vel eos victis reddebant, & ex eorum prouentu aliquam partem reipublicae tribui iubebant; qui *census soli* dicebatur. Cic. *Verrin.* III, 6. V, 5. Petr. Burmann. *de Vectig. pop. Rom.* I. Prioris generis populi tributarii vel *stipendiarii* vocabantur: posteriores *vectigales*, quamuis non tam anxie semper discrimen inter tributum & vectigal fuerit ab auctoribus obseruatum. Cuiac. *Obs.* VII, 4. Stipendiaria prouincia fuit Gallia comata, de qua Sueton. *Iul. XV. Omnem Galliam, quae a saltu Pyrenaeo Alpibusque & monte Gebenna, fluminibusque Rheno & Rhodano continetur, patetque circuitu ad bis*

CXIV. Tributa, quae exigebantur a prouincialibus.

tricies

tricies centum millia passuum, praeter socias ac bene meritas ciuitates in prouinciae formam redegit, eique quadringenties in singulos annos stipendii nomine imposuit.

CXV. Vt & vectigalia & speciatim Decumae.

CXV. Aliae prouinciae erant vectigales, eaeque ex agris suis *decumas*, ex pascuis *scripturam*, & ex portubus, qui mercibus inuehendis & euehendis patebant, *portorium*, pendebant, de quibus iam supra diximus *num.* LIII. *sequ.* Sic *decumas* dabant Sicilia, Cicer. *Verr.* III, 6. Sardinia, Liu. XLII, 1. Africa, Gruter. *Inscript. p.* IↃXII. Asia Cicer. *Epist. ad Attic.* V, 13. Syria, Cic. *Agrar. II*, 19. Aegyptus, Plin. *Paneg.* XXX. Nonnunquam loco decimae, si minus fertilis esset prouincia, vicesima exigebatur, veluti ab Hispanis. Liu. XLIII, 2. Saepe etiam, si quando publica necessitas & angustia temporum id exigerent, prouinciis alterae imperabantur decumae vltra debitas, quo casu tamen pecunia pro illis soluebatur aratoribus. Cic. *Verrin. III*, 31. vnde etiam *frumentum emtum*, item *decumanum* vel *imperatum* dicitur. Inter quae quid intersit, docet laudatus Burmann. *de Vectigal. II. p.* 28. Exempla huius rei plura occurrunt apud Liu. *XXXVI*, 2. *XXXVII*, 2. & 50. *XLII*, 31. Quum vero, libera adhuc republica, hae decumae non pecunia sed frumento a singulis soluerentur aratoribus: postea sub Imperatoribus confectus est *canon, frumentarius* dictus, quo, quid quaeuis prouincia quotannis praestare deberet, erat comprehensum, cuius meminit Spartian. *Seuer. VIII.* Lamprid. *Elagab. XXXVII.*

conf.

conf. Iac. Gothofr. *ad Tit. C. Theod. de Can. Frum. V. R.* Ceterum frumentum hoc, siue per decumas, siue secundum canonem exactum, tum Romae tum in prouinciis in publicis condebatur horreis, vnde postea per curatores annonae populo & militibus distribuebatur. Buleng. *de Vect. pop. Rom VIII.* Casaub. *ad* Lamprid. *Alex. Seu XXXIX.* Lipſ. *Elect, I, 8.* Iac. Gothofr. *ad tit. C. Theod. de re milit. & ad tit. de erogat. mil.* Talia erant horrea *Galbiana*, Grut. *p. LXXV, 1.* Reineſ. *Inſcr. claſſ. VI, 126.* itemque *Seiana*, *Pupiana*, & ſimilia, de quibus erudite differit Reineſ. *Var. Lect. III, 12. p. 545. ſeq.* Non ſolum vero frumenti, ſed & vini oleique praeſtabantur decumae, quae & ipſae Romam ad populi vſus mittebantur, vt docet Burmann, *de Vectig. Pop. Rom. II. p. 26. III. p. 43. ſequ.*

CXVI. Non minus pingue vectigal ex paſcuis prouincialibus redibat & ſaltibus. Tales enim non ſolum in Italia erant, ſed & in prouinciis. Vnde *Magiſtrorum ſcripturae in Aſia & Sicilia* meminit Cicero *ad Att. V, 15. Verrin.* V, 70. Scriptura vero dicebatur hoc vectigal, quia paſtores debebant apud publicanum numerum pecudum, quas in paſcua publica immittere vellent, profiteri quem publicanus in tabulis ſuis adnotabat & ſcribebat, ex qua ſcriptura poſtea ratio inter paſtorem & publicanum conficiebatur. Feſtus *voce Scripturarius p.* 429. Sed hoc genus vectigalium ſub Imperatoribus aliam induiſſe faciem, & praeter penſiones ex paſcuis dominicis, etiam certum numerum

CXVI. Scriptura.

rum pecudum ex gregibus praeſtandum fuiſſe a prouincialibus, ex Caſſiodor. *Var. XI, 39. L. 3. C. Theod. de ſuar. pecuar.* Vopiſc. *Prob. XV.* demonſtrat V. C. Burmannus *de Vectig. pop. Rom. IV. p. 65. ſequ.*

CXVII. Portoria. CXVII. Soluebant etiam prouinciae portoria. De Sicilia id certum eſt ex Cic. *Verr.* II, 72. ſequ. de Aſia ex eiusdem *Agrar.* II, 29. de Britannia ex Tacit. *Vit. Agric.* XXXI. Nec tantum de mercibus in portum deuehendis dabatur portorium, verum etiam pro itineribus. Sueton. *Vitell.* XIV. maxime pro cadauere, quod non niſi permiſſu maximi Pontificis vel principis transferri in alium locum poterat. *L. 37. D. de relig. & ſumt. fun.* Suſtuliſſe ea vectigalia dicitur Pertinax apud Herodian. *Hiſt.* II, 4. Sed reſtituta eadem eſſe oportet a ſequentibus Imperatoribus, ſiquidem adhuc illorum mentionem facit Vlpianus *L. 21. D. de donat. inter vir. & vxor.* Vectigal tamen pro cadauere transferendo ſublatum eſt conſtitutione, quae eſt in *L. vlt. C. de relig.* quam ex Graecis reſtituit Iac. Cuiac. *Obſ.* XI, 21. Plura de portoriis dabit V. C. Petr. Burm. *de Vectig. Pop. Rom. XI. p. 76. ſequ.*

CXVIII. Alia vectigalium genera. CXVIII. Praeter haec & alia erant vectigalia, quae a quibusdam prouinciis exigebantur. Ex ferrariis argentariisque, immo & aurifodinis vectigalia magna dare cogebantur Hiſpani. Liu. *XXXIV, 21.* Strab. *Geogr III.* Africam e marmoribus ſoluiſſe vectigalia conſtat ex *L. 1. C. Theod. de metall.* Macedonia etiam, Illyricum, Thracia, Britannia, Sardinia ex

ex metallis vectigalia pendebant. Petr. Burmann *de Vectig. VI.* Poteſtas enim indagandi metalla etiam priuatis erat, antequam illis eamdem ademerat Tiberius. Sueton. *Tiber. XLIX. Plurimis etiam ciuitatibus & priuatis veteres immunitates, & ius metallorum, ac vectigalia ademta.* Reſtituerunt deinde iisdem hoc beneficium ſequentes principes, ſed ea lege, vt certum inde *canonem metallicum* ſoluerent, de quo agit *L. 4. C. Theod. de Metallar. & ibi* Iac. Gothofredus. Eiusdem generis fuit a cotibus prouentus in Creta inſula, de quo Plin. *Hiſt. Nat. XXXVI, 22. L. 15. D. de public. & vectigal.* Meurſ. *Cret. Lib. I. Cap. XII. p.* 48. *Lib. II. Cap.* 11. *p.* 116. Vectigalis picariarum mentio fit in *L.* 17. §. 1. *D. de V. S.* A vectigali etiam liberae non fuerunt ſalinae, quales in Macedonia aliisque prouinciis fuiſſe, patet ex Liu. XLV, 29. Plin. *Hiſt. Nat.* XXXI, 7. 1. Maccab. X, 29. *L.* 4. §. 7. *D. de cenſib.* De eo quoque vectigali pluribus agit Petr. Burmann. *de Vectigal. P. R. VI.*

CAP. V.

DE MVNICIPIIS, COLONIIS, PRAEFECTVRIS, CIVITATIBVS FOEDERATIS.

CXIX. Quid interfuerit inter iura ciuitatis, Latii, Italiae & prouinciarum, ſatis adhuc videtur a nobis explicatum. At non omnes in Latio ciuitates iure Latii, nec omnes in Italia iure Italico, aut in prouinciis iure prouinciarum vſae ſunt ſed aliae MVNICIPIORVM,

CXIX. Cur hic agatur de municipiis, coloniis &c.

aliae COLONIARVM, aliae PRAEFECTVRARVM, aliae aliis nominibus sunt insignitae, de quibus singulis paullo distinctius agendum.

CXX. Quid municipia?

CXX. MVNICIPES erant *ciues Romani, in municipiis legibus suis & suo iure vtentes, muneris tantum cum populo Romano participes, a quo munere capessendo adpellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque vlla lege, quam in quam populus eorum fundus factus esset.* Gell. *Noct. Attic.* XVI, 13. Erant ergo I. *ciues Romani*, adeoque multis iuribus ac priuilegiis, quae solis ciuibus Romanis propria erant, gaudebant, (*u*) sed non tamen erant *ciues ingenui*, vt Romae habitantes vocat Cicero *in Bruto cap.* LXXV. neque iure optimo ciuitatis gaudebant, nisi Romae constituissent domicilium. II. *Suis legibus & suo iure vtebantur*, id est, propriis suis legibus atque institutis, quae leges municipales dicuntur, *L.3. D. quod vi aut clam. L. 3. D. de sepulcr. viol.* regebantur, neque cogebantur Romanas leges recipere, nisi id sua sponte vellent, quo casu *fundi facti* eiusmodi populi dicebantur. Cic. *pro Balbo* XX. Non ergo ius suum vel αὐτονομίαν amittebant municipes, iure suffragii donati, ceu existimat Sigonius, *de ant. iure Ital.* II, 7. sed tantum foedus, ist est, non amplius foederati Pop. Rom. erant, sed ciues. Et ita intelligendus locus Ciceronis *pro Balbo Cap. VIII. In quo magna contentio Heracliensium &*

(*u*) Hinc & lupam cum puerulis solent in numis signare. Vaillant. *de Numism. aen. Imp. in Municip. & Colon. T. I. p.* 113.

(*x*)

& Neapolitanorum fuit, quum magna pars in iis ciuitatibus FOEDERIS SVI (x) *libertatem ciuitati anteferret.* Vid. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. I, 15. p. 36.* III. *Muneris cum populo Romano erant participes.* Idque praecipue intelligendum de muneribus militaribus, *L. 18. D. de Verb. Sign.* Gaudebant enim municipia iure legionis, adeoque participes erant munerum militarium, vnde & dicti videntur municipes.

CXXI. Ea vel Italica vel prouincialia ?

CXXI Municipia eiusmodi non nisi intra Italiam olim erant constituta, eoque nomine ante leges Iuliam & Plotiam celebrantur Caerites, Tusculani, Lanuuini, Aricini, Nomentani, Pedani, Fundani, Formiani, Campani Equites, Cumani, Suessulani Acerrani, Priuernates, Anagnini, Arpinates, Trebulani, Sabini, aliique plures, de quibus Onuphr. Panuin. *de Rep. Rom. III. p. 354.* Car. Sigon. *de Ant. iure Ital. II, 9.* Postea vbi extra Italiam arma victricia extulere Romani, etiam in prouinciis ciuitas non vna municipiorum iuribus donata est. Sic in Baetica Plinius *Hist. Nat. III, 2. sequ.* numerat municipia VIII. in citeriore Hispania XIII, in Sardinia II. in Lusitania vnum.

(x) Ita editiones Ciceronis priores, & ad veterum librorum fidem adornatae. Ast Paull. Manutius & postea Ism. Bullialdus *de populis fundis p. 1936. Tom. II. Thes. Ant. Rom. Graeu.* legit *iuris sui libertatem* pro *foederis sui libertatem*, quae lectio etiam editori Parisiensi Orationum Ciceronis, quae in vsum Delphini prodierunt, placuit. Sed antiquam lectionem erudite defendunt H. Vales. in eodem *Thes. Ant. Rom. Tomo II, p.* 1947. & Ez. Spanhem. *Orb. Rom. I, 15. p.* 36.

vnum. Eodem pertinent tot numi, in quibus ciuitates prouinciales, etiam ciuitate donatae αὐτονομίαν suam celebrant, (y) de quibus Henr. Noris. *de Epoch. Syro Maced.* III. *p.* 352.

CXXII. Triplex municipiorum genus.

CXXII. Sed non vna tamen erat municipiorum conditio. Tria eorum genera accurate distinguit Festus voce *Municipium p.* 324. quem locum a multis laudatum, a paucis intellectum, primus accurate exposuit Ez. Spanhemius *Orb. Rom.* I, 15. *p.* 37. *Primo* ergo, ex Festi sententia, *municipium id genus hominum dicitur, qui quum Romam venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum, ad munus fungendum vna cum Romanis ciuibus, praeterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo.* Hi ergo dum in patria manserunt, peregrini habiti: Romam commigrantes iura ciuitatis, sed non optimo iure consequuti sunt, exclusi quippe a suffragii latione & petitione honorum.

(y) In numis aeneis Imperatorum a municipiis & coloniis cusis, quos collegit Io. Foy Vaillantius, occurrunt municipia varia veluti *Aelium Coillutanum* in Numidia. *T.* I. *p.* 169. 198. 210. *T. II. p.* 31. 64. 79. *Bilbilis* in Hispania *T.* I. *p.* 12. 95. 100. *Calagurris* in eadem *T. I. p.* 21. 70. *Cascantum* in eadem. *T. I. p.* 71. *Cluuia* in eadem. *T. I. p.* 72. *Ergauica* in eadem. *T. I. p.* 35. 76. 103. *Graccuris* in eadem. *T. I. p.* 79. *Ilerda* itidem Hispanica. *T. I. p.* 36. *Illergauonia* ibidem *T. I. p.* 77. *Italica* ibidem. *T. I. p* 37. 51. 78. 92. 96. *Osca* ibidem. *T. I. p.* 38. 78. 95. 103. *Osicerda* ibidem. *T. I. p.* 80. *Stobiense* in Macedonia. *T. I. p.* 132. 135. 143. 149. *T. II. p.* 15. 22. 43. 59. quod tamen tempore Vlpiani iuris Italici fuit. *L.* 8. §. 8 *D. de censib. Tarraco* in Hispania Tarraconensi. *T. I. p.* 47. 53. 83. *Vtica* Iulia *T. I. p.* 86.

(z)

rum. *Deinde* & id hominum genus dicebantur municipes, *quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit.* Et hi quidem veri ciues Romani erant, ipſaque iura ſuffragiorum ac honorum habebant. Vnde & certae tribui adſcribebantur, quemadmodum Piſanos tribui Galeriae adſcriptos fuiſſe docet Noris. *Cenotaph. Piſan. Diſſ.* I, 1. Tertium denique municipum genus ab eodem Feſto memoratur, *qui ad ciuitatem Romanam ita venerunt, vt municipia eſſent ſuae cuiusque ciuitatis & coloniae*: vel, vt paullo ante dixerat, *qui ea conditione ciues Romani fuiſſent, vt ſemper rempublicam a populo Romano ſeparatam haberent.* Atque hi in populi Romani leges & iura fundi non erant facti, nec ſe iisdem obſtrinxerant. Et in his tertii generis municipiis ciues non gaudebant iure honorum & ſuffragiorum. Vnde nec tribui erant adſcripti, nec participes ſacrorum curialium habebantur, ſed ſua illis erant ſacra municipalia, de quibus Feſtus *l. c.*

CXXIII. Illud adhuc obſeruandum de municipiis, in plerisque eam fuiſſe inſtitutam reipublicae formam, quae imaginem quamdam ſpeciemque reip. Romanae referret. Quemadmodum Romae ſenatus: ita in municipiis decurionum erat collegium, (z) quod AMPLISSIMVM CXXIII. Res publicae municipiorum.

(z) Hi ita dicti videntur Velſero *Rer. Auguſt. V, p.* 74. a decuriis, in quas fuerint deſcripti. Habebant hi ſuum cenſum, non ſecus ac Romani ſenatores, qui erat centum millium. Plin. *Epiſt, I,* 19. Quemadmodum etiam Romae iis, qui non fuerant magiſtratus, nec triumphauerant, ornamenta aliquando conſularia,

SIMVM ORDINEM Cic. *pro Coelio XI.* NOBILISSIMVM ORDINEM lapis apud Gruter. p. CCCCXXI, 7. ORDINEM SPLENDIDISSIMVM alius p. CCLXXV, 2. VIROS PERFECTISSIMOS ET PRINCIPALES & ORDINEM SPLENDIDISSIMVM aliud marmor p. CCCLXIII, 2. ORDINEM SANCTISSIMVM marmor apud eumdem p. CCCXCIII, 5. ac denique CONSCRIPTOS aliud p. CCCCLVI, 1. vocant. Quemadmodum porro Romae erant bini consules: ita in municipiis Duumuiri, qui summo loco ciuitatibus praeerant, & ad consulum exemplum pro fascibus bacillis vtebantur. Lips. *Elect.* I, 23. Sed nonnunquam tamen & fascium vsum adfectabant. Cicero *Agrar.* II, 34. de L. Considio & S. Saltio Capuae duumuiris: *Anteibant lictores, non cum bacillis,* (ceu alias in municipiis fieri solebat,) *sed, vt hic praetoribus anteeunt, cum fascibus duobus.* Quin aliquando hi duumuiri consulum adfectabant nomen. Quamuis enim id negent Velser. *Rer. Augustaum.* V, 272. Reines. *Var.* III, 16. Capuanos tamen magistratus suos vocasse coss. obseruat. Cic *pro Pis.* XI. Alia exempla sese offerunt apud Plin. *Hist. Nat.* VII.

ria, praetoria, triumphalia dari solebant: Ita & in marmoribus municipiorum frequenter mentio fit ornamentorum Duumuiralium, Aedilitiorum, Quatuoruiralium, Decurionalium, veluti in Marmore apud Spon. *Miscell. Erud. Ant. p. CLXIV.* EXORNATO ORNAMENTIS DECVRIONALIBVS. Inter ornamenta haec erat praetexta, decurionibus permissa. Liu. XXXIV, 7.

(a)

VII 43. Phil. a Turre *de colon. Foroiul. p.* CCCLX. Gruter. *Inſcr. p.* CCCLI, 5. Henr. Noriſ. *Cenotaph. Piſ. Diſſ.* I, 3. Fabrett. *Inſcript* X, 439. Sic & Graece ὕπατοι & διϋπατοι hi duumuiri dicti. Olear. *ad Philoſtrat. vit. Herod. p.* 546. Conf. Euerard Otton. *Diſſ. de conſul. extra Romam. Cap. II.* In municipiis porro erant Dictatores, (Cic. *pro Milon.* X.) Aediles (Sueton. de *clar. Rhet.* VI.) Quaeſtores, Cenſores, qui & *quinquennales* dicebantur. Cic. *Verr.* II, 52. Liu. XXIX, 15. Gruter. p. CCCLXVI, 2. CCCCXXXII, 5. immo & praetores Liu. *Epitom.* LXXIII. Plin. *Hiſt. Nat.* XVII, 11. Spon. p. CLXXXII. Quatuoruiri, Decem primi, & alii, de quibus Car. Sigon. *de antiquo iure Ital.* II, 8. & omnium accuratiſſime Henr. Noriſ. *Cenotaph. Piſan. Diſſ. I,* 3. Porro quemadmodũ Romae leges ferebantur: ita & in municipiis, idque eadem fere ratione vtrobique factum eſſe, patet ex loco Cic *de Leg. III,* 16. *Et auus quidem noſter ſingulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, reſtitit M. Gratidio, cuius in matrimonio ſororem, auiam noſtram, habebat, ferenti legem tabellariam.* Denique & Flamines ſuos habebant, non ſecus ac Romani, quorum meminit Cicero *pro Milon.* X. & publica vectigalia, quibus ſumtus in republica neceſſarii ſuſtinebantur: *L.* 17. *pr. D. de Verb. ſign.* vt adeo in omnibus videantur municipes ſe ad Romanae reip. formam, quantum fieri poterat, compoſuiſſe.

CXXIV. Coloniae quid? & cur deductae?

CXXIV. Haec de municipiis: pergendum ad COLONIAS. Ita vocabantur oppida, in quae populus Romanus ciues ſuos ad incolen-

colendum deduxerat, vel, vt Gellius *Noct. Att.* XVI, 13. ait, *ciuitates, ex ciuitate Romana quodammodo propagatae*. Solebant enim Romani ex Romuli instituto non seruitute mulctare oppida bello capta, sed saepe in ea colonos ex vrbe deducere, qui locis istis loco praesidii essent. Dionys. Halic. VII 439. Appian. *de Bello ciuili*. I. p. 604. Et profecto vtilissimum erat hoc institutum, tum ad coercendos veteres populos, tum ad reprimendas hostium incursiones. Praeterea hoc pacto vrbana faex & sentina exhauriebatur, multisque seditionibus subtrahebatur fomentum. Immo & luculentum hoc erat medium praemiis adficiendi veteranos, iisque certos agros, e quibus viuerent, adsignandi. Car. Sigon. *de antiquo iure Ital.* II, 2. p. 625.

CXXV. Modus deducendi colonias.

CXXV. Coloniae deductionem praecedebant leges agrariae, quibus & ager, quem diuidi vellet populus, definiebatur, & quibus hominibus, quam multis, per quos, & quomodo, esset diuidendus, praescribi solebat. De quibus legibus agrariis accuratissime suo more egit Car. Sigon. *l. c.* II, 2. *p.* 627. Lata eiusmodi lege, deducebatur colonia aut per *triumuiros* Liu. IV, 11. VIII, 16. aut per *decemuiros*. Cic. *Agrar.* II, 35. quamuis & *quinqueuirorum*, *septemuirorum*, *vigintiuirorum coloniae deducendae* hinc inde fiat mentio: quos omnes decurionibus, auguribus, pontificibus, adparitoribus, scribis, librariis, praeconibus, architectis, mulis, tabernaculis, supellectile, ianitoribus, stipatoribus corporis magnifice ornatos, potestatem in certos annos

annos accepisse, non obscure indicat. Cicero *Agrar.* II, 12. 13. 35. Hi ergo ita constituti ornatique nouos colonos in agros lege definitos sub vexillo, quasi exercitum quemdam, educebant. Cic. *Phil.* II, 40. Appian. *de Bell. ciu.* III. p. 552. sequ. Plutarch. Gracch. p. 839. *Tom.* I. Vbi ad destinatum peruenerant locum, nouam vrbem & agrum (a) aratro circumscribebant, eo more, quem paullo post sequente titulo explicabimus, singulisque colonis agri partem adsignabant. Liu. IV, 47. XXXVII, 57. Omnia vero fiebant auspicato, & factis sacrificiis, additaque lustratione, vt ex Cic. *Philipp.* II, 40. *Agrar.* II, 12. adparet, ex quo etiam constat, nefas fuisse, coloniam iterum eo deducere, quo antea deducta fuerat.

CXXVI. Coloniae quotuplices?

CXXVI. Ceterum, vt municipia, ita coloniae non erant vnius generis. Aliae erant CIVIVM ROMANORVM, aliae LATINI, aliae ITALICI Iuris. Aliae porro TOGATAE vel plebeiae, aliae MILITARES dicebantur. Et has signis quibusdam in numis discerni, obseruant eruditi. Coloniae enim plebeiae aratro; militares signo militari plerumque denotantur. Quae aratrum & signa iungunt, indicant, primam deductionem e ciuibus, supple-

(a) De vrbe res certa est ex locis Varronis, Plutarchi, aliorumque, paullo post *Lib. II. Tit. I. n. 6.* adferendis. Agros quoque vomere circumscriptos, patet ex loco Cicer. *Philipp. II,* 40. *Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, vt vexillum tolleres, & aratrum circumduceres, cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, vt florentis coloniae territorium minueretur.*

plementum e veteranis militibus fuiſſe, vt notat Raph. Fabret. *ad columm. Traian. p.* 10. *ſequ.* Addunt alii alia ſigna, veluti Strauch. *de Beryt. Cap.* II, 11. quod coloniae Italici iuris praetulerint in numis virum rituGabino cinctum,& bovem agentem Add Io. Harduinus *Antirrhet. p.* 136. quod Italici & Latini iuris coloniae, (quas pro iisdem habet) nullis ſignis in numis diſtinguantur. Sed haec omnia plerumque falſa eſſe, iam alii docuerunt. Vid. Ez. Spanhem. *de Vſu & Praeſt. numiſm. Tom II. p.* 602. *& Orb. Rom. II*, 19. Nos ea, quae certiora ſunt, conſectantes de coloniarum generibus ſingulis diſtincte agemus.

CXXVII. Quid coloniae ciuium Romanorum.

CXXVII. Coloniae CIVIVM ROMANORVM erant, quas potiore iure, quam Latii, deducebant Romani Diſcrimen hoc tangit Liu. XXXIX, 56. vbi de colonia Aquileiam deducenda agit; *Illud agitabant*, inquit *vti colonia Aquileiam deduceretur, nec ſatis conſtabat, an* CIVIVM ROMANORVM *deduci placeret : poſtremo* LATINAM *potius* COLONIAM *deducendam, patres cenſuerunt.* Vtrum iſtae ciuium Romanorum coloniae omnia ciuitatis Romanae iura retinuerint, an eadem amiſerint, adhuc diſputant eruditi. Car Sigonius *de ant. iure Ital.* III, 3. iis tantum iura Quiritium tribuit, veluti libertatis, gentilitatis, connubii, patriae poteſtatis, legitimi dominii, nexus, vſucapionis, & ſi qua ſunt huius generis alia : adimit vero ipſis iura ciuitatis publica, veluti cenſus, tributorum, vectigalium ſuffragii, honorum & ſimilia. At Manutius *de ciuitate Romana* eos ius quoque

que ferendi suffragii magistratuumque Romae gerendorum retinuisse contendit, cuius sententiam etiam ex numis adstruxisse sibi videtur Io. Harduin. *Antirrhet. p.* 136. Et certe ciues saepe vocantur eiusmodi coloni apud Liu. VIII, 14. VI, 21. Ipsi quoque Latini, qui nomina in coloniam Romanam dederant, ciues Romani dicuntur facti, Liu. XXXIV, 24. Romae porro censi leguntur huius generis coloni apud Liuium XXIX, 37. Vnde non absurde colligas, omnia iura ciuitatis Romanae retinuisse ciues colonos. Sed potiorem tamen hac in re esse Sigonii sententiam, luculenter ostendit Ez. Spanhem *Orb. Rom.* I, 11. p. 23. Nihil enim clarius est loco Dionis XLIII p. 231. vbi Caesarem, ait aliis immunitatem, aliis agros, πολιτείαν δέ τισι, καὶ ἄλλοις ἀποίκους τῶν ῥωμαίων νομίζεσθαι: *aliis civitatem, aliis autem vt ius haberent coloniarum Romanarum*, dedisse: vbi ius ciuitatis Romanae a iure coloniarum ciuium Romanorum manifesto seiungitur. Vt adeo admodum verosimile sit, colonias illas ciuium Romanorum iura suffragii, gerendorumque Romae magistratuum amisisse.

CXXVIII. Durior longe conditio erat coloniarum LATINARVM, quippe quae ne iura quidem Quiritium habebant. Quod adeo verum est, vt ciues Romani, qui nomina in huiusmodi coloniam dederant, capitis deminutionem mediam paterentur. Cicero *pro A. Caecina XXXIII. Certe quaeri hoc solere, me non praeterit, (vt ex me ea, quae tibi in mentem non veniunt, audias,) quemadmodum, si ciuitas adimi non posset, in colo-*

CXXVIII. Quid coloniae Latinae?

colonias Latinas saepe ciues nostri profecti sint? Aut sua voluntate aut legis mulcta profecti sunt: quam mulctam si sufferre voluissent, tum manere in ciuitate potuissent. Add. *pro Domo* XXX. Boeth. *in Top.* Ciceron. II. p. 780. Quod vero Salmasius cum aliis viris doctis autumat, colonias Latinas ex meris libertinis constitisse, illud dudum est a viris doctis explosum. Plura de coloniis Latinis dabunt Ez. Spanhem. *Orb. Rom. I, 9.* Sigon. *de antiquo iure Ital. II, 3. p. 661.*

CXXIX. Quid coloniae iuris Italici & prouinciales?

CXXIX. Coloniarum ITALICI IVRIS iam supra meminimus. Eae procul dubio deteriores adhuc erant conditionis quam Latinae, paullo melioris tamen, quam prouinciales. Discrimen inter vtrasque maxime in immunitate a tributus constitit, seu immunitate a censu capitis & soli. Donat. *ad* Suet. *Aug.* XL. Gothofr. *ad Cod. Theodos. Tom. V. p.* 222. 223. Quanquam enim & prouinciales coloniae nonnumquam immunes erant a tributis, vt constat exemplo coloniae Caesariensis primae Flauiae *L. vlt.* § 7. *D. de Censib.* & Plin. *Hist. Nat. III, 3. & 21.* colonias & ciuitates immunes ab iis, quae iuris erant Italici distinguit: tamen ex *L. vlt.* §. 5. *D. de cens.* satis patet, non in leuatione census sed immunitate a censu capitis & soli, illud ius constitisse. Forma vero censionis quae fuerit & cur ea fuerit instituta, satis adparet ex *L.* 4. *D. de censib.* cui addendus Iac. Guther. *de offic. Dom. Aug. III, 9. p. 591.*

CXXX. Quid coloniae militares?

CXXX. Coloniae MILITARES ex militibus veteranis: quemadmodum PLEBEIAE ex ciuibus, vel, vt posteriore aeuo dicebantur, ex

ex *paganis* vel *priuatis* (nam & hi militibus opponi solebant. *L. 19. C. de pact. L. 2. C. Theod. & L. 1. C. Iustin. de fals. mon. L. 5. C. ad. L. Iul. maiest.*) ducebantur. Illae ideo inuentae, vt veterani milites stipendiorum diuturnitate fessi praemium aliquando laborum caperent. Auctor huius instituti L. Sulla, quem deinde Iulius Caesar, Augustus, aliique sunt imitati. De coloniis militaribus a Sulla & Caesare deductis testatur Appian. *de Bello Ciu. III p. 552. Epit. Liu. LXXXIX.* de aliis ab Augusto missis Hyginus *de Castramet.* &, qui hic diligentissime omnia exsequutus est, Sigon. *de antiquo iure Ital. III,* 4. *p.* 776. *sequ.* Ceterum in eiusmodi colonias integrae legiones cum centurionibus ac Tribunis suis deducebantur. Hyginus: *Multis legionibus contigit bellum feliciter transigere, & ad laboriosam agriculturae requiem primo tirocinii gradu peruenire. Nam cum signis & aquila & primis ordinibus ac Tribunis deducebantur.* Sed ab vsu recessit hic mos tempore Neronis, de quo Tacit. *Annal. XIV,* 28. *Non enim vt olim, vniuersae legiones deducebantur cum Tribunis & centurionibus, & sui cuiusque ordinis militibus, vt consensu & caritate remp. efficerent: sed ignoti inter se, diuersis manipulis, sine rectore, sine adfectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium repente in vnum collecti, numerus magis, quam colonia.*

CXXXI. Ad rempublicam coloniarum quod attinet, in eo potissimum inter colonias & municipia erat discrimen, quod haec suis legibus atque institutis; illae dato a Romanis iure vtebantur. Gell. *Noct. Att. XVI,* 13. *Coloniarum* CXXXI. Resp. coloniarum.

rum alia necessitudo est, (quam municipiorum,) *non enim veniunt extrinsecus in ciuitatem, nec suis radicibus nituntur sed ex ciuitatibus quasi propagatae sunt, & iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habent.* Iis ergo legibus viuebant coloni, quas dederant Romani, & in primis decemuiri, vel triumuiri coloniarum deducendarum. Quare merito apud eumdem Gellium miratur Hadrianus Imp. quod Italicenses, & quaedam item alia municipia antiqua, quum suis moribus legibusque vti possent, in ius coloniarum mutari gestiuerint. Ceterum iisdem paene, quibus municipia, etiam coloniae gaudebant magistratibus. Publicum habebant decurionum consilium, nihilque in lapidibus frequentius est siglis DEC. COL. quemadmodum in iisdem marmoribus etiam SENATORES COLONIARVM occurrunt apud Reines. *Inscript.* p. CXXXII. Erant & in coloniis Duumuiri, Aediles, Quaestores, Censores. Erant sacerdotes, augures, pontifices. Cic. *Agrar.* II, 35. Vt adeo non abs re Gellius *l. c.* colonias *quasi effigies paruas & simulacra maiestatis populi Romani* adpellet. Addatur Car. Sigon. *de ant. iure Ital. II, 4. p. 666. sequ.*

CXXXII. Quid praefecturae?

CXXXII. Proximae sunt PRAEFECTVRAE, quarum longe durior, quam coloniarum, fuit conditio. Vnde & eae demum ciuitates in praefecturae formam redigebantur, quae iniquae ingrataeque erga populum Romanum fuerant, fidemque semel atque iterum fefellerant. Vti vel ex earum origine apud Liu. I, 38. iuncto loco Dionys. *Hal. III, p.* 187. adparet.

ret. Parum vero a prouinciarum forma differebat forma praefecturarum. Quemadmodum enim in illam quotannis praesides: ita in praefecturas *praefecti* mittebantur, qui tamen eo quoque differebant, quod illi a populo, vel a Senatu libera adhuc republica deligerentur: hi partim a populo partim a praetore. Fest. voce *praefecturae p.* 374. Praefecturae ergo neque iure ciuitatis, neque Latii, neque Italico gaudebant, sed priuatum eorum ius omne ab edictis praefectorum: publicum a Senatu Romano proficiscebatur, qui iis pro lubitu tributa, vectigalia, militiam imperabat. Fuere tamen & praefecturae aliae aliis liberiores. Quemadmodum enim, Capua in praefecturae formam redacta, nullum in vrbe remanebat corpus ciuitatis, nullus Senatus, nec plebis concilium, nec magistratus teste Liuio: XXVI, 16. ita in aliis praefecturis, Festo auctore, fuit *quaedam respublica, quamuis magistratus suos non haberent.* Sane fuit in reliquis praefecturis Senatus simulacrum, qui conuentus dici solebat, qualem etiam postea, patrono Cicerone, Capuani impetrarunt. Cic. *pro Sext. IV.* fuit ordo equestris, fuere, qui publicam rem curarent, Aediles & Quaestores. Sed his omnibus praeerant, qui iuris dicundi caussa Roma mittebantur, praefecti, quos Festus (dummodo non in mendo cubat locus *Sexuiros* & *Quatuor viros*; Horatius vero *Serm. I, 5. v. 35.* *Praetores*, adpellat, vbi de Praefectura Fundana:

Fundos, Aufidio Lusco praetore, libenter
Linquimus, insani ridentes praemia scribae,

Prae-

Praetextam, & latum clauum, prunaeque catillum.

Praefecturas huiusmodi in quas Populi suffragiis Praefecti mittebantur; Festus recenset Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam: Contra Praetor praefectos teste eodem mittebat Fundos, Formias, Caeren, Venafrum, Allicas, Priuernum, Anagniam, Frusinonem, Reaten, Saturniam, Nursiam, Arpinum: ex quibus tamen vrbibus pleraeque postremis temporibus ad coloniarum vel municipiorum conditionem peruenerunt. Vid. Car. Sigon. *de ant. iure Ital. II, 10. sequ.*

CXXXIII Ciuitates foederatae? CXXXIII. Reliquae ciuitates, quae neque municipia, neque coloniae neque praefecturae erant, ciuitates FOEDERATAE dicebantur. Erant enim liberae, nisi quod ex foedere quaedam debebant Romanis. Talis ciuitas foederata erat Capua, antequam in praefecturae formam redigeretur, item Tarentum, Tibur, Praeneste, Neapolis, quae licet foedere obstrictae Romanis, adeo tamen rempublicam suam habebant, vt & ii, quibus aqua & igni interdictum, ciuitatem Romanam amisisse viderentur, simul ac in eiusmodi ciuitatem fuissent recepti. Forma reip. varia erat siquidem aliae dictatoribus & consulibus, aliae aliis magistratibus parebant, ceu luculenter idem ostendit Sigon. *l. c. II*, 14.

CAP.

CAP. VI.

DE STATV PEREGRINORVM.

CXXXIV. Omnes, qui non erant ciues, veteribus Romanis PEREGRINI dicebantur, siue Latini essent, siue Italici iuris; siue in prouincia, siue in praefectura aliqua morarentur. Schilter. *Dissert. de iure peregrin. n. IX.* Hinc & in Latini iuris hominibus τῆς ξενίας σύμβολα, *signa peregrinitatis* reperit Appian. *de Bell. ciu.* II. *p.* 443. Et legem Mensiam, dum peregrinorum meminit, etiam ad Latinos pertinere, contra M. Vetran. Maurum demonstrauimus in *Comment. ad L. Iul. & Pap.* II, 9. *p.* 226. Neque tamen negauerim, Latinos, quippe ciuibus Romanis propiores, aliquando a peregrinis seiungi, veluti in *L.* 17. §. 1. *ff. de poen.* & apud Vlpian. *Fragm.* V, 4. XIX, 4. Postea vbi Antoninus Caracalla ciuitatem cum omnibus, qui in orbe Romano viuebant, ingenuis communicauerat: soli libertini Latinae & dedititiae conditionis peregrini habiti sunt, ceteri omnes Romani dicti. Inde est, quod dedititios peregrinis accenset Vlpianus *Fragm.* XX, 14. De reliquis omnibus Romani orbis incolis ait August. *in Psalm.* LVIII. *Part.* 1. *sub fin.* *Quisnam non cognoscit, gentes subiectas imperio Romano? quae quidem erant, quando omnes Romani facti sunt, & omnes Romani dicuntur.* Quod adeo verum est, vt & vniuersum Romanum imperium Romania adpellatum sit, vt pluribus veterum testimoniis demonstrant Casaubon. ad Lamprid. *Alex. Seu. V.* Iustell. ad *Can. Eccl. vniu.*

CXXXIV. Qui peregrini dicti?

IV. *p.* 95. *Tom.* I. Ez. Spanh. *Orb. Rom.* II, 10. *p.* 89. Ex quo vero Iustinianus etiam libertinos ciuitatis Romanae fecit participes: exoleuit paene peregrinorum nomen, totiusque orbis incolae in *Romanos & Barbaros* diuisi sunt, quos solos vna cum seruis in *ea vnica totius mundi ciuitate peregrinari* dicit Sidonius *Epist.* I, 6. Quemadmodum ergo omnes Romani Imperii prouinciae Romaniae vocabulo veniebant: ita reliquas terras dicebantur ἡ βάρβαρος, vel *barbaricum*, eadem forma, qua veteres dicere solebant *hosticum, pacatum, Vindelicum, Noricum, Celticum, Geticum*, ceu praeclare docuit Io. Fridr. Gronou. *Obs.* II, 3. *p.* 233.

CXXXV. Peregrinis in vrbe praetor singularis ius dicebat.

CXXXV. Libera adhuc republica paullo durior erat peregrinorum conditio. Versari quidem in vrbe poterant, sed ita, vt seiuncta a ciuibus esset in peregrinos iurisdictio. Praeter vrbanum enim Praetorem alius quoque erat, peregrinus dictus, qui iuri inter peregrinos & ciues dicundo praeerat. *L.* 2. & *L.* 10. *D. de dolo L.* 1. *D. de reb. eor.* Creatus primum est A. V. C. IↃX vt auctor est Flor. *Epit. Liu. XIX.* Inter vrbanum vero & peregrinum Praetorem cum aliae, tum hae quoque erant differentiae, quod ille hoc erat honoratior, quod apud illum lege agi poterat, apud hunc non poterat, vt erudite ostendit Franc. Hotoman. *de Magistr. Rom. p.* 121. Eumdem edictum in albo proponere consueuisse quod negat idem ὁ πάνυ Hotomanus, supra suo loco a nobis demonstratum est.

CXXXVI. Saepe ex

CXXXVI. Deinde in vrbe quidem habitabant

tabant peregrini: ſed veluti precario. Vnde ſaepe magiſtratuum arbitrio vrbe expulſi ſunt. Sic iam anno V. C. IↃCXXVII. peregrinos omnes vrbe excedere iuſſerat M. Iunius Pennus, Tribunus plebis, cuius legis mentio fit apud Ciceron. *de Offic.* III, 11. *in Brut.* XXVIII. & Feſt. *voce reſpubl. p.* 407. Similem legem A. V. C. IↃCLXXXVIII. L. Cotta & L. Torquato Coſs. tulit, non Aemilius quidam Papus, (*b*) nec, vt Ant. Auguſtino viſum, Papirius quidam, ſed C. Papius Celſus, qui omnes peregrinos, exceptis iis, qui Italiam incolebant, & Glaucippo neſcio quo, vrbe exeſſe iuſſit Dio Caſſ. XXXVII. *p.* 37. Cic. *de Offic.* III, 11. *Agrar.* I, 4. *pro Archia V.* (*c*) Idem deinde factitarunt Imperatores, quoties arctior annona incolarum numerum imminui ſuaderet. Auguſtum magna aliquando ſterilitate ac difficili remedio venalitias & laniſtarum familias peregrinosque omnes, exceptis medicis & praeceptoribus, partemque ſeruitiorum vrbe expuliſſe, auctor eſt Sueton. *Aug.* XLII. Idem ſuo tempore factum, conqueritur Ambroſ. *de Offic.* III, 7. Sed poſte-

vrbe expellebantur.

(*b*) Ita exiſtimauerat neſcio quis, quem erudite refellit Car. Sigon. *de Nomin. Rom. p.* 1426. edit. Gothofr.

(*c*) Monimentum huius legis Papiae egregium exſtat in numis L. Papii Celſi, C. illius Papii legislatoris agnati, in quibus tabella conſpicitur, cum litteris PAPI, quam de lege hac Papia interpretantur Ezech. Spanh. *de Vſu & Praeſt. Numiſm. VI. p.* 180. Fulu. Vrſin. *de Famil. Rom. p.* 196. Adde, quae de hac lege diximus plenius in *Comm. ad L. Iul. & Pap. Popp. I,* 1, 3.

posterius hoc exemplum de barbaris Romae commorantibus videtur intelligendum. Nati enim in orbe Romano tantum abest, vt Roma exularint, vt maximam plebis Romanae partem constituerent sub Imperatoribus, maxime ex quo tempore omnes qui in orbe Romano viuebant, ciues esse iusserat Antoninus Caracalla. Iam sub Domitiano ea de colluuie conqueritur Iuuenal. *Sat.* III *v.* 58.

Quae nunc diuitibus gens acceptissima nostris,
Et quos praecipue fugiam, properabo fateri,
Nec pudor obstabit: non possum ferre, Quirites,
Graecam vrbem, quamuis quota portio faecis Achaei?
Iam pridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes,
Et linguam & mores & cum tibicine chordas
Obliquas, nec non gentilia tympana secum
Vexit; & ad circum iussas prostare puellas.

Et Herodianus *Hist. I,* 12. referens, pestilentiam sub Commodo Romanum orbem deuastasse, eam potissimum addit in ciuitatem Romanam saeuiisse, πολυάνθρωπον τε ὄσην καὶ τοὺς πανταχόθεν ὑποδεχομένην, *quae & per se populo abundarit, & aduenas toto orbe confluentes exceperit.* Idem *Lib. VII. cap.* 7. populi Romani indolem, qualis sub Maximino Imperatore fuerit, descripturus: Καὶ πάντες μέν, inquit, ὄχλοι κοῦφοι πρὸς τὰ καινοτομούμενα, ὁ δὲ ῥωμαίων δῆμος ἐν πλήθει μεγίστῳ καὶ ποικίλῳ συγκλύδων τε ἀνθρώπων πολὺ καὶ ῥάδιον ἔχει τὸ τῆς γνώμης εὐκίνητον. *Nam etsi vbique vulgus semper ad res novas leuissimum: tamen Romana plebs inprimis, quae ex magna variaque etiam peregrinorum multitudine constat, longe ceteris mobilior est.*

Et

Et ſane tot Romae Syri, Phoenices , Aegyptii , Afri, Graeci, Aſiatici non modo inter plebeios erant, ſed & ſummis fulgebant honoribus, vt nihil fere Romani ſanguinis Romae ſupereſſe videretur, & vrbem incolis priuaturus fuiſſe, qui iuſſiſſet vrbe excedere peregrinos.

CXXXVII. Quod ad iura peregrinorum attinet: paucis omnia complectemur, ſi eos tum iuribus Quiritium, tum iure publico ciuitatis plane caruiſſe dixerimus. Non ergo liberi erant iure Quiritium ita, vt flagris virgisque caedi non poſſent. Neque erat ipſis ius connubii cum ciuibus, Vlpian. *Fragm. V.* 4. (quamuis eſſet ius matrimonii, quod vocabulum iuris gentium eſſe docuimus in *Elem. Iur. Ciu.* §. *CL.*) neque ius patriae poteſtatis, *L.* 3. *D. de his qui ſunt ſui vel alieni iur.* neque iura patronatus *L.* 10. §. 2. *D. de in ius voc. Plin. Epiſt. X.* 12. neque teſtamenti factio, *(d)* aut ius ex teſtamento quidquam capiundi. *L.* 1. *D. ad L. Falc.* Vlpian. *Fragm. XX,* 14. *L.* 1. *C. de her. Inſt. L.* 6. §. 2. *D. eod.* Immo nec teſtibus eis eſſe licebat in teſtamento ciuis *L.* 30. *C. Theod. de haeret.* Denique nec ius habebant legitimi dominii, nexus, mancipii, (quamuis recte ab iis iniri

CXXXVII. Iure Quiritium & ciuitatis carebanit peregrin.

(*d*) Hinc mortuo peregrino, bona aut tamquam vacantia in fiſcum cogebantur, aut priuato adquirebantur, ſi peregrinus ſe ad aliquem veluti patronum adplicuiſſet, eique in clientelam dediſſet. Tunc enim, illo mortuo, patronus IVRE ADPLICATIONIS in iſtius peregrini bona ſuccedebat. Cic. *de Orat. I,* 39.

iniri & explicari possent contractus & negotia iuris gentium, quibus etiam acceptilatio, non quidem ratione originis, sed ratione vsus accensetur. *L.* 8. §. 4. *D. de acceptilat.*) nec ius vsucapionis, de quo iam in XII. Tabulis fuerat cautũ: ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVCTORITAS ESTO. Vid. infra *Lib. II. Tit. VI.* Quum ergo ius Quiritium nullo modo haberent: facile patet, eos multo minus gauisos iuribus census, legionis, tributorum, suffragii, petendorum honorum, aliisque huius generis.

CXXXVIII. Exceptiones quaedam huius regulae.

CXXXVIII. Sed quamuis haec omnia recte se habeant: non vnam tamen illa patiuntur exceptionem. Primo enim, vt supra diximus, haut paullo melior erat conditio Latinorum & Italorum, qui tamen & ipsi peregrinis ante legem Iuliam accensebantur. Deinde multis peregrinis concedebantur quaedam iura Quiritium vel beneficio populi, vel clementia Principum. Sic iam supra obseruauimus, datum esse quibusdam peregrinis ius connubii, patriae potestatis, testamenti factionis. Et hoc est celebre illud ius, vtendi toga, cuius mentio fit. *L.* 11. *D. qui testam. fac. poss. L.* 32. *D. de iure fisci.* Accedit tertio, quod licet iure Quiritium testari haut possent peregrini, liceret tamen eis *aduersus ciuitatis suae leges testari*, (e) vti ait

(e) Hinc & ii, quibus aqua & igni interdictum fuerat, quamuis ad peregrinitatem essent redacti, testari tamen poterant, secundum leges videlicet ciuitatis, in quam fuerant recepti, & sub Tiberio adhuc exemplum eiusmodi testamenti memoratur apud Tacit.

ait Vlpianus *Fragm. XX*, 14. Vbi *aduersus* idem esse ac *secundum*, iam pridem obseruarunt eruditi. Quarto, multa etiam in fraudem legum commodumque peregrinorum fuerant inuenta. Sic tametsi nihil ex testamento capere posset peregrinus: recte tamen & iure aliquamdiu capiebat per fideicommissum. §. 1. *Inst. de fideicomm. hered.* quamuis postea omnia fideicommissa in fraudem legum relicta irrita esse iusserit SC. Plancianum, *L. 59. §. 1. D. ad L. Falc.* Vlp. *Fragm. XXV*, 17. quod sub tempora Vespasiani, M. Plancio Varo Cos. ad Senatum referente, conditum esse, coniecimus in *Comm. ad L. Iul & Pap. Popp. II, 6. p. 192. sequ.* Denique multa sensim sub Imperatoribus mutata sunt, quae antiqui Romani in peregrinorum odium constituerant. Sic quum *castra olim eos, quos ad labores & pericula accipiebant, fastidiose legerent;* vt ait Seneca *Epist. XLIV.* postea etiam prouincialibus, ac denique ipsis peregrinis & barbaris locus non solum inter auxilia & socios, sed & in ipsa legione, concessus est, vt iam supra est a nobis obseruatum.

CXXXIX. Quum ergo tanta esset inter ciues & peregrinos differentia; haut sane mirandum est, etiam externis quibusdam signis secretos illos voluisse Romanos. Ciues incedebant togati, qui togae amictus tam proprius iis

CXXXIX Peregrinis non erat ius togae.

cit. *Annal.* IV, 43. Sed hic ipse Princeps eiusmodi exsulum testamenta primus prohibuit, teste Dione Cass. *Hist.* LVII. p. 618.

iis erat, vt & Togati pro Romanis, quemadmodum palliati pro Graecis, dicantur. Sicuti ergo dedecori hoc erat Romanis, si palliati incederent: Cic. *pro C. Rabirio, cap. IX.* ita peregrinis togae vsu legibus fuerat interdictum, Sueton. *Claud. XXV.* Plin. *Epist. IV,* 11. *VII,* 3. adeoque speciali concessione opus erat peregrinis, qui togati incedere vellent. *L.* 32. *D. de iure fisci.* (*f*) Erat vero toga amictus exterior, laneus, semicircularis, tunicae superiniectus, apertus & ad talos vsque defluens, quem pluribus describunt A. Ruben. *de Re Vest. I, 6. p.* 39. Io. Bapt. Donius *de vtraque penula.* Car. Sigon. *de Iudic. III,* 18. Ceterum quamuis communis hic esset ciuium habitus: ordines tamen insignibus quibusdam distinguebantur. Magistratus enim toga praetexta; senatores lato clauo; equites angusto clauo vti solebant. Enimuero exoleuit sensim ipsos inter Romanos togae vsus, (*g*) magisque placuere tunicae & birri, vt magno eruditionis adparatu ostendit Claud. Salmas. *Adnot. ad* Tertullian. *de Pallio p.* 79.

CXL.

(*f*) Glossae ergo figmentum est, in ea lege *togam* accipi pro munere aduocati. Vid. Schilter. *diss. de iure peregrin. n. XXVII.*

(*g*) De Augusto Sueton. *Aug. XL. Etiam habitum cultumque pristinum reducere studuit. At visa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus & clamitans: En ait,*

Romanos rerum dominos, gentemque togatam.

Vnde patet, iam ipsis Augusti temporibus togae vsum exolescere coepisse.

(*a*)

CXL. Sic & nominibus diſcernebantur ciues & peregrini: ſiquidem illi etiam praenominibus, hi ſolis nominibus vtebantur, neque prius praenomina accipiebant, quam eſſent in ciuitatem adſciti. Cic. *Epiſt. ad Famil. XIII, 36. Cum Demetrio Mega mihi vetuſtum hoſpitium eſt: familiaritas autem tanta, quanta cum Siculo nullo. Ei Dolabella, rogatu meo, ciuitatem a Caeſare impetrauit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur.* Ex quo loco etiam adparet, ipſa gentilia etiam nomina, vt & cognomina eorum, adſciuiſſe peregrinos, a quibus fuerant ciuitate donati, vel alio adfecti beneficio. Id quod etiam ex praecedente epiſtola diſcimus, vbi de Philoxeno, qui poſtea C. Auianus dictus eſt: *Nomen autem Auiani* inquit *conſequutus eſt, quod homine nullo plus eſt vſus, quam Flacco Auiano, meo, quemadmodum te ſcire arbitror, familiariſſimo.* Sed ne nimium excreſcat haec adpendix: hic quidem ei colophonem imponere viſum eſt. CXL. Nec praenomina habebant.

LIBRI II. TIT. I.

DE

RERVM DIVISIONE, ET ADQVIRENDO IPSARVM DOMINIO.

QVum ſuperiore libro de iure perſonarum expoſuerit Iuſtinianus: hoc ſecundo, Caium ſequutus ducem, DE REBVS agit. Quare rerum diuiſiones paullo adcuratius ac diſtinctius ex antiquitatibus Romanis proponere, atque hinc inde illuſtrare iuuabit. Ceterum res & pecunia quomodo differant in iure noſtro, ex *L. 5. pr. D. de Verb. ſign.* ſatis notum eſt.

I. Prima rerum diuiſio.

I. Summa rerum diuiſio, vt recte obſeruat Caius, *L. 1. D. de diuiſ. rer.* (*a*) in duos articulos deducitur. Aliae enim erant DIVINI IVRIS; aliae HVMANI. Illae iterum in SACRAS & RELIGIOSAS diuidebantur. SANCTAE enim quae vulgo addi ſolent, tantum *quodammodo diuini iuris* habebantur, quia & ipſae pontificio iure continebantur, *vt diligentius vrbs religione, quam moenibus cingeretur.* Cicero *de Nat. Deor. III*, 40.

II. Res ſacrae.

II. Res SACRAE dicebantur, quae publico ciuitatis inſtituto auctoritate Pontificum erant Dis ſuperis ſollemniter conſecratae. Feſt. voce

(*a*) In Aniani compilatione, in qua ea lex aliter legitur, totum hoc Caii fragmentum interpolatum eſſe, vel primo intuitu patet. Aleand. *Not. ad* Caii *Inſt.* II, 1, 1.

(*b*)

*voce sacer. p.*417. quales erant arae, aedes, donaria, (*b*) & quidquid fuerat Diis consecratum. Et quidem vni Deo publice consecratae aedes, *fana*; pluribus simul, tanquam συμβώμοις dedicatae *delubra* dicebantur. If. Voff. *ad* Pomp. Mel. *II*, 3. *p.* 147. Publice, inquam, consecratae. Nam vel Senatus auctoritas, vel populi iussus, vel principis decretum accederet oportebat. Priuata enim auctoritate nihil fiebat sacrum. Vid. Guther. *de iure pontif.* III, 12. Templa sacra fiebant, *inauguratione*, dum augures spatium sollemniter capiebant Tacit *Hist. IV*, 83. Id enim dicebatur *inaugurari*. Cic. *pro Domo LIII.* Quaecumque vero loca non erant inaugurata, ea non *templa* dicebantur, sed *aedes sacrae.* Gell. *Noct. Att.* XIV, 1. Sequebatur II. *Lustratio areae*, quae fiebat a militibus, quibus fausta erant nomina, felicibus ramis; quibus succedebant virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis & matrimis, quae aqua e riuis, fontibus amnibusque

(*b*) Aliae erant res *sacro commendatae*, vt vocat Cicero *de Leg. II*, 9. Hae enim non consecratae erant Dis, sed tantum securitatis causa in templis depositae. Cic. *de Leg. II*, 16. Sane in templis & delubris securitatis caussa deponi solebant res pretiosissimae. In templo Saturni & Opis adseruabantur, leges, SCa, pacta, foedera & pecuniae publicae. Seuerus Imp. pecunias suas & thesauros in templis reposuerat. Herodian. *Hist. IV*, 4. Quin imo in Pacis templum, omnium opulentissimum & egregie munitum vniuersos ferme suas diuitias congregasse, refert idem auctor. *Lib. I. Cap.* 14. Vnde & templa custodiis militaribus cincta fuisse, obseruat Lips. *Not. ad* Tacit. *Annal. Lib. I. p.* 17.

(*c*)

que hausta vniuersam aream perluebant. Denique & magistratus aderant, qui praeeunte Pontifice suouetaurilibus lustrabant spatium, & super caespitem reddebant exta, ac denique precati Deos, vt suas sedes diuina ope attollerent, fundamenta sollemniter iaciebant, iniecto ingente saxo. Tacit. *Hist.* *IV*, 83. Lapis eiusmodi dicebatur *auspicalis*, qualis describitur apud Grut. *Inscript. p. XXXIX*, 5. Absoluta aede, etiam III. *dedicatione* opus erat, peragenda a magistratu maiore, qui praeeunte Pontifice sollemne carmen recitabat, (c) postem manu tenens, (d) Liu II, 8. Cicero *pro domo* XLVII. Valer. Max. V, 10. Grut. *Inscript.* p. XXIII, 12. Formulas, vt solet, magno studio collegit Barn. Brisson. *de Formul. I. p.* 124. Vt vel vnam exempli caussa proferamus, Ioui Feretrio templum his verbis dedicauit Romulus: IVPITER FERETRI, HAEC TIBI VICTOR ROMVLVS REX ARMA FERO, TEMPLVMQVE

(c) Ab his sollemnibus verbis templa etiam FANA dicta sunt. Fest. *voce fanum. p.* 287. *Fanum a fano dictum, siue a fando, eo quod, dum Pontifex dedicat, certa verba* FATVR. Ita & Varro *de Lingua Lat. V*, 7. *p.* 38. Argutiora enim sunt illa If. Vossii *ad Pompon. Mel. p.* 147. fanum deriuantis a Graeco *ναὸς*, *ϝ-Fὸ*, vnde transpositione Aeolica factum *fanus* vel *fanum*. Plutarchus *in Poplic. p* 104. Sollemne istud carmen vocat *νενομισμένας ἐπὶ τῇ καθιερώσει φωνὰς*, *legitima dedicationis verba.*

(d) Vnde & *manu consecrationes fieri* dicebantur. Cicero *de Leg. II*, 11. Et Ouid. *Fast. I. v.* 603.

Sacra vocant augusta patres: augusta vocantur
Templa sacerdotum rite dicata manu.

(e)

QVE IIS REGIONIBVS, QVAS MODO ANIMO METATVS SVM, DEDICO SEDEM OPIMIS SPOLIIS, QVAE, REGIBVS DVCIBVSQVE HOSTIVM CAESIS, ME AVCTOREM SEQVENTES POSTERI FERENT. Liu. I, 10. Solebant denique dedicationi IV. *Leges* quaedam adiici, quales hinc inde in vetustis marmoribus leguntur, recensitae ab eodem Brisson. *Form. I. p.* 125. Accedebant demum epulae & sportularum distributio, vel publico nomine, vel a priuatis factae, quarum meminit marmor apud Reines. *Class. I, 99.* Quibus omnibus rite peractis, ita occupasse locum credebatur religio, vt nunquam esse posset in dominio priuati, etiamsi aedes essent dirutae aut vetustate collapsae Plin. *Epist. X, 76. L. 6. D. h. t. L. 73. D. de contrah. emt.* Vnde Macrobio *Saturn. III, 3.* Sacra *Deorum haberi*, id est, in Deorum dominio esse, ait. Sacrae tamen res esse desinebant exauguratione, quae fiebat per euocationem sacrorum, *L. 9. D. h. t.* quo de ritu videndi Macrob. *Saturn. III,* 8. Iac. Raeuard. *coniectan. II,* 17. Brisson. *de Form. I, p.* 54 63. 64. Captae quoque ab hostibus res sacrae esse desinebant, liberatae tamen, quasi postliminii iure pristinam recuperabant sanctimoniam. *L. 36. D. de relig. & sumt. fun.* Vnde facile patet, cur Romani hostes DIVINA HVMANAQVE omnia dedere iuberent. Liu. I, 38.

III. RELIGIOSAE res, non minus ac sacrae, iuris Pontificii erant, vt patet ex fragmento Ciceronis apud Nonium Marcell II, 805. III. Res religiosae.

p. 582.

p. 582. Vnde etiam *sanctae* aliquando dicuntur, tamquam sanctione a Pontificibus munitae. Gell. *Noct. Att.* IV, 9. Statim vero locus fiebat religiosus, si quis mortuum in locum suum intulisset. *L. 6. D. h. t.* siue id liberi hominis esset cadauer, siue serui. *L. 2. D. de relig. & sumt. fun.* Vnde & diui fratres Cenotaphium religiosum esse negant, *L. 7. D. de rer. diuis.* quamuis aliud visum fuerit Marciano in *L. 6 §. vlt. D. eod.* vbi conferendus Ampl. Bynkersh. *Obs.* I, 5. Ante rescriptum illud cenotaphium religiosum habitum esse, vel ex illis Virgilii *Aen. III. v.* 303. patet:

- - - Manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem
Et geminam, lacrymis caussam, sacrauerat aras.

Religiosa eiusmodi loca semper erant extra vrbem, (e) in agris, & maxime propter vias publicas. Vnde tam frequens *viatorum* mentio fit in antiquis monimentis.

IV. Qualia Romae sepulcra fuerint?

IV. RELIGIOSA habebantur sepulcra, quia dedicata erant *Dis Manibus.* Haec qualia apud Romanos fuerint, paullo accuratius est explicandum. Vnusquisque sepulcrum sibi in suo

(e) Non licebat enim per Leges XII. Tabularum mortuum intra vrbem sepelire. Cicero *de Leg. II,* 23. Quam legem confirmarunt Hadrianus *L. 3. D. de sepulcr. viol.* & Diocletianus & Maximianus, Augg. *L. 12. C. de religios.*

(f)

ſuo aliquo fundo deligere ſolebat. Bene tamen de republica meritis locus publice dari, Reineſ. *Inſcr. Claſſ. VI*, 32. pauperibus & minus locupletibus indulgentia Pontificum attribui ſolebat. Idem *Inſcr. Claſſ.* XVII, 1. Aliquando plebem ſibi conciliaturi, praedium aliquod ſepulcris pauperum deſtinabant, veluti Baebius Gemellius Saſſinas, qui in monimento apud Reineſ. *Claſſ. VII*, 20. *municipibus ſingulis incolisque loca ſepulturae dat, circa ſuum praedium, extra qui ſibi laqueo manus intulerint, & qui quaeſtum turpem profeſſi ſint.* Ditiores plerumque eo loco exſtruebant pyramidem, columnam aliamue molem ſplendidam, e marmore plerumque ſolido, vnde & *Domus marmorea* pro ſepulcro dicitur. Tibull. *III*, 2. Et quamuis, quantum ſumtuum ſepulcris impendi poſſet, Edicto Aedilium expreſſum eſſet, teſte Cicerone *Philipp. IX*, 7. *Epiſt. ad Attic. XII*, 35. 36. Reineſ. *Inſcr. II*, 73. tanta tamen, gliſcente luxu ea in re Romanorum magnificentia eluxit, vt eam non ſine ſtupore in marmoribus & monimentis intueamur. In ipſis ſepulcris ſpecus ſubterranea dicebatur HYPOGAEVM vbi locus erat certo ollarum vel vrnarum numero deſtinatus, qui OLLARIVM vocabatur, Grut. *Inſcript. p. DCCCCXXXV*, 9. Reineſ. *Inſcr. Claſſ.* XI. 100. vel SCHOLA OLLARVM. Reineſ. *Claſſ.* XVI. 53. Ius enim ſepulcrorum erat diuerſum. Alia plures; alia pauciores vrnas habere poterant. In inſcriptione Reineſiana *Claſſ.* XVI, 60. ſunt OLLAE SINGVLARES PERPETVAE V. In aliis monimentis numerantur

XV.

XV. Id. *Inscr. Class.* XVI, 53. in aliis XXIV. Id. *Class* XIV, 145. in aliis XXIX. Id. *Class.* I, 240. Sed ita se res habebat, quamdiu corpora cremari solebant, id quod & post Antoninorum tempora factum esse, ex monimentis paene innumeris patet. Exolescente paullatim eo ritu, arcas loco ollarum constituebant in hypogaeis, vel marmoreas vel ex lapide Tiburtino, Grut. *Inscr. p.* MCVIII, 6. vel fictiles, Id. *Inscr. p.* DCCCCIII, 12. vel ex Asio lapide, cuius ea vis erat, vt cadauera statim consumeret. Qui lapis quum frequentissime his vsibus inseruiret, factum est, vt arcae illae dictae sint *sarcophagi*, ceu iam vidit Cuiac. *Obs.* XXI, 13. Quemadmodum ergo in aliis monimentis legimus, ibi sita esse OSSA, Grut. *Inscr. p.* DXXXVII, 7. p. DCCCLXII, 3. vel CINERES: Id. p. DCXCVI, 5. ita in aliis verba occurrunt: CORPVS INTEGRVM CONDITVM SARCOPHAGO. Id. p. DCLXXXVIII, 10. p. DCLXXXIX, 8. In eodem porro HYPOGAEO, vbi ossa, cineres, cadauera requiescebant, erant *lampadaria*, vel lychnuchi, quorum mentio fit apud Dion. Cass. *in Domitian. vit.* & apud Reines. *Inscr. Class.* I, 240. & *Class.* XI, 100. eorumque cura, nisi ita comparata essent, vt perpetuo lucerent, demandari solebat libertis vel seruis. Supra hypogaeum erant caenacula, Grut. p. DCXL, 2. armaria, Grut. p. CCCLXXXIII, 4. arae, Grut. p. DCCVI, 13. p. DCCVIII, 4. p. DCCXXI, 8. p. DCCCVII, 12. immo & signa & simulacra deorum & genii familiae, qualia describuntur in

marmore apud Reinef. *Infcr. I*, 240. Vnde facile patet, cur ibi & aeditui fuerint, qualis ille AEDITVVS SEPVL. SERG. FAMILIAE, qui AEDITVAVIT ANN. XII. Reinef. *Infcr. Claff. V*, 53. itemque cur itum, ambitum, aditum fepulcris fuis ftipulati fint veteres, ad coronandum, facrificandum, vefcendum, quales formulae funt apud Grut. p. DLX, 5. p. DCCCLXIV, 2. p. DCLXII, 5. p. MLXXXI, 1. cur item & eam legem fepulcris additam reperiamus, vt fi quis ibi furtum feciffet, perinde obligatus fit, ac fi facrilegium commififfet. Grut. p. MLXXVI, 10. Denique vt hanc defcriptionem fepulcrorum abfoluamus, obferuamus & extra ea quaedam fuiffe, quae ad illa referebantur, veluti *hortos*, *aedificia*, *tabernas*, *macerias*, *fcalaria*, & inprimis *vftrina*, quamuis ea monimentis fuis adplicari, quidam vetuerint. Grut. *Infcr. p. DCLVI*, 3. *p. DCCLV*, 4. *p. MXLIV*, 7. 8.

V. Iam ergo non eft quod miremur, religiofa habita fuiffe fepulcra quaelibet. Dedicata enim erant Diis Manibus vel Diis inferis. Difcimus hoc ex ipfis monimentis, in quibus frequentiffimae funt formulae; D. M vel D. M. S. id eft DIS MANIBVS SACRVM vel DIS INFERIS MANIBVS SACRVM. Iac. Guther. *de iure Manium. III*, 1. Immo & propter eosdem Manes confecrata dicebantur fepulcra. Gruter. *Infcript. p.* ↀCCCLXVII, 5. V. Cur illa religiofa habita fint.

HAEC. AEDIFICIA. PROPRIA.
COMPARATA. FACTA.
DICATAQ. SVNT. MONIMENTI.
SIVE. SEPVLCRVM. EST. ET.

OLLARVM. QVAE. IN. HIS. AEDIFI-CIIS
INSVNT. ET. CONSACRATAE. SVNT.
RELIGIONISQ. EARVM. CAVSSA.

Conſecrationis ſepulcri mentio etiam fit apud eumdem Grut. *p. DCCCLXII, 5 & p. DCCCVII, 12.* Nec raro monimenta LOCA SACRA adpellantur apud Grut. p. DCCC, 9. p. DCCCC XXXIV, 4. p. DCCCCLVI, 8. Nec ipſum tantum ſpacium, quo cadauer concludebatur, occupabat religio, ſed & aliquam vicinae areae partem, cuius ambitum non ſolum in monimentis deſignabant, hoc modo IN. FR. P. X. IN. AGR. P. XX. id eſt, *in fronte pedes X, in agrum pedes XX.* Horat. *Serm. I, 8. v. 12.* ſed & maceriis murisque includebant, vt erudite docet Briſſon. *Antiqu. Rom. III, 15. & 16. p. 36. ſequ.* Exempla ſunt apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ.* VIII, 75. XII, 37. 69. 70. Ceterum ob hanc religionem corpora ſemel illata ſepulcro tolli non poterant, niſi impetrata a Pontificibus vel principe venia *L. 1. l. 8. & 33. pr. D. L. 14. C. de religioſ.* vel in prouinciis a Praeſide *L. 1. C de religioſ.* Exempla exſtant apud Plin. *Epiſt.* X. vt & apud Gruter. *Inſcript. p.* IↃLXXVIII, vbi RELLIQVIAE TRAIECTAE dicuntur III. NON. FEBR. EX PERMISS. COLLEGII PONTIFICVM, PIACVLO FACTO. Immo ne refici quidem monimentum poterat, ſine permiſſu Pontificum, niſi id ita fieri poſſet, ne reliquiae non tangerentur. *L. 44. §. 1. D. de religioſ.* Id quod etiam ex marmore conſtat apud Gruter. p. IↃXVIII, 4. Immo nec corpus in alia arca

arca poterat collocari, nisi volente principe. Grut. p. DCVII, 1.

VI. Multo minus ergo sepulcra erant in commercio vel dominio, *L. 12. §. 1. D. de religios.* quamuis ipsum ius inferendi mortuum in alium transferri quocumque titulo posset. *L.14. C. de legat.* Si locus religiosus aedificiis iunctus erat, vendi non poterat cum aedificiis: at aedificia seorsum vendi poterant, licet coniuncta essent loco religioso, id quod ex insigni sententia lata a Senecione Subpraefecto Classis Misenensis, & a se in lucem protracta probat. Iac. Cuiac. *Obs. XVIII,* 32. Id quod tamen vix intelligendum putauerim de vineis, aedificiis, agris, quae nonnunquam sepulcris adnecti solebant ad eorum tutelam. Cuius rei permulta exempla sunt apud Grut. *Inscr p. DCCXVII,* 7. *p. DCCCII,* 8. *p. CCXXVII,* 5. *p. DCCLIII,* 4. *p. DCXXIII,* 8. *p. DCXXXVI,* 12. *p. CCCXCIX,* 1. & Reines. *Inscr. VI,* 112. Quum vero nihilominus ius inferendi quodammodo in commercio esset: facile intelligimus, cur cauerint veteres in monimentis suis, *ne sepulcrum mutaretur, neue veniret, neue donaretur, neue pignori obligaretur, neue de nomine exiret familiae, nec vllo modo abalienaretur* Grut. *Inscr. p.* DCCLXII, 5. p. DCCCIX, 2. comminati etiam poenam, fisco inferendam, iis, qui secus facturi essent. Grut. p. DCCCLXI, 13 Reines. *Inscr. Class. I,* 43. Selden. *de Synedr. Ebr. I,* 5. Aliquando tamen & diuisa sepulcra legimus eoque pertinet formula: IN PARTE DIMIDIA SVA, apud Gruter. *Inscr.* p. DCLXXII, 14.

VI. An sepulcra vendi potuerint.

14. p. DCCLXXII, 1. p. DCCCCXLVI, 5. & Reinef. *Infcr. Claff.* IX, 38, 39.

VII. Erant vel familiaria vel hereditaria, vel neutrius iuris.

VII. Ceterum ea fepulcra vel FAMILIARIA erant, vel HEREDITARIA, *L. 6. L. 7. D. de religiof. & fumt. fun.* quibus tamen nos addimus tertium genus eorum, quae NEVTRIVS IVRIS erant. FAMILIARIA vniuerfae familiae patebant, non autem heredibus extraneis. Vnde formulae in vetuftis marmoribus: HOC MONIMENTVM EXTERVM NON SEQVETVR, NISI DE NOMINE VTRORVMQVE. POST OBITVM NOSTRVM CORPVS EXTRANEVM INFERRE NE LICEAT, NE DE FAMILIA EXEAT, aliaeque fimiles. Grut. *Infcr.* p. DXCIV, 2. p. DXXIII, 5. p. DCCCLXXXI, 9. Aliquando & libertis & libertabus fimul ius inferendi indulgebatur, maxime fi ad exftruendum tuendumque fepulcrum aliquid contuliffent, cuius rei exempla funt apud Grut. *Infcr.* p. DCCCCXLV, 10. p. DCCCCLIV, 2. vel fi in nomine patronorum permanfiffent, ceu cauetur apud eumdem *Infcr.* p. DCXXXVIII, 4. Si qui tamen ex libertis libertabusue male de patronis meruerant: iis locum denegare folebant in fepulcro familiae. Sic apud Grut. *Infcr.* p. DCCCXLIV, 4. aliquis monimentum pofuit SIBI ET SVIS, LIBERTIS LIBERTABVSQVE POSTERISQVE EORVM, EXCEPTO HERMETE LIB. QVEM VERO PROPTER DELICTA SVA ADITVM, AMBITVM, VLLVMVE ACCESSVM HABERE IN HOC MONVMENTO, vetat.

Alibi

Alibi p. DCCCLXII, 5. excipitur SECVNDINA LIBERTA, IMPIA ADVERSVS CAECILIANVM FELICEM, PATRONVM SVVM. Alia & a familiaribus diuersa erant sepulcra HEREDITARIA, quae omnes heredes, etiam extraneos sequebantur. Id quod indicare solebant formulis: H. M. H. S. id est, HOC MONIMENTVM HEREDES SEQVITVR. Vel: HVIVS MONVMENTI VEL SEPVLCRI IVS AD HEREDES EIVS PERTINET PRO PORTIONIBVS, QVA QVIS TESTAMENTO EIVS SCRIPTVS EST Grut. p. DCCCLXVI, 7. p. DCCCLXXI, 8. Denique quaedam sepulcra NEVTRIVS IVRIS, & nec *familiaria*, nec hereditaria esse diximus. Modo enim sibi tantum conditorium parabant, modo sibi & coniugi, modo sibi & suis, qui in potestate futuri sint, Grut. *Inscr.* p. DCCCCXCIII, 4. modo diserte cauebant, ne quos inferri liceret, nisi quorum nomina scripta sint & quibus conditor eius sepulcri diserte cauerit. Grut. p. DCCCCXC, 2.

VIII. Diuini quodammodo iuris habebantur etiam *res* SANCTAE, quales erant muri, non modo Romani, sed & omnes circa alia oppida: Fest. *voce religiosus. L.* 8. §. 2. *D. h. t.* & ex Caii sententia, etiam portae. Ast Plutarch. *Quaest. Rom. XXVI.* muros quidem, non vero portas, sanctos esse ait. Quam controuersiam facile & sine pulueris iactu, componas. Sancta res dicitur vel ob sanctionem, qua res ita munita est, vt violari impune haut possit; Fest. *voce* VIII. Res sanctae.

sanctum p.423. Marcianus *L. 8. D. h. t.* vbi etiam obseruat, dictum *sanctum* esse a sagminibus herbis, quas signum fuisse inuiolabilitatis inter omnes constat. Conf. Fest. *voce sagmina.* Et hoc sensu etiam portae erant sanctae, siquidem & hasce violantibus capitale propositum erat supplicium: *L. 2. & 3. D. ne quid in loco sacro fiat.* Vel sancta dicuntur, quae per sollemnes quasdam caerimonias Dis medioxumis dedicabantur, & hoc sensu sola moenia ac pomeria, non item portae, sancta habebantur, quia per has res etiam impurae ferri vehique solebant.

IX. Ritus in condendis vrbibus & exstruendis moenibus adhibiti.

IX. Quoties aut vrbs noua exstruenda, aut colonia condenda erat, toties conditor vel triumuir coloniae deducendae cinctu Gabino ornatus, aratro aptabat aeneum vomerem, iunctisque bobus, mare & femina, ipse circum lineamenta profundum ducebat sulcum. Sequebantur coloni, & excisas aratro glebas intro vertebant. Vbi portam esse volebant, vomere exemto, atque aratro sublato, relinquebant spacium. Ducto sulco, cum boues illi, tum aliae victimae immolabantur Dis medioxumis, & tum demum exstruendis muris admouebantur manus. Plut. *Rom. Quaest. XXIV. & vit. Romuli p. 23.* Dion. *Hal. I. p. 75.* Hinc in numis coloniarum fere semper conspiciuntur iuncti boues, acti a viro cinctu Gabino ornato. (*f*) Vid.

(*f*) Hinc vrbes dictae ab *vrbo. Vrbare* enim veteribus erat aratro definire: *Vrbum* vero dicebatur curuatura, quod ea in vrbe condenda adhiberi consueuerat. Varro

Vid. Ezech. Spanh. *de vſu & praeſt. num. Diſſert. IX. p.* 777. Vaillant. *de numis aeneis colon. Latini iuris Pariſ. MDCXCV. fol.* Adhibebantur & alia quaedam boni ominis cauſa, vt Feſtus docet voce *Quadrata. p.* 389 quae tamen, qualia fuerint, hodie vix conſtat. Iam vero ex his facile reddideris rationem, cur moenia, non autem portae, ſancta viſa ſint. Eae enim auſpicato non ſignabantur aratro, quia per illas cadauera aliaque impura euehenda erant: & hinc quoque ſacrae hoc quidem ſenſu non videbantur. Plutarch. *Quaeſt. Rom. XXVI.*

X. Perfecta moenia etiam dedicare ſollemniter ſolebant. Idque adparet ex Inſcriptione apud Gruter. *p. CCXVI,* 2. COLONIA AVGVSTA VERONA NOVA GALLIENIANA VALERIANO II. ET LVCILLO COSS. MVRI VERONENSIVM FABRICATI EX DIE III. NON. APRILIVM, DEDICATI PRID. NON. DECEMBRIS. Facta ergo hac dedicatione ſancta habebantur moenia, atque hinc nec refici poterant ſine Principum, tamquam Pontificum Maximorum, auctoritate, nec quidquam iis ſuperimponi. *L.* 8. §. 2. *L.* 9. §. *fin. D. h. t.* X. Dedicatio moenium.

XI. Si vero paullo accuratius rem conſideres, facile adparebit, non aliam ob cauſam hac ſanctitatis opinione imbutos eſſe homines, niſi vt ciues pro moenibus, tamquam pro re ſancta Diis- XI. Cur ſanctitas tributa moenibus?

Varro *de Lingua Lat. IV,* 32. *p.* 24. Pompon. *L.* 239. §. 6. D. *de verb. ſignif.* Conf. Iac. Raeuard. *Coniectan. II, 7, p.* 49.

Diisque dedicata tanto fortius pugnarent. Idque etiam obseruat M. Terentius Varro *apud* Plutarch *Quaest. Rom. XXVII.*

XII. Res humani iuris quotuplices.

XII. Res humani iuris iterum vel in NVLLIVS, vel in PRIVATORVM *quorundam* erant PATRIMONIO. In nullius patrimonio erant res *communes, publicae,* (g) *vniuersitatis*, & quae κατ' ἐξοχὴν *nullius* esse dicebatur, hereditas iacens.

XIII. Res communes, vel publicae.

XIII. COMMVNES, veteribus dictae etiam PVBLICAE habebantur, quarum dominium nemo ita poterat occupare, vt excluderet alios. Tales erant aer, aqua profluens, mare eiusque littora. Vnde Virgil. *Aeneid. VII, v. 229.*

- - - Littusque rogamus
Innocuum, & cunctis auramque vndamque patentem.

Et Prudent. *adu. Symmachum II. v.* 798.

Nunc adsunt homini data munera legibus isdem,
Queis concessa semel: fons liquitur, amnis inundat,
Veliuolum ratibus mare finditur, influit imber,
Aura volat tenuis, vegetatur mobilis aer.

Et

(g) Tribonianus *princ. Inst. h. t.* res communes a publicis seiungit; quidam veterum iureconsultorum communia & publica pro iisdem habebant, vt vel ex Marciano *L. 2. D. de rerum diuis.* patet, vbi res publicae omittuntur. Pari quoque sensu veteres res communes & publicas vocasse, luculenter ostendit Ger. Nood. *Probabil. I, 7. p.* 10. *sequ.* Liceat itaque hic, vbi Antiquitates tradimus, loqui cum veteribus, sentire alias cum Iustiniano, cuius doctrinam alibi fusius atque accuratius exposuimus.

(h)

Et res natura sit publica promtaque cunctis,
Dum seruant elementa suum famulantia cursum.

Idem existimandum de fluminibus, portubus, ripis, quae & ipsa eatenus communia vel publica habebantur, vt liceret in iis piscari, alligare naues, aliaque huiusmodi facere. Sed ea omnia de innoxio vsu intelligenda, neque eo extendenda sunt, vt in mare, flumina, portus, nullum fuisse principum vel reip. imperium existimemus. Alia omnia ostendit Iac. Gothofredus *Dissert. de Imperio maris*, quae cum aliis eius opusculis iuridicis, politicis, historicis, criticis prodiit Geneu. MDLIV, 4o. Nota illa Oppiani *Halieut. III. v. 4. sequ.* vbi poeta ad Antoninum Caracallam:

- - Σοῖς μὲν γὰρ ὑπὸ σκήπτροισι θάλασσα
Εἰλεῖται κὴ φῦλα ποσειδάωνος ἐναύλων.

- - *Tuis enim sub sceptris mare*
Voluitur, & greges Neptuni incolarum.

Idem de iure piscandi statuendum est. Tantum enim abest, vt illud semper commune fuerit, dominioque exemtum, vt potius, qui longo tempore in diuerticulo fluminis solus piscatus fuerat, posset alios ab eo iure excludere *L. 7. D. de diuers. & temp. praescr.*

XIV. Cur eiusmodi res iureconsulti vocarint publicas & communes.

XIV. Ceterum eas res communes & publicas dixere veteres, ex sententia Stoicorum, quorum principia iureconsultis fere omnibus erant in deliciis. Stoicos enim veluti regnum quoddam generis humani vel vniuersalem omnium Deorũ hominumq; rempublicam statuisse, nemo ignorat, idque luculenter docent Cicero *de Finib. III, 19. sequ.* M. Antonin. εἰς

ἑαυτὸν *II*, 16. *III*, 11. *IV*, 3. *VI*, 44 *XII*, 36. Arrian. *Dissert. Epictet.* *I*, 12. *III*, 24. Senec. *de Benef.* *IV*, 28. Addantur Thom. Gataker, *Adnot. ad M. Anton. p.* 75. Thom Stanley. *Hist. Philos. Part. VII. P.* 1. *Cap.* 13. *p.* 614. Quum ergo etiam iureconsulti hanc philosophiam sequerentur, duplicemque adeo sibi conciperent rempublicam, maiorem vnam, quae erat omnium Deorum hominumque, alteram minorem, vniuscuiusque populi aut ciuitatis: consequens erat, vt & bona, siue publica, siue communia dupliciter acciperent, nonnullaque omni iure; alia tantum iure gentium communia adpellarent, quae tamen in iure ciuili Romanorum essent in reipublicae dominio. Quae omnia tam praeclare explicantur ab humanissimo iureconsulto, Gerardo Noodio, *Probabil. I*, 8. *p.* 21. *sequ.* vt otium nobis fecisse videatur.

XV. Res vniuersitatis.

XV. *Res* VNIVERSITATIS erant, quarum dominium vniuersitas, vsum singuli ex vniuersitate habebant, vt stadia, theatra, balnea, curiae. §. 6. *Inst. h. t.* *Vniuersitas* vero vocabatur vnaquaeque ciuilis societas, excepta familia liberaque republica. Adeoque omnes ἑταιρίαι & societates, omnes tribus, omnia corpora opificum *vniuersitates* erant. Huber. *Praelect. ad Inst. II*, 8. Postquam vero in monarchiam degenerauerat respublica, inuisae fuerunt principibus, omnes sodalitates & ἑταιρίαι, nec aliae ius vniuersitatis, arcae communis, & collegii habebant, quam quae singulari Principum priuilegio erant munitae. Quare non raro in Inscriptionibus legimus: Q. E. S. C. L. *Quibus ex SC. coire licet*, vel similia. Vid. Plin.

Epist.

Epist. X, 93. & 94. tit. C. de colleg. & corpor. Cuiac. *Obseru. VII, 30.* & *Diss. nostr. de Colleg. & Corp. Opif. Cap. I.*

XVI. NVLLIVS denique erant, quae nullum reipsa agnoscunt dominum, quamuis sua natura in dominio esse possint. Tales sunt res hereditariae, antequam aliquis heres exsistit *L. 1. D. de rer. diuis.* Per fictionem tamen quamdam hereditas iacens defuncti personam repraesentare, eiusque in dominio esse dicitur. *L. 34. & L. 61. pr. D. de aquir. rer. dom.* Nonnunquam & personam heredis sperati sustinet. *L. 24. D. de nouat. L. 26. D. de stipul. seru. L. 1. §. 1. D. si is qui test. lib. L. 68. D. de furt.* XVI. Res nullius.

XVII. Quae in priuatorum dominio erant, dicebantur RES PRIVATAE. Festus *voce priuos p. 378. Priuos priuasque antiqui dicebant pro singulis: ob quam causam & priuata dicuntur, quae vniuscuiusque sunt, hinc est priuilegium.* Add. Non. Marcell. *de Diff. Verb. II, 694.* Res illae priuatae apud veteres vel MANCIPI erant, vel NEC MANCIPI. (*h*) Apud veteres dico. Iustinianus enim hanc differentiam sustulit, quum tamen eius vestigia quaedam reliquerit in *L. 32. §. 1. D. de vsurp.* & *vsuc.* in *L. 68. D. de furt.* Vid. Merill. *Obs.* XVII. Res priuatae vel mancipi vel nec mancipi.

(*h*) In vniuerso corpore Iustinianeo nulla fit huius distinctionis mentio, quod ea sustulisset Iustinianus *L. vn. C. de iure Quirit. tollend.* Hotom. *Antitribonian. V. p. 113. sequ.* Fundamentum eius procul dubio fuit rerum pretium. Res enim pretiosissimae antiquis videbantur fundi, serui, pecudes, non nisi cum sollicitudine quadam & sollemnitate alienanda. Bynkersh. *de reb. mancipi & nec manc. p. 109.*

(*i*)

Obſ. VIII, 38. *p.* 132. Res MANCIPI dicebantur, quae certo ritu inter ſolos ciues Romanos ita vendi alienarique poterant, vt emptor manu eas caperet, (vnde & ipſe MANCEPS, & res MANCIPI vel MANCVPI adpellabantur,) & venditor earum euictionem praeſtaret. NEC MANCIPI res erant, quae non poterant iſto ritu alienari: vnde & periculum rei penes emtorem erat. Plaut. *in Perſ. IV*, 3. *v.* 55.

Ac ſuo periculo is emat, qui eam mercabitur,
MANCVPIO *neque promittet, neque quisquam dabit.*

Et paullo inferius: *v.* 61.

- - - *Nihil mihi opus eſt litibus,*
Niſi MANCIPIO *accipio, quid eo mihi opus mercimonio?*

Vnde & diſtingui ſolent *mancipium* & *vſus*, Lucret. *III*, *v.* 985.

Vitaque mancipio nulli datur, omnibus vſu.

vt & *mancipium* & *fructus*, κτῆσις καὶ χρῆσις Cicer. Epiſt. *ad Fam. VII*, 29. 30. (*i*)

XVIII. Quaenam res mancipi fuerint?

XVIII. Mancipi res habebantur I. *praedia in Italico ſolo*, Vlpian. *Fragm. XIX*, 1. immo & in prouinciis, ſi quando locis erat datum ius Italicum, quales ciuitates permultae recenſentur in *Tit. D. de cenſ.* Adde Henr. Noriſ. *de Epochis Syro Maced. IV. p.* 427. idque non modo de ruſticis intelligendum, verum etiam de vrbanis

(*i*) Mancipi non indeclinabile eſt, vt vulgo docent Lexicographi, ſed contractum ex *mancipii* Voſſ. *de art. gramm. III*, 46 Salmaſ. *de vſur. VIII*, Iac. Perizon. *ad* Sanctii *Mineru. IV*, 4. 12.

(*k*)

nis. Cic. *de Orat. I. 39. seq.* & *de offic. III, 67.* Sed eiusmodi praedia rustica mancipi erant suo iure, vrbana iure fundi per accessionem ex mente amplissimi viri, Bynkersh. *de reb. mancipi & nec mancipi p.* 111. quamuis alia omnia videantur ICto pererudito Christ. Waechtl. *in Act. Erud. suppl. VII, sect. 7. p.* 301. Eiusmodi loca dicebantur *agri censui censendo.* Fest. *voce censui. p.* 265. Cic. *pro Flacc. XXXII.* & ibi Io. Ge. Graeuius. Adeo autem omnes fundi rustici Italici partes erant mancipi, vt & *columbaria emancipata* videamus in marmore apud Reines. *Inscr. class. VII,* 21. vbi tamen *in Comment. p.* 490. errare videtur vir doctus, dum eam mancipationem locationis caussa factam existimat. Reliqua in prouinciis praedia possessiones vocabantur, & vsu tantum tenebantur, non mancipio. Fest. *voce possessio p.* 372. Porro rebus mancipi accensebantur II. *iura praediorum rusticorum,* veluti, actus, via, aquaeductus. De seruitutibus vrbanis tacet Vlpianus. Vnde eae accensentur rebus nec mancipi, dissentiente iterum viro laudatissimo Christ. Waechtlero. *ib. p.* 300. *seq.* Nec tamen ratio deest iis, qui iura praediorum vrbanorum mancipi fuisse negant. Quum enim praedia rustica ipso iure essent mancipi: ideo & tales erant seruitutes, iis inhaerentes per accessionem. Aliud de praediis vrbanis, quae per accessionem tantum erant mancipi, adeoque hanc qualitatem cum seruitutibus communicare non poterant, quia non datur accessionis accessio. Bynkersh. *ib. p.* 130. III. *serui,* mancipio dati, IV. *quadrupedes,* quae

quae dorso colloue domantur, veluti boues, muli, asini, equi, non bestiae, quamuis dorso colloue domantur, vt puta elephanti & cameli. V. *Hereditas*, seu familia, siquidem & ipsa per aes & libram mancipabatur Gell. *Noct. Att. XV*, 26. §. 1. *Inst. de test. ord.* Ergo & VI. *filii familias.* Bynkersh. *de iure occid. lib.* I. *p.* 145. VII. *Margaritae.* Nam & has in mancipatum venire ait Plin. *Hist. Nat.* IX, 35. Atqui & monimenta seu sepulcra mancipata seu per aes & libram translata legimus in marmore Gruteriano p. MLXXXI, 1. An ergo & haec res mancipi sunt? Ipsa sepulcra in se neque mancipi neque nec mancipi habebantur, quia non erant in commercio At ius sepeliendi erat ius praedii rustici, (quia sepulcra non in aedibus sed in agris exstrui solebant,) & hinc omnino in alium transferebatur per aes & libram. Eum rerum mancipi catalogum nobis suppeditant veteres. Ceterae res nec mancipi dicebantur teste Vlpiano *Fragm.* XIX, 1.

XIX. Res mancipi alienatae mancipatione.

XIX. Fiebat vero rerum mancipi alienatio praecipue MANCIPATIONE, vnde haec propria species alienationis rerum mancipi esse dicitur. Vlpian. XIX, 3. Cic. *Topic.* X. Quamuis enim res mancipi etiam tradi possent sine mancipatione: tamen tunc tantum in bonis erant accipientis, non in dominio. Vlpian. I, 16. adeoque res mancipi esse desinebant, nisi per modum adquirendi iuris ciuilis accessisset dominium quiritarium. Quo pertinent verba Horatii *Epist.* II, 2. *v.* 158.

Si

Si proprium est, quod quis libra mercatus & aere est,
Quaedam, consultis si credas, mancipat vsus.

Loquitur sane Horatius de rebus mancipi, quae ex sententia iure consultorum etiam vsucapione possunt adquiri. Conf. Ant. Schulting. ad Vlpian. *Fragm.* XIX, 3. *p.* 620.

XIX. Mancipatio quomodo facta? & differentia nexi & mancipii.

XX. Mancipatio vero erat actus legitimus, quo res mancipi more sollemni tradebantur. Bynkersh. *de reb. manc.* I. *p.* 105. Ad eum adhibendi erant quinque testes, ciues Romani, puberes, cum libripende & antestato. Ritus & formulae iam supra *Lib.* I. *Tit.* XII. *num.* 6. 7. 9. a nobis descriptae sunt. Id modo addendum, vna mancipatione hic totum actum absolui consueuisse, quia ad patris tantum priuilegium id pertinebat, vt filius non nisi ter emancipatus & manumissus, eius potestate & dominio exiret. Iungitur saepe mancipio *nexus*, vel *traditio nexu.* De ea Varro *de Lingu. Lat.* VI, 5. *p.* 58. NEXVM *Manilius scribit, omne, quod per libram & aes geritur, in quo sint mancipi. Mucius Scaeuola, quae per aes & libram fiant, vt obligentur, praeterquam quae mancipio dentur. Hoc verius esse, ipsum verbum ostendit, de quo quaeritur. Nam idem, quod obligatur per libram, neque suum sit, inde nexum dictum.* Sed quum haec sint obscurissima, audiamus ea interpretantem virum doctissimum, Io. Fridr. Gronouium *in Epist.* CCCII *ad Claud. Salmas.* quae in clarissimorum & doctissimorum Virorum Epistolis, nuper a celeberrimo Burmanno editis. Tomo II. p. 549. habetur. *De loco Varronis, quando sic illudere mibi*

mihi voluisti, vt sententiam meam quaereres, ludibrium debere tibi pergam. Puto ergo falli Varronem, non tantum in ridicula illa origine τῦ NEXI, *sed & quod ceu diuersas ponit sententias Manilii & Scaevolae, quarum vtraque vera est, nec inter se pugnant. Sane & Cicero distinguit ea, quae tenentur* IVRE NEXI *&* IVRE MANCIPII (Cic. *Epist. ad Fam.* VII, 30.) *Nempe quae habeo* IVRE MANCIPII, *eorum sum dominus: quae* IVRE NEXI, *in ea habeo obligationem. Ita sibi non contradicunt Manilius & Scaeuola. Nam Manilius requirit, vt quae nexa sint, eadem quoque sint mancipi, hoc est, talia, quorum commercium sit, & quae mancipari possint. Scaeuola dixit, nexum esse, quod per aes & libram geritur, praeterquam quae dantur mancipio. Et haec enim per aes & libram geruntur, sed plus dant iuris, quam nexa. Non negat itaque Scaeuola, necesse esse, vt aliquid quod per aes & libram geritur, sit nexum, id esse rem mancipi: sed dicit aliud esse tenere aliquid iure nexi, aliud iure mancipii, quamuis vtrumque per aes & libram geratur, seu omne id nexum esse, quod per aes & libram geritur, si non mancipio detur. Ita negatione vnius speciei, definit alteram, quod non negat Manilius. Quod* MANCIPIO *datur, eius fio dominus: quod* NEXVM *est, eius proprie non sum dominus, sed habeo tantum in id obligationem. Et ita quoque* NEXVS *differt a* SERVO, *etsi obligatus est ad seruiles operas praestandas.* NEXVM *habeo iure nexi, non mancipii: at* SERVOS *habeo iure mancipii. Sic quod mihi pignoris loco datum est, habeo iure nexi; illud etiam si penes me sit, non tamen est meum. Logica haec etymologia est, non grammatica. Videntur omnia quidem mancipia*

etiam

etiam esse generali vocis notione nexa, aut quae habeo iure mancipii, eadem me habere iure nexi: sed non contra aut reciproce. Ita Cicero quum dicit abalienationem esse traditionem alteri nexu, sine dubio generaliter vocem accipit, vt etiam, quae mancipio dantur, comprehendat. Sed ad vtrumque requiritur, vt sint res illae, quae siue iure nexi, siue iure mancipii tenentur, res mancipi, quod volebat Manilius. Nec aduersatur, quod liber homo, qui non est mancipi, obaeratus potest fieri. Reuera enim liberi hominis commercium non est, ideoque non potest esse mancipi: sed vt fiat nexus, fit ex dispositione legis, quae obaeratos necti iussit, & ad refreanndam indiligentiam quorumdam patrumfamilias hoc introduxit. Ita etiamsi liberi hominis commercium non sit, idque leges sciuerint, homo tamen maior XX. annis, quum ad pretium participandum venumdari se patitur, fit mancipi & seruus, etiam dispositione legis, quae vnicuique fauori pro se introducto renunciari licere, & hoc modo lasciuiam fraudatorum coercere voluit. Hactenus locus Gronouii, prolixus ille quidem, sed quem ideo totum hic adscribere non piguit, quod eum vnum viderim, in quo discrimen *mancipii* & *nexi* perspicue exponitur. Res eo redit. Omnis abalienatio rerum mancipi fiebat per aes & libram vel mancipationem: sed duplici fine, vt aut dominium iuris Quiritium transferretur, aut res illa tantum obligaretur, e. g. vt aliquis in ea ius pignoris vel simile haberet. Priore casu res dicebatur MANCIPIO dari; posteriore IVRE NEXI transferri. Hinc recte Festus *in voce nexum*: NEXVM *est, quod per aes & libram geritur,* (hoc enim commune habent nexum & manci-

 pium,

pium. *nexum aes dicebatur pecunia, quae per nexum* OBLIGATVR. (In hoc enim differunt nexus & mancipium) Recte etiam Salmasius *de Mod. Vsur. Cap. XVIII. p. 39. Nexum esse obligationem & nexos obligatos* docet. quamuis quum epistola Gronouii anno MDCXXXVII scripta; Salmasii autem liber demum MDCXXXIX editus sit, rectius fecisset, si eum, qui omnia planius scripserat, vel honoris caussa nominasset.

XXI. Modi adquirendi iuris gentium.

XXI. Quemadmodum vero mancipatio propria rerum mancipi erat: ita & alii erant adquirendi modi, quorum quidam e IVRE GENTIVM, quidam e IVRE CIVILI descendebant. Ad prius genus pertinent *occupatio, accessio, traditio*, de quibus copiose hoc titulo agit Imperator. Nos id modo addimus, quod si duo rem inuenerant, quorum alter adprehenderat, alter eam adprehendi viderat, communem eam rem vtriusque esse visam. Vnde sollemnis formula: IN COMMVNE, similis quodammodo hodiernae: *Halbe part.* Seneca *Epist. CXVII. Quoties aliquid inueni, non exspecto, donec dicas*: IN COMMVNE; *ipse mihi dico.* Phaedr. *Fab. V, 6.*

Inuenit caluus forte in triuio pectinem.
Accessit alter, aeque defectus pilis
Heia, inquit, EST COMMVNE, *quodcumque est lucri.*

Adde Plaut. *Rudent. IV, 3. v. 76* vbi poeta fori Romani argutias hac in re in risum deducit.

- - - *Omitte vidulum.*
GR. *Numquam hercle hinc hodie ramenta fies fortunatior.*

TR.

TR. *Non probare pernegando mihi potes nisi*
PARS DATVR,
Aut ad arbitrum reditur, aut sequestro ponitur.
GR. *Quemne ego excepi e mari?* TR. *At ego inspectavi e littore,*
GR. *Meo labore, opera rete & horia?* TR. *Num qui minus,*
Si veniat nunc dominus, cuius est, ego, qui inspectaui procul,
Te hunc habere, fur sum, quam tu? GR. *Nihilo.* TR. *Mane mastigia.*
Quo argumento socius non sum, & fur sum, fac dum ex te sciam.
GR. *Nescio neque ego istas leges vestras vrbanas scio,*
Nisi quia hunc meum esse dico. TR. *Et ego item aio esse meum.*

Praeclarus sane locus, quo non solum hic veterum ritus, sed & complura iuris nostri loca lucem haut mediocrem capiunt. Ger. Nood. *Probab. II, 6. p. 54. sequ.*

XXII. Modi adquirendi CIVILES complures sunt. Tres recenset Aleander ad Caii *Instit. I, 6. 3. mancipationem* puta, *in iure cessionem*, & *vsucapionem*, sed deceptus male intellecto loco Vlpiani *Fragm. I, 16.* in quo seruus, quem ciuis Romanus a ciue Romano emerit, quique ei traditus sit, tantum in bonis eius esse dicitur, *nisi sit mancipatus ei, nec in iure cessus, nec ab ipso anno possessus.* Sane enim Vlpianus hic non recensere voluit modos adquirendi iuris Quiritium, neque negat, rem aliis quoque modis transire posse in dominium Quiritarium. Sex modorum me-

XXII. Modi adquirendi iuris ciuilis.

meminit Varro *de re Rust. II*, 10. *Sex enim fere res in emtionibus dominium legitimum perficere* ait, ac deinde huc refert HEREDITATEM, MANCIPATIONEM, IN IVRE CESSIONEM, VSVCAPIONEM, SVB CORONA EMTIONEM, AVCTIONEM. Et hac in re Varronem ſequitur Sigonius *de antiquo iure ciu. Rom. I*, 11. Sed nec Varronem modos omnes recenſere voluiſſe, cum ex particula FERE, qua vtitur, tum praecipue patet ex Vlpian. *Fragm. XIX*, 2. vbi & *adiudicationem* & *legem* addit. Iisdem vero haut immerito adieceris adrogationem, donationem & modum, quem SC Claudianum induxit. Quae quum ita ſint, duodecim erunt modi adquirendi iuris Quiritium, I. HEREDITAS, II. MANCIPATIO, III. IN IVRE CESSIO, IV. VSVCAPIO, V. SVB CORONA EMTIO, VI. AVCTIO, VII. TRADITIO, VIII. ADIVDICATIO, IX. LEX, X. ADROGATIO, XI. DONATIO, XII. MODVS ADQVIRENDI EX SC. CLAVDIANO. De primo modo infra *Lib. II, Tit. XIX*. de quarto *Libro II. Tit. VI* de decimo *Lib. III. Tit. XI*. de vndecimo *Lib. II. Tit. VII* de vltimo *Libro III. Tit. XIII*. agemus. De ſecundo modo iam diximus ſupra n. XVI. XVII. Ergo reſtant *in iure ceſſio, ſub corona emtio, auctio, traditio, adiudicatio & lex* de quibus nonnulla ex antiquitatibus erunt monenda.

XXIII. Quid in iure ceſſio?

XXIII. IN IVRE CEDEBANTVR res tum mancipi tum nec mancipi, non modo corporales, ſed & incorporales, & tunc requirebantur tres perſonae, quarum vna *cedebat*, altera

tera *vindicabat*, tertia *addicebat*. Vlp. *Fragm.* XIX, 9. Cedebat dominus, vindicabat is, cui cedebatur, addicebat Praetor vel Praeses prouinciae. Vindicabat primo rem is, cui illa cedebatur, & ita quidem, vt eam tenens diceret: HANC EGO REM EX IVRE QVIRITIVM MEAM ESSE, AIO. Tum interrogabat Praetor vel Praeses, an alter contra vindicaret? Solebant enim olim possessores in contestanda rei vindicatione non solum negare intentionem actoris, sed & ipsi rem adserere: veluti apud Plautum *Rud. IV*, 3. *v.* 86. vbi altero dicente HVNC MEVM ESSE DICO, statim alter subiicit: ET EGO ITEM AIO ESSE MEVM. Cic. *pro Muraena XII.* & infra *Lib. IV. Tit. VI. n.* 24. Quaerebat ergo Praetor vel Praeses, vtrum contra vindicaret, an auctor fieret? Quo procul dubio pertinet formula apud Valerium Probum: A. F. A. *An sis auctor?* Negante domino vel tacente, Praetor rem addicebat vindicanti, hac fere vsus formula: QVANDO TV NEGAS, HANC EGO REM PRAESENTI ET VINDICANTI ADDICO. Cai. *Instit.* II, 1. 6. Boeth. *Comment. ad* Cic. *Topic. Lib. III.*

XXIV. EMTIO SVB CORONA quid fuerit, ostendendum paullo adcuratius. Victis hostibus praeda venibat, & in his etiam captiui, qui venditi in seruitutem detrudebantur. Hi ergo sub corona venire dicebantur, non quod milites eos custodiae causa circumstarent, eaque circumstatio militum corona vocaretur, sed quod ipsi captiui venales starent coronati, XXIV. Quid sub corona emptio?

ceu ex Caelio Sabino & Catone docet Gell. *VII*, 4 ex quo etiam discimus, eos seruos, quorum nomine nihil praestabat venditor, pileatos venire consueuisse. Res ex innumeris Liuii, Caesaris, aliorumque historicorum testimoniis nota est Vt pauca tibi suggeram, ea reperies apud Liuium LIII, 4. Caesar de Bello Gall III, 74. Flor. Hist. IV, 12. Iam id modo obserua, mancipia sub coronis emta statim in dominio iuris Quiritium esse coepisse, adeoque emtorem securum fuisse contra quoslibet, vt etiam patet ex Varrone *de re Rust. II*, 10. Cuius locum & ad reliquos adquirendi modos recte intelligendos vtilissimum adscribere iuuabit: *In emtionibus dominium legitimum sex fere res perficiunt, si hereditatem iustam adiit, si, vt debuit, mancipio ab eo accepit, a quo iure ciuili potuit: aut si in iure cessit, cui potuit cedere, & id vbi oportuit: aut si vsucepit: aut si e praeda sub corona emit tumue, cum in bonis sectionem cuius publice venit.*

XXV. Quid auctio?

XXV. AVCTIONE adquirebantur, quaecumque publice, proclamante praecone, praesente atque addicente magistratu, sub hasta emebantur. Festus voce Hastae. *Hastae subiiciebantur ea, quae publice venumdabant, quia signum praecipuum est hasta.* Et Cicero *Philipp. II*, 26. *Hasta posita pro aede Iouis Statoris: bona Cn. Pompeii Magni voci acerbissimae subiecta Praetoris.* Hanc hastam publicam fugiebant viri honesti, quia & proscriptorum bona ibi venibant. Sic Atticus ad hastam publicam nunquam accessit. Nepos *Attic. VI.* Ceterum, quum res ei addici soleret, qui plurimum augeret, factum est vt

ipsum

ipſum illud venditionis genus *auctio*; isque, a quo quis emerat *auctor*, & ius denique auctione quaesitum *auctoritas* adpellaretur. Quod vocabulum deinde ad dominium quodcumque prolatum eſt, ita vt omne dominii ius quocumque titulo adquiſitum, vocaretur *auctoritas*, vt praeclare obſeruauit Sigon *de antiquo iure Ciu. Rom. I, 11. p.* 149. Plura dicemus infra *Lib. II. Tit. XVIII XIX. n. XI.*

XXVI. TRADITIONE adquirebantur ſolae res nec mancipi, quippe quarum dominia adprehendebantur, ſimul ac ex iuſta cauſa fuerant traditae. Vlpian. *Fragm. XIX*, 7. Nec referebat, mobiles res eſſent an immobiles: vt adeo manifeſto errent, qui traditionem ad res mobiles tantum pertinuiſſe exiſtimant. Vid. V. C. Schulting. *ad* Vlpian. *l. c. p.* 622. De traditione vera & ficta egregia quaedam obſeruat Ger. Nood. *Prob. lib. II, 6 p.* 56. *sequ.* Non multum diuerſa a traditione erat ceſſio vacuae poſſeſſionis, quae & mancipationibus nonnunquam accedebat, vt patet ex Grut. *Inſcript. pag.* cIↃLXXXI. vbi Statia Irene, mancipans monimentum Licinio Timotheo dicit, EIQVE VACVAM (k) POSSESSIONEM MONIMENTI S. S. CESSIT, qua de re plura obſeruauit Fr. Brummer. *ad Leg. Cinc. XIII.*

XXVI. Quid traditio?

XXVII. ADIVDICATIONE dominium rerum tum mancipi, tum nec mancipi adquirebatur, in tribus illis iudiciis *familiae erciſcun-*

XXVII. Quid adiudicatio:

(k) Ita legendum eſſe pro INQVE VACVAM, recte monet. Fr. Brummer. *ad Leg. Cinc. XIII.*

ciscundae, communi diuidundo, finibus regundis. § *vlt. Inst. de off. iud.* Quoties enim iudex vni ex heredibus vel sociis, vel vicinis rem adiudicabat, statim haec sine traditione in illius transibat dominium. Vlpian. *Fragm. XIX, 16.* Vnde adiudicatio traditioni atque vsucapioni aequiparatur, *L. 6. §. 3. D. de statu liber.* Praeter tria vero illa iudicia nullus erat casus, in quo dominium adquireretur iudicis sententia, quippe quae ius non dat, sed declarat, id cuiquam competere. *L. 8. §. 4. D. si seruit. vindic.* Vnde & actio iudicati non in rem est, sed in personam. V. C. Ortvv. Westenb. *de Causs. obl. Diss. VI, 8. sequ.*

XXVIII. Quod dominium ex lege?

XXVIII. LEGE denique adquirebatur dominium rei singularis, siue mancipi esset, siue nec mancipi, quoties lex quaedam dominium alicui addiceret. Sic legatum ex lege XII Tabularum statim erat in dominio legatarii Vlpian. *XIX, 17. L. 120. D. de verb. signif. L. 47. §. vlt. D. de pecul.* Eodem modo adquirebantur bona caduca atque ereptitia siue a fisco, siue a priuatis. Nam & his nonnunquam concedebantur caduca. Cuiac. *ad Nouell. I.* Scip. Gentil. *de iure adcrescendi. X.*

XXIX. Distinctio inter dominium Quiritarium & bonitarium.

XXIX. Quidquid vllo eiusmodi modo, fuerat adquisitum: IN DOMINIO QVIRITARIO; reliqua *in bonis esse* dicebantur. Vlpian. *Fragm. I, 16.* Theophil. *Instit. ad §. fin. tit. de Libertin* qui dominium quiritarium eleganter ἔννομον vel *legitimum*; bonitarium φυσικὸν vel *naturale* vocat. Quod discrimen in eo maxime erat positum, quod domini Quiritarii re vsucapta vacui essent a litibus, vnde & optimo iure possi-

possidere dicebantur: quod secus se habebat in dominis bonitariis. Vid. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom.* I, 11. *p.* 150. Barn. Brisson. *Antiqu. Rom. IV*, 22. *p.* 78. Bynkershoeck. *de reb. manc. IX. p.* 131. Enimuero sustulit illud discrimen Iustinianus *L. vn. C. de nudo iure Quirit. tollendo. L. vn. C. de vsuc. transf. & de sublata diff. rer. manc. & nec mancepi.* Vnde & in toto iure nostro nullum eius expressum superest vestigium, quamuis aliqua incaute reliquerit Tribonianus paullo obscuriora.

TIT. II.

DE

REBVS CORPORALIBVS ET INCORPORALIBVS.

NOuam rerum diuisionem hoc titulo subiungit Imperator, CORPORALES enim aliae sunt, aliae INCORPORALES, de quibus pauciora dici possunt ex antiquitatibus.

I. Stoica definitio rerum corporalium & incorporalium.

I. Philosophiae stoicae deditos fuisse plerosque Romanorum iureconsultos, iam supra est obseruatum. Atqui Stoici non minus, quam reliqui philosophi, res omnes in corporales atq; incorporales distinguere, illasque definire solebant, quod possent tangi. Seneca *Epist.* LVIII. *Quidquid est, aut corporale est, aut incorporale.* Idem *Epist. CVI. Numquid est dubium, an id, quo quid* TANGI *potest, corpus sit?* Lactant. *Inst. Diuin. VII*, 12. *Solidum & comprehensibile corpus est, & oculis*

lis & manu videtur & tangitur. Ex Epicureis Lucretius *l. v. 306.*

Tangere enim & tangi, nisi corpus, nulla potest res.

II. Incorporales res magis non exsistere, quam exsistere putabant Stoici.

II. Iidem e stoa philosophi res incorporales magis illis, quae non sunt, quam, quae sunt, accensendas esse arbitrabantur, Cicero *Topic. V. Definitionum duo sunt genera prima. Vnum earum rerum, quae sunt, alterum earum rerum, quae intelliguntur. Esse ea dico, quae cerni tangiue possunt, vt fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus & cetera. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrariue non possunt, vt si vsucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita & impressa intelligentiae, quam notionem voco.* Tertullian. *de Carne Christi* plane στοϊκῶς: *Omne quod est, corpus est sui generis: nihil est incorporale, nisi quod non est.* Ex quo sane loco patet, veteres res solas corporeas exsistere, incorporeas tantum intelligi existimasse.

III. Iure consulti definitiones stoicas adoptabant.

III. In his omnibus ergo philosophos sequebantur iureconsulti, qui & ipsi res in corporales & incorporales diuidebant, iisdem adoptatis definitionibus, corporales tangi posse, incorporales non posse, dicebant. Cai. *inst. II*, 1. 2. quamuis, qui elegantius loquuntur, auctores illas RES, has IVRA adpellare malint Quinctil. *Inst. Orat. V*, 10. Et sane sic res multo est dilucidior, faciliusque intelligitur, cur pecunia, quae manibus tangi potest, pro diuersa σχέσει modo corporalibus rebus accenseatur §. *vn. Inst h. t.* modo

modo opponatur corporibus *L. 46. D. de condict. indeb. L. 5. princ. D. de impens. in res dot. L. vlt. D. de adim. legat.* Prout ſcilicet vel res ipſa vel ius ſeu valor conſideratur, ita vel corporalibus vel incorporalibus rebus adnumeratur pecunia.

IV. Eodem ex fonte, id eſt, ex philoſophia ſtoica, manauit, quod res incorporales a iureconſultis magis iis, quae non ſunt, quam quae ſunt, adnumerantur. Paullus ſane *L. 1. D. de vſufr. leg.* ſeruitutes *neque ex bonis, neque extra bona eſſe* contendit, quod ex principiis illis ſtoicorum, quae paullo ante declarauimus, explicandum eſſe, erudite docet. Ger. Nood. *Probabil. II, 3. p. 48. ſequ.*

IV. Res incorporales & ipſi exſiſtere quodammodo negabant.

TIT. III.

DE SERVITVTIBVS RVSTICORVM ATQVE VRBANORVM PRAEDIORVM.

INcorporalia ſunt omnia iura, atque adeo etiam SERVITVTES. Hae vel PERSONALES ſunt vel REALES ſeu PRAEDIALES. Seruiunt enim non modo praedia ruſticis atque vrbanis praediis, verum etiam praedia & res perſonis, conſtituto in illis vſufructu, vſu vel habitatione vel in ſeruo operis. De illis titulo III. De his tit. IV. & V. agitur.

I. SER-

I. Quaenam praedia rustica & vrbana? I. SERVITVS REALIS inhaeret praediis, iisdemque praestatur. A praedio dominante illae seruitutes a iureconsultis in VRBANORVM ac RVSTICORVM PRAEDIORVM diuiduntur. Sed caue hic respicias ad locum. Praedia enim non a loco, sed ab vsu cognominabantur. Nam eodem modo & vrbana mancipia a rusticis non loco sed opere seiungebantur. *L. 99. D. de legat. 3. L. 166. pr. D. de V. S.* Et Labeo suppellectilem & penum rusticam non loco sed genere vsus distinguendam putat. *L. 4. §. 5. D. de penu leg. L. 12. D. de supell. legat.* Immo & vestes, quibus ruri vtebantur rusticas, quibus in vrbe vrbanas vocatas ex loco elegante Titinnii demonstrat Merill. *Obs.* III, 5. Non ergo recte discrimen seruitutum rusticorum vrbanorumque praediorum desumitur ex *L. 3. D. de seruit.* vbi Paullus *seruitutes praediorum alias in solo, alias in superficie consistere*, ait. Praeterquam enim quod illud discrimen non ad praedia dominantia pertinet, a quibus alioquin seruitutes diuersam denominationem sortiuntur: ne probari quidem potest, seruitutes vrbanorum praediorum tantum in superficie; rusticorum tantum in solo consistere. Sane Vlpianus *L. 11. §. 1. D de Publ in rem actione* seruitutem vrbani praedii esse dicit, si per domum quis suam passus sit aquaeductum transduci: & ea tamen seruitus in solo consistit. Contra si quis horto olitorio alterius deberet seruitutem altius non tollendi, ea procul dubio foret seruitus praedii rustici, quum tamen consistat in superficie, ceu recte animaduer-

uertit Merill. *Obſ I, 32.* Nec magis rem videntur acu tetigiſſe, qui praedia ruſtica omnes fundos & areas; vrbana omnia aedificia exiſtimant. VRBANA enim erant & fundi voluptatis cauſſa culti, veluti horti, modo eorum plurima pars non eſſet in reditu, quales ſunt horti vinearii & olitorii: *L 198. D de V. S.* & omnia aedificia habitationi deſtinata, etiamſi in villis exſtructa. §. 2. *Inſt. de ſeruit. L. 1. D. commun. praed. L. 198. D de verbor. ſignif.* Veteres enim villam plerumque in tres diuidebant partes, quarum vnam *vrbanam*, alteram *ruſticam*, tertiam *fructuariam* adpellabant. *Vrbanae* dicebantur aedes vel habitationis vel voluptatis cauſa conditae vbicumque ſitae; *ruſticae* complectebantur tecta, villico & reliquae familiae, vt & armentis & equis deſtinata: *fructuariae* denique conſtabant horreis & cellis, quibus omnium generum fructus recondebantur. Varro *de Re ruſt. Lib.* I. *Cap,* XIII. Columella *de Re ruſt.* I, 6. Vrbanum in villis aedificium etiam praetorium dicitur apud Pallad. I, 8. Sueton. *Calig.* XXXVII. *L. 198. D. de verb. ſignif.* Et ex eo iam ſatis manifeſtum eſt, aedificia etiam ab vſu in praedia *ruſtica* ac *vrbana* diuidi ſolere.

II. Seruitutes praediorum vrbanorum.

II. Praediis his vrbanis variae praeſtabantur ſeruitutes, quales erant *oneris ferendi*, *tigni immittendi*, *ſtillicidii*, *fluminis*, *cloacae*, *altius tollendi vel non tollendi*, *luminum*, *& aliae.* §. 1. *Inſt. h. t.* Cai. *Inſt.* II, 1. 3.

III. Seruitus oneris ferendi.

III. Sic vicinae aedes tenebantur nonnunquam vicinarum onus ferre, vel alienum aedificium columna vel pariete ſuo ſuſtinere, columnam-

lumnamque & parietem praeterea reficere. Haec erat SERVITVS ONERIS. Non vero ideo a domino praedii ſeruientis reficienda erat columna ſeruiens, quod hoc naturae huius ſeruitutis ineſſet; PARIES ONERI FERVNDO VTI NVNC EST, ITA SIT. *L.* 33. *D. de Seru. vrb.* ſed quod ea eſſet lex, id eſt, ſtipulatio in conſtituenda ſeruitute interpoſita. Nam id ſibi diſerte a vicino ſolebant ſtipulari, VT REFICERET LAPIDE QVADRATO vel LAPIDE STRVCTILI vel quovis alio opere. *L.* 6. §. 5. *D. ſi ſeru. vind.* Quamuis vero hanc pactionem contra naturam ſeruitutum eſſe iudicet Gallus Aquillius ob rationem *L.* 15. §. 1. *D. de ſeruitutibus*, eualuit tamen Seruii ſententia qui hanc conditionem in hac ſeruitute admiſit, quia ſeruientis praedii dominus facere nihil cogatur, ſed parietem vel columnam derelinquere poſſit, ceu patet ex *L.* 6. §. 2. *D. ſi ſeruit. vindic.*

IV. Seruitus tigni immittendi.

IV. Si cuius paries non tam onus vicini ferre teneretur, quam pati dominus, vt tignum immitteretur ſuo parieti, erat haec SERVITVS TIGNI IMMITTENDI. Erat vero tignum omnis materies aedificii, quae alterius parieti immitti poterat, veluti trabs, lapis, ferrum. Quamuis enim Architecti ſtrictiore vſi vocabuli ſignificatione tignum pro trabibus in contignatione accipiant: Vitruu. IV, 4 aliter tamen loquebantur ICti ob exemplum in Lege XII. tabularum exſtans, vbi *tigni adpellatione omne genus materiae, ex qua aedificia conſtant, ſignificatur L.* 62. *D. de V. S.* Quod ut intelligatur rectius,

rectius, obseruandum videtur, veteres Romanos incendiorum metu aedes aedibus ita vicinas esse iussisse, vt spatium quoddam vel interstitium relinqueretur, quod *ambitus* dicitur in legibus XII, Tabularum. Varro *de Lingu. Lat IV, 4. p. 6.* AMBITVS, *iter, quod circumeundo teritur. Nam ambitus circuitus; ab eoque XII. tabularum interpretes ambitum parietis circumitum esse describunt.* Festus *voce ambitus p. 250* AMBITVS *proprie dicitur inter vicinorum aedificia locus duorum pedum & semipedis, ad circumeundi facultatem relictus:* Et paucis interiectis: *Ambitus proprio dicitur circumitus aedificiorum, patens in latitudinem pedes duos & semissem, in longitudinem idem, quod aedificium.* Add. Cuiac. *Obs. XIX, 21.* Et huc pertinet Inscriptio vetus Romana in Sadoleti hortis effossa:

INTER. DVOS.
PARIETES.
AMBITVS. PRIVAT.
FLAVI. SABINI.

Brisson. *Antiqu. Select. I, 2.* Non ergo licebat antiquis aedes iungere sine interstitio; neque adeo tunc facile locum inueniebat seruitus tigni immittendi. Postea vero aucto ciuium numero, quum pomoeria antiqua tantam aedium copiam vix caperent: non solum ipsa pomoeria subinde prolata, verum etiam omnes areae aedibus occupatae sunt, adeo vt non nisi inter quasdam interstitium relinqueretur. Quaecunque vero aedificia communi pariete concludebantur, circuituque publico aut priuato cingebantur, ea dicebantur INSVLAE. Fest. voce

voce *Insulae.* L. 2. §. 14. *D. ne quid in loco publ.* (cui non obstare L. 13. *pr. D. de seru.* ostendit Cuiac. *Obs.* I, 4.) His insulis vel potius inquilinis aedium vna insula comprehensarum, non modo singulares erant GENII Reines. *Class.* I, 138. sed & custodiendis iisdem praepositi erant serui, quos INSULARIOS dici animaduertimus in L. 166. §. 1. *D. de V. S.* & L. 16. §. 1. *D. de vsu & habitat.* Grut. p. DCXXIV, 4. Porro ambitus isti insularum dicebantur *angiportus.* Et quia per illos compendii caussa iri solebat, hinc Festo angiportus est *iter compendiarium in oppido.* Nihil tamen in illis agi poterat. Varro de *Lingua Lat.* *V*, 5. *p.* 37. immo ne peruii quidem semper erant, vt ex Terent *Adelph. IV*, 2. patet. Sed haec angiporta vt dixi rariora erant, postquam aucta vrbe omnes areae aedificiis occupabantur. Hinc est, quod Seneca *controu. II*, 9. conqueritur, *tantas suo tempore fuisse viarum angustias, vt neque aduersus ignem praesidium, neque ex ruinis vllam in partem effugium fuerit.* Ex quo ergo propius sibi inuicem iungi coeperant aedes: seruitutes illae tum oneris ferendi tum immittendi tigna in vsu esse coeperunt, ad id quippe comparatae, vt arearum spacium lucrifacerent, quod nouis muris, columnis ac parietibus exstruendis occupandum fuisset. Primus Nero veterem aedificandi morem restituit, constituitque, vt ne communione parietum, sed propriis quaeque domus muris ambirentur. Tacit. *Annal. XV*, 42. Postea Antoninus, & Verus Augusti rescripserunt, *in area, quae nulli seruitutem debet, posse dominum vel alium eius voluntate aedificare,*

aedificare, intermiſſo legitimo ſpatio a vicina inſula. L. 14 *D. de ſeruit vrb. praed.* adeoque ex eo tempore denuo aedes ſibi propius iungi coeperunt, communique pariete concludi, ita tamen vt inſularum maneret circuitus. Denique & Conſtantinus M. & ſequentes Imperatores conſtitutionibus quibusdam definire coeperunt, quantum aedes priuatae ab horreo, quantum a loco publico abeſſe deberent. *L.* 4. *& L.* 46. *Cod. Theod. de oper. publ. L* 9. *& L.* 11. *C. de aedificiis priuat.* Addantur Barn. Briſſon. *Antiqu. Rom Select. I,* 2 *p.* 4. Cuiac *Obſeru* I, 4 *p.* 3.

V Seruitutes STILLICIDII & FLVMINIS aquae pluuiae cauſſa erant conſtitutae. Tenebatur enim vicinus aquam iſtam vel in vicini hortum areamue immittere, vel ex alieno tecto in ſuam aream recipere ſi ab eo ſtipulatus erat vicinus: FLVMINA STILLICIDIA VTI NVNC SVNT ITA SINT. Briſſon. *Antiqu. Rom. Select* I, 19. *p.* 22. *Stillicidium* vero & *flumen* quomodo differant, docet Varro *de Lingu. Lat. IV,* 5 *p.* 8. *Fluuius, quod fluit, item flumen: a quo lege praediorum vrbanorum ſcribitur: Stillicidia fluminaque vt ita fluant, cadantque. Inter haec hoc intereſt, quod ſtillicidium; eo quod ſtillatim cadat: flumen, quod fluat continue.* Sane quum aedes Romanorum pleraeque tecto decliui carerent non poterant non canales vel aluei plures in ſuprema ſuperficie eſſe, per quos aqua pluuia deflueret: aut certe tegulas oportebat tecto imponi, quae imbres exceptas in terram demitterent. Vid. Guil. Philandr ad Vitruu. *Archit VII,* 11. Illud ergo *flumen*; hoc dictum eſt *ſtillicidium*.

V. Seruitutes ſtillicidii & fluminis.

VI. Seruitus cloacae.

VI. CLOACAE Romae dicebantur concamerationes ſubterraneae,ſtupendi operis,per quas ſordes & collecta colluuies vrbe educta in Tiberim exonerabatur (*a*) eaeque vel *publicae* erant, vel *priuatae L.* 1. §. 9. *D. de cloac.* PVBLICAS duxit Tarquinius Priſcus, teſtibus Liuio *Hiſt. I*, 32 & Dionyſ. Halic. *Ant. Rom III, p.* 200. easque tam ſplendidas fuiſſe,ait Caſſiodor. *Var. III*, 30. *tantumque viſentibus contuliſſe ſtuporem, vt aliarum quoque ciuitatum potuerint miracula ſuperare.* Meretur illa tota Caſſiodori deſcriptio legi, eique addi idem Caſſ. *Var. VIII*, 29. 30. & Plin. *Hiſt. Nat. XXXVI*, 15. Purgandarum earum cauſſa non ſolum tributum inferebatur, quod *cloacarium* dicitur *L.* 27. §. 3. *D. de vſufruct. L.* 39. §. 5. *D. de legat.* 1. verum etiam ii, qui ad poenam fuerant damnati, eidem operi adhibebantur. Traian. Imp. ad Plin. *Epiſt. X*, 41. Sed & interdictum proditum erat: QVOD IN CLOACA PVBLICA FACTVM, SIVE IMMISSVM HABES, QVO VSVS EIVS DETERIOR SIT, FIAT, RESTITVAS. ITEM NE QVID FIAT IMMITTATVRVE INTERDICAM. *L.* 1. §. 15 *ſequ. D. de cloac.* Quin vt illae cauernae eo rectius conſeruarentur: ſingulares iis praefecti erant magiſtratus, qui CVRATORES CLOACARVM VRBIS vocantur apud Grut. *Inſcr. p. CXCVII*, 5. *p. CXCVIII*, 2. 3. 4. 5. *p. CCLII*, 1. Aſt quum publicae iſtae cloa-

(*a*) Hinc Feſtus *voce cloacae p.* 268. dictas illas exiſtimat a *conluendo* & *cloacale flumen* Cato dixit, pro cloacarum omnium conluuie.

(*b*)

cloacae initio per publicum essent ductae: post incendium Gallicum, mutato vicorum aediumque situ, illae passim subierunt tecta. Qua de re Liuius *Hist. V. fin. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine in vacuo aedificant. Et est caussa, vt veteres cloacae, primum per publicum ductae, nunc priuata passim subeant tecta, formaque vrbis sit occupatae magis, quam diuisae, similis.* Hae publicae cloacae. PRIVATAE erant, quae ex priuatis quibusque aedibus in publicas illas immittebantur. Quandoquidem ergo publicae illae, vt iam ex Liuio demonstrauimus, passim subierunt tecta priuata: opus nonnunquam erat seruitute CLOACAE, & vicinus a vicino stipulabatur, vt liceret sibi priuatam cloacam per eius fundum deductam in cloacas immittere. *L. 7. D. de seruit. L. 1. §. 4. D. de cloac.*

VII. Antiquissimis porro temporibus suas quisque aedes in infinitum tollere poterat, idque etiam est libertatis naturalis, *L. 9. & L. 24. D. de seru. vrb. praed. L. 27. D. de damn. infect.* dummodo nihil in alienum immittatur. *L. 8. § 5. D. si seru. vindic.* Enimuero quum id prospectui luminibusque officeret, aerque liberior hoc ipso vicinis interciperetur: saepe alter ab altero stipulabatur, ne altius tolleret. Atque inde nascebatur seruitus ALTIVS NON TOLLENDI. At postea certus quidam aedium altitudini modus lege statutus est. Sane iam libera & florente republica ea de re fuisse cogitatum, docet Rutilii nescio cuius oratio de modo aedificiorum, quam ab Augusto recitatam esse in senatu, vt eam rem non a se primo animad- VII. Seruitus non altius tollendi.

Ff 2 uersam,

uerſam, ſed antiquis iam curae fuiſſe, oſtenderet, diſcimus ex Sueton. *Aug. LXXXIX.* Sed & ipſe Auguſtus, vt crebris ruinis ſubueniret, lege lata ſtatuit, vt ne quis ſeptuaginta pedibus tolleret altius Strabo *Geogr. V. p.* 162. πρὸς δὲ τὰς συμπτώσεις τὰ ὕψη τῶν καινῶν οἰκοδομημάτων καθελὼν, καὶ κωλύσας ἐξαίρειν ποδῶν ο τὸ πρὸς ταῖς ὁδοῖς ταῖς δημοσίαις. *Ruinis quoque ſubuenturus, nimiam aedificiorum altitudinem ſuſtulit, vetuitque ad vicos publicos altius ſeptuaginta pedibus tollere.* Incenſa deinde vrbe, etiam Nero aedificiorum altitudinem cohibuit, teſte Tacito *Ann. XV.* 43. quamuis, quem ea in re modum ſeruarit, non ſit memoriae proditum. Denique & Traianus aedium altitudinem ſexaginta pedes ſuperare vetuit, ob ruinas faciles, & ſumtus, ſi quid tale contingeret, exitioſos. Aurel. Victor. *Epit. vit. Traian. XIII.* Et ſane haec quoque altitudo eſt maxima, vnde non mirum, de ea conqueri Senecam *Controu.* II, 9. quamuis eam ipſa neceſſitate ciuiumque frequentia excuſari exiſtimet Vitruu. *Architect.* II, 9. Vt vt ſit, ſane & poſteris placuit is aedificiorum modus, vnde ad illum reſpiciunt Imperatores Seuerus & Antoninus *L.* 1. *C. de aedific. priu.* Quin & Conſtantinopoli eiusmodi legem obſeruatam eſſe, docet Iac. Oiſel. *ad* Caii *Inſtit.* II, 1. 3. Quemadmodum ergo, quae ſit non altius tollendi ſeruitus, ex ipſo vocabulo eisque, quae dicta hactenus ſunt, ſatis intelligitur ita eo obſcurior eſt ſeruitus ei oppoſita ALTIVS TOLLENDI. Quamuis enim vulgo ſeruitutem altius tollendi explicent ex conſtitutione Zenonis *L.* 12. §. 1. *C. de aedific. priuat.* de

eo caſu, ſi quis a vicino impetrauerit libertatem aedes ſuas altius, quam leges ferant, tollendi: tamen huius ſeruitutis iam ante Zenonem mentio fit a Caio *L. 2. D. de ſeru. vrb. praed.* nec veroſimile eſt, ante hanc conſtitutionem licuiſſe priuatis pactis reſtringere leges publicas. Itaque vero ſimilior eſt ſententia eorum, qui hic putant de eo caſu actum vbi vicinus pati teneretur vt vicinus ὑπερῷον vel caenaculum imponere poſſet aedibus eius. A. A. Pagenſtech. *Sicilim. Manip.* III *p.* 70. Verum nec id dubio caret, ſi illud ὑπερῷον vel caenaculum maneat aedificantis. Nam tunc non differet haec ſeruitus a ſeruitute oneris ferendi, vti recte vidit Sam. Stryk ὁ μακαρίτης. *Vſ. Digeſt.* *VIII*, 2, 7. Fuſius ea de re alibi erit dicendi locus.

VIII. Multum porro intereſſe videbatur veterum, ita clauſas habere areas, vt remotis arbitris verſari in iis poſſet familia. Vnde & Druſo promittebat architectus, ita ſe aedificaturum domum, vt procul ab omnium arbitrio atque adſpectu in ea habitaret. Vellei. Patercul. *Hiſt.* II, 14. Licebat enim cuiuis, in pariete ſuo feneſtras, quot vellet aperire, ſed & alteri licebat feneſtris vicini in aream ſuam apertis obſtruere. Quod ſi itaque aliquis feneſtras in alieno vel communi pariete apertas habere vellet, opus erat ſeruitute LVMINVM. Sin impedire vellet alter, ne vicinus feneſtras in ſuo pariete apertas obſtrueret, ſtipulabatur a vicino: LVMINA VTI NVNC SVNT, ITA SINT, Briſſon. *Antiqu. Rom.* I, 19. *p.* 21. Atque inde naſcebatur ſeruitus NE LVMINIBVS OFFICIATVR.

VIII. Seruitus luminum, & ne luminibus officiatur.

CIATVR. Nonnumquam etiam paciſcebantur, ne ius eſſet vicino, ſe invitis altius aedificare, atque ita officere luminibus, de qua ſeruitute L. 3. *D. de ſeru. vrb praed.* Immo vt proſpicere liceret &, ne proſpectui officeretur, interpoſita ſtipulatione cauebant. *L.* 14. *&* *L.* 15. *D. eod.*

IX. Serui-tutes prae-diorum ru-ſticorum.

IX. Seruitutes praediorum ruſticorum quatuor recenſet Imperator *pr. Inſt. h. t.* ITER, ACTVM, VIAM, AQVAEDVCTVM, ſed § 2. adiicit, AQVAE HAVSTVM, PECORIS AD AQVAM ADPVLSVM, IVS PASCENDI, CALCIS COQVENDAE, ARENAE FODIENDAE. Nos praecipua tantum conſectabimur.

X. Iter actus via.

X. ITER ab *eundo*; ACTVM ab *agendo*, VIAM a *vehendo* dictam eſſe, obſeruat Varro *de Lingua Lat. IV*, 4. *p.* 7. Ergo ITER eſt ius eundi ambulandi hominis, non etiam agendi pecus aut ducendi vehiculum. L. 1. *D. de ſeru. ruſt. praed.* quamuis & equo vehi & ſella geſtari liceret ei, cui iter debebatur. L. 12. *D. eod.* ACTVS erat ius & eundi & agendi vel iumentum vel vehiculum, non tamen onuſtum. L. 1. *&. L.* 11. *D. eod* (*b*) VIA denique ius & eundi & agendi & vehicula onuſta per alterius fundum ducendi complectebatur. L. 7. *D. eod.* Adeoque tertia ſeruitus primam & ſecundam, ſecunda etiam primam in ſe continebat, adeo, vt diuidi non poſſent, & hinc, ſi quis iter & actum acceptum

(*b*) Intelligendum hic eſſe non plauſtrum, oneribus trahendis aptum, ſed currum truſatilem, praeclare obſeruat. Bynkersh. *Obſ.* IV, 7. p. 365.

(*c*)

ptum tuliſſet, perimeretur etiam viae obligatio. L. 13. §. 1. *D. de acceptilat.* Nonnumquam tamen iter & actum ſimul ſibi ſtipulabantur, vt patet ex Gruter. *Inſcript. p. CCI, 3.*

PER. HANC.
VIAM. FVNDO.
C. MARCI. CL.
PHILERONIS.
ITER. ACTVS.
DEBTVR.

Cuius rei rationem elegantem reddit Cuiac. *Obſ. XXII, 35.* quod viae iter & actus *propalam* ineſt, actui autem iter tantum tacite & per conſequentiam. Vnde non mirum, ſaepe ſibi homines actum & iter ſimul ſtipulatos. Ex eodem vero lapide etiam patet, ſeruitutes non hominum ſed praediorum eſſe, quod & ius noſtrum inculcat L. 20. §. *vlt. D. de ſeru. praed. ruſt.* L. 86. *D. de verb. ſignif.* vbi addi meretur Ger. Nood. *Probab. I, 2. p. 4. ſequ.*

XI. Viae & actus latitudo.

XI. VIAE latitudo in porrectum octo pedum erat, in anfractum ſedecim, L. 8. *D. de ſeru. praed. ruſt.* Varro *de Lingu. Lat. VI, 2. p. 48.* Ex quibus diſcimus, hunc viae modum ex legibus XII. Tabularum eſſe. quibus cautum fuerat: VIA IN PORRECTO VIII. P. IN AMFRACTO XVI. P. LATA ESTO. Gothofr. *ad XII. Tab. Tab. VIII.* ACTVS latitudo quatuor pedum erat, teſte eodem Varrone *de Lingu. Lat. IV, 4. p. 6.* & Feſto *voce actus p. 243.* Itineris latitudo parum comperta eſt. Potuiſſe tamen pro paciſcentium arbitrio vel latiorem vel anguſtiorem conſtitui viam vel actum, patet

ex L. 23. *pr. D. eod.* adeoque idem de itinere dici posse videtur.

XII. Seruitus aquae ductus.

XII AQUAE DUCTUS erat ius aquam ducendi per alterius praedium, quod vel riuis per canales structiles, vel fistulis plumbeis, vel tubulis fictilibus fiebat, teste Vitruu. *Architect. VIII*, 7. quibus tamen & canales ligneos addit. Palladius. IX, 11. Erant isti aquaeductus vel PUBLICI vel PRIUATI In illis exstruendis tam splendidi tamque magnifici erant Romani, vt pauca, quae hinc inde supersunt, rudera posteris sint admirationi. Solebant enim exstruere fornices,& veluti pontes per quos aqua tanquam flumen aliquod in vrbem duceretur, ceu docet aqua Traiana depicta in numo apud Vaillant. *Num. Imp. p.* 47. De eiusmodi Aquaeductibus Rutil. Numatian. *Itin. l. v.* 97.

Quid loquar aereo pendentes fornice riuos,
Qua vix imbriferas tolleret Iris aquas?
Hos potius dicas creuisse in sidera montes,
Quale giganteum Graeciae laudat opus.
Intercepta tuis conduntur flumina muris,
Consumunt totos celsa lauacra lacus.

Tales erant Romae aqua Claudia, Curtia, Traiana aliaeque plures, quarum passim in Marmoribus fit mentio. Et sane his aquis non solum ad necessitatem vtebantur, sed & ad voluptatem & luxuriam, ad quam in primis comparata erant *Nymphaea*, quorum vestigia sunt in L. 5. *L. 6 C. de aquaeduct.* nec non apud Reines. *Inscr. I. Class. I*, 200. & Ioseph. *de Bell. Iud.* I, 16. Erant haec aedificia publica ambitiosi operis, in quibus aquae corriuatae spectantium delectationi

ctationi ac refrigerationi miris modis faliebant. Vid. Pancirol *Thesaur. Var Lect. I, 5.* Haec publicis sumtibus solebant exstrui. Sed nec magis sumtibus pepercerunt priuati, qui saepe aquam per omnia cubicula & triclinia ducebant, immo & euripos in his effodiebant, in quibus pisces inter coenandum caperent. Insignia huius luxuriae exempla exstant apud Senecam *Nat. Quaest.* III, 17. *& praefat. lib.* I. Item *de Tranquill. animi* I. Plin. *Epist. V, 6.* (b) Quum ergo aquam saepe procul & per alienos fundos duci oporteret: occasionem id dedit seruituti aquaeductus, de qua plura dabunt iureconsulti.

XIII. Reliquae seruitutes facile vel ex ipsis nominibus intelliguntur, & passim de iis copiose agunt Interpretes, quibus addendi Iac. Cuiac. *Obseru. XXII,* 35. Aeg. Menag. *Amoenit. iur. ciuil. XXXVI.* Vlr. Hub. *Digress.* II, 12. *sequ.* Corn. van Bynkershoeck. *Obseru. IV,* 7. XIII. De reliquis seruitutibus remisfiue.

TIT. IV. & V.

DE

VSVFRVCTV, VSV ET HABITATIONE.

Hae seruitutes, de quibus adhuc actum, reales sunt: personales vero USUFRUCTUS,

(c) Huc pertinent etiam, riui aquae fluentis, parietibus inducti, de quibus Edmund. Merill. *Variant. III, 1.* & Ger. Nood. *de vsufr. I. 12. p. 565.*

Ff 5 (d)

CTVS, VSVS HABITATIO, OPERAE SERVORVM, de quibus his titulis agit Imperator. Nos post eruditissimas M. Aurelii Galuani & Ger. Nodtii commentationes pauca tantum monebimus.

I. Quid veteribus fuerit vti? I. Ad vocabulum quod attinet: ab *vtendo* & *fruendo* dictus est VSVSFRVCTVS. *Vti* re, vt erudite ostendit Ger. Nood. *de Vsufr. I, 1. p. 526.* est, eamdem adhibere ad vitae necessitatem, sed quatenus sufficit, & vt salua maneat eius substantia. Vnde propria vsus tria sunt, primum, vt vtentis necessitate finiatur; alterum, ne rei conditio mutetur: postremum, vt ne res vtendo consumatur, aut pereat. Primum Horatius significat, *Epist. II, 2. v. 190.*

> *Vtar & ex modico, quantum res poscit, aceruo*
> *Tollam.*

Secundum patet ex *L. 15. §. 1. & 5. D. de vsufr.* Tertium notat Donatus *in Terent. prolog. Andr.* VTIMVR *fructibus rei, quae ab amantibus saluo vsu nobis subministrantur;* ABVTIMVR, *quando deperdimus rem & fructum, vsui est ager, domus: abusui vinum, oleum, & cetera huiusmodi.*

II. Quid frui? II. FRVI latius patet ac vti: quemadmodum vel ex Seneca patet *de vita beata Cap. X.* vbi philosophus: *Tu,* inquit, *voluptatem complecteris: ego compesco, tu voluptate* FRVERIS: *ego* VTOR. *Fructus* ergo non vtentis necessitate neque rei conditione circumscribitur: sed qualemcumque praesentem vtilitatem, commoditatem, oblectationemue, quae ex re eiusue occasione percipi potest, complectitur, prorsusq; adeo neque finem habet neque modum, ceu egregie osten-

ostendit Augustinus *de Doctrina Christ. cap. III.* Ger. Nood *l, 1. p. 526. sequ.*

III. Vsusfructus ergo neque merum fructum neque merum vsum continet, sed ex vtroque colligitur. Ex *vsu* enim id habet, quod saluam relinquit substantiam: ex *fructu* vero, quod non sola necessitate finitur. Adeoque est *ius vtendi fruendi rebus alienis, salua earum substantia. L. 1. D. de vsufr.* III. Quid vsusfructus?

IV. Poterat ergo vsus quidem legari sine fructu: sed non fructus sine vsu. Non enim debet, cui plus licet, quod minus est, non licere. *L. 21. D. de R. I.* Et praeterea *frui* dicimur etiam, quum rem plane absumimus, neque saluam relinquimus substantiam. Quum ergo hoc casu nihil reliquum mansurum esset: facile patet, inutilem esse proprietatem, si fructus, deducto vsu, legetur. *L. 14. §. 1. D. de vsu & habit.* At vsus, sine fructu legatus, sola vtentis necessitate finitur, saluamque esse oportet non solum rei substantiam, sed & conditionem, *L. 12. §. 1. D. de vsu & habit.* Minus ergo continet vsus, quam vsusfructus, & hinc ille nec pro parte legari potest, quod potest vsusfructus. *L. 19. D. eod.* nec etiam res vsui concessa vel donatione vel locatione, vel vllo alio titulo, in alterum transferri, quod itidem poterat vsusfructus §. 1. *Inst. eod. L. 12. §. 2. L. 38. seq. L. 67. D. de vsufruct.* IV. Quid vsus?

V. Parum ab vsu differt HABITATIO, sed differt tamen. Nam I. aliquid amplius habitationi inest quam vsui: siquidem is, cui debetur habitatio, totam domum non solum inhabitare, sed & locare vel gratis concedere potest. V. Quid habitatio?

L. 13.

L. 13. *C. de vsufr.* quae secus se habent, si solus vsus aedium legatus sit. II. Habitatio non amittitur, non vtendo, neque III. capitis deminutione, perinde vt vsus, perimitur, vt ex *L.* 10. *D. de vsu & habit.* a se ingeniose emendata ostendit Ger. Nood. *Probab. III, 7. p. 79.*

VI. Origo horum iurium.

VI. Ceterum haec omnia originem debere videntur vltimis voluntatibus. Quum enim morientes alicui bene cuperent, neque tamen eius heredibus consultum vellent: excogitarunt ius illud vtendi fruendi, a dominio & proprietate seiunctum, vt moriente legatario, rei legatae vsusfructus cum proprietate consolidaretur. Postea etiam aliis modis, veluti stipulatione, quam tamen sequebatur traditio, nec non iudiciis diuisoriis, immo etiam lege, constituebatur vsusfructus, vt accurate docet Ger. Nood. *de Vsufr. II, 1. sequ. p. 601. sequ.*

VII. Vsusfructus quantitatum & iurium SC. introductus.

VII. Et initio quidem vsusfructus in solis constituebatur corporibus postea SC. prodiit, quod etiam in quantitatibus & iuribus quasi vsumfructum constituere permittebat, dummodo caueret fructuarius, se finito vsufructu tantumdem restituturum. Qua de re Vlpianus *Fragm. XXIV, 26. & 27. Vsusfructus iure ciuili legari potest earum rerum, quarum salua substantia vtendi fruendi potest esse facultas, & tam singularum rerum, quam plurium, id est, partis Senatusconsulto cautum est, vt etiam, si earum rerum, quae in abusu continentur, vt puta vini, olei, tritici vsusfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis, de restituendis eis, quum vsusfructus ad legatarium pertinere desierit:* Eiusdem SC. mentio fit *L.* 1. *D. de*

de vſufr. ear. rerum. L. 24. de vſufr. leg. L. vlt. vſufr. quemadm. caueat. L. 69. *ad* L. *Falcid.* L. I. *C. de vſufr.* Quando factum ſit id SC. non liquet. Sane non illud adſcendit ad tempora Ciceronis, cuius tempore, ceu ex *Topic. cap. III.* patet, corporum tantum, non item quantitatum & iurium erat vſusfructus. Quum vero illud iam interpretati ſint Maſſurius Sabinus, Nerua & Caſſius & Proculus, ceu colligi poteſt ex L. 5. §. I. & L. 3. *D. de vſufr. ear. rer.* quos omnes ſub Tiberio floruiſſe conſtat: hoc quoque, vel certe Auguſto imperante, SC. factum eſſe oportet. Vid. Marc. Aurel. Galuan. *de Vſufruct. cap. III.* Ger. Nood. *de vſufr. II, 20. p. 589.* Schulting. *Iurisp. vet. anteiuſtin. p. 658.*

VIII. Ceterum ita conſtitutus vſusfructus, finiebatur vel tempore, ad quod fuerat conſtitutus, vel morte fructuarii, vel capitis deminutione, vel non vtendo per conſtitutum tempus, vel facta in iure ceſſione, vel conſolidatione, vel mutatione denique aut interitu rei fructuariae, de quibus omnibus plenius iureconſulti, inprimis Ger. Nood. *de Vſufr. II, 5. ſequ.* Eadem omnia locum quoque habebant in vſufructu ciuitati legato. Mori enim & ciuitas videbatur, ſimulac interiiſſet, veluti abſorpta terrae motu, vel inundatione. Capite minui, ſi in eam induceretur aratrum. L. 21. *D. quib. modis vſufructus vel vſus am.* Quemadmodum enim aratrum adhibebatur in condendis vrbibus, eo fine, vt vbi ſulcum duxiſſent Triumuiri coloniae deducendae, muri exſtruerentur, & eos quodammodo religio occuparet: Vid. *Lib. II. Tit.*

VIII. Quibus modis finitus vſusfructus?

Tit. I. §. 6 ita aratrum toti areae vrbis inductum, eam reddebat ſacram, vt habitari a nullo mortalium poſſet. Hinc Zonar. *Tomo II. Annal.* refert, Carthaginis aream Senatum Romanum ſacraſſe, & decreuiſſe, ἐπάρατον, τὸ ἐπ' αὐτὴν κατοικῆσαι τινα. *Execrabile fore, ibi quemquam habitare.* Plura de eo ritu habent P. Faber *Semeſtr. I*, 8. Iac. Raeuard. *Coniectan. II*, 7. Quod ſi neutrum horum contingeret, vſusfructus ſaeculo circumacto finiebatur. L. 56. *de vſufr.* L. 8. *de vſufr. leg.* Petr. Fab. *Semeſtr. l. c.* Ger. Nood. *de vſufr. II*, 6. *p*, 614.

TIT. VI.
DE
VSVCAPIONIBVS ET LONGI TEMPORIS PRAESCRIPTIONIBVS.

MOdis adquirendi rerum dominium, iure ciuili inuentis, accenſenda etiam eſt VSVCAPIO, de qua ſingulari hoc titulo agit Imperator. Nos rem ex antiquitate explicabimus.

I. Vſucapio e iure Attico eſt.

I. Vſucapionem, quae & *vſus auctoritas* dicta veteribus, ex iure Attico ad Romanos fluxiſſe, admodum fit veroſimile. Plato certe, qui in plerisque talibus ius Atticum ſequi ſolet, vſucapionem quoque admittit in ſua republica, Vid. Plat. *de Leg. XII. p.* 691. Sed non niſi mobilium, quibus ſi quis aperte intra vrbem per annum; ruri per quinquennium vſus ſit, vſucapionem completam eſſe iuſſerat. Porro ſi

si ruri occulte res haberetur, vsque ad decennium vindicari eam posse volebat, sin extra territorium, aduersus possessorem aeternam auctoritatem fore denunciabat. Et ad leges Atticas procul dubio respicit Isocrates, quando sub persona Archedami ait: ἀλλὰ μὲν ȣ̓δ᾽ ἐκεῖνο ὑμᾶς λέληθεν, ὅτι τὰς κτήσεις, καὶ τὰς ἰδίας καὶ κοινὰς, ἣν ἐπιγένητε πολὺς χρόνος, κυρίας καὶ πατρώας πάντες νομίζȣσιν. *Sed nec illud vos praeterit, possessiones siue priuatas, siue publicas praescriptione longi temporis & confirmari, & patrimonii loco habendas, persuasum esse hominibus.*

II. Romam eam inuexerunt leges decemuirales, in quibus ita cautum legimus: VSVS AVCTORITAS FVNDI BIENNII, CETERARVM RERVM ANNVVS VSVS ESTO. Gothofred. *ad Leg. XII. Tab. Tab. VI.* Res ergo im̃obiles Romae biennio, mobiles anno vsucapiebantur. Quum vero eo tempore, quo XII. Tabulae condebantur, intra Italiam consisteret Romana potentia: factum est, vt vsucapio non nisi in fundis Italicis vel Italici iuris, adeoque in immobilibus rebus tantum mancipi haberet locum. Fundorum vero prouincialium proprietatem nunquam adquirebat priuatus, sed populus, (a) adeoque in iis non pro-

II. Lex XII. Tab. de vsucapionis tempore.

(a) Quamuis enim praedia eiusmodi sub conditione annuae praestationis vel prouincialibus, vel ipsis ciuibus concederentur; supremum tamen & directum dominium erat penes populum. Hinc vocabantur praedia stipendiaria & tributaria. Theophil. *in* §. 40. *Inst. de rer. diuis.* Vid. Bynkersh. *de rebus manc. & nec mancipi IX. p.* 130. *sequ.*

(b)

procedebat vſucapio Qua de re eleganter Theophilus in §. 40. *Inſt. de rer. diuiſ.* Οἱ τὰ στιπενδιάρια καὶ τριβουτάρια ἔχοντες πάλαι κατὰ συγχώρησιν δήμου ἢ βασιλέως, οὐκ ἦσαν δεσπόται. Ἡ γὰρ δεσποτεία αὐτῶν ἢ παρὰ τῷ δήμῳ, ἢ παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἀλλ' εἶχον τὴν ἐπ' αὐτοῖς χρῆσιν, καὶ ἐπικαρπίαν, καὶ πληρεστάτην κατοχὴν, ὥστε δύνασθαι καὶ ἐφ' ἑτέρων μεταφέρειν, καὶ κληρονόμοις παραπέμπειν. Τῶν γὰρ Ἰταλικῶν ἀγρῶν ἤτοι οἰκιῶν οἱ δεσπόται τὴν δεσποτείαν εἶχον. *Qui olim ex conceſſione populi vel Principis ſtipendiaria vel tributaria praedia habebant, domini non erant: nam dominium illorum erat aut apud populum aut apud principem, ſed vſum & fructum eorum habebant, & pleniſſimam poſſeſſionem, ita vt & transferre poſſent in alios, & ad heredes transmittere. Italicorum autem fundorum domuumque domini dominium habebant.* Itaque non magis vſucapione adquiri poterat praedii prouincialis dominium quam rei comodatae aut praedii fructuarii. Ian Vinc. Grauin *de Leg. XII. Tabul. p.* 3̣7. Res mobiles omnes vſucapi poterant, mancipi aeque ac nec mancipi: atque ita intelligenda illa Vlpiani *Fragm. XIX,* 8. *Vſucapione dominia adipiſcimur tam mancipi rerum, quam nec mancipi.* Cuiac. Paratit. *ad tit. C. de vſucap. transf.*

III. Vt & de vſucapione peregrinis deneganda.

III. Iisdem legibus decemuiralibus denegatum fuerat peregrinis ius vſucapiendi, eamque in rem ita cautum: ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS ESTO. Cicero *de Offic.* I 12. Hoſtis tum erat peregrinus, ceu poſt Ciceronem etiam Caius docet L. 234. *pr. D. de verbor. ſignif.* Et hoc ſenſu Ennius de Scipione Africano:

Hic

Hic est ille situs, cui nemo ciuis neque hostis
Quiuit pro factis reddere operae pretium.

Quum ergo vsucapio esset modus adquirendi iuris ciuilis: non magis communis ea cum ciuibus erat peregrinis, quam mancipatio aut in iure cessio. Videtur tamen postea hoc ius communicatum esse cum Latinis Iunianis, iisque peregrinis, quibus commercium datum erat. Nam hos etiam mancipationis ius habuisse, patet ex Vlpiani *Fragm.* XIX, 4. Post constitutionem Antonini Caracallae, ciuitatemque cum omnibus ingenuis communicatam non superfuit Latinitatis illius vsus, superfuit tamen peregrinitas, vnde & post ea tempora cum multis peregrinis & barbaris ius nexus, hereditatum, vsucapionis communicari consueuit. Ezech. Spanh. *Orb. Rom. Exerc.* II, 13. *sequent.*

IV. Lex Atinia de vsucapione rerum furtiuarum.

IV. Quod vero Lex XII. Tabularum rerum furtiuarum vsucapionem inhibuit, id de ipso tantum fure videtur intellectum, vsque ad legem ATINIAM, qua primum cautum, *vt quod subreptum esset, eius rei aeterna esset auctoritas, nisi si in eius, cui subreptum esset, potestatem reuertisset.* Ita Gell. *Noct. Att.* XVII, 7. Paullus. *L.* 4. §. 6. *D de vsurp. & vsucap.* Iulianus *L.* 33. *pr. D. eod.* Incerta est legis aetas, nisi quod ante Scaeuolam, Brutum, & Manilium vt & P. Nigidium latam fuisse ex Gellio constat. Praeterea iam Cicero *Verrin.* III. eius meminit. Vnde non admodum a veritate abludere videtur coniectura Steph. Vin. Pighii, *Annal* T. II p 255. legem hanc A. V. C. IↃLVI. Caio Cornelio Ce-

thego & Q. Minutio Rufo coss. a C. Atinio Labeone Tribuno plebis latam, existimantis. Exstat Andr. Puluaei *liber singularis ad legem Atiniam, seu de rei furtiuae prohibita alienatione* qui editus Venetiis, MDLXXXV. postea in *Oceano Iuris* vel *tractatu tractatuum Tom.* XVII *Vol.* XXIV. p. 216. locum obtinuit.

V. Leges Iulia & Plautia de vsucapione rerum vi possessarum.

V. Sequutae sunt leges IVLIA & PLAVTIA (*b*) de vsucapionibus, aut potius de vi publica & priuata, quibus ad res vi possessas prolatum est, quod de furtiuis statuerat lex Atinia. Cautum enim his legibus fuerat, vt res vi possessae vsucapi haut possent, longo quantumuis tempore, nisi reditu ad verum dominum vitium exuissent. *L.* 33. §. 2. *D. de vsurp. & vsucap.* Legis PLAVTIAE vel PLOTIAE iam meminerunt Coelius ad Ciceronem *Epist. ad Fam.* VIII, 8. & ipse Cicero *ad Att. Epist* IV, 16. *pro Caecin. cap.* XXVI. *pro Milon* XIII. nec non Sallust. *de Bello Catilin. cap.* XXXI. eaque lata est A. V. C. IↃCLXIV. Cn. Pompeio Strabone & L. Porcio Catone Coss. a M. Plautio Tribuno plebis, vt luculenter ostendit Steph. Vin. Pigh. *Ann. T.* III. p. 228. Iulia vero, vt recte obseruat Hotomanus *de Legib. p.* 77. non alia est ac illa, quam de vi publica & priuata tulit Augustus. Et

(*b*) Iura nostra de his legibus tamquam de vna loquuntur. Legem *Plautiam* & *Iuliam* commemorant Iulianus *d. L.* 33. §. 2. D *de vsurp. & vsuc.* & Tribonianus §. 2. *Inst. h. t.* Sed diuersas fuisse leges *Iuliam* & *Plautiam* vel *Plotiam*, hancque illa multo esse antiquiorem certissimum est, ac paullo post demonstrabitur.

(*c*)

Et quia in illam procul dubio & Plautia migrauit, inualuit, vt iuncto nomine diceretur Iulia & Plotia, quemadmodum *Iuliae & Papiae* vocabulum duas diuersas leges coniungit.

VI. His attexenda lex SCRIBONIA, quae & ipsa ad vsucapionem pertinuit. Eam aliqui Coelio Curioni, Tribuno plebis: alii, & in his Galuan *de vsufr. cap XII.* L. Scribonio Liboni, qui anno IↃCCXXI cum M Antonio consulatum gessit; alii denique, & maxime Raeuardus *ad Leg. Scribon.* I. *p.* 794. huius nepoti L. Scribonio Liboni tribuunt, quem Tiberii temporibus cum Sisenna Tauro consulem fuisse, ex Dione Cass. LVII. p. 701. adparet. Cuius legis sensus vt eo expeditior sit, notandum est, antiquissimis temporibus seruitutes vsucapi haut potuisse. Quum enim possessionem requireret vsucapio, *L.* 25. *D. de vsurp.* quae in seruitutibus, vtpote incorporalibus, locum non habere videbatur; *L.* 32. *f. D. de seru. vrb. praed. & L.* 43. *D. de adquir rer. dom.* factum est, vt nec vsucapi posse crederentur, maxime quum in duodecim tabulis nihil esset de rerum incorporalium vsucapione statutum, *L.* 14. *pr D. de seruitut.* & praeterea vsucapio sit modus adquirendi dominium, seruitutis autem dominium nullum esse posset. Ast licet non esset seruitutum possessio: erat tamen earumdem vsus, quem deinde prudentes quasi pro possessione acceperunt, adeoque interpretatione sua etiam seruitutum, saltim rusticarum, vsucapionem inuexerunt. Clarissime hoc elucet ex verbis Ciceronis *pro A. Caecin.* XXVI. *Aquaeductus, haustus, iter, actus, a*

VI. Lex Scribonia de seruitutibus non vsucapiendis.

patre; sed rata auctoritas harum rerum omnium a iure ciuili sumitur. Quum vero haec quasi vsucapio seruitutum a prudentibus inuecta a veteris iurisprudentiae principiis videretur abhorrere: lata demum est lex Scribonia, qua seruitutum vsucapio penitus sublata est *L.* 4. §. *vlt. D. de vsurp. & vsuc.* Neque dubium est, quin ea lex ad omnes in vniuersum seruitutes pertinuerit; siquidem hoc ius vsitatum fuisse generaliter, scribit Vlpianus. *L.* 10. §. 1. *D. de vsurp. & vsucap.* Attamen etiam post hanc legem is qui longo tempore non vi, clam, vel precario vsus erat seruitute, vtili actione a praetore adiuuabatur. *L.* 10. *D. de seruit. vind.* Demum & Iustinianus legem Scriboniam satis aperte sustulit, & seruitutum quoque omniumque rerum incorporalium praescriptionem admisit *L. vlt. C. de praescript. long. temp.* Conf. Raeuard. *l. c.* Ant. Schulting. *Iurisp. vet. anteiust. p.* 256. *sequ.*

VII. Longa possessione capio rerum immobilium inuenta.

VII. Hactenus de vsucapione, cui leges decemuirales, vt dixi, in rebus mobilibus anni, in fundis biennii spatium praefinierant Quandoquidem enim tunc ciuitate agrisque perpetuo ciues detinebantur, rariusque relicto natali solo Italia egredi consueuerant: tam breue temporis spatium rebus vsu adquirendis, habita inter praesentes & absentes nulla distinctione, sufficere credebatur. Iac. Raeuard. *Tribon. IV. p.* 772. Quum vero sensim Romani longe lateque proferrent imperii fines, partim edictis, partim principum constitutionibus in eius, quod lege antiqua rebus immobilibus vsu adquirendis datum fuerat, spacii locum eatenus lon-

longius temporis interuallum ſurrogari coepit, vt vbi vſucapio ceſſaret, veluti in praediis prouincialibus, praeſcriptione ſaltim hoc ius poſſet adquiri. §. 2. *Inſt. de vſuc.* Vnde res immobiles prouinciales non biennio, ſed longo tempore vſu adquirebantur, id eſt, vt Paullus *Recept. Sent. V*, 2. 3. interpretatur, *inter praeſentes decennii, inter abſentes vicennii ſpatio continuo.* Quum vero antiqua illa ac decemuiralis adquiſitio vſucapio diceretur: noua haec dicta eſt LONGA POSSESSIONE CAPIO. L. 4. *fin. D. pro emt.* L. *vlt eod.* vel LONGAE POSSESSIONIS PRAEROGATIVA. L. 5. *D. de itin. actuque priu.*

VIII Qua in re vero ab vſucapione diſtincta fuerit illa longa poſſeſſione capio, luculenter ſuo more oſtendit Iac. Raeuard *Tribon.* VIII. *ſequ.* p. 776. Illa ciuilis erat, haec partim ciuilis partim honoraria. Illa exiguo; haec longiore tempore conſtabat. In illa nulla abſentiae praeſentiaeue ratio habebatur: in hac multum intererat, praeſentium an abſentium ius excludendum eſſet. In illa tempus ſemper certum erat: in hac nonnumquam incertum, quoties ſcilicet quis titulum probare non poterat. Tum enim requirebatur vetuſtas, cuius origo excederet memoriam, eaque legis vicem tenebat, teſte Vlpiano L. 1. *fin. D. de aqua & aqu. pluu arcend.* Denique quum vſucapio rerum immobilium tantum in Italico ſolo procederet: *princip. Inſt. de vſucap.* longa poſſeſſione fundi tam prouinciales quam Italici iuris capi poterant, vt erudite demonſtrant Theophilus *pr. Inſt.*

VIII. Differentiae inter vſucapionem & longa poſſeſſione capionem.

 h. t.

h. t. & Iac. Raeuard. *Tribon. X. p. 781. sequ.*

IX. Iustiniani constitutio.

IX. Sed Iustinianus L. *vn. C. de vsucap. transf.* vsucapionem rerum immobilium & longi temporis praescriptionem in vnam veluti massam conflauit resque mobiles triennio, immobiles inter praesentes decennio, inter absentes vicennio vsucapi voluit. Negat Raeuardus, eius rei iustam rationem habuisse Imperatorem, quia haec omnia, quae de vsucapione rerum immobilium sanxit, iamdudum ante eius tempora Praetorum edictis Principumque constitutionibus fuerint inuecta. Quare & hic Iustiniani prudentiam legislatoriam requirit in *Tribon.* X. p. 781. Sed ea de re alibi erit dicendi locus.

X. Quid vsurpatio?

X. Ceterum quum tempus in vsucapionibus deberet esse continuum: interruptio illius dicebatur VSVRPATIO. L. 2. *&* L. 5. *D. de de vsurp.* & de hac re egit Appii Claudii liber de vsurpationibus, cuius meminit Pompon. L. 2. §. *36. D. de orig. iur.* Sunt tamen & aliae huius vocis significationes. Sic vsurpari dicitur seruitus, quae vtendo retinetur. L. *6.* §. 1. L. 8 *fin. L. 9.* L. 16. *D. si seru. vind.* Immo & vsurpata dicitur seruitus, quae amissa vsu iterum acquisita est. L. 40. §. 1. *D. ex quib. caussis mai.* Reliqua, quae ad hunc titulum pertinent, a doctoribus plenius solent inculcari.

TIT. VII.
DE
DONATIONIBVS.

INter modos adquirendi iuris gentium etiam DONA-

DONATIO est. Modis tamen adquirendi ciuilibus eam accensuit Caius, quia tunc ex lege Cincia non valebat donatio, nisi sollemniter & per mancipationem facta. Frid. Brummer. *ad leg. Cinc. cap.* XIII. Quod quamuis mutatum esset tempore Iustiniani: noluit tamen Tribonianus Caii ordinem turbare. Plura hanc in rem diximus in *Additionibus ad Vinn. p.* 253. Hic, quum ritus nonnulli obseruati sint in donationibus, ii paullo accuratius videntur ex antiquitatibus Romanis explicandi.

I. DONATIONES veteri iure in varia genera dispescebantur. Aliae erant *simplices*, aliae *remuneratoriae*. Illae iterum vel *mortis causa*, vel *inter viuos* fiebant; ad posterius genus etiam donationes *propter nuptias* referendae. I. Donationes quotuplices.

II. DONATIONES, quae ob caussam fiebant MVNERA; reliquae generatim DONA (a) adpellatae sunt Corn. Fronto *de Differ. verb. p* 1331. MVNVS, *quod amicus vel cliens, vel libertus officii causa mittunt. Possunt & illa nihilominus* DONA *dici, quae donant pauperibus diuites vel potentes. Illud quoque donum putandum est, quod militibus donatur in castris, vt corona vallaris.* Clarius Vlpianus L. 194. *D. de verb. sign. Inter* DONVM & MVNVS *hoc interest, quod inter genus & speciem: nam genus esse* donum, *Labeo a donando dictum*; munus *speciem. Nam* munus *esse donum* II. Differentia doni & muneris.

cum

(a) Vix ergo locum habet obseruatio Agraetii apud Dionys. Gothofr. *Vet. Gramm. p.* 1348. *Donum dantis est, munus accipientis: illud a dando, hoc a muniendo vel mouendo dicitur.*

cum caussa, vt puta natalitium, nuptialitium. Et Marcianus L. 214. *D. eod.* MVNVS *proprie est, quod necessarie obimus, lege, more, imperioue eius, qui iubendi habet potestatem.* DONA *autem proprie sunt quae nulla necessitate iuris, officii, sed sponte praestantur, quae si non praestentur, nulla reprehensio est, & si praestentur plerumque laus inest.* Vbi adde, quae notat Io. Goeddeus.

III. Dona & munera Romae frequentissima.

III. Et initio quidem & munera & dona rara admodum erant in tanta veterum paupertate, etiam inter cognatos & personas coniunctas, vt patet ex *Excerpt. Peirescian p.* 154 vbi Polybias, de rebus Aemiliae matri a P. Scipione donatis agens: τοῦτο δὲ, inquit, πανταχῆ, μὲν ἂν εἰκότως φαίνοιτο καλὸν, ἐν δὲ Ῥώμῃ καὶ θαυμαστόν. ἁπλῶς γὰρ οὐδεὶς οὐδενὶ δίδωσι τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων ἑκὼν οὐδέν. *Atque id, quum vbique praeclarum, tum Romae admirabile videatur esse, quia in vrbe nemo quidquam sponte alteri de suo donat.* Postea crescente luxuria nihil fuit Romanis in donando magnificentius. Munera & dona patronis mittebant clientes & liberti, dominis serui, principibus & magistratibus ciues, amicis amici, cognatis cognati, (b) & quidem variis occasionibus,

(b) De clientum liberalitate erga patronos iam supra Cornelium Frontonem audiuimus. De donis & munusculis, quae liberti praeter operas debebant, videndus Caius *Instit. II,* 9. 4. Quinctilian. *Declam. vlt.* Nec seruos ab illo donandi onere immunes fuisse, docet Terent. *Phorm. I,* 1. *v.* 5. *sequ.* vbi Dauus:

Nam herilem filium eius duxisse audio
Vxorem, ei, credo, munus hoc corraditur.

Quam

nibus, quarum praecipuas hic confiderare operae fuerit pretium.

IV. Praecipue donis & muneribus celebrabantur Kalendae Ianuariae, quibus ftrenae mittebantur vel munufcula, dulcia praefertim, boni ominis cauffa, veluti caricae, id eft, ficus in Caria prouenientes, quarum optimae erant Cauniae. Gronou. *Diatr. in Stat. Papin. Cap.* XIV. p. 77. caryotides, mella, huiusque generis alia, vt a rebus dulcibus dulces anni dies IV. Veluti ftrenae.

Quam inique comparatum eft, hi qui minus habent,
Vt femper aliquid addant ditioribus?
Quod ille vnciatim vix de demenfo fuo,
Suum defraudans genium, comparfit mifer,
Id illa vniuerfum accipiet, haut exiftimans,
Quanto labore partum. Porro autem Geta
Ferietur alio munere, vbi erit puero natalis dies,
Vbi initiabunt: omne hoc mater auferet:
Puer cauffa erit mittundi.

Imperatoribus miffa munera, inprimis Kalendis Ianuariis, patet exemplo Augufti apud Sueton. *Octau.* LVII. Tiberius vero eum donandi morem edicto inhibuit, ftrenasque oblatas refpuit. Dio Caff. LVII. p. 613. Caligula eas fe recepturum, edixit. Suet. *Calig.* XLII. Claudius eas denuo edicto fuftulit. Dio Caff. LX. p. 659. Poftea vix quisquam Imperatorum eiusmodi munufcula refpuit. Magiftratus prouinciales dona & munera non poterant iure recipere; permittebantur tamen iis xeniola. *L. 6 §. 3. D. de off. procof. L. 18. D. de off. praefid.* Vnde mira continentia Ciceronis, qui in prouincia etiam xeniola illa refpuit. Cicero *ad* Attic. *Epift.* V, 10.

dies auſpicarentur. Quam in rem egregia multa habet Ioſ. Scalig. *ad Tibull. lib.* I. Martialis *Epigr.* VIII, 33. v. 11.

Hoc linitur ſputo Iani caryota Kalendis,
Quam fert cum paruo ſordidus aſſe cliens.

Et *Epigr.* XIII, 27.

Aurea porrigitur Iani caryota Kalendis,
Sed tamen hoc munus pauperis eſſe ſolet.

Ditiores aurum & argentum mittebant, praecipue Imperatoribus, vt Auguſto apud Sueton. *Octau.* LVII. Theodoſio & Arcadio apud Symmach. *Epiſt.* X, 28. Sed & aliis occaſionibus, veluti ob victoriam, quinquennalia, decennalia, &c. Imperatoribus offerebantur dona. Et inde eſt *aurum oblatitium*, de quo *L. 5. L. 9. L.* 14. *C. Theod. de Senat. Lib. VI. tit.* 2. id eſt aurum a Senatoribus & viris clariſſimis ſponte promiſſum. Decuriones enim & curiales iis occaſionibus offerebant aurum coronarium, de quo integer titulus eſt in Codice Theod. puta *Libro* XII *tit.* XIII. ad quem praeclare docet Gothofredus, iam libera rep. parta victoria Ducibus triumphaturis offerri conſueuiſſe coronas aliaque munera ad ornandum triumphum, & inde ortum eſſe aurum coronarium, quod a bonis principibus ſaepe remiſſum, a malis reuocatum eſſe copioſe oſtendit. Vide eius *Comment. ad Cod. Theod. Tom.* IV. p. 602. Nec Kalendis tantum Ianuariis, ſed & diebus proxime inſequentibus ſtrenas mittebant. Et inde eſt, quod Feſtus *voce ſtrena p.* 447. hoc munus ita dictum putat, a numero, veluti TRENAM vel *trinam*, quippe quo *ſignificatum ſit, alterum tertiumque venturum ſimilis commodi.*

modi. Sed ſuſtulit illam donandi licentiam Tiberius, edictoque cauit, ne ſtrenarum commercia vltra Kalendas Ianuarias exercerentur. Sueton. *Tiber.* XXXIV.

V. Apophoreta Saturnalia & matronalia.

V. Porro viri Saturnalibus: feminae matronalibus id eſt, Kal. Martiis ſtrenas atque apophoreta dabant & accipiebant. Apophoretorum in Saturnalibus (c) exempla ſunt apud Sueton. *Octau.* LXXV. *Veſp. Cap.* XIV. & Martial. *Epigrammatum libro* XIV. qui totus huc pertinet De matronalibus Tibullus. *Eleg.* III. I. *v.* I.

Martis Romani feſtae venere Kalendae:
Exoriens noſtris hinc fuit annus auis.
Et vaga tunc, certa diſcurrunt vndique pompa
Perque vias vrbis, munera, perque domos.

Et Martialis *Epigr.* X, 24.

Natales mihi Martiae Kalendae,
Lux formoſior omnibus Kalendis,
Qua mittunt mihi munus & puellae
Quinquageſima liba.

Et *Epigr.* V, 84. *v.* 10.

Scis certe, puto, veſtra iam venire
Saturnalia, Martias Kalendas,
Tunc reddam tibi, Galla, quod dediſti.

Vnde eſt, quod Kalendas has Martias Calendas femineas adpellat Iuuenal. *Sat.* IX v. 53. Quum vero multi Saturnalibus auidius a clientibus exigerent munera: Publicia lex lata eſt a Publicio,

(c) Haec apophoreta dicta etiam *ſigillaria.* Sueton. *Claud.* V. Spartian. *Hadr.* XVII. Alias ipſa Saturnalium dierum adpendix dici conſueuit *ſigillaria*, a ſigillis vel paruis imaginibus, quibus pro ſe & ſuis piaculum Saturno faciebant. Macrob. *Sat.* I, 13.

(d)

blicio, Tribuno plebis, vt non nisi cerei ditioribus mitterentur. Macrob. *Saturn.* I, 7. Quae lex eadem videtur cum illa, qua vetitum, ne quis in pecuniam luderet, sponsionemue in ludo, nisi qui virtutis caussa susceptus esset faceret, de qua *L. 3. D. de aleatorib.* Tota enim lex procul dubio fuit sumtuaria.

VI. Munera natalitia.

VI. Solebant & diebus natalibus munera accipere honoratiores atque amici. Martialis *Epigr.* IX, 54.

Natali tibi, Quinte, tuo, dare parua volebam
Munera, tu prohibes, imperiosus homo es.

Et alibi *Lib.* VIII. *epig.* 64. lepide exagitat Clytum, qui vt noua semper munera natalitia auferret, septies octiesue in anno natalem celebrabat. A natalibus diuersa χαρισία, id est sollemne conuiuium, cui tantum cognati intererant litium ponendarum & amoris instaurandi gratia institutum. Val. Max. II, 1. Hic aeque ac in natalibus dabantur munera. Inprimis mittebantur aues, (Martial. *Epigr.* IX, 56.) die natali & annuli, lunulae, aliaque huius generis ad mundum muliebrem pertinentia. Plaut. *Epidic* V. 1. v. 33. Vestis cubitoriae natali suo sibi donatae meminit dispensator Trimalcionis apud Petron. p. 14. vbi conferendae Iani Woweri aliorumque doctissimorum virorum adnotationes, p. 150. ex quibus patet, caenatorias eiusmodi vestes a clientibus mitti consueuisse patronis. Nec modo accipiebant natalibus suis munera, sed & dabant, vt patet ex Inscriptione apud Gruter. p. CCCCXIV, 2.

HIC.

HIC. ARCAE. AVGVSTALIVM. SE. VIVO. HS. XX. DEDIT. VT. EX. REDITV. EIVS. SVMMAE. DIE. NATALI. SVO. IV. KAL. FEBR. PRAESENTES. VESCERENTVR. ET. OB. DEDICATIONEM. STATVAE. DECVRIONIBVS. ET. SEVIRIS. ET. IVNENIBVS. SPORTVLAS. ET. POPVLO. EPVLVM. ET. OLEVM. EADEM. DIE. DEDIT.

Et p. DLXXI, 1. alius municipio HS LXV. legat. VT. EX. REDITV. EIVS. SVMMAE. QVOTANNIS. VIII. ID. NOVEMBRIS. NATALE. SVO. MVNICIP. EPVLVM. ET. CRVST. ET. MVLSVM. DARETVR.

VII. Die octauo a natali puellae; nono pueri lustrabantur, accipiebantque nomina Festus *voce lustrici p. 507. Lustrici dies infantium adpellantur puellarum octauus, puerorum nonus, quia his lustrantur, atque eis nomina imponuntur.* Addi possunt Macrob. *Saturn.* I, 16. Plutarch. *Quaest. Rom. p.* 288. Vnde hi *dies nominum* adpellantur apud Vlpian. *Fragm. tit. XV.* Ita enim ibi legendum esse pro *nonum diem*, ex codice Tiliano ostendit Em. Merill. *Obs.* II, 33. Fiebat haec *lustratio* vel vti Terent. *Phorm.* I, 1. vocat, *initiatio*, impositioque nominum variis adhibitis sollemnitatibus. Expiatum enim infantem, & aduersus fascinum probe praemunitum, eximebant cunis, & per aedes ditissimorum ciuium boni ominis caussa, nec non ob religionem per Deorum Dearumque templa circumferebant.

VII. Itemque diebus lustricis missa.

bant Perſ. *Sat.* II. v. 31. Suet. *Calig. cap.* XXV. *Ner. Cap.* VI. Hinc porro nomen accipiebat infans & vocabantur ad epulum propinqui: Iul. Capitolin. *Clod. Albin.* IV. & denique intra trigeſimum a natiuitate diem profeſſio natalitia ad acta fiebat. Ita enim intelligendum eſſe locum Iulii Capitol. *in vit. Marc. cap. IX.* oſtendimus in *Comment. ad L. Iul. & Pap. II.* 14 *p* 266. Tunc ergo dona & munera mittebantur infanti eiusue matri, idque eſt, quod ſignificat Terent. *Phorm. I,* 1. *v.* 13.

Ferietur alio munere, vbi erit puero natalis dies
Vbi INITIABVNT : *omne hoc mater auferet:*
Puer cauſſa erit mittundi.

VIII. Nuptialia dona.

VIII. Nec praetermittenda munera nuptialia. Neque enim temere quisquam conuiuiis nuptialibus intererat, quin munuſculo ſponſo ſponſaeque oblato beneuolentiam teſtaretur. Et haec ſunt *nuptialia munera,* (d) quorum mentio fit apud iureconſultos. *L.* 1. §. 5. *D. de tut. & rat. diſtrah. L.* 13. § 2. *D. de adminiſtr. tut.* Quae tam nonnunquam magna erant, vt ſponſae vel ad dotem ſufficerent. Quinctiliani ſane filiae Nonio Celeri nubenti L millia numûm contulit Plinius. Vid. *Epiſt.* VI, 32.

IX. Xenia hoſpitibus miſſa aliæque liberalitatis exempla.

IX. Liberalitatem non minorem oſtentabant, in donandis hoſpitibus. His miſſa munera

(d) Item *munera nuptalicia L.* 194. *D. de Verbor. ſign.* Apud Ciceron. *pro A. Cluentio VI. IX.* & Apulei. *de aſino aureo VI.* nuptialia dona paullo aliter accipiuntur, pro muneribus, quae ante contractas nuptias mulieri a viro offerebantur.

(e)

nera XENIA κατ' ἐξοχὴν adpellata ſunt. Plin. *Epiſt. VI, 31. Summo die, abeuntibus nobis xenia ſunt miſſa.* Sed ſaepe diuites ac potentiam adfectantes, donis plane priuati ſortem transgreſſis, plebeiorum animos, liberalitatisque laudem ſibi conciliare ſtudebant. Exemplo eſſe poteſt Plinius, qui Curiano, Gratillae filio, legatum remiſit, Plin. *Epiſt.* V, 1. Voconio Firmo cenſum equeſtrem ſuppleuit, Id. *Epiſt.* 1. 19. Martialem viatico iuuit, idem *Epiſt.* III, 21. Artemidoro philoſopho, vrbe excedere iuſſo ſub Domitiano, pecuniam, qua opus erat, a locupletibus negatam, ipſe mutuatus gratuitam dedit, Id. *Epiſt.* III, 11. Caluinae patris debita remiſit. Id. *Epiſt.* II, 4. Vt alia ſtupenda prorſus liberalitatis exempla praetermittamus.

X. Legis Cinciae de donis & muneribus caput primum.

X. Et olim quidem libere quisque donare poterat, quantum vellet. At poſtea A. V. C. IↃXLIX. a M. Cincio Alimento, Tribuno plebis, lata eſt lex CINCIA, quam & MVNERALEM vocat Plautus apud Feſtum *voce muneralis. p.* 323. Eius primo capite cautum, ne quis ob cauſam orandam donum munusue caperet. Vid. Cic. *Epiſt. ad Attic. I. vlt. Tacit. Annal.* XI, 5. XIII, 42. Quum enim inſtituto iure patronatus, de quo ſupra *Lib. I. Tit. II. num.* XXIX patroni pro clientibus gratis poſtularent: hi gratum animum oſtenſuri patronis Kalendis Ianuariis, Saturnalibus, natalibus, varia xeniola, ſtrenas & munuſcula offerebant, quae deinde a rabulis in debiti neceſſitatem transformata, adeo plebem premebant, vt patriciis veluti ſtipendiaria viderentur. Hinc veterem morem reduxit Cincius.

cius. Vid. Fridr. Brummeri V. C. *Comment. ad Leg. Cinc.* III. *sequ.*

XI. Variae huius legis relationes & mutationes.

XI. Paullo post ea lex obsoleuit. Contemtu tamen oppressam renouauit Augustus Imperator, poenamque quadrupli adiecit. Iterum desuetudine abolitam, quum reuocari non posset, Claudius ita temperauit, vt ne oratores vltra dena sestertiûm caperent. Tacit. *Ann.* XI, 5. Sub Nerone lex iterum pristino vigori reddita, at sub finem eius imperii, vel certe paullo post, constitutio Claudii renouata. Addidit Traianus SC. vt omnes litigantes iurarent, antequam agerent, nihil se ob aduocationem cuiquam dedisse, promisisse, cauisse: peractis vero caussis, non nisi dena sestertiûm dare liceret. Post ea tempora adeo exspirauit lex ista, vt honorario aduocatorum tantum non sordidum mercedis nomen obueniret, neque dubitarent iureconsulti statuere, locationem conductionem intercedere inter aduocatum & clientem *L.* 38 §. 1. *D. locati L. vlt. C. de condict. ob causs. dat.* Immo iam ante multae fraudes huic legi factae erant per xenia, strenas, natalitia, captationes vltimarum voluntatum, palmaria, redemtiones litium, aliasque huiusmodi artes, quas erudite, vt solet, explicat laudatissimus Brummerus. *l. c.*

XII. Eiusdem legis caput aliud.

XII. Alio eiusdem legis capite cohibebantur donationes intra certam summam, quae tamen hodie ignota est: (*e*) neque licebat cuiquam

(*e*) Quanta fuerit haec summa, nondum constat. Franc. Hotomanus *de Donat*, IX. negat, quemquam potuisse donare

quam plus donare, quam lex permiserat, nisi donatio vel publica esset, vel remuneratoria, vel cognatis personisque coniunctis facta. Si plus donatum fuerat: non tota donatio, sed qua legimum modum superabat rescindebatur; (f) si acu rem tetigit Brummerus *ad* Leg. *Cinc.* XII.

XIII.

donare vltra dodrantem bonorum. Sed id nullo fundamento dici ostendit Brummer. ad *L. Cinc. XII.* Alii ducentos tantum aureos donari potuisse, existimant, *L.* 34. *C. de donat.* Sed nec hoc certius videtur, istam legem de lege Cincia loqui nec recte infertur, quia donationes cc aureos excedentes ea lege iubentur insinuari, ideo eas lege Cincia fuisse prohibitas. Maximarum sane donationum exempla exstant apud Plin. *Epist.* VI, 25. & 32. II, 4. VIII, 14. I, 19. Vnde satis magnam oportet fuisse summam hac lege praefinitam. Schulting. *ad Vlpian. p* 561. *seq.*

(*f*) Ita Brummerus ob Vlpiani locum, qui exstat *Fragm. I*, 1. *Imperfecta lex est, veluti Cincia, quae supra certum modum donari prohibet, exceptis quibusdam cognatis, sed si plus donatum sit, donationem non rescindit* Vnde colligit vir doctissimus, donationem ex hac lege pro parte, qua modum excedebat, fuisse rescissam. Enimuero sic perfecta fuisset lex Cincia. Rectius itaque dixeris, ex lege Cincia donationem etiam immodicam ipso iure valuisse, exceptionem tamen datam fuisse ei, qui conueniebatur ex sua liberalitate vltra modum a lege definitum, *L.* 21. §. 1. *L.* 24 *D. de donat.* *L* 5. §. 2. *&* 5. *D de doli mal. & met. except.* quae exceptio etiam fideiussori proderat *L* 24 *D. de donat.* Prodita quoque fuisse videtur actio rescissoria, qua rescindebatur, quod fuerat vltra modum donatum. *L.* 21 §. 1. *D. eod.* Quibus remediis non fuisset opus, si ipsa lege Cincia irritum fuisset, quod erat vltra modum legitimum donatum. Vid. Ant. Schulting. *ad* Vlpian. *l. c. p. m.* 562.

XIII. Caput tertium eiusdem legis.

XIII. Alio huius legis capite cautum fuerat, vt in donatione, quibusque perſonis facta, mancipatio traditioue interueniret, exceptis donationibus conditionalibus & mortis cauſſa factis. Brummerus *ad Leg. Cinc.* XIV. Exempla exſtant in marmoribus Gruterianis, quae egregie illuſtrat idem Brummerus.

XIV. Variae horum capitum relationes & mutationes.

XIV. Acceſſerunt poſtea varia SC. variaeque conſtitutiones, quibus legi Cinciae ſubinde vel obrogatum vel derogatum eſt. Sic poſtea inualuit, vt inter perſonas coniunctas donatio valeret, quibuscumque verbis facta, etiamſi nulla interceſſiſſet mancipatio. Paull. *Sent. Recept.* IV, 1. 11. & V, 11, 4. idque introductum eſt conſtitutione D. Pii, cuius mentio fit *L.* 4. *C. Theod. de donat.* Sane ante haec tempora etiam cognati, perſonaeque coniunctae in donationibus ius commune, hoc eſt, legem Cinciam ſequebantur, vt patet exemplo matris Voconii Romani, quae donationem ſeſtertii quadringenties, non prius legitime peregiſſe videbatur, quam fundos emancipaſſet teſte Plin *Epiſt.* X, 3. Brummer *ad L. Cinc.* XIII. Idem D Pius primus vetuit, ne poſſet donatarius vlterius conueniri, quam in quantum facere poſſet. *L.* 20. *L.* 41. §. *vlt. ff. de re iud. L.* 28. *ff. de R. I.* Sic & miles donare non poterat *focariae L.* 2. *C. de donat. int. vir. & vx.* immo nec heredem illam inſtituere, vt vulgo colligunt ex *L.* 14. *D. de his quae vt indign.* Aliud tamen adparet ex marmore apud Grut. *Inſcr.* p. MCVII. 3. D. M. M. AVRELI VITALIS MILITIS CL. PR. ANTONINIAN. RAVENN. NATIONE

NE PANN. III. PROVIDENTIA STIP. XXVIII. VALERIA FAVSTINA FOCARIA ET HERES EIVS BENE MERENTI POSVIT. Conf. Merill. *Obseru. Lib.* VIII, 32. p. 124. Ipsine legi Cinciae, an Principum constitutionibus id debeatur, quod ei, qui aliquem a latronibus vel hostibus eripuerat, in infinitum donare liceret, dummodo donatio, & non merces laboris adpellaretur, non facile dixeris. Exstat eiusmodi exceptio apud Paullum *Recept. Sent.* V, 11, 6. & verbis nescio qua ratione immutatis *L. penult.* §. *vlt. D. de donat.*

XV. In donationibus res singulae nominari debebant.

XV. Inualuerat etiam, vt donatio fieri non posset verbis generalioribus, sed singulae res, quas quis esset donaturus, enumerari deberent. *L.* 1. *Cod. Hermog. de donat.* Ex quo patet, aeuo adhuc Diocletiani hoc ius obtinuisse. Ita enim ibi Diocletianus & Maxim. Augusti: *Non est iuris incerti,* (in emancipatum donatione aliquid transferri non posse,) *si generaliter eidem partem tertiam bonorum donasti, quia gen raliter bonorum portio donari non potest. quum singulae res nominari debeant, quae donatione, mancipatione, vel in iure cessione transferuntur.* Scilicet quia in donatione requirebatur mancipatio: haec fieri non aliter poterat, nisi per adprehensionem rei. Vnde Vlpian. *Fragm. XIX*, 6. *Res mobiles non plures mancipari possunt quam quae manu capi possunt: immobiles autem etiam plures simul.* At secus tamen se res habebat inter patrem & filium suum, cui partem bonorum donare licebat. Idque patet ex inscriptione apud Gruterum, p. ↄↄcccLXXX, 3. qua pater liberis omnibus bonis cedit:

MARVLLO. ANTIOCHENO.
HELENAE. TERTVLLIANAE. P. MA-
RVL. PAT.
VIVENS. BONIS CESSIT.
PARTE. SIBI. QVOAD. VIXER. RE-
TENTA.

Vid. V. C. Schulting. *Not. ad Cod. Hermog. p. m. 713. sequ.*

XVI. Donatio facta a parentibus.

XVI. Quae filiis suis donabant parentes, magis destinata videbantur voluntate paterna, quam donata. *L. 11. C. h t.* Hinc requirebatur, vt pater in ea voluntate perseuerans decesserit. Paull. *Rec. Sent.* V, 11, 3. Tamen ne sic quidem rata erat donatio, ita, vt res donata posset a filio vsucapi, nisi eadem res arbitrio familiae erciscundae esset adiudicata. *L. 18. C. famil. ercisc.* Vnde & parentes praelegare solebant liberis, quae viui donauerant. Vid. Plin. *Hist. Nat.* XXXIII, 2. At nouissimo iure id quoque mutatum est *L. 25. C. de Donat. inter vir. & vx.*

XVII. Insinuatio ad acta introducta a Constantino Chloro, postea subinde mutata.

XVII. Aliam mutationem ius istud subiit tempore Constantini Chlori, qui omnes donationes in scriptis fieri, actisque insinuari iussit. Eius deinde constitutionem confirmauit filius Constantinus Magnus. *L. 1. C Theod. de sponsal.* Postea Theodosius & Valentinianus, non modo scripturam remiserunt, sed & insinuationem, si donum ducentos aureos non excederet. *L. 29. C. h. t.* Iidem principes etiam secundum caput legis CINCIAE de certa donationis summa sustulisse dicuntur. (g) Ast Iustinianus sum-

(g) Ita Brummerus V. C. *ad Leg. Cinc.* XIII. qui id colligit

ſummam actis inſinuandam primo ad trecentos, mox ad quingentos aureos extendit, exceptis quibusdam donationum ſpeciebus. *L.* 34. *L.* 37. *C. eod.* Conf. Brummer. *ad Leg. Cinc. XII. ſequ.* inter quas & remuneratoriam eſſe, docet Cuiac. *Obſ.* XXVII, 40. Videtur tamen etiam Iuſtini tempore ſaepe ſcriptura adhibita, vt docet fragmentum vetuſtae donationis, Iuſtini aeuo, Maximo conſulatum gerente, factae, quod recenſet Barn. Briſſon. *de Formul.* VI. p. 558.

XVIII. Ad donationes propter nuptias quod attinet, earum naturam ſatis accurate exponit imperator § 3. *Inſt. h. t.* Alias quidem inter virum & vxorem conſtante matrimonio donatio non valebat, niſi certis ex cauſſis, veluti mortis cauſſa, ſerui manumittendi gratia &c. Eamdem prohibitionem conſtitutione ſua confirmauerat Antoninus Imperator, *(h) L.* 42. *D. de donat. inter vir. & vxor*, qui tamen & ideo mulieri donare permiſerat, vt vir ab Imperatore lato clauo, *(i)* vel equo publico, *(k)* ſimiliue ho- XVIII. Donatio propter nuptias.

git ex *L. vlt. C. Theod. de ſponſ.* Sed ibi tantum de donatione propter nuptias agitur, oſtenditurque, quaenam ſit inſinuanda.

(*h*) Lex haec eſt ex Caii Commentariis ad Edictum deſumta, adeoque intelligi non poteſt Antoninus Caracalla, vt exiſtimat Lud. Charondas *ad* Vlpian. *l. c.* cuius ad tempora Caius non peruenit, ſed Antoninus Pius. Vid. Guil. Grot. *de vit. Iureconſ.* II, 7.

(*i*) Id eſt, dignitate ſenatoria, cuius inſigne erat latus clauus. Vid. *Graeu. Praef. Tomi VI. Theſaur. Antiqu. Rom.*

(*k*) Id eſt, dignitate equeſtri. Ita explicat etiam Caius *L. 42. D. de donat. inter vir. & vx.* (*l*)

honore ornaretur. Vlpian. *Fragm VIII*, 1. Paull. *Recept. Sent. II*, 23. Quod, vel ideo prouiſum, aiunt, vt ne coniuges ob mutuum amorem ſe inuicem ſpoliarent, vt ait Vlpianus L. 1. *D. de donat. inter. vir. & vxor.* vel, ne bonorum, quae inter eos quaſi communia eſſe debebant, ſocietas leuiſſimi munuſculi acceptatione tolleretur, vt exiſtimat Plutarch. *Quaeſt. Rom. p.* 265. (*l*) & *Coniugal. praecept. p.* 143. *Tom. II. Operum.* Sed haec omnia intelligenda de donationibus ſtante matrimonio factis. Alia erat ratio donationis propter nuptias, id eſt, conſtitutionis pecuniae, qua mulieri praeſtabatur ſecuritas dotis, vt, ſi de hac periclitaretur, aliquid vice dotis diſſipatae haberet. §. 3. *Inſt. de donat.* Ea quum initio donatio ante nuptias vocaretur, eo quod tantum ante matrimonium impletum fieret; poſtea D. Iuſtini conſtitutione permiſſum eſt, vt tam ante, quam poſt nuptias conſtitui vel

(*l*) Rationes alias ſuppeditant, *L. 2. & L. 3. eod.* Sed nulla tamen harum genuina eſſe & ad prohibitionis huius originem pertinere videtur. Vera cauſa ex principiis iurisprudentiae veteris deriuanda, ſecundum quae vir & vxor pro vna perſona habebantur, non ſecus ac pater & filia familias. Quemadmodum ergo inter hos donatio non valebat, niſi pater donans in ea voluntate perſeuerans deceſſiſſet: ita non magis valida erat donatio inter virum & vxorem, quae in manum conuenerat. Barn. Briſſon. *de Ritu. Nuptiar. p.* 214. Poſtea quum raro vxores in manum conuenirent, & tamen poſteriores Imperatores ius vetus conſtitutionibus ſuis firmarent: ICti alias rationes excogitandas putarunt, quamuis ſibi ipſi non ſatis conſtent.

(m)

vel augeri posset, quumque iam nomen antiquum inconcinnum videretur: Iustiniani iussu Donatio propter nuptias vocari coepit. §. 3. *Inst. h. t.* L. *vlt. C. de donat. propter. nupt.* Graecis est ἀντιφέρνα, ad quam proxime accedunt θεώρητρον & ὑπόβολον, quorum illud est, quod ob dotis quantitatem, quum soluto matrimonio dos repetitur, huic subiicitur, & veluti sub dote, quae in maiorem quantitatem excrescit tanquam minus & infirmius ponitur: Harmenop. IV, 10, 1. hoc autem quod virgini, non viduae datur, διὰ τὴν τιμὴν τῆς παρθενίας, *in honorem virginitatis.* Id. *Promtuar.* V, 5, 7. Vnde hoc cum veterum ἀνακαλυπτηρίῳ non male comparat Dionys. Gothofredus. Similis quoque est theoretro Germanorum *morgengaba* vti & *incrementum dotis* ibidem passim receptum. Erat autem *Theoretri* quantitas in singulas libras dotis semiaureus: Harmenop. *ib.* §. 9. & hypoboli apud veteres dotis dimidia pars, postea pro libra librae triens. Idem §. 4. Videtur res pactis definita, eoque pertinere puto instrumenta ὑποβολικὰ apud Sidon. Apollin. *Epist.* VII. & συμφωνηθὲν ὑπόβολον, *pactum hypobolum* apud Harmenop. IV, 10, 7.

XIX. Quemadmodum vero donationes inter viuos sua natura erant irreuocabiles, nisi ob certas caussas, quas iureconsulti exponunt: ita semper reuocari poterant donationes MORTIS CAVSSA factae, morte non sequuta sed & hic ad formulas erat respiciendum Poterat enim etiam sic mortis caussa donari: VT NVLLO CASV EIVS REPETITIO ESSET, XIX. Donatio mortis caussa.

SET, id eſt, ne ſi conualuiſſet quidem donator, & tunc credebatur inter viuos donatum. L. 27. *D. de mort. cauſſ. don.* Plures formulas in huiusmodi donationibus vſurpatas accurate ſuo more collegit Barn. Briſſon. *de Form.* VII. *p.* 690.

XX. Leges adiectae donationibus.

XX. Poſtremo & hoc monendum videtur, donationibus conſueuiſſe varias conditiones ac leges adiici, vt non modo ex multis iuris noſtri fragmentis conſtat, quae idem collegit Briſſon. *de Form.* IV. p. 557. verum etiam ex Plauti *Aſin.* IV, 1. vbi ſcitum & elegans exſtat ſyngraphi inter adoleſcentem, amicam & lenonem conſcripti exemplum in quo plurimae leges viginti minarum donationi adiiciuntur. Immo & lapides exſtant, in quibus curiis vel integris corporibus donationes fiunt, certis adiectis legibus, veluti VT QVOTANNIS NATALI SVO SPORTVLAE VIRITIM DIVIDANTVR vel VT LARGIVS ROSAE ET ESCAE PATRONO SVO ET QVANDOQVE SIBI PONERENTVR, & quae ſunt huius generis aliae. Briſſon. *l. c.*

TIT. VIII.

QVIBVS ALIENARE LICET, VEL NON.

Coniunctim hoc titulo exhibet Imperator, quae dici poterant de iis, quae vel non alienari poterant a dominis, vel alienari a non dominis. Nos ſingula ex antiquitatibus Romanis illuſtrabimus.

I. A marito alienari non poterat fundus dotalis, quamuis alias eius esset dominus *pr. Inst. h. t.* Ad quae rectius intelligenda monere nonnulla licebit de dotium origine & natura, maxime quum haec materia in Institutionibus plane praetermissa sit a Triboniano.

I. Fundus dotalis alienari non poterat a marito.

II. Dotes quo fine olim inter mortales constitutae sint, a nemine, quod sciam accuratius ostensum est, quam a Iac. Perizonio V. C. in *Dissert. ad Leg. Vocon. p. 113. sequ.* Quemadmodum scilicet filii apud plerasque gentes in domo paterna manebant, domini ac heredes omnium quae parentes reliquissent, bonorum futuri: ita filiae contra per nuptias in perpertuum dimittebantur e domo paterna; atque hinc innuptae debebant ex bonis paternis ali, nuptae vero instrui dote, ne plane exsortes essent paternae hereditatis. Apud plerasque tamen gentes dotem maritus vxori, non vxor marito offerebat. Ista sane consuetudo viguit inter Germanos, teste Tacito *de Mor. Germ. Cap.* XVIII. Assyrios, teste Aelian. *Hist. Var.* IV, 1. Babylonios, teste Herodot. I, 196. & Armenios, ceu patet ex *Nou.* XXI. Sed diutissime permansit apud Germanos, eiusdemque originis gentes, ceu ex multis medii aeui testimoniis & diplomatibus alio loco probauimus.

II. Dotium origo & natura apud alias gentes.

III. Communis hic mos erat omnibus fere gentibus, praeterquam Romanis, qui dotem dabant filiabus, (a) etiamsi easdem ad aequas he-

III. Vt & apud Romanos.

(a) Dos illa Romanarum mulierum veluti complementum pretii erat, quo mulieres sibi viros coemebant, & hinc

hereditatis partes admitterent. Tam necessariae enim Romanis videbantur dotes, vt vel his solis se a concubinis seiungerent matronae. Hinc apud Plaut. *Trin.* III, 2. v. 63. adolescens:

Sed vt inops, infamis ne sim, ne mihi hanc famam differant,
Me germanam meam sororem in concubinatum tibi
Sic sine dote dedisse magis, quam in matrimonium.

Conf. Id. *Act.* III. *Scen.* III. v. 3. Postea tamen, lata lege Voconia. Romanae quoque mulieres contentae esse iussae sunt dote sua, nec hereditates adfectare. Eae dotes fuere luculentissimae. L. Paullo vxor secunda attulerat dotem XXV. talentorum. Excerpt. Peiresc. ex Polyb. p. 99. Africanus quoque maior vtrique filiae dotis nomine promiserat L. talenta. Ibid. p. 155. (*b*) Non semper tamen dos in numerata pecunia

hinc Tacitus tamquam rem a Romanis moribus diuersissimam notat, quod apud Germanos viri sibi coemerint vxores. Vid. Tacit. *de moribus Germ.* XIX.

(*c*) Plerumque tamen dos illustrium feminarum erant *decies centena*, id est, *decies centum millia sestertium.* Martial. *Epigr* XI, 24.

Nubere Sila mihi, nulla non lege, parata est,
Sed Silam nulla ducere lege volo.
Quum tamen instaret: decies mihi dotis in auro
Sponsa dabis? dixit: Quid minus esse potest?

Hortalum quoque Augustus, promissa decies sestertii censu

nia conſtabat, ſed & in fundis & praediis, tam vrbanis quam ruſticis *L. 13. D. de fund. dotal.* immo & in ſeruis aliisque, quae aeſtimationem admittebant, & vſui eſſe poterant marito ad ferenda matrimonii onera.

IV. Triplex vero erat dotem conſtituendi ratio. Aut enim DABATVR, aut PROMITTEBATVR, aut DICEBATVR. Vlpian. *Fragm.* VI, 1. Quae ſaepe coniunguntur in iure veteri, quamuis a Triboniano ſollemnia haec vocabula paſſim ſublata, aliaque repoſita ſint, vti obſeruat Cuiac. *Obſ.* XI, 29. & *Papin. Quaeſt. Lib.* XI. *ad L.* 7. §. 1. *D. ſolut. matr.* *Dari* dos dicebatur, ſi praeſens offerretur marito, idq; plerumque fiebat eo ritu, vt pecunia illa dotalis conſignata pridie nuptiarum apud auſpices deponeretur, in craſtino nuptiarum viro tradenda. De Meſſalina Sueton. *Claud. XXVI. Meſſalinam, quum comperiſſet, ſuper flagitia atque dedecora C. Silio etiam nupſiſſe dote inter auſpices conſignata, ſupplicio adfecit.* Et Iuuenalis *Sat. X. v.* 333. de eadem Meſſalina: IV. Ea vel dabatur.

- - - Dudum ſedet illa parato
Flammeolo, Tyriusque palam genialis in hortis
Sternitur, & RITV *decies centena* DABVNTVR

AN-

cenſu, quem forte vxor in dotem non dediſſet, adlexit ad ducendam vxorem procreandosque liberos. Tacit. *Annal.* II, 37. Eamdem dotem Flauiae Athenagorae filiae dedit Seuerus. *L. 6. §. 1. D. de vſur. & fruct.* Adde Iuuenal. *Sat. VI. & X. v.* 335. Martial. *Epigr. II,* 65. Senec. *conſolat. ad Helu. Cap. XII.*

(c)

ANTIQVO, *venit cum* SIGNATORIBVS *auspex.*

V. Vel promittebatur.

V. Dos PROMITTEBATVR interposita stipulatione, dummodo *persona interrogata responderet, & stipulato promitteret,* vt ait Caius *Instit.* II, 9. 3. Exemplum eiusmodi stipulationis est apud Plautum *Trinum. V,* 2. *v.* 34. *sequ.*

- - LY. *Sponden' ergo tuam gnatam vxorem mihi?*

CA. *Spondeo, & mille auri Philippum dotis.* LY. *Dotem nihil moror.*

CA. *Si illa tibi placet, placenda dos quoque est, quam dat tibi.*

CH. *Postremo, quod vis, non duces, nisi illud, quod non vis, feres.*

CH. *Ius hic orat.* LY. *Impetrabit te aduocato atque arbitro.*

Istac lege, (cum ista dote,) filiam tuam sponden' mihi vxorem dare?

CH. *Spondeo.* CA. *Et ego spondeo idem hoc.*

Illud addo, dotem promissam solui consueuisse tribus pensionibus, annua, bima, trima die, vt docent exempla apud Cicer. *Epist. ad Attic.* XI, 4. 23. *& vlt.* & in Excerptis Peirescianis p. 157. vbi id fieri oportuisse ait Polybius κατὰ τὰς Ῥωμαίων νόμους, *secundum Romanorum leges.* Quem locum a Salmasio mirifice perturbatum egregie illustrat Ger. Nood. *de Foen. & Vsur.* III, 6.

VI. Vel dicebatur.

VI. Dotis denique DICTIO fiebat verbis quibusdam sollemnibus, (*c*) vt recte notarunt Cuia-

(*c*) Negant hoc Cl. Salmas. *de modo vsur.* XVI. & Oisel. *ad* Caii

Cuiacius ad Vlpian. *Fragm.* VI, 1. Barn. Briſſon. *de Form.* VI. p. 543. Aſt docet tamen Caius *Inſtit. l. c. obligationem hanc & nulla praecedente interrogatione contrahi potuiſſe.* Videtur ergo haec dotis dictio in eo conſtitiſſe, quod dotem dicturus ſummam nominaret, ſponſus eamdem, ſtipulatione haut interpoſita, acciperet. Exemplum eſt apud Terent. *Andr.* V, 4. v. 47. vbi Chremes:

- - Dos, Pamphile eſt
Talenta quindecim. PA. *Accipio.*

Ea enim verba ſollemnia & legitima fuiſſe obſeruat Donatus Scholiaſtes, *Ille niſi dixiſſet*: ACCIPIO, *dos non eſſet.* Vnde facile patet, hanc ſollemnem fuiſſe dotem conſtituendi formulam a datione ac promiſſione dotis diuerſiſſimam. Add. Sidon. Apollin. *Epiſt.* I, 11. Tales formulae dotem dicendi occurrunt etiam in iure noſtro L. 25. L. 44. §. 1. L. 46. §. 1. L. 57. *princ. D. de iure dot.*

VII. Qui dare, promittere, dicere dotem potuerint?

VII. Dicere vero dotem poterat ipſa mulier, vel eius debitor, vel pater, auus aliique per virilem ſexum cognatione iuncti. *Dare* autem & *promittere* licebat omnibus, etiamſi nulla propinquitate coniunctis. Vlpian. *Fragm.* VI, 2. & Paullus

Caii *Inſtit. l. c.* Sed non ſequitur, vt ideo, quod nulla interceſſerit ſtipulatio, verba quoque ſollemnia adhibita fuiſſe negemus. Erant etiam praeter ſtipulationes multae aliae formulae ſollemnes. Sane ſollemnium verborum in dotis dictione obſeruandorum meminit. *L.* 3. *C. Theod. de inceſt. nupt.* & dictio dotis a datione minus ſollemni diſtinguitur in *L. vlt. C. Theod. de dotib.*

Paullus L. 41. *D. de iure dot.* Ipsa vero mulier nihil in his poterat sine auctoritate tutorum. Cicero *pro Flacco XXXIV. XXXV. Dotem Valeria pecuniam omnem suam dixerat. Nihil istorum explicari potest, nisi ostenderis, illam in tutela Flacci non fuisse. Si fuit, quaecunque sine hoc auctore est dicta dos, nulla est.* Addatur Cicero ibid. cap. XXV. Vlpian. *Fragm.* XI, 27. Hinc si nullus erat mulieri tutor: dandus erat a Praetore vrbano ex lege Papia Poppaea, ad dotem dandam, dicendam promittendamue. Vlpian. *Fragm* XI, 20. De eo tutore plura diximus in *Comment. ad* L. *Iul. & Pap. Popp. Lib. II. Cap. XIII. p. 253 sequ.* vbi & ostendimus tutorem mulieri ob dotem vel pupillo ob litem cum tutore datum ideo Praetorianum vel praetorium adpellatum esse, quia hic non dabatur suffragante maiore parte tribunorum plebis, vti alii tutores ex lege Atilia dati, sed a solo praetore. Add. Vlpian. *Fragm.* XI, 24.

VIII. Quid dos profectitia, aduentitia, receptitia.

VIII. Quaecunque pater genero vel eius patri adferenda matrimonii onera dederat, ea dotis *profectitiae* nomine veniebant. Quae alius quicumque obtulerat, dos *aduentitia* vocabantur. Ac olim quidem profectitia aeque ac aduentitia dos marito cedebat: (vid. supra Lib. I. Tit. X. §. VII.) Postea quum raro vxores in manum conuenirent, & frequentissima contra essent diuortia, distingui inter profectitiam & aduentitiam coepit. Profectitia, mortua in matrimonio muliere, ad patrem tota reuertebatur, siue esset filia familias, siue sui iuris. L 59. *D. sol. matr.* liberis tamen relictis, in singulos quin-

quintae partes manebant penes virum, quemadmodum & praemortuo patre, dos profectitia tota penes virum remanebat. Vlpian. *Fragm.* VI, 4. Aduentitia dos semper penes maritum remanebat, (*d*) Cuiac. *Obs.* IX, 4. praeterquam si is, qui dederat, vt sibi redderetur, esset stipulatus: quae dos specialiter *receptitia* dicebatur. Vlp. *l. c. n.* 5. Quae iure nouo mutata esse, *ex. L. 6. D. de iur. dot.* L. 12. L. 26. §. 2. *D. de pact. dot.* L. 5. *D. de diuort.* L. 48. L. 59. *D. solut. matr.* L. *vn.* §. 6. *C. de rei. vx. act.* satis constat.

IX. Quum vero frequentissima essent apud Romanos diuortia, adeoque verendum videretur, ne dissipata dote vxores domo extruderentur: non modo repudiatae concessum vt dotem actione rei vxoriae repeteret, quam in actionem ex stipulatu conuertit Iustinianus, L. *vn. C. de rei vxor. act. in ex stipul.* verum etiam cautum est sub Augusti imperio, ne maritus fundum Italicum dotalem, vxore vel invita alienaret, vel consentiente obligaret. Ex qua lege istud ius manarit, dubium visum est viris doctis. Legi Iuliae & Papiae illud tribuit Iac. Gothofredus *ad* L. *Iul. Pap. Cap. XX. sequ.* sed argumentis admodum incertis, & quae ipse postea deserit p. 335. Magis probabile est, esse hoc caput

IX. Alienatio fundi dotalis Italici lege Iulia prohibita.

(*d*) Exemplum tamen Augusti, qui marito dotem aduentitiam abiudicauit, exstat apud Valer. Max. VII, 7, 4. Sed tum Augustus facti indignitate motus, magis ex aequo & bono, quam ex iuris rigore vel fori vsu, decreuit, vt obseruat Ant. Schulting. *ad* Vlpian. *Fragm.* VI, 5. p. 582.

(*a*)

put legis Iuliae de adulteriis, cui etiam illud inferit Barn. Briſſon. *ad* L. *Iul. de adult.* XXIX. p. 123. Nam huic legi iſtud caput diſerte tribuit Paullus *recept. Sent II.* 21. Et caput legis Iuliae de dote ſoluto matrimonio repetenda plane aliud & ab hoc diuerſiſſimum fuiſſe, demonſtrauimus in *comm. ad* L. *Iul. & Pap. Popp. II*, 19. p. 327. Cur vero ad ſola praedia Italica haec lex pertinuerit, facile patet. Sola praedia Italica poterant vſucapi, non item prouincialia, vt ſupra oſtenſum. Hinc non opus erat, vt viro alienatione praedii dotalis prouincialis interdiceretur, quum hoc ab vxore, ſoluto matrimonio, facile poſſet vindicari, nullaque ei opponi poſſet exceptio vſucapionis. Ex quo vero Iuſtinianus vſucapionis ius etiam ad praedia prouincialia protulit: non potuit non etiam praediorum dotalium in prouinciis alienationem inhibere. L. *vn.* §. 15. *C. de rei vx. act.* qua etiam maritum fundum dotalem conſentiente vxore alienare vetuit.

X. Alienare pignus poterat creditor, & quomodo?

X. Vidimus maritum, licet dominum praedia dotalia alienare haut potuiſſe: ſecus in pignore ſe res habebat, quod alienari poterat a creditore, non ſoluente debitore, etiamſi ille non eſſet dominus. §. 1. *Inſt. h. t.* Equidem ſi ea lege traditum fuerat pignus, vt a creditore diſtraheretur, non opus erat vlla denunciatione: L. 4. *princ. D. de pign. act.* nec exigebatur denunciatio, ſi certo die ſoluenda erat pecunia, & pignus ſimpliciter datum modo non antequam dies venerat, vendidiſſet, ſiquidem tunc furti ſe obligabat, L. 73. *D. de furt.* At poſtea tamen

&

hoc caſu requiſita vna denunciatio, & mora biennii. *L.* 4. *C. de pign. diſtr. L. vlt.* §. 1. *C de iur. dom. imp.* Reliquis caſibus trina requirebatur denunciatio, vt debitor vel pignus lueret, vel ſciret, illud diſtractum iri. Paull. *Recept. Sent.* II. 5. 1. Iuſtinianus vero veteres ambages nouis, iisque multo longioribus commutauit, & trinam quidem denunciationem pleriſque caſibus ſuſtulit, vnicamque ſufficere voluit: addidit tamen, vt facta denuntiatione, elapſoque poſt eam triennio, pignus creditori adiudicaretur, dato inſuper debitori biennio, intra quod rem ſuam poſſet recuperare. *L. vlt. C. de iure domin. impetr.*

XI. Pupillos pupillaſue alienare haut poſſe, niſi auctoribus tutoribus, vel ius naturae ſuadet. Et quid Romae hac in re vſitatum fuerit, iam ſupra ad titulum *de auctoritate tutorum* dicere occupauimus. XI. De alienatione rerum pupillarium remiſſiue.

TIT. IX.

PER QVAS PERSONAS CVIQVE ADQVIRITVR.

QVicumque erant alieni iuris: ii non ſibi adquirebant, ſed iis, quorum in poteſtate erant. Quia enim & ſerui omnino; & liberi ratione patris in claſſe rerum eſſe cenſebantur: nihil magis videbatur rationi conſentaneum, quam vnumquemque per rem ſuam adquirere. Vid. *Elem. noſtra iur. ciu. Lib. II.* §. 470. Ea de re hoc demum titulo agit Tribonianus.

I. Adquaestus per liberos.

I. Et liberi quidem, quum ex Romuli instituto non multo melioris essent conditionis, quam serui: instar horum quoque non sibi adquirebant, sed patri, qui liberam habebat rerum omnium, quas liberi quocumque titulo adquisiuerant, dispositionem, adeo vt eas alteri ex liberis, immo & extraneis, donare possent. Vid. Sext. Empir. *Pyrrhon. hypot. III*, 24. Adde Senec. *de Benef. VII*, 4. Dionys. Hal. *Ant. Rom. VIII.* vbi hic auctor πολιτικώτατος: *Romanis*, inquit, *filiis nihil proprii est viuis patribus, sed & pecunias & corpora liberorum patribus ad eorum arbitrium tradidit lex Romuli.* Et Arrian. Diss. Epictet. II, 10. Υἱοῦ τοῦ προσώπου ἐπαγγελία πάντα αὐτοῦ ἡγεῖσθαι τοῦ πατρός. *Filii officium est, vt, quae habet, omnia patris esse ducat.* Add. Sueton. *Tiber. XV.*

II. Mutatio huius iuris.

II. Postea tamen filiis concessum tanquam peculium, quidquid militiae labore erant lucrati. Et id quidem eodem tempore factum videtur, quo ipsa libera testamenti factio concessa est militibus, quod primo sub Iulio Caesare factum ad tempus, postea id ius auctum a Tito, Domitiano, Nerua & Traiano Imperatoribus: vti testatur Vlpianus. *L. 1. pr. D. de test. milit.* Sane sub Claudio & Nerone non ignotum fuisse peculium militare, docet Iuuenal. *Sat. vlt. v. 52.*

- - Nam, quae sunt parta labore
Militiae, placuit non esse in corpore census,
Omne tenet cuius regimen pater.

Quem locum frustra sollicitauit P. Pithoeus. Additum postea & quasi castrense peculium,

(*a*)

(*a*) permiſſumque iisdem, quidquid artibus liberalibus adquiſiuerint, ſeparatum habere a rationibus parentum §. *vlt. Inſt. de milit. teſt.* Excepit etiam Conſtantinus M. (*b*) bona materna quorum vſumfructum tantum patribus conceſſit *L. 1. C. de bon. mat.* Vnde multo magis rationi videbatur conſentaneum, bona materni generis, ad liberos pertinere, & ita ſtatuerunt Gratianus, Valentinianus & Theodoſius. *L. 6. C. Theod. eod.* Porro idem ad lucra nuptialia & ſponſalitia porrectum eſt a Theodoſio & Valentiniano, Leone & Anthimio *L. 1. L. 4. & L. 5. C. de bon. liber.* Denique Iuſtinianus haec generatim ad omnia bona liberorum aduentitia produxit, quorum dominium penes liberos, vſumfructum penes parentes eſſe iuſſit. *L. 6. C. de*

(*a*) Occurrit illius mentio etiam in Digeſtis *L. 1. §. 15. de collat. L. 3. §. 5. de bon. poſſeſſ. L. 7. §. vlt. de donat. L. 16. §. 12. ad SC. Trebell.* quae loca omnia a Triboniano interpolata putat Fr. Balduin. *Iuſtinian. III.* Sed Iac. Gothofr. *ad L. 3. C. Theod. de poſtul. Tom. I. p. 143. ſequ.* de omnibus id adfirmare non audet quia quamuis aduocatis primus hoc priuilegium tribuerint Theodoſius iunior & Valentinianus III. tamen ante ea tempora peculium quaſi caſtrenſe habuerint praecincti, vel adminiſtratores prouinciarum. Hieronym. *ad Nepotian. f. 17* Abſoluit etiam Tribonianum V. C. Ant. Schulting. *ad* Paull. *Rec. Sent. V. 9. 4. p. 470.* ob *L. 8. D. pro ſoc.* vbi locum habere haut potuit interpolatio.

(*b*) Iam ante Conſtantinum M. notabilem quamdam exceptionem introduxit Hadrianus, quae exſtat *L. 50. D. ad Senatuſc. Trebell.* alteramque Diuus Pius, quae eſt in *L. 52. D. de acquir. vel omitt. hered.* Vid. Ger. Nood. *de vſufructu II. 4. p. 608.*

de bon. liber. Reliqua, quae vel a patre vel eius contemplatione ad filium perueniebant, patri adquirebantur. Quo etiam pertinuisse, quae filius accipiebat, congiaria, ostendit Cuiac. *Obs.* XXI, 7.

III. Adquestus per seruos.

III. Simile quid in seruo obseruatur, qui nihil habere poterat proprii, nisi quod dominus habere permitteret, idque itidem vocabatur *peculium.* Solebant illud de demenso suo vnciatim colligere serui, ac eo deinde ita negotiari, vt lucrum inde qualecunque ad se rediret. Demensi loco singulis mensibus accipiebant serui quinque modios & quinque denarios, idque vocabatur *menstruum* Sen. *Epist* LXXXI. Lips. *Elect* I, 8. p. m 50. Talia etiam erant *annua,* quae dabantur seruis publicis. Plin. *Epist* X, 40. Lips. *Elect.* I, 22. p. 125. Quidquid ergo de hisce menstruis annuisque stipendiis deparserant, peculii loco erat. Apud Terent. *Phorm.* I, 1. v. 5. seruus conserui fortunam dolens:

Quod ille vnciatim vix de demenso suo,
Suum defraudans genium, comparsit miser,
Id illa vniuersum accipiet, haut existimans,
Quanto labore partum.

Eam deinde pecuniam, concedente domino vel foenore locabant, vel inde sibi emebant seruulum, cuius opera lucrarentur. Et talis seruus serui vocabatur *vicarius,* & & pertinebat ad peculium. Immo si his quoque seruis vicariis aliquid peculii esset, & hi seruulos haberent: erant hi vicariorum vicarii, quorum mentio fit in *L. 25. D. de pecul. leg.* Haec erant seruorum peculia, in quae quid iuris fuerit domino, Iureconsulti docere solent. IV.

IV. Addi perſonis, per quas adquiritur, veteri iure oportebat etiam matres familias, quae & ipſae olim in manu maritorum erant, adeoque omnia adquirebant maritis. Sed de his harumque peculio dictum eſt ſupra *L. I. Tit. X. n. VI.* Iam addo, inde natam eſſe praeſumtionem, quod quidquid habet vxor, id mariti eſſe intelligatur. *L. 51. D. de donat. inter vir. & vx* cuius legis ſenſum plane exprimere videntur illa Plauti Caſin. II, 2. v. 27. vbi Murrina: IV. Adquaeſtus per matrem familias.

Quae habet partum, ei haut commodi eſt,
Quin viro aut ſubtrahat, aut ſtupro inuenerit.
Hoc viri eſſe cenſeo omne, quidquid tuum eſt.

V. Solebant nonnunquam & liberae perſonae in ſeruitute eſſe, quamuis non eſſent ſeruilis conditionis. Et hae quoque adquirebant dominis, ex operis ſuis, quamdiu hi bona fide eas in ſeruitute tenebant. Alias per extraneam perſonam nihil adquiri poterat, ſi diſceſſeris a procuratoribus, quos ipſe excipit Imperator §. 5. *Inſt. h. t.* qui tamen ſi in iudicio aliorum cauſſas agerent, domini litis fingebantur, de quo dominio litis vid. Boehmeri *Diſſ. ſing.* & Chriſt. Gothofr. Hoffm *Diſſ. de procurat. cap. I, 7. & ſeq.* V. Adquaeſtus per perſonas liberas.

VI. Tollebatur iſtud ius parentum & dominorum emancipatione & manumiſſione. Sed emancipatorum liberorum, antiquo iure parentes tertiam peculii aduentititi partem propriam ſibi retinebant, ex conſtitutione vero Iuſtiniani dimidii peculii vſumfructum. *L. 6. §. 3. C. de bon. quae lib.* VI. Quid iuris poſt emancipationem liberorum.

TIT. X. XI. XII.

DE

TESTAMENTIS ORDINANDIS, TESTAM. MILITARIBVS, ET QVI TESTARI NON POSSVNT.

VLtimae ſequuntur voluntates, quibus vel vniuerſitatem adquirimus, ſeu vt Ambroſ. *Lib. I. de Caino & Abele* loquitur, *bonorum hereditatem* vel res ſingulas. Ad prius genus teſtamenta pertinent, quorum antiquiſſimam rationem hic expendemus, maxime quum ipſe Imperator dicat, *nihil hic antiquitatis nos penitus ignorare debere.* §. 2. *Inſt. de teſt. ordin.*

I. Teſtamenta quotuplicia.

I. Duorum generum apud Romanos fuiſſe teſtamenta, quorum altero IN PACE, altero in PROCINCTV vſi ſint, recte docuit Iuſtinianus §. 1. *Inſt. de teſtam. ord.* quamuis ſatis incommode ipſa teſtamenta haec *procincta* vocet, quae veteres, & ipſe Theophilus rectius IN PROCINCTV, vel, vti in vetere Gloſſa eſt, ENDO PROCINCTV adpellitant. Vtraque ſunt antiquiſſima, & iam ante leges XII. tabularum Romae inualuerant. Sane teſtamenta in procinctu facta ſunt iam tempore M. Coriolani, qui ante decemuiros vixit. Plutarch. *Coriolan.* p. 198. Teſtamenti vero in pace iam ſub regibus facti, idem meminiſſe videtur Plutarchus in Romulo, vbi Tarrutius, Anci Marci temporibus, Laurentiam dicitur τελευτήσας ἀπολιπεῖν κληρονόμον, quae phraſis alias hereditatem teſtamento delatam denotat. Vid Perizon. *ad Leg.*

Leg. Vocon. p. 134. Fallitur ergo Desid. Herald. *Rer. quotid. cap. vlt.* §. 4. *&* 9. falluntur & alii interpretes, qui haec testamentorum genera demum in XII. Tabulis exemplo iuris Attici recepta putant.

II. Testamenta IN PACE fiebant in comitiis calatis id est, quae pro collegio pontificum, aut regis flaminumue inaugurandorum caussa, habebantur, & dividebantur in *curiata* per lictorem curiatim calata, & *centuriata* per cornicinem. Lael. Felix apud Gell. *Noct. Att.* XV, 27. In his ergo & testamenta fiebant per modum legis, & praemissa procul dubio sollemni rogatione, qualem in adrogatione factam obseruat Gell. *Noct. Att.* V, 14. VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, VTI L. TITIVS L. VALERIO TAM IVRE LEGEQVE HERES SIBI SIET, QVAM SI EIVS FILIVS FAMILIAS PROXIMVSVE ADGNATVS ESSET. HAEC ITA VT DIXI, ITA VOS, QVIRITES, ROGO. Vnde recte obseruauit illustris Thomas. *Diss. de prim. init. success. testam.* §. XII. heredes hoc modo institutos legitimos potius fuisse quam testamentarios. Scilicet existimabant Romani legem non nisi noua lege tolli posse adeoque & nemini licere leges de hereditadibus intestatorum migrare, aliumque instituere heredem, nisi noua lege in comitiis calatis condita. V. A. Bynkersh. *Obs. II*, 2. *p.* 113. Ex quo fundamento etiam pacta successoria irrita putabant, quia *priuatorum cautio legum auctoritate non censebatur. L. vlt. D. de suis & legit. hered.* neque *ius publicum priuatorum pactis mutari*

II. Testamenta in comitiis calatis facta.

poterat. L. 38. D. de pact. Haec certa sunt, reliqua quae refert Theophilus *ad* §. 1. *Inst. h t* de populo bis in anno huius rei caussa conuocato, ab eruditis vocantur in dubium. (*a*) Id vero certius est, ideo electa videri comitia calata, vt notio pontificum interueniret, sine quorum auctoritate sacra priuata ad heredem transire non potuissent. Vnde etiam auctores eos fieri oportebat in arrogationibus. Cic *pro Domo cap.* XIII.

III. Testamenta in procinctu.

III. Testamenta IN PROCINCTV fiebant a militibus in cinctu Gabino (vid. Seru. ad Virgil. *Aen. VII. v.* 612.) ad praelium ituris. Vellei. Paterc. II, 5. In procinctu enim stantes vel cinctu Gabino, & scutis manus inserentes, sagaque accingentes, simul etiam tribus aut quatuor (*b*) audientibus, heredem suum nuncupabant. Plutarch *in Coriolano p.* 198. Vnde ignorantiam antiquitatum produnt, qui huius gene-

(*a*) Maxime ob locum Gellii *Noct. Att.* XV, 27. In libro *Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere, calata comitia esse, quae pro collegio pontificum habentur, aut regis aut flaminum inaugurandorum caussa, eorum autem alia esse curiata, alia centuriata: curiata per lictorem curiatim calari, id est, conuocari, centuriata p[illegible] nicinem. Iisdem comitiis quae calata adpellari diximus, & testamenta fieri solebant.* Inde ergo patet, populum non testamentorum caussa calatum, sed testamenta fuisse comitiorum veluti adpendicem. Thomas. *Dissert. cit* §. XVI.

(*b*) In Plutarchi textu est: τριῶν, καὶ τεττάρων, qui conficiunt septem, sed aut particula coniunctiua hic, vt alias saepe, pro disiunctiua ponitur. Strauch. *Lexic. Part. iuris voce. Et,* aut pro καὶ legendum ἢ.

(*c*)

generis teſtamenta ob militum ſimplicitatem inuenta putant. *arg. princ. Inſt. de milit. teſtam.* Lecta enim erat antiqua militia ex ciuibus, & quidem non ex vltima faece plebis, ſed ex flore delibuto ciuium. Quare potius ad pelliciendos in militiam animos inuentum eſt hoc teſtandi priuilegium: Thomaſ. *l. c.* § XXIII. immo & religionis cauſſa admiſſum, & hinc abolitum, ſimul ac bella auſpicato geri deſierant Cic *de Nat. Deor.* II, 3. Nimirum cinctum Gabinum ſumebant, qui ab Imperatore Dis Manibus pro exercitu deuouebantur. Liu. VIII, 9. 10. X, 7. 28. Hinc eodem induebantur milites, in rebus trepidis, quaſi deuoti Dis Manibus Vltima vero horum deuotorum voluntas quum pro lege eſſet, Liu. X, 29 *iunct.* XXVI, 11. etiam teſtamenta militum in procinctu facta rata eſſe iubebantur tacito populi ſuffragio, tanquam νόμοι ἄγραφοι, quemadmodum teſtamenta in comitiis calatis condita tanquam νόμοι ἔγγραφοι valebant. Hinc facile reddideris rationem, cur tam raro & non niſi in extremo rerum diſcrimine huiusmodi teſtamenta condita. Vid. Vellei. II, 5. Plutarch *in Coriol. p.* 198. Extra periculum enim & cinctum Gabinum milites teſtabantur iure ordinario. Caeſar *de B. G.* I, 39. Flor. III, 10

IV. An haec rata fuerint poſt periculum?

IV. Quum vero non niſi praeſentiſſimo mortis periculo in procinctu fierent teſtamenta: Vellei. Paterc. *Hiſt.* II, 5. Cic. *de Orat.* I, 53. veroſimile eſt, defunctis periculo teſtatoribus, teſtamenta illa euanuiſſe, inſtar donationum

mortis caussa, licet verbis disertis haut reuocata. Thomas. *Diss. alleg.* §. XXVII.

V. Testamenti factio per Leg. XII. Tab. introducta.

V. Ceterum testamenta in calatis comitiis facta exoleuisse videntur, latis legibus XII. Tabularum. In iis enim quum fuisset cautum: PATER FAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER FAMILIAE PECVNIAE TVTELAE VE SVAE REI, ITA IVS ESTO: Vlpian. *Fragm, XI,* 14. *L.* 53. *D. de V. S. pr. Inst. de L. Falc. Nou. XXII, cap.* 2. Cic. *de Inuent. II,* 50. Auct. ad Herenn. I, 13. latissima profecto omnibus facta est testandi facultas. Vnde quum ciues iam suo arbitrio possent de bonis disponere: quis quaeso adeo desipuisset, vt mallet in comitiis calatis, auctore populo, collegioque pontificum testari? Ergo tum demum videntur testamenta proprie sic dicta exemplo iuris Attici inualuisse. (*c*)

VI. Testamentorum forma.

VI. Quemadmodum vero ICti eodem fere tempore legis actiones componebant: Pompon. *L.* 2. §. 6. *D. de O. I.* ita & testamentis certam quamdam formam dabant, inueniebantque *testamentum per aes & libram*, cuius meminit Imperator §. 2. *Inst. de testam. ordin.* vel *per familiae emtio-*

(*c*) Leges enim Solonis Atheniensibus non exstantibus liberis concessisse liberam testandi facultatem, constat ex Plutarch. *Solon. p.* 90. & Demosth. *Orat. in Steph. II. p.* 983. Exempla testamentorum Atticorum haut pauca exstant apud Diog. Laertium. Adde Pfeifferi *Antiqu. Graec. IV,* 63. *p.* 770. *sequ.* Quin in testamentorum vi atque auctoritate Graeciae populos alioquin inter se moribus & institutis diffidentes conuenisse, Isocrates in *Aegenetico* tradit.

(*d*)

emtionem, vti vocatur §. 1. *Inst. h. t.* Quum enim ex iuris Romani principiis leges de successione intestatorum non nisi alia legi tolli possent, & tamen decemuiri liberam cuiuis patrisfamilias testamenti factionem concessissent: inuenien-dus erat color, quo iuris analogia seruaretur. Itaque fingebant, hereditatem non tam per vltimam voluntatem, quam per venditionem & mancipationem transferri. Vnde errat Balduin. *ad XII. Tab. XXIX. p.* 119. *edit. Basil.* qui ipsum ritum mancipationis vel aeris & librae id testamentis eiusmodi adhibendum in duodecim tabulis praescriptum putat. (*d*) Vid. Thomas. *Diss. alleg.* §. XXXIII. *sequ.*

VII. Testamentum per aes & libram.

VII. In testamento vero, quod per aes & libram fiebat, duae res agebantur, nam & *familiae mancipatio fiebat & nuncupatio testamenti.* Constituebantur scilicet *familiae emtor*, antestatus & libripens, cum quinque testibus ciuibus Romanis,

(*d*) Exstitit equidem in XII. Tabulis lex: QVI SE SINIT TESTARIER, LIBRIPENSVE FVERIT, NI TESTIMONIVM FARIATVR, IMPROBVS INTESTABILISQVE ESTO. Gell. *Noct. Att.* XV, 13. VI, 7. Sed haec non ad testamenta pertinuit, verum ad eos, qui in mancipatione quacumque vel testes adhibiti vel libripendes, postea testimonium ferre de eo, cui interfuerant, detrectabant. Vid. Iac. Gothofr. XII. *Tab. Tab.* VII. p. 221. Idemque sentiendum de altero capite: QVI NEXVM FACIET MANCIPIVMQVE, VTI LINGVA NVNCVPASSIT, ITA IVS ESTO. Festus *v. ce nuncupata.* Nam hoc quoque caput ad mancipationem, non ad testamentum, pertinet, vt contra Franc. Hotomanum docuit Iac. Gothofr. *ad* XII. *Tab. Tab.* VI. p. 210.

(*e*)

nis, quibus praesentibus more maiorum fiebat mancipatio vel imaginaria venditio hereditatis. Quinctilian. *Declam. CCCVIII. Non dixerim*, inquit, *testamentum, cui libripens deest, & familiae emtor, & cetera iure necessaria.* Postea testator tabulas tenens: HAEC, inquit, VTI IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM PRAEBITOTE. Vlpian. *Fragm.* XX, . Isidor. *Orig.* IV, 24. Tum vltimis verbis accedebat antestatio, auresque testium tangebantur, vt docet Clem. Alex. *Strom.* V. p. 574. in testamenti factione sui temporis memorans ζυγὰ καὶ ἀσσάρια, καρπισμούς τε καὶ τὰς τῶν ὤτων ἐπιψαύσεις, *libras, asses, mancipationes & attrectationes aurium.* Testium vero nec subscriptio requirebatur, nec subsignatio, quam primus exegit Praetor. §. 2. *Inst. de test. ord.*

VIII. Testamentis conficiendis adhibiti iureconsulti.

VIII. Ipsis concipiendis consignandisque tabulis plerumque adhibebant iureconsultum, ne quidquam, quod ad earum auctoritatem pertinet, praetermitteretur. Docet id Arrian. *Dissert. Epict.* II, 13. Νομικὸς καὶ ἐξηγῆται τὰ νόμιμα. ἀλλὰ διαθήκην μὲν οὐ γράφει, μὴ εἰδώς, πῶς δεῖ γράφειν, ἢ παραλαβὼν τὸν εἰδότα.. *Iureconsultus ei leges enarrat. Atqui testamentum nemo scribit, nisi aut ipse sciat, quomodo scribendum sit, aut eius rei peritum adhibeat.* Cicero *de Orat.* II, 6. Scaeuolae illudens: *Nam si nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te ciues cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes vnus.* Adde Suet. *Ner.* XXXII, vbi *studiosis iuris*, id est, ICtis, sub Ne-

Nerone *haut impune fuisse* dicitur, *qui testamenta scripsissent aut dictassent*, in quibus principi nihil fuerit relictum. Nonnumquam tamen testatores, non adhibito iureconsulto, voluntatem suam, quam poterant, clarissime exprimebant. Cuius rei elegans exemplum est in *L. Lucius Titius* 88. §. 17. *D. de legat.* 2. Vbi testator: *Lucius*, inquit, *Titius hoc meum testamentum scripsi sine vllo iurisperito, rationem animi mei potius sequutus, quam nimiam & miseram diligentiam: & si minus aliquid legitime, minusue perite fecero, pro iure legitimo haberi debet hominis sani voluntas.* Quo casu petita intestati bonorum possessione, heredes scripti portiones suas ex fideicommisso petere poterant.

IX. Scribendis vero liberti serui amici. Quaedam testamenta holographa.

IX. Scribendo nonnumquam serui vel liberti, nonnumquam amici adhibebantur; aliquando etiam ipsi testatores testamenta sua integra conscribebant, quae tunc vocabantur *holographa*. *L.* 28. §. 1. *C. h. t.* Testamentorum a seruis & libertis scriptorum exempla sunt in *L.* 1. §. 8. *L.* 15. *princ. D. ad L. Cornel. de fals.* nec non apud Suet. *Aug.* CI. *Tiber. cap vlt.* De amicis testamenta scribentibus videndus Plin. *Epist.* VI, 22. De holographis agit Isidorus *Orig.* V, 24. Testamenti alieni scriptor *testamentarius* in iure nostro vocatur, de quo vocabulo Brisson *de Form.* VII. p. 587. & *de Verb. signif. hac voce.* Ceterum vel sub Nerone, vel sub Claudio vt ne quis alieni testamenti scriptor legatum sibi adscriberet, cautum est. Suet. *Ner. XVII. L.* 1. §. 7. *L.* 6. *L.* 14. *pr.* §. 2. *L.* 15. *pr. D. ad L. Corn. de fals.* *Pariat. Leg. Mos. & Rom.* VIII, 9.

X.

X. Conscribenda erant lingua Latina.

X. In teſtamentis ſemper vtebantur lingua Latina, (e) ac proinde legatum, Graece ſcriptum, haut valebat, teſte Vlp. *Fragm.* XXV, 9. Secus ſe res habebat in fideicommiſſis, quae & Graece relinqui poterant, immo & Punice, & quacunque alia lingua. Quae enim iuris gentium erant & alia lingua; quae iuris ciuilis; Latina duntaxat poterant explicari. *L.* 8. §. 4. *D. de acceptilat.*

XI. Saepe plures tabulae eodem exemplo factae.

XI. Plerumque plures tabulae eodem exemplo conficiebantur. *L. vlt. D. de his quae in teſt. L.* 1. *D. de bon. poſſ. ſec. tab.* Quem morem etiam Auguſtus obſeruauit, teſte Suet. *Oct. CI.* & Tiberius, teſte eodem in *Tiber. cap. vlt.* Tabulas has vel priuatim apud amicum, vel in aede ſacra apud virgines Veſtales vel aedituos deponebant *L.* 1. *D. de bon. poſſ. ſec. tab. L.* 3. §. 1. *D. de tab. exhib.* Lipſ. ad Tacit. Ann. I. p. 17. Virgini Veſtali maximae teſtamentum ſuum commendauerat Iulius Caeſar. Suet. *Iul.* LXXXIII. cuius exemplum ſequutus etiam Auguſtus. Id. *Octau.* CI. Conf. Tac. *Annal* I, 8.

XII. Teſtamenta quomodo ſcripta?

XII. Scribebantur fere teſtamenta in ceris, quae ligneis tabulis erant infuſae. Vnde in formula nuncupationis dicitur: *vti in his tabulis cerisue ſcripta ſunt*, quemadmodum & alias loquebantur veteres. Liu. *I*, 24. Vtrumque iunge-

(e) Plura teſtamenta Romanorum integra ex vetuſtis lapidibus aliisque monimentis collegit. Barn. Briſſon. *de Form.* VII. p. 677. ſequ. & Mabillon. in *adpend. de re diplom.* qui tamen & teſtamentum Iulii Caeſaris manifeſto ſuppoſititium retulit *Lib. V. Tab. I. n. III.*

(f)

iungebatur euitandae captionis ergo. Proprie enim non inſcribebatur tabulis, ſed ceris V. A. Corn. van Bynkershoeck. *Obſeruat.* III, 21. Schulting. *Iurisprud. Antiqu. p.* 629. Male ergo Cl. Salmaſius per ceras intelligit ceras exteriores, quibus ſigna impreſſa erant, negatque ceratarum tabularum mentionem facere in ſcriptis ſuis iureconſultos. (*f*) Salmaſius *de ſubſcrip. & ſign. teſtam.* XIX. XX. XXVI.

XIII. Aliud poſtea teſtamentorum genus ſenſim inualuit quia Praetor inſuper habitis illis ſollemnitatibus, mancipatione ſcilicet & nuncupatione, ſola exigebat ſeptem teſtium ſignacula. Septem, inquam, teſtium, vt ſcilicet praeter quinque illos, quos exigebat ius ciuile, etiam eſſent, qui emtorem familiae & libripendem referrent. Vid. §. 2. *Inſt. h. t & ibi interpretes.* Ceterum ſatis antiquum eſt hoc teſtamentum Praetorium, iam Ciceroni *in Verr.* I, 45. memoratum. Ibi enim Verres Praetor edixiſſe dicitur: SI DE HEREDITATE AMBIGATVR, ET TABVLAE TESTAMENTI NON MINVS MVLTIS SIGNIS, QVAM E LEGE OPORTEAT AD ME PROFERENTVR, SECVNDVM TABVLAS TESTAMENTI XIII. Teſtamentum praetorium.

(*f*) Quamuis enim earum vſus, reperta papyro, rarior fuerit: aliquem tamen adhuc fuiſſe tempore Conſtantini M. immo & Theodoſii, ex Themiſt. *Orat.* XVI. & XVIII. patet, vbi mentio fit πινακιδίων καὶ τοῦ σιδήρου. Occurrunt etiam cerati codicilli. *L.* 52. *D. de Legat.* 3. & ligneae tabulae *L.* 1. *D. de bon. poſſeſſ. contra tab.* Adde Schulting. ad Vlpian. *Fragm.* XX, 9. p. 629.

(g)

STAMENTI POSSESSIONEM HEREDITATIS DABO. Et ne quis hoc Edictum a Verre primum inuentum existimet, statim addit Cicero : *Hoc tralatitium est*, id est edictum vetus & ex anteriorum Praetorum albis in illud Verrinum translatum.

XIV. Noua testandi ratio per constitutiones introducta.

XIV. Mansit antiqua testandi ratio per aes & libram diutissime, adeo vt Vlpianus scribat, *Fragm. XX*, 2. *Illis duobus testamentis* (in comitiis calatis & in procinctu) *abolitis, hodie solum in vsu est, quod per aes & libram fit, id est, per mancipationem imaginariam.* Vnum itaque memorat testandi modum. Quamuis enim & Praetoria testamenta frequentarentur: ea tamen non nisi improprie hoc nomen sustinebant quum ex eis non hereditas, sed bonorum possessio daretur. L. 7. L. 9. *D. de bon. poss. sec. tab.* Denique quum & constitutionibus quaedam nouae inueherentur obseruationes: in vnum conflari coeperunt ritus ex iure ciuili, praetorio & constitutionibus principum nati, id quod temporibus Theodosii iunioris factum esse, non sine adparatu docet Iac. Gothofredus *ad L. 1. C. Theod. de testament. & codicill. Tom. I. p. 334. sequ.* Ex eo itaque inualuit, vt testamenta I) vno contextu, II) praesentibus septem testibus, III) iisdemque subscribentibus & IV) annulo signantibus fierent, & V) a testatore ipso vel scriberentur vel subscriberentur. §. 3. *Inst. h. t.* Quibus sextam sollemnitatem addiderat Iustinianus vt per manus testatoris & testium nomen heredis exprimeretur. §. 4. *Inst. h. t.* Eam vero ipse Iustinianus iterum sustulit. *Nou.* CXIX, 9. Vt adeo parum

parum diuturna fuerit huius subtilitatis obseruatio.

XV. His praemissis, & maxime si obseruaueris, testamenta olim in comitiis calatis facta esse, facile patet, cur quidam testes esse non potuerint, veluti mulieres, impuberes, serui, furiosi, surdi, muti. Nam nullus horum admittebatur ad comitia. Thomas. *not. ad Instit. h. t.* Et hinc etiam dicitur, nullam cum iis esse testamenti factionem. XV. Cur quidam testes esse non potuerint?

XVI. Ad testamentum militare quod attinet, quo ritu illud antiquissimis temporibus in procinctu factum, iam supra (§. III.) diximus. Vbi etiam illud cum auspiciis euanuisse, ex Cicerone obseruauimus. Sub Imperatoribus, (*g*) quum loco militiae lectae placeret mercenaria: eo quoque inter alia priuilegio ornati sunt milites, vt quomodocunque facta ab iis testamenta, valerent, etiam sine legitima obseruatione. Vlp. *Fragm. XXIII*, 10. Hinc & ratum erat militare testamentum, si praesentibus commilitionibus aliquot, heredem quis nuncupasset, vel si gladio in arena; vel litteris sanguine rutilantibus in vagina scripsisset. *L. 1. 5. C. de test. milit.* Ita vero demum valebat testamentum, si testator vel in castris mortuus esset, vel post missionem intra XVI. Testamentum militare.

(*g*) Quia Testamenta in procinctu facta iam Ciceronis tempore exoleuerant: militaria testamenta, de quibus in iure nostro agitur, ex constitutionibus Principum deriuanda. Vlp. *Fragm.* XXIII, 10. & quidem primum ex edicto Caesaris, hinc Titi, postea Domitiani, mox Neruae, ac postremo Traiani. *L. 1. pr. D. h. t.*

intra annum. Vlpian. *l. c.* Neque opus tamen erat, vt in acie extremoque periculo fierent testamenta, donec Iustinianus in expeditione & castris tantum constitutis militibus sollemnitates remitteret. Sibi sane hanc militaris testamenti restrictionem disertis verbis tribuit Iustinianus, *pr. Inst. h. t. L. 17. C. eod.* (*b*)

XVII. Distinctio inter paganos & milites.

XVII. Nihil horum licebat *paganis*. Ita enim sub imperatoribus dici coeperant, quicunque non erant milites. Suet. *Aug.* XXVII. *Galb.* XIX. Plin. *Epist.* VII, 25. X, 18. Tacit. *Hist.* I, 35. II. 14. 88. III, 43. & 77. Eaque adpellatione nihil est in iure frequentius. Ratio videtur, quia milites emeriti impetrata missione ab Imperatoribus in pagis ad colendos agros, sibi donatos, collocabantur. Vnde pagani, qui non amplius erant milites, & producto vocis vsu, omnes ἀπόλεμοι καὶ ἀστράτευτοι, qui & *priuati* saepissime adpellantur.

XVIII. Quinam testari non poterant.

XVIII. Immo inter paganos ne poterant quidem omnes testari. Cuius rei in promtu est ratio. Non peregrinis hoc licebat, quia testamenti factio ad iura Quiritium pertinebat. Non filiisfamilias, quia nihil habebant, de quo testarentur, praeter peculia castrense & quasi castrense, in quibus pro patribusfamilias erant. Nec filiifam, participes erant iuris comitiorum, nisi magistratum gererent, Vlpian. *Fragm.* XX, 10, vt taceam Legem XII. Tabularum non filiisfam.

(*b*) Tribonianismum ergo esse oportet, quod *L. 1. & 15. C. de milit. test* huius coarctati priuilegii mentio fit. Vid. Giphan. ad *L. 1. C. eod.* Donell. *Comm. VI,* 28.

(*i*)

fam. ſed patribusfamilias liberam feciſſe teſtandi facultatem (*i*) Non impuberibus, quia iis nec in comitiis locus erat, nec in militia. (*k*) Non furioſis, quia nullum iis erat animi iudicium. Hinc ſi dilucida erant furoris interualla, interea dum furor remiſerat, poterant teſtari *L.* 9. *C. qui teſt. fac. poſſ.* Non prodigis porro, quia vetere iure furioſis aequiparabantur. *L.* 12. *fi. D. de curat. & tut. dat.* Non ſurdis & mutis, quia & hi nec rogationem audire, nec ſuffragium dare in comitiis poterant, immo nec teſtes rogare, pronunciata ſollemni formula: *Vos Quirites teſtimonium praebitote.* Apulei. *de aſino aur. II.* Vlpian. *Fragm.* XX, 9. Cuiac. *Obſ. VI*, 37. Quod ſecus erat in caecis. Denique nec captis ab hoſte, deportatiſue in inſulam, vt & quamcunque capitis deminutionem vel maximam vel mediam paſſis teſtari licebat, amiſſo quippe iure ciuitatis, quum teſtamenti factio eſſet ciuium Romanorum propria. Sigon. *de antiquo iure Ciu. Rom. I*, 12. *p.* 157.

XIX.

(*i*) Vnde Iuuenal. *Sat.* XVI.
Solis praeterea teſtandi militibus ius
Viuo patre datur.

Exceptum tamen peculium caſtrenſe & quaſi caſtrenſe per conſtitutiones principum.

(*k*) Auguſtum tamen etiam impuberes Tribunos militum feciſſe, probant ex Sueton. *Aug.* XXXIII. Vnde & tribunis militum impuberibus factam eſſe teſtandi poteſtatem ex *L.* 4. *C. de teſt. milit.* obſeruat Aleander *ad* Cai. *Inſt.* II, 3, 3. Sed nec Suetonius nec dicta lex loquitur de impuberibus. Vid. notas Graeuii, Rubenii, Caſaub. ad Suet. & Schult. *ad* Caii *Inſt. l. c.* p. 45.

XIX. An feminis olim testari licuerit?

XIX. Feminae olim in comitiis calatis plane testari non poterant, quia nullus iis accessus ad comitia. Postea permissa iis testamenti factio, si essent sui iuris, sed non nisi auctoribus tutoribus. Vlp. *Fragm.* XX, 15, Cic. *pro A. Caecin.* VI. Hinc earum testamenta non poterant esse arcana, sed magno periculo subiiciebant feminas, ceu discimus ex L. 77. §. 24. *D. de legat.* 2. Ex qua lege inferri haut potest, feminas non nisi nuncupatiua testamenta condidisse, quamuis id intulerit Merill. *Obs.* II, 1. p. 69. & IV, 39. p. 55. Tabularum enim a feminis scriptarum exempla habemus apud Val. Max. VII, 8. 2. Suet. *Galb.* V. Plin. *Epist.* II, 20. Heredum quoque a feminis scriptorum mentio fit *L.* 19. *D. de inoff. test. L.* 37. §. 6. *D. de legat.* 3. *L.* 3. *C. de inoff. test. L.* 33. *D. de vulg. & pup. subst.* Vid. *Comment. nostr. ad L. Iul. & Pap. II,* 11. *p.* 240. *sequ.* Feminae, quae in manum conuenerant, capite deminutae & filiarum familias instar erant, neque adeo testari poterant, vt recte docent M. Aur. Galuan. *de vsufr. IX. vlt.* & V. C. Ant. Schult. *ad* Vlpian. p. 632. Vnde errant Cuiac. *Obs.* VII, 11. & Aleander *ad* Caii *Inst.* II, 2. 1. qui matribus familias, si in manum conuenissent, testandi fuisse facultatem existimant.

XX. Ius exheredandi olim liberrimum.

XX. Ad exheredationem quod attinet, liberum olim erat, ex XII. Tabulis, filios vti occidere ita exheredare. *L.* 11. *D. de liber. & postum.* immo & praeterire, idque adhuc tempore Ciceronis obseruabatur, vt patet ex libro *de Orat.* I, 38. Postea filii in potestate constituti aut instituendi, aut nominatim exheredandi erant.

pr. Inst. de exh. lib. L. 30. *D. de lib. & post.* Itaque ex eo tempore filios ſuos exheredare quidem licebat, at nominatim. (*l*) Idemque obſeruandum erat in adoptiuo, quamdiu in poteſtate erat, itemque in poſtumo, non item in poſtuma. Filiae enim poſtumae, nepotes & pronepotes, exheredari poterant inter ceteros, immo & praeteriri, dummodo poſtumae legatum relinqueretur, ne per obliuionem videretur praeterita Vlpian. *Fragm.* XXII, 21. *ſeq.*

XXI. Aſt quum parentes abuti coepiſſent hac exheredandi licentia veluti Tettius, qui in gratiam nouercae filium infantem exheredabat: Valer. Max. VII, 7. Reineſ. *ad Inſcr. Claſſ.* I, 10. p. 24. factum eſt, vt leges querelam inofficioſi teſtamenti concederent liberis iniuſte exheredatis. Et de ea ſub imperatoribus iudicabant Centumuiri Valer. Max. VII, 7. Quinctil. *Inſt* IV, 7. Plin. *Epiſt.* IV, 8. Qua de re plura ad titulum XVIII.

XXI. Poſtea reſtrictum per querelam inofficioſi teſtamenti.

XXII. Sed Iuſtiniano minus e republica viſum eſt, tantam rem eſſe arbitrariam. Hinc certas tantũ ob cauſſas ratam eſſe iuſſit exheredationem, quas recenſuit Nou. CXV. & de quibus plura tradunt Iureconſulti.

XXII. Noua Iuſtiniani conſtitutio.

XXIII.

(*l*) Non requirebatur tamen praeciſe nomen proprium, ſed & ſufficiebat deſcriptio, vel demonſtratio, e. g. *filius meus exheres eſto*, dummodo vnus eſſet filius: aut cum elogio vel conuicio: *non nominandus*, *non filius meus, latro, gladiator*, *L.* 1. 2. *&* 3. *D. de lib. & poſtum.* Conf. Aleand. & Oiſel. *ad* Caii *Inſt, II.* 3. *princ.* Barn. Briſſon. *de Form.* VIII. p. 605.

XXIII. Abdicatio discernenda ab exheredatione.

XXIII. Id iam ex antiquitate addendum, distinguendam ab exheredatione esse abdicationem, qua parentes liberos degeneres & se indignos e conspectu suo abire iubebant: Exempla sunt apud Valer. Max. V, 8. 3 & 4. Vnde recte quidem Hotoman in *partit. iur.* X, 10. statuit, abdicationem non fuisse modum soluendi patriam potestatem: in eo tamen ipsi adsentiri nolim, quod Graecis tantum nota fuerit qui liberos per praecones e familia eiicere solebant idque vocabant ἀπειπεῖν vel ἀποκηρύσσειν vel ἐκκηρύσσειν. Nec probabile est, Quintilianum, dum huius abdicationis toties meminit, exempla tantum puerilium exercitationum ex Graecorum Scholis proferre voluisse; Graecum enim hunc ritum etiam inter Romanos sensim inoleuisse, quamuis eum leges Romanae haut probarent, adparet ex L. 6. *C. de patr. potest.*

TIT. XIV.

DE

HEREDIBVS INSTITVENDIS.

SAtis succincte hanc materiam tractauit Tribonianus, quum latius multo patuerint veteres illae de heredum institutione leges. Iuuabit ergo, quae desunt, ex antiquitatibus Romanis supplere.

I. Etiam serui institui poterant heredes.

I. Nihil intererat, liberumne quis hominem, an seruulum heredem institueret. Nam & serui heredes esse poterant, siue alieni, siue proprii. Illi quia hereditatem adquirebant dominis

nis adire iubentibus: hi, quia libertatem ſimul conſequebantur, & ſic fiebant hereditatis capaces. Hinc eſt, quod ſerui proprii non niſi data ſimul libertate, inſtitui poſſent donec Iuſtinianus, Iureconſultos quosdam ſequutus inſtitutionem ſerui proprii etiam ſine expreſſa libertatis datione valere voluit. *L. pen. C. de neceſſ. ſeru. hered. inſtit.*

II. Inſtitui tamen non poterant I.) *peregrini*, qui plane nihil capiebant. Cic. *pro A. Caecina* XXXV. II) *caelibes*, qui nihil ex teſtamento capiebant per legem Papiam Poppaeam. Dio Caſſ. LIV. p. 608. Sozom. *Hiſt. eccl.* I, 9. Quae caelibatus poena a Conſtantino demum M. ſublata eſt. Sozom. *l. c. L. vn. C. Theod. de infirm. poen caelib.* III.) *Orbi* id eſt, parentes, qui ſterile matrimonium fuerant experti. Hi enim inter ſe decimam tantum, non ſolidum, capiebant. (*a*) Sin vero ex priore matrimonio ſupereſſent liberi, totidem decimas capere poterant, quot ſuſtulerant liberos. Vlpian. *Fragm.* XIII, 1. Ex teſtamento extranei non niſi ſemiſſem capere poterant. Vid. *Comm. noſtr. ad* L. *Iul. & Pap.* *II, 21. p. 343.* Excipiuntur porro IV.) *Vniuerſitates*, quas quidquam capere potuiſſe negant Plin.

II. Qui heredes inſtitui non potuerint?

(*a*) Per legem Papiam Poppaeam, cuius caput ea de re agens ſingulari nomine dicitur *lex decimaria L. 2. C. Theod. de iure liberor.* Thalel. Βασιλικῶν *Tit. V. p. 47.* Praeter decimam tamen etiam vſumfructum tertiae partis bonorum, & dotem praelegatam, & ſi liberos habebant, eiusdem partis proprietatem capere poterant. Vlpian. *Fragm.* XV. Add. *Comm. noſtr. ad L. Iul. & Pap. Popp. II, 14. p. 259.*

Plin. *Epist. V*, 7. Vlpian. *Fragm. XXII*, 5. Quod ideo receptum videtur, quoniam vniuersitates hereditatem cernere non poterant. Capere tamen iis licebat per fideicommissa, Vlp. *l. c.* idque concesserat *SC. Apronianum*, cuius originem non cum Cuiacio *ad* Vlp. *l. c.* ad tempora D. Marci, sed cum Ant. Augustino *de* Legib. & *SCt.* ad Hadriani imperium referimus, sub quo occurrit consul Apronius. A. C. CXVII. CXXIII. Vid. Schulting. ad Vlpian. *Fragm.* XXII, 5. p. m. 635. Videtur tamen tempore D. Marci id, quod ciuitatibus concessum fuerat SC. Aproniano, etiam ad collegia fuisse productum, idque adparet ex L 20. *D. de reb. dub.* Immo & alio SC. concessum est, vt municipia heredes institui possent a libertis suis Vlpian. L. 1. §. 1. *D. de libert. vniu.* Erant vero liberti vniuersitatum serui publici manumissi. Hinc apud Gruter. p. LXXXIII, 13. ISID. REG. L. PVBLICIVS EVTYCHES MVN. TAR. LIB. Porro V.) nec mulieres heredes libere institui poterant post Legem Voconiam. Cic. *Verrin. I*, 43. Dico libere. Eas enim capere potuisse δύο ἥμισυ μυριάδας οὐσίας XXV. *millia nummum*, ex Dione Cass. Lib. LVI. p. 662. patet. Male haec verba Dionis habita sunt ab interpretibus, quorum plerique crediderunt, legem Voconiam prohibuisse, ne quis, qui centum millia HS in bonis haberet, plus quam quadrantem bonorum id est xxv. millia HS feminae relinqueret. Vidit eum errorem Bachouius *ad Inst. h. t.* Sed eo se ne ipse quidem expedire potuit. Felicius V. C. Iac. Perizonius

de

de Leg. Vocon. p. 144. *sequ.* docuiti, in textu Dionis intelligendas esse drachmas, quas semper in animo habent Graeci Scriptores, quoties de Romana pecunia loquuntur. Gronou. de Pecun. vet. III, 16. Itaque per hanc legem mulieri non licuit relinquere vltra XXV. millia drachmarum, seu CM sestertiûm, antequam lex illa Voconia per opulentiam ciuitatis subuerteretur. Gell. *Noct. Att.* XX, 1.

III. Dum vero vniuersitates heredes institui potuisse negauimus, intelligendum id est de municipiis & collegiis, Romanorum imperio subiectis, non de ciuitatibus, quae iure suo legibusque vtebantur. Sic apud Tacit. *Annal.* IV, 43. Vulcatius Moschus exsul bona sua reliquit Massiliensibus. Quod exemplum frustra Plinio & Vlpiano opponit Muretus *ad* Tacit. *l. c.* Erant enim Massilienses αὐτονόμοι & liberi, teste Strabone *Geogr. IV. p.* 197. *sequ.* conf. Grot. *de iure belli & pac. I,* 3. 12. Postremo etiam vniuersitates heredes institui poterant L. 12. *C. de her. inst.* iisque legare etiam Paulli temporibus licebat. L. 122. *princ. D. de legat.* 1.

III. Vniuersitates quaedam heredes scribi poterant.

IV. Heredes quôque institui non poterant VI.) Dii (*b*) Quod ideo procul dubio inductum, ne bona ciuium vsibus subtracta sacerdotum luxuriae seruirent, quamuis & altera ciuilis ratio

IV. Qui Dii potuerint institui heredes?

(*b*) Hoc quoque obseruat Vlpian. *Fragm.* XXV, 6. quem locum minus accurate P. Faber *Semestr.* III, 1. de religionibus priuatis non suscipiendis, diisue praeter Senatus auctoritatem non colendis interpretatur. Vid. Schulting. *Iurispr. ant. p.* 635.

ratio accederet, quod Dii hereditatem cerner atque adire non possent. Coeperunt tamen Romani sub Principibus Diis quibusdam, vt hereditatum capaces essent, ius liberorum dare, ridicula profecto liberalitate. Dio Cass. LV. p. 629. Tale ius, teste Vlpiano *Fragm.* XXV, 6. impetrauerant Iupiter Tarpeius, de quo Petr. Fab. *Semest. III*, 4. Iust. Rycqu. *de Capitol. Rom. XVIII. XIX. XX.* Apollo Didymaeus, (qui & Branchides vel Branchiades, Pompon. Mel. *de Sit. Orb. I*, 17. & ibi Isaac. Voss. p. 83.) Mileti cultus, quae vrbs etiam in numis suis praefert ΔΙΔΥΜΕΑ ΜΙΛΗΣΙΩΝ, apud Patin. *Numis. Imp. aer. p.* 73. Conf. V. C. Burmanni *Iou.* καταιβάτην p. 100. Mars in Gallia, de quo Caesar *de Bell. Gall.* VI, 17. Minerua Miliensis, vel vt alii (c) legunt, Iliensis, de qua L. Holstenius *ad* Steph. *voce* Ἴλιον, Hercules Gaditanus, de quo Iustin. *Hist.* XLIV, 5. Appian. *Punic. p.* 256. Diana Ephesia, de qua legi merentur Iac. Menetreii *Symbolica Dianae Ephes. statua* & L. Holsten. Epist. de fulcris seu *verubus Dianae Ephesiae Dianae simulacro adpositis* apud Gronou. *Thes. Ant. Graec. Tomo VII.* Mater Deorum Sipelensis, vel, vt alii legere iubent, Sipylensis, vel Sipylene. Sane ΜΗΤΗΡ ΣΙΠΥΛΗΝΗ legitur in *Marmoribus Arundellianis. p.* 11. & 12. Th. Reines. *inscript. Classe I. n.* 43. Iac. Spon. *Miscell. p.* 350. Ita enim dicta a Sipylo monte, ceu adparet ex marmore Smyr-

(c) Veluti Hadr. Turneb. *Aduers.* VII, 21. Cuiac. *Obseru.* X, 5. licet dissentiant P. Fab. *Semestr. III*, 4. & Rad. Forner. *Rer. Quotid.* II, 8. qui Meliensem legi iubet.

(d)

Smyrnensi, quod commentario illustrauit Car. Patin. Patau. CIↃ IↃCLXXXV, 4o. De ea Diua videndus Heins. *ad* Prudent. περὶ στεφαν. X. *v.* 196. Marqu. Gud. *ad* Phaedr. *Fab. III*, 20. Denique Coelestis Salinensis Carthaginis, de qua vt & reliquis copiosissime Schulting. *Iurispr. antiqu. p.* 636. *sequ.*

V. Ceterum hereditatem veteres semper vt assem considerabant, eiusque adeo duodecim concipiebant vncias. Erat enim *as* quidquid ad μονάδα atque vnitatis rationem poterat reduci, quasi εἷς. Salmas. *de vsur. p.* 536. Idem *de modo vsur. p.* 261. Fluxit *assis* vox a Doribus, Siculis & Tarentinis, a quibus & ipsum grauis ponderis numum & plerasque rei pecuniariae adpellationes Romani acceperant. Nam ex Dorico αἷς Tarentini & Siculi fecerunt, ἂς inde Romani vtrumque vocabulum *aes* & *as* habuerunt. Quorum vocabulorum eadem erat significatio, quia primus as ex aere fuerat percussus. Conf. Scalig. *in* Varr. *de Lat. Lingu. IV. p.* 69. Porro quum ἂς a Siculis etiam λίτρα diceretur: factum est, vt & Romani *assem* vocarent *libram.* (*d*) Et quum duodecima pars τῆς λίτρας Siculis esset οὐγκία idem nomen etiam placebat Romanis. Praeclarus hanc in rem locus est Iulii Pollucis *Lib. IX. cap.* 6. *segm.* 80. Ἀλλὰ μέντοι παρ' αὐτῷ V. As hereditarius.

(*d*) Asses enim erant librales vsque ad bellum Punicum primum. Postea asses sextantarii cudi coeperunt. Plin. *Hist. Nat.* XXXIII, 13. Vnde errat Festus *voce sextantarii asses*, dum hanc mutationem demum a bello Punico secundo factam existimat. Vid. Io. Harduin. *Not. ad* Plin. *l. c.*

τῷ (Ἀριστοτέλει) τις ἂν ἐν τῇ Ἱμεραίων πολιτείᾳ καὶ ἄλλα εὕροι Σικελικῶν νομισμάτων ὀνόματα, οἷον οὐγκίαν, ὅπερ δύναται χαλκοῦν ἕνα. *Ceterum apud eumdem* (Aristotelem) *in Himereorum Politia etiam alia inueniet Siculorum nomina*, *vtpote* VNCIAM, *quae valet aereum vnum*. Hinc Romani omne totum *assem*, vocabant, idque diuidebant in duodecim vncias, quasi id demum esset perfectum, quod XII. partibus vel vnciis constaret. Eleganter Balbus *de Asse* apud I. F. Grono. *de Pec. Vet. p.* 883. *Quidquid vnum est, & quod ex integrorum diuisione remanet, assem ratiocinatores vocant.* Exemplum est non modo in hereditate, verum etiam in vsuris, de quarum computandi ratione per vncias post Salmasium egregie commentati sunt Io. Frider. Gronou. in *Dissert.* tribus *de Centesima & asse vnciario* & Ger. Nood. *de Foen. & vsuris II*, 2.

VI. Eius partes.

VI. Hinc facile explicantur nomina, quibus hereditatis partes designare solent iureconsulti. Quum enim AS integrum bonorum corpus significet, in duodecim vncias diuisum: vndecim vnciae vocabantur DEVNX, quasi *vncia vna demta*. (*e*) Pari ratione *decem vnciae* vocabantur DEXTANS quasi *desextans*, hoc est, demta sexta parte, nec non DECVNX, quasi *decem vnciae*. *Nouem vnciae* DODRANS, quasi *dequadrans*, id est, demto *quadrante*; *octo vnciae* BES, siue a veteri *des*, vt Varro coniicit, vel quasi

(*e*) De enim in compositione tollit, vt patet exemplis, *demens, destruere, vndeuiginti duodeuiginti.*

(*a*)

quasi *bis triens*, vt Festus mauult. Balbus *l. c.* potius *bessis*, dicendum esse monet quam *bes* vel *des*, *quoniam binas ex tribus assis partes sibi vindicet.* Sed ea de re pluribus inter se disceptant Scaliger, Salmasius, Vossius. Conf. Ian. Vinc. Grau. *ad XII. Tab. p. 338. sequ. Septem vnciae* dicebantur SEPTVNX, cuius nominis ratio per se patet, *Sex vnciae* SEMIS; quasi *semiassis*; *quinque vnciae* QVINCVNX; *quatuor vnciae* TRIENS, id est, tertia pars assis: *tres vnciae* QVADRANS, id est quarta pars assis; *duae vnciae* SEXTANS, quasi sexta pars assis. Quae vero de partitione harum vnciarum in iure inculcantur, de iis copiose Doctores, & inprimis Gu. Budaeus *de asse.* Sunt tamen & alia vocabula iuris eodem pertinentia. Nam duplicatus as erat DVPONDIVS, quemadmodum vnum pondus ASSIPONDIVM vocabatur. Dimidia pars vnciæ est SEMVNCIA, tertia DVELLA, vel BINAE SEXTVLAE pars eiusdem quarta SICILICVM, vel vti Balbus p. 886. scribit, SICILIQVVS, *L. 21. §. 2. D. de ann. legat.* pars sexta SEXTVLA, quam minimam aeris partem vocat Varro *de Ling. Lat. Lib. IV. p. 40. edit. Scalig.* & tamen octaua etiam pars vnciae vocatur DRACHMA duodecima HEMISESCLA vel DIMIDIA SEXTVLA, sexta decima TREMISSIS, quarta & vicesima SCRVPVLVS Ita Balbus *de Asse p. 886.* Add. Volus. Maecian. *de Asse* apud eundem Gronou. p. 874. sequ.

TIT. XV. XVI.

DE

VVLGARI ET PVPILLARI SVBSTITVTIONE.

De substitutionibus vix est, quod ex antiquitate moneamus, quod non iam in iure ipso sit explicatum. Quare paucis tantum de origine substitutionum, & quibusdam earum circumstantiis dicemus.

I. Substitutionum origo.

I. Multum intererat Romanorum, ne testamenta destituerentur, tum ob conditiones varias, quibus plerumque ab herede satisfactum cupiebant, tum maxime ob sacra priuata, quae interire nolebant.

II. Heredes secundi.

II. Ne ergo deesset heres; ei vel eis, quem quosue instituerant, substituere solebant alios, ad quos in casum deficientium priorum bona deuoluerentur, (a) eosque vocabant *heredes secundos*.

(a) Substitutio ergo vulgaris e XII. Tabulis est, & consequens amplissimae potestatis de rebus suis disponendi: pupillaris moribus inducta dicitur *L. 2. D. h. t.* Cuiac. *Obs.* VII, 6. Enimuero & haec in legibus XII. tabularum omnino reperit fundamentum. Pater enim familias ex ea lege etiam de PECVNIA SVAE REI legare poterat. Suis rebus etiam accensebantur filii familias, quippe qui, tamquam res mancipi, in dominio iuris Quiritium erant. Bynkershoeck *de iure occid. lib. I. p. 145.* Ergo rationi consentaneum videbatur, patrem de pecunia filii sui, qui ipse per aetatem testari non posset, testari, adeoque eidem substituere pupillariter posse.

(b)

cundos. Cic. *de Inuent. II, 21. pro A. Cluent. XI.* Grut. *Inſcr. p. DXXIX, 3. p. DLIX. 7.* Reineſ. *Inſcr. Claſſ. VIII,* 13. 14. 15. Rem ita deſcribit Appianus: Ἔθος Ῥωμαίοις παραγράφειν τοῖς κληρονόμοις ἑτέρους, εἰ μὴ κληρονομοῖεν οἱ πρότεροι. *Mos eſt Romanis heredibus ſubſtituere alios, ſi priores heredes non fierent.* Porro & his heredibus nonnumquam ſubſtituebantur, qui tertio vel vlteriore gradu ſuccederent. Sic Auguſtus teſtamento ſuo primo loco Tiberium & Liuiam; ſecundo nepotes pronepotesque; tertio primores ciuitatis ſcripſerat. Tacit. *Ann. I,* 8. Suet. *Aug. Cap.* CI. Meminit quoque *tertiorum heredum* Suet. *Claud. VI.*

III. Formula vulgariter ſubſtituendi eſt apud Caium *Inſt. II,* 4. 1. ILLE HERES MIHI ESTO, QVOD SI HEREDITATEM MEAM ADIRE NOLVERIT, ILLVM SVBSTITVO, AD QVEM HEREDITAS MEA DEBEAT PERTINERE. Videtur tamen haec formula ab Aniani manu eſſe, obſeruante Aleand. *ad* Caii *l. c.* certe non fuit perpetua, ceu ex plurimis pandectarum locis patet, quae colligit Briſſon. *de Form.* VI. p. 607. III. Formula ſubſtituendi vulgariter.

IV. Haec vulgaris ſubſtitutio. Pupillaris quaſi duplex teſtamentum complectebatur, ſiquidem prius ſibi pater familias, deinde filio impuberi heredem inſtituebat, in eum caſum, ſi hic intra pubertatem deceſſiſſet. L. 2. §. 4. *D. de vulg. & pupill. ſubſt* *L. 25. D. qui teſt. fac. poſſ.* §. 2. *Inſt. h. t.* Quamuis enim & hic diſſentirent Proculeiani & Sabiniani, quorum illi id adfirmare; hi negare ſolebant: Merill. *Obſ. III,* 12. IV. Subſtitutio pupillaris eiusque formula.

po-

posteris tamen Proculi doctrina constanter placuit. Recepta hic erat formula : ILLE FILIVS SI INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, ILLVM SVBSTITVO. Cai. *Inst. II*, 42. Cuiusmodi substitutionem ita describit Horat. *Serm. II, 5. v. 45.*

Si cui praeterea validus male filius, in re
Praeclara sublatus, aletur; nec manifestum
Caelibis obsequium nudet te, leniter in spem
Arrepe officiosus, vt & scribare secundus
Heres, &, si quis casus puerum egerit Orco,
In vacuum venias.

V. Cautela in substitutione pupillari obseruata.

V. Inprimis vero id accurate obseruatum legimus, quod parentibus de liberorum salute sollicitis commendat Iustinianus §. 3. *Inst. de pupill. subst.* vt substitutionem in ima parte tabularum scriberent, eamque separatim signarent,(b) ne substitutus heres pupillo strueret insidias, malletque rapere hereditatem, quam incerta spe exspectare. Sic Horat. *Sat. II, 5. v. 53.*

- - - - *Quid prima secundo*
Cera velit versu.

Ad quae verba videnda virorum doctorum *scholia.* Eamdem cautionem nonnunquam in vulgari substitutione adhibebant. Et huc quoque pertinent illa Suet. *Caes.* LXXXIII. *Nouissimo testamento tres instituit heredes sororum nepotes, C. Octauium ex dodrante, & L. Pinarium & Q. Paedium ex quadrante, reliquos in* IMA CERA. *C. Octa-*

(b) Vnde & tabulae secundae adpellatae vltimi illi versus qui substitutionem pupillarem complectebantur. Vid. Barn. Brisson. *Sel. Ant. Rom.* III, 12. p. 54.

(a)

C. Octauium etiam in familiam nomenque adoptauit. Conf. Salmas *de mod. vsurar. cap. XI.* Cai. *Inst. II,* 4. 2. ibi Oiselius.

TIT. XVII. XVIII. XIX.

QVIB MODIS TESTAM. INFIRMANTVR. DE QVERELA INOFFICIOSI, ET HEREDVM QVALITATE ET DIFFERENTIA.

DE modis, quibus testamenta infirmantur, paullo accuratius dicere poterat Iustinianus. Nos ne actum agamus, pauca ab eo omissa supplebimus.

I. Quemadmodum iureconsulti rebus omnibus nomina sua tribuebant: ita & modos infirmandi testamenta accurate suis distinguebant vocabulis. Sic quae ab initio inualida erant testamenta ob personarum vel voluntatis vitium ea NVLLA esse dicebant. Alia sunt INIVSTA, siue non iure facta, in quibus scilicet non obseruata sunt sollemnia iuris. *L. 1. D. de iniust. rupt. irr. fact. test.* I. Testamenta nulla & iniusta.

II. Ex post facto infirmabatur testamentum iure vel *praetorio* vel *ciuili.* Priori casu dicebatur BONORVM POSSESSIO CONTRA TABVLAS DARI, de qua suo loco. Posteriore casu testamenta vel *rumpi,* vel *irrita fieri,* vel *destitui,* vel *rescindi,* ferebantur. II. Infirmata ex post facto.

III. RVMPEBANTVR testamenta partim agnatione heredis sui, vel certe quasi agnatione, de qua Hub. *Praelect. II,* 17. 1. p. 189. partim nouo testamento sollemniter facto *L. 6. §. 2.* III. Rupta.

D. de iur. codic. partim incisione, deletione, cancellatione. *Tit de his quae in test delent.*

IV. Irrita & destituta.

IV. IRRITVM FIEBAT TESTAMENTVM capitis deminutione, maxima, media, ac minima. *Maxima* enim seruum faciebat, *media* peregrinum, *minima* filium familias. Quum vero nullus horum testari posset: facile patet, sic rem incidisse in casum, a quo incipere non posset. DESTITVTVM denique dictum esse, ex quo nullus heres erat, vel dupondii sciunt.

V. Rescissa per querelam inofficiosi, cuius quae origo?

V. Denique RESCINDI testamentum dicebatur per QVERELAM INOFFICIOSI. Eius originem diu ignoratam, ex antiquitatis parietinis restituere iuuabit. Franc. Duarenus *ad h. t. cap. II.* eam a principibus inuentam putat. Sed ante principes eam notam fuisse, patet ex Valer. Max VII. 7. 2. Nec felicius eam ex praetoris edicto deriuat Pithoeus ad *collat. leg. Mos. & Rom. XVI, 3.* Nam haec actio non, vt aliae praetoriae rei persequutoriae ad actum rescindendum comparatae, annalis est, verum quinquennium durat. Nec praetor vnquam exheredatis succurrit, vti ait Vlpianus *L. 8 pr. D. de bon. possess. contra tab.* Nec denique locus Paulli *Rec. Sent. IV, 8. 5.* ex quo id collegerat Pithoeus, hoc dicit, vbi tantum *actionis Praetoriae*, non querelae inofficiosi fit mentio. Veriorem ergo originem sibi inuenire visus est Cuiac. *Obs. II, 21. XVII, 17.* Docet enim ex inscriptione *L 4. D. de inoff. test.* querelam hanc introductam esse lege GLICIA, quam lectionem etiam Codicis Florentini tuetur auctoritas. Et nihil sane Gliciis Romae est celebrius. Frequenter eius

eius meminere Tacitus, Suetonius, Florus, Liuius, quin & marmora Capitolina, in quibus A. V. C. ꟾↃiiii laudatur

M. CLAVDIVS C. F. GLICIA. QVI. SCRIBA. FVERAT. DICTATOR. COACT. AB DIC. SINE. MAG. EQV.

Steph. Vinand. Pigh. *Annal. Tom. II. p.* 50. Grut. *Inſcr. p. CCXC*, ii. Vnde inuidia ſtimulatus videri poterat Hotomanus, qui *Diſp. de quarta legit. cap. I.* ne Cuiacio gloriam detectae legis tribuat, legem plane nullam agnoſcit Gliciam, querelamque inofficioſi ex moribus magis, & conſilio iureconſultorum, quam ex certa aliqua lege fluxiſſe, contendit. Cum Cuiacio ſane faciunt recentiores paene omnes, & in his Ant. Auguſtin *de Leg. & SC. in lege Glicia*, & Ian. Vinc. Grauina *de Leg. & SC. LXXX. p.* 649. *ſequ.* Sed negari ſane nequit, Hotomani ſenteniam Cuiaciana eſſe veroſimiliorem. Gliciorum enim cognomen, familiae non gentile nomen eſt. Leges vero a cognominibus cognominatae non deſinebant in IA ſed in ANA, verbi cauſa lex Iunia Norbana. Sigon. *de Nom. propr. p. m.* 1426 Ergo haec lex aut *Claudia* dicenda fuiſſet, aut *Gliciana*, non Glicia. Quare nihil dici poteſt veroſimilius; quam quod moribus & iureconſultorum auctoritate inualuerit haec querela, & quidem libera adhuc republica. Meminerunt enim illius Cicero *adu. Verr. I*, 42. & Valer. Max. *VII*, 7. 5. ex quo conſtat, iam ad C. Calpurnium Piſonem hanc querelam fuiſſe delatam. Atque praeturam hic Calpurnius geſſit anno V. C. ꟾↃclxxxii. Scilicet liberrima olim erat patri-

busfam. testandi exheredandique facultas. Quum vero ea abuterentur homines maxime blanditiis nouercalibus deliniti: ICti de remedio cogitare coeperunt, quo iniuste exheredatis succurrerent. Quod non obscure innuit Pomponius, dum latissimam illam potestatem testatorum *coangustatam* fuisse ait *interpretatione iura constituentium. L. 120. D. de verb. signif.* Iam quamuis ICtis nouas leges condere vel veteres euertere haut liceret: tamen quum ex iuris principiis furiosi condere non possent testamentum; non alia ac commodiore ratione iniuste exheredatis succurrere poterant, quam si colore furoris vterentur, fingerentque, parentem liberos iniuste exheredantem Sanae ac integrae mentis haut fuisse, idque inde demonstrarent, quod homines bene de se meritos sine iusta caussa vel praeterierint vel exheredes scripserint Bynkersh. *Obs. II, 12. p 15?.* Ceterum hanc actionem vocabant QVERELAM, εὐφημίας ἕνεκα. Cognati enim non se inuicem accusare, sed inter se conqueri dicebantur. Voss. *Inst. Orat. I, 6. 2.* Vocabant eamdem querelam INOFFICIOSI, quia quemadmodum *beneficia aliorum sunt*, ita *officia eorum, quos necessitudo suscitat, & opem ferre iubet.* Seneca *de Benefic. III, 8.* Contra officium enim testati videbantur, qui proximos vel praeterierant, vel exheredes iniuste scripserant.

VI. Eiusdem natura.

VI. Ceterum hac querela, testamento, ceteroquin sollemniter facto, obiiciebatur dementia furorue testatoris. Non enim tanta inhumanitas cadere videbatur in sani capitis hominem, vt sine caussa exheredes scriberet filios. Institue-

ſtituebatur haec querela coram iudicio centumuirali ſeu quadruplici, vt patet ex Plin. *Epiſt. IV*, 24. Vnde & ipſa haec querela aliquando *iudicii centumuiralis* nomine venit. *L.* 13. *D. de inoff. teſt.* Add. *L.* 17. *D. eod.* Valer. Max. *VII*, 7, 1. *&* 2. *& VII*, 8, 1.

VII. Ceterum ceſſabat haec querela, relicta legitima, ſeu certa & legibus definita bonorum portione. Ea olim ſemper erat hereditatis quadrans. *L.* 8, § 6. *&* 8. *D. h. t. L.* 31. *D. eod. L.* 2. *de inoffic. donat.* Haec quarta quando & qua occaſione inoleuerit, incompertum ſibi eſſe fatetur Iac. Cuiac. *Obſeru. II*, 21. *III*, 8. vbi tamen eamdem a Marco Imp. inuentam ſuſpicatur, deceptus loco Nicephori. At inter primos Ian. a Coſta *princ. Inſt. de inoff. teſt.* & Claud. Chiffl. *de legit. port.* necnon poſt hos Ant. Schultingius *Iurisp. Anteiuſt. p.* 381. docuerunt, legitimam illam portionem ex legis Falcidiae rationibus prudentum interpretatione eſſe inductam. Sane heredibus, quibus inofficioſi querela competit, QVARTAM FALCIDIAM deberi, diſertis verbis dicunt Paullus *Recept. Sent. IV*, 5. 5. & Vlpianus *L.* 8. §. 9. *&* 14. *D. de inoffic. teſtam.* Abſolute quoque illam portionem QVARTAM vocat Plin. *Epiſt. V*, 1. & FALCIDIAM Iuſtinianus *L.* 31. *C. de inoff. teſt.* Vnde patet, ſatis antiquam & fortean Auguſti temporibus aequalem (*a*) eſſe legitimam illam portionem.

VII. Origo legitimae portionis.

VIII.

(*a*) Auguſti enim temporibus latam eſſe legem Falcidiam, oſtendemus infra *Lib. II. Tit. XX. ſequ. §. XIV.* Occaſionem forſan dedit T. Tetrius Vibo, qui filium in

VIII. Inuecta a Iustiniano mutatio.

VIII. Sed mutauit illam portionem Iustinianus per *Nou. XCII.* & *Nou. XVIII*, 1. vbi legitimam portionem, si liberi quatuor vel pauciores essent, trientem: sin quinque vel plures, semissem esse iussit.

IX. Quibus casibus haec querela locum habuerit, vel non habuerit?

IX. Competebat haec querela liberis non modo aduersus parentes, sed & his aduersus liberos. Sane & matrum testamenta hac querela impugnata legimus iam ante SC. Orphitianum, apud Plin *Epist. V.* 1. Valer. Max, VII, 7, 4. Quod eo minus mirandum, quia ex eodem Valerio Max. constat, etiam amicos extraneos agere potuisse. Postea id remedium ad solos parentes, liberos, fratres restrictum *L.* 1. *D. h. t.* Immo iure nouo cessabat haec querela etiam in fratribus & sororibus, nisi turpis instituta esset persona: *L.* 27 *C. h. t.* cessabat etiam contra testamentum militis: *L. vlt.* §. 1. *C. eod.* cessabat denique praescriptione quinquennii, *L.* 8. §. *vlt. D. eod.* de quibus omnibus plenius agunt iureconsulti.

X. Heredes quotuplices?

X. Pergimus ad heredum qualitatem & differentiam. Erant illi vel NECESSARII, vel SVI & NECESSARII, vel EXTRANEI. *pr. Inst. h. t.*

XI. Heredes necessarii.

XI. NECESSARII erant, qui cogebantur esse heredes etiam inuiti. Tales erant serui, quibus pro libertate data, id iugum imponebant leges, vt heredes esse cogerentur, quo subhastatio bonorum non fieret nomine dominorum,

infantem exheredauerat. Val. Max. VII, 7, 3. Reines. *Inscript. p.* XXIII, 1.

(b)

rum, si forte aes alienum aliter dissolui haut posset, sed eorum nomine: infamiae enim quid habere videbatur illa subhastatio, quam hoc ordine factam nouimus. Proponebatur edictum a Praetore, quo creditoribus possessio bonorum dabatur. Qui vbi triginta dies a die deserti vadimonii possederant: eiusdem Praetoris iussu creari solebat Magister ad bona distrahenda. Cic. *ad Attic.* VI, 1. Quinctilian. *Instit. Orat VI*, 4. *L. vlt. D. de curat. bon. dand.* Tum fiebat praescriptio in celeberrimis vrbis locis: ITA ILLE DEBITOR NOSTER IN EIVSMODI CAVSSA EST, VT BONA EIVS DIVENDI DEBEANT, QVICVMQVE EMERE VOLET, ADESTO. Theoph. *pr. Inst. de succes. subl. quae fieb. per bon. vendit.* idque est illud *triste carmen magistri* de quo Cicero *de Orator. I*, 57. vel *libellus bonis alicuius suspensus*, apud Senecam *de benefic. IV*, 12. Paucis diebus post denuo adeundus erat praetor, vt liceret legem bonorum vendendorum facere, atque inde ita v. c. praescribebant: HAEC QVICVMQVE EMERIT, CREDITORIBVS IN DIMIDIAM PARTEM EORVM, QVAE IPSIS DEBENTVR, RESPONDERE DEBET. Theophil. *ibid.* Interea aderant bonorum emtores, qui totam massam bonorum emebant, vocati etiam *sectores*, de quibus Cic *pro S. Rosc. Amer. VI.* Scilicet sectores vocabantur, *qui spem lucri sui sequuti, bona condemnatorum semel auctionabantur, proque iis pecunias pensitabant singulis, ac deinde pro compendio suo singulas quasque res populo vendebant.* Ascon. Paed. *in Verr. III. p.* 1845. Non-

nunquam, si deesset emtor, auctio fiebat, eaque indicebatur acerba voce praeconis, cuius formula, sed iocosa, est apud Plaut. *Menaechm. V, 9. v. vlt.* Qua de re Cicero *Epist. ad Attic. VI, 1.* Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. I, 11. p. 149. & de Iudic. I, 18. p. 449. sequ.* Ne ergo haec infamia in defuncti domini manes redundaret: ab obaeratis seruus instituebatur heres, & iscogebatur hereditatem adire, atque hinc dici solebat HERES NECESSARIVS.

XII. Sui & necessarii.

XII. SVI & NECESSARII erant liberi, SVI, quia iam viuis parentibus quasi domini habebantur; §. 2. *Inst. h. t.* §. 3. *Inst. de hered. quae ab intest. L. 11. D. de lib. & postum.* Vnde & *particeps patris* eleganter dicitur filiusfamil. apud Terent. *Heautont. Act. I. scen. 1. v. 97.*

Nec fas esse, vlla me voluptate hic frui,
Nisi vbi ille huc saluus redierit meus particeps.

NECESSARII, quia nec ipsis fas erat, hereditatem repudiare: Quia tamen durum videbatur, ob defuncti parentis infortunium liberos superstites quasi infamiam contrahere: praetor ipsis postea concesserat beneficium abstinendi *L. 11. L. 12. L. 57. p. 1. D. de acquir. hered. L. 71. §. 9. eod.* ex quo loco, id beneficium iam ante Sabini tempora liberis datum esse, adparet.

XIII. Extranei.

XIII. Denique EXTRANEI erant, qui nec necessarii erant nec sui His ergo liberum erat, vel adire hereditatem, vel repudiare, si magis expedire videretur. Adquirebatur scilicet hereditas *cretione, aditione, pro herede gestione, immistione, agnitione.* Charond. *ad* Vlp. *Fragm. XXII, 27.* qui tamen fallitur, dum immixtionem

nem huc refert, quum ea ad heredes ſuos pertineat, quos ipſo iure heredes eſſe, diximus. Quamuis autem cretio & aditio ſemper eſſent coniunctæ: tamen ideo non ſunt vocabula ſynonyma, vt ſibi perſuaſit Donell. *Comm. iur. ciu.* VII, 8 ſed actus diuerſi. Idque vel inde patet, quod ſequiore aeuo hereditas etiam ſine cretione adiretur, quale priuilegium matri, patruis, aliisque cognatis tribuit Conſtantinus *L. 1. & 2. C. Theod. de legit. heredit.*

XIV. Cretio hereditatis quid & quotuplex.

XIV. CRETIO erat actus eorum, qui cum cretione erant heredes inſtituti. Vlp. *Fragm.* XXII, 25. Cum cretione dicebatur inſtitutus, cui teſtator iniunxerat, vt hereditatem cerneret. Ea cretio erat vel PERFECTA vel IMPERFECTA. Nam ſi ſcripſerat teſtator: TITIVS HERES ESTO, CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE: NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. Vlp *l. c.* §. 27. haec formula pertinebat ad *cretionem perfectam.* Sin vltima verba eſſent omiſſa: dicebatur heres inſtitutus cum *cretione imperfecta,* itemque, ſi loco exheredationis adiectum: SI NON CREVERIS, TVNC MAEVIVS HERES ESTO Vlp. *l. c.* §. 34. Erat quoque cretio vel VVLGARIS vel CONTINVA. *Vulgaris,* in qua adiiciebantur verba: QVIBVS SCIERIS POTERISQVE. *Continua,* in qua non adiiciebantur. Vlp. *Fragm. l. c.* §. 31. 32. Ceterum horum verborum is erat ſenſus, quod in cretione vulgari dies tantum vtiles; in continua omnes numerarentur. Schulting. *ad*

Vlpian. *l. c. p.* 644. Cernere vero hereditatem, non erat facere, vt viderent, aliquem esse heredem, ceu interpretatur Varro *de lingua lat. V*, 8. *p.* 43. *edit. Gothofr.* Sed decernere, se heredem esse velle, ceu ipse Varro *Lib. VI*, 5. *p.* 57. rectius atque accuratius docet. Cuiac. *Obs.* VII, 18. Iac. Perizon. *Not. ad* Sanct. *Mineru.* IX, 15. Fiebat ista cretio intra certos dies, praesentibus testibus. Cicero ad *Att.* XIII, 44. Sic centum dierum meminit Vlpian. *l. c.* & ius nostrum *L.* 22. §. 1. *D. quando dies leg. ced. L.* 3. §. 8. *D. de minorib. L.* 2. §. *vlt. D. de suis & legit. hered.* quae loca veterem ritum cretionis redolere videntur: sexaginta dierum Cicero *Epist. ad Attic.* XIII, 44. In ipso actu dicenda ab herede erant verba cretionis: QVVM ME MAEVIVS HEREDEM INSTITVERIT, EAM HEREDITATEM ADEO, CERNOQVE. Vlp. *l. c.* §. 28. Add. Barn. Brisson. *de Form. VII. p.* 600. & 601. Et hinc CRETIONIS SOLLEMNITAS *L. vn. C. Theod. de cret. & bonor. possess.* SCRVPVLOSA SOLLEMNITAS. *L.* 8. *C. Theod. de matern. bon.* CRETIONIS COMMENTVM *L.* 1. *C. Theod. eod.* CRETIONEM DICERE. *L.* 5. *C. Theodos. eod.*

XV. An aliis sollemnitatibus opus fuerit adituris hereditatem?

XV. Dictis cretionis verbis heres dicebatur *hereditatem adiisse.* Nec aliis ritibus tunc facta videtur hereditatis aditio, quamuis quibusdam casibus aditio & sine cretione fieri posset. Sunt equidem, qui aditas hereditates existimant percussione digitorum: Cuiac. *Obs.* VII, 18. Merill. *Obs.* IV, 34. quod signum dominii apud veteres fuisse constat. Alii etiam saltationem

tionem addunt, quasi laetitiae signum. Ant. Dadin. Alteserra *de Fiction iur. Tract.* III, 19. Sed vtrumque ritum collegere ex male intellecto loco Ciceronis *de offic.* III, 19. ad quem addendae eruditae obseruationes Io. Ge. Graeuii. Addunt alii Ambros. *de offic.* III, 2. Sed & hic Ciceronem non intellectum manifesto exscripsit.

XVI. Qui sine cretione heredes erant scripti, ii heredes fieri poterant etiam sine aditione, PRO HEREDE GESTIONE. (b) Pro herede vero gerebat, qui rebus hereditariis tanquam dominus vtebatur, veluti qui auctionem rerum hereditariarum faciebat, seruis hereditariis cibaria dabat &c. Vlpian. *Fragm.* XXII, 26. XVI. Quid pro herede gestio?

XVII. IMMIXTIO ad necessarios & suos heredes pertinebat. AGNITIONEM, sublata cretione sollemni aiunt inualuisse. §. *vlt. Inst. de hered. qual. & different.* §. *vlt. Inst. de bon. poss.* Sed sic ea vel ab aditione non differt, vel ad bonorum possessionem potius, quam ad hereditatem, pertinet. Sustulit vero cretionem in bonis maternis Constantinus *L.* 1. *C. Theod. de matern. bon.* nec non Constantius, *L.* 4. *Cod. Theod. eod.* quem sequutus Arcadius *L.* 8. *C. Theod. eod.* & Valentinianus *L. vn. C. Th. de cretione.* postea eamdem penitus aboleuit non Arca- XVII. Quid immixtio, & agnitio?

(b) Addidi τὸ *etiam*, quia & hi cernere poterant hereditatem, si volebant, nec tamen cogebantur. Petr. Fabr. *Semestr.* II, 22. Aueran. *Interpr. iur.* II, 12. 15. *p.* 151.

(a)

Arcadius, vt in *L.* 17. *C. de iure delib.* dicitur, ſed Iuſtinianus inuento beneficio inuentarii, (de quo *L. fin. C. de iure delib. Nou.* I, 2. 1.) Quilibet enim tuto adire ex eo potuit hereditatem, quum eo ipſo bona heredis & defuncti ſeparentur, omnisque impediatur actionum confuſio.

TIT. XX-XXII.

DE

LEGATIS, EORVMQVE ADEMTIONE, ET TRANSLATIONE, ET LEGE FALCIDIA.

HActenus Imperator de vniuerſalibus adquiſitionibus egit, ad easque etiam plures, qui infra ſequentur, tituli pertinent. Placuit tamen illi, interſerere hic ſingularum rerum adquiſitionem, quae per legata fit. An ſatis concinne, alii videant. Nos pauca ad hos quoque titulos delibabimus.

I. Legatum quid?

I Legatum eſt donatio, quae legis modo, id eſt, imperatiue, teſtamento relinquitur. Vlp. *Fragm.* XXIV, 1. *Legis modo*, inquit Vlpianus, quia veluti legem teſtator dicit heredi, quid ab eo praeſtari velit, vnde & graecis legare, eſt νομοθετεῖν (a) *Nouell.* XXII, 2. Io. Chryſoſt. *Homil.* I. *ad*

(a) Vnde teſtatores plane more legislatorum loquebantur. Hi verbis imperatiuis vti ſolebant: iisdem vtebantur teſtatores: PRAECIPITO, SVMITO &c. Legislatorum formula erat DAMNAS ESTO, *L* 2. *pr.*

ad Act. Apost. p. 615. Quin & ipſum verbum *legare* nihil ſignificat aliud, quam mandare & veluti legem dicere. Ita Plaut. *Caſin. I, 1. v. 12.*

Quin potius quod tibi legatum eſt negotium
Id curas?

Hinc LEGATI dicuntur a *legando*, quia cum mandatis mittuntur, non quia publice leguntur, ceu coniicit Varro *de Lingu. Lat.* IV, 16. *n.* 7. Nec aliam ob cauſſam RELEGATI adpellantur, quam quia *lege* a populo vel principe lata ciuitate exeſſe iubentur. *Imperatiue* ergo fieri debebat haec donatio, id eſt, *verbis directis L. 2. C. commun. de legat. L. 15. C. de teſtam.* Scholiaſt. Horat. *ad Satyr.* II, 1. 9. Verba enim precaria non erant valida ex legibus XII. tabularum, ſed ex voluntate tantum heredum deſcendebant. Denique *teſtamento* relinquenda erant legata, non codicillo, antequam ſcilicet Iuſtinianus legatorum fideiquecommiſſorum naturam exaequerit.

II. Legatorum genera erant quatuor, VINDICATIONIS, DAMNATIONIS, SINENDI MODO & PRAECEPTIONIS. Caius *Inſt.* II, 5. 1. Vlpian. *Fragm. XXIV, 2.* Paull. *Sent. Recept. III, 7.* (*b*) Quorum differentiam licet ſuſtulerit Iuſtinianus, dum legatorum omnium, quibuscumque tandem relicta ſint verbis, eam- II. Legata quotuplicia?

pr. L. 27. §. D. ad L. Aquil. Eadem vero etiam teſtatoribus ſollemnis erat.

(*b*) Ant. Faber *Coniect.* VI, 1. quatuor has ſpecies ad duas reuocat, *vindicationis & damnationis*, cui tamen reſpondit Oſvv. Hillig. *Donell. enucl. Lib. VIII. p. III.*

(*c*)

eamdem naturam esse voluit: *L.* I. *C. comm. de legat.* olim tamen permultum intererat inter haec legatorum genera, quae a Iureconsultis disputatione fori inducta esse, non abs re existimat V. C. Schultingius ad Vlp *l. c. p.* 649.

III. Legatum per vindicationem.

III. Per VINDICATIONEM his verbis legabant: DO LEGO, SVMITO, HABETO. Vlpian. *l. c.* §. 3. quibus Caius *Inst. II*, 5. addit formulas: ILLAM REM TIBI PRAESVME, VINDICA. Tunc vero legatum erat in legatarii arbitrio, idque ipse sibi, adita hereditate, statim capere vel rei vindicatione petere poterat. Tale erat illud apud Virgil. *Æneid V*, *v.* 533.

SVME, *pater, (nam te voluit rex magnus Olympi*
Talibus auspiciis exsortem dicere honorem,)
Ipsius Anchisae longaeui hoc munus HABEBIS.

Ad quae verba Seruius Scholiastes: *Sume*, inquit, *percipe. Nam verbum est iureconsultorum quo vtuntur, quoties legatum non ab herede datur, sed est in accipientis arbitrio, id est, vindicationis vel optionis.*

IV. Legatum per damnationem.

IV. Per DAMNATIONEM legabatur his verbis: (c) HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO; HEREDEM MEVM DARE IVBEO. Vlpian. *l. c.* §. 4. Vim verborum illorum, quibus, ceu ex L. 2. *pr.* & L 27. §. 5. *D. ad* L. *Aquil.* adparet, etiam legislatores vtebantur, idem explicat Seruius ad Virgil. *Aeneid. XII, v.* 727. *In iure quum dicitur*

(c) Dicebatur etiam tunc res *optimo iure* legata Vlpian. *Fragm.* XXIV, 11.

(d)

tur DAMNAS ESTO, *hoc est, damnatus es, vt des, hoc est, damno te, ut des, neque alias libereris.* Perinde ergo hic heres erat obligatus, ac si vel a iudice, vel ab ipso legislatore, esset damnatus, vnde & lis inficiando crescebat in duplum. Paull. *Recept. Sent. I* 19. 1.

V. SINENDI MODO ita legabatur: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE L TITIVM SVMERE ILLAM REM, SIBIQVE HABERE. Vlpian. *Fragm. XXIV,* 5. Cai. *Inst. II,* 5. 9. Heres ergo damnabatur quidem, vt aliquid sumi pateretur, sed legatario simul permittebatur, vt aliquid sumere posset. V. Legatum sinendi modo.

VI. Denique PER PRAECEPTIONEM legabant his verbis: L. TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO. Vlpian. *Fragm. XXVI,* 6. vel vt in notis Magnonis est: P. S. T. Q. H. PRAECIPITO. SVMITO, TIBIQVE HABETO. Res hoc modo legata *praelegatum* vocabatur, vel *praecipuum*. Fest. *voce excipuum.* *p.* 284. idque relinquebatur vni ex coheredibus. Exempla sunt apud Valer. Max. *VII,* 8. 4. Plin. *Epist. V,* 7. Sidon. *Epist. VI,* 12. VI. Legatum per praeceptionem.

VII. Differentia inter hos legandi modos non vna erat. Per *vindicationem* legari poterant res, quae tempore mortis & facti testamenti testatoris ex iure Quiritium fuerant. (*d*) Quod si ta- VII. Differentia horum legatorum.

(*d*) Si res legata pondere, mensura, numero constabat, sufficiebat, si tempore mortis iure Quiritium testatoris esset. Ratio vero, ob quam hic exigebatur dominium Quiritarium, haec erat, quia legatario eiusmodi concedebatur rei vindicatio, quae olim institus-

si tamen res quae non vtroque tempore in dominio testatoris erat, ita legaretur: SC Neronianum huiusmodi legatum eatenus sustinebat, vt in legatum damnationis inflecteretur. Vlpian. *Fragm. XXIV*, 11. Per *damnationem* res omnes legari poterant, etiam alienae, dummodo tales essent, vt dari possent. Vlpian. *Fragm. l. c.* §. 8. Cai. *Inst. II*, 5. 6. *Sinendi modo* legabantur res propriae testatoris & heredis. Vlp. *ibid.* §. 10. non alienae, vti visum Caio. Denique *per praeceptionem* relinquebantur eaedem, quae per vindicationem. Vlpian. *Fragm. XXIV*, 11. Si coniunctim vna res legata fuerat pluribus per *vindicationem*: pars deficiens ceteris collegatariis adcrescebat: sin vero *per damnationem*: pars deficiens penes heredem manebat Oisel. *ad* Cai. *Inst. II*, 5. 4. Legatum *vindicationis* poterat repudiari: *L. 7. L. 44.* §. 1. *L. 86.* §. 2. *D. de legat.* 1. non aeque legatum damnationis. Plures differentias dedit Merill. *Obs. VI*, 32.

VIII. Ea sublata est a Iustiniano.

VIII. Sustulit hanc differentiam, ceu supra diximus, Iustinianus, (e) ita tamen sustulit, vt

tuebatur hac formula. HANC EGO REM EX IVRE QVIRITIVM MEAM ESSE AIO. Cicero *pro Mur.* XII. Hac vero formula vtique vti haut potuisset legatarius, nisi res legata testatoris fuisset ex iure Quiritium. Vid. V. C. Schulting. *Iurispr. anteiust.* p 651.

(e) Primo Sc. Neroniano non quidem sublata, quae inter formulas legandi erat differentia; sed tamen constitutum, vt si alio modo aliquid relictum esset, saltim valeret, tanquam si esset per damnationem relictum. Vlp. *Fragm.* XXIV, 11. Postea Constantinus M. verborum quidem, at non actionum differentiam sustulit.

vt non satis caute plures leges, quae ad istud discrimen pertinent, pandectis inseri permiserit. Vid. M. Aurel. Galuan. *de vsufr. XL. vlt.* V. C. Schulting. *Iurispr. ant. p.* 849. Merill. *Obs. VI*, 33.

IX. Porro non modo singulae res legari poterant, sed vniuersarum quoque pars, vt puta: MAEVIVS HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO. Quo casu dimidia pars bonorum legata videbatur. Poterat & alia pars, veluti tertia, quarta, quinta, legari, quae species *partitio* adpellabatur. Vlp. *Fragm. XXIV*, 25. §. 5. *Inst. de fideicomm. hered.* Cicero *pro Caecin. IV. & V.* IX. Legata pars hereditatis.

X. Legari non poterat a legatario, nec legatum dabatur, nisi extraneo. Non autem filiofamilias heredi instituto, vel seruo proprio, nec ei, qui in heredis potestate mancipioue erat, nisi sub conditione. Vlp. XXIV, 20. seq. Legari etiam olim non poterat ciuitatibus, postea omnibus poterat, quae sub imperio Populi Romani erant, idque primum a Nerua introductum, ac postea sub Hadriano SCo diligentius cautum fuerat Vlp. *Fragm.* XXIV, 28. Quod deinde D. Marcus etiam ad collegia *L.* 20. *D. de reb. dub.* immo & ad vicos extendit. *L.* 73. §. 1. *D. de legat.* 1 Vid. Merill. *Variant. ex Cuiac. II*, 14. V. C. Schulting. *Iurisprud. Ant. p.* 659. X. A quo & quibus legari potuerit?

XI. Anceps quoque inter eruditos quaestio est de legatis poenae nomine relictis. Iustinianus XI. Legata poenae nomine relicta.

lit. *L.* 15. *C. de test.* *L.* 21. *C. h. t.* Denique & hanc aboleuit Iustinianus. Vid. Ian. a Costa ad *Inst.* §. 2. *h. t.*

nianus enim haec ita definit §. *vlt. Inst. de Legat. Poenae nomine legari videtur, quod coercendi heredis caussa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit:* HERES MEVS, SI FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM TITIO COLLOCAVERIT, *vel ex diverso,* SI NON COLLOCAVERIT, DATO DECEM AVREOS SEIO. Addit Iustinianus, eiusmodi legata veteri iure prohibita fuisse, (idque etiam constat ex Iul. Capitolin. *Anton. Pio VIII. Ael. Helu. Pertin. VII.*) se vero ea rata esse iussisse, dummodo nihil impossibile, vel legibus interdictum, vel alias probrosum fuerit heredi iniunctum.

XII. Dubia aduersus hanc doctrinam.

XII. Sed animaduertit Amplissimus Bynkershoekius, hac admissa definitione, vix superesse discrimen inter legata conditionata, & poenae nomine relicta. Legislatorum instar erant morientes, & si in tabulis scripserant: LEGO SEIO CENTVM, SI FILIAM TITIO VXOREM DEDERIT, rata erat haec vltima voluntas. Cur quaeso legatum poenae nomine relictum illicitum habitum, si scriptum esset in tabulis: HERES, SI FILIAM TITIO VXOREM DEDERIT, SEIO DECEM AVREOS DATO. Quid quaeso inter vtramque formulam interest. Bynkersh. *de legat. poenae nomine relict. III. p. 351. sequ.*

XIII. Clarissimi Bynkershoekii sententia.

XIII. Existimat ergo laudatissimus Bynkershoekius Tribonianum, quid veteribus legata poenae nomine relicta fuerint, non satis intellexisse. Nam ex *L. 1. D. de his quae poenae causs. relinquuntur* adparere, ea legata poenae nomine visa

vifa relinqui quibus teftator heredem ad probrofum aliquid faciendum cogere voluerit. Ampl. Bynkersh. *ib. cap. IV.* Quae fi ita funt, Iuftinianus nihil noui ftatuit, dum, quae veteres tamquam regulam pofuerant, ipfe loco exceptionis habuit, regulam fingens, veteribus incognitam

XIV. Eius illuftratio.

XIV. Sed non eft fortaffis, quod Iuftinianum plane deferamus, quippe cuius definitionem etiam Vlpianus agnouit *Fragm. XXIV,* 17. Scilicet faepe heredem legatis non nifi vexandi cauffa onerabant teftatores, iisque illum ad quidquam faciendum omittendumque adigebant, nulla alia ratione quam ftolida voluntate adducti. Tale erat teftamentum Staberi, de quo Horat. *Satyr. II, 3. v. 84. fequ.*

Heredes Staberi fummam incidere fepulcro,
Ni fic feciffent, gladiatorum dare centum
Damnauit populo paria atque epulum arbitrio Arri,
Frumenti, quantum metit Africa.

Quum ergo difputarent veteres, an legata eiusmodi valerent, quibus heres ad aliquid fine ratione contra animi fententiam faciendum omittendumque cogeretur: Iuftinianus has tricas fuftulit, iuffitque haec legata rata effe, exceptis iis, quae vel impoffibilia effent, vel legibus interdicta, vel alias aperte probrofa. Vid. Gundlingii *Diff. de principe hered. VI, 32. p.* 78.

XV. Lex Furia teftamentaria.

XV. Quemadmodum vero legibus XII. Tabularum tantum quisque legare poterat, quantum volebat: ita inde fiebat, vt plures hereditatem tot legatis exhauftam adire nollent. Hinc primo lata lex Furia teftamentaria a C.

Furio, Tribuno plebis, (*f*) qua cautum, ne cui liceret vltra mille asses (*g*) vel legare, vel mortis causa donare, praeterquam cognatis, certisque personis, quales erant e. g. cognati manumissoris. Vlp *Fragm. XXVIII*, 7. Si quis alius vltra hanc summam legatum acceperat, non rescindebatur quidem legatum, sed legatarius tamen quadruplum reddere cogebatur. Vnde haec lex *minus quam perfecta* dicitur Vlpiano *Fragm. I.* 2. Confer. Cuiac. *Obseru.* XX, 31.

XVI. Lex Voconia.

XVI. Mox vero hanc legem elusit Romanorum calliditas. Coeperunt enim vni quidem non vltra mille asses legare, sed tamen tot scribere legatarios, vt & sic penes heredem nihil aut parum remaneret. Hinc postea lata lex Voconia, a Q. Voconio Saxa, A. V. C. IↃXCIV. Caepione & Philippo Coss. ex qua lege non solum femina, heres institui haut poterat, nisi in certa bonorum parte: sed & illud cautum fuerat, ne quis census plus vlli legaret, quam ad heredem heredesue perueniret Cic. *Verrin.* I. 43.

XVII. Eius oblitteratio.

XVII. Enimuero etiam Voconia illa lex oblitterata demum est per opulentiam ciuitatis: Gell.

(*f*) Vir doctus Guid. Pancirol. *Thesaur. Var. Lect. II*, 278. eandem hanc legem putat cum Furia Caninia. Qua in re eum perspicue errare, vel inde patet, quod haec Lex fuit Voconia antiquior: Fusiam autem Caniniam demum sub Augusto latam, supra demonstrauimus.

(*g*) Cuiacius *Obs.* XIX, 31. Substituit *mille aeris* quomodo & Varro *de L. L. lib.* VIII. dicit. *mille aeris legasse.* Sed *as* & *aes* olim promiscue dicebatur. Pondus vero assium pro temporum ratione varium fuisse, docet Plin. *Hist. Nat.* XXXIII, 3.

(*h*)

Gell *Noct. Att.* XX, 1. nec, *sufficiens ad rei consummationem visa est Princ. Inst. de L. Falcid.* Ergo nouissime demum lata est *Lex Falcidia.*

XVIII. Est hoc plebiscitum, quod tulit P. Falcidius Trib. pleb. (*h*) temporibus Augusti, Cn. Domitio M. F. Caluino, & C. Asinio Pollione Coss. (*i*) anno ab V. C. Iɔccxiv. vt testantur Dio Cass. XLVIII. p. 430. Euseb. *Chron. num.* M DCCCCLXXXVIII. & Isidor *Etymol.* V, 15. Breuissime Dio: καὶ ὁ νόμος ὁ Φαλκίδιος ὠνομασμένος, (πλεῖστον καὶ νῦν ἔτι ἰσχὺν ἐς τὰς τῶν κληρῶν διαδοχάς, ὥς τε τινὰ τὸ τέταρτον, καταλειφθείσης οἱ οὐσίας ἄν γέ πη βαρύνηται, λαβόντα, τὸ λοιπὸν ἀφεῖναι, ἔχων,) ὑπὸ τοῦ Πουπλίου Φαλκιδίου δημαρχοῦντος ἐτέθη. *Lex etiam Falcidia a P. Falcidio Tribuno plebis lata, quae nunc quoque plurimum valet in hereditatibus adeundis: ea autem permittit, vt heres, si adire hereditatem grauetur, quadrante accepto, reliquum dimittat.* XVI. Lex Falcidia.

XIX. Lex, cuius ipsa legitima verba supersunt *L. 1. D. ad L. Falcid.* pluribus constitit capitibus, (*k*) quorum priore libera permittitur XIX. Eius capita & legitima verba.

(*h*) Ridiculus ergo Glossatorum error est qui Falcidiam hanc legem dictam volunt ἀπὸ τοῦ φάλκους, ὃ δηλοῖ δρεπάνην, id est, *a falce* vel *defalcando.* Vid. Scholiast. in Harmenopul. *Promptuar* V, 9. Eundem tamen errorem etiam Latini Glossatores errarunt, ceu in praefatione obseruauimus.

(*i*) Non anno Iɔccxiii. P. Seruilio Isaurico iterum & L. Antonio coss. vt tradit Aleander *ad* Cai. *Inst.* II, 6. 1. p. 127.

(*k*) Magna cura ea capita collegit illustrauitque Franciſc. Balduinus, & cum lege Voconia, Iulia, Papia Poppaea, Rhodia, Aquilia edidit. *Bas.* 1559. 8.

tur legandi facultas his verbis: QVI CIVES ROMANI SVNT, QVI EORVM POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACERE VOLET, VT EAM PECVNIAM QVASQVE RES QVIBVSQVE DARE LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO. (VT HAC LEGE SEQVENTI LICEBIT.) (*l*) Secundo capite modus legatorum conſtituitur: QVICVMQVE CIVIS ROMANVS POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACIET, IS QVANTAM CVIQVE CIVI ROMANO PECVNIAM IVRE PVBLICO DARE LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO, DVM ITA DETVR LEGETVR NE MINVS; QVAM PARTEM QVARTAM HEREDITATIS EO TESTAMENTO HEREDES CAPIANT. EIS, QVIBVS QVID ITA DATVM LEGATVMVE ERIT, EAM PECVNIAM SINE FRAVDE SVA CAPERE LICETO: ISQVE HERES, QVI EAM PECVNIAM DARE IVSSVS, DAMNATVS ERIT, EAM PECVNIAM DEBETO DARE, QVAM DAMNATVS EST. Ex his ergo ſatis conſtat de vera legis Falcidiae ſententia, meritoque pro inepti leguleii additamento reputanda ſunt illa apud Hieronym. *in Chron. C. Falcidius tribunus plebis, legem tulit, ne quis teſtamento plus*

(*l*) Adduntur in vulgatis editionibus verba VT HAC LEGE SEQVENTI LICEBIT: ſed ea νοθεύονται, vt obſeruauit Cuiac. *ad C. ad L. Falc.*

(*m*)

plus legaret, quam vt quarta pars apud heredes superesset, SI HEREDES QVATVOR AVT MINVS ESSENT: SIN AVTEM PLVS QVATVOR; TVNC II SEMISSEM RETINERENT. (m) Vid. A. Cont. *Lect. Subcess. I*, 3.

XX. Ceterum deductio quartae, quam lex haec Falcidia permisit imperante Vespasiano ad fideicommissa vniuersalia primum producta est SC. Pegasiano; deinde etiam ad singularia §. 5. *Inst. de fideic. hered* immo & ad fideicommissa ab intestato relicta quod a D. Pio factum refert Paullus ICtus *L.* 18. *D. ad L. Falcid.* ac denique ad donationes mortis caussa ex constitutione Seueri. *L.* 5. *C. eod. L.* 2. *C. de mort. causs. donat.* Id quod tamen ab intestato admittendum haut videtur Cuiacio *Obs. III*, 17. quia mortis caussa donationes ab intestato factae legatis non aequiparantur. *L.* 20. §. 1. *D. de mort. causs. don.* Verum legis Falcidiae vires maxime elisit IVSTINIANVS, permissa facultate testatoribus, vtiliter prohibendi Falcidiae detractionem, quũ antea huiuscemodi voluntati, quantumuis expressae, heredes minime parere cogerentur. Vid. Vinc. Grauina *de Leg. & SC. Rom. LXXVII. p.* 637. XX. Relationes & mutationes huius legis.

XXI. Quae alias de sensu legis Falcidiae casibusque eo pertinentibus disputari solent, ea a Doctoribus dudum sunt occupata, nec tam ad antiquitates, quam ipsam Iurisprudentiam pertinere videntur. XXI. Conclusio tituli.

TIT.

(m) Haec enim ex recentissimo Græcorum iure esse, erudite demonstrauit Oisel. *ad* Caii *Inst.* II, 6. 1. *p. m.* 120.

TIT. XXIII-XXV.

DE

FIDEICOMMISSIS VNIVERSALIBVS ET SINGVLARIBVS, ET DE CODICILLIS.

HActenus de hereditatibus & legatis, quae verbis directis relinquuntur: iam etiam de fideicommissis agendum, propter quae quum codicilli reperti sint, eadem opera etiam de codicillorum origine ac iure erit differendum.

I. Fideicommissa veteri iure inualida.

I. Veteri iure Romano non ratae erant vltimae voluntates, nisi verbis imperatiuis conceptae. Lex enim XII. Tabular. ea solum confirmabat, quae quis *legassit*. *Legare* vero erat veluti *legem dicere*, atque adeo testatoris non erat, vti verbis precatiuis, sed directis & imperatiuis. (*a*) Hinc inter ea, quae ex XII tabulis erant licita, *L.* 120. *D. de verb. signif.* non referuntur fideicommissa, & id sibi volunt verba Vlpiani *Fragm. XXV*, 1. *Fideicommissum est, quod non ciuilibus verbis, sed precativis, relinquitur: nec ex rigore iuris ciuilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis.*

II. Quibus formulis relicta?

II. Relinquebantur ergo fideicommissa verbis precatiuis, vel ad heredem fiduciarium, vel ad eum, cui relinquebantur, directis. Paull. *Sent.* IV, 1. 5. & 6. Magis enim hic voluntas spectanda videbatur, quam verba, *L* 16. *C. de fideic.*

(*a*) Vide supra *Lib.* II. *Tit.* XX-XXII. *n.* 1.

(*b*)

fideic. nec proinde tam quaerendum, quocum quis loqueretur, quam in quem voluntatis dirigeretur intentio *L.77. §.26. D. de legat. 2.* Hinc passim in iure nostro formulae occurrunt: FIDEI TVAE COMMITTO. PETO, C SEII, CONTENTVS SIS ILLA RE. VOLO TIBI ILLVD PRAESTARI. ROGO, PETO, VOLO, MANDO. *(b)* DEPRECOR, CVPIO, INIVNGO, DESIDERO, IMPERO, &c. Et quamuis Paullus *l. c.* excludat verba RELINQVO & COMMENDO, quae ipse nullam fideicommissi actionem parere existimat: hae tamen formulae etiam, vt & aliae omnes, idoneae visae sunt post *L. 2. C. commun. de legat. & fideicomm.* Vid. Cuiac. ad Paull. *l. c. p. m. 385. sequ.* Barn. Brisson. *de Form. VII. p. 668. sequ.*

III. Quod si ergo verbis eiusmodi precativis aliquid esset relictum; heredis erat arbitrium, velletne illud praestare, an nollet. Nullo enim iuris vinculo, sed tantum pudore & fide eorum, qui rogati erant, continebantur fideicommissa. *§. 1. Inst. h. t.* Saepius tamen veteres heredum fidei committebant, siue clam, siue verbis in testamento expressis, maxime si iis quidquam relinquere cuperent, qui per leges erant incapaces. Cuius rei exempla sunt apud Ciceronem *de Finib.* II, 58 Quinctilian. *Declam.* CCCXXIV & Valer. Max. IV, 2. 7. qui refert, Q. Pompeium Rufum exsulem, quum ex testamento

III. Fideicommissorum natura ante Augusti tempora.

(*b*) Immo & IVBEO, quod precatiuum esse negat Alciatus. Vid. *L. 28. §. vlt. D. de libert. leg.*

mento ciuis Romani nihil capere potuiſſet, tamen bona cuiusdam accepiſſe, quae matri praedia ſua fideicommiſerat, vt haec illa filio Pompeio reſtitueret. Sed eiusmodi fideicommiſſa, vt dixi non neceſſario praeſtabantur, poteratque adeo hereditas ab herede fiduciario impune retineri. Quamobrem & hereditatem ex fideicommiſſo reſtitutam fiduciarii veluti liberalitati imputabant. Et ita ego interpretor verba in marmore apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ. II*, 73. L. CESTIVS QVA EX PARTE AD EVM HEREDITAS M. AGRIPPAE MVNERE PERVENIT.

IV. Auguſti ea de re conſtitutio.

IV. Primus rem mutauit, & fideicommiſſa, quorum antea mos inter exempla probitatis & perfidiae fluctuauerat, & exemplo & ſeueritate ſtabiliuit Auguſtus. De quo ipſe Imperator noſter §. 1. *Inſt. h t. Poſtea D. Auguſtus primus ſemel iterumque, gratia perſonarum motus, vel ob inſignem quorumdam perfidiam, iuſſit conſulibus auctoritatem ſuam interponere. Quod quia iuſtum videbatur & populare erat, paullatim conuerſum eſt in adſiduam iurisdictionem, tantusque eorum favor factus eſt, vt paullatim etiam Praetor proprius crearetur, qui de fideicommiſſis ius diceret, quem fideicommiſſarium adpellant.* Ex hoc ergo loco patet I) primum Auguſtum fidei ſuae commiſſa praeſtitiſſe, gratia perſonarum motum. Perſonae vero illae procul dubio, fuerunt L. Lentulus. & eius heres fideicommiſſarius; nam *ex illius perſona etiam fideicommiſſa coepiſſe* dicuntur *pr. Inſt. de codicill.* Diſcimus deinde, II) Auguſtum negotium dediſſe Conſulibus cognoſcendi de fideicommiſſis, nominatosque heredes ad reſtituendas hereditates compellendi. Quae iurisdictio Coſſ. tantum de-

delegata erat a Principe, nec ad prouincias pertinebat, vbi fideicommiſſa exſequutionem nullam habebant, antequam Claudius id negotium Praeſidibus daret. Sueton. *Claud. cap.* XXIII. III) Praetorem fideicommiſſarium (*c*) ideo poſtea creatum, vt tanto accuratius de fideicommiſſis ius diceretur. In quo tamen neſcio an Imperator fallatur. Conſtat enim primo ex Suet. *Claud. XXIII.* Claudium Imperatorem non vnum, ſed duos conſtituiſſe praetores fideicommiſſarios, qui praeter morem non darent iudices pedaneos, ſed ipſi cognoſcerent & ferrent ſententias, quamuis poſtea vnum eiusmodi Praetorem detraxerit Traianus. *L.* 2. §. 32. *D. de Orig. iur.* Deinde & conſtitutis iam praetoribus fideicommiſſariis, Conſules concurrentem iurisdictionem cum iis hac in re exercebant. Vlpian. *Fragm. XXV*, 12. ita quidem vt apud conſules plerumque de maioribus; apud praetores fideicommiſſarios de minoribus ſummis ageretur. Quinctilian. *Inſt. Orat. III*, 6. Conf. Cuiac. *Obſ. XXI*, 34. Merill. *Obſ. VI*, 36. Imo nonnumquam ipſi Imperatores de fideicommiſſis cognoſcebant: quale quid de Commodo Imperatore refert Papinianus *L.* 26. *D. de probat.*

V. Quum ergo ſemel fideicommiſſa eſſent certa iuris neceſſitate adſtricta, neque amplius eorum reſtitutio ex heredis voluntate penderet: factum eſt, vt ſaepe in hunc onus omne obligationum; commodum vero in fideicommiſſarium transferretur. Cuius rei cauſſa quum haut raro teſtamenta deſtituerentur: im-

V. Senatusconſultum Trebellianum.

(*c*) Vocatur & PR. DE FIDEICOMMIS. in *Inſcriptionibus* Gruteri p. CCCXCIII, 6.

imperante Nerone VIII. Kal. Sept. L. Annaeo Seneca & Trebellio Maximo Coss. suffectis factum est SCtum, vt restituta ex testamento vniuersa hereditate, actiones omnes, quae heredi & in heredem competebant, simul cum hereditatis commodo transirent in eum, cui restitueretur hereditas §. 4. *Inst. h. t.* Non vero directae actiones ab herede remouebantur, sed vtiles tantum fideicommissario & in eum dabantur a Praetore, adeoque heres conuentus a creditoribus ex SC. Trebelliano habebat exceptionem. *L.* 1. *&* 4. *D. h. t. L.* 1. §. 8. *D. quand. de pecul. act. annal. est.*

VI. Senatus consultum Pegasianum; VI. Quoniam vero sic etiam heredes rogati, inutilem molestiam refugientes, adire recusabant hereditatem, ex qua nihil ad eos commodi esset rediturum: sub Vespasiano, Pegaso & Pusione Coss. SC conditum est, quo permittebatur heredi fiduciario detrahere quartam ex bonis fidei suae commissis. Adeoque hoc SC. legem Falcidiam, quae ad legata tantum pertinebat, ad fideicommissa etiam vniuersalia produxit. §. 5. *Inst. h. t.* Grauina *de Leg. & SCt.* LXXVIII. p. 639.

VII. Stipulationes necessariae inter heredem & fideicomissarium; & nouum ius a Iustiniano introductum. VII. Nihil tamen hoc SC. fuerat de actionibus hereditariis cautum, sed post illud ipse heres onera hereditaria sustinebat. *d.* §. 5. *Inst. h. t.* Opus ergo erat certis stipulationibus inter heredem & fideicommissarium interponendis, vt lucrum & damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune esset. Quae stipulationes partis & pro parte dicebantur. Vlpian. *Fragm* XXV, 15. Hinc quoties heredi fiduciario

rio quarta ex teſtamento erat ſalua, toties hereditatem reſtituebat ex SC. Trebelliano : ſin plus dodrante eſſet reſtituendum : quartam ex SC. Pegaſiano detrahebat, & de obligationibus ſibi cauebat interpoſitis ſtipulationibus. §. 6. *Inſt. h. t.* Aſt quum ſtipulationes illae multis viderentur captioſae: placuit Iuſtiniano, exploſo SC. Pegaſiano, Trebelliano omnem auctoritatem praeſtare, vel potius ex duobus facere vnicum, ita quidem, vt quartam heres ſemper haberet ſaluam, actionesque inter eum & fideicommiſſarium pro rata diuiderentur, heredi vero ſimul adeundi hereditatem imponeretur neceſſitas. §. 7. *Inſt. h. t.* Immo iure nouiſſimo, ſi heres adire quartaque contentus eſſe nollet, deficientibus coheredibus aut ſubſtitutis, ipſe fideicommiſſarius adire poteſt der. *Nouell. I. cap.* 1. §. 1.

VIII. Ad fideicommiſſa pertinet quoque SC. *Apronianum.* Nec municipia enim olim nec municipes heredes inſtitui poterant, quoniam incertum corpus erat, vt neque cernere vniuerſi, neque pro herede gerere poſſent. Vlpian. *Fragm.* XXII, 5. Plin. *Epiſt.* V, 7. Fideicomiſſaria tamen hereditas municipibus reſtituenda erat per SC. Apronianum, de cuius aetate iam *Lib. II. Tit. XIV.* §. 2. diſſeruimus. VIII. Senatus conſultum Apronianum.

IX. Haec de fideicommiſſis vniuerſalibus. Ad ſingularia quod attinet, magna olim erat inter ea & legata differentia. In legatis rigor iuris; in fideicommiſſis fauor voluntatis regnabat. *L. pen. D. de legat.* 1. Fideicommiſſum ad eum, cui aliquid dimiſſum erat, poterat perue- IX. Differentia inter legata & fideicommiſſa ſingularia.

nire,

nire, herede licet mortuo, si talis erat conditio testamenti: legatum ita relinqui non poterat. Fideicommissum codicillis, etiamsi per testamentum non essent confirmati, relinqui poterat: legatum codicillis relictum non valebat, nisi illi essent testamento confirmati. A legatario legatum alteri relinqui non poterat, sed fideicommissum poterat. Per legatum seruo alieno directa libertas dari non poterat: per fideicommissum poterat. Fideicommissis tardius, quam scriptum erat, solutis, vsurae & fructus debebantur, legatorum non vsura, sed duplum debebatur, si inficiaretur heres. *(d)* Haec omnia tradit. Caius *Inst. II*, 7. 8.

X. Eam sustulit Iustinianus.

X. At Iustinianus, ne quid antiqui iuris integrum relinqueret, legata & fideicommissa per omnia, quod ad effectum attinet, exaequauit. §. 3. *Inst. de legat. L. 2. C. comm. de leg.*

XI. Codicillorum nomen & natura.

XI. Quemadmodum fideicommissa eludendis legibus fuerant reperta: ita declinandae iuris testamentarii subtilitati acceptus est vsus codicillorum. Codicilli vero voce nihil denotabant aliud, quam scripturam quamdam ad alios missam. Hinc saepe codicillos pro epistolis ponit Cicero *Epist. ad Fam. IV*, 1. *VI*, 18 *ad Attic. XII*, 8. *ad Quint. Fratr. II*, 10. Praecipue tamen id nomen tribuebatur epistolis ad praesentes missis. Vnde Seneca *Epist. LV. Video te, mi Lucili, quum maxime*

(*d*) Vltimam hanc differentiam, ex qua se expedire haut possunt Aleander & Oisel *ad* Cai *l. c* accurate explicant atque illustrant V. C. Schulting, *Iurisp. Antiqu. p. m.* 130. Gerard. Noodt. *de foener. & vsur.* III, 7.

(e)

maxime audio, adeo tecum sum, vt dubitem, an incipiam non epistolas, sed codicillos *tibi scribere.* Vnde recte colligas, codicillos, quos deinde Imperatores tanquam vltimae voluntatis genus adprobarunt, nihil aliud fuisse, quam *epistolas scriptas ad heredes de eo, quod post mortem suam scribentes ab heredibus fieri vellent.* (*e*) Boehmer. *Diss. de Codicill. sine testib. valid. Cap. I.* §. 3. 4. *p.* 5. 6.

XII. Primus eiusmodi codicillos ad Augustum scripserat L. Lentulus, (quem anno V. C. IↃCCLI. cum M. Valerio Messalino Consulem fuisse, ex Reinesii *Inscr. Class. X. n.* 3. *p.* 597. discimus,) qui Romae fecerat testamentum, & Augustum filiamq; heredem instituerat, deinde vero, decedens in Africa, scripserat, codicillos, quibus aliquid ab heredibus fieri petierat. Quamuis vero ante ea tempora inauditum esset, per epistolam vel codicillos heredi aliquid iniungi, quod ei necessitatem imponeret, vltimam illam defuncti voluntatem implendi: parebat tamen Augustus Lentuli codicillis, ipsaque filia ex iis legata praestabat. Exemplum principis facile imitati sunt alii. Quare Augustus, conuocatis sapientibus viris, interque eos C. Trebatio Testa, cuius tum auctoritas maxima erat, quaesiuit, an possit recipi, nec abhorreret a iuris ratione codicillorum vsus? Annuente Treba-

XII. Eorumdem origo.

(*e*) Hinc codicilli etiam *Epistolae* vocantur *L.* 89. *pr. D. de legat.* 2. *L.* 41 *§.* 1. *D. de legat.* 3. Et quamuis vulgo differentiam statuant inter codicillos & epistolas fideicommissarias, vt facit Petr. Müller. *ad* Struv. *Ex.* XXIV, 68. non opus tamen esse hac subtilitate, praeclare euicit laudatissimus Boehmerus *Diss. alleg.* I. 7. & 8.

Trebatio & illud codicillorum inſtitutum magnopere probante, Auguſtus auctoritatem illi accommodauit. Poſt quae tempora, quum & Antiſtius Labeo, (qui tamen *nihil, niſi quod iuſtum ſanctumque eſſe in Romanis antiquitatibus legiſſet, ratum penſumque habere ſolebat.* Gell. *Noct. Att.* XIII, 12. ac proinde magna erat apud omnes auctoritate, teſte Tac. *Annal.* III, 75.) codicillos feciſſet: iam nemini dubium erat, quin iure optimo codicilli admitterentur. Ita rem refert Iuſtinianus ipſe *princ. Inſt. h. t.*

XIII. Formulae codicillorum

XIII. Non aliter vero concipi ſolebant codicilli ac epiſtolae. Hinc praemittebatur ſollemnis illa, qua epiſtolas auſpicari ſolebant, ſalutatio: *L. Titius heredibus primis & ſubſtitutis ſalutem. L. 56. D. de fideic. libert.* Conf. *L. 37.* §. 2. *L. 32.* §. 3. *D. de leg. 3. L. 30.* §. 1. *de adim. vel. transf. leg.* Nec tamen ſemper ad heredes, ſed & nonnunquam ad ipſos fideicommiſſarios verba dirigebantur. Cuius rei exemplum exſtat *L. 75. pr. D. de leg. 2.* Integras formulas Latinas aeque ac Graecas magno ſtudio collegerunt Barn. Briſſon. *de Form.* VIII. p. 686 *ſequ.* & Guido Pancirol. *Theſaur. Var. Lect.* I, 29.

XIV. Codicilli teſtamento confirmati.

XIV. Confirmati tamen codicilli eſſe debebant teſtamento, ſi heredi neceſſitas imponi deberet, praeſtandi, quod erat rogatus. Hinc teſtamentis inſeri ſolebat formula: *Si quos codicillos reliquero, valere volo. L. 56. pr. D. de fideic. libert.* Alias vltimam defuncti voluntatem implere non debebat heres, niſi vltro vellet, quod facere ſe ſolere, ait Plinius *Epiſt.* II, 16. Sed poſtea per Seueri & Antonini conſtitutionem illa codi-

codicillos confirmandi necessitas remissa est, modo adpareret, testatorem a voluntate, quam in codicillis expresserat, non recessisse. Ant. Faber. *Coniect. XV.* 16.

XV. Ex his ergo facile adparet, in codicillis non magis, quam in epistolis desideratam esse vllam sollemnitatem. §. 3. *Inst. h. t.* Non ergo testibus opus erat in codicillis testamento confirmatis, qui omnem virtutem atque efficaciam suam a testamento mutuabantur, vt recte animaduertunt Bachou. *ad tit. Inst. de fideic. hered.* §. *vlt.* & Boehm. *Diss. alleg.* I, 19. Sane in Digestis nunquam exiguntur testes, immo alia omnia elucent ex *L.* 8. § 2. *D. de iure codicill.* & *L.* 89. *pr. D. de legat* 2. Quin nec in codicillis ab intestato necessarios visos esse testes, erudite probat laudatissimus Boehmerus *Diss. alleg.* I. 23. *p* 22. XV. Sollemnitatibus an opus fuerit in codicillis?

XVI. Sed & hanc antiqui iuris simplicitatem sensim peruertit Imperatorum νομοθεσία. Sic permissum vt codicilli etiam nuncupatione, sine vlla scriptura, fierent *L.* 6. §. 3. *C. de SS. Eccles. L.* 3. *pr C. de bon libert.* Id quod tamen codicillorum ab indole plane abhorret. Hinc ex eo tempore etiam testibus opus visum est, quos in codicillis ab intestato primum exegit Constantinus M vel, vt alii malunt, Constantius. (*f*) *L.* 1. *C. Theod. de testam. & codicill.* Postea Theodosius vulgo di- XVI. Ius nouum sensim introductum.

(*f*) Vulgo, iam Diocletiani tempore testes adhibendos fuisse codicillis, colligunt ex *L.* 22. *C. de fideicomm.* Sed conferatur Boehm. *Diss. alleg.* I. 25. *p.* 24.

citur generatim in omnibus codicillis teſtes deſideraſſe, ob *L. vlt.* §. *vlt. C. de codicill.* Sed iam Iacobus Gothofredus animaduertit, §. vltimam illius legis non eſſe Theodoſii, verum a Triboniano adſutam, quod etiam ex *L.* 7. *C. Theod. de teſtam. & codicill.* clariſſime patet. An teſtes etiam in codicillis, teſtamento confirmatis exegerit Iuſtinianus, adhuc ſub iudice lis eſt. Plerique adfirmant ob *L.* 28. §. 1. *C. de teſtam. L. vlt. C. de codicillis*: Sed non contemnendis rationibus id negat laudatus Boehmerus. *Diſſ. allog. I,* 27. *ſequ. p.* 26. *ſequ.*

IO. GOTTL. HEINECCI IC.

ANTIQVITATVM ROMANARVM IVRISPRVDENTIAM ILLVSTRANTIVM SYNTAGMA

SECVNDVM ORDINEM INSTITVTIONVM IVSTINIANI

PARS II.

EDITIO SECVNDA AVCTIOR ET EMENDATIOR.

INDEX
TITVLORVM PARTIS II.
ET MATERIARVM QVAE IN ILLIS TRACTANTVR.

LIB. III.

AD TIT. I. de hereditatibus, quae ab intestato deferuntur, *explicatur lex XII Tab. de successione suorum & agnatorum, additurque, quinam dicti sint heredes sui, vbi & difficilis Paulli locus exponitur, nec non, an & filiae successerint, vbi plura de lege Voconia, item an vxores, quae in manum conuenerant, inter heredes suas fuerint? quomodo emancipatis succurrerit Praetor? quidue recentiores leges hac in re immutarint?*

Ad TIT. II. de legitima agnatorum tutela, *quinam agnati fuerint quinam gentiles, docetur, eaque occasione explicatur, quomodo Romani gentes familiasque suas nominibus, cognominibus, agnominibus distinxerint. Additur lex XII. Tab. de successione gentilium, itemque quo ordine agnati & gentiles successerint, & an agnatae etiam ad successionem vocatae sint, quoque iure emancipatis successerint patres, & quid nouum ius hac in re mutarit, disquiritur.*

Ad TIT. III. de SC Tertulliano, *primo, quibus legibus sensim matres ad liberorum successionem vocatae sint, ac deinde SC. Tertulliani historia & materia vt & iuris liberorum ex hoc SC. & ex lege Papia Poppaea differentia exponitur.*

Ad TIT. IV. de SC. Orphitiano, *huius SC. historia traditur, ostenditurque ex Valerio Max & Plinio iam ante hoc SC. liberos maternam hereditatem querela inofficiosi instituta sibi vindicasse.*

Ad TIT. V. de successione cognatorum *ostenditur, cognatos non a legibus XII. tabularum sed a Praetore ad successionem vocatos, sed & quinam cognati dicti sint, ad quotum gradum successerint, & quid ius nouum de iis statuat, explicatur.*

Ad TIT. VI. de gradibus cognationum, *nomina graduum singulorum traduntur, additoque schemate antiquo, quomodo veteres gradus istos disponere consueuerint, ostenditur.*

Ad TIT. VII. de seruili cognatione, *ius hac de re nouum pariter ac antiquum exponitur.*

Ad TIT. VIII. de successione libertorum, *explicata lege vetere XII. Tabularum, ostenditur patronos agnatorum iure olim censeri consueuisse, vnde & liberti patronorum nomina adsumserint. Additur, quomodo illis successerint patroni & quibus casibus libertae successione patronos excludere potuerint. Accedit explicatio capitum quorundam legis Papiae Poppaeae de libertabus quatuor liberorum parentibus, de libertis centenariis, de successione patronae, &c.*

Ad TIT. IX. de adsignatione libertorum *ostenditur, qua in re constiterit ius patronatus, quid fuerit adsignatio libertorum, & quid de ea cautum sit SC. Claudiano?*

Ad TIT. X. de bonorum possessione, *explicata differentia possessionis bonorum & bonorum possessionis, quid & quotuplex haec fuerit, exponitur, additurque nonnihil de bonis caducis ex lege Papia Poppaea vt & de formulis, quibus & petita & data est bonorum possessio.*

Ad TIT. XI. de adquisitione per adrogationem, *ius tum vetus tum nouum de vniuersali isto adquirendi modo traditur.*

Ad

Ad TIT. XII. de eo cui libertatis caussa bona addicuntur, *similiter tum vetus tum nouum ius explicatur.*

Ad TIT. XIII. de successionibus sublatis, quae fiebant per bonorum venditionem ex SC. Claudiano. *Hic lector ad alium locum huius tractatus remittitur.*

Ad TIT. XIV de obligationibus, *praecipue de contractuum & pactorum apud Romanos differentia, de obligationibus ciuilibus & praetoriis, vt & de obligationibus ex delicto differitur.*

Ad TIT. XV. quibus modis re contrahitur obligatio, *praecipue de mutuo docetur, quod veteres illud adpenderint, vt & de foenore, quomodo illud a mutuo differat, quomodo pecuniae foenori datae & Kalendario inscriptae sint, qualis contractus in foenore intercesserit, quae leges veteres de eo latae sint, quibus fraudibus vsi sint foeneratores, quomodo computatae sint vsurae, quae vsurae dictae sint centesimae, deunces, decunces, dodrantes, besses, septantes, semisses quincunces, trientes, quadrantes, sextantes, vnciariae semiunciariae, item vsurae binarum, ternarum, quinarum, centesimarum* &c. *Adduntur quaedam de commodato, deposito, de quo & lex XII. Tab. exponitur, & de pignore.*

Ad TIT. XVI. XX. de verborum obligationibus, *ritus stipulandi formulaeque in eo contractu adhibitae, varia item de stipulationibus iura eorumque genera exponuntur. Quum vero & sponsalia fierent per stipulationes, de his quoque, eorumque praecipuis ritibus differitur.*

Ad TIT. XXI. de fideiussoribus, *explicatur, quinam veteribus fuerint vindices, vades, subuades,*

praedes, fideiussores, sponsores, adpromissores, fideipromissores quales fuerint fideiubendi formulae, qualis fideiubentium obligatio. &c.

Ad TIT. XXII. de litterarum obligationibus, *sollicite ex antiquitatibus, qualis fuerit apud veteres litterarum obligatio, quaque forma illa facta sit, exponitur.*

Ad TIT. XXIII. XXVII. de contractibus consensualibus, *agitur de emtione venditione, locatione conductione, societate, mandato, eaque occasione de conductionibus publicanorum eorumque societatibus complura ex antiquitate exponuntur.*

Ad TIT. XXVIII. de obligationibus, quae quasi ex contractu nascuntur, *de negotiorum gestionis origine, tutela, communione agitur, simulque lex l. Tabularum de familia erciscunda explicatur.*

Ad TIT. XXIX. per quas personas nobis obligatio adquiritur. *Hic lector ad alium locum remittitur.*

Ad TIT. XXX. quibus modis tollitur obligatio, *agitur de solutione, de antiquissima obaeratorum conditione, de possessione bonorum eiusque origine, de nouis tabulis a plebe postulatis, de in solutum datione de cessione bonorum, de acceptilationis ritibus, de nouatione, contrario dissensu & obsignatione pecuniae.*

LIB. IV.

AD TIT. I. de obligationibus, quae ex delicto nascuntur, *explicatur vberius, quaenam antiquissimae sint de furto leges, quomodo furtum nocturnum, quomodo manifestum & nec manifestum vindicatum. Prolixe imprimis dispicitur, quo ritu veteres furtum conceperint per lancem & licium.*

Ad

Ad TIT. II. de vi bonorum raptorum *eadem methodo de rapina agitur.*

Ad TIT. III. de lege Aquilia, *de damno iniuria dato vt & Legis Aquiliae historia variisque capitibus agitur & imprimis ostenditur, caput secundum de seruo corrupto egisse.*

Ad TIT. IV. de iniuriis *variae leges XII. Tabularum, vt & ius praetorium de iniuriis, earumque poena explicatur. Additur legis Corneliae de iniuriis historia & explicatio.*

Ad TIT. V. de obligationibus, quae quasi ex delicto nascuntur, *explicatur, qua cura iudices lecti, quomodo iidem litem suam fecerint, quid de effusis, deiectis &c. statuerit praetor, quid de nautis, cauponibus & stabulariis &c.*

Ad TIT. VI. de actionibus *ea omnia, quae in iure fiebant, exponuntur. Docetur ergo, quinam magistratus Romae & in prouinciis iudiciis priuatis praefuerint, quid fuerit imperium & iurisdictio, vbi ius dictum quid veteribus fuerit tribunal, quid locus planus? quinam Praetori adsederint, quibus diebus ius dictum, quinam dies dicti nefasti, atri, ominosi, intercisi, feriales, quo ritu facta sit in ius vocatio, actionis editio, postulatio, quomodo conceptum vadimonium, quomodo actio intenta? quibus formulis & ritibus vindiciae postulatae in rei vindicatione, quibus formulis omnes reliquae actiones institutae, quid interfuerit inter actiones arbitrarias, bonae fidei & stricti iuris, quo ritu postulati iudices, qua formula iidem dati quomodo numerus testium a praetore praescriptus, & quomodo facta sit litis contestatio?*

Ad TIT. VII. quod cum eo, qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicitur, *agi-*

admodum titulo VI. ea, quae in iure fiebant ita ad hunc titulum, ea, quae in iudicio fiebant, exponuntur, ostenditurque, quibus formulis dati iudices, vnde & quomodo lecti sint, quos in consilium adhibuerint, quomodo in leges iurarint, quo ritu dies iudicii diffindi, absentes edictis citari, praesentes calumniam iurare, caussam coniicere, consueuerint, quomodo dixerint oratores, & quo pacto denique lata sit sententia.

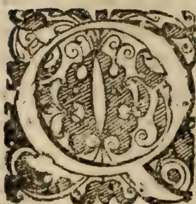
Ad TIT. XVIII. de iudiciis publicis, *tum de iudiciis publicis tum de iudiciis populi, tum de legibus ad varia crimina coercenda comparatis agitur. De iudiciis publicis ostenditur, quomodo a popularibus actionibus, a iudiciis populi & cognitionibus extraordinariis differant, quae crimina iis vindicata, quibus poenis in reos animaduersum, quinam iis praefuerint quaesitores, quisnam Iudex quaestionis, quinam reliqui iudices fuerint? quomodo rei in ius vocati, quomodo nomen delatum, quomodo deinde rei vestem mutarint, quomodo patroni adhibiti, quomodo prima ac deinde secunda sit instituta actio, quomodo sententia lata &c. De iudiciis populi refertur, quo pacto dies dicta sit reis, in quibus comitiis factum judicium, quomodo rei citati, ter accusati & citati sint, quomodo promulgata rogatio, quomodo reus defensus, ipsaque sententia lata per suffragia populi? Denique leges de crimine maiestatis, de adulterio, de sicariis, parricidio, de falsis, de vi publica & priuata, de peculatu, de repetundis, de plagio & ambitu latius explicantur.*

LIB. III. TIT. I.

DE

HEREDITATIBUS QVAE AB INTESTATO DEFERVNTVR.

Vam libera & lata fuerit Romanorum de facultatibus suis disponendi facultas, ex iis, quae adhuc dicta a nobis sunt satis intelligitur. Si quis vero eo arbitrio non esset vsus, bona deuoluebantur ad proximas necessitudines, eaeque hereditates vocabantur *legitimae, L. 1. 2. 3. D. de petit. heredit. L. 1. §. 8. D. ad SC. Tertyll.* nec non *hereditates intestatorum. Auct. Collat. Leg. Mos. & Rom. XVI.* Quum ergo antiquum succedendi ordinem totum immutarint leges recentiores, & maxime *Nouella* CXVIII. operae pretium facturi videbimur, si antiquitates Romanas hic rimabimur paullo accuratius.

I. Primi omnium succedebant heredes sui.

I. Veteres Romani in successione intestatorum non id agebant, vt heredes, quos defunctus reliquis cariores habuisse videretur, (quod principium postea Iustiniano placuit) sed vt facultа-

cultates penes familiam manerent, nec ad alias gentes peruenirent. Itaque non alios ad intestatorum hereditatem vocabant, quam qui eiusdem essent gentis & familiae. V. A. Bynkershoek *Obs. II*, 1. Et hinc est, quod huiusmodi hereditates REDIRE dicerentur Terent. *Andr. IV*, 5. *v.* 4. *Eius morte ad me lege* REDIERVNT *bona.* Ad quae verba adposite Donatus: *Hic ius tractauit, dicendo:* REDIERVNT, *quia in familiam redeunt, si non est heres de proximo, aut ex testamento.* Primo omnium intestatorum hereditas deferebatur HEREDIBVS SVIS; idque ex legibus XII. Tabularum est, (*a*) in quibus ita fuerat cautum: AST SI INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, ADGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO. Paull. *L* 9. §. 2. *D. de liber. & postum* Vlpian. *Fragm.* XXVI, 1. Iac. Gothofr. *Leg. XII. Tab. Tab. V*, 2. Non ergo singulare fuit in XII. Tabulis caput de successione suorum, nec proprie dici potest, eos ad successionem lege vocari, quia per se & ipso iure heredes erant, & ius sui heredis eos dominos quodammodo faciebat, etiam viuo parente: §. 2. *Inst. de hered. qual. & differ. L.* 11. *D. de lib. & postum.* adeo, vt eorum successio non tam hereditas esse videretur quam continuatio dominii,

(*a*) Immo & iam antea sub regibus heredes suos ab intestato primos omnium successisse, existimat Schulting. *ad* Vlpian. *Fragm.* p. 665. eaque in re discessionem facit a Galuano *de Vsufruct.* VIII, 13. sequ. qui hanc legem ex institutis Solonis deriuare mauult.

minii. Cui. *Obſ.* XXV, 14. Iac. Gothofr. *ad Leg. XII. Tab. Tab. V.* Ant. Fab. *de Error. pragmat. Dec. III, err.* 1. (*b*)

II. Quinam dicti heredes sui?

II. Vocabantur vero heredes SVI, in poteſtate defuncti poſiti, quique proximum poteſtatis locum obtinebant. Tales erant & filii, & filiae. Neque enim Decemuiri ea in re ſequuti erant ius Atticum, quod primo ordine filios, & poſt eos demum filias ad hereditatem paternam admittebat: Iſæus *Orat.* IX. Sed ab initio vrbis filii & filiae aequo iure heredes ſui erant. Periz. *de L. Vocon. p.* 133. Porro ſui heredes erant nepotes & neptes ex filiis maſculis, quos in poteſtate auus habebat, dummodo in poteſtatem patris non eſſent recaſuri. Cai *Inſt. II*, 3. 6. Paull. *Recept. Sent. IV*, 8. 4. *ſequ.* Vlpian. *Fragm. XXII*, 14. Nec intererat, naturales eſſent hi liberi, an adoptiui. Immo & vxor, quae in manu erat, & nurus, quae in manu erat filii, quem quis in poteſtate habebat, inter ſuos heredes referebantur, teſte Vlpiano *Fragm. XXII*, 14. & Caio *apud Auctorem Collat. Leg. Moſaic. & Roman. Tit. XVI*, 2. Gell. *Noct. Att. XVIII*, 6. Dionyſ. Halic. II. p. 95. (*c*) Idem ius ſequiore aeuo conſequebantur liberi legitimati, ſiue per ſubſequens matrimonium, ſive per curiae dationem,

(*b*) Praecipue huc facit locus Plauti *Trinum.* II, 2. apud quem Lyſiteles patri interroganti, num de ſuo amico ſubuenire vellet, reſpondet:

- - - - *De meo.*

Nam quod tuum eſt, meum eſt: omne meum eſt autem tuum.

(*c*) Conf. Supra *Lib.* 1. *Tit.* X. *n.* 4. 6. & Pith. *ad Collat. Leg. Rom. & Moſaic. p. m.* 790. (*d*)

nem, siue per rescriptum principis, modo hi postremi in hunc finem legitimati essent, vt succederent. §. 2. *Inst. h. t.*

III. Suis etiam accensebantur postumi, reuersi ex captiuitate. Bis mancipati, per errorem ex impari connubio procreati.

III. Quin & *post mortem patris nati, vel reuersi ab hostibus, aut ex primo secundoue mancipio manumissi, cuiusue erroris causa probata, licet non essent in potestate sui tamen patri heredes efficiebantur*, vt tradit Paull. *Recept. Sent. IV*, 8, 7. Quem locum vt intelligamus sciendum est loqui eum I) de *postumis*: nam & hi sui heredes erant, qui si viuo parente nati essent, in eius potestate fuissent futuri. II) De *reuersis ex captiuitate*, qui vt omnia iura, ita & ciuitatem ac suitatem postliminio recipiebant §. 4. *Inst. h. t.* (*d*) III) *De filiis ex primo & secundo mancipio manumissis*. Si enim filius familias emancipandi gratia alicui fuerat mancipatus, ac in huius mancipio ad tempus manserat: (quod poterat fieri,) amittebat iura suitatis. Ex primo vero & secundo mancipio manumissus, eadem recipiebat, siquidem non nisi ter venditus & ter manumissus poterat a patria potestate liberari. Quemadmodum ergo primum & secundum manumissus si tertia mancipatio non accessisset testamentum patris rumpebat; Vlpian. *Fragm.* XXIII, 3. ita idem & ab intestato succedendi ius recuperabat. Cai. *Inst.* II, 8. 1. Denique & IV) de iis loquitur Paullus, *quorum erroris causa fuerat probata*. Per errorem scilicet nonnumquam contrahebatur matrimonium

(*d*) Sin in captiuitate obiissent, fingebantur ante mortem decessisse ex lege Cornelia Vlpian. *Fragm.* XXIII, 5.

(*e*)

nium inter disparis conditionis personas, veluti si ciuis Romanus peregrinam aut Latinam, aut dedititiam duxisset, quam ciuem existimarat, aut si ciuis Romana per errorem nupsisset peregrino vel Latino, vel dedititio. Quotiescumque id fuerat factum, cessabat suitas, siquidem liberi ex eiusmodi nuptiis procreati in potestate esse haut poterant. Ast si erroris caussa probata erat, parentes ipsi aeque ac liberi eorumdem & ciuitatis & familiae iura adipiscebantur. Vlp *Fragm. VII*, 4. Add. *Comment. nostr. ad L. Iul. & Pap. Popp. II*, 1. *p.* 117.

IV. Quomodo heredes sui successerint?

IV. Hi ergo heredes sui omnes quidem hereditatem partiebantur, sed ita, vt filii filiaeque in capita: remotiores in stirpes, hoc est, in patris sui locum portionemque succederent §. 6. *Inst. h. t.* Nec vllum inter filios filiasque, nepotes neptesque intercedebat discrimen, quippe qui aequis portionibus nullaque habita sexus ratione defunctorum hereditates consequebantur, vt erudite docet, Iac. Perizon. *Diss. de Lege Vocon. p.* 133. *sequ.* Ast has quidem feminarum hereditates demum coercuit lex Voconia, in qua praeter alia fuerat cautum, ne femina ad vllam defunctorum successionem admitteretur. Perizon. *l. c. p.* 135. Eaque lex etiã ad heredes suas & consanguineas pertinebat, adeo, vt neque vnicam filiam heredem instituere liceret: Augustin. *de Ciuit. Dei. III*, 21. immo ne fidei quidem commissam hereditatem restituere ei feminae, cui destinata erat a testatore. Cicero *de Finib. II*, 17. Nec enim tantum ad testamenta haec lex pertinebat, verum

rum etiam ad hereditates ab inteſtato, vt luculenter idem demonſtrauit Perizonius *p.* 105. *ſeq.* Hinc, quum Polybius *Excerpt. de virtut. & vit. p.* 1462. retuliſſet, Scipionem Africanum hereditatem maternam permiſiſſe ſororibus, ſtatim addit, ἧς ὀυδὲν αὐταῖς προσῆκε κατὰ τὰς νόμους, *ex qua nihil ad ipſas ſecundum leges pertinebat.* Vbi per νόμους *leges* intelligenda lex Voconia. Ex quo vero lex illa Voconia oblitterata eſt per opulentiam ciuitatis: (Gell. *Noct. Att. XX,* 1.) manſit tamen mos, vt feminae ad hereditates legitimas ſaltem vltra conſanguineas non admitterentur. Quod inſtitutum ex ratione legis Voconiae deriuat. Paull. *Recept. Sent. IV,* 8. 12.

V. Ad vxores quod attinet, eae, ſi in manu erant, inter ſuas fuiſſe heredes, adeoque marito ſucceſſiſſe, iam ſupra §. II. obſeruauimus, idque diſerte tradit Dionyſ. *Hal. II, p.* 95. vbi eas dicit fuiſſe κοινωνοὺς ἁπάντων χρημάτων τε καὶ ἱερῶν *participes omnium bonorum pariter ac ſacrorum.* Idque confirmatur exemplo Laurentiae, quae mortuo marito Tarrutio, admodum locuplete, omnium bonorum eius facta eſt compos. Macrob. *Saturn. I,* 10. Plut. *Quaeſt. Rom. XXXV.* Quamuis, vtrum ex teſtamento, an ab inteſtato ſucceſſerit, nondum liqueat. Aſt poſtea & id mutatum, forſan quod rarius vxores in manum conuenire coepiſſent. Vnde inualuit, vt denique vxores non niſi ex edicto Praetoris ad bonorum poſſeſſionem vocarentur. Qua de re infra erit agendum.

V. Inter ſuas heredes erant etiam vxores, quae in manum conuenerant.

VI. Tollebatur illud ius ſuitatis cum maiore ac media capitis deminutione, tum etiam eman-

VI. Ius ſuitatis quo pacto ſublatum.

emancipatione. Hinc emancipati omni hereditate excidebant, nec vllum erat remedium iure ciuili proditum ad aliquam paternarum facultatum partem consequendam. §. 9. *Inst. h. t.* Immo nec emancipatorum filii, si essent post emancipationem concepti, suorum heredum loco erant auo, §. 9. *Inst. quib. mod. ius patr. pot. solu.* adeoque nec hi vllam auitae hereditatis partem sortiebantur, quemadmodum nec adoptati a filio emancipato. Paull. *Recept. Sent. IV*, 8. 12.

VII. Emancipatis succurrebat praetor.

VII. Consuluit tamen emancipatis Praetor, naturali aequitate motus: siquidem edicto VNDE LIBERI eis dedit bonorum possessionem, non secus, ac si tempore mortis in potestate parentis fuissent, *Tit. D. vnde liberi* eoque beneficio etiam emancipatorum liberi fruebantur: non vero eorum adoptiui, qui ne quidem tanquam quasi cognati bonorum possessionem petere poterant. Paull. *Recept. Sent. IV. 6.* 12. Nec eodem praetoris edicto vocabantur ipsi emancipati, si se aliis in adoptionem dedissent, nisi ante mortem patris iterum fuisent emancipati. Tunc enim ius Praetorium versus suum parentem recuperabant. Vlpian. *Fragm. XXVIII*, 8, §. 10. 11. *Inst. h. t.*

VIII. Ius recentius, quo discrimen inter suos & emancipatos sublatum.

VIII. Ast omnia haec ius recentius correxit, quippe quo & emancipati ad parentum successionem vocantur *Nou. CXVIII*, 1. (collatis tamen bonis antea acceptis,) & ipsi, qui se in adoptionem aliis dederunt, (per *L. pen. C. de adopt.*

IX. Nepo-

IX. Quae de nepotum neptiumque successione

ſione ſupra diximus: ea ad eos demum eaſue pertinent, qui quaeue ex virili ſexu deſcendebant. Nam qui ex filiabus nati fuerant nepotes, aux ex neptibus pronepotes, ii non vna cum filiis & filiabus nepotibusque ex filiis ad ſucceſſionem vocabantur, ſed poſt agnatorum lineam inter cognatos connumerari conſueuerant. §. 15. *Inſt. h. t.* Paull. *Recept. Sent.* IV, 8. 10. Aſt hoc quoque mutandum putarunt Valentinus, Theodoſius & Arcadius, Impp. *L.* 9. *C. de ſuis & legit. lib.* qui iuſſerunt nepotes ex filia auo materno auiaeque vna cum defuncti filiis ac filiabus ſuccedere; ita tamen, vt duas tantum partes maternae portionis acciperent, tertia penes filios filiasque maneret. Sed & id denique mutauit in *Nouella CXVIII*, 1. Iuſtinianus (*c*)

tes ex filiabus inter cognatos ſuccedebant.

IX. Id adhuc videtur monendum, ſuos heredes, quia ipſo iure tales erant, etiam ignorantes eſſe hereditatem conſequutos, veluti furioſos, infantes, peregrinantes, nec tutoris auctoritate pupillo, nec furioſis conſenſu curatoris fuiſſe opus, niſi forte ſoluendo haut eſſet hereditas. Paull. *Recept. Sent.* IV, 8. 5. & 6.

IX. Heredes ſui ſuccedebant etiam ignorantes.

TIT. II.
DE LEGITIMA AGNATORVM SVCCESSIONE.

DEficientibus heredibus ſuis, Lex duodecim Tabu-

(*c*) Vocat id ius barbarum *principio Nouellae* XXI. quum tamen & Deus filios filiabus in hereditate praeferendos ſanxerit Num. XXVII, 8. Conf. Iac. Perizon. *ad L. Vocon. p.* 109. Selden. *de Succeſſ. Hebr.* 1. *pag.* 2.

Tabularum ad ſuperiorem titulum §. 1. relata, ad ſucceſſionem vocabat proximos AGNATOS, & his quoque deficientibus GENTILES. Vnde de legitima agnatorum gentiliumque ſucceſſione ad hunc titulum erit agendum.

I. Agnati quinam dicti?

I. Agnatos definiunt iureconſulti, *cognatos per virilis ſexus perſonas cognatione coniunctos*, ſiue naturale ſit id vinculum, ſiue ciuile, quale eſt adoptio. Nã & per adoptionem quis agnationis iura conſequitur. §. 2. *Inſt. h. t.* Dictos vero ita putant, quaſi *a patre cognatos*, §. 1. *Inſt. de legit. agn. tutela* §. 1. *de legit. agn. ſucceſſ.* eamque etiam *legitimam cognationem* vocant Cai. *Inſt. II*, 8. 3. *L.* 12. §. *vlt. D. de rit. nupt.* (*a*) Sed quamuis ea omnia recte ſe habeant, ſi agnati opponantur *cognatis*: minus tamen ſufficit definitio, ſi agnati diſtinguendi ſint a *gentilibus*. Nam & hi ſunt cognati, per virilis ſexus *perſonas cognatione coniuncti*, & tamen in Legibus XII. Tabularum ab agnatis ſeiunguntur. Quare paullo accuratius ex antiquitatibus Romanis, quinam agnati, quinam gentiles, quinam cognati denique dicti ſint, erit indagandum.

II. Romanorum gentes, familiae, nomina.

II. Romanorum multae erant gentes, patriciae partim, partim plebeiae, (*b*) quas accurate

(*a*) Alias tamen *legitima cognatio* ea eſt, quae adoptione conſtat, adeoque opponitur *naturali* *L.* 4. §. 2. *D. de gradib. & affin.* Conf. Briſſon. *de Verb. Sign. Lib. X. voce legitimae cognationes.*

(*b*) Equidem antiquiſſimis reipublicae temporibus ſoli patricii gentem habere dicebantur. P. Decius apud Liuium X, 6. *Semper iſta audita ſunt eadem, vos ſolos gentem habere.* Hinc etiam patricii alii maiorum alii mi-

rate descripserunt Glandorpius, Ant. Augustinus, Fuluius Vrsinus, & qui huius opus multis additamentis locupletarunt Car Patinus & Vaillantius. Singulae gentes nominibus suis distinguebantur, & hinc gens alia dicta est Cornelia, alia Sempronia, alia Tullia, alia Cincia, & sic porro. Quemadmodum vero fieri solet, vt gens vna in varias stirpes ac familias abeat: ita & Romae vnius gentis plures fuere familiae, quae & ipsae cognominibus suis discernebantur. Festus *p. 292. Gens adpellatur, quae ex multis familiis conficitur.* Sic e Cornelia gente natae sunt familiae *Scipionum, Lentulorum, Sullarum, Cinnarum, Cossorum, Dolabellarum.* Denique quum & familiae denuo in nouas stirpes abirent, factum est, vt & hae *agnominibus* secernerentur. Sic gens *Virginia* in plures familias abiit, hinc cognomina *Tricostorum, Ruffo-rum,* &c. Tricostis iterum in diuersas stirpes diuisis, nati inde sunt agnomina *Rutilorum* & *Caelimontanorum.* Et inde est, quod Romani tot vsi sint nominibus, quorum primum, quod personae proprium erat, *praenomen;* (c) secundum

minorum gentium dicebantur. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 7. p 109.* At postremo quum honores, auspicia, connubia cum plebe communicarentur: etiam gentilia iura acceperunt plebeii. Vnde aliae gentes patriciae, aliae plebeiae. Vtrasque studiose descripserunt Fuluius Vrsinus, Carolus Patinus, Vaillantius, Ant. Augustinus, Glandorpius aliique.

(c) Singulare id fuit in gente Sulpicia, quod duplici semper praenomine vsa sit, altero communi *Seruius;* altero proprio singulis. e. g. *Caius* Fulu. Vrsin. *de famil. Rom. p. 268.*

quod vniuerſae genti commune, *nomen*; tertium quod familiam ex ea gente notabat, *cognomen*; & quartum denique, quod ſtirpem plerumque eius familiae vel aliquam rem geſtam, vel fatum habitumue corporis aut animi indicabat, *agnomen* dicebatur. Sic in nomine A. VIRGINIVS TRICOSTVS CAELIMONTANVS, *Aulus* erat *praenomen*, huic viro *proprium*: *Virginius nomen* gentilitium: *Tricoſtus cognomen*, familiam illam gentis Virginiae, ex qua Aulus iſte prodierat, deſignans: denique *Caelimontanus* agnomen, quod certam illius familiae ſtirpem denotabat. Vid. Car. Sigon. *de Nom. Rom. p. m.* 1403. *&* 1427. *edit.* Dionyſ. Gothofr. Iam facile ergo patet, quinam fuerint agnati, quinam gentiles dicti? Quicumque ex eadem ſtirpe familiaque prodierant, vocabantur agnati. Sic P. Cornelio Scipioni omnes Scipiones erant agnati. Quicumque vero ex eadem, Cornelia gente deſcenderant, veluti Lentuli, Coſſi, Cinnae, Sullae, Dolabellae, ei erant gentiles. Hinc Cicero *in Topic. VI. Gentiles ſunt, qui inter ſe eiusdem nominis ſunt, qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum maiorum nemo ſeruitutem ſeruiuit, qui capite non ſunt deminuti.* Et Feſtus voce *Gentilis p.* 292. *Gentilis dicitur, & ex eodem genere ortus, & is, qui ſimili nomine adpellatur, vt ait Cincius: Gentiles mihi ſunt, qui meo nomine adpellantur.* Adparet ergo, gentiles eſſe omnes, qui eodem nomine vtuntur. Quod vero Cicero addit, *qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum maiorum nemo ſeruitutem ſeruiuit*, inde factum eſt, quod & liberti patronorum nomina aeque ac cognomina adſumebant, qui tamen ideo non

Quinam agnati? quinam gentiles.

erant

erant gentiles. Sic *P. Terentius Afer* non fuit Terentiorum gentilis, quia ipſe non erat ingenuus, quemadmodum & *Tiro* non ideo erat M. Tullii agnatus, quia & ipſe *Ciceronis* cognomen adſumſerat. Denique idem Cicero addit, gentiles non debere eſſe *capite deminutos.* Capitis enim deminutio, etiam minima, ceu ſupra dictum, familiae iura perimebat.

III. Iam vt ad agnatorum ſucceſſionem veniamus: de ea ita cautum fuerat in legibus XII. Tabularum: AST SI INTESTATVS MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO. Non ergo vocabantur agnati, niſi deficientibus heredibus ſuis. (*d*) Nec omnibus ſimul agnatis lex dabat hereditatem, ſed ei tantum, qui tunc, quum certum eſſet, aliquem inteſtato deceſſiſſe, proximo gradu erat. Qua in re adeo legis litterae inhaerebant iuris interpretes, vt ſi proximus agnatus omiſerit, vel ante aditam hereditatem, deceſſerit, non daretur ad hereditatem acceſſus remotioribus. (*e*) §. 7. *Inſt. h. t.* Cai. *Inſt. II,* 8. 4. Paull. *Recept:*

III. Lex XII. Tabularum de ſucceſſione agnatorum.

(*d*) Et ita quidem deficientibus, vt ne ſpes quidem ſupereſſet: Nam *quamdiu ſuus heres ſperatur heres fieri poſſe, tamdiu locus agnatis non eſt, veluti ſi vxor praegnans, aut filius apud hoſtes ſit.* Vlp. *Fragm. XXV,* 3.

(*e*) Exiſtimant quidem Aleander & Iac. Oiſel. *ad* Caii *l. c.* agnatum remotiorem iure ciuili excluſum, a Praetore vocatum edicto *vnde cognati:* ſed id quidem non fiebat, niſi ſimul eſſet proximus cognatus. Agnato enim proximo non veniente, ſucceſſiue cognati vocabantur, vt recte obſeruat Schulting. *Iuriſpr. ant. p.* 139.

Recept. Sent. IV, 8. 23. Vlpian. *Fragm. XXV*, 5. Fabrott. *ad* Theoph. §. 7. *de legit. agn. ſucc.*

IV. Plures eiusdem gradus agnati ſuccedebant in capita.

IV. Sin plures eiusdem gradus eſſent agnati omnes ſucced bant in capita : ſiue maſculi eſſent, ſiue mulieres. Neque enim XII. Tabulae vllum inter ſexus hac in re ſtatuerant diſcrimen, vt recte animaduertit IVSTINIANVS §. 3. *Inſt. h. t.* & Paull. *Rec. Sent. IV*, 8. 22. Poſtea autem excluſae ſunt agnatae omnes, praeterquam ſorores. Vnde Paullus *Recept. Sent. IV*, 8. 22. *Feminae ad hereditates legitimas vltra conſanguineas ſucceſſiones non admittuntur.* Conf. Vlp. *Fragm. XXV*, 6. Quam mutationem iurisprudentiae mediae adſcribit Imperator *d* §. 3. Paullus vero id iure ciuili *Voconiana ratione* introductum dicit. Quod quomodo ſit intelligendum erudite exponunt Perizon. *Diſſ. de lege Vocon. p.* 106. *ſequ.* Schulting. *Iurisp. antiqu. p.* 412. Tamen & his conſuluit Praetor, edicto *unde cognati* eas ad ſucceſſionem vocans. *d.* §. 3. *h. t.*

V. Quo iure ſucceſſerint patres emancipatis liberis?

V. Non agnationis ſed patronatus iure etiam ſuccedebant patres liberis emancipatis, quos contracta fiducia emancipauerant. §. 8. *Inſt. h. t.* Quod eleganter explicat Caius *Inſt. I*, 6. 3. *Tamen quum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, vt ei a fiduciario patre remancipetur, & a naturali patre manumittatur : vt ſi filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, ſuccedat.* Succedebat ergo pater filiis emancipatis, tanquam patronus, ſi interpoſuiſſet illam fiduciam. Sin eam omiſiſſet, ſuccedebat eodem iure pater fiduciarius, Praetor tamen deinde

de, aequitate naturali motus, patrem naturalem vocauit ad bonorum poſſeſſionem edicto *vnde decem perſonae.* §. *Inſt. de bon. poſſ.*

VI. Sed haec omnia denuo mutauit ius recentius, a Iuſtiniano maxime introductum. Nam primo confuſa ſunt agnationis & cognationis iura. *Nou.* CXVIII, 3. Deinde & remotiores agnati, propioribus hereditatem repudiantibus, vocati poſtea ſunt per conſtitutionem, cuius meminit Imperator, §. 7. *Inſt. h. t.* Porro ad agnatas quod attinet, iis idem ius dedit Iuſtinianus, quo agnati gaudebant, quamuis illae haut eſſent conſanguineae. *L. pen. C. de legit. hered.* Denique & fiducia non amplius opus erat, poſtquam Iuſtinianus edita conſtitutione voluit, vt emancipationes ſemper interpoſita fiducia factae fingerentur. §. 8. *Inſt. h. t.* Immo omnem quae inter ſuos & emancipatos intercedebat, differentiam ratione ſucceſſionis plane ſuſtulit idem Iuſtinianus. *Nou.* CXVIII, 2. VI. Mutationes nouo iure inuectae.

VII. Deficientibus agnatis ex legibus XII. Tabularum vocabantur gentiles. Ita enim Decemuiri: SI ADGNATVS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO. Vlp. *Fragm.* XXV, 1. Proceſſit ergo lex XII. Tabularum a domo ad familiam, a familia ad gentem, hac procul dubio ratione, vt ne bona, ſi cognati ſuccederent, in aliam gentem transferrentur. Vid. Bynkersh. *Obſ.* II, 1. Meminit huius adhuc Cic. *de Orat.* I, 38. vnde colligas, eius tempore gentilitias ſucceſſiones nondum in deſuetudinem abiiſſe, quemadmodum & de Caeſare refert Sueton. *Iul.* I. eum a Sulla *vxoris* VII. Succeſſio gentilium.

dote & gentilitiis hereditatibus mulctatum. Sed eas procul dubio aboleuit Praetoris edictum, quo & cognati ſuccedere iuſſi ſunt. Sane ſua iam aetate obſoleuiſſe illam gentilium ſucceſſionem teſtantur Vlpian. *l. c.* & Caius apud *Auct. Collat. Leg. Moſ. & Rom. XVI, 2.*

TIT. III.

DE SENATVSCONSVLTO TERTVLLIANO.

QVum matres liberos non haberent in poteſtate, nec agnatis poſſent accenſeri, niſi conueniſſent in manum: conſequens erat ex iuris Romani principiis vt nec mutua eſſe poſſet inter matres liberosque ſucceſſio. At poſtea hoc viſum eſt ab aequitate pietateque abhorrere. Vnde vtrisque conſultum eſt a poſterioribus legislatoribus, & maxime duobus SCis, de quibus hoc & inſequente titulo vberius agendum.

I. Primus Praetor liberos ad matris & hanc ad illorum ſucceſſionem vocauit.

I. Ac primum quidem Praetor, naturalem ſequutus aequitatem, matres ad liberorum, liberosque ad matrum ſucceſſionem vocauit edicto *vnde cognati. Princ. Inſt. h. t.*

II. Poſtea & Claudius matribus hoc beneficium indulſit.

II. Poſtea & Claudius Imperator miſertus materni luctus, in ſolatium amiſſorum filiorum legitimas matribus detulit eorum hereditates. §. 1. *Inſt. h. t.* Quo vulgo referunt locum Suetonii *in Claud. XIX: Naues mercaturae cauſſa fabricantibus magna commoda conſtituit, pro conditione cuiusque*

cuiusque: ciui vacationem legis Papiae Poppaeae, Latinae ius Quiritium, feminis ius quatuor liberorum. Sed locus hic referri non poteſt ad ius ſuccedendi, matribus trium quatuorue liberorum in bonis filiorum datum, quum id demum Hadriani temporibus inductum ſit: ſed ad liberationem a tutela, mulieribus eiusmodi conceſſam, teſte Vlpiano *Fragm.* XXIX, 3. Conf. Schulting. *Adnot. ad h. l. p.* 677. Probabile potius eſt, quod obſeruat Cui. *Not. poſteriorib. ad* §. 1. *Inſt. h. t.* & cum eo Ianus a Coſta, perſonale magis fuiſſe illud Claudii beneficium, quam ius omnibus commune mulieribus.

III. Senatusconſulti Tertulliani hiſtoria.

III. Tandem aſperam illam iuris ciuilis ſubtilitatem plane ſuſtulit *SC. Tertullianum*, cuius de aetate in tanta faſtorum conſularium obſcuritate vix licet certi quidquam ſtatuere. Diui Hadriani temporibus illud factum eſſe dicitur §. 2. *Inſt. h. t.* Sed quia imperante Hadriano nullus in faſtis occurrit Tertullus conſul, quum contra ſub Antonino anno Chriſti CLVIII. memorentur *Tertullus & Sacerdos Coſſ.* dudum ſuſpicatus eſt Cuiacius in *Not. priorib. ad Inſt. h. t.* (a in illo inſtitutionum paragrapho intelligendum eſſe Antoninum Pium, qui & ipſe aliquando ductum ex adoptione nomen Hadriani prae ſe tulerit. Vid. *L.* 57. *D. de iudic. iunct. L.* 5. *D. ad L. Iul. de vi publ. L* 91. *D. ad L. Falcid. iunct. L.* 93. *D. eod. L.* 58. §. 3. *D. ad SC. Trebell.* (b) Sed dubito, an haec omnia rem con-

(a) Ita etiam Hotom. *de Leg. p. m.* 157. Vinc. Grauina *de Legib & SC LXXXIII. p* 655. *ſequ.*

(b) Addit Cuiacius aliud exemplum, epiſtolam nimirum

conficiant. Nullus ſub Hadriano in faſtis occurrit Tertullus conſul: ſed quis neſcit, plures vno anno ſuffectos fuiſſe, quorum rarius meminerint faſti conſulares? Sane in ipſo iure noſtro laudantur *Tertullus & Maximus Coſſ. L. 29. §. 5. D. ad leg. Iul. de adult.* quorum nec faſti faciunt mentionem, & annus ipſe incertus eſt. Rariſſimum etiam hoc quod Hadriani & Antonini nomina confundantur: nec temere vnus pro altero videtur intelligendus. Iuuare Cuiacium videri poſſet Zonaras *XII. p. 593.* qui ait, legem eſſe Antonini Pii, qua ſtatutum ſit, vt liberis inteſtato mortuis, parentes ſuccederent, ac liberi, ſi ipſi liberis carerent, parentibus partem legitimam relinquerent. Sed ea omnia falſa eſſe, nemo, hiſtoriae iuris paullo peritior, poteſt ignorare. (c) Nam & patri multo ante Pii tempora ſucceſſio ab inteſtato data eſt etiam in bonis filii emancipati, eique iam

rum D. Hadriani de beneficio diuiſionis §. 4. *Inſt. de fideiuſſ. L. 26. D. de fideiuſſ.* Nam & hanc D. Pii eſſe exiſtimat, ob *L. 49. §. 1. D. de fideiuſſ.* Sed falſum id eſſe, vel inde intelligitur, quod illa D. Hadriani Epiſtola edicto perpetuo fuit comprehenſa. Paull. *Recept. Sent. I, 21. 1.* adeoque iam ante Antonini Pii imperium exſtitit.

(c) Idem ſentiendum de narratione Chronici Paſchalis *ad annum CLXXVI.* vbi tum conſtitutum eſſe ait auctor, vt ab inteſtato pater liberis ſuccederet, ac filio ingrato τριέγκιον relinqueretur ex bonis paternis. Sed quam raro hiſtorici recentiores ea, quae ad ius pertinent, accurate exponant, iam a Iac. Gothofredo oſtenſum eſt *ad L. 1. C. Theod. de infirm. poen. coelib. & orbit.*

(d)

iam antea competiit querela inofficiosi, & ius quoque quartae ad excludendam inofficiosi querelam antiquiorem esse, iam supra obseruauimus ad *Lib. II. Tit. XVIII. XIX.* §. 7.

IV. Quare tutissimum videtur, statuere, SC Tertullianum omnino Hadriani temporibus fuisse confectum, consulum vero suffectorum, sub quibus id factum, periisse memoriam, nec adeo certum annum ei facile posse adsignari. Id modo exploratum videtur, Tertullianum SC Orphitiano esse antiquius, priusque matribus de bonis liberorum quam liberis de bonis maternis fuisse prospectum. Cuius rei rationem, quam sese ignorare fatetur Vinnius *ad princ. Inst. de SC. Orphit.* hanc esse suspicatur V. C. Ant. Schultingius *ad* Vlpian. *Fragm. XXVI*, 8. *p.* 669. quod mater, si voluit, pietatis officio per testamentum potuerit satisfacere, id quod per aetatem saepe non licuerit liberis. Quia ergo saepius liberorum hereditate exciderint matres, quam materna liberi: mirum haut esse putat laudatissimus Schultingius, quod prius de matrum, quam de liberorum, successione cogitarit Senatus.

IV. Eius aetas.

V. Ceterum SC illo Tertulliano cautum est, vt mater ingenua trium, libertina quatuor liberorum ius habens, ad bona filiorum filiarumue admitteretur intestato mortuorum, licet ea in potestate parentis esset, ita tamen, vt si alieno iuri subiecta esset, iussu eius adiret hereditatem, cuius iuri esset subiecta. §. 2. *Inst. h. t.*

V. Eiusdem materia.

VI. Indulgetur ergo id beneficium matri, non item auiae, ceu disertis verbis tradit Iustinianus

VI. Quae matres ex hoc SC. successerint liberis?

nianus §. *eod.* Neque omnes matres eo beneficio gauisae sunt; sed quae ius liberorum habebant, de quo supra ad LIB. I. TIT. XXV. §. 2. sequ. egimus. Et ingenuis quidem ciuibus tribus; Latinis, ius Quiritium consequutis totidem; libertinis quatuor liberis opus erat, si vellent succedere in bonis liberorum. Iul. Paull. *Recept. IV, 9. 1. & 7. 8.* Porro hos liberos fuisse oportebat viuos, (*d*) & quidem vel septimo pleno, vel decimo mense natos, siquidem immaturi non proderant, quemadmodum nec tergemini vno partu editi, (*e*) nec monstrosi aut prodigiosi, (*f*) nec abortus abactique infantes proficiebant. Paull. *l. c. §. 1. sequ.* Defectus tamen omnes, quin & ipsam orbitatem supplebat beneficium principis, quo etiam ius liberorum consequebantur eae, quae nunquam peperissent: de quo supra LIB. I. TIT. XXV. *n.* 4. diximus.

VII. Quinam matribus praelati?

VII. Obseruandum etiam est, anteferre hoc SC. matri liberos defuncti, omnesque, qui ei heredum suorum loco sunt, siue primi gradus,

(*d*) Mortui enim non proderant, vt nec in lege Papia Poppaea. *L. 129. D. de V. S.*

(*e*) Nisi per interualla infantes exclusi: qualia exempla sunt *L. 3. D. si pars hered. pet.* & apud Plin. *Hist. Nat. VII, 11.*

(*f*) Secus ac in lege Papia Poppaea, secundum quam etiam monstrosi partus numerum liberorum supplebant. *L. 135. D. de V. S.* Iac. Gothofr. *ad L. Pap. cap. XII.* Sed in promtu caussa est, siquidem in lege Papia de damno vitando, in SC. Tertulliano de captando lucro agebatur.

(*a*)

dus, siue vlterioris, quin & emancipatos, quippe quos & praetor ante matrem ad bonorum possessionem vocabat. Praeferebatur etiam pater, ad quem ipsa lege hereditas bonorumue possessio edicto *vnde legitimi*, & *vnde decem personae* pertinebat. Denique & frater consanguineus matri praeferebatur, quin & adoptiuus. *L. 1. §. vlt. D. de suis & legit. hered.* Soror vero consanguinea non excludebat matrem, sed simul cum ea adibat hereditatem pro dimidia, si filia decessisset: ast, si filius, pro virili. *L. 2. C. Th. de sec. nupt.* Quae omnia breviter, ast accurate, complexus est Vlpian. *Fragm. XXVI. 8.*

VIII. Mutationes iure nouo inuectae.

VIII. Sed haec omnia suo more immutauit Iustinianus. Nam praeterquam quod trium quatuorue liberorum ius noluit amplius a matribus desiderari, fratres etiam tam consanguineos quam vterinos matres excludere vetuit. *Nou. CXVIII, 2.* Quae omnia a doctoribus vberius ad hunc titulum solent explicari.

TIT. IV.

DE

SC. ORPHITIANO.

QVemadmodum matribus consultum est SC. Tertulliano, ita liberi ad successionem in bonis maternis vocantur SC. Orphitiano, (*a*) de quo hoc titulo disserendum.

I. Ex

(*a*) Alius SC. Ophitiani, quod ad manumissiones pertinuit

I. Ex legibus XII. Tabularum matris intestatae hereditas non pertinebat ad liberos.

I. Ex legibus XII. Tabularum ad liberos matris intestatae hereditas haut pertinebat, quia feminae suos heredes non habebant. Vlpian. *Fragm* XXVI, 7. Immo nec locus erat bonorum possessioni *vnde liberi* ad obtinenda bona materna. Siquidem haec tantum suis dabatur, vel iis, qui sui mansissent, nisi fuissent emancipati. *L.* 1. § 6. *D. vnde liberi.*

II. Poterant tamen liberi vti querela inofficiosi.

II. Poterat tamen contingere, vt liberis liceret maternam petere hereditatem, aut querelam instituere inofficiosi testamenti, etiam antequam liberi essent SC. Orphitiano ad successionem in maternis bonis vocati. Quando enim matres a patribus fuerant emancipatae, adeoque nullos habebant agnatos, liberis ab intestato competebat bonorum possessio, *vnde cognati*: qua impetrata, omnino testamentum matris poterant impugnare, quemadmodum idem licebat aliis, quibus haec bonorum possessio fuerat data. *L.* 6. *pr. D. de inoffic. test.* Sin in manum conuenissent matres, liberis suis erant loco consanguinearum, & hinc etiam hoc casu liberi tamquam proximi heredes ab intestato, hereditate adita, procul dubio poterant materna testamenta querela inofficiosi impugnare, arg. *L.* 7. *D. eod.* Et talia fuere exempla querelae inofficiosi aduersus matrum testamenta motae, ante SC. Orphitianum, quorum meminit

nuit meminit Paullus *Recept. Sent* IV, 14. 1. quod idem esse cum hoc putat Guil. Ranchin. *de Success. ab intest.* §. V, 2. diuersum a nostro mauult Schulting. *iurisp. ant.* p. 427, cuius sententia videtur verosimillima.

(b)

nit Valer. Max. VII, 8. 2. VII, 7. 4. Plin. *Epist.* V, 1. Vid. Schulting. *Iurisp. ant. p.* 668.

III. Sed praecipue liberis consultum est SC. ORPHITIANO, facto Rufo & Orphito Coss. *Princ. Inst. h. t.* Atqui Iulianus Rufus & Gauius Orphitus (*b*) vel, vt in fastis Hub Golzii *ad ann.* IↃCCCCXXX. vocantur, Vettius Rufus & Cornelius Scipio Orphitus fasces tenuere anno V. C. IↃCCCCXXXI, Christi CLXXVIII. teste Henr. Noris. *Epist. Consul. p.* 462. *Tom. XI. Thes. Ant. Rom.* Vnde constat, eodem anno prodiisse illud SC. Antecessit illud Imperatorum Antonini & Commodi Oratio, in Senatu recitata, cuius meminit Vlpian. *Fragm.* XXVI, 7. Qua de re Iul. Capitolin. *vit. Marci Anton.* XI. *M. Antoninus etiam leges addidit de vicesima hereditatum, de tutelis libertorum, de bonis maternis, & item de filiorum successionibus pro parte materna.* Vltima enim lex non alia est, quam SC Orphitianum, quod & alias soli M. Antonino tribuitur. *L. 9. D. ad SC. Tertull. & Orphit. L. 6. D. eod. L. 230. D. de verbor. signif.* III. SC. Orphitiani historia.

IV. Ceterum hoc SC. data est tam filio, quam filiae legitima matris hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti essent, ita, vt praeferrentur consanguineis & agnatis defunctae matris. *pr. Inst. h. t.* Liberis vero omnibus hoc concessum beneficium, etiam vulgo quaesitis, quippe quorum IV. Eius materia.

(*b*) *Orphitianum an Orphicianum* scribendum sit, nondum constat. *Orphitorum* cognomen in antiquitate notissimum. Tamen & Q. ORPHICI mentio fit in Inscriptione apud Gruter p. IↃLXXV, 1.

(*a*)

rum mater incerta eſſe haut poteſt. §. 3. *Inſt. eod.* Paull. *Recept. Sent.* IV, 10 1. Nec capitis deminutione perimebantur iſtae ſucceſſiones §. 2. *Inſt. eod.* Quod tamen de minima intelligendum. Nam ad filiam, quae vel ancilla vel liberta ex SC. Claudiano fuerat facta, non magis quam ad Latinos & peregrinos legitima illa matris inteſtatae hereditas pertinebat. Paull. *l. c.* §. 2. 3.

V. Quo pacto liberi ex hoc SC. matris heredes facti?

V. Quamuis vero patri liberi ipſo iure heredes eſſent: (vide ſupra *Lib.* III. *Tit.* 1. §. 1.) matris tamen illi heredes fiebant non ipſo iure, ſed vel aditione hereditatis ſimplici, vel bonorum poſſeſſionis petitione, vel cretionis ſollemnitate. Paull. *Recept. Sent.* IV, 10. 4. *& ibi* Cuiac. immo & pro herede geſtione maternam hereditatem adquirere potuiſſe filium ex *L.* 3. *C. ad SC. Orph.* patet.

VI. Mutationes nouo iure inuectae.

VI. At nec hoc quidem SC. mutatione caruit. Primo enim conſtitutionibus illud ad nepotes etiam & pronepotes extenſum eſt §. 1. *Inſt. h. t. L.* 11. *C. de ſuis & legit. lib.* Deinde & vulgo quaeſitos eo tantum caſu matribus ſuccedere paſſus eſt Iuſtinianus, ſi haec non ſit illuſtris, nec alios liberos habeat legitimos *L. pen. C. ad SC. Orphit.* Denique vſus huius SC. plane obſoleuit, ex quo per *Nou.* CXVIII, 1. liberi matri patrique eodem iure ſuccedere coeperunt.

TIT.

TIT. V.

DE SVCCESSIONE COGNATORVM.

DEficientibus ſuis & agnatis proxime ad ſucceſſionem vocabantur cognati, cuius iuris originem ad hunc titulum ex antiquitatibus repetere iuuabit.

I. Leges XII. Tabularum nullam habebant cognatorum rationem, quod falſo ſibi perſuadet M. Vertran. Maurus *de iure liber.* XXVII. Quamuis enim apud Paullum *Recept. Sent.* IV. 8. 22. legamus: *Ceterum lex XII. Tabularum nulla diſcretione ſexus cognatos admittit:* recte tamen Rittershuſius *ad h. t.* & Iac. Gothofr. *ad LL. XII. Tab. Tab. V.* obſeruarunt in mendo cubare illum Paulli locum, legendumque eſſe non *cognatos*, ſed *agnatos.* Sane praeter heredes ſuos, agnatos & gentiles nullus iure decemuirali ſuccedendi ordo proditus legitur.

I. An cognatos ad ſucceſſionem vocarit Lex XII. Tabularum?

II. Tota ergo illa ſuccedendi ratio e iure praetorio deſcendit, quo bonorum poſſeſſio ex edicto *vnde cognati* promittebatur cognatis, ſi ſui heredes ac agnati deficerent, ceu obſeruat ipſe Imperator *princ. Inſt. h. t.*

II. Cognatorum ſucceſſio ex iure Praetorio eſt.

III. Cognati quinam vocentur notum eſt, ſcilicet qui per feminas coniunguntur. *L. vlt. §. 1. D. de gradib.* Per adoptiones contingebat cognatio ciuilis, quae tamen non cognationis, ſed agnationis iura tribuebat. *L. 4 §. 1. D. de gradib.* Sed & vulgo quaeſiti, qui nullos agna-

III. Quinam cognati?

tos habebant, cognatos tamen ſuos habere poterant: non vero ſerui, ſi quidem ſeruilium cognationum in ſucceſſionibus nulla habebatur ratio, *L.* 1. §. 2. *D. vnde cognati.* adeo, vt ne per manumiſſionem quidem cognationem reciperent. *L.* 7. *D. eod.*

IV. Iis etiam accenſi agnati capite deminuti.

IV. Cognatorum loco etiam habebantur agnati, minimam capitis deminutionem paſſi, exceptis fratribus & ſororibus emancipatis, non tamen etiam liberis eorum, qui vna cum fratribus, in poteſtate retentis, ſuccedebant pro portionibus dimidiis. (*a*) §. 1. *Inſt. h. t.* ibique Theophilus.

V. Ad quotum gradum ſucceſſerint cognati?

V. Quamuis vero etiam cognati gradu tantum proximi ad ſucceſſionem vocarentur: non vltra ſeptimum tamen gradum hoc Praetoris beneficium ſeſe porrigebat, ſiquidem e ſeptimo gradu vocabantur ſobrino ſobrinaue nati nataeue, §. *vlt. Inſt. h. t.* quum agnati non ſolum ad decimum vsque gradum, ſed in infinitum vocarentur. Franc. Duaren. *Comment. ad tit. vnde cognati. p.* 580.

VI. Ius nouum.

VI. Sed & haec omnia mutauit iurisprudentia Iuſtinianea. Ex quo enim per *Nou.* CXVIII, 3. cognati agnatis per omnia ſunt aequiparati: iſto praetoris beneficio non amplius opus fuit: nec ad ſeptimum tantum gradum, ſed in infinitum cognati aeque atque agnati admitti coeperunt.

TIT.

(*a*) Hoc tamen non ex Praetoris edicto eſt, ſed ex lege Anaſtaſiana, cuius mentio fit. *L.* 4. *C. de legit. tutor. L. vlt. C. de legit. hered.*

(*a*)

TIT. VI.

DE

GRADIBVS COGNATIONVM.

QVum στέμματα cognationum in quaestionibus de successione soleant numerari: operae pretium se facturum credidit Tribonianus, si de gradibus cognationis singulari titulo ageret.

I. Gradus vero dictos docet Paullus L. 10. §. 10. *D. h. t a similitudine scalarum locorumque procliuium, quos ita ingredimur, vt a proximo in proximum, id est, in eum, qui quasi ex eo nascitur, transeamus.* Tota illa lex prolixissima decerpta est ex Paulli *libro singulari, de gradibus. & adfinibus & nominibus eorum*, quem libellum Paulli, lege ista non multo polixiorem, integrum in amici cuiusdam sui bibliotheca extitisse, refert Cuiac. *Obs. IV*, 40. I. Gradus vnde dicti.

II. Lineas concipiebant duas, *directam* alteram, alteram *transuersam*, quarum illa genitores & genitos: haec e latere iunctos comprehendit. Illa iterum in *superiorem & inferiorem* distinguebatur. In his vero lineis ita numerabant personas, vt semper generata persona nouum gradum adiiceret. *prin. & §. 7 Inst. h. t.* II. Lineae quid & quotuplices?

III. In linea directa superiore primo gradu erant pater & mater: secundo auus & auia: tertio proauus & proauia: quarto abauus & abauia: quinto atauus & atauia; sexto tritauus & tritauia: septimo & reliquis gradibus propria III. Linea directa superior.

pria nomina deficiunt, iique communi vocabulo *maiores* adpellantur. *L.* 10 §. 7. *D. h. t.* In linea inferiore primo gradu erant filii & filiae: ſecundo nepotes & neptes, tertio pronepotes & proneptes: quarto abnepotes & abneptes: quinto atnepotes & atneptes: ſexto trinepotes & trineptes: ſeptimo gradu denuo nomina cognationum propria exſpirant, & remotiores deſcendentes *poſteri* vel poſteriores dicuntur *d. L.* 10. §. 7. *eod.* Denique in linea transuerſa numerabantur *ſecundo* gradu fratres & ſorores: *tertio* fratris ſororisque filii & filiae, (*u*) patruus, amita, auunculus & matertera: *quarto* fratris & ſororum nepotes, neptes, fratres patrueles, ſorores patrueles, conſobrini & conſobrinae, amitini & amitinae, patruus magnus & amita magna, auunculus magnus, & matertera magna: *quinto*, fratris & ſororis pronepotes & proneptes, fratris patruelis, ſororis patruelis, amitini, amitinae, conſobrinorum conſobrinarumue filii filiae, proprior ſobrino ſobrina, (*b*) propatruus, proamita, proauunculus, promatertera: *ſexto* fratrum ſororumque abnepotes & abneptes, fratris patruelis, ſororis patruelis, amitini, amitinae, conſobrini, conſobrinae nepos neptis: patrui magni, amitae magnae, auunculi ma-

Inferior.

Transuerſa.

(*a*) Propriis nominibus & hae cognationes deſtituuntur. Vid. Plaut. *Poenul. V,* 2. Paull. *L.* 10. § 14. *D. de grad.* Vulgo tamen vocantur *nepotes.* Vid. Caſaub. *ad* Spartian. *Hadr. II.*

(*b*) Id eſt patrui magni, amitae magnae, auunculi magni & materterae magnae filii filiae. Conf. Theod. Ryck. *ad* Tacit. *Ann.* XII, 64.

(*a*)

magni, materterae magnae nepos, neptis: propatrici, proamitae, proauunculi, promaterterae filii, filiae abpatruus, abamita, abauunculus, abmatertera, Reliqui gradus denuo propriis nominibus destituuntur. §. 1-7. *Inst. h. t.* Paull. *Recept. Sent. IV*, 11, 1. *sequ.*

IV. Quum vero haec omnia difficilius concipiantur: in schemate quodam veteres iureconsulti solebant rem omnem ob oculos ponere. Quale etiam Institutionibus suis inseruerat Iustinianus, secundum §. *vlt. Inst. h. t.* & in paraphrasi Theophilus, quod tamen vtrumque periit. At plura tamen eiusmodi schemata antiqua supersunt. Tria elegantissima dedit Isidorus Hispalensis *Orig. IX*, 7. *p.* 1059. *sequ. edit.* Dionys. Gothofr. quorum primum scalarum, alterum arboris, tertium rotae refert imaginem. Alia huius generis in scriniis suis habuit Cuiacius, quorum vnum, codici cuidam Theodosiano praemissum, edidit *Lib. VI. Obs. cap. XL. p. m.* 268. quod licet non nisi agnatos complectatur, dignum tamen videtur, quod & hic ponatur ob oculos, vt modus ille veterum delineandi gradus agnationis eo rectius intelligatur. IV Schema graduum cognationis.

Tab. A.

TIT. VII.

DE

SERVILI COGNATIONE.

CVm Vinnius, tum ceteri fere omnes notant, in plerisque MSC & in Graeca paraphrasi hunc locum nullam nouam inscriptionem habere, sed cohaerere titulo praecedenti. Nos tamen insupra habita illa κοιισει, pauca tantum delibabimus, quae ad antiquitates facere videbuntur.

I. Nulla cognatio seruilis.

I. Seruorum nulla olim cognatio intelligebatur in caussa successionis. Quamuis enim in nuptiis contrahendis etiam iure antiquo seruilis cognationis ratio haberetur, eaque nuptiis esset impedimento, si forte pater & filia, frater & soror essent manumissi: §. 10. *Inst. de nupt. L.* 14. §. 2. 3. *D. de ritu nupt.* in successionibus tamen naturalis illa seruorum cognatio insuper habita est. *L. vlt.* §. 5. *D. de grad. & adfinit.*

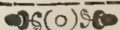
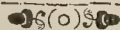
II. Libertis succedebant sui, & deinde patroni ex lege XII. Tabularum.

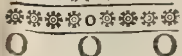
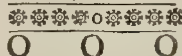
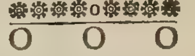
II. Neque id solum de seruis ipsis nondum manumissis intelligendum, qui nec successorem habere, nec alteri succedere poterant. *L.* 4. *C. comm. de success.* sed & de libertinis. Nam & his defunctis sui tantum heredes, non vero agnati vlli aut cognati ad successionem vocabantur. Deficientibus suis, proximi heredes erant patroni, de quibus in lege XII. Tabularum fuerat cautum: SI LIBERTVS INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT,

Tritauus	Patruus maximus				
Adauus	Patruus maior	Patrui maioris filius.			
Abauus	Patruus magnus	Patrui magni filius.	Patrui magni nepos		
Proauus	Patruus	Patrui filius	Patrui nepos	Patrui pronepos	
Auus	Frater	Fratris filius	Fratris nepos	Fratris pronepos	Fratris abnepos.

	LEGE HEREDITATES	Pater	QVEMADMODVM REDEANT	
		EGO		
Vxor quae in manu viri est.	CONSANGVINEI	Filius qui ex potestate non exiit.	SVNT INTER SE	Filia quae in potestate est.
Nurus quae in manu filii est.	HI QVOQVE SVNT	Nepos qui ex potestate non exiit.	INTER SE CONSANGVINEI	Neptis quae in potestate est.
Pronurus quae in manu nepotis est.	ITEM CONSANGVINEI	Pronepos qui ex potestate non exiit.	SVNT INTER SE	Proneptis quae in potestate est.
Abnurus quae in manu abnepotis est.	ET HI INTER SE	Abnepos qui ex potestate non exiit.	SVNT CONSANGVINEI	Abneptis quae in potestate est.
Adnurus quae in manu adnepotis est.	SVNT QVOQVE INTER	Adnepos qui ex potestate non exiit.	SE CONSANGVINEI	Adneptis quae in potestate est.
Trinurus quae in manu trinepotis est.	ITEM II SVNT INTER	Trinepos qui ex potestate non exiit.	SE CONSANGVINEI	Trineptis quae in potestate est.

ESCIT, AST PATRONVS, PATRONIVE LIBERI ESCINT, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM PROXIMO PECVNIA DVITOR. Iac. Gothofr. *Leg. Tab. Tab. V.* De qua lege titulo sequente agemus.

III. Id vero quum inhumanum videretur humanissimo Imperatori Iustiniano: antiquum illud ius constitutione sua correxit, voluitque, si quis in seruili constitutus consortio, liberum (a) vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis conditionis muliere: vel contra serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscunque sexus, & ad libertatem his peruenientibus, ii qui ex seruili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in seruitute eos habuerint, & postea ad libertatem peruenerint, vt hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure hac in parte sopito. *princ. Inst. h. t.* III. Iustiniani constitutio deperdita.

IV. Non exstat quidem amplius illa Iustiniani constitutio, cum ipso scilicet priore codice intercepta: epitomen tamen eius, in membranis quibusdam Latine expressam exhibet Cuiacius *Obs. XX*, 34. vbi & ex Basilicis constitutionem Graecam recenset, quam ipse integram hanc esse Iustiniani constitutionem existimat. Graece sane illam scriptam, satis patet ex §. 3. *Inst. de success. libert.* IV. Eam restituit Cuiacius.

TIT.

(a) Ita ipse Imperator *princ. h. t.* loquitur quemadmodum & alibi *L.* 33. *C. de inoff. test.* Sed & Aurelius Victor eodem vocabulo numero singulari usus est: *Nerua Traianum in liberi locum adoptauit.*

TIT. VIII.

DE SVCCESSIONE LIBERTORVM.

Libertini apud Romanos ſaepe erant opulentiſſimi, & hinc multum referebat, quis eorum in bona ſuccederet. Quamuis vero omnes libertini, vt ſupra obſeruauimus, initio eſſent ciues Romani: alia tamen iam olim erat ſucceſſio libertorum, alia ingenuorum, ceu ex ſequentibus patebit.

I. Patroni ſuccedebant libertis deficientibus ſuis.

I. Quemadmodum ingenuis primo loco heredes ſui, ſecundo agnati ſuccedebant: ita ad libertorum ſucceſſionem primo loco heredes ſui, ſecundo patroni patronorumue liberi vocabantur. Legem ipſam decemuiralem §. II. ad ſuperiorem titulum adduximus. Conf. Vlp. *Fragm* XXVII, 1. & XXIX, 1. Patroni enim, vt recte obſeruat Arn. Vinn. *ad princ. Inſt. h. t.* eodem apud Romanos iure cenſebantur, ac agnati, quod & Iuſtinianus obſeruans in Conſtitutione Graeca apud Cuiac. *Obſ* XX, 34. Δοκοῦσι δὲ inquit ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ εἶναι, τῶν ἐλευθερομένων οἱ ἐλευθεροῦντες αὐτούς *Videntur enim agnati libertorum, qui illos manumiſerunt* Vnde & patronum nomina liberti adſumebant, tamquam filii, teſte Lactant. *Diu. Inſt. IV*, 3. Sic Pompeii M. libertus Pompeius Leneus dictus Plin. *Hiſt. Nat. XXV*, 5. Ciceronis alter Laurea Tullius, Plin. *Hiſt. Nat.* XXXI,

XXXI, 2. alter Tullius Tiro, cuius frequens mentio in Epiſtolis ad familiares. (*a*) Quin ſaepe ea conditione legatum patroni libertis relinquebant, vt ne de nomine ſuo exirent. Vid. *L.* 9 ɫ. *D. de legat.* 3. *L.* 88. §. *6, de legat.* 2. *L.* 108. *D. de condit. & demonſtr.* Quare non mirum, ſi in libertorum ſucceſſionibus eumdem locum tenuere patroni, quem in ingenuorum hereditatibus agnati.

II. Legitima illa ſucceſſio qualis?

II. Succedere ergo liberto non poterat patronus, ſi illi eſſent heredes ſui, quales erant liberi non naturales tantum, ſed etiam adoptiui, vt & vxor, quae in manum conuenerat. His vero deficientibus, licebat quidem liberto, teſtamento facto patronum praeterire: ſi vero inteſtatus ille deceſſiſſet, patroni patroniue liberi ad ſucceſſionem vocabantur, hereditate in capita diuiſa, & gradibus remotioribus excluſis. Hinc ſi patronus ſuperſtes eſſet & alterius patroni filius: ad ſolum patronum hereditas deuoluebatur. Patroni quoque nepotes ſuccedere non poterant, ſi alterius patroni ſupereſſet filius. Et ſic de reliquis caſibus ſtatuendum.

(*a*) Conſtat hoc ex ipſo iure noſtro. *Vid. L.* 77. §. 15. *D. de legat.* 2. *L.* 38. §. 2. *& L.* 94. *D. de leg.* 3. *& adde* Dionyſ. Gothofred. *ad L* 108. *D. de cond. & demonſtr.* Car. Sigon. *de Nomin. Rom. p.* 1418. qui etiam ex Plinio & Quinctiliano obſeruat, libertos nomen patroni, ſeruos praenomen heri adſumſiſſe, dictos quippe *Lucipores, Marcipores, Publipores*, quaſi Lucii, Marci, Publii pueros. Ceterum praeter hos patronos libertini ſibi etiam alios eligebant, quorum ſe tutelae credebant, dicti hinc eorum *clientes.* Vid. Caſaub. *ad* Sueton. *Iul. II.*

dum. Vlpian. *l. c.* Paull. *Rec. Sent, III, 2. 1. sequ. L.* 23, §. 1. *D. de bon. libert.*

III. Eadem mutata a Praetoribus, tum restricta, libertorum testamenti factione.

III. Sed iniqua postea haec testandi libertas visa est praetoribus, qui, ne patroni (*b*) libertorum hereditatibus fraudarentur, edicto illis consulendum putabant. Illo libertus, facto testamento decedens, liberis suis & naturalibus haut relictis, iubebatur patrono eiusue liberis dimidiam bonorum partem relinquere: si nihil, aut minus certe parte dimidia, reliquerat: dabatur patrono contra tabulas, partis dimidiae bonorum possessio. (*c*) Vlpian. *l. c.* Conf. Suet. *Neron.* XXXII. Dio Cass. LI. p. 454.

IV. Tum exclusis quibusdam heredibus suis.

IV. Quod si vero intestatus decesserat libertus, relicto herede suo, sed adoptiuo tantum, vel vxore, quae in manum conuenerat: dabatur denuo patrono contra hos suos heredes, partis dimidiae bonorum possessio. Vlpian. *l. c.* Soli ergo patronum excludebant naturales liberi, siue sui, siue emancipati, siue in adoptionem dati, si modo ex vlla parte scripti heredes erant, vel bonorum possessionem contra tabulas petierant. Nam alias exheredati videbantur, adeoque patronum excludere non poterant. §. 2. *Inst. h. t.* V.

(*b*) Totum illud beneficium ad patronos, non item ad patronas pertinuit, quum tamen inter eos haut distinxissent Leges XII. Tabularum. Vlpian. XXIX. 4. & 5.

(*c*) Non dabatur haec bonorum possessio, nisi hereditas esset adita, aut bonorum possessio petita, quod secus fiebat in bonorum possessione, quae liberis contra tabulas dabatur. Latius haec exsequitur Ant. Faber *Error. pragm. decad. L err. 7, n. 6. sequ.*

(*d*)

V. Aſt haec omnia de libertorum tantum bonis edixerat Praetor. *In bonis libertae*, inquit Vlpianus, *patrono nihil iuris ex edicto datur. Fragm.* XXIX, 2. Quod non ita intelligendum, ac ſi patronis Praetor hic ſuccurrere noluerit, ſed quod non opus hac in re fuerit praetoris beneficio. Libertae enim nullos habebant heredes ſuos, qui patronum excluderent. Quumque patroni legitimi eſſent earum tutores: conſequens erat, vt nec teſtari, nec in manum conuenire ſine eorum auctoritate poſſent. Vlpian. *Fragm. XI*, 27. Itaque inteſtatis mortuis, ſemper hereditas ad patronos pertinebat, neque contingere poterat, vt hi bonis earum exciderent.

V.In libertae bona ſemper ſuccedebat patronus.

VI. Aſt lege Papia Poppaea, quae varia foecunditati praemia propoſuit, etiam libertabus quodammodo facultas data eſt patronos hereditate excludendi. Ea enim lex tutela liberauit libertas, quae vel quatuor liberos eſſent enixae, Vlp. *Fragm. XXIX*, 3. vel certe ius quatuor liberorum beneficio principum impetraſſent. cuius rei exemplum exſtat apud Sueton. *Claud.* XIX. nec non apud Grut. *Inſcript. p.* DCXXXI, 2. vbi mentio Corneliae Zoſimae HABENTIS IVS QVATVOR LIBERORVM BENEFICIO CAESAR. Conſequens ergo erat, vt hae libertae & libere ſine auctoritate patronorum teſtari poſſent, & patronos hereditate excludere. Ne tamen id fraudi eſſet patronis, eadem lege cautum eſt, vt pro numero liberorum libertae ſuperſtitum patrono virilis pars deberetur. Vlpian. *l. c.* Add. *Comment. noſtr. ad L. Iul. & Pap. Popp. II*, 11. *p.* 242.

VI.Lex tamen Papia quibusdam libertabus conceſſit teſtamenti factionem.

VII.

VII. Eiusdem legis caput de bonis liberti centenarii.

VII. Eadem lege etiam de bonis libertorum nonnulla ſtatuta ſunt, quae nobis ſeruauit Iuſtinianus §. 2. *Inſt. h. t.* Cautum eſt enim, vt ex bonis liberti eius, qui ſeſtertia CM. patrimonium reliquerat,& pauciores quam tres liberos, (ſiue is teſtamento facto, ſiue inteſtatus mortuus erat,) virilis pars patrono eiusue liberis maſculis, deberetur, ſin tres liberos haberet, patrono in eius hereditate nihil iuris eſſet. Sin non haberet ſeſtertiûm centûm, liberam libertus haberet teſtandi facultatem, & ſi libertus liberos non haberet iure antiquo patroni eorumue liberi maſculi ab inteſtato ſuccederent: ſin ſine liberis decederet, patronus ius nullum in eius bonis haberet. Nam ſumma haec pro Auguſtei aeui opulentia minor procul dubio videbatur, quam vt eius rationem haberent leges. Perizon. Diſſert. *de Lege Vocon p.* 171. Conf. Iac. Gothofr. *ad Leg. Pap. Popp. XXV. p.* 296. & *Comment. noſtr. II*, 22. *p.* 350 *ſequ.*

VIII. Aliud eiusdem legis caput de ſucceſſione patronae.

VIII. Denique quum beneficium Praetoris, quod §. III. & IV. deſcripſimus, ad ſolos patronos, non item patronas, pertineret: eadem lex Papia Poppaea patronae ingenuae duos, libertinae tres liberos enixae, id iuris dedit, quod patronus habebat ex edicto, vt ſcilicet poſſet bonorum poſſeſſionem contra tabulas liberti, aut ab inteſtato contra heredes non naturales petere. Vlpian. *Fragm.* XXIX, 5. 6. Vid. *Comm. noſtr. ad Leg. Iul. & Pap. Poppaeam II*, 22. p, 357. Eadem lex Papia liberis patronae ingenuae, trium liberorum iure honoratae, item ius conceſſit,

ceſſit, quod ipſi patronae tribuerat. Vlp. *l. c. n.* 7. Add. *Comm. noſtr. II, 22. p.* 358.

IX. Qualis fuerit ſucceſſio in bonis dedititiorum & Latinorum.

IX. Omnes vero hae leges non niſi de libertinis ciuibus Romanis loquuntur. Tempore enim conſcriptarum XII. Tabularum, vti & libera republica, omnes libertini ad ciuitatem Romanam adſpirabant. Poſtea ſub Auguſto, quo imperante etiam lex Papia Poppaea lata eſt, libertini quidam dedititiae conditionis eſſe coeperunt, quemadmodum ſub Tiberio Iuniani Latini orti ſunt, (Vide ſupra *ad Lib. I. Tit. IV. V. n.* 11. *ſequ.*) At ne Latini quidem, nedum dedititii, habebant teſtamenti factionem: *L.* 1. *pr. D. de ſuis & legit. hered.* ſed bona eorum, tamquam ſeruorum peculia, manumiſſores retinebant. §. 4. *Inſt. h. t.* Porro SC. Largiano (*d*) cautum, vt liberi manumiſſoris non nominatim exheredes ſcripti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeferrentur. *L. vn. C. de Lat. lib. toll.* Immo & D. Traianus edixit, vt liberti Latini, qui inuito vel ignorante patrono ad ciuitatis iura feſtinauerint, ex beneficio principis, viui quidem ciues Romani haberentur, at morerentur tamen Latini. §. 4. *Inſt. h. t. L. vn. princ. &* §. *vlt. C. de Lat. lib. toll.* Quare in eo duriſſima erat Latinorum dedititiorumque con-

(*d*) Videtur id SC. conditum anno V. C. IↃCCXCIIII. Ti. Claudio Druſi F. Caeſ. Aug. & A. Caecina Largo Coſſ. Quod vero Largianum, non Claudianum dictum id SC. inde eſſe videtur, quod Claudius Caeſar hunc conſulatum per duos tantum menſes geſſit, collegae vero Largo magiſtratum in annum totum prorogauit, teſte Dione Caſſio LX. p. 771.

(*e*)

conditio, nec poterat vllo casu patronus libertorum eiusmodi hereditate priuari.

X. Nouum ius a Iustiniano inuectum.

X. Verum Iustinianus nullam hic antiqui iuris vel volam vel vestigium reliquit. In constitutione enim, quam *superiore Titulo* §. 4. allegauimus, quaeque in Basilicis exstat *Tom. VI. p.* 595. iussit, vt si libertus vel liberta minores centenariis essent, id est, minus quam centum aureorum haberent substantiam, (*e*) nullum locum haberet patronus in eorum successione, dummodo testamentum fecerint. Sin intestati decesserint, nullis liberis relictis, patronatus ius ex lege XII. tabularum integrum maneret. In maiorum centenariis bona, si liberos haberent heredes vel bonorum possessores, nihil iuris patrono esset: sin sine liberis decesserint intestati, ad omnem hereditatem patroni patronaeue vocarentur; sin vero fecerint testamentum, patronosque aut patronas praeterierint, hi per bonorum possessionem tertiam bonorum partem

(*e*) Pro mille enim sestertiis Lege Papia Poppaea definitis Imperator vnum aureum substituit, & quidem tamquam interpres. (*Vid. §. 3. Inst. h. t.*) Sed lepida sane interpretatio, quae historiae plane repugnat. Aureus enim, qualis Iustiniani aeuo in vsu fuit, vix centum sestertiis respondit. Siquidem adhuc Vlpiani aeuo dena tantum sestertia centum aureos conficiebant. Hinc aduocatorum honorarium denis sestertiis definitum dicitur apud Tacit. *Ann.* XI, 7. centum aureis apud Vlpian. *L. 1. §. 12. D. de extraord. cognit.* Vid. Gronou. *de Pecun. vet. I, 5.* Sed saepius in Pandectis ex CM. sestertium Tribonianus exsculpsit C. aureos. Vid. Cuiac. *Obseru.* XIX, 31. & *ad L. 10. D. de dolo malo.*

(*a*)

tem, (non vt antea dimidiam,) conconſequerentur, ita, vt eam portionem ſine onere haberent, & ne legata quidem aut fideicommiſſa liberis liberti libertaeue praeſtare cogerentur. Ius porro illud ſuccedendi in bonis libertorum Iuſtinianus etiam ad collaterales patronorum cognatosque vsque ad quintum gradum extendit. §. 4. *Inſt. h. t.* Denique ſublata Latinitatis & dedititiorum conditione, omnibus promiſcue libertinis teſtandi ius indulſit, *L. vn. C. de Lat. lib. toll. & L. vn. C. de ded. lib. toll.* adeoque patronis vel ius ſuum, vel ſaltim partem ſperatae hereditatis ademit.

TIT. IX.

DE

ADSIGNATIONE LIBERTORVM.

ADſignatio libertorum veluti exceptio erat legum de ſucceſſione libertorum. Nam quod generaliter ſuperiore titulo definitum eſt, patroni liberos mortuo parente aequis portionibus in bonis libertorum ſuccedere, id hanc habere exceptionem intelligitur, niſi vni ex liberis libertum adſignauerit patronus. Quae adſignatio qualis fuerit, ad hunc titulum docendum eſt.

I. Satis opima olim erant iura patronatus. Praeter ſpem enim ſucceſſionis, cum iſto iure coniunctam, de qua titulo praecedente actum, patrono debebantur operae, dona, munera. Vid. Iac. Oiſel. *ad* Caii *Inſt. II, 9. 4. p. m.* 156. Immo libertus, non minus, quam filius, alere tene-

I. Iura patronatus in quonam conſtiterint.

tenebatur petronum pro modo facultatum, ſi is ad egeſtatem vergeret. Paull. *Recept. Sent. II, 32, 1. L. 5. §. 18. & L. vlt. D. de agnoſc. & alend. lib.* Vnde opulenti liberti veluti pars quaedam erant patrimonii & iure is poterat locupletior videri, cui plures eſſent liberti locupletiores.

II. Adſignatio libertorum qualis?

II. Quemadmodum igitur parentes liberis certam bonorum portionem ſolebant dare, ita & iisdem poterant adſignare libertos. *Adſignare* vero *libertum* erat teſtificari, cuius ex liberis libertum parens eſſe velit, *L. 107. D. de verb. ſignif.* eaque adſignatio non ſolum teſtamento & codicillis fieri poterat, ſed & per modum contractus, aut donationis inter viuos, vel mortis cauſſa, quibuscumque verbis, epiſtola, chirographo, pure, ſub conditione, immo & ſolo nutu. *L. 1. §. 3. & L. 7. D. de adſign. lib.* Dabatur tamen ea adſignandi facultas tantum ei, qui duos pluresue liberos in poteſtate habebat. Hic enim ſolus libertum libertamue adſignare poterat. *§. 2. Inſt. h. t.* Quod ſi vero is, cui adſignatus erat libertus, emancipatus fuerat, euaneſcebat adſignatio. *L. 1 fin. D. eod. §. 3. Inſt. h. t.* Cui non opponenda *L. 9 D. h. t.* vbi Modeſtinus & emancipato libertum adſignari poſſe ſtatuit. Poteſt enim pater & emancipato adſignare ſi velit. At ſi ſuo adſignarit, eumque poſtea emanciparit, mutaſſe videtur ſententiam. Vid. Merill. *Obſ. VII, 13.*

III. De ea SC. Claudianum.

III. De hac ergo libertorum adſignatione prodiit SC. Claudianum anno V C IↃCCXCIIX. Velleio Rufo & P. Oſtorio Scapula Coſſ. ſuffe-

ctis,

ctis, (a) cuius ipſa legitima verba nobis ſeruauit Vlpianus *L. 1. pr. D. h. t.* SI QVI DVOS PLVRESVE LIBEROS IVSTIS NVPTIIS QVAESITOS IN POTESTATE HABERET, DE LIBERTO LIBERTAVE SVA SIGNIFICASSET, CVIVS EX LIBERIS SVIS EVM LIBERTVM EAMVE LIBERTAM ESSE VELLET, IS EAVE QVANDOQVE IS QVI EVM EAMVE MANVMISIT INTER VIVOS VEL TESTAMENTO, IN CIVITATE ESSE DESISSET, SOLVS EI PATRONVS SOLAVE PATRONA ESSET PERINDE ATQVE SI AB EO EAVE LIBERTATEM CONSEQVVTVS CONSEQVVTAVE ESSET. VTIQVE SI EX LIBERIS QVIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, NEQVE EI LIBERI VLLI ESSENT, CETERIS EIVS LIBERIS, QVI MANVMISIT, PERINDE OMNIA IVRA SERVENTVR, AC SI NIHIL DE EO LIBERTO EAVE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET.

IV. Ex hoc ergo SC quisque libertum vni ex liberis in poteſtate conſtitutis pro arbitrio ad- IV. Eius explicatio.

(a) In. §. 3. *Inſt. h. t.* hi coſſ. vocantur Sabellius Rufus & Aſterius Scapula: *L. 1. pr. D. eod.* Velleius Rufus & Oſterius Scapula, quomodo etiam ap. Hub. Golzium *in Faſtis p.* 239. leguntur. Genuina nomina reſtituiſſe ibi videtur Pigh. *Annal. Lib. XVIII. p.* 576. *Tom. III.* vbi alterum Coſſ. *P. Suilium Rufum*; alterum *P. Oſtorium Scapulam* vocat. Ceterum alias nomina *Aſterius*, *Haſterius*, *Oſtorius*, *Auſterius*, *Auſterus* ſaepe confundi, docuit V. A. Bynkersh. *Obſ.* III, 7. p. 242.

adſignare poterat. Quo facto, non omnes patroni liberi, ſed is, cui adſignatus libertus fuerat, ad ſucceſſionem vocabatur, quod ius etiam tum ſaluum erat illi, cui libertus adſignatus, ſi patronus mediam capitis deminutionem fuiſſet paſſus. Eo vero, cui libertus adſignatus fuerat, capite deminuto, reliquis liberis iura patronatus, ſalua erant, perinde ac ſi nihil patronus de adſignatione liberti ſignificaſſet. Vinc. Grauina *de Leg. & SC. LXXXII, p. 652.* Arn. Vinn. *Comment. ad Inſt. h. t.*

TIT. X.

DE

BONORVM POSSESSIONIBVS.

DIximus ſupra ad *Lib. I. Tit. II.* §. 23. Praetores id praecipue egiſſe, vt leges ſub ſpecie aequitatis edictis ſuis euerterent, eumque in finem noua commentos eſſe vocabula. Huius rei ſpecimen hic titulus dabit. Saepe enim, vbi *hereditatem* negabant leges, Praetores dabant BONORVM POSSESSIONEM, quum tamen inter ea vocabula, quod ad effectum attinet, nulla plane ſit differentia.

I. Quid bonorum poſſeſſio, quid poſſeſſio bonorum?

I. Quum hic in vocabulis luſerit Praetor, de ipſo illo vocabulo praetorio nonnulla praemittenda ſunt. Notandum ergo, plerumque differre *bonorum poſſeſſionem*, & *poſſeſſionem bonorum.* Illa enim hereditatem praetoriam; haec illam poſſeſſionem, in quam creditores, legatarii

rii aliiue immittebantur, denotat. (a) Briſſon. *de Verb. Signif. p. m.* 74. Non obſeruarunt tamen illud diſcrimen Macer. *L.* 4. §. *vlt. D. de offic. eius cui mand. iurisd.* & Paullus *L.* 35. *D. de oblig. & action.* Vocabatur etiam praetoria iſta hereditas abſolute *poſſeſſio*, & Graecis διαδοχὴ, vel διακατοχὴ. Vnde Vlpianus *Titulum XXVIII. Fragmentorum* inſcribit *de poſſeſſionibus.* Ad quam rubricam quidem obſeruat V. C. Schultingius p. 671. vocabulum *poſſeſſionis* ſimpliciter hoc ſenſu non ſolere vſurpari: ſed aliud euincunt *L.* 12. *D de Carbon. edict. L.* 77. §. 31. *D. de legat.* 2. Aliquando & *hereditatis poſſeſſionem* apud veteres legi, iam obſeruauit Cuiac. *Obſ. IV,* 16.

II. Vlpiano *L* 3. §. 2. *D. de bon. poſſeſſ.* BONORVM POSSESSIO eſt *ius perſequendi retinendiue patrimonii, ſiue rei, quae cuiusque, quum moritur, fuit.* Sed quum paullo obſcurior ea ſit definitio: rectius dixeris, eſſe hereditatem perſonis quibusdam, iure ciuili inhabilibus, edicto arbitrioque (b) praetoris delatam, vnde & Graeci

II. Quid ſit bonorum poſſeſſio?

(a) Vtrumque vocabulum accurate diſtinxit Imperator. §. 4. *Inſt. h. t.*

(b) In praetoris fuiſſe poteſtate, velletne bonorum poſſeſſionem dare, nec ne; ſatis euincunt exempla, quibus praetor bonorum poſſeſſionem certis perſonis negauit, quas tamen edicto ſuo non exceperat. Sane Q. Metellus, Praetor, Vetilio, lenoni, bonorum Iuuentii poſſeſſionem ſecundum tabulas dare recuſabat, tantum quod leno eſſet. Val. Max. VII, 7, 7. Nonnunquam tamen & conſules intercedebant. Sic quum Genutius, Martis magnae Gallus, a Cn. Oreſte Praetore bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas impetraſſet; Mamercus Aemilius Lepidus Coſ. Praetoriam

Graeci eam saepius vocant πραιτωρίαν διαδοχὴν, vel vti in Glossis est ὑπαρχόντων διακατοχήν.

III. Quotuplex.

III. Ceterum varie diuiduntur bonorum possessiones. Aliae ordinariae sunt, a praetore introductae, *L. 3. §. vlt. de Carbon. edict.* aliae extraordinariae quae ex legibus, SC. constitutionibus principum, vel iure nouo descendunt. §. 3. *Inst. h. t.* De bonorum possessionibus extraordinariis quae ex Constitutionibus Principum natae sunt, consulendus est Cuiac. *Obs. XI*, 14. Ordinariae vel *edictales* erant vbi nulla opus erat caussae cognitione; *L. 30. §. 1. D. de adquir. hered. L. 1. §. 1. D. si tabulae nullae exstab.* vel *decretales* quae cognitionem (c) decretumque desiderabant. *L. 1. §. 7. D. de success. edict. L. 2. §. 1. D. quis ordo in possess. seruetur. L. 2. §. 11. D. ad SC. Tertull. & Orphit.* Vtraque vel *ex testamento* dabatur, vel *ab intestato.* Si ex testamento, tum vel *contra tabulas,* id est, contra testamentum, siue *contra lignum*, dabatur, eaque Graecis ἐναντίωσις κατὰ διαθήκης dicitur; vel secundum tabulas: *Princ. Inst. h. t.* aut, si sine scripto testamentum conditum, tum vel *secundum nuncupationem bonorum*, vel *contra eamdem* bonorum possessio compete-

iurisdictionem abrogare non dubitauit, non aliam ob caussam, quam quia Genucius amputatis genitalibus nec vir esset nec mulier. Val. Max. VII, 6. 7.

(c) Equidem bonorum possessiones aliae de plano, aliae pro tribunali petebantur. *L. 2. D. quis ordo in bon possess.* Ast dari aliter non poterant, quae exigebant decretum, quam pro tribunali: quia neque decretum de plano interponi, nec caussa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali, dari poterat. *L. 1. §. si caussa D. de bon. possess.*

(d)

petebat. *L. vlt. C. de bonor. poss. secund. tab. L. 1. C. de bon. poss. contra tab.* Ab inteſtato vero dabatur vel ius legitimum habentibus, vel non legitimum, propter capitis deminutionem. Denique bonorum poſſeſſio aut *cum re dabatur*, aut *ſine re*. Cum re, ſi is, qui acceperat, cum effectu bona retinebat: ſine re, quum alius iure ciuili euincere hereditatem poterat. Sic verbi cauſſa, ſi ſuus heres inteſtato erat; bonorum poſſeſſio alii data erat ſine re, ſiquidem ſuus heres euincere hereditatem iure legitimo poterat. Vlp. *Fragm. XXVIII, 13. XXIII, 6.*

IV. Quod ad bonorum poſſeſſiones attinet, quae ex teſtamento deſcendunt, eae, vt dixi, vel ſecundum tabulas dabantur, vel contra tabulas. Contra tabulas bonorum poſſeſſio erat omnium prima, de qua edixerat Praetor, vnde & *ex prima parte vel ex primo edicto* bonorum poſſeſſio dari dicebatur, quoties dabatur contra tabulas. *L. 4. & 12. D. de edict. Carbon. & L. 2. D. de bon. liber.* Quem ordinem ob aequitatem etiam atque etiam commendat. Vlp. *L. 2. pr. D. de bon. poss. sec. tab.* IV. Bonorum poſſeſſio contra tabulas.

V. Dabatur autem ea bonorum poſſeſſio liberis emancipatis, a patre teſtamento praeteritis: non autem ſuis, qui praeteriti teſtamentum nullum dicunt: *L. 1. D. de iniust. rupt. irr. fact. test.* niſi hoc remedio vti malint, quod ipſis licet iure nouo. *L. 2. C. de bon. poss contra tab.* Proprie tamen haec bonorum poſſeſſio, vti dixi, ad ſolos emancipatos pertinet. Quamuis enim ad eos non pertineret legitima hereditas: praetor tamen, naturalem ſequutus aequitatem V. Cui data ſit?

tem, hos quoque ad bonorum possessionem vocabat. *L. vn. D. quis ordo in bon. possess.* Eadem parte edicti vocabat adoptiuos, non vero in adoptionem datos. Vlpian. *Fragm. XXVIII*, 3. Hos enim quia in aliam familiam, aliaque sacra transierant, nec iuuit Praetor, nisi eo tantum casu, si ipsi a patre naturali heredes instituti essent, & alii liberi praeteriti. Tum enim his bonorum possessionem petentibus, illi quoque vna admittebantur. L 8. §. 11. *D. de bon. possess. contr. tab. L.* 1. §. 12. *D. de ventr. in poss. mitt.* Alias nihil intererat siue emancipati naturales essent, siue adoptiui, siue nati, siue postumi, siue primi, siue vlteriorum gradum. *L.* 1. *pr. L.* 3. *pr.* §. 1. *& seq. D. de bon. poss. contra tab.* Ceterum emancipati, impetrata contra tabulas bonorum possessione, cauere debebant fratribus, qui in potestate manserant, ea bona, quae moriente patre habuerant, se collaturos. Paull. *Sent. V*, 9. 4. Vlpian. *Fragm. XXVIII*, 4.

VI. Bonorum possessio secundum tabulas.

VI. Secundum tabulas dabatur bonorum possessio iis, quibus licet testamento scriptis heredibus, subtilitas aliqua iuris ciuilis obstabat. Quod si enim eorum, quibus contra tabulas competebat, aut esset, aut peteret nemo: (*d*) praetor scriptos heredes admittebat, dummodo testamentum non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis esset signatum. Vlpian.

(*d*) Alias enim praetor nulli legitimo heredi ius suum adimere poterat. Quare haec bonorum possessio secundum tabulas non semper dabatur cum re, obstante iure ciuili. Vid. Vlpian. *Fragm.* XXIII, 6.

(*e*)

Vlpian *Fragm. XXVII, 6.* Eam enim ſolam ſollemnitatem in teſtamentis requirebat Praetor. Vnde in edicto ſuo Verres apud Cic. *Verr. I, 45.* SI DE HEREDITATE AMBIGITVR, ET TABVLAE TESTAMENTI, OBSIGNATAE NON MINVS MVLTIS SIGNIS, QVAM E LEGE OPORTEAT, AD ME PROFERENTVR: SECVNDVM TABVLAS TESTAMENTI POTISSIMVM HEREDITATEM DABO. Ex quo loco ſimul diſcimus, hanc bonorum poſſeſſionem ſatis antiquam eſſe, maxime, quum Cicero eo loco obſeruet, id edictum *tralatitium* eſſe.

VII. Inteſtati dabatur bonorum poſſeſſio ſi tabulae nullae exſtarent, per octo gradus. (*e*) Primus dictus eſt VNDE LIBERI. Dabatur ea bonorum poſſeſſio liberis non ſolum emancipatis, & adoptiuis, ſed & ſuis, quos confirmandi iuris ciuilis cauſſa vocabat, non vero in adoptionem datis. Vlpian. *Fragm. XXVIII, 8.* Secundus VNDE LEGITIMI. Hac edicti parte vocabat praetor ad bonorum poſſeſſionem, QVEM DEFVNCTO HEREDEM ESSE OPORTERET, SI INTESTATVS MORTVVS ESSET. (*f*) Tales erant agnati quibus ex lege XII. Tabularum hereditas debebatur. Nec non omnes reliqui, quos vel Lex alia, vel

VII. Ordo bonorum poſſeſſionis ab inteſtato.

(*e*) Vlpianus *Fragm.* XXVIII, 7. tantum ſeptem numerat gradus, omittitque gradum tertium.

(*f*) Legitima haec ſunt edicti verba, quae ſeruauit Iulianus *L. 1. & 4. D. vnde legitimi* vnde & haec bonorum poſſeſſio vocatur TVM QVEM HEREDEM, a vocabulis initialibus. *L. 1. D. vt ex legib.*

vel SC. heredes faciebat. *L.* 2. §. 4. *L.* 3. *D. vnde legit.* His veteri iure etiam extraneus manumiſſor accenſebatur. Si quis enim filium emancipaturus extraneo cuidam, illum imaginaria venditione ter mancipauerat, & hic extraneus eum manumiſerat non interpoſita a patre naturali fiducia de remancipatione : extraneus adquirebat ſibi ius patronatus, adeoque agnati loco erat. Vid. ſupra *Lib. I. Tit. XII.* §. 9. *& Lib. III. Tit. VIII.* §. 1. Sed huic extraneo manumiſſori Praetor praeferebat decem perſonas. Et haec origo tertii gradus VNDE DECEM PERSONAE. Tales erant pater, mater, auus, auia, tam paterni quam materni, filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia, frater ſororue, conſanguinei vel vterini §. 1. *Inſt. h. t.* Vlp. apud *Auct. Collat. Leg. Moſ. & Rom. XVI,* 9. (g) Et ex hoc capite profecta eſt bonorum poſſeſſio, de qua Valer. Max. VII, 7. 5. Quartus gradus eſt VNDE COGNATI. Quamuis enim hos non vocarent leges XII. Tabularum: *L.* 1. *pr. D. vnde cogn.* proximos tamen vocabat Praetor, iisque etiam accenſebat agnatos capite deminutos. Vlp. *Fragm.* XXVIII, 9. Quinto TANQVAM EX FAMILIA. (h) vocabantur agnati

(g) In Fragmentis Vlp. omiſſa eſt ille bonorum poſſeſſionis gradus VNDE DECEM PERSONAE, quia forſan ordinarie tum emancipatio fiebat contracta fiducia, adeoque hoc edictum haut magni vſus eſſet. In pandectis vero altum de hac bonorum poſſeſſione ſilentium, quia ea ob conſtitutionem Iuſtiniani, de qua §. 2. *Inſt. h. l.* euanuerat.

(h) Vel potius TVM QVEM EX FAMILIA. Omnia enim

agnati patroni, quibus alias ex legibus XII. tabularum non debebatur ſucceſſio in bonis libertorum Vlp. *Fragm* XXVIII, 7. Sexto PRO PATRONIS. Quamuis enim ſatis hactenus cautum videretur patronis eorumque liberis, qui erant in familia: denuo tamen eos vocandos cenſuit praetor, ſi forte tempore vel repudiatione factum eſſet, quo minus ex praecedentibus partibus edicti poſſent venire. Quin eadem edicti parte vocabantur etiam liberi patronorum emancipati & in adoptionem dati, nec non patronorum parentes, quorum omnium nulla iure ciuili habita fuerat ratio. Vid Theoph. *ad* §. 1. *Inſt, h. t.* Schulting, *Iuriſpr. vet. Anteiuſt. p.* 673. Vnde non eſt, quod mirentur Fr. Hotomanus, Bachouius, Arn. Vinnius, aliique viri doctiſſimi, toties in edicto Praetoris patronos ad bonorum poſſeſſionem vocari. Septimus gradus eſt VNDE VIR ET VXOR. Quamuis enim Praetoris beneficio olim opus haut eſſet quum nuptiae omnes fierent vel per confarreationem, vel per coemtionem, vel per vſum, ſiquidem tunc vir omnia vxoris bona dotis loco capiebat, vxor vero marito erat heres ſua: (vide ſupra *Libr. I. Tit X.* §. *VI. VII.*) magnus tamen erat illius vſus ex quo rariores eſſe coeperant illi nuptiarum ritus. Ceterum ex hoc edicto vir vxori inteſtatae, & vxor viro inteſtato

enim haec genera bonorum poſſeſſionum nomina a vocibus initialibus capitum edicti ſortita ſunt. Cuiac. ad Vlp. *Fragm.* XXVIII, 7. Ian. a Coſta *ad* § 2, *Inſt. h. t.* & §. 4. *Inſt. quib. mod. tut. fin.*

to, ſuccedebat. Octauo denique vocabantur COGNATI MANVMISSORIS. Vocatum enim eſſe ad bona filii manumiſſorem patrem, eiusque agnatos & cognatos, nec non patronũ patroni, etiamſi is ipſe libertinus eſſet, tradit Imperator in ſaepius laudata conſtitutione de ſucceſſione libertorum, quae exſtat in Baſilicis *Tom. VI. p. 595.*

VIII. Bona caduca.

VIII. Eo vsque Praetoris beneficium pertingebat. Si nemo erat, ad quem bonorum pertineret poſſeſſio, aut ſi quis erat quidem, ſed ius ſuum omiſerat, vel capere non poterat, vel ante apertum teſtamentum deceſſerat, ex lege Papia Poppaea bona omnia, tamquam caduca, quaſi caduca, ereptitia, vacantia, populo deferebantur, adeoque ſuccedebat aerarium. Vlpian. *Fragm. XXVIII, 7. I, 21. L. 13. pr. & L. 15. §. 3. D. de iure fiſci.* Tacit. *Annal. III, 28.* Poſtea huiusmodi bona ex parte non populus, ſed fiſcus occupabat, praecipue tempore Hadriani. *L. 20. §. 6. D. de hered petit.* Denique Antoninus Baſſianus Caracalla (*i*) omnia caduca fiſco vindicauit. Vlpian. *Fragm. XVII, 2.*

IX. Quid ſi bonorum poſſeſſio non petita.

IX. Quum vero plures gradus ſucceſſionis introduxiſſet Praetor, eosque per ordinem diſpoſuiſſet: in unaquaque vero ſpecie ſucceſſionis plures ſaepe exſtarent diſpari gradu perſonae: ne actiones creditorum differrentur, ſed habe-

(*i*) Hunc enim ab Vlpiano plerumque indigitari, quoties vel Imperatoris abſolute meminit, vel Antonini, luculenter poſt Ezech. Spanhemium, oſtendit V. C. Schulting. *Iurispr. vet. Anteiuſt. p. 617.*

haberent, quos convenirent, & ne facile in posſeſſionem bonorum defuncti mitterentur: ideo petendae bonorum poſſeſſioni certum tempus ſolebat praefiniri, & parentibus quidem liberisque annus, ex quo petere poterant, ceteris centum dies vtiles. Vlpian. *Fragm. XXVIII*, 10. §. 4. 6. *Inſt. h. t.* An dies, quibus pater ſciuerat, bonorum poſſeſſionem competere, etiam filio cedant, diſputant Cuiac *Obſ. XIV*, 8. Merill. V, 2. Intra quos dies ſi quis non petierat, ad bonorum poſſeſſionem ſequens gradus admittebatur, perinde ac ſi ſuperiores non eſſent §. 5. *Inſt. h. t.* Vlpian *l. c* § 11. Quae omnia ex SVCCESSORIO EDICTO proficiſcuntur, de quo ſingularis exſtat in Pandectis titulus.

X. Ceterum vetus petitio poſtulatio vel agnitio bonorum poſſeſſionis ſollemnis erat, vt patet ex *L.* 1. *C. comm. de ſucceſſ.* adeoque fieri debebat conceptis verbis ac formulis, quae quales fuerint, hodie vix liquet, ſiquidem nec Briſſonius eas reſtituere potuit. Nec apud quemuis magiſtratum peti poterat bonorum poſſeſſio, ſed in vrbe apud praetorem, in prouincia apud Praeſidem. *L.* 2. §. 1. *ſeq. D. quis ordo in bon poſſeſſ.* Aſt formulas aeque, ac illam Praetores & Praeſides adeundi neceſſitatem ſuſtulere poſteriores Imperatores §. *vlt. Inſt. h. t.* inprimis Conſtantinus, qui excluſis inanibus verborum captionibus, conceſſit, vt quilibet iudex vel magiſtratus, etiam municipalis poſſet adiri, atque apud hunc, interpoſita qualicunque voluntatis teſtatione, bonorum poſſeſſio peti. *L. vlt. C. qui admitt. ad bon. poſſeſſ.* X. Quomodo petita?

XI. Quomodo data? XI. Quemadmodum vero heredes praetorii bonorum possessionem PETERE & POSTVLARE dicebantur: ita praetor eamdem DABAT, & tum bonorum possessio ACCIPI & AGNOSCI dicebatur. In danda bonorum possessione formula vtebatur Praetor: BONORVM POSSESSIONEM DO. Ast si decreto interposito, dicebat: IN BONA IRE IVBEO Valer. Max VII, 7. IN POSSESSIONEM ESSE IVBEO: alia erat ratio. Posteriores enim formulae tum plerumque locum habebant, cum praetor in possessionem mittebat rei seruandae causa, vel legatorum seruandorum gratia, siue quod reus neque potestatem sui faceret neque defenderetur. Adeoque haec sollemnia verba ad possessionem potius bonorum, quam bonorum possessionem videntur pertinere. Briss. *Form. V p.* 408.

XII. Ius nouum. XII. Et hoc quidem fuit ius antiquum bonorum possessionis. At Iustinianus hic quoque multa suo more mutauit. Nam ex intestati bonorum possessionibus tertiam, quintam & octauam speciem plane sustulit; reliquas in pandectas referri iussit. §. 2. 3. *Inst. h. t.*

TIT. XI.

DE

ADQVISITIONE PER ADROGATIONEM.

PLures sunt modi adquirendi per vniuersitatem. Caius *Inst. II, 2. princ.* eo refert *heredi-*

tatem

tatem, *emtionem* (per quam non cum Contio mulieris in manum conuentionem, nec cum Aleandro emtionem familiae, ſed emtionem bonorum debitoris intelligimus. Vid. Iac. Oiſel. *ad* Caii *Inſt. l. c. p. m.* 92.) & *arrogationem*. Sed recte A. Contius *Diſp. Iur. ciu. I*, 12. alios quosdam addit adquirendi modos, veluti *bonorum poſſeſſionem*, *addictionem bonorum libertatum conſeruandarum cauſſa*, & eam quae fiebat per *reductionem liberae mulieris in Seruitutem ex SC. Claudiano*. Quum ergo de *hereditatibus* & *bonorum poſſeſſionibus* ſatis prolixe adhuc egerit Imperator, *emtio* vero *bonorum* quae iam Iuſtiniani aeuo ab vſu receſſerit, itidem ſupra ſatis explicata ſit: nunc reliquas adquiſitionum, quae per vniuerſitatem fiunt, ſpecies exſequemur, & hoc quidem titulo de *adquiſitione per adrogationem*; ſequente XII. de *bonorum addictione, quae fit libertatis conſeruandae cauſa*, & titulo denique XII. de *SCo Claudiano* agemus.

I. Omnia bona & iura adrogati tranſibant ad adrogatorem.

I. Quid adrogatio ſit, quo ritu, quaque ſollemnitate fieri debuerit, iam ſupra *Libro I. Tit. XI. §. V. ſequ.* dicere occupauimus. Vbi etiam §. *VI. VII. & XVIII.* obſeruauimus, adrogatum tranſiſſe in alia ſacra, aliamque familiam, adeoque adrogatorem adrogatum in poteſtate habuiſſe. Gell. *Noct. Att. V*, 19. Quum itaque patria poteſtas etiam illud ius complecteretur, vt quidquid adquirerent filii, non ſibi, ſed patri adquirerent: (vid. ſupra *Lib. I. Tit. IX.* §. 7.) conſequens erat, vt & adrogati bona vniuerſa & iura adquireret adrogator. Vnde omnia, quae adrogati fuerant, tacito iure ad eum tranſire

ſire dicuntur, qui adrogauit, *L.* 15. *D. de adopt.* Cum capite ergo etiam fortunae eius in familiam & domum adrogatoris transferebantur, adeo, vt & actiones & nomina tranſirent ſine ceſſione. §. 1. *Inſt. h. t.* Attamen filius ſtricto iure manebat debitor adeoque arrogator ex debito filii conueniri non poterat. §. *vlt. Inſt. h. t. L. pen. C. ne vx. pro marit.*

II. Exceptis iis, quae capitis deminutione perimebantur.

II. Excepta tamen erant ea iura, quae capitis deminutione perimi ſolebant. Talia erant operarum officialium obligationes, ius adgnationis, vſus & vſusfructus. Haec quum capitis deminutione perire poſſent. *L.* 7. *D. de cap. demin. L.* 1. *D. quibus mod. vſusfr. amittatur.* Paull. *Recept. Sent. III,* 6, 39. omnes vero, qui ſe adrogari ſinunt, capitis deminutionem paterentur: non poterant profecto cum reliquis iuribus ad adrogatorem tranſire. §. 1. *Inſt. h. t.*

III. Ius nouum.

III. Sed & haec ſuſtulit Iuſtinianus. Adrogatoribus enim non omnium bonorum adquiſitionem, ſed vſumfructum tantum, dominio arrogatis integro ſeruato, conceſſit. Mortuo autem filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium rerum eius ad adrogatorem tranſire voluit, niſi ſupereſſent aliae perſonae, quae patrem in iis, quae adquiri non poſſent, ex conſtitutione antecedant. §. 2. *Inſt. h. t.* Idem etiam Iuſtinianus conſultiſſima ratione ſanxit, vt arrogator ex filii arrogati contractibus conueniretur, &, ſi ille hunc defendere nollet, creditoribus bona filii, quorum pater arrogator vſumfructum habiturus fuiſſet, poſſidere permitteretur. §. *vlt. Inſt. h. t.*

TIT.

TIT. XII.

DE

EO CVI LIBERTATIS CAVSSA BONA ADDICVNTVR.

BOnorum addictio libertatum conseruandarum caussa tota ita comparata est, vt sine antiquitatum cognitione intelligi nequeat. Ast antiquorum mores in venditione bonorum obseruati aliaque, ad quae hoc titulo adluditur, iam alio loco exposita sunt, ad quae hic licebit lectorem remittere.

I. Casus hoc titulo supponendus.

I. Saepe fiebat, vt obaeratus quispiam facto testamento, heredem instituerit extraneum, simulque seruis quibusdam libertatem vel legaret, vel fideicommisso daret. Non adeunte ergo herede, & hereditatem ob latitans aes alienum sibi suspectam repudiante, libertates etiam corruebant. *L. 2. C. de test. man.* L. 1. *C. de fideic. libert.*

II. Rescriptum D. Marci.

II. Quum vero nihilominus magnus esset libertatis fauor: D. Marcus Imperator rescripto ad Pompilium Rufum statuit, vt bona, quae iam non sine ignominia defuncti venire debebant, seruo potius cuidam testamento manumisso addicerentur, (a) ea tamen lege, vt non solum serui, quibus tum directo tum per fideicommis-

(a) Is ergo, cui addicta bona, nec heres erat, nec bonorum possessor. Bonorum tamen possessori adsimilabatur. *L. 4. §. 21. D. de fideicomm. lib.*

(a)

commiſſum libertas data, libertatem conſequerentur, verum etiam creditoribus caueretur de ſolido ſingulis ſoluendo. Quin & fiſco bona non aliter addici paſſus eſt Imperator, quam vt libertas iis eſſet ſalua, qui eam adita hereditate conſequi potuiſſent. Ipſum reſcriptum D. Marci integrum exſtat. §. 1. *Inſt. h t.* De Pompilio Rufo, ad quem Imperator reſcripſit, diſputant, ſeruusne an liber homo fuerit? Seruum fuiſſe, exiſtimat Theophilus *d.* §. 1. vbi eum ἕνα τῶν τυχόντων ἐλευθερίας ἐν τῇ διαθήκῃ, *vnum eorum, qui libertatem teſtamento conſequuti fuerant*, adpellat. Sed negat Arnold Vinn. ad *d.* §. 1 ſiquidem haec nomina ſeruis non magis conueniant, quam Caii Seii L. 23 *D. de manumiſſ.* Sed ſeruum fuiſſe, mihi vix videtur dubitandum. Quid mouiſſet enim extraneum, vt tam duris conditionibus addici ſibi pateretur hereditatem Virginii Valentis, aere alieno oppreſſam? Nomen vero Pompilii Rufi non a D. Marco, ſed ab Imperatore Iuſtiniano ei datum videtur per πρόληψιν, quia libertini ſolebant aut manumiſſorum aut eorum, quorum ſe patrocinio adplicabant nomina adſumere. Atque ita etiam ſentit Eguinarius Baro.

III. Cauſſa huius reſcripti.

III. Cauſſae ergo huius conſtitutionis ſunt tum libertatis fauor, tum defuncti exiſtimatio, quam per bonorum venditionem laeſam fuiſſe, ſupra *Lib. II. Tit. XVIII. XIX. n. 9.* obſeruauimus.

IV. Ius nouum a Iuſtiniano inuectum.

IV. Sed & his ſuo more nonnulla addidit Iuſtinianus L. *vlt. C. de teſtam. manum.* in qua cautum I) vt ius poſtulandi bonorum addictionem

nem annuum esset. II) Vt si plures simul satisdato postularent, iis bona simul addicerentur, III) Vt eius potissimum, qui plus se praestiturum esset pollicitus, ratio haberetur. IV) Vt qui plus, quam alter, cui bona addicta, intra annum offerret, altero libertatem suam retinente, bona obtineret. Quae omnia Commentatores latius exsequuntur.

TIT. XIII.

DE

SVCCESSIONIBVS SVBLATIS, QVAE FIEBANT PER BONORVM VENDITIONEM ET EX. SC. CLAVDIANO.

QVidquid de adquisitione per bonorum venditionem dici potuit, iam supra *Lib. II. Tit. XVIII. XIX.* §. *XI.* occupatum est. Obseruatis enim ritibus, ibi descriptis, actiones omnes & iura defuncti ad bonorum emtorem vel sectorem, transibant, vnde & is a creditoribus, non secus ac bonorum possessor, conueniebatur, quia vterque successor erat praetorius. Car. Sigon. *de Iudic. I*, 18. *p.* 450. Theoph. *pr. Inst. h. t.*

I. Senatus consulti quoque Claudiani meminimus iam aliquoties supra *Libro I. Tit. II. n.* 5. *& L. I. Tit. XVI. n.* 7. vbi etiam eius occasionem & historiam in compendio exposuimus, nihil vt hic addi posse a nobis videatur, praeter id vnum, quod mulier eiusmodi libidinosa in seruitutem detrusa simul cum libertate omnem I. D. Sc. Claudiano remissiue.

amiserit substantiam. *Princ. Inst. h. t.* Quod tanquam saeculo suo indignum sustulit Iustinianus. §. 1. *Inst. h. t.*

TIT. XIV.
DE
OBLIGATIONIBVS.

IVs nobis vel in rem competit, vel in personam. De illo hactenus actum: hoc quum ex obligationibus sit, de iis iam agere incipit Tribonianus ab hoc titulo vsque ad *L. IV. Tit. V.* Videndum ergo, quid Romanis fuerit obligatio, & quot eius fuerint genera.

I. Obligatio apud Romanos quid?

I. Obligationem definiunt veteres, quod sit *iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius rei soluendae, secundum nostrae ciuitatis iura. pr. Inst. h. t.* At haec definitio non est obligationis in genere, sed speciatim obligationis ciuilis & mixtae. Quamuis enim alias naturalis aequitas omnes conuentiones, etiam nullis legibus ciuilibus definitas, seruari iubeat, nihilque tam congruum sit fidei humanae, quam ea quae placuerunt, inter homines seruari: L. 1. *D. de pact.* Romani tamen patricii, quorum intererat, plebem litibus quamplurimis implicari, a naturali illa simplicitate desciuerant, omnibusque obligationum generibus certam formam certumque ordinem dederant, ita quidem, vt nisi quis istam formam sequutus fuerit, nulla valida nasci videretur obligatio. (*a*) Et hinc addita sunt verba:

(*a*) Pacta ergo nuda non producebant obligationem, cuius

ba: *secundum nostrae ciuitatis iura.* Ceterum hoc non ita intelligendum est, ac, si Romani negassent, pacta esse seruanda. Potius eum virum malum atque improbum iudicabant, qui pacta violasset. Legenda, quae in eam rem differit Seneca *de Benef. III, 15.* Sed non adsistebant iura iis, qui nudum pactum inierant, quod fidem in negotiorum contractibus sanxerant. Gell. *Noct. Att. XX, 1.* adeoque sibi imputare debebat, qui nuda pactione alterum sibi obstrinxit, quod communem conuentiones firmandi modum, puta stipulationem omiserit. Add. Merill. *Obs. VII, 39.* Iure ergo Romano vetere non pacta nuda, immo nec iusiurandum, vllam producebant obligationem, sed contractus. Primus quinquaginta de contractibus leges dedit Ser. Tullius Rex. Dionys. Halic. *Ant. Rom. IV, p. 218.* Quem etiam primum aes signasse, numumque, prae-

cuius rei eam rationem reddit Sex. Caecilius apud Gell. *Noct. Att. XX. 1. quia fidem maiores in negotiorum contractibus sanxerint.* At postea tamen indignatus Praetor, hac in re impune falli fidem, non quidem actionem, sed exceptionem tamen ex pacto dedit. *L. 7. § 4. D. de pact.* Ante hoc edictum variis artibus eludebantur pacta, crebraeque in foro erant disputationes de conuentionibus, pactorumne an in contractuum numerum essent referendae. Quo respicit. Plaut. *Aulul. II, 2. v. 81.*

- - *At scio, quo vos pacto soleatis perplexarier!*
Pactum non pactum est, non pactum autem pactum
est, quod vobis lubet

Adde Ger. Nood. *de Pact. & Transact. X. p. 678. sequ*

paecipuum contractuum instrumentũ, cudisse, tradit Plin. *Hist. Nat.* XXXIII. 3. cuius narrationem operose defendit B Branchu. *Obseru. Dec. II*, 12. quamuis alii numos Numae & originem & nomen debere contendant. Eas leges deinde abrogauit Tarquin. Superbus. Dionys. Hal. IV, 245. Denique plerasque in XII. Tabulis restituere decemuiri, quos sequuti iureconsulti disputatione fori eo rem deduxere, vt nemo posset, nisi certa adhibita forma, contrahere.

II. Obligatio vel ciuilis vel praetoria, naturalis, ciuilis, mixta.

II. Quum vero forma illa obligationibus data esset vel per leges ciuiles, vel per edicta Praetorum: factum est, vt obligationes in CIVILES & PRAETORIAS vel HONORARIAS distinguerentur. §. 1. *Inst h. t. L* 1. *§ pen. D. de exercit. act. L.* 1. §. 8. *D. de fideiuss. L.* 8. §. *vlt. D. de accept.* Illae legibus vel constitutae sunt, vel comprobatae, veluti ex contractibus obligatio litterarum & verborum, ex delictis furtum nec manifestum, damnum iniuria datum, &c. Has praetor ex sua iurisdictione constituit, quales sunt ex conventionibus constituta pecunia, e delictis iniuria &c. Sed reuera hanc distinctionem saluo tamen discrimine ratione praescriptionis, sustulit Iustinianus, dum omnes obligationes miscuit, corporique suo iuris inseri iussit promiscue. Thomas. Not. *ad Instit. h. t.* Praeterea obligationi adsistit lex, & quidem vel sola *naturalis*, cui non adstipulatur ius ciuile, vel *ciuilis* cui naturalis aequitas resistit, vel *naturale & ciuile ius* simul. Vnde primi generis obligatio NATVRALIS; secundi CIVILIS, tertii MIXTA

MIXTA adpellatur. §. 1. *Inst. de obligat.*

III. Quid contractus & delictum?

III. Porro omnes obligationes nasci constat vel ἀμέσως ex naturali aequitate sola, vel ex facto, eoq; vel licito vel illicito. Quae ex facto licito descendunt obligationes, CONTRACTVS dicuntur: quae ex illicito, DELICTA vel MALEFICIA audiunt. Vid. Cai *Inst. II, 9. princ.* Contractus quum consensu ineantur, isque vel verus sit vel praesumtus, ii qui ex vero nascuntur, contractus; qui ex praesumto, quasi contractus adpellantur. In delictis quoque vel dolus concurrit, vel culpa tantum. Si dolus; verum delictum, sin culpa; *quasi delictum* inde nascitur. Vid. Thomas. *Diss. de vsu pract. action. aduers. iudicem. imperite iudic.* §. 2.

IV. Quid intersit inter pacta & contractus?

IV. *Contractus* (*b*) ergo in se considerati Romanis iureconsultis sunt conuentiones, quibus subsunt caussae ciuiles, id est, eiusmodi negotia, quae iure ciuili recepta adeoque idonea sunt ad producendam obligationem. Ger. Nood. *de Pact. & Transact.* IX, p. 673. Paullo aliter contractus a pactis distinguo. Pactum enim neque nomen & caussam, contractum aut nomen & caussam, aut certe, si nomine caret, caussam habere oportet. *L.* 7. § 1. *&* 2. *D. de pact.* Habere autem nomen dicitur, cui eiusmodi inditum est vocabulum, quod producat actionem eiusdem nomi-

(*b*) Sunt etiam alia contractuum nomina. Vocantur enim συναλλάγματα, negotia ciuilia, caussae, caussae ciuiles, formae negotii, contractus negotii vel negotia contractus. Loca collegit Ger. Noodt. *l. c. cap.* IX. p. 673.

nominis, vti contractus nominati. Caussam vero habet negotium, quod vel a rei traditione, vel a solenni stipulatione vel a litteris, vel a consensu effectum sumit. Vnde contractuum in eos, qui re, verbis, litteris vel consensu ineuntur, diuisio. Ideo *do vt des* conuentio est sine nomine, sed quia tamen a datione vel facto sumsit effectum, contractibus accensetur. *Dabo vt des* est nudum pactum, quia nulla caussa praecedit. Vnde simul patet cur promissio rei futurae non sit contractus, quamuis adsit consensus mutuus. Non enim consentiunt in id, quod statim detur vel fiat, sed quod in posterum dandum faciendumque sit. Inter contrahentes ita conuenit: *vendo, emo, loco, conduco.* Inter paciscentes: *vendam emam: locabo conducam.* Porro inde patet, cur in contractibus innominatis locus fuerit poenitentiae. Ex parte enim eius, qui nondum quod promissum erat praestiterat, nudum erat pactum. Ergo alterum licebat poenitere, vel datum repetere condictione caussa data caussa non sequuta. *L. 5. pr. & §§. sequ. D. de condict. causs. dat.*

V. Contractus quotuplices?

V. Contractus porro nominati vel *re* perficiuntur, vel *verbis*, vel *litteris*, vel *solo consensu*: de quibus quatuor contractuum speciebus agendum distinctius.

TIT. XV.

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITVR OBLIGATIO.

QVamuis plures sint contractus, quibus re con-

contrahitur obligatio, veluti omnes contractus innominati, quippe qui demum ex datione vel facto obligant, *L. 7. §. 2. D. de pact. L. 5. pr. D. praescript. verb.* placuit tamen Imperatori, de mutuo tantum, commodato, deposito & pignore tanquam contractibus nominatis realibus, hic agere.

I. Mutui datio est, *quando ita alteri aliquid traditur, quod pondere, mensura, numero continetur, vt accipientis fiat, & quandocunque aliud eiusdem generis seu naturae & qualitatis reddatur.* Transfertur ergo hoc contractu dominium rei fungibilis in alterum. Vnde & hoc contractu fit alienatio, non quidem talis, qualis erat rerum mancipi, & quam solam Cicero *Topic. ad Trebat. XXVIII.* vocat *abalienationem*, sed qualis est rerum nec mancipi. Est enim alienatio *omnis actus, quo transfertur dominium. L. 1. C. de fundo dot.* Conf. Bynkershoek *de reb. mancipi & nec mancipi IX. p. 135.* Quo ipso corruit, quidquid in contrarium adferunt Salmasius & Iac. Oiselius, quorum sententia dudum est a iureconsultis accuratioribus, & inprimis a Cl. Wissenbachio nostro explosa. Vid. Ant. Schulting. *ad* Caii *Inst. II, 9, 1. p.* 147. Res vero fungibilis est, quae, vt in definitione est, pondere, mensura & numero continetur. Ipsum argentum olim foeneratores non adnumerabant, sed adpendebant. Plin. XXXIII, 3. Varro *de lingua Lat. IV. fin.* Postea aes rude tantum, aliaque, quae pondere constant, adpendi sunt solita, vt cera, pix, lardum (*a*) &c. Reliquas res

I. Quid mutuum?

(*a*) Sic Varro *de re Rust. III.* refert, *Hirrium Caesari duo millia*

res vel admetiebantur vel adnumerabant. (*b*) Vid. Oisel. ad Caii *Inst. II,* 9. 1. *p. m.* 148. Addidi porro in definitione, aliud quandocumque eiusdem generis naturae & qualitatis reddendum. Quamuis enim Caius *l. c.* addat. *statuto tempore*, & in ipsis Institutionibus nostris *princ. h. t.* pro *& quoniam nobis non eadem res* &c. legendum sit *& quandoque nobis non eaedem res*, vt docent Anton. Augustin. *Emend. III,* 7. & alii: (*c*) tempus tamen, quo exacto, qui obligatus est, soluere debeat, adiici necessario non debebat.

II. Vnde dictum mutuum?

II. *Mutuum* vero non adpellatur, quasi a me ita tibi datum sit, vt *ex meo tuum* fieret, ceu existimant Caius *Inst. II,* 91. Paullus *L.* 2. §. 2. *D. de rebus credit.* & Tribonianus §. 1. *Inst. h. t.* (*d*) sed a voce Sicula μοῖτον. Varro *de Lingua Lat. IV. p.* 29. *Si datur, quod reddatur, mutuum est, quod Siculis* μοῖτον. Plerasque enim rei pecuniariae adpellationes Romanos a Siculis mutuatos esse, iam alibi a nobis obseruatum est. *Libro II. Tit.*

millia muraenarum dedisse in pondus. Et Plin. IX. *Hirrium Caesari sex millia muraenarum mutua adpendisse.*

(*b*) Vnde & grex ad numerum dari mutuo potest. *L.* 35. §. 5. *D. de contr. emt.*

(*c*) Aliter quidem Aleander ad Caii *Inst. l. c.* at Schultingius p. 149. *docet* το *quandoque* in *Princ. Inst. h. t.* idem esse ac *quandocunque* neque opus fuisse, vt tempus adiiceretur mutuo. Sane aliud fuit mutuum, aliud foenus, alia actio mutui, alia calendarii. Vid. Cuiac. *Obs.* XI, 37.

(*d*) Pertinet ergo haec etymologia ad originationes Stoicas, quibus nimium quantum indulsisse iureconsultos veteres, iam supra *Libro I. Tit. I. n.* 3. obseruauimus. Adde Cuiacii *Obs.* XI, 37.

(*e*)

Tit. XIV. n. 5. Ceterum ad antiquitates praecipue pertinet quod creditores pecuniam vel ex arca numerarent, vel a trapezita seu argentario. Qui ex arca numerabat dicebatur *ex arca vel de domo numerasse*, & accipiebat cautionem, cuius elegans formula exstat in *L. 40. D de reb. credit.* Qui a trapezita numerabant, dicebantur *de mensa numerasse*, idque referebatur in rationes. Quo de discrimine multa potius quam bona cumulauit Claud. Salmas. *de Mod. Vsur. Cap. XI. p. 473. sequ.* Rem explicat Donatus ad Terent. *Adelph. Act. II. Scen. IV. Ego ad forum ibo tunc enim in foro magis & de mensae scriptura, quam ex arca domoque vel cista pecunia numerabatur.*

III. Multum vero intererat inter *mutuum* & *foenus*, quamuis haec a plerisque confundi soleant. Ast accurate distinxit Plaut. *Asinar, I, 3. v. vlt.* III. Quid foenus?

Nam si mutuas non potero, certum est, sumam foenore.

Distinxere etiam iureconsulti nostri *L. 33. D. de reb. credit.* & Imperatores Arcadius, Honorius & Theodosius *L. 6. C. Theod. de denunc. & edit. rescind. Lib. II. Tit. IV.* Inprimis vero accurate hoc discrimen exsecutus est Nonius Marcellin. V, 70. p. 731. quem locum ita ego legendum existimauerim: *Mutuum a foenore hoc distat, quod* mutuum *sine vsuris;* foenus *cum vsuris sumitur: & est accepti foetus. Vnde & foenus dictum est, vt Graece τόκος, quasi partus mutui sumti - - - - Vnde honestius mutuum est, quod sub amico adfectu fiat meum tuum, vsu temporis necessarii: foenus sumere dedecet.*

IV. Differentia inter fœnus & mutuum.

IV. Ex his verbis non vna elicitur *mutui* & *foenoris* differentia. I. Mutuum erat gratuitum, neque vſurae ordinarie debebantur : foenus vſuris exhauriebat debitores. Adeoque illud ad contractum commodati ; hoc ad locationem conductionem accedebat propius. Ger. Noodt. *de Foenerib. & vſur. I, 6. p. 239.* II. Illud ſub amico adfectu dabatur : hoc inexplebilis habendi cupiditas inuenerat. Seneca *de Benef. VII,* 10. III. Illud honeſtum, hoc bonis omnibus turpe videbatur. Nota ſunt illa Catonis, qui quum varios recenſuiſſet adquirendi modos, quaeſitus, *quid foenerari?* reſpondit: *Quid hominem occidere?* Plin. *Hiſt. Nat.* XVIII, 5. Cic. *de offic. II, 25.* Idem Cato *de Re Ruſt. init.* *Eſt interdum praeſtans, mercaturis rem quaerere, ni tam periculoſum ſiet, & item foenerari, ſi tam honeſtum. Maiores enim noſtri ſic habuerunt, & ita in legibus poſuerunt, furem dupli comdemnari, foeneratorem quadrupli. Quanto peiorem ciuem exiſtimauerint foeneratorem, quam furem, hinc licet exiſtimare.* Non minus in vſuras inuehitur Seneca *de Benefic. VII,* 10. Vnde profecto non mirum, M. Antonium Octauiano Caeſari inter reliqua probra obiecisse etiam auum argentarium. Sueton. *Aug. I.* IV. Porro mutuum ad tempus neceſſarium dabatur : foenus in certum ſtatumque diem. Solebant enim foeneratores & argentarii ſedentes ad medium Ianum (*e*) in ſingulas Kalendas

(*e*) Teſtatur Cicero *de offi. II, 25. & Phil. V. VI. VII.* Horat. *Epiſt. I. 1.*

O ciues, ciues, quaerenda pecunia primum,

Virtus

lendas foenerare pecunias. Horat. *Epod. II, v. 67.*

Haec vbi loquutus foenerator Alphius,
Iamiam futurus rusticus,
Omnem relegit Idibus pecuniam,
Quaerit Kalendis ponere.

Idem *Serm. I, 3. v. 86.*

Odisti & fugis, vt Drusonem debitor aeris,
Qui, nisi quum tristes misero venere Kalendae,
Mercedem aut numos vnde vnde extricat.

Et ideo codex, cui inscribebantur illa creditorum nomina, KALENDARIVM (*f*) vocabatur. *L. pen. D. si cert. pet. L. vlt. D. de pecul.* L. 88. D. *de*

Virtus post numos. Hoc Ianus summus ab imo
Perdocet.

Tres scilicet Romae erant Iani statuae, ad quarum vnam creditores, ad alteram foenori posituri numos, ad tertiam exigentes conueniebant. Alex. ab Alex. *Genial. dier. I, 14.* Rappold. *ad Horat. p. 322.*

(*f*) Kalendario isti priuati praeponere solebant seruum *L. 41. D. de reb. credit.* Erant vero & ciuitatibus eiusmodi Kalendaria, quibus praeerant curatores Kalendarii, de quibus *L. 18. §. 2. D. de muner. & honor. & L. 9. §. 7. D. de administrat. rerum ad ciuitatem pertin.* Meminit eorumdem curatorum vetus lapis apud Gruter. *Inscript. p.* CCCCXLVI, 7.

P. OTACILIO. L. F. PAL. RVFO. PAT.
IIII. VIR. I. D. II. Q. FLAM. PERPETVO.
DIVI. HADRIANI. AB. EODEM. EQVO. PVBL.
HONORATO. CVRATORI. KALENDARI. R. P.
AECLANENSIVM. ELECTO. A. DIVO. PIO.
PATRONO. MVNICIPI.

(*g*)

de legat. II. Senec. *de Benef. I,2. & Epist* XIV. & LXXXVII. In hoc ergo Kalendario, praemisso Kalendarum nomine, debitorum subiiciebantur nomina. Vnde Martial. *Epigr.* VIII.

Superba densis arca palleat numis
Centum explicentur paginae Kalendarum.

Eamdem ob causam *Kalendarium exercere* dicuntur foeneratores. *L.* 33. §. 1. & *L.* 39. & *L.* 41. §. 6. *D. de legat.* 3. & *in Kalendarium conuersa pecunia* est, quae nominibus & foenore occupata. *L.* 39. §. 14. *D. de administr. tut. L.* 62. *D. de leg.* 3. Vt ergo ad foenus redeamus, illud redeuntibus Kalendis soluendum erat, quum mutuum, non nisi vsu necessario finito, reddi soleret.

V. Diuersae actiones, quibus mutuum & foenus petitur.

V. Accedit V. & haec differentia, quod diuersae ex mutuo & foenore nascebantur actiones. Mutuũ enim repetebatur condictione certi ex mutuo; *pr. Inst. h. t.* foenus actione Kalendarii. Cuiac. *Obs.* XI, 37. quae tamen procul dubio fuit species condictionis certi ex stipulatu.

VI. Mutuum & foenus, quales contractus?

VI. Et ex his facile soluetur quaestio, qualis veteribus fuerit contractus foenoris? Diximus eum proxime accedere ad locationem conductionem, quia numi vsui dantur & accipiuntur certa mercede. Vnde Horat. *Serm.* I, 2. *v.* 9.

Omnia conductis coëmens obsonia numis.

Vbi *numi conducti* sunt foenore sumti. Sed foenus tamen proprie non est locatio, quia numorum non vsus, sed abusus est. Accedit, quod contracta locatione eadem res reddenda est, contracto foenore non item. Quare in negotio vsurario duplex interuenit contractus, mutui puta

puta & foenoris, quorum ille re, ist est, pecuniae datione, hic verbis, id est stipulatione (g) initur. Neque enim citra stipulationem foenus contrahebatur, nisi nauticum. *L. 5. §. 1. & L. 7. D. de naut. foenor.* item foenus reip. vel mensae argentariae (h) vt & in his rebus quae mensura constant. Cuiac *Obseru.* IX, 15.

VII. Lex XII. Tab. de foenore.

VII. Vt vero tota rei vsurariae ratio eo rectius intelligatur: sciendum est, *vetus admodum in vrbe fuisse foenebre malum, & discordiarum seditionumque creberrimam causam, eoque antiquis ac minus corruptis moribus non raro cohibitum. Nam primo* XII. *tabulis sanctum, vt ne quis vnciario foenore amplius exerceret, quum antea ex libidine locupletium agitaretur.* Tacit. *Ann.* VI, 16. Quod vnciarium foenus lege XII. Tabularum constitutum si quis excedere non dubitaret, is quadruplo luebat. Cato *de re Rust. praefat.*

VIII. Lex Licinia de eodem.

VIII. Sed quam parum diu ea lex saluberrima valuerit, vel ex eo patet, quod paullo post in Manliano illo tumultu clamaret obaeratus: *Se militantem, se restituentem euersos penates, multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem vsuris, obrutum foenore esse.* Liu. VI, 14. Quare breui post tempore, ist est A. V. C. CCCLXXVIII. a C. Licinio Stolone, Tribuno plebis, lege cautum

tum

(g) Paull. *Recept. Sent.* II, 14, 1. *Si pactum nudum de praestandis vsuris interpositum sit, nullius est momenti: ex nudo enim pacto inter ciues Romanos actio non nascitur.* Conf. *L. 24. D. de praescr. verb.*

(h) Mensarii publicam rationem conficiebant: argentarii priuatam. Egregia sunt, quae de vtrisque obseruat Car. Sigon. *de ant. iure ciu. Rom.* II, 11. *p.* 323. *sequ.*

(i)

tum est, vt deducto eo de capite, quod vsuris praenumeratum esset, id quod superesset, triennio aequis portionibus persolueretur. Liu. VI, 35.

IX. Lex Duillia Maenia de eodem.

IX. Paullo post C. Marcio & Cn. Manlio Coss. rogatio perlata est a M. Duillio & L. Maenio Tribunis plebis de vnciario foenore. Ex quo patet, denuo exoleuisse legem XII. Tabularum, maximasque iterum pro minimis irrepsisse vsuras. Qua de re Liuius VII, 16 *Haut aeque laeta patribus insequente anno C. Marcio & Cn. Manlio Coss. de vnciario foenore a M. Duillio & L. Maenio, tribunis plebis, rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius sciuit, accepitque.*

X. Lex de foenore semiunciario.

X. Sed quemadmodum locupletiores nullo foenore poterant satiari: ita plebs ne vnciarium quidem aequo animo ferebat. Vnde *dein rogatione tribunitia ad semiuncias redacta vsura,* vt ait Tacit. *Annal.* VI, 16. Factum id anno V. C. CCCCVIII. T. Manlio & C. Plautio Coss. Liu. VII, 27. *Inde otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato & C. Plautio coss. semiunciarium tantum ex vnciario foenus factum. & in pensiones aequas triennii, ita vt quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est.*

XI. Lex Genucia de vsura non facienda.

XI. Postquam semel a plebe animaduersum est, posse minores vsuras quam lex XII. Tabularum constituerat, plebiscitis introduci, eo denique prolapsa est effrenis licentia, vt omne foenus tolleret, ac ne leuissimam quidem vsuram concederet creditoribus. Qua de re egit anno V. C. CCCCXIII lex Genucia, descripta a Liuio VII, 41. *Praeter haec inuenio apud quosdam*

quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne foenerare liceret. Paullo aliter Tacit. *Ann.* VI, 16. *Postremo vetita versura*, nisi forte pro *versura* malis *vsuram* ponere. Vt vt sit, lata est haec lex Genucia anno V. C. CCCCXIII. C. Martio Rutilo IV. & Q. Seruilio Coss.

XII. Sed dici non potest, quanta arte, quantisque fraudibus hanc legem eluserint foeneratores, quorum intererat, vt quod per legem Genuciam non licebat, calliditate consequerentur. Meminit earum fraudum Tacitus *Ann.* VI, 16. sed breviter: *Postremo*, inquit, *vetita versura, multisque plebiscitis obuiam itum fraudibus, quae toties repressae, miras per artes rursum oriebantur.* Sed qua in re constiterint illae foeneratorum versutiae, plenius multo ostendit Liu. XXXV, 7. *Instabat enim cura alia, quod ciuitas foenore laborabat: & quum multis foenebribus legibus constricta auaritia esset, via fraudis inerat, vt in socios, qui non tenentur iis legibus, nomina transscriberent; ita libero foenore obruebant debitores.* Scilicet plebiscitum illud Genucium Romae quidem, ast non in Latio, valebat: licitumque adeo erat sociis & Latini nominis, vsuras quantascunque a debitoribus stipulari. Callide ergo foeneratores agebant cum sociis & Latini nominis, vt paterentur pecunia suo nomine foenori locare. Quo fiebat, vt, necquidquam vetante lege, non minus ac antea gliseeret foenebre malum, ciuesque vsuras mordacissimas pendere cogerentur. Ast anno denique V. C. IↃLX. L. Cornelio Merula & Q. Minucio Thermo Coss. coerceri has foeneratorum artes placuit, lataque eam in rem est lex Sempronia. Et initio quidem edictum,

XII. Fraudes foeneratorum lege Sempronia coercitae.

vt

vt qui post diem proximorum Feralium socii ciuibus credidissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet, legibus, ius creditori diceretur. Postea vero vbi professionibus detecta est magnitudo aeris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius, Tribunus plebis, ex auctoritate patrum plebem rogauit, plebsque sciuit, VT CVM SOCIIS AC NOMINE LATINO PECVNIAE CREDITAE IVS IDEM, QVOD CVM CIVIBVS ROMANIS, ESSET, Liu. *Hist.* XXXV, 7. Factum est ergo lege Sempronia, vt quum antea ciues tantum obligaret lex Genucia, deinde etiam socii ac Latini nominis eadem tenerentur.

XIII. Vsura centesima demum legitima habita.

XIII. Sed his omnibus legibus nihil actum. Recruduit subinde foenebre malum, siue quod pecuniae incrementum non sub antiqua amplius foenoris adpellatione peteretur, (quod lex prohibebat,) sed sub nouo vsurae vel poenae nomine; siue quod debitores in contrahendo foenore legis beneficio renunciarent, vt erudite ostendit Ger. Nood. *de Foen. & vsur.* II. 4. p. 269. Denique eo res deuenit, vt vsura centesima legitima haberetur, maiores centesimis vsurae improbarentur, nisi quod nauticum foenus cuiusque arbitrio relinqueretur. *L. 40. D. de reb. cred. L. vlt. C. de vsur. rei iudic.* Si quid supra centesimam solutum, non repetebatur quidem illud, sed sortem tamen minuebat: consumta vero sorte, repetebatur quidem, teste Paullo *Recept. Sent.* II, 15, 2. ast non tamquam vsura, sed tamquam sors indebite soluta. *L. 26. princ. D. de*

D. de condict. indeb. (i) *L.* 18. *L.* 26. §. 2. *C. de vsur.*

XIV. Quis primus hunc vſuris modum conſtituerit, incertum videtur. Plerique huc trahunt *legem Gabiniam* decepti loco Ciceronis *Epiſt. ad Att. V*, 21. *Salaminii quum Romae verſuram facere vellent, non poterant; quod lex Gabinia vetabat.* Quum vero Salaminiis tunc cum Scaptio res eſſet, qui quaternas poſtulabat vſuras, non abs re colligere ſibi videntur ex hoc Ciceronis loco, centeſimam vſuram inductam eſſe lege Gabinia. Vid. Barn. Briſſ. *Antiqu. Rom.* III, 1. p. 46. Franc Hotom. *de Legib. p. m.* 74. Sed rationem hos fugere, iam pridem oſtendit Io. Fr. Gronou. *de centeſ. & vnciar. vſur.* Ἀντεξηγήσει *II*, 36 *p. m.* 60. & poſt eum Ger. Noodt. *de Foen. & vſuris II*, 4. *p.* 269. Nihil enim hac lege Gabinia fuerat cautum, quam, vt ne quis legato prouinciali Romae ſub vſuris daret mutuam pecuniam: & ſi dediſſet, ne quis magiſtratus ex ea ſyngrapha ius diceret, addita poena, cum aduerſus foeneratores, qui vſuram a prouincialibus contra legem acciperent, tum aduerſus prouinciales, qui darent. Aſcon. Paedian. *ad Cic. pro Cornelio.*

XIV. Ea non inducta lege Gabinia.

XV. Certius ex eadem Ciceronis epiſtola colligitur, modum hunc vſuris eſſe conſtitutum edicto praetoris. Sane enim quum Cicero Ciliciae

XV. Sed ex edicto Praetoris SC. & conſtitutionibus.

(i) Vſurae enim praeſtantur; quaſi poena morae. *L.* 40. *D. de reb. cred.* Quae autem quis poenae nomine perſoluerat, non repetebantur iure antiquo. *L.* 4. *D. eod. L.* 46. *D. de reg. iur.* Vid. Ger. Noodt. *de foen. & vſur. II*, 13. Petr. Faber *ad Tit. D. de Reg. Iur. p. m.* 224.

liciae Procoſ. praeeſſet: ad Atticum ſcribebat: *Lib. V. epiſt. vlt. Interim, quum ego in edicto tralatitio centeſimas me obſeruaturum haberem, cum anatociſmi anniuerſario: ille ex ſyngrapho poſtulabat quaternas. Quid ais? inquam, poſſumne contra meum edictum?* Ex his verbis adparet, Ciceronem in edicto proconſulari Cilicibus propoſito promiſiſſe, centeſimas ſe obſeruaturum, neque adeo vlteriores cuiquam vſuras adiudicaturum. Id quod etiam Lucullus obſeruauit in prouincia, teſte Plut. *Vit. Lucull. p.* 504. Quum itaque iam ſupra *Prooem. n. XV.* demonſtratum ſit, proconſules in edictis ſuis edicta praetorum in plerisque eſſe ſequutos: veroſimillimum ſane eſt, ex eodem fonte vſuram centeſimam hauſiſſe Ciceronem proconſulem, adeoque hunc vſurarum modum ex iure honorario eſſe. Quod etiam obſeruauit Ger. Noodt. *de Foenor. & Vſur.* II, 4. p. 269. Acceſſere tamen deinde cum SC. tum & Principum conſtitutiones, quibus ille vſurarum modus confirmatus eſt. Senatusconſulti eiusmodi Marcello Sulpitioque Coſſ. facti mentio fit apud Ciceron. *Epiſt. ad Att. V,* 21. Conſtitutionum vero exempla ſunt in *L.* 13. §. *26. D. de act. emt. & vend. L.* 20. *C. de vſur.*

XVI. Foenus nauticum.

XVI. Sed hic vſurarum modus tantũ ad foenus ordinarium pertinebat, non idem ad pecuniam traiectitiam, quae quamdiu in mari erat nauis, infinitas recipiebat vſuras, quia omne pecuniae iſtius periculum penes creditorem erat, donec nauis in portum adpuliſſet. *L.* 1. *L. vlt. C. de naut. foen.* Paull. *Recept. Sent.* II, 16, 3. Vnde errat Guil. Budaeus *Annot. ad Pandect. p.* 364. qui pecuniam

niam traiectitiam pro itu & reditu non nisi duplicem centesimam admisisse existimat, vt recte atque erudite ostendit Ger. Noodt. *de Foen. & vsur.* II 7. p. 276. Simul ac subducta esset nauis periculo: cessabat illud foenus nauticum, idemque seruabatur, quod in aliis pecuniis, quae periculo erant debitoris, adeoque non nisi centesima vsura exigi poterat. *L.* 4. *D. de naut. foen.* quam etiam tanquam ordinarium foenus nauticum retinuit Iustinianus, ceu adparet ex *L.* 26. §. 1. *C. de vsuris.* Formulas contractus de foenere nautico habemus in *L.* 122. §. 1. *ff. de Verb. oblig. L.* 3. *C. de naut. foen.*

XVII. At Iustinianus nouissime omnia mutauit ita tamen, vt sibi suo more parum constaret. Nam vsuras nauticas non nisi centesimas esse voluit. *L.* 26. §. 1. *C de vsur.* qua in lege etiam vulgares & populares vsuras semisses statuit: mercatoribus vero besses, & illustribus non vltra trientes concessit. Centesimas tamen etiam exigi passus est ex speciebus foenori datis, veluti oleo, frumento aliisque rebus fungibilibus, quarum incertum & varium pretium esse solet *L.* 23. *C eod.* Quin centesimis paullo maiores vsuras petere licebat ab agricolis, quibus creditum fuerat frumentum, quippe qui soluebant octauam singulorum modiorum partem *Nou.* XXXII. *cap.* I. Ast *Nou* CVI. longe ampliores indulsit, quam constitutionem denuo ipse aboleuit *Nou* CX. Vt adeo ex eo tempore procul dubio *L.* 26. *C. de vsuris* in foro aliquamdiu viguerit. XVII. Nouum ius a Iustiniano inuectum.

XVIII. Quum vero modus computandi vsuras, quo vsi sunt Romani, multum ab hodi- XVIII. Modus computandi vsuras.

 erno

erno differat, neque omnibus adeo expeditus videatur: (k) dabimus operam, vt poſt Salmaſium, Gronouium, Martinum Schookium, (l) Vinc. Grauinam & Ger. Nood. rem omnem, quanta

(k) Adeo intricatus iam veteribus videbatur ille vſuras computandi modus, vt pueros ſuos ab ipſis incunabulis ad intelligentiam huius calculi inſtituerent. Hinc Horat. *Serm.* I, 6. v. 72.

- - - - Magni
Quo pueri magnis e centurionibus orti,
Laeuo ſuſpenſi loculos tabulamque lacerto
Ibant octonis referentes idibus aera.

Et *de Arte poet. v.* 325.

Romani pueri longis rationibus aſſem
Diſcant in partes centum deducere. Dicat
Filius Albini, ſi de quincunque remota eſt
Vncia, quid ſuperat? poteras dixiſſe: triens: eu
Rem poteris ſeruare tuam. Redit vncia quid fit?
Semis.

Vides exempla arithmetica, ex arte foeneratorum deſumta, quibus iam pueros exercebant Romani vt tricis huius calculi eos tanto maturius adſuefacerent.

(l) Magna & acris inter Martinum Schookium & Gronouium ea de re nata eſt controuerſia. Modum computandi vſuram explicauerat Gronouius *de Pec. vet.* III, 13. Quo loco quum diſſenſiſſet a Salmaſio, huius defenſionem infeliciter ſuſcepit Schookius *Exerc. Sacr.* XIX. vbi vnciarium foenus idem putat cum centeſima. Edidit ergo Gronouius anno MDCLXI. *Ἀντεξήγησιν de centeſimis vſuris & foenore vnciario aduerſus Theologiſtoricophiloſophologum.* Sequutae ſunt eodem anno Martini Schookii *Vindiciae ſuae & virorum doctorum ſententia de foenore vnciario.* Sed & his Io. Fr. Gronouius oppoſuit *Ἀντεξήγησιν* ſecundam anno MDCLXIV. Sequuta denique Schookii *Seria & ſolida*

quanta fieri poteſt, perſpicuitate, explicemus. Romani ſortem vniuerſam foenore occupandam diuidebant in centena : de qua ſumma maxima, quam ſtipulari licebat, vſura erat centeſima in menſem, Columella *de re Ruſt.* III, 3. id eſt, ſi quis centenos denarios credidiſſet, poterat a debitore ſibi ſingulos denarios in ſingulos menſes ſtipulari, eaque, vſura vocabatur *centeſima* vt & *legitima*, *L.* 7. §. 4. *&* 10. *D. de adm. tut.* vel *maxima* & *grauiſſima L.* 7. §. 8. *& L.* 54. *D. de adm. tut. L.* 38. *D. de negot. geſt.* Ea pars centeſima ſingulis Calendis ſolui ſolebat. *L.* 26. *ff. depoſ.* Et inde eſt, quod Ouidio vocantur *celeres ac triſtes calendae.* Quum vero duodecim ſint menſes: quidquid per integrum annum vſurarum praeſtandum erat, vocabant *aſſem vſurarium*, & quia eumque ſuo more in duodecim vncias diſtribuebant (Vid. ſupra *Lib.* II. *Tit.* XIV. *n.* 5.) hinc quod ſingulis menſibus vſurae nomine ſoluendum erat, VNCIAM vocabant. Ergo *vncia* erat centeſima pars ſortis, quae in ſingulos menſes, tamquam vſura, dependebatur: duodecim vero vnciae, vel partes centeſimae, quas ſingulis annis lucrabantur foeneratores, *aſſem vſurarium* conſtituebant. Et iſte as vſurarius intelligendus in loco Plinii *Epiſt.* X, 62. quem ita vulgo exhibent editiones : *Nam & praediorum comparandorum aut nulla , aut rariſſima occaſio*

ſolida Reſponſio , edita Coloniae Brandeburgicae MDCLXVIII. Alios libellos eriſticos prodiiſſe, non memini. Tertiam tamen Ἀντεξήγησιν poſtumam edidit Iacobus Gronouius filius.

occasio est: nec inueniuntur, qui velint debere, reipublicae praesertim, duodenis assibus, quanti a priuatis mutuantur. Certissimum est, aut delendum hic τὸ *duodenis*, vt iubet Ger. Nood. *de Foen. & vsur.* II, 2. p. 265. aut *vsuris* reponendum, quod malunt Salmas. *de modo vsur.* VII. p. 269. & Gronou. Ἀντεξήγ. II. *de Centes. vsur. & Asse vsurar.* §. LXI. p. 107. As enim vsurarius, vel vsura assis maximum erat foenus, quod a priuatis exigebatur: duodeni vero asses ipsam sortem superassent. Vnde miror vulgatam lectionem tueri V. C. Christophorum Cellarium.

XIX Quid vsurae centesimae vel asses? XIX. Hisce ergo obseruatis, facile licebit singula vsurarum nomina explicare. *Centesima* vel assis vsura, legitimarum omnium maxima, singulis mensibus e centum denariis reddebat vnum, adeoque vertente anno denarios duodecim, id est, nostro loquendi more *duodecim pro centenis.* Haec vsura licet satis magna, tamen legitima erat, vt supra obseruauimus, adeoque satis vsitata. Cautio sane eiusmodi, qua ex mora promittebantur vsurae centesimae, occurrit in *L.* 40. *D. de reb. cred.* cui legi iungi meretur locus Sidonii Apoll. *Epist.* IV, 24. & Marmor apud Gruter, *Inscr. p.* CLXXV, 4. vbi donum datum, *vt ex vsuris centesimis eius quantitatis, quae efficit annuos* --X--DC. *die* VIII. *Kal. Octobr. natali diui Augusti erogarentur ex arka.*

XX. Quid deunces? XX. Proximae erant *vsurae deunces*, quae tres quadrantes & duas duodecimas vnciae singulis mensibus, vndecim vncias per annum reddebant, id est, *vndecim pro centenis.* Nec hae infrequentes etant veteribus. Meminit sane earum Persius *Sat. V. v.* 149. *Quid*

Quid petis? vt numos quos hic quincunce modesto
Nutrieras, auidos pergant sudare DEVNCES?
Quemadmodum ergo vsuras asses vel centesimas maximas & grauissimas vocabant: ita deunces *auidas* vocat Persius.

XXI. Sequuntur *dextantes*, vel *decunces*, quae tres quadrantes & duodecimam partem vnciae in mensem; decem vncias in annum reddunt, id est, nostro loquendi more *decem pro centenis*. Mentio fit vsurarum eiusmodi in marmore apud Salmas. *de modo vsur.* VII. p. 276. XXI Quid decunces vel dextantes?

XXII. *Dodrantes* vsurae tres quadrantes vnciae singulis mensibus, nouem vncias in annum reddebant id est, *nouem pro centenis*. Eiusmodi tamen vsurae nusquam, quod sciam, meminerunt veteres, XXII. Quid dodrantes?

XXIII. Excipiunt has vsurae *besses*, quae singulis mensibus duas tertias partes vnciae, in annum octo vncias reddebant, id est, *octo pro centenis*. Meminit eiusmodi vsurarum Cicero *Epist. ad Att.* IV, 15. & L. *pen. C. de vsur.* XXIII. Vsurae besses?

XXIV. *Septunces* porro dicebantur vsurae, quae singulis mensibus dimidiam & duodecimam partem vnciae, vertente anno septem vncias assis vsurarii, adeoque nouo loquendi more *septem pro centenis* reddebant. Exemplum exstat in marmore Veneto, quod describit, suoque more illustrat. Salmas. *de modo vsur. Cap.* VII. p. 277. sequ. XXIV. Quid septunces?

XXV. Frequentissimae porro vsurae erant *semisses* vel *semissales*, quae semiunciam singulis mensibus, & semissem vel sex vncias in annum praestabant, eaeque *ciuiles* & *modicae* dicuntur XXV. Quid semisses?

Plinio *Hist. Natt.* XIV, 4. Conueniunt sane cum hodiernis, quae *sex pro centenis* reddere dicuntur. Saepius earum meminerunt leges nostrae L. 5. *D. de oper. publ.* L. 10. *D. de pollicit.* L. 17. *D. de vsur.* L. 102, §. 3. *D. de solut.* vt & ex auctoribus Plinius *l. c.* & Columella III, 3. Immo & vetus Inscriptio apud Gruter. p. CCXV, 2. VOLO. AVTEM EX VSVRIS. SEMISSIBVS. HS. X. N. COMPARARI. AVGVSTALIVM. LOCI. N. AD INSTRVMENTVM. TRICLINIORVM. DVVM. QVOD. EIS. ME. VIBO. TRADIDI. CANDELABRA. ET. LVCERNAS. Aliud marmor simile a Scaligero iam prolatum illustrat idem Salmas. *de mod. vsur. cap.* VII. p. 281.

XXVI. Quid quincunces?

XXVI. Vsurae *quincunces* tertiam & duodecimam partem vnciae in mensem, quinque vncias in annum reddebant, id est, *quinque pro centenis*. Eas vsuras *leuioribus* adnumerat Vlpianus L. 7. §. 10. *D. de administrat. tutor.* Persius vero Sat. V, v. 149. *modestas* adpellat, dum ita canit:

- - - Numi, quos hic quincunce modesto
Nutrieras

Mentio quoque earumdem fit. L. 17. *D. de vsur. &* L. 102. §. 3. *D. de solut.* & in marmore apud Salmasium *ibid. p.* 283.

XXVIII. Quid trientes?

XXVII. *Trientes* minimis accenset Iul. Capitolin *vit. Anton. Pii* II. eaeque tertiam partem vnciae in singulos menses, quatuor vncias in annum, id est, vt nos loquimur *quatuor pro centenis* reddebant. Meminit huiusmodi vsurarum Cicero *Epist. ad Attic.* IV, 15. L. 7. §. 10. *D. de administr. tut.* & Lamprid. *vit. Alexand. Seu.* XXI.

XXVIII. *Quadrantes* vſurae quartam partem vnciae ſingulis menſibus; tres vncias in annum reddebant, id eſt, *tres* pro *centenis*. Exemplum earum exſtat L. 21. *D. de ann. leg.* XXVIII. Quid quadrantes?

XXIX. Proximae ſunt ſextantes, quae ſextam partem vnciae ſingulis menſibus, duas vncias vertente anno praeſtabant, id eſt, *duo pro centenis*. Quae denique duodecimam partem vnciae ſingulis menſibus, & integro anno integram vnciam, id eſt, vnum pro centenis reddebant dicebantur vſurae *vnciae* vel *vnciariae*. Tacit. *Ann.* VI, 16. ex quo facile etiam patet, quodnam fuerit foenus ſemiunciarium apud Liu. VII, 27. XXIX. Quid ſextantes, vnciariae ſemiunciariae?

XXX. Sed caue exiſtimes, his vſuris contentam fuiſſe foeneratorum auaritiam. Minime omnium. Praeterquam enim quod modum vſurarum legitimum miris fraudibus euertebant, quas accurate ſuo more deſcribit Ger. Nood. *de Foen. & vſur.* II, 13. p. 291. non dubitabant ii, qui malis incertisque nominibus credebant, vſuras maiores centeſimis ſtipulari. Tum vero & aſſem vſurarium multiplicabant, & partes eius, exigentes aliquanto ſupra legitimam vſurarum ſummam, e. g. binas, ternas, centeſimas, ita tamen, vt numquam ab aſſis ratione diſcederent. Binarum centeſimarum exactarum a foeneratoribus meminit Cicero *Verrin.* III, 71. Triplicis vſurae, id eſt, ternae centeſimae Iuuenal *Sat.* IX. *v.* 7. XXX. Vſurae binarum, ternarum, quinarum centeſimarum.

Non erat hac facie miſerabilior Crepereius
Pollio, qui triplicem vſuram *praeſtare paratus*
Circuit, & fatuos non inuenit.

Quaternas vſuras exegerunt Scaptius & Matinius,

nius, impudentiſſimi foeneratores, vel potius Brutus, qui eorum opera in pecuniis foenori locandis vtebatur, de quibus Cicero *Epiſt. ad Attic.* V, 21. VI, 1. & 2. Immo eo progreſſa erat foeneratorum auaritia, vt ne quinas quidem vſuras exigere dubitarent. Qua de re Horat. *Serm. I, 2. v. 12.*

Fuſidius vappae famam timet ac nebulonis,
Diues agris, diues poſitis in foenore numis.
Quinas hic capiti mercedes exſecat, atque
Quanto perditior quisque eſt, tanto acrius vrget.

Atqui ſanguinolentae plane erant hae vſurae, ſiquidem, qui binas centeſimas ſpoponderant, ſingulis annis viginti quatuor, qui ternas, triginta ſex; qui quaternas, quadraginta octo; qui quinas, ſexaginta pro centenis vſurae loco ſoluebant. Hadriani temporibus inualuerat, vt foeneratores creditis mille aureis, ex ea ſumma eodem momento deducerent centum, & cautione nihilominus in mille aureos concepta, vſuras praeterea centeſimas in ſingulos annos ſtipularentur, eaſque vertente anno in ſortem redigerent. (*m*) Quod genus vſurarum adeo mordax erat, vt intra ſex annos ſors duplicaretur. Doſith. *Sent. D. Hadr. III, 5. p.* 864. Cuiac. *Obſeru. XXI, 9.*

XXXI.

(*m*) Eſt hic *Anatociſmus*, quem olim licitum fuiſſe poſtea vero SC. prohibitum, patet ex Cic. *Epiſt. ad Attic.* V, 21. Poſtea eumdem conſtitutionibus ſuis proſcripſerunt Imperatores. Vid. *L. 27. D. de re iudicat. L. 20. C. ex quib. cauſ. infam. irrog.* Add. Ger. Nood. *de Foen. & Vſuris II, 11. p.* 286.

(*n*)

XXXI. Sufficiant haec de mutuo, foenore & vſuris. *Commodati & depoſiti* contractus, qui & ipſi re ineuntur, ita ſunt comparati, vt in iis Romani a iure gentium & communi omnium hominum conſuetudine haut receſſerint. Vnde vix quidquam hic ex antiquitatibus videtur explicandum. Depoſiti contractus id ſingulare habebat apud Romanos, quod ſi quis doloſe circa depoſitum eſſet verſatus, is ex legibus duodecim tabularum duplo hoc lueret. Quam legem decemuiralem Iac. Gothofred. *ad Leg XII. Tab. Tab. III.* his verbis expreſſit: SI QVID ENDO DEPOSITO DOLO MALO FACTVM ESCIT, DVPLIONE LVITO. Ea vero poena non tantum inficiando creſcebat, vt fieri ſolebat in aliis, quod exiſtimauit tamen vir ſummus Iac. Cuiacius *Paratitl. C. depoſit.* & Pithoeus *ad Coll. Leg. Moſ. & Rom. X. 7. p. m.* 771. ſed omnis omnino dolus depoſitarii ex legibus XII. Tabularum duplo ut videtur vindicabatur, (*n*) & quidem non duplicatis, (vt Marcil. *Interp XII Tab. XV. p.* 70. putat) fructibus, ſed dupli eius rei praeſtatione, quam quis cuſtodiendam tradiderat Schulting. *Iurisp. anteiuſt. p.* 771. Ian. Vinc. Grauina *de LL. XII. Tab. LI. p.* 353. Furi enim ſimilis videbatur depoſitarius doloſus. *L.* 13. *D. depoſ.* Tam dirum etiam hoc crimen videbatur veteribus, vt & de- XXXI. Contractus commodati & depoſiti.

(*n*) Actio enim a Iuſtiniano prodita, quae inficiando creſcit, procul dubio recentioris aeui, & ab Imperatoribus demum inuenta eſt. Schulting. *Iurispr. anteiuſt. p.* 771.

(*a*)

depoſito negando cogitantes a Diis cum vniuerſa familia exſtirpatum iri crederentur, quo pertinet exemplum Glauci Spartani apud Herodot. *Lib. VI.* Praeterea eos dentes amittere putabant, qui depoſitum negaſſent, de qua veterum opinione quaedam notauit Caſaubon, in Lect. *Theocrit.* p. 85. Quare & Plin. *Epiſt. X,* 97. non putabat, ſe luculentius probitatis teſtimonium praebere poſſe Chriſtianis, quam dum *eos ſe inuicem ſacramento obſtringere,* ait, *ne fidem fallant, ne depoſitum adpellati abnegent.* Quare non mirum eſt, Decemuiros tam improbis hominibus dupli poenam ſtatuiſſe. Enimuero poſtea praetor hanc poenam mitigauit, actionemque in ſimplum tantum dedit, praeterquam ſi depoſitum eſſet miſerabile negatum, quo caſu veterem dupli poenam retinuit. L 1. §. 1. *D. depoſ.* Verba edicti haec fuere: QVOD NEQVE TVMVLTVS, NEQVE INCENDII, NEQVE RVINAE, NEQVE NAVFRAGII CAVSA DEPOSITVM SIT, IN SIMPLVM: EX EARVM AVTEM RERVM, QVAE SVPRA COMPREHENSAE SVNT IN IPSVM IN DVPLVM: IN HEREDEM EIVS, QVOD DOLO MALO EIVS FACTVM ESSE DICETVR, QVI MORTVVS SIT, IN SIMPLVM, QVOD IPSIVS, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. Idem tamen praetor etiam infames eſſe iuſſit, QVI DEPOSITI SVO NOMINE NON CONTRARIO IVDICIO, DAMNATVS SIT. L. 1. & L. 6. §. 6, *de his qui not. infam.*

XXXII.

XXXII. Contractus pignoris quid sit, quae inde actiones nascantur, quaenam ac quanta praestanda diligentia, satis a doctoribus explicatur. De alienatione quoque pignoris supra actum *Lib. II. Tit. VIII. n. 3.* Quare nihil est, quod de contractibus, re initis, addamus amplius, praeterquam quod monendum videatur, pignori saepe accessisse contractum *fiduciae*, quoties nimirum debitor creditori pignus mancipabat vel in iure cedebat, ea lege, vt reddita pecunia, illud sibi remanciparet. Quo ipso dominium rei oppignoratae in creditorem translatum esse recte obseruat Isidor. *Orig. V,* 21. saepe huius fiduciae in pignoribus interpositae meminerunt Paullus *in Rec. Sent. I,* 10. *II,* 13. *V,* 22. Tertullianus & alii. Tu vide Cuiacii & aliorum virorum doctorum Scholia ad Paullum, & Salmas. *de Mod. Vsur. Cap. XIV. p. 590. sequ.* XXXII. Contractus pignoris.

TIT. XVI-XX.

DE

VERBORVM OBLIGATIONIBVS SEV STIPVLATIONIBVS.

SEquuntur contractus, qui verbis ineuntur, & quidem non quibusuis, sed solemnibus & accurate conceptis. Horum olim tres erant, STIPVLATIO, DOTIS DICTIO & iusiurandum, quo liberti operas promittebant patrono. Cai. *Inst. II, 9. 3.* Sed de *dotis dictione* egimus supra *Lib. II. Tit. VIII.* Iurisiurandi a libertis praestandi saepe in iure fit mentio, quamuis

uis formula eius, quod meminerim non exſtat. Iam de STIPVLATIONIBVS quaedam ex antiquitatibus repetenda, de reliquis parcius agendum erit.

I. Stipulatio vnde dicta?

I. Commune horum contractuum nomen hodie eſt *ſtipulatio*, quae, vnde dicta ſit, non adeo expeditum eſt. Vulgo id deriuant a veteri *ſtipulum*, quod idem ſit ac firmum. Paull. *Recept. Sent. V*, 7. 1. *princ. Inſt. de verb. oblig.* quemadmodum & in Gloſſis Baſilicis στιπουλον eſt ἰσχυρὸν, *firmum.* Aſt alii a *ſtipe* dictam exiſtimant ſtipulationem, quia circa ſtipem vel rem pecuniariam potiſſimum ſtipulari & reſtipulari conſueuerint veteres. Ita enim Varro *de Lingua Lat. IV*, 16. *p. m.* 30. *Aes quoque ſtipem dicebant. Nam quod aſſes librae pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, ſed in aliqua cella ſtipabant, id eſt, componebant, quo minus loci occuparet: a ſtipando ſtipem dicere coeperunt. Stipare ab* στείβειν *fortaſſe Graeco vocabulo. Id adparet, quot vt alias tum inſtitutum etiam nunc, diis cum theſauris aſſes dant, ſtipem dicunt, &, qui pecuniam alligat, ſtipulari & reſtipulari.* Eodem modo Feſtus in voce *ſtipem p. m.* 139. *Stipem dicebant pecuniam ſignatam, quod ſtiparetur. Ideo ſtipulari dicitur is, qui interrogatus ſpondet ſtipem, id eſt, aes.* Denique ab his omnibus abit Iſidorus. *Orig. IV*, 24. *p. m.* 930. qui ſtipulationem deducit a *ſtipula*, hanc adiiciens rationem: *Veteres enim, quando ſibi aliquid promittebant, ſtipulam tenentes frangebant, quam iterum iungentes, ſponſiones agnoſcebant.* Quae Iſidori obſeruatio ſi vera eſſet, ſimul inſignem ſtipulandi ritum nos doceret. Sed quum nusquam huius ritus fiat mentio, nec etiam

etiam Varroni & Festo facile concedamus, stipulationes olim solis pecuniariis promissionibus accessisse: merito Paulli & Iustiniani deriuationem reliquis anteponimus.

II. Erat vero stipulatio conceptio verborum, quibus is, qui interrogabatur, daturum factùrumue se, quod interrogatus erat, respondebat. *L.* 5. §. 1. *D. de verb. obl.* Vnde & *interrogatio* nonnumquam simpliciter dicitur. Sen. *de Benef. III*, 16. & Graecis ἐπερώτησις, (*a*) vel ὁμολογία ἡ ἀπὸ ἐρωτήσεως, &c Salmas. *de Vsur. VI. p.* 127. Ceterum qui stipulabatur, eum *interrogare* dicebant vel *rogare*. Is, a quo quis stipulabatur, *spondere* vel *promittere dicebatur.* Plaut. *Pseud. I*, 1. *v.* 112. *seq.*

II. Stipulatio quid?

- - PS. Roga me viginti minas,
Vt me effecturum tibi, quod promisi, scias.
ROGA, *CA. obsecro hercle PS. gestio* PROMITTERE.

Vnde &, quid sit *reus stipulandi*, quid *reus promittendi*, facile adparet.

III. Conceptiones illae verborum nihil erant aliud, quam interrogationes, ad quas alter congrue respondebat. Veluti: SPONDES? SPONDEO. PROMITTIS? PROMITTO. DABIS? DABO. FACIES? FACIAM. §. 1. *Inst. de verb. obl.* Sic eodem loco Plautus *v.* 115.

III. Stipulationum formulae.

CA. DABISNE *argenti mihi hodie viginti minas?*
PS. DABO.

Eius-

(*a*) Ex quo simul patet, cur baptismus vocetur συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς θεόν, 1. Petr. III, 21. Interrogationes enim baptismales & responsiones baptizati vel sponsorum stipulationum instar sunt: *Credisne? credo. Abrenuncias: abrenuncio.*

(*b*)

Eiusdem tamen efficaciae erat reſponſio, concepta imperſonaliter, qualis eſt illa apud eundem Plaut: *Pſeud. IV*, 6. v. 14.

SI. Nullum periculum eſt, quod ſciam ſtipularier.
Vt occoepiſti verba. viginti minas
DABIN? *BA.* DABVNTVR.

Conf. Plaut. *Bacchid. IV*, 6. 38. Nonnumquam & is, qui promiſerat, denuo rogabat, &, qui rogauerat, denuo promittebat, idque vocabant *reſtipulari*. Stipulatio vero & reſtipulatio *Sponſio* dicebatur. Nota eſt ſponſio iudicialis: *ſpondesne quingentos, ſi meus ſit? ſpondeo, ſi tuus ſit. Et tu quoque ſpondesne quingentos ni tuus ſit? ſpondeo ni meus ſit.* Vid. Car. Sigon. *de Iudiciis I*, 21. *p.* 466. Quaerunt prudentes noſtri, cur in ſtipulatione interrogatio & reſponſio exigantur? Et hic multi multa & varia diſſerunt. Sed acute obſeruat Guido Pancirol. *Var. Lect.* III, 25. nihil magnae rei, & quae in perpetuum obligare deberet, ſine interrogatione & reſponſione geſtam eſſe apud Romanos. Tales enim interrogationes & reſponſiones factas obſeruamus in ferendis legibus, plebiſcitisque, in rogando ſenatu, in arrogationibus, contrahendis nuptiis, pangendis foederibus, facienda deditione, vt facile adpareat, praecipuum ſemper animi deliberati ſignum Romae viſum eſſe interrogationem ac ſequutam reſponſionem congruam.

IV. Reſpõdendum erat congrue.

IV. Id porro accurate erat obſeruandum, vt reſponderetur congrue. Hinc ſi alter rogaret quinque, alter decem promitteret, vel ſi alter rogaret pure, alter cum conditione promitteret, inutilis erat ſtipulatio §. 5. *Inſt. de inutil. ſtipul.*

stipul. Exemplum est apud Plaut. *Trinum. V*, 2. *v. 34. sequ.* Quum enim interroganti Lysiteli: *sponden' ergo tuam gnatam vxorem mihi?* responderet Charmides: *Spondeo & mille auri Philippum dotis:* inutilis erat stipulatio. Et hinc quum denique inter eos de dote quoque conuenisset, repetebatur stipulatio. *v.* 39.

LY. Isthac lege filiam tuam SPONDEN' *mihi vxorem dari?*

CH. SPONDEO.

V. Satis tamen recta videbatur stipulatio, si alter alteri interroganti respondisset *quidni? L.* 1. §. 2. *D. de verb. oblig.* Nec referebat, Latine quis an Graece stipulatus esset, item eademne vterque lingua vsus esset nec ne. §. 1. *Inst. de verb. obl.* Sufficere enim videbatur, modo per interpretes se inuicem intelligerent. L. 1. *fin. D. de verb. obl.* Quae quum ita sint, ne forte contrahentes in formula errarent, saepe stipulationes ICti componebant, ceu variis Ciceronis testimoniis demonstrat Brisson. *de Formul. Libro VI. p* 490.

V. Sufficiebat tamen responsio qualiscumque, dummodo congrua.

VI. Stipulatio vero fiebat verbis ore prolatis. Hinc interrogante altero, altero tantum adnuente, nulla concepta videbatur stipulatio, *L.* 1. §. 2. *D. h. t.* Neque etiam stipulari poterant surdi & muti, neque promittere § 7. *Inst. de inut. stipulat.* Nec sufficiebant litterae inter absentes. §. 11. *Inst. eod.* Si tamen in instrumento esset scriptum, promisisse aliquem, omnia praesumebantur solemniter acta. §. 16. *Inst. eod.* Paull. *Rec. Sent. V*, 7. 2. Fallitur ergo Cl. Salmasius, *de Vsur. VI.* dum existimat, si quis in chirographo esset fassus se promisisse, id perinde valuisse, ac si inter-

VI. Non vero nutus & responsio litteris scripta.

interrogatione praecedente responsum fuisset, idque perperam colligit ex *L.* 41. §. 2. *D. de vsur.* In chirographo enim illo, hac lege memorato, etiamsi stipulationis nulla fieret mentio, intelligi tamẽ debet eam intercessisse, vt recte obseruat Ger. Nood. *de foen. & vsur. III*, 2. Idem etiam sentiendum de *L. ea quae* 57. *D. de donat. inter. vir. & vx. L.* 134. *D. de V. O.*

VII. Qui potuerint stipulari?

VII. Stipulari poterant omnes, quibus licebat contrahere, quiue intelligebant negotium ac velle poterant. Ast inutilis erat stipulatio furiosorum, §. 8. *Inst. de inut. stipul.* yt & seruorum. §. 6. *eod.* Et hinc iocosa tantum est Pseudoli serui promissio apud Plaut. in *Pseud. I*, 1. v. 112. Stipulari tamen serui poterant ex persona dominorum, vnde quacunque formula essent stipulati, non sibi, sed dominis acquirebant, praeterquam si factum in stipulatione contineretur, *pr.* §. 1. & 2. *Inst. de seru. stipul.* Immo & seruus hereditarius, nondum licet adita hereditate, vtiliter stipulabatur, quia hereditas iacens in plerisque personae defunctae vicem sustinebat. *princ. Inst. eod.*

VIII. Stipulationes pupillorum.

VIII. Ad pupillos quod attinebat, ii aut infantes erant, aut pubertati propiores. Infantes nec rogare nec promittere poterant: sed eorum res administrabant tutores. Sin vero ab ipsis tutoribus vel eorum fideiussoribus aliquid esset stipulandum: eorum vice stipulabantur serui vel proprii vel publici. Exemplum vide supra *Lib. I. Tit. XXIV*, §. 3. Pubertati propiores aut alios obligabant, aut obligabantur aliis. Priore casu recte stipulabantur etiam sine tuto-

ris

ris auctoritate. Posteriore vero rogati promittere non poterant, nisi auctores fierent tutores. §. 9. *Inst. de inut. stipul.*

IX. Qui erant in potestate, liberi vtiliter stipulabantur poterantque & promittere aliis, & alios rogare, §. 6. *Inst. h t.* excepto mutuo, cui resistebat SC. Macedonianum, de quo infra ad *Lib. IV. Tit. VII.* agetur pluribus Inter patrem tamen & filium in potestate constitutum inutilis erat stipulatio, siquidem hi, iure Romano veteri, pro vna persona reputabantur. IX. Stipulationes liberorum, qui in potestate erant.

X. Nemo quoque poterat aliis stipulari, praeterquam iuri suo subiectis. §. 4. *Inst. de inut. stip.* Receptum enim a iureconsultis Romanis erat hoc principium, obligationem ex contractu non nisi contrahentes adficere. *L.* 3. *C. de inut. stipul.* Solebant tamen hoc casu poenam stipulari, vt si alteri non esset satisfactum, haec solueretur. §. 18. *Inst. h. t.* Quin & tum quoque aliis stipulari licebat, si eius, qui rogabat, interesset. Hinc recte tutor a contutore stipulabatur, rem pupillo saluam fore §. 19. *Inst. h. t.* X. Aliis stipulari non licebat.

XI. Poterant & duo pluresue rei fieri & stipulandi & promittendi. Stipulandi quidem, si post vtriusque interrogationem promissor responderit: *vtrique vestrum dare spondeo* Promittendi, si duo quaesiti, singuli responderint separatim: *Spondeo* Exemplum est apud Plaut. *Trinum. V* 2. *v.* 39. vbi Lysiteli Iuueni interroganti: *isthac lege filiam tuam sponden' mihi vxorem dare?* non solum Charmides socer respondet *spondeo*, sed & Callicles amicus addit: *& ego spondeo idem hoc.* Eiusmodi vero obligationum is erat effectus, vt XI. Correi stipulandi & promittendi.

vel ſolidum ſingulis deberetur, vel promittentes ſinguli tenerentur in ſolidum, ita tamen, vt vel alter accipiendo, alter ſoluendo debitum, omnium perimeret obligationem, & omnes liberaret. *pr. & § 1. Inſt. de duob. reis ſtipul.*

XII. Stipulatio pura & in diem & ſub conditione facta.

XII. Poterat vero omnis ſtipulatio & pure, & in diem, & ſub conditione, & ad certum locum fieri. Si pure promiſſum, debitum confeſtim peti poterat: ſin in diem, dies quidem ſtatim cedebat, ſed non prius, quam veniſſet dies promiſſum poterat exigi. Si ſub conditione: exiſtente demum conditione committebatur ſtipulatio. Si locus denique inſertus ſtipulationi: tantum tempus promittenti concedendum erat, quantum ſufficere videbatur ad rem eo loco praeſtandam. §. 2. 4. 5. *Inſt. de V. O.*

XIII. Ad certum tempus ſtipulari nemo poterat, vbi & de ſtipulationibus praepoſteris.

XIII. At ſi ita quis ſtipulatus eſſet: *Decem aureos annuos quoad viuam, dare ſpondes?* pure facta obligatio videbatur, & perpetuabatur: petenti tamen exceptio pacti opponi poterat. Ad tempus enim ex principiis iuris Romani deberi non poterat. §. 3. *Inſt. eod.* Inutiles porro erant ſtipulationes: POST MORTEM MEAM VEL TVAM DARI SPONDES? PRIDIE QVAM MORIAR, VEL MORIARIS DARE SPONDES? (b) Nam quod ad priorem attinet, non ferebant iuris Romani principia, vt obligatio a perſona heredis inciperet: (*L. 11. D. de obl. & action.* Cuiac. *ad L. 217. D. de V. S.*) poſterior vero ideo non poterat non inutilis eſſe,

(b) Iuſtinianus tamen eas valere iuſſit *L. 11. C. de contr. & comm. ſtip.*

(c)

esse, quia tempus mortis semper incertum est. Caii *Inst. II*, 9. 7. & 8. Aeque inutiles erant stipulationes praeposterae, quibus tamen Iustinianus itidem perfectum robur accomodauit. §. 13. *Inst. de inutil. stip.* Denique si quid, aut quod non erat in rerum natura, vel in commercio, aut sub conditione impossibili promittebatur: inutilis & haec videbatur stipulatio. §. 1. 2. 10. *Inst. eod.*

XIV. Inprimis vero respiciebatur ad causam. Neque enim in stipulationibus sola verba valide obligabant, non magis quam in dominio transferendo sola sufficiebat traditio. Quemadmodum enim hic iusto titulo opus erat: ita, vt stipulatio valide obligaret, subesse debebat obligandi causa, & talis causa etiam vocabatur *causa ciuilis. L.* 49. §. 2. *D. de pecul.* Deficiente vero tali causa, agendi obstabat exceptio doli mali *L.* 2. §. 3. *D. de dol. mal.* Schult. *Iurispr. anteiust. p.* 464. Vnde adeo non valebat promissio ex turpi causa, vt & exceptio petenti opponi posset, *L.* 8. *D de condict. ob turp. vel ini. caus.* & si accipientis solius esset turpitudo, soluti daretur condictio. *L.* 1. *fin. L.* 2. §. 1. *L.* 4. §. 2. *D. eod.* Exemplum insigne Otaciliae Laterensis exstat. apud Valer. Max. VIII, 2, 2 Commune itaque stipulatio erat omnium obligationum adstringendarum vinculum. Vnde adhibebatur in emtionibus venditionibus, Varro *de Re rust. II*, 2. 3. 5. Plaut. *Captiv. I*, 2. *L.* 3. §. 1. *D. de act. emt.* pactis. Paull. *Sent. Rec. II*, 21. *L.* 7. §. *quod fere D. de pact.* mutuo, *L.* 6. §. 1. *D de nouat.* cautionibus vel chirographis, *L.* 40. *D. de reb. credit.*

XIV. Stipulatio supponebat iustam causam.

credit. L. 122. §. 1. *D. de V. O.* locationibus conductionibus, *L. 54. pr. D. Locat. L. 58. pr. D. de fideiuss.* societatibus, *L. 71. D. pro soc.* immo in reliquis contractibus omnibus.

XV. Stipulationibus nonnumquam accessit mancipatio.

XV. Porro & id praetermittendum haut videtur, stipulationi nonnumquam veluti adpendicem accessisse mancipationem per aes & libram: quod in acceptilationibus factum constat. Pertinet huc egregius locus Ciceronis *de Legib. II, 21. Hoc vero nihil ad pontificium ius & e medio est iure ciuili, vt per aes & libram heredem testamenti soluant & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset.* Et paullo ante *cap. XX. Quin etiam cauent, vt cui plus legatum sit, quam sine religione capere liceat, is per aes & libram heredem testamenti soluat, propterea, quod eo loco res est, ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset.* Addendi sunt Franc. Connan. *Comment. iur. ciu. VII, 3. 2.* Iac. Raeuard. *ad L. 35. D. de Reg. Iur.* Ger. Nood. *de pactis & Transact. p. 671.* Id vero eo minus mirandum, quo certius est, & aliis contractibus ad transferendum dominium haut comparatis accessisse *mancipationem.* Et tunc rem habere dicebantur *iure nexi*; translato dominio *iure mancipii.* Omnia, quae per aes, & libram alienabantur, erant res mancipi. *Nexus* quoque & *mancipatio* non differebant ratione ritus: sed, quod ad effectum attinet, ius *nexi* & ius *mancipi* differebant quam maxime. Probant id loca Manilii & Scaeuolae apud Varron. *de Lingu. Lat. VI, 5.* quae egregie illustrat. Io. Frid. Gronou. *Epist. CCCII. ad Claud. Salmas. in Syll. Epist. vir. illust. script. Tom. II. p. 549.*

XVI.

XVI. Ceterum ſtipulationes imperator diuidit in *iudiciales, praetorias, conuentionales & communes*. A mero iudicis officio proficiſcebatur cautio de dolo. Nam in rei vindicatione & actione quod metus cauſa iudex exigere tenebatur cautionem de dolo. L. 20. & 45. *D. de rei vind. L. 9. §. 5. & 7. D. de eo quod met. cauſ.* Talis etiam erat cautio de perſequendo ſeruo, qui in fuga erat, reſtituendoue pretio. Nam ſi ſeruus erat legatus, qui ſe interim in fugam proripuerat, officio iudicis continebatur, vt interponeretur cautio, qua heres, ſe ſeruum perſequuturum reſtituturumque legatario promitteret. *L. 69. §. 5. D. de legat. 1. L. 14. §. 11. D. quod. met. cauſ.* Stipulationes porro iudiciales interponebantur etiam in iudicio familiae erciſcundae. *L. 25. §. 10. D. famil. erciſc.* XVI. Stipulationes iudiciales.

XVII. *Praetoriae* a mero praetoris officio proficiſcebantur, ſemperque interponi ſolebant ante litem conteſtatam. Cuiac. *Obſeru. XV*, 10. Tales erant cautiones damni infecti, legatorum ſeruandorum, iudicatum ſolui, ratam rem haberi, cautio fructuaria, &c. de quibus prolixe iureconſulti. Vid. Arn. Vinn. *ad §. 2. Inſt. de diuiſ. ſtip.* Quae ſtipulationes quibus formulis ſolitae ſint concipi, exemplo cautionis *iudicatum ſolui* oſtendemus. In ea actor ita rogabat fideiuſſores: QVOD FVNDVM TVSCVLANVM, QVEM POSSIDET L. TITIVS, ABS EO VINDICATVRVS SVM, CVIVS REI C. AQVILIVS IVDEX DATVS EST, EAM REM RECTE DEFENDI, AVT, SI EA RES SECVNDVM ME HERE- XVII. Praetoriae.

REDEMVE MEVM IVDICATA ERIT; QVOD A. C AQVILIO EOVE, QVI IN EIVS LOCVM SVBSTITVETVR, IVDICATVM ERIT, ID RECTE PRAESENTARI, DOLVMQVE MALVM ABESSE ABFVTVRVMQVE ESSE, ET QVAMDIV RES NON DEFENDATVR, AVT SI QVOD HVIVS REI IVDICATVM ERIT NON PRAESTETVR, DOLVSVE MALVS NON ABERIT, QVANTI EA RES SIT, DARI SPONDES? SPONDEO. Cuiac. *Obſ. X, 29.* Barn. Briſſon. *de Form. Lib V. p. 393.* Porro id ſingulare erat in ſtipulationibus praetoriis, quod in iis non temere metuenda eſſet captio, quia interpretationem non ex mente promittentium, ſed Praetoris recipiebant. *L. 52. D. de verb. oblig. L. 9. D. de ſtipul. praetor.* (c)

XVIII. Conuentionales. Sine ſtipulatione dos dici poterat.

XVIII. *Conuentionales* non iuſſu iudicis vel Praetoris, ſed arbitrio contrahentium concipiebantur, adhibito ſaepe, vt ſupra obſeruauimus, iureconſulto; earumque totidem paene genera erant, quot rerum contrahendarum. §. 3. *Inſt. de diuiſ. ſtipul.* Obligationum enim firmandarum gratia inuentae fuerant ſtipulationes. Paull. *Recept. Sent. V, 7. 1.* Vnde nulla temere de re paciſcebantur veteres, niſi interpoſita

(c) Ad praetorias etiam referuntur *aedilitiae.* Erat autem iis locus in interrogationibus, quae de vitiis morbisque in vendendis ſeruis fieri ſolebant. Venditorem enim emtori repromittere oportebat, ſe ſi quid occulti morbi vel vitii in ſeruo vendito inuentum fuerit, duplum verbi gratia praeſtiturum. Theophil. *Paraphr. §. 2. Inſt. de diuiſ. ſtipul.* De his Aedilitiis ſtipulationibus plura habet Cuiac. *Obſ.* IX, 3.

(d)

ta ſtipulatione. Erant tamen omnino quaedam negotia, de quibus etiam non interpoſita ſtipulatione valide paciſcebantur. Nam ſi ſponſa ſponſo, mulierue marito, aut ſocer genero, aut debitor mulieris eiusdem marito dotem dicere vellet: fieri id poterat, nulla praecedente interrogatione. *(d)* Caius *Inſt. II*, 9, 3. Quamuis enim ea ipſa quoque dotis dictio ſollemnibus fieret verbis: (Cuiac. *ad L*. 7. *D. de pact. & L*. 1. *D. de verb. oblig*. Briſſon. *de Formul. VI.*) nec vllo fundamento id in dubium vocent Cl. Salmaſius *de mod. vſur. XVI. p.* 716. *ſequ.* & Oiſel. *ad* Caii *l. c.* inde tamen non ſequitur, vt ſtipulatione fuerit opus. Formulam dicendi dotem prodidiſſe videtur Terent. *Andr. V*, 4. *v*. 46. de qua iam ſupra egimus *Libro II. Tit. VIII n. 6.*

XIX. Sine ſtipulatione promittebantur operae, dona, munera a libertis.

XIX. Deinde & ſine ſtipulatione contrahebatur, obligatio, ſi libertus patrono aut donum, aut munus, aut operas ſe daturum iuraſſet. Cai. *l. c.* Solebant enim ſerui dominis manumiſſuris promittere certa dona, munera, *(e)* certasque operas loco praemii manumiſſionis futura. Quum vero ſerui domino promittere valide nihil poſſent, quia vinculum poteſtatis vnitatem perſonae inducere videbatur: §. 6. *Inſt.*

(d) Sed ſine ſtipulatione dotem *dicere* poterant tres tantum perſonae, mulier, pater, mulierisque debitor, Reliqui dicebantur dotem vel dare vel promittere, & hi communi iure obligabantur, adeoque vti debebant ſtipulatione. Cai. *Inſt. II*, 9. 3. *L*. 41. *D. de iur. dot.*

(e) Dona & munera libertorum quid fuerint, & quodnam inter ea diſcrimen interceſſerit, docetur. *L*. 18. *L*. 194. *& L*. 214. *D. de V. S.* Adde Oiſel. *ad* Cai. *l. c.*

Inst. de inutil stipul. tenebantur illi post manumissionem denuo se obligare iureiurando, quod si dicere nollent, ne liberi quidem addicebantur. Cic. *Epist. ad Attic. VII*,2. Simul ac vero iurassent liberti, nulla opus erat stipulatione.

XX. Sponsalia contracta per stipulationem.

XX. Inprimis obseruandum, nobilissimum stipulationum conuentionalium genus fuisse *sponsalia*, de quibus quum nihil in Institutionibus dixerit Iustinianus, pauca monebimus. Fuit hoc in more priscis temporibus positum apud Latinos, vt qui vxorem ducturus esset, ab eo qui nuptum daturus erat, eam in matrimonium datum sibi iri stipularetur, alterque sponderet, vnde & *sponsaliorum* nomen natum est. (*f*) Si non data fuisset vxor, sponsus habebat actionem ex stipulatu vel sponsa. Gell. *Noct. Att. IV*, 4. L. 2. & L. 3. *D. de spons.* Iam Romanis quidem non erat actio ex stipulatu ex sponsalibus: & ipsi tamen stipulationibus vtebantur. Huius veteris moris multa exstant vestigia apud Plautum, qui in *Aulul. I*, 4. Megadorum ab Euclione filiam stipulantem inducit his verbis:

ME. Quid? nunc etiam mihi despondes filiam?
EV. Illis legibus
Cum illa dote, quam tibi dixi. M. SPONDEN. ergo? EV. SPONDEO.

Ex *Trinumo* Plauti iam supra exemplum vidimus, n. III. Sed & *in Curculione Act. V*,2. Phaedromus ita a milite stipulatur:

PH.

(*f*) Vnde non opus est, vt cum Verrio Flacco *apud* Festum p. 444. sponsalia deriuemus e lingua Graeca, indeque natum existimemus id vocabulum, quod sponsi σπονδὰς, interpositis rebus diuinis, facerent.

(*a*)

PH. *SPONDESNE, miles, mihi hanc vxorem?*
M. SPONDEO.

In eo tamen a reliquis ſtipulationibus differebant ſponſalia, quod & abſens abſenti per epiſtolam vel internuncium recte deſpondebatur. L 4. & L. 7. *D. de ſponſal.* Ea quoque in ſponſalibus adhibebatur cautio, vt in tabulas plerumque redigerentur conuentiones ſponſalitiae. Vnde Iuuenalis *Sat. XVI.*

Si tibi legitimis pactam iunctamque TABELLIS
Non es amaturus.

Dari etiam ſolebant arrhae, & annulus pronubus, de quibus, aliisque huc pertinentibus ritibus copioſius agit Barn. Briſſon. *de ritu nupt. p.* 204. ſequ. Illud quaeri ſolet, an & ſponſalia de futuro, quae vocant, nota fuerint Romanis? Adfirmat Huberus: probat Gundlingius in *Gundlingianis Part. X. p.* 380. vbi ex Nonio & Arnob. *adu. gent. X. p.* 140. oſtendit. Romanos diſtinxiſſe inter SPERATAS, PACTAS & SPONSAS. Diſcrimen hoc eleganter explicat Gronou. *ad* Gell. *Noct. Att.* IV, 4. *Virgo* SPERATA *dicebatur: quum conuenta erat conditio,* PACTA: *vbi interpoſitae ſtipulationes* SPONSA. *Pactae* ergo ſimiles videbantur deſponſatis de futuro; *ſponſae* de praeſente. Pactas etiam conuentas dici conſueuiſſe, patet ex Feſto: *Conuentae dicebantur, cum primus ſermo de nuptiis & earum conditione habebatur.*

XXI. Denique communes ſtipulationes reſtant, quae tum a Praetore, tum a iudice exigebantur, qualis erat cautio rem pupillo ſaluam fore. §. 4. *Inſt. de diuiſ. ſtipul.* XXI. Stipulationes communes.

XXII.

XXII. Actiones ex hoc contractu natae.

XXII. Ex ſtipulatione naſcebatur *condictio certi*, ſi certa eſſet ſtipulatio: ſin incerta; actio *ex ſtipulatu. Princ. Inſt. de V. O.* Ex ſponſalibus quae in Latio competebat actio *ex ſponſu* dicebatur Gell. *Noct. Att. IV*, 4. Cuiac. *ad Tit. C. de Sponſal.* Ex ſponſu vero agere idem erat quod ex ſtipulatu. L. 19. §. 2. *D. de aedilit. edicto.* At apud Romanos Sponſalia nuda renunciatione & liberrimo repudio ſoluebantur. L. 1. *C. de Sponſal.* L. 2. §. 1. 2. *D. de diuort.* L. 2. *C. de repud.* Ex quo facile patet, in contractuum numero haut fuiſſe ſtipulationem ſponſalitiam. Vid. Fr. Hotom. *de Sponſal. Cap. IV. p.* 357.

TIT. XXI.

DE

FIDEIVSSORIBVS.

STipulatione etiam ſeſe obligabant fideiuſſores, vnde de iis hoc titulo ſeorſum agitur.

I. Varia fideiubentium nomina.

I. Qui ſe obligabant pro aliis, plura apud Romanos ſuſtinebant nomina. In iudiciis promittentes pro aliis dicebantur *vindices*, *vades*, *ſubuades*, *praedes*. Reliqui *fideiuſſorum*, *ſponſorum*, *adpromiſſorum*, *fidei promiſſorum* (*a*) nominibus veniebant.

II.

(*a*) Nomina haec omnia, praeterquam *fideiuſſorum* in toto Digeſtorum opere non exſtare voluit Tribonianus, ceu obſeruat Salmaſ. *de mod. vſur.* XVI. p. 702.

(*b*)

II. *Vindices* in XII. Tabulis erant, qui pro eo, qui in ius priuata auctoritate vocabatur, sese obligabant. Si quis enim alteri in publico adclamasset: AMBVLA IN IVS: aut eundum illi erat, aut ferendum, vt obtorto collo ad tribunal raperetur, nisi datis fideiussoribus se ab hac ignominia vindicasset. Qua de re Festus voce *vindex p. m.* 476. *Vindex ab eo, quod vindicat, quo minus is, qui prensus est, ab aliquo teneatur.* (*b*) In legibus XII. tabularum de his ita fuerat cautum: SI ENSIET, QVI IN IVS VOCATVM VINDICIT, MITTITO, ASSIDVO (*c*) VINDEX ASSIDVVS ESTO: PROLETARIO CVIQVE VOLET, VINDEX ESTO. Gell. *Noct. Att. XVI*, 10. id est: *Si tamen sit aliquis, qui pro in ius vocato vel prenso fideiubeat, dimittitor. Ceterum locupleti vindex locuples esto, pauperi, prolem tantum sufficienti reipublicae, quilibet vindex esto.* Iac. Gothofr. *ad XII. Tab. Tab. I.* II. Quinam vindices?

III. Si ventum in iudicium, satisdare denuo debebat reus, se stato die adfuturum. Car. Sigon. III. Quinam vades, praedes, subuades?

(*b*) Vindex ergo non est *procurator*, vt putat Boeth. *ad* Cic. *Topic. II.* nec *praedicator*, vel *praediator*, vt Boethii locum legit Cuiac. *Obseru. V*, 29. nec confundendus cum *vade*, quod plures fecere, interque hos etiam Vinc. Grauina *de Leg XII. Tab. p.* 377. *sequ.*

(*c*) *Assiduus* veteribus idem est ac locuples, quasi *asses* qui *dare* possit. Cic. *Topic. ad Trebat. II.* Vtitur hac voce eodem significatu Plautus *Amphitr.* I, 1. v. 13.

Noctes diesque assiduo satis superque est,
Quo facto aut dicto adest opus, quietus ne sies.

(*d*)

Sigon. *de Iudic. I*, 20. Eadem cautio exigebatur in publico iudicio etiam ab actore, vt recte obseruat Iac. Gothofr. *ad Leges XII. Tab. Tab. II.* p. 191. Qui ergo se tum obligabant pro reo, si iudicium esset publicum, *vades*: sin ciuile, *praedes* dicebantur. Vnde Auson. *Eydill.* XII.

Quis subit in poenam capitali iudicio? VAS,
Quis quum lis fuerit numaria? quis dabitur?
PRAES.

Fest. voce *vadem p. m.* 471. *Vadem sponsorem significat datum in re capitali.* Sed si antiqui eam obseruarunt inter has voces differentiam: sane eam neglexerunt posteri, qui in quocumque iudicio, siue ciuili, siue capitali *vades* exigebant, Vnde Varroni *de Lingu. Lat. V*, 7. *p.* 42. vas est, *qui pro altero vadimonium promittit.* (d) *Praedes* quoque postea non ii dicti sunt, qui in iudicio ciuili se obligabant pro aliis, sed qui partim pro publicanis, partim in iudiciis publicis de mulcta soluenda populo cauebant. Varro *l. c. p.* 42. Fest. *voce praes. p.* 375. *Manceps dicitur, qui quid a populo emit conducitue, quia manu sublata significat, se auctorem emtionis esse, qui idem* PRAES *dicitur, quia tam debet praestare populo quod promisit quam is, qui pro eo* PRAES *factus est.* Car. Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. II*, 4. *p.* 293. & Brisson. *de verb. sig. voce praedes. p.* 450. Qui denique pro actore se obligabant, *subuades* dicebantur, vt suspicatur Goth. *l. c. p.* 191. nisi cum Salm. *de Mod. Vsur. c. XVI. p.* 701. dicere malis,

(d) Qui prouocabat, *vadari*, qui prouocabatur, *vadimonium promittere* dicebatur. Sigon. *de Iudic.* I, 20. p. 454.

subuades fuisse, qui pro vadibus fideiubebant, quemadmodum *subpraedes*, qui pro praedibus. Quamquam iam Gellii aetate huius vocabuli vsus ac paene significatio perierat. Vid. *Noct. Att.* XVI, 10.

IV. Ad eos quod attinet, qui pro priuatis se extra iudicium obligabant: ii si vltro se offerrent, iuberentque pecuniam credi sua fide suoque periculo, dicebantur *fideiussores.* Si darentur a debitore, cui quis nolebat credere, dicebantur *sponsores.* Salmas. *de mod. vsur.* XVI. p. 693. 707. quamuis id discrimen in Digestis non obseruari, sed Sponsores vbique in illis obliteratos esse ibidem p. 707. obseruet. *Adpromissores* erant, qui quod suo nomine alii promiserant, idem pro altero quoque promittebant. Fest. voce *adpromissor. p. m.* 245. L, 5. §. 2. *D. de V. O.* L. 64. §. 4. *D. solut. matr.* L. 43. *D. de solut.* Iidem dicti etiam videntur *fidepromissores.* Paull. *Rec. Sent.* I, 9. 5.

IV. Quid fideiussores, sponsores, adpromissores, fidepromissores?

V. Diuersa vero illa nomina, vt recte a Cuiacio ad Paull. *Rec. Sent.* I, 20. obseruatum est, potissimum a formulis, quibus stipulationes concipiebantur, sortiti sunt. (e) Qui enim rogatus: FIDEIVBES? respondisset: FIDEIVBEO: dictus est *fideiussor.* At si rogatum: FIDEPROMITTIS? responsumque FIDEPROMITTO, *fidepromissor* vocatus est. Denique si quaesitum: SPONDES? is qui responderet SPONDES? is qui responderat SPONDEO, *sponsor* ad-

V. Formulae fideiubendi.

(e) Eae nonnumquam etiam Graece conceptae. §. 7. *Inst. h. t. L. Graece* 8. *pr. D. eod.*

(f)

adpellatus est. §. 1. *Inst. de verb. obl.* *Adpromissores* etiam procul dubio rogati sunt, an *adpromitterent?* Quo verbo vtitur Cic. *pro S. Rosc. Am.* IX.

VI. Maxime in iudiciis.

VI. Fuere etiam in fideiussionibus iudicialibus certae adhibitae formulae, qualem iam supra Lib. II. *Tit.* XVI-XX. n. 14. vidimus. Vadimonium inprimis accurate concipiebatur, adhibito iureconsulto, ceu ex Cicerone *Epist. ad Q. Fratr.* II, 14. demonstrat Car. Sigon. *de Iudic.* I, 20. p. 454. In hac formula & illa erant sollemnia: *reum adfuturum in diem tertium vel perendinum.* Vid. Brisson. *Form.* Lib. V. p. 367. 2.

VII. Quibus obligationibus accesserit fideiussio?

VII. Fideiussio accedere poterat obligationibus omnibus, quin & praecedere obligationes, L. 6. §. 1. *D. de fideiuss.* ita tamen, vt praecedens fideiussoris obligatio tum demum vires caperet, quum & principalis obligatio, cuius illa accessio erat, constituta esset. *l.* 35. *D. de fideiuss.* In fideiussione dotis caussa id notabile, quod illa post nuptias stante matrimonio a marito data, non obligaret, ante nuptias data, firma validaque haberetur, ceu ex Harmenop. *Promt.* IV, 8. 9. vt & L. 1. *C. Theod. ne fidei. dot. dent.* ostendit. Cuiac. *Parat. ad tit. C. ne fidei. dot. dent.* dissentiente tamen Iac. Gothofredo *Comment. ad Cod. Theod. ibid.* Et sane quid magis a ratione alienum est, quam dotem non credi marito, cui se ipsam vxor credere non dubitauit? L. 2. *C. ne fidei. dot. dent.* L. 8. *C. de pact. conu.*

VIII.

VIII. Singuli fideiussores tenebantur in solidum, liberumque adeo erat creditori, a quo vellet solidum petere, quemadmodum & in eius positum erat arbitrio, debitoremne an fideiussorem eiusue heredes conuenire mallet, *L. 20. D. de cond. indeb. L. 16. §. vlt. D. de fidei. L. 5. C. eod.* Vno tamen soluente, liberabantur ceteri. §. 4. *Inst. h. t.* Caii. *Inst. II, 9, 2.* conf. Iac. Cuiac. *Obseru.* XXIII, 25. VIII. Fideiussorum obligatio.

IX. Ast illum veteris iuris rigorem sustulit Hadrianus, cuius ex epistola inter fideiussores aeque ac mandatores diuidebatur actio, si litis contestandae tempore omnes essent soluendo. *L. 26. D. eod.* Haec epistola deinde inserta est Edicto perpetuo, unde id beneficium ex edicto praetoris deriuat Paull. *Rec. Sent. I, 20.* 1. Ex quo patet, humani quid passum esse Cuiacium, qui *ad tit. Inst. de SC. Tertull.* epistolam illam non Hadriano sed D. Pio tribuit, ante cuius tempora jam compilatum erat Edictum perpetuum. Quomodo vero a D. Pio esse potest, quod iam edicto perpetuo insertum fuerat? Videtur tamen D. Pius illud beneficium diuisionis noua epistola stabiliuisse, cuius quaedam supersunt vestigia. *L. 49. §. 1. D. de fideiuss.* IX. Beneficium diuisionis.

X. Denique & Iustinianus beneficium ordinis indulsit, *Nou. IV, 1.* de quo, nec non beneficio cedendarum actionum plura commentantur doctores, quae hic repetere non vacat. X. Et ordinis.

XI. Fideiubere poterant omnes, qui & stipulari. At non mulieres, quae in omni genere negotiorum atque obligationum tam pro viris, quam pro feminis intercedere prohibebantur. XI. Mulieres fideiubere non poterant.

Paull. *Recept. Sent. II*, 11, 1. Non ergo valebant fideiussiones iudiciales mulierum, nam nefas videbatur, mulierem in forum prodire, & vel suam ibi caussam agere; adeo, vt quum aliquando mulier in foro caussam pro se ipsa egisset, Senatus consuluisse feratur Deos, τίνος ἄρα τῇ πόλει σημεῖον εἴη τὸ γεγενημένον; *ecquid hoc exemplum vrbi portenderet?* Plut. *in Num. p.* 77. Nec magis valebant priuatim interpositae fideiussiones mulierum quia fideiussio quasi ciuile ac virile negotium videbatur, a quo arcendae feminae. *L.* 1. §. 1. *& L.* 2. §. 1. *D. ad SC. Velleian. L.* 2. *pr. D. de reg. iur.* Eaque prohibitio tam seuera erat, vt olim ne renunciari quidem huic beneficio posset. Secura ergo erat mulier pro alio quae intercesserat, nisi vel pro tutoribus filiorum indemnitatem promisisset: Paull. *Rec. Sent. ibid.* §. 2. (*f*) vel decipiendi animo & dolo malo id fecisset. Paull *ibid. L.* 11. *D. ad SC. Velleian.* Immo non fideiussiones tantum, sed omnes omnino mulierum intercessiones ex quocunque contractu irritae erant. Vid. Iac. Gothofr. *Comm. ad L.* 2. *D. d.* R. I. Ger. Nood. *Obseru. I*, 18.

XII. Origo SC. Velleiani. XII. Omnia haec sancita SENATVS CONSVLTO VELLEIANO, cuius legitima verba. *L.* 2, §. 1. *D. eod.* seruata, indicant, conditum

(*f*) Ita quidem Paullus. Sed alia omnia habentur in *L.* 6. *C. ad SC. Vellei. L.* 1 *& vlt. C. si mater indemn. promis.* Qui textus quum partim ab Alexandro Seuero, partim a Diocletiano sint: aut corruptum Paullum esse oportet, aut ius istud constitutionibus mutatum.

(*a*)

ditum illud esse M. Silano & Velleio Tutore Coss. sed fasti id par consulum fere omittunt. M Silanum consulem praeferunt anno V. C. ▯ccLXXI. Quare & tunc illud SC. conditum putat Schilter. *Exerc.* XXVIII, 2. Sed diserte Vlpianus *L. 1. pr. D. ad SC. Vell.* adfirmat, primum quidem temporibus Augusti, mox deinde Claudii, eorum edictis cautum esse, ne feminae pro viris suis intercederent: postea vero factum esse hoc SC. Ex quibus verbis patet, illud vel extremo Claudii imperio, vel postea fuisse conditum. Tunc vero quum anno ▯ccxcviii in fastis occurrant P. Valerius Asiaticus II. & M. Iunius Silanus coss. inter suffectos autem istius anni Velleius Rufus, qui forsan Valerio Asiatico vltro se abdicanti suffectus: Vid. Hub. Golzii *fast. consul. p.* 239. non dubitandum quibusdam videtur, eo ipso anno referente ad Senatum Velleio Rufo hoc SC. prodiisse, dictumque inde esse Velleianum. Schulting. *iurisp. ant. p.* 640. Id & mihi olim visum. Sed iam aliter videtur. Vlpianus Velleium istum non vocat Rufum, sed Tutorem. Silani autem & Velleii Tutoris consulatus memoratur bis in marmore apud Gruter. *Inscr. p.* CCCCLXX. § 1. & 2. vbi par istud consulum ita scribitur:

L. SILANO FLAMINI. MARTIALI. C. VELLAEO TVTORE COS. NON. DECEMBR.

Consules autem quum fuerint anno V. C. ▯CCLXIII. & sub Augusto primum ea de re cautum fuisse dicatur, procul dubio hi ipsi Coss. nomen & originem SCo dederunt. Nec

alii ſunt auctores legis Iuniae Velleiae, cuius mentio fit in *L.* 10. §. 2. *D. de teſt. tut.* *L.* 13. *D. de iniuſt. rupt. irrit. teſt.* Ceterum ex marmore illo diſcimus, Silanum illum non Marci, ſed Lucii praenomen tuliſſe, eaque in re errare Vlpianum.

XIII. Mulieres etiam ante hoc SC. nullum ciuile negotium Romae gerere poterant.

XIII. Ceterum quamuis Auguſti Claudiique edicta, quibus mulieres pro viris intercedere prohibuerunt, illud SC. anteceſſiſſe dicat Vlpianus *L.* 2. *pr. D. eod.* facile tamen patet, eum rem non adeo accurate retuliſſe. Saltim Claudio recentius hoc SC. dici non patiuntur faſti conſulares. Forte ipſe Vlpianus faſtos conſulares non adeo accuratos habuit, & Velleium Rufum confudit cum Velleio Tutore. In tanto enim conſulum ſuffectorum numero, quid facilius eſt, quam errare & decipi? Quin probabile eſt, iam ab ineunte rep. prohibitum fuiſſe feminis, ne pro aliis intercederent, ceu oſtendit celeberrimus Ludewigius, in *Differ. iuris Rom. & Germ. circa SC. Velleian. diff.* 1. Ab initio ſane vrbis Romani feminas perpetuo otio mancipabant, easque nec molere patiebantur, nec cibos coquere, nec vllam partem rei familiaris ſuſcipere. Plutarch. *Quaeſt. Rom. p.* 284. non ob aliam procul dubio cauſſam, quam quod pro Italorum ingenio feminarum ſuarum pudicitiae diffiderent. Eodem pertinebat interdictio vini, tam ſeuere ſancita. Plutarch. *in Num. p.* 77. quodque eas ne de rebus quidem neceſſariis dicere paterentur ſine viris, (Idem *ibid.*) nedum conuiuiis vacare. Val. Max. II, 1, 1. Multo minus iis concedebant, vt prodirent in

fo-

forum, vel vllum ciuile negotium peragerent. Plutarch. *ibid.*

XIV. Quod vero in vsum reuocanda videretur prisca illa feueritas ac disciplina, inde factum arbitror, quod abrogata lege Oppia, (de qua Liu. XXXIV, 5. & Valer. Max. IX, 1, 3.) & mulierum tutela fenfim exolefcente, feminae paullo liberius viuere, & negotiationibus, verfuris, interceffionibus vacare coeperant. Quae licentia & Augufti & Claudii edictis; & hoc SC. coercenda vifa eft. Acceffit poftea Nouella CXXXIV, 8. ex qua *Authentica: fi qua mulier. C. ad SC. Velleian.* fluxit, de qua fufe doctores. XIV. Cur hoc SC. conditum?

TIT. XXII.

DE

LITTERARVM OBLIGATIONIBVS.

NOn vllius temere conuentionis obfcurior nobis natura eft, quam contractus, qui litteris initur, in quo explicando adeo fluctuant eruditi, vt quem potiffimum fequaris, vix adpareat. Sane quum ICti plerique vbi contractuum nominatorum varia genera recenfent, litterarum obligationis non meminerint: *L.* 1. §. 1. *L.* 4. *ff. de V. O. L.* 8. §. 1. *D. de fideiuff. L.* 52. *pr. D. de O. & A. L.* 1. §. 1. *D. de nouat.* non dubitant quidam veteres hoc contractus genus plane ignoraffe, idque vel con-

conſtitutionibus ſequiorum principum, vel ab ipſo Iuſtiniano demum inuentum eſſe. Ita Duarenus, Donellus, Wiſſenbachius aliique viri docti ſtatuunt. Sed antiquam ſatis eſſe litterarum obligationem, & verum contractum, ſatis adparet ex *Fragm. Vet. ICti poſt Collationem LL. Moſ. & Rom. edito* §. VII. vbi mentio fit adquiſitionis *per* SCRIPTVRAM *& ſtipulationem* deinde litterarum obligationem inter contractus referri videmus, in L. 2. §. 1. *D. de Obl.* & *act.* & apud Cai. *Inſt. II, 9.* 1. *pr. &* §. 13. Nos itaque quae ex antiquitatibus ad illuſtrandam hanc materiam facere videbuntur, paucis delibabimus.

I. Obligatio litterarum alia antiqua alia noua.

I. *Olim*, inquit Imperator *princ. Inſt. h. t. ſcriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non ſunt in vſu.* Quum ergo ipſe Imperator largiatur, aliam olim, quam ſuo aeuo, in vſu fuiſſe litterarum obligationem, eamque factam eſſe nominibus doceat: inquirendum, qualia illa fuerint nomina quaeque inde nata ſit obligatio?

II. Antiquam plerique interpretantur de expenſilatione.

II. Nominibus olim factam obligationem litterarum, etiam Cicero *ad Attic. Epiſt.* IV, 18. confirmat vbi de turpi pactione Memmii & Caluini: *Haec pactio*, inquit, *non verbis ſed* NOMINIBVS *& perſcriptionibus multorum, tabulis eſſe facta quum diceretur: prolata a Memmio eſt nominibus inductis.* Sed qualia illa nomina? Plerumque hunc contractum doctores accipiunt de modo aliquo pecuniae vel credendae, vel creditam probandae, quales erant *adnumeratio, expenſi latio, ſtipulatio,* de quibus Cic. *pro Q. Roſcio Com.*

Com IV. quibus *chirographi exhibitionem*, *tabularum obsignationem*, *testium intercessionem* addit Gell. *Noct. Att.* XIV, 2. *Expensi latio*, quae Salmasio maxime huc pertinere videtur, erat Scripta professio datae pecuniae, Ascon. Paedian. *in* Cic. *Verrinam* III. p. 1848. Fieri solebat per nomina, quae creditor vel foenerator in tabulas accepti & expensi inscribebat, idque praesente debitore, qui & ipse in tabulas suas referebat, quantum deberet. Quae tabulae prolatae in iudicio fidem faciebant debiti Cic. *pro Rosc. Com.* V. De hac expensi latione, nec non nominibus per scripturam mensae argentariae, plura habet Barn. Brisson. *de Form. Lib. VI. p*, 3?6. Salmas. *de vsur cap. VI. & XVII. & de Modo vsurar. cap. XI. p.* 473. *sequ.* in hoc ergo contractum litterarium constitisse putant, quod nominibus ita tabulis inscriptis obligati fuerint debitores non minus ac si stipulatio vel aliud vinculum intercessisset. Vid. Sigon. *de Iudic.* I, 5. *p.* 408.

III. Enimuero hos rem acu haut tetigisse, vel Caii fragmenta ostendunt, in quibus *litteris fieri* dicitur *obligatio, aut a re in personam, aut a persona in personam. A re in personam, velut si id, quod ex emtione aut conductione aut societate debes, alii reddas. A persona in personam, veluti si id quod mihi alter debet, alteri personae delegem, vt reddere debeat.* Cai. *Inst.* II, 9. 12. Quae tametsi ab Aniano corrupta sint, ita tamen videntur comparata, vt ad nomina illa foeneratorum nihil faciant. Argentariorum tabulis inscribebantur nomina debitorum, qui mutuam acceperant pecuniam: hic etiam ex emtione aut conductione aut so- III. Quod tamen refellitur.

cietate nasci dicitur litterarum obligatio. Ibi solus debitor, cuius nomen fuerat inscriptum, obligabatur: hic etiam quaedam delegatio, aut certe nouatio fiebat. Quod & docet *L. pen. C. Theod. de denunc. vel. edit. rescript.* *Si quis debiti, quod vel ex foenore vel mutuo datae pecuniae sumsit exordium vel ex alio quolibet titulo, in literarum obligationem facta cautione translatum est, &c.* Ergo etiamnum obscurum est, quaenam fuerit litterarum obligatio.

IV. Antiquae illius litterarum obligationis natura explicatur ex Theophilo.

IV. Sequendus ergo hac in re videtur Theophilus, *Paraphr. Inst. III*, 21. qui vnus forsan est, qui nobis huius contractus indolem naturamque luculentissime explicauit. Quamuis enim in quibusdam non semper rem acu tangere soleat Theophilus, si quando lucem mutuare iuri antiquo conatur: in hoc tamen titulo eum tanto tutius sequemur, quanto certius ex illo Caii loco colligimus, illum, quaecunque de litterarum obligatione adfert, ex Caii institutionum libris sinceris ac genuinis, vel certe ex alterius veteris iureconsulti scriptis hausisse (a) Iac. Oisel. *ad* Caii *Inst. l. c. p. m.* 161. Schulting. *Iurispr. vet. Anteiust. p.* 163. Is ergo Theophilus luculentam hanc dedit verborum Iustiniani παράφρασιν λίτερις ἐςὶ τὸ παλαιὸν χρέος ἐις καινὸν δάνειον μετασχηματιζόμενον ῥήμασι, καὶ γράμμασι τυπι-

(a) Non ergo est, quod Theophili fidem in dubium hic vocent Barn. Brisson. *de Form. Lib. VI. p.* 537. & Salmas. *de Vsur. VI.* Non enim ipsi Theophilo fidem habemus, sed Caio, aut alii Iureconsulto veteri, quem ille manifesto exscripsit.

(b)

πικοῖς. *Litterarum obligatio est veteris nominis in nouum creditum, per sollemnia verba & sollemnes litteras transformatio.* Introducta ergo litterarum obligatio nouationis caussa, eaque contracta partim verbis sollemnibus, partim litteris. De quibus denuo Theophilus in editione Fabroti: *Nam si quum quis mihi centum aureos deberet ex emptione aut locatione, aut mutuo, aut stipulatione, (multis enim modis nobis aliquid deberi potest,) voluissem hunc mihi obligatum esse litterarum obligatione: necesse erat, verba haec dicere & scribere ad eum, quem litterarum obligatione obligatum habere volebam. Sunt autem haec verba, quae dicebantur & scribebantur:* CENTVM AVREOS QVOS MIHI EX CAVSSA LOCATIONIS DEBES, EXPENSOS TIBI TVLI ? (*b*) *Deinde ad-*

(*b*) Formulam hanc vt & sequentem : EXPENSOS MIHI TVLISTI Latine exhibet editio Fabroti, ad Codices MSS. exacta, eaque procul dubio genuina illa & antiqua formula est inducendi litterarum obligationem. Ast Dionysii Gothofredi editio loco Latinae Graecam formulam habet : τοὺς ἕκατον χρυσίους, οὓς ἐμοὶ ἐξ αἰτίας μισθώσεως χρεωθεὶς σὺ ἐκ συνθήκης καὶ ὁμολογίας δώσεις τῶν οἰκείων γραμμάτων; *Centum aureos, quos mihi ex caussa locationis debes, tu mihi ex conuentione & pactione dabis propriarum litterarum?* ad quae debitor respondebat: ἐκ τῆς συνθήκης ὀφείλω τῶν οἰκείων γραμμάτων *Ex conuentione illas debeo mearum litterarum.* Sed facile patet, Latina illa, quae ha-

bet

adſcribebatur ab eo, qui iam ex locatione obligatus erat EXPENSOS MIHI TVLISTI, *& tunc prior obligatio exſtinguebatur, nouaque ex litteris naſcebatur obligatio, quae ex eo nomen habet, quod litteris conſiſtat.* Haec eſt ſollemnitas, quam in litterarum obligatione veteri obſeruatam eſſe tradit Theophilus, quamuis eius exemplum tantum ad prius litterarum obligationis genus pertineat, quod Caius *a re in perſonam fieri* ait.

V. Locus Theophili illuſtratus.

V. Ex hoc ergo quantiuis pretii loco diſcimus, I) litterarum obligationem factam eſſe *nominibus.* Quicumque enim debebat, eius nomen non modo referebatur in tabulas excepti & expenſi, ceu docet Cicero pro *Q. Roſc. Comoed. V. Expenſum tuliſſe non dicit, cum tabulas non recitat.* Sed & in chirographa, adhibitis teſtibus & parariis. Senec. *de Benef.* Lib. *II.* & *Lib. III. cap.* 15.

Et inde Horatius *Epiſt, II,* 1. *v.* 105.

Scriptos nominibus certis expendere numos.

Inde, qui mutuam pecuniam ſumebant SCRIBERE dicebantur. Loca Plauti *Aſin. II,* 4. *v.* 34. *Curcul, III, v.* 40. *Trucul I,* 1. *v.* 53. Cic *ad Attic. IX,* 2. & alia iam adduxit V. C. Rich. Bentleius *ad Horat p.* 628. ſequ. Porphyrion *ad Horat. Serm.* II, 3. eleganter id explicat hunc in modum: *Iuris verba ſcribere eſt mutuum ſumere;* inde denique eſt; quod RESCRIBERE eodem

bet editio Fabroti, omiſſa eſſe a librariis, Latina illa vel non curantibus, vel non ſatis intelligentibus, eorumque loco repoſita illa Graeca. Vid. Schulting. *l. c.* p. 163.

(c)

dem teſte Porphyrione, eſt reſtituere, quod & Seru. *ad Aen.* VII. v. 422. obſeruat. & Donatus ad Terent. *Phorm. V*, 7 v. 29. Diſcimus, II.) nomina illa non ſolum inſcripta eſſe in cauſſa pecuniae numeratae, ſed &, ſi quis ex cauſſa emtionis, locationis, ſocietatis &c. deberet. Sane enim nominis ex cauſſa emtionis venditionis facti meminit Cicero *de offic.* III, 14. Conſtat porro ex hoc loco Theophili, III.) litterarum obligationem nouationem debiti induxiſſe. Immo & delegationem nonnumquam induxit, ut ex Caio diſcimus. *Si nouationem* : litteris obligatio *a re in perſonam*; ſin *delegationem* : *a perſona in perſonam* fieri dicebatur. Ita enim diſtinctionem Caii interpretandam eſſe res ipſa docet. Et hinc interpretanda loquutio vetus : *ab aliquo ſcribere.* Horat. *Serm.* II, 3. *v.* 69.

Scribe decem a Nerio. - - -

vbi legendus laudatiſſimus vir Rich. Bentl. *p.* 629. Denique IV.) ex hoc Theophili loco diſcimus, quod litterarū obligatione praecedere debuerit ſollemnis ſtipulatio, eaque deinde redigenda fuerit in ſcripturam. Et haec eſt illa *ſcripturae proprietas*, cuius meminit L. 2. *D. de obl. & action.*

VI. Effectus litterarum obligationis.

VI. Effectus vero is videtur fuiſſe, vt aliquis teneretur litteris, quaſi ex cauſſa pecuniae expenſae, quando tamen nihil ſaepe erat numeratum, nec exceptioni etiam non numeratae pecuniae locus relinqueretur. Schulting. *ad* Caii *Inſt.* II, 9. 12. p. 163.

VII. Scriptura alias nullam producit obligationem.

VII. Haec de antiquiſſima litterarum obligatione. Ceterum alias ſcriptura nullam producebat validam obligationem, L. 25. §. *fin.* *D. de*

D. de probat. ſed requirebantur verba ſtipulationi propria, quae ſi in ſcripturam redacta fuiſſent, praeſumptio eſſe videbatur, praeceſſiſſe ſollemnem ſtipulationem: & tum non ex his ſcriptis, ſed ex ſtipulatione, vel ob chirographum ex ſtipulatu agebatur, cuius actionis mentio fit. *L. 17. pr. D. de doli mali & met. except.* Conf. Schulting. *ad* Cai. *l. c. p.* 164.

VIII. Noua litterarum obligatio.

VIII. Inualuit tamen poſtea, ex quo antiqua illa litterarum obligatio obſoleverat, noua obligationis ſpecies, quae & ipſa litterarum obligatio dici poſſe videbatur. Senſim enim ſub Imperatoribus fuerat receptum, contra iuris antiqui regulas, vt ex chirographis quoque peti poſſet credita pecunia, (*c*) & ex ea naſceretur condictio, id eſt, quamuis non praeceſſiſſet ſtipulatio. *pr. Inſt. h. t.* Sed tum quidem reus vel querelam non numeratae pecuniae inſtituere, vel opponere poterat exceptionem non numeratae pecuniae, niſi multum temporis effluxiſſet. Et quum alias quilibet reus ſuam exceptionem probare debeat, L. 1. *D. de except.* hic quidem onus probandi deuoluebatur in actorem L. 14. §. 2. & L. 3. C *de non num. pec.* Multum vero illud tempus in hac exceptione antea ex principalibus conſtitutionibus vsque ad quinquennium procedebat: a Iuſtiniano vero ita contractum eſt vt vltra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur. *d. L.* 14. *C. eod.*

TIT.

(*c*) Immo & nouae potuere induci obligationes interueniente chirographo, ceu patet ex *L. 6. C. Theod. de denunc. vel edition. reſcript.* vbi legendus Iac. Gothofredi commentarius.

(*a*)

TIT. XXIII-XXVII.

DE

CONTRACTIBVS CONSENSVALIBVS, EMTIONE VENDITIONE, LOCATIONE CONDVCTIONE, SOCIETATE, MANDATO.

De contractibus, qui *re*, *verbis*, *litteris* ineuntur, ſatis multa hactenus diximus : de iis, qui *ſolo conſenſu* citra verborum ſcripturaeque proprietatem, perficiuntur, eo pauciora ex antiquitatibus erunt monenda, quo minus in his contractibus iuris gentium Romani a ſimplicitate iuris gentium receſſerunt.

I. Contractus omnes conſenſuales, vt ex realibus depoſiti, commodati, pignoris, ex innominatis *do vt des*, ex quaſi contractibus negotiorum geſtio & tutela erant contractus bonae fidei, reliqui feré ſtricti iuris. Inter quos quaenam fuerit differentia, infra *Lib. IV. Tit. VI.* occaſione actionum b. f. & ſtricti iuris commodius explicabimus. I. Contractus conſenſuales erant bonae fidei.

II. Quibus ritibus alienari conſueuerint res mancipi, & nec mancipi iure Quiritium, ſupra *Libro II. Tit. I.* oſtendimus. Quamuis ergo emtioni venditioni aliquando accederet mancipatio, aliquando in iure ceſſio, aliquando traditio, tanquam modi adquirendi : ipſa tamen emtio venditio, tamquam titulus, perfecta videbatur, ſimul ac de pretio inter emtorem II. Emtio venditio quomodo contracta.

torem & venditorem conuenerat, quamuis pretium nondum esset numeratum, immo ne arrhae quidem datae, quippe quae non ad inducendam obligationem, sed ad evidentiorem probationem dabantur. *Princ. Inst. h. t.* Cai. *Inst.* II, 9. 14. L. 35. *D. de contr. emt.* Dubitari enim non poterat, quin de pretio conuenisset, adeoque deberetur reliquum, si arrha data esset. Varro *de Lingu.* Lat. IV, 36. *p. m.* 18. *Arrhabo sic dicta, vt reliquum reddatur. Hoc verbum a Graeco ἀῤῥαβὼν, reliquum, ex eo quod debitum reliquit.*

III. Actiones contra venditorem mentientem.

III. Antequam contractus completus haberetur: Ante omnia de rei vendendae natura & indole dispiciebatur. Iusserat enim aedilis titulos singulorum seruorum scribi, Gell. *Noct. Att.* IV, 2. quales complures collegit Barn. Brisson. *de Form* VI p. 492. sequ. Simile quid & in reliquarum rerum venditionibus obseruabatur, vti idem laudatissimus auctor p. 496. sequ. demonstrat. Praeterea ne in venditionibus mancipiorum deciperentur emtores, iubebantur illa interea, dum praeconium fiebat, in orbem currere, saltare, sese denudare, vt sanitatem suam probarent spectantibus. De quo ritu eleganter disserit Gronouius Pater *Diatrib. ad Stat. Cap* XVI p. 85. Id vbi fiebat, mancipia dicebantur *produci.* Terent. *Eun.* I, 2. v. 54 *Heaut.* I, 1. v. 92. Si in re indicanda mentitus esset venditor, duplum eius, quod intererat, tenebatur praestare. Hinc *actio de emto ex modo*, quae locum habebat in duplum, si quis in distrahendo fundo de modo, id est, spatio mentiebatur. Paull. *Recept. Sent.* II, 17. 4. Idem fiebat, si vitia quae-

quaedam rei venditae falſo dicerentur abeſſe. Cicero *de offic.* III, 16. ſi vero quis ſeruum pluris venditurus de eius artificio vel peculio fuiſſet mentitus, tenebatur, actione aeſtimatoria ex emto L. 13. §. 4. *D. de act. emti* adeoque emtori, quanti minoris valuiſſet, praeſtare compellebatur, niſi paratus eſſet ille ad redhibitionem. Paull. *Sent* II, 17. 6. Cic. *pro Planc.* XXV.

IV. Periculum rei venditae ad emtorem pertinebat.

IV. Quum vero ſolo conſenſu perficeretur emtio venditio: ſtatim periculum rei, etiamſi nondum traditae, ad emtorem pertinebat, adeo, vt ſi res interim perierit, pretium tamen eſſet numerandum, tametſi nihil conſequeretur emtor. Si tamen ſeruus bona fide comparatus fuga ſe proripuerat ex veteri vitio, ſcilicet, vt iam antea apud venditorem fugiſſet: non tantum pretium dominus, ſed & ea, quae per fugam abſtulerat, (a) reddere cogebatur. Paull. *Rec. Sent.* II, 17. 11. Conf. Cuiac. *Obſeru* XVIII, 10. Schulting. *ad* Paull. *l. c. p.* 295.

V. Vt & fructus.

V. Quemadmodum vero periculum ad emtorem pertinebat, etiamſi nondum eſſet dominus: ita & ex die emtionis, ſi pretium eſſet numeratum, & fructus & operae ſeruorum, & foetus

(a) Solebant enim ſerui, priusquam ſe in pedes coniicerent, aliquid conuaſare. Terent. *Phorm.* I, 4. v. 12.

- - - *Nam absque eo eſſet,*
Recte ego mihi vidiſſem, & ſenis eſſem vltus iracundiam.
Aliquid conuaſaſſem, atque hinc me coniicerem protinus in pedes.

Conf. Cuiac. *Paratitl. C. de furt. & ſeru. corrupt.*

(b)

foetus pecorum, & ancillarum partus, reliquaque emolumenta omnia emtoris erant. Paull. *II*, 17. 7. *L.* 41. §. 5. *D. de fideic. libert.* Conf. Cuiac. *Obseru. XXI*, 15.

VI. Quid traditio? VI. Sequuta traditione, etiam dominium transferebatur, si venditor esset dominus, & tunc statim soluendum erat pretium, aut certe ex eo tempore vsurae debebantur, nisi de eo fides fuisset habita. Paull. *Recept. Sent. II*, 17. 9. *L.* 6. §. 1. *D. de vsur.* Interea tamen salua erat emtori redhibitio ob latens vitium modo intra sex, modo intra duos menses vtiles. Paull. *Recept. Sent II*, 17. 5. *L.* 9. §. *vlt. l.* 55. *D. de aedil. edict.*

VII. Quid euictio? VII. Ad euictionem quod attinet, dominus accepto pretio auctoritatis actioni manebat obnoxius; Paull. *Rec. Sent. II*, 17. 1. Sin partem tantum accepisset pretii, eatenus duntaxat auctoritatis nomine tenebatur. *L.* 13. §. 9. *de act. emti.* Auctoritas vero idem est ac actio de euictione. Vid. *L. vlt. D. de euict.* Barn. Brisson. *de Verb. Sign. voce Auctoritas p. m.* 64. Salmas. *de vsur.* VIII. Sed ea euictio non semper promittebatur: (Aliquando enim pro voluntate contrahentium stipulationes in simplum, duplum, triplum, quadruplum concipiebantur: *L.* 56. *pr. D. de euict.* aliquando, si res pretiosiores venierant, ex iuris necessitate promittendum erat duplum. *L.* 37. §. 1. *D. eod. L.* 31. §. 20. *ff. de Aedil. edict.*) at quoties accedebat mancipatio, illa erat ordinaria. Quod discimus ex Plaut. *Pers.* IV, 3. v. 55.

Ac suo periculo is emat qui eam mercabitur.
Mancipio neque promittet, neque quisquam dabit.

Ac

Ac poſtea *v. 6.*

- - - Nihil mihi opus eſt
Litibus, neque tricis. Quamobrem ego argentum numerem foras?
Niſi mancipio accipio, quid eo mihi opus mercimonio?

Conf. Plaut. *Curcul. IV, 2. v. 8. & ſequ.* Vnde & Paull. *Rec. Sent. II, 17. 3. Res emta, mancipatione & traditione perfecta, ſi euincatur: auctoritatis venditor duplo tenus obligatur.* Quo tamen de loco quum mirae ſint Cuiacii, Salmaſii, aliorumque doctorum virorum altercationes, videndus omnino Schulting. *l. c. p. 291. ſequ.* Nihil iam addo de pactis emtioni venditioni adiici ſolitis, niſi quod aliquando addita poena prohiberetur ius retrahendi rem venditam. Sic apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ. XII, 68.* LOCVM EMTVM QVISQVE REVOCARE VOLET, REIP. FISCO INFERRE DEBET HS. VICIES.

VIII. Locationes conductiones quid ſint, ſatis a Doctoribus explicatur. Intercedebat in hoc contractu merces pro vſu rei vel opera, eaque in locatione praediorum ruſticorum *penſio*: in locatione habitationis ἐνοίκιον vel ἐγγυοιμιον, in reliquis locationibus *reditus* vel *redactus* dicebatur. Cuiac. *Obſ. IV, 26.* Satis vero conſtat, locationes apud Romanos vel *publicas* fuiſſe, vel *priuatas.* Publicas res qui conducebant, *publicani* dicebantur, iique plerumque erant equites Romani. Cic. *pro Planc* XI. Vnde eos *honeſtiſſimos viros. & firmamentum ceterorum ordinum* vocat idem *pro lege Manil. II. & VII.* Quin quanto in honore fuerint apud Romanos, maxime poſt Ciceronis aetatem, vel inde patet, quod Veſpa- VIII. Locationes publicae. Quinam publicani?

ſiani parenti publicano poſita eſt ſtatua, cum titulo: ΚΑΛΩΣ ΤΕΛΩΝΗΣΑΝΤΙ. Suet. *Veſpaſ. I.* At ab exteris hi publicani tanto maiori habebantur deſpicatui, maxime a Iudaeis, qui eos, tamquam peſtem reipublicae, & generis humani propudium, abominabantur. Matth. XVIII, 17. Marc. II, 15. vbi conf. Ligthf. *Hor. Hebr. & Talmud.* Luc. V, 28. Immo & ipſis Romanis poſtremo adeo exoſi eſſe coeperunt, vt ob iſtos quaeſtus a ſenatu alienarentur equites, Car. Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. II*, 4. *p.* 302. *ſequ.* Vnde & in iure noſtro *magnae audaciae magnaeque temeritatis eſſe dicuntur publicanorum factiones. L. 12. pr. D. de public. & vectigal.*

IX. Publicani conduxerunt vectigalia? IX. Locabantur vero publicanis partim *vectigalia*, partim *vltro tributa*. Vectigalia (*b*) cenſores locabant in luſtrum, id eſt, quinquennium. *L. 3. §. 6. D. de iure fiſci, l. 7. C. de locat.* in Italia aeque ac prouinciis immo & agri & praedia

(*b*) Vectigalia quae fuerint, eleganter ex antiquitatibus Romanis docuit Petr. Burmannus *de vectigal. pop. Rom.* I. II. III. Agri publici, hoſtibus erepti, omnes erant vectigales, iique pro varia deditionis formula triplices habebantur. Vel enim toti publici Romani populi erant, eorumque reditus improprie vectigalia dicebantur: vel militibus inopique plebi diuidebantur per leges agrarias, vel gentibus in deditionem acceptis colendi relinquebantur, vtrobique impoſito annuo ex fructibus paſcuisque vectigali. Porro & agri vectigales dicti ſunt ii, quos permiſerant municipiis, vt ex eorum reditibus municipiorum ſuſtinerentur onera, ſacra peragerentur, aedes publicae ſartae tectaeque ſeruarentur. Burmann. *l. c. p.* 128. 148. Et de his proprie loquitur titulus Digeſtorum *ſi ager vectigalis petatur.*

(*c*)

dia ciuitatum in idem tempus locabantur. *L* 4. §. 1. *D de admin. rer. ad ciuit pert.* Quum autem illa vectigalia, siue ad fiscum, siue ad ciuitates & municipia pertinerent, ex agris, pascuis & portubus publicis, salinis, picariis, cotoriis, hereditatibus, manumissionibus redirent, dicta sunt *decumae, scriptura, portoria, vectigalia salinarum, picariarum, cotoriarum, vicesimarum* &c. *l.* 17. §. 1. *D. de verb. sign.* Publicani, qui *decumas* redemerant, *decumani*, qui *scripturas*, *pecuarii*; qui *portoria*; *portitores* dicti sunt. Ascon. *in Diuinat. p m.* 1763. *Mancipes sunt publicanorum principes, Romani homines, qui quaestus sui causa, decumas redimunt, decumani adpellantur. si portum aut pascua publica, portitores, aut pecuarii, quorum ratio scriptura dicitur.* Sigon. *l. c. p.* 296. *sequ.*

X. *Vltro tributa* dicta sunt sumtus operum publicorum, quorum locatio quinto quoque anno facta est a censoribus. Plutarchus ea vocat ἐργολαβίας, quasi *operum redemturas*. Exempla varia ex Liuio colligit Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. II*, 4. *p.* 229. Perfectum vero opus etiam probandum erat, de qua probatione plura Cuiac *Obs XXIII*, 33. X. Et vltro tributa.

XI. Porro publicani alii erant *mancipes*, alii *praedes*, alii *socii* Polyb. *Hist. VI. Mancipem* definit Festus *p. m.* 111. *quisquis a populo aliquid emit, conducitue, quia sublata manu significat, se auctorem emtionis* vel conductionis *esse* Et Asconius Paed. *l. c. p. m.* 1763. *Mancipes principes publicanorum* esse ait, *qui quaestus sui causa exigenda a sociis suo periculo exigant, & reipublicae repraesentent* Praedes vero, teste eodem Festo, dicebantur, *qui populo se obligabant, interrogatique a magistratu, si prae-* XI. Publicani quotuplices?

 des

des sint? respondebant : praedes. *Socii* denique erant, qui in partem quaestus & iacturae a mancipibus & praedibus vocabantur. Sigon. *l. c. p.* 239. Omnes vero hi publica vectigalia vel vltro tributa ad hastam *publicam conducebant.* (*c*)

XII. Locationes privatae.

XII. Haec de locationibus & conductionibus publicis. Priuati vel praedia sua & res, vel operas locabant: isque contractus denuo perfectus erat, simul ac de certa mercede inter contrahentes conuenerat. De locatoris & conductoris differentia Cuiac. *Obs. II*, 28. de reliquis huius contractus iuribus Doctores consulendi sunt. Id modo iuuat addere, plerumque priuatos in conducendis locandisque rebus suis imitatos esse conductiones publicas, adeoque conduxisse & locasse in quinquennium. *L.* 4. §. 1. *D. si cert. petat. L.* 25. §. *vlt. D. solut. matrim. L.* 16. *D. de liberat. leg. L.* 89. *D. de V. O.* Plin. *Epist. VIII*, 36. *L.* 13. §. *vlt. L.* 24. §. 2. *&* 4. *D. locati.* Praeterea, nec id videtur omittendum, non solum domos sed & fundos plerumque locatos esse Kalendis Iuliis. Exempla sunt in *L.* 41. *pr. D. de contrah. emt. L.* 60 *pr. D. locat. L.* 9. *pr. D. qui pot. in pign.* Add. *Sueton. Tiber. XXXV.* Martial. *Epigr. XII*, 33. Ipsae tamen locationes vtplurimum a Kalendis Martiis incipiebant, eodemque tempore & pensiones soluebantur, *l.* 58. *pr. D. de vsufr.* quamuis id non credat Thom. Reines. *ad Inscript. Class. VII. p.* 507. Plura hanc in rem

(*c*) Nep. *in Attico VI. Ad hastam publicam nunquam accessit. Nullius rei neque praes, neque manceps factus est.* Columell. *Lib.* 1 *praef.* *In hac & Saturnia terra nunc ad hastam locamus.*

Ovid. de Ponto. IV, 5.

Aut populi reditus positam componet ad hastam Idem

rem praeter laudatiſſimum Reineſium differunt Ant. Auguſtin. *Emend. IV*, 14. Cuiac. *ad African. XII*, 8. Guid. Pancirol. *Var. Lect. I, vlt.*

XIII. Diximus ſupra *n.* IX. *not. b.* eos quoque agros dictos eſſe vectigales, qui permiſſi fuerint municipiis, vt ex eorum reditu onera municipiorum ſuſtinerentur, aedesque publicae ſartae tectaeque conſeruarentur. Burm. *de vectigal. pop. Rom. p.* 128, *&* 148. Horum alii in perpetuum locabantur, quorum penſio ipſis inhaerebat, & vectigal vocabatur: alii ad certum tempus. Priores proprie agri vectigales dicebantur, & de iis agit titulus Digeſtorum: *ſi ager vectigalis petatur.* Deinde vero Graecis nominibus venire coeperunt tam agri illi, quã redeuntia inde vectigalia, *emphyteuſeos* puta & canonis, quod ſub Conſtantino M. primum factum ſuſpicatur Schilter. *Exerc.* XVI, 66. ſequ. Eadem vero locationis ſpecies ſenſim extenſa ad praedia templorum, patrimonialia principis, vrbana, quin & priuatorum. Vnde Zeno Imperator, emphyteuſi ab emtione aliisque contractibus ſeiuncta, nouo contractui emphyteuſeos dedit originem. *L.* 1. *C. de iure emphyt.* XIII. Origo emphyteuſeos.

XIV. De ſocietate idem, quod de locatione conductione, tenendum, eam vel *publicam* eſſe vel *priuatorum.* Publicis accenſendae ſunt ſocietates publicanorum vel conducentium vectigalia. Diuiſi enim in multas ſocietates conducebant: & deinde ex ordine ſuo creabant *magiſtrum ſocietatis*, qui Romae ſocietati ita praeerat, vt & ſocios quaſi ſenatum cogendi, & XIV. Societates publicae.

 ad

Idem *ibid.* 139.

Nunc longi reditus haſtae ſupponere luſtri,
Credet, & exacta cuncta locare fide.

ad eos de societatis negotiis referendi potestatem haberet, curamque omnem gereret tabularum & rationum, quae vndique ab iis, qui societati operas dabant, Romam mittebantur. Cic. *Epist. ad Famil. XIII, 9. l.* 14. *D. de pact.* Sociis enim huiusmodi permissum erat corpus vel collegium habere. *l.* 1. *D. quod cuiusc. vniu. nom.* Iidem magistri societatum in prouinciis habebant *pro magistro,* quasi muneris sui vicarium, societatisque praefectum. Cic. *ad Attic. X,* 10. Quae omnia optimorum auctorum testimoniis luculenter demonstrant Car. Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. II,* 4. Burm. *de Vectigal. Pop. Rom. IX. p.* 163.

XV. Societates priuatae cum vniuersales.

XV. Priuati societates inire poterant tum omnium bonorum, (κοινοπραξία,) vel, vt Vlpianus *L.* 73. *pr. D. pro soc.* vocat, vniuersarum fortunarum, tum vnius cuiusdam negotiationis. Cai. *Inst. II,* 9. 16. Quoties prius fuerat factum: quaecumque in dominio sociorum erant, cum reliquis quoque communicabantur, *L.* 1. §. 1. *L.* 2. *D. pro soc.* idque non propter consensum, qui solus ad transferendum dominium non sufficit, *L.* 20. *C. de pact.* verum quia traditio quaedam tacita interuenisse credebatur, & veluti constitutum possessorium, vti praeclare docet Ger. Nood. *Probab. II,* 6. *vlt.* Et talis erat communio bonorum inter Pythagoraeos, dictos ideo κοινόβιοι. Vid. Iambl. *Vit. Pythag. cap V. segm.* 29. *& cap. XVII. segm.* 72. 74. Porphyr. *Vit. Pythag. segm.* 20. *& ibi* Luc. Holsten. & Conr. Rittershus. *Not.*

XVI. Tum vnius negotiationis.

XVI. Vnius alicuius negotiationis societas iniri pro lubitu poterat, conditionibusque qui-

quibuscumque: adeo vt & tunc valeret societas, si vnus pecuniam daret, alter operam pro pecunia conferret. Nam & tunc, vt eleganter Plautus *Asinar. I, 3.*

Par pari datum hostimentum est, opera pro pecunia,
Conf. *L. 52. §. 2. D. pro soc.*

XVII. Lucrum & damnum quomodo diuisum inter socios?

XVII. Quidquid ex societate illa constante fuerat adquisitum, commune erat sociis omnibus, & diuidebatur partibus aequis, (*d*) si non aliter initio inter socios conuenerat. *L. 29. pr. D. de soc.* Recte enim ex *L. 63. pr. D. pro soc.* obseruatum est a V. C. Schultingio p. 171. inter socios ex veterum sententia intercessisse quodammodo ius fraternitatis. *L. 63 pr. D. eod.* arctissimamque amicitiam. Quae quum teste Publico Syro *pares aut accipiat, aut faciat:* (*e*) aequum iis visum, inter socios omnia esse communia. Ast poterant tamen socii aliter conuenire, partesque communis lucri & damni suo arbitrio statuere. *L. 29. D. eod.* quin saepe ab arbitris ex bono & aequo partes cuique pro rata adsignabantur. L. *6. &* L. 80. *D. eod.*

XVIII. Societas quomodo dissoluta?

XVIII Quemadmodum autem inita societas consensu perseuerat: ita eadem dissensu dissoluitur, & quidem vt periculum litium inter socios

(*d*) Per has vulgo intelligunt tales, quae collationi respondent; id est, partes ***pro rata***, quamuis iure alias semper partes ***aequales*** vel ***aequae*** dicantur partes ***viriles*** vel ***pares***. Vid. Brisson. ***de V. S. hac voce.***

(*e*) De hac paritate inter amicos conf. Cicero ***de Legib. I, 12.*** Lactant. ***Diu. Inst. V, 14.*** Hinc & ***fratres*** dicuntur eiusmodi socii apud Apulei. ***Metamorph. X. p. 388. sequ.***

ſocios pullulantium diſſenſu vnius. Cuius rei exempla apud Petron. Arb. *Satyr. p.* 26. & Apulei. *Metamorph. X. p.* 389. vbi & formula renunciandi ſocietati occurrit: *Intelligo nobis conuenire non poſſe, itaque communes ſarcinulas partiamur, & paupertatem noſtram priuatis quaeſtibus tentemus expellere.* Vel: *ſi tibi ſocietas iſta diſplicet poſſumus omnia quidem cetera fratres manere, ab iſto tamen nexu communionis diſcedere.* Conf. Wouvver. *ad* Petron. p. 118. Quin & morte tum naturali tum ciuili vnius ſocii diſſoluebatur ſocietas. Cai. *Inſt.* II, 9. 17. neque vnquam heres ipſo iure erat ſocius, ne quidem in ſocietate vectigalium, niſi adſcitus a reliquis eſſet. L. 59. & L. 63. §. 8. *D. pro ſoc.* Cuiac. *Obſ. X,* 25. Praeterea egeſtate ſoluebatur ſocietas, L. 4. §. 1. *D. eod.* vt &, ſi quis ſociorum bonis ceſſiſſet. L. 65. §. 1. *D. h. t.* Denique ſi vnius negotiationis cauſſa inita fuerat ſocietas, finito negotio, ipſa quoque ſocietas ceſſabat. L. 63. §. *vlt.* L. 65. §. 10. *D. eod.*

XIX. Contractus mandati origo.

XIX. De mandato iis, quae doctores inculcare ſolent, nihil eſt, quod addamus praeter id vnicum, quod is contractus non videatur antiquiſſimus. Sane enim, quum cenſerent veteres mandatum ex officio atque amicitia proficiſci: L. 1. §. 4. *D. mandati vel contra,* non videntur initio hoc nomine obligationem conſtituiſſe, ſicut nec *ex precario* L. 14. *D. de precar,* ſed quod fidem plurimum colerent; maxime data dextra alligabant mandatae ſuſceptaeque operae fidem, quam manum fidei ſacram iudicabant, vti acute obſeruat Ger. Nood. *Probab,* IV, 12 p. 108. Hinc Iſidor. *Orig.* IV, 4. tra-

tradit, inde dictum esse mandatum, quod olim in commisso negotio alter alteri *manum dederit.* Et ad hunc ritum adludere videtur. Plaut. *Captiu. II, 3. v. 82. sequ.*

Haec per dextram te, dextra retinens manu,
Obsecro, infidelior mihi ne fuas, quam ego sum tibi,
Tu hoc age, mihi heres nunc es, tu patronus, tu pater.
Tibi commendo spes opesque meas PHI. MANDAVISTI *satis.*
Satin' habes, mandata quae sunt, facta si refero? T. *satis.*

Et Terent. *Heaut. III, 1. v. 82.*

ME. *Cedo* DEXTRAM: *porro te, idem oro vt facias, Chreme.*
CH. *Paratus sum.*

Igitur quod fides iubebat & pudor, hoc primum mandati ius fuit. Post vsus ei actionem adinuenit, adeoque mandatum in ciuile transiit negotium. Vid. Celeb. Nood. *Pand. h. t.*

XX. Denique id monendum est, actiones pro socio & mandati, si dolus in alterutro contractu concurrisse probaretur, infamiam inussisse. Quum enim socii fratrum loco haberentur; (supra § XVI.) nec mandare cuiquam soleamus, nisi cuius fidem sequimur: merito infamia coercebant veteres, eos qui tam turpiter socium vel mandantem defraudassent. Cic. *pro A. Caecina III.* Quin & negligentia in crimen mandati judiciique infamiam reuocabatur, teste eodem *pro Roscio XXXVIII.* Quae omnia ex edicto praetoris esse patet ex L. 1. *D. de his qui not. inf.*

XX. Dolus in socio vel mandatario admissus infamia punitus.

TIT. XXVIII.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE QVASI EX CONTRACTV NASCVNTVR.

HActenus de contractibus veris, qui conſenſum verum & expreſſum exigunt. Nonnumquam conſenſus nec verus eſt, nec ex vtraque parte exprimitur, ſed praeſumitur: & tunc obligatio naſci dicitur QVASI EX CONTRACTV. Quod quibus contingat modis, hoc titulo oſtendendum eſt.

I. Quid negotiorum geſtio?

I. Qui abſentis aut ignorantis negotium curandum ſuſcipit, nulloque adeo mandato inſtructus eſt, NEGOTIORVM GESTOR vocatur. Is quaſi contractus originem debere videtur relegationi, quae ſaepe tam repente decernebatur, vt diſcedendum ſubito eſſet patribus familias, nullique demandata negotiorum ſuorum adminiſtratione, peregre proficiſcendum. Ne ergo res familiaris abſentibus dominis detrimenti quidquam caperet, amici ſe relegatorum negotiis ſolebant ingerere, abſentiumque curare bona. Idque ſibi velle videntur verba Theophili §. 1. *Inſt. h. t.* Τοῦτο δὲ ἐπινενόηται διὰ τὸ χρήσιμον τῶν ἀπολιμπανομένων, ὅιτινες αἰφνιδίᾳ καὶ σπουδαίᾳ κατεχεθέντες ἀποδημίᾳ, οὐ δυνηθέντες τινὶ τῶν ὀικείων πραγμάτων τὴν διόικησιν ἐντείλασθαι, ἀπεδήμησαν. *Idque vtilitatis cauſa receptum eſt, ne negotia eorum deſererentur, qui ſubita & ne-*

necessaria profectione distenti, nemini rerum suarum administratione demandata, peregre profecti sunt.

II. Negotiorum gestor quoque erat voluntarius procurator, qui se alienis negotiis offerebat, cuius meminit Paull. *Recept. Sent. I*, 3, 3. quemque Cicero *voluntarium amicum* adpellat *pro Caecina V.* Is vero cauere debebat, rem ratam habiturum dominum. Vid. Cuiac. *Obseru.* VII, 26. X, 25. Quemadmodum ei nec soluere solebat quisquam, nisi praestita cautione, *amplius eo nomine neminem, cuius petitio esset, petiturum.* Et ita intelligendus locus elegantissimus Ciceronis *in Brut. cap. IV. sequ.* *Mihi quoque,* inquit *Brutus, & expectanda sunt ea, quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, sine incommodo exacturum negat. At vero, inquam, tibi ego, Brute, non soluam, nisi prius a te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum.*

II. Voluntarius procurator.

III. Quemadmodum vero domino aduersus negotiorum gestorem directa competebat actio ad reddendam administrationis rationem: ita negotiorum gestori dabatur contraria ad praestandam indemnitatem, & restituendas impensas vtiles & necessarias, quibus tamen non accensebantur eae, quae pietatis, vel voluptatis caussa fuerant factae. *L. 45. pr L. 27. princ. D. neg. gest.* Negotiorum vero gestor & bonam fidem & exactissimam diligentiam praestare tenebatur, adeo, vt nonnumquam & casus esset praestandus, *L. 10. & 11. D. neg. gest.* immo & vsurae restituendae, & periculum eorum nominum, quibus ipse pecuniam collocauerat, subeundum,

III. Actiones ex hoc quasi contractu.

dum, si litis tempore soluendo non essent. Paull. *Sent. Rec.* I, 4, 3. Isque iuris rigor etiam contra patrem sese exserebat, si filii emancipati gessisset negotium. *L.* 37. §. *vlt. D. neg. gest.* Reliqua, quae huc pertinent, Doctores satis diligenter inculcant.

IV. Tutela. IV. Tutela quoque quasi contractus est, ex eaque nascitur actio tutelae cum *directa*, ad reddendas rationes & praestanda damna, etiam, leui culpa data. L. 33. *pr. D. de adm. tut.* tum *contraria* ad impensas repetendas, impetrandamque indemnitatem. Vbi denuo obseruandum, infamiam mansisse tutorem, si quid dolo malo admisisse iudicaretur. Cic. *pro Caecin.* III.

V. Communio. V. Communio rerum ipsa non est quasi contractus, sed status, in quo plures dominium vel ius indiuisum in rebus habent, & in quem statum deuenitur & sine conuentione, L. 31. L. 33. *D. pro soc.* ac proinde non tantum differt a contractu societatis quod ostendit Cuiac. *paratitl. tit. C. pro soc.* verum etiam a quasi contractibus. A societate differt, quia ea per contractum seu conuentionem inibatur, vnde societatem Tullio pro P. Quinctio *voluntariam* dictam, obseruat laudatus Cuiac. *Obs.* X, 25. A quasi contractu autem vel ideo diuersa est, quod rei communio est ius in re, id est commune dominium. At rerum communium administratio, fructuum perceptio, damni illatio & similia obligationem quasi e contractu producunt. Schulting. *ad* Paull. *Rec. Sent.* I, 18. 5. *p.* 258.

VI. Lex XII. Tab. de familia ercicunda. VI. Idem sentiendum de hereditatis communione, ex qua actio familiae ercifcundae na-

nascebatur. Eius fundamentum fuit in XII. Tabulis, in quibus cautum fuerat: NOMINA INTER HEREDES PRO PORTIONIBVS HEREDITARIIS ERCTA CITA SVNTO, CETERARVM FAMILIAE RERVM ERCTO NON CITO, SI VOLENT HEREDES, ERCTVM CITVM FACIVNTO. PRAETOR AD ERCTVM CIENDVM ARBITROS TRIS DATO. Ita enim leges has ex Festo, Donato variisque iuris antiqui reliquiis restituit Iac. Gothofredus *Fragm.* XII. *Tab.* V.

VII. Lex plana ac perspicua erit, dummodo, quid ERCTVM CITVM sit, intelligamus. Sed hic quidem in diuersa abeunt auctores. Salmasius *Exercitat. Plinian. p.* 1262. erctum idem esse putat, ac hereditatem, simulque reprehendit Tribonianum, qui saeculi deceptus barbarie phrasin *familiam herciscere* excogitarit. Ianus vero Vinc. Grauina *de Leg. XII. Tab.* p. 327. erctum idem esse contendit ac *horctum*, quod veteribus bonum significarit. Sed quemadmodum neuter coniecturam suam veterum auctoritate probat: ita mihi omnibus coniecturis anteponenda videtur Festi auctoritas, qui in voce *erctum. Erctum*, inquit, *citumque fit inter coheredes, vt in libris legum Romanarum legitur. Erctum a* coercendo *dictum, vnde erciscundae & ercisci.* Erctum ergo est quasi *coercitum*, id est, integrum, indiuisum, vt recte iudicat Iac. Gothofred. *Not. ad* XII. *Tab.* p. 207. & ante eum Ios. Scaliger. cuius egregia haec est *p. LV. ad* Festum annotatio: *Erctum citum est hereditas diuisa*

VII. Explicatur.

diuisa. Glossae: Herctus citus διάιρεσις τῶν ὑπαρχόντων. *Donatus apud Seruium: Erctum non citum, hoc est patrimonium non diuisum. Erctum ciendum, hereditas diuidunda. Glossarium: Ciendae* διαιρουμένης. *Idem erciscundae* διαιρ[illegible], *fortasse*, διαιρετέας. CIO vero antiquis idem fuit, ac *diuido.* Vnde apud Seruium Donatus, interpretaturus illa Virgilii *Aeneid. VIII. ad fin.*

> - - *citae Metium in diuersa quadrigae*
> *Distulerant.*

addit: *citae, id est, diuisae, vt est in iure* ERCTO NON CITO, *id est, patrimonio vel hereditate* NON DIVISA. Qua in interpretatione licet fallat Donatus, quum, vt Seruius obseruat, CITVM, quoties idem est ac diuisum, syllabam priorem producat: res ipsa tamen certa est, *citum* idem esse ac *diuisum.* Vnde *familiam erctam ciere* idem erit ac hereditatem integram & indiuisam diuidere. Et ex illis antiquis atque obsoletis vocibus nata est postea phrasis FAMILIAM ERCISCERE, quae iam apud Ciceronem *de orat. I, 56.* Apulei. *Metam VI. sub extrem.* & Festum *l. c.* occurrit, tantum abest, vt Tribonianus, quod Salmasius putabat, eam ex male intellectis vocibus ERCTVM CITVM conflauerit.

VIII. Iudicium familiae erciscundae.

VIII. His praemissis facilis erit legis decemuiralis interpretatio. Vult eius prior pars, vt nomina, id est, omnes obligationes & actiones ipso iure inter coheredes pro portionibus hereditariis ita sint diuisa, vt non nisi pro rata alios conuenire, aut possent ab aliis conueniri. Ex quo consequebatur, vt legatarii nec obligatio-

num

num nec actionum defuncti fierent participes, ſed & illarum onere & harum beneficio eximerentur. Ad ceteras res hereditarias quod attinebat, adita hereditate inter ipſos coheredes communionem quamdam eſſe volebant decemuiri, & tacitam veluti ſocietatem. Quum tamen nemo teneatur inuitus in communione perſeuerare: neceſſe erat, vt cuiuis coheredum liceret e comunione iſta diſcedere, eaque de cauſa prodita erat actio erciſcundae familiae, quae inſtituta, praetoris erat, tres arbitros dare, qui portiones facerent, & ſubortas inter coheredes controuerſias ex aequo bonoque componerent. Conf. Jan. Vinc. Grauina *de XII. Tab. p. 326.*

IX. Inter heredem quoque & legatarium quaſi contractus eſſe videbatur. Quamuis enim hic illum cogere non poſſet ad adeundam hereditatem: *L. 53. D. ad SC. Trebellian.* adita tamen hereditate videbatur ſe heres ad exſoluenda legata implendamque defuncti voluntatem obligaſſe. *L. 5. §. 2. de Oblig. & Act.* & hinc legata petere poterant legatarii *actione ex teſtamento.* Si legatum per damnationem relictum inficiaretur heres, dupli condemnandus erat. Paull. *Rec. Sent. I, 19.* IX. Quaſi contractus inter heredem & legatarium.

X. Denique quaſi contractus intercedebat inter eum, qui ſoluiſſet indebitum, & eum, cui erat ſolutum. Illi ergo competebat condictio indebiti, de qua integer titulus in Digeſtis exſtat. Ceſſabat tamen ea condictio non modo ſi quid naturaliter debebatur, vel ſi errore iuris ſolutum erat, de quibus caſibus prolixe Doctores, verum etiam in omnibus cauſſis, e quibus lis inficiando creſcebat, veluti ex lege Aquilia, X. Quaſi contractus ex ſolutione indebiti.

Aquilia, ex legato per damnationem, nec non in transactione, aliisque pluribus, in quibus ſi quid per errorem fuerat ſolutum, illud repeti condicique non poterat. §. 7. *Inſt. h t. L. 65. §* 1. *D. de condict. indeb.* Nec ea condictio ei competebat, qui integram hereditatem, non detracta quarta Pegaſiana, reſtituerat. Teſtis eſt Paullus *Rec. Sent. IV*, 4. 4. vnde mirum, id negare Merillium *Obſeru. VIII*, 14. At quae ratio? Procul dubio, quia leges praeſumebant tranſactionem. Cui ſententiae non obſtare *l. vlt. C. de condict. indebiti* oſtendit Celeb. Thomaſ. in *Schol. ad Huber. Praelect. Inſt. h. t.* At Iuſtinianus quidem diſcrimen inter legata per damnationem & reliquas eorumdem ſpecies ſuſtulit: ſolis tamen legatis, quae ſacroſanctis eccleſiis ceterisque venerabilibus locis relicta fuerant, id dedit priuilegium, vt indebite etiam ſoluta repeti condicique non poſſent. Exſtat ea Iuſtiniani conſtitutio *L. 2. C. comm. de leg.*

TIT. XXIX.

PER QVAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQVIRITVR.

NIhil in hoc titulo, ſaltim quod ad Antiquitates attinet, dicitur, quod non iam *Tit. IX. Lib. II*, occupatum ſit, ad quem nos iure referimus.

TIT. XXX.

QVIBVS MODIS TOLLITVR OBLIGATIO.

VT multi variique contrahendarum, ita & distrahendarum obligationum non pauciores modi ſunt, quorum alii ipſo iure liberant, vt *ſolutio, acceptilatio, nouatio, delegatio, confuſio, obſignatio, compenſatio,* reique debitae citra moram a debitore factam contingens *interitus* : alii per exceptionem tollunt obligationem, veluti *pactum, ſententia, tempus & ſimilia.* Imperator de prioribus tantum modis, iisque non omnibus agit.

I. Solutione diſtrahebatur obligatio, quoties debitor creditori ea, quae debuerat, in ſolidum ſoluerat. De eo, quod circa ſolutionem iuſtum veteribus viſum eſt, praeclare agit Barn. Briſſon. *de ſolut. & liberat. Lib. I.* Quum vero olim in ſolutum datio, multoque magis bonorum ceſſio ignota fuerit: nos hic de beneficiorũ illorum origine & proprietate nonnulla addemus. I. Tollitur obligatio ſolutione.

II. Antiquiſſimis temporibus maximus erat iuris rigor aduerſus debitores. Poterant enim illi in neruum duci a creditoribus, quibus a Praetore addicebantur, ſi condemnati iuſto tempore non ſoluiſſent, neque vindex fuiſſet, qui, adprobante creditore, debitum in ſe ſuſciperet. Salmaſ. *de mod. vſurar. XI*, 18. Et tunc debitores dicebantur *nexi & obaerati,* propter neruum, quo nectebantur, ſtatumque II. Obaeratorum conditio antiquiſſima.

miſerum, quem ex aere alieno ſubierant. Cic. *pro Muraen.* Dicebantur etiam *addicti*, non quod in ſeruilem inciderint conditionem, vt vulgo exiſtimant, (ſane enim ingenuitas non erat in commercio, & tantum abeſt, vt quis pro aere alieno in ſeruitutem rapi potuerit, vt ne ipſe quidem ſi voluiſſet, voluntariam adire potuiſſet ſeruitutem,) ſed quod creditoribus a praetore fuerant adiudicati, ad operas ſeruiles quascumque praeſtandas. Seruiebant ergo hi obaerati creditoribus, ſed non erant ſerui, inter quae magnum diſcrimen erat. §. I. *Inſt. de Ingen.* Hinc & addicti illi, ſoluto debito, recuperataque libertate, non erant libertinae conditionis, ſed ingenui. Poterant etiam inuito creditore liberari, habebant legem, vtebantur praenomine, cognomine, tribu, &c. Quae omnia a ſeruorum conditione abſunt quam longiſſime. Vid. Quinctilian. *Inſt. V*, 10. *VII*, 4. *& Declam. CCCXI.* Conſ. Cuiac. *Obſ. XIII*, 9.

III. Obaerati, nexi & adiudicati ſunt creditoribus iam ſub Regibus. Id ius ſuſtulit Seruius Tullius.

III. Id vero ius rigidum, ſiue ex antiquo iure Attico, quod ante Solonem teſte Petro Petito *de Leg. Attic. p.* 412. receptum fuerit, ſiue aliunde profectum, iam ſub regibus ſeruatum legimus. Quum vero iam tum nobiles in ingenua debitorum corpora ſeruire coepiſſent: primus Seruius Tullius, quo erat populari ingenio, ceſſionis bonorum indulſit beneficium. Rem paucis compertam memoriae prodidit Dionyſ. Halic. *IV. p.* 215. qui Regem inducit ita concionantem: ὅσοι δ' ἂν μετὰ ταῦτα δανείσωνται, τȣ́τȣς ȣ̓κ ἐάσω πρὸς τὰ χρέα ἀπάγεσθαι, ἀλλὰ νόμον θήσω, μηδένα δανείζειν ἐπὶ σώμασιν ἐλευθέροις, ἱκανόν ἡγȣ́-

ἡγούμενον τοῖς δανεισταῖς τὰς οὐσίας τῶν συμβαλλόντων κρατεῖν. *Si quidam autem in posterum a foeneratoribus mutuum sumserint, eos ob aes in neruum duci non sinam: cauebοque lege, ne foeneratoribus ius sit in libera corpora, sed contenti sint debitoris facultatibus.* Nec dubitare licet, quin steterit promissis, quum extremis temporibus exagitatus a patriciis in altera concione conqueratur, ideo se patriciorum adpeti insidiis, quod pauperum libertatem contra foeneratores seruarit incolumem. Dionys. Halic. *IV. p.* 240.

IV. Enimuero non diu admodum humanius illud Seruii Tullii institutum viguit. Praeterquam enim quod Tarquinius Superbus omnes eius leges aboleuit, ne tabulis quidem in foro relictis, (Dionys Hal. *IV. p.* 244 *sequ.*) ipsi etiam decemuiri durissimum illum obaeratos in neruum ducendi morem veluti postliminio restituerunt. Inhumanissimam legem, cuius ipsa legitima verba seruauit. Gell. *Noct. Attic.* XX, 1. paucis illustrabimus: AERIS CONFESSI (a) REBVSQVE IVRE IVDICATIS XXX. DIES IVSTI SVNTO. Non enim aequum visum est decemuiris, debitores quamquam confessos & iudicatos tam dira sententia statim opprimere: sed XXX. dies iis praefinire placuit, intra quos pecuniam conquirerent, qua satisfieret creditoribus. Et hi dies vocantur

IV. Restituerunt postea decemuiri quorum lex de obaeratis explicatur.

(a) Quum haec verba vix sensum idoneum fundant: alii legendum monent AERIS CONFESSO: Ampl. Bynkersh. autem *Obseru.* I, 1. p. 2. REIS CONFESSIS.

tur *iusti*, id est, vt ait apud Gellium *l.c.* Caecilius, *quoddam veluti iustitium, & iuris inter eos quasi interstitio quaedam & cessatio, quibus diebus nihil cum eis agi iure possit.* (*b*) Postea hi XXX dies ad duos menses redacti sunt *L. vn. C. Theod. de vsur. rei indicat.* postremo ad quatuor menses a Iustiniano *L. pen. & vlt. C. de vsur. rei iudic.* Pergunt decemuiri: POST DEINDE MANVS INIECTIO ESTO, IN IVS DVCITO. In ius ergo iam rapi poterat debitor, circumactis iustis triginta diebus, non quidem, vt de debito denuo cognosceretur, (nam iam antea res iudicata erat,) sed vt addiceretur creditori. Sic enim porro decemuiri: NI IVDICATVM FACIT, AVT QVI LOCVPLES ENDO EO IN IVRE VINDICIT, SECVM EDVCITO, VINCITO AVT NERVO AVT COMPEDIBVS XV PONDO NE MAIORE, AVT, SI VOLET, MINORE VINCITO. In ius ergo raptis duae erant elabendi viae, aut iudicatum faciendum, aut inueniendus vindex vel expromissor, qui *pecuniam pro addicto dependeret,* (*c*) vt

(*b*) Iusti dies vocabantur, intra quos quodcumque negotium erat suspendendum. Hinc Festus voce *iusti dies* *p.* 303. etiam eos dies vocat iustos, quum exercitus esset imperatus, & vexillum in arce positum staret. Conf. Macrob. *Saturnal.* I, 16.

(*c*) Solebant enim viri nobiles plebem nonnumquam hac insigni munificentia demereri. Quale exemplum imitari se simulabat nebulo ille apud Naeuium, de quo Cicero *de Orat. II, 63. Quae genera ridiculi percurram equidem: sed scitis, esse notissimum ridiculi genus, quum aliud exspectamus, aliud dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum mouet. Quod si admixtum est ambiguum*

vt ait Seneca *de Benef. III*, 8. Nec soluto debito, nec dato vindice, addicebatur obaeratus creditori, neruis compedibusque ab hoc constringendus, quorum tamen onus XV pondo non debebat esse maius. Saepius ad hunc morem alludunt Comici, veluti Plautus *Bacchid. V*, 2. *v.* 87. *Menaechm. I*, 1, *v.* 20. Terent. *Phorm. II*, 2, *v.* 20. vbi lepide Phormio Parasitus:

- - - Dices, damnatum ducent domum:
Alere nolunt hominem edacem: & sapiunt mea quidem sententia,
Pro maleficio si beneficium summum nolunt reddere.

Ad quae verba intelligenda consuluisse iuuabit Donatum *in Scholiis*. Exempla quoque exstant apud *Liu. VI*, 11. 14 & alibi passim. Pergunt decemuiri: SI VOLET, SVO VIVITO. NI SVO VIVIT, QVI EM VINCTVM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO DIES DATO, SI VOLET PLVS DATO. In nexi ergo positum erat arbitrio, suone viuere, an ab creditore ali mallet. Si hoc eligeret, tum in quotidianum victum dari ei oportebat libram farris, id est, non panem tanti ponderis, (d) sed

guum, fit salsius: vt apud Naeuium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videns, percunctatur ita:

Quanti addicis? mille nummûm.

si addidisset tantummodo: ducas licet: *esset illud genus ridiculi praeter exspectationem: sed quia addit:*

Nihil addo: ducas licet.

addito ambiguo, altero genere ridiculi fuit, vt mihi videtur, salsissimus.

(d) Hinc non est, quod suspectam eruditi habeant hanc libram

sed pultem farream, (e) qua Romani tum frequentius, quam ipso pane vescebantur. Plin. *Hist. Natt.* XVIII, 8. Valer. Max, II, 5. Iuuenal. *Sat. XIV.* Denique addunt decemuiri: NI CVM EO PACIT, LX DIES ENDO VINCVLIS RETINETO, INTERIBI TRINIS NVNDINIS CONTINVIS IN COMITIVM PROCITATO AERISQVE AESTIMIAM IVDICATI PRAEDICATO. AST SI PLVRIBVS ERVNT REI, (f) TERTIIS NVNDINIS PARTES SECANTO. SI PLVS MINVSVE SECVERVNT, SE FRAVDE ESTO. Sexaginta ergo dies nexus erat in priuato creditoris carcere, intereaque singulis

libram farris. Nec admittenda videtur coniectura Guill. Forneri *Select. I, 6.* qui in lege decemuirali legendum putat LIBRAM S. FARRIS, id est, *libram semis farris.* Quamuis enim alias minimus modus cibi, quo frugaliores Romae vtebantur, esset *selibra farris:* intelligebatur tamen tunc panis farrei selibra. At farris in pultem conspissati *libra* erat legitimus diarii seruilis modus, immo & panis farrei libra quotidie seruis dari solebat. Horat. *Sat. I, 5.* Postea captiuis libellae duae vel tres dabantur *L. 1. C. Theod. de custod. reor.*

(e) Plautum quoque hunc Romanorum victum sale comico adspersisse, nonnulli existimant, & Romanos vocasse *pultiphagos barbaros* *Mostellar. III, 2. v. 142. Poenul. Prolog. v. 53. sequ.* Et ita sentiunt Marcil. *ad XII. Tab. p. 85.* Turneb. *Aduers. XIX, 12.* Lips. *de Milit. Rom. V, 16.* Ast ibi non Romanos sed Carthaginienses intelligi, ostendit Taubmannus. p. 559. & 853.

(f) Ita legendum res ipsa monet. Vulgo legunt: AST SI PLVRES REI, & ita quoque legem extulit Gothofredus, nullo sane sensu.

(g)

ſingulis nundinis producendus in forum, proclamandumque per praeconem, quantum pecuniae debeat, ſi quis forte, tam triſti ſpectaculo commotus, pro eo dependere vellet. Si neque dependere quisquam eſſet auſus, nec ipſe obaeratus intra hos LX dies tranſegiſſet: fiebat *ſectio*. At qualis? De corporis ſectione id intelligunt Tertull. *Apol. IV*. Quinctilian. *Inſt. III, 6*. ipſe Caecilius apud Gell. XX, 1. qui tamen negat tam durum ac inhumanum ſupplicium vnquam ſumtum eſſe ab obaeratis, adeoque illud tantum terroris cauſſa legi acceſſiſſe exiſtimat. At de ſectione bonorum id interpretantur Robert *Rer. iudic. II, 6.* & Corn. Bynkersh. *Obſ. I*, 1. Et ſane vt *corpus* ſaepe notat bona & facultates: (*L. 25. §. 16. D. de her. pet.*) ita qui bona haſtae ſubiecta publica auctionis lege emebant, *ſectores* dicebantur. Cic. *pro S. Roſc. Am. LXIII.* Aſcon. Paedian. *ad* Ciceron. *Verrin. III. p.* 1843. *&* 1815. Flor. II, 6. adeoque *ſectio* idem eſt ac auctio apud Varron. *de re Ruſt. II*, 10. Minus ergo veroſimilis eſt prior ſententia, permiſſum ſcilicet eſſe creditoribus corpus obaerati ſecare. Quis enim adeo fuiſſet ſtolidus, vt non maiore lucro & minore inhumanitatis fama ſeruilibus obaeratorum operis vti, vel ipſos trans Tiberim venumdare maluerit?

V. Quum vero inhumana ſemper viſa ſit lex illa decemuiralis: multo poſt lata eſt A. V. C. CDXXVII. lex POETELIA PAPIRIA, C. Poetelio Libone Viſolo & L. Papirio Mugillano Coſſ. *ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec poenam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur;* pecu-

V. Poſſeſſio bonorum lege Poetelia Papiria introducta.

pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset, & ne quis in posterum necteretur. Liu. *VIII*, 28. Varro *de Lingu. Lat. VI, 5. p. m.* 85. Tertul. *Apolog. IV.* Ergo ex hoc tempore cessauit obaeratorum addictio, cessauit ductio in neruum. Id tantum permissum creditoribus, vt bona possiderent, eaque deinde venderent publice.

VI. Plebs saepe postulauit nouas tabulas.

VI. Quum vero ne sic quidem satis consultum videretur debitorum inopiae, siquidem illa possessio bonorum & famam laedebat, & non liberabat a carcere: ideo saepe flagitare plebs coepit aeris alieni relaxationem, quam legem Romani *Nouas tabulas* adpellare solebant: Vid. Senec. *de Benef. I*, 4. Suet. *Iul. XLII.* Quinctilian. *Declam. CCCXXXVI.* Eas vero ut nemo umquam, nisi perturbandae reip. cupidus, promulgauit: ita optimus quisque & ocii amantissimus repudiauit. Vid. Liu. *Lib. XXXII. Cap. XXXVIII.* & Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 6. p. 96.*

VII. Beneficium in solutum dationis.

VII. Denique Iulius Caesar plenius consulendum ratus debitoribus inopia deperditis, lata lege cauit, *vt disiecta nouarum tabularum exspectatione, quae tum crebro mouebatur, debitores creditoribus satisfacerent per aestimationem possessionum quanti quasque ante bellum comparassent, deducta summa aeris alieni, si quid vsurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset.* Suet. *Iul. XLII.* Caesar. *de bello ciu.* III, 1. Ergo ex eo tempore licuit debitoribus, possessiones suas, aestimatione prius facta, creditoribus in solutum dare. Quod quum sensim denuo ab vsu recessisset, illud beneficium denuo debitoribus restituit Iustinianus Imperator. *Nou. IV, vlt, & Nou. CXX.*

VIII.

VIII. Vel eadem, vel alia lege Iulia, introductum quoque eſt beneficium ceſſionis bonorum, quo is qui ſine dolo ſuo malo aeri alieno ſatisfacere non poterat, bonis ſuis cedendo liberabatur. Sane legi Iuliae ceſſionis bonorum origo adſcribitur in *L.* 1. *& L.* 4. (g) *C. qui bon. ced. poſſ. & Tit. C. Theod. qui bonis ex L. Iul. cedere poſſ.* Conf. Alciat. *Parerg. II*, 4. Duaren. *Oper. p.* 703.

VIII. Vt & ceſſionis bonorum.

IX. Alter modus liberationis erat *acceptilatio*, quae a phraſi ACCEPTVM FERRE, qua veteres in hac ſtipulationis ſpecie vtebantur, nomen inuenit. *Acceptum* vero *ferre* dicebantur creditores, quum creditum recepiſſent, quemadmodum debitores *expenſum ferre* dicebantur, ſi numeratam ſibi pecuniam faterentur. Plin. *Hiſt. Nat. II*, 7. Quemadmodum ergo *expenſilatio* nota erat veteribus: Gell. XIV, 2. ita eadem forma dicebatur ACCEPTI LATIO.

IX. Acceptum & expenſum ferre quid ſignificet?

X. Erat autem acceptilatio imaginaria ſolutio, qua obligatio ſtipulatione contracta, noua ſtipulatione diſtrahebatur. Quemadmodum ergo promiſſio non nudo pacto ſed ſtipulatione ſola valebat, ita & eadem non nudo pacto, ſed ſola ſtipulatione tollebatur. Inter iuris enim regulas fuerat receptum, quod eodem modo quid diſſolui deberet, quo fuerit colligatum. *L.* 35. *&* 100. *D. de Reg. iur.* quae regula proprie ad acceptilationem & expromiſſionem pertinet. Iac. Gothofr. Comm. *de Reg. iur. ibid.*

X. Quid acceptilatio?

K 5 XI.

(g) Ex hac *lege* 4. *C. qui bon. ced.* ſimul diſcimus, legem Iuliam de ceſſione bonorum, quae ad ſolos ciues pertinebat, ante Diocletiani tempora etiam ad prouinciales eſſe porrectam. Conf. Ez. Spanh. *Orb. Rom.* II. *vlt.* R 5 (h)

XI. Quo ritu facta?

XI. Fiebat ergo acceptilatio per *interrogationem* non *mutuam* quidem, vt Modestinus in *L.* 1. *D. h. t.* ait, sed vnicam. Si quis enim iam antea obligatus fuerat per stipulationem, & creditor eum liberari obligatione illa vellet: rogare verbi gratia debebat debitor: DECEM, QVAE TIBI PROMISI, ACCEPTA HABES VEL FACIS? vel Graece: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; creditor vero respondebat: HABEO, FACIO, ΕΧΩ ΛΑΒΩΝ. §. 1. *Inst. h. t. L.* 6. *L.* 7. *L.* 8. §. 1. *D. de acceptil.* Quo facto liberatus videbatur debitor, etiamsi pecunia non interuenisset. Quae omnia latius explicat. Briss. *de Solut. & Liberat. L. II. p.* 127. *sequ.*

XII. Stipulatio Aquiliana.

XII. Quum vero non nisi verborum obligationes acceptilatione tolli possent: repertus demum est modus, quo & reliquae obligationes eiusmodi stipulatione tollerentur. Nam C. Aquilius Gallus, aequissimus ille vna & solertissimus cautionum artifex, (Vid. Cicero *de Nat. Deor. III,* 30. *& de offic. III,* 14. *&* Orat. *pro A. Caecin. XXVII.*) composuit stipulationem, *Aquilianam* (*h*) inde dictam, quae nobis certissimum praebet anxiae veterum in cautionibus componendis diligentiae argumentum. In ea enim, vt recte obseruat Brisson, *libro allegato p.* 163. ne quid omissum videretur, multa ex abundanti sunt

(*h*) Tales formulae ab Aquilio repertae plures in iure nostro exstant, veluti ratio instituendorum postumorum nepotum, *L.* 29. *D. de liber. & postum.* formula doli mali, quam *malitiarum euerriculum* vocat Cic. *de Nat. Deor. III,* 30.

(*i*)

ſunt adiecta. Ipſam ſtipulationis Aquilianae formulam recenſet Imperator, §. 2. *Inſt. h. t.* quam Briſſonii exemplo notis quibusdam antiquitatis enucleandae cauſſa illuſtrabimus : QVIDQVID TE MIHI EX QVACVNQVE CAVSSA (*i*) DARE FACERE (*k*) OPORTET OPORTEBIT, PRAESENS IN DIEMVE, AVT SVB CONDITIONE, (*l*) QVARVMQVE RERVM MIHI TECVM ACTIO EST, QVAEQVAE VEL ADVERSVS TE PETITIO, VEL ADVERSVS TE PERSECVTIO EST ERITVE, (*m*) QVODVE TV MEVM HABES, TENES POSSIDES, (*n*) DOLOVE MALO FECISTI, QVO

(*i*) *Cauſſam* dicere mavult quam *contractum*, ſiquidem illa & obligationem omnem & negotia quaecunque complectitur *L.* 9. *D. ſi cert. pet.* Immo & ad vera & ad quaſi delicta pertinet. *L.* 11. *D. de verb. ſignif. L.* 1. *D. de Obl. & act.*

(*k*) Solebant veteres iureconſulti ita ſine coniunctione verba coniungere, veluti *vti frui, ire agere, dare legare.* Quae quid ſibi velint, docet. Vlpian. *L.* 53. *D. de verb. ſignif.* Iungit ergo hic Aquilius OPORTET OPORTEBIT, quum alias verbo *oportebit*, tam praeſens, quam futurum tempus ſignificetur. *l.* 8. *ff. de V. S.*

(*l*) Obligari poſſumus *pure, in diem & ſub conditione.* §. 2. *Inſt. de Verb. oblig.* Omnes obligationum ſpecies coniungit Aquilius, ad primam pertinet verbum *oportet*, ad ſecundam & tertiam, *oportebit*, quia harum dies nondum cedit.

(*m*) Actio in perſonam eſt, petitio in rem, perſequutio ad extraordinarias magiſtratuum cognitiones pertinet Briſſ. *l. c. p.* 164. Iungi haec etiam videmus in *L.* 10. *ff. de V. S.*

(*n*) HABERE generale eſt & ius dominii, ius poſſeſſionis & meram detentionem denotat. *L.* 38. *D. de verb. obl.*

QVO MINVS POSSIDEAS, (o) QVANTI QVAEQVE EARVM RERVM RES ERIT TANTAM PECVNIAM DARE STIPVLATVS EST AVLVS AGERIVS,(p)SPOPONDIT NVMERIVS NIGIDIVS. Ita obligatione omni in ſtipulationem deducta, porro fiebat acceptilatio hoc modo: QVOD NVMERIVS NIGIDIVS AVLO AGERIO SPOPONDIT, ID HABERETNE A SE ACCEPTVM, NVMERIVS NIGIDIVS AVLVM AGERIVM ROGAVIT AVLVS AGERIVS NVMERIO NIGIDIO ACCEPTVM FECIT. Hac acceptilatione omnis tollebatur obligatio, quamuis non verbis, ſed re, conſenſu vel litteris inita, etiamſi nulla interceſſiſſet praeſtatio.

XIII. Qua in re locum habuerit? XIII. Attamen acceptilatio, vtut ſine pecuniae etiam interuentu liberaret: non tamen gratuitam ſemper remiſſionem continebat, ſiquidem non donationis tantum cauſſa, (*L.* 17. *D. de donat.* ſed & tranſigendi, (*L.* 2. *D. de transact.*) & dotis conſtituendae, (L. 41. §. 1. *D. de iur. dot.*) & voluntatis defuncti adimplendae gratia, (L. 4. §. 1. *D. de lib. legat.*) & vt aliud nobis

obl. TENERE ad factum; POSSIDERE ad ius refertur.

(*o*) Dolus enim pro poſſeſſione eſt, ſemperque poſſidere intelligitur, qui dolo fecit, quo minus poſſideret. *L.* 150. *L.* 157. §. 1. D. *de reg. iur.*

(*p*) Nomina Agerii & Nigidii ſolemnia fuiſſe in formulis, patet ex *Collat. Leg. Moſaic. II*, 6. *L. tutor.* 41. §. 2. *D. de vſur.* Talia & Philoſophis in ore erant nomina Theonis & Dionis, ICtis L. Titii & Maeuii. &c.

(q)

bis detur vel fiat, (L.9. *D. de praescr. verb.*) acceptilatio interponebatur.

XIV. *Nouatio* quoque tollebat obligationem veterem. Ea vero auctore Vlpiano *L. 1. D. de nouat. est prioris debiti in aliam vel naturalem vel ciuilem obligationem transfusio atque translatio.* Fiebat & haec per stipulationem, siquidem nudo pacto, quod ex vna caussa debetur, in aliam conuerti non poterat, quamuis constitui posset pacto praetorio. Qua de re denuo accurate Brisson. *de Solut. II. p. 166. sequ.* XIV. Nouatio.

XV. Sed & consensuales contractus *contrario dissensu* solui, re adhuc integra, consueuisse, constat; nec minus *delegationem*, *rei interitum, confusionem & exemtionem a commercio* liberationem induxisse notum est. Sed de his omnibus satis prolixe iureconsulti, maxime Brisson. *l. c. p. 172. sequ.* XV. Contrarius dissensus.

XVI. Nota quoque est *obsignatio*, qua ipsa quoque tollebatur obligatio. Si enim debitor creditori offerret pecuniam, hic vero eamdem accipere recusaret: poterat illa obsignata deponi, & tunc liberabatur debitor, etiamsi pecunia deposita deinde casu interiisset. Barn. Brisson. *de Solut. II. p. 179. sequ.* Deponebantur vero signatae res aliquando apud acta vel officium, interdum in κειμηλιαρχίῳ, vel alio publico loco, quandoque etiam apud virum aliquem bonum, iudicis arbitratu, vt plurimum autem apud aedem sacram. Cic. *ad Att. Epist. V. vlt.* (q) Ipsae XVI. Obsignatio.

(q) Conf. supra Libr. II. Tit. I. n. II. not. b.) vbi de *rebus sacro commendatis* diximus, & adde Barn. Brisson. *de Solut. II. p.* 180.

(a)

Ipſae pecuniae deponendae conſignabantur in ſacculo, ſignis non quidem publicis ſed priuatis, ceu patet ex *L.* 11. §. 3. *D. locati conducti.* *L.* 1. §. 36. *D. depoſ.* Plura dabit Briſſon. *l. c.*

LIB. IV. TIT. I.

DE

OBLIGATIONIBVS QVAE EX DELICTO NASCVNTVR.

HActenus de obligationibus; quae ex contractu deſcendunt, iam de iis, quae ex delicto proficiſcuntur. Delicta vero quum vel *priuata* ſint, vel *publica*: de illis, non de his, hoc & ſequentibus titulis agitur. *Priuata* dicebantur delicta, quae ad rem familiarem & priuatam pertinebant, & de quibus actio non cuiuis e populo, ſed ei duntaxat, cui damnum datum iniuriaue facta fuerat, competebat. Talia erant *furtum*, *rapina*, *iniuria*, *damnum iniuria datum*. Hoc primo titulo non niſi de furto agitur: de reliquis delictis in ſequentibus diſſeritur.

I. Vnde furtum dictum?

I. Vtrum a *furuo*, id eſt, nigro, an a *ferendo* *furtum* adpellatum ſit hoc delictum, noſtra parum refert. Prius Labeoni apud Paullum *L.* 1. *D. de furt.* Varroni *in Fragm. ex Rer. diuin. XIV.* Seruio *ad* Virg. *Aeneid. II. & IX.* vt & Nonio I, 250. p. 511. poſterius Gellio *Noct. Att.* I, 18. placuit. Sane quum & Graeci olim fures a *ferendo* vocarint φῶρας: quis dubitet, quin & hoc vo-

vocabulum, cum aliis origine Graecum Latinaque ciuitate donatum sit? Est vero hoc vocabulum ex eorum numero, quae vsus in deteriorem significationem detorsit. Nam & *seruos* olim dictos esse *fures*, discimus e Nonio IV. 204. p. 660. Et notus est versus Virgilii: *Ecl.* III. v. 16.

Quid domini faciant, audent cum talia fures?

Furari enim proprium erat seruorum, notante Seruio *ad hunc* Virgilii *versum*, adeo vt furtum *seruile probrum* vocet Tacit. *Hist. I*, 48. *seruile vitium* Saluian. *de gubern. Dei* IV. De furti definitione hic dicere, operae pretium non esset. Quare primum id duntaxat moneo, a contrectatione rerum alienarum, fures veteribus etiam *tagaces*, quasi qui res alienas tetigerint, dictos esse: Cuiac. *Obs.* VI, 2. Deinde ICtos veteres existimasse, rerum etiam immobilium furtum fieri posse. Sane id ex *L.* 38. *ff. de vsurp. & vsuc.* Plin. *Hist. Nat.* II, 68. & Gell. *Noct. Att.* XI, 18. eleganter probat Io. Fridr. Gronou. *Obs.* I, 4. p. 42. sequ.

II. Furta veteres Romani in *nocturna* & *diurna* & vtraque iterum in *manifesta, nec manifesta, concepta* & *oblata* (a) diuidebant: quae diuisiones II. Furtum quotuplex?

(a) Quum dicebant furtum *manifestum*, & *nec manifestum*, ipsum intelligebatur delictum: quum vero furtum *conceptum, oblatum, prohibitum, non exhibitum* dicebant: furtum non delictum, sed rem furtiuam notabat. Et sane etiam optimi auctores *furtum* vocant rem furtiuam. Sen. *de Benef* II, 2. *Furtum non recipit*, Ouid. *Fast.* I. v. 560. de bubus furtiuis:

Mugitum rauco furta dedere sono.

nes e XII. Tabulis sunt. Periculosissima erant furta nocturna, (*b*) de quibus in legibus XII. Tabularum cauerant decemuiri : SI NOX FVRTVM FAXIT, SIM ALIQVIS OCCISIT, IVRE CAESVS ESTO. Macrob. *Saturn. I*, 4. Verba, si tollas ἀρχαϊσμοὺς, clara & perspicua sunt. *Nox* dicitur pro noctu, vt obseruant Gell. VIII, 1. Taubm. *ad* Plaut. p. 1000. SIM idem est ac *si im*, id est, si eum, ceu ipse docet Macrob. *l. c.* Vnde sensus planissimus : *Si quis furem nocturnum occiderit, eum iure occidisse videri.* (*c*) Licebat ergo per XII. Tabulas furem nocturnum occidere, quocumque modo, nec opus erat, vt cum telo deprehenderetur, aut vt occisurus id cum clamore testaretur, id enim in diurno tantum furto exigebatur. Cicero *pro Milon.* III. Seneca. *Controu. X, 6. p.* 427. Vlpian. *apud* Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. VII, 3. p. 759.* Vnde vel Triboniani emblema est quando *L.* 4. §. 1. *D. ad Leg. Aquil.* dicitur, ita demum fas fuisse furem nocturnum occidere, *si occidens id cum clamore esset testificatus :* vel cum viro celeb. Ger. Nood. *Lib. I. Obs. Cap. XV.* statuendum, testificationem illam cum clamore faciendam, quam Caius

(*b*) Fures nocturni Graecis ἡμερόκοιτοι ; Plauto *Trinum. IV, 2. dormitatores* dicuntur, quod interdiu dormiunt, noctu vagantur.

(*c*) Esse hanc legem ex iure Attico in XII. Tabulas translatam, patet ex Demosth. Orat. pro Timocrate, p. 790. vbi haec Solonis lex citatur εἴ τις νύκτωρ ὁτιοῦν κλέπτοι τοῦτον ἐξεῖναι καὶ ἀποκτεῖναι καὶ τρῶσαι διώκοντα; *si quis noctu furtum faxit, is impune occiditor & vulnerator.*

(*d*)

Cai.*d. l.* 4. requirit, non quidem ad euitandam poenam homicidii, sed ad effugiendam poenam L. Aquiliae fuisse necessariã, quippe qua & culpa quaeuis vindicatur, non solus dolus, ceu in L. Cornelia de sicariis. Quae si sequaris, (vt sunt sane verosimillima,) non Triboniani hoc emblema erit, sed εὕρημα ab ipso Caio ICto commendatum.

III. Leges recentiores de furto nocturno.

III. Quamuis vero ea Lex ipsi iuri diuino Exod. XXII, 3. per omnia sit consentanea: semper tamen paullo durior visa est prudentioribus. Quo factum est, vt ea paullatim ab vsu recederet, iique, qui furem nocturnum occidissent, ex lege Aquilia conuenirentur, immo & nonnunquam ex lege Cornelia de sicariis, si recte se habent Vlpiani verba apud Auctorem *Collat. Leg. Mosaic. & Rom.* VIII, 3. *Si furem nocturnum, quem lex XII. Tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum, quem eadem lex permittit, sed ita demum, si se telo defendat, videamus, an lege Aquilia teneatur? Et Pomponius dubitat, num haec lex nunc sit in vsu. Et si quis noctu furem occiderit, non dubitamus quin lege Aquilia teneatur* (d) *Sin autem, quum posset adprehendere, maluit occidere, magis est, vt iniuria fecisse videatur: ergo etiam lege Cornelia* (e) *tenebitur.* Ex quo loco discimus, sensim hanc

(*d*) Eodem referenda *L.* 9. *D. de L. Corn. de sicar. & venef.* vbi conf. Ger. Nood. *Probab.* I, 9.

(*e*) At negat Paullus *Rec. Sent.* V, 23. 9. locum hic habere legem Corneliam. Et profecto ea non iniuriam sed dolum requirit. *L.* 7. *D. ad L. Corn. de sicar.* vnde non *Cornelia* sed *Aquilia* scribere debuisse Vlpianum, argumentis haut leuibus contendit Ger. Nood. *Probab.* I, 9. &

hanc legem non modo obsoleuisse, verum etiam actionem datam aduersus occidentem furem nocturnum.

IV. Leges nouissimae de eodem.

IV. Postremo ex constitutionibus inualuit, vt distingueretur inter furta, quae ruri, & quae in ciuitatibus facta essent. Ruri valebat Lex XII. Tabularum, adeoque furem nocturnum ibi quoquo modo licebat occidere: *L.* 1, *C. quando liceat vnicuique sine iudice se vind.* at in vrbibus, vbi facilius vicini clamore excitantur, id non licebat, adeoque eiusmodi caedem lex Aquilia vindicabat. Conf. Cuiac. *Obs, XIV*, 15. *XIX*, 12.

V. Furtum manifestum quid?

V. Ad fures diurnos quod attinet, quos in vetere Glossa *interdiarios* ἡμεροκλέπτας, adpellari obseruat Cuiac. *Obs. XI*, 27. ii aeque ac nocturni vel *manifestum*, vel *nec manifestum* furtum commiserant. Fur manifestus, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ adpellitabant, erat, qui vel in ipso furto deprehensus fuerat, vel eo certe loco, vbi furtum fuerat factum. Immo vlterius furtum manifestum Iureconsultis videbatur extendendum, quamdiu fur eam rem tenens fuerit visus, vel deprehensus, siue in publico, siue in priuato, vel a domino, vel ab alio, antequam eo peruenisset, quo deferre vel deponere destinauerat. *L.* 3. §. 2. *D. de furt.* Et ita manifestum furem etiam describit Virgil. *Eclog. III. v.* 17.

Non

I, 9. & *ad Leg. Aquil.* V. p. 182. Conf. Io. van der Water *Obseru.* I, 18. Schulting. ad *Collat. Leg. Mosaic. & Rom. p.* 760.

(*f*)

Non ego te vidi, Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et cum clamarem, quo nunc se proripit ille?

Ad quae verba Seruius: *Manifesti furti arguit, dicendo* VIDI. Ergo non sola sufficiebat visio, sed oportebat eum, qui viderat, idipsum prae se tulisse, & indicasse, quod fiebat clamore & accursu. *L. 7. §. 2. D. de furt.*

VI. Fures ergo manifesti vel sine telo vel cum telo fuerant deprehensi. Si sine telo; distinguebant decemuiri, ingenuine essent, an serui: & si ingenui, puberesne an impuberes? De ingenuis, qui ad pubertatem peruenerant, ita statuerant: SI LVCI FVRTVM FAXIT, SIM ALIQVIS ENDO IPSO CAPSIT, VERBERATOR, ILLIQVE CVI FVRTVM FACTVM ESCIT, ADDICITOR. Gell. *XI. vlt.* Virgis ergo caesi eiusmodi fures noxae dabantur ei, cuius res surripuerant, illique ad seruilia addicebantur ministeria. Vnde ob hanc libertatis iacturam Theophilo *ad princ. Inst. de perp. & temp. act.* dicuntur subiisse τιμωρίαν κεφαλικὴν *poenam capitalem.* Et Seru. ad Virg. *Aen. VIII. p. 516. Furtum capitale crimen apud maiores fuit, ante poenam quadrupli.*

VI. Fures manifesti ingenui quomodo puniti ex Lege XII. Tab?

VII. Cum seruis multo seuerius egere decemuiri. De iis enim lex prodita in duodecim tabulis in hanc sententiam: SERVVS VIRGIS CAESVS DE SAXO DEIICITOR. Gell. *l. c.* Furacissimum genus mortalium erant serui, qui freti virtute scapularum, facile omnes expilabant loculos, nullaque poena minus, quam verberibus, poterant ab hoc delicto reuocari.

VII. Quomodo servi?

uocari. (*f*) Hinc extremum ſupplicium ſeruos manebat, ſi in furto fuiſſent deprehenſi, deiectio ſcilicet de rupe Tarpeia, quod ſupplicium ſemper praecedebat fuſtigatio. Qua de re videndus Iuſt. Rycqu. *de Capitol. IV. p.* 44. *ſequ.*

VIII. Quomodo impuberes? VIII. Impuberes denique in furto deprehenſos decemuiri verberari iubent praetoris arbitrio, noxiamque ab iis ſarciri. Gell. *XI. vlt.*

IX. Quomodo qui cum telo deprehenſi? IX. Sed quid, ſi cum telo fur fuiſſet deprehenſus? Tum decemuiri ita cauerant: SI SE TELO DEFENSINT, QVIRITATO, ENDOQVE PLORATO, POST DEINDE SI CAESI ESCINT, SINE FRAVDE ESTO. Cic. *pro Mil. III.* Gothof. *ad Leg. XII. Tab. Tab. II. p. 6. Teli* adpellatione, vt ait Caius *L.* 54. §. 2. *D. de furt.* & ferrum & fuſtis, & lapis, & denique omne, quod nocendi cauſa habetur, ſignificatur. Quod ſi ergo eiusmodi inſtructus armis deprehendebatur fur, occidi impune poterat, ea tamen lege, vt qui eum interemturus erat, *quiritaret* prius, *endoque ploraret*, id eſt, vt ſollemnem illam ingeminaret formulam: QVIRITES VOSTRAM FIDEM, vel PORRO QVIRITES, eoque clamore furem a ſe deprehenſum eſſe teſtificaretur. Vide de ea formula Briſſon. *de Form. VIII. p.* 718. Raeuard. *ad Leg. XII. Tab. III.*

X.

(*f*) Libanius ſeruus apud Plaut. *Aſinar. II,* 2. *v.* 55.

Quin ſi tergo res ſoluenda eſt, rapere cupio publicum.
Pernegabo, atque obdurabo, periurabo denique.

(g)

X. Sed ex quo lex Porcia verberari ciuem Romanum & vinciri; lex Paetilia Papiria vero eumdem addici vetuerat: omnia illa mitigauit praetor, quippe qui in edicto suo quadrupli poena furtum manifestum vindicauit. *L.* 34. *D. de furt.* Id tamen quadruplum mere poenale erat, ita vt extra quadruplum adhuc res ipsa restituenda esset: Paull. *Rec. Sent. II,* 3. 13. ad quam recuperandam domino tum rei vindicatio, tum condictio rei furtiuae competebat, quarum illa aduersus quemcumque possessorem: *L.* 23. *D. de rei vind.* haec aduersus furem eiusue heredes, in quantum ad hos peruenerat, dabatur. *L.* 1. *L.* 5. *L.* 7. §. 2. *L.* 8. *L.* 9. *L.* 19. *D. de cond. rei furt.* X. Quae his in legibus mutarit Praetor?

XI. Fur nec manifestus est, qui, licet in furando non deprehensus, furtum tamen fecisse se negare non potest. Paull. *Recept. Sent. II,* 31. 2. De eo ita leges XII Tabularum: SI ADORAT FVRTO, QVOD NEC MANIFESTVM ESCIT, DVPLIONE DECIDITO. Gothofred. *Leg. XII. Tab. Tab. II.* Sola vox *adorat* crucem hic figit criticis: (*g*) sed rem expedit Festus voce *adorare p.* 245. *Adorare apud antiquos significabat agere. Vnde & legati oratores dicuntur, quia mandata populi agunt.* Sensus ergo legis est: si agatur furti nec manifesti, furem duplo damnatum iri. Gell. *Noct. Att. XI,* 18. Et hic quidem nihil XI. De furto nec manifesto lex XII. Tab.

(*g*) Nihil agit Marcil. ad *Tab.* XII. p. 203. sequ. dum legendum monet *adulat* vel *adolat*, quod veteribus idem fuisse ac *fallit*, ex Glossis docet. Non solent decemuiri ita loqui, neque sermonis adfectare elegantiam.

(*h*)

nihil mutauit praetor, qui & ipſe furtum nec manifeſtum duplo vindicauit, praetereaque rei furtiuae vel condictionem vel vindicationem conceſſit.

XII. An haec lex ex iure Attico?

XII. Hanc furti nec manifeſti poenam decemuiros ex iure Attico deſumſiſſe, oſtendunt Ant. Contius *Subceſ. lect. XI*, 18. Sam. Petit. *ad Leg. Att. VII*, 5. Sed Solon non profecto furtis nec manifeſtis, verum leuioribus dupli poenam ſtatuerat. Decemuiri vero poenam, quam leuiori furto propoſuerat Solon, ad furtum nec manifeſtum tranſtulerunt, dubium, an ſatis prudenter. Iac. Cuiac. *Obſ. XIX*, 12. furtum manifeſtum ideo ſeuerius punitum cenſet, vt plus conſequeretur, qui diligens fuit in rebus ſuis cuſtodiendis, quam qui negligentior. Sed quum deprehenſio furis magis fortunae ſit, quam diligentiae: nondum ſatisfacit haec ratio, nec ego, vt verum fatear, cur lenius puniendus ſit fur nec manifeſtus, quam manifeſtus, ſatis intelligo, niſi forte id aliquam veniam mereri dixeris, quod ingenioſius ille, quam hic, furari didicerit. In aeſtimationem vero veniebat id, quod fuerat contrectatum, quamuis quidam ICti veteres, ſtoicorum ſequuti principia, eum, qui aliquot medimnos ex aceruo frumenti ſuſtulerat, totius acerui furem eſſe iudicarent. De qua philoſophia, non ſane publici ſaporis videndus Horat. *Epiſt. I*, 16. & ibi Porphyrion. *L.* 21. *D. de furt.* & Merill. *Obſ. I*, 24.

XIII. Lex XII. Tabularum de furto concepto.

XIII. Pergimus ad *furtum conceptum*, cuius indoles nec Iuſtiniani aeuo amplius nota fuit, & hodienum in tanta litterarum luce ſatis obſcura

ſcura eſt, fatente V. C. Petro Burmanno ad Petron. *Satyr. XCVII.* Legem XII. Tabularum ex Gell. *Noct. Att. XI*, 18. ita reſtituit Gothofredus: SI FVRTVM LANCE LICIOQVE CONCEPTVM ESCIT, ATQVE VTI MANIFESTVM VINDICATOR. Sed quid *lanx* ſit, quid *licium*, adhuc ſub iudice lis eſt. Operoſe & eleganter hanc legem explicat Vir doctus & amicus, Abr. Wielingius in diatriba *de furto per lancem & licium concepto*, edita Marpurgi cIↄ Iↄccxix. ſed, vti fit in re obſcura, facile omnes hypotheſes, ſolis ſuperſtructae coniecturis & fractis e naufragio tabulis vacillant. Multa ea de re multi dixerunt, docte ſane ac nitide; ſed ita vt ſemper nobis aliquod dubium ſuperſit. Nec aliter de ea, quam ipſe elegi ſententia ſentio, quam tamen ceu ſimpliciſſimam & veroſimilem hic licebit breuiter explicare.

XIV. Variae legis interpretationes.

XIV. *Licium* Alexandro ab Alex. *Gen. Dier. VI*, 10. & Marcilio *Interp. XII. Tab LIX. p.* 210 212 eſt tela, cui rem furtiuam alligarint fures, vbi aedes introiiſſent: *lancem* vero eos putat oppoſuiſſe oculis, ne adgnoſcerentur. Franc. Balduino *Comment. ad* §. 4. *Inſt. h. t.* furta per lancem & licium concepta ea fuiſſe videntur, *quae religionis obtentu impoſtores quidam, tamquam ſacrificuli licio ſuccincti, & lancem ad colligendas ſtipes circumferentes commiſerint, ſacrilegiis proxima.* Sed aliud profecto eſt *concipere furtum*, aliud *committere:* nec quiſquam veterum eiuſmodi impoſtorum meminit. Fr. Hotomani coniectura, quam in *Comment. ad d.* §. 4. *Inſt. h. t.* profert, ſomnio paene ſimilis videtur. Illud enim fur-

tum per lancem & licium conceptum dici putat, *quod per ſimulationem religionis, amicti licio ſacerdotes deprehendere ſint ſoliti, quum panem aetitite lapide conditum vorare iuſſiſſent.* Enimuero, quid quaeſo aetites & panis ad lancem? Licium eſt quaecumque tela ex filis contexta vel contorta. Hinc apud Petronium *Cap. CXXXV. ſoluere licio pannum* & *Cap. CXXXI, licium varii coloris filis intortum.* Inprimis vero eo nomine veniebant cingula, non modo ſeruorum, Suet. *Calig. Cap. XXVI* ſed & lictorum. Quod adeo verum eſt, vt a *licio lictoris* vocabulum arceſſere non dubitet Tiro apud Gell. XII, 3. In marmoribus quoque ſunt APPARITORES LIMOCINCTI apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ. VI*, 44. vbi conferendus Iſidor. Hiſp. *Orig. I*, 33. Proxime ergo rem acu tangit Alciatus *Parerg. I*, 8. & qui eumdem ſequitur Pithoeus *Subceſ. I*, 2. Hi enim exiſtimant, lictores iubente magiſtratu licio ſuccinctos, ad oſtendendam auctoritatem publicam, cuius licium fuerit inſigne, cum alio comite, indicium in lance fidemque praeferente, furtum quaeſitum domos intrare conſueuiſſe. Quo ritu inuentum furtum *per lancem & licium conceptum* dici ſolitum putant. Sed quum nec hi omnia viderint: res erit paullo altius repetenda.

XV. Quid concipere furtum?

XV. Ponimus ergo, quod recte obſeruat Iuſtinianus §. 4. *Inſt. h. t. conceptum furtum* dictum eſſe Romanis, quum apud aliquem teſtibus praeſentibus furtiua res quaeſita & inuenta eſſet. Ita & Caius *Inſt. II*, 10, 3. & Paull. *Rec. Sent. II*, 31, 3. illud definiunt. Vnde ſtatim cadunt

dunt Alex. ab Alexandro, Marcilii & Fr. Balduini coniecturae, quippe quibus furtum concipere idem est. ac furtum committere. Nec firmo satis talo niti videtur clarissimi Wielingii sententia, qui *cap. I. concipere furtum* idem esse putat ac vindicare.

XVI. Conceptio furti facta est ritibus quibusdam, mature abrogatis.

XVI. Deinde & id certum esse puto, inquisitionem illam rei furtiuae adhibitis quibusdam ritibus fuisse factam, qui tamen Romae satis mature exoleuerint. Quod denuo agnoscit Iustinianus: *Sed hae actiones, scilicet concepti, & oblati, & furti prohibiti, nec non furti non exhibiti in desuetudinem abierunt. Quum enim requisitio rei furtiuae hodie* SECVNDVM VETEREM OBSERVATIONEM *non fiat: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab vsu communi recesserunt.* Ergo *lanx* & *licium* pertinent ad *veterem* illam *obseruationem*, qua furti olim requisitionem factam ait Imperator. Quumque iste ritus tam cito euanuerit, vt Gellii aetate, ceu ex eius *Noct. Att. XVI*, 10. patet, vix voces intelligerentur: oportet illi aliquid inhaesisse, quod indignum Romanis moribus visum est.

XVII. Ritus illi e iure Attico erant.

XVII. Praeterea & id quoque mihi facile concessum iri puto, quum pleraeque leges XII. tabularum e iure Attico manarint, hanc quoque furti concepti actionem vna cum ritu concipiendi res furtiuas Athenis Romam migrare potuisse. Neque aliunde ergo ea omnia, quam e ritibus Atticis, illustrari potuerunt rectius. Qui si cum antiqua illa obseruatione conueniunt, facile nobis persuadebunt, vt ritui Roma-

no lucem e Graecorum moribus accendi posse existimemus.

XVIII. Ritus apud Athenienses in concipiendo furto adhibiti.

XVIII. Quo vero ritu Athenis requisitae sint res furtiuae, luculenter docuit Graecus Scholiastes Aristophanis. In huius enim *Nubibus* Socrates ita adloquitur Strepsiadem: *v* 498.

Ἴθι νῦν, κατάθου θοιμάτιον.

Abi, depone tunicam.

Respondet hic:

- - - ἠδίκηκά τι;

- - - *An deliqui quidquam?*

Cui regerit Socrates:

Οὐκ, ἀλλὰ γυμνοὺς εἰσιέναι νομίζεται.

Minime, sed nudos nos incedere fas est.

Tum Strepsiades:

Ἀλλ' οὐχὶ φωράσων ἔγωγ' εἰσέρχομαι.

Atqui non furtum conceptum eo.

Ad haec ergo verba Scholiastes *p. m.* 88. *edit. Froben*: ἔθος ἦν, τοὺς εἰσιόντας εἰς οἰκίαν τινὸς ἐπὶ τὸ ἐρευνῆσαι, γυμνοὺς εἰσιέναι, ἵνα μή τι ὑπὸ τὰ ἱμάτια κρύψαντες λάθωσιν, ἢ ἵνα μὴ ὑπὸ ἔχθρας λάθωσιν ὑποβάλοντες τὸ ζητούμενον, καὶ ζημίας αἴτιοι τούτῳ γίνωνται. οἱ γοῦν μέλλοντες εἰσιέναι, ἵνα ἐπιθεάσωνται χρήματα τοῦ δημοσίου, ἢ καὶ ἐρευνᾶν, γυμνοὶ εἰσῄεσαν, ἵνα μή τι ἀποκρύψωνται. *Moris erat vt qui res furtiuas quaesitum aedes cuiusdam ingrederentur, nudi ingrederentur, ne quid sub vestibus occulentes clam ferrent, neue ex inimicitia, quod quaerere se simulabant, sub tunica occultatum inferrent dominoque falsum crimen calumniose obiectarent. Hanc ob causam ingressuri aedes etiam ad inspicendas quaerendasque res publicas, nudi ingrediebantur, ne quid occul-*

occultaretur. Paullo plenius eumdem ritum describit Plato *de Legib. XII. p.* 691. (*b*) Φωρᾶν δ' ἂν ἐθέλῃ τίς τι παρ' ὁτωοῦν, γυμνὸς, ἢ χιτωνίσκον ἔχων, ἄζωστος προομόσας τοὺς νομίμους θεοὺς, ἦ μὴν ἐλπίζων εὑρήσειν οὕτω φωρᾶν. Ὁ δὲ παρεχέτω τὴν οἰκίαν, τάτε σεσημασμένα καὶ τὰ ἀσήμαντα φωρᾶν. *Furtum requisiturus alicubi, nudus, & licio incinctus, cetera discinctus, Deosque legum custodes adiurans, se inueniendi spe id facere, ita demum requirito. Dominus vero tum exhibeto domum, & in omnibus siue obsignatis, siue minus obsignatis locis liberam furti inquirendi potestatem facito.* Ex his ergo colligas, Athenienses furta concipere consueuisse nudos, nullaque veste nisi χιτονίσκῳ, vel *licio* vti recte interpretatur Dacerius *ad* Fest. p. 199. ad membra verenda tegenda, succinctos. Quamuis enim non per omnia similem χιτωνίσκῳ fuisse dixeris *licio:* rem ipsam tamen non esse dissimilem, ex sequentibus facile adparebit. Et quid inde, si loco χιτονίσκου aliam vestem vel telam adhibuerint Romani?

XIX. Hunc ritum ergo vna cum iure Attico Romam migrasse, verosimillimum videtur, nec dubitare nos patitur Festus, qui sub voce *lance p.* 304. *Lance & licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quaerere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrum familias aut virginum praesentiam.* Sane ex hoc Festi loco in quo nec Graecanici ritus, nec

XIX. Idē ritus a Romanis receptus.

(*b*) Quamuis enim fictae sint Platonis leges, in plerisque tamen, quantum potuit, ius Atticum, eum ob oculos habuisse, iam aliis obseruatum est.

(*i*)

nec ἐνθέσεως vel interpolationis vllum vestigium adparet, satis manifesto patet, etiam Romae nudos incessisse, qui res furtiuas requirerent, alias non fuisset, quod matres familias virginesue praesentes reuererentur. Docet quoque idem Festi locus, licio illos incinctos fuisse, quemadmodum & χιτωνισκὸν Plato more Attico concesserat. Denique id quoque inde discimus, cui vsui lanx fuerit in hoc negotio. Quum enim nudis incedendum esset requirentibus: sane pudor suadebat, ne faciem conspiciendam darent, agnoscique se paterentur a feminis. Hinc lancem, id est vti ego interpretor, laruam (i) lancis instar concauam, vultui aptabant. Non ergo lancem obiiciebant oculis, ne feminas viderent, (& hinc gratis hic obuertitur, Romanas matronas & virgines non gynaeconiti inclusas, sed in celebritate versatas esse,) sed quia eos puderet, a feminis agnosci. Atque haec est antiqua illa obseruatio, quam in concipiendo furto adhiberi voluerant veteres Romani

XX. Sublatus tamen postea lege Aebutia.

XX. Sustulisse vero illum ritum videtur lex *Aebutia*. Ita enim Gell. *XVI*, 10. *Sed enim quum proletarii & assidui, & sanates, & vades, & subuades, & viginti quinque asses, & taliones*, FVRTO-

(i) Lanx dicitur a Graeco λαγὼν *cauitas*, adeoque hoc vocabulo descripsisse videntur antiqui, quidquid concauum erat. Vnde corruit ridicula quaestio, quam hic nonnulli mouent, quid profuerit, intrasse gynaeconitin, & nihil videre? itemque an lancem perforatam prae se tulerint? Scalig. *ad* Fest. *l. c.* p. LXXII. (k)

TORVMQVE QVAESTIO CVM LANCE ET LICIO *euanuerit, omnisque illa XII. Tabularum antiquitas, nisi in legis actionibus centumuiralium causarum*, LEGE AEBVTIA LATA, *consopita sit: studium scientiamque ego praestare debeo iuris & legum, vocumque earum, quibus vtimur*, Quamuis vero de auctore, atque aetate huius Aebutiae legis non constet, nisi quod Lud. Charondae fide laudatur vetus illud fragmentum: LVCIVS AEBVTIVS TR. PL. VIR POPVLARIS LEGEM TVLIT AD POPVLVM VT XII. TAB. CAPITA, QVAE INVTILIA ESSENT REIPVBLICAE, TOLLERENTVR, QVAE LEX MVLTIS CONTRADICENTIBVS TANDEM ROGATA EST, satis tamen certum videtur, id quoque XII. Tabularum caput, vna cum aliis, illa lege fuisse abrogatum.

XXI. Ex eo tempore non amplius ab ipsis dominis, iisque nudis, requirebantur res furtiuae, sed a praeconibus & seruis publicis, adhibitis testibus. *L. 3. D. de fugit.* Ad quem morem alludens suo more Plautus *Mercat. III, 4. v.* 78.

XXI. Quos ritus postea in concipiendo furto adhibuerint.

Certum est praeconum iubere iam, quantum est, conducier,
Qui illam inuestigent, qui inueniant; post ad praetorem illico
Ibo, orabo, vt conquisitores det mihi in vicis omnibus.
Nam mihi nihil relicti quidquam aliud, iam intelligo.

Vnde

Vnde errare putarim viros doctos, qui hunc Plauti locum ad inquisitionem cum lance & licio referunt, quam iam abrogatam fuisse lege Aebutia, vel inde patet, quod non ipse priuatim rem furtiuam seu ancillulam abductam, requirere audet Eutychus ille Plautinus, sed conquisitores a Praetore petere statuit. Non tamen in vniuersum exoleuerat antiqua illa obseruatio. Quamuis enim nec nudi incederent conquisitores, nec faciem tegerent: licii tamen & lancis vsus vel in antiquitatis memoriam seruabatur. Dominus enim, conquisitores comitatus, licio incinctus procedebat, & in lance praeferebat indicium & fidem; eoque pertinere omnino videtur locus Petronii *in Satyr. p. m.* 30. *Intrat stabulum praeco cum seruo publico, aliaque sane modica frequentia, facemque fumosam magis, quam lucidam, quassans, haec proclamauit: Puer in balneo paullo ante aberrauit, annorum circa XVI. crispus, mollis, formosus, nomine Gyton: si quis eum reddere aut commonstrare voluerit, accipiet numos mille. Nec longe a praecone Ascyltos stabat, amictus discoloria veste, atque in lance argentea indicium & fidem praeferebat.* (*k*) Illustris sane locus. Videmus hic *seruum*

(*k*) Eripere hunc Petronii locum nobis conantur viri docti, eo, quod apud Petronium non res furtiua, sed amissa quaesita sit. Sed salua res est. Quaeritur Gyton fugitiuus, aut potius furtim ab alio subtractus. Nec praemium tantum offerunt conquisitores indici, sed & omnes cellas pererrant, immo fores oppessulatas perfringunt, ceu ex sequentibus Petronii verbis patet. Id vero sane non est hominum, rem amissam quaerentium, sed inuestigantium furtiuam.

(*l*)

seruum publicum, quem conquisitorem Plautus vocauerat; videmus *praeconem*, qualem & Eutychus ille Plautinus sese conducturum aiebat. Videmus pueri furtim subtracti *dominum*, Ascylton, cum *discoloria veste*, id est, *licio* & *lance*, qua non quidem faciem veteri ritu tegebat, sed *indicium*, id est εὕρετρον vel indicinae praemium & *fidem* publicam praeferebat. Videmus denique *modicam frequentiam*, id est, testes, quos praetor in furti inquisitione exigebat. Vnde dubitare non possumus, quin etiam post legem Aebutiam Romani veteris illius ritus saltim memoriam conseruarint, adeoque ipse erret Dacerius, qui siue Festum siue eius epitomatorem Paullum errare existimat p. 199. non aliam ob caussam, quam quia licio non dominus sed seruus publicus incinctus fuerit. Si distinxisset tempora ante & post legem Aebutiam, potuisset vir doctus hunc nodum soluere.

XXII. Furti concepti poena.

XXII. Hic est vetus furtum concipiendi ritus. Ceterum furtum hoc modo conceptum, id est, quaesitum & inuentum, tamquam manifestum vindicabatur ex lege XII. Tabularum, si scilicet, apud quem quaesitum & inuentum fuerat, sciuisset, rem esse furtiuam, vt recte docet Ian a Costa *ad* §. 4. *Inst. h. t.* (*l*) Sed tamen & haec poena exoleuit, praetorque furtum conceptum primum tripli, deinde dupli poena vin-

(*l*) Dissentit Cuiac. *Not. posterior. ad Inst. d.* §. idque ob *L.* 8. *C. ex quib. caus. infam. irrog.* Sed femina quae in hac lege damnata dicitur, infamiam non subiit, quod tamen alias fit in actione furti.

(*m*)

vindicauit, adeoque illud furto nec manifesto aequiparauit, ceu tradit Gell. *Noct. Att. XI*, 18. Conf. & §. 4. *Inst. de oblig. quae ex delicto nasc.*

XXIII. Furtum oblatum.

XXIII. Quum conceptum furtum tanta seueritate leges vindicarent: solebant fures vel ipsi, vel per alios, res furtiuas cuidam offerre, vt apud hunc potius quam apud se conciperentur, condemnationisque turpitudo, vt ait Theophilus, penes alium potius, quam penes se esset. Quod si igitur hac fraude factum, vt res furtiua apud alium conciperetur: dabatur huic contra offerentem *actio furti oblati* quamuis ille fur haut esset, dummodo ipse ignorarit, rem esse furtiuam. Cai *Inst. II*, 10. 2. Paull. *Sent. II*, 31, 3. §. 5. *Inst. h. t.* Erat vero haec oblati actio in triplum, non computata rei furtiuae aestimatione, vt docent Gell. *Noct. Att. XI*, 18. Paull. *Sent. Rec. II*, 31. 14.

XXIV. Furtum prohibitum & non exhibitum.

XXIV. Furti *prohibiti* & *non exhibiti* actiones non e legibus XII. Tabularum, sed ex Edicto Praetoris proficiscebantur. §. 4. *Inst. h. t.* earumque plane non meminere Caius & Paullus, siquidem vterque quatuor (*m*) tantum furtorum genera recenset. Prior actio aduersus eum dabatur, qui furtum quaerere, testibus praesentibus, volentem prohibuerat; posterior aduersus eum, qui apud se quaesitam & inuentam non exhibuerat. Quae vero vtrique poena fuerit

(*m*) Immo Caius *L. 2. D. de furt.* a se dissentiens duo tantum furti genera agnoscit, *manifestum* & *nec manifestum*, vnde Tribonianismum hic nonnulli deprehendere sibi videntur viri docti.

(*a*)

fuerit propoſita in praetoris edicto, id quidem nondum expeditum eſt. De non exhibito tamen certum mihi videtur, actionem ex eo in duplum datam. Nam apud Plautum Agaraſtocles adoleſcens infortunio mactaturus Lycum, lenonem, Collybiſco villico dederat trecentos numos, quos deferret ad lenonem, aſſimulans, peregrinum ſe eſſe, & locum quaerere, vbi genio indulgeret. Venit poſtea Agaraſtocles cum aduocatis teſtibus villicum, tanquam fugitiuum, & pecuniam apud lenonem quaeſiturus, quumque hic Milphionem ſeruum quaeri, ratus, inficiaretur, ſeruum pecuniamque apud ſe eſſe, leno dupli reus fit. Non ergo haec eſt actio ſerui corrupti, ſed furti non exhibiti. Aiunt enim aduocati *Poen. Act. III. Sc. I.*

Ille negabit, Milphionem quaeri cenſebit tuum,
Id DVPLICABIT *omne* FVRTVM.

Idque repetitur *Act. III. Scen. IV. v. 27. Scen. V. v. 39. Act. V. Scen. VI. v. 14.* Conf. *Elem.* noſtra *Iur. Ciuil.* §. *MLVIII.*

XXV. Denique & illud addendum, quocumque furti genere condemnatum infamiae ſubiiſſe notam. Paull. *Sent. II, 31. 15. L. 6. D. de his qui not. infam.* Reliqua, quae de furtis ad hunc titulum ſolent inculcari a iureconſultis, huc non pertinent.

XXV. Omnes furti condemnati infames.

TIT. II.

DE

VI BONORVM RAPTORVM.

SEcundum delictum priuatum est *rapina*. Vnde de *vi bonorum raptorum* hoc titulo agendum & ex antiquitatibus pauca quaedam monenda sunt.

I. Quomodo differant furtum & rapina?

I. Multum interest inter furem & raptorem. Fur ignoranti domino, & clam; raptor scienti & inuito vi & palam bona sua aufert. *L.* 3. §. 5. *D. de incend. ruin. naufrag.* Vnde apud Plaut. *Epidic. I,* 1. seruus nequam:

TH. Minus iam furtificus sum, quam antehac.
EP. Quid ita? TH. Rapio propalam.

Vt & rapina vis.

Rapi vero dicebantur res mobiles. Immobiles non rapi, sed *inuadi* dicebantur. Vnde nec actione vi bonorum raptorum, sed interdicto *vnde vi*, vt & actione ex constitutione *L.* 7. *C. vnde vi* experiebantur, qui vi possessione rerum immobilium fuerant deiecti.

II. Rapinae poena.

II. Actio *vi bonorum raptorum*, quae adversus raptorem datur, e Praetoris edicto est, in quo Praetor: SI CVI DOLO MALO HOMINIBVS COACTIS DAMNI QVID FACTVM ESSE DICETVR, SIVE CVIVS BONA RAPTA ESSE DICENTVR: IN EVM, QVI ID FECISSE DICETVR, EI INTRA ANNVM, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, IN QVADRVPLVM, POST ANNVM

NVM IN SIMPLVM IVDICIVM DABO. ITEM SI SERVVS FECISSE DICETVR IN DOMINVM, IVDICIVM NOXALE DABO. *L. 2. princ. D. vi bon. rapt* Ergo actio dabatur contra eum, qui dolo malo rapuerat, non qui errore, putans ſcilicet, rem eſſe ſuam. §. 1. *Inſt. h. t.* Sed & hoc diualibus conſtitutionibus eatenus mutatum eſt, vt qui vel rem mobilem vel immobilem, licet ſuam, alteri vi rapuiſſet, dominio eius rei excideret, aeſtimationemque praeterea, ſi alienam pro ſua rapuerit, praeſtare teneretur. *L. exſtat. 13. D. quod met. cauſſ. geſt. L. 7. C. vnde vi.* Poena rapinae erat quadrupli intra annum: (nam annua erat Praetoris iurisdictio,) poſt annum in ſimplum dabatur actio. Quadruplo vero quum etiam rei perſequutio contineretur: reuera poena tantum tripli erat. *princ. Inſt. h. t. §. 19. Inſt. de act.* Perinde quoque erat, ſiue liber homo, ſiue ſeruus, vi rapuiſſe diceretur: nam contra hunc quoque praetor dabat noxale iudicium, vt vel noxae dederetur ſeruus, vel damnum a domino praeſtaretur.

III. Quum vero facile ipſa quemuis natura doceat perniciofius multo eſſe crimen raptus quam furti: merito mireris, praetorem tam levi poena illud voluiſſe caſtigare. Ponamus ſane, latronem viatori vi extorſiſſe aureum: quam molli quaeſo brachio punietur, ſi quatuor aureos reddere iubebitur? Hoc delictum ita comparatum eſt, vt ad dolum potius & laeſam ſecuritatem publicam, quam ad actum damnumque datum, reſpiciendum videatur. Sed male forſan

III. Legum Romanarum hac in re mollities.

ſan conſultum fuiſſet magiſtratibus Romanis, & maxime qui in prouincias quotannis mittebantur, ſi ſeuerius vindicari rapinas placuiſſet.

TIT. III.

DE

LEGE AQVILIA.

TErtium delictum priuatum eſt damnum iniuria datum, quod ex lege Aquilia vindicabatur, de qua hoc titulo erit agendum.

I. Quid damnum iniuria datum?

I. Vocatur id delictum veteribus *damnum iniuria datum*, Quintil. *Declam. CCCLXXXV.* item *damnum iniuria. L.1. D. ad L. Aquil. & L. 1. D. de iniur.* necnon *damnum iniuriae. L. 9. §. vlt. D. de tut. & rat. diſtr. L. 30. D. ad L. Falc.* Cic. *pro P. Quinct.* Conf. Barn. Briſſon. *de Verb. ſignif. hac voce p. m. 161.* *Iniuria* autem fieri dicitur, quod cum damno iniuriam adfert. *L. 49. §. 1. D. ad leg. Aquil.* vel, quod eodem recidit, damnum non iure, id eſt dolo vel culpa facientis datum. *L. 5. §. 1. D. eod.* Gloſſae Nomicae: Δαμνινιυρία ζημία ἡ ἀδίκως γινομένη.

II. Leges de damno iniuria dato Aquilia antiquiores.

II. De damno hoc iniuria dato iam ante legem Aquiliam multas alias exſtitiſſe leges, ſatis adparet ex loco Vlpian. *L. 1. D. ad L. Aquil.* *Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante ſe de* DAMNO INIVRIA *loquutae ſunt, derogauit, ſiue XII. tabulis, ſiue quae alia lex fuit.*

III. Lex XII. Tab. de damno dato.

III. In legibus XII. Tabularum quid cautum fuerit de damno iniuria, hodie vix conſtat.

Feſtus

Feſtus *in voce Rupitias p.m. 415. Rupitias,* ait *in XII. ſignificat, damnum dederis.* Et Paullus ibidem: *Rupitiat damnum dederit ſignificat.* Ex quibus locis colligere quidem licet, fuiſſe in XII. tabulis legem de damno dato proditam, in eaque decemuiros vſos eſſe voce RVPITIAT: niſi forte cum Scaligero *in Annot.* hoc vocabulum plane explodere & pro RVPITIAS *rupſit* reſcribere malis. Aſt quid cautum ea lege fuerit ex his teſtimoniis non adparet. Alio vero loco idem Feſtus explicaturus vocem *Sarcito p.m.* 423. *Sarcito,* inquit, *in duodecim Seruius Sulpitius ait ſignificare damnum ſoluito, praeſtato.* Veroſimile itaque eſt, a iuris naturae ſimplicitate hic non receſſiſſe decemuiros, adeoque nudam damni dati reſtitutionem exegiſſe. Quare ita conceptum fuiſſe arbitror illud Legum XII. Tab. caput: QVI RVPITIAT, SARCITO. (*a*) Quemadmodum eamdem legem reſtituendam etiam arbitratur Iac. Raeuard. *ad Leg. XII. Tab. Cap. XXIV.*

IV. Quae poſt XII. Tabulas vſque ad latam legem Aquiliam de damno dato vel praetores edixerint, vel populus ſciuerit, nos quidem ſci- IV. Origo legis Aquiliae.

(*a*) Equidem Gothofredus *Fragm.* XII. *Tab. Tab.* VII. diſtinxiſſe putat decemuiros damnum iniuria datum ab eo, quod caſu illatum ſit, adeoque ita concipit leges.

Si iniuria RVPITIAS - - -
Aſt ſi caſu: SARCITO.

Sed huius diſtinctionis nec in Feſto nec apud alium auctorem vlla fit mentio, & caſum quemquam praeſtare debuiſſe, vix veroſimile eſt.

ſcimus cum ignariſſimis. Celeberrima vero eſt ipſa LEX AQVILIA, cuius de auctore non eadem eſt omnium ſententia. Vlpianus *L.* 1. §. 1. *D. ad L. Aquil.* ita eius hiſtoriam verbis pauciſſimis complexus eſt: *Quae lex Aquilia plebiſcitum eſt quum eam Aquilius, Tribunus plebis, a plebe rogauerit.* Sed quis ſit ille Aquilius, adhuc ſub iudice lis eſt. C. Aquilio Gallo, celeberrimo illi iurisconſulto, ſtipulationis Aquilianae inuentori, eam tribuunt nonnulli, & in his etiam Ian. Vinc. Grauina *de Orig. iur. ciu. LX p.* 97. (*b*) Sed praeterquam, quod an Aquillius hic unquam Tribunus plebis fuerit non adeo expeditum eſt; ne temporum quidem ratio concedit, vt eum huius legis auctorem fuiſſe exiſtimemus. Sane eius legis iam meminere Q. Mucius Scaeuola *L.* 39. *pr.* & Brutus, *L.* 27. §. 22. *D. ad L. Aquil.* quos C. Aquillio Gallo antiquiores fuiſſe, certiſſimum eſt. Io. Bertrand. *Vit. Ictor. II,* 9. 9. Accedit quod Cicero *in Bruto XXXIV.* ſcribit, *ſe L. Caeſulenum, accuſatorem de plebe, iam ſenem audiuiſſe, quum ab L. Sabellio multam lege Aquilia de iuſtitia* (*c*) *petiuiſſet.* Quae quum ita ſint, veroſimillima videtur Steph. Vin.

(*b*) At idem Grauina *de Leg. & SC. CX. p.* 748. ea de re dubitare videtur, incertusque haeret, huicne iurisconſulto, an alii Aquilio adſcribenda ſit lex Aquilia?

(*c*) Hotomanus *de Leg.* p. 62. Lambinus & P. Manutius & alii legunt *de damno iniuria*, ſed inuitis Cod. MSS. qui lectionem vulgatam ſemper praeferunt. Conf. Ian. Grut. *Not. ad h. l.* Nec tamen adſentior viro eruditiſſimo Antonio Auguſtino qui in libro *de Nom. propr. Pand. p.* 301. *Theſ. Iur. Tom. I.* hanc legem, cuius Cicero meminit, a noſtra diuerſam fuiſſe ſtatuit. (*d*)

Vin. Pighii ſententia qui in *Annal. Rom. Tom. II. p.* 330 legem hanc latam putat a L. Aquilio P. F. L. N. Gallo, qui A. V. C. DLXXII. tribunus plebis, A. DLXXVII. Praetor Siciliae fuit: vt adeo haec lex antiquiſſimis videatur adnumeranda.

V. Ceterum huius legis tria capita commemorantur. (*d*) Primo cauebatur de occiſis quocumque modo ſeruis aut animalibus, quae dorſo & collo domantur, quaeque gregatim paſcuntur, vt actio daretur aduerſus eum qui damnum dederit iniuria, ad id, quanti res intra annum proximum plurimi fuit. Verba legitima capitis haec fuerunt: QVI SERVVM SERVAMVE, ALIENVM ALIENAMVE, QVADRVPEDEM VEL (*e*) PECVDEM INIVRIA OCCIDERIT, QVANTI ID IN EO ANNO PLVRIMI FVIT, TANTVM AES DARE DOMINO DAMNAS ESTO. *L. 2. pr. D ad L. Aquil.*

V. Quot fuerint huius legis capita?

Caput primum.

VI. Vindicatur ergo hoc primo capite aeque ac reliquis, damnum INIVRIA datum, id eſt dolo vel culpa nocentis admiſſum. Vnde furioſi & infantes, in quos culpa cadere non vi- deba-

VI. Quid damnum hac lege vindicatum?

(*d*) Plura capita fuiſſe non immerito exiſtimat Ger. Nood. *ad Leg. Aquil. cap.* I. quod & ante eum ſuſpicatus eſt Balduin. *ad L. Aquil. p.* 122. Sane de poena dupli adverſus inficiantem nihil in verbis legis Aquiliae proditum eſt, nec de noxali actione, de qua §. 4. *Inſt. de nox. act.*

(*e*) Hic quoque Hotomanus l. c. legere mauult *Quadrupedemue pecudem*, quam coniecturam probat Ger. Nood. *ad L. Aquil.* II. p. 177.

debatur, lege Aquilia non tenebantur. L. 5. §. 1. *D. h. t.* Hinc & qui occiderat adgressorem, aduersus quem se telo defenderat nec iustae defensionis modum excesserat, incidisse haut videbatur in Aquiliam, quia non iniuria, sed in dulgente iure naturae, occiderat. *L.* 45. §. 4. *eod.* Nec magis damnum casu datum hac lege vindicabatur, §. 4. *&* 5. *Inst. h. t.* dummodo se quis inter officii limites continuerit, nec in re illicita locoque inconsueto sit versatus. Quo pertinet casus mirabilis *L.* 11. *D. h. t.* (*f*) Culpa vero hic praestabatur omnis, etiam leuissima, quod secus in aliis delictis, quae non nisi concurrente dolo vindicantur. §. 3. *Inst. h. t.*

VII. Qua in re damnum datum esse oportuerit?

VII. Damnum porro hoc caput vindicat, quod

(*f*) Casus est de seruo, cuius gula, dum tondetur, & nouacula super gulam est, adiecta pila praeciditur. Solebant enim tonsores artem suam in publico exercere, quod primus inhibuit Domitianus. Martial. *Epigr.* VII, 61.

Abstulerat totam temerarius institor vrbem,
Inque suo nullum limine limen erat.
Iussisti tenues, Germanice, crescere vicos,
Et modo quae fuerat semita, facta via est.
Nulla catenatis pila est praecincta lagenis,
Nec Praetor medio cogitur ire luto.
Stringitur in densa nec coeca nouacula turba:
Occupat aut totas nigra popina vias.
Tonsor, caupo, coquus, lanius, sua limina seruant,
Nunc Roma est, nuper magna taberna fuit.

(*g*)

quod domino (g) infertur. SERVO SERVAVE, ALIENO ALIENAVE occisis. Nam & serui tanquam res cadebant sub dominium, adeoque iis occisis quaedam fiebat patrimonii deminutio. Seruis autem & QVADRVPEDES PECVDES adiungit Lex Aquilia, & eas quidem, quae gregatim pascuntur. §. 1. *Inst. h. t.* QVADRVPEDES enim sunt, quae dorso & collo domantur, id est, quae sarcinas vehunt & trahunt. Vlp. *Fragm. XIX*, 1. PECVS autem vt ait Varro, ab eo dicitur, *quod perpascat.* Conf. & Seru. *ad* Virgil. *Aeneid. IV. v.* 158. Reliqua animantia vocabantur BESTIAE. Isidor. *Orig. XII*, 2. Add. V. Ampl. Corn. van Bynkersh. *de Reb. manc. & nec mancip. Cap. VI. p.* 119. *sequ.* Inter quadrupedes an & sues habendae essent, dubitasse oportet Romanos iureconsultos, quia alias tanto molimine argumenta testimoniaque ex ipso Homero non corrasissent Marcianus *L.* 65. §. 4. *de leg.* 3. & Imperator §. 1. *Inst. h. t.* Forsan Romae non gregatim pascebantur sues, vt alibi locorum, sed includebantur stabulis, ceu suspicatur Huber. *Praelect. ad Inst. h. t. p.* 340. Immo si gregatim pascebantur, dubitari potuit, an sint *quadrupedes pecudes*, quia dorso & collo non domantur. Vid. *Elem. nostra Iur. Ciu. secund. Inst.* §. *MLXXVI.*

VIII. Poena capite primo statuta.

VIII. Occiso autem seruo vel pecude damnum aestimabatur, quanti res eo anno plurimi

(g) Tamen etiam libero homini vulnerato, item fructuario, creditori vt & bonae fidei possessori dabatur actio vtilis ex hac lege L. 11. §. 10. *D. h. tit.*

(h)

mi fuerat, quantumque adeo domini referebat, res illas intra annum non periisse. Is vero annus retrorsum computabatur ex tempore, quo quis fuerat occisus. *L. 21. §. 1. D. ad L. Aquil.* Quamobrem si eo anno seruus heres institutus aliena culpa vitam amiserat: etiam hereditatis commodum in aestimationem veniebat. *L. 23. princ. D. eod.* Observandum quoque, poenam huius legis inficiando creuisse in duplum. *L. 2. §. 1. D. eod.* Paull. *Rec. Sent. I,* 19. 1. (*b*)

IX. Secundum legis Aquiliae caput.

IX. Secundum Legis Aquiliae caput in vsu esse negat Imperator §. 12. *Inst. h. t.* idque iam tempore Vlpiani in desuetudinem abiisse oportet, si genuina sunt verba *L. 27. §. 4. D. h. t.* Hinc nusquam eius vllum exstat vestigium. Cuiacius *Parat. D. & C. ad L. Aquil.* egisse illud existimat de intercepta nobis vtilitate quadam, re nostra illaesa, veluti si quis, nullo iure seruitutis imposito

(*b*) Mirum in modum fallitur Anianus, qui omnes poenas, quae per inficiationem duplicabantur, e Lege Aquilia esse existimat. Ita enim ille in Interpretatione ad locum Paulli citatum *p. m.* 259. *Aliqua quae cum ab his, quibus sunt debita, repetuntur, si a debitoribus negata fuerint, dupli satisfactione redduntur, id est, res iudicata legati per damnationem relicti, id est, si quid heres legati titulo dare iussus est, & petitum negauerit: vel si damnum alicui per iniuriam factum quis sarcire noluerit: vel de modo agri, cum a venditore emtor fuerit circumscriptus, vt minus inueniatur, quam probatur scriptum. Quae omnia superius comprehensa secundum legem Aquiliam duplicantur.* Quem errorem iam animaduertit laudatissimus Bynkershoeck. *Obs.* I, 13. Eundem tamen cum Aniano errat Papian. *Respons.* XV. *p. m.* 837.

(*i*)

ſito, vicini luminibus contra formam veterum aedificiorum offeciſſet, quale eſt exemplum Petronae, damnati ob hanc rem a Theophilo Imperatore. Zonar. *Tom. III. Ann. p.* 115. vel ſi quis anthiam, piſcem conciliatorem aliorum capiendorum, fraude intercepiſſet, cuius rei exemplum exſtat ap. Plin, *Hiſt. Nat. IX,* 59. Locus ipſe ita ſe habet: *Ferunt diſcordem ſocium duci inſidiatum pulcre noto, cepiſſeque malefica voluntate; agnitum in macello a ſocio, cuius iniuria erat: & damni formulam editam, condemnatumque addidit Mucianus aeſtimata lite.* (*i*) Claud. Chiffletius, *Eor. quae de iure part.* 1 *p.* 441. *ſeq.* putat de ſeruo corrupto fuiſſe actum hoc capite, idque ideo eſſe abrogatum, quia poſtea ſimpliciter praetor de ſeruo corrupto agenti duplum promiſiſſet, quum in lege Aquilia in duplum non niſi poſt improbam inficiationem fieret condemnatio. Voet. *ad* §. 12. *Inſt. h. t.* Schilt. *Exerc. XIX,* 50. *ſequ.* Et ſane non parum veroſimilis eſt haec coniectura Chiffletii. Nam I. Praetor in actione de ſeruo corrupto conſtituenda iisdem paene verbis vſus eſt, quibus vti ſolet auctor legis Aquiliae: QVI SERVVM, SERVAM, ALIENVM, ALIENAM, RECEPISSE, PERSVASISSEVE QVID EI DICATVR DOLO MALO, QVO-

(*i*) Sed illum Plinii locum huc non pertinere, luculenter oſtendit Ger. Noodt. *de L. Aquil. I. p.* 176. & Bynkershoeck. *Obſ.* I, 13. p. 58. Id enim damnum ex capite III. & I. legis Aquiliae ſatis commode vindicari potuit. L. 27. §. 5. *&* L. 21. §. *vlt. &* L. 22. *pr. D. ad L. Aquil.*

(*k*)

QVOCVM EVM EAM DETERIOREM FACERET, IN EVM, QVANTI EA RES ERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. *L. 1. princ. D. de seru. corr.* Vt fere inde colligas, praetorem legem Aquiliam ante oculos habuisse, eiusque caput voluisse emendare. II. Ex lege Aquilia quoque actionem datam de seruo corrupto, luculenter patet ex *L. 4. & L. 5. §. 2. eod.* vbi digna notatu videntur Vlpiani verba: *Haec actio* (praetoria de seruo corrupto) *etiam adversus fatentem in duplum est: quamuis Aquilia inficiantem dumtaxat coerceat.* Vbi Vlpianus discrimen, quod inter Lectionem ex L. Aquilia & actionem de seruo corrupto praetoriam intercedit, exponere voluisse videtur. III, Diserte Anianus *Interpr. ad* Paulli *Recept. Sent. I,* 13. 21. *Hae duae secundum legem Aquiliam similem poenam habent, vt cum his, qui animo vel corpore corruperunt, alia mancipia huiusmodi praesumtores exsoluant.* Vbi quidem in describenda legis Aquiliae poena errat Anianus: sed id tamen procul dubio ex Paullo suo hausit, quod L. Aquilia non modo eum, qui corpore, sed & qui animo seruum corruperit, mulctarit, (*k*)

X.

(*k*) Ab vtroque discedit V. A. Corn. Bynkershoeck. *Obs.* I, 13 qui secundum caput legis Aquiliae de deiectis & effusis egisse putat, ob *L. 31 D. ad L. Aquil.* Sed quamvis res clara sit, legem Aquiliam etiam de deiectis & effusis egisse: plura tamen fuisse legis Aquiliae capita, iam a Ger. Nood. *ad L Aquil.* I. obseruatum est. Adeoque posteriores istas sententias coniungi posse arbitror.

(*a*)

X. Dupliciter ergo differebat *actio* legis Aquiliae ab actione de seruo corrupto. Illa culpam; haec dolum malum vindicabat. *L.* 4. *D. de seru. corr.* Lex Aquilia non nisi inficiantem; Praetor etiam fatentem, seruum a se corruptum esse, dupli damnabat. *L.* 5. §. 2. *eod.* Quum ergo pinguior fuerit praetoria actio, maxime quum non anno exspiraret, sed instar aliarum actionum, esset perpetua: *L.* 13. *pr. D. de seru. corrupt.* haut profecto mirandum ex illo legis Aquiliae capite neminem amplius agere voluisse, adeoque illud abiisse in desuetudinem.

X. Differentia inter caput L. Aquiliae & actionem de seruo corrupto.

XI. Tertium caput conceptum erat in eos, qui non occidissent seruum, aut gregalem quadrupedem, sed eum eamue aliquo modo laesissent, aut occidissent, vulnerassentue animal, quod pecudum numero non erat, aliaue ratione rem alienam reddidissent deteriorem vrendo, frangendo, rumpendo. Ipsa legis verba seruauit Vlpianus, *L.* 27. §. 5. *D. ad L. Aquil* CETERARVM RERVM PRAETER HOMINEM ET PECVDEM OCCISOS, SI QVIS ALTERI DAMNVM FAXIT, QVOD VSSERIT FREGERIT, RVPERIT INIVRIA. QVANTI EA RES ERIT IN DIEBVS TRIGINTA PROXIMIS, TANTVM AES DOMINO DARE DAMNAS ESTO. Ad quod caput quum commentari soleant doctores: nobis iam actum agere non vacat.

XI. Tertium legis Aquiliae caput.

TIT.

TIT. IV.

DE INIVRIIS.

QUartum delictum priuatum erat *iniuria*, i. e. contumelia, *quae aut pulsatione corpus; aut conuicio aures; aut turpitudine vitam cuiuspiam alicuius violat.* (*a*) Ita enim iniuriam definit Auctor ad Herennium *Lib. IV. Cap. XXV.*

I. Lex XII. Tabularum de iniuria leuiore.

I. Iam leges XII. Tabularum vlciscendas putabant iniurias (*b*) quas decemuiri in leuiores

(*a*) Distinguunt alias iniuriam a contumelia veteres, veluti Augustin. *Confess.* III, 8. & explicatius Seneca *de Constant. Sapient. vel quod in sapientem non cadat iniur.* X *Contumelia* inquit, *minor est iniuria, quam queri magis, quam exsequi possumus, quam leges quoque nulla dignam vindicta putauerunt. Hunc adfectum* mouet *humilitas animi, contrahentis se ob factum dictumque inhonorificum.* Eodem libro *Cap.* XVII. exemplum addit Senatoris, qui a Corbulone in senatu, appellatus struthiocamelus depilatus, amare fleuerit. Sed philosophica magis, quam iuridica, videtur ea distinctio. Siquidem etiam ex quauis contumelia, dolo malo illata, nascitur iniuriae actio L. 5. §. 1. D. *ad L. Aquil.*

(*b*) Vnde Paullus apud Auctorem Collat. *Leg. Mos. & Rom. II, 5. Iniuriarum actio aut legitima est, aut honoraria.* Legitima *ex Lege XII. Tabularum.* Et in *Sentent. Recept. V, 4. 6. Iniuriarum actio aut lege, aut more, aut mixto iure introducta est.* Vbi per *legem* XII. Tabulas; per *mores* Praetoris edictum, per *ius mixtum* legem Corneliam intelligit, quum in priore loco etiam actionem ex lege Cornelia legitima comprehendat.

(*c*)

res & atrociores diuisisse videnter. De leuioribus prodiderant legem : SI QVI INIVRIAM ALTERI FAXIT. XXV. AERIS POENAE SVNTO. Paull. apud Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. II*, 5. Gell. *Noct. Att. XX*, 1. Hoc caput non de iniuria tantum petulantis conuicii agit, sed de omni iniuria etiam reali, quae non cum membri cuiusdam fractura aut ruptura erat coniuncta. Idque luculenter discimus ex illo L. Veratii, vel Neratii exemplo, qui etiam depalmationem liberorum hominum qua inprimis delectabatur, luebat XXV. assibus, teste Gellio, *Noct. Att. XX*, 1. eumque in finem pedissequum assibus onustum, sequi se iubebat, vt statim solui possent XXV asses: Poena vero illa, vt in magna veterum paupertate, satis grandis, postea crescentibus Romanorũ opibus admodum leuis fuit. Asses tum erant totius librae siue librales, vt obseruat Plin. *Hist. Nat. XXX*, 3. Vnde imminuto assim pondere vocabantur aes *graue*. Postea enim ob aeris alieni multitudinem ex singulis assibus libralibus sextantarii, deinde vnciales ac denique lege Papiria semiunciales facti. Plin. *ibid.* Hi in stipem dari solebant, & non multo plus valebant quam tres numos Misnicos. Decem asses constituere denarium, quatuor sestertium. Fefellit ergo Paullum memoria, dum loco supra ex Auctore collationis Legum Mosaicarum & Romanarum allegato pro *XXV. aeris* posuit *XXV. sestertiorum*. Quamuis enim vulgo existiment eruditi, auctis Romanorum facultatibus, assibus substitutos esse sestertios : (Vid. Cuiac.

Obseru.

Obseru. XIX, 31. Salmas. *de mod. vsur. VI. & XVII.* Gothofred. *ad Leg. XII. Tab. p.* 219.) nec id tamen fert veteris pecuniae ratio. Si enim intelligas XXV sestertios: summa non aucta sed imminuta est, siquidem asses, vt iam dictum, eo tempore fuere librales; sestertius vero non nisi quartam partem denarii valuit. Sin Paullum accipias de XXV sestertiûm: immodica erit summa, id est DCXXV Philippicorum, qua vindicatam esse leuissimam iniuriam nemo sibi temere persuaserit. Conf. Schulting. *Iurispr. Anteiust. p.* 740.

II. Vt & de iniuria atrociore verbali.

II. Iisdem XII. Tabulis fuerat de atrociore iniuria cautum: SI QVI PIPVLOCENTASIT, CARMENVE CONDISIT QVOD INFAMIAM FAXIT FLAGITIVMVE ALTERI, FVSTE FERITO. Cic. *apud* August. de *Ciuit. Dei II*, 9. & 12 Horat. *Serm. II*, 1. *Ep. II*, 1. & ibi Porphyrion in *Scholiis.* Cornut. *Schol.* in Pers. *Sat. I. Pipulum* est conuicium, a pipitu pullorum dictum, idemque denotat, quod in Praetoris edicto *conuicium aduersus bonos mores*, item *conuicium cum vociferatione L.* 15. §. 2. & 11. *D. de iniur.* Pipulo itaque occentare erat conuicium alteri facere publice. *Carmen* vero *iniuriosum* est quaelibet scripta iniuria, quaelibet satyra, vel epigramma, quo alicuius fama nominatim arroditur. Paull. *Sent. V*, 4. 15. Nolebant enim Romani honestorum ciuium famam poetarum licentiae petulantiaeque esse obnoxiam, neque probrum quemquam audire, nisi ea lege, vt respondere liceret, & in iudicio de-

defendere. (c) Cicero *de Rep. IV. apud* Auguſtin. *de Ciuit. Dei II*, 12. Si quis ergo tam inſignem iniuriam cuiquam intuliſſet: fuſte feriebatur. Qua de re Horatius *Epiſt. II*, 1.

- - - Quin etiam lex
Poenaque lata, MALO *quae nollet* CARMINE *quemquam*
Deſcribi: vertere modum, formidine FVSTIS
Ad bene dicendum delectandumque redacti,

Ad quae Horatii verba Porphyrion: *Fuſtuarium ſupplicium conſtitutum erat in auctorem carminum infamium*. Et Cornutus ad Perſ. *Sat. I. Lege XII. Tabularum cautum eſt, vt fuſtibus feriretur, qui publice inueheretur*, Fuſtigatio vero facile ad necem vſque procedere poterat *L*. 7. §. 1. *D. ad L. Aquil. L.* 1. §. 17. *D. ad SC. Sylan.* quamuis id improbent leges noſtrae. *L.* 8. §. 1. *D. de poen.* Vnde non mirum, quod capitis damnatos iniurioſos eiusmodi homines refert Cicero apud Auguſtin. *de Ciu. Dei l. c.*

III. Ad atrociorem iniuriam pertinebant etiam leges de membro rupto vel oſſe fracto, quae tales fuerunt: SI MEMBRVM RVPSIT, NI CVM EO PACIT, TALIO ESTO. QVI OS EX GENETALI FVDIT LIBERO. CCC. SERVO CL. AERIS POENAE SVNTO. Ita verba legum exhibet Gothofr. *Leg.*

III. Nec non de iniuria reali.

(c) Secus ac apud Graecos, vbi & honeſtiſſimi viri, ipſique reip. proceres, durante adhuc comoedia antiqua, in ſcenam protrahebantur, & carminibus iniurioſis differebantur apud populum. Vid. Scalig. *de Arte poet.* I, 8. p. 29. ſequ.

Leg. XII. Tab. Tab. VII. Et membri quidem rupti talionem fuiſſe diſerte teſtantur Feſtus *voce Talionis p.* 461. Tribonianus §. 7. *Inſt. h. t.* Gell. *Noct. Att. XX,* 1. qui tamen talionem iſtam, ipſis diuinis legibus admiſſam, exagitat paullo acerbius. At, quae de oſſe ex genitali fracto agit, lex paullo obſcurior eſt, nec leuis eſt dubitandi cauſa, an τὸ GENETALI quod poſt Pithoeum hic poſuit Gothofredus, genuinum ſit. Id certum videtur, ob fractum os liberi hominis CCC. ſerui CL. aeris poenam fuiſſe. *Collat. Leg. Moſ. & Rom. II,* 5.

IV. Cur hæ leges ſenſim ab vſu receſſerint?

IV. Hae ſunt leges, quas in XII. Tabulis latas fuiſſe de iniuriis accepimus. Sed mirum profecto non eſt, ſi illae omnes ſenſim ab vſu receſſerunt. XXV aſſes erant paullo leuioris iniuriae poena. Quantilla haec mulcta erat diuitibus? An impediiſſet, quaeſo, illos ab inferendis iniuriis? Cui ignotus quaeſo paullo ante in ſcenam productus L. Veracius, homo egregie improbus, cui ea lex adeo erat ludibrio vt obuiorum os palma percuteret animi cauſſa oblatis continuo XXV. aſſibus per ſeruum, quem pecunia onuſtum ideo ſecum circumducebat? Gell. *Noct. Att. XX,* 1. Idem de vltima lege, quae oſſis fracti vindicauit iniuriam, ſentiendum eſt. Nec fuſtiarium ſupplicium, quo conuicium carmenque iniurioſum vlciſcendum putabant decemuiri, locum amplius habere videbatur in ciuibus Romanis, poſtquam lex Porcia a verberum fuſtiumque contumelia corpora eorum exemerat. Denique & talio ita erat comparata, vt in irroganda illa poena faci-

facilius posset, quam in exsequenda, aequilibrium obseruari. vid. Gell. *Noct. Att.* XX, 1.

V. Vnde de emendandis mutandisque istis legibus non semel cogitatum est. Et primo quidem praetor, teste Labeone apud Gellium *l.c.* ob insignem illius Veracii petulantiam leuiorem XII. Tabularum poenam aboleuit, & aestimationem iniuriae induxit edicto suo. *Propterea*, inquit, *Praetores postea hanc poenam abolescere, & relinqui censuerunt, iniuriisque* AESTIMANDIS *recuperatores se daturos, edixerunt.* Et haec est actionis aestimatoriae origo, quam Praetoris iurisdictio inuexit. Edixerat Praetor: QVI AGIT INIVRIARVM CERTVM DICAT, QVID INIVRIARVM FACTVM SIT, *L.* 7. *princ. D. h. t.* Iniuria scilicet vel *verbalis* erat, vel *realis* ad quarum illam & *scripta*, ad hanc *picta* quoque iniuria referri potest. *Verbalis* erat, quae fiebat conuicio, omnique dicto contra bonos mores in alterius inuidiam sparso. *Realis*, si quis verberibus vel alio quouis facto vel gestu indigne esset adfectus, si cuius bona tanquam debitoris essent possessa, qui nihil debebat, si quis puero praetextato praetextataeue puellae, abducto comite vel corrupto, stuprum persuasisset, (*d*) si quis in alterius inuidiam veste lugubri

V. Quae Praetor statuerit de iniuriis?

(*d*) Est hoc exemplum §. 1. *Inst. h t.* Solebant praetextati & praetextatae non nisi cum comite vel custode prodire in publicum, vt tuti essent aduersus illorum insidias, qui pudori illorum volebant illudere Casaub. *ad* Pers. *Satyr.* V, v. 30. Hos custodes impudici vel vi vel pecunia amouebant, & tunc dicebantur abduxisse comites. Vlpian. *L.* 15. §. 17. 18. *D. h. t.* (*e*)

bri vſus, barbam promiſiſſet, vel capillum ſubmiſiſſet. (*e*) *Litteralis* vel *ſcripta* iniuria, ſi quis carmen famoſum in alterius iniuriam, vel alia quaelibet cantica, vel pſalteria (*f*) compoſuiſſet cantaſſetque, immo & propoſuiſſet. *Picta* denique, ſi quis pictura obſcena vel infami alteri illuſiſſet. Deinde iniuriae vel *corpori* inferri dicebantur, vel *dignitati*, vel *famae* *L.* 1. §. 2. *Dig. h. t. Corpori* quidem, veluti quum quis pulſatus; *dignitati*, quum comes matronae abductus; *famae*, quum attentata eſſet pudicitia. Porro vel *leuior* erat iniuria, vel *atrocior*. Haec vel *perſona* vel *tempore*, vel *reipſa* aeſtimabatur. *Perſona*, vt quum magiſtratui; *tempore*, vt ſi ludis; (*g*) *re*, vt quum vulnus illatum, os percuſſum, &c. *L.* 7. §. 8. *D. h. t.* Paullus tamen recte addit *locum*, veluti ſi quis in theatro intuliſſet iniuriam. *Recept. Sent.* V, 4. 10. Ad atroces quoque iniurias pertine-

(*e*) Sordidum habitum ſumebant cognati reorum capitis, ad mouendam miſericordiam. Cuiac. *Obſ.* VI, 5. D. Gothofred. *ad L.* 15. §. 27. *D. h. t.* Videntur ergo cognati cognatis aegre facturi lugubrem hunc habitum ſumſiſſe M. Seneca *Declam.* X, 1.

(*f*) *Pſalterium* inſtrumentum muſicum erat, quod ſcurrae vrbicarii proferebant in ſcenam, proludiique loco eo canebant ridicula quae δεικτήρια vel *dicteria* adpellata. Vnde & *dicterium* pro maledicto, & *pſalterium* pro ipſo *dicterio* accipitur. Ioſ. Scalig. *ad* Manil. V.

(*g*) In *d. L.* 7. §. 8. verba ſunt: *Nam in praetoris conſpectu, an in ſolitudine iniuria facta ſit, multum intereſt.* Sed legendum: *in populi Romani conſpectu.* Solebant veteres ſiglis vti P. R. vnde Praetorem exſculpſerunt ſcribae. Cuiac. *Obſ.* IX, 16.

(*h*)

tinebant *iniuriae contra bonos mores*, quae extraordinarie puniri solebant. De his Paull. *Rec. Sent. V*, 4. 13. & *L.* 1. §. 1. *D. de extr. crimin.* *Fit iniuria contra bonos mores, veluti, si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, coeno luto obliniuerit,* (h) *aquas spurcauerit, fistulas, lacus, quidue aliud ad iniuriam publicam contaminauerit.* (i) Denique vel *per semet ipsum* alicui, vel *per alterius* latus fiebat iniuria. Vnde & pater liberorum, quos in potestate habebat; vir vxoris; socer nurus nomine agere iniuriarum poterat. §. 2. *Inst. h. t.* Et licet seruis quoque nulla fieri intelligeretur iniuria: tamen atrox iniuria seruis illata in domini vergere contumeliam videbatur, adeoque a domino poterat vindicari. §. 3. *seq. Inst. h. t.* Quum ergo tam varia sint iniuriarum genera: actionem ita institui iussit praetor, vt species illatae iniuriae accurate exprimeretur.

VI. De iniuria verbali aliud exstat edicti praetorii fragmentum: QVI ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM CVI FECISSE, CVIVSVE OPERA FACTVM ESSE DICETVR, QVO ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM FIERET, IN EVM

VI. Verba edicti de variis iniuriarum speciebus.

(h) Est haec singularis iniuriae species, quam Graeci τὸ πηλακίζειν vel προπηλακίζειν adpellarunt. Vid. Salmas. *ad ius Attic.* IX.

(i) Dictum hoc delictum *aquae per iniuriam corruptae* apud Senecam *Quaestion III*, 20. *iniuria fluuii* apud Tertull. *adu. Prax.* XXIX. Veteribus eiusmodi homines dicebantur *oletare aquam.* Vnde lex vetus apud Frontin. *de Aquaed. II.* NE QVIS AQVAM OLETATO DOLO MALO.

EVM IVDICIVM DABO. *L. 5. §. 2. D. h. t.* De reali: NE QVID INFAMANDI CAVSSA FIAT, SI QVIS ADVERSVS EA FECERIT, PROVT QVAEQVE RES ERIT ANIMADVERTAM. *L. 15. §. 25. ff. de iniur.* Nec non de seruo iniuriam passo: QVI SERVVM ALIENVM ADVERSVS BONOS MORES VERBERAVISSE, DEVE EO INIVSSV DOMINI QVAESTIONEM HABVISSE DICETVR, IN EVM IVDICIVM DABO. ITEM SI QVID ALIVD FACTVM ESSE DICETVR, CAVSSA COGNITA, IVDICIVM DABO. *L. 15. §. 34. eod.* Porro de filio familias: SI EI, QVI IN ALTERIVS POTESTATE ERIT, INIVRIA FACTA ESSE DICETVR, ET NEQVE IS, CVIVS IN POTESTATE EST, PRAESENS ERIT, NEQVE PROCVRATOR QVISQVAM EXSISTAT, QVI EO NOMINE AGAT, CAVSSA COGNITA IPSI, QVI INIVRIAM ACCEPISSE DICETVR, IVDICIVM DABO. *L. 17. §. 10. D. eod.* Reliqua huius edicti de iniuriis fragmenta desiderantur, inprimis caput illud de atroci iniuria, de quo Arnobius *aduers. gentes IV. Ne vestras aures conuicio petulantiore quis pulsaret, de atrocibus* FORMVLAS *constituistis iniuriis.*

VII. Poena iniuriarum praetoria.

VII. Poena ergo injuriis omnibus a praetore statuitur aestimatio, ei, qui iniuriam fuerat passus, inferenda arbitrio Iudicis. §. 7. *Inst.* Et in hac aestimatione partim ad personae dignitatem: partim ad ipsam iniuriae naturam atque indolem respiciebatur. Si plures iniuriae simul illatae

illatae fuerant, agi non poterat ob ſingulas, ſed ob omnes coniunctim. Alias iterum acturo obſtabat exceptio iniuriae vna factae. Cuiac. *Obſ. XXVI*, 18. Praeter hanc vero pecuniariam mulctam etiam infamiae nota inurebatur ei, qui iniuriarũ fuerat condemnatus. Paullus *Rec. Sent. V*, 4. 9. Vnde Cicero *Verrin. II*, 8. *Homo omnium ex illo conuentu quadruplatorum deterrimus, C. Sacerdote Praetore damnatus iniuriarum.*

VIII. Lex Cornelia de iniuriis.

VIII. Verum & Praetoria illa actio ciuilis impar cohibendae hominum petulantiae viſa eſt L. Cornelio Sullae Dictatori. Vnde is nouam tulit legem *Corneliam de iniuriis*, qua & criminale iudicium conſtitutum eſt ob certas iniurias ob quas alias etiam ciuiliter agere licebat. (k) Factum id eſſe anno V. C. DCLXXII. ſuſpicatur Steph. Vin. Pigh. *Annal. T. III. p.* 263. & occaſio forſan Sullae ſubnata eſt e nimia illa licentia ac petulantia, quae per bella ciuilia inualuerat. Ea vero lege in eos dabatur actio, qui *pulſaſſent* aliquem, vel *verberaſſent*, aut in *domum alienam vi introiſſent. Pulſare* & *verberare* ita differunt in hac lege, vt illud ſine dolore, hoc cum dolore fieri dicatur *L.* 5. §. 1. *D. h. t.* Conf. Car. Andr. Duckeri *Opuſc. de Latinit. vet. iureconſult. p.* 145. *ſeq.* Immo tantopere haec differre videbantur, vt, qui fuerat verberatus, ſi diceret ſe

(k) Scilicet lex Cornelia quidem criminalis animaduerſionis cauſa reperta: tamen & ciuiliter, aeſtimatione officio iudicis facienda poterat agi. *L.* 37. §. 1. *D. de iniur.* dummodo iniuria eius generis, quam haec lex perſequitur, illata fuiſſet.

ſe pulſatum eſſe, non certo rem demonſtraſſe diceretur, auctore Paullo apud *Auctorem Collat. Leg. Moſ. & Rom. II, 6.* Domus vero quomodo poſſit vi introiri in alterius iniuriam, facile patet. Paullus *Recept. Sent. V*, 4, 8. huc refert iniuriam a *derectariis* illatam. Ita enim ille: *Mixto iure iniuriarum actio ex lege Cornelia conſtituitur, quoties quis pulſatur vel verberatur, vel cuius domus introitur ab his, qui derectarii adpellantur.* Sed vereor, ne verba poſtrema gloſſema Aniani ſapiant. *Derectarii* enim non a dirigendo dicuntur, quod idem veteribus fuiſſe ac *effringere*, ſine vlla auctoritate idonea ſuſpicantur Car. du Freſne *Gloſſar. med. & infim. Latin. voce Directarius* & Andr. Dacerius *ad* Feſtum *voce dirigere:* ſed a *derigendo*, quod idem eſt ac κατα θύνειν. Vnde Vlpianus *L. 7. D. de extraord. crim. Item qui* DERECTARII *adpellantur, hoc eſt, ii, qui in aliena coenacula ſe derigunt furandi animo, plus, quam fures, puniendi ſunt.* Conf. Cuiac. *Obſeru. X*, 27. & 34. Aeg. Menag. *Amoenit. Iur. Ciuil. XXXIX.* Quum ergo derectarii non iniuriae cauſa, ſed furandi animo; non vi, ſed clam in aliena ſe coenacula immiſerint: eorum crimen ad furtum potius vel ad crimina extraordinaria; quam ad legem Corneliam de iniuriis pertinuiſſe, haut immerito dixeris. Vid. Schulting. *ad* Paull. *l. c. p. m.* 440.

IX. Poena legis Corneliae.

IX. Horum vero auctores facinorum, qui quid contra hanc legem Corneliam admiſerant, criminaliter conuenti ita puniebantur, vt vel ad metalla, vel in exilium, vel in opus publicum damna-

damnarentur (l) Paull. *Recept. Sent. V*, 4. 8, Eum, qui librum pertinentem ad alterius iniuriam ſcripſerat, compoſuerat, ediderat, doloue malo fecerat, vt quidquam eorum fieret, inteſtabilem eſſe ea lex iubebat. *L. 5. §. 9. eod.*

X. Inter actionem vero Praetoriam & hanc Corneliam permultum intererat. Illa honoraria erat, haec ad populū lata: illa annua haec ſi ciuiliter agebatur triginta; ſi, criminaliter viginti annorum: illa priuata, haec quidem etiamſi aliquando criminalis non ſemper publica tamen (l) ſed pro publica tamen vtilitate exercebatur. In illa etiam alieno nomine licebat agere, quod nefas ex lege Cornelia, *L. 5. §. 6. 7. D. eod.* Praeterea id quoque ſingulare habebat lex Cornelia, quod liceret actori deferre iusiurandum, quo reus adfirmaret, ſeſe iniuriam non feciſſe, ut tunc & actoris exiſtimatio redintegraretur, & reus eximeretur iudicio. *L. 5. §. 8. D. eod.* Denique obſeruandum, ex iisdem cauſſis, de quibus lex Cornelia prodita fuerat, agi potuiſſe & criminaliter & ciuiliter, adeoque actoris fuiſſe arbitrium, vtra vellet actione experiri.

X. Differentia inter actionem ciuilem & criminalem.

XI.

(l) Ita quidem Paullus, & vulgo haec verba ad totam legem Corneliam referunt. Sed exiſtimauerim, ea ad ſolos *derectarios* pertinere, quorum crimen extraordinarium fuiſſe adparet ex *L. 7. D. de extraord. crim.* In ipſa lege Cornelia procul dubio ordinaria quaedam poena in pulſantes, verberantes, & vi domum alienam introeuntes conſtituta fuerat.

(m) Vulgo hanc actionem publicam adpellitant auctores, ſed negat id Vinnius *ad §. 8. Inſt. h. t.* ob *L. 41. §. 1. D. de procurat. L. 7. C. h. t.*

XI. Senatus consulta ad legem Corneliam pertinentia.

XI. Ceterum plura ad explicandam hanc legem SC. prodierunt. Sic SC. intestabilem esse iussit etiam eum, qui aduersus aliquem iniuriosum quidquam dixerit, aut epigramma, vel inscriptionem, aliudue quid etiam sine scripto & voce, veluti picturam in alterius iniuriam protulerit, etiamsi nomen illius, in quam factum fuerit, non adiecerit. *L.* 5. §. 10. *D. eod.* Quin aliud SC. eosdem in insulam vel relegari, vel deportari iussit. Paull. *Sent. Rec. V.*4.15. & 17. Prioris poenae exemplum est apud Tacit. *Ann. XIV.* 48. 49. Forsan etiam e SC. est, quod si quis a praetextato praetextataue comitem abduxerat, is, qui perfecerat flagitium, capitis damnaretur, qui attentauerit, in insulam deportaretur, comites vero corrupti summo adficerentur supplicio Paull. *Recept. Sent. V.* 4. 14.

XII. Quid per constitutiones additum?

XII. Accessere his legibus nonnulla per constitutiones principum, veluti quod illustres viri etiam criminalem iniuriarum actionem possent per procuratores suscipere, *L.* 11. *C. de iniur.* quod & is, qui libellum famosum circumtulerat, quasi auctor delicti, capitali sententia esset condemnandus, *L. vn. C. de famos. lib.* & quae sunt huius generis alia, a doctoribus explicatius proponi solita.

TIT

TIT. V.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE QVASI EX DELICTO NASCVNTVR.

Qvemadmodum obligationes quaedam quasi ex contractu nasci dicuntur: ita sunt etiam, quae *quasi ex delicto* descendunt. Est vero quasi delictum factum, quod damnum vel dedit, vel dare posset, non dolo, sed culpa, commissum. Thomas. *Diss. de vsu pract. actionis aduersus iudicem male iudicant. II. p.* 3.

I. Primum huius generis quasi delictum est, si *iudex litem suam fecerit*: id est si male iudicando periculo litis se obstrinxerit, caussamque eius, secundum quem litem dederat, in se suscipere, & tamquam suam defendere debuerit. Cic. *de Orat. II,* 75. *Quid si quum pro altero dicas, litem tuam facias?* Fieri autem id poterat dupliciter, vel dolo malo, vel imperitia iudicis. Si dolo: (*a*) tum verum id erat delictum, quod praeter litis aestimationem etiam famae dispendio I. Iudex vt litem suam fecerit?

(*a*) Et hûc pertinet *L.* 15. §. 1. *D. de iudiciis* inter quam & *pr. Inst. h. t.* antinomiam deprehendere sibi visus est Guil. Budaeus *Annot.* ad *L. vlt. D. de aedilit. edict.* sed frustra. Litem enim suam facere dicebatur iudex male iudicans; siue dolo malo, siue imprudentia id fecisset. Cuiac. *Obseru.* VIII, 10.

(*b*)

dio puniebatur, (*b*) *L. fin. C. de poen. iudic. qui male iudic.* immo & repetundarum actione, si iudex corrumpi se passus fuerat, vindicabatur. *L. 3. C. ad L. Iul. repetund.* Sin imperitia: quasi e delicto obligatus videbatur iudex: & de hoc iam sermo est.

II. Romanorum sollicitudo in eligendis iudicibus.

II. Et Romani quidem omnem dabant operam, vt iudices essent idonei. Hinc quidam lege impediebantur, ne essent iudices, quidam natura, quidam moribus. Natura, vt surdi & muti & furiosi & impuberes: lege, vt qui moti fuerant senatu: moribus, vt feminae & serui. *L. 12. §. 2. D. de iudic.* Immo & iustam exigebant aetatem annos scilicet ad minimum viginti quinque & postea viginti Suet. *August.* *XXXII.* ac demum octodecim, si magistratum gereret. *L. 57. ff. de re iud.* vbi conf. Iac. Cuiac. *Obs. XX*, 32. Praeterea iudices omnes iubebant Romani iurare ex animi sententia & ex lege iudicaturos. Idque plerumque fiebat ad aram in comitio, quae puteal Libonis (*c*) dicebatur. Sigon.

(*b*) Glossatores id vocant *Syndicatum*, quae vox ex barbaro *syndicare* nata, quae Italis, Hispanis, Gallis est iudicem rationem officii postulare. Vid. Car. du Fresne *Gloss. Lat. voce syndicare* Thomas. *Diss. alleg. III. p.* 10.

(*c*) Erat *puteal* ara in comitio, superstructa puteo, in quo Naeuii, illius celeberrimi auguris, cotem & nouaculam demersam ferunt: quae quum a Libone quodam fuisset restituta, *puteal* Libonis dicebatur. Horat. *Epist.* I, 3.

- - - Forum putealque Libonis
Mandabo siccis.

Insigne

Sigon. *de Iudic. I,* 28. *p.* 504. Denique vt tanto minus esset periculi, ne imperite iudicarent: solebant aliquando iis vnus aut plures iudicii socii iurisperiti adiungi, quorum consilio omnia agerent. Gell. *Noct. Att, XII,* 13. Conf. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. II,* 18. *de antiqu. iur. prou. II,* 5.

III. Quamuis ergo quum res ita se haberet, haut facile videatur potuisse contingere, vt iudex imperite iudicasse crederetur: tamen si id factum esse adpareret, quasi ex maleficio tenebatur iudex, & quantum de ea re iudicantis religioni visum esset, poenam sustinebat, salua tamen existimatione. *L. vlt. D. de extraord. cogn.* Sed quantumuis aequa videatur haec poena: adfirmare tamen non dubitarim, eam actionem iam apud Romanos vel nullum, vel exiguum habuisse vsum. vid. Thomas. *Dissert. de vsu. pract. actionis aduersus iudicem imperite iudicantem XII. p.* 35. III. Poena iudicum imperite iudicantium.

IV. Ad obligationes, quae quasi e delicto nasci dicebantur, pertinent etiam *deiecta, effusa,* & *posita,* aut *suspensa,* quae si nocuissent, constituta erat a praetore actio aduersus eum qui coenaculum, vnde tale quid factum fuerat, inhabitabat. Edictum ita se habuit: VNDE IN EVM LOCVM, QVO VVLGO ITER FIET, VEL IN QVO CONSISTETVR, DEIECTVM, VEL EFFVSVM QVID ERIT, IV. De deiectis, effusis, positis & suspensis.

Insigne huius arae monimentum exstat in numis gentis Scriboniae apud. Fulu. Vrsin. *de Famil. Rom. p.* 249. *edit. Caroli patini,* Conf. Sigon. *de iudic. I.* 28, *p.* 504.

(a)

ERIT, QVANTVM EA RE DAMNVM DATVM FACTVMVE ERIT, IN EVM QVI IBI HABITAVERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. SI EO ICTV HOMO LIBER PERISSE DICETVR, L. AVREORVM IVDICIVM DABO, SI VIVET NOCITVMQVE EI ESSE DICETVR, QVANTVM OB EAM REM AEQVVM IVDICI VIDEBITVR, EVM, CVM QVO AGETVR, CONDEMNARI, TANTI IVDICIVM DABO. SI SERVVS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETVR, IN IVDICIO ADIICIAM: AVT NOXAM DEDERE. *L. 1. princ. D. de his qui effud. vel deiecerint.* Quamuis vero haec ex edicto praetoris sint: tamen & in lege Aquilia de deiectis & effusis aliquid cautum fuisse, docet V. A. Bynkershoek *Obs. I,* 13. Conf. supra *Lib. IV. Tit. III* §. *IX.* Nec si nocitum tantum reipsa fuerit, actionem praetor dabat; sed & siquis ea parte, qua vulgo iter fiebat, id positum aut suspensum habebat, quod posset, si caderet, nocere. Hoc enim casu poena X. aureorum fuerat a praetore constituta, eaque actio popularis erat, & cuiuis e populo concedebatur, aduersus dominū autem, si seruus posuisset vel suspendisset, agebatur noxaliter. Edicti verba sunt in *L. 5. §. 6. & vlt. D. eod.*

V. Actiones contra nautam cauponem stabularium.

V. In nautam quoque, cauponem & stabularium dabatur actio de damno aut furto, quod in naui, aut caupona, aut stabulo factum fuerat, etiamsi nullum eius esset maleficium. Eo vero casu, si quis ex viatoribus vel vectoribus

bus nocuerat, actio dabatur ex quasi contractu. Aiebat enim praetor: NAVTAE CAVPONES, STABVLARII, QVOD CVIVSQVE SALVUM FORE RECEPERINT, IN EOS IVDICIVM DABO. *L. 1. pr. D. naut. caupon. stabul.* Quamuis vero stabulum idem fuerit antiquis quod diuersorium aut πανδοχεῖον, eoque sensu saepius occurrat apud auctores, inprimis Petronium: in hoc tamen edicto pro loco, vbi iumenta stabulantur, accipitur, ceu ex *L. 5. D. eod.* adparet. Omnia autem huiusmodi loca suspecta erant, quia eo fex hominum confluere solebat. Vigebat inter Romanos & exteros ius hospitii, adeoque viri honestiores non diuertebant in cauponis: sed hominum colluuies ibi delicias quaerebat. Nec viri in dignitate constituti nauibus publicis vtebantur, sed proprias sibi conducebant. Vnde tam insignis erat nautarum cauponum, stabulariorumque malitia, vt Horatius *Sat. I, 5. v. 4.* de iis canat:

- - Inde forum Appi,
Differtum nautis, CAVPONIBVS *atque malignis*

Interesse ergo videbatur reip. hos homines prauos non solum ex quasi contractu, sed & ex quasi delicto teneri. Et haec actio locum habebat, si quorum opera & ministerio nautae, caupones vel stabularii vsi essent, damnum furtumue fecisset. Eo enim casu aduersus ipsum nautam, cauponem, stabularium actio in duplum competebat. *L. 5. §. vlt. D. de O. & A. L. vn. D. furt. adu. naut.*

TIT,

TIT. VI.

DE

ACTIONIBVS.

HActenus de duobus iuris obiectis actum, puta de *perſonis* & *rebus* : iam de tertio, quod *actiones* complectitur, differit Imperator. Totus titulus varias ſiſtit actionum diuiſiones & differentias, quae quum intelligi vix poſſint, niſi quis veterum iudiciorum rationem ſeu vt hodie vocant, proceſſum Romanorum probe intelligat: dabimus operam, vt poſt Sigonium, Polletum, aliosque, qui de iudiciis commentati ſunt, in quo numero & rariſſimus Caroli Bretti libellus *de ordine antiquo iudiciorum*, recuſus a clarisſimo Salengre *Antiqu. Rom. Theſaur. Tom. II.* totam litigandi iudicandique rationem paullo adcuratius ex antiquitatibus Romanis exponamus.

I. Iudicia quotuplicia?

I. Quemadmodum ius aliud *priuatum* eſt aliud *publicum*: ita & iudicia apud Romanos, alia priuata, alia publica erant. Vtraque breuiter, aſt adcurate hunc in modum diſtinguit Cicero *pro A. Caecina II. Omnia iudicia aut diſtrahendarum controuerſiarum, aut puniendorum maleficiorum cauſſa reperta ſunt.* Priuatis ergo iudiciis quisque, quod ſua intererat, perſequebatur; publicis vel ipſe populus ea, quae reipublicae detrimenti quidquam adferre potuiſſent, vel accuſator populi nomine crimina publico dedecori futu-

ra

ra vindicabat. De publicis infra ad Titulum XIIX. de priuatis hoc & ſequentibus titulis agemus.

II. Priuatis iudiciis magiſtratus, & initio quidem reges, poſt conſules, denique Praetores praefuerunt. De Regibus Dionyſ. Halicarn. X. p. 627. Τὸ μὲν ἀρχαῖον οἱ βασιλεῖς αὐτῶν ἐτάττοντο τοῖς δεομένοις τὰς δίκας, καὶ τὸ δικαιωθὲν ὑπ' ἐκείνων τοῦτο νόμος ἦν. *Olim, quamdiu regnatum eſt in vrbe, Regum arbitrio dirimebantur lites, & quod iuſtum illi iudicaſſent, id erat pro lege.* Idem auctor *Libro II. Antiquit. Rom. p.* 87. vbi Regum iura muniaque deſcribit, id quoque iis datum eſſe negotii ait, *vt legum patriarumq; conſuetudinum haberent cuſtodiam, omnisque iuris, quod vel natura dictitat, vel pacta & tabulae ſanciunt, curam agerent.* II. Olim Reges ipſi iudicabant.

III. Eiectis regibus, iurisdictio haec ad conſules delata eſt. Qua de re idem Dionyſ. Halicarn. X. p. 627. Ὡς δὲ ἐπαύσαντο μοναρχούμενοι, τοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ὑπατεύουσιν ἀνέκειτο τά τε ἄλλα τῶν βασιλέων ἔργα, καὶ ἡ τοῦ δικαίου διάγνωσις. καὶ τοῖς ἀμφισβητοῦσι πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ ὁτουδήτινος, ἐκεῖνοι τὰ δίκαια οἱ διαιροῦντες ἦσαν, *Translato deinde a Regibus ad annuos conſules, imperio, inter cetera officia regia, iuris quoque dicundi munus ad eos deuenit, ita, vt quacumque de re orta eſſet inter ciues controuerſia, illi de iure reſponderent*, vel potius, ius dicerent. Idem docet Liuius II, 27. vbi de Appio Claudio: *Appius conſul de pecuniis creditis ius quam aſperrime dicere.* Eadem iurisdictio etiam penes alios magiſtratus fuit, qui conſulari poteſtate praeerant reipublicae, quales aliquamdiu decemuiri & tribuni militum, nonnunquam etiam dictatores III. Poſtea conſules.

erant. De decemuiris ſane id clariſſimum eſt ex Liuio III, 33. qui eos decimo quouis die ius populo reddidiſſe teſtatur.

IV. Ac demum Praetores & Aediles.

IV. Poſtremo iuris dicundi poteſtas in vrbe ad praetorem delata eſt, qui anno V. C. CCCLXXXIX. primum creari coepit. Inualuit poſtea, vbi duo praetores creari coeperunt, vt praetorum alius ciuibus, alius peregrinis, ille ex iure Romano; hic ex iure gentium, vterque ex Edicto ſuo ius diceret. Erant quoque prouinciales Praetores *tutelares*, *fideicommiſſarii*, &c. Sed de eorum origine, ac iurisdictione jam ſupra abunde dictum eſt ad *Lib. I. Tit. II.* §. XVIII-XXIII. Attamen & quamdam iurisdictionis partem ſibi vindicabant Aediles. Hi vero de paucis rebus ius dicebant, inprimis autem de venditione mancipiorum, de menſuris, de foro venalium, de iis quae in viis vrbis publicis contigerant, de quibus etiam edicta proponebant, vt ſupra *l. c.* §. XXIV. *ſequ.* oſtendimus.

Et in prouinciis Praeſides.

In prouinciis Proconſules, Praetores, Praeſides eadem iuris dicundi poteſtate gaudebant. Municipalibus magiſtratibus iurisdictio; non item imperium competebat. *L. 32. D. de iniur.*

V. Quid imperium?

V. Magiſtratibus ergo, qui iudiciis praeerant, IVRISDICTIO tribuebatur & IMPERIVM, quae etſi nonnumquam idem ſignificare videntur, vt prolixe oſtendit Ger. Noodt. *de Iurisd. l, 2.* diſtingui tamen ſolebant ab accuratioribus, non quidem ab eo demum tempore, quo edictum perpetuum magiſtratibus municipalibus notionem quamdam, id eſt, iurisdictionem ſine

ſine imperio dedit: vt eidem viſum eſt Ger. Noodt. *de Iurisd. I*, 3. *p.* 123. ſed & temporibus antiquiſſimis. Scilicet quum iurisdictio cuiuis iure magiſtratus competeret: imperium proprie ſic dictum non niſi lege curiata, adhibitis auſpiciis dari poterat. Liu. V, 46. Vnde nec dictatori niſi praemiſſa lege curiata equum adſcendere licebat. Liu. XXIII, 12 Aliud vero erat imperium magiſtratuum: aliud militare. Illo accepto pro diuerſitate imperii dictatores; coſſ. praetores; hoc vero dato etiam imperatores vocabantur. Magiſtratuum quatuor iura erant apud Romanos, quorum unum in *imperando*; alterum in *iure dicundo*, tertium in *referendo*, quartum in *auſpicando* poſitum erat. Duo poſteriora iura, quum in curia & comitiis ſeſe exſeruerint, huc non pertinent. Ad *imperium* quod attinet, illud ius *edicendi, vocandi, prehendendique* complectebatur. *Edictis* vel iurisdictionis ſuae formulam initio magiſtratus proponebant, vel ea, qua pollebant, auctoritate, quod viſum erat, imperabant, id quod ſaepius factum eſſe a conſulibus, praetoribus, dictatoribus, cenſoribus, reliquisque magiſtratibus nouimus. *Vocatio* ius vocandi prehendendique abſentes, *prehenſio* denique ius abducendi praeſentes complectebatur. Vnde qui vocatione gaudebant, lictoribus, viatoribus, ſeruisque publicis; qui prenſione duntaxat, vt Tribuni plebis, viatoribus tantum cum ſeruis publicis vtebantur. Gell. *Noct. Att. XIII*, 12. Qui neutro iure fruebantur, veluti Quaeſtores, ii ſeruis tantum publicis ſtipati prodibant in publicum, & tum non imperium, ſed poteſtatem,

habere dicebantur. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom, I*, 20. *p.* 220.

VI. Quid Iurisdictio? VI. IVRISDICTIO vero duabus constabat partibus, *decreto* scilicet & *iudicis datione*. Nam praetores aut ipsi, caussa cognita, decernebant, aut iudices, qui cognoscerent, dabant, iisque certam praescribebant iudicandi formulam, cuius moris originem ab ipsis regum temporibus repetit Ger. Noodt. *Iurisd. I, 6. p.* 127. Neque vero, quod multi existimant, in praetoris positum erat arbitrio, velletne iudicem dare ordinario iure, an mallet ipse extra ordinem cognoscere: sed edicti habenda erat ratio, & ipsius, de quo disceptabatur, negotii. Si enim de iure disceptabatur: ipse Praetor ius dicebat extra ordinem, sin de facto: iudex dabatur. Vnde formula: SI PARET, CONDEMNA. Conf. Seneca *de Benef. III*, 7. Ger. Noodt. *de Iurisd. I*, 8. *p.* 130. *sequ.*

VII. Locus vbi ius dictum? VII. Ad Praetorem ergo veniendum erat eis, qui ius suum persequi cupiebant, & quidem in locum iuri dicundo destinatum, qui & ipse *ius* dicebatur. (*a*) *L.* 1. *D. de iustitia & iure.* Hic

(*a*) Olim omnes lites agitatae in comitio: Plaut. Poen. III, 6. v. 12. *Cras mane quaeso in comitio estote obuiam.* Postea priuata quidem iudicia instituebantur sub tecto in basilicis, quales erant Opinia, Iulia, Porcia, publica vel in comitio, vel in foro Pollet. *For. Rom. I*, 2. *& sequ.* Quod vt eo commodius fieret, Marcellus, Octauiae Augusti sororis filius, totum forum velis obumbrauerat, vt scilicet tanto salubrius litigantes consisterent. Quanto prudentius Cato ille Censorius forum muricibus sternendum censuerat? Vid. Broidaei *Coroll. ad* Pollet. *For. Rom, p.* 18. (*b*)

Hic vero locus vel *superior* erat, vel *planus*. E superiore loco ius dicere dicebatur praetor, quoties pro tribunali sedebat. Tribunal (*b*) erat locus amplissimus & spectabilis in comitio, fere hemicycli specie introrsum curuatus, in quo sella curuli (*c*) praesidens Praetor, posita hasta, caussas cognoscebat. Vitruu. *Architect. V*, 1. Vnde latera vel extrema huius curuaturae cornua adpellantur Tacito *Ann. I*, 75. Hinc Martialis *Epigramm. XI*, 99. *v*. 10. *sequ.* Tribunal.

Non te cucullis adseret caput tectum,
Lectica nec te tuta pelle, veloque,
Nec vindicabit sella saepius causa.
Rimas per omnes basiator intrabit:
Non consulatus, ipse non tribunatus,
Senique fasces nec superba clamosi
Lictoris abiget virga basiatorem:
Sedeas in alto tu licet tribunali;
Et e curuli iura gentibus reddas.
Adscendet illa basiator atque ille.

Idque tribunal adeo proprium erat magistratibus

(*b*) Tribunal iam Romulum terroris incutiendi caussa inuenisse; testatur Dionys. Halicarn. *Antiqu. Rom. II*, 4.

(*c*) Augustum affecta valetudine in lectica e tribunali ius dixisse, testatur Suet. *Aug.* XXXIII. Forma sellae curulis in numis innumeris conspicitur. Erat ea communis magistratibus maioribus, praeterquam quod praefectus praetorio carpento pro sella curuli vteretur. Vopisc. Aurelian. 7. Conf. Petri Fabri *Semestr. I*, 3. *p*. 15. Iam ante Messalinae permiserat senatus, vt carpento vteretur Suet. *Claud.* XI. XVII. & Agrippinae teste Dione. Olim & virginibus vestalibus id ius erat, teste Lips. *de Vest.* XI.

bus Romanis maioribus, vt ab eo plane abſtinendum eſſet magiſtratibus municipiorum, quin & minoribus magiſtratibus Romanorum, veluti tribunis plebis, triumuiris, quippe qui in ſubſelliis tantum ius dicere ſolebant, Plutarch. *Praecept. reip. gerend. p.* 813. *Tom. II.* vnde & municipales magiſtratus *pedanei iudices* vocantur a Paullo *L.* 38. §. 10. *D. de poen.* Ex quo ſimul adparet, pro ſubſelliis accipiendum eſſe tribunal, vbicumque illud municipiorum magiſtratibus tribuitur. (*d*)

VIII.

(*d*) Suet. *de clar. Rhet. VI. C. Albutius Silus, Nouarienſis, quum aedilitate in patria fungeretur, quum forte ius diceret, ab iis, contra quos pronunciabat, pedibus* A TRIBVNALI *detractus eſt.* Lapis apud Reineſ. *Inſcr. claſſ. II,* 89.

MELANTHVS. P. DECII.
ET COLLEGA MAG. NE.
TRIBVNAL NOVVM A SOLO
FECERE

vt & alius. *Claſſ. VI,* 44.

HONORI
M. GAVI. M. F.
POB. SQVILLIANI
EQ. PVB. IIII. VIR. I. D.
IIII. VIR. AP. VB.
CVRATORI VICETINORVM,
APPARITORES ET
LIMOCINCTI
TRIBVNALIS EIVS.

Omnia haec abuſiue dici videntur, & municipalibus magiſtratibus ſimili ambitione tribui, qua curia eorum *Senatus,* decuriones *ſenatores,* duumuiri, *Dictatores, Coſſ. Praetores* ſubinde appellati ſunt. Conf. Ger. Noodt. *de Iurisd. I,* 3. *p.* 123. V. C. Eu. Otto *de aedilib. municip.* & *diſſ. de conſulibus extra Romam.*

(*e*)

VIII. Tribunali opponebatur *planus*, vel vt Cicero vocat, *aequus locus* (Cic. *Epist. ad Fam.* III, 8. Senec. *de Clement.* I, 5.) Saepe enim Praetor e tribunali descendens, in plano retinebatur, saepe ei domi, aut in via desiderium exponebant ciues. Dum ergo in aequo consistens solo procedensue audiebat, dicebatur *de plano cognoscere*. L. 1. D. *de const. princ.* L. 9. §. 3. D. *de officio procons.* L. 6. D. *de accusat.* Et talis est *planaria* illa *interpellatio*, cuius mentio fit. L. 4. C. *de dilat.* editionis Haloandrinae, quum in vulgatis falso legatur *plenaria*. Qui de plano postulabant, magistratum per libellum adibant, & praetor postulanti respondebat per subscriptionem. L. 15. D. *de in ius voc.* L. 29. D. *ad L. Corn. de fals.* At, quae decretum & causae cognitionem desiderabant, nec libello, nec alibi, quam pro tribunali, poterant expediri. L. 9. §. 1. D. *de offic. proconf.* L 3. §. 8. D. *de bon. possess.* L. 1. §. 8. D. *ad SC. Turpil.* Quae vero caussae pro tribunali definiendae fuerint, passim exponere solent iureconsulti. (e)

VIII. Locus planus.

IX. Pro tribunali quoties cognoscebat prae-

IX. Praetoris consilium.

(e) Caue tamen existimes: idem Romanis fuisse, *de plano* & *summatim* cognoscere. Multa sane, quae summatim cognoscebantur, pro tribunali tamen erant expedienda, ceu patet exemplo decretalis bonorum possessionis ex Carboniano edicto, vel eius exemplo datae, quae quum fuerit summaria L. 1. L. 3. §. 4. D. *de Carbon. edicto*, alibi tamen, quam pro tribunali dari non poterat. L. 3. §. 8. D. *de bon. possess.* L. 2. §. 1. D. *quis ordo in possess. seruetur.* Conf. Ger. Noodt. *de Iurisd.* I, 10. p. 135.

praetor, in consilium adhibendi erant adsessores. *L. 2. §. 29. D. de orig. iur.* Suet. *vit. Tiber. XXXIII.* Adsessores isti praetoris a tergo sedebant. Ammian. Marcell. XXIII, *extremo*: & quamuis ipsi non ius dicerent, praetorem tamen ius dicentem instruebant. Et ita intelligendus Plinius *Epist. I, 20. Frequenter egi, frequenter iudicaui, frequenter in consilio fui.* Saepe tamen & ipsi adsessores *iudices* dicuntur in iure nostro, veluti *L. 16. D. de manumiss. vind. L. 2. C. de vindicta & apud consil. manum.* Vid. Savaron. *Annot. ad* Sidon. Appollin. *Epist. III*, 3. Ger. Noodt. *de Iurisdict. I*, 11. *p.* 137. Adsessores praetoris in vrbe erant equites quinque totidemque senatores, Vlpian. *Fragm. I*, 13. qui iidem erant cum *decemuiris stlitibus iudicandis*, quorum meminit Pompon. *L. 2. §. 29. D. de orig. iur.* ceu ostendunt Iac. Raeuard. *Protribun. XVIII. & XIX.* & Ger. Noodt. *de iurisdict. I*, 12. *p.* 137. Sed hi non confundendi cum Adsessoribus, de quibus in tit. D. de offic. adsessorum agitur. Hi enim non erant magistratus, sed iuris studiosi, qui in magistratuum consilio erant, eosdemque instruebant de iure *L. 1. D. d. tit.* Iis ordinarium stipendium primus decreuit Alexander Imp. Lamprid. *Alex. cap. XLVI.* Erat & *centumuirale* iudicium, cui ipsi quoque praetor vna cum decemuiris praeerat. Dio Cass. LIV. p. 540. Hinc hastae iudicium idem est ac centumuirale apud Valer. Max. VII, 8. 4. quia duabus defixis hastis exercebantur Quinctilian. *Inst. V*, 2. Vnde & hastae iudicium vocant Pomponius *L. 2. §. 29.*

D. de

D. de O. I. Valer. Max. *VII*, 8. *princ.* Eleganter Martialis *Epigr. VII.* 62.

Hunc miratur adhuc centum grauis hasta virorum.

Iam ergo in procliui eſt, intelligere, cur *centumuiralem hastam cogere* dicantur decemuiri apud Sueton. *Aug. XXXVI.* & cur Plin. *Epiſt. V. vlt.* ſcribat: *Sedebant iudices; Decemuiri venerant, obſeruabantur aduocati, ſilentium longum, tandem a Praetore nuncius, dimittuntur Decemuiri.* Ex quibus locis patet, & decemuiros & ipſum Praetorem centumuiralibus iudiciis praefuiſſe. Cauſas centumuirales recenſet Cicero *de Orat. I*, 38. eoque refert vſucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, ſtillicidiorum, teſtamentorum ruptorum, aliaque huius generis iura. Ipſum vero centumuirale iudicium in baſilica Iulia haberi conſueuit, (*f*) & quidem publice, *vt denſa circumſtantium corona latiſſimum iudicium multiplici circulo ambiret*, vti loquitur Plin. *Epiſt. VI*, 33. quumque illud initio ex XXXV. tribubus & quidem terni ex ſingulis legerentur, (Feſt. *voce centumuiri.*) adeoque CV. poſtea centum octoginta viris conſtaret, iſta adſeſſorum frequentia in

(*f*) In hac baſilica quatuor conſilia centumuiralia coniunctim ſedebant, adeoque plures ibi cauſae eodem tempore non ſine ſtrepitu audiebantur. Vid. Quinct. *Inſtit. Orat. XII*, 5. Plin. *Epiſt. II*, 14. Conferri etiam de hoc centumuirali iudicio meretur Sibrandus Tetardus Siccama libro ſingulari, quem Tomo II. Antiq. Rom. inſeruit Io. Ge. Graeuius.

(*g*)

in quatuor consilia vel iudicia distribuebatur, vnde & quadruplex iudicium adpellabatur. Brisson. *de verb. sign. voce centumuiri.* e quibus Praetor pro causae dignitate modo vnum, modo plura consilia adhibebat. Immo nonnumquam quatuor illa iudicia coniungebantur, si causa digna videretur tanta iudicii maiestate. Exempla sunt apud Valer. Max, VII, 7. 1. Plin. *Epist. VI*, 33.

X. Iurisdictio mandata.

X. Solebant etiam magistratus iurisdictionem nonnumquam aliis mandare: id quod fieri consueuerat iam a regum temporibus, qui domo profecti, ne vrbs sine imperio esset, deligebant, qui & ius redderet, & subitis mederetur: ceu accurate ex historia antiqua docet Tacit. *Annal. VI*, 11. Liu. *Hist. I*, 41. Ita & saepe postea procoss. praetores prouinciarum, praesides, iurisdictionem mandabant legatis suis, postea & collegis & ipsis priuatis aliquando mandatam iurisdictionem legimus dummodo essent idonei. *L. vlt.* §. 1. *D. de offic. eius cui mand. iurisd.* Is vero, cui mandata erat iurisdictio, licet nihil proprii haberet, sed aliena, id est eius, qui mandarat, iurisdictione fungeretur: *L.* 1. §. 1. *D. de offic. eius cui mandat. iurisd. L.* 5. *D. de iurisd.* omnia tamen, quae magistratus erant, expediebat, si scilicet vniuersa ei mandata esset iurisdictio, secus si pars tantum mandata, *L.* 16. *D. de iurisd.* Exemplum mandatae iurisdictionis vniuersae est apud Liuium XXIV, 44. qui M. Aemilium Praetorem, cuius peregrina sors erat, iurisdictionem suam Atilio collegae, Praetori vrbano mandasse refert. Tunc vero mandatarius non secus, ac ipse praetor, pro tribunali

nali cognoſcebat, ceu accurate demonſtrat Ger. Noodt. *de Iurisd. II, 9. p. 163.* conſilium etiam exercebat, iudicesque non ſecus ac Praetor dabat. Idem *l. c. cap. X. & XI.*

XI. Sed & tempus certum erant dies, quo praetores ius dicebant. Alii enim erant dies *faſti*, alii *nefaſti*, alii *interciſi*. Iſtis Praetori licebat fari tria illa verba: DO. DICO. ADDICO: illis omnia haec effari nefas habebatur. His non niſi poſt operam ſacris datam litibus vacare licebat. Varro *de Lingu. Lat. V, 4. p. 35. Dies faſti, per quos Praetoribus omnia verba ſine piaculo licet fari. Dies nefaſti, per quos dies nefas, fari Praetorem DO DICO ADDICO.* Ouid. *Faſt. I. v. 47.* XI. Dies quibus ius dictum.

Ille nefaſtus erit, per quem tria verba ſilentur,
Faſtus erit, per quem lege licebit agi.

Conf. Macrob. *Saturn. I, 16.* Solis ergo diebus faſtis integris, & interciſis pomeridie Praetor ſui faciebat copiam, vnde & *dies ſeſſionum* vocantur Vlpiano, *L. 5. §. 19. D. vt in poſſeſſ. legat.* vbi perperam legi videtur *poſſeſſionum* pro *ſeſſionum*. Vid. Iac. Raeuard. *Protribun. I.* Ad dies nefaſtos pertinebant *feriae*, (g) quae vel *ſtatae* erant & *ſollemnes*, vel *repentinae*. Illarum exempla ſunt apud Varron. *de Lingua. Lat. V. p. 35.* & accuratior recenſus fieri ſolet in Kalendariis Romanis, qualia Gruterus, Lambecius & Graeuius ediderunt. (h)

(g) Cum feriis dies nefaſtos confundunt plurimi. Sed multi dies erant nefaſti, non quod feriae tunc eſſent, ſed quod Pontifices vel ominis vel religionis cauſſa indixerant iuſtitium. Qualis dies dicti *atri*, *religioſi*, *ominoſi*, *moeſti*, *lugubres*. Vid. Gell. *Noct. Att. V, 17.* Pollet. *For. Rom. I, 8. p. 80.* (h)

(*h*) Hae pro re nata indicebantur, veluti ſupplicationes, ob rem proſpere geſtam decretae, item feriae indictae in honorem principis. *L.* 1. *C. de feriis.* Conf. Bynkserh. *Obſ. II, 6.* Etiam his Romani a forenſibus negotiis & iure dicundo vacabant. Ceterum antiquiſſimis temporibus ſoli Pontifices faſtorum curam gerebant, ad quos, tamquam ad oracula, adcurrere oportebat eos, qui actione experiri vellent, vt, liceretne hoc vel illo die lege agere, cognoſcerent. Sed poſtea faſtos iſtos publicauit Cn. Flauius, Cicero *de Oratore I,* 41. *pro Muraena XI. ſequ.* Quinctil. *Inſtit. Orat. III,* 8. *L.* 2. §. 35. *D. de orig. iur.* Conferantur, quae ſupra ad prooemium ſcripſimus. §. *V. VI.*

XII. Singulis cognitionibus certi dies adſignati.

XII. Quamuis vero diebus faſtis copiam ſui daret Praetor: ſolebant tamen alios dies poſtulationibus, alios cognitionibus, alios decretis, alios manumiſſionibus, alios aliis actibus deſtinare, vt patet ex Vlpiano *L.* 2. §. 1. 2. *D. quis*

(*h*) Meſſis etiam & vindemiarum ferias iam antiquitus fuiſſe obſeruatas, nec ab Antonino demum vel Iuſtiniano inuentas ceu vulgo ex *L.* 1. *D. de fer. & L.* 7. *C. eod.* colligunt, ſatis patet ex Plin. *Epiſt. VIII,* 21. *Iulio menſe, quo maxime lites interquieſcunt.* Perſpicue etiam Statius *Sylu. IV,* 4. *v.* 39.

Certe iam Latiae non miſcent iurgia leges,
Et pacem piger annus habet, MESSESQVE *reuerſae*
Dimiſere forum.

Feriarum vindemialium meminit Minuc. Fel. *Octau. I.*

(*i*)

quis ordo in possess. seruetur. Eum in finem in prouinciis praesides certis anni temporibus CONVENTVM siue FORVM indicebant, i. e. tempus & locum distinguendorum negotiorum. De quibus conuentibus iuridicis videndi Theoph. *ad* §. 4. *Inst. qui & ex quib. causis manum. non lic,* Seru. *ad* Virgil. *Aeneid. V. v.* 758. *& II. v.* 102. Si quis stato die non aderat, exspectandum ei erat vsque dum nouus adesset conuentus. Seru. *l. c.* Peregrinis tamen procul aduenientibus nonnunquam ius extra ordinem dicebatur, Sen. *Epist. CVI.* nec non militibus, teste Iuuenal. *Sat. XVI. v.* 54. *sequ.*

XIII. Ceterum qui actione experiri constituerant, prius per amicos tentabant, an quid proficere liceret intra parietes. Quorum opera si frustra fuerat, tum demum ventum in ius est. Docet id exemplum apud Liu. IV, 9. & Cicero *pro P. Quinct. V. XI.* a quo eiusmodi amici *disceptatores domestici* vocantur, quos caue confundas cum arbitris. *L.* 13. §. 2. *D. de recept. & qui arbitr. recep.* Conf. Ger. Noodt. *de Pact. & transact. I p.* 648. Si res ita componi non poterat, tum demum sequebatur in ius vocatio, a qua omnium actionum instituendarum principium proficisci, ait Iustinianus, §. 3. *Inst. de poen. tem. litig.* XIII. Ante actionem tentata compositio.

XIV. Fiebat illa in ius vocatio priuata auctoritate, ita, vt acturi reos postulationis quodam die sibi obuios monerent, vt se in ius sequerentur. Qua in re verbis vtebantur: IN IVS EAMVS, IN IVS VENI, SEQVERE AD TRIBVNAL, IN IVS AMBVLA. Barn. XIV. In ius vocatio antiqua.

Brisson.

Brisson. *de Form. V. p.* 366. Si vocatus frustraretur, aut moraretur; iis, qui proximi adstabant, denunciabatur testimonium. Vocans enim iis adclamabat: LICET ANTESTARI? quibus advenientibus, auriculas eorum memoriae caussa tangebat. (*i*) Sic. Horat. *Serm. I, 9. v.* 45.

- - - Casu venit obuius illi
Aduersarius, &, quo tu turpissime? magna
Adclamat voce, & LICET ANTESTARI? Ego vero
Oppono auriculam, rapit in ius, clamor vtrimque
Vndique concursus.

Et Plaut. *Curcul. V,* 2.

PH. AMBVLA IN IVS. M. Non eo.
PH. LICET ANTESTARI? M. non licet.
PH. Iupiter te male disperdat miles: intestatus viuito.
C. At ego quem licet. PH. Tu accede huc Curculio M. seruum antestari? C. Vide
Item, vt scias me liberum esse. M. Ergo AMBVLA IN IVS. Hem tibi.

C. O

(*i*) Auris veteribus memoriae locus, vnde eam tangentes, admonebant, & antestabantur. Plin. *Hist. Nat. XI,* 41. Nota phrasis est: *aurem alicui vellere.* Illius ritus monimentum perpulchrum est lapillus aud Laurinos, in quo caput sculptum, & manus aurem attingens, cum inscriptione ΜΝΗΜΟΝΕΥΕ, *Memento.* Vid. Iust. Lips. *Quaesit. per Epistol. XXVIII.*

(*k*)

C. O ciues ciues? M. Quid clamas? PH. Quid istum tibi tactio est?
M. Quia mihi libitum est.

Facta hunc in modum antestatione, licebat actori reum tergiuersantem quocumque modo, obtortoque etiam collo in ius rapere. Aliquando tamen & sine antestatione licuisse in ius vocatos ad Praetorem rapere, si nimirum hi essent improbi, & intestabiles, veluti fures, lenones, raptores, iam obseruarunt Ioach. Hopperus *de Arte Iuris Libri III.* eiusque discipulus Iac. Raeuard. *ad XII. Tab. Cap. V. p.* 27. Et sane hanc obseruationem firmat testimonium Plauti *in Perf. IV, 9. v.* 10. vbi Dordalus leno in ius vocatus:

Nonne antestaris? SA. Tuan' ego, caussa, carnifex,
Cuiquam mortali libero aures atteram?

Ceterum tantus erat veteris iuris rigor, vt liceret reum, etiam aegrotum ac senectute paene confectum, iumento impositum, noua funeris facie in comitium rapere. Gell. *Noct. Attic. XX,* 1. Quae omnia legibus decemuiralibus inducta sunt, quibus ita cautum fuisse legimus. sIn IVS VOCAT ATQVEAT. NI IT, ANTESTAMINO. IGITVR EM CAPITO SI CALVITVR PEDEMVE STRVIT, MANVM ENDO IACITO. SI MORBVS AEVITASVE VITIVM ESCIT, QVI IN IVS VOCABIT, IVMENTVM DATO. SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO Cic. *de Legib. II,* 23. Porphyrion *Schol.* Horat. *Serm. I, 9. v.* 76. Non. Marcell, *I,* 20. *p.* 486. Gell. *l. c.*

XV.

XV. Quae circa illam postea mutata.

XV. Enimuero postquam cultiorum nationum vsus rubiginem pristinam e Romanorum moribus sensim extersit: multa commenti sunt iuris auctores, vt has duriores de in ius vocatione leges quodammodo lenirent. Primo enim quasdam personas vel plane non, vel non nisi impetrata a Praetore venia in ius vocare licebat. Deinde matronas in ius vocatas, attingere nefas habebatur. Valer. Maxim. II, 1. 5. (k) Idem honor habitus impuberibus & puellis, alieno iuri subiectis *L. 21. pr. D. de in ius voc.* Parentes quoque & patronos, vt & eorum parentes, horumue liberos non passus est praetor, nisi impetrata venia, in ius vocare. § 3. *Inst. de poen. tem. litig. L. 4. & seq. D. de in ius voc.* Si quis id neglexisset, eum quinquaginta aureorum mulcta coercuit. *L. vlt. & pen. D. de in ius voc.*

XVI. Domo cur abstrahere neminem licuerit?

XVI. Inualuit etiam, vt nefas haberetur, quemquam de domo sua in ius rapere, quod sua cuique domus ob Penatium religionem tutissimum deberet esse refugium. *L.* 18. *D. eod.* Si quis tamen diutius latitaret domi, adeoque impediret latitando, quo minus posset in ius vocari: vel sola denunciatione, vel litteris, vel edicto praetoris euocabatur, & si vel sic quoque se non sisteret, actor in eius bona immitti poterat. *L.* 18. *D. eod.* Raeuard. *Protrib. III. p.* 846. *sequ.* Idem vero institutum non ad vineam, balneum, thea-

(*k*) Tempore Decemuirorum etiam feminas raptas in ius esse, patet exemplo Virginiae apud Liu. *Hist. III*, 44.

(*l*)

theatrum trahebant iureconſulti, quamuis & hic Dii eſſent, veluti in hortis Priapus. *L. 20. D. eod*

XVII. Immo & inhumaniſſimus ille mos reos morbo vel ſenio languidiores iumentis impoſitos ad praetoris tribunal trahendi, iamdudum obſoleuerat tempore Gellii, ceu ex loco eius ſupra adlegato apparet. Quando vero tota illa in ius vocatio ab vſu receſſerit, nondum liquet. Plinii aetate illam adhuc frequentatam eſſe, patet ex eius *panegyrico cap. XXXVI.* At Paulli & Vlpiani aetate illam iam obſoleuiſſe, nonnulli colligunt ex *L. 2. §. 1. D. ſi quis voc. non ierit* & *L. 5. D. de iudic.* Sed in his legibus nihil tale occurrit, quamuis negari nequeat, iam tum in ius vocationem non amplius priuata auctoritate, ſed iuſſu praetoris, factam. Veroſimile ergo eſt, Conſtantini demum temporibus inualuiſſe vocationem per exſecutores factam, de qua *L. 3. & L. 7. C. de annal. except. Nouell. LIII, 3. LXIX, 1. & CXII, 2.* Conf. Huber. *Praelect. ad Dig. Lib. II. Tit. IV. §. 1.* XVII. Morbo & ſenio confectos in ius rapere non licebat.

XVIII. Denique & id notandum debuiſſe in ius raptum dimitti, ſi quis vel eius perſonam defenderet, vel ſi, dum in ius ibatur, eſſet transactum. Cai. *L. 22. §. 1. D. de in ius voc.* Vtrumque ex XII Tabulis eſt, in quibus ita cautum fuiſſe legimus: SI ENSIET, QVI IN IVS VOCATVM VINDICIT, MI TITO ASSIDUO VINDEX ASSIDVVS ESTO, PROLETARIO, CVIQVE VOLET, VINDEX ESTO. ENDO VIA REM VTI PACVNT, ORATO. Gothofr. *ad Tab. I. p. 183.* Vindex in XVIII. In ius vocatus vel datis vindicibus, vel tranſactione liberabatur.

in his legibus non est *Procurator*, vt suspicatus est Boethius *ad* Cic. *Top. II.* neque *praedicator*; ceu hunc Boethii locum emendandum existimant Iac. Cuiacius *Obseruat. V, 29.* Hotom. *ad Leg. XII. Tab. assiduo vindex*, sed *defensor*, qui oblata fideiussione reum prehensum liberabat. Festus voce *Vindex p. 475. Vindex ab eo quod vindicit, quominus is, qui prensus est, ab aliquo teneatur.* (*l*) Solebant tamen etiam reus & actor nonnunquam transigere in via, & tunc quoque dimittebatur, qui in ius vocatus fuerat. (*m*) Transactio haec ex legibus Atticis descendit, ceu adparet ex Petit. *Leg. Attic. p. 339.*

XIX. Actionis editio & postulatio. XIX. Quod si nec vindices dati, nec de lite in via transactum: in ius veniri solebat, vbi actor, impetrata loquendi potestate, reo *edebat actionem*, id est, indicabat, qua demum actione aduersus reum experiri vellet. Quum enim ex vno eodemque facto plures saepe actiones com-

(*l*) Errant ergo Sigonius, Ian. Vinc. Grauina, Barn. Brissonius & alii complures, qui *vindices* confundunt cum *vadibus*. Vades enim cauebant de iudicio sisti, vbi in ius ventum fuerat: vindices cauebant actori, vt reus dimitteretur, antequam in ius veniret. Vid. Gothofr. *ad XII. Tab. Tab. I. p. 185.* Ceterum pertinet huc titulus *D. in ius vocatus vt eat, aut satis vel cautum det.*

(*m*) Et hinc lucem capiunt illa Saluatoris verba Matth. V, 25. ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου ἦ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ. Conf. Luc. XII. 58. Ea sane pauci recte intelligunt, quum e legibus his XII. Tabularum & ex antiquitatibus Romanis insignem lucem accipiant.

(*n*)

competerent, eligenda erat vna, eaque edenda reo. Car. Sigon. *de iudiciis I, 19. p. 451* Et huc pertinent illa apud Plautum *Perf. IV. 9. v. 8.*

SA. *Age ambula in ius, leno, D. Quid me in ius vocas?*

SA. *Illic apud Praetorem dicam, sed ego in ius voco.* Dicit Saturio, non opus esse, vt, antequam in ius ventum, indicetur, cur lenonem in ius vocarit: moris esse, vt apud praetorem demum edatur actio. Conf. *L. 1. D. de edendo.* Actionem actor primum a Praetore *postulabat*, id est, petebat, vt sibi liceret eamdem in reum intendere. Neque enim Praetores omnes easdem actiones dabant, quamuis generatim Edicto promisissent, se postulantibus actiones daturos. Sic *M. Drusus, Praetor Vrbanus*, teste Auct. ad Herenn. II, 13. *quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit.* Actio plerumque postulabatur per aduocatos quos & reus eodem tempore petere solebat, immo illis, qui in iudicio pro se postulare non poterant, aduocatos praetor ex officio dabat. Vnde in edicto Praetoris fuit: SI NON HABEBVNT ADVOCATVM, EGO DABO. *L. 1. §. 4. D. de postul.* Postulatam actionem, & a praetore impetratam, actor *edebat*, cuius rei quinque erant diuersae rationes. *Prima* erat, si quis diceret, qua actione vti vellet; *secunda*, si actionis describendae actor reo faceret copiam: *tertia*, si actor suam intentionem in libello esset complexus, eamque sic offerret aduersario: *quarta*, si ex libello eam aduersario dictaret: *quinta*, si ad album non edictorum sed formula-

rum produceret aduersarium, & monstrata qua vsurus esset, actione, certam formulam eiusdem recitaret. (n) *L. 1. §. 1. D. de edendo* Iac. Raeuard *Protribunal. IV. p.* 885. In quo tanta adhibenda erat ab actore cautio, vt si vel plus intentione sua complecteretur, quam ad eum pertinebat, vel in actione recitanda aberraret, mentemque lingua praecurreret, causa statim caderet. Cic. *de Inuent. II,* 19. *Ita ius ciuile habemus constitutum, vt causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit.* Auct. ad Herenn. I, 2. *In priuata actione caussa cadit, is, qui non, quemadmodum oportebat, egerit.* Quinctil. *Inst. Orat. III,* 8. & *VII,* 3. *Est etiam periculosum, quum si vno verbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur.* (o)

XX. Vadimonium conceptum.

XX. Edita, postulata, impetrataque a Praetore actione, actor porro certa verborum con-

(n) Omnes actiones adeo formulis adstrictae erant, vt ideo ipsae formularum nomine veniant. Sic *damni dati formula* dicitur actio Legis Aquiliae apud Plin. *Hist. Nat. IX,* 59. Formulae de dolo malo mentio fit apud Cicer. *de Offic. III,* 14. & *de Nat. Deor. III,* 30. Idem Cicero *pro Q. Rosc. Comoedo: Sunt iura, sunt formulae, de omnibus rebus constitutae, ne quis aut in genere iniuriae, aut in ratione actionis errare possit. Expressae sunt enim ex vniuscuiusque damno, dolore, incommodo, calamitate, iniuria publicae a Pratore formulae, ad quas priuata lis accommodatur.*

(o) Nonnunquam tamen Praetor eum, qui formula ceciderat, restituebat in integrum. §. 33. *Inst. de action.* Seneca *Epist. XLVIII. Quid enim aliud agitis quum eum quem interrogatis, scientes in fraudem inducitis, quam vt formula cecidisse videatur? Sed quemadmodum* ILLVM PRAETOR, *sic hos* IN INTEGRUM *philosophia restituit.*

(p)

conceptaque formula *vadabatur reum*, (p) id est, vades five sponsores petebat, promissuros, fore, vt certo die, (is plerumque perendinus erat,) se in iure sisteret. (q) Haec quoque formula non sine insigni cautione concipiebatur a iureconsulto, ceu ex Ciceronis *ad Q. Fratr. Epist. II*, 14. adparet, vbi negat Caesar, *in tanta multitudine eorum, qui vna fuissent, quemquam fuisse, qui* VADIMONIVM *concipere potuerit.* Ipsa formula periit. Videntur tamen vades spopondisse pro reo, eum certo die ADFVTVRVM. Cic. *pro P. Quinctio VII. Ita disceditur, vt idibus Septembris P. Quinctium sisti Alphenus promitteret. Venit Romam Quinctius: vadimonium sistit.* Acron. Horatii Scholiastes ad *Serm. I. Sat.* 1. Vadibus, *sponsoribus, a vadimonio, quod promittit is, qui ad iudicium vocatur*, CERTO DIE ADFVTVRVM. *Vades ideo dicti, quod, qui eos dederit, vadendi, id est, discedendi habet potestatem.* Actor ergo, qui provocabat; reum *vadari*; reus *vades dare*; vel

 vadi-

(p) Vadimonii nulla in Digestis mentio est, eo quod Tribonianus hanc vocem in veterum fragmentis vbique expunxit, ceu luculenter patet ex *L. 7. pr. D. de iniur.* collata cum fragmento Paulli apud *Auctorem Collat. Leg. Mos. & Rom. II*, 6. Effugit tamen Triboniani manum *L. vlt. §. 1. C. de castr. & ministerian.*

(q) Alias si vades dare non posset reus, in carcerem nonnumquam detrudebatur. Plaut. in *Persa* II, 4. *v.* 18.

SA. *Vadatur hic me*

PAE. *Vtinam vades desint, in carcere vt sis.*

Guil. a Goes in *Append. ad Pilatum iudicem*, Raeuard. *Ad XII. Tab. Cap. V. p. 29. sequ.*

(r)

vadimonium promittere, vas *spondere* dicebatur. Dies, quo adfore reum spondebant vades, plerumque erat *perendinus*. Quae vox adeo sollemnis erat in vadimonii formulis, vt addubitarent prudentes, an DIEM TERTIVM, pro PERENDINO dici liceret vt testatur Cicero *pro Muraena* XII. Quo pertinet etiam locus Gellii *Noct. Att. VII*, 1. *Et quodam die ius in castris sedens dicebat, atque ex eo loco id oppidum procul videbatur. Tum e militibus, qui in iure apud eum stabant, interrogauit quispiam ex more*: IN QVEM DIEM LOCVMQVE *vadimonium promitti iuberet? Et Scipio manum ad ipsam oppidi, quod obsidebatur, arcem protendens*: PERENDIE, inquit, *se sistant illo loco*. Non vero vas spondebat tantum, reum certo die locoque adfuturum sed &, si haut adfuturus esset, certam spondebat deserti vadimonii poenam, (r) quam tamen ipsa litis aestimatione maiorem haut esse oportebat. Paullus apud *Auctorem Collat. Leg. Mosaic. & Rom. II*, 6. Concepto hunc in modum vadimonio, acceptisque sponsoribus e iure discedebatur, reusque vel de transactione cogitabat, vel ad contendendum se parabat in perendinum. Saepe tamen Praetores ex voluntate litigantium vadimonium in alios dies perendinos differebant. Epitom. Liu. *LXXXVI*. *Sulla*

ex

(r) Male vero Ant. Contius *Lect. I*, 9. inde colligit, satisdationem hanc pro litis aestimatione id est, de iudicatum solui interpositam fuisse. Ipsum quidem vadimonium contrahebatur ob rem, *L.* 10. §. 2. *D. si quis cautionib.* sed tantum eatenus, ne reus copiam sui facere detrectaret.

(s)

ex fiducia tam certae victoriae litigatores, a quibus adibatur, vadimonium Romam differre iussit. Iuuenal. *Sat. III.*

- - - Differt vadimonia Praetor.

XXI. Veniente die, qui comperendinus dicebatur, aut aderat reus, & tum *vadimonium sistere*; vel *obire*; aut aberat, & tunc *deseruisse* dicebatur *vadimonium*. Hoc ergo die comperendino aderat Praetor, & actiones postridie editas postulatasque ex tabulis ordine recitari, simulque actores reosque per accensum citari (s) iubebat, vt iudicia cognoscendis eorum caussis daret. Quorum illud *dicere vadimonia*; hoc *addicere iudicia* vocabant. Macrob. *Sat. I, 26. Comperendini dies fuerunt, quibus vadimonia dicere & iudicia addicere licebat.* Sigon. *de Iudic. I, 21. p.* 456. Citati litigantes, si sese non sisterent, caussa cadebant. Horat. *Serm. I, 9. v. 35.*

XXI. Citatio vtriusque partis per praeconem.

Ventum erat ad Vestae, & tunc respondere vadato
Debebat, quod ni fecisset, perdere litem.

Inprimis reus, deserens vadimonium, perdebat litem, & praetor, postulante actore, ex edicto iubebat eius bona possideri: Ita enim edixerat Praetor: IN BONA EIVS, QVI IVDICII CAVSSA FIDEIVSSORES DEDERIT, SI NEQVE POTESTATEM SVI FACIAT, NE-

Quid, si se haut sisterent?

(s) Hoc fine nomina edebantur reorum aeque ac propria apud praeconem vel accensum, vt is deinde ordine citare litigantes ad tribunal posset. Ascon. Paedian. *in Cic. Verrin III. Apud veteres & iudices & rei & accusatores & defensores citabantur a praecone praetoris.* Raeuard. *Protribunal. II. p.* 874.

(t)

NEQVE DEFENDATVR, IRI IVBEBO. Exemplum est apud Ciceronem in *Orat. pro P. Quinctio VI.* cuius ex edicto bona possessa sunt, quia vadimonium dicebatur deseruisse. Si tamen reus non exaudiuerat vocem praeconis, restituebatur in integrum, modo statim iudicem adiisset. *L. pen. D. de in int. rest.*

XXII. Intentio actionis.

XXII. Sin vterque se stiterat, tunc ad citationem prior respondebat reus: *Vbi tu es, qui me vadatus es? vbi tu es, qui me citasti? Ecce ego me tibi sisto, tu contra & te mihi siste.* Ad hanc sollemnem formulam omnium interpretum consensu respicit Plaut. *Curcul. I, 3. v° 5.*

VBI TV ES, QVI ME CONVADATVS *Venereis* VADIMONIIS?
VBI TV ES, QVI ME *libello Venereo* CITASTI?
SISTO EGO TIBI ME, *& mihi contra itidem* VT SISTAS,
Suadeo.

Prouocatus hoc modo actor: ADESSE se aiebat. Quorsum itidem pertinent illa Plauti, proxime sequentia:

ADSVM, *nam si absim, haut recusem, quin mihi male sit, mel meum.*

Regerebat porro reus, QVID AIS? Cui actor respondebat AIO: & tum ipsa sequebatur actio, reo intenta, certa formula concepta, veluti: AIO, FVNDVM, QVEM POSSIDES, MEVM ESSE VEL AIO TE MIHI DARE FACERE OPORTERE. Licebit ergo formulas actionum praecipuarum, eo ordine, quo eas Imperator hoc titulo proposuit, colligere,

gere, vt quid ſingulis actionum formulis petere ſoliti ſint Romani, eo dilucidius adpareat. Neque tamen aliquis a nobis requiret, vt omnes actiones, quarum Rhetores meminerunt, explicemus, veluti actionem *dementiae, inſcripti maleficii, talionis, malae tractationis, abdicationis.* Earum enim pleraſque non in foro, ſed in Rhetorum ſcholis natas eſſe, iampridem docuit Cuiac. *Obſ. IX*, 13.

XXIII. Prima actionum diuiſio eſt, quod aliae *in rem*, aliae *in perſonam* tendunt, quibus alii tertium genus *actionum mixtarum* adiiciunt. (*t*) Nonnumquam enim res veniebat in controverſiam, nonnumquam in perſonam intendebatur ex conuentione vel maleficio, nonnumquam & res & praeſtationes quaedam perſonales ſimul petebantur. *Actiones in rem* iterum vel *ciuiles* erant, vel *praetoriae.* Illae ex Legibus SC. & conſtitutionibus; hae ex edicto vel iure honorario deſcendebant. Ciuiles in rem actiones erant *Rei vindicatio*, *actio in rem vtilis, hereditatis petitio, confeſſoria, negatoria.* XXIII. Actiones quotuplices?

(*t*) Ipſe Imperator tertium hoc genus adiicit §. 20. *Inſt. h. t.* quem quidem locum a gloſſis violatum exiſtimat Ant. Faber *de Error. pragm. Part. IV. Dec.* 94. *cap.* 5. *ſequ.* ſed agnoſcunt etiam mixtas actiones Diocletianus & Maximianus Imperatores *L.* 7. *C. de petit hered.* & Paullus *L.* 1. *D. fin. regund. L.* 29. *pr. D. comm. diuid.* Et certe alias quoque ſaepe, quae mixtam cauſſam habent in rerum diuiſionibus, negliguntur, & confunduntur cum ſimplicibus, atque ideo in iure noſtro vnius eiusdemque rei modo bipartita, modo tripartita fit diſtributio, ceu exemplis quamplurimis oſtendit Ger. Noodt. *Probab. I*, 12, *p.* 33. *ſequ.*

XXIV. Rei vindicationem praecedebat lis de vindiciis.

XXIV. REI VINDICATIO institui non poterat, nisi antea certum esset, cuius esse deberent *vindiciae*, id est, quem possidere, quem petere oporteret. Ascon. Praedian. *in Cic. Verrin. III, p.* 1849. *Lis vindiciarum est, quum litigatur de ea re apud Praetorem, cuius incertum est, quis debeat esse possessor, & ideo, qui eam tenet satisdat pro praede litis vindiciarum aduersario suo, quo illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua iurgium esset. Rursus sponsione ipse prouocatur, ab aduersario certae pecuniae, aut aestimationis, quam amittat, ni sua sit hereditas,* (*res*) *de qua contendit. Praedes ergo dicuntur satisdatores locupletes pro re, de qua apud iudicem lis est, ne interea, qui tenet, diffidens caussae, possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat.* Ex hoc ergo quantiuis pretii loco satis patet, quo pacto in iure vindiciae postulatae sint. Quoties scilicet incerta erat possessio is, cuius intererat, postulauit a praetore interdictum de possessione vel adipiscenda, vel retinenda, vel recuperanda, de quibus infra ad *Tit. XV.* Postremum interdictum dabatur iis, qui vi ex aliquo loco erant deiecti. Et quamuis id de vera vi esset intelligendum: Romani tamen inuenerant vim simulatam, quae in eo consistebat, quod alter alteri dicis caussa vim inferret in iudicio, tum manus conferendo, tum verbis vindicando. Nam aut seruus vindicabatur aliaque res mobilis, aut fundus. Qui serui possessionem petebat, tenens seruum, vel manum ei iniiciens, in iure apud Praetorem ita vindicabat, id est, possessionem per vim simulatam postulabat: HVNC HO-

HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS MIHI DARI POSTVLO. Tacente altero, aut cedente, praetor seruum addicebat vindicanti, id est, possessionem ei decernebat vsque ad exitum iudicii. Ille vero si contra vindicaturus erat, tum & ipse seruum corripiens, eique manum iniiciens dicebat. ET EGO HVNC HOMINEM MEVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS MIHI CONSERVARI POSTVLO. Tum demum Praetor interdicebat: QVI NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO POSSIDET, EI VINDICIAS DABO. Sigon. *de Iudic. I, 21.* Saepe ad hanc vim fictam adludunt veteres auctores. Ouid *Amor. I, 4.*

Et dicam MEA SVNT, *iniiciamque* MANVM.

Et *Lib. II.*

Iniiciam dominas in mea iura manus.

Martial. *Epigr. I, 5.*

Et quum se dominum vocabit ille,
Dicas esse MEOS, *manuque missos.*

Seruius ad illa Virgilii *Aeneid. X. v. 419.*

INIECERE MANVM *Parcae, telisque sacrarunt*
Euandri.

addit, Virgilium sermone iuris vsum. Nam *manus* ait *iniectio dicitur, quoties nulla iudicis auctoritate exspectata,* (id est ante Praetoris decretum,) *rem nobis debitam vindicamus.* Paullo alia erat fundum, domum, aliasue possessiones vindicandi ratio, si quidem tum petitor eum, vnde pete-

petebatur, ex iure manu consertum vocabat. Qua de re Gell. *Noct. Attic.* XX, 10. EX IVRE MANV CONSERTVM *verba sunt ex antiquis actionibus, quae quum lege agitur, & vindiciae contenduntur, dici nunc quoque apud Praetorem solent.* Et paucis interiectis: *Manum conserere est, de qua re disceptatur, in re praesenti, siue ager, siue quid aliud est, cum aduersario simul manu prendere, & in ea re sollemnibus verbis vindicare. Vindicia id est, correptio manus in re atque in loco praesenti. Id apud Praetorem ex XII. Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est:* SI QVI IN IVRE MANVM CONSERVNT. *Sed postquam praetores, propagatis Italiae finibus, datis iurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci vindiciarum dicendarum caussa in longinquas res grauabantur, institutum est contra XII. Tabulas tacito consensu, vt litigantes non in iure apud Praetorem manum consererent, sed ex iure manum consertum vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conserendum manum in rem, de qua ageretur, vocaret. Atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terrae aliquid ex eo, vti vnam glebam in ius, in vrbem ad praetorem deferrent, & in ea gleba, tamquam in toto agro vindicarent.* Ad hunc ergo locum intelligendum obseruari decet, ex legibus XII. Tabularum vindiciarum litem semper agitatam esse in loco, atque in re praesente. Praetor ergo, in fundum profectus, cum litigantibus, ibique ex iure manum conserentibus ei parti, cui visum erat, vindicias seu possessionem dabat. Id vero quum paullo molestius videretur: Praetores non amplius in fundos, de quibus lis erat, dicendarum vindiciarum caussa proficiscebantur, sed litigantes alter alterum

rum ex iure euocabant in rem praesentem, e qua redeuntes glebam apportabant (*u*) quae & ipsa

(*u*) Dixeram in priore editione, videri in imaginaria ista pugna litigantes, nonnumquam festucam in ius attulisse, forsan si de domus possessione fuerit controuersia, idque collegeram ex Gell. *Noct. Att.* XX, 10. vbi *vis festucaria* memoratur. Sollicitauit hanc obseruatiunculam, qui nonnumquam nodum in scirpo quaerit, B. Branchu. V. C. in *Obs. dec. II. cap. XV. p.* 84. incompertum sibi esse negans, vnde hanc obseruationem hauserim. Paucis dico, ex Gellio, qui vbi de hoc negotio loquitur, eam vim imaginariam vocat *vim festucariam*, nec dicit, litigantes semper glebam attulisse, sed id modo exempli gratia profert, quia de agro loquitur. Quod si ergo agrum repraesentabat gleba; quidni domum festuca? Sane & postea à Francis, qui plerasque sollemnitates iuris a Romanis adoptauerunt, festucam traditionis signum constituebant, & tradere praedium apud eos erat *effestucare*, vti ex glossariis abunde constat. Nec etiamnum illa effestucatio ignota est in Gelria, Drentia & vicinis prouinciis. Vid. Frid. a Sande *de Effestucatione* libellus elegantissimus. Quid vero vir doctus attulit melius? Dicit vim istam festucariam nomen obtinuisse a praetoria vindicta, quae & festuca dicta sit apud Plautum: *Mil. gloriof. IV*, 1. *v.* 15. Perf. *Sat. V. v.* 175. Vnde non temere coniici, eius festucae, quam in manumissionibus adhibuerint, etiam in aliis vindicationibus vsum fuisse, inprimis quum a vindicando dicta sit vindicta. Sed meliore iure mirarer, vnde hanc obseruationem suam hauserit Clarissimus Branchu. nisi res ipsa doceret, eum notulam, quam Thysius & Oiselius Gellii textui adleuerant, bona fide sequutum. Reiicere coniecturam, aliamque substituere, eamque nullo argumento probare, non est errorem Heineccii indicare, vti in titulo capitis promittitur, sed sibi placere.

(*x*)

ipſa vocabatur VINDICIAE, teſte Feſto, *voce vindiciae p. m.* 476. *De quo verbo Cincius ſic ait: Vindiciæ olim dicebantur illae, quae ex fundo ſumtae in ius adlatae erant.* Denique nec in fundum amplius proficiſcebantur litigantes, aut glebā inde deferebant; ſed prudentes, ceu diſerte docet Cic. *pro Muraena XII.* excogitarant nouam formulam vindiciarum, quam litigantibus aeque ac Praetoribus tamquam carmen quoddam praeſcripſerant. Quod eo ordine factum legimus. Petitor eum, vnde petebatur, ita alloquebatur: FVNDVS, QVI EST IN AGRO, QVI SABINVS VOCATVR, EVM EGO EX IVRE QVIRITVM MEVM ESSE AIO, INDE IBI EGO TE EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCO. Cedente aduerſario, Praetor fundi illius poſſeſſionem addicebat vindicanti. Sin cedere nollet aduerſarius: tum contra vindicans petitori reſpondebat: VNDE TV ME EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Tum Praetor vtrisque: SVPERSTITIBVS, INQVIT, PRAESENTIBVS, ISTAM VIAM DICO. INITE VIAM; Quae verba eum ſenſum habebant, quod actor & reus, praeſentibus teſtibus, (x) certam viam inire deberent, quaſi in agrum profecturi ad conferendam ibi manum, gle-

(x) Feſtus *voce ſuperſtites: p. m.* 456. Superſtites *teſtes praeſentes ſignificat. Cuius rei teſtimonium eſt, quod ſuperſtitibus praeſentibus, ii, inter quos controuerſia eſt, vindicias ſumere iubentur.*

(y)

glebasque in rei teſtimonium referendas. Viam ergo inibant, duce ſapiente, quo duce etiam redibant, dicente Praetore: REDITE VIAM. Omnia haec ex Ciceronis oratione *pro Muraena XII.* diſcimus, qua ſalſe orator hanc obſcuram iureconſultorum diligentiam perſtringit. Tandem praetor, audita vtraque parte, ſi adpareret, quemquam vi deiectum, ita ſecundum eum dicebat vindicias: VNDE TV ILLVM DEIECISTI, QVVM NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET, EO ILLVM RESTITVAS IVBEO. Conf. Sigon. *l. c. I,* 21. *p.* 459. *ſequ.* Iac. Raeuard. *ad XII. Tab. VI. p.* 32. *ſequ.*

XXV. Formulae rem vindicandi.

XXV. Conſtituto ita poſſeſſore, tum demum lis de dominio poſſeſſori intendebatur ab eo, qui poſſeſſione erat excluſus. Id vero ita fiebat, vt actor primum, an reus auctor eſſet, quaereret, deinde vindicaret, tum ſatisdare iuberet, ac denique ſponſione prouocaret. Primum ergo quaerebat actor: QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO POSTVLO ANNE SIES AVCTOR? Hanc enim formulam totidem verbis habet Cicero pro *A. Caecin. XIX.* & Valer. Prob. *in Notis:* (*y*) Auctor

(*y*) Sed denuo intercedit V. C. B. Branchu. *in Obſ. dec. II. cap. XV. p.* 90. meque cum aliis errare clamat, dum hanc formulam ad actiones in rem referam, quae potius ad actiones in perſonam pertineat, ſiquidem in his ob metum pluris petitionis neceſſe fuerit, aliquid ſcire de conditione eius qui litem conteſtaturus eſſet. Crederem, ſi vir doctus, quod tanta fiducia adfirmat, probaret. Sed id non facit. Dabo ergo operam vt me intel-

ctor vero is esse dicebatur, vnde quis ius suum poterat repetere. Raeuard. *Protribun. V. p. 889. Qui enim petitorio iudicio vtebatur, ne frustra experiretur, requirere debebat, an is cum quo instituebat actionem, possessor sit, vel dolo desierit possidere? L. 36. pr. D. de rei vind.* Negante reo, Praetor dicebat: QVANDO NEGAT, SACRAMENTO QVAERITO. *Sacramento* (z) vero *quaerere* erat

intelligat. Notum est, olim non habitum fuisse pro possessore, qui dolo desierat possidere. Id enim si fuisset, frustra praetor inuexisset restitutionem in integrũ ob alienationem iudicii mutandi caussa factam. Ius illud de quo *L. 131. D. de reg. iur.* non ex iure antiquo est, sed ex edicto, adeoque a temporibus Hadriani, qui singulari SC. anno V. C. IↃCCCLXXXI. Q. Iulio Balbo & P. Iuuentio Celso coss. sanciri iussit, *vt qui fecerint quo minus possiderent, perinde condemnarentur quasi possiderent.* Legitima verba SC. exstant *L. 20. §. 6. D. de her. petit.* Ex hoc vero SC. id principium, quod qui dolo malo possidere desiit, pro possessore habeatur, natum esse, testis est Paullus *L. 27. §. 3. D. de rei vindic.* Quum ergo vererentur petitores, ne possessores res litigiosas alienarent, posteaque cum alio potentiore, sibi esset negotium: merito interrogabant *an reus sit auctor*; id est, an iam possideat, & in posterum si lis secundum actorem daretur, rem praestare velit. Id quoque disertis verbis testatur Caius *L. 36. pr. D. eod.* Negante illo, sequebatur sponsio, si auctor esset, id est si possideret, & hinc rem praestare teneretur. Quid quaeso opus erat hac interrogatione, in actionibus in personam? Et quid illa cum pluris petitione commune habebat?

(z) Festus *voce sacramentum p.* 418. *Sacramentum aes significat, quod poenae nomine penditur, siue eo quis interrogatur, siue contenditur. Id in aliis rebus quinquaginta assium est, in aliis, quingentorum inter eos qui iudicio inter se contendunt.* Conf. *Varro de Lingua Lat. V, 36. p. 29.*

(a)

erat ad certam ſpondendam pecuniam reum prouocare, ni ita eſſet. Itaque petitor pergebat: QVANDO NEGAS, TE SACRAMENTO QVINGENARIO PROVOCO. SPONDESNE TE DATVRVM QVINGENTOS, SI AVCTOR SIS? id eſt, ſi probauero, te auctorem vel poſſeſſorem eſſe. Cui inficiator reſpondebat: SPONDEO QVINGENTOS, SI AVCTOR SIEM, quo dicto ſtatim reſtipulabatur: TV VERO SPONDESNE IDEM, NI SIM? cui ille ET EGO QVOQVE SPONDEO. Adfirmante vero illo, ſe eſſe auctorem, ſequebatur actio QVANDO AIS, NEQVE NEGAS, TE AVCTOREM ESSE HVNC HOMINEM (FVNDVM) EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO. Quaerebat tum praetor ex reo, an contra vindicaret? Negante eo, praetor ſeruum vel fundum addicebat vindicanti. Si contra vindicaret reus, vtebatur formula: ET EGO EVNDEM HOMINEM (FVNDVM) MEVM ESSE AIO EX IVRE QVIRITIVM. SED NONNE TV DICIS, QVA CAVSSA VINDICAVERIS? Tum actor cauſſam dominii ſui exponebat Vid Car Sigon. *l. c.* Raeuard. *Protribun. V. p.* 889. *ſequ.* Briſſon. *de Form. V. p.* 369. 476. *ſequ.* Antequam vero id faceret, poſtulare ſolebat petitor a poſſeſſore, vt ſatisdaret, ſe nihil deterius in poſſeſſione facturum: quod ni faceret, poſſeſſio in petitorem transferebatur, modo ſatisdaret. Si & petitor ſatisdare nollet, penes poſſeſſorem poſſeſſio manebat, quia in pari cauſſa melior erat

conditio possidentis. Paull. *Recept. Sent. I*, 11, 1. Addatur Iac. Menard. *ad Cicer. Verr. I*, 45.

XXVI. Actio in rem vtilis. XXVI. Ita procedebant litigantes, si rei instituebatur vindicatio. Ad actionem in rem vtilem quod attinet, ea eodem paene modo, iisdemque formulis instituebatur, idemque etiam in hereditatis petitione obseruabatur. Nam hereditatem si quis petere vellet: actio ita intendebatur: AIO HANC HEREDITATEM MEAM ESSE, negante possessore, pergebat petitor, SPONDESNE CERTAM PECVNIAM, SI MEA SIT? Respondebat hic, SPONDEO SI TVA SIT. Tum reus restipulabatur, actor vero satisdari iubebat. Cic. *Verrin. III.* ibique Ascon. Paedian.

XXVII. Actio confessoria & negatoria. XXVII. Ciuilis quoque erat in rem actio CONFESSORIA, quae ita intendebatur: AIO VSVMFRVCTVM FVNDI TVI, QVI EST IN AGRO SABINO, ESSE MEVM vel: AIO IVS EX FVNDO TVO AQVAM DVCENDI ESSE MEVM vel: AIO IVS MIHI ESSE IRE AGERE IN FVNDO TVO. Barn. Brisson. *de Form. V, p.* 476. Illud vero hic singulare, quod in vindicandis rebus incorporalibus non solum adfirmative liceret intendere, sed & negative, veluti: AIO TIBI IVS NON ESSE PARIETEM ITA PROIECTVM IN MEVM ME INVITO, HABERE. Vel: AIO TIBI IVS NON ESSE, ALTIVS TOLLERE. Et hinc haec actio dicta NEGATORIA. Brisson. *de Form l. c.* Cur hoc non aeque licuerit in vindicandis rebus corporalibus facile liquet. Has vindicare nemo

mo poterat, nisi is, qui non possidebat: incorporales vero etiam possessores vindicare poterant contra alterius vsurpationem. Car. Sigon. *de iudic. I, 21. p. 475.* Et hic est ille vnicus casus, quo, qui possidet, in rem agit, de quo Imperator noster, & Theophilus §. 2. *Inst. de action.*

XXVIII. Praetoriarum in rem actionum prima PVBLICIANA est, a Publicio praetore primum in edicto proposita, §. 5. *Inst. h. t.* Q. Publicium quemdam tempore Ciceronis praeturam gessisse docet Steph. Vin. Pighius. *Annal. Tom. III. p. 291.* sed an is idem sit auctor actionis Publicianae, adeo pro certo adfirmari non potest, vt probabile sit, illam Ciceroniana aetate anteriorem esse. (*a*) Vnde multo minus credibile est, Imperatoribus rerum potitis, eam actionem constitutam fuisse, id quod tamen mauult Sigon. *de Iudic. I, 17. p. 441.* Petebatur ea actione res, iusta ex causa tradita, sed nondum vsucapta, ac deinde amissa, perinde ac si esset vsucapta, a quocumque, qui non esset dominus. Vnde hic valebat exceptio, SI EA RES POSSESSORIS NON SIT. *L. vlt. D. de Public. act.* quam tamen exceptionem dominii tribus casibus cessasse, obseruat Cuiac. *Obs. X, 6.* XXVIII. Actio Publiciana.

For-

(*a*) Meminit huius praetoris Cicero *pro Cluent. XLV.* Vnde & Bertrand. *de vit. ICtor. II, 16. p. 201. colligit* Publicium hunc qui alias & Gellius vocatur, auctorem huius actionis esse. Sed antiquiorem esse hanc actionem, vel inde patet, quod iam Terent. *Phorm. II. 4. v. 9.* meminit actionis rescissoriae. Eam vero ab eodem Publicio Praetore esse, satis constat ex *L. 35. D. de Obl. & act. L. 57. D. mand.*

Formula actionis procul dubio & hic fuit: AIO HANC REM, QVAM TV POSSIDES, MEAM ESSE, addita deinde caussa vindicandi, QVANDOQVIDEM EAM BONA FIDE EMI A L. TITIO, ET AB EODEM BONA FIDE TRADITAM ACCEPI.

XXIX. Aliae actiones praetoriae in rem.

XXIX. De actionibus *rescissoria, Paulliana, Seruiana & quasi Seruiana* nihil est, quod ex antiquitatibus moneam, nisi quod *Rescissoria* ab eodem Publicio praetore de quo paullo ante, inuenta sit, ceu in annotatione subiecta ostendimus, *Seruiana* vero *Ser. Sulpitio,* insigni illi iureconsulto deberi videatur, de cuius quippe praetura testatur Cicero *pro Muraena XX.* Formulam actionis Seruianae indagauit Brisson. *de Form. V. p.* 382.

XXX. Actiones praeiudiciales.

XXX. Fuerunt etiam actiones in rem quae propriam habebant obseruationem, & singulare obtinuerant nomen, dictae quippe PRAEIVDICIALES. §. 14. *Inst. h. t.* Tales erant quae de statu instituebantur, inprimis *de libertate, de ciuitate & de partu agnoscendo*, quas eleganter complectitur Terent. *Eun. IV, 7. v.* 35. CH *Principio eam dico esse* LIBERAM, THR. *Hem.* CH. CIVEM *Atticam*, THR. Hui! CH. *Meam* SOROREM, THR. *Os durum*! vbi prima actio est ex statu *libertatis*, altera ex statu *civitatis*, tertia de statu *familiae.* Actiones de libertate duae erant proditae. Aut enim quisquam alterum e seruitute in libertatem, aut e libertate in seruitutem vindicabat. Ille *liberali causa manu adserere,* hic *in seruitutem adserere dicebatur.* In his actionibus id singulare erat, quod lege XII. Tabularum

larum vindiciae pro libertate, non pro seruitute darentur adeoque possessio hominis ad finem vsque iudicii maneret penes eum, qui in libertatem adsereret, non qui in seruitutem. Liu. *III*, 44. Adserens ergo liberali causa, ita initio videtur postulasse vindicias: HVNC HOMINEM EGO LIBERVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS SECVNDVM LIBERTATEM MIHI DARI POSTVLO. Cui adversarius respondit: ET EGO HVNC HOMINEM IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, EIVSQVE VINDICIAS MIHI CONSERVARI POSTVLO. Sequutum decretum Praetoris: QVI LIBERTATEM DEFENDIT, EI DO VINDICIAS. Sequente cognitionum die, actio de libertate intendebatur hoc modo: HVNC HOMINEM IVRE QVIRITIVM LIBERVM ESSE AIO. EVMQVE LIBERALI CAVSSA MANV ADSERO. Negante adversario & in seruitutem vindicante, sequebantur sponsiones, vt supra NI LIBER SIT, SI LIBER SIT. Sigon. *l. c. p.* 478. Frequentissima huius actionis mentio apud comicos. Terent. *Adelph. II*, 1.

- - *Neque vendendam censeo, quae libera est,*
Nam EGO ILLAM LIBERALI ADSERO CAVSSA MANV,

Plaut. *Poenul. IV*, *vlt.*

Omnia memores, quo id facilius fuit: MANV EAS ADSERAT
SVVS POPVLARIS LIBERALI CAVSSA.

Idem *Poen. V*, 2.

- - *Et si frugi esse vis,*

EAS LIBERALI *tum* ADSERES CAVS-SA MANV.

Conf. Plaut. *Perf. I*, 3. *Curcul. V*, 2. Ast si in seruitutem quis adsereret hominem qui pro libero se gerebat ea erat ipsa rei vindicatio, de qua supra actum. Denique actio de partu agnoscendo ita intendebatur: AIO MVLIEREM HANC EX TE PRAEGNANTEM ESSE. Negante altero, sequebatur more consueto sponsio: NI SIT. Sigon. *l. c. p.* 479.

XXXI. Actiones ex contractibus nominatis.

XXXI. Alterum genus actionum erat *in personam*, quae & CONDICTIONVM nomine veniebant, eaeque vel ex sola aequitate vel ex conuentione, vel ex maleficio oriebantur. His quum non res peteretur, sed a persona certa vel praestatio vel poena deposceretur: longe aliter concipiendae erant earum actionum formulae. In contractibus ita intendebat actor: AIO TE MIHI MVTVI, COMMODATI, DEPOSITI NOMINE DARE CENTVM OPORTERE; AIO TE MIHI EX STIPVLATV, LOCATO, DARE FACERE OPORTERE. Iam aut negabat tum aduersarius actoris intentionem, aut excipiebat, veluti: NEGO ME TIBI EX STIPVLATV CENTVM DARE OPORTERE, NISI QVOD METV, DOLO, ERRORE ADDVCTVS SPOPONDI, vel NISI QVOD MINOR XXV. ANNIS SPOPONDI. Inficiante reo sequebatur sponsio, NI DARE FACERE DEBEAT, vt & restipulatio: SI

DA-

DARE FACERE DEBEAT. Excipiente eodem: ita ſpondebatur, NI DOLO ADDVCTVS SPOPONDERIT, & ſequebatur reſtipulatio, SI DOLO ADDVCTVS SPOPONDERIT. Sigon, *de iudic. I, 21. p.* 479. *ſequ.*

XXXII. Ex contractibus innominatis omnique conuentione, quae cauſſam habebat absque nomine naſcebatur actio PRAESCRIPTIS VERBIS, quae & INCERTA *L. 6. C. de rer. permut.* vt & INCERTI *L. 7. §. 2. D. de pact.* immo & IN FACTVM vocari ſolet *L. 13. §. 1. L. 22. fin. D. de praeſcr. verb.* In eo haec actio differebat ab aliis, quod quum aliarum actionum formulae eſſent vel a pontificibus, vel a praetoribus compoſitae: huius actionis verba ſolerent a iureconſultis praeſcribi. Idque eſt, quod intelligit Val. Max. *VII*, 2. vbi de A. Caeſellio iureconſulto refert, *quod nullius aut gratia, aut auctoritate compelli potuerit, vt de aliqua earum rerum, quas triumuiri dederant*, FORMVLAM COMPONERET. Ita Briſſon. *de Form. Lib. V. p.* 385. quamuis plane aliam nominis rationem reddendam putet Em. Merill. *Obſ. VIII*, 16. Quoties ergo incerta ac ſine nomine conuentio interceſſerat, ita intendebatur actio, vt ea negotium, de quo conuenerat, complecteretur. Verbi gratia: AIO TE MIHI TRITICVM, DE QVO INTER NOS CONVENIT, OB POLITA VESTIMENTA TVA, DARE OPORTERE. Negante reo fiebat ſponſio NI DARE DEBEAT. Car. Sigon. *de iudic. I*, 21. *p.* 480.

XXXII. Actio praeſcriptis verbis.

XXXIII. Actiones ex maleficio.

XXXIII. Obligationes ex maleficio priuato erant quatuor: ex *furto, rapina, damno, iniuria*. Furti actio alia poenalis erat, alia condictio rei furtiuae. De poenalibus inferius dicetur. Condicturus vero rem furtiuam ita intendebat: AIO, VESTEM, QVAM NVPER FVRTO MIHI ABSTVLISTI, MEAM ESSE, TEQVE ILLAM MIHI DARE OPORTERE (*b*) ita & in reliquis maleficiis intendebatur actio. In iniuriis: AIO TE MIHI PVGNVM INFLIXISSE, TEQVE MIHI TANTVM, QVANTVM EGO AESTIMAVERO, DARE OPORTERE. In rapina: AIO TE MIHI LIBRVM VI RAPVISSE, TEQVE MIHI QVADRVPLVM EIVS PRETIVM DARE OPORTERE. In damno iniuria dato: AIO TE HOMINEM MEVM OCCIDISSE, TEQVE MIHI, QVANTVM ILLE HOC ANNO PLVRIMI FVIT, DARE OPORTERE. Conf. Sigon. *de iudic. I, 20. p. 480.*

XXXIV. Actiones mixtae.

XXXIV. Ad actiones mixtas praeter hereditatis petitionem referuntur iudicia *familiae erciscundae, communi diuidundo, finium regundorum,* in

(*b*) Hoc modo formulam concipit Sigonius *de iud I, 20. p. 480.* Sed plerumque tamen vsi videntur Φράσει: AIO HANC MIHI REM FVRTO TVO ABESSE *L. 19. §. 3. D. de Furt.* Quinctilian. *Declam. XIII.* Quo adludens etiam Martialis *Epigr. VI, 19.*

Sed lis est mihi de tribus capellis.
Vicini queror has abesse furto.

Conf. Brisson. *de Form. V. p. 377.*

(*c*)

in quibus ita videtur instituta actio: AIO TE FAMILIAM DIVIDERE DEBERE, ET HOC NOMINE QVANTVM MIHI EX INVENTARIO DEBETVR TE MIHI DARE OPORTERE. AIO RES COMMVNES DIVIDVNDAS ESSE, EOQVE NOMINE TE MIHI DIMIDIVM DARE OPORTERE. AIO FINES AGRI NOSTRI REGVNDOS, TEQVE, QVOD EX AGRO MEO PERCEPISTI, DARE OPORTERE. Sigon. *de iudic. l. c.*

XXXV. Sufficiant haec de prima actionum diuisione. Altera est, qua actiones in *rei persequutorias, poenales* & *mixtas* dispescuntur. Rei persequutoriae sunt omnes in rem actiones, omnesque ex contractu, excepta actione depositi miserabilis: adeoque de his iam supra actum. Poenales sunt actiones ex delicto, quibus non rem, sed poenam, persequimur. Mixtis denique tum id quod interest, tum poenam legibus constitutam persequimur, veluti actione *vi bonorum raptorum, damni iniuria dati, depositi miserabilis*, & quae sunt huius generis aliae, quas iam antea occupauimus. Formula persequendi poenam fuisse videtur talis: AIO CENTVM MIHI FVRTO TVO MANIFESTO ABESSE, TEQVE EO NOMINE QVADRINGENTOS AVREOS MIHI DARE OPORTERE. Rem vero & poenam simul ita videntur persequuti: AIO TE MIHI VESTEM VI RAPVISSE, EOQVE NOMINE QVADRVPLVM DARE OPORTERE. Ex quibus simul intelligitur, quo pacto ex diuersis de- XXXV. Actiones poenales.

lictis in ſimplum, duplum, triplum, quadruplum agi conſueuerit, vt adeo non opus ſit, de hac tertia actionum diuiſione ſeorſum agere. Vid. Car. Sigon. *de iudic. I*, 21. *p.* 481. *ſequ.* Illud tantum addimus, in quadruplum olim etiam condemnatos eſſe foeneratores improbos. Teſtem eius rei locupletiſſimum habemus Catonem *de Re ruſt. init.* cuius locum ſupra *Libro III. Tit. XV.* §. *IV.* exſcripſimus.

XXXVI. Actiones arbitrariæ, ſtricti iuris & bonae fidei.

XXXVI. Quarto actiones aliae ſunt BONAE FIDEI, aliae STRICTI IVRIS, aut vt rectius dicamus, aliae ARBITRARIAE ſunt, aliae BONAE FIDEI, aliae STRICTI IVRIS. *Arbitrariae* id habebant ſingulare, quod iudex primum ex aequo & bono aeſtimare iuberetur, quantum reſtitui deberet, & ſi reus non pareret, ei poteſtas eſſet, illum in maius quid condemnandi, e. g. in quadruplum, veluti in actione quod metus cauſſa, vel in quantum in litem actor iuraſſet. Theoph. §. 31. *Inſt. h. t.* In actionibus *ſtricti iuris* Praetor certũ quid exprimebat in formula, in quod reus eſſet condemnandus. Denique in bonae fidei iudiciis iudicis religioni permittebat, in quantum reum ex aequitate putet condemnandum. Actionum *bonae fidei* tres erant formulae. In contractibus enim potiſſimum conſenſualibus actores vtebantur formula ex BONA FIDE. In fiduciis dicebant, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER. Rei denique vxoriae actioni & actionibus arbitrariis propria erat formula, QVANTVM AEQVIVS MELIVS.

Quae

Quae omnia discimus ex Cic. *de offic. III*, 15. & *pro Q. Roscio Comoedo IV.* Hinc tales erant actionum bonae fidei formulae : AIO TE MIHI DOMVM LOCASSE , TEQUE MIHI EX AEQUO ET BONO DARE FACERE OPORTERE, QUIDQUID ALTERUM LOCATI NOMINE DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA. Cuius formulae exemplum est apud Valer. Max. *VIII*, 2. 1. Conf. *L.* 34. *pr. D. locati.* Item : AIO ME TIBI PRAETER DOTEM ET PATRIMONIVM MEVM DEDISSE TEQVE MIHI, QVANTVM AEQVIVS MELIVS SIT ; DARE OPORTERE. Item : AIO TE MIHI DOMVM ILLAM, QVAM TIBI MANCVPAVI , VT MIHI REMANCIPARES, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER, REMANCIPARE OPORTERE. Arbitrariae vero actiones ita concipiebantur : AIO MAEVIVM MIHI VESTEM EXHIBERE DEBERE , VEL QVANTVM AEQVIVS MELIVS MIHI DARE OPORTERE. *L. pen.* §. *vlt. D. solut. matrim.* Cicero *Topic. XVII.* Car Sigon. *de iudic. I*, 21. *p.* 485. *sequ.* Actiones stricti iuris, omissis illis formulis, in rem vel praestationem certam reo intendebantur. Differentia etiam ea erat inter has actiones, quod actiones bonae fidei & arbitrariae ab arbitris, actiones stricti iuris a iudicibus discuterentur. Illis *libera erat & nullis adstricta vinculis religio, vt detrahere aliquid possent, & adiicere, & sententiam suam, non prout lex & iustitia*

tia suaderet, sed prout humanitas & misericordia impelleret, regerent. Senec. *de Benef. I*, 7. Hos praetor includebat formula, adeoque omnia *ad libellam*, vt ait Cic. *pro Q. Rosc. IV.* adiudicare tenebantur, hoc est, *ad teruncium*, vt explicat Hadr. Turneb. *Aduers. XXIX*, 36. Id quod tum demum intelligetur melius, vbi de iudicum datione, praescriptisque eis a Pratore formulis egerimus.

XXXVII. Actiones, quibus solidum vel consequebantur vel non consequebantur.

XXXVII. Quinto aliis actionibus solidum, aliis minus, quam solidum consequimur. Quoties enim reum, quantum facere poterat, dare oportebat: toties minus quam solidum obtinebatur. Formula erat de peculio filii: AIO ME SERVILIO FILIO TVO C AVREOS MVTVOS DEDISSE, TEQVE, QVANTVM EX EIVS PECVLIO FACERE POTERIS, MIHI DARE OPORTERE. Item de dote: AIO ME TIBI NOMINE DOTIS MILLE DEDISSE, TEQVE MIHI, QVANTVM FACERE POTERIS, DARE OPORTERE. Ita & a parente, patrono, socio, milite, donatore, non totum, sed quantum facere poterant, obtineri poterat, ob beneficium competentiae. Eodemque modo agebatur cum eo, qui bonis cesserat, si postea aliquid adquisiuisset, de quibus omnibus plura Iureconsulti. Vid. Sigon. *de iudic. I*, 21. *p.* 483.

XXXVIII. Actionum sexta diuisio.

XXXVIII. Sexto actiones vel ob factum proprium reorum, vel filiorum familias seruorumque causa intendebantur. Huc pertinent actiones QVOD IVSSV, de IN REM VERSO, de PECVLIO, TRIBVTORIA, EXER-

ERCITORIA, INSTITORIA. De quibus omnibus titulo proxime insequente ex instituto erit agendum.

XXXIX. Hactenus, quo pacto actiones intendere soliti sint veteres, ostendimus. Eas rei vel negando excipiebant, vel excipiendo excludere conabantur, ceu infra ad titulum de exceptionibus docebimus. Vbi ergo reus actionis fundamentum vel negando, vel excipiendo eliserat, & sponsiones ea, qua antea diximus, ratione fuerant factae: proximum erat, vt vel iudices, vel arbitri, vel recuperatores postularentur. *Iudex* cognoscebat de actionibus omnibus, maxime vero, quae erant stricti iuris. *Arbitri* ad diiudicandas causas bonae fidei & arbitrarias dabantur, horumque latior erat iudicandi potestas. Festus *p.* 253. *Arbiter est, qui totius rei arbitrium habet & potestatem.* Vnde hi arbitri cum compromissariis non sunt confundendi. Denique, si de persequutione rei agebatur, dabantur *recuperatores*, ita dicti, quod per eos suum quisque recuperaret, (*c*) ceu post Festum *voce Reciperatio pag.* 893. recte obseruat Theophil. *ad* §. 4. *Inst. qui & ex quib. caus. manum. non licet.* Sic A. Caecinae recuperatores dabantur, vt tota Cice-

XXXIX. Postulatio iudicis.

(*c*) Nullum est dubium, quin initio ob rem tantum persequendam dati sint recuperatores. Id enim vel ipsum indicat vocabulum. Postea tamen & alii iudices hoc nomen tulisse videntur. Nam & ad aestimationem iniuriarum recuperatores datos legimus. Tac. *Annal. I,* 74. Gell. XX, 1. nec non in vindiciis secundum libertatem Suet. *Vespas. III.* quin & pro obtinenda corona murali. Liu. XXVI, 48.

(*d*)

Ciceronis oratio docet. Tales etiam in prouinciis datos esse legimus Cic *Verr. II*, 11. 13. Liu. *XLIII*, 1. Inualuit tamen postea, vt & centumuiri, quos praetor in consilio habebat, causas grauiores difficilioresque cognoscerent. Sen. *de Benef. III*, 7. Quod ab Augusti demum temporibus frequentius fieri coepisse, haut obscure colligas ex Taciti *de Orat. XXXVIII.* vbi ita auctor, quisquis sit: *Primus tertio consulatu Cn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti fraenos eloquentiae, ita tamen, vt omnia in foro, in legibus, omnia apud Praetores gerebantur, apud quos quanto maiora olim negotia exerceri solita sunt, quod maius argumentum est, quam quod causae centumuirales, quae nunc primum obtiuent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, vt neque Ciceronis, neque Caesaris, neque Bruti, neque Caelii, neque Calui, non denique vllius magni oratoris liber apud Centumuiros dictus legatur; exceptis orationibus Asinii Pollionis?*

XL. Formula postulandi iudicem vel arbitrum.

XL. Iudices ergo hi postulabantur a litigantibus, ita, vt actor primum iudicem aduersario ferret, quem ipsi commodum erat, in verba sponsionis NI ITA ESSET, rogaretque vt eo contentus esset, nec alium posceret, vel procaret. Verbo enim PROCARE hac in re vsos veteres, docet Festus *voce procum p.* 380. *Est enim procare poscere, vt cum dicitur in iudice collocando*: SI ALIVM PROCAS, NIVE EVM PROCAS, *hoc est poscis.* Quod si ergo iudicem probaret reus tum iudex *conuenire* dicebatur. Valer. Max. II, 8. (*d*) *L.* 80. *D. de iudic.* & hinc nihil erat reli-

(*d*) Licebat ergo eumdem reiicere, & eierare, quod fiebat

reliquum, quam vt eum poſtularent a praetore; quod his verbis factum eſſe, docent Cicero *pro Muraena* XII. & Valerius Probus *in Notis*: PRAETOR IVDICEM ARBITRVMVE POSTVLO VT DES IN PERENDINVM. Eodem modo poſtulabantur Recuperatores. Cic. *Verrin. III*, 58. *Coepit Scandilius recuperatores aut iudicem poſtulare.* Centumuiri non poſtulabantur, niſi vterque litigantium in eos ſubſcripſiſſet. Plin. *Epiſt.* V, 1.

XLI. Iudices poſtulati a Praetore, dabantur *addebantur*, *adigebantur*, vel *addicebantur*, *L.* 80. *D. de iudic.* Cuiac. *Obſ. IV*, 15. & quidem cum certa formula, quae intentioni actionis reique exceptioni reſpondebat. Semper his in formulis Praetores vtebantur voce PARET, quod idem eſſe videtur, *ac adparet*, vnde & Feſtus negat, hoc vocabulum duplici R. ſcribi oportere. Eius verba in voce *parret* talia ſunt: *Parret, quod eſt in formulis, debuit & producta priore ſyllaba pronunciari, & non gemino* R *ſcribi, vt fieret paret, quod eſt inueniatur, vt comparet, adparet.* Sic, ſi quis rei inſtituiſſet vindicationem, negante reo, iudex in haec verba dari ſolebat: C. AQVILI, IVDEX ESTO SI PARET, FVNDVM CAPENATEM,

XLI. Iudices qua formula dati?

fiebat formulis: EIERO, QVEM TVLISTI IVDICEM, INIQVVS EST: vel HVNC NOLO, TIMIDVS EST, vel NOLO EVM ELIGERE. Cic. *de Orat. II*, 70. Plin. *Paneg. XXXVI*, 4. Conf. Briſſon. *de Form. V. p.* 369. Ex quo facile patet, unde natum ſit iusiurandum perhorreſcentiae, quod poſtea inuexit ius canonicum cap. 11. *de reſcript. in* 6.

(e)

TEM, DE QVO SERVILIVS AGIT CVM CATVLO SERVILII ESSE EX IVRE QVIRITIVM, NEQVE IS SERVILIO A CATVLO RESTITVATVR, TVM CATVLVM CONDEMNA. Sin exceperat reus, formulae huic etiam addebatur exceptio, veluti: EXTRA QVAM SI TESTAMENTVM PRODATVR, QVO ADPAREAT, CATVLI ESSE. Ita aliis quoque actionibus formulae accommodabantur, ceu iam per omnes actionum species ostenderunt Car. Sig. *de iudic. Rom. I, 24. p. 495. sequ.* Barn. Brisson. *de Form, V. p, 370.*

XLII. Numerus testium praescriptus.

XLII. Postremo praetor numerum testium, quibus denunciaretur testimonium, praescribebat, quorum plerumque decem fuisse, ex Valerii Probi notis & lege Manilia de limitibus apud Frontinum ostendit Sigonius *de iudic. I, 25.* Satisdabant tum quoque litigantes eo modo, quem infra Tit. XI. vberius declarabimus. Denique fiebat litis contestatio. Haec quid fuerit, non adeo clarum atque expeditum est. Festus ait, tum demum litigantes contestari litem dici, quum *ordinato iudicio vtraque pars diceret:* TESTES ESTOTE. Testes itaque adhibiti videntur ad probandum, fuisse hanc actionem institutam, reum hoc vel illo modo contradixisse, sponsiones has inter litigantes intercessisse, datumque hac formula iudicem, ceu adparet ex *L. vn. C. de litis contest.* Quo factum, vt per litis contestationem diceretur *quasi contrahi L. 3. §. 11. D. de pecul.* Conf. Noodt. *de iurisd.*

Satisdatio.

Litis contestatio.

iurisdict. I, 15. p. 147. Huber. *Praelect. ad Digesta V*, 1, 21. *pag.* 182. *sequ.*

XLIII. Et haec quidem, quae hactenus diximus, IN IVRE FIERI dicebantur: reliqua IN IVDICIO expediri solebant. De iudicum vero notione cognoscendique ordine infra ad tit. XVII. agemus.

TIT. VII.

QVOD CVM EO QVI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIVM GESTVM ESSE DICITVR.

AGi apud Romanos poterat non solum cum iis, quibus cum factum aliquod intercesserat, sed & cum iis, quorum in potestate erant alii, qui vel contraxerant, vel delictum aliquod commiserant. De his actionibus hoc & insequente titulo agendum.

I. Prima, quae huc pertinet, actio, de qua aliquid ex antiquitate monendum sit, est INSTITORIA, ad quam intelligendam, praecipue ostendendum, quaenam olim Romae fuerit mercatorum conditio. Romulus qui rempublicam suam non nisi ad militare studium comparatam esse volebat, etiam mercatura interdixerat ciuibus eamque non secus ac artes sellularias a seruis tantum exerceri iusserat. Dionys. Halic. *II, p.* 98. Postea, crescente ciuium numero, crescente luxu, vbi maior esse coeperat rerum necessitas, paullo benignius coeperunt de hoc vitae genere sentire, adeo vt

I. Actio institoria.

Mercatores quo loco Romae fuerint?

A. V. C. CCLIX. Claudio Seruilioque coss. collegium mercatorum Romae institueretur, quod ab aede Mercurii, in qua sacra facere solebant, *Mercuriale* dictum est. De eo Liu. II, 27: *Certamen consulibus inciderat, vter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum reiecit. Vtri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice iussit suscipere.* Sed & Ouidius *Fast. V. v. 672.* de Mercurio,

Te, quicumque suas profitentur vendere merces,
Thure dato, tribuas vt sibi lucra, rogant.

Fuit & aliud mercatorum collegium quod *Capitolinum* dictum est, cuius & Liuius & Cicero meminerunt. Horum vero alii mercatores καῖ ἐξοχὴν, alii negotiatores dicebantur, quorum illi Romae, hi in prouinciis negotiabantur, si recte rem explicauit Sigon. *de antiquo iure ciuium Rom. II,* 10. *p.* 319. Hinc apud Reines. *Inscr. Class. I,* 170. alius vocatur MERKATOR NAVICVLARIVS: alius *Class. I,* 178. NEGOTIATOR CRETARIVS, vel vti apud Grut *p. DCXII,* 3. 4. legitur, NEGOTIATOR ARTIS CRETARIAE. Quamuis vero ab hisce temporibus Romani mercaturae paullo maius, quam olim, statuerint pretium: mansit tamen inter eosdem opinio, adhaerere huic vitae generi nescio quid illiberale, & viro honesto indignum. Satis id adparet ex loco Ciceronis *de Offic. I,* 42. vbi ex instituto de mercatura disseritur. Hoc loco Cicero primum distinguit inter *propolas* vel *arrilatores* & *negotiatores* quos Apuleius *magnarios* vocat. De illis: *Sordidi*

etiam

etiam, inquit, *putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant, Nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur. Nec vero quidquam est turpius vanitate.* Eos vero, qui magnariam exercent mercaturam, multaque vndique adportant, multisque sine vanitate impertiuntur, non admodum vituperandos putat Cicero, sed tum demum laudandos, *si satiati quaestu, vel contenti potius, vt saepe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque receperint.*

II. Quum ergo mercaturae cuicumque inesse videretur aliquid illiberale: non facile solebant mercatores magnarii ipsi in tabernis versari, sed vel seruos, vel libertos, vel liberos homines mercede conductos negotiationibus praeficere, quos INSTITORES adpellabant eo, quod negotio gerendo instarent. *L.* 3. *L.* 5. *L.* 13. §. *vltim. D. de institor. act. Instare* autem est negotiari vti Graecis τὸ ἐνστάνειν teste Hesychio idem ac δανείζειν. Hinc Nonius: *Instat mercaturam, credo rem faciet, frugi est homo.* Vnde Paullus *Rec. Sent. III*, 4, 72. vbi seruorum varia recenset genera, institores inter ministeria vrbana refert. Quo loco, INSTRVCTORES legendum, frustra contendit Tho. Reines. Vide Notam adiectam nouae editioni Gruteri *inscr. p.* IↃLXXV, 8. Si quis ergo cum INSTITORE contraxerat: poterat ipsum dominum vel negotiatorem conuenire. Et tunc actio hunc in modum intendebatur: AIO ME STICHO MAEVII SERVO, QVEM MAEVIVS INSTITOREM SVVM FECERAT, C. AVREOS CREDIDISSE, EVMQVE EIVS

II. Institores quinam & quomodo instituta actio institoria?

REI NOMINE C. AVREOS MIHI DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Iudic.* I, 21. *p.* 484.

III. Actio exercitoria.

III. Quemadmodum vero institoria actio a seruo institore nomen acceperat: ita EXERCITORIA ab ipso domino EXERCITORE cognominabatur. Ex quo mare tentauerant Romani, multis illi priuilegiis inuitarunt homines ad nauticam negotiationem. Quin & saepe in corpora & societates coaluerunt negotiatores, nauigationem communi consilio sumtuque promoturi. Sic apud Gruterum *Inscript. p.* CCLIIX, 1. mentio fit SCAPHARIORVM, QVI IVLIAE ROMVLAE NEGOTIANTVR. Et p. DCXLVII, 1. & CCCCXL, 3. laudantur QVINQVE CORPORATI NAVIGANTES vel NEGOTIANTES, nimirum Ararici, Ligerici, Rhodanici, Druentici & Pericorii. (*a*) Quicunque ergo vel in eiusmodi societate nauali, suo periculo naues vel fluminibus vel mari ipsi immittebant, siue suas, siue conductas, ii EXERCITORES vocabantur. Vnde *exercitor* est, ad quem obuentiones omnes & reditus nauis perueniunt, siue is dominus nauis sit, siue a domino per auersionem conduxerit. *L.* 1. §. 15. *D. de exercit. act. L.* 1. *D. de furt. aduers. naut.* Sic apud Gruter. *Inscript. p.* CCCCXLII, 12. oc-

(*b*) Sed & iura loquuntur de *consortio nauiculariorum, L.* 11. *C. Theod. de Naucul.* de *corpore nauiculariorum, L.* 32. *eod.* de *coetu nauarchorum* & *concilio nauiculariorum*, &c. Varia iis concessa esse priuilegia, constat ex *L.* 7. *L.* 14. & *L.* 36. *Cod. Theod. eod.* Conf. Reines. Not. ad *Inscript. p.* CCCVII, 21.

(*b*)

occurrunt EXERCITORES RATIVM VLPIANARVM. Et apud Reines. *Inscr. p.* ↄↄxvii, 20. SCAPHARII EXERCITORES ARARICI. Iidem aliquando *domini* dicti, veluti *L.* 1. *L.* 2. *C. Theod. de nau. non excus.* & in Marmore apud Reines. *Inscr Class. III,* 21. vbi memorantur DOMINI NAVIUM CARTHAGINENSIVM EX AFRICA. Diuersi ab his erant MAGISTRI NAVIVM, qui naui praeerant, quibusque totius nauis cura fuerat demandata. *L.* 1. §. 1. *D. naut. caupon stabul. L.* 1. §. 1. *D. de exercit. act. L* 2. *princ. &* §. *vlt. D. ad L. Rhodiam,* iique saepe seruilis erant conditionis, ceu ex iisdem locis adparet. (*b*) Quicumque ergo cum magistro nauis contraxerat, ei actio in ipsum exercitorem dabatur, eaque intendi solebat hunc in modum; AIO ME STICHO SERVO, QVEM MAEVIUS DOMINUS EI NAVI QVAM EXERCET, MAGISTRUM PRAEFECERAT, CENTUM AUREOS EIUS REI CAUSSA, CUI PRAEFECTUS ERAT, CREDIDISSE, EUMQUE EIUS REI NOMINE CENTUM MIHI DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Iudic. I,* 21, *pag.* 484.

IV. Actio tributoria.

IV. De TRIBUTORIA actione praeter ea quae a iureconsultis dicuntur, nihil est, quod addamus, nisi quod ea hunc in modum intendi con-

(*b*) Nonnunquam plures magistri diuisis officiis praeponebantur, veluti alter locandis, alter exigendis vecturis. Plerique sic duos uni naui praeficiebant, ne alter sine altero quid ageret. *L.* 1. *§.* 13. *D. de exercit. act.*

consueuerit : AIO MAEVIUM PECULIARES STICHI SERVI MERCES EX EDICTO NON DISTRIBUISSE, ET QUANTO MINUS TRIBUTUM SIT, QUANTUM DEBUERIT, TANTUM MIHI EUM DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Iudic. I,* 21. *p.* 484.

V. Actiones de in rem verso & peculio.

V. Reliquae sunt actiones QUOD IUSSU, DE IN REM VERSO & de PECULIO, quarum *ista* instituebatur si filius familias vel seruus iussu patris vel Domini contraxerat, *illa*, quoties ex contractu illo pater vel Dominus factus fuerat locupletior: *haec*, si alienae potestati subiecti, quibuscum quis contraxerat, peculium profectitium haberent. Tale, vt supra vidimus, & filiifamilias, & serui, & ipsae matres familias habere solebant. Quod si ergo etiam sine voluntate mariti, domini patrisue cum uxore, seruo filioue contractum fuerat: tunc maritus, & dominus, & pater conueniri poterant. Et quidem, si non versum, tantum praestare tenebantur, quantum patiebatur peculium. Si partem tantum in rem versam esse constaret, partem praestabant iidem, reliqua ex peculio, quantum fieri poterat, petebantur. Adeoque tum vtraque actio cumulabatur hoc modo: AIO ME STICHO MAEVII SERVO C. CREDIDISSE. UT MAEVII DOMUM CADENTEM FULCIRET, ET MAEVIUM QUATENUS ET IN REM VERSUM ET IN PECULIO STICHI ESSE CONSTABIT, DARE MIHI OPORETRE Sigon *l.c.* *p.* 484.

VI.

VI. At quum securi hac actione foeneratores filiis familias plurima solerent credere, eoque res rediret, vt filii ad praematurum atque improbum successionis votum impellerentur: SC. MACEDONIANO cautum est ab amplissimo ordine, vt ne eis, qui pecuniam filiis familias crediderint, etiam post mortem patrum actio petitioque daretur. Nam ipso quidem iure erat actio, sed ea elidebatur exceptione SC. Macedoniani. *L. 11. D. ad SC. Maced.* VI. SC. Macedonianum.

VII. Quando conditum sit istud Senatus consultum, non adeo liquido constat. Latam esse de mutuo legem a Claudio Imperatore, anno V. C. ↀccc, eaque cautum, ne id a filiis familias vmquam repetere possent creditores, docet Tacit. *Annal. XI*, 13. Sed existimant plerique, saluberrimam hanc legem corruptissimis sub Nerone temporibus obsoleuisse. Nam de eadem re iterum ad Senatum retulit Vespasianus Suet. *Vespas. XI. Auctor senatui fuit Vespasianus, decernendi, ne filiorum familias foeneratoribus exigendi crediti ius vmquam esset, hoc est, ne post patris quidem mortem.* Hoc sane credere malunt Torrentius ad Suet. & Ant. Schultingius *Iurispr. anteiust. p.* 278. quam, quod vulgo existimant, memoriae errorem in re tam parum antiqua obrepsisse Suetonio, accuratissimo scriptori. Neque enim rarum esse aiunt, vt iura illis tamquam auctoribus adscribantur, qui ea abolita desuetudine restituerint, idque exemplis demonstrat Fridr. Brummer. *ad Leg. Cinc. III.* Sed longe expeditior superesset Tacitum Sueto- VII. De huius SC. origine controversia.

toniumque conciliandi ratio (*c*) modo de primo Vespasiani consulatu certius constaret.

VIII. A quo denominatum?

VIII. Id vero singulare habuit hoc SC. quod non ab auctore vel cos. nomen adeptum est, sed a Macedone quodam, siue improbo foeneratore, vti vulgo existimant, siue filiusfamilias, vti Theophilo videtur, id nomen habuerit. Et sane quamuis plerisque vapulet Theophilus, & ipsi in prioribus editionibus eum notauerimus: iam tamen veritatis studio adductus ingenue moneo, probabiliorem & ipsius SCi verbis conuenientiorem esse Theophili sententiam. Aiunt enim Patres: *Quum inter ceteras sceleris caussas, Macedo quas illi natura administrabat, etiam aes alienum adhibuisset.* Haec prima caussa, quae Senatum mouit, quod Macedo *aes alienum adhibuisset inter sceleris caussas.* Atqui *aes alienum* non ratione creditorum dicitur, sed ratione debitorum. *L.* 213. §. 1. *D. de V. S.* *Sequitur altera: & saepe materiam peccandi malis moribus praestaret qui pecuniam, ne quid amplius diceretur, incertis nominibus crederet.* Haec demum SC. ver-

(*c*) Ingeniose nimirum Taciti & Suetonii sententias conciliauit Petr. Faber. *Semestr. I,* 25. *p.* 142. Claudius Tacito huius SC. auctor fuisse dicitur sub eodem vero Cos. fuit Vespasianus, isque consulatus Vespasiani vetus adpellatur a Sueton. *Vesp. VIII.* Claudio ergo tribuitur ea lex, tamquam principi. Vespasiano tamquam consuli. Nam & consulibus, immo & Senatoribus tum adhuc ius fuisse referendi ad senatum, relationemue postulandi, discimus ex Gell. *Noct. Att. IV,* 10. Sed is primus ac vetus Vespasiani consulatus non adeo certus est.

(*a*)

verba ad foeneratorem pertinent. *L. 1. D. ad SC. Maced.* Incertis vero nominibus credere non eſt, ſuppreſſa cauſſa mutui celatoque titulo crediti, & tacito foenore credere, vt rem explicant Paraeus in *Lexic. crit.* Cuiac. *ad C. de SC. Maced. & in Parat. D. eod.* Ian. Vinc. Grauina *de Leg. & Senatusconſ. LXIX. p. 629.* ſed nominibus non bonis ſub vſuris immodicis credere. Tales foeneratores erant Scaptius & Matinius, de quibus Cicero *ad Attic. Epiſt. V, vlt.* nec non Fufidius de quo Horatius *Serm. I, 2. v. 12.*

Fufidius vappae famam timet ac nebulonis,
Diues agris, diues poſitis in foenore nummis,
Quinas hic capiti mercedes exſecat, atque
Quanto perditior quisque eſt, tanto acrius vrget.
Nomina ſectatur, modo ſumta veſte virili,
Sub patribus duris tironum. Maxime, quis non
Iuppiter, exclamat, ſimul atque audiuit.

Conf. Ger. Noodt. *de Foen. & Vſur. II, 13. p. 291.* qui totam hanc foeneratorum artem egregie expoſuit. Eiusdem ergo furfuris erat ſceleſtus ille, qui huic SC. occaſionem dedit, Macedoni tanquam incerto nomini, ſub vſuris mordaciſſimis credendo. Inſcriptiones Gruteri p. LXXX. meminere C. MODESTII MACEDONIS, qui an eiusdem cum noſtro familiae fuerit, alii videant.

TIT. VIII.

DE

NOXALIBVS ACTIONIBVS.

EX delictis eorum, qui in poteſtate erant, dabantur, actiones noxales, quarum origo erit paullo altius repetenda.

I. Actiones noxales e XII. Tabulis ſunt.

I. Iam in XII. Tabulis cautum fuerat, de noxae datione ob furtum, ceu docet Vlpianus *L.2.§.1. D. de noxal. act.* Ex quo colligimus, actiones illas noxales non aliunde, quam ex ipſo illo vetere iure decemuirali, deſcendere, in quibus etiam horum vocabulorum prima mentio fit, de quibus diſpiciendum accuratius.

II. Quid noxa & noxia?

II. A nocendo & *noxam* & *noxiam* dici nemo dubitauerit. Vtrumque vocabulum ita diſtinguit Iuſtinianus, quod *noxa* ipſum, quod nocuit, corpus; *noxia* delictum, quod quis commiſit, denotet. *princ. Inſt. h. t.* eademque legimus *L.1.pr. D. ſi quadrup. paup. fecit.* Nec abnuit vſus veterum auctorum. Nam. Ter. *Eun. V, 2. v. 13. Vnam hanc noxiam omitte, ſi aliam admiſero occidito.* Plaut. *Moſtell. V, 2. v. 56. Quid grauaris? quaſi non cras iam aliam commeream noxiam.* Et ita paſſim alibi. Sed tamen non raro neglectum iſtud diſcrimen animaduertimus. *Noxa* enim plane etiam maleficium & peccatum qualecunque denotat, non modo in iure noſtro *L. 45. §. 1. D. de Leg. 1. L. 4. & L. 32. D. de noxal. act.* ſed & in duodecim tabulis, vt teſtatur, *L. 238. fin. D. de Verb. Sign.* quamuis eo loco multae editiones *noxae*; Florentina *noxiae* praeferat.

III.

III. Noxae vero dedere, vel in noxam dare, erat hominem potestati suae subiectum, animalue viuum tradere ei, cui delicto quodam vel facto illius fuerat damnum illatum. *L.* 1. §. 14. *D. si quadrupes pauperiem fecit.* Quinctilian. *Declam. IX.* Noxae ergo olim dabantur non solum animalia, non solum serui, sed & filiifamilias. *L.* 5. *pen. D. de oblig. & action. L.* 3. §. 4. *D. de liberis hominib. exhibend.* immo & filiae familias §. *vlt. Inst. de noxal. act.* Magnum tamen hac in re inter seruos liberosque intercedebat discrimen. Liberi enim homines noxae dati seruiebant quidem, sed non erant serui. Quinctilian. *Instit. orat. VII*, 3. & *Declam.* cccxi. Cuiac. *Obseru. XIII*, 9. Hinc si tantum adquisitum per eos esset, quantum damni dederant, manumittendi erant quamuis nulla interposita esset, vti in emancipatione, fiducia. Papinianus apud *Auctor. Collat. Leg. Mos. & Rom. II*, 3. Manumissi quoque non erant libertinae conditionis, sed ingenuitatem recuperabant, non secus ac filii, a parente venumdati Quinctilian. *Inst. V*, 10. Quae omnia in seruis secus se habebant, qui vere erant serui & omnia adquirebant domino illi nouo, cui fuerant dediti. Si tamen tantum corrasissent pecuniae, vt huic satisfacere possent, manumittendi omnino erant. Cuiac. *Obs. XIII*, 9. Sed quamuis satis diu haec vigeret consuetudo, siquidem & Paullus adhuc illius meminit *Recept. Sent. II*, 31. 9. postea tamen sensim obsoleuit noxae deditio filiorumfamilias, eaque grauiter improbatur ab Imperatore §. *vlt. Inst. de nox. action. L. vlt. C. de furt. & seru. corrupt.*

III. Quid noxae dare, & qui noxae dati?

IV.

IV. Actionum noxalium indoles.

IV. Non vero proprium & speciale hoc erat actionis cuiusdam nomen, sed qualitas quaedam duntaxat, quae actionibus ex delictis vel quasi delictis adiungebatur. Hinc alia *actio noxalis* erat *furti*, de qua in legibus XII. Tabularum fuerat cautum: SI SERVUS, SCIENTE DOMINO, FURTUM FAXIT, NOXIAMVE NOXIT, NOXAE DEDITOR. *L.* 2. §. 1. *D. de noxal. action.* Gothofred. *de Leg. XII. Tab. Tab. XII.* Alia *actio noxalis de dolo*, alia *noxalis de damno iniuria*, alia *noxalis arborum furtim caesarum L.* 6. *D. ad exhib. L.* 9. §. 4. *D. de dolo malo L.* 19. & *L.* 28. *D. de noxal. act. L. pen. D. commod. L. vlt. C. de furt. L.* 7. §. *pen. D. arb. furt. caesar.* Eodem modo ex edicto praetoris, de vi bonorum raptorum & ceteris delictis noxales instituebantur actiones. Huber. *Prael. ad Inst. h. t. p.* 396.

V. Quomodo institutae?

V. Ea porro huius actionis vis erat ac potestas, vt dominus paterue vel aestimationem litis sufferre, vel seruum filiumue familias noxae dedere cogeretur. Vnde hac similiue formula intendebantur actiones noxales: AIO STICHUM MAEVII SERVUM FURTO, (RAPINA, ABBORIBUS FVRTIM CAESIS,) NOXIAM MIHI NOCUISSE, ET MAEVIUM AUT AESTIMATIONEM SUFFERRE, AUT STICHUM NOXAE MIHI DEDERE OPORTERE. Ita enim hanc actionis formulam sese habuisse, magis crediderim, quam quomodo eam concepit Sigonius *de iudic.* 1, 21. *p.* 484.

TIT.

TIT. IX.

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR.

NOxalis quoque est *actio de pauperie:* siquidem & is, cuius quadrupes damnum dederat praeter naturam generis sui, vel aestimationem sufferre, vel quadrupedem noxae dedere iubebatur. Vnde non mirum, Imperatorem de hac quoque actione proxime post noxales agere.

I. Actio quadrupedaria ex XII. Tabulis est.

I. Haec quoque actio ex Legibus XII. Tabularum descendit, in quibus cautum fuisse legimus: SI QUADRUPES PAUPERIEM FAXIT, DOMINUS NOXIAE AESTIMIAM OFFERTO, SI NOLIT, QUOD NOXIT DATO. *L. 1. princ. §. 1. & 2. D. h. t.* De quadrupedibus ergo lex agit, adeoque aliquanto latius patet, quam lex Aquilia. Quum enim haec pecudes tantum quadrupedes commemoret, quales sunt, quae gregatim pascuntur: (Vide supra *Lib. IV. Tit. III. §. VII.*) Lex illa XII. Tabularum damnum etiam ab aliis quadrupedibus datum vindicat, non tamen a feris bestiis, etiamsi essent in dominio. Hic enim requirebatur damnum contra naturam animalis datum: *L. 1. §. 7. D. h. t.* bestiarum vero genitalis erat feritas. *L. 1. §. 10. eod.* Damnum vero a quadrupede datum vocatur *pauperies. L. 1. §. 1. eod.* Fest. *voce pauperies p. 358.*

(a)

(*a*) Ea autem damna haec vox significat, quae quadrupes feritate commota intulit, non si quid depasta. Nam hoc casu altera dabatur actio de *pastu pecoris*, quae ex iisdem legibus XII. Tabularum descendit L. 14. *fin. D. de praescript. verb.* (*b*) Ceterum actio de pauperie aeque ac de pastu noxalis erat, & aduersus dominum competebat, vt aut damni sufferret aestimationem, aut quadrupedem noxae dederet.

II. Lex Pesulania de cane.

II. Idem speciatim de cane cautum esse *lege* quadam PESULANIA, tradit Paull. *Recept. Sent. I*, 15. 1. Sed de ea lege PESULANIA nimium quantum inter se dissentiunt Interpretes. Vir summus, Iac. Cuiacius, qui in vetere quodam Codice legerat PESOLONIA, primum suspicabatur, Paullum scripsisse *lege Solonia.* Nam de hoc legislatore scribit Plutarchus *in Solon. p.* 91. Ἔγραψε δὲ καὶ βλάβης τετραπόδων νόμον, ἐν ᾧ κύνα δακόντα παραδοῦναι κελεύει κλοιῷ τετραπήχει δεδεμένον. *Scripsit etiam legem de noxia quadrupedum, qua canem mordentem quatuor cubitorum catenae alligatum dedi iussit.* Vnde non dubitandum existimabat Cuiacius, quin ad hanc ipsam Solonis legem Paullus respexerit. Hanc Cuiacii

(*a*) Caper in *Orthographia* ita distinguendum putat inter *paupertatem* & *pauperiem*, vt *illa* ipsam conditionem, haec damnum denotet.

(*b*) Schultingius ad Paull. *Recept. Sent. I*, 15. 1. recte obseruat, ob quadrupedes alieno agro immissas non datam actionem de pastu pecudis, sed instituendam tum fuisse actionem ex lege Aquilia *L. vlt. C. ad L. Aquil.* & hinc Iuuenalem *Satyr. XIV. v.* 151. hoc delictum vocasse *iniuriam*, id est, damnum iniuria datum.

(*c*)

Cuiacii coniecturam deinde magnopere probarunt Ant. Augustinus & Conr. Rittershusius, adeo, vt hic eam lectionem in ipsum textum admittere haut dubitarit. Sed sane vocabuli terminatio magis Romanam, quam Atticam, legem videtur indicare. Quis vnquam Solonis leges vocauit *Solonias?* Et cur Paullus in libro, quo prima iuris Romani elementa complexus est, legem quamdam Graecam adduxisset? Si recte se habet scriptura, ac non potius *Petiliana* vel alio modo scriptum fuit: Verosimilius est, Pesulanum quemdam, quisquis is demum fuerit, tribunum plebis, speciatim de cane sanxisse, quod lex XII. Tabularum generatim de quadrupedibus sanxerat, adeoque legem PESVLANIAM plebiscitum quoddam esse, cuius tamen auctorem aeque ac aetatem scimus iuxta cum ignarissimis. Hotomanus *de Leg Rom. p.* 88. Sane ob damnum quoque a canibus datum competebat noxalis actio, si canis solutus fuisset, *L.* 2. §. 2. *D. h. t.* (c) quod procul dubio Pesulania illa lege primum inuectum est.

III. Eodem hoc titulo Imperator meminit EDICTI AEDILITII (*d*), quo non licebat canem

III. Edictum aedilitium de cane aliisque bestiis.

(*c*) Fallitur ergo Iac. Cuiacius ***Adnot. ad Paulli Recept. Sent. p. m.*** 252. negans, canes his actionibus contineri, eo quod illi inter pecudes non sint. Hoc enim de actione ex lege Aquilia verum est, non de actione quadrupedaria. *L.* 2 *D. ad L. Aquil.*

(*d*) Praetori hoc edictum tribuit Paullus ***Recept. Sent. I,*** 16, 2. partim, quod de iisdem rebus, de quibus aediles, praetores quoque ius dicere solebant. Cuiac. *Obs. VIII,* 28. partim quod edictum aedilitium in Praetoris trans-

nem aliudue animal ſiue ſolutum, ſiue ligatum in plateis viisque publicis habere. Si aduerſus ea factum eſſet, & homo liber ex ea re periiſſet, ſolidorum CC. ſin alias libero homini nocitum eſſe diceretur, quod aequum bonumque iudici videretur, tanti condemnabatur dominus: ceterarum vero rerum, quantum damnum datum fuerat, dupli. (e) §. 3. *Inſt h. t.* & *L.* 40. *L.* 41 *L.* 42. *D. de edict. aedil.* vbi ipſa legitima Aedilis verba habentur. Extra locum publicum fas erat Romanis, quaeuis habere animalia, veluti canes, vrſos & huius generis alia. Ea ſolebant interdiu vincta alligataque habere: noctu vero dimittere libera: Varro *de Re Ruſt. I,* 21. Hinc canis apud Phaedrum *Fab, III,* 7. *v.* 18.

Quia videor acer: alligant me interdiu.

Nonnunquam etiam epigramma addebant: CAVE CANEM, ne quis praetereuntium propius accederet, & a cane latitante inuaderetur. Exemplum exſtat apud Petron. Arbitr. *Satyr. Cap. LXXII.*

IV. Formulae harum actionum.

IV. Ex his ergo facile patet, quibus formulis etiam hae actiones intendi conſueuerint. Si quis enim actionem quadrupedariam inſtituere vellet, ita intendebat: AIO, BOVEM MAEVII

transfuſum videtur. Ian. a Coſta *ad* §. 2. *Inſt. de diuiſ. ſtipulat.*

(e) Immo tempore Paulli etiam extraordinaria poena habebat locum. Vid. Paull. *Rec. Sent. I* 15, 13. Id quod nec ex Praetoris, nec ex Aedilitio edicto eſt.

(a)

MAEVII SERVVM MEVM STICHVM CORNV PETIISSE, ET OCCIDISSE, EOQVE NOMINE MAEVIVM MIHI AVT SERVI AESTIMATIONEM PRAESTARE, AVT BOVEM MIHI NOXAE DARE OPORTERE. Sin ex aedilitio edicto esset agendum, formula erat: AIO VRSVM MAEVII MIHI VVLNVS INTVLISSE, ET MAEVIVM, QVANTVM AEQVIVS MELIVS, MIHI DARE OPORTERE, vel: AIO VRSVM MAEVII MEAM MIHI VESTEM DISCIDISSE, EVMQVE DVPLVM, QVANTI VESTIS EST, MIHI DARE OPORTERE. Sigon, *de iudic. I*, 21. *p*. 484.

TIT. X.

DE

IIS PER QVOS AGERE POSSVMVS.

QVum omne iudicium litigantium desideret praesentiam, neque omnes tamen promiscue ea prudentia atque facundia esse soleant, vti ipsi pro se agere actionemue excipere possint: inuenti sunt a Romanis COGNITORES & PROCVRATORES, qui alienas caussas in iudiciis agerent. De his ergo hoc titulo paullo adcuratius agendum.

I. Origo aduocatorum.

I. Iam a Romulo inuentum fuisse *ius patronatus*, iussosque esse patricios lites pro clientibus plebeiis suspicere, iam supra ostendimus ex Dionys. Hal. II. p. 84. vbi etiam obseruatum a

nobis eſt, ſequente aeuo, vbi iam iſtud inſtitutum exoleuerat, natum inde eſſe aliud *patronorum* genus, quod ſe totum forenſibus controuerſiis conſecrarit, operamque litigantibus aut commodarit aut locarit. Rittershuſ. *ad XII. Tab. p.* 82. Fridr. Brummer. *ad Leg. Cinc. II, p.* 20. Ceterum huic forenſi operae dare ſe ſolebant adoleſcentes nobiliſſimi, quibus primum hoc erat induſtriae ſpecimen, primum honorum rudimentum. Nec temerario impetu ruebant in forum, ſed plerumque a conſulari quodam deducebantur, ceu docet. Plin. *Epiſt. II*, 14. qui etiam ſua aetate hunc morem ſenſim exoleſcere dolet, quamuis ipſe eum in vſum reuocare conatus ſit, ceu patet ex eodem *Epiſt. VI*, 23. Eſt haec origo *aduocatorum*, qui *ſupereſſe* dicebantur negotiis, (vid. Gell. *Noct. Att. I*, 22.) quamuis tunc nondum fas eſſet litigantibus, abeſſe e iudicio.

II. Nemo alterius nomine agere poterat.

II. Nam ne fieri quidem poterat ex antiqui iuris Romani principiis, vt alterius nomine quisquam ageret. Primo enim generaliſſima erat regula iuris, PER EXTRANEAM PERSONAM NIHIL ADQVIRI POSSE. §. 5. *Inſt. per quas perſ. adquir. L.* 126. §. 2. *D. de verb. obl. L.* 73. § *vlt. D. de Reg. Iur.* Quum ergo etiam per ſententiam iudicis adquiratur: conſequens erat, vt extranea perſona alieno nomine agere haut poſſet. Deinde paullo ante ad titulum de actionibus obſeruauimus, omnes actiones atque exceptiones in ſtipulationem eſſe deductas: ſtipulari vero aliis nemo poterat ex tritiſſima Romani iuris regula *L.* 38. §. 17. *D. de verb.*

obl.

obl. Vnde & ob hanc rationem nemo pro alio agere poterat in iudiciis. Denique eodem loco diximus, actiones omnes certis formulis sollemnibusque verbis fuisse conclusas. Iam hae formulae omnes ita conceptae erant, vt vnusque, quod suum esset, petere posset. Vt vero peteret quis, quod alteri deberetur, nulla erat prodita iure ciuili actio. Ger. Nood. *Comm. ad Pand. III,* 3. *p.* 126. Vt paucis dicamus actiones erant *actiones* legis *L.* 2. §. 6. *D. de Orig. iur.* actiones autem huiusmodi nec diem, nec conditionem, nec procuratorem admisisse iuris erat certissimi. *L.* 123 *pr. D. de Reg. iur.* Ex quibus omnibus non poterant non colligere Romani, necessariam esse litigantium praesentiam, nec posse quemquam alieno nomine vel intendere litem, vel excipere. (*a*)

III. Enimuero, quum hoc molestissimum esset illis, qui subtilitates iuris forique ambages parum intelligebant: inuenti demum sunt COGNITORES & PROCVRATORES, qui aliorum lites susciperent. Quale inter eos discrimen fuerit, quibusdam paullo videtur obscurius. Vtrosque fuisse caussarum ministros & suffragatores, docet Imperator *L. vlt. C. Theod.*

III. Quid cognitores & procuratores?

(*a*) Iam ab antiquissimis tamen temporibus excipiebantur actiones pro populo, pro libertate, pro pupillo. Quum enim nec totus populus, nec seruus, nec pupillus agere ipsi possent: conuenientissimum erat, his casibus admittere procuratores. Excipiebantur etiam absentes reip. caussa aut apud hostes essent, pro quibus furti agi poterat ex lege Hostilia *pr. Inst. h. t.*

(*b*)

Theod. de cognit. & procurat. Alt in eo diuerſam illorum conditionem fuiſſe animaduertunt, quod procurator abſentis litigatoris; cognitor praeſentis eiusdem cauſſam egerit, idque colligunt ex Feſto & Aſconio Paediano. Sed non dicit Feſtus, cognitores egiſſe cauſſas dominis praeſentibus, verum cauſſas illis a dominis praeſentibus fuiſſe commiſſas. Quod vbi fuerat factum, domino deinde licebat abeſſe, vt patet ex Ciceron. *pro Q. Roſc. Comoed. II.* & Horat. *Serm. I, 5. v. 35.* vbi poeta:

- - - - Ire domum, atque
Pelliculam curare iube, ſi cognitor ipſe.

Quare dicere malim, in eo poſitam fuiſſe differentiam, quod I. cognitores praecipue in ſtatus controuerſiis; procuratores in reliquis causſis ciuilibus locum habuerint. II. quod cognitores cum ſollemnitate aliqua a praeſentibus: procuratores, ſine eiusmodi ſollemnitate per mandatum ab abſentibus fuerint conſtituti. Prius docet Donatus *ad* Terent. *Eunuch. IV, 7. v. 35.* vbi, quum dixiſſet comicus:

Principio eam dico eſſe liberam, ciuem Atticam,
ſororem meam.

addit Donatus: *in tria diuiſit officium defenſionis ſuae, in* ADSERTORIS: *Principio eam dico eſſe liberam: in* COGNITORIS: *ciuem Atticam, in* FRATRIS: *meam ſororem.* Poſterius vero erudite ſuo more demonſtrauit Iac. Gothofredus *ad d. L. vlt. C. Theod. de cognit. & procurat.* Inde eſt quod vocantur praeſentium cognitores *L. vlt. C. Theod. de cognit. & proc.* qui litem alterius ſuſcipiunt coram eo, cui dantur, Feſt. *voce*

cognitor, qui praesentium caussam norunt, & tuentur, vt suam, Ascon. Paed. *ad Cic. Diuin. cap. IV*. Qui cognitores esse potuerint, disquirit Paull. *Rec. Sent. I*, 2. Atque hinc saepe oriebatue discepatio forensis: *Non licet tibi agere mecum, cognitor enim fieri non potuisti. Inst.* Quinctil. *Orat. III*, 6. Ordinarie ognitores permittebantur senioribus, & aegrogantibus, de quibus *Auct. ad Herenn. II*, 13. *Ex aequo & bono est, quod maior annis LX & cui morbus caussa est, cognitorem det.* Sed quum formulae sollemnes sensim ab vsu recederent: obsoleuit etiam nomen cognitorum, adeo, vt Tribonianus illud vbique expunxerit, (*b*) ceu ex *L.* 28. §. 7. *D. de poenis comparata cum* Paulli *Rec. Sent V*, 25. 10. ad oculum patet.

IV. Ne tamen inuentis cognitoribus & procuratoribus vetus illud iuris Romani principium, de quo *num. II.* diximus, plane reiiceretur, neque procuratores alieno nomine agere viderentur: finxerunt suo more ICti DOMINIVM LITIS, in procuratorem transire, id est *facultatem quamdam, vi cuius actio ita alicuius propria videretur, vt illam quasi suo nomine mouere posset ac peragere. L.* 4. §. 3. *D de alienat. iud. mut. caus. L.* 4. §. *fin. D. de adpell.* Boehmer. *Diss. de*

IV. Cur procuratoribus adfictum dominium litis?

(*b*) Meminit adhuc cognitorum Paullus *Rec. Sent. I*, 2. 5. Meminit Codex Theodosianus, sed Tribonianus vbique eos expunxit, non quia putauit, alioquin derogatum iri dignitati cognitorum, qui erant iudices a principe dati, vt existimat Iac. Guther. *de Offic. dom. Aug. I*, 25. Sed quia Iustiniani aeuo cognitorum opera aeque ac ipsum nomen in foro non amplius audiebatur.

de domin. lit. I, 12. Id vero dominium litis in procuratorem transferebatur per litis contestationem, per quam quippe cum aduersario quasi contrahebatur, dummodo antecessisset principalis mandatum. Schilter. *Exerc. X*, 46. Boehmer. *l. c. n.* 24. 26.

V. Effectus dominii litis.

V. Varii vero erant huius dominii effectus veluti I. quod omnes iudicii actus ipsaque sententia in procuratorem dirigeretur. *L. vn. C. de satisdat. II.* quod lite contestata citatus principalis impune emaneret, neque ratum esset, quod inuito procuratore in iudicio gessisset. Boehm. *l. c. II*, 10. *III.* quod procuratore ex actione famosa condemnato nec procurator notaretur, & principalis integrae famae censeretur, *L.* 6. §. 2. *D. de his qui not. infam. IV.* Quod principalis posset pro procuratore cautionem interponere. *L.* 8. §. 3. & *L.* 15. *D. de procur. V.* quod procuratoris negligentia & contumacia domino principali noceret. *L.* 78. §. 2. *D. de legat.* 2. *VI.* Quod procurator sibi adquireret actionem directam tum ex stipulatu, tum rei iudicatae, idque tam actiue quam passiue. (*c*) VII. Quod procurator vi huius dominii posset alium ipso iure sibi substituere, *L.* 8. 11. 23. *C. de procur.* nec non substitutum reuocare, dummodo res adhuc esset integra. Boehmer. *Diss. alleg. II*, 18. VIII. Quod procurator, nisi caussa cognita mutari non posset, L. 17. *D. de procur. IX.* Quod principalem

(*c*) Neutro tamen casu illa efficax est. *L.* 28. *D. de procur.* Sed procurator conuentus, exceptione doli se tueri potest. Boehmer. *Diss. de Domin. lit. II*, 15.

(*a*)

palem etiam in reconuentione defendere teneretur: L. 33. §. 3. *sequ.* L. 35. *D. de procurat.* X. Quod litem ad heredes transmitteret, quam tamen veteris iurisprudentiae subtilitatem iam dudum sustulere Theodosius & Valentinianus Imperatores L. *fin. C. Theod. de procurat.* XI. Quod procuratoris esset, & interponere adpellationem, & eamdem prosequi. L. 18 *D. de adpellat.* L. 2. *C. de procur.* XII. Quod procurator, mortuo principali, litem nihilominus prosequi teneretur. L. 23. *C. de procur.* & quae sunt huius generis alia.

VI. Locum tamen procuratores habebant tantum in iudiciis priuatis, non aeque in publicis. In his neque accusator per procuratorem agere poterat, propter necessitatem inscriptionis, de qua infra suo loco agemus, neque reus, si ipse praesens, & crimen ita comparatum esset vt capitis damnari posset. Boehm. *Diss. alleg. II*, 12. VI. Procuratores in quibus iudiciis locum hauerint?

VII. A procuratoribus differebant DEFENSORES, qui sine mandato rei absentis nomine interueniebant, litemque suscipiebant, de quibus satis accurate agunt Doctores ad *tit. D de procur & defens.* Differunt ergo etiam PATRONI CAVSSARVM & ADVOCATI, quorum discrimen hoc tradit Ascon. Paedian. *ad* Cicer. *Diuinat. in Verr. p.* 159. *Qui defendit alterum in iudicio, aut patronus dicitur, si orator est, aut aduocatus, si aut ius suggerit, aut praesentiam suam commodat amico, aut procurator, si negotium suscipit, aut cognitor, si praesentis caussam nouit, & sic tuetur, vt suam.* Sed de cognitoribus paullo ante, de aduocatis & patronis caussarum supra satis accurate egimus. VII. Quinam defensores, patroni caussarum, & aduocati.

TIT. XI.

DE SATISDATIONIBVS.

TOTO coelo a fori noſtri obſeruantia diſtat vetus ſatisdationum iudicialium ratio, de qua quaedam ex antiquitatibus monere iuuat, ſed pauca: quum pleraque ipſe Imperator exſequutus ſit.

I. Satisdatio quid?

I. SATISDARE iureconſultis eſt, datis fideiuſſoribus cauere. *L. 1. D. qui ſatisd. cogantur* quamuis aliquando latiore vocabuli notione & reliquae cautiones ſatisdationum nomine veniant. *L. 61. D. de V. S. L. 25. D. de pecun. conſt. L. 49. D. de ſolut.* Et ſane ignotae veteribus fuiſſe videntur cautiones vel per pignora, vel per iusiurandum, vel per nudam promiſſionem quae tamen poſtea etiam in vſu eſſe coeperunt, ceu ex titulo eodem Digeſtorum adparet.

II. Satisdationis quaenam fuerit ratio in iudiciis realibus?

II. Diſtingui vero, quod ad ipſam ſatisdationem attinet, ſolebat inter iudicia IN REM & in PERSONAM. Quoties IN REM agebatur, ſatisdandum erat a poſſeſſore; quod ſi victus eſſet, nec rem ipſam reſtitueret, nec litis aeſtimationē, poteſtas futura ſit petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiuſſoribus eius, quae ſatisdatio vocari ſolebat IVDICATVM SOLVI. *princ. Inſt. h. t.* Quin idem poſſeſſor cauebat etiam datis fideiuſſoribus, nihil ſe deterius in poſſeſſione facturum. Quod ni

ni faceret, possessio in satisdantem aduersarium transferebatur. Paull. *Recept. Sent. l.* 10, 1. Vide supra *Lib. IV. Tit. VI. n.* 24. 25. Fideiussio *iudicatum* solui hac formula concipiebatur: SI EA RES SECVNDVM ME, HEREDEMVE MEVM, A SEMPRONIO IVDICE, QVIVE IN EIVS LOCVM SVBTITVTVS ERIT, IVDICATA ERIT, QVOD OB EAM REM TE, HEREDEMVE TVVM, DARE, FACERE, PRAESTARE OPORTEBIT, QVANTI EA RES ERIT, DARE SPONDES? Barn. Brisson, *de Form. V. p.* 393. Satisdare etiam tunc cogebantur II. Procuratores tum possessorum tum actorum: & illi quidem IVDICATVM SOLVI, hi autem REM RATAM DOMINVM HABITVRVM, cauebant. *Princ. Inst. eod.* Idem etiam III. de tutoribus intelligendum, qui & ipsi non secus, ac procuratores, cauebant, *princ. Inst. eod.* sed id tamen dum demum locum videtur habuisse, si quando, an tutores essent, dubitabatur. *L.* 13. *D. de adm. tut.* Vulgo enim tutoribus & curatoribus non erat de rato satisdandum. *L. vlt.* §. 3. *C. de adm. tut.* Huber. Praelect. *ad Inst. h. t. p.* 399. Et hoc innuere videtur Iustinianus dum *d. pr. Inst. h. t. tutoribus agentibus hanc satisdationem aliquando remissam esse*, ait.

III. Ad iudicia PERSONALIA quod attinet, nec hic quidem actor satisdare cogebatur, immo nec reus, si suo nomine iudicium accipiebat. Id quod de cautione IVDICATVM SOLVI intelligendum. Cautio enim REM RATAM HABERI ab actoris procuratore omnino

III. Vt & in iudiciis personalibus.

omnino erat praestanda, quandoquidem in edicto Praetoris fuerat cautum; CVIVS NOMINE QVIS ACTIONEM SIBI DARI POSTVLAVERIT, EI, QVO NOMINE AGIT, ID RATVM HABERE EVM, AD QVEM EA RES PERTINERET, BONI VIRI ARBITRATV SATISDET. Rei autem procuratorem de IVDICATVM SOLVI cavere oportebat, *quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur.* §. 1. *Inst. h. t.* Hinc falsus est Alphenus, dum *negauit aequum esse, procuratorem satisdare, quod reus satisdare non deberet, si adesset.* Cic. *pro P. Quinct. VII.* Add. Car. Sigon. *de Iudic. l,* 27. *p.* 500.

IV. Quid Compromissum ? IV. In caussis bonae fidei & arbitrariis aliquando deponebatur pecunia, quae COMPROMISSVM adpellabatur Cic. *pro Q. Rosc. Com. IV. Quaero abs te quid ita de hac pecunia compromissum feceris, arbitrum sumseris, quantum aequius melius sit dari, repromittique, si pareret ?* Quum enim periculum esset, vt alterutra pars arbitri laudo staret: plerumque haec pecunia deponebatur, vt mulctae loco eriperetur ei, qui hoc modo elusisset arbitrium Conf. Sigon. *l. c. p.* 501.

V. Noua satisdandi ratio. V. Et haec erat vetus satisdandi ratio, qua perfecta, tum demum litis contestatio fiebat. Vide supra L. *IV. Tit. VI. num.* 42. Sed haec omnia immutata sunt sequiore aeuo. Nam nouo iure reus, siue in rem siue personali actione conueniretur, numquam cauebat IVDICATVM

CATVM SOLVI, ſed tantum IVDICIO SISTI, quae cautio etiam iureiurando vel nuda promiſſione fieri poterat, niſi de fuga reus eſſet ſuſpectus. Procurator actoris, niſi dominus praeſens actis inſinuaret mandatum, ſatisdare cogebatur, REM RATAM HABERI. Rei vero procurator non adigebatur ad ſatisdationem, ſed ſufficiebat, ſi reus vel in iudicio vel extra iudicium pro eo cauiſſet, IVDICATVM SOLVI. Rei abſentis defenſori ſemper erat ſatisdandum IVDICATVM SOLVI, alias non admittebatur ad ſuſcipiendam pro alio actionem. Haec noua eſt illa ſatisdandi ratio, quae Conſtantinopoli introducta, omnes deinde reliquas prouincias imperii pervaſit, neceſſarium eſſe exiſtimante Iuſtiniano, *caput omnium ciuitatum, nempe regiam vrbem eiusque obſeruantiam omnes prouincias ſequi.* §. 7. *Inſt. h. t.*

TIT.

TIT. XII.

DE PERPETVIS & TEMPORALIBVS ACTIONIBVS, ET QVAE IN HEREDES ET AD HEREDES TRANSEVNT.

VT rerum corporalium datur Vſucapio: ita & ratione iurium praeſcriptio. Inter iura vero quae in bonis ſunt, quum etiam ſint actiones, conſequens erat, vt & iſtis lapſu temporis praeſcriberetur. Hinc actiones aliae PERPETVAE erant, aliae TEMPORARIAE, aliae HEREDIBVS & IN HEREDES, aliae vel IISDEM, vel IN EOSDEM minus compebant. Qua de re hoc titulo dicendum.

I. Actiones quaenam perpetuae

I. Quemadmodum leges perpetuae ſunt obligationis: ita & actiones, quae ex legibus naſcebantur, erant perpetuae, ita vt iis nullo vmquam tempore praeſcriberetur. *pr. Inſt. h t.* Poſtea, quum intereſſe videretur reipubliae, lites aliquando finiri: conſtitutionibus Principum cautum eſt, vt eiusmodi actionibus, quae ex lege deſcendunt, triginta aut quadraginta annorum ſpatio praeſcriberetur. *Princ. Inſt h. t.* Remanſit tamen antiqui vocabuli vſus, adeoque & eiusmodi actiones, quae non niſi circumactis triginta vel quinquaginta annis exſpirant, PERPETVAE vocatae ſunt. Briſſon. *de Verb. Signif.* voce *Perpetuus.* Spatium enim XXX annorum veteribus erat γενεὰ, & id ſatis longum ſpacium

ſpacium videbatur ratione hominis, ius ſuum perſequuturi. Hinc Gloſſae Nomicae: Περπέτουον καλεῖ καὶ τὸν τριακοντα ἐτίας χρόνον, καὶ τὸν ἄχρι τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου χρόνον. *Perpetuum vocat triginta annorum ſpacium, tum quod per vitam hominis durat.* Ergo omnes actiones ciuiles ex conuentione erant perpetuae, adeoque triginta annos durabant. *L. 3. C. de praeſcr. trig. an.* (a) Idem annorum terminus praefixus eſt actionibus mixtis, *L. 7. C. de hered. pet.* nec non actionibus ex delicto, quoties ciuiliter agitur, quia & hae actiones perſonales, adeoqne per *L. 3. C. de praeſcr. trig. ann.* perpetuae ſunt. At criminales actiones quamuis & ipſae perſonales ſint: plerumque tamen XX. tantum annos competunt. *L. 12. C. ad L. Corn. de falſ.* (b)

III. Aſt Praetoris quum annuum eſſet imperium, neque edictum eius, vt ſupra *L. I. Tit. II.* oſtendimus, diutius anno valeret: conſequens erat, III. Actiones praetoriae annuae.

(a) Excipiuntur tamen actiones perſonales ad promiſſam ſeruitutem conſequendam competentes, quibus inter praeſentes decem; inter abſentes viginti annorum lapſu praeſcribebatur. *L. 16. C. de vſufr. L. 13. C. de ſeruit.* Alias exceptiones, quae pleraeque ex recentiore iure deſcendunt dabit Stryk. *de Praeſcript. act. ciuil. p. m.* 314.

(b) Exceptis criminibus continuis, vt & parricidio & ſuppoſiti partus, de quibus ſemper recte agitur. *L. 13. D. ad SC. Syllan. L. 19. §. 1. D. ad L. Corn. de falſ.* Notum quoque, delictis carnis quae vocant quinquennio praeſcribi, niſi vel vis vel inceſtus acceſſerit *L. 29. §. 6. D ad L. Iul. de adult. L. 29. de furt. & L. 39. §. 5. eod.* Idem tenendum de crimine peculatus *L. 7. D. ad L. Iul. pecul.* Et quibusdam aliis, de quibus ICti plenius agunt.

(c)

erat, vt & omnes actiones praetoriae non nisi annuae essent, *pr. Inst. h. t.* Earum tamen quaedam etiam hodie temporariae sunt, praesertim quae ad rescissionem actus gesti, aut poenam tendunt. L. 35. *D. de obl. & act.* (c) Quod etiam in actionibus aedilitiis valebat, siquidem & Ædilium iurisdictio vertente anno exspirabat. (d) Enimuero, quum durum videretur rei persequutorias actiones Praetoris edicto datas tam breui temporis lapsu perimi, & eum, qui res alienas detinebat, decedente praetore, securum praestari: inualuit, vt actiones praetoriae, quae rem persequuntur, tamdiu durarent, quamdiu ciuiles, id est, reales ob res mobiles triennium; ob immobiles X vel XX, personales XXX annos. L. 35. *pr. D. de obl. & act.* L. 8. §. 7. *D. de precar.* Tri-

Nonnullæ etiam perpetuae.

(c) Perpetuae tamen sunt ex praetoriis poenalibus actio furti manifesti. *pr. Inst. h. t.* quod ideo inductum, quia actio haec ex XII. tabulis descendit, quamuis praetor poenam mutarit. Gell. *Noct. Att. II, 18.* actio furti aduersus nautas & stabularios: *L. vlt. §. vlt. D. naut. caupon. stabul.* actio depositi miserabilis *L. 18. D. depos.* actio serui corrupti. *L. 13. D. de seru. corrupt.* actio de effuso & deiecto, quoties liber homo laesus. *L. 5. §. 5. D. de his qui effud. vel deiec.* Quarum omnium eadem est ratio, quia actio furti aduersus nautas, actio depositi in duplum vere ex Legibus XII. Tabb. actiones reliquae ex L. Aquilia originem trahebant, quamuis quaedam circa eas Praetor immutasset. Biennalis est actio doli. *L. fin. C. de dol. mal.*

(d) Attamen si ex edicto aedilitio rescindendus erat contractus, veluti per actionem redhibitoriam, sex mensibus tantum durabat actio nisi tantum propter ornamenta detracta animal redhiberetur, quo casu actio bimestris tantum erat, *L. 28. D. de aedilit. edict.*

(a)

Tricennales quoque erant actiones praetoriae, quae ex delicto non poenam, sed rem persequebantur, Add. Stryk. *de inuestig. action. Sect. III*, 3. 4. *p*. 331. qui de his omnibus accurate satis commentatus est, nihil vt addi hic posse videatur.

TIT. XIII. XIV.

DE EXCEPTIONIBVS ET REPLICATIONIBVS.

QVae in iudiciis actoris fuerint partes, quaue formula is actionem intendit, supra iam titulo VI. satis superque explicauimus. Diximus ibidem, n. XXXVIII. reum actionem vel negando excepisse vel excipiendo elidere conatum. Ea exceptio a Praetore erat postulanda, aeque ac actio, (*a*) & quidem non nisi proposita actione. Vnde tanquam ridiculum errorem veteris poëtae exagitat Terent. *Eun. prooem. v.* 10. quod in comoedia induxerit reum, caussam prius dicentem quam actor thesaurum vindicans dixisset, vnde is sibi thesaurus sit, aut vnde in patrium monimentum peruenerit. Ad quem locum Donatus: *Possessorem fecit priorem agere, quam petitorem quod abhorret a consuetudine & iuris & litium.* Si reus excipiebat: actor denuo replicabat. Vnde iam de exceptionibus & replicationibus agendum.

I. Erant

(*a*) Saepius nihil addebat ad inficationem: & tunc *pura* ea dicebatur defensio. Sin addebat exceptionem: *coniuncta* vocabatur Car. Sigon. *de iud. I*, 21. *p*. 472. Cic. *de Inuent. II*, 20. *Agit is cui manus praecisa est, iniuriarum: postulat is, quocum agitur a praetore exceptionem. - - Is qui agit.* IVDICIVM PVRVM *postulat, ille, quocum agitur, exceptionem ait addi oportere.* (*b*)

I. Exceptiones quotuplices?

I. Erant exceptiones duorum generum: aliae ex lege proficiſcebantur, aliae ex edicto praetoris. quarum illae CIVILES: hae PRAETORIAE vocantur. Saepe enim, vbi lex dederat actionem: ibi praetor dabat exceptionem. Sic quum pactum ex Romani iuris principiis nihil operaretur: exceptionem tamen pacti admittebat Praetor: adeoque haec praetoria erat exceptio. Vtraeque exceptiones iterum in PERPETVAS ſiue PEREMTORIAS & TEMPORARIAS ſeu DILATORIAS diſpeſcebantur. Illae litem plane finiebant, (b) veluti ſi reus opponeret REM IVDICATAM. Hae eam tantum differebant veluti ſi reus exciperet, debere ſe IN DIEM Veniente enim die, nihil impediebat, quo minus actio denuo inſtitui poſſet, poſtquam pluris petitionem minus periculoſam eſſe iuſſerat Zeno Imperator.

II. Replicatio.

II. Reo excipiente, actor REPLICABAT, id eſt, exceptionem illius noua exceptione elidere conabatur. Veluti ſi quis ageret aduerſus Caium, hunc ſibi debere centum; & Caius exciperet, pactum inter ſe interceſſiſſe de non petendo:

(b) Vocatae hae exceptiones etiam PRAESCRIPTIONES ſic praeſcriptionis rei iudicatae meminit *L.* 47. *§. fin. D. de except. rei iud.* praeſcriptionis doli *L.* 95 *D. de ſolut.* Praeſcribere vero eſt ante ſcribere, & inde hoc nomen datum videtur exceptionibus, quod quum ex iis penderet lis, vt ait Quinctilian. *Inſt. Orat. VII,* 6. a praetore dictari ante actiones ipſisque actionibus praeponi & praeſcribi ſolerent. F. Fab. *Semeſtr. I,* 21. *p.* 118. *ſequ.*

(c)

petendo : actor verbi caussa respondebat, pactum illud nouo pacto esse sublatum, & tunc quidem REPLICARE dicebatur. Si tum quoque reo suppeteret noua exceptio, qua actoris replicatio elidi commode posset: ea DUPLICATIO adpellabatur. Immo nonnumquam ad TRIPLICATIONEM & QVADRUPLICATIONEM pro varietate negotiorum procedebatur. Quae omnia satis adcurate docet Imperator his titulis. Illud vero observare licebit, exceptiones aeque ac replicationes includi consueuisse sponsionibus, quarum ratio ex sequente §. elucebit; prouocabant scilicet se inuicem litigantes ad certam pecuniam, quae ei lucro cederet, qui iudicio vicisset. Vid. Cic. *Verrin. I*, 45. & ibi Ascon. Paedianus Liu. XXXIX, 43. Valer. Max. II, 8. 2. Cicero *pro Caecin. XVI. & in Verrin. III*, 57. 58.

III. Vt vero ex antiquitatibus, qua forma proferri exceptiones & replicationes consueuerint, ostendamus : separanda omnino sunt *bonae fidei*, *arbitraria* & *stricti iuris* iudicia. In iudiciis arbitrariis & stricti iuris statim, intenta actione, reus opponebat exceptionem, eamque deinde replicatione elidebat actor: adeoque non in iudicio, sed in iure excipiendum replicandumque erat, ante litis contestationem. Sic intendente actore : AIO HVNC HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE, statim addebat, qui rei caussam agebat : ET EGO NEGO, QVOD IAM RES IVDICATA SIT. Sequebantur sponsiones ex parte actoris : SPONDESNE QVINGENTOS, SI HOMO

III. Quaenam fuerit excipiendi & replicandi ratio in iudiciis stricti iuris ?

ISTE EX IVRE QVIRITIVM MEVS SIT? Spondeo. Ex parte vero altera: TV VERO SPONDESNE NI HOMO TVVS SIT, NIVE RES IVDICATA SIT? Spondeo. Denique & actio & exceptio inferebatur formulae, qua iudex dabatur, hoc modo: SI PARET HVNC HOMINEM IVRE QVIRITIVM CAII ESSE, NEQVE RES IVDICATA SIT, SEIVS CONDEMNETVR. Aliud exemplum expofuit Ge.Graeu. *Epift.ad Schilterum* inferta Schilt. *Exercit. ad Pand. VII*, 3 *p*.222. Conf. Ger. Nood. *de Iurisdict. & Imp. I*, 13. *p*. 14.4. Car. Sigon. *de Iudic I*, 21. *p*. 479. Exceptiones proponebantur verbis: SI NON vel AC SI NON, item: AVT SI, AVT NISI, EXTRA QVAM SI, QVOD. Exempla ex ipfo iure colligit Cuiac. *Obf. V*, 34. & multo accuratius Briffon. *de Form. Lib. V. p*. 402. *fequ.* Par ratio erat replicationum, quae eodem tempore eademque ratione opponendae, in ftipulationem deducendae, formulaeque erant inferendae.

IV. Quaenam in iudiciis bonae fidei?

IV. Alia vero erat ratio iudiciorum bonae fidei, in quibus nihil attinebat, exceptiones in iure a praetore fpeciatim impetrari, formulaeque includi, fiquidem arbitri libera & nullis adftricta vinculis religio & detrahere aliquid poterat, & adiicere. Senec. *de Benef. III*, 7. Hinc locum habebat exceptio etiam poft litis conteftationem oppofita, quin exceptiones bonae fidei iudiciis ineffe dicebantur. *L*. 3. *D. de refcind. vendit. L*. 84. §. 4. *D. de legat*. 1. *L*. 21. *D. folut. matrim.* Conf. Ger. Nood. *l. c.* vt & *Probab. II*, 1. *p*. 42. *feq. de Foenore, & Vfur. III*, 15. *p*. 330. *de Forma*

emen-

emendandi doli mali V. p. 483, VIII. p. 495. de Pact. & Transact. XI. p. 682.

V. Vbi ad iudicium ventum: actor suam actionem & replicationem; reus exceptionem & duplicationem probabat. Nam & reus excipiendo actor fiebat. *L. 1. D. de except.*

V. Probatio exceptionis & replicationis facta in iudicio.

TIT. XV.

DE

INTERDICTIS.

TRibus verbis, vt supra *Lib. I. Tit. II. n. XXII.* diximus, Praetoris protestatem circumscripserant veteres. DABAT enim, DICEBAT, & ADDICEBAT. Ad dicendi potestatem etiam INTERDICTA referuntur, de quibus hoc titulo quaedam ex antiquitatibus monebimus.

I. Controuersiae aut de iure in re erant, aut de possessione. Si quis constans & perpetuum ius in re sibi competens persequebatur, eoque nomine actionem instituebat: dicebatur PETERE. Sin possessionem vel adipisci vel retinere, vel recuperare vellet; qua de re ante institutas actiones reales plerumque incidebat controuersia. Vid. *Lib. IV. Tab. VI. n. 24.* tunc non *petere* aut *agere*, sed INTERDICERE dicebatur. *Interdicere* ergo non erat praetoris, (a) sed

I. Quid interdicere fuerit?

T 2

(a) In Digestis tamen etiam Praetor nonnunquam INTERDICERE dicitur. Veluti *L. vnic. pr. D. vt in flum. publ. l. 1. §. 29. D. de aqua quot. L. vn. pr. D. de fonte*

ſed eius, qui poſſeſſionem quaerebat adeoque idem erat, ac interdictum a praetore poſtulare, vel eodem vti. Quinctil. *Inſt. III,6. Non debuiſti* INTERDICERE, (id eſt, interdicto vti,) *ſed* PETERE, (id eſt actionem petitoriam inſtituere,) *an recte interdictum ſit, ambigitur.* Eadem ſignificatione vox INTERDICERE occurrit. *L. 1. §. pen. D. de via publ. L. 3. D. de tab. exhib. L. pen. D. ne quid in loco publ.* & locis aliis quampluri- mis, collectis a Barn. Briſſon. *de Verb. Sign. voce Interdicere p. 290.*

II. Quid interdictum dare? II. Quemadmodum ergo, qui poſſeſſionem rei in controuerſiam deductae, petebat, INTERDICERE dicebatur: ita praetor tunc, ſi iuſtae preces viderentur, *(b)* INTERDICTVM DABAT, quod aliquando etiam DECRETI, aliquando ACTIONIS nomine veniebat. Cuiac. *Obſ. V,17.*

Formula interdicti. Faciebat id certa formula, qua aliquid fieri vel iubebat vel vetabat, ita tamen, vt nihil

fonte. Sed frequentior tamen & antiquior eſt altera ſignificatio.

(*b*) Diſpiciebatur, an quis VEL VI, VEL CLAM VEL PRECARIO poſſideret, quae vocabula perpetuo Interdicto VTI POSSIDETIS inſerebantur. *L. 1. §. 5. D. vti poſſid.* Hinc Chaerea apud Terent. *Eunuch. II, 3.*

Hinc tu mihi vel vi vel clam, vel precario.
Fac tradas.

Ad quae verba Donatus: *Secundum ius loquutus eſt. Nam his tribus mala fide aliquid poſſidetur.* Vnde falluntur, qui hoc interdictum *vti poſſidetis* poſſeſſorio ſummariſſimo, quod vocant, comparandum exiſtimant.

(*a*)

nihil interim de ipsa caussa decerneret, vt recte obseruauit Theophil. *Princ. Inst. h. t.* Sic exempli caussa edicebat praetor: VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM. Q. D. A. (id est *quo de agitur,*) QVOD NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, ITA POSSIDEATIS. ADVERSVS EA VIM FIERI VETO. Fest. *voce possessio* p. 372. Vlpian. *L.* 1. *D. vti possid.* Reliquas formulas, quibus Praetor de adipiscenda recuperandaque possessione edixerit, collegit Brisson. *de Form. V. p.* 388. *sequ.*

III. Interdicta de rebus sacris, religiosis, publicis.

III. Nec solum de possessione praetor interdicta dabat, sed & de iis controuersiis, quae de rebus sacris, religiosis, publicis & huius generis aliis incidebant, si qua vis in iis vel facta esset, vel metueretur. Sic de rebus sacris edicebat praetor: IN LOCO SACRO FACERE, INVE EVM IMMITTERE QVID VETO. *L.* 1. *D. ne quid in loco sacro fiat.* De religiosis: QVO QVAVE ILLI MORTVVM INFERRE, INVITO TE IVS EST, QUO MINVS ILLI EO EAVE MORTVVM INFERRE, & IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. *L.* 1. *D. de mort. inferend.* Eodem modo praetor interdixerat, de locis & itineribus publicis, de fluminibus; de ripis aliisque eiusmodi rebus, de quibus ipsae formulae exstant in *Libro XLIII. Digestorum.*

IV. Differentia inter actiones & interdicta.

IV. Ceterum ab actionibus interdicta toto coelo differebant. In actionibus non petebat actor statim, vt praetor aduersario ipsius aliquid imperaret vel prohiberet, sed aiebat, ver-

bi caufa, rem effe fuam, vel fibi deberi ex mutuo, vel alia caufa, iudiciumque ac iudicem petebat. At in interdictis rogabatur prætor, vt interdiceret iubendo, aut vetando formulis, quales adhuc adduximus. Ant. Schult. *ad* Paulli *Recept. Sent. V. 6. p.* 453. Cuiac. *Obf. V*, 17. Actionibus inftitutis, plerumque dabantur iudices : at interdicta ipfe interponebat praetor, nec in iis opus erat iudice. Car. Sigon. *l. c.*

V. Dato Interdicto, nonnumquam fequebatur iudicium.

V. Dato tamen interdicto, ac negante altera parte, recte illud contra fe petitum, iudicium erat dandum, & iudex vel recuperator conftituendus, qui hac de re cognofceret, fententiam ferret, litemue, fi ita ferret cafus, aeftimaret. Cic. *pro Caecin. II, L.* 1. §. 41. *D. de vi & vi armat. L.* 3. §. *vlt. D. vti poffidet. L.* 3. §. 1. *D. de itin. & actu priu.* Hinc ifto cafu etiam fponfiones inter partes interponebantur : SI RECTE INTERPOSITVM INTERDICTVM ? fiue SI ADVERSVS EDICTVM PRAETORIS VIS ESSET FACTA ? Exemplum eft apud Ciceron. *pro Caecin. VIII. XVII.* Quinctil. *Inftit. Orat. VII*, 5. *XII*, 10.

VI. Cur interdicta vocentur, ius ordinarium ?

VI. Quae quum ita fint, facile patet, hoc cafu, quo negabat alter fe interdicto teneri, litigantes effe ad ius ordinarium remiffos. *L.* 1. §. 2. *D. fi ventr. nom. mul. in poffeff. miff.* Quamuis & interdicta ipfa IVS ORDINARIVM vocentur. Frontin. *de limit. agror. p.* 41. *De poffeffione controuerfia eft, de qua ad interdictum, hoc eft* IVRE ORDINARIO *litigatur.* Ad quae verba Aggen. Vrbic. *De poffeffione fit controuerfia, quoties de totius fundi ftatu per interdictum, hoc eft,* IVRE ORDINARIO

NARIO *litigatur.* *Hoc non est disciplinae nostrae iudicium, sed apud praesidem prouinciae agitur, vt ex lege restituatur possessio, cui poterit attinere.*

VII. Reliqua, quae de singulis interdictis dici possent, iam a doctoribus occupata sunt, quorum expilare scrinia nihil attinet. Id modo addimus, interdictorum ad instar introductas esse extraordinarias cognitiones, quae interdictis quodammodo adsimilabantur. Vnde AD EXEMPLVM INTERDICTORVM *tunc rem agi,* aiunt Diocletianus & Maximianus, *L. 3. C. de interdict.* qualis locutio etiam est in *L. 2. C. vnde vi L. 4. C. eod. L. vlt. C. de libert. exhib. L. vlt. C. de action.* Add. Brisson. *de Form. V. p.* 390. Varias Interdictorum diuisiones, explicant ICti. Alia enim dicunt esse PROHIBITORIA, alia EXHIBITORIA. Deinde alia ADIPISCENDAE; alia RETINENDAE; alia RECVPERANDAE POSSESSIONIS caussa dari obseruant. Denique alia ipsis sunt SIMPLICIA: alia DVPLICIA. Sed dari etiam Interdicta mixtae naturae, veluti quae simul *prohibitoria & exhibitoria,* vel *prohibitoria & restitutoria* sunt, obseruat Cuiac. *Obs. IV,* 11. Cui etiam eam debemus obseruationem, quod quamuis vulgo bina tantum illa interdicta retinendae possessionis duplicia esse doceant, eiusdem tamen naturae sit interdictum, quod inter corriuales redditur ex *L. 1. §. 26. D. de aqu. quot. & aestiu.* Cuiac. *Obs. IV,* 11.

VII. Quid cognitiones extraordinariae?

TIT. XVI.
DE POENA TEMERE LITIGANTIVM.

INtereſt reipublicae, ne temere ad litigandum procedant homines. Hinc & Romani temeritatem litigantium partim pecuniaria poena, partim iurisiurandi religione, partim infamiae metu, coërcuerunt. *Princ. Inſt. h. t.* De ſingulis nonnulla monere haut abs re fuerit.

I. Ius iurandum calumniae in ciuilibus.

I. Ad iusiurandum CALVMNIAE quod attinet, illud ſatis antiquum eſt, quamuis poſtea Iuſtinianus nonnihil hac in re immutarit. *L. 2. C. de iureiu. propt. cal.* Et antiquis quidem temporibus de calumnia iurandum erat omnibus, qui iusiurandum alteri detulerant, Paull. *Recept. Sent. II, 2. 2. L. 34. L. 37. D. de iureiur.* neque quisquam ab hac lege eximebatur, praeterquam parentes & patroni, liberis & libertis iusiurandum deferentibus. *L. 7. §. 3. D. de obſequ. parent.* Sed & is, qui nouum alteri opus nunciabat, iurare prius tenebatur, NON CALVMNIAE CAVSA OPVS NOVVM NVNCIARE. *L. 5. §. 14. D. de op. nou. nunciat.* Praeterea, qui damni infecti, itemque qui ad exhibendum agebat iurare prius debebat de calumnia. *§. 13. §. 3. D. de damn. inf.* nec non qui theſaurum ſuum in alieno defoſſum effodere volebat. *L. 15. D. ad exhibend.* vt & creditor, qui in poſſeſſionem bonorum debitoris miſſus, rationum inſtrumentorumque debitoris recognitionem diſpunctionemque iterum petebat. *L. vlt. D. de reb. credit.* Sed hoc qui-

quidem erat iusiurandum calumniae *speciale*. Praeter id etiam receptum *generale*, quod ab initio iudicii ab actore, reo & aduocatis exigitur, cuius formulae sunt in *d. L. 2, princ. C. de iurei. propter cal.*

II. Haec in priuatis iudiciis. In publicis semper accusatori iuranda erat calumnia. Hinc in lege Seruilia, quam Car. Sigonius restituit, cautum fuerat: *Qui pecuniam ab altero petet, is eum, vnde petet, ex praetoribus, quei in eum annum lectei erunt, ad iudicem in eum annum, quei ex H. L. factus erit, in ious educito, nomenque eius deferto si deiurauerit, calumniae caussa non postulare.* Et de Metello auctor est Asconius Paedian. in Cic. *Cornelian. p.* 1300. eum Curionem accusaturum bis iurasse, semel adactum a patre, iterum lege tum, quum iuraret calumniam. II. Et in criminalibus.

III. Si quis tamen iurisiurandi immemor calumniose alterum vel in ius vocasse vel accusasse diceretur: poenas is dabat haut leues. Exstabat hanc in rem lex vel Memmia vel Remmia, incertae aetatis, (*a*) qua cauebatur III. Poena calumniae ex lege Remmia.

T 5 vt

(*a*) Valer. Max. III, 7. 9. hanc legem vocat *Memmiam*, quam lectionem etiam editiones pleraeque Ciceronis in Oratione *pro S. Roscio* XIX. praeferunt, quum tamen in MSC. codicibus constanter legatur *Remmia*, quo nomine etiam in iure nostro venit *L.* 13. *D. de testib. L.* 1. *§.* 2. *ad SC. Turpil.* Vnde non satis certum est, quod existimat Steph. Vin. Pigh. *Annal. ad ann.* CIↃCXIII. *p.* 484. legem hanc latam esse *a C. Memmio Gallo, Tribuno plebis.* Sane & Remmia gens Romae non ignota, Remmii enim Aedilis meminit Aurel. Victor *de Vir. Illustr.* LXVI. Alius Remmii mentionem facit Tacit. *Annal. II*, 68.

(*b*)

vt calumniatoribus poena, conſtituto iudicio, imponeretur. Ea poena in quo conſtiterit, nondum conſtat. Plerumque huc trahunt locum Cic. *pro S. Roſc. XX.* *Sin autem ſic agetis, vt arguatis aliquem patrem occidiſſe, neque dicere poſſitis aut quare, aut quomodo, aut tantummodo ſine ſuſpicione latrabitis: crura quidem vobis nemo ſuffringet, ſed ſi ego hos bene noui, litteram illam, cui vos vsque eo inimici eſtis, vt etiam eos omnes oderitis, ita vehementer ad caput vobis affigent, vt poſtea neminem alium, niſi fortunas veſtras accuſare poſſitis.* Inde ergo colligunt, poenam legis Remmiae fuiſſe ſtigma fronti inuſtum. Sed quamuis non adeo certum ſit, hanc poenam ex lege Remmia eſſe: ex ipſo tamen hoc Ciceronis loco palam eſt, omnino litteram calumniatorum frontibus inuri conſueuiſſe. Sed qualem? procul dubio litteram K. Non enim CALVMNIA ſed KALVMNIA ſcribebant veteres, vt patet ex Terentii Scauri, Velii Longi & Diomedis Orthographia. Vnde & Iulian. in Μισοπώγωνι p. 360. non obſcure ait K fuiſſe illud calumniatorum inſigne. Sed huius rei illuſtrationem expectamus a V. A & iurisprudentiae bono nato, Henr. Brenemanno, quem bene de Lege Remmia meriturum, reſpublica litteraria ſperat.

IV. Aliae calumniae poenae.

IV. Poſtea & aliae calumniae poenae inualuerunt, veluti exſilii, vel relegationis in inſulam, vel ordinis amiſſionis. Paull. *Rec. Sent. V*, 4. 11. Quod tamen de cauſſis criminalibus tantum videtur intelligendum, nec non de controuerſiis ſtatus, nam & in his actoris calumnia exſilio poterat puniri. Paull. *Recept. Sent. V*, 1. 5. In cauſſis ciui-

ciuilibus calumniantes actores in impensas damnabantur. L. 79. pr. *D. de iudic.* immo & in quadruplum eius, quod quis litis alteri intendendae causa acceperat. *L. 1. sequ. D. de calumn.* Licebat quoque reo ab actore sibi stipulari decimam rei petitae partem, si eum per calumniam actionem mouere crederet, (b) Cuiac. *Obs. VII, 5.* Quod ita procul dubio factum; SPONDESNE DECIMAM PARTEM EIVS, QVOD PETIS, SI CALVMNIATVS ES? Ad quae actor; SPONDEO, SI CALVMNIATVS SVM. Sed de impensis litis a calumniante victori restituendis ipsi ICti in suis libellis plura liberaliter dare solent.

V. Sed & INFAMIA coercebant temere litigantes in quibusdam iudiciis. Omnes enim ex delicto quocumque condemnati erant infames, si vere, id est dolo, deliquisse dicerentur. *L. 7. D. de publ. iudic.* Eamdem ignominiam subibant, qui tutelae, mandati, directa aeque ac nonnumquam contraria, *L. 6. §. 5. D. de his, qui not. inf.* depositi directa, itemque pro socio actione damnati fuerant. §. 2. *Inst. h. t. L. 1. D. de his qui not. inf.* Sed de hisce famosis iudiciis singulis suo loco diximus.

IV. Aliae calumniae poenae.

TIT.

(b) Meminere huius decimae partis summae libello comprehensae Diocletianus & Maximianus Augusti. *L. 3. C. Hermogen. de Calumn.* Sed eam decimam sua aetate minus vsitatam fuisse, testatur Tribonianus §. 1. *Inst. h. t.* At reduxit tamen eam Iustinianus *Nouella CXII, 2.*

(b)

TIT. XVII.

DE

OFFICIO IVDICIS.

DIximus ſupra titulo huius libri ſexto, alia a litigantibus facta eſſe IN IVRE coram praetore, alia in IVDICIO coram iudice pedaneo. Illic quid factum, iam illo loco ſatis explicauimus. Reliquum eſt, vt & iudiciorum Romanorum formam addamus.

I. Iudex datus cum formula.

I. Actione coram praetore ſolenniter intenta, vel *iudices* vel *arbitri* vel *recuperatores* dabantur, & quidem cum certa formula. In actionibus ſtricti iuris talis erat formula: C. AQVILI IVDEX ESTO, & SI PARET. FVNDVM CAPENATEM SERVILII ESSE EX IVRE QVIRITIVM, NEQVE IS SERVILIO A CATVLO RESTITVATVR, TVM CATVLVM DAMNATO. Tum ergo iudicis erat cognoſcere, an fundus eſſet actoris. Nonnumquam reus exceptionem obiecerat, & tum illa quoque comprehendebatur formula, (*a*) iudicisque erat cognoſcere, an exceptio illa poſſit a reo demonſtrari. Veluti ſi praetor hac formu-

(*a*) Iniquus ergo erat praetor, ſi in data formula omitteret exceptionem. Et tunc tribunorum poterat implorari auxilium. Cic. *Acad. Quaeſt.* IV. 30.

(*b*)

formula dederat iudicem: C. AQVILI IVDEX ESTO, ET SI PARET, AGRVM CAPENATEM SERVILII ESSE, CATVLVM DAMNATO, EXTRA QVAM, SI TESTAMENTVM PRODATVR, QVO ADPARET, CATVLI ESSE. Hic praecipue iudex cognoſcebat, an tale exſtaret teſtamentum. Id quod etiam de replicatione, duplicatione & ceteris eſt obſeruandum. Sin iudicium eſſet bonae fidei, talis erat formula: SI PARET, MAEVIVM SERVILIO DOMVM VENDIDISSE, TUM QUANTUM MAEVIO SERVILIUM OB EAM REM DARE EX FIDE BONA OPORTET, TANTI DAMNETVR. Sin arbitrarium denique, talis erat formula: ESTO ARBITER, ET SI PARET MAEVIUM VESTEM SERVILII HABERE, NEQUE IS ARBITRIO IUDICIS EXHIBUERIT, TUM, QUANTUM IN LITEM SERVILIUS IURARIT, TANTI DAMNATO Sigon. *de iudic. I, 24. p. 497. ſequent.* Paucis: *Praetor* de *iure* cognoſcebat, decernens, quid iure ſit pronunciandum, ſi actor intentionem ſuam probaſſet: *iudex* deinde de *facto* diſpiciebat, vtrum actor actionem ſuam, an reus exceptionem poſſit demonſtrare, Si iuris tantum eſſet quaeſtio, Praetor ſolus extra ordinem cognoſcebat, Ger. Noodt. *de iurisdict. & imper. I, 8.*

II. Legendus erat.

II. Legebantur hi iudices a praetoribus in vrbe; in prouincia vero a praeſide Sen. *de Benef. III*, 7. ita tamen vt diſcrimen eſſet inter iudicia publica & priuata. In publicis iudices legebantur ex decuriis, quae in album mitti ſolebant. Tales decuriae iudicum initio erant binae, deinde tres, poſtea Auguſtus quartam ex inferiore cenſu addebat, quae vocabatur *Ducenariorum*, iudicabatque de minoribus ſummis, quae CC. millia numûm non excederent. Ex quo patet, iudiciis ſelectos praecipue quidem de criminibus, at aliquando damen etiam de cauſſis priuatis iudicaſſe. Suet. *Aug. Cap. XXXII.* Hanc Decuriam in ferreo annulo eſſe iuſſerat Auguſtus, teſte Plin. *H. N. Lib. XXXIII. cap.* 1. Deinde Caligula quintam adiicebat Suet. *Calig. Cap. XVI.* ſextam, quam addi precabantur iudices, Galba negabat. Sueton. *Galb. XIV.* Ex his ergo decuriis ordinarie petebatur iudex in cauſſis publicis. Vnde Inſcriptio apud Reineſ. *Claſſ. VI.* p. 406.

L. CLODIO. C. F. SERG.
VITELLINO. II. VIR. I. D.
IVDIC. EX. V. DEC.
EQVO PVBL.

In priuatis vel decuriis ſumebatur, vel a Praetore eligebantur, tta tamen vt litigantibus fas eſſet ſuſpectos reiicere, & clamare: HVNC NOLO, HIC TIMIDVS EST, ET BONA SAECVLI PARVM INTELLIGIT. ILLVM VOLO, QVIA CAESAREM FORTITER AMAT. Plin *Paneg.*

Paneg. XXXVI. & alter Plin *Hist. Nat. I, praef.* Add. *L. 80. D. de iudic. L. 23. D. de adpellat.* Numeri iudicum, qui caussas priuatas iudicarent ita meminit Gell. *Noct. Attic. XIV, 2. Quo primum tempore a praetoribus lectus in indices sum, vt iudicia quae adpellantur priuata, susciperem.*

III. Vbi placuisset demum iudex, & a praetore esset addictus: non licebat iudici iudicium renuere, nisi iusta esset excusandi caussa *L. 1. pr. & §. 2 de vacat. & excus. mun.* Cuius rei exempla exstant apud Sueton. *Claud. XV.* & Plin. *Epist. X, 66.* Munus enim publicum erat hoc iudicandi onus, neque quisquam illud poterat sine iusta caussa subterfugere, vnde & inscii, immo & inuiti dari poterant iudices. Vid. *L. 39. D. de iudic.* Plin. *Epist. III, 10. Vt in recuperatoriis iudiciis, sic nos in his comitiis, quasi* REPENTE ADPREHENSI, *securi iudices fuimus.* Qui locus non ita intelligendus est, ac si Praetor de medio, quemcumque libuisset, pro arbitro adprehenderit, sed quod ex selectis, quoscumque vellet, etiam inuitos iudices litigantibus dare potuerit. Ger. Nood. de *iurisd. & imper. I, 13.* III. Addici etiam poterat inuitus.

IV. Porro iudex, maxime si solus esset datus, in consilium adhibebat aliquot amicos vel iurisperitos, & cum his sedebat in subselliis. Gell. *Noct. Att. XIV, 2.* Vnde facile patet, cur dicti sint *iudices pedanei.* Non enim in tribunali, vt magistratus, sedebant, sed in subselliis, adeoque veluti ad pedes praetoris. Ceterum iudicium in foro & comitio exercebatur, e. g. ad puteal Libonis, & haec sunt *loca iudiciorum*, quorum meminit Modestinus *L. 6. §. 2. D. de iudic.* IV. Vbi & cum quibus iudicarit?

V.

VI. Quomodo in leges iurarit?

V. Simul ac in hunc locum se contulerat iudex, primo omnium iurabat, ex lege se iudicaturum, cuius iurisiurandi solemnis formula erat: EX ANIMI SENTENTIA. Cic. *Aca. Quaest. IV*, 47. Cuius formulae vestigium in *L. 2. §. 2. C. de iureiur. propt. calumn.* deprendit Cuiac. *Obseru. I*, 21. Jurabat vero, aram tenens, id est, *puteal Libonis*, de quo iam supra quaedam monuimus. Vnde Cicero *pro Flacco XXXVI. Ergo is, cui si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam, quod volet, iniuratus probabit.* Add. Jac. Raeuard. *Var. V*, 8. P. Faber *Semestr. I. p.* 212.

VI. Iudice absente dies diffindebatur

VI. Si ipso die iudicii, non aderat iudex, vel morbo vel alia iusta causa impeditus, tum dies iudicii proferebatur. Qua de re in legibus XII. Tabularum fuerat cautum: SI MORBUS SONTICUS, VOTUM, ABSENTIA REIP. ERGO AUT STATUS DIES CUM HOSTE INTERCEDAT: NAM SI QUID HORUM FUAT UNUM IUDICI ARBITROVE, REOVE, EO DIE DIFFENSUS ESTO. Goth. *ad XII. Tab. Tab. II.* Ea enim lege permittitur, vt si iudici vel reo causa sontica fuerit, iudicii dies differri posset. *L. 2. §. 3. D. si quis caution.*

VII. Litigantes absentes edicto citabantur.

VII. Si iudex adesset, litigatorum vero alter se haut sisteret, neque iustam adferret excusationis causam, tum edictis citabatur. Primo enim altera pars, petebat edictum primum, deinde per interuallum non minus decem dierum, alterum ac tertium, ac denique impetrabat *peremtorium, quod inde hoc nomen sumserat, quod perimeret disceptationem, id est, vltra*

non

non pateretur aduersarium tergiuersari. Comminabatur enim is, qui edictum dederat, etiam absente diuersa parte, cogniturum se & pronunciaturum. L. 68. 69 70. D. de iudiciis. Non semper tamen quatuor opus erat edictis, sed nonnunquam tria, non nunquam duo, nonnunquam *vnum pro omnibus* sufficiebat, *quod aestimare oportebat eum, qui ius dicebat, & pro conditione caussae vel personae, vel temporis ordinem edictorum vel compendium moderari. L. 72. D. de iudic.*

VIII. Praesentes iurabant calumniam.

VIII. Praesentes vtrique litigantes statim iubebantur iurare calumniam, vt superiore titulo diximus, cuius rei exemplum est apud Cicer. *pro P. Quinct.* Tum iussi sunt patroni dicere: id quod duabus fiebat vicibus adeoque quater ex certo horarum interuallo perorabant patroni. Appian. *de bello ciu. I. p. 663.* Primo enim totam causam iudici verbis breuissimis ac veluti per indicem exponebant, & haec vocabatur CAVSSAE CONIECTIO, (b) Ascon. Paedian. *ad* Cic. *Verrin III p.* 1841. *Quum litigatores ad iudicem venissent, antequam caussa ad iudicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt, atque id ipsum dictum est caussae coniectio, quasi caussae in breue coactio.* Postea vero integris iustisque orationibus statum caussae exponebant, simulque testibus, litteris, tabulis deductisque ex ipsa re argumentis, suam vel actionem vel exceptionem probabant, vt satis patet ex Ciceronis orationibus

Tum fiebat caussae coniectio. Hinc oratores dicebant

(b) Vnde adparet, cur *L. 1. D. de Reg. Iur.* regula iuris dicatur *quasi quaedam caussae coniectio.* Conferri ibi merentur Commentarii Iac. Raeuardi & Iac. Gothofredi.

tionibus pro *P. Quinctio & Q. Roscio Comoedo.* Ceterum hic mos procul dubio Athenis, vt alia, Romam migrauerat. Nam & Athenienses, antequam caussam perorarent, praemittebant breuem eiusdem coniectionem, quae etiam προβολὴ dicebatur. Vnde Budaeus *Comment. Graec. Lingu. p. m. 631. Est autem προβολὴ intentio & obiectio iudicii dictati, quasi petitio digladiantis.* Postea in XII. tabulis cautum: AB ORTV ANTE MERIDIEM CAVSSAM CONIICITO. (c) CVM PERORANT AMBO PRAESENTES. Et inde factum vt translata in iudices notione litigantes primo coniicere caussam, deinde iusta oratione perorare iuberentur. Gell. *Noct. Att. XVII. 2.* Ne tamen in immensum euagarentur oratores lege Pompeia cautum fuerat, vt ad clepsydram dicerent. Cic. *de Orat. III, 34.* Id. *de Orat. XXXVIII.* Quot clepsydrae dandae essent, eius rei penes iudices erat arbitrium. Plin. *Epist. IV, 9. II, 11. I, 23. VI. 2.* Vnde saepe sex vel plures perorantibus datas nouimus.

IX. Iudices interea quid egerint?

IX. Iudices vbi audiebant partes, dicebantur OPERAM DARE. *L. 18. pr. D. de iudic. L. 13. pr. D. de vacat & exc. mun.* Cuiac. *Obs. V, 33.* Quam molestum vero fuerit iudicibus, perorantes audire oratores, & quam parum saepe ad

(c) Gothofredus & alii legere malunt CONSCITO, sed hoc idem fuisse videtur ac causam coniicere. *Consciscere* enim dicebatur Praetor, dum postulantibus seu perorantibus per se vel per alios litigatoribus, de re tota cognoscebat, vt ipse ait Gothof. *p.* 188. Sane id non faciebat praetor, verum iudex.

(d)

ad ea, quae dicebantur, attenderint, facile patet ex loco Titii apud Macrob. *Saturn. II, 12. Veniunt in comitium tristes, iubent dicere, quorum negotium est, narrant. Iudex testes poscit, ipsus it minctum, vbi redit, adit, se omnia audiuisse, tabulas poscit, litteras inspicit, vix prae vino sustinet palpebras.* Sed haec forsan de laxa posteriorum temporum disciplina intelligenda sunt.

X. Interim audiebantur etiam testes, & quidem non remotis partibus, ceu hodie fieri solet ex male intellecta Zenonis *l. 14. C de testibus.* Ibi enim *secretarium* non est locus, vbi testes secreto & remotis partibus audiuntur, sed locus in quo iudices postremis temporibus caussas cognoscebant, ceu constat ex Hesychio in voce Σήκρετον, & Suida in voce Στύλη. Plura de hoc Secretario iudicum, (nam & secretarium erat in ecclesiis, vbi Episcopi & Presbyteri audiendis fratrum negotiis vacabant, Sulpit. Seu. *Dial. II, 1. Epist. I. & III.*) obseruauit H. Vales. *ad* Amm. Marcellin. *Lib. XV. cap. VII p. 69.* Add. Gundlingiana *Part. IX. Obs. IV.* Potius Romani producentem testes semper adesse patiebantur, vt eos interrogaret. Qua in interrogatione praecipue elucebat oratorum solertia. Saepe loco testium tabulae producebantur, vt fides fieret iudici. Vid. Cic. *pro Q. Rosc. init.* Gell. *Noct. Att. XIV, 2.* X. Testium productio.

XI. Caussa demum vtrimque perorata, post meridiem ferenda erat sententia. Ita enim denuo legebatur in XII Tabulis: POST MERIDIEM PRAESENTI LITEM ADDICITO. Gell. *Noct. Att. XVII, 2.* si quid ergo ob- XI. Sententia a iudice quomodo lata?

 scuri-

ſcuritatis cauſſa haberet, dicebat iudex SIBI NON LIQVERE, quo facto de integro erat inſtituenda cognitio Gell. *Noct. Att. XIV*, 2. Cicero *pro A Caecina 11.* Vno iurante, ſibi non liquere, reliqui ferebant ſententiam. *L. 36. D. de re iud.* & quidem de plurium ſententia. Si paria erant iudicum ſuffragia res erat in pendenti, donec competens iudex vnam earum ſententiarum confirmaret. *L. 28. D. de re iud.* Id quod tamen aliter ſe habuiſſe in iudiciis centumuiralibus, ſi paribus conſiliis actor viciſſet & victus eſſet, erudite docet ὁ πάνυ Cuiac. *Obſ. X*, 20. Si ad liquidum res erat deducta, tum ferebatur ſententia: veluti in cauſis ſtatus: VIDERI SIBI HVNC HOMINEM LIBERVM *L. 28. §. 1. D. de liber. cauſ.* in actione iniuriarum. VIDERI IVRE FECISSE vel NON FECISSE *Princ. Inſt. de iniur.* in cauſa exheredationis: VIDERI MATREM IVSTAS HABVISSE CAVSSAS EXHEREDANDI. Verbo enim VIDERI veteres in ſententiis ἠθικῶς vſos eſſe, idem obſeruat Cuiac. *Obſ. III*, 26. In cauſſis contractuum: QVVM CONSTET TITIVM SEIO EX ILLA SPECIE L. ITEM EX ILLA LV. DEBERE, IDCIRCO TITIVM SEIO CENTVM ET V CONDEMNO. *L. 1. § 1. D. quae ſent. ſine adpell. reſc.* Sin abſoluendus videretur reus, formula erat: SECVNDVM ILLVM LITEM DO. Val. Max. *II*, 8. 2.

XII. Quomodo ab arbitro?

XII. Ita iudices pronunciabant. Arbitri in actionibus arbitrariis primum arbitrium dicebant, deinde, niſi paruiſſet reus, ferebatur ſen-

ſententia reusque condemnabatur, quanti in litem iuratum. *L. 18. pr. D. de dolo malo.* Prius fiebat hac formula: ARBITROR TE HOC MODO SATISFACERE ACTORI DEBERE. Poſterius vero hoc modo: CENTVM, DE QVIBVS ACTOR IN LITEM IVRAVIT, REDDE.

XIII. Perfecto iudicio, reque iudicata, nihil reliquum erat, quam vt damnatus iudicatum ſolueret. *(d)* Semel enim finita cauſſa in iudicium amplius deduci non poterat. Vnde Donatus *ad* Terent. *Andr.* VIII, 1, v. 7. explicaturus verba Comicis admodum familiaria: ACTVM EST, *Haec res,* inquit, *ſecundum ius civile dicitur, in quo cauetur, ne quis rem actam apud iudices repetat. Sic ipſe Terentius in Phormione: Actum, aiunt, ne agas.* Fas tamen illi erat, vel reſtitutionem in integrum petere, de cuius cauſſis abunde diſſeritur a iureconſultis, vel actorem calumniae poſtulare, de cuius criminis poena ad ſuperiorem titulum diximus, vel iudicem

XIII. Remedia condemnato competentia.

(d) Id niſi faceret, vi mixti imperii, quod praetori competebat, exſecutio fiebat per lictores, qui morem non gerentes coercebant, damno, captisque pignoribus. Quin aliquando fabri ipſis adiungebantur, qui omnia diſturbarent, inprimis ſi nouum opus nunciatum, vel interdictum datum. Vid. Caſaubon. ad Suet. *Iul. c. XVII.* Nonnumquam veteri iure ſequebatur addictio die trigeſimo, id eſt, reus iterum in ius raptus a praetore addicebatur actori, niſi vel ſponſorem dediſſet, vel iudicatum ſoluiſſet. Tum reus abductus ab actore in priuato carcere tenebatur, donec aut opera aut pecunia ſatisfeciſſet. Qua de re ſupra dictum eſt pluribus. Exemplum eſt apud Ciceron. *pro Flacco XIX.*

(a)

dicem aut quod litem ſuam fecerit, aut falſi aut repetundarum poſtulare, de quibus iudiciis partim ſupra ad *TIT. V. n.* 1 partim infra *TIT. XVIII. n. 67. ſequ.* agitur; vel denique interponere adpellationem, antequam ſententia in rem iudicatam tranſierit. Sed de Adpellatione quum in Inſtitutionibus tacuerit Imperator, plura hic dicere, nihil attinet.

TIT. XVIII.

DE

IVDICIIS PVBLICIS.

PLane diuerſa erant a iudiciis *priuatis* PVBLICA, quorum illis ſua quisque perſequebatur, his respublica delicta publica vindicabat. Vnde Iuſtinianus *princ. Inſt. h. t.* *Publica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam ſimile habent cum ceteris iudiciis, magnaque diuerſitas eorum eſt & in inſtituendo & in exercendo.* Quum ergo *Titulo VI.* & ſequentibus de iudiciis priuatis actum ſit: nihil iam videtur reliquum, quam vt de publicis quoque ex antiquitatibus nonnulla moneamus.

I. Quid interſit inter iudicia publica & popularia?

I. Iudicia PVBLICA quae fuerint, tum demum recte cognoſcemus, ſi ea a *popularibus, extraordinariis* ac denique *populi* iudiciis accurate ſeiunxerimus. Cum *popularibus* ergo actionibus in eo conueniebant iudicia publica, quod vtrobique cuiuis e populo actio permitteretur, quum in priuatis iudiciis non niſi is, cuius intererat, actoris vice fungi poſſet. Aſt in eo haut leue

ceue inter populares actiones & publica iudicia intercedebat discrimen, quod illae ad ciuilem mulctam actori adplicandam; haec ad publicam animaduersionem essent comparata. Vnde illae erant cognitionis praetoriae, haec coram Quaesitoribus ac iudicibus instituebantur. Quales populares actiones erant albi corrupti, sepulcri violati, deiecti vel effusi. Vid. *L.* 43. §. 2. *D. de procur. L.* 3. § 5. *& fin. D. de his qui effud. vel deiec.* Zonar. *Annal. Tom. II. p.* 6. καὶ τὸν δῆμον ποπούλους ὀνόμασεν ὅθεν καὶ παρὰ ταῖς βίβλοις ταῖς νομικαῖς ποπουλάρια κέκληται ἡ δημοτικὴ ἀγωγή. *Quod nos* δῆμον *vocamus Romani populos adpellarunt. Vnde & in libris legum popularis vocatur, quae cuilibet de populo datur, actio.* Ita enim vertendum esse hunc locum iam monuit Brisson. *de Verb. Sign. p.* 443. quum in vulgari versione perperam legatur *plebeia educatio.* Conf. Thomas. *Differt de Abigeis num. IX.*

II. Magna quoque iudiciorum publicorum & extraordinariarum cognitionum similitudo erat ac conuenientia. Vnde de eorum discrimine haut leuis est controuersia inter iureconsultos. Vid. Ant. Matth. *de crimin. Proleg. IV,* 7. *p.* 53. Thomas. *Diss. alleg. n. XII. sequ.* Beyer. *Posit. ad Pand. de extraord. crim. p.* 613. Sed plana tamen res est. In eo conueniunt iudicia extraordinaria & publica, quod utraque tendunt ad animaduersionem publicam, & crimina, quibus reipublicae vtilitas laeditur, vindicant. Sed differunt tamen variis modis, quos nescio an accuratius quis exposuerit, quam ὁ πάνυ Graeuius in *Animadu. ad* Sigonium Tom. II. *Thesaur. Antiquitatum Rom.* praemissis, vbi ita scribit

II. Quid inter eadem & extraordinarias cognitiones?

ſcribit vir doctiſſimus : PVBLICA *iudicia erant de criminibus, de quibus lex certa lata erat, & finita illa lege poena, ſecundum quam legem poſtulabatur, a quocumque ciue, qui publici criminis aliquem volebat accuſare, niſi eſſent, quibus iure id licebat. Publica dicebantur, & quia pertinebant ad ſtatum publicum, ſiue reipublicae, non ad priuatorum ſtatum, vt iudicia priuata, & quia ex legibus publicis oriebantur.* EXTRAORDINARIA *erant, quae ex legibus publicis non oriebantur, ſed in quibus quaerebatur de criminibus de quibus aut nullae leges erant, aut ſi leges eſſent cum crimen atrocius duceretur, quam vt ſecundum leges iudicaretur puniendum eſſe. In iudiciis publicis ſortiebantur inter ſe Praetores, quam quisque deberet exercere quaeſtionem, de vi, de adulterio: in extraordinariis cognoſcebant aut Coſſ. aut totus Senatus, aut Princeps, aut Praefectus Vrbi intra c. lapidem, aut præf. praet. vltra c. lapidem, aut in prouinciis imperatoris Legati Aug. pro Praet. in populi vero Proconſules.* Ex quibus patet, I. Publica iudicia inſtituta eſſe de criminibus, de quibus leges latae erant, & finita illis legibus poena, ſecundum quas leges poſtulari poſſet a quocumque ciue, qui publici criminis aliquem vellet accuſare, niſi eſſent, quibus iure id haut liceret. (*a*) Aſt extraordinaria iudicia ex legibus publicis non orta, in iisque quaeſitum de criminibus, de quibus aut nullae exſta-

(*a*) Explicat id. Macer. *L.* I. *D. de publ. iudic.* Sic publica iudicia oriebantur ex lege Iulia de adulteriis, maieſtatis, de vi publica & priuata, peculatus, ambitus, &c.

(*b*)

exſtabant leges, aut poena nulla finita. II. In iudiciis publicis ſortitos eſſe inter ſe praetores, quam quisque deberet exercere quaeſtionem, veluti de vi, de adulterio, de maieſtate. In extraordinariis vero cognouiſſe aut conſules aut totum ſenatum, aut Principem, aut praefectum vrbi intra centeſimum lapidem, aut in prouinciis Imperatoris legatos Auguſti pro praetore, in populi vero Proconſules (*b*) Addit Graeuius aliam differentiam, *quod in iudiciis publicis quilibet e populo accuſare potuerit; in extraordinariis vero non niſi is, cuius interfuerit*, quam licet argumentis haut poenitendis in dubium vocarit illuſtris Thomaſ. *l. c.* ſatis tamen certa res videtur de plerisque. Sane id conſtat de actione ſepulcri violati, *L.* 1. §. 9. *L.* 6. *D. de ſepulcr. viol.* expilatae hereditatis, *L.* 4. *D. expil. her.* Quin ob hanc ipſam cauſſam haec delicta *priuata* adpellantur *L.* 1. §. *vlt.* D. *de poen. L.* 2. *& ſequ. D. de concuſſ. L.* 3. *D. de praeuaricat. L.* 1. *D. de ſtellionat.* quia nimirum non omnibus promiſcue accuſandi ius eſt. Alioquin enim & plura ad ſtatum reip. pertinent, veluti ruptio aggerum Nili, & accuſationi locus eſt, & inſcriptioni in crimen, *L. vlt. D. de delict. priu.* & poena capitalis. *L.* 1. §. *vlt. L.* 9. *D. de extraord. crimin.* Quae omnia non cadere

(*b*) Obſeruauit hoc ipſe Sigon. *de Iudic. II*, 4. p. 540. Et in hoc praecipua *extraordinariorum & publicorum* iudiciorum ſita fuiſſe videtur differentia. Quin ideo dicta haec iudicia videntur, EXTRAORDINARIA, quia tunc non ii, penes quos criminum quaeſtiones ordinariae eſſent, ſed alii ſuperiores magiſtratus extra ordinem iudicarent.

cadere in delicta priuata, nemo non videt. Ceterum plura erant eiusmodi extraordinaria crimina, veluti ſollicitatio alienarum nuptiarum, inquinatio lacuum, & aquarum publicarum corruptio, interpellatio puellarum de ſtupro, abactio partus, dardanariatus, aliaque plura, de quibus Doctores ad Pandectas *Lib. XLVII. Tit. XI. & ſequ.*

III. Quid inter ea & iudicia populi?

III. Interdum & priuatas & publicas cauſſas non magiſtratus cognoſcebant, ſed populus, & tunc eiusmodi iudicia vocabantur POPVLI. Priuata rariora erant, publica paullo frequentiora, iisque inprimis maieſtatis aliaque crimina vindicabantur, in quibus de capite ciuis Rom. quaerebatur. Hinc eleganter Plaut. *in Menaechm. IV, 2. V, 18.* diſcernit iudicia *priuata, publica*, & quae *coram populo* exercebantur. En eius verba: - - - *Aut ad* POPVLVM, *aut in* IVRE, *aut ad* IVDICEM *res eſt.* Sed de his populi iudiciis ſub finem tituli aptior erit dicendi locus.

IV. Quaenam crimina vindicata iudiciis publicis?

IV. Ceterum iudiciis publicis vindicabantur crimina publica, quae vel adverſus rempublicam fuerant commiſſa, vel reip. ſalutem laedere, dignaque adeo videbantur, quae lege & poena publica vindicarentur. Prioris generis erant crimina ambitus, repetundarum, vis publicae; poſterioris, homicidium, veneficium, parricidium, crimen falſi, adulterii, plagii. Car. Sigon. *de Iud. II, 2. p. 531. ſequ.* Non ergo omnia crimina iudiciis publicis vindicabantur, ſed ea, de

de quibus leges iudiciorum publicorum exstabant. Vnde Macer. *L.* 1. *D. de public. Iudic.* *Non omnia inquit iudicia in quibus crimen vertitur, & publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, vt Iulia maiestatis &c,*

V. Ea crimina poenis vindicabantur, quarum octo genera Ciceronis auctoritate prodidit Isidor. Orig. *V*, 27. *p.* 934. *edit. Dion. Gothofr.* *damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exsilium, seruitutem & mortem.* DAMNVM alias & *mulcta* vocatur. Initio reip quum nondum esset pecuniae tanta copia, duarum ouium & triginta boum suprema mulcta erat. Quum vero ea res ob inaequale armentorum pretium inaequalem faceret mulctae aestimationem: paullo post exactos reges A. V C. CCXLVIII lege Ateria Tarpeia constituti sunt in singulas oues aeris deni, in boues centeni Gell. *Noct. Att. XI*, 1. Dionys. Halic. *X. p.* 674. Fest. *voce Peculatus p.* 359.

V. Quibus poenis animadversum in reos? Quid damnum?

VI. VINCVLORVM nomine veniunt compedes, pedicae, boiae, manicae, catenae, nerui, carcer. Carcerem primus ad terrorem ciuibus inferendum aedificauit Ancus Marcius, Liu. *I*, 33. quamuis alii id tribuant Tullio Hostilio: Sed id forsan de parte carceris intelligendum. Carceris enim locus subterraneus vocabatur *latomiae* vel *lautumiae.* Fest. *hac voce.* Liu. XXVI, 27. XXXII, 26. XXXVII, 3. XXXIX, 44. *L.* 1. §. 4. *D. de aleat.* Eius alia pars vocata *Tullianum*, alia *robur*. Fest. *hac voce* Liu. XXXIX, 59. prior a Tullio rege exstructa, a quo etiam iste locus Tulliani nomen obtinuisse videtur. Di-

VI. Vincula.

Diſtinguebant vero Romani, vtrum accuſatus crimen eſſet confeſſus, an inficiatus? Ante confeſſionem rei in cuſtodiis liberis habebantur, ſiquidem vel ipſe magiſtratus eos domi adſeruabat, vel alii priuati nobiles eorum ſuſcipiebant cuſtodiam, ceu patet exemplis apud Liu. XXXII, 26, XXXIX, 114. Salluſt *de Bell. Catil.* XLIX. Poſt confeſſionem vero rei in vincula publica coniiciebantur, dum ferretur & exequutioni mandaretur ſententia. *L. 5. D. de cuſt. & exhib. reor L. 2. C. eod.* Ipſi carceri praeerat commentarienſis, cuius erat, eos, qui in vincula publica coniicerentur, in comentarios referre, eorumque nomina Triumuiris rerum capitalium ſingulis menſibus ingerere. *L. vlt. C. eod.* Plin. *Hiſt. Nat. VII*, 38.

VII. Verbera. VII. VERBERA fuſtibus & virgis infligebantur. Et illis quidem Romani in caſtris, (c) his in vrbe vtebantur, nec ab vllo temere extremum ſumtum eſt ſupplicium, quin virgis prius in terga ſaeuiretur. Liu. VII, 19. Sed poſtea virgarum metu ciues eſſe variis legibus liberatos, iam ſupra *Adpend. Lib. I. n. XXVIII.* obſeruauimus.

IIX. Talio. IIX. TALIONIS poenam iniuriis atrocioribus ſtatuerant decemuiri, quorum haec lex reliqua eſt apud Feſtum Gell. *Noct. Att. XXI*, 1. SI MEMBRVM RVPIT, NI CVM EO PACIT,

(c) Fuſtuarium ſupplicium ordinarium erat eorum, qui ducem deſeruerant. Cicero *Phil.* III, 6. Liu, V, 6. Quo ritu iſtud ſupplicium ſumtum ſit, docet Polyb. *Hiſt.* VI. p. 670.

(d)

CIT, TALIO ESTO. Verum quum omnes talionem hanc transactione a se amoliri possent, neque credibile sit, quemquam adeo stolidum fuisse, vt oculum sibi excuti pro oculo, quam pacisci cum laeso, maluerit; facile est ad existimandum, etiam antiquissimis temporibus rarissimum apud Romanos fuisse talionis vsum, tantum abest, vt eam sequiore aeuo obtinuisse verosimile sit.

IX. IGNOMINIA vel Censorum nota, vel lege aut edicto praetoris inurebatur. Illam tamen paulo leuiorem visam opinor. Cicero sane apud Non. Marcell. I, 93. *Censoris iudicium nihil fere damnato*, ait, *adferre, praeter ruborem*. De infamia qua praetor edicto certos homines notabat, singularis exstat digestorum titulus, ad quem plura commentantur iureconsulti. IX. Ignominia.

X. De EXSILIO SERVITVTEQVE iam supra satis multa notauimus. MORS vel CIVILIS vel *violenta* erat. Morte *ciuili* plectebantur, quibus adimebatur libertas vel ciuitas, qua de re iam suo loco actum est, nec hae mortis species differunt ab exsilio & seruitute. Ast *violenta* morte, quae in primis huc pertinet, animaduertebatur in eos, qui extremo digni videbantur supplicio. Et antiquis quidem temporibus vsitatissimum erat suspendium in arbore infelice. (*d*) Quod supplicium me- X. Exsilium, seruitus, mors.

(*d*) *Infelix arbor* Turnebo in *Aduers. IV*, 3. est stipes seu furca, eumque ea in re sequitur Sigon. *de Iudic. III*, 3. Ast Catoni & Plinio felices arbores vocantur, in vniuersum, quae fructum ferunt, infelices, quae neque seruntur vnquam, neque fructum ferunt. Conf. Coel. Rhodig. *Lect. Ant.* X, 7. Brod. *Miscell. IV*, 6. (*e*)

metuendum erat P. Horatio, quum fororem occidiffet. Liu I,26. Nec infrequens praecipitatio ex rupe Tarpeia, de qua Iuft. Rycquius *de Capitol. Cap. IV. p.* 44. *fequ.* Quod fupplicium licet antiquitus feruis & liberis hominibus commune effet, ceu ex Lege XII. Tab. demonftrat Gell. *Noct. Att. X,* 18. poftea tamen fuit liberorum hominum proprium : ferui vero fub furca caefi in crucem agi confueuerunt. (*e*) Quo de fupplicio eiusque ritibus multa difputata funt a Iufto Lipfio, Gretfero, Ge. Calixto, Barth. Nihufio & plurimis, qui Chrifti paffionem commentariis illuftrarunt, eruditis. Inftar omnium effe poffunt Ant. Bynaeus *de paffione Chrifti* & Sagit. in *Harmon. Evangelift. de paffion. Dom. Part. II. n.* 418. *fequ.* Saepe etiam fontes, virgis caefi, demum fecuri percutiebantur a lictoribus. Exemplo effe poffunt Iunii Bruti filii, patris ipfius iuffu ita percuffi, apud Liu. *Hift. II,* 5. vt & Campani, eodem modo tractati, tefte Liu. XXVI, 15. (*f*) Non rara quoque erat ftrangulatio, quae triumuirorum interuentu a lictoribus laqueo fiebat, & quidem plerumque in

(*e*) Vnde Cicero Philipp. I. *Talis animaduerfio fuit Dolabellae cum in audaces fceleratosque feruos, tum in impuros nefariosque liberos.* Hos fcilicet ad faxum, illos ad crucem condemnauit. Add. Cic. *ad Attic. Epift.* XIV, 17.

(*f*) Ignominiofius videbatur, fecuri, quam gladio feriri. Hinc Vlpian. *L.* 8. §. 1 *D. de poen.* negat, in eum telo animaduerti poffe alio, qui ad gladium damnatus fit. Eodem pertinet, quod Papiniano fecuri percuffo, Antoninus Caracalla dixit: *Gladio te exfequi oportuit meum iuffum.* Vid. P. Fab. *Semeft. l.* 3. *p.* 20.

(*g*)

in ea carceris parte quae *Tullianum* vocabatur. Salluſt. *de Bello Catilinar.* LV. Cicero *in Vatinium*, XI. Valer. Max. *V*, 4. 7. *VI*, 3. 1. Ex altera carceris parte, quam *Robur* adpellabant, praecipitatio fiebat. Quale ſupplicium deſcribit Feſtus *voce Robur. p.* 410. Singulare quoque ſupplicium parricidarum erat culleus, de quo infra ſuo loco dicemus. (*g*) Sub Imperatoribus multae aliae poenae receptae, multae veteres abrogatae. In iure noſtro ſupplicia licita occurrunt, ad furcam damnatio, viuicomburium, capitis amputatio, quibus proximae metalli coercitio, & deportatio in inſulam, quae quia caput vel naturale vel ciuile adficiunt poenae CAPITALES adpellantur. *L.* 28 *pr.* §. 11. *L.* 8. §. 1. *l.* 46. *D. de poen.* Illegitimae contra erant poenae, ſi quis inedia necaretur, *L.* 10. *D. de interd. & releg.* iunctis Baſilicis, vel ſi animaduerteretur in aliquem ſecuri, telo, fuſte, laqueo, veneno, virgis, *L.* 8. §. 1. 3. *D. de poen.* praecipitatione. *L.* 25. §. 1. *D. h. t.* Inter NON CAPITALES licitas ſunt fuſtium admonitio, flagellorum caſtigatio, damnatio in opus temporarium, relegatio, infamia, dignitatis priuatio, *L.* 6. §. *vlt.* *L.* 7. *L.* 8.

(*g*) Haec omnia in libera republica fiebant. Sub Imperatoribus multae aliae ac longe acriores poenae inuentae ſunt, veluti damnatio ad metalla, ad beſtias, viuicomburium, aliaque huius generis ſupplicia. Nec deſunt exempla, quod homines arboribus incuruatis illigati, poſtea remiſſis illis in partes diſtracti ſunt. Qualia multa hinc inde in hiſtoria Auguſta, & in martyrologiis occurrunt. Conf. Sagittarii libellum *de cruciatibus Martyrum*.

(*h*)

L. 8. *pr. L.* 28. *pr.* §. 4. 6. *D. de poen. L.* 103. *D. de Verb. sign.* Illicitae autem ſunt poenae carceris perpetui, *L.* 7. §. 9. *L.* 35. *D. de poen.* & tormentorum. *L. pen. D. de quaeſtion.* Cuiac. *Obſ. XIV*, 34. Sed omnes tamen has illicitas poenas Principes ſaepe per modum priuilegii irrogaſſe, ſatis nouimus.

XI. Iudicia publica a quibus exercita?

XI. Ceterum publica iudicia exercebant initio reges ipſi. Romulus, teſte Dionyſio Halic. II. p. 87. de delictis maximis ipſe cognoſcebat: minora ſenatoribus permittebat. Poſtea Tullus Hoſtilius inſtituit Duumuiros, qui perduellionem iudicarent, ſimulque ab eorum ſententia prouocationem conceſſit ad populum. Liu. I, 26. De Tarquinio Superbo auctor eſt idem Liuius I, 55. eum, vt metum incuteret populo, cognitiones capitalium rerum ſine conſilio per ſe ſolum exercuiſſe, propterque eam cauſſam occidere, in exſilium agere, bonis mulctare, potuiſſe. In Regum locum ſuccedebant conſules, quos quaeſtionibus publicis non ſecus ac reges praefuiſſe, ſatis patet exemplo Iunii Bruti apud Liu II, 5. Enimuero quum eodem anno P. Valerius Poplicola legem de prouocatione tuliſſet: inualuit poſtea, vt non conſul de capite ciuis Rom. iniuſſu populi quaereret, verum ii, quos populus quaeſtionibus publicis praefeciſſet, quique inde Quaeſitores parricidii ſunt adpellati. Meminit eorum iam Lex XII Tabularum, ſi vera ſcribit Pompon. *L.* 2. §. 23. *D. de orig. iur* Feſtus *voce Quaeſtores p.* 160. *Quaeſtores parricidii adpellati, quos ſolebant creare cauſſa rerum capitalium.*

XII.

XII. Solebant vero eiusmodi Quaesitores olim ita constitui, vt primo fieret SC. quo tribuni iubebantur primo quoque tempore ad plebem ferre de quaestione huius vel illius criminis, Liu. IV, 51. Fiebat deinde a tribunis rogatio hoc modo: VELITIS IVBEATIS, VT QVAERATVR, QVAE PECVNIA CAPTA, ABLATA, COACTA AB REGE ANTIOCHO, QVOD AES PVBLICVM RELATVM NON EST, VTI DE EA SER. SVLPICIVS PRAETOR VRBANVS AD SENATVM REFERAT, QVEM EAM REM SENATVS VELIT QVAERERE, DE IIS, QVI PRAETORES NVNC SVNT. Liu. XXXVIII, 54. Consentiente & suffragante plebe, a senatu res modo dictatori Liu. IX, 26.) modo consulibus (Liu. IV, 51.) modo ex praetoribus cuidam negotium dabatur, quaerendi de crimine. Et hi dicti deinde sunt *Quaesitores parricidii vel Quaesitores rerum capitalium.* XII. Quaesitores quomodo constituti?

XIII. Enimuero haec mutata sunt anno V. C. IↃCIV, quo perpetuae esse coeperunt quaestiones, atque ordinariae. Quum enim eo anno L. Piso, tribunus plebis, legem de repetundis tulisset: addidit, vt singularis de eo crimine praetor quaereret. Cic. *Brut.* XXVII. Pigh. Annal. II. p. 447. Eadem ratione L. Sulla Praetori cuidam *quaestionem* de maiestate; alii aliis de peculatu, & de ambitu quaestionem demandarunt. Solebant ergo sex, qui tunc in vrbe erant, Praetores, inito magistratu, iurisdictionem vrbanam, peregrinam & quatuor illas XIII. Quaestiones quando factae sint perpetuae?

quaestiones in sortem coniicere, adeoque fortunae, cuinam quaeuis obtingeret, committere.(*h*) Sigon. *de Iudic. II*, 4. *p.* 540. L. Cornelius Sulla quaestiones quatuor alias publicas inuexit, de sicariis, veneficiis, falso & parricidio, adeoque totidem addidit praetores *L.* 2. §. 32. *D. de orig. iur.* Solebat tamen senatus, quum raro plures, quam octo praetores crearentur, suo arbitrio modo binas iurisdictiones modo binas quaestiones modo iurisdictionem & quaestionem vni alteriue deferre. Sigon. *l. c. p.* 542. Sed & extra ordinem nonnunquam Senatus populique decreto quaerebant siue consules, siue alii constituti quaesitores. Exempla sunt apud Ciceronem *de Fin. II*, 16. & *Brut. XXII.*

XIV. Quaesitorum sessio.

XIV. Quaesitores ergo isti in foro atque in tribunali praeerant iudiciis publicis, sedentes in sella curuli, gladiumque positum ante se habentes in signum imperii. Aderant praeterea Iudex Quaestionis, iudices, scribae, accensi; praecones, lictores, adparitores & alii, qui Quaesitorem in iudicando exsequendoque sententiam iuuabant. Sigon. *de Iudic. II*, 4. *pag.* 544.

XV. Quis iudex quaestionis.

XV. Inter iudices primum locum occupabat IVDEX QUAESTIONIS, non idem sane cum Quaesitore, vt aliqui sibi persuadent, sed

(*h*) Ante haec tempora praetores bini singulas domi iurisdictiones, ex S. C. sortiebantur, vrbanam & peregrinam: reliqui quatuor prouincias foris gubernandas suscipiebant.

(*i*)

ſed ab hoc diuerſiſſimus. Sane in cauſſa Oppianici Praetor erat Verres, Iudex quaeſtionis C. Iunius. In cauſſa Verris, Praetor M. Glabrio, Iudex quaeſtionis Q. Curtius. In cauſſa Cluentii Praetor Q. Naſo, iudex quaeſtionis Q. Voconius. Inter Quaeſitorem & iudicem quaeſtionis hoc interfuiſſe ait Quinctilianus, *Inſtit. Orat. VIII*, 3. quod praetor ſeu Quaeſitor in iis, quae eſſent imperii; Iudex quaeſtionis in iis, quae ad cognitionem pertinebant, fuerit occupatus. Fuit ergo non quidem magiſtratus *L.* 1. *pr. &* §. 1. *D. ad L. Corn. de ſicar.* ſed perſona tamen publica, (*i*) quae veluti partes Praetoris ſiue abſentis ſiue nimis occupati agebat, vnde & *princeps iudicum* vocatur Aſconio Paediano. Praetor quoque praeſens dabat accuſationem, vel negabat, cogebat Iudices & dimittebat, Iudex vero quaeſtionis datam actionem exercebat, iudices ſortiebatur, teſtes audiebat, quaeſtiones habebat, tabulas inſpiciebat, & ſi qua erant huius generis alia. Sigon. *l. c.* *pag.*

(*i*) Videtur hoc munus poſt aedilitatem capi conſueuiſſe. Sane C. Iunius iudex Quaeſtionis in Cluentiana fuit aedilitius, teſte Ciceron. *pro Cluent. XXXIII.* Et huc pertinet etiam Inſcriptio apud Sigon. *de Iudic. II, 5. p.* 548.

C. OCTAVIVS. C. F. N.C. PRON. PATER. AVGVSTI.
TR. MIL. BIS. Q. AEDIL. PL. CVM TORANIO IVDEX QVAESTIONVM.
PR. PROCOS. IMPERATOR ADPELLIATVS EX PROVINCIA MACEDONIA.

Conf. Gruter. *Inſcr. p.* CCCLX.

546. *sequ.* Ger. Nood. *de Iurisdict. & Imper. II, 5. p.* 158. Schulting. *Iurispr. antiqu. anteiustin. p.* 728.

XVI. Quales reliqui iudices. XVI. Reliqui iudices quasi consilium Praetoris erant, adeoque adsidebant in subselliis. Legebantur initio ex ordine senatorio deinde ex equestri, lege Sempronia: tum ex vtroque lege Seruilia Caepionis, hinc iterum ex equestri lege Seruilia Glauciae, porro iterum ex senatorio lege Liuia Drusi, tum ex tribus ordinibus senatorio, equestri, plebeio, lege Plautia Siluani: hinc denuo ex senatorio lege Cornelia Sullae, ac paullo post denuo e tribus ordinibus lege Aurelia Cottae, postremo ex senatoribus solis, lege Iulia Caesaris. Numerus ex lege Seruilia Glauciae fuit quadringentorum quinquaginta: quamuis non idem semper fuerit seruatus. Hic numerus denuo in varias decurias descriptus fuerat, vti diximus supra Lib. IV. Tit. XVII. §. II. Ex eadem lege iudicem nec oportebat tringinta annis minorem esse, nec maiorem sexaginta. Aliis legibus cautum fuerat, vt iudices viginti quinque ad minimum annorum essent, quamuis vigesimum annum sufficere iterum statuerit Augustus Sueton. *Aug.* *XXXII.* (k) Legebat eos quotannis Praetor, simul iurans, se eos dolo malo scientem non legisse: lecti vero aderant in subselliis & iurati ferebant sententiam.

XVII.

(k) Pro vigesimo anno trigesimum ponit Sigon. *de Iudic. II*, 8. sed deprauatum esse illum locum Suetonii, iamdudum obseruarunt Cuiac. *Obs. XX.* 32. & Graeu. in *Prolegom. T. XI. Thesaur. ant. Rom.*

(l)

XVII. Etiam publica iudicia incipiebant ab *in ius vocatione L. 8. D. de accusat.* In iure deinde a Quaesitore postulabat accusator, vt liceret sibi *nomen deferre*, Coel. ad Cicer. *Epist. VIII, 6.* Cic. *Diuinat Verr. XX.* quae tamen postulatio etiam absente reo fieri poterat, Coel ad Cic *l. c.* Valer. Max. III, 7. 9. Erant vero, qui accusare non poterant, veluti mulieres, (*l*) pupilli, qui stipendium merebant, infames. Sic nec liberti iure accusabant patronos. *L. 8, D. de accusat.* nec Quaestores Praetores & Praesides suos, Cic *Diuin. Verr. XIX.* Vnde & accusatus postulare poterat, si ei commodum videretur, vt iudicium de accusatore fieret, liceretne illi accusare, necne. Auct. ad Herenn. I, 12. Quin & locus erat anticategoriæ, vel accusationi accusatoris, si quis ei maius crimen obiiceret, *L. 19. C. qui accus. non poss.* & tunc caussa maioris criminis praeferebatur minori, quamuis prius delato. *L. 1. C. eod.* De quibus antecategoriis erudite vt solet agit Cuiac. *Obs. XX, 7.* Exemti quoque erant aliqui ab aliorum accusationibus, veluti magistratus, Liu. *XLV, 37.* & absentes reip. caussa. Valer. Max. III, 7. 9. Qui nomen

XVII. Rei primum in ius vocati, deinde postulata facultas deferendi nomen.

(*l*) Nisi parentum, liberorumue, patroni vel patronae vel eorum filii, filiae, vel nepotis mortem exsequantur. L. 1. *D. de accusat.* quod & de pupillis obseruandum, qui alios consilio tutorum facere reos poterant, si de patrum vel auorum morte habenda esset quaestio. *L. 2 §. 1. D. eod.* Praeterea feminae admittebantur, si deferrent crimen maiestatis, *L. 8. D. ad L. Iul. Maiest.* Annonae, *L. vlt. §. 2. D. ad L. Iul. de annon.* & denique sacrilegii. *L. 10. C. de Episc. & Cleric.*

men deferebat, vocabatur accuſator, idque turpe munus habebatur, niſi quis aut reipublicae cauſſa, aut patrocinii gratia, aut paternarũ aut propriarum inimicitiarum cauſſa ad accuſandum accederet. Cic. *de Offic. II*, 14. Publicos tamen Romae fuiſſe accuſatores, qui delicta publica perſequerentur, patet ex Cic. *pro S. Roſc.* XX. Plin *Epiſt. III*, 17.

XVIII. In crimine repetundarum ſimul poſtulati patroni, Sin plures ſe offerrent accuſatores, iudicio praemittebatur diuinatio.

XVIII. Si ſocii repetundarum quem poſtulabant; oportebat eos ſimul poteſtatem *patronos* nominandi poſtulare. Concedebatur id SCo vt patet ex Liu. *XLIII*, 12. Cic. *Diuinat. Verr. XX.* Nominati hi patroni ſociorum, ſimul erant accuſatores reorum. Sin vero duo pluresue accuſationem ſimul depoſcerent: iudicium antea fieri debebat, quis illorum deberet nomen deferre, id quod DIVINATIONEM vocabant, quia non de facto quaerebatur, ſed de futuro, vter deberet accuſare. Aſcon. Paedian. *in* Cic. *Diuin. Verr. p.* 1757. Gell. *Noct. Att. II*, 4. *L.* 16. *D. de accuſ.* Exemplo eſſe poteſt diuinatio Ciceronis in Verrem, in qua cum Caecilio diſputat, vter accuſandi partes ſuſcipere deberet. Qui in hac diuinatione vicerat, primasque agebat partes, *accuſator*; reliqui *ſubſcriptores* dicebantur, iique, vt ait Aſconius, accuſatorem adiuuare ſolebant. De ſubſcriptionibus vid. Cic *Diuin. in Verr. XV. Epiſt.* ad *Q. fratr. III*, 4. *pro Muraena XXIV. Epiſt. ad famil. VIII*, 8. Alia ab hac ſubſcriptione eſt, qua accuſator ad ſimilitudinem ſupplicii ſeu talionis ſe obſtringebat, ſi non probaſſet, ſimulque cauebat, ſe in crimine perſeueraturum vsque ad ſententiam.

L. 7.

L. 7. pr. L. vlt. C. de accus. & inscr. L. vlt. C. de Calumn. L. 2. C. de exh. & transm. reis.

XIX. Die constituta, vtraque parte praesente, ipsa fiebat *delatio nominis*, ita tamen, vt accusator prius verbis conceptis iuraret, se non calumniandi caussa deferre nomen. Vide supra *Tit. XVI. n. 2.* Fiebat ea delatio nominis eadem formula, qua solebat in iudiciis priuatis lis intendi, veluti: AIO, TE IN PRAETVRA SPOLIASSE SICVLOS CONTRA LEGEM CORNELIAM, ATQVE EO NOMINE SESTERTIVM MILLIES A TE REPETO. Fatente reo, statim fiebat aestimatio litis. Negante eodem, postulabatur, vt nomen inter reos reciperetur, ac tum delatio scribebatur nominis, criminis, loci, temporis, personarum accurata facta mentione, *L. 3. pr. §. sequ. D. de accusat.* Quo facto tempusque inquirendi dabatur. Ascon Paedian. *Verrin. I. p.* 1816. Crimen ergo, quod obiiciebatur, libello subscriptum relinquere oportebat accusatores, simulque accedere debebat subscriptio ad similitudinem poenae, de qua paullo ante diximus. Quod ideo inuentum fuerat a Romanis, vt ne facile quis prosiliret ad accusationem, *quum sciret, inultam sibi accusationem non futuram. L. 7. pr. D. de accusat.* Cauebant itaque singuli accusatores, quod crimen obiecturi sint, & perseueraturi etiam in crimine vsque ad sententiam. Libelli formula erat: HOC COS. ET DIE APVD ILLVM PRAETOREM VEL PROCOS L. TITIVS PROFESSVS EST, SE MAEVIAM LEGE IVLIA DE ADVLTERIO RE-

XIX. Delatio nominis, ejusque receptio.

AM DEFERRE, QVOD DICAT EAM CVM. C. SEIO IN CIVITATE ILLA, DOMO ILLIVS, MENSE ILLO, CONSVLIBVS ILLIS, ADVLTERIVM COMMISISSE *L. 3. pr D. de accusat.* Et haec professio deinde vel ab ipso accusatore, vel ab alio, si forte ille litteras nesciret, eius nomine erat subscribenda, vt docet Paullus iureconsultus *L. 3. pr. & §. 2. D. de accusat.* Hinc Asconius *in Cornelianam p. 1307. Detulit nomen Publius, subscripsit Caius.* Quemadmodum vero accusator nomen DEFEREBAT; ita illud RECIPIEBAT Praetor, quae receptio, quum aliquando esset in Quaesitoris arbitrio, postulari debebat. Seneca *in Ludo p. m. 683. T. 12. Postulat nomen recipi. edit subscriptionem, occisos senatores triginta. Et* Coel. ad Ciceron. *Epist. VIII, 8. Nec Laterensis Praetor, postulante Pausania, quo ea pecunia peruenisset, nomen recipere voluit.* Recepto vero nomine, Praetor certam diem qua accusator & reus adessent, constituebat, & plerumque quidem diem tricesimum ex lege Licinia & Iulia. Cic. *Vatin. XIII.* Quod tempus, si paullo breuius esset, licebat accusatori diem longiorem poscere ad inquirendum, praecipue in crimine repetundarum, vt patet ex Ascon. ad Cic. *Verrin. I. p. 1615.*

XX. Delato nomine reus vestem mutabat.

XX. Ex eo tempore reus vestem mutare & patronos conquirere solebat. Posita enim toga alba, non quidem atram seu pullam, (*m*) vt

(*m*) Atram seu pullam vestem sumebant in luctu, ceu multis ostendit Kirchmann. *de Funer. Rom. II, 17.* Vnde & Paull. *Rec. Sent. I, 21, 14,* ait: *Qui luget, abstinere*

vt Sigonius *de iudic. II,* 10. *p.* 563. suspicatur, sed sordidam & obsoletam sumebat, Liu. VI, 20. vnde *sordes* pro reatu, & sordidatos pro reis saepe dici, obseruat Graeuius *in prolegomenis Tomi XI, Thesaur. Ant. Rom.* Idem etiam rei amici & cognati saepe faciebant nonnunquam & ipsi magistratus, si viri bene de rep. meriti vita & salus in discrimen vocaretur, Cic *post redit. V.* Plutarch *in Vita Gracchor. p.* 829. Promittebat etiam reus barbam & capillum, vt constat ex Gell. *Noct. Att. III,* 4. Liu. *II,* 61. Cic. *pro Ligur. XI.*

XXI. Patronos ante Caesaris tempora raro adhibebant plures, quam quatuor; post bella vero ciuilia saepe ad duodecim peruentum M. sane Scaurum sex patroni defenderunt, P. Clodius Pulcher, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cicero, M. Messala Niger, Q. Hortensius. Ascon. Paed. *in* Cic. *pro M. Scauro p.* 1752. Idem eiusmodi patronos in quatuor classes distinguit. XXI. Patroni quot adhibiti?

nere debet a conuiuiis, ornamentis, purpura, & alba veste. Albam tamen vestem sub Imperatoribus in luctu adhibitam esse a mulieribus, docent Lips. *ad* Tacit. *Ann. II.* Forner. *Rer. Quotid. II,* 21. idque probant ex Plutarchi *Quaest. Rom. p.* 270. & Herodian. *Hist. IV,* 2. Sed ex vtroque auctore patet, albae vesti locum tantum fuisse per eos dies, quibus nondum iusta facta fuerant marito. Alias enim & feminas pulla veste in luctu vsas, adparet ex Lactant. *de mort. persequut.* XXXIX. Ceterum non modo quoad colorem, vestes in luctu mutabantur, verum etiam quoad formam. Magistratus enim in luctu posita praetexta latum clauum sumebant: senatores lato clauo posito, angustum, Dio Cass. XL. & LVI. Conf. P. Fab. *Semestr. I,* 2, *p.* 8.

guit. Proprie enim *patronus* dicebatur orator, qui voce cauſſam orabat. Qui vero vel jus ſuggerebat, vel praeſentiam ſuam commodabat amico, *aduocatus* vocabatur. Addit idem *procuratorem*, & *cognitorem*, qui tamen ad priuata tantum judicia pertinebant. Aſcon. in Cicer. *Verrin. I. p.* 1759.

XXII. Citatio rei per praeconem.

XXII. Veniente die, in quem accuſatorem & reum adeſſe iuſſerat praetor, vtrumque citari oportuit per praeconem, Si reus ergo criminis conſcientia ſeſe haut ſiſteret, abſenti irrogabatur exſilium. Aſcon. *in Milonian p.* 1323. Sin, reo praeſente, accuſator non adeſſet: eximebatur accuſati nomen de reis. Aſcon. *in Cornel. p.* 1307. *Poſtero die, quum Caſſius adſediſſet, & citati accuſatores non adeſſent, exemtum eſt nomen de reis Cornelii.*

XXIII. Lecti deinde iudices.

XXIII. Vtroque prodeunte, porro de iudicibus legendis agebatur, vt tantus adeſſet eorum numerus, quantus erat lege definitus. Fiebat autem hic delectus per *ſortitionem* & *editionem*. In *ſortitione* praetor vel iudex quaeſtionis nomina omnium, qui eo anno inter Iudices adlecti fuerant, in vrnam coniiciebat, ac ſorte deinde eum educebat numerum, quem lex praeſcribebat. Quo facto, deinde tum accuſatori tum reo dabatur poteſtas, reiiciendi, quos parum ſibi putarent idoneos, quorum in locum deinde alios ſubſortiebatur praetor vel iudex Quaeſtionis, quibus ille iudicum numerus legitimus compleretur. Cic. *Verr. Act. I,* 6. Aſcon. Paedian. in *Verrin. II. p.* 1817. Nonnunquam lex non ſorti, ſed accuſatoris reique arbitrio iudicum

cum electionem permittebat, & hi tunc EDERE IVDICES, ipsi autem iudices EDITITII dicebantur. Cic. *pro Muraena XXIII. pro Planc.* XV. & XVII. Sic lege Seruilia Glauciae accusator iubetur ex CDL iudicibus edere centum: ex his centum reus edere quinquaginta. Vid. fragmenta legis Seruil. apud Sig. *de iudic. II, 27. p.* 609. Lecti iudices *citabantur*, citatique vel excusatione se tuebantur, vel accedebant, subselliaq; iudicum occupabant. Et hi tunc iurabant in leges, vt obstricti religione iudicarent. Quum iurassent omnes, praeter ipsum praetorem: (*n*) nomina eorum libellis consignabantur, ne pro selectis iudicibus, vt fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissime iudicarent, Ascon. Paedian. *in Verrin. II. p.* 1817.

XXIV. Iam ipsa demum caussa cognosci coepit, eaque cognitio duabus potissimum actionibus absolui consueuit *prima* & *secunda*, nisi forte lex comperendinationem, adeoque secundam actionem prohiberet. In prima actione accusator, accepta dicendi potestate, actionem instituit, crimina rei singulatim percensuit, & ad singula vel testes interrogauit, vel tabulas, seruorumue tortorum confessionem produxit, vt fidem faceret iudicibus. Vnde interrupta plane fuit prior haec oratio, vt patet ex Ciceronis *oratione I. aduersus Verrem.* Postea vero XXIV. Actio prima.

(*n*) Praetor enim iam inito magistratu iurauerat conceptis verbis, se ex animi sententia & secundum leges iudicaturum. Petr. Fab. *Semestr. I. p.* 213.

(*o*)

vero eamdem caussam alio die retractauit, non interrupto dicendi genere, sed oratione perpetua, qua crimina illa dicendo exaggerabat, testimoniaque artificiose confirmabat, & totius vitae anteactae flagitia narrabat, eaque oratio κατ' ἐξοχὴν dicta est accusatio. Cic. *pro Coel. III.*

XXV. Quaestiones de seruis habitae.

XXV. Quum ergo prima statim oratione accusatori omnia testimoniis essent confirmanda, eaque in *quaestiones, testes* & *tabulas* distinguerentur: de singulis monenda quaedam ex antiquitatibus existimo. QVAESTIONES erant testimonia seruorum, vi tormentorum expressa. Solebat enim accusator, simul ac iudices cum Praetore adsedissent, seruos rei in quaestionem postulare. (o) Ascon. Paedian. *in* Cic. *pro Mil. p.* 1323. Non licebat tamen seruos in caput domini interrogare, nisi in caussa incestus & coniurationis, Cic. *partit. orat. XXXIV. pro Milone XXII.* immo & postea in caussa tributorum, *L.* 1. §. 20. *D. de quaestion.* de quo loco videndus Cuiac. *Obs. VI.* 29. in reliquis criminibus non oportebat salutem dominorum seruorum arbitrio committi. Cicero *pro Milone XXII.* (p) Paull. *Recept. Sent. V,* 16, 5. Nonnunquam & alieni serui in quaestionem postulabantur, sed non

(o) Immo & priuati olim torquebant seruos. Cic. *pro Cluent.* LXIII. LXVI. Quinctilian. *Declam.* CCCXXVIII. CCCXXXVIII. CCCLIII.

(p) Moribus & institutis maiorum id ius tribuit Cicero in *Paratit. Orat. XXXV.* & *pro Rege Deiot. I.* At Tacit. *Ann. II,* 30. illud a SC. quodam vetere arcessit. Probabile est, SC. quodam illud vetus institutum in vsum fuisse reuocatum.

(q)

non nisi singuli, & permittente domino, a quo tamen concedendum id erat, si caueret accusator, se, si exspirassent in quaestione, eorum pretia; sin deteriores facti, eius quoque damni aestimationem praestiturum. Paull. *l. c.* §. 3. *L.* 13. *D. de quaest.* Serui ergo in quaestionem postulati, praesentibus aduocatis, eculeo alligati ita intendebantur, vt tamquam ex cruce penderent miseri, ipsaque compages ossium illis diuelleretur. Tum porro augendo dolori admouebantur candentes laminae, vngulae ferrae, aliaque huius generis tormenta, quae satis operose describuntur a Car. Sigon. *de iud. III,* 17. *p.* 720. *sequ.* Hieron. Mag. *lib. sing. de equuleo,* edito cum notis Gothof. Iungermanni Octau. Ferrar. *Elector. I,* 5. Sagittar. *de cruciat. Martyr. XVII, p.* 313. *sequ.* aliisque. Quaestione habita & confessione seruorum in tabulas relata, tabulae obsignabantur, donec depromerentur in iudicio. Cic. *pro Milon. XXII.*

XXVI. Quemadmodum vero serui per tormenta, ita liberi homines extra illa quaerebantur, & hi testes dici solebant. Prouidendum vero inprimis erat, ne testes adhiberentur parum idonei. Vnde exploranda erat conditio cuiusque, vtrum quis decurio esset an plebeius, & num honestae & inculpatae vitae, an vero notatus & reprehensibilis? locuples ne, an egens esset, vt lucri caussa facile quid admissurus videretur? porro an inimicus ei, contra quem ferebat testimonium? an ei amicus, pro quo ferebat, & quae sunt hujus generis alia, quae cum cura explicare solent iureconsulti ad *ad titulum* XXVI. Testimonia.

tulum D. de testibus. Dolendum est, periisse Domitii Afri, Oratoris & Caussidici libros II. de testibus, laudatos a Quinctiliano *Instit. Orat. IV*, 7. *VI*, 4. Fuit enim auctor iste inter ICtos & oratores veteres celeberrimus cuius meminerunt Plin. *Epist. VIII*, 18. Tacit. *Annal. XIV*, 19. & Hieron. *in Chron. n. MMLX.* qui eum domo Nemausiensem fuisse ait. Ceterum hi testes vel sua sponte dicebant testimonium, vel inviti, si quando iis, permittente lege, accusator testimonium denunciaret. A qua tamen necessitate lex Iulia de iudiciis publicis exemerat generos, soceros, vitricos, priuignos, sobrinos, sobrino natos, eosque, qui propriore gradu essent, libertos item & patronos. *L.* 4. *D. de testib.* Ceterum testes interrogabantur in iudicio ab accusatoribus, & in eo quam maxime elucere videbatur eorum prudentia & dexteritas, quod longius repetita interrogatione verum extorquerent etiam inuitis. Cic. *pro Flacco X.* Hinc quum Phaedria adolescens apud Terentium obliquius interrogaret eunuchum de turbis in domo meretricis datis: Donatus ad illum locum *Eunuch. IV*, 4. *v*, 33. notat: *Et hae sunt obliquae interrogationes, quibus vti oratores videmus, quum deriuare testimonium nituntur.* Quamuis vero testes non nisi iurati dicerent testimonium, & de iis etiam rebus, quas ipsi vidissent compertasque haberent: non alia tamen formula interrogabantur, quam illa: S. TEMPANE, QVAERO EX TE, ARBITRERISNE, C. SEMPRONIVM COS. IN TEMPORE PVGNAM INISSE ? Ad quae testis vel

vel ARBITROR, vel NON ARBITROR respondebat. Cic. *Acad. Quaest. IV, 47.* & *pro Fonteio IX.* Quod etiam Cuiacius obseruauit *Obs. III, 26.* Absentes testes per tabulas dicebant testimonium.

XXVII. Tabularum nomine omne genus scripturarum veniebat, quo caussam probabat accusator, eoque inprimis pertinebant in repetundarum & peculatus crimine tabulae dati & expensi, tabulae auctionariae: in reliquis pactiones, litterae, syngraphae, aliaeque huius generis, quae obsignatae diligenter ab accusatore ad praetorem deferebantur. Cic. *Act. I. adu. Verr. cap. V.* & *Verrin. I, 61.* Car. Sigon. *de iudic. II, 16.* XXVII. Tabulae probationis caussa recitatae.

XXVIII. Iam vt ad primam actionem redeamus, vbi accusator actionem suam pariter ac accusationem absolverat, patroni sese ad rei defensionem accingebant, inter quam & accusationem aliquot plerumque dies intercedebant. Vid. Cellar. ad Cic. *pro S. Rosc. IV.* In ipsa defensione quid egerint patroni, facile est ad suspicandum, idque satis superque docent tot Ciceronis, quae exstant, orationes. Crimen scilicet obiectum vel diluebant, vel iure factum contendebant. Testes, quos produxerat accusator, vel reiiciebant, vel sibi prodesse ostendebant, & quae alias ipsa suggerit ratio caussaeque indoles. Vid. Cic *pro Cluent. XVIII.* & *pro Fonteio I.* & *XVI.* Illud vero non praetermittendum, quod in epilogis ad misericordiam concitandam etiam filios reorum produxerint. XXVIII. Rei defensio.

Qua

Qua de re multa suo more praecipit Quinctilianus *Inst. Orat. VI*, 2.

XXIX. Laudationes rei.

XXIX. Nec patroni solum reum per aliquot saepe dies (q) defendebant: sed adhiberi etiam solebant laudatores, id est, summa auctoritate viri, siue ciues, siue ex municipiis missi, qui publica laudatione rei periculum subleuarent. Cic. *pro Cluent. XL*. Horum laudatorum plerumque decem dabantur, isque numerus iam erat moribus receptus, vt honestius videretur, nullos, quam pauciores accipere. Cic. *in Verr. V*, 23. Ea laudatio modo praemittebatur defensioni, modo innectebatur eidem, modo eam sequebatur, vt ex Ciceronis orationibus pro Flacco, pro Cluentio & pro Scauro patet. Conf. Sigon. *de Iudic. II*, 19. p. 584.

XXX. Comperendinatio vel actio secunda.

XXX. Ceterum lex, ex qua agebatur, aut hanc vnam actionem admittebat, aut comperendinationem concedebat. Si vnica actio admittebatur, tum finita defensione, statim in suffragia mittebantur iudices, & sic *primo coetu*, vel *primo iudicare* dicebantur. Auctor ad Herenn. IV, 36. *Vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini?* Quae verba egregie interpretatur Turneb. *Aduersar. XX*, 5. Sin lex comperendinationem haberet: tum perendie noua instituebatur partis vtriusque recitatio, sed ita, vt priore loco reus, posteriore accusator diceret. Cic. *Verrin. I*, 9. & ibi Asconius Paedianus.

XXXI.

(q) Sic Cicero Cornelium per quatriduum defendit, teste Ascon. Paediano in *Cornel.* p. 1302.

(r)

XXXI. Finita & hac actione, vbi vterque Orator DIXI addiderat, statim praeco DIXISSE, eos pronunciabat. Quo facto, praetor tabellas distribuebat inter iudices, eosque ad ferendam sententiam mittebat in consilium. Ascon. Paedian *in* Cic. *Verrin. III. p.* 1841. *Mittere iudices in consilium est dimittere iudices ad sententiam dicendam, vbi allegatis omnibus argumentis, orator dixerat* DIXI. Et *in Verrin. II, p.* 1823. *Moris veterum fuit, quum satis visum esset fluxisse verborum, hanc sibi necessitatem finiendae orationis imponere, vt dicerent ad vltimum:* DIXI, *quod etiam ab vtraque parte oratione consumta, vt in consilium dimitterentur, praeco* (r) *soleret pronunciare:* DIXERVNT. Acceptis tabulis, quae cereae erant, & diversi coloris, Cic. *Verr. V.* consurrexere iudices. & in leuioribus caussis sententiam singuli de tabulis pronunciarunt: & tunc PALAM dicebatur LATA SENTENTIA: in grauioribus vero CLAM hoc fieri consueuerat. Accedebant enim iudices ad vrnas, quarum tot erant, quot iudicum ordines, & in illas e tribus, quas acceperant, tabulis vnam immittebant. Qui absoluendum credebant reum, eam immittebant, cui A, id est ABSOLVO inscriptum. Qui condemnandum; alteram, in qua C, id est CONDEMNO legebatur. Qui denique dubitabant, tertiam, in qua NL. id est NON LIQVET, immittebant. Interea dum hae tabulae immittebantur, & earum deinde fiebat diremtio: XXXI. Iudices missi in consilium.

(II.) Y remtio:

(r) Ita in vulgatis Ciceronis editionibus. Sed pro praetore legendum esse praeconem, recte monet Fr. Hotomanus *in prooem. act. in Verr. p.* 229. (s)

remtio: reus in genua prouolutus iudicum genua osculabatur, nihilque, quod ad misericordiam excitandam facere videretur, praetermittebat. Valer. Max. VIII, 1.6. Idem etiam faciebant laudatores & amici, ceu patet exemplo M. Scauri, cuius laudatores ad genua iudicum, quum sententiae ferrentur, bifariam se diuiserant, & pro eo rogabant, teste Asconio Paediano *ad* Cic. *pro Scauro. p.* 1754. Inualuerat etiam, vt virgines Vestales aliquando adhiberentur deprecatrices. Vid. Tacit. *Ann. XI.* 32. & Bernegg. ad Suet. *Iul. cap. I.*

XXXII. Sententia lata a praetore.

XXXII. Diremtis tabulis, Praetor ipsam pronunciabat sententiam. Aut enim condemnabat reum, aut absoluebat, aut amplius cognoscendum aiebat, prout id plura suaderent suffragia. Coel. apud Cicer. *Epist.* VIII, 8. Condemnationis formula erat: VIDETVR FECISSE, vel NON IVRE VIDETVR FECISSE. Absolutionis: NON VIDETVR FECISSE, vel IVRE VIDETVR FECISSE. Ampliationis denique: AMPLIVS COGNOSCENDVM. Cic. *acad. quaest. IV*, 47. *de finib. I*, 7. Quin & si poena adiiceretur simili id fiebat formula: VIDERI EVM IN EXSILIO ESSE, BONAQVE EIVS VENIRE, IPSI AQVA ET IGNI PLACERE INTERDICI. Liu. XXV, 4. Sig. *de iud. II*, 22. Briss. *de Form. V, p.* 480. Condemnationis sententiam pronunciaturus praetor, praetextam ponere solebat, teste Plutarcho *in Ciceron. p.* 883. nec verba solum antea relata proferebat, verum etiam poenae & supplicii nonnunquam faciebat men-

mentionem, quamuis etiam aliquando eam praetermitteret, & ad ipſam reiiceret legem. L. 1. §. 4. *D. ad SC. Turpil.*

XXXIII. Abſolutus reus, domum ſe recipiebat, poſitoque ſordido habitu, reſumebat togam albam, (*s*) vt patet exemplo Ciceronis apud Plutarch. *in Cicer. p. 865.* Si non abſolutionis, ſed ampliationis tantum pronunciata eſſet ſententia: denuo cognoſci cauſſa ab integro ſolebat alio die, quem praetor arbitratu ſuo ſtatuebat. Tunc iterum primus dicebat accuſator, & deinde patronus, quo facto, denuo in conſilium mittebantur iudices, idque eo vsque fiebat, donec ad liquidum perducta eſſet cauſſa. Denique condemnato reo, aut tribunorum implorabatur auxilium, cuius rei exempla exſtant apud Plutarch. *in Caeſare p.* 708. Cic. *pro P. Quinct. XX.* aut conſul ipſe vel alius praetor intercedebat, vti patet exemplis apud Valer Max. VII, 7. 6. aut lis ei aeſtimabatur, veluti in iudicio repetundarum, aut ipſa ſequebatur animaduerſio, & reus in poenam aliquam condemnabatur. Lite aeſtimata, aut pecunia ſolvenda erat, aut eam ſummam, proſcriptis eius bonis, ſectores curabant. Aſcon. Paedian. *in Verrin. III, p.* 1845. De poenis, quales, fuerint apud veteres, iam ſupra ſatis ſuperque dictum eſt.

XXXIII. Repetita cauſſae cognitio.

(*s*) Licebat tunc reo abſoluto contra accuſatorem vel calumniae vel praeuaricationis inſtituere actionem, de quibus multa iureconſulti. Adde Sigon. *de iudic. II, 26.* (*t*)

XXXIV. Qualia fuerint iudicia populi?

XXXIV. Sufficiant haec de iudiciis publicis. Addenda nonnulla de iudiciis populi, quae & ipsa plerumque ad vindicanda crimina comparata fuere. Publica enim iudicia de iis instituebantur criminibus, de quibus certae exstabant leges. At populus iudicabat de quibuscumque, quae ad se detulisset magistratus, (t) & in quibus de capite ciuis Romani agebatur. In primis tamen duo crimina ad populum deferri solebant, maiestatis puta & peculatus. Sic maiestatis caussam ad populum dixere Marcus Coriolanus, Sp. Cassius, T. Menenius, Sp. Seruilius, Ap. Claudius, & alii. Ob peculatum dies dicta M. Camillo, M. Liuio Salinatori, P. Africano, M. Postumio & aliis, qualia exempla collegit Sigon. *de indic.* *III*, 2.

XXXV. In quibus comitiis instituta?

XXXV. Instituebantur haec iudicia olim in comitiis curiatis, ceu patet exemplo P. Horatii, cui, quum sua manu sororem interemisset, dies dicta est apud populum, cuius suffragiis liberatus perduellionis supplicium euasit. Liu. I, 26. Cic. *pro Milone III.* Atqui eo tempore comitia non erant alia, quam curiata, centuriatis

(t) Sic de sororis caede dies dicta est P. Horatio. Liu. I, 26. Valer. Max. VIII, I, 1. de homicidii suspicione P. Sestio: sed & de vindiciis contra leges datis Ap. Claudio. Liu. III, 56. de repetundis C. Lucretio, Liu. XLIII, 8. de perduellione C. Claudio, Liu. XLIII, 18. de peculatu M. Acilio Glabrioni, Liu. XXXVII, 54. P. & L. Scipionibus, Liu. XXXVIII, 50. L. Postumio Liu. XXV, 3. de puero ad stuprum pellecto C. Scantinio, Valer. Max. VI, 1. 6. de vi armata Miloni. Ascon. Paedian. in Cicer. *pro Milone p.* 1315. *sequ.* (u)

riatis multo poſt a Ser. Tullio, Rege inuentis. Exactis autem Regibus, quum iam Seruius centuriata, & poſtea tribuni plebis etiam tributa inueniſſent comitia: non curiatim amplius, ſed vel per centurias, vel per tribus de criminibus ciuium Romanorum iudicari coepit. Centuriatis eam poteſtatem dederat P. Valer. Poplicola cos. qui lata lege ſanxerat, vt a conſulum ſententiis prouocatio eſſet ad populum. Liu. *Hiſt. II*, 8, Quae lex deinde etiam inter ſacratas repetita confirmataque eſt. Cic. *pro Sext. XXX.* Inualuit ex eo tempore, vt de mulcta ciuium Romanorum in comitiis tributis: (*u*) de capite eorundem non niſi centuriatis, ageretur. Cic. *de Legib. III*, 4. & 19. Quam legem Valeriam iterum retulit C. Gracchus anno IↃcxxx. Cic. *pro Rabir.*

XXXVI. In tributis comitiis diem reis dicere ſolebant magiſtratus minores, veluti aediles curules, tribuni plebis & aediles plebis. Sic T. Menenius, Ap. Claudius, Sp. Seruilius. C. Sempronius aliique iudicio oppugnati ſunt a tribunis plebis. Liu. III. 52. 56. IV, 21. C. Scantio, tribuno plebis diem dixit M. Marcellus, aedilis curulis, quod filium ſuum de ſtupro adpellaſſet. Valer. Max. VI. 1. 7. Veturio exconſuli idem negotium faceſſiuit C. Alienus, aedilis pleb. Dionyſ. Hal. X. *p.* 673. Aliud exemplum C. Fundani & Tib. Sempronii, aedilium

XXXVI. An etiam in comitiis tributis?

(*u*) Attamen etiam de capite M. Coriolani in comitiis tributis actum eſſe, nemo ignorat, Liu. I, 35. Verum id nulla lege aut more per tumultum actum eſſe, recte obſeruat Car. Sigon. *de iudic. Rom. III*, 5. *p.* 695.

(*)

lium plebis, qui Claudiae diem dixere, exſtat apud Gell. *Noct. Att.* X, 6. Centuriatis autem comitiis non minores illi magiſtratus, ſed conſules, praetores, nonnunquam tamen & quaeſtores aliique magiſtratus minores agebant, niſi forte & illis a conſulibus hoc extra ordinem conceſſum eſſe, dicamus. Vnde patet, cur T. Manlium in comitiis centuriatis accuſarint tribuni plebis. Vid. Liu. XVI, 20.

XXXVII. De quibus his iudiciis iudicatum.

XXXVII. Dies vero non niſi priuatis dici poterat, vnde ſi conſules, praetores, aliique magiſtratus accuſari deberent, exſpectandum erat, dum magiſtratu abiiſſent. Exempla T. Menenii, Sp. Seruilii, Ap. Claudii, C. Sempronii iam ſupra vidimus. Verumtamen contigit nonnunquam, vt extra ordinem etiam, qui nondum magiſtratu abiiſſent, deferrentur ad populum. Ita dies dictus eſt Scantinio, tribuno plebis, Valer. Max. VI, 1. 7. L. Flacco, Aedili curuli, Cic. *pro Flacco* Claudio & Graccho cenſoribus, Liu. XLIII, 16. vt alia exempla praetermittamus.

XXXVIII. Quid fuerit diei dictio?

XXXVIII. Ceterum vt iudicia publica ab accuſatione, ita haec populi a DIEI DICTIONE incipiebant. Magiſtratus enim conſcendens roſtra, aduocata concione, hoc vel illo die ſe hunc ciuem de hoc crimine accuſaturum, pronunciabat, iubens ſimul, vt eo die reus adeſſet. Cuius rei hanc fuiſſe formulam exiſtimat Sigonius *de iudic. III, 7. p. 697.* AP. CLAVDI, HVC AD ME NONIS SEPTEMB. ADESTO, VT TE ACCVSARI AVDIAS. QVOD VINDICIAS CONTRA LIBERTA-

TATEM DEDERIS. Dicta die, aut vades dandi erant in iudicio capitali, aut vbi de mulcta agebatur, praedes, qui reum obiturum hoc iudicium sponderent. Nisi id factum esset, hic in custodia habebatur. Exemplum Caesonis, qui vades dare iussus est, est apud Liu. III, 13. & M. Postumii apud eundem Liu. XXV, 4. De praedibus, quos dare L. Scipio non potuit, ideoque in carcerem abductus est, videndus Gell. *Noct. Att. VII*, 19.

XXXIX. Citatio, excusatio, contumacia rei.

XXXIX. Veniente, qui dictus erat die, magistratus, iterum conscensis rostris, reum per praeconem citabat. Liu. XXXVIII, 51. Suet. *Tiber. XI.* Citatione vero illa facta, vel magistratus maior intercedebat, vel reus absens excusabatur, vel auspicia dirimebant comitia, vel denique criminis conscientia reus aberat. Saepe, ne accusatio fieret, intercedebant magistratus, quemadmodum verbi caussa Tribunos plebis pro Scipionibus intercessisse, patet ex Liu. XXXVIII, 60. Gell. *Noct. Att. VII*, 19. Saepe reus vel morbo decumbebat, vel funere curando occupabatur, vel denique voluntarium eligebat exsilium, & tunc EXCVSARI dicebatur. Exempla sunt apud Liu. *III*, 13. *XXXVIII*, 52. *Cic. pro Rabir. III.* Saepe auspicia diem iudicii tollebant, & tunc simul caussa iudiciumque sublatum videbatur. Sic. P. Clodius imbre subito coorto; alius vero nescio quis, obseruato de coelo vitio, liberatus est. Liu. XL, 42. Sin contumacia conscientiaque criminis sese haut sisteret reus: statim ei pro arbitrio magistratus poena irrogabatur.

XL. Accusatio ter repetenda.

XL. Vbi vero se stiterat reus, (u) sequebatur ACCVSATIO, quae intermissis diebus ter erat repetenda. Nihil haec accusatio ab illa in iudiciis publicis differebat. Afferebat accusator certum crimen, idque testibus, tabulis aliisque argumentis probabat. Sigon. *de Iudic. III, 9.* Addebat tamen in singulis accusationibus poenam vel mulctam, quam pro arbitrio dicebat, eaque ANQVISITIO adpellabatur cuius haec fuit formula: QVANDO IGITVR HAEC, QVAE DIXI, FECISTI, OB EAS RES EGO MVLCTAM TIBI DICO. Idem III, 10. Saepe tamen contigit, vt poena prima accusatione dicta, altera tertiaue vel mitigaretur, vel exasperaretur. Sic in caussa Cn. Fuluii a Sempronio, tribuno plebis, initio pecunia, tertia vero accusatione capite anquisitum est. Liu. XXVI, 3.

XLI. Promulgata rogatio.

XLI. Perfecta tertium accusatione, idem, qui diem dixerat magistratus, rogationem scriptam promulgabat, in qua & crimen, & poena mulctaue comprehendebatur. (x) Ea rogatio promulgata manebat per trinas nundinas, non secus ac leges, vt populus vel plebs, adprobandane, an abroganda esset, secum posset accuratius deliberare. Haec autem promulgatio MVL-

(*) Abiectus ille solebat sub rostris stare multisque adolescentum plebisque conuiciis vexari. Vnde Gracchus, tribunus plebis, negabat se passurum, vt caussam diceret P. Scipio. Tantum enim virum *sub rostris stare, & praebere aures adolescentum conuiciis, populo Rom. magis deforme, quam ipsi esse* Liu. XXXVIII, 52.

(x) Neque enim permittebant leges, vt poena cum mulcta coniungeretur. Cic. *pro domo* XVII. (y)

MVLCTAE POENAEVE IRROGATIO; iudicium vero populi de illa MVLCTAE POENAEVE CERTATIO dicebatur. Cic. *de Leg. III, 3. Quum magistratus iudicassit*, IRROGASSITVE: *per populum* MVLCTAE POENAEVE CERTATIO *esto*.

XLII. Tertiis nundinis accusator denuo in rostra conscendit, citatoque rursus reo, quartam accusationem instituit, eaque perfecta, potestatem reo fecit caussam dicendi. Tum vero aut ipse reus, aut pro eo patronus luculenta oratione non modo crimen diluit, verum etiam virtutes rei commendauit, nihilque, quod populum vel plebem ad misericordiam flectere posse videretur, praetermissit. Exemplo est Scipio, qui iussus dicere caussam, sine vlla criminum mentione, orationem magnificam de rebus a se gestis exorsus est Liu. XXXVIII, 51. Addenda est Ciceronis *Oratio pro C. Rabirio*, perduellionis reo, ex qua, quae defensionum eiusmodi fuerit ratio, satis elucet. Ceterum, audita illa defensione, in certam diem comitia vel tributa vel centuriata indicebantur, (y) quibus plebs vel populus de caussa ferret suffragium. XLII. Rei defensio.

XLIII. Interea rei varia sibi circumspiciebant praesidia. Modo enim cum tribunis agebant, vt intercederent: Gell. *Noct. Att. VII*, 19. modo augures clam permouebant, vt tristi qua- XLIII. Auxilia reorum.

(y) Tributa comitia ipsi indicebant tribuni plebis: centuriata magistratus maiores. Si ergo tribuni plebis capite anquirerent, centuriata comitia a praetore postulare consueuerunt. Liu. XLIII, 16. (z)

dam obnuntiatione dirimerent comitia: Liu. XL, 42. modo ab ipſo accuſatore, vt diem produceret, inceptoque deſiſteret, impetrabant. Sigon. *de Iudic. III*, 13. Si nihil horum procederet: ſolum reliquum erat populare auxilium. Hinc ipſo comitiorum die ſordidati ac barba capilloque ſubmiſſo prodibant cum propinquis clientibus & amicis, & ſingulorum ciuium amplexi genua, rogando prenſandoque efficiebant, vt abſoluere ſuo ſuffragio ſe dignarentur. Idem faciebant cognati, amici, clientes. Vid. Liu. VI, 20. XLIII, 16. Appius Claudius tamen, vt id faceret, adduci non potuit. Liu. III, 61.

XLIV. Populi vel plebis ſuffragia.

XLIV. Adpetente ipſo comitiorum die, vbi vel populus in campum Martium, vel plebs in comitium confluxerat, magiſtratus, qui diem dixerat, denuo reum per praeconem euocabat. Tacentem & iudicio ſe ſubtrahentem per cornicinem ante aedes & in arce citabat. Varro *de Lingua Lat. V*, 9. *p*. 44. Vbi ne ſic quidem ſui dabat copiam: ſtatim ei ſciſcebatur exſilium. Exemplum Poſtumii eſt apud Liu. XXV, 4. Aliud Fuluii apud eumdem XXVI, 3. Praeſente vero reo, magiſtratus populum vel plebem in centurias tribusue diſcedere, & per ſcribam recitari iuſſit. ROGATIONEM, veluti: ROGO VOS, VELITIS IVBEATIS NE, VT M. TVLLIO AQVA ET IGNI INTERDICATVR, QVOD FALSVM SC. RETVLERIT, QVOD CIVES ROMANOS INDICTA CAVSSA NECANDOS CVRARIT? Cic. *pro domo XVIII. XIX*. Eo facto populus vel plebs

plebs mittebatur in ſuffragia, ita, vt ſingulae centuriae vel tribus per pontes in ſepta tranſirent, & ad pontes tabellas, ſententiam ſuam complexas, cuſtodibus darent. Qui reum condemnatum volebant: tabulam reddebant, cui inſcriptum V. R. id eſt *vti rogas.* Qui abſolutum malebant: alteram, in qua erat A. id eſt *antiquo.* Denique diremptio numeratioque fiebat ſuffragiorum, eodem modo, quem ſupra inter legislationis ritus deſcripſimus: & tunc, quod plures ſciuiſſent centuriae vel tribus, ratum habebatur, ſtatimque vel mulcta vel poena a reo exigebatur, vel abſolutum illum eſſe, pronunciabatur. Liu. XLIII, 18. Cic. *pro Domo XXX.*

XLV. Et haec quidem fuit iudiciorum publicorum populique ratio. Iam nihil ſupereſt quam vt leges de iudiciis publicis, quas Imperator hoc titulo explicauit, ex antiquitatibus illuſtremus, quamuis id non perfunctorie iam factum ſit a Car. Sigonio *de Iudic. II, 16. ſequ.*

XLV. Leges de iudiciis publicis.

XLVI. Maximum crimen, quod a ciue Romano admitti poterat, erat MAIESTATIS, quo nomine veniebat; *quidquid aduerſus populum Romanum aut ſecuritatem eius commiſſum fuerat:* Vlpian. *L. 1. §. 1. D. ad Leg. Iul. Maieſt.* aut vt Cicero *de Orat. II, 39.* deſcribit: *Maieſtas eſt amplitudo ac dignitas ciuitatis. Is eam minuit, qui exercitum hoſtibus populi Romani tradidit.* Et *Partit. Orat.* XXX, *Maieſtas eſt in imperiis atque in omni populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad ſeditionem vocauit. Auctor ad Herenn. II, 12. Maieſtatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis*

XLVI. Crimen laeſae maieſtatis.

uitatis amplitudo constat. Et paullo post: *Maiestatem minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento adficit.* Quaecumque ergo aut populo aut magistratibus directo factae erant iniuriae quaeque vel dignitatem vel securitatem populi Romani laedere videbantur: ea ad maiestatis crimen pertinebant.

XLVII. Leges variae de maiestate.

XLVII. Primam de maiestate legem ipse Romulus tulisse videtur, quippe qui, teste Dionys. Halic. *Antiqu. II. p.* 84. proditores tamquam Diti consecratos a quocumque occidi permisit. Postea & in XII. Tabulis cautum est, vt si quis in vrbe coetus nocturnos agitasset, capite plecteretur, Porc. Latro. *Declam. adu. Catilin. cap. XIX.* in iisdem tabulis lex exstabat: QVI HOSTEM CONCITAVERIT, QVIVE CIVEM HOSTI TRADIDERIT, CAPITE PVNITOR. *L. 3. D. ad L. Iul. maiest.* Et inde factum videtur, vt postea inter crimen *maiestatis & perduellionis* distingueretur. (z) Paullo post

(z) *Perduellis* veteribus erat hostis. Varro *de Lingu. Lat. IV, 1. p.* 32. Fest. *voce hostis p.* 297. *L.* 234. *D. de V. S. Duellum* enim idem priscis ac bellum. *Per* vero habet significationum intendendi Menag. *Amoen. iur. p.* 322. Hinc per duellionis crimen admisisse dicebatur, qui erat hostili in rempublicam animo, *L. vlt. D. ad L. Iul. maiest.* quales erant Iunii, Vitellii. Aquilii, in quos animaduertit Brutus. Liu. II, 3. 4. 5. Quamuis paullo latius antiquis acceptum videatur perduellionis vocabulum, ita vt omnia atrociora crimina contra ciuium libertatem securitatemque publicam admissa denotaret, vt patet exemplo P. Horatii apud Liu. I, 26. Si quis non quidem hostilem animum aduersus rempublicam ostenderat, sed tamen aut securitatem aut dignitatem populi magistratuumue laesisse dicebatur, is maiestatis erat reus. (*a*)

post lata lex *Gabinia*, incertae quidem aetatis (*a*) sed satis tamen, vt videtur, antiqua, qua cautum est, *vt qui coitiones vllas clandestinas in vrbe conflauisset, more maiorum capitali supplicio mulctaretur.* Porc. Latro *l. c.* Ex quo patet, Gabinium illum quicumque fuerit, ea, quae Leges XII. Tabularum de coetibus nocturnis statuerant, ad quoscumque alios adeoque etiam diurnos transtulisse. Accessit postea A. V. C. IↃCLII. C. Mario quintum consule *Lex Appuleia*, rogata a L. Appuleio Saturnino, tribuno plebis seditiosissimo vt vis in vrbe facta seditioque vindicaretur aduersus C. Norbanum quaestorem Cic. *de Orat. II*, 49. Eodem exemplo A. V. C. IↃCLXII. Q. Varius Sucronae in Africa natus & inde Ibris dictus trib. pleb. tulit *Legem Variam*, qua quaeri iubebatur; quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent. Valer. Max. VIII, 6, 4. III, 7, 8. Conf. Appian. *de bello ciu. I, p.* 632. *edit Toll.* qui historiam omnem huius legis adcurate persequitur. In eo tamen errat, quod pro Vario, legis auctorem finxit Valerium, quamuis id etiam Schiltero visum sit. Conf. & Ascon. Paedian. in Cic. pro *Scauro. p.* 1752.

XLVIII. Sed multo seuerior illis antiquioribus fuit lex CORNELIA, non multis post annis XLVIII. Lex Cornelia de eadem.

(*a*) An idem forte Gabinius hanc legem tulit, qui & tabellariae fuit auctor, quique A. V. C. IↃCXIV. Cn. Calpurnio Pisone & M. Popilio Laenate Coss. tribunatum gessit? Ita visum coniunctissimo Gundlingio in diss. *de crimine maiest. I, 6, p. 6.* Sed id quidem diuinare quam adfirmare licebit facilius. (*b*)

annis lata a L. Sulla Dictatore, qua ad Caesaris vsque aetatem vſus eſt populus Romanus. Huius legis haec capita collegit Carol. Sigon. *de Iudic. II, 29.*

PRAETOR, QVI EX HAC LEGE QVAERET, DE EO QVAERITO, QVI INTERCESSIONEM SVSTVLERIT, AVT MAGISTRATVI, QVO MINVS MVNERE SVO FVNGATVR, IMPEDIMENTO FVERIT, QVI EXERCITVM E PROVINCIA EDVXERIT, AVT SVA SPONTE BELLVM GESSERIT. QVI EXERCITVM SOLLICITAVERIT, QVI DVCIBVS HOSTIVM CAPTIS IGNOVERIT. QVI POTESTATEM SVAM IN ADMINISTRANDO NON DEFENDERIT. QVI CIVIS ROMANVS APVD REGEM EXTERNVM VERSATVS FVERIT.

MVLIERIS TESTIMONIVM ACCIPIATVR. (*b*)

CALVMNIATORIBVS NVLLA POENA SIT.

HIS DAMNATIS POENA AQVAE ET IGNIS INTERDICTIO SIT.

Sed vereor, vt omnia huius legis capita viderit Sigo-

(*b*) Addi debuiſſet, & ſeruorum. Nam & horum admiſſum eſſe teſtimonium. conſtat ex Salluſt. *de bello Catil. XXX.* Vid. Gundl. *de lege maieſt. I.* 13. Laudabiles tamen principes ſeruorum teſtimonium raro admiſerunt: veluti Traianus teſte Plin. *paneg.* XLII. Nerua, teſte Dione Caſſ. LXVIII. *p.* 769. Tacitus Imp. teſte Vopiſco *in vita Tac. IX.* Conf. Ezech. Spanhem. *ad* Iulian. *Orat. I, p.* 222. (*c*)

Sigonius. Nihil enim hic de quaestionibus & torturis, de quibus statuerat SVLLA, vt ab iis nulla dignitas exciperetur. Ammian. Marcellin. *Hist. XIX*, 12. conf. *L.* 10. §. 1. *D. de quaest.* Tale quid postea etiam sanxere Valentin. Valens & Gratianus imperatores *L.* 1. *C. Theod. de quaest. L.* 4. *C. ad Leg. Iul. maiest.*

XLIX. Sequuta est lex *Iulia* maiestatis prior, lata a C. Iulio Caesare, qua vt maiestatis damnatis aqua & igni interdiceretur, cautum fuerat, teste Cicerone *Philipp, I*, 5. Ad extremum successit *lex Iulia* posterior, quam Augustus tulerat, cuiusque pleraque capita etiamnum exstant in fragmentis iureconsultorum in *titulo D. ad L. Iul. maiest.* Omnes hic lege maiestatis rei pronunciantur, qui quidquam vel contra rempublicam vel aduersus principem admiserant; siue facto siue libello famoso fecissent iniuriam. Et vt tanto maior esset reorum copia, etiam famosi & milites & serui & liberti ad accusandum admittebantur. Conuicti porro ex hac lege, si perduellionis rei essent, capitis damnabantur: (*c*) ex alia caussa mitius puniebantur. Sin in reatu decessissent, nec a successoribus purgarentur, bona fisco vindicabantur. Eam legem licet satis seueram postea tamen Tiberius asperiorem reddidit, & ad ipsa dicta, quae impunia antea erant, protulit. (*d*) Tacit. *Annal. I*, 72. Im-

XLIX. Lex Iulia de eadem.

(*c*) Interdicebatur eis aqua & igne, teste Paullo *Recept. Sent. V.* 29. 1. Sic deportatorum ob hoc crimen etiam meminit Iul. Capitolin. *Vit. Pertinac. VI.*

(*d*) Initio Augustus specie huius legis de libellis famosis quae-

Imo ſub eodem hoc genus calumniae eo proceſſerat, vt capitale eſſet, circa Auguſti ſimulacrum ſeruum cecidiſſe, veſtem mutaſſe, numo vel annulo impreſſam Principis effigiem latrinae aut lupanari intuliſſe, dicto vllo, factoque eius exiſtimationem laeſiſſe. Periit denique & is qui honores in colonia ſua eodem die decerni ſibi paſſus erat, quo decreti & Auguſto olim erant Sueton. *Tiber. LIII.* Immo nec poena ab Auguſto ſtatuta ſatis magna viſa eſt immitioribus principibus. Vnde de ſua aetate Paullus *Recept. Sent. I,* 29, 1. *Nunc humiliores beſtiis obiiciuntur, vel viui exuruntur; honeſtiores capite puniuntur.*

L. Nouae de maieſtate leges.

L. Poſtremo Arcadius & Honorius Auguſti incredibili Rufini & Eutropii moti tyrannide, quam in ipſos principes adfectauerant, Maieſtatis legem non ſolum ad factiones ipſumque conatum protulerunt, ſed & poenam quam maxime exacerbarunt. Praeterquam enim quod maieſtatis reos gladio feriri iuſſerunt, etiam bona adiudicarunt fiſco, (e) & filios a materna, auita, omniumque proximorum hereditaquaeſiuerat, poſtea id per interpretationem ad dicta tractum, vt praeclare docet Io. Fr. Gronou. ad Tacit. *Annal. I,* 72.

(e) Fecerunt id Imperatores D. Marci Imp. exemplo, qui Drunciani Senatoris, & Caſſiani furoris ſocii, bona poſt mortem fiſco vindicauerat, ſi vera ſcripſit Paullus *L. 7. C. ad L. Iul. de maieſt.* (Nam Iul. Capitolinus in vita Marci. & Vo. Gallic. in vita Auidii Caſſii id factum eſſe negant.) Poſtea idem conſtituerunt Seuerus & Antoninus, teſte Marciano *L. 8. pr. C. eod.* Adde tamen Cuiac. *Obſ. III, 19.* (f)

ditate excluserunt, neque quidquam eos ex testamento extraneorum capere passi sunt, vt eos perpetuo egentes & pauperes infamia paterna semper comitaretur, essentque tales, vt iis & mors solatium, & vita esset supplicium. Sic poena paterna & in liberos adundat, quod alioquin a principiis iuris alienum & barbaris proprium est, quos ob crimina non modo liberos sed & omnem familiam supplicio adfecisse erudite docet Em. Merill. *Obs. IV, 3.* Omnia haec pluribus inculcat *L. quisquis 5. C. ad L. Iul. de Maiest.* in quam luculentus exstat commentarius Iacobi Gothofredi, editus *Geneuae* cIↃIↃcLIV. *in* 4o. Ceterum id obseruandum, perduelles aeque, ac hostes lugeri more maiorum non debuisse. *L. 11. §. 1. D. de his qui not. infam. L. 35. D. de relig. & sumt. fun.* Origo huius moris est apud Liu I, 20. Exemplum eiusdem apud Sueton. *in vita Tib. cap. LXI.* Conf. Merill. Obs. Lib. VII, 32.

LI. Proximum est crimen ADVLTERII quod primus vindicandum publicis iudiciis existimauit Augustus, (*f*) qui quum diffluentem luxu ciuitatem Romanam & ad omnem stupro- LI. Lex Iulia de adulterio.

Z

(*f*) Quae fuerit poena adulterii ante legem Iuliam, vix constat. Solebant olim ipsi viri ex consilio propinquorum in adulteras animaduertere, vt patet ex Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p. 95.* Quod ius diu mansit, adeo vt & Tiberius mulierum impudicarum coercitionem propinquis ac necessariis demandarit, si accusator publicus deesset. Suet. *Tiber. XXXV.* Adulteri domi deprehensi fere castrari solebant Langl. *Ot. Semestr. VIII, 7.* Hinc Plaut. *Curcul. I, 1. v. 28.*

(II.) *sis*

ſtuprorum adulteriorumque licentiam proiectam cerneret, coercendi huius mali cauſſa ſeueriſſimam de adulteriis & ſtupris legem tulit. *L. 1. D. de adult.* Suet. *Auguſt. XXXIV.* Vnde Horatius *Carm. IV, 5.* hanc Auguſti prouidentiam ita celebrat:

Nullis polluitur caſta domus ſtupris:
Mos & lex maculoſum edomuit nefas.
Laudantur ſimili prole puerperae.
Culpam poena premit comes.

Plura fuerunt huius legis capita, quae ſingulari, eoque pererudito commentario collegit Barn. Briſſonius, ſed non exacto tamen ſatis ordine. Multa enim legis capita ordini ſuo reſtituere potuiſſet, ſi vidiſſet Paulli Recept. Sent. auctiores, quales exhibet Schultingius. *Libro II. tit. 26.* Primo capite variis legibus derogauerat Auguſtus. Secundo permiſerat patri tam adoptiuo, quam naturali adulterum cum filia cuiuscumque dignitatis domi ſuae vel generi, deprehenſum, ſua manu occidere. Paull. *Rec. Sent. II, 20, 1.* & *Collat. Leg. Moſ. & Rom. IV, 2.* Quinto capite cautum fuerat, vt adulterum deprehenſum viginti horas, atteſtando vicinos, retine-

Ita tuum conferto amare ſemper, ſi ſapis,
Ne id quod ames populus ſi ſciat ſit tibi probro.
Semper curato, ne ſis INTESTABILIS,
Quod amas, amato teſtibus praeſentibus.

Huiusmodi poenam Chaeriae adoleſcentulo imminere fingit ancilla apud Terent. *Eun. V, 4.* & militem glorioſum, Pyrgo polinicen eodem ſupplicio territat Periplectomenes apud Plaut. *Mil. Glorioſ. act. V. v. 2. & ſeqq.*

retinere liceret. (g) Paull. *Recept. Sent. II, 26, 3.* Reliqua capita ex Brissonio petenda. Id modo hic quaeritur, qua poena vindicatum fuerit adulterium? Tribonianus §. 4. *Inst. h. t.* temeratores alienarum nuptiarum gladio ex hac lege puniri ait, non secus ac eos, qui cum masculis nefandam libidinem exerceant. Stupri vero flagitium, si personae honestae sint, publicatione dimidiae partis bonorum; sin humiles, corporis coercitione cum relegatione vindicari. Sed rationem hic fugere Tribonianum, iam dudum animaduerterunt eruditi. Iac. Cuiac. *Obs. XX, 8. XXI, 17.* Barn. Brisson. *ad Leg. Iul. de Adult. p. 91.* Wissenbach. *ad Instit. Disp. LIII, 30. & ad Pandect. Part. II. Disp. XXXIV, 19.* Et certe capitalem non fuisse adulterii poenam, vel ex eo adparet, quod adulterii damnatas eadem lex vxores duci & in testimonium citari vetet. *L. 29. §. 1. D. de adult. L. 9. C. eod. L. 18. D. de testib.* Quod certe perabsurdum fuisset cauere, si huius criminis poena vitam ciuitatemque ademisset. (h) Vnde ita hoc caput, quod de poena

Qua poena vindicatum sit adulterium?

(g) Ipsa legitima huius capitis verba exstant L. 25. *D. ad L. Iul. de adulter.*

(h) Mireris ergo, Triboniani hunc errorem defendisse Viros doctissimos, veluti Marc. Lyrelama *Membr. II, 9.* & Schvvendendoerferum *ad Ekholtum p.* 1318. Quamuis enim a Principibus immitioribus nonnunquam grauius animaduerteretur in adulteros, veluti ab Augusto apud Sueton. *Octav. III.* & Antonino Caracalla apud Dionem in *Excerptis Peiresc. p. 755. ed. Vales.* factum hoc tamen esse extra ordinem, & non ex lege hac Iulia, praeclare, vt solet, docuit Ger. Noodt. *Diocl. & Maxim. XV. p. 395.*

(i)

na egit, restituere maluit Barn. Brissonius: QVI STVPRVM ADVLTERIVM SCIENS DOLO MALO FECERIT, IN INSVLAM RELEGATOR. Sed nec hic quidem rem acu tetigisse videtur, eo, quod nondum integrae editae tum fuerant Paulli *Sententiae receptae* in quibus *Libro II. Tit. 26. n. 12. sequ.* ita legimus: *Qui masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punitur. (i) Qui voluntate sua stuprum flagitiumue impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum mulctatur, nec testamentum ex maiore parte facere licet. Adulterii conuictas mulieres dimidia parte dotis, & tertia parte bonorum, ac relegatione in insulam placuit coerceri. (k) Adulteris vero viris pari in insulam relegatione, dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diuersas insulas relegentur. (l) Incesti poenam, quae in viro in insulam deportatio est, mulieri placuit remitti, hactenus tamen, quatenus lege Iulia de adulteriis non adprehenditur. Ancillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant,*

(i) Dubitant tamen eruditi, an prima haec particula ex lege Iulia sit. Vid. Pith. *ad Collat. Leg. Mos. & Rom. V, 2 p. m.* 752. Schulting. *ad Paull. l. c. p.* 320.

(k) Sic in insulam ab ipso Augusto relegatae Iuliae. Suet. *Octau. LXV.* Tacit. *Annal. III, 24.* Eamdem poenam sub Tiberio tulit Vistilia, Tacit. *Ann. II. extrem.* Aliud exemplum est apud Plin, *Epist. VI. 31.* De dotis parte adulteris erepta Horatius *Serm. I, 2. V, 127*

Nec vereor, ne dum futuo, vir vrbe recurrat.
Ianua frangatur, latret canis: vndique magno
Pulsa domus strepitu resonet, vel pallida lecto
Desiliat mulier, miseram se, conscia clamet,
Cruribus haec metuat, doti haec deprensa.

(l) Vnde praeter legem fuit, quod adultero Manlio tantum Italia atque Africa interdictum. Tacit. *Annal. II, 50.*

(m)

fiant, *aut per eas ad dominam adfectet*, *citra noxam habetur.* Quantiuis ergo pretii hic locus eſt, ex quo ſolo quippe diſcimus exacte, quaenam poena nefandae libidini, adulterio, inceſtui ac ſtupro lege Iulia, fuerit propoſita.

LII. Receentiores de adulterio leges.

LII. Quamquam autem legem Iuliam retulerit Domitianus (*m*) & mira nonnunquam ſe ueritatis exempla in adulteros ſtatuerint ſequentes Imperatores, inprimis Macrinus & Aurelianus: Iul. Capitolin. *Macr. XII.* Vopiſc. *Aurel. VII.* nemo tamen ante Conſtantinum M. repertus eſt, qui adulterii crimen capitis poena vindicandum ſtatuerit. Exſtat eius conſtitutio *L. 2. C. de adult.* Poſtea Iuſtinianus capitalem poenam in maſculis quidem probauit, mulierem vero verberibus caeſam in monaſterium detrudi iuſſit, data viro intra biennium poteſtate, eam, ſi vellet, inde reuocandi. Quo transacto aut viro praemortuo, habitu monaſtico eam amiciri, & per omnem vitam in monaſterio manere praecepit. *Nouella CXXXIV*, 10.

LIII. Quaeſtus meretricius impunis olim, ſi profeſſio fieret apud aediles.

LIII. Tanta itaque ſeueritate in adulteros adulterasque animaduertebant Romani. Quid vero de meretricibus? Moribus Romanis impune erat quaeſtum corpore facere, dummodo eius-

(*m*) Quo pertinent illa Martialis *Epigr. VIII.*

Iulia lex populis ex quo, Fauſtine, relata eſt
Atque intrare domos iuſſa pudicitia:
Aut minus, aut certe non plus vigeſima lux eſt.

Et Iuuenalis *Satyr. II.*

Qualis erat nuper tragico pollutus adulter
Concubitu, qui tunc leges reuocarat amaras
Omnibus atque ipſi Marti Venerique timendas.

(*n*)

eiusmodi mulieres nomina apud aediles (n) profiterentur. Ipsi enim huic turpitudinis professioni satis inesse poenae arbitrabantur. De Vistilia Tacitus *Annal. II, 85. Vistilia, praetoria familia genita, licentiam stupri apud aediles vulgauerat,* MORE INTER VETERES RECEPTO, *qui satis poenarum aduersus impudicas in ipsa professione flagitii credebant.* Apud Reinef. *Inscr. Class. VII, 20.* conuicanis omnibus locum sepulturae praeberi videmus, praeterquam iis, QVEI QVAESTVM SPVRCVM PROFESSI, id est lenonibus & meretricibus. Si qua ergo venalem haberet pudicitiam, quae quaestus illius turpitudinem professa haut fuerat, aedilium erat, illas deferre ad populum, mulctaque vel exsilio coercere. Cuius rei exempla exstant apud Liuium *X, & XXV.*

LIV. Ante professionem nomina mutabant & Togam sumebant.

LIV. Antequam vero hunc quaestum profiterentur, mulieres impudicae, plerumque mutabant nomina. Hinc nonnemo apud Paut. *Poenul. V, 3, v. 19.*

Quam huc aduenisti in ipso tempore.
Namque hodie earum MVTARENTVR NOMINA,
Facerentque indignum genere quaestum corpore.

Quamuis ergo impune committeretur hoc vitium, infames tamen habebantur mulieres impudicae, ipsoque matronali habitu abstinere cogebantur. Hinc Suetonius *Tiber. XXXV.* ait, *eas*

(n) Aedilium enim curae etiam fornices, popinas aliasque Veneris palaestras fuisse demandatas, luculenter ostendit Lipf. *Exc. ad Tacit. Ann. IV, 85. p. 1175.*

(o)

eas iure ac dignitate matronali exsolutas, & Vlpianus *L.* 15. §. 15. *D. de iniuriis* vestem meretriciam matronali aeque ac ancillari opponit. Conf. Tertull. *de cultu mulier. XII.* Vestis vero illa meretricia erat toga (*o*) & vitta, quam posita instita sumebant non modo meretrices, verum etiam adulterii damnatae. Lips. *Exc.* ad Tacit. *p.* 1176. Brisson. *Antiqu. Rom. I*, 4. Hinc Iuuenal. *Sat. II, v.* 69.

- - - Carfinia talem
Non sumet damnata TOGAM.

Horat. *Sat. I, 2. v.* 36.

- - - - Quid inter -
Est in matrona, ancilla, peccesne TOGATA.

Martialis *Epigr. II*, 39.

Coccina famosae donas & ianthina moechae:
Vis dare, quae meruit, munera? mitte TOGAM.

Idem I, 36.

Quis Floralia vestit, & STOLATVM
Permittit meretricibus pudorem?

Idem *Epigr. VI*, 64.

Sed patris ad speculum tonsus, matrisque TOGATAE
Filius. - - - - -

LV. Glifcente vero malo, & feminis etiam illu- LV. Professio illa aliquando inhibita.

(*o*) Antiquis tamen temporibus commune virorum mulierumque vestimentum fuisse docet Nonius XIV, 27. & Ascon. Paedian. *ad Verr. III. Toga* inquit, *communis habitus fuit & marium & feminarum, sed praetexta honestorum, toga viliorum, quod etiam circa mulieres seruabatur.* Add. P. Fab. *Semestr. I*, 15. *p.* 72.

(*)

illustribus quaestus illius foeditatem professis, senatusconsulto cauit Tiberius, *ne quaestum corpore faceret, cuius pater aut maritus eques Romanus fuisset.* Tacit. *Ann.* II. 85. Quin & feminas famosas, quae ad euitandas legum Iuliarum poenas nomina apud aediles fuerant professae, exsilio adfecit idem Imperator. Suet. *Tiber.* XXXV. Quare Papiniani etiam tempore mulier, quae euitandae poenae adulterii caussa lenocium fecerat, adulterii accusari damnarique poterat ex SC. *L.* 10. *D. ad leg. Iul. de adult.*

LVI. Postremis temporibus meretricius quaestus modo permissus modo prohibitus.

LVI Sunt etiam, qui insequentibus sub Imperatoribus meretrices etiam publicatione bonorum mulctatas exiltimant, idque colligunt ex verbis Paulli *Recept. Sent. III*, 4, 6. *Mulieri, quae luxuriose viuit, bonis interdici potest.* Cuiac. *ad* Paull. *l. c.* Enimuero mulier luxuriose viuens non est meretrix, sed prodiga, quae furiosum rerum suarum facit exitum. Forner. *Select. II.* 5. Tantum ergo abest, vt acrioribus poenis in meretrices animaduerterint imperatores sequentes, vt potius sub illis denuo inualuerit lenonum meretricum & exoletorum vectigal, quamuis illud sacro aerario inferri vetuerit Alexander Seuerus. Lamprid. *Alex. XXIV.* Primus Tacitus Imperator pristina seueritate vsus meritoria intra vrbem stare vetuit. Vopisc. *Tacit. XI.* Hinc extra legum ciuilium poenam fuit vita meretricia etiam sub Imperatoribus Christianis, quamuis ea ab infamia non fuerit immunis. (*) *L.* 12. *&* 29. §. 1. *C. ad Iul. de adult.*

(*) Nec magis poena manebat eos, qui cum meretrice rem habuerant. Terent. *Eun. V*, 4. *v.* 38. *Quis*

dult. L. 13. §. 2. D. eod. L. 4. §. 2. D. de condict. ob turp. cauſ.

LVII. Tertium crimen quod publicis iudiciis vindicatum accepimus, eſt HOMICIDIVM. Illud tam deteſtandum viſum eſt veteribus, vt parricidii nomine veniret. De Romulo Plutarchus. *p.* 32. ἰδὼν δὲ τὸ μηδεμίαν δίκην κατὰ πατροκτόνων ὁρίσαντα πᾶσαν ἀνθρωποφονίαν πατροκτονίαν προσειπεῖν. *Singulare hoc eſt, quod qui poenam in eos, qui parentes necauerint, nullam ſanxerit, quoduis homicidium* PARRICIDII *deſignaverit nomine.* Idem obſeruat Feſtus *voce Parici quaeſtores. p. 356.* Vel Romulus ergo, vel, vt Feſtus mauult; Numa primus hanc tulerat legem: SI QVIS LIBERVM HOMINEM SCIENS DOLO MALO MORTI DVIT, PARRICIDA ESTO. Idem poſtea repetitum eſt in XII. Tabulis, in quibus etiam cautum fuerat: QVI MALVM CARMEN INCANTASSIT, MALVM VENENVM FAXIT, DVITVE, PARRICIDA ESTO. QVI PARENTEM NECASSIT, CAPVT OBNVBITO CV-

LVII. Antiquae leges de homicidio & parricidio.

Z 5 LEO-

Quis homo pro moecho vnquam vidit in domo meretricia
Prehendi quemquam?

Et Plaut. *Curc. I, 1. v. 37.*

Nemo hic prohibet. nec vetat,
Quin, quod palam eſt venale ſi argentum eſt, emas,
Nemo ire quemquam publica prohibet via,
Dumne per fundum ſeptum facias ſemitam,
Dum te abſtineas nupta, vidua, virgine,
Iuuentute, & pueris liberis, ama, quod libet.

(p)

LEOQVE INSVTVS IN PROFLVENTEM MERGITOR. Iac. Gothofr. *Leg. XII. Tab. Tab. VII.* Et ex his legibus diu admodum quaestiones instituere Romani, Sic de sicariis quaesiuit L. Tubulus Praetor apud Cicer. *de Finib. II*, 16. de caede facta in sylua Scantia P. Scipio & D. Brutus Coss. Cic. *Brut. XXII.* De veneficiis quoque quaesitum esse, patet ex Flori *Epit. Liuii LXVIII*, qui & Publicium Malleolum interemta matre culleo esse insutum, eodem loco docet, quum antea damnato folliculo lupino os obuolutum & soleae ligneae pedibus inductæ, atque ita homo in carcerem ductus esset. Rem referunt Auct. ad Herenn. I, 13. Oros. V, 16.

LVIII. Lex Cornelia de sicariis. LVIII. Postea A. V. C. IↃCLXXI. L. Sulla Dictator celebrem illam legem Corneliam *de sicariis, veneficis & parricidis* tulit. De his omnibus enim eadem lege fuisse actum, quamuis diuersis praetoribus sit demantata quaestio, non abs re suspicati sunt ὁ πάνυ Pithoeus *ad Collat. Leg. Mos. & Rom. I, 2.* Ant. Schulting. ad Paull. *Sent. Recept. V*, 24. 1. p. 513. Quaerebatur etiam ex hac lege de eius capite, qui hominem occidisset dolo malo, cuiusue dolo malo factum esset incendium, quiue furti faciundi caussa cum telo ambulasset. (p) Paull. *Recept. Sent. V*, 23. 1. Cicer. *pro Milone IV.* Quaerebatur etiam ex eadem lege

(p) Olim scilicet non licebat cum telo ambulare intra vrbem. Et huc respicit Plaut. *Aulul. III*, 2. v. 2.

EV. *Quia ad Tresviros iam ego deferam tuum nomen.* CON. *Quamobrem?*

EV.

lege de eius capite, qui venenum necandi hominis caussa fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, quiue, quum magistratus esset vel senator, coierit, conuenerit, consenserit, quo quis falsum iudicium profiteretur, vt quis innocens iudicio publico condemnaretur, quiue testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur, quiue magistratus iudexue quaestionis ob capitalem caussam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. Quae capita huius legis nobis seruarunt Cicero *pro Cluent. LIV.* Paull. *Rec. Sent. V*, 23. 1. Marcian. *L. 3. pr. D. ad L. Corn. de sicar.* Accessit & SC vt qui mala sacrificia fecisset, eius legis poena teneretur. *L. 13. D. ad leg. Corn. de sicar. Mala sacrificia* alias sunt *impia sacra* Paull. *Sent. Recept. V*, 13. *dirae precationes* Plinio *Hist. Nat. II*, 28. *carmina & deuotiones, quibus creditur, animas manibus inferis sacrari*, Tacito *Annal. II*, 69. Conf. Merill. *Obs. Lib. VIII. cap. IV.* Poena hisce omnibus inflicta non deportatio tunc nondũ reperta, vt scribit Paullus *l. c.* sed aquae & ignis interdictio, ceu recte in eum locum animaduertit Iac. Cuiacius. Aliquando etiam ex bonis homicidae aliquid addictum esse defuncti parentibus vel liberis, docet Cuiac. *Obs. XIV*, 4. LIX.

EV. *Quia cultrum habes.* CON. *Cocum decet.* Inde, qui cum sica alioue telo ambulabant, dicti sunt *sicarii* quod hominum genus describit Iosephus *Antiquit. Iud. XX*, 7. Adde Brisson. *Antiqu. Selectar. II*, 11. Quod vocabulum deinde ad omnes homicidas translatum, vnde & haec lex Cornelia dicta de *sicariis* Conf. Quinctilian. *Instit. Orat. X*, *1*.

LIX. Vt & de parricidio.

LIX. Alio eiusdem legis capite actum videtur de parricidio. Sane enim ipso viuente Sulla, M. Fannius praetor idem de sicariis & de parricidis quaesiuit. Hic vero veterem poenam retinuit Sulla, nihilque, vt videtur, addidit, praeterquam quod parricidii poenam ad alios quosdam cognationis gradus protulit. Cullei sane, cui insuti parricidae, etiam post Sullae legem meminit Cic. *pro S. Rosc. Amer.* XXV.

LX. Lex Pompeia de parricidio.

LX. Postea & Cn. Pompeius consul *legem Pompeiam* tulit de *parricidiis*, qua parricidii poenam protulit etiam ad eos, qui fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, auunculum, amitam, materteram, consobrinum, consobrinam, vxorem, virum, generum, socrum, vitricum, nouercam, priuignum, priuignam, patronum, patronam, dolo malo occiderint, quiue conscii fuerint illius criminis, vel illud attentarint, vt in matrem, (q) quae filium nepotemue interemerit. *L.* 1. *D. ad L. Pomp. de parric.* Ad poenam quod attinet, eam plane cum poena legis Corneliae de sicariis conuenire putant Cuiac. *ad* Paull. *Rec. Sent. V*, 24, 1. & Gothofredus *ad L. vn. C. Theod. de parricid.* Sed deceptos illos esse male intellecta *lege* 1. *D. ad L. Pomp. de parricidiis*, facile adparet. Sane enim post

(q) Patri enim vi potestatis in liberos competebat ius vitae & necis, adeoque is parricidii poena haut tenebatur si vel filium vel nepotem in potestate constitutum occidisset. *L.* 11. *D. de liber. & postum.* Adde Auctor. *Collat. Leg. Moj. & Rom. IV.* 7. 8.

(r)

post legem Pompeiam culleo insutos esse parricidas, discimus ex Sueton. *Octau. XXIII.* Seneca *de Clement. I, 15. & 23.* & Iuuen. *Satyra VIII. v. 214. XIII. v. 153.* Constat vero, poenam Pompeia lege propositam in eo constitisse, quod confessus, se parentis aut cognati, aut omnino adfinitatis eius, quae nuncupatione parentum continetur, fata properasse, virgis sanguineis verberatus deinde culleo insueretur cum cane, gallo gallinaceo, vipera & simia, deinde in mare profundum iactaretur: sin autem quis alia cognatione vel adfinitate iunctas personas necasse se fateretur: poenam legis Corneliae de sicariis sustineret. (r) §. 6. *Inst. h. t.*

LXI. Leges recentiores de homicidio & parricidio.

LXI. Multa tamen in his omnibus immutarunt posteri. Inualuerat enim imperatorum aeuo, vt homicidia & veneficia in magistratibus deportatione; in aliis honestioribus poena capitis; in humilioribus denique cruce vel bestiis vindicarentur. Qui in honore aliquo erant positi, veluti magistratus, principales ciuitatis

(r) Inde facile patet, cur *L. 1. D. ad L. Pomp. de parricid.* eadem esse dicatur poena L. Pompeiae de parricidis, & legis Corneliae de sicariis, intelligendum id enim est de iis, qui remotiores cognatos vel adfines occiderint. Vnde non opus est emendatione V. C. Ger. Noodtii, qui *Probab. I, 11.* in prima illa lege pro *legis Corneliae de sicariis* rescribendum putat *legis Corneliae de parricidiis.* Quin quum lex Cornelia de sicariis etiam parricidas persequuta sit, &, vti paullo ante §. LIX. diximus veterem cullei poenam retinuerit: recte sane & hoc sensu dici potuit, eamdem vtraque lege poenam parricidis esse propositam.

(s)

uitatis, decuriones, deportabantur; *L. 16. D. ad L. Corn. de sicar.* eaque de re exstant rescripta Hadriani *L. 15. D. de poen.* & diuorum fratrum *L. 6. §. 2. de interd. & releg.* Exemplum est apud Lucian. *in Toxaride p. 612. T. 1.* vbi eiusmodi homicida deportatus esse dicitur decreto Imperatoris. Qui nullo erant honore conspicui, capitis damnabantur: *L. 16. D. ad L. Corn. de sicar.* eoque pertinent, quae de honestiorum poena refert Paullus *Recept. Sent. V, 23. 1.* In crucem tollebantur homines infimae sortis, maxime, qui latrociniis dederant operam. Petron. *Satyr. p. 94.* Seneca *Epist. VII. L. 28. § 15. D. de poen.* vbi Tribonianus, abrogato iam a Constantino inter Christianos crucis supplicio, Sozom. *Hist. Eccl.* I, 8. furcam pro cruce posuit, quod & alibi eum fecisse, notant Iac. Raeuard. *Coniectan. I, 16.* & Ant. Schulting. *Iurisprud. antiqu. Anteiustin. p. 506.* Alii ex faece hominum, qui caedem commiserant, bestiis obiiciebantur Paull. *l. c.* vnde insignioribus homicidis vulgo poscebantur leones, teste Tertull. *de Spectac. XXII.*

LXII. Quis culleum abrogarit?

LXII. Culleum parricidiis destinatum primus abrogauit Hadrianus. *L. 9. D. ad leg. Pomp. de parricid.* quamuis & post eius constitutionem, ceu ex eadem lege adparet, cullei supplicium in usu maneret in locis maritimis. Postea tamen viuicomburium & ad bestias damnatio inualuit. Vnde de sua aetate Paullus *Recept. Sent. V, 24, 1. Hodie tamen parricidae viui exuruntur, vel ad bestias dantur.*

LXIII. Lex Cornelia de falsis testamentaria.

LXIII. Proximum est crimen FALSI, quod & ipsum publico iudicio vindicatum est. Equidem

quidem iam antiquissimis temporibus de falso exstitisse leges, nemo dubitauerit. Sed earum iam pridem periit memoria. Celeberrima est lex Cornelia de falsis, quam *testamentariam* & *numariam* vocat Cicero *Verr. I*, 42. qui & addit, *ea non ius aliquod nouum constitutum esse populo, sed sancitum, vt quod semper malum facinus fuerit, eius quaestio ad praetorem pertineret ex certo tempore.* Quaerebatur ex hac lege primo de eius capite, qui testamentum amouerit, celauerit, eripuerit, deleuerit, interleuerit, subiecerit, resignauerit, quique testamentum falsum scripserit, signauerit dolo malo, cuiusue dolo malo id factum fuerit, quique sibi legatum fideicommissumue adscripserit, quibus omnibus aqua & igni ex hac lege interdicebatur. Vid. Paull, *Recept. Sent V*, 26. 1. Tale falsum frequentissimum erat Romae. In signatores testamentorum falsorum grauiter inuehitur Iuuenal. *Sat. I.* L. Audasii eius falsi rei exemplum habes apud Suet. *Iul. cap. LXXIV.* Si quis non modo falsum testamentum condiderat, verum etiam dominum hereditatis adipiscendae caussa occiderat, accusator non modo publice persequebatur hoc crimen, sed & actionem priuatam habebat, ad bonorum possessionem, tanquam praemium accusationis consequendam. Ea actio vocabatur *internecini*, de qua consule, sis, Cuiac. *Obs. I*, 2. Equidem multa alia capita huc referunt iure consulti; sed caue existimes, ea omnia ex *lege Cornelia* esse. De solis enim testamentis illa egit, non de instrumentis aliis. Verum postea variis Senatus consultis legis Corneliae poena etiam ad alia

alia falsa prolata est. Exstat hanc in rem egregium Vlpiani fragmentum apud auctorem *Collationis legum Mos. & Rom. VIII.* 7. quo vario eiusmodi SC. recensentur. Statilio enim & Tauro Coss. (*s*) prodiit SC. quo poena legis Corneliae irrogatur etiam ei, qui quid aliud, quam testamentum sciens signauerit, signariue curauerit, item qui falsas testationes faciendas, testamentaue falsa inuicem dicenda aut consignanda dolo malo curauerit. Deinde Licinio V, & Tauro Coss. (*t*) eadem lege condemnari iussi sunt, qui ob struendam aduocationem testimoniaue pecuniam acceperint, pactique fuerint, societatem coierint, aut aliquam delationem interposuerint. Paullo ante M. Aurelio Cotta & M. Valerio Messala Coss. A. V. C, IↃCCLXXII. statutum est ab amplissimo ordine, vt si qui coierint ad occisionem innocentum, eadem lege coercerentur. Denique A. V. C. IↃCCLXXXI.

(*s*) Ita in textu Vlpiani est. Sed Statilius & Taurus vnus idemque est. Innui ergo videtur consulatus *T. Statilii Tauri* & *L. Scribonii Libonis*, qui incidit in annum V. C. IↃCCLXIIX. vt coniecerunt Pithoeus *ad Collat. Leg. Mos. & Rom. l. c.* Cuiac. *Parat. C. ad L. Corn. de fals.* Petr. Fab. *Semestr. I,* 25. *p.* 143 & Salmas. *ad Ius Attic, XXX. p.* 877. Vnde falluntur qui id SC. anno V. C. IↃCCCLXXX. L. Nonio M. Annio Libone coss. conditum existimant cum Hotomano.

(*t*) M. Licinius V. Consul collegam non Taurum habuit, sed L. Calpurnium. Tacit. *Ann. IV*, 62. isque consulatus incidit in annum V. C. IↃCCLXXIX. Tiberii XIV. Sed forsan Taurus Calpurnio suffectus est, aut scriba Taurum ex antecedentibus imprudenter repetiit.

(*u*)

IↃCCLXXXI. duobus Geminis Coss. eadem lege coerciti, qui ob venumdandum vel denudandum non remittendumue testimonium (*u*) pecuniam acceperint. Vt adeo plurimis SC. (*x*) explicata ad aliosque casus prolata sit lex illa Cornelia. Quare mirum non est, quod inter *falsum* & *quasi falsum* distinguatur *L.* 1. §. *vlt. D. ad L. Corn. de fals.*

LXIV. Alterum huius legis caput legis numariae nomine veniebat. Eo cautum fuerat, vt qui numos aureos ac argenteos adulterauerit, lauerit, conflauerit, raserit, corruperit, quiue numos stanneos plumbeosque emerit, ven- LXIV. Lex de falsis numaria.

(*u*) Verba haec sunt in textu Vlpiani, sed vitiosa procul dubio. Legendum monet Cuiacius *denunciandum vel non denunciandum, remittendumue.* Disputant de hoc loco Herald. *de Rer. iudicat. auct.* I, 6. Grot. *Flor. Spars. ad L. vlt. D. de concussion.* Salmas. *Iur. Attic.* XXX. Corn. Bynckershoeck *Obseru.* III, 19.

(*x*) Tale etiam est SC. quo cautum, vt eae tabulae, quae publici ac priuati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signarentur, vt in summa marginis ad mediam partem perforatae, triplici lino constringerentur, atque imposita supra linum cerae signa imprimerentur: aliter prolatae tabulae nihil menti haberent. Paull. *Recept. Sent.* V, 25. 6. Quod sub Nerone repertum, docet Sueton. *Ner.* XVII. Contra ea non ad Neronis tempora, sed ad Tiberii principatum hoc ius pertinere, idque inductum esse SC. Liboniano existimat P. Fab. Semestr. I, 25. p. 143. Plura de hoc signandi modo tradit Cl. Salmasius *de modo subscr. & subsing. testam.* XXVI. Et aliis SC. esse videntur, quae habet Paull. *Rec. Sent.* V, 25. 11. *sequ.*

vendiderit dolo malo, ei damnato aqua & igni interdiceretur. Verum & huic alia deinde ſunt addita, ſiue SC. ſiue conſtitutionibus principum. Quale fuit illud, quod qui vultu principis ſignatam monetam, praeter adulterinam, reprobauerit, huius legis poena teneretur. Paull. *Rec. Sent. V*, 25. 1. Id quod iam Epicteti temporibus, id eſt, ſub Nerone & Veſpaſianis receptum fuerat. Ita enim Arrian. *Diſſ. Epictet. III*, 3. Τὸ τοῦ καίσαρος νόμισμα οὐκ ἔξεστιν ἀποδοκιμάσαι τῷ τραπεζίτῃ οὐδὲ τῷ λαχανοπώλῃ ἀλλ' ἂν δείξῃς θέλει οὐ θέλει, προέσθαι αὐτὸν δεῖ τὸ ἀντ' αὐτοῦ πωλούμενον, *Caeſaris numum nec argentario nec olerum venditori improbare licet: ſed oſtenſo eo, ſiue velit ſiue nolit, rem venditam ei tradere oportet.* Plura hanc in rem dabit Iac. Gothofr. *ad L. vn. C. Theod. ſi quis ſolid. circul. exter. circumcid.*

LXV. Leges nouae de crimine falſi.

LXV. Enimuero nec haec Sullae ſeueritas ſufficere viſa eſt Imperatoribus, hinc nouae inualuere poenae, noua ſupplicia. Nam de ſuo aeuo Paullus: *V*, 25. 1. *Et honeſtiores quidem in inſulam deportantur, humiliores autem aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur. Serui autem poſt admiſſum manumiſſi capite puniuntur.* Iuſtinianus vero §. 7. *Inſt. h. t.* omnes liberos homines deportatione; ſeruos extremo ſupplicio ob falſum puniri tradit.

LXVI. Leges antiquiores de vi publica & priuata:

LXVI. Non minus ſeuere vindicata eſt VIS PVBLICA & PRIVATA. Et antiquiſſimis quidem temporibus de vi non ſingularibus legibus actum, ſed ea res legibus de maieſtate & ſicariis ſimul comprehenſa videtur. Primus hoc crimen a maieſtate & homicidio diſtinxit,

ſtinxit, ac lata ſingulari lege vindicauit P. Plautius tribunus plebis, A. V. C. ƆCLXXV Catulo & Lepido Coff. quae lex etiam Catulo nonnunquam tribuitur ideo, quod is conſul Plautium in ea ferenda adiuuerat. Quum enim mortuo eo anno Sulla, Lepidus, Marianarum partium adſertor, cum Catulo Sullano de actis Sullae contendere coepiſſet: ingens ſeditio concitata eſt; victoque pulſo vrbe, & in Sardinia interfecto Lepido, Catulus hanc legem tulit cum Plautio, Cic *pro Milon. XIII.* Quaerebatur ex hac lege de capite eius, qui aduerſus remp. coniurarit, inſidias ſenatui fecerit, magiſtratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut ſeditionis cauſſa loca ſuperiora occuparit, alienasue aedes ſaxis, ignibus aut ferro occuparit, itemque, qui poſſeſſorem e fundo hominibus armatis deiecerit dolo malo, aut armatis obiectis, vt inde profugerent, cauſſam attulerit quo caſu praedium nec vſucapi ex hac lege poterat. Poena & hic erat aquae & ignis interdictio. Ex hac lege quaeſtio habita eſt de Catilina, ejusque coniurationis ſociis, de P. Clodio, P. Sextio & aliis. Vid Sigon. *de Iudic.* II, 33.

LXVII. Poſtea & Pompeius tertio conſulatu legem de vi tulit, quae tamen non in vniuerſum valuit. ſed tantum de caede in Appia via facta, & incendio curiae, & domo M. Lepidi Interregis oppugnata quaeri, & Quaeſitorem ob hanc rem nouum extra ordinem creari iuſſit. Vid. Sigon. *de iudic.* II, 33. p. 676.

LXVII. Lex Pompeia de eadem.

LXVIII. Lex Iulia de vi publica.

LXVIII. Successit *lex Iulia*, a Caesare lata iam dictatore, cuius solus meminit Cicero *Philipp.* I, 9. sed obscure, vt quid ea sancitum sit, vix constet. Tanto celebrior vero est *Lex Iulia* Augusti *de vi publica & priuata.* Publicam vim fecisse dicebatur, qui arma, tela, domi suae agroue in villa praeter vsum venationis, vel itineris, vel nauigationis coegerit, praeter ea, quae quis promercii caussa habuerit, hereditateue ei obuenerint, qui turbae seditionisue faciendae consilium inierit, seruosque ac liberos homines in armis habuerit: qui pubes cum telo in publico fuerit; qui pessimo exemplo conuocata seditione villas expugnauerit, & cum telis & armis bona rapuerit: qui ex incendio rapuerit aliquid, praeter materiam; qui puerum vel feminam, vel quemquam alium per vim stuprauerit: qui in incendio cum gladio aut telo rapiendi caussa fuit, vel prohibendi dominum res suas seruare. qui armatis hominibus possessorem domo agroue suo aut naui sua deiecerit, expugnauerit concursu, vtque id fieret, homines conuocauerit: qui coetu, concursu, turba, seditione incendium fecerit, quique hominem dolo malo incluserit, obsederit, quiue fecerit, quo minus sepeliatur, quo magis funus diripiatur, distrahatur, quique per vim sibi obligauerit: qui quum imperium potestatemue haberet, ciuem Romanum aduersus prouocationem necauerit, iusseritque quid fieri, aut quid in collum iniecerit, vt torqueatur: qui legatorum, oratorum, comitum quem pulsauerit, siue iniuriam fecerit: qui reum vinxerit, impe-

pedieritue, quo minus intra certum tempus adſit: qui dolo malo fecerit, quo minus judicia tuto exercerentur, aut iudices, vt oportet, iudicarent, vel is qui poteſtatem imperiumue haberet, quam ei ius erit, decerneret, imperaret, facere: qui ludos pecuniasue ab aliquo inuito publice priuatimue per iniuriam exegerit: qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut vbi iudicium publice exerceretur, praeter eum, qui propter venationem haberet homines, qui cum beſtiisque pugnarent: qui conuocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur & pulſetur, neque occiſus homo ſit: qui aedes alienas villasue expilauerit, effregerit, expugnauerit, ſiquidem in turba cum telo fuerit: qui noua vectigalia exercuerit. Haec ſunt praecipua huius legis capita, quae nobis ſeruarunt iureconſulti, & ex iis collegit Sigon. *de Iudic. II, 33. p, 679. ſequ.* Singulare id fuit in hac lege, quod praetor, cui haec quaeſtio obuenerat, iurisdictionem poſſet alii mandare. *L. 1. princ. de offic. eius cui mand. iurisd.* Poena vis publicae erat aquae & ignis interdictio, poſtea deportatio, qualem poenam ſubiit Vibius Serenus. Tacit. *Ann.* IV, 43. Denique ſub Imperatoribus ſequentibus humiliores ex hac lege capitis damnati; honeſtiores in inſulam deportati ſunt. Paull. *Rec. Sent.* V, 26. 1.

LXIX. Eadem lege etiam de vi priuata actum, cuius rei erant, qui coetum & concurſum fecerant, quo minus quis in ius duceretur, quiue quaeſtionem de alterius ſeruo habuerant: qui quem ex agro ſuo hominibus con- LXIX. Et de vi priuata.

gregatis ſine armis deiecerant: qui creditores ſine auctoritate iudicis res debitoris occupauerant Sigon. *l. c. p* 681. His damnatis tertia pars bonorum publicabatur, neque ad ſenatoriam neque ad decurionalem dignitatem acceſſus dabatur, neque iudices eſſe poterant. Poſtea humiliores ob haec ſimiliaque crimina in metallum damnabantur, honeſtiores publicata tertia bonorum parte in inſulam relegabantur. Paull *Recept. Sent. V*, 26, 3.

LXX. Crimen peculatus olim extra ordinem vindicatum.

LXX. Sequitur crimen PECVLATVS, de quo plerumque, vt ſupra dixi, ipſe populus iudicabat. Dicebatur ita furtum pecuniae publicae, & quemadmodum a furto fures, ita a peculatu peculatores adpellabantur. Aſcon. Paed. *in Verr. II. p.* 181. idque ideo, quia olim in pecude maximae conſtiterunt diuitiae, adeoque ab ea initium eius fraudis eſſe coepit. Feſt. *voce peculatus p.* 359. Et olim quidem nec ſingularis lex de hoc crimine exſtabat, nec quaeſitores ſingulares erant conſtituti. Quoties ergo ſuſpectum de peculatu habebant ciuem: extra ordinem cuiquam hanc quaeſtionem demandabat populus, vt patet exemplo L. Scipionis Africani apud Liu. XXXVIII, 56. ex quo etiam diſcimus, tum reis litem aeſtimatam, eoque facto aut praedes dediſſe eos, aut in carcerem ductos, immiſſis in eorum bona Quaeſtoribus.

LXXI. Leges variae de peculatu.

LXXI. Poſtea *lex de peculatu* a neſcio quo lata eſt. & ſingularis conſtitutus praetor, qui quaeſtionem de peculatoribus haberet. Quis huius inſtituti auctor ſit, incertum eſt, niſi quod con-

constat, id Sullanis temporibus esse antiquius. Sigon. *de iudic. II, 28. p. 624.* Accessit postea lex de residuis, lata, vt videtur, a C. Cornelio Trib. pl. vt pecuniae, quae residuae apud quemquam erant, exigerentur. Ascon. Paedian. *in Cornelian. p.* 1311. Postremo a Caesare lata est *lex Iulia de peculatu,* eaque cautum, vt qui ex pecunia sacra, religiosa, abstulerit, interceperit, in suam rem verterit, aut quo quis auferret, interciperet, vel in rem suam verteret, fecerit, qui in aurum, argentum, aes publicum quid indiderit, immiscuerit, aut quo id fieret, fecerit dolo malo, quique tabulam aeream legis, formamue agrorum aut quid aliud continentem refixerit, vel quid immutauerit, ei aqua & igni interdiceretur, & pecunia ab herede repeteretur. Si quis vero publicam pecuniam delegatam in vsum aliquem retinuerit, neque in eam rem consumserit, aut si apud aliquem ex locatione emtione, alimentaria ratione ex pecunia, quam acceperit, aliaue qua pecunia resederit, is damnatus amplius tertia parte, quam debeat, solueret. Sed & hanc poenam postea ab Imperatoribus exasperatam esse, non abs re suspicatur Schult. ad Paull. *Recept. Sent. V,* 28. *p.* 524.

LXXII. Proxime ad peculatum accedebat crimen REPETVNDARVM, de quo quaestio prima perpetua facta est, & praetorem certum habuit. *Repetundae* vero dicebantur pecuniae, quas siue socii siue ciues priuati a magistratibus aut iudicibus aut publicis curatoribus iudicio repetebant, quas illi aut in pro- LXXII. Leges antiquae de repetundis.

uincia, aut in vrbe; aut ob dicendum ius aut ob aliud quid publice curandum accepissent. Car. Sigon. *de Iudic. II*, 17. Et initio quidem haec caussa priuata erat, & extra ordinem ex senatusconsulto cognoscebatur a recuperatoribus, idque anno adhuc IↃLXXXIII factum est, vt patet exemplo P. Furii Phili & M. Matieni, repetundarum accusatorum ab Hispanis apud Liu. X*LIII*, 2. Gliscente autem subinde magistratuum prouincialium auaritia, primam de repetundis legem tulit L. Calpurnius Piso, Trib. pleb. A. V. C. IↃCIII. Manlio & Censorino Coss. qua non solum poenam, vt par est credere, seueriorem proposuit, sed & singularem instituit praetorem. Cic. *de Offic. III*, 21. Equidem Valer. Max. VI, 9. 10. meminit etiam legis Caeciliae, ex qua repetundarum damnatus sit L. Lentulus, qui quum postea Censor factus sit anno V. C. IↃCVI. damnatum illum oporteret anno antecedente IↃCV, adeoque legem Calpurniam sequente statim anno insequuta esset *lex Caecilia.* Sed memoria procul dubio fefellit Valerium, neque aliam in mente legem habuit, quam Calpurniam, nisi dicere malis, eamdem legem etiam Caeciliam dictam, forsan ab aliquo Pisonis collega. Vtut sit, illud certum est, lege Calpurnia prouincialium tantum magistratuum rapacitatem esse coërcitam, non item vrbanorum. De his enim anno adhuc IↃCXII quaestio extra ordinem habita est, teste Cicerone *de Finib. II*, 16. Nec alia huius criminis poena fuisse videtur ex lege Calpurnia, quam aesti-

aeſtimatio litis. Si enim vel relegatio vel exſilium ſubiiſſent rei, cenſuram non obtinuiſſet Lentulus Anno V. C. IↃCVI. quum eſſet ſuperiore Anno repetundarum damnatus. Valer. Max. *l. c.*

LXXIII. Calpurniam legem multae aliae ſequutae ſunt, & proximae quaeque duriores, vt ait Cicero *de Offic. III,* 21. Talis erat *lex Iunia,* lata, vt videtur. a M. Iunio Penno, Tribuno plebis A. V. C. IↃCXXVII. M. Aemilio Lepido & Lucio Aurelio Oreſte coſſ. qua praeter aeſtimationem litis etiam exilium damnatis irrogabatur. Ea poena ex hac lege mulctatus eſt C. Cato, accuſatus a Macedonibus. Vellei. Paterc. II. LXXIII. Lex Iunia de iisdem.

LXXIV. Proxime Iuniam legem ſequuta eſt *Seruilia* lata a C. Seruilio Glaucia, Praetore, C. Mario VI. & L. Valer. Flacco Coſſ. A. V. C. IↃCLIII. cuius ipſa fragmenta ex aenea tabula, in Petri Bembi muſeo reperta, edidit Car. Sig. *de Iud. II, 27. p. 609.* Quaerebatur ex ea lege de iis qui Coſſ. Praetores, Dictatores, Magiſtri equitum, aut in alio magiſtratu pecuniam ab aliquo priuato abſtulerint, ceperint, coegerint, conciliarint, auerterint. Additum fuerat, vt horum, dum magiſtratum aut imperium haberent, nomen deferre haut liceret, vt accuſatoribus patronos ſumendi repudiandiue eſſet facultas, vt CDL legerentur iudices, qui quotannis de repetundis iudicarent, & quae ſunt huius generis alia. Ceterum non ſolum litis aeſtimationem ſed & exſilium irrogatum eſſe lege Seruilia, ex Liu. *Epit. LXX.* adparet. LXXIV. Lex Seruilia.

LXXV. Lex Acilia, Cornelia, Iulia repetundarum

LXXV. Post hanc Seruiliam legem lata est *Acilia* a M. Acilio Glabrione, in qua illud additum legibus superioribus, VT NEQVE AMPLIARI NEQVE COMPERENDINARI REVS POSSET. Ascon. Paedian in Cic. *Verr. I*, 9. *p. m.* 182. Successit Lex *Cornelia*, lata a L. Cornelio Sulla Dictatore, secundum quam iudicatum est usque ad Caesarem. Quaerebatur hac lege non solum de iis magistratibus, qui pecuniam dono ceperint, abstulerint, coegerint, conciliarint, auerterint sed &, qui libidinose, superbe, crudeliter se in prouincia gesserint, nec non de iis, qui iudices non suae decuriae munere functi sint, aut non perpetuo sederint, aut ob iudicandum pecuniam ceperint: itemque de eis, ad quos pecunia peruenerit: quiue proconsulares rationes ad aerarium non retulerint, aut qui procos. priuatim aliquo profecti fuerint, aut transmarinas res accersiuerint. Poena praeter litis aestimationem erat aquae & ignis interdictio, nisi in reatu accusati decesserint. Quae omnia accurate ex monimentis genuinis demonstrauit. Car. Sigon. *de Iudic. II*, 27. *p.* 615. Postrema fuit *Lex Iulia*, quam in anno V. C. IↃCXCIV. in primo consulatu tulit Iul. Caesar, vt ex Cic. *Orat. in Vatin. XII.* colligitur. Multa fuerunt huius legis capita, quæ partim ex ICtorum fragmentis, partim ex Cicerone magno studio collegit Sigon. *l. c. p.* 613. *sequ.* De poena inter eruditos disceptatur. Senatu & curiis submotos esse repetundarum reos, patet ex Suet. *Caes. XLIII. Othon. II* Tacit. *Hist. I*, 78. Plin *Epist. II*, 11, 12. *IV*, 9. Paull *Recept. Sent. V*, 28. Vnde hanc poenam

nam praeter litis aestimationem lege Iulia fuisse sancitam, existimat Iust. Lips. *ad* Tacit. *Annal.* XIV, 24. Enimuero sic haec lex non fuisset ceteris acrior, seuerior, sanctior, quod tamen passim innuit Cic. *in Vatin.* XII. *&* *pro C. Rabir.* XIV. Quum ergo iam antea rei iuberentur duplum, triplum, quadruplum reddere, ac praeterea mitterentur in exsilium, teste Ascon. Paed. *in* Cic. Act. *Verr. XIII.* non facile existimes, leniorem ea in re fuisse Caesarem. Sed tamen verum est, ciuitate non excidisse repetundarum ex hac lege damnatos, (*y*) verum praeter aestimationem litis ordine esse motos, & prohibitos praeterea testimonium dicere, iudicare, postulare. Vid. *L. 6.* §. 1. *D. ad L. Iul. repet.* & adde Schulting. ad Paull. *Rec. Sent. V,* 28. *p.* 525.

LXXVI. Nec omittendum crimen PLAGII, de quo exstitit Lex FABIA, quam iam ante Ciceronis tempora latam adparet ex eius *Oratione pro C. Rabirio.* III. Tenebatur ea lege, qui ciuem Romanum ingenuum, libertinum, seruumue alienum celauerit, vendiderit, vinxerit, comparauerit, quiue in eam rem socius fuerit. Eius poenam olim numariam fuisse ait Paullus apud Auct. *collat. leg. Mos. & Rom.* XIV, 2. (z) Sed idem addit, postea in plagiarios

LXXVI. Lex Fabia de plagio.

(*y*) De sua quidem aetate testatur Paullus *Rec. Sent. V,* 28. *reos hac lege damnatos nonnunquam in exsilium missos, aut ad tempus relegatos.* Sed plerasque poenas ab Imperatoribus esse immutatas, nemo ignorat, & hactenus exemplo non vno est demonstratum.

(z) In textu est *summaria*, pro quo *numaria* legi iubent Pithoeus

rios extra ordinem animaduertisse praefectos vrbi, itemque praesides prouinciarum, & ita quidem, vt humiliores aut in metallum damnarentur, aut in crucem tollerentur, honestiores vero, ademta dimidia parte bonorum, in perpetuum relegarentur. Si seruus, sciente domino, alienum seruum subtraxerat, vendiderat, celauerat, in ipsum dominum animaduertebatur: sin id domino ignorante commiserat, in metallum dabatur. Paull. *l. c.* & Vlpian. *in Collat. Leg. Mos. & Rom. XIV*, 3. Edita etiam post ea tempora Diocletiani constitutio, qua in vrbe hoc crimen capite vindicari iubetur, *L. 7. C. ad Leg. Fab. de plag.* quam sequuta alia Constantini, ex qua ob plagium liberi hominis seruus aut libertinus statim, id est, primo quoque munere, bestiis obiicitur, liber sub hac forma in ludum datur, vt antequam aliquid faciat ad se defendendum, gladio consumatur. *L. 1. C. Theod. ad L. Fab. de plagiar.*

LXXVII. Ambitus apud Romanos qualis fuerit?

LXXVII. Agmen claudat crimen AMBITVS. *Ambire* Romanis erat petere magistratum, verum studiosius atque obnixius quam mores legesque ciuitatis ferebant. Mira hic erant Romanorum artificia, quibus sibi & amicorum & populi fauorem conciliarent. Q. Cicero de *petit. consul. V. Petitio diuisa est in duarum rationum diligentiam, quarum altera in amicorum studiis, altera in populari voluntate ponenda est.*

Pithoeus & Rittersh. in h. l. vt & Petr. Faber *Semestr. II*, 11. Ipsam quoque numariam poenam ex lege Fabia describit Vlpianus apud Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. XIV*, 3.

est. Amici erant *propinqui, necessarii, & qui aliquid ostendebant voluntatis. Propinquos* vocabant, qui aut cognatione aut adfinitate coniuncti erant. *Necessarios*, quos consuetudo vitae coniunxerat, vt familiares, tribules, vicinos, clientes, municipes, & qui in eadem societate collegio, sodalitate & ordine erant. Aliquid voluntatis ostendere videbantur salutatores, deductores, sectatores, suffragatores, de quibus omnibus Cicero *l. c.* Hi omnes ergo pro candidatis prensabant, eosque laudabant, commendabant, & rerum eorum satagebant. Populorum vero auram qua praecipue erat opus, captabant *nomenclatione*, *blanditia*, *adsiduitate & benignitate. Nomenclatio* eam habebat vim, vt petitor singulos ciues suo quemque nomine adpellaret ac salutaret. Quumque id fieri vix posset in tanta ciuium multitudine: alebant seruos, qui candidatis ciuium singulorum suggererent nomina, vnde eos *Nomenclatores* vel *monitores* adpellabant. Cicero *pro Muraena* XXXVI. Dicti etiam sunt *fartores*, quia veluti in aures infarciebant ciuium nomina. Fest. *voce Fartores p.* 287. Quo pertinent illa Horatii *Epist. I, 6. v. 49.*

Si fortunatum species & gratia spectat,
Mercemur seruum, qui dictet nomina, laeuum
Qui fodiat latus, & cogat trans pondera dextram
Porrigere. Hic multum in Fabia valet, ille
Velina:
Cuilibet hic fasces dabit, eripietque curule
Cuilibet importunus ebur

Blanditia varia continebat adsentandi artificia.

Alios

Alios candidati patres, alios fratres, alios patronos adpellabant. Hor. *l. c. v.* 54. 55.

- - - *Frater, pater, adde,*

Vt cuique est aetas ita quemque facetus adopta.

Nec pudebat eos *& frontem & vultum & sermonem ad eorum, quoscumque conuenerant, sensum & voluntatem commutare.* Cic. *de petit. consul. X.* Opus porro erat *adsiduitate*, nec parum prodesse videbatur candidatis, adsidue esse Romae atque in foro, adsidue petere, saepe eosdem adpellare, ambire, prensare, rogare. Circuibant ergo forum supplices populo. circuibant omnia Italiae conciliabula, prehendebant singulorum dextras beneficia sua in singulos commemorabant, cicatrices pectore nudato ostendebant, & quae erant huius generis alia. Sed maximum momentum habebat *benignitas*, si plura populo dedissent congiaria, prandia, munera. Cic. *de petit. cons. XI.* Qua in re tanta erat quorumdam profusio, vt furiosum patrimonii sui facerent exitum. Ascon. Paedian. *in* Cic. *pro Scauro p.* 1751. Sed in eo haut substitit candidatorum industria. Saepe eo prolapsi sunt impudentiae, vt praesente pecunia emerent suffragia, eaque de caussa secum producerent *interpretes*, per quos pactio induceretur, *sequestres*, apud quos deponeretur pecunia, & *diuisores*, qui singulis numos distribuerent. Ascon. Paedian. in *Verrin. II. p.* 1821. Immo saepe adhibita vis est, turba vel factione conducta, quae terrorem incuteret populo, eaque sodalitiorum nomine venit. Quae omnia accurate exposuit Sigonius *de Iudic. II,* 30.

LXXVIII.

LXXVIII. Quum ergo tam turpe vitium tam altas egiſſet radices: nihil reliqui fecerunt Romani, vt illud legibus quam plurimis coercerent. Sane non temere vllum eſt delictum publicum, de quo tot exſtent leges, quot de ambitu latae ſunt. Iam anno V. C. cccxxi. L. Pinario & L. Furio, tribunis militum conſulari poteſtate, ſenatus auctoritate lex lata eſt a tribunis plebis, qua togae candidae vſus prohiberetur. Liu. *IV*, 25. Sed hanc legem vel nunquam vel parum diu valuiſſe oportet. Deinde A. V. C. cccxcv. C. Fabio Ambuſto & C. Plautio Proculo Coſſ. ſequuta eſt *lex Poetelia*, a C. Poetelio, tribuno plebis perlata, qua nouorum maxime hominum ambitio, qui nundinas & conciliabula obire ſoliti erant, comprimebatur, Liu. VII, 15. Sed nec ea diutius in vſu fuit. Proxima eſt *lex Baebia Aemilia*, a Cn. Baebio & L. Aemilio Paullo Coſſ. lata A. V. C. IↃLXXI. Liu XL, 19. Eam aduerſus largitiones latam eſſe colligi poſſe videtur ex Nonio *VII*, 19. *p.* 749. *Cato lege Baebia: pecuniam inlargibo tibi.* Inde A. V. C. IↃXCIV. noua lege opus fuit, puta *Cornelia Fuluia* lata a Cn. Cornelio Dolabella & M. Fuluio Nobiliore coſſ. Epit. Liu. XLVII. Ea primum cautum fuiſſe videtur, vt largitio capitalis eſſet, id eſt, exſilio puniretur, ſiquidem paullo poſt ambitus damnatus eſt Q. Coponius, quod vini amphoram dediſſet ei, cui ſuffragii latio erat. Plin. *Hiſt. Nat.* XXXV, 12. Poſtea A. V. C. IↃCXXXIV. lata eſt *lex Maria* per C. Marium tribunum plebis, qua cautum eſt, vt pontes anguſtiores fierent, ne ſuffragatori locus

LXXVIII. Leges variae de ambitu.

locus ad rogandum esset Cic. *de Leg.* III, 17. Nec dubium videtur, quin eodem tempore quaestio ambitus facta sit perpetua, siquidem iam A. V. C. IↃCXXXIX. P. Rutilius & M. Scaurus se inuicem huius criminis accusarunt Ascon. *in* Cic. *pro Scauro p.* 1751. Per eadem tempora *lex Fabia* promulgata numero sectatorum a populo antiquata est Cic. *pro Muraena* XXXIV. Ast A. V. C. IↃCLXXXVI. M. Acilio Glabrione & C. Calpurnio Pisone Coss. perlata est *lex Acilia Calpurnia*, vt, qui ambitus damnati essent, iis neque magistratum capere, neque in senatum legi liceret, & pecunia mulctarentur. Dio Cass. *Hist.* XXXVI. *p.* 20. Eam legem postea anno IↃCXC. Cicerone & Antonio Coss. sequuta *lex Tullia* de ambitu, qua legem Aciliam Calpurniam etiam ad eos protulit, qui mercede conducti obuiam candidatis iuissent, qui conducti sectarentur, qui gladiatoribus & vulgo locum attribuissent, qui prandia vulgo dedissent, qui biennio, quo petunt, gladiatores dari ausi essent, nisi ex testamento praestituta die. Cic. *in Vatin.* XV. Additum ea lege vt qui de ambitu condemnarentur, ii praeter aliam poenam decennali exsilio mulctarentur. Biennio post anno IↃCXCII. M. Valerio Messalla & M. Pupio Pisone coss. ab Aufidio Lurcone tribuno plebis denuo promulgata *lex Aufidia* de ambitu, seuerior etiam, quam Tullia, qua inter alia cautum, vt qui numos in tribu pronunciauerit, si non dederit, impune esset, sin dederit, quoad viueret, singulis tribubus sestertium MMM. deberet. Cic. *ad Att. Epist.* I, 13. Sed quam parum diu etiam

haec lex valuerit, discimus exemplo Caesaris & Bibuli apud Sueton. *Iul.* XIX. Eiusdem paene aetatis est *lex Licinia*, A. V. C. Iↄcxcvi. Cn. Pompeio & M. Licinio Crasso coss. lata, aduersus sodalitia, coitionem cum petitoribus, numorum diuisionem: quibus omnibus exilii poena statuta. Car. Sigon. *de Iudic. II, 32.* Sed nec hanc legem suffecisse, inde patet, quod paullo post anno V. C. Iↄcci. a Cn. Pompeio, solo tum Consule, noua lata est; qua breuius factum est iudicium ambitus. Sigon. *l. c. p. 660.* Sed & C. Iulius Caesar dictator ambitum coercuit non quidem lege, sed quod comitia cum populo partiretur, vt exceptis consulatus petitoribus, de cetero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet, pronunciarentur, pro altera parte, quos ipse dedisset. Edebat autem candidatos per libellos circa tribus missos, scriptura breui: Caesar Dictator illi tribui. *Commendo vobis illum & illum, vt vestro suffragio suam dignitatem teneant.* Sueton. *Iul. XLI.*

LXXIX. Postrema est *lex Iulia de ambitu*, cuius in pandectis nostris fit mentio, lata ab Augusto Imperatore. Sed ea non opus fuit diu, siquidem comitiis sub Tiberio e campo translatis in curiam, omne ambitus crimen euanuit. Vnde lex ambitus ad eos tantum pertinere visa est, qui in municipiis duumuiratum vel sacerdotium, vt puta Alytharchiam, corruptis decurionum suffragiis, vel aduocata seruorum aliaue multitudine, obtinuerint. *L. 1. D. ad L. Iul. de adult.* Eos enim Imperatores sequentes in

LXXIX. Lex Iulia de ambitu.

insulas deportari iusserunt, tamquam vis publicae reos. Paull. *Recept. Sent.* V, 30. 1.

LXXX. Conclusio operis.

LXXX. Sed emensi iam sumus illud antiquitatis Romanae iter, nihilque, quod ad intelligentiam institutionum iuris Romani necessarium videbatur, omisimus. Quare tamquam fessi, ne diutius in aliena republica versemur, in patriam iam reuertimur postliminio, visuri in posterum

Quid domibus nostris praui rectiue geratur.

S. D. G.

INDEX

INDEX
RERVM ET VERBORVM.

Pro notat. *prooemium*, Adp. *adpendicem*, pr. *principium* cuiusque tituli. Numeri Romani *libros*, e reliquis numeris primus *titulum*, secundus *paragraphum*, indicat, Littera minuscula addita ad *adnotationem* textui subiectam respicit.

Actor

Aelia

Atilia

Coe_

Com-

Con-

Decre-

do-

 guſtum

Foenus

In-

quo-

La-

L

de

Me-

Prae-

de

Sex-

Sub-

ebo-

Tri-

SOLI DEO GLORIA.

F I N I S.

